DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13832

Kraków Memorial Book

Sefer Ḳraḳo

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer Ḳraḳo : ʻir ve-em be-Yiśraʻel / ba-ʼarikhat Aryeh Baʻuminger, Meʼir Bosaḳ, Natan Mikhaʼal Gelber.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Mosad ha-Rav Ḳuḳ, 719 [1958 or 1959]
DESCRIPT	429 p. : ill. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Kraków. Kraków (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Kraków.
ADD'L NAME	Bauminger, Arieh L., 1913- Bosak, Meir, 1912-

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר קראקא

עיר ואם בישראל

בעריכת

ד״ר אריה באומינגר. מגר. מאיר בוסאק

ד״ר נתן מיכאל גלבר

הוצאת מוסד הרב קוק · ירושלים תשי״ט

בהשתתפות ארגון יוצאי קראקא בישראל

הועדה היוזמת להוצאת „ספר קראקא" מטעם ארגון יוצאי קראקא בישראל
זיגמונד הוכוולד — יו"ר,
אריה אריאלי, שלמה גל־ולנר, ד"ר ראובן וולף, יעקב שטרנברג.

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים
מְיַסְּדוֹ בְּנוֹ מֹשֶׁה ז"ל

Printed in Israel

התוכן

תרבות ואמנות

דמויות

השואה

רשימת התמונות

עם הופעת הספר

א

בתפוצות הגולה של האומה העברית, אנו מוצאים ערים וקהילות שקבעו לעצמן מקום חשוב ומיוחד וזכו לפרסום רב בדברי ימי ישראל. כמו משפחות מיוחסות שאתה מוצא בהן דמויות קורנות ומזהירות, גדולי־ישראל ופרנסים ועסקני ציבור בעלי־צורה, דיוקנאות מפיקים נוגה של אצילות למופת, אשר הטביעו חותם של יחס ותפארת־מורשה על כל המשפחה, כך אנו מוצאים גם ערים מיוחסות, שבתוך תולדות אומתנו הן נזכרות לשבח ולתהילה, הודות לגדולי חכמי־ישראל, ארזי הלבנון, אדירי התורה ונקיי הדעת והמידות אשר איוו למושב להם, האירו את עיני העדה בתורתם וצדקתם, והיו עמודי־אור לכל האומה כולה, — והם־המה שפירסמו את שמותיהן של הערים־הקהילות האלה לדורי־דורות.

האגדה מספרת, כי המשורר־הפילוסוף, רבי שלמה בן גבירול נרצח על־ידי אחד משרי ערב אשר קנא בו, ואת גופו הטהור טמן הערבי־הרוצח תחת אילן־תאנים אחד, חרב ועזוב. האילן צמח וגדל, ענפיו התרבו, נופיו יצאו מתחומו ופרשו סוכת־צילם מסביב, כי האדמה רוותה מדמי האדם הגדול הזה, והיא השקתה גם את אילן־התאנים מלשד־ליח עצמותיו של המשורר — החוקר העברי; וכגורל האילן־האגדי הזה היה גם גורלן של כמה „ערים ואמהות בישראל", אשר אדמתן רוותה מדם אחינו ודמעותיהם, ואדמת־דמים זו הוציאה עצי פרי־הדר בדמות גדולי־ישראל, שהיו לברכה ולתפארת לכל האומה כולה. מתוך מחשכי הגיטאות וחורבות בתי־כנסיות ובתי־מדרשות זרחה לנו שמשם של מאורי־הגולה, אשר לאורם אנו הולכים וחיים עד היום הזה.

אחת הקהילות החשובות והמיוחסות האלה — היתה גם העיר קראקא הפולנית, אשר לה מוקדש ספר זה, הבא לספר לדורנו ולדורות הבאים מה שהיתה העיר הזאת במשך דורות ויובלות.

וכדאי להעיר, כי מלבד מה שהיתה העיר קראקא במשך כמה דורות מרכז לתורה וליהדות בכל ארץ פולניה, היה כנראה איזה קשר בין קראקא לבין ארצות הקדם, שכן אנו מוצאים במאה השביעית לאלף הנוכחי אחד מגדולי החכמים במצרים, שמפני סיבות שונות מוכרח היה לעזוב את ארצו, ולהיות נודד בארצות ומדינות, עד שבא לקראקא, ושם הרביץ תורה ברבים. כנגד זה אנו מוצאים כמעט באותו זמן אחד מגדולי ישראל בקראקא, שאנוס היה גם הוא לעזוב את ארצו, ופוגשים אנו אותו אחר־כך בארצות הקדם וגם בירושלים. הראשון היה רבי אליעזר ב"ר אליהו אשכנזי הרופא, אשר בהיותו עדיין צעיר לימים בחר לשבת בראש קהילות מצרים, ושפט את העם בערך עשרים ושתים שנה. הוא חיבר ספר „יוסף לקח" על מגילת אסתר וספר נפלא „מעשה ה'" על התורה, והרב בעל „פני יהושע" בהסכמתו לספר „יוסף לקח" מפליג בשבחו וכותב, שהיה חכם בכל החכמות וכמעט היה יחיד בדורו, שכל גאוני הדור היו מריצים שאלות ותשובות אליו. גם הרב יש"ר מקאנדיא בספרו „נובלות חכמה" (מו, א) מרבה לספר בשבחו, וכותב בתוך דבריו שהשיג על „בית יוסף" אלף השגות, ושהיה חכם כולל ומדיני ומכלכל דבריו בדעת; אבל כאמור, מוכרח היה מפני סיבות בלתי ידועות לעזוב את מצרים, והיה נודד ממקום למקום, עד שבא לעיר קראקא, ונתמנה שם אב"ד ור"מ, ונפטר בקראקא בחודש כסלו, שנת שמ"ו, ושם מנוחתו כבוד.

השני היה אבי החריפים, רבי יעקב פולק, שהיה אב"ד ור"מ בעיר פראג ואגפיה, לובלין, קראקא, „ושמעו הלך מסוף העולם ועד סופו", ושהיה מפורסם בדורו לבעל שכל חריף, שנון ומחודד, עד שפעם אחת, מספרת האגדה, רצו תלמידיו, בני ישיבתו, לנסות את כוח רבם ושכלו החריף והמחודד, והלכו ועקרו כמה דפים מהמסכתא שלמד בה והוא לא הרגיש בחסרון הדפים והפסק הלשון והענין, והתחיל מיד ללמוד בדף שלאחריו ובגודל חריפותו ופלפולו העצום, חיבר את שני הדפים הרחוקים זה מזה ויהיו לאחדים בידו, כאילו יצאו כך מידי מסדרי הש"ס, ולא חלה בם יד זר כלל. גאון חריף זה אנוס היה מפני סיבות שונות לעזוב את פולניה (כמסופר ב„ספר קראקא"), ואנו מוצאים אותו בארצות הקדם, ששם נפגש עם הרב רבי אברהם טריווס, בעל ספר „ברכת אברהם" (על הלכות נטילת ידים), ובהסכמתו על ספר זה חותם רבי יעקב פולק בתור „איש ירושלים"...

לתשומת לב מיוחדת ראויה העובדה, שמרן ר' יוסף קארו מעיר הקודש צפת עמד בקשר מכתבים עם רבי

משה איסרליש (הרמ״א), רבה של **קראקא**. כשחיבר ר׳ יוסף קארו את ה״שולחן ערוך״ שלו נמצאו עליו עוררים מצד כמה מגדולי חכמי ספרד, כמו מהר״י בן לב וחבריו (ראה בנידון זה באריכות בספר ״כלילת יופי״ להרב דמביצר), ורק הודות ל״המפה״ שפרש עליו הרמ״א בדמות ״הגהותיו״ ל״שולחן ערוך״ של ר׳ יוסף קארו, — נתקבל ספר זה בכל תפוצות ישראל.

כך זכתה קראקא, שמתוכה יצאה הוראה לכל בית ישראל, שספר ״שולחן ערוך״ של מרן ר׳ יוסף קארו נתקבל כ״ספר ההלכה״ לכל האומה כולה.

י. ל. הכהן מימון

ב

יפה היתה העיר קראקא, יפה בצורתה ויפה בתכנה, נהדרים בניניה ומוסדותיה ומלאי הדר אזרחיה. עיר של תורה ועבודה וגמילות חסדים. עיר של בתי כנסיות ובתי מדרשות מצד אחד ושל ארגונים ומועדונים לאו־מיים וציוניים ערים ותוססים מצד שני, וכן של מוסדות סעד ובריאות להמוני העם.

העיר הזאת שימשה בעבר מרכז המדינה הפולנית ומקום משכן מלכיה וראשיה וכן פעלו ויצרו בה גדולי ישראל (״מאן מלכי — רבנן״), אשר רבה היתה הש־פעתם על חיי הרוח של עמנו בארצות רבות.

שקטה ורצינית היתה העיר, כאילו בהשפעת שוכני העפר הגדולים, כגון הרמ״א, הב״ח וכו׳, או, להבדיל, מלכי פולין אשר במערות הוואועל. אוירה של אצילות ותרבות מעודנת נכרת היתה בבני העיר הזאת, כגויים כיהודים כאחד. בהיותה שוכנת בגבול שלוש ארצות: רוסיה, גרמניה ואוסטריה, מזגה בתוכה תכונות וסגולות של שלשתן כאחת. הדייקנות והסדר הגרמני, המתינות והפשרנות האוסטרית והלב הפתוח והרגיש של הרוסים.

דמויות מיוחדות במינן הוציאה מתוכה קהילת יהודי קראקא, אנשי רוח ואנשי מעשה. ורבים מן הנמצאים כעת בארץ שאבו מהם בזמנו תורה ודעת, והשראתם מורגשת עד עתה.

חרבה הקהילה הקדושה הזאת. המוניה הובלו לטבח בימי השואה ומוסדותיה נהרסו. בניה־חלוציה שהעלו את נס המרי נגד האוייב הנאצי, מתו מות גבורים. קומץ קטן מבני קראקא הנמצא בארץ רואה צורך להקים מצבה לזכרה של קהילה זאת על־ידי פרסום ספר זכרון זה. אנו מרגישים את עצמנו מיותמים ואבלים על קהילת קראקא, כי איננה. ופרסום הספר הזה הוא בבחינת קדיש יתום למורינו, ידידינו וקרובינו שהושמדו, ובבחינת תפילה ל״א־ל מלא רחמים״, כי ינחמנו בנחמת ציון וירושלים.

חיים לבנון

קראקא היהודית מראשיתה עד מלחמת העולם הראשונה

תולדות היהודים בקראקא בשנות ה' אלפים ס"ד — תקע"ה (1304 — 1815)

מאת
ד"ר אריה באומינגר

הקהילה מראשיתה ועד הגירוש של שנת רנ"ה (1495)

ייסודה של הקהילה

ראשיתה של הקהילה היהודית בקראקא קשורה בהגירת יהודי מערב אירופה לגבולות פולין בראשית המאה הי"ב. הגורם העיקרי להגירת היהודים ממערב למזרח אירופה הם מסעי הצלב והפרעות ביהודים, שהיוו חלק בלתי נפרד של כל מסע ומסע. במאה הי"ג גוברת הגירה זאת במיוחד מצ'כיה וממוראביה וכתוצאה ממנה צצות הקהילות היהודיות הראשונות בגבולות המערביים של פולין, בשלזיה ובפולין הגדולה.

בשנת 1264 מקבלים יהודי פולין הגדולה את הפריבילגיה הכוללת מאת המלך הפולני בולסלאוו החסיד, שהיא בעצם העתק הפריבילגיה שקיבלו יהודי ווינה בשנת 1244 ויהודי פראג בשנת 1254.

בסוף המאה הי"ג עוברת ההגירה ממערב אירופה גם לדרום פולין, כי בשנת 1304 יש לנו כבר ידיעה ברורה על קהילה יהודית בקראקא ועל רחוב יהודי בה. רחוב זה הוא רחוב אננה הקדושה כיום, הגובל עם השדרות העירוניות. סמוך לחומה העירונית התרחב רחוב זה לככר יהודית (vicus judaicus) בה התרכזו החיים היהודיים של הקהילה. במקום בו נמצאת כיום הספרייה היאגילונית המפורסמת עמד בית הכנסת הישן. הרחוב היהודי הגיע עד לחומה העירונית והסתיים בשער היהודי (porta judaeorum), דרכו היו יוצאים את העיר. מעבר לחומה, לא רחוק מן השער היהודי, היה בית העלמין היהודי, אשר היהודים השתמשו בו עד שנת 1495, שנת גירושם לקאזימייז'.

ברחוב היהודי לא גרו יהודים בלבד. בתעודות העיר קראקא מאותה תקופה נזכרים בעלי מלאכה פולנים וגם גרמנים מאותו רחוב. כבר בראשית המאה הי"ד התנהל ברחוב היהודי מסחר מסועף בבתים ובמגרשים בין יהודים ליהודים ובינם לבין שכניהם הנוצרים. העיסקות המרובות הללו של נכסי דלא ניידי נפסקות לפתע בשנות הארבעים של המאה הי"ד. הפסקה זו קשורה בפרעות שפרצו נגד היהודים באירופה המערבית בימי „המגפה השחורה" (1348-1349). בעטיה של מגיפה זו, אשר הפילה חללים לרבבות בכל ארצות אירופה המערבית, הואשמו היהודים כ„מרעילי בארות הנוצרים" ומאימת הפרעות ברחו בהמונים מגרמניה מזרחה והגיעו לפוזנא, קאליש וקראקא. מגיפה נוראה זו, שלפי דברי ההיסטוריון הנוצרי מאותה תקופה „הושמדו בה כמעט כל יהודי גרמניה ופולין", לא פסחה על קראקא, כי ב„מרטירולוגיום" של הקהילה היהודית בנירנברג נזכרת קהילת קראקא בין הקהילות שסבלו בימי המגיפה.

אבל היהודים למודי הפרעות התאוששו מן המכה הזאת, שכנראה לא היתה פוגעת כל כך בקראקא כאשר ברוב הקהילות בגרמניה, וכעשר שנים לאחר המגיפה פיכּו בה מחדש חיים יהודיים תוססים. לשינוי זה גרם וודאי המלך קאזימייז' הגדול, אשר תודות לאהדתו הרבה ליהודים, קשרה המסורת את בואם של היהודים לפולין עם אישיותו.

„לפי בקשת יהודי כל המדינה" אישר קאזימייז' הגדול מחדש בשנת 1364 את הפריבילגיה הכוללת של בולסלאוו החסיד ולפי בקשת יהודי קראקא, סנדומייז' ולבוב אישר שנית בשנת 1367 פריבילגיה זאת, בתוספת מספר תיקונים לטובת היהודים. בפריבילגיות האלה, המהוות את הבסיס הכלכלי העיקרי לקיומם של יהודי פולין, התיר המלך ליהודים להלוות כסף תמורת נכסי דלא ניידי, שטרות ופקדונות.

במאה הי"ד עסקו אפוא יהודי קראקא במסחר, בהלוואה ברבית ובמלאכות הקשורות במסורת או בנוהג (שוחטים וחייטים).

בין המלווים ברבית היו שהילוו סכומים קטנים ברבית קטנה לעירונים ולאצילים, אך באותה תקופה היו כבר גם באנקאים גדולים כלֶבקו ואשתו סבנקה, שניהלו עסקי כספים גם עם המלכים.

הבאנקאים הגדולים בתקופת קאזימייז' הגדול

לבקו בן ירדן, הנזכר פעמים אחדות בספרי התעודות של קראקא מן התקופה הנדונה, היה ללא ספק לא רק עשיר מופלג ובעל נכסים רבים, אלא גם בעל השפעה רבה. תושבי קראקא, שקינאו בו, היו מספרים, שיש לו טבעת כשפים אשר באמצעותה הוא משפיע על המלך. בעסקים כספיים, שניהל עם המלך, מופיעות לפעמים על יד שמו הכינוי "vir discretus" ז. א. איש־סודו של המלך. עסקיו הראשונים היו קשורים בעיקר בקנית ומכירת בתים ומגרשים ומתן הלוואות לאצילים ופקידים גבוהים במשכנתאות. כתוצאה מעסקים אלה רכש לו לבקו בתים ומגרשים רבים בשביל משפחתו המסועפת.

המלך קאזימייז' הגדול, שנהנה מעזרתו הכספית של לבקו, עזר לו בגביית הלוואותיו מן האצולה הגבוהה, ובשנת 1368

אף מסר לידיו את המטבעה והחכיר לו את מכרות המלח המפורסמות בוויליצ׳קה ובבוכניה.

גם לאחר מות המלך לא פסקה השפעתו הגדולה של לבקו. המלך לודביק האונגארי, אשר לא אהד את היהודים, היה חייב ללבקו 30.000 זהובים פולניים ובימי ולאדיסלאוו היאגילוני ואשתו יאדביגה המשיך לבקו להופיע כבאנקאי הראשי של חצר המלכות וכמלווה סכומים גדולים למלכים ולאצילים. השפעתו העצומה גרמה לתלונות לא רק מצד העירונים, שראו בו מתחרה רציני, אלא גם מצד האצולה. קלמנס מקורוב, אציל חשוב, אשר, כנראה, לא מצא אוזן קשבת לתלונותיו אצל המלך, פנה לאפיפיור בוניפאצי ה־9 וביקש הגנה נגד הבאנקאי היהודי. כתשובה לבקשה זו, פנה האפיפיור אל הבישוף הקראקאי, שיבדוק את הדבר ואם ימצאנו נכון — יאסור על מאמיניו לבוא בקשרי־מסחר עם לבקו בן ירדן היהודי.

התערבותו של האפיפיור לא הועילה הרבה, כי לא רק שלא נותקו הקשרים עם לבקו, אלא שהאציל קלמנס החזיר גם את הלוואתו לאברהם, בנו בכורו של לבקו.

בעסקיו הגדולים נאלץ לבקו לפעמים לחפש שותפים. בין שותפיו החשובים מחוץ לקראקא אנו פוגשים את המלומד דוד פאלק, שהיה בעל נכסים בוורוצלב (ברסלוי) ובשבידניצה. לבקו מת בשנת 1395 והשאיר נכסים רבים למשפחתו הגדולה. אלמנתו סבנקה ובניו אברהם, כנען וישראל המשיכו בפעולותיו של לבקו, אם כי עסקיהם והשפעתם לא הגיעו לשלו. אף על פי כן היתה השפעת משפחת הלבקוביצים כנראה ניכרת למדי ובשנת 1465 נתמנה ירדן, נכדו של לבקו, כסניור (ראש הקהילה) של הקהילה היהודית בקראקא.

באותה תקופה נזכר בתעודות שמואל, „בישוף היהודים״. וההיסטוריון מילר משער, שמדובר כאן על הרב של הקהילה בקראקא.

בין הבאנקאים היהודים באותה תקופה יש להזכיר את יוסמאן, שניהל עסקים בעיקר עם העירונים ועם האצילים הבינונים, אף כי פה ושם מופיעות עיסקות כספיות שלו עם האצולה הגבוהה. עם מותו בשנת 1406 השאיר לארבעת בניו רכוש גדול ומספר בתים.

סופו הטראגי של באנקאי אחר, ששמו פֶטר, מוכיח, כי התעשרותם של היהודים עוררה קנאה בלב העירונים. פטר זה, שעסקיו המרובים התפשטו גם לחוץ לארץ, היה ידוע כנושה „קשה־לב״.

ההיסטוריון הפולני בן־תקופתו, דלוגוש, מספר, שבשנת 1406 הוגש נגד פטר משפט בעוון זיוף מטבעות. פסק־הדין היה חמור מאוד. לפי דלוגוש „הובילו אותו במרכזה של העיר כשעל ראשו כתר משובץ מטבעות מזוייפים ולאחר עינויים נוראים נשרף על המוקד״.

אלה הם הטיפוסים העיקריים של הבאנקאים ובעלי העסקים הגדולים בקראקא במאה הי״ד ובתחילת המאה הט״ו. אבל מקרה פטר ושריפתו מבשרים כבר את המלחמה בין היהודים והעירונים, שעתידה היתה להימשך כל זמן שהותם בעיר. תוצאות המלחמה הכלכלית הזאת תלויות היו בהרבה ביחס המלך אל היהודים. לפיכך, בימיו של קאזימייז׳ הגדול, אוהד היהודים, לא הסתפקו הללו במסחרם הקמעוני ברחוב היהודי בלבד, אלא התפשטו עם מרכולתם עד הכיכר העירונית. תחרות זו גררה אחריה משפטים והאשמות הדדיות והביאה גם למהומות, בהן היו היהודים הקרבנות.

כדי להחליש את ההתחרות היהודית הוציאה המועצה העירונית הגבלות ואיסורים נגד היהודים, אשר החשובה בהן היא: איסור מכירת בתים ומקרקעין ליהודים. כשההגבלות האלו לא הועילו, כי היהודים היו משלמים מחירים גבוהים בעד רכישת בתים, נאלצה המועצה העירונית להסתפק בהצהרה שכל יהודי אשר קנה בית, חייב היה לחתום עליה.

ההצהרה הראשונה מסוג זה היא משנת 1392, כשהבאנקאי יוסמאן, אשר קנה בית, חתם שבמקרה וירצה הוא או יורשו למכור את הבית הנ״ל יוכל למכרו רק לאזרח קראקא בלבד, אבל בשום פנים ואופן לא ליהודי.

ההגבלות האלה חזרו ונישנו בהזדמנויות שונות, אבל בשל המדיניות העויינת של העירונים ושל האקדמיה, נאלצים היו היהודים במרוצת הזמן להיפטר מבתיהם וממגרשיהם ולחפש מקורות פרנסה אחרים.

סימנים ראשונים של אי־סובלנות כלפי היהודים

שתי סיבות גרמו להרעת מצבם של היהודים בימי מלכותו של המלך ולאדיסלאוו יאגייללו.

ראשית, היה המלך עצמו נוצרי חדש ותחת השפעת הכמורה הקאטולית, והשתדל כנראה להוכיח את נאמנותו לדת החדשה על חשבון היהודים. שנית, בסוף המאה הי״ד ותחילת הט״ו הגיעו לפולין ידיעות על רדיפות המוניות נגד יהודים במערב אירופה. הרושם הכביר ביותר עשו על יהודי קראקא הפרעות שפרע ההמון ב־1389 ביהודי פראג, בהן הושמדה כמעט כל הקהילה בבירת צ׳כיה. בספריה היאגיילונית קיים עד היום כתב־היד ״De caedae pragensi״, שאחד מקוראיו באותה תקופה הוסיף בשוליו את המשפט: „לאלהים הכל יכול אשיר שיר תהלה, השמידו את היהודים הללויה״. זו היתה כנראה התגובה של אזרחי קראקא על הפרעות בפראג.

לכן אין פלא שבתקופה זו אנו שומעים על המשפטים הראשונים נגד היהודים בשל „חילול לחם הקודש״ ועלילות דם שונות. אמנם המשפטים הראשונים על רקע דתי התקיימו בפולין הגדולה (פוזנא 1399), אבל כבר משנת 1400 התחילו אף כאן באופן שיטתי לדחוק את היהודים מן הרחוב היהודי, ואופייני הדבר, דוקא ידה של ה־ Alma Mater, האקדמיה הקראקאית, היתה בכך.

במשך שלושים השנה, משעה שנוסדה האקדמיה בקראקא (1400), עברו הרבה בתים יהודיים לרשות האקדמיה, בשביל הפנימיות, הפרופיסורים והסטודנטים. אולי כדי להמתיק את רוע הגזירה, אישר ולאדיסלאוו יאגייללו מחדש את המוסד של הבאנקאי היהודי בשביל תלמידי האקדמיה, אשר מתפ־

קידו היה להלוות כסף לסטודנטים. חדירתה של האקדמיה לתוך הרחוב היהודי גרמה לצפיפות בגיטו, ושיכון הסטו־דנטים באמצע הרחוב היהודי היווה סכנה לבטחונם של יהודי קראקא. התוצאות לא איחרו לבוא: בשנת 1407 הוסת ההמון על ידי מגיסטר בודק, אשר הכריז מעל במת הכנסיה, כי „היהודים רצחו ילד נוצרי״ ולקול צלצול פעמוני העיר התנפל על היהודים, רצח ועשק.

חלק מהיהודים הסתתר בכנסיית „אננה הקדושה״, אך הפורעים הציתו אש סביבה. היהודים נכנעו, וחלק מהם התנצר כדי להציל את נפשו. המלך ולאדיסלאוו יאגיילו דרש הענשת האחראים למהומות, שכן חרה לו ולמקורביו, כי בתוך הגזל הרב, נשדדו גם הרבה דברי ערך, שהיו ממושכנים אצל בנקאים יהודים והיו שייכים למלך ולאציליו. אין אנו יודעים אם אמנם הוצא פסק־הדין נגד הפורעים. המשפט נמשך עוד בשנת 1409, אך סופו נעלם מאתנו.

גם בשנת 1423 נערכו פרעות ביהודי קראקא, אבל פרטים עליהן לוטים בערפל.

באותה שנה (1423) אישר ולאדיסלאוו יאגיילו את ה„סטטוט ורצקי״ תקנון המונע מאת היהודים לרכוש בתים ומקרקעין, כי לפי סעיפו ה־20, אסור היה ליהודים להלוות כסף במשכנתאות, אלא בעבוט (Faustpfand).

ברם, על אף הפרעות וההגבלות המשפטיות והחוקיות, לא פסקו עדיין יהודי קראקא מהוות גורם כלכלי בעל עוצמה פיננסית ניכרת בחיי העיר.

גם את מכרות המלח בבוכניה ובווייליצ׳קה החכיר המלך ליהודי אברהם ניגר (השחור).

אך היקף העסקים שלהם הלך והצטמצם, ותעיד על כך העובדה שבשנות 1408—1470 נמכרו 18 מתוך 22 בתים של בעלי בתים יהודיים.

יוהאן קאפיסטראנו בקראקא

במאה הט״ו מתקרבת פולין קירבה מדינית, כלכלית וב־עיקר רוחנית לארצות מערב אירופה. הכמורה הפולנית הבכירה השתתפה בכנוסים הכנסיתיים בבזיליאה. פרופיסו־רים מספרד, גרמניה וצ׳כיה היו מרצים באוניברסיטה היאגיללונית. השפעת תרבות המערב, אשר היתה אמנם לברכה להתפתחותה של פולין, היתה הרת סכנות ליהדות פולין בכלל ולקראקא בפרט. עם התפשטות התרבות המערבית חדרו לקראקא גם סיסמאות וספרים בעלי תוכן אנטי־יהודי.

גירושים רבים של יהודים במחצית הראשונה של המאה הט״ו מגרמניה ובייחוד מבוהמיה עוררו הד מתאים בין העירונים הפולנים ורצון לחקות את חבריהם הגרמנים.

חסיד הרוח המערבית, נציגה הבולט והמשפיע היה זביגנייב אולשניצקי, החשמן הקראקאי. השפעתו הגדולה והבלעדית בימי המלכים ולאדיסלאוו יאגיילו ובנו ורנינצ׳יק, הוגבלה בימי המלך קאזימייז׳ יאגיללונצ׳יק, אשר ניהל מדיניות חוץ עצמית ולא שעה לעצותיו של אולישניצקי. בכדי להגביר את השפעתו המתמעטת, לא חסך החשמן הקראקאי מאמצים להזמין את הנזיר הפראנציסקאני, יוהאן קאפיסטראנו, לבקר בבירת פולין. קאפיסטראנו, אשר באותן השנים עבר בערי גרמניה בשליחות האפיפיור בכדי לעורר את „המאמינים״ לצאת למלחמה נגד התורכים, אשר שמו מצור על קושטא, גרם על ידי נאומיו הנלהבים לפרעות ביהודים. בכל מקום בו דרכה רגלו, נשפך דם יהודי. כשבא בשנת 1453 לוורו־צלאב, אירגן משפט אנטי־יהודי וכתוצאה ממנו נשרפו 41 יהודים.

אולשניצקי שלח את יד ימינו, ההיסטוריון יאן דלוגוש, לוורוצלאב, בכדי להזמין את הפראנציסקאני הקנאי לקראקא. אותה שעה שהתה בקראקא נציגות יהודי פולניה הגדולה, אשר השתדלה בכל מחיר להשיג אצל המלך הפולני בהקדם האפשרי את אישור הפריבילגיות, ובזמן שהותו של יאן דלוגוש בוורוצלאב, ב־13 לאוגוסט 1453, אישר המלך קאזימייז׳ יאגיללונצ׳יק את הפריבילגיה הכללית ליהודי פולין הגדולה וב־24 בו — ליהודי פולין הקטנה. אך ב־28 לאוגוסט הופיע קאפיסטראנו בקראקא והתקבל על ידי המלך לקול תרועות ההמון. כאשר נודע לקאפיסטראנו ולאול־שניצקי, שהמלך אישר את הפריבילגיות ליהודים, לחצו עליו שיבטל את אישורו, אך המלך עמד על דעתו. קאפיס־טראנו העתיק את הפריבילגיות, שאושרו ע״י המלך והע־בירן לאפיפיור ניקולאי ה־5, בציינו, כי „המלך הפולני לא שעה לעצתי בעניני הפריבילגיות היהודיות״ . . .

אולם, אולשניצקי לא אמר נואש, ובעזרת אוהדיו המשיך בפעולה לביטול הפריבילגיות של היהודים. המצב המדיני הקשה, בו נמצא המלך הפולני לאחר מפלתו מידי המסדר הפרוסי, אילץ את המלך לוותר לאט לאט לאולשניצקי. האצילים הפולנים, שהתאספו בניישאבה, סירבו לצאת למל־חמה חדשה, עד אשר יאשר להם המלך את הפריבילגיות שהבטיח להם. בתקנון הניישאבי הוכנס בהשפעת מפלגת אולשניצקי סעיף מיוחד לגבי היהודים, לפיו ביטל המלך את כל הפריבילגיות שניתנו להם ואשר אושרו רק שנה קודם לכן. ביטול הפריבילגיות נפל על ראשי היהדות הפו־לנית כרעם ביום בהיר, שכן הועמדו כעת מחוץ לחוק ונעשו תלויים בחסדי העירונים.

ביטול הפריבילגיות ליהודים שימש מעין אות להמון העירוני להתחיל בפעולה, בייחוד לאחר שהזרע אשר זרע קאפיסטראנו לא היה לריק.

ביום השני של חג השבועות שנת ר״ה (1445) פרצה שריפה באחד מבתי העירונים בקראקא והתפשטה במהירות הבזק עד כי נפגעו כ־100 בתים, ביניהם 4 כנסיות נוצריות. דלוגוש, אשר היה כנראה עד ראייה לשריפה, מספר, שהעם הפולני האמין, כי האסון קרה משום שהמלך אישר בזמנו את הפריבילגיות ליהודים. זאת היתה כנראה דעת הקהל, והעדות לכך היא, שההמון ניצל את השריפה, כדי לשדוד ולעשוק את היהודים. זמן רב לאחר השריפה, לא העיז יהודי להיראות ברחוב. יהודים רבים לקחו את מקל הנדודים בידם ועזבו את העיר, חלק מהם התנצרו.

מנהיגי יהדות קראקא פנו בבקשת עזרה לכנס רבנים, שהתכנס אז בבינגן, ויושב ראש הכנס קרא לחבריו לחדול מריב. יהודי גרמניה לא יכלו, כנראה, לעזור הרבה לאחיהם במזרח, שהרי גם עליהם לא פסחו פרעות קאפיסטראנו.

גירוש היהודים מקראקא בשנת רנ״ה (1495)

פעולות אולשניצקי וקאפיסטראנו הראו להמון, ובייחוד לעירונים, שלא רק זכויות היהודים, אלא גם דמם הפקר, ומעתה תוכל כל רוח מצויה לערער את מעמדם ולעקור אותם ממקום מבטחם. ההזדמנות לא אחרה לבוא.

בשנת 1463 הכין האפיפיור פיוס II מסע צלב, ולפולין הגיע שליחו פרגאנה. כרגיל בכל מסעי־הצלב היו מבערים תחילה את הכופרים בבית, במקום לצאת נגד האויב הרחוק. העירונים בקראקא חיכו רק להזדמנות, וכשהתקרב ההמון הפרוע לשערי קראקא, מצא את העיר פתוחה. מלבד השוד בבתים ובחנויות, נהרגו אז 30 יהודים. אמנם, כשוך הסערה, העמיד המלך קאזימיז׳ יאגיללונצ׳יק את חברי המועצה העירונית לדין ואילצם לשלם קנס 3000 זהובים, אבל הדבר לא עזר הרבה ונישול היהודים נמשך הן בכוח הטירור והן באמצעים משפטיים.

ברשות הקהילה היהודית נמצאו ברחוב היהודי (רח׳ אננה הקדושה) שני בתי־כנסיות, המקווה ובתים ציבוריים אחרים. בין הבניינים האלה ובין בית העלמין היהודי, נמצאו בתי האקדמיה וחצר הקשטלן הקראקאי. השכנות הזאת, ובייחוד קירבת האקדמיה, הכריעה את גורל הרחוב היהודי, כמובן לטובת האקדמיה. יוזם הרחקת היהודים מן הרחוב, היה ההיסטוריון יאן דלוגוש. ב־20 לינואר 1469 נחתם הסכם בין זקני הקהילה היהודית ובין יאן דלוגוש כנציג האקדמיה, לפיו נאלצו היהודים לוותר על שני בתי־הכנסת, בתי־חולים, המקווה ובית־העלמין וכן על שאר הבתים היהודיים באותו רחוב ובמקום זה קיבלו מגרש חדש סמוך לרחוב שפיגלא־רסקה (שצ׳פאנסקה). עיסקה משפטית זו כמוה כגירוש ממש, כי על המגרש החדש נאלצו היהודים לבנות הכל מן המסד, בעוזבם אחריהם את כל המקודש להם. אבל מהעברה זו נהנתה בעיקר האקדמיה, כי לעירונים ולבעלי־המלאכה לא פתר שינוי הרחוב את בעיית ההתחרות הכלכלית.

העירונים לא הסתפקו בכך ושאפו לשבור את מטה לחמם של היהודים באמצעות החוק, ובשנת 1485 וויתרו היהודים בקראקא תחת לחץ של איומים ופרעות על הזכות למסחר ולמלאכה. הדבר היחידי שהתיר להם החוק היה למכור בימי שלישי ושישי ובימי שוק את אותם החפצים שנמסרו להם כמשכון ולא ניפדו במועדם. כל מסחר אחר ומלאכה נאסרו כליל באיום של מאסר וענשים כבדים.

ניתנו הוראות לתרגם את המקור של ה״הסכם״ הזה לעברית והתרגום העברי נשמר במצב מצויין בארכיון העי־רוני. התרגום הלאטיני, שהוגש לאישורו של מושל המחוז (וויבודה) יאן אמור מטארנוב, מציין, כי היהודים וויתרו מרצונם הטוב ובלי כל אונס על זכותם למסחר ומלאכה לצמיתות, בהתאם לתנאי ההסכם עם מועצת העיר קראקא. את אישורו של יאן מטארנוב בצירוף ההסכם היו העירונים הקראקאים מגישים לכל מלך פולני, והסכם זה נתקבל כחלק בלתי נפרד של תעודות התחוקה של העיר קראקא. עוד בשנת 1797, בימי הכיבוש האוסטרי, הגישה מועצת העיר את ההסכם הזה לאישורו ולחתימתו של המושל הקיסרי.

בשולי המאורעות האלה מציין ההיסטוריון פרופ׳ מאיר בלבן בספרו ״היהודים בקרקוב״: ״מה מר הגורל והאירוניה, ... איזה טרור הפעילו העירונים, עד אשר עלו זקני הקהילה היהודית לבית העיריה, בכדי לוותר שם פומבית על זכויות האדם, זכות האדם לפרנס את משפחתו בכבוד בדרך הישרה״.

כוס התרעלה שעברה לפני שלשה דורות על יהדות גרמניה (ממנה בעיקר הגיעו היהודים לקראקא) עברה עתה על יהודי קראקא. היהודי, שנאלץ לחיות השתדל לעקוף על החוק הבלתי אנושי והתחיל לסחור במחתרת, מה שעורר את חמת העירונים וגרם למאסרים, עינויים ופרעות ביהודים. אבל עיקר האסון קרה ביוני 1494, כאשר באחד הלילות פרצה שריפה, אשר פגעה בבתים רבים. ההמון ניצל כרגיל את השריפה לשם שדידת החנויות היהודיות. היהודים הגנו על רכושם ובפרעות האלה נפלו קרבנות מביניהם. גם היהודים וגם העירונים פנו בתלונה אל המלך יאן אולבראכט, אשר לאחר שמיעת הצדדים, שם במאסר את זקני הקהילה: את בנקאי החצר משה פישל וחתנו הרב יעקב פולאק, את משה לבקוביץ ורבים אחרים. אחרי השתדלויות ומאמצים רבים, בייחוד בעזרת מחנך ילדי המלך, ההומאניסט פיליפ קאלימאך, שוחררו זקני הקהילה. אבל העירונים לא שתקו ולאחר שהמלך לא נענה לפניותיהם, פנו לאחיו, צורר־היהודים, הקארדינאל פרידריך.

הקארדינאל שלח מכתב האשמה למלך ״אשר במקום לשמוע לקול שדי, מאזין הוא לקולו של זר אחד״ (הכוונה לקאלימך). כל האסונות שבאו על פולין בימי יאן אולבראכט זקף הקארדינאל פרידריך על חשבון יחסו הטוב של המלך ליהודים. תחת לחץ בלתי פוסק של הכמורה הגבוהה ושל העירונים, הוציא יאן אולבראכט צוו לגירוש היהודים מק־ראקא. הפקודה בוצעה מיד ובדייקנות. כל היהודים עזבו את העיר והעתיקו מושבם לקאז׳ימייז׳ הסמוכה. רק רחל, אלמנתו של הבנקאי משה פישל, קיבלה רשות להישאר בביתה.

המקורות מאותה תקופה אינם מרבים למסור לנו פרטים על הגירוש. כנראה, לא היה זה דבר בלתי רגיל בתקופת גירוש ספרד. כן אין המקורות מוסרים לנו, מה נעשה עם כל הרכוש ונכסי דלא ניידי של יהודי קראקא, והאם קיבלו פיצויים תמורתם. הכל לוטה בערפל.

בשנת 1495 תמו איפוא תולדות היהודים בקראקא ומת־חילות תולדות היהודים בקאז׳ימייז׳, אף שקשרים כלכליים עתידים היו עוד שנים רבות לקשור את היהודים עם בירת פולין.

היהודים בקאז׳ימייז, עד הפלישה השבדית בשנת תט״ו (1655)

בימי המלך זיגמונד הראשון

כאשר גורשו היהודים בשנת 1495 מקראקא עברו לקאז׳ימייז׳ הסמוכה, שהיתה כבר מאוכלסת יהודים. גדולה היתה הצפיפות בקהילת קאז׳ימייז׳, וזו גברה עם בואם הפתאומי של יהודי קראקא. שטח מגוריהם היה קטן באופן יחסי, וכלל מרובע, שסגרו עליו הרחובות יוזפה ובוז׳ה צ׳יאלו (של היום) מצד אחד, ומצד שני גבל עם חומות העיר קראקא, המקבילות לרחובות מיודובה ודייבור (של היום). קאז׳ימייז׳ כולה השתרעה בין רחוב דיטלובסקה ובין הנהר ויסלה ע״י הפודגוז׳ה של ימינו.

הצפיפות מצד אחד והחיכוכים בין היהודים הוותיקים בקאז׳ימייז׳ לבין המתיישבים החדשים מצד שני גרמו לריב, שלא הנחיל כבוד לעדה היהודית. מתעודות בתי המשפט העירוניים מצטייר הדבר כריב בין העדה הפולנית ובין העדה הצ׳כית על רקע כלכלי ועל המלחמה לשלטון בבית הכנסת היחיד, שהיה אז בקאז׳ימייז׳ היהודית.

הפרעות והגירושים, שהיו מנת חלקם של יהודי צ׳כיה בראשית המאה הט״ז, הביאו את הבורחים לפולין וביחוד לקראקא הסמוכה, והם יסדו קהילה צ׳כית נפרדת בקאז׳ימייז׳.

אך לא ניתן להם, לפליטים הצ׳כים, לנוח זמן רב, כי כבר בשנת 1500 התארגן ברייסין הפולנית מסע צלב חדש והצלבנים שלא הצליחו לחדור ללבוב, הצליחו (כנראה בעזרת עירוני קראקא) לחדור לרובע היהודי בקאז׳ימייז׳ ולפי עדות ההיסטוריונים הפולנים, רצחו בשנת 1500 (בחול־המועד סוכות ר״ס) כעשרים יהודים ופצעו רבים מהם. לאחר שעזבו הצלבנים את העיר, פנו היהודים בשנת 1501 בתלונה למלך יאן אולבראכט, והמלך אסר שניים מחברי מועצת העיר. אך קודם שהספיקו יהודי קאז׳ימייז׳ לשכוח את הפרעות האלה, נפוצה שמועה בעיר (1508) שמאחת הכנסיות נגנב גביע זהב עם ה„הוסטיה״ הקדושה בו. המשפט שנערך נגד היהודים נגמר בשריפת היהודי ה„אשם״ בפני קהל עצום לפני הכנסיה על־שם „העלמה מריה״.

אבל הרדיפות מבחוץ לא מנעו את המשך המחלוקת וההתחרות הפנימית בין היהודים הצ׳כים והיהודים הפולנים בקאז׳ימייז׳. הסכסוכים הבלתי פוסקים הגיעו עד למלך זיגמונד הראשון, והוא דרש מהצדדים השונים לפנות בענייניהם השנויים במחלוקת אל המוסדות המשפטיים המקובלים, ובינתיים נתבע כל צד להפקיד 100 מרקים (נדיום) בידו כערבות, שהקטטות והמכות לא תחזורנה. בימיו של זיגמונד הראשון צצו קהילות יהודיות ברחבי פולין והמלך שאף לריכוז גביית המסים. לשם כך מינה כגובים ראשיים של מסי היהודים במדינה שני יהודים עשירים מקאז׳ימייז׳, אחד מוותיקי המקום ואחד מבין הפליטים החדשים מצ׳כיה.

אולי ביקש המלך על־ידי בחירה זו לפשר בין שני מחנות היריבים ולהביאם לידי שיתוף פעולה.

שני הגובים הראשים היו פראנצ׳יק מקאז׳ימייז׳ ואברהם יודאוס בוהמוס.

פראנצ׳יק הוא אפרים פישל, בנו של הבנקאי משה פישל מקראקא. גיסו של אפרים פישל היה הרב יעקב פולאק, אחד מגדולי חוקרי התלמוד בפולין. בשנת 1512 מינה המלך זיגמונד הראשון את אפרים פישל כגובה ראשי (אגזקטור) לכל יהודי פולין הקטנה.

הגובה הראשי השני אברהם איש צ׳כיה (אברהם בוהמוס), היה לפני כן הבנקאי של מלכי צ׳כיה והונגאריה והקיסר מקסימיליאן. הוא נתמנה כגובה ראשי של מסי יהודי פולין הגדולה. בכתב המינוי שנתן זיגמונד הראשון לשני הגובים האלה, צויין, כי רשאים הם לגבות את המסים הם לבדם או האנשים שהוסמכו על ידיהם, וגם כי בתוקף תפקידם אין הם נתונים לשיפוטם של מושלי המחוזות (wojewoda), אלא של המלך בלבד.

נגד מינויים אלה יצאו בחריפות שתי הקהילות הגדולות, קראקא ולבוב, אשר ראו במינוי הגובים הראשים פגיעה במוסדותיהם ובאבטונומיה שלהם. המלך לא התחשב בתלונת הקהילה היהודית בלבוב, אבל את הקהילה היהודית בקראקא הוציא מתחום גביותיו של אפרים פישל. מלחמה זאת של הקהילה היהודית בקראקא נגדו, היתה בלא ספק, אחת הסיבות לכשלונו ולפשיטת הרגל שלו. לאחר פשיטת רגל זו עזב אפרים פישל את הארץ וחזר אליה לאחר שנים בעזרת בונה, אשת המלך זיגמונד הראשון.

גורלו של אברהם הצ׳כי לא היה שונה הרבה. לאחר פשיטת הרגל של אפרים פישל נתמנה (1514) הוא להיות גם הגובה הראשי ליהודי פולין הקטנה. באופן כזה ריכז בידיו אברהם הצ׳כי את גביית המסים בכל מדינת פולין, מלבד קהילת קראקא. אך גם לו היו כנראה קשיים עצומים, כי הקהילות היהודיות התנגדו בכל תוקף לגביה מרוכזת והעדיפו את הקשר הישיר בינם ובין המלך. לכן נאלץ היה לאחר שנים מספר גם אברהם הצ׳כי לפשוט את הרגל והקהילות החרימו אותו. רק תודות להתערבותו של אדוניו הקודם, הקיסר מקסימיליאן, קיבל אותו המלך זיגמונד שוב תחת חסותו ושחרר אותו משיפוטו של מושל המחוז, אבל משרתו הגבוהה לא הוחזרה לו. הוא עסק במסחר ותעשיה בחסות המלכה בונה.

אברהם הצ׳כי מת בשנת 1533 והוריש את עסקיו המסונפים לבנו משה.

רבי יעקב פולאק וריב הקהילות בקראקא

בראשית המאה השש־עשרה גברה הגירת יהודי צ׳כיה לפולין ובפרט לקראקא ויחסו האוהד של המלך זיגמונד הראשון עזר להם להתאקלם מהר בפולין וגם לתפוס עמדות מפתח בחיי הקהילה. ההתחרות ביניהם ובין יהודי קראקא הוותיקים גברה והלכה. באותה תקופה כיהן כרב בבית־

הכנסת היחיד בקראקא, רבי יעקב פולאק, שאף על פי שבעצמו הגיע לכאן מפראג הצ׳כית, נחשב כראש ה„פו־לנים". בתקופה מסויימת בחייו הסוערים ומלאי התמורות הצליח לפלג לא רק את הקהילה בקראקא, אלא את כל היהדות האירופית לשני מחנות, למצדדיו ולמתנגדיו.

רבי יעקב פולאק, שנולד בגרמניה ולמד בישיבת נירנברג אצל הרב יעקב מרגליות, נתמנה בגיל צעיר כרבה של פראג. משם לקחו ר׳ משה פישל לחתן ובשנת 1503 נתמנה על־ידי המלך הפולני אלכסנדר לרבה של קראקא עם רשות השיפוט בכל ערי המלך. לפי דעתו של פרופ׳ בלבן זהו כתב מינוי ראשון לרב מטעם המלך בפולין. ברם, לא ארכו שנות שלוותו של הרב יעקב פולאק בקראקא. המלחמה בין ה„צ׳יכים" ובין ה„פולנים" על השלטון בקהילה ובבית־הכנסת, המשפט על גניבת ההוסטיה, שנגמר בשריפת יהודי (1508) ולבסוף מתן הגט המפורסם לגיסתו הצעירה שרה בת רחל, עוררו נגדו את חמת גדולי הרבנים, כמו הרב יעקב מרגליות מנירנברג, הרב פנחס מפראג והרב יהודה מינץ מפדואה, עד שרבי יעקב פולאק הוכרח לעזוב את קראקא ולהיטלטל למקומות שונים מחוץ לפולין.

תודות להשפעתה הרבה של חותנתו רחל פישל הירשה לו המלך זיגמונד הראשון לחזור לקראקא ב־1509 כדי להמשיך בניהול הישיבה המפורסמת, אולם לא הוחזר למשרתו כרב בקראקא.

אך רחל פישל חשבה את משרת הרב בקראקא ל„חזקה" משפחתית. ובהשפעתה נבחר חתנה השני, איש הקבלה, אשר למל לרבה של העיר. ה„צ׳כים" לא רצו להסכים למועמד זה ובחרו להם רב מאנשי שלומם, את הרב פרץ. בחירת שני הרבנים בעיר היהודית בקאז׳ימייז׳ החריפה עוד את המשבר בין שני היסודות בקהילה ובבית הכנסת. ה„פולנים" לא רצו להשלים עם קיום שתי קהילות שוות זו לצד זו, והסכסוכים גברו בייחוד לפני ימים נוראים בבית־הכנסת היחיד בעיר. בשנת 1513 הוציא המלך תקנות, לפיהן אישר את ריבונותם של ה„פולנים" בבית הכנסת ואת זכותו הבלעדית של הרב אשר למל בתוכו, אולם יחד עם זאת אישר גם קיום שתי קהילות נפרדות, בחלקו את קאז׳ימייז׳ היהודית לשני אזורים אדמיניסטרטיביים. אולם בכך לא תמו הסכסוכים העדתיים, וכשהיהודים הצ׳כים נוכחו לדעת, כי לא ניתנה להם כל השפעה בבית־הכנסת היחיד, השיגו ב־1537 רשיון לבנות בית כנסת נפרד, והביצוע נמסר למושל המחוז. כשפנה זה האחרון ליהודים ה„פולנים" בדרישה למסור מגרש מתאים לשם בנין בית כנסת גדול בשביל הקהילה הצ׳כית, סירבו ה„פולנים" למלא אחרי הפקודה. סירוב זה מוכיח, שהשפעת משפחת פישל היתה עדיין חזקה מאוד (רק בשנת 1553 נבנה בית הכנסת ה„צ׳כי"). השפעת משפחת פישל נתחזקה לאחר מות שני הרבנים הנזכרים (1532) ועם מינויו של הד״ר משה בן אפרים פישל, נכדה של רחל, לרב.

ר׳ משה פישל נודע עוד בצעירותו כ„עילוי" ולאחר סיום לימודיו בישיבת דודו, הרב יעקב פולאק, נשלח לפדואה ללמוד רפואה. לאחר תום לימודיו בפדואה, חזר לקראקא והתפרנס בעיקר מאומנותו כרופא מומחה, אך יחד עם זה הוסיף להשתלם בלימודי היהדות. תוך התחשבות במקצועו, ביושרו ובידיעתו הרבה בתורה, שיחרר אותו המלך בשנת 1523 ממסים (פרט לסכום של 3 זהובים) לכל ימי חייו. כאשר מת הרב אשר למל בשנת 1532 מינה אותו המלך זיגמונד הראשון לרבה של הקהילה הפולנית בקראקא ושיחרר גם את משפחתו מתשלום מסים.

מראשית המאה השש עשרה גברה הנטיה מצד המלך זיגמונד למנות רבנים כוללים על מחוזות שלמים. סיבת הדבר היתה פיסקאלית, כי הרבה יותר נוח היה למלך לגבות מסים באמצעות רב כולל אחד, מאשר לנהל משא ומתן מייגע עם כל קהילה וקהילה. אולם הקהילות הגדולות, ובייחוד קראקא, ראו במינוי הרבנים הכוללים פגיעה בעצמאותן וגילו התנגדות עזה לכך. בשנת 1541 נתמנו הרב שלום שכנא, תלמידו של רבי יעקב פולאק, רבה של לובלין והד״ר משה פישל לרבנים כוללים על מחוזות קראקא, סאנדומייז׳, רייסן, פו־דולה, לובלין, בלז וחלם. השלטון שניתן להם לפי תקנות המלך, היה מקיף מאד. המינוי היה לכל ימי חייהם. בשום מקום אסור היה לבחור רב בלא אישורו של הרב הכולל. לרב הכולל ניתנה הרשות להשתמש בנשק האדיר של החרם ומי שלא שמע לו, או לא השתדל להשתחרר מן החרם, צפוי היה לעונש מידי מושל המחוז. הרבנים הכוללים היו פטורים מכל המסים ונתונים לשיפוטו של המלך בלבד.

כפי שהזכרנו, התנגדו הקהילות הגדולות למינוי הרבנים הכוללים וכבר בכתב המינוי שלהם הוציאו את הקהילה הקראקאית מתחום שיפוטם.

התנגדות זאת של הקהילות התפשטה בכל פולין עד שלבסוף, בשנת 1551, ויתר המלך על רעיונו המרכזי והשאיר את בחירת הרבנים בידיה של כל קהילה וקהילה בפני עצמה. ד״ר משה פישל הואשם בפעולות של גיור נוצרים והעברתם ליהדות ובשנת 1542 מת מות קדושים. מצבה לא נשארה אחריו. אבל במצבות בניו נזכר על־יד שמו „קדוש".

הריפורמאציה וראשית הריאקציה בימי זיגמונד הראשון

הופעתו של מארטין לותר בגרמניה והידיעות על שרפות הכנסיות הקאתוליות על־ידי הריפורמיסטים במערב אירופה, עוררו בלבות היהודים הנרדפים תקוות משיחיות. באותו זמן הגיעו לקהילות פולין השמועות על ה„משיחים" ראובני ומלכו וסופם הטראגי עורר אכזבה מרה בלבות היהודים. שני מאורעות אלה, הריפורמאציה והופעת ה„משיחים", השפיעו לרעה על מצבם המשפטי והכלכלי של היהודים בפולין.

יהודי קראקא לא קיימו את ההסכם משנת 1485 שאסר עליהם את המסחר בקראקא העיר. באותו זמן היתה קאז׳ימייז׳ עיירה קטנה ועניה, וקראקא, בירת המדינה, שימשה מרכז לבתי משפט, פגישות וועידות. הגבלתם של היהודים בתחומי קאז׳ימייז׳ הקטנה היה בה משום חנק כלכלי שלא יכלו לעמוד

בו. מתחריהם העיקריים ומתנגדיהם היו העירונים הזעירים, סוחרים קמעונים ובעלי מלאכה. כאשר ראו נציגיהם כי אין היהודים שומרים על ההסכם משנת 1485, פנו למועצת העיר וכאשר לא נענו מיד, הכריזו על אי תשלום מסים לעיריה ופנו למלך זיגמונד הראשון בדרישות שונות, ביניהן הפסקת המסחר היהודי בעיר קראקא. המלך, אשר קיבל את דרישותיהם הכלליות, לא נתן תשובה ברורה בנקודה הנוגעת למסחר היהודי.

כאשר עלתה בחצר המלך השפעתה של המלכה בונה, שהיתה ידועה כמקבלת שוחד, ניסו הצדדים היריבים להשיג תקנות וצווים שונים מאת המלך, באמצעות האיטלקיה היפה. בהשפעתה של המלכה בונה הוציא המלך כמעט בכל שנה הוראות נוגדות וסותרות בעניין המסחר היהודי בקראקא. התנהגות בלתי יציבה זו מצד המלך הרגיזה את העירונים, שהחליטו לפתור את הבעיה בכוח הזרוע, ובשנות השלושים של המאה הט״ז ערכו התנפלויות ופרעות נגד סוחרים יהודים בקראקא.

הפרעות ביהודים גברו לרגל המצב המתוח בתקופת התפשטות הריפורמאציה הלותרנית והתחלת הריאקציה נגדה. הוויכוחים הדתיים יצאו מחדרי המלומדים לרחובות ומצאו את פתרונם באמצעות אבנים, מקלות וחרבות. בראש הכנסיה בקראקא עמד החשמן פיוטר גאמראט, שרדף את הפרוטסטנטים ובמיוחד את ה״יודאיזנטים״ (Judaisantes), כלומר נוצרים שנטו לדת היהודית. באותו זמן שומעים על ״יודאיזנטים״ בערים שונות בפולין, אבל המקרה המפורסם והקיצוני, הוא המקרה בזקנה קאתרינה ווייגל. קאתרינה היתה אלמנתו של הסוחר העשיר מלכיור ווייגל, שהיו לו קשרים ויחסים מסחריים עם סוחרים יהודים עשירים. לאחר מות בעלה המשיכה לנהל את עסקיו ויחד עם זה היתה נוטה לדת היהודית. כאשר העמידוה ראשי הכנסיה בקראקא למשפט וחקרוה, ענתה שבשכלה המוגבל אינה יכולה להבין את קיום השלישיה הנוצרית והיא מאמינה באל אחד בלבד. לאחר שידולים הבטיחה ״לחזור למוטב״, אבל כשנתמנה פיוטר גאמראט לחשמן קראקא החליט לסיים את הפרשה והוציא פסק דין לשרוף את קאתרינה ווייגל בכיכר העיר. לפי דברי עדי ראיה, הלכה הזקנה בת ה־80 לקראת המדורה כאל חתונה ולא ויתרה על דעותיה עד הרגע האחרון.

שריפתה של קאתרינה ווייגל עוררה הדים בכל פולין וגם מחוצה לה. המלך עצמו, שהיה קאתולי אדוק ושעד עתה פסח על שתי הסעיפים, יצא עתה בגלוי נגד היהודים. דעת הקהל בקראקא האשימה את חזן בית הכנסת כאחראי להתנהגותה של קאתרינה ווייגל והאומלל נאלץ היה לברוח מקראקא ונדד עד לתורכיה. המלך האשים את פרנסי הקהילה ורבניה באירגון בריחתו של החזן ושם אותם במאסר כבד (1539). כל השתדלויותיהם של היהודים אצל המלך לשחרר את האסירים, שעונו קשות בכלא, לא עזרו, ואז שילמו היהודים 20.000 זהובים כ״ערבון״ למלכה בונה. בעזרת ״ערבון״ זה יצאו האסירים מכלאם שבורים בגופם ובנפשם. למודת נסיון, חזרה המלכה בונה על אותה פרשה אצל יהודי פוזנא, אבל שם הסתפקה רק ב־10.000 זהובים.

רדיפות היהודים במחצית הראשונה של המאה הט״ז, אשר גורמיהן היו הפעם גם כלכליים וגם דתיים, גררו אחריהן התנצרותם של חלק מן היהודים.

הדים רחבים עוררה בעולם התנצרותם של האחים האליץ, הנחשבים למדפיסים העברים הראשונים בפולין. הם פתחו בשנת 1534 את בית הדפוס שלהם בקראקא ובאותה שנה הוציאו לאור שני ספרים ״שערי דורא״ ו״ספר ר׳ אנשל או מרכבת המשנה״. אבל כבר בשנת 1537 כשבית הדפוס היה מלא ספרים עבריים, התנצרו שלושת האחים : שמואל, אשר ואליקים והפכו לפאולוס, אנדרי ויאן. יהודי קראקא הפסיקו לקנות את הספרים שנדפסו אצל המשומדים ואז פנו האחים האליץ למלך שיעזור להם במצוקתם הכספית ויכריח את היהודים לקנות אלפי הספרים שנשארו במחסן. המלך מינה וועדה מיוחדת, שהיתה מורכבת בעיקר מחשמני פולין, שהעריכה את המלאי של בית הדפוס על 3.500 הספרים שבתוכו בסכום של 1.600 פלורינים ושלוש הקהילות הגדולות (קראקא, פוזנא ולבוב) חוייבו לשלם במשך שלוש שנים את תמורת הספרים. האחים האליץ התפזרו למקומות שונים והמשיכו לעסוק במקצועם. כדאי להזכיר את פאולוס (שמואל) שחזר לקראקא והוציא בשנת 1541 את הברית החדשה בתרגום לאידיש באותיות עבריות. לא ידוע מי היה המתרגם, אבל ההקדשה בראשית הספר לחשמן הקראקאי גאמראט, מוכיחה שמטרת הספר היתה מסיונרית. כדאי לציין, שהאב־סמפלאר היחיד בעולם נשאר בספריה היאגילונית. בזה לא סיים פאולוס את עבודתו המסיונרית ובשנת 1543 הוציא בהונדספלד על־יד ברסלוי (וורוצלאב) ספר לימוד לעברית ואידיש. המטרה היתה הפעם הפוכה מזו שבהוצאת הברית החדשה באידיש והיא, ללמד את הנוצרים ״לגלות סודות יהודיים״.

כל זמן שהגורם לסכסוכים היה כלכלי, מצאו היהודים משענת במלך ובאצילים במלחמתם נגד העירונים. אבל כשלגורם הכלכלי נוסף גורם דתי, פנו להם עורף לא רק המלך האדוק, אלא גם האצילים. היהודים היו חוכרים מזה שנים רבות את הכנסות המדינה, כגון מכרות מלח, מכס וכו׳. משולהבים ע״י שנאה דתית, לטשו האצילים את עיניהם להכנסות יהודיות אלו, ובסיים (כנס צירים) בפיוטרקוב בשנת 1538 נתקבלו בפעם הראשונה החלטות מיוחדות בענייני היהודים(De Judaeis), בפרט בעניין האיסור להחכרת הכנסות השייכות למדינה — ליהודים, האיסור על המסחר בכפרים ועריכת שווקים שם, הגבלת המסחר בערים. באותו מעמד הוחלט גם, שעליהם לחבוש כובע צהוב כסמל יהודי.

פירסום החלטות אלו בקראקא, לאחר שריפת קאתרינה ווייגל, מאסר פרנסי הקהילה והתנצרות האחים האליץ, עורר תדהמה בקאז׳ימייז׳ היהודית. עד אז ידעו את דרכי השתדלנות אצל המלך ויועציו, אבל לא את הדרך להשפיע על המוני האצילים. וכאן החליטו לאחוז בשיטה המודרנית, במלאכת

הדפוס. בשנת 1539 הופיעה בקראקא חוברת אפולו־גיטית בלטינית: Ad quarelam mercatorum cracoviensium, responsum Judaeorum de mercatura MDXXXIX. לדעת הפרופ׳ בלבן היה זה אולי הספר האפולוגיטי הראשון בעולם על הדת היהודית שראה אור הדפוס. מי הוא מחברה של החוברת הזאת לא ידוע. המחבר מטיף לסובלנות דתית, בנימוק כי הדתות משתנות (הכוונה ללותרניות) ומשתדל להוכיח, שהיהודים הם אלמנט פרודוקטיבי וקונסטרוקטיבי במדינה. מתלוננים בפולין, שאין בה בעלי מלאכה ורק סוחרים מעטים, והנה ליהודים 3.200 סוחרים וכ־10.000 בעלי מלאכה. היהודים אינם נתונים לשיפוט הכנסייה, אלא לשיפוט המלך בלבד.

כנראה שהחוברת האפולוגטית לא יכלה לשנות הרבה את האוירה נגד היהודים. בכנס כנסייתי בפיעטרקוב בשנת 1542 בראשותו של גאמראט, נתקבל שוב מספר החלטות אנטי־יהודיות, וביניהן החלטות מיוחדות הקשורות בקהילת קרא־קא. הכנס פנה למלך, שיגביל את מספר היהודים ביחוד בקראקא, יתן הוראות להרוס את בתי הכנסיות, יאסור עליהם להציג את סחורותיהם בשווקים הפומביים, ומלבד שישה מחסנים, שבהם מאחסנים הם את סחורותיהם, אסור יהיה להם להשתמש בבניינים אחרים. כנראה, שהחלטות אלו מצאו הד מתאים, כי המלך ציוה בפקודה משנת 1543 לאסור על יהודים להתישב מחוץ לעיר היהודית בקאז׳ימיז׳, וכמה ימים לאחר מכן החליטה מועצת העיריה, שאיש לא יעיז להחכיר ליהודים חנויות ודירות בקראקא.

הסתערות כללית זאת מצד כל המעמדות נגד היהודים, העמידה אותם בפני בעיות חדשות ומלחמת קיומם נעשתה חמורה יותר.

תקופת זיגמונט אויגוסט וסטיפאן באטורי

זיגמונט אויגוסט, האחרון לשושלת היאגיללונים, היה איש הריניסאנס, ולפיכך גילה יחס סובלני לכל הדתות במלכותו, לרבות הדת היהודית. קשריו עם היהודים היו הדוקים למדי. עוד בצעירותו מסר לו אביו את ההכנסות של הקהילות היהודיות להחזקת ביתו, והדבר קירב אותו לפרנסי קראקא, שהיו משלמים לו מיפרעות על חשבון הכנסות אלה. בין הפרנסים הללו, בלטו הבנקאים אלעזר מבראנדנבורג ויצחק שוארץ (ניגר), שהמלך שלח אותם לאיטליה לקנות אבנים יקרות בשביל המלכה. לכבוד מיוחד זכה הרופא שמואל בר משולם, שהגיע לקראקא מאיטליה יחד עם בונה, אשת זיגמונד הראשון. המלך הצעיר כיבד מאוד את הרופא האי־טלקי ובשנת 1547 ציוה לשלם לו משכורת שנתית של 100 זהובים כל ימי חייו. בנו של ד״ר משולם, ר׳ משה שמו־אלביץ, למד בישיבת לובלין המפורסמת של רבי שלום שכנא והתידד עם רבי משה איסרליס. ר׳ משה שמואלביץ, הדפיס את ה„פסקים״ של רבי שלום שכנא, פירוש למסכת קידושין (האכסמפלאר היחיד של ספר זה נמצא במוזיאון הבריטי).

בראשית המאה הט״ז הגיע לקראקא משה אוירבאך מרא־טיסבון. נכדו ישראל או איסרל, שהתחתן עם בתו של אלעזר מבראנדנבורג, הוא המייסד של משפחת איסרליס, אחת המשפחות המיוחסות והעשירות בפולין.

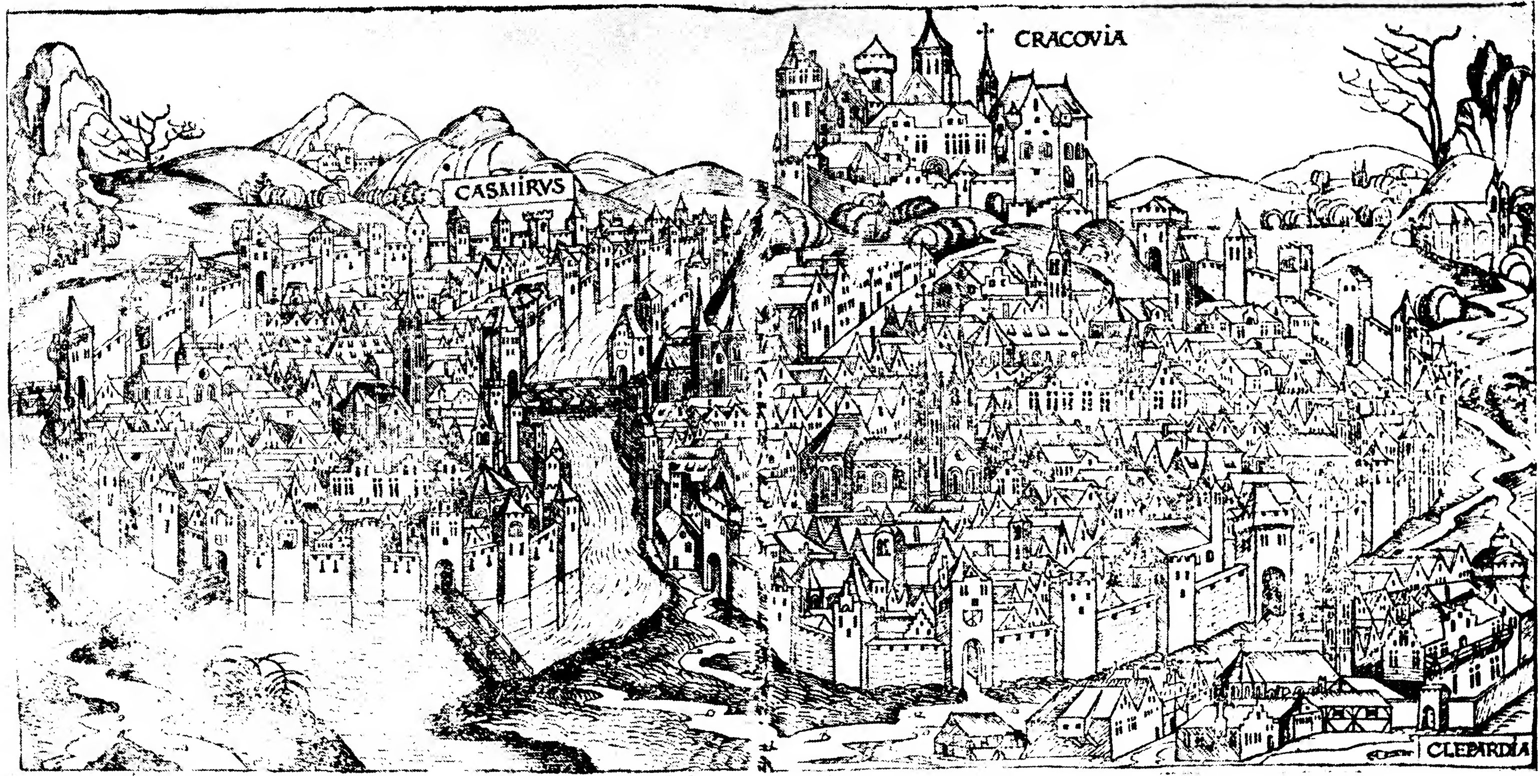
אף על פי שמקום מושבו של איסרל היתה קראקא, ניהל עסקים בכל רחבי המדינה והגיע עם המלך זיגמונט אויגוסט עד לווילנא. וילנא היתה אמנם מחוץ לתחום המסחר היהודי, אך המלך הוציא צו מיוחד (1551), לפיו הירשה ליהודי קראקא (איסרל ושמעון דוקטורוביץ) לסחור בה ולתת הל־וואות כסף במשכנתא. למרות עסקיו הגדולים, לא הזניח ישראל איסרל גם את צרכי הציבור. תודות להשתדלויותיו הרבות אצל המלך, קיבל, על אף ההתנגדות הקשה של הכמורה, את הרשיון לבניית בית כנסת (1557), שהקדישו לזכר אשתו מלכה אשר מתה בזמן המגפה. זה הוא בית כנסת הרמ״א, העומד עד היום ואשר על אחד מקירותיו כתוב: „האיש ר׳ ישראל בר יוסף ז״ל עוז התאזר: לכבוד הקב״ה ולזכר אשתו מלכה בת ר׳ אלעזר: תנצב״ה. בנה מנכסי עזבונה ב״ה, זה מקום בית אל לפרט ולפרשת ש׳ו׳ב׳ה ד׳ רבבות אלפי ישראל״.

התאריך מורה על שנת 1553, ויש לשער, אפוא, כי התחיל לבנות את בית הכנסת כארבע שנים לפני קבלת הרשיון המלכותי.

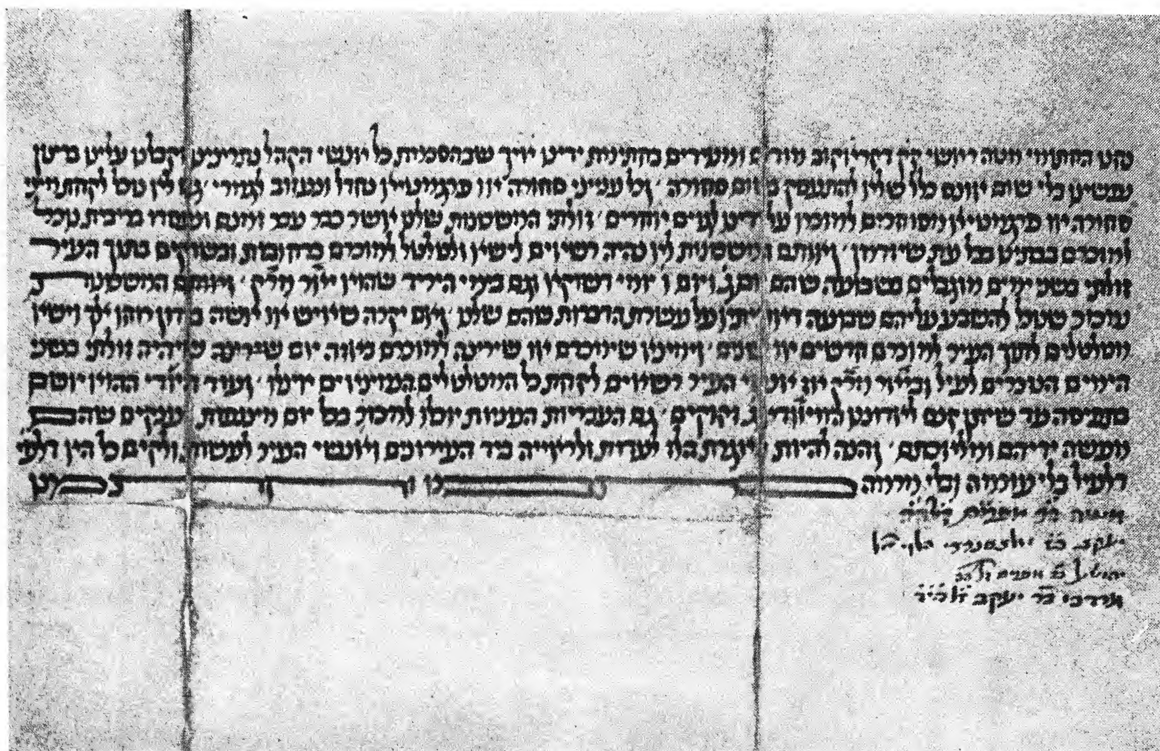
ארבע בנותיו וארבעה בניו של ישראל איסרל התחתנו במשפחות רבנים ועשירים גדולים, כגון יצחק, פרנס העיר, שנודע בכינויו „העשיר״, ורבי משה הוא הרמ״א.

הרמ״א למד בצעירותו בישיבת לובלין המפורסמת וראש הישיבה רבי שלום שכנא נתן את בתו גולדה לאשה לעילוי הצעיר. כשמת ד״ר משה פישל בשנת 1542 נתמנה רבי משה איסרל לרב בקראקא. על מינויו בגיל צעיר כותב הרמ״א במבוא לספרו „דרכי משה״: „נער הייתי עדיין לא זקנתי, כרמי שלי לא נטרתי ועל אחרים התמניתי, להורות לרבים דרך ילכו בו ולתלמוד קטנתי וכו׳ אל אוהבי ורעי שאמרו לי: עלה, נטענתי״. המלך אישר את מינויו רק בשנת 1547, אבל כבר אז הלך שמו לפניו ותלמידים מגרמניה ומצ׳כיה מילאו את ישיבתו הגדולה בקראקא. הרמ״א חיבר ספרים, שחלקם יצאו לאור בחייו, חלקם אחר מותו וחלקם נשאר עד היום בכתב יד. החשובים בין ספריו הם: „דרכי משה״, הערות ותוספות לארבעה חלקים של ספר הטורים, „תורת חטאת״, תורת העולה״ ו„מחיר יין״ פירוש למגילת אסתר. שטח התעניינותו היה רחב מאוד, החל בהלכה וגמור בפי־לוסופיה ובקבלה. ספרו החשוב ביותר, שפירסם את שמו בכל העולם היהודי, הוא „המפה״, שנעשה חלק אינ־טגראלי של ה„שולחן ערוך״ ומודפס תמיד עמו ביחד. כבן תקופת הריניסאנס, עסק הרמ״א גם באסטרונומיה ובהיסטוריה. הוא כתב הערות לספרו ההיסטורי של אברהם זכות „ספר יוחסין״ ועודד את תלמידו רבי דוד גאנז מפראג לכתוב את „צמח דוד״.

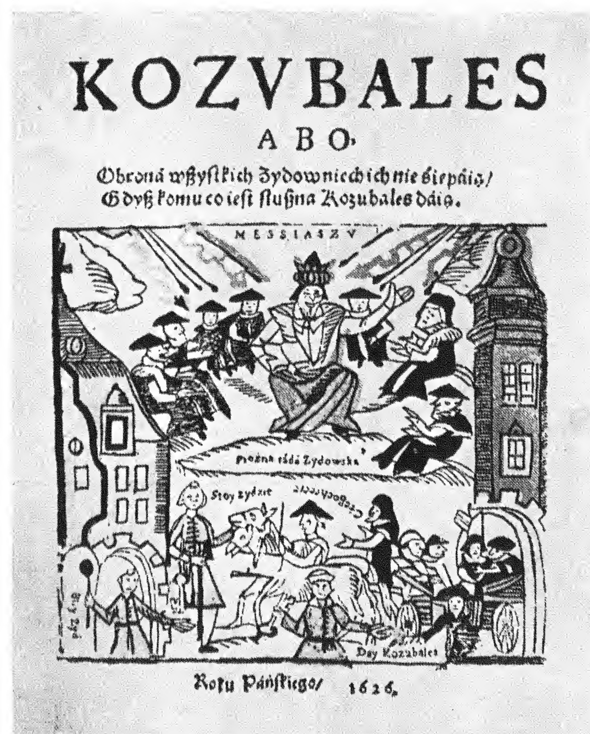
הרמ״א לא ראה אושר בחייו המשפחתיים. בימי המגיפה

מראה כללי של העיר קראקא וקז׳מירז׳ מהמאה ה־XV

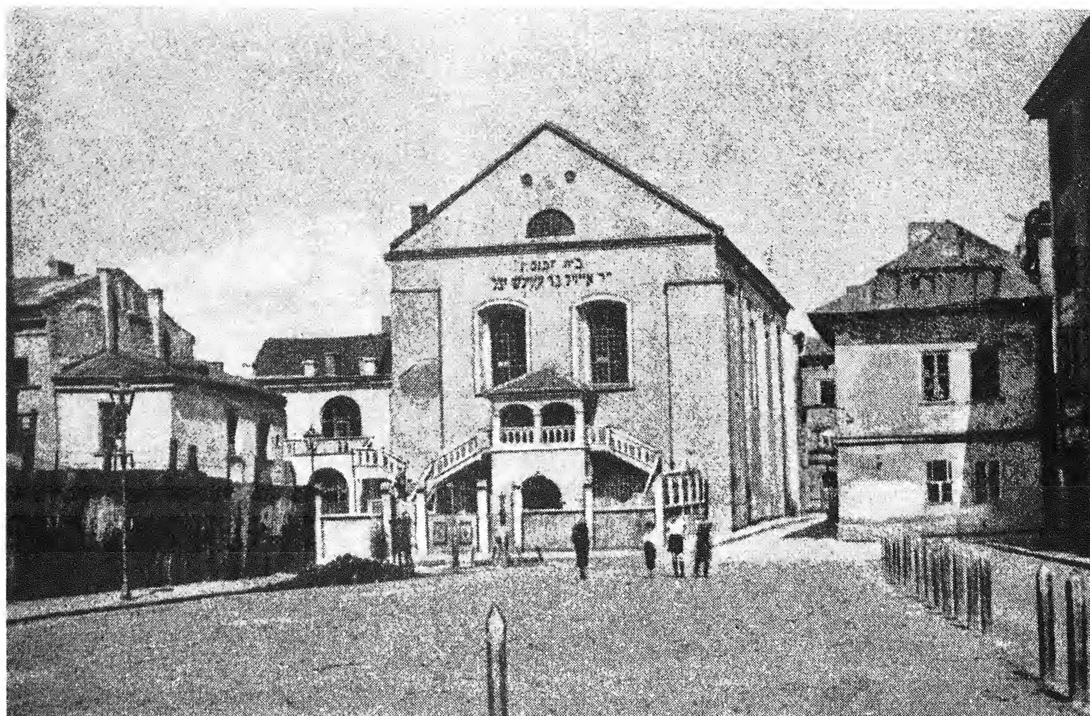
כתב ותור משנת 1485 שבו מוותרים פרנסי העיר בשם קהילת קראקא לעסוק במסחר

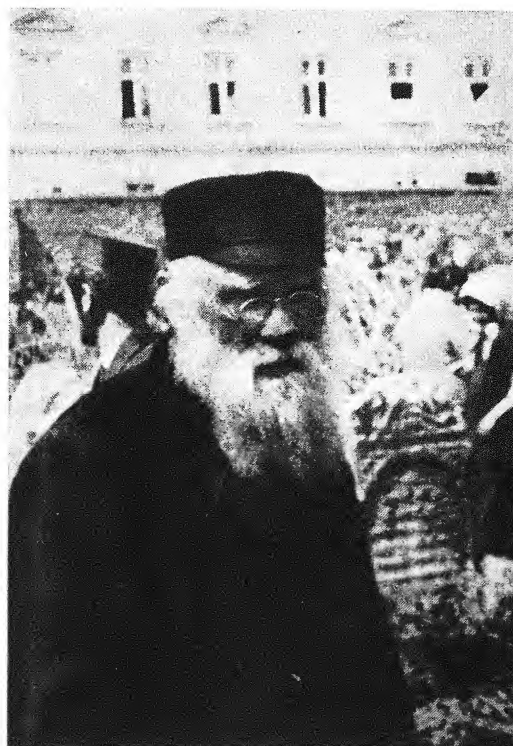
KOZVBALES
ABO.
Obroná wszystkich Żydow niech ich nie siepáią/
Gdyż komu co iest słuszna Kozubales dáią.

Roku Páńskiego/ 1626.

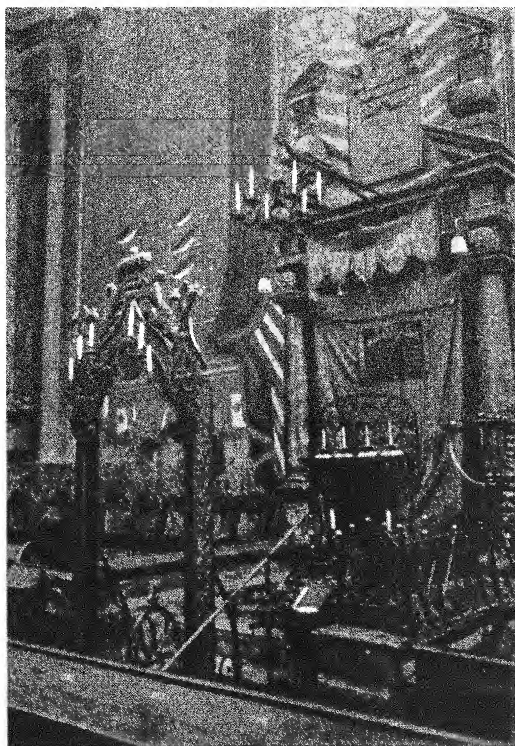
שער החוברת קוזובאליץ, קראקא 1626

בית הכנסת ר׳ אייזיק (יצחק) — מבחוץ

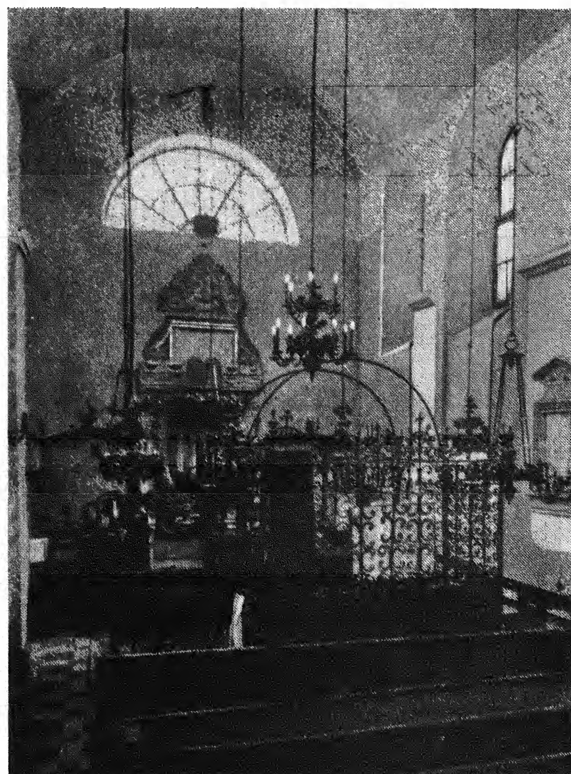
יהודי מפולין הקונגרסאית ע״י קברו של הרמ״א

ארון הקודש בבית הכנסת של ר׳ אייזיק (יצחק)

בית הקברות ע"י ביהכ"נ של הרמ"א (נוסד שי"א — 1551)

פנים ביהכ"נ הרמ"א

ביהכ"נ הרמ"א ב„ברייטעגאס"

בשנת 1552 ניספו אמו ואשתו גולדה, בת העשרים, והוא עצמו נפטר בל"ג בעומר של"ב (1572), בהיותו רק בן 52. על מצבתו חרותה הכתובת הידועה: „ממשה ועד משה לא קם כמשה".

לאחר מותו של ד"ר שמואל בר משולם, השתדל זיגמונט אויגוסט להשיג רופא אחר מחוץ לארץ ובחירתו נפלה על ד"ר שלמה אשכנזי מאודינה, אולם אשכנזי שרת את המלך הפולני שנים מועטות בלבד ובשנת 1565 עבר לתורכיה לשמש כרופא הוזיר הגדול. אחריו נתמנה כרופא המלך ד"ר שלמה קלהורה ממשפחת המהגרים מספרד, שהיה ידוע גם כתלמיד חכם גדול וסוחר עשיר וזריז. בשנת 1570 נתמנה על ידי המלך כרופא החצר, שוחרר מכל המסים, ונמסר לשיפוטו הבלעדי של המלך. שלמה קלהורה הוא אב־טיפוס של משפחת קלהורה, שבניה תפסו במשך מאות בשנים את העמדות החשובות ביותר בחיי המדע, הציבור והכלכלה של יהדות פולין בכלל וקראקא בפרט. צאצאי המשפחה הזאת מצויים במשפחות קאלוארי, קולהרי, לאנ־דסברג ופוזנר.

לאחר מותו של שלמה קלהורה, ניהל את עסקיו המסועפים (מכס, מכרות מלח וכו') הרוקח משה קלהורה, שבמשך זמן מסויים היה גם ראש קהילת קראקא ועסקיו הגיעו עד גר־מניה ואיטליה. במותו עברו עסקיו ובית המרקחת שלו לבנו דוד. בנו השני ר' ישראל שמואל, הקדיש את חייו לתורה והוא בעל הספר „ישמח ישראל". בתו של שלמה, שבע, נישאה לרבי חיים לוריא, בנו של רבי שלמה, ראש ישיבת לובלין.

מלבד הרופאים והבאנקאים הגדולים, הסתובבו בחצר המלך באנקאים וספקים זעירים יהודים, שהיו מספקים את צרכי החצר. אולם גם במדיניות החוץ שלו נעזר המלך ביהודים. ידועה השפעתו הגדולה של דון יוסף נשיא בחצר הסולטן התורכי. המלך הפולני כתב אליו מכתבים אדיבים וביקש להגיש עזרה למשלחת הפולנית בתורכיה. בשנת 1567 הופיע בקראקא בראש המשלחת הטאטרית, היהודי משה אשכנזי. תודות לקשרים אלה, גילה המלך לא רק התענינות, אלא גם הבנה לבעיות היהודים, ובמיוחד לאלו של יהודי קראקא, שנחנקו בגבולות קאז'ימיז' משנת 1485. המלך עזר להם להרחיב את גבולותיהם וגם הגן עליהם, כאשר התנפל עליהם המון פרוע. הימים היו ימי הריאקציה, כשבפולין פעל החשמן ליפומאנו, אשר דרש להשמיד את כל ה„בלתי מאמינים" באש ובחרב. ואמנם לא קהילה אחת בלבד עלתה באש בפולין, אך בקראקא, מצאו היהודים תמיד מגן במלך, ולכן כשהגיעה השמועה ב־7 ליולי 1572 שזיגמונט אויגוסט מת, שרר אבל כללי בין יהודי פולין וביחוד בקרב יהודי קראקא. סופר הקהילה רשם את המאורע בפנקס הקהילה: „לזכר שמת המלך זיגמונד יום ב' כ"ז תמוז של"ב לפ"ק" וההיסטוריון דוד גאנז מפראג מספר, שבאותה שנה ניראו אותות שונים בשמים וכל האסטרו־נומים באירופה ניבאו לאסונות ומלחמות, ואז „מת שליט חסיד, זיגמונד השני אויגוסט מלך פולין".

לכשנתמנה אחרי זיגמונט אויגוסט הנריך ואליזו למלך פולין האירו היהודים את העיר לכבוד הכתרתו, אבל המלך שהיה ממוצא הצרפתי וכמעט לא ידע את היהודים (שכן גורשו מצרפת ב־1372), לא רצה בכלל לקבל את משלחת הקהילות.

המצב השתנה כשעלה לכסא המלכות המלך סטיפאן באטורי, אשר העריך בחכמתו את יעילות היהודים כגורם כלכלי. בשעת הכתרתו אישר את הזכויות הכלליות של היהודים, הוציא תקנות, שנתנו סמכות רחבה לבתי המשפט היהודיים, וליהודי קרקא עזר בהרחבת שטח מחייתם והגן על זכויותיהם המסחריות. באטורי איש המעשה השאיר בח־צרו את כל היהודים בעלי העמדה מזמנו של זיגמונט אוי־גוסט, וביניהם את הרופא שלמה קלהורה. בעל השפעה ניכרת בחצר המלך, היה יעקב עזרא, שהילוה סכומים ני־כרים לצרכי החצר, אולם לגדולה מיוחדת בחצר המלכים באטורי וזיגמונט השלישי הגיע ר' שאול ואהל, בנו של הרב מפדואה, רבי שלמה יהודה קצנלנבוגן. כבחור צעיר נשלח ע"י אביו ללמוד בישיבת בריסק, אבל במשך השנים נתמנה למוכסן וחוכר נכסי המדינה בפולין ועסקיו התפשטו ממכרות המלח בווייליצ'קה עד למבשלות השכר בליטא. חכירת מכרות המלח בווייליצ'קה קירבה את שאול ואהל לקראקא, בה היו לו קשרים מסחריים עם מושל המחוז הקראקאי וסוכנו היהודי, דוד יונאס, חתנו של ד"ר שמואל בר משולם. קשרי חיתון בין משפחת ואהל ובין משפחות מיו־חסות בקראקא מעידות אף הן על שהותו בקראקא. פרשה לעצמה מהוות פעולותיו הציבוריות של שאול ואהל בארגון קהילות ליטא, אך אלו אינן קשורות במישרין עם קראקא. כדאי רק לציין את האגדה על בחירתו למלך פולין ללילה אחד, אשר בו אישר את כל זכויות היהודים, לרבות משׁ־פחתו. אישיות מעניינת בחצרו של סטיפאן באטורי, הוא מנדל איזאקוביץ מבריסק, שהצטיין לא רק כחוכר נכסי המדינה, אלא כבעל נטיות להנדסה צבאית.

לאחר מות זיגמונט אויגוסט, התיישב מנדיל איזאקוביץ בקראקא ובשנת 1581 השתתף כפרנס הקהילה במשא ומתן להרחבת גבולות העיר היהודית. כאשר יצא באטורי למל־חמה נגד רוסיה הצטרף אליו מנדיל והיה לא רק ספק צבא הנצחון אלא האחראי לפעולות ההנדסה של הצבא.

גורלו נשתנה אחר מות המלך באטורי. לרגל סיבוך פו־ליטי נאלץ לעזוב את אשתו וילדיו בקראקא ואנו פוגשים אותו בפראג ובווינה כמתכנן וכמציע בניית גשרים.

הגברת הריאקציה בימי זיגמונט השלישי ולאדיסלאוו הרביעי

כבר בזמנו של המלך סטיפאן באטורי, ניסתה הריאקציה הקאתולית את כוחה נגד הפרוטסטנטים והיהודים, אבל באטורי התקיף שמר על שלום בית בארצו. המצב השתנה לגמרי, כשעלה על כסא המלכות השבדי הצעיר זיגמונט השלישי לבית ואזא, שאחת ממטרותיו היתה לחזק את הש־

פעת הקאתולים ולדחוק את רגלי ה״בלתי מאמינים״. המלך הצעיר אישר אמנם את זכויות היהודים בזמן הכתרתו, ומינה את שאול ואהל לסוכן החצר, אבל כל הבאנקאים והרופאים שהיו להם מהלכים בחצר המלך בימי זיגמונט השני ובאטורי הורחקו וביניהם גם ד״ר קלהורה. כבר בראשית מלכותו ערכו ההמונים בהשפעת „מסדר הישועים״, פרעות בקהילות שונות בפולין והמלך לא נענה לפניות היהודים לעזרה.

בשנת 1595 פרצה שריפה בארמון המלכותי וואוויל. המלך נתן פקודה לסגור את הארמון בפני ההמונים והירשה רק ליהודים לעסוק בכיבוי האש והצלת אוצרות המלך. סופר הקהילה, שרשם פרטי שריפה זאת, סיים את תיאורו במלים הבאות : „לב המלך נעשה אחר וכאילו הפך המלך לאיש אחר השוחר טוב לעם ישראל״.

תקוותיו של סופר הקהילה נתבדו, ועם העברת הבירה מקראקא לוורשה, שנתקבלה בה התקנה של „אי סבילת היהודים״ (De non tolerandis judaeis) נותק כמעט הקשר האישי בין המלך ובין היהודים. העירונים הווארשאים שמרו בהקפדה על התקנה שלהם, ודאגו לבלי להכניס יהודים לווארשה. מאז מילאו הישועים והספרות האנטישמית תפ־קיד יועצי המלך בענייני היהודים. אף שהחיים המדיניים הועתקו לווארשה, נשארה קראקא, תודות לאקדמיה היאגי־ללונית, המרכז התרבותי של פולין עוד שנים רבות, וגם הספרות האנטישמית כמעט כולה נדפסה בקראקא, דבר שהשפיע מאוד על מצבם של יהודי העיר. מחברי ספרות נלוזה זו ומתרגמיה היו בעיקר פרופיסורים של האקדמיה, שאת תורתם „הדגימו״ תלמידיהם החרוצים על ידי פרעות והתנפלויות על יהודי קראקא. הפרופיסור יעקב גורסקי, אשר הכיר באיטליה את המשומד סיקסטוס מסיינה, בעל פמפלט אנטישמי ידוע, תירגם את ספרו של המשומד לפולנית והוציאו בשנת 1569 בקראקא. הפרופיסור סבסטיאן פאטריצי, הידוע כמתרגם ספרי אריסטו, הכניס באחד מספריו פרק שלם על הבעיה, האם אפשר לסבול את היהודים בריפוב־ליקה. גם הבוטאניקון הפרופיסור שמעון סירנסקי, הכניס בספרו המדעי הבוטאני פרק על „הרצח האכזרי של ילדי הנוצרים המבוצע ע״י היהודים״.

אולם כקלאסיקון של האנטישמיות הפולנית נחשב הכומר פ. מוייצקי, אשר ספרו „מעשי רצח ואכזריות יהודיים״, המבוסס על ספרי פפֶּרקורן וקארבן, יצא בשלוש מהדורות בקראקא במשך תקופה קצרה.

ספרו של מוייצקי עורר בהלה בין יהודי קראקא, אשר תיארו לעצמם את התוצאות הרות הסכנה שעלולה הפצת הספר להביא עליהם, ולכן קנו במהרה את שתי המהדורות הראשונות. צעיר יותר ממוייצקי, היה פרופיסור אחר של האקדמיה הקראקאית סבסטיאן מיצ׳ינסקי, אשר הוציא לכבוד הסיים בשנת 1618 מדריך בשם „אספקלריה של כתר פולניה״. אופיינית בספר הזה הנימה הקראקאית המיוחדת. כיוון שאחת ממטרות הספר היתה המלחמה עד חרמה במסחר היהודי, הזכיר הפרופיסור בספרו את שמות הנכבדים והעשירים היהודיים בעירו. הוא לא הסתפק במ־סירת השמות של בני משפחות לנדאו, הורוביץ, לבקוביץ ובוצ׳יאן, אלא תיאר את עיסוקו של כל אחד, כתבתו המ־דוייקת ומקום חנותו או מחסנו. ספרו של מיצ׳ינסקי שימש מדריך לנוער האקדימאי ולעירונים, על ידו יכלו למצוא בקלות את הכתובת של הסוחרים העשירים ולהתנפל על המחסנים היהודיים, לגנוב ולשדוד. פרנסי הקהילה פנו בבקשת עזרה למלך זיגמונט השלישי וזה הוציא פקודה להחרים את הספר ואסר על הדפסתו מחדש ומכירתו. פקו־דת המלך לא עזרה הרבה. ואחרי שנים אחדות הוציא מיצ׳ינסקי מהדורה שנייה. אין פלא אפוא שבראשית המאה הט״ז, נעשו החיים קשים ומסוכנים ליהודי קראקא. ביחוד סבלו מן הסטודנטים של האקדמיה, אשר דרשו מהם מתנות, שנקראו „קוזובאלץ״, ובשעות שהסטודנטים היו מסיימים את שיעוריהם, היו היהודים סוגרים את חנויותיהם ומס־תגרים בבתיהם.

הריאקציה, שבאה אחר הריניסאנס, גירשה את הרופאים והבאנקאים היהודיים מחצר המלכות. מהומות הסטודנטים נעשו לחם חוקם של יהודי קראקא. כשמשפטי ראוה נגד „רוצחי ילדי הנוצרים״ נעשו רווחים בפולין, לא פסחו גם על יהודי קראקא. הקרבן היה ר׳ אשר אנשיל בן ר׳ מרדכי ממשפחת הרופא שמואל בר־משולם, שלאחר המשפט בדבר „רצח ילד נוצרי״ נשרף ב־1631. הרב ר׳ נתן שפירא מקראקא כתב קינה מיוחדת על הקדוש ר׳ אשר אנשיל ובמשך דורות רבים היו קוראים אותה בבתי כנסיות ביום האזכרה. בקינה זו כתב ר׳ נתן שפירא : „את נשמת החבר ר׳ אשר בר׳ מרדכי שמסר גופו ונפשו לאל חי, ושרפו אותו ואת עורו ואת פרשו, כולו כליל ריח ניחוח קרבן אשו, וקידש את השם הנכבד והנורא״. אמנם המלך ולאדיסלאוו הרביעי בעלותו על כסא המלוכה, הזכיר למועצת העיר קראקא את התקנות של קודמיו וביחוד של סטיפאן באטורי, שאסרו מהומות נגד היהודים, אבל הריאקציה שהגיעה לשיאה בתמיכת הפרופיסורים והסטודנטים של האוניבר־סיטה, לא שמה לב להוראות המלך והמשיכה בדיכוי היהו־דים. בשנת 1635 נתפס הפולני פיוטר יורקיביץ, שנאשם בגניבת מכשירי קדושה מכנסייה נוצרית. כאשר עינו אותו הודה, שמכר את ההוסטיה ליהודי בשם יעקב. היהודים טענו, שיעקב זה נעלם ואינם יכולים למצוא אותו. קודם הוצאתו להורג, הודיע יורקיביץ בוידויו, שכל העניין על היהודי יעקב, בדה מלבו בשל העינויים ובשל דרישות חברי מועצת העיר, שרצו באמתלה זו להיפטר ממתחריהם היהודים. נכבדי הקהילה העידו בשבועה, שלא ידעו על בריחתו של יעקב ולא עזרו לו בבריחתו ואז הושתק העניין לזמן מה. אולם ההמון המוסת לא יכול היה להרגע והמתין להזדמנות אחרת, כדי לנקום ביהודים, שיצאו הפעם זכאים. ובשנת 1637 באה ההזדמנות, כשבעל בית מרזח יהודי זרק החוצה שני סטודנטים שהשתכרו ולא רצו לשלם את חובם. היה זה יום ששי וההמון, ששמע את צעקות הסטודנטים, התאסף

ומנע את היהודים מלחזור לקאז׳ימייז׳ בערב שבת. למחרת, ביום השבת, השיגו היהודים משמר ובעזרתו רצו לחזור לבתיהם, אולם ההמון המוסת, תפס את היהודים, הכה בהם מכות רצח ושבעה יהודים הובלו לנהר והוטבעו על־ידי ההמון הפרוע. היתה זאת השבת שלפני שבועות ורבני העיר קבעו את השבת הזאת כיום אבל לדורות. סופר הקהילה רשם את התפילה הבאה: „יזכור אלהים את נשמת הקדושים והטהורים שנהרגו ונטבעו במים בקדושת השם, על לא חמס בכפם בעו״ה ברשעת הגויים, אנשי בליעל עם לא היה להם השלום, ונהרגו שבעה הקדושים ביום הש״ק קודם שבועות, כ״ט אייר שצ״ז לפ״ק שנסתרו ונחבאו בבית הגויים מפני הארורים הרשעים האלה. וכשנודע להם הדבר, לקחו אותם בחזקה מן הבתים והכום ופצעום במכות אכ־זריות שכמוהם לא נהיה בכל גזרות ושמדות, ועם כל זה לא נח רגזם, עד שהוליכו אותם ברשעתם ובאכזריותם חוץ למקום אל בריכת המים, ושם המיתו אותם בטביעת הנהר בעו״ה".

מלחמת היהודים להרחבת הקאז׳ימייז׳ וזכויותיה המסחריות בשנות רצ״ג—תט״ו (1533—1655)

הגירת יהודי צ׳כיה לקאז׳ימייז׳ היהודית בראשית המאה הט״ז ובמיוחד בשנת 1542, לאחר גירושם מפראג, גרמה לצפיפות איומה בעיר היהודית ולסכסוכים בלתי פוסקים, גם בין היהודים ה„פולנים" ובין הצ׳כים בתוך העיר, וגם בין היהודים והעירונים בקאז׳ימייז׳ ובקראקא. כדי לצאת מן הסבך הקשה הזה התחילו פרנסי הקהילה לנהל משא ומתן עם גורמים שונים על קניית בתים ומגרשים ריקים בסביבת העיר היהודית. המשא ומתן הממושך בין פרנסי הקהילה ובין חברי מועצת העיר קאז׳ימייז׳ נסתיים בשנת 1553 בהס־כם. לפיו הורשה ליהודים להרחיב את הגיטו ולעגל את גבולותיו על־ידי קניית מגרשים, שהגדול שבהם היה מיועד לבית עלמין. היהודים התחייבו לבנות חומה מסביב לעירם המורחבת וכן לשלם 35 זהובים תשלום שנתי למועצת העיר. כן כלולות בהסכם זה כמה תקנות בדבר הסדר יחסי מסחר בין היהודים ובין הנוצרים. היהודים התחייבו על חשבונם להשתדל לקבל אישורו של המלך על ההסכם. המלך אישר את ההסכם לאחר כמה חדשים והיהודים ניגשו במרץ לבנ־יית החומה ולקניית מגרשים ובתים בשטח המורחב. הזרי־זים ביותר בהרחבת העיר היהודית ובבניינה, היו המהגרים הרבים שהגיעו במאה הט״ז מאיטליה, ספרד ופורטוגאל, שמרביתם היו בעלי מקצוע ועשירים.

הגירה המונית של יהודים מן המערב לקראקא הכריחה את היהודים לבקש מאת גורמים שונים רשות להרחיב את שטח העיר היהודית ואת זכיונות המסחר. אם אמנם לא תמיד הצליחו להשיג דרישותיהם בשל התנגדותם הנמרצת של העירונים, הרי בשנת 1564 עלה בידם לקבל מן המלך זיגמונט אוגוסט תקנון של de non tolerandis christianis בשטח העיר היהודית. תקנון זה, שאסר על הנוצרים לגור בשטח העיר היהודית, הוא הראשון שזכתה לקבל קהילה יהודית בפולין. הקהילה בפוזנא השיגה תקנון דומה רק בשנת 1633 וקהילות ליטא רק בשנות 1645. בירת פולין, שהיתה לא רק מרכז פוליטי ורוחני, אלא גם מרכז מסחרי, משכה אליה סוחרים מכל קצווי פולין ואירופה. גם הישיבות המפורסמות בקראקא משכו אליהן צעירים רבים והצפיפות הרבה הכריחה שוב את היהודים להרחיב את עירם. המלך סטיפאן באטורי, אישר בשנת 1583 הסכם חדש בין פרנסי הקהילה ובין חברי מועצת העיר קאז׳ימייז׳ על הרחבה נו־ספת של העיר היהודית. העירונים התנגדו, כמובן, להרחבת העיר היהודית ועוררו פרעות ומהומות על רקע זה, אך הרחבה זאת קיבלה לבסוף את אישורו של המלך זיגמונט השלישי בשנת 1608 והיהודים בעלי היכולת, כמו וולף בוצ׳יאן פופר ויצחק יעקל׳ס ועשירים אחרים, קנו במשך זמן קצר 67 בתים ומגרשים.

ההסכמים משנות 1553, 1583, 1608 הרחיבו את העיר היהודית עד הגבולות שלמעשה לא נשתנו עד סוף קיומה של פולין העצמאית. גבולותיה היו מוקפים חומות קאז׳ימייז׳ ורחוב בוז׳ה צ׳יאַלו והגיעו עד לרחוב ואווז׳יניץ של ימינו.

יחד עם המלחמה להרחבת שטח המחיה, נמשכה מלחמה בלתי פוסקת על זכותם של היהודים למסחר ומלאכה. הס־כמים מסחריים שונים נשארו מאותה תקופה ולבסוף השיגו היהודים בשנת 1615 רשות לסחור בכל המיצרכים מלבד משקאות חריפים. לעומת זאת לא הצליחו היהודים לשכנע את מנהיגי האיגודים המקצועיים של העירונים (הצחים) והורשה רק לחייטים ולפרוונים יהודים לעסוק במלאכתם לצרכי היהודים בלבד, כיון שמלאכות אלו היו קשורות באיסור שעטנז, כלומר בהגבלה דתית. אבל היהודים לא שמרו בקפדנות על גזירות אלו, דבר שגרם לתלונות העי־רונים ולא פעם גם למהומות ופרעות. אף על פי כן גרמו ההגירה היהודית ממערב ורצון הקיום החזק של היהודים לגידולה והתפתחותה של הקהילה במאת השנים האלה, שלפני הפלישה השבדית לפולין. ואף כי אסור היה ליהו־דים לגור מחוץ לתחום המוסכם, היו להם חנויות ומחסנים רבים ברובעים הנוצרים שבקאז׳ימייז׳ ובקראקא.

באותה תקופה ניבנו כל בתי הכנסיות הגדולים, מלבד בית הכנסת הישן, שהיה קיים מלפני כן. בשנת 1553 הוקם בית הכנסת על שם הרמ״א, אשר שוקם לאחר השריפה בשנת 1557. בסוף המאה הט״ז ניבנה בית הכנסת של הקהילה שנקרא „קופה שוהל" ברובע העניים על־יד רחוב קופה. באותו זמן לערך ניבנה גם „בית הכנסת הגבוה" („די הויכע שוהל"). בשנת 1620 הוקם „בית הכנסת על־שם פופר" (פופר׳ס שוהל) שמייסדו היה וולף פופר בוצ׳יאן, אחד הבאנקאים הגדולים בזמנו, ובשנת 1644, הקים ר׳ אייזיק ר׳ יעקל׳ס, שהיה ידוע בכינויו יצחק העשיר, את „ר׳ אייזיק׳ס שוהל".

על אף התרחבותה של העיר היהודית מסתבר מפנקסי ה„חברה קדישא" כי באמצע המאה הט״ז לא עלה מספר

היהודים בקאז'ימייז' על 2000 ובסוף אותה מאה הגיע ל־4500 איש.

המשפחות המיוחסות במחצית הראשונה של המאה הי"ז

בין המשפחות המיוחסות בקראקא במאה הי"ז התבלטו בעיקר שתיים: משפחת הורוביץ ומשפחת יעקל'ס.

משפחת הורוביץ, שמוצאה מן העיירה הצ'כית הורוביצה ושמתוכה יצאו גדולי הדור, כמו: ר' אברהם בן שבתאי הורוביץ, ראש ישיבת לבוב, מחבר הספר „חסד אברהם" ור' ישעיה הורוביץ בעל „שני לוחות הברית", תפשה מהמאה השבע־עשרה עמדה חשובה בחיי הקהילה היהודית בקראקא. אחד מחשובי המשפחה הזאת היה פנחס הורוביץ, או כפי שהוא נקרא בפנקסי העיר: פנקס דוקטור. אשתו הראשונה היתה נכדתו של רבי לייב הגבוה מפראג ואשתו השנייה היתה אחות הרמ"א. שנים רבות שימש פנחס הורוביץ ראש הקהילה בקראקא ובתור שכזה חתם בשנת 1609 על ההסכם ליחסי מסחר עם מועצת העיר קאז'ימייז'. בניו התחתנו במשפחות המיוחסות בפולין וביניהן גם במשפחת שאול ואהל. שמו של פנחס הורוביץ הלך לפניו גם מחוץ לגבולות פולין וכשנשרפה הקהילה היהודית ברומא (1602), פנה שליחה המיוחד של קהילת רומא במכתב אישי לפנחס הורוביץ, שיעזור באיסוף כספים לטובת קהילתו. האנטישמי מיצ'ינסקי אומר עליו בספרו כי „היהודים בכל שאר הערים לא יחליטו על כל פעולה חשובה מבלי לשאול אותו".

משפחה קראקאית מובהקת, היא משפחת יעקוביץ, שנקראה גם יעקל'ס, על שם אבי המשפחה ר' יעקל העשיר, שהיה ראש קהילת קראקא ואחד ממחברי תקנון הקהילה (בשנת 1595). שני בניו של ר' יעקל, יצחק ומשה, נשאו נשים ממשפחות ראפאפורט ונחמנוביץ המיוחסות. לכבוד מיוחד זכה הבן יצחק, הוא ר' איזיק ר' יעקלש, שעמד בראש הקהילה ארבעים שנה (1608—1647). ר' איזיק היה סוחר ידוע ובאנקאי שהלווה כסף תמורת שטרות או משכונות. לא לחינם כינוהו יצחק העשיר, שהעסקים שניהל עם האצילים הפולנים הגיעו לסכומים של עשרות אלפי זהובים. העסקים הגדולים לא השכיחו מלבו של ר' איזיק את ענייני הציבור ואחת הפעולות החשובות שלו היתה בניית בית־כנסת מפואר, שנקרא על שמו. המלך ולאדיסלאב הרביעי אישר בשנת 1638 את בנייתו, אבל רק בשנת 1644 נחנך בית כנסת זה, שנחשב לאחד המפוארים והיפים שבפולין. ר' איזיק ר' יעקלש נפטר בשנת 1653 בשיבה טובה לאחר שעוד קודם העביר את עסקיו המסונפים ואת ראשות הקהילה לבנו משה. משה איזאקוביץ הרחיב את עסקי אביו, קנה בתים רבים, ביחוד בסביבת בית הכנסת הנזכר והגדיל במידה ניכרת את רכוש משפחתו. כאביו התמסר אף הוא לצרכי ציבור, ומשנת 1647 עמד בראש הקהילה וייצג אותה בוועדים ארציים ביארוסלב ובלובלין. אבל עיקר פעולתו הציבורית היתה בזמן הכיבוש השבדי ומלחמות הקוזאקים. בתוקף תפקידו נפגש משה איזאקוביץ עם קארול גוסטאב, עם ראקוצ'י והתיצב לפני המלך יאן קאז'ימייז', כדי לבקש רחמים על עמו.

מלבד משפחות הורוביץ ויעקל'ס, שהצטיינו בעשרן ובגדלותן בתורה, יש להזכיר את משפחות לנדאו, בוצ'יאן וקוז'וכובסקי, שתפסו עמדה חשובה בחיי הקהילה, בעיקר מבחינה כלכלית. אחד האישים הבולטים היה חתנו של יהודה לייב לנדאו, ר' וולף בוצ'יאן (פופר) מיסד בית־הכנסת פופר. עסקיו הגדולים והמסונפים הגיעו לברסלוי ולקולוניה והאנטישמי מיצ'ינסקי העריך את רכושו ב־300.000 זהובים פולניים. ר' וולף בוצ'יאן מת בשנת 1625 והשאיר למשפחתו המסועפת רכוש רב במזומנים, במגרשים ובבתים.

בין הסוחרים הגדולים יש להזכיר את שלמה מללס, שהסתבך בעסקיו הכספיים וקיבל מוראטוריום (litteras moratorias) מן המלך ולאדיסלאב הרביעי וכן את דוד טיאודור קוז'רכובסקי, שאחת מבנותיו נישאה לר' לייב, בנו של בעל „פני יהושע".

היהודים הזרים במאה הט"ז והי"ז בקראקא

אמנם ההגירה הגדולה לקראקא נפסקה באמצע המאה הט"ז, אבל במשך דורות רבים המשיכו משפחות יהודיות בודדות לבוא מחוץ לארץ. קראקא משכה את הסוחרים הגדולים, וכמרכז תורני, בשל ישיבותיה המפורסמות, משכה גם עילויים ובני טובים מכל קצווי אירופה.

אך קשר הדוק נוצר בעיקר בין קראקא ובין יהודי מוראביה, אוסטריה, גרמניה ואיטליה.

משפחה ידועה בקראקא היא משפחת מוראבצ'יק ממוראביה, שנציגה העיקרי היה יעקב מוראבצ'יק, שמלבד עסקיו הכספיים המסונפים בקראקא, נתמנה בשנת 1571 גם כחוכר המסים במחוז לובלין. בפנקסי קראקא נזכרים רבים בשם מוראבצ'יק או מוראביץ', מצאצאי יעקב מוראבצ'יק, שתפסו עמדה חשובה בחייה הכלכליים של קהילת קראקא. המשפחות הקראקאיות הידועות, כמו: הורוביץ, לנדאו, ראפאפורט, פופֶּר, התקשרו בקשרי חיתון עם יהודי מוראביה וצ'כיה.

קשרים הדוקים יותר נקשרו עם קהילת וינה. בראשית המאה הי"ז הלוותה הקהילה הוינאית 800 זהובים לבית־החולים היהודי בקראקא והסכום הוחזר בשנת 1620.

קשרי חיתון רבים נוצרו בין המשפחות המיוחסות בקראקא, כמו: בוצ'יאן, יעקובוביץ וקוז'וכובסקי, ובין יהודי וינה. בשנת 1632 קנה ליב מקראקא בית בן ארבע קומות בווינה. אחד מעשירי קראקא היה יצחק דוידוביץ וידנציק, חתנו של יצחק יעקובוביץ.

באותה תקופה נמצאו גם הרבה יהודים מגרמניה בקראקא, אשר כונו לרוב בשם אשכנז או אשכנזי, וכן יהודים איטלקיים שנקראו בשם וולוך, וולוכוביץ או ספרד. נציגם החשוב ביותר של יהודי איטליה היה שלמה וולוכוביץ־ספרד שנשא את התואר „סוכן החצר" בימי מלכותם של זיגמונט השלישי

וולאדיסלאב הרביעי. תפקידו העיקרי היה לנסוע לארצות זרות בשליחות המלך. בעד תפקיד מסחרי זה היה מקבל 20 זהובים לשבוע, ששולמו לו מהכנסות מכרות המלח בוויליצ׳קה. סוחר חשוב ממוצא איטלקי היה מרקוס ולוך, שעיקר עסקיו היו עם נוצרים איטלקים שגרו בקראקא. אך לא רק במסחר הצטיינו היהודים האיטלקים; הם תפסו גם עמדה חשובה במקצועות חפשיים, ובייחוד ברפואה, והמ־פורסמים שבהם בשטח זה היו הרופאים ד״ר דוד מורפורגו וד״ר שמואל הכהן רופא.

בעלי מלאכה ואיגודיהם במאה הט״ז והי״ז

כידוע היו בעלי המלאכה הנוצרים מאורגנים באיגודים סגורים (צחים), ששמרו על שלימותם ועצמאותם בקפדנות יתירה. האופי הדתי המובהק של איגודים אלה מנע בעד היהודי להשתייך אליהם, ואסר עליו בכלל את העיסוק במ־לאכות השונות. כמעט בכל התקנונים של איגודי בעלי המלאכה, נזכר איסור זה וכל העובר עליו נקרא מזיק (פארטאץ׳), שיש להענישו ולהחרים את סחורתו. אך דוקא הדגשת האיסור הזה בתקנונים מוכיחה, שהיהודים לא הת־חשבו בו ועסקו בכל מיני מלאכות, ובייחוד בשתיים, שבי־צוען קשור במצוות דתיות מעשיות: שחיטה וחייטות.

איסור העסקת יהודים במלאכה מופיע לא רק בתקנונים הנזכרים. המועצה העירונית בקאז׳ימייז׳ חזרה על האיסור כמעט בכל ההסכמים בינה ובין הקהילה היהודית. בהסכם משנת 1609 נאמר בפירוש: „ליהודים אסור לעסוק במ־לאכה וכן להחזיק שוליות נוצריים״. על אותו נוסח כמעט חזרה גם המועצה העירונית בקראקא בשנת 1619. באותה תקופה אי־אפשר היה להפריד בין מסחר ובין מלאכה וה־מלחמה בין בעלי המלאכה היהודים והנוצרים, איננה אלא מהדורה מקבילה למלחמה על זכויות המסחר בין היהודים והנוצרים. למעשה, על אף האיסורים והגזירות, עסקו היהו־דים כמעט בכל המלאכות וברשימות בעלי הבתים בקאז׳י־מייז׳ היהודית בשנת 1635 נזכרים בעלי מלאכה רבים.

ריבוי בעלי המלאכה בקהילה היהודית אילץ גם אותם להתארגן. הם עשו זאת כדרך הנוצרים ויחסם של האיגודים האלה לקהילה, היה כיחס הצחים הנוצריים למועצת העיר.

התקנון הישן ביותר בקראקא, היא איגרת הקלף של הפרוונים, אשר אושר ע״י ועד הקהילה בשנת 1613. התקנון רב הסעיפים, שבירר בפרטי פרטים את היחסים בין האיגוד ובין הקהילה, בין חברי האיגוד לסוחרי הפרוות, מבדיל בין זכויות בעלי המלאכה הקבועים ובין הפרוונים הנודדים (לייפער). השלטון היה מחולק בין חמשה גבאים, שלושה רואי חשבונות ושלושה שופטים. הבחירות למוסדות ההנהלה היו מבוססות על מחזוריות ועל הגרלה.

האיגודים האלה היו מוסרים „חזקות״, כלומר, רשות לאדם מסויים לבצע מלאכה מסויימת במקום מסויים. כך מצאנו שלאברהם שמוקלער היתה „חזקה״ לבצע את עבודות שיזור של „החבורה קדישא דפעפטליצער ושמוקלער״ בחצר מושל המחוז לובומירסקי וכשמת ר׳ אברהם שמוקלער, קיבלו בניו בשנת 1678 הארכת ה„חזקה״ הזאת.

מבין איגודי בעלי מלאכה יהודיים יש להזכיר איגוד בור־סקים, כובענים, אורגים, כורכים, חייטים, רצענים ושזרים.

אחד האיגודים החשובים והחזקים, היה איגוד השוחטים, שחבריו היו מחולקים לסוגים שונים: סוחרי בהמות, מוכרי בשר, פושטי עור ומנקרים. ריבוי הסוגים, גרם להתחרות פנימית ביניהם, שבעטיה עלה מחיר הבשר. כדי לשים קץ לתקלות אלו, הוציאו פרנסי הקהילה בשנת 1629 הוראות שאסרו:

1) על השוחטים לעסוק במסחר שוורים ובמכירת שוורים, חיים או שחוטים.

2) על השוחטים ועל שוליותיהם לעסוק במסחר בהמות בקראקא ובתחום שלושה מילין סביבותיה.

ראשי הקצבים נצטוו להשגיח על הוראות אלו.

הקצבים מקראקא היו מפורסמים כתלמידי חכמים ואחד הרבנים האיטלקיים בסוף המאה הט״ז כתב עליהם: „גלויה הוא ומפורסם לכל מי שהיה בקהילת קראקא, שכל הקצבים ומנקרי הבשר, המה רבנים, חכמים יודעי ספר, מלומדים במלחמתה של תורה, שכן המנהג עוד בכל ארץ אשכנז בואמיען, פולניאה, רוסיאה, לבלתי למנות שוחטים ובודקים וקצבים כי אם בעלי תורה ויראי ד׳״.

מלחמה קשה נלחמו הקצבים היהודים על קיומם. ההסכמים עם המועצות העירוניות של קאז׳ימייז׳ וקראקא הגבילו את מספר האטליזים לשמונה ובשנת 1622 לארבעה בלבד. מלבד זה השיגו הקצבים הנוצרים מן הסטארוסטה הקראקאי מיכאל זבז׳ידובסקי בשנת 1666 את הצוו שאסר על הקצבים היהו־דים לקנות בהמות בשווקים, אלא אם סיימו הקצבים הנוצ־רים את קניותיהם.

חשיבות רבה קנו להם הצורפים היהודים בקראקא. המש־כונים הרבים שהיו מונחים אצל היהודים ולא נפרעו, איפ־שרו את המסחר בכלי זהב וכסף והיהודים היו גם בעלי הלומבארדים בקראקא. הצורפים הנוצרים בלשו אחר „פאר־טצ׳ים״ יהודים, אבל בשל המסחר היהודי המסונף בתכשיטים לא יכלו להוכיח איזה תכשיט יוצר בידי צורף יהודי ואיזה נשאר ברשותו ממשכון שלא נפרע.

בשנת 1596 כבר היו צורפים יהודים, כי באותה שנה האשים ראש המועצה העירונית בקראקא את הצורפים הי־הודים במכירת מוצריהם כאילו היו תוצרת צורפים נוצרים. תלונות כגון אלו נתרבו במשך הזמן והגיעו לשיאן במחצית הראשונה של המאה הי״ז. כאשר מסר המלך באטורי בשנת 1578 את הנהלת המטבעה לידי רפאל לשצ׳ינסקי, ביקש את הקהילה הקראקאית שתעביר למטבעה אלף מטבעות כסף. איגוד הצורפים היהודים נחשב כאחד האמידים ובפנ־קסים נקראו „הצורפים הנדיבים״. כאשר חסרו כספים להש־למת בית־הכנסת „קופה״ בשנת 1643, תרמו „הצורפים

הנדיבים״ 400 זהובים ובשל כך קיבלו שני „מקומות במזרח״ לחבריהם.

אבל התלונות מצד האיגוד הנוצרי התרבו והצורפים היהודים הואשמו בזיוף מטבעות ובהברחת מטבעות לחוץ־לארץ. לא פעם הוכרח המלך להתערב ולאיים בעונשים חמורים על עבירות אלו. וכאשר לא הועילו האיומים, הוציאו הצורפים הנוצרים הוראות חמורות, שאסרו על חבריהם את מסירת הסודות המקצועיים ליהודים, וכן מכירת זהב ליהודים.

כל ההוראות והאיסורים האלה מוכיחים בעליל, כי יהודי קראקא השתלטו במחצית הראשונה של המאה הי״ז על מלאכת הצורפות ובעיקר על המסחר בכסף, בזהב ובתכשיטים.

מהפלישה השבדית בתט״ו (1655) ועד חלוקת פולין בתקל״ב (1772)

הפלישה השבדית 1655—1657

באמצע המאה הי״ז חלה אחת התקופות הקשות ביותר בתולדות יהודי פולין. קלגסי חמילניצקי החריבו כמעט את כל הקהילות בדרום פולין וחיילי הצאר אלקסיי מיכאילוביץ החריבו את הקהילות בליטא ובצפון מזרח פולין.

חלק מן היהודים הצליח לברוח מחרב האויב במזרח, והנה נפתחה הרעה מצפון. חילי קארול גוסטב השבדי חסמו את דרך בריחתם של הפליטים היהודים ועשו בהם שמות. השבדים, אשר לא ידעו כלל את היהודים בארצם, התייחסו אליהם באכזריות איומה. קהילת פוזנאן היתה אחת הראשונות, שהרגישה את נחת זרועם של השבדים, אשר התקדמו דרומה, ערכו פרעות ביהודי סאנדומיר והתקרבו במהירות לקראקא.

בהלה גדולה קמה בקראקא ובקאז׳ימייז׳ היהודית עם התקרבות השבדים. החומות הרעועות של קאז׳ימייז׳ לא הבטיחו כל אפשרות של התגוננות בפני האויב לזמן רב, ועל כן העבירו היהודים העשירים את הונם לחנויות ומחסני הנוצרים בעיר קראקא. יהודים אחרים עזבו את העיר ונדדו למוראביה ולוינה. ב־22.9.1655 פרצו השבדים את חומות קאז׳ימייז׳ והגנרל השבדי ויטנברג נתן למשך 3 ימים יד חפשית לחייליו לשלול ולבוז. חורבן הקהילה היהודית היה מחריד, ובעל הכרוניקה „טיט היוון״ קבע את מספר היהודים שנרצחו ל־2.500 נפש.

בראש הגנת העיר קראקא עמד סטיפאן צ׳רניאצקי, שלא רצה בשום אופן להיכנע לאויב, אבל כשהמצב בעיר הורע, מצאו הנצורים את הקרבן „האשם״ במצבם הקשה. כבר מזמן הסתכלו הפולנים בשנאה על החנויות בהן היו נעולים תכשיטים וחפצי ערך של יהודים, וביום השביעי לאחר כיבוש קאז׳ימייז׳ על ידי השבדים, בזזו קציני צ׳רניאצקי ביחד עם כמה אצילים פולנים את רכוש יהודי, שהוערך ל־700.000 זהובים. הגנתו האמיצה של המצביא (הטמאן) צ׳רניאצקי לא יכלה להחזיק מעמד מול האויב המתגבר, ואז הוחלט שצ׳רניאצקי וצבאו יעזבו את העיר, ואת המשא ומתן עם המלך קארול ינהלו עירוני קראקא.

בשעת המשא ומתן עם המלך השבדי, דרשו העירונים הגבלת המסחר היהודי בהתאם להסכם משנת 1485. בשעות האחרונות, קודם שעזב צ׳רניאצקי את העיר, הספיקו חייליו לפרוץ את המחסנים והחנויות של היהודים ולהעמיס את כל הביזה, שהגיעה לפי ההערכה למיליון זהובים — על עגלות הצבא ולעזוב את קראקא. אמנם כאשר פנו היהודים בתלונה למלך השבדי, שלח קארול גוסטב רצים אחרי חייליו של צ׳רניאצקי, אבל הקצינים הפולנים „לא ידעו דבר״ והשבדים חזרו העירה בידים ריקות.

השבדים שלטו שלטון בלתי מוגבל בעיר. כמושלה של קראקא נתמנה הגנראל ויטנברג ושל קאז׳ימייז׳ — הגנראל פרסן, ששיכן את חייליו בבתי הכנסיות המפוארים ובבתים פרטיים של היהודים. היהודים השתתפו בתשלום חלק מן המס, שהוטל ע״י השבדים על העיר. כרגיל בשעת צרה גברה השנאה אל היהודים, אשר הואשמו כ„בוגדים״ במדינה, ובשנאה זו היו מאוחדים גם ההטמאן צ׳רניאצקי וגם המלך הפולני, יאן קאז׳ימייז׳, אשר ערך אז גלות בשלזיה והיה מוכן לוותר על הכתר הפולני לטובתו של הקיסר ההאבסבורגי.

בינתיים היוותה המערכה על העיר צ׳ינסטוכוב והתגוננותה המצויינת בפני האויב נקודת מפנה במלחמה זו, ומאז החלו השבדים לסגת מפולין והמלך הפולני עבר, בעזרת צבאות אוסטריים, דרך מוראביה והגיע ללבוב, בה נדר נדר לגרש את האויב הפרוטסטנטי.

האצילים הפולנים, אשר כמה חדשים קודם לכן עזבו את יאן קאז׳ימייז׳ לנפשו, התארגנו בקונפדראציה בטישוביץ ואספו צבאות לעזרת המלך ולהגנת הדת הקאתולית. במהירות בזק התקרבו צבאות המלך הפולני לקראקא וניתקו את הדרכים המובילות אליה, דבר שגרם לרעב בעיר. לעזרת השבדים בא הנסיך מטראנסילוואניה יעז׳י ראקוצי, שנכנס עם חייליו לקראקא ונתמנה למושלה. העירונים והיהודים מיהרו להישבע לו שבועת אימונים. אבל הצבא השבדי־אונגארי לא יכול היה לעמוד נגד צבאות הפולנים והאוסטרים, וכבר ב־3.9.1657 נכנס המלך יאן קאז׳ימייז׳ לקראקא דרך קאז׳ימייז׳. ההרס של 60 בתים יהודיים וחורבן בתי כנסיות, שעל קירותיהם היו עוד סימני דם יהודי, לא ריככו את לב המלך ולא שינו את השקפותיו האנטי יהודיות. ב־4.9.1657 ניאות יאן קאז׳ימייז׳ לקבל משלחת של יהודי קראקא, שלפני הפגישה העבירה על שמו 60.000 זהובים ועל שמו של הגנראל האוסטרי הצפלד 30.000 זהובים,

אולם המלך לא שינה את עמדתו העויינת לגבי היהודים וציווה עליהם לשלם בכל שבוע 300 זהובים למשמר העיר והארמון המלכותי.

לקהילה היהודית שהתרוששה, קשה היה לשלם סכומים אלה ומזמן לזמן היו ראשי הקהילה משה איזאקוביץ ויוסף וולוכוביץ נוסעים לווארשה להתיצב לפני המלך ולהשתדל בדבר ביטול הגזירה. ואף שעזר על ידם הסינדיק הכללי של היהודים, מרק נקל, שקיבל זכויות מיוחדות מאת המ־לכים הפולניים, לא יכלו לשכנע את יאן קאז׳ימייז׳, אשר היה מוקף אוירת שנאה לכל „הכופרים״.

השתדלנות לטובת יהודי קראקא היתה קשה במיוחד, כי נוסף להאשמות על „בגידת״ היהודים בזמן פלישת הש־בדים, סופר למלך, כי היהודים הראו לשבדים את מקום מחבואו של מזבח יקר ערך, אשר הוסתר על ידי הכומר סטרובולסקי. לפי הגירסה הזאת, מכרו השבדים את המזבח ליהודי פינקוס מקראקא.

העניין הובא בפני בית המשפט העירוני, אשר הוציא פסק דין מחייב נגד היהודים. ראשי הקהילה עם ד״ר דוד מורפורגו בראש ברחו מן העיר והעניין הובא שנית בפני הטריבונאל בלובלין, שפסק בשנת 1662 שעל הקהילה הי־הודית בקראקא לשלם 10.000 זהובים לכנסיה הקאתולית בעיר.

במשך מאה שנים שילמו היהודים את החוב הזה בתוספת רבית גבוהה, ועוד בשנת 1741 נשארו חייבים 313 זהובים.

מהומות והתפרעויות; משפטי עלילה

היהודים, שברחו מקראקא בימי הפלישה השבדית, חזרו לאט לאט מגלותם לקאז׳ימייז׳ והתחילו לעסוק בהקמת הריסותיהם, אבל גובי מסים של המלך ושל העירייה דרשו מהם לשלם את כל המסים של שנות היעדרם מן העיר. זו היתה גזירה שיהודי קראקא לא יכלו לעמוד בה והם פנו מזמן לזמן לעזרת המלך יאן קאז׳ימייז׳. המלך ציווה אמנם להחזיר ליהודים את רכושם הנשדד ולאסור גביית מסים, שלא אושרו על ידי הסיים הפולני, אך בתוך האנדרלמוסיה ששררה במדינה, לא שמעו לפקודות המלך. העם הפולני ראה ביהודים „בוגדים״ ואי הסובלנות הדתית, שהתפשטה באותה תקופה בפולין, הוסיפה שמן על המדורה. אין פלא אפוא אם באוירה כזו פרצו מהומות וההמון עשה שפטים ביהודים. הראשונים למהומות היו הסטודנטים של האקדמיה, שקיבלו עידוד מוסרי מאת הפרופיסורים והרקטור של המכללה היאגייללונית.

מהומה גדולה פרצה ב־4 למאי 1660, כשתהלוכה קאתולית צעדה בכיוון כנסיית פלוריאן הקדוש וקבוצת נוער, רובם סטודנטים, התנפלה על היהודים, שעמדו בצדי הרחובות והסתכלו בתהלוכה. אמנם המשמר העירוני הגן על היהודים, שהסתתרו בשערי הבתים הסמוכים והרג אפילו אחד הס־טודנטים. לא ידוע בדיוק מה היה מספר ההרוגים בין היהודים, אבל עובדה היא, שהתנגשות בין הסטודנטים ובין המשמר העירוני, שהגן על היהודים, התפתחה לקרב ממש. המלך הוכרח לשלוח וועדה מלכותית מיוחדת לטפל בעניין. הדבר הסתיים בפשרה, שהרקטור של האקדמיה יחד עם המשרד העירוני יגבירו את הפיקוח על הסטודנטים, ואם פיקוח זה לא יספיק, תהא העירייה רשאית לדכא את המהומות בכוח בעזרת המיליציה שלה.

אבל השנאה ליהודים לבשה צורות חדשות, שהיו לפעמים מסוכנות יותר מההתנפלויות ברחוב. הרעב והמגפות, שחזרו ונישנו בעיר ליבו עוד את המשטמה והכשירו את הקרקע לחידוש עלילות הדם נגד היהודים.

בשנת 1662 האשימו העירונים את הצורף היהודי יוסף זלוטניק ברצח ילד נוצרי בסטרדום והעברת גופתו לקא־ז׳ימייז׳. יוסף זלוטניק נאסר ועונה קשות, ורק לאחר שסינ־דיק הקהילה יצחק סלומונוביץ הציג בפני בית המשפט את המיסמכים שהוציאו המלכים זיגמונט אויגוסט וולאדיסלאב IV, שלפיהם לא ניתנה רשות לבית משפט עירוני לדון בעניני נפשות, הועבר המשפט אל הטריבונאל בלובלין.

הטריבונאל לא מצא יסוד להאשמות העירונים מקראקא ופסק לשחרר את יוסף זלוטניק, בתנאי שהוא ורבני הקהילה ופרנסיה ימסרו שבועה על היותו חף מפשע. מלבד הנאשם נשבעו גם רבי יהושע העשיל, רבה של העיר, הדרשן רבי ברכיה ברוך (בערעק) והפרנסים משה איזאקוביץ, יוסף וולוכוביץ, לאזאר פייבושייבץ וד״ר דוד מורפורגו.

משפט מתתיהו קלהורה

מתתיהו בן דוד קלהורה היה נינו של שלמה קלהורה, רופא החצר בימי זיגמונט אויגוסט וסטיפאן באטורי. מתתיהו היה בעל בית מרקחת בקאז׳ימייז׳ והיה מכובד בין היהודים והנוצרים כאחד. בין ידידיו הנוצרים היה גם הדרשן של הכנסייה על שם וויציך הקדוש, הדומיניקאני הבללי. ב־8 לאוגוסט 1663 מצא הבללי על מזבח הכנסייה פתקה בכתב גוטי, שהכילה משפטים מעליבים נגד ישו ומרים.

עם המנזר הדומיניקאני עמד בקשר מסויים המשומד הירונים רובינקובסקי, שהיה גר פעם בבית אחד עם מתתיהו קלהורה וניהל נגדו משפט בענייני רכוש. עתה החליט לעזור להבללי בחיפוש אחר בעל הפתקה האפיקורסית.

הבללי „נזכר״, שכמה ימים קודם לכן ניהל ויכוח דתי עם קלהורה וכשהציג ליהודי שאלות עקרוניות, ענה קלהורה, שישיב עליהן בכתב. וגם המשומד רובינקובסקי „נזכר״, שהתווכח כמה ימים לפני כן עם קלהורה, שחזר לפניו על המשפטים, שהיו כתובים בפתקה. העדויות של שניים אלה הספיקו להעביר את העניין לבית משפט עירוני, שציווה לאסור את קלהורה. על אף המאסר הקשה והעינויים, דחה קלהורה את ההאשמות כאילו היה הוא בעל הפתק וטען גם, כי אינו יודע כלל לכתוב כתב גוטי. אבל בית המשפט קיבל את הודעות הבללי ורובינקובסקי ופסק לענות את קלהורה בפומבי בשוק המרכזי ואחר כך לשרוף אותו חיים. פרנסי הקהילה הפעילו את כל הקשרים שהיו בידם בתוספת

מתנות כסף לגורמים שונים כדי לבטל את פסק הדין והצליחו להשפיע שהעניין יובא בפני הטריבונאל המלכותי, שהתכנס באותו זמן בפיוטרקוב. כאשר העבירו את קלהורה המעונה לפיוטרקוב, ניצל ההמון את האווירה העויינת ועשה פרעות ביהודים. בשעת הפרעות נרצחו היהודים: אורי פבוס בן אלי הכהן, יעקב בן מאיר, הנער משה בן שמואל, יוסף בן בנימין ויהושע בן שמואל. בינתיים התאסף הטריבונאל בפיוטרקוב שהזמין כעדים את המשומד רובינקובסקי, את הרב הישיש רבי יהושע העשיל ואת אברהם, ספק הכספים של הסטודנטים באקדמיה. כאשר יצאו העדים את העיר בדרכם לפיוטרקוב, התנפלו שוב הסטודנטים על היהודים, פרעו בהם ושדדום.

ביום 13.12.1663 (י״ד בכסלו) אישר הטריבונאל בפיו־טרקוב את פסק הדין של בית הדין העירוני בהוסיפו, כי יש להקים מיד במה גבוהה בשוק המרכזי בפיוטרקוב, עליה יבוצע הפסק. התליין צריך היה להוריד את השפתים של הנאשם, להכניס לידו הימנית את הפתק הידוע, ולשרוף את היד יחד עם הפתק. אחר כך צריך היה התליין לעקור את לשונו, לזרוק אותה לאש ולהוציא את הנאשם העירה ולשרוף אותו חיים. את אפרו הוטל עליו לשים בתותח ולירות בו לאות שמחה. פסק הדין הוצא לפועל לפי כל דקדוקי האכזריות, לקול תרועות ההמון שהצטופף בשוק לחזות במחזה.

היהודים קנו בכסף מלא את אפרו של קלהורה וטמנו אותו בבית הקברות ליד בית הכנסת של הרמ״א בקברות שאר הרוגי מלכות ומקדשי שם שמים. גזר דין אכזרי זה לגבי אחד מנכבדי הקהילה היהודית השאיר את אותותיו בספרות של אותו זמן. דרשן הקהילה ברכיה ברוך מספר בדייקנות את פרטי מותו של הקדוש מתתיהו קלהורה בספרו „זרע ברך״ (קראקא תכ״ד). בספריית אוכספורד נמצאת חוברת קטנה ביידיש ובכתב רש״י משנת 1666, שמחברה צבי הירש בן יוסף מיקלש צירף לה כותרת עברית: „קידוש השם המיוחד של ר׳ מתתיהו ור׳ פנחס ור׳ אברהם זכותם יעמוד לנו במדינת פולין״. אין אנו יודעים פרטים על ההרו־גים ר׳ פנחס ור׳ אברהם, אבל הפרטים על מתתיהו מת־אימים בדיוק למיתתו של מתתיהו קלהורה. גם סופרים נוצרים כמו וספאזיאן קוכובסקי ומחבר „טיאטרום אירופ־אום״ מזכירים פרשה זאת בהוסיפם, כי הפולנים לא הסתפקו בביצוע פסק הדין והתנפלו שוב על הבתים היהודים בקרא־קא ושדדו בלילה אחד 140 בתים. כדי להפסיק את המהו־מות, שהסטודנטים עמדו כרגיל בראשן, הצטרכו היהודים לשלם 4.000 פלורינים נוספים ולבקש את הרקטור שלא יעניש את תלמידיו.

המתתו של מתתיהו קלהורה לא השקיטה את הרוחות בקראקא. הסטודנטים, שארגנו בשנת 1664 פרעות ביהודי לבוב, ברחו לקראקא מפחד העמדתם לדין, וגרמו שם למ־הומות נגד היהודים. היהודים פנו שוב למלך יאן קאז׳ימייז׳, אשר שלח הוראות לראשי עיריית קראקא להגן על היהו־דים ועל רכושם, אבל איש לא התיחס ברצינות להוראות המלך. אמתלה נוספת להצר את צעדי היהודים באה, כשפר־צה מגפה בשלשה בתים יהודיים. היה זה כמה ימים לפני פתיחת הסיים הכללי בווארשה, אליו התכוננו הסוחרים היהודים מקאז׳ימייז׳ לנסוע ולמכור את סחורתם. העירונים מיהרו להודיע ליאן קאז׳ימייז׳, כי המגיפה פרצה בכל העיר היהודית והמלך מיהר לשלוח הוראות מידיות, שאסרו על יהודי קאז׳ימייז׳ ווויליצ׳קה לעזוב את מקומם ולנסוע לווארשה. כאשר ראו הסטודנטים ובעלי המלאכה, שהעירו־נים הצליחו להכשיל את הסוחרים היהודים ולחסום בפניהם את מכירת סחורתם העונתית, התנפלו גם הם על היהודים. הסוחרים היהודים עם סחורתם הקפואה לא יכלו לשלם את חובותיהם ופנו בבקשת עזרה למלך, אשר הוציא בשבילם פקודת תדחית (מורטוריום) לשנה אחת וגם ציוה על ראשי העירייה להעמיד משמר כבד בשערי העיר היהודית בפני פרעות ההמון.

המקובלים והשפעתם בקראקא

הרדיפות והסבל שנמשכו כעשרים שנה הכשירו את הקר־קע לכמיהה משיחית. בימים שהגיעו מים עד נפש, החלו עוברות שמועות בעיר היהודית על הגאולה ועל „הגואל״ העתיד להופיע בקרוב. עזרה לכך לא מעט התפשטות תורת הקבלה, אשר נמצאו לה חסידים ומורים כבר בראשית המאה הי״ז. דרשותיו המיסטיות של ראש הישיבה בקראקא ר׳ נתן שפירא (נפטר שצ״ג), השפיעו לא פחות מספרי הק־בלה שלו. את דרכו בקבלה המשיך תלמידו, הדיין ר׳ ברכיה ברוך שפירא, אשר פירסם את דרשותיו בדפוס בספר „זרע ברך״. כשהגיעה השמועה מסמירנה על הופעתו של שבתי צבי לא היה גבול לשמחתו ולשמחת יהודי קראקא. ר׳ ברכיה ברוך אסף קומץ חסידיו ויצא לתורכיה לקבל את פני „המשיח״. מכתבו הראשון שנתקבל בעיר היהודית, בו תיאר את „הופעת הגואל״ עורר התרגשות רבה, אבל לאחר זמן קצר הגיעה ידיעה, שר׳ ברכיה ברוך מת בקונסטאנטינופול. לא רק ראש הישיבה, אלא גם הרב הדמתא, ר׳ אריה לייב בן זכריה מנדיל, אשר בשנת 1667 קיבל מן המלך הפולני את התואר „עבד המלך״, היה מחסידי שבתי צבי, ו„בשנת הגאולה״ הוציא קונטרס ביידיש בשם „תיקוני תשובה״ — הוראות ועצות בדיני תשובה ובדרכי דחיקת הקץ. הרב אריה לייב עמד בקשר מכתבים עם קונסטאנטינופול והיה מפיץ את כתבי נתן העזתי. הרגשת הגאולה היתה מובנת וקרובה כל כך, עד שסופר הקהילה ציין בפנקס תאריך „משיח ד׳ בא לפ״ק״ ובבתי הכנסת התפללו בשבתות לא רק לשלום המלך הפולני, אלא אף „לשלום אדוננו הגואל שבתי צבי״.

האכזבה המרה לא איחרה לבוא. השמועה על התאסלמותו של שבתי צבי קיצצה את הכנפיים. נוסף על כך ניצלו העי־רונים את מצב רוחם הבלתי יציב ואת תלישותם מן המצי־אות של היהודים ויחד עם הסטודנטים ערכו בהם פרעות.

מכתב מאת ר׳ יום טוב ליפמן הליר בעל „תוספות יו״ט״

תקנות הקהילה משנת 1595

זה השער לה' צדיקים יבואו בו

זאת תורת החטאת

ספר כולל כל דיני איסור והתר הנהוגים להנהוג
בפולין ליטא ורייסן פיהם ומערהרן ואשכנז
חברו הגאון ריש מתיבתא בר ישראל פאר המון
יודע בספרים מגן

מהר"ר משה ז"ל בן הקצין ר' איסרל ז"ל

ועתה נדפס שנית ונוסף על הראשוני שנדפס
מתוך ספר הגה"ה הגאון מהר"ר משה איסרליש
ז"ל בכתב ידו קודם שנתבקש בישיבה של מעלה

פה קק קראקא

שער „תורת החטאת" לרמ"א, של"ז (1577)

לפרקים איש ברעהו יעשו ולא ינוק ׃ והחיה רצוא ושוב
כמראה הבזק ׃ צנים במשמרת צוהר ואשמורת צלצלים
ומירות יצהל קול יריעו הולך וחזק ׃ והחיות חשמלי
מרכבה חששם לא כבה חשים בלי עיכובה חרידים
ומזיעים בציק מים יזקו ׃ והחיות קפציאה אשר קולות
יבשרו קשת לא יחסר קרב להסתכל וראף ויתנוק ׃
והחיות המוציא לגיון קובעים הגיון טובלים בגיון
זיגנים בחקדש בן געול ומעוזק ׃ והחיה והחיה ישרדה הלת

יפה ונברא בריה לגיא פתרוסים יהיר חסר לב
הכביר עול בשינוסים צווחה וקבלה
למעתיק פליסים פקד לה סרסור להוציאה בנסים ׃
הקשה עקלתון לשלח עמוסה הטיח דברים במוטל
בעריסה ופז מי יש להציל ארוסה ובספר דתותי איך
שמו בטבוסה ׃ והשיבו שליש בשסדר מעוזנים
התיצב והבן לך מול נגה אבנים דסוצפרדעים וערוב
ערים נבובים וחילים קטנים המלבנים כבנים ׃ דבר
והשלים מכות עשרה והוציאה בתפים מאפלה לאורה
והכה עוינה מכה בעורה ׃ והנחילה קדומה אלפים
סתורה ׃ הושיבה בסכה בארץ מדברים והכניסה
לחפה בהררי הררים וענף עץ עבות ופרי עץ הדרים ׃
וערבי נחלים וכפות תמרים ׃

סליק תפלת היהודים אשר יקראו מחזור
נדפס על יד יהניס העליץ בקראקו הבירה

עמוד אחרון ממחזור שנדפס בדפוס יאן הליץ בקראקא, שנת רצ"ח (1538)

המלך יאן קאז׳ימייז׳ חידש את הוראת המלך זיגמונט ה־1 משנת 1520 והטיל קנס של 10.000 זהובים על העירייה, באם תתחדשנה הפרעות ביהודים. אבל הקנס נשאר כנראה על גבי הנייר, שכן נאלץ היה המלך מיכאל וישניוביצקי לחזור על האיום בפני עיריית קראקא. יחד עם הפרעות חודשו באותם הימים ההאשמות על גניבות ההוסטיה ותשמישי קדושה מן הכנסיות הנוצריות. בכדי להשלים את שורת האסונות, הגיעה הידיעה לקראקא, שהקיסר ליאופולד ה־1 ציוה על יהודי אוסטריה ווינה לעזוב את הארץ והעיר עד ה־4 ביולי 1670. עוד ביוני 1670 הגיעו הפליטים הראשונים מוינה לקאז׳ימייז׳ וביניהם, ראש הקהילה הוינאית, יעקב רייס, אשר בהמלצת הקיסר האוסטרי, נתמנה לספק החצר של המלך וישניוביצקי. באביב 1671 הגיעה קבוצה שניה של פליטי וינה לקאז׳ימייז׳ והצפיפות גדלה בעיר היהודית.

מהומות ומגיפות בשנות תל״ב—תמ״ב (1672—1682)

שנות 1672—82 הן המשך המלחמות בפולין, התנפלות הטורקים, חורבן ערים וכפרים בדרום מזרח המדינה, וכפי שנהוג בעתות רעה ראו ביהודים גורמי האסונות ומשתפי פעולה עם האויב. עירוני קראקא לא שעו להוראות מלכי פולין שלא להציק ליהודים, ודרשו מהם תשלום החובות עם הרבית. כאשר לא יכלו היהודים לפרוע את החובות במועדם, שדדו העירונים את רכושם. ההתנפלויות היו כנראה רציניות, שכן נאלץ היה הסיים הכללי בוואַרשה (1676) להוציא תקנה מיוחדת לשמירת שלומם של יהודי קראקא וקאז׳ימייז׳.

ערך רב לא היה לתקנה זו, כי ב־1677 פרצה מגיפה בקראקא, וזו הפילה במשך 3 שנים רבבות בקראקא וב־קאז׳ימייז׳, בין הנוצרים ובין היהודים כאחד. רוב הבריאים ברחו מן העיר, אשר הפכה לבית קברות עצום. כותבי דברי הימים מאז, העריכו את מספר המתים בין הפולנים ל־21.572 נפש ובין היהודים ל־1.100. היהודים המעטים שנשארו בעיר לא שילמו מסים וחובות, ואין פלא, כי בסוף שנת 1679, כאשר שככה המגיפה, נצטבר חוב של 50.000 זהובים. אמנם המלך יאן ה־3 נתן תדחית לשנה, אבל בעלי החובות לא התחשבו ביותר בפקודת המלך אוהד היהודים.

בשנת 1680 חזרו רוב היהודים לעירם ביחד עם רבם, הרב יצחק חריף. באותה שנה נפתחה מחדש הישיבה ואליה הוזמן כראש הישיבה ר׳ משה מגרודנו.

יום פרעות בשנת תמ״ב (1682)

שמחתם של יהודי קראקא, לשובו של רב העיר ול־חידוש הלימודים בישיבה, לא ארכה. באביב של שנת 1682 הואשם היהודי שכנא בקניית כלי כסף, שנגנבו מאחת הכנסיות הנוצריות. לאחר עינויים „הודה" שכנא באשמתו וניתלה. תלייתו של שכנא לא רק שלא הרגיעה את ההמונים, אלא עוררה מהומות חדשות, בהן נשדדו חנויות ונהרגו מספר יהודים. המשמר העירוני לא יכול היה (או לא רצה) לעמוד בפרץ ובמשך יום שלם (13.3.1682) שדדו ההמונים, בראשות הסטודנטים, את החנויות, פצעו והרגו יהודים. כל אותו יום התקיים „מסחר פנימי" של החפצים השדודים בין השודדים עצמם ובין בעלי אמצעים מקרב העירונים. רק לפנות ערב יצאו אנשי העירייה בעזרת משמרות כבדים ואסרו כמה מבין הרוצחים והשודדים.

למחרת התאספה העירייה והחליטה החלטות, אשר כוונתן היתה להוכיח למוסדות המרכזיים בוואַרשה, כי נעשה הכל לשם השלטת הסדר בעיר.

כאשר הגיעו הידיעות על הפרעות לאזני המלך יאן ה־3, שלח מכתב מלא האשמות כלפי העירייה ובמיוחד כלפי האק־דמיה, והקים ועדה מיוחדת לחקירת הפרעות ביום ההוא. הועדה המלכותית הגיעה ב־14.5.1682 לקראקא וגבתה עדויות במשך 3 ימים ולאחר מכן הוציאה את פסק דינה. רובם הגדול של האסירים שוחררו, שלושה נידונו לחצי שנה מאסר ואחד, פיוטר קלושקיביץ׳, נידון למוות, בתנאי שהיהודים יישבעו, כי הוא היה מארגן המהומות. כיוון שה־יהודים לא היו מוכנים להישבע, שקלושקיביץ היה ראש מארגני הפרעות, הוחלף דינו במאסר עולם. הקהילה היהודית זוכתה מאשמת הריגת שני נערים נוצרים, שנפלו בזמן המהומות, אולם שלושה יהודים גורשו מן העיר לחודש ימים כאשמים בפרובוקציות. האקדמיה היגיילונית חוייבה לעשות רביזיה במוסדותיה בהתאם לתקנות המלכים זיגמונט אויגוסט (1557), באטורי (1578) ויאן קאז׳ימיז׳ (1666), בכדי שתוכל לפקח ביתר יעילות על הסטודנטים, גורמי המהומות.

באותה הזדמנות לא שכחו להזכיר, כי נאסר על היהודים להכנס לעיר קראקא בימי ראשון בשבוע ובחגים נוצריים.

לאחר פסק דין זה נרגעו הרוחות והמלך יאן ה־3 נתן תדחית למספר סוחרים יהודים, שסבלו בפרעות ולא יכלו לשלם את חובותיהם במועדם.

מהומות אותו יום היו כמעט האחרונות בקראקא, כי מאז ואילך השתדלו העירייה והמוסדות המרכזיים לרסן את הסטודנטים. אך יום הפרעות נשאר עוד זמן רב בלוח־הזכרון של הקהילה בשם „דער גרויסער שילער־געלויף".

המסחר והתעשיה בשנות תט״ו—תק״ב (1655—1742)

המלחמה להשגת זכויות למסחר ומלאכה. כבר ראינו את יחס הגומלין בין המצב המדיני ובין המצב הכלכלי של היהודים. תקופת המלחמות והאסונות, שירדה על פולין במאה הי״ז, היתה גם תקופת המהומות והפרעות, וממילא גם תקופת השפל בחיים הכלכליים של העיר. המ־לכים, שמלבד זכותם החוקית לשיפוט היהודים בדרג גבוה, היו מעונינים בפיתוח המסחר והתעשיה של המדינה, תמכו בסוחרים היהודים. כפי שראינו בפרקים הקודמים התבטאה תמיכה זו במתן זכויות יתר ליהודים בודדים ובאזהרות חמורות כלפי העירייה והאקדמיה על אי־מילוי חובתן לגבי שמירת הרכוש והנפש של היהודי. לפעמים התבטאה העזרה במתן תדחית לסוחרים היהודים לשנה או שנתיים. המלחמה

הצפונית, שפרצה במחצית הראשונה של המאה הי״ח, שיתקה שוב את התפתחות המסחר והתדחית החדשה, שאישר המלך אויגוסט ה־2 ליהודי קראקא, גרמה להפסקת האשראי לי־הודים ולהאטת העיסקות המסחריות. כאשר נסתיימה המל־חמה, אישר המלך אויגוסט II בשנת 1722 את התקנון של איגוד הסוחרים הנוצריים בקראקא ובזה סייע להתחדשות המלחמה בין המסחר היהודי והנוצרי בקראקא.

המלחמה על זכויות המסחר קשורה במלחמה על מקום המסחר. בראשית המאה הי״ז גרו היהודים רק בעיר הי־הודית, אך הצפיפות הנוראה ומלחמת הקיום הכריחה אותם להעביר את סחורותיהם וחנויותיהם לתחום העיר הנוצרית. להסתננות זו של היהודים עזרו לפעמים אצילים פולנים, שהיו משכינים בבתיהם משפחות שלמות של יהודים, אשר עבדו אצלם כחוכרים או כסוכנים. ההסתננות עוררה את רוגזם של העירונים, שלחמו בזעם, אם בדרך משפטית או בכוח הזרוע, נגד העברת מקום מגוריהם של היהודים. מלחמתם של העירונים לא הועילה כנראה הרבה, כי במחצית הראשונה של המאה הי״ח גרו כבר בתחומי העיר הנוצרית עשרות משפחות יהודיות, ובעשרות חנויות שיווקו את סחו־רות היהודים.

עיצוב יסודות המסחר

המסחר הגדול במאה הי״ז והי״ח התרכז בעיקר ב„ירידים", אליהם היו מגיעים סוחרים לא רק מכל קצווי המדינה, אלא גם מחוץ לארץ. גם יהודי קראקא היו נוסעים לירידים שונים להחליף את סחורותיהם, ללוות ולהלוות כסף לצרכים פרטים ולצרכי ציבור. בקראקא עצמה היו מתקיימים שלושה ירידים בשנה, אבל סוחרי הקהילה הקראקאית נסעו גם ל„ירידים" בז׳שוב, יארוסלאב, לובלין, דאנציג, ווארשה והגיעו גם מחוץ לגבולות פולין לברסלאו וללייפציג. ירידים אלה היו מלווים בחיי ציבור תוססים, בהם ישבו בתי דינים מורכבים משופטי קהילות שונות, ויהודי קראקא לקחו חבל פעיל בהם. אעפ״י שהדרכים בימים ההם היו בחזקת סכנה, אנו מוצאים לעתים תכופות את סוחרי קראקא ופרנסי הקהילה לווים כסף אצל הבנקאים ביריד ברסלאו. יותר קשה היתה הכניסה לירידי לייפציג. היהודים היו חייבים לשלם מכס אישי — לייבצול — בעד רשות הכניסה לעיר, אבל לפרווני קראקא היה כנראה כדאי לשלם כל מיני מסים ולהשתתף בירידים הבינלאומיים בלייפציג. התנפלויות על סוחרים נוסעים או גניבת סחורותיהם היו מקרים שכיחים מאד.

בזמן המלחמות, המגיפות והשריפות היו המלכים עוזרים לניזוקים ולקהילה ע״י הוצאת „מכתבי ברזל" או תדחיות. במחצית השניה של המאה הי״ח קיבלו כמה עשרות יהודי קראקא תדחית ברשות המלך.

תרופה יותר בדוקה היתה קבלת התואר של סוכן המלך (פאקטור), התואר היחיד שיהודי עשיר יכול היה לזכות בו מחוץ לקהילה. הפאקטורים, או כפי שקוראים להם גם סרביטורים, תפסו עמדה חשובה באותה תקופה באירופה המערבית ושמות הפאקטורים בחצרות המלכים והנסיכים, כמו וורטהיימר ואופנהיימר נעשו לשם דבר. בפולין התרבו הפאקטורים בעיקר בתקופת מלכותו של יאן III סוביסקי, והללו נהנו מזכויות שונות; רק המלך ובתי המשפט שלו יכלו לשפוט את הפאקטורים, שהיו משוחררים ממסי הקהילה והעיריה, ואפילו כשנסעו לירידים מחוץ לגבולות המדינה היו פטורים מן ה„לייבצול" שכל יהודי היה חייב לשלם.

מבין יהודי קראקא קיבלו מינוי כזה מאת המלך יאן ה־3 באנאס אברהמוביץ, הרמן סלומונוביץ, פסח לבקוביץ והרציג אהרונוביץ, אך הגדיל לעשות מכולם הסרביטור יואכים פצנובסקי, המכונה נוסק, אשר היה מגדולי הבנקאים במדינה ומשפטו עם הכומר מרנדי על עיסקת פיקדון של 12.000 זהובים התפרסם בכל המדינה בגלל שבועת שוא, שהעיד נגדו היהודי האיטלקי שלמה ונטורה.

מלבד הפאקטורים היו משפחות עשירות של סוחרים גדולים במאה הי״ח בקראקא. עם המשפחות האלה, שראשיהן שימשו לעתים קרובות פרנסי הקהילה, נימנות המשפחות: יעקל׳ס, איזאקוביץ, רש״ך קנטורוביץ, ישכר־בר בן השיל, רצ״פ (רבי צדוק פרנס) וקוז׳וכובסקי־אשכנזי. התמונה הכל־כלית לא תהיה שלימה אם לא נזכיר גם את הסוחרים הנוצ־רים, שסחרו עם היהודים. שתי משפחות נוצריות, משפ׳ קראנץ ופורבס, סחרו כמעט רק עם היהודים. אחד ממשפחת קראנץ, קריסטוף, לא רק סחר עם יהודים בודדים, אלא גם הילוה כסף לקהילה היהודית ותמורת הלוואתו קיבל מן הקהילה את הרשות לגבות את ההכנסות משחיטת בשר־כשר. סוחר ובאנקאי גדול היה ארטור פורבס, שהילווה לסוחרים יהודים ולקהילה סכומי כסף גדולים. מצד אחד לוה פורבס סכומים גדולים אצל עירונים ואצילים פולנים ומצד שני היה מלווה את הכספים ברבית גבוהה ליהודים ולקהילה. אבל כאשר הקהילה והסוחרים היהודים לא יכלו מסיבות שונות לפרוע את החובות בזמן, בהסתמכם לרוב על תדחית שהשיגו מאת המלך, הודיע ארטור פורבס ב־1699 על פשיטת רגל. ה„פליטה" של פורברס גרמה צרות רבות בעיקר לקהילה, שבמקום נושה אחד, שתמיד ידעה להסתדר אתו, ירדו עליה נושים רבים מבין האצילים וה־עירונים הפולנים, שהיו מלווים את הכסף לפורבס. עשרות נושים אלה דרשו בכל תוקף את החזרת הכסף והקהילה הרגישה את ידם הקשה זמן רב לאחר מכן.

חוכרי ההכנסות והמסים

להשלמת התמונה יש להזכיר את החוכרים של הכנסות ציבוריות ומפעלים של המלך והאצילים.

אף שמוצאם של החוכרים האלה היה מקראקא, נהגו הללו לגור בכפרים או בעיירות קרוב למפעלי החכירה. לחוכ־רים הידועים במאה הי״ח שייכים אשר למל ולמל סנדרוביץ, שקיבלו בחכירה את הכנסות הפרוקוראטוריה של החצר הקראקאית, שכללה עשרות ערים וכפרים, בתי שכר וטחנות

קמה. יעקב אברמוביץ ואשתו הלנה קיבלו תמורת תשלום שנתי של 53.000 זהובים כל ההכנסות מן האדמות הפרטיות של המלך בסביבות קראקא, כולל המכרות בוויליצ׳קה. מצבם הכלכלי של החוכרים הגדולים היה טוב, אך הם היו נתונים לחסדי אדוניהם או פקידי המלך, שבשל איחור קטן בתשלום היו שמים לפעמים את החוכר ואת משפחתו במאסר. אמנם באופן פורמאלי היו הם נתונים לשיפוטו של מושל המחוז, אבל כיוון שגרו לרוב בכפרים היו נשפטים למעשה על־ידי אדוניהם הפרטיים. מעמד החוכרים היה שנוא על כל שכבות העם הפולני, שראה בכל אחד מהם את גובה המסים הישיר ופושט העור.

מצבה הכלכלי של הקהילה היהודית במאה הי״ז והי״ח

ההכנסות וההוצאות של הקהילה בקראקא לא נבדלו מאלה שהיו נהוגות בקהילות גדולות אחרות בפולין. אולם המל־חמות, הפלישות, המהומות והפרעות ביהודים וכן ההוצאות הגדולות לשיקום ההריסות לאחר האסונות הללו, אילצו את פרנסי הקהילה להגדיל את המסים. כאשר לא מילאה גם הגדלת המסים את קופת הקהילה, פנו פרנסיה למוסדות ולאישים פרטיים לשם קבלת הלוואות. החובות של הקהילה גדלו משנה לשנה על אף התדחיות, שניתנו מזמן לזמן מאת המלך.

בין המלווים לקהילה כסף בריבית היו משפחות האצילים קוחובסקי ומורשטין, סוחרים גדולים כמו קראנץ ופורבס וגם כמרים ומיסדרים נוצריים. הנושים החולוניים היו קשים יותר מאנשי הכמורה, שהיו מסתפקים לרוב בהחזרת הריבית. כשהקהילה לא יכלה לשלם את חובותיה לאצילים במועדם נקטו הללו בשיטה של חטיפת יהודים ואז היתה הקהילה עושה מאמצים עליונים לפדות את השבויים ולהחזיר את ההלוואה.

סכומים גדולים היתה הקהילה חייבת למיסדר הישועים ובשנת 1719 הגיע החוב עד 195.000 זהובים, חוב זה לא הוחזר בשלימותו עד חיסולו של מיסדר הישועים בפולין (1773). סכומים קטנים יותר היתה הקהילה חייבת למיסדרים אוגוסטינים ודומיניקאנים.

המאזן השלילי של הקהילה הכריח את פרנסיה לחפש הלוואות גם מחוץ לגבולות המדינה, בעיקר בברסלאו, אליה היו נוסעים פרנסי הקהילה ל„ירידים״.

בימי המלחמה עם הטורקים, הביאו פרנסי הקהילה כתר תורה מאחד מבתי הכנסיות בקראקא, כמשכון להשגת הל־וואה אצל סוחר מברסלאו, גוטפריד קראוזה.

כל ההלוואות האלו לא הצליחו להבריא את המצב הכלכלי של הקהילה, אלא להיפך, המיטו עליה משברים קשים. אם נוסיף למצב הכלכלי הרעוע בראשית המאה הי״ח את המלחמה הצפונית וכיבוש העיר לסירוגין על־ידי השבדים, הרוסים והמלך אויגוסט השני וכל הכרוך בכך, לא ייפלא שהקהילה עמדה בפני קופה ריקה, ולא עוד אלא שהיתה חייבת מאות אלפי זהובים לנושים שונים. למרבית האסון פרצה בשנים 1707—1708 מגיפה בעיר שהפילה אלפי חללים והגבירה את המצוקה ברחוב היהודי.

„התקיף״ ר׳ זכריה מנדיל קאנטורוביץ

בתקופה קשה ומלאת אסונות ותהפוכות זו ניתנה ההז־דמנות בידי אדם תקיף ורודף שררה כר׳ זכריה מנדיל קאנטורוביץ לתפוס את רסן השלטון בקהילה. רז״מ קאנ־טורוביץ מצאצאי ר׳ יהושע בן יוסף, בעל „מגיני שלמה״, היה עשיר ועסק בעיקר במתן הלוואות בריבית וגם בצרכי ציבור. שאיפתו היתה להשתלט על הקהילה, והדבר עלה בידו בעזרת אדוניה הסטארוסטה הקראקאי וילופולסקי, אשר צייד את ר׳ זכריה מנדיל בשנת 1698 ב„מכתב ברזל״. לפי המכתב הזה, אסור היה לשפוט את נושאו בשל חובות הקהילה, ניתנה לו כניסה חפשית לקראקא הנוצרית ואסור היה לפקידי הקהילה והממשלה לפגוע בו לרעה בזמן ה„ירי־דים״. כל הזכויות האלה חלו גם על משפחתו. משוריין במכתב כזה תפס קאנטורוביץ את השלטון, העלה את המסים, והגובים שלו לא ידעו רחם בזמן מילוי תפקידם. כלפי העשירים היה משתמש בשיטות כפיה. כשקופת הקהילה היתה ריקה, היה מכריח את העשירים לחתום על שטרות, ואת השטרות היה מוסר מייד לבעלי חובות שונים של הקהילה. אין פלא אם נוכח מעשי כפיה כאלה התארגנה אופוזיציה נגדו, בראשותו של שמעון זכרוביץ, אשר האשים בישיבה פומבית של וועד הקהילה את ר׳ זכריה מנדיל בשיטות פסולות ובניצול כספי ציבור לצרכיו הפרטיים.

ר׳ זכריה מנדיל הנפגע דאג להחלטה בוועד הקהילה, לפיה הוחרם שמעון ונצטווה לעזוב את הקהילה. אבל שמעון, שהיו לו תומכים רבים, חזר כמה פעמים לעיר היהודית, עד שנאסר על־ידי פקידי ראש הקהילה ורק לאחר שחתם על שטרות שונים שוחרר ממאסרו. מאז התחלקו תושבי הקהילה לשני מחנות יריבים והמלחמה ביניהם לא פסקה גם נוכח אסונות מדיניים ומצבי חירום, שהשתררו בעקבות מעבר צבאות שבדיים, רוסיים וסאכסוניים דרך העיר. המ־ריבות הפנימיות בקהילה גרמו נזק לאוצר המדינה ועל כן החליט מושל המחוז יאנוש וישניוביצקי למנות וועדה מיו־חדת, לשם חקירת הענין ומציאת דרך פשרה. החלטות הוועדה אינן ידועות לנו, אך מסתבר, שידו של ר׳ זכריה מנדיל היתה על העליונה. בשנת 1704 הצליח להעביר את הרב דמתא ר׳ שאול בן הירש ממשרתו, והחליט להזמין במקומו את ר׳ שמשון ורטהיימר, הבנקאי הידוע של ההאב־סבורגים ואויגוסט השני. כוונתו בכך היתה, שאם יתמנה ר׳ שמשון וורטהיימר לרב יוכל בוודאי לשפר את מצב הקופה. הוא ציווה להכין כתב מינוי מפואר, מלא תהילות ותשבחות לרב העיר המיועד, ונסע בראש משלחת פרנסי הקהילה לווינה, כדי למסור אישית את כתב־המינוי לר׳ שמשון וורטהיימר, אך רבה היתה אכזבתו כאשר סירב הבאנקאי הגאה לקבל את המינוי. מיואש חזר ר׳ זכריה מנדיל לביתו ומינה את קרובו ר׳ יהודה לייב בן יצחק מפשמישל לרב

העיר. בעזרתו הכביד עוד יותר את ידו החזקה על הציבור ולא ריחם גם על דלת העם.

עסקיו ופעילותו הציבורית של קאנטורוביץ לא הצטמצמו בקהילת קראקא בלבד. בשנת 1699 נבחר כיו״ר (מארשאליק) „ועד ד׳ ארצות״. בשנת 1700 קיבל כ„יודענמארשאל״ רשות להשאר ארבעה שבועות בברסלאו, כדי לסדר את חובותיו של „ועד ארבע ארצות״ לקריסטוף ברסלר, איש ברסלאו, ב־1712 נבחר קאנטורוביץ שוב כיו״ר „ועד ארבע ארצות״ ביארוסלאב.

על אף השפעתו ב„ועד ארבע ארצות״ ושלטונו התקיף בקהילה, לא הצליח לשפר את מצבה הכלכלי של הקהילה. לפיכך נאלץ לפנות למלך אויגוסט השני, אשר נענה לבקשתו ונתן תדחית לתקופה בלתי מוגבלת. אבל התדחית לא הועילה וגרמה לאנדרלמוסיה שלמה בקהילה.

האצילים לא התחשבו הרבה בתדחית ותבעו את תשלום החובות ור׳ זכריה מנדיל התקיף הגדיל שוב את המסים עד שהציבור, אשר נילאה לעמוד בגזירותיו, התמרד. היתה זו מרידה סוציאלית ממש. ההמון, בעיקר דלת העם, התקיפו את קאנטורוביץ ופקידיו והכו בהם מכות נמרצות. בקושי הצליחו זכריה מנדיל ואנשיו לברוח ולהסתתר בבית הכנסת הישן. קבוצה שניה של המורדים הסתערה על ביתו הפרטי וניפצה את השמשות. רק עם בואו של המשמר הפולני שקט המרד, ומנהיגיו הושמו במאסר. למחרת הסתער ההמון על בית הסוהר ושיחרר את האסירים. כאשר נוכח קאנטורוביץ, כי הקרקע נשמטת מתחת רגליו סילק את ספרי החשבונות של הקהילה וברח באישון לילה לפינצ׳וב, בה קנה לו בעוד מועד את כסא הרבנות.

בריחה מתוכננת זאת עוררה רוגז רב בקהילה ופרנסיה פנו בתלונה למושל המחוז וישניוביצקי. קאנטורוביץ לא רצה להתייצב לפני שליחי וישניוביצקי, אולם פרנסי הק־הילה לא נתנו לו מנוח במקומו החדש ודרשו ממנו במפגיע להחזיר את החובות ואת הספרים. בינתים חלה קאנטורוביץ ומת עררי וירושתו הפכה נחלת אשתו ואחיו. ר׳ זכריה מנדיל קאנטורוביץ היה טיפוס מובהק של „התקיף״, פרי תקופה סוערת של מלחמות, פלישות וכיבושים. הוא היה בלא ספק בעל כשרונות, אבל יצר השלטון שלו לא ידע גבולות וכל הדרכים היו כשרות לפניו בבואו למלא את קופת הקהילה.

לאחר מותו של קאנטורוביץ הסתערו כל הנושים על קופת הקהילה הריקה, ואז, בפעם הראשונה בתולדות יהודי פולין פנה וועד הקהילה בקראקא אל הסיים הכללי, שקיים את מושבו בגרודנו בשנת 1718. עם תום מושב הסיים, מינה המלך אויגוסט השני וועדה מיוחדת לשם קביעת שיעור החובות של הקהילה והסדר החזרתם. לאחר שלוש שנים גמרה הוועדה את עבודתה וקבעה כי הקהילה היהודית בקראקא חייבת סכום של 588.527 זהובים, מזה כשני שליש לכנסיות ומנזרים ושליש לאצילים ועירונים. הוועדה הקטינה גם את הריבית, אבל גם זה לא עזר. המצב היה מיואש כל כך, עד שפרנסי הקהילה חשבו על עזיבת העיר לצמיתות. ברם, נראה כי מצפונם לא הירשה להם לבצע את זוממם ובינתיים החליטו לגבות 5% נוספים ממס הרכוש. לאחר כמה שנים העלו הפרנסים מסים אחרים, אך ללא תועלת רבה. בשנת 1739 נתן המלך אויגוסט השלישי תדחית לשלוש שנים, אך כיוון וזו היתה מיועדת לכנסיות ולמנזרים בלבד, המשיכו בעלי החובות האצילים והעירונים לתבוע את כספם.

נוסף על המצב המדיני הקשה גרמו גם הירידה הכללית של המסחר בפולין, המלחמה המאורגנת במסחר היהודי והמריבות הפנימיות בקהילה לערעורה המוחלט של היציבות הכלכלית של הקהילה ולירידת קרנה בעיני היהודים והגויים כאחד.

קהילת קראקא והגליל

מוצאם של יהודי הקהילות הקטנות בגליל קראקא היה לרוב מקראקא ועל כן היה יחסן של הקהילות הללו לקהילת קראקא במשך מאות שנים יחס של כבוד והכרת ערך. אבל כאשר נחרבה כמעט קהילת קראקא באמצע המאה הי״ז על־ידי גייסות השבדים ומצבה הכלכלי היה בכל רע, נותק לאט־לאט הקשר בין קהילות הגליל ובין הקהילה־האם. עצ־מאות זו של הקהילות הקטנות מצאה את ביטוייה בחלוקתו של גליל קראקא במחצית השנייה של המאה הי״ז לגליל עליון עם קהילת קראקא בראש ולגליל תחתון עם סאנדומיר בראש. מאז שילמו הגלילים את מסיהם לממשלה בנפרד והגליל התחתון השתחרר לגמרי מתלותו בקהילות קראקא הירודה. בשאיפתן לעצמאות של הקהילות הקטנות תמכו בעלי הערים, האצילים, שראו בכך יתרונות פיסקאלים לטו־בתם. פרנסי קראקא התנגדו להשתתפותם של נציגי הגליל התחתון ב„וועד ארבע ארצות״ ובשנת 1666 לא שלחה קהילת קראקא כמחאה את נציגיה ל„וועד ארבע ארצות״ בלובלין. „וועד ארבע ארצות״ קנס את הקהילה המרדנית ב־600 זהובים, ומשלא חזרה בה ב־1667, הועלה הקנס ל־1200 זהובים והקהילה הוזהרה, כי תאבד אחד משני המנדאטים המגיעים לה בוועדת ההערכה. נראה, שאיומים אלה הועילו ופרנסי קראקא נאלצו להתחשב במציאות והם הופיעו ב„וועד ארבע ארצות״ שלאחר מכן ליד נציגי הגליל התחתון. בשנת 1691 יצאה הוראה מטעם האוצר הפולני, לפיה הוצרכו לשלם את מס הגולגולת יהודי קראקא לחוד ויהודי הגליל לחוד. הוראה זאת היתה ההוכחה הבולטת ביותר להשתח־ררות הקהילות שבגליל מתלותן בקהילת קראקא.

לעזרת קהילת קראקא באו החלטות „וועד ארבע ארצות״ משנת 1692 ו־1712, שקבעו, שעיירות וכפרים הנמצאים בקוטר של שני מילין מקהילה גדולה ושאין להם בית־כנסת, שייכים מבחינה אדמיניסטראטיבית לקהילה. החלטה זאת לא מנעה סכסוכים בין הקהילה הוותיקה ובין שכנותיה הקרובות, ובמשך עשרות שנים התדיינה קהילת קראקא עם יהודי העיירות וואדז׳יסלאוו ואולקוש על השלטון האדמיניס־טראטיבי בתוך עיירות אלו.

המלחמה על כסא הרבנות

בחירת רב הגליל היתה קשורה גם כן בהתחרות בין הקהילה־האם ובין בנותיה. כמעט עד אמצע המאה הי״ז שימשו רבני קראקא בתוקף תפקידם גם רבני הגליל. אבל כבר בשנות השבעים של המאה הי״ז מצאנו פעם את רבי יצחק חריף מאופטוב ופעם את הרב יצחק בן אורי פבוס משידלוב כרבני הגליל. בכדי שלא להפסיד את השלטון, בחרו פרנסי הקהילה בקראקא את הרב יצחק חריף לרב הקהילה ושוב איחדו למספר שנים את שתי הכהונות תחת ההגמוניה של הקהילה־האם. אבל כאשר נבחר, לאחר מותו של הרב יצחק חריף, ר׳ יהודה אריה לייב, נכדו של הרב יואל סירקיס, לרב דמתא, בחרו הקהילות בגליל את ר׳ שאול בן העשיל, הרב מאופטוב, לרב הגליל. הפיצול הזה לא היה נוח לפרנסי קראקא ועל כן הזמינו את ר׳ שאול לכהן כרב העיר, ובמשך ארבע שנים ת״ס—תס״ד (1700—1704) איחד ר׳ שאול את שתי המשרות בהנהגת קהילת קראקא. מטעמים שלא נתבררו די צרכם עזב ר׳ שאול את כהונתו הגבוהה ועבר לגור בברסלאו כאדם פרטי, ופרנס הקהילה התקיף, ר׳ זכריה מנדיל קאנטורוביץ, מינה את קרובו, ר׳ יהודה לייב ממשפחת רש״ק לרב העיר. הרב יהודה לייב, כיהן בקראקא בשנים ת״ע—תצ״א (1710—1731) והניח אחריו חמישה בנים, שהגדול בהם יהושע, היה רב בשידלוב. לאחר שאביו עבר לכהן בקראקא. לאחר מות ר׳ יהודה לייב, קיבל את הרבנות בקראקא לא בנו הגדול והמכובד, ר׳ יהושע, אלא אחיו הקטן, ר׳ דוד שמעלקע. מקרה זה גרם לריב אחים, אשר הסעיר, לא רק את הקהילה והגליל, אלא את כל יהדות פולין וגרם לבזיון והשפלת כבוד ישראל בעיני הגויים. ר׳ יהושע האשים את אחיו דוד שמעלקע בזיוף צוואת אמם שנפטרה בתצ״א, ובפציעתו. דוד שמעלקע מצדו האשים את יהושע בגניבות ובאיום לרצוח אותו ביריה. האחים התדיינו בפני בתי־דין שונים וערכאות, עד שפתאום עזב יהושע את כהונתו בשידלוב ונעלם. אָחיו, אשר לא שמעו עליו מאז דבר חשבוהו כמת והעבירו את רכושו לילדיו. באופן בלתי צפוי קיבלו דוד שמעלקע ואֶחיו בשנת תצ״ט (1731) הודעה להתייצב בפני בית הדין של „וועד ארבע ארצות״ ביארוסלאב, לפי התביעה אשר הגיש האציל יאן יעקוב שידלובסקי, הרב משידלוב לשעבר. אם היה ה„אציל״ שידלובסקי באמת הרב משידלוב שהתנצר, או היה זה אדם אחר, שבא בכוונת הונאה, קשה לקבוע. המקורות היהודיים נוטים לגירסא הראשונה. הקהילה בקראקא שלחה אחד מפרנסיה, ר׳ דוד יקיר׳ס, ליארוסלאב, ושם סתר את כל הטענות של ה„אציל״ שידלובסקי, אבל זה האחרון, בתמיכתם של הישועים, המשיך בטענותיו והאשמותיו, עד שבסופו של דבר סילקו אותו דוד שמעלקע ואֶחיו מן הדרך.

ריב אחים מכוער זה לא העלה את קרנו של הרב דמתא, ר׳ דוד שמעלקע, בציבור, וכשנוסף לכך התחבר הרב עם האופוזיציה בקהילה, שבראשה עמד ר׳ צדוק, הגדיש את הסאה. פרנסי הקהילה האשימו את ר׳ דוד שמעלקע, את הפרנס לשעבר ר׳ צדוק ועוד 19 אנשים בנסיון להתמרד נגד נציגיה הנבחרים והלגיטימיים של הקהילה והביאו את העניין בפני מושל המחוז.

לאחר חקירה ממושכת הוצא פסק־דין חמור, שמצא את הנאשמים חייבים וקנס את רב העיר ב־400 זהובים לטובת קופת מושל המחוז וב־100 זהובים לטובת בית־הכנסת. ר׳ צדוק וחבריו נקנסו בסכומים שונים וגם נכלאו לששה שבועות בבית הסוהר של מושל המחוז.

תקופת כהונתו של ר׳ דוד שמעלקע ומעשיו, הם סימן לירידה המוסרית בחיים הציבוריים של הקהילה היהודית במחצית הראשונה של המאה הי״ח, ירידה שהיתה אפיינית למדינה כולה.

המשך המלחמה על כסא הרבנות

החלטת וועדת החקירה משנת 1741 היוותה מכה רצינית לגבי הרב דוד שמעלקע ומתנגדיו הרבים דרשו את התפטרותו. בראש המתנגדים עמדה משפחת לנדאו המפורסמת שמן המאה הט״ז ואילך תפסו בניה עמדות של רבנים ופרנסים בקראקא ובפולין הקטנה. הרב דוד שמעלקע פנה אל מושל המחוז של סאנדומיר, טרלו, בבקשת עזרה, וזה האחרון הזמין את שלושת נציגי הגליל אליו לבירור. אך לפני שהגיעה ההזמנה לתעודתה, התאספו נציגי הגליל והציגו את מועמדותו של הרב מז׳אלקווא, ר׳ יצחק לנדאו, לרבנות במקום הרב שהסתייגו ממנו. נציגי משפחת לנדאו היו בטוחים בבחירת מועמדם, כי סמכו על השפעתם הרבה ועל השפעתה של משפחת אשת הרב, שהיתה בתו של הד״ר עמנואל דה יונה, רופא חצר המלך יאן השלישי. אך לפתע קם מתחרה חדש למשרה זו, הוא ר׳ יהושע יונה תאומים־פרנקל, אשר בטח בהשפעת חותנו העשיר, שמואל איצקוביץ מקרזיצ׳ב, סוכן החצר של הנסיך הליטאי הירונים רדז׳יביל. בקראקא הופיע אחיו של שמואל איצקוביץ, גדליה, וקנה את לבם של פרנסי הקהילה הן בשוחד והן בחתימה על שטרות לטובת הקהילה, שזמן פרעונם עמד לחול לאחר בחירת הרב. בסופו של דבר בחרו פרנסי הקהילה בר׳ יהושע יונה תאומים־פרנקל לרבה של קראקא וביקשו את מושל המחוז לובומירסקי לאשר את המועמד. לובומירסקי אישר בשנת 1742 את הרב תאומים־פרנקל לרב בקראקא ולאחר חצי שנה גם לרב בגליל. אולם השפעת משפחת לנדאו היתה כנראה חזקה למדי, כי הרב הצעיר בן הכ״א פחד לבוא העירה ולקבל את המשרה הנכבדה. גם מכתב מיוחד של המלך אויגוסט השלישי (1744) שהבטיח להרב תאומים־פרנקל לקחת אותו ואת משפחתו תחת חסותו, לא המריץ את הרב לבוא לקראקא. אולם כאשר שלח לו טרלו, מושל המחוז של סאנדומיר, מכתב אישי והבטיח לו עזרה וחסות, נאות הרב לשלוח את אשתו תחילה. חששותיו של הרב תאומים־פרנקל היו מבוססים למדי, כי כשהגיעה אשתו לגבולות פולין הקטנה, נאסרה לפי פקודת הנסיך סנגושקו, באמתלה שאביה חייב

כסף למשפחתו. וכאשר הוציאה אביה תמורת כסף רב מן המאסר, נאסרה שנית בבואה לטארנוב. שוב הצליחו בעזרת כסף והשפעה לשחרר את הרבנית ובאביב תק״ה (9 למאי 1745) הגיע סוף סוף הרב תאומים־פרנקל לקראקא. ניחושי לבו של הרב הצעיר לא הטעוהו. המריבות בין המשפחות המיוחסות על ההשפעה בקהילה היו תדירות ומכוערות, בליווי השמצות והלשנות, עד שיום אחד ארז הרב תאומים־פרנקל את חפציו וברח עם חשכה לברסלאו.

שוב התחילה הפרשה מחדש. לכסא הרבנות טען ר׳ דוד שמעלקע, שעבר לגור בדז׳יאלושיץ והוסיף לחתום כל הזמן את שמו כרב קהילת קראקא והגליל. תומכי הרב תאומים־פרנקל שברח, שלא רצו למסור את הכהונה לאחד ממשפחת לנדאו, פנו לרבי יהונתן אייבשיץ, שהיה יליד קראקא, לקבל את המשרה.

לאחר סירובו של ר׳ יהונתן אייבשיץ, נבחר הרב מז׳אלקווא, ר׳ יצחק לנדאו, לרב בקראקא וקיבל מיד את אישורו של מושל המחוז בראניצקי לבחירתו.

איגוד הסוחרים הנוצריים ומלחמתו במסחר היהודי

בהיותם עסוקים במריבות פנימיות בקהילה, לא הרגישו היהודים שהסוחרים הנוצרים התארגנו מחדש. הסוחרים האלה ראו במתחרים היהודים את המכשול העיקרי להצלחתם הכלכלית וביקשו בכל מחיר לשתק את המסחר היהודי. המלחמה בין העירונים והיהודים היתה נטושה במאה הי״ח בכל רחבי המדינה והדיה הגיעו עד לסיים הכללי, שהחליט ב־1768, כי היהודים רשאים לסחור בערים, אולם רק במסגרת ההסכמים, שאושרו על־ידי העירונים או מועצת העיריה.

זכורים לנו ה„הסכמים״ השונים של יהודי קראקא עם העירונים מן המאה הט״ז ואילך. רובם היו אמנם לטובת העירונים, אבל היהודים לא הקפידו מעולם לקיימם במלואם, והמסחר היהודי התרחב ותפס עמדות גם בעיר הנוצרית, שהיתה מלאה חנויות יהודיות. עתה החליטו הסוחרים הנוצרים להפסיק אחת ולתמיד את התרחבות המסחר היהודי, והמריבות בתוך הקהילה סייעו בידם להשיג את מטרתם. ב־1722 אישר המלך אויגוסט השני את התקנון החדש של איגוד הסוחרים הקאתולי, שאסר על כל אלה, אשר לא היו מאורגנים בתוכו לעסוק במסחר. לאחר אישור תקנון זה, עברו העירונים לפעולות. הם פתחו בהתנפלויות בודדות על סוחרים יהודים, שחזרו עם מרכולתם משווקים שונים, והחרימו סחורותיהם. אולם לא הסתפקו בזה ובשנת 1744 שלחו משלחת לדרזדן, למלך אויגוסט השלישי. המלך שקיבל שוחד מן המשלחת, לא רק אישר את התקנון של האיגוד, אלא קבע כי אם ימשיכו היהודים לעסוק במסחר, יש להחרים את סחורותיהם ולחלקן — מחצית לאוצר המלך ומחצית לעיריה. הפעם הבינו היהודים את חומרת המצב ושלחו ב־1745 משלחת לווארשה ולדרזדן. אז הודיע המלך אויגוסט השלישי, כי „כתוצאה מאינפורמציה מוטעית הוציא את ההוראות הקודמות שאסרו את המסחר היהודי בקראקא, אולם עתה מעכב הוא את ההוראות האלו ואוסר בקנס של 10.000 דוקאטים להפריע ליהודים במסחרם״. כמעט בכל שנה שינה המלך החלש את הוראותיו — הדבר היה תלוי בגובה השוחד שניתן על־ידי המשלחת, אבל לרוב היתה היזמה בידי העירונים, שהמשיכו בינתיים בהחרמות של הסחורות היהודיות. בסופו של דבר הועבר העניין אל בית המשפט המחוזי (של מושל המחוז) וזה הוציא בשנת 1747 פסק־דין קטלני לגבי המסחר היהודי. פסק הדין התבסס על ה„הסכם״ הישן משנת 1485 ואסר לא רק את המסחר היהודי בבתים נוצרים, אלא חזר על האיסורים הידועים על בעלי מלאכה. פסק הדין נחשב בעיני העירונים כסופי וכפותר את בעיית המסחר היהודי, ועל כן, כאשר אישר בית־המשפט האססורי בשנת 1750 את התקנון של העיר קראקא, הוכנס שם פרק מיוחד „על הסוחרים היהודים בעיר״, שהוא העתק פסק הדין משנת 1747.

ברם, העירונים לא הסתפקו בכך, נצחונם המשפטי נתן להם את הבטחון לגשת לפעולות לגמרי „לא משפטיות״. ב־17 ביוני 1761, באישון לילה, כאשר היו שערי העיר סגורים, יצאה „וועדה״ מורכבת מחברי המועצה העירונית וחברי הנהלה של איגוד הסוחרים, בליווי שוטרים ומסגרים, לבדוק את הסחורות בחנויות היהודיות בעיר. המסגרים והשוטרים פרצו את החנויות והעבירו את כל הסחורות לבניין המועצה העירונית. במשך כמה שעות רוקנו כ־40 חנויות יהודיות. השוד נפסק רק כשהופיע המפקד הצבאי של העיר הגנרל־מאיור רוטרמונד, בראש גדודו ואסר על הפורצים להמשיך בעבודתם. למחרת בבוקר, כשבאו היהודים העירה, נדהמו למראה עיניהם. המכה היתה פתאומית וחזקה כל כך שהיהודים איבדו את עשתונותיהם. גם אלה, אשר חנותם לא נשדדה, לא הורשו לגשת לחנויותיהם ולפתוח אותן.

בדרך זו שותק למעשה המסחר היהודי בעיר וממצב זה סבלו לא רק היהודים, כי אם גם האצילים, שהרבה מפקדונותיהם היו בחנויות השדודות והסגורות. פרנסי הקהילה פנו בקריאה נואשת למושל המחוז בראניצקי. בכתב הבקשה תיארו הפרנסים את פרטי השוד של החנויות, ביקשו את עזרתו נגד שיטות הטרור של העירונים, והדגישו, כי במקרה שהמושל לא יציל אותם, לא תשאר להם ברירה אלא לקחת את מקל הנדודים ולחפש את מזלם במקום אחר. נראה, שהקריאה הנואשת הזאת עשתה רושם על בראניצקי, כי נתן הוראות לגנרל־מאיור רוטרמונד להעמיד משמרות בכל שערי העיר להגנת היהודים וציוה להחזיר ליהודים את הסחורות המוחרמות. לפקח על ביצוע החלטה זו, שלח בראניצקי במיוחד את האציל לנטובסקי. לא ידוע לנו אם בוצעו ההוראות במלואן, שכן שוחד לנטובסקי על ידי העירונים, אבל השתרר שקט יחסי והיהודים פתחו שוב את החנויות בעיר.

מחלוקת פולין בתקל״ב (1772) עד הקונגרס הווינאי בתקע״ה (1815)

השנים הנוראות בזמן הקונפדרציה הבארית
תקכ״ח—תקל״ב (1772—1768)

השנים 1768—1772, שנותיה האחרונות של פולין העצמאית, היו מלאות חליפות ותמורות. צבאות הקוזאקים והרוסים נכנסו לפולין וגדודי השודדים הגיעו עד לגבולותיה המערביים של פולין. האצילים הפולנים, אשר רצו להציל את מולדתם הכושלת, התארגנו לברית צבאית בעיירה באר (1768), בשם הקונפדראציה הבארית. בכל מחוז ומחוז התגייסו ידידי הקונפדראציה, ובמחוז קראקא עמד בראשם המארשל צ׳רנוצקי, אשר קיבל את השלטון בעיר ב־21 ביוני 1768. בינתיים התקרבו צבאות הרוסים ושמו מצור על העיר. במשך חדשיים צרו הרוסים על העיר, והקונפדרטים, שמצבם הורע מיום ליום, האשימו את היהודים ב„ריגול" לטובת הרוסים, וגם תלו כמה יהודים „בוגדים". לפני עזבם את העיר דרשו הקונפדרטים מאת פרנסי הקהילה 80.000 זהובים. הקהילה, שמנתה בסך הכל 1.500 נפשות, הספיקה לשלם כמה אלפים, ומן היתר שיחררו אותם הרוסים, שכבשו ב־1 באוגוסט את קאז׳ימייז׳ וב־17 בספטמבר גם את קראקא. מאותו זמן, פרט להפסקה קצרה של חדשיים ב־1769, משלו הרוסים בקראקא עד חלוקת פולין ב־1772. באותה תקופה הוכרחו היהודים להמציא מזון לגדודי הרוסים וגם לסבול מהתקפותיהם התכופות של הקונפדרטים על העיר. הסתערויות הקונפדרטים נגמרו לא פעם בשוד חנויות יהודיות ולפעמים גם בלקיחת שבויים. ההסתערות הקשה ביותר היתה בינואר 1771, בה הגיעו הנזקים לסכום של 300.000 זהובים, ונלקחו בשבי כמה עשרות יהודים. הרבה מהם תלו הקונפדרטים בדרך, ושנים עשר יהודים נכבדים, ביניהם הפרנס גוטמן ראקובסקי, נאסרו בלאנצקורונה, וסכום של 12.000 זהובים נדרש תמורתם ככופר.

הפרנס ראקובסקי מת מן המכות שספג בשבי ומשפחות שאר השבויים אספו כ־3.000 זהובים ופדו רק חלק מהם. נמצאו אז שני רמאים יהודים, אשר הבטיחו לפדות את יתר השבויים אם יינתן להם כסף, ולמעשה שלשלו את הכסף לכיסם. היו אלה נחמן מקלבריה ואהרון וויליצקר, זה האחרון הוחרם ע״י הקהילה היהודית.

בינתיים נחתם ההסכם על החלוקה הראשונה של פולין בין רוסיה, פרוסיה ואוסטריה, ובחלוקה זו עברה קאז׳ימייז׳ על העיר היהודית שבתוכה, לאוסטריה, בה בשעה שהעיר קראקא נשארה תחת שלטון פולין. מיד הגישו היהודים לאוסטרים את רשימת הנזקים שנגרמו להם במשך ארבע שנות הקונפדרציה הבארית.

הנזקים הפרטיים של היהודים — מלבד אבידות בנפש — הגיעו ל־288.131 זהובים, והקונטריבוציות והמסים השונים לרוסים הגיעו ל־130.000 זהובים — בסך הכל 418.131 זהובים.

אבל גם באותן השנים הקשות, לא פסקו מריבות פנימיות, שהיו קשורות בעיקר בשלטון על ראשות הקהילה. המלחמה היתה נטושה הפעם בין מצדדי משפחת יעקל׳ס, אשר שלטה בקהילה במשך 150 שנה, ובין פביס אברהמוביץ, הספק של המטבעה הווארשאית, כוכב חדש שעלה אז לגדולה. מחלוקת זו, שהיתה מלווה האשמות, השמצות והלשנות הדדיות, המיטה קלון על הקהילה ופרנסיה, ורק המלכים והשרים השונים נהנו ממנה, כי מילאו כיסיהם כסף מן השוחד, שהיו מקבלים משני הצדדים. בגלל מריבות פנימיות אלה, לא יכלו פרנסי הקהילה לעמוד על המשמר במלחמה שניהלו העירונים, הן בקאז׳ימייז׳ והן בקראקא, נגד המסחר היהודי. ירידת המסחר, שהיה המקור העיקרי לפרנסת ההמונים, דילדלה את הציבור, שהיה נתון בלאו הכי לעול כבד של מסים למען החזקת הצבאות והגייסות הרבים, אשר חנו בקראקא ובקאז׳ימייז׳. מאחת הבקשות ללשכת המלך בשנת 1771, בה תיארו פרנסי הקהילה את המצב הכלכלי הירוד של הקהילה, מתברר, כי התקציב השנתי להוצאות הקהילה היה 130.800 זהובים והיהודים היו חייבים לאצילים ולעירונים שונים 850.000 זהובים, ולסוחרים בחו״ל כעשרים אלף סלארים.

קאז׳ימייז׳ תחת השלטון האוסטרי

כאמור, הועברה קאז׳ימייז׳ לאחר חלוקת פולין הראשונה לשלטונם של האוסטרים וקראקא נשארה בידי הפולנים, פירוש הדבר, כי בצדו האחד של הגבול היו הבתים והדירות של היהודים, ובצדו השני היו החנויות ובתי המלאכה שלהם. מצב כזה היה ללא נשוא בשביל היהודים, ועל כן עשו את כל המאמצים לעקוף את החוק ואת הגבול. כמו בגאליציה כולה, כן גם בקראקא הוציאו האוסטרים צוו בדצמבר 1772 להעביר מירשם התושבים ואסרו את הנישואין בלא רשיון מיוחד. היהודים שיחדו מדי פעם בפעם את הפקידים האוסטרים ולכן היה מספר התושבים שונה בהרבה מדי שנה בשנה. אם נקח את הממוצע של המספרים בשנות 1772־1787 — נוכל לקבוע שבקאז׳ימייז׳ היהודית גרו כ־3.500 נפשות. כדי להסדיר את החובות של היהודים ולהציל את הקהילה מפשיטת־רגל פקד המושל האוסטרי פרגן בשנת 1773 לתת תדחית לקהילה לעשר שנים. כן נתן הוראות: א) לבדוק את זכויות־היתר של היהודים והארכיונים שלהם. ב) לרשום את מספר היהודים. ג) להכין מאזן של הוצאות והכנסות הקהילה, וד) אסר על הקהילה, עד לסיום הפעולות הנזכרות, לקבל הלוואות מאילו מקורות שהם.

לרוע מזלם של היהודים, פרצה ב־11.6.1773 דליקה אשר פגעה בבתי כנסיות ובבתים רבים, ביניהם גם בבית מזכיר הקהילה, ר׳ פנחס הורוביץ, בו נמצאו תעודות חשובות של הקהילה, לרבות מכתבי זכויות שקיבלו ממלכים שונים. היה צורך אפוא לגבות עדויות מאנשים שונים ועל סמך עדויות אלו וגם ניירות בודדים שניצלו מן השריפה, נעשתה

ריקונסטרוקציה של החובות היהודיים. לפי ריקונסטרוקציה זו היו היהודים חייבים 475.879 זהובים, מזה לכמורה ולנזי־רים 375.525 ז׳, לאצילים 84.954 ז׳, וליהודים 17.400 ז׳. הסכום הגדול ביותר היו היהודים חייבים למיסדר הישועים (196.125 ז׳), אשר (לפי הבוללה של האפיפיור קלימנס הי״ד) בוטל באופן רשמי (ביולי 1773), והממשלה החליטה להעביר את החובות, שהגיעו למיסדר זה, למטרות השכלה וחינוך. כדי להשלים את המלאכה, ציוו האוסטרים גם לערוך בדיקת הרכוש היהודי. לפי השאלונים שהוכנו ע״י האוסטרים נבדקו 657 בעלי־בתים ובעלי־רכוש, והאומדן של רכושם, כולל נכסי דלא ניידי, רהיטים, סחורות ושטרות, היה 1.081.780 זהובים.

אולם הנסיונות להבריא את המצב הכלכלי הירוד של הקהילה עלו בתוהו, בגלל המלחמות הפנימיות הבלתי פוס־קות בתוך הקהילה, ביחוד בין מצדדי משפחת יעקל׳ס הור־תיקה ובין מצדדי פבוס אברהמוביץ, ששלטו באותם הימים שלטון מוחלט בקהילה. בעטיה של מחלוקת זו, שבה האשימו הצדדים זה את זה במתן שוחד לפקידים אוסטרים, פולנים ורוסים ובמעילה בכספי ציבור, לא יכלו היהודים לרכז את כוחותיהם נגד האויב, אשר עמד להכרית את מקור קיומם. איגוד הסוחרים הנוצרים בקראקא החליט, שעתה הגיע המו־עד המתאים לחסל אחת ולתמיד את המסחר היהודי בקראקא. העובדה שהחל משנת 1772 הפריד גבול מדיני בין קאז׳ימייז׳ האוסטרית וקראקא הפולנית, והמחלוקת הפנימית בקהילה, סייעו לעירונים לנצח. איגוד הסוחרים הנוצרים, בסיוע כספי ומוסרי של מועצת העיריה, שיגר שליחים וכסף לפרלמנט הפולני לווארשה. בסתיו 1775 נתקבלה במועצת העירייה בקראקא החלטת לשכת המלך הפולני, שעל היהו־דים למכור את סחורותיהם הנמצאות בקראקא תוך 4 שבו־עות או להחזירם לקאז׳ימייז׳. היהודים הבינו, שזאת היא גזירה, אשר לא יוכלו לעמוד בה, ועל כן פנו בחיפזון לאדוניהם החדשים, האוסטרים, ואפילו לקיסר האוסטרי יוסף השני. אחרי משא ומתן דיפלומטי ב„חלונות הגבוהים״ ביותר, הוחלט שהענין יוכרע בבית המשפט האססורי בוואר־שה. ב־15.1.1776 חרץ בית המשפט פסק דין קטלני, בהס־תמכו על ההסכם המפורסם משנת 1485, ואסר על היהודים לעסוק בכל מסחר ומלאכה בקראקא. לפסק־דין קיצוני ומחלט כזה לא היו היהודים מוכנים, וכל מאמציהם היו עתה להקטין, לפחות, את ההוצאות הגבוהות של המשפט. אחרי מאמצים רבים ובהשתדלותו של הקאנצלר מולודזיובסקי עצמו, הורד הסכום מ־80.000 ל־31.000 זהובים ואח״כ הס־כימה מועצת העיר לקבל את הסכום הזה בארבעה תשלומים שנתיים.

חיסול המסחר היהודי בקראקא והעברתו לקאז׳ימייז׳

תחילה סברו היהודים, כי אף הפעם יוכלו, כבמקרים דומים קודם לכן, להעביר את רוע הגזירה משנת 1776 בהשתדלויות ופניות לערכאות.

אולם משנוכחו לדעת, כי כל ההשתדלויות לא הועילו, והעירונים בקראקא הקפיאו את הסחורות בחנויות היהו־דיות, הבינו כי אין להם הפעם כל סיכויים להגיע להסכם עם העירונים. פרנסי הקהילה החלו לנהל משא ומתן סודי עם עיריית קאז׳ימייז׳ הנוצרית, על העברת המסחר מקראקא לקאז׳ימייז׳. לגבי היהודים היה זה המוצא היחיד, אבל גם עירוני קאז׳ימייז׳ קיוו לרווחים ולפיתוח כלכלי תודות לה־עברה זו, ועל כן נחתם עוד בסתיו 1776 הסכם בין היהודים ובין עיריית קאז׳ימייז׳, אשר סעיפיו העיקריים היו:

א) היהודים רשאים לסחור בכל השטח של העיר הנוצ־רית קאז׳ימייז׳ בהתאם להסכמים הקודמים (1553, 1583, 1609).

ב) היהודים משוחררים מתשלומים בעד תיקוני החומות והכבישים, ובמקום זה ישלמו לעירייה תשלום בעד ההכנסות מבית המרחץ ומתנות קבועות לראש העירייה.

ג) העירייה מתחייבת להגן על חיי היהודים ורכושם.

ד) בימי החגים הנוצריים אסור ליהודים לפתוח את חנויותיהם, אלא באישורה המיוחד של העירייה.

ה) היהודים מתחייבים לשלם את חלקם לעירייה עבור איכסון חיילים, אלא אם כן יאכסנו את החיילים בביתם.

ו) אסור ליהודים למכור משקאות חריפים בעיר הנוצ־רית ובעיר היהודית חייבים הם לקנות את השכר רק ממב־שלות השכר בקאז׳ימייז׳ הנוצרית.

ז) היהודים הסוחרים בעיר הנוצרית חייבים להחזיק על חשבונם שני שומרי לילה.

כאשר נודע לעירונים בקראקא על השיחות בין היהודים ובין עירוני קאז׳ימייז׳, עשו את כל המאמצים שההסכם לא יאושר, כי חששו שפיתוחה של קאז׳ימייז׳ יהיה על חשבונה של קראקא. אולם הפעם היו היהודים זריזים יותר וב־2.12.1776, אישר המלך סטאניסלאב אויגוסט את ההסכם עם עיריית קאז׳ימייז׳, ובזאת נסתיימה פרשת המסחר היהודי בקראקא הנוצרית.

בקראקא נשארו אמנם 92 סוחרים ובעלי־מלאכה, אשר עסקו בעיקר במסחר ובמלאכות שהותרו לפי ההסכם המ־פורסם של 1485, אבל 258 סוחרים עם מרבית סחורותיהם עברו לקאז׳ימייז׳ הנוצרית.

העירונים בקראקא חשבו, שעל־ידי פסק־הדין הקטלני מ־15.1.1776 חיסלו את ההתחרות היהודית, והנה קמה זו לתחיה בטווח ראייתם ממש, במרחק של כמה עשרות מטרים מעירם. העירייה פנתה בתלונה לגורמים שונים והגישה תז־כיר בכתב לוועדה הכספית של המדינה על סיבות הירידה הכלכלית של העיר. בתזכיר זה (1783) השתדלו העירונים להוכיח, שההסכם בין עיריית קאז׳ימייז׳ ובין היהודים, הוא אחת הסיבות העיקריות לשפל הכלכלי של בירת פולין לש־עבר. כאשר לא באה התגובה המתאימה על התזכיר, פנו עירוני קראקא למלך סטאניסלאב אויגוסט בזמן ביקורו בעיר ביוני 1787. אבל המלך הליברלי והסובלני, אשר האזין במשך 6 שעות לתלונות עירוני קראקא, לא נקט בצעדים

ממשיים בכדי לבטל את ההסכם בין היהודים ובין עיריית קאז׳ימייז׳.

העברת כובד המשקל של המסחר היהודי מקראקא לקאז׳ימייז׳, היתה הצלה פורתא לחיים הכלכליים של הקהילה, אולם עתידות היו לחלוף עשרות שנים, עד אשר הגיע המסחר היהודי לאותה עמדת מפתח, שהיתה לו לפני 1776. הסיבה הראשונה היתה מדינית־כללית, כי למן חלוקתה הראשונה של פולין, בה נקרע מעליה כל החלק הדרומי עד להרי הקארפאטים, הפסידה העיר קראקא את ערכה המרכזי ושווקים רבים אבדו לה. הסיבה השנייה היתה הגירת מספר ניכר של סוחרים יהודים מקראקא במחצית השנייה של המאה הי״ח לבירת המדינה, ווארשה. יהודי קראקא היו למעשה מייסדי הקהילה היהודית בווארשה, וסוחרים כמו נפתלי הירש מסצימין ובנו ישראל הירשנזון ודוד פיליפ תפסו עמדות חשובות לא רק בהתפתחותה הכלכלית של בירת פולין, אלא רכשו להם השפעה ניכרת גם בחצר המלך סטאניסלאב אויגוסט. ואילו הסיבה השלישית, היתה נעוצה בריקבון ששרר בקהילה היהודית, אשר בראשה עמדו באותם הימים תקיפים אלמים, כמו פבוס אברהמוביץ או הרשיל סטובניצקי. פבוס אברהמוביץ יצר אפילו תפקיד שלטוני חדש לעצמו והפך להיות מעין נשיא בעל סמכויות דיקטאטוריות על הקהילה, גם קיבל גושפנקא לתפקיד זה בשנת 1779 מאת מושל המחוז לובומירסקי. שררתם של תקיפים אלה, שהצטיינה בניצול השלטון לצרכים פרטיים, בדיכוי כל אופוזיציה ובהכבדת המיסים על דלת העם, הביאה לירידה מוסרית בקהילה ולא עזרה להבראת המצב הכלכלי הירוד.

אמנם, בעקבות הדי המהפכה הצרפתית קמה התעוררות בין השכבות הרחבות של הציבור ונטיה להתקומם — נגד שלטון התקיפים. בראש המתמרדים עמד בצלאל קרשניק, אשר פנה לשלטונות הפולנים בווארשה בתלונה על מדיניות הגזל ודיכוי דלת העם ע״י פרנסי הקהילה בהנהגתו של הרשיל סטובניצקי. בהשפעת השלטונות הפולנים הדמוקרטיים, נעשו נסיונות להנהיג שיטה חדשה בבחירות לקהילה, במטרה לשתף גם את האדם הפשוט בשלטון הקהילתי. אולם המאורעות המדיניים, כמו מרד קו׳שצ׳יושקו ונפילתו, מעבר צבאות זרים והמלחמה בין גורמים שונים בדבר רשות השיפוט על היהודים, מנעו בעד הוצאתן לפועל של הצעות יעילות לשיפור המצב בקהילה.

ראשית צמיחתן של ההשכלה והחסידות בקראקא

בקראקא, הנמצאת בגבול המערבי של פולין, הצטלבו שני זרמי תרבות שונים: ההשכלה המנדלסזונית וההתבוללות ממערב, ותורת המיסטיקאים והחסידים מוהלין ומאוקראינה.

עוד בתקופת שבתי צבי היו בקראקא מקובלים, החשובים שבהם היו ברכיה ברוך שפירא והרב אריה־לייב. בשנת תס״ה (1705) הוציא הרב הירש בן אהרון את ספרו המפורסם „קב־הישר״, שעיקרו קבלה מעשית. הסגנון הקל והפופולארי של הספר הזה רכש לו המוני קוראים, בעיקר בקרב הנשים והמוני העם. כאשר התרבו המקובלים בעיר, פנה הרב דמתא ר׳ שאול בן העשיל לאחד מגדולי הרבנים בזמנו, החכם צבי אשכנזי באמשטרדאם בשאלה, איך לנהוג בהם. לאחר שנתקבלה התשובה מאַמשטרדאם, הוכרז חרם בבית הכנסת הישן בקראקא על ה„חוטאים והמחטיאים״. חרם זה לא יכול היה לעצור את הזרם המתגבר של המקובלים שה־מלחמות בסוף המאה הי״ז וראשית המאה הי״ח, שימשו קרקע פוריה להתפתחותה. בתע״א (1711) הוציא בקראקא הירש חוטש ספר „נחלת צבי״ או „דוטש־זוהר״. מאז יכול היה גם עם־הארץ להכיר את יסודות הזוהר וההוצאות הרבות של ספר זה מעידות עד כמה נפוצה היתה תורתו בין המוני העם. גם במחלוקת המפורסמת בין רבי יונתן אייבשיץ, יליד קראקא, ובין רבי יעקב עמדן, השתתפה קהילת קראקא, ובשנת תקי״א הוטל חרם על רבי יעקב עמדן וגם הוחלט להזמין את רבי יונתן אייבשיץ לכהן כרב הקהילה.

באותה תקופה התארגנו חוגים של חסידים בראשותם של ר׳ קלמן אפשטיין — בעל „מאור ושמש״ ור׳ בר לוקסנבורג מצאצאי משפחת קלהורה וסידרו „מניינים״ משלהם, בהם התפללו בדביקות ובריבוי תנועות גוף. בנו של ר׳ קלמן אפשטיין, ר׳ אהרון, יסד את הקלויז הראשון של החסידים ברח׳ יוזפה 33, שנקרא על שמו ר׳ אהרונ׳ס קלויז.

הקהילה השתדלה להתגונן נגד ההשפעות החדשות ממ־ערב וממזרח באמצעי המקובל של החרם. בתקמ״ו (1786) ובתקנ״ז (1797) הוטלו חרמות בקראקא על החסידים, וגם נשרף בפומבי התרגום הגרמני לתנ״ך של מנדלסזון, אבל החרמות האלה לא יכלו לעצור בעד שני הזרמים, אשר התחזקו מיום ליום. כבר במחצית המאה הי״ח שומעים אנו על אנשים כמו מזכיר הקהילה, פנחס הורוביץ, שכתב בקשות למוסדות ממשלתיים בפולנית. גם היחסים בין היהודים ובין הנוצרים נעשו לפעמים אנושיים יותר, בייחוד עם פולנים ליבראלים, בעלי השכלה. אבל העם הפולני ברובו עדיין שקוע היה בהלך המחשבה של ימי הביניים לגבי היהודים, וזוהי אחת הסיבות למשפטי עלילות דם שנתרבו במאה הי״ח. בקראקא גופא התקיימו שלושה משפטים כאלה, בהם היו הנאשמים יהודים מעיירות קטנות סמוכות לקראקא (כשאנוב, אולקוש). ראוי לציין, שהמלך סטאניסלאב אויגוסט המשכיל לא האמין בכל העלילות האלה, וניסה לפעמים לעזור ליהודים, כמו, למשל, בעלילה נגד יהודי אולקוש.

מלבד היחס הליבראלי של המלך סטאניסלאב אויגוסט, השפיע השפעה ניכרת על תרבות יהודי קראקא כתב הסובלנות של הקיסר האוסטרי יוסף השני בשנת 1789. מטרת כתב זה היתה להפוך את יהודי גאליציה לאזרחים מועילים ומשכילים של האימפריה ההאבסבורגית, לפיכך נוסדו כמעט בכל הקהילות מסביב לקראקא (שהיו אז תחת שלטונה של אוסטריה) בתי־ספר מודרניים ולשון הלימוד בהם היתה גרמנית. בראש מוסדות חינוך אלה עמד הרץ הומברג ידידו

של משה מנדלסזון. ואף שקראקא היתה שייכת עדיין לפולין, החלה השפה הגרמנית למצוא לה מהלכים בקרב המשכילים.

התקוות והאכזבות בימי הסיים הגדול ומרד קושצ'יושקו

הסיים הארבע־שנתי (1788—1792), הנקרא גם הסיים הגדול, הביא עמו תקוות מרובות ליהודי פולין בכלל וליהודי קראקא בפרט. זו הפעם הראשונה הופיעו היהודים בעצמם באופן רשמי בפני וועדות של הסיים והגישו הצעות לתיקון מצבם. כדאי להזכיר כאן את הצעותיהם של שמעון וולפוביץ מווילנה, שלמה מימון והד"ר מרקוזה. בשנת 1790 נסע הרשיל סטובניצקי הנזכר, כציר מטעם הקהילה היהודית בקראקא לנהל משא ומתן עם וועדת החינוך של הסיים הגדול בדבר חובות הקהילה. העובדה, שהמלך ומזכירו, הכומר פיאטולי, התייחסו באהדה לבעיה היהודית, עודדה את הרוח הפטריוטית של היהודים, ואחד מעתוני ווארשה הודיע ב־1789, ש„יהודי אחד מקאז'ימייז' תרם שני תותחים לחיל התותחנים המלכותי".

אולם, למרות אהדת המלך ליהודים ואהדתם של פטריוטים פולנים ובעלי השפעה, כקולונטיי ובוטרימוביץ, לא היו מאמצי היהודים בסיים הגדול סוגים בשושנים. המתחרים הטבעיים שלהם מדורות, העירונים, היו מאוחדים ומאור־גנים כהלכה והשיגו הישג ניכר בסיים. בשנת 1791 החליט הסיים הגדול על חוקת „ערי המלך החפשיות", אשר משמ־עותה לגבי הקהילה היהודית בקראקא היתה אישורו מחדש של פסק־הדין הקטלני משנת 1776, כלומר איסור המסחר היהודי מחוץ לקאז'ימייז'. זאת ועוד, לפי אותה חוקה צורפו כל הפרברים והעיירות מסביב לקראקא — לקראקא הגדולה, וביניהם גם קאז'ימייז'.

היהודים, שלא ציפו להחלטה עויינת כזו, פנו לידידם בעל ההשפעה בסיים הגדול, הליבראל קולונטיי. ואמנם קולונטיי שלח מכתב חריף לעיריית קראקא ותבע ממנה יחס סובלני לגבי הסוחרים היהודים בעיר, בטענו, כי הריפובליקה הפו־לנית טרם קבעה את עמדתה הסופית לבעיית היהודים, ועל כן יש לנהוג לפי סטאטוס קוו.

העירייה התרשמה ממכתבו התקיף של קולונטיי ושלחה מייד שני מכתבים, אחד לקולונטיי עצמו והשני לבא־כוחה בווארשה, יגילסקי, שנתבקש לבקר אצל קולונטיי ולהסביר לו, כי העירייה לא הציקה ליהודים, אלא שמרה על ביצוע ההחלטות. פנייתו של קולונטיי לרגש הסובלנות של העירייה לא עזרה הרבה והעירונים התחילו מגרשים בכוח את הסו־חרים היהודים, בעיקר מפרברי קראקא.

בעייה חשובה היתה גם שאלת השיפוט. לפי חוקת „ערי המלך החפשיות", שנתקבלה בסיים הגדול, היו היהודים נתונים לשיפוטם של בתי־משפט עירוניים. יהודי קראקא, שידעו פירושה של החלטה כזו, המשיכו לפנות בענייניהם למושל המחוז או לשופט היהודי, נציגו של הראשון. כמובן, שהעירייה לא עברה בשתיקה על מעשה היהודים, והתחילו פניות הדדיות למוסדות ממשלתיים בשאלת השיפוט. אך לפני שמצאה זו את פתרונה, פרץ מרד קושצ'יושקו.

אהדתו של קושצ'יושקו ליהודים היתה ידועה ברבים, ובין ידידיו בפולין ובחו"ל היו הרבה יהודים. אין פלא, כי בבואו לקאז'ימייז' היהודית נתקבל בהתלהבות, ונאומו הד־מוקראטי בבית הכנסת הישן, עשה לו כנפיים בכל קהילות ישראל בפולין. קושצ'יושקו ביקש מתנדבים לצבא ותרומות כסף. על אף מצבה הקשה, נענתה הקהילה מייד בתרומות כסף, אולם אין לנו ידיעות ברורות על מתנדבים מבין יהודי קראקא. הושג רק הסכם, לפיו התחייבו היהודים למסור את כל הנשק שנמצא ברשותם לוועדת המרד העירונית, ובכל יום צריכים היו 80 יהודים להתייצב עם כליהם ע"י החפירות. כידוע, לא החזיקו המורדים מעמד זמן רב, וקרא־קא היתה אחת הערים הראשונות, שנכנעה לצבאות האויב. ב־15 ביולי 1794 כבשו הפרוסים את העיר, אולם לא נשארו בה זמן רב, כי בשנת 1795 הוחלט על חלוקת פולין השלי־שית, לפיה צורפה קראקא לממלכת אוסטריה.

השלטון האוסטרי בשנים תקנ"ו—תקס"ט (1796—1809)

לכאורה, היו לצירופה של קראקא לאוסטריה לאחר חלוקת פולין השלישית, כל הנתונים לשיפור מצבם הכלכלי של היהודים. קראקא נעשתה בירת גאליציה המערבית, וקשרי המסחר עם החלק הדרומי והמזרחי של המדינה, שנותקו לאחר חלוקת פולין הראשונה, נתחדשו. העיר, שירדה באותן עשרות השנים למדריגת עיירה חסרת חשיבות, הפכה עתה למקום מושבו של המושל האוסטרי ולמרכז מסחרי חשוב.

אולם, תקוות היהודים לשיפור ניכר ומיידי במצבם הכל־כלי והסוציאלי הירוד, נתבדו, כי השלטון האוסטרי הביא אתו הגבלות חדשות. במשך שנים מועטות הועבר לקראקא המישטר שהנהיגו האוסטרים בגאליציה המזרחית, אשר קווי היסוד שלו הונחו בכתב הסובלנות של הקיסר יוסף השני. אמנם, מבחינה פורמאלית היה כתב זה מושתת על תורת הליבראליזם של המהפכה הצרפתית, אבל לגבי היהודים היה הוא מלא הגבלות, שריח ימי הביניים נדף מהן.

בשם ההשכלה ביקש השלטון החדש לבטל את המסגרת הישנה, את האבטונומיה של הקהילה היהודית והשיפוט הרבני, דרש להנהיג את הלשון הגרמנית בבתי־הספר וב־חיים הפומביים, ולא שכח להטיל מסים חדשים וכבדים על הקהילה ולהגביל את הריבוי הטבעי של האוכלוסייה היהו־דית על ידי הגבלות שונות בנישואין. השינויים הראדיקאליים ביותר הביא אתו השלטון האוסטרי במבנה הקהילה היהודית ומוסדותיה.

ערכה של הקהילה, שהיתה מאות בשנים סמל האבטונומיה היהודית והממשל העצמי בכל שטחי החיים הציבוריים וה־פרטיים, ירד פלאים.

את הסמכויות של „השופט היהודי", שהיה בפולין נציגו של מושל המחוז, קיבל ראש העיר.

בחירות פרנסי הקהילה היו מתקיימות פעם לשלוש שנים

וראש עיריית קראקא היה מפקח באופן אישי על בחירת הפרנסים, שנקראו מעתה נציגים (Vorsteher).

על אף היות הפרנסים אחראים לגביית המסים, הוגבלה פעולתם לענינים דתיים וסוציאליים בלבד.

משנת 1800 הונהגה שיטת בחירות חדשה לקהילה, בה היתה זכותו האקטיבית והפאסיבית של הבוחר תלויה במס הנרות, כלומר, במספר הנרות, שהיהודי היה קונה במשך השנה. לפי הוראת השלטונות האוסטרים, נימנתה קראקא עם הקהילות הגדולות, ולכן היה מס הנרות גבוה בה מאוד. לרכישת זכות בחירה אקטיבית צריך היה לשלם בעד 7 נרות לשבוע וזכות בחירה פאסיבית בעד 10 נרות לשבוע. אין פלא, אם במצב כזה נעשה החוכר של מס הנרות שליט כל־יכול בקהילה, והוא הוא אשר נתן אישורים לזכות הב־חירה האקטיבית והפאסיבית גם יחד.

שיטת בחירות זו לא שינתה הרבה את ההרכב האישי של נבחרי הקהילה בקראקא, ושוב עמדו בראשה עשירים ובעלי משפחות מיוחסות, כמו הירש סטובניצקי, בצלאל רוזנצוויג וולף מרקוספלד.

הפיקוח של ראש העיר על הקהילה נעשה קפדני יותר משנה לשנה. הוא היה מבקר גם את פנקסי החשבונות. חותמת הקהילה, מלבד מלים עבריות („קהל עדת ישרון בק"ק קראקא") הכילה גם כתובת גרמנית.

המשק הכספי והמסים של הקהילה. לא רק שיטת הבחירות שונתה, אלא גם מערכת המסים, ובייחוד המסים שהקהילה היתה חייבת לשלם לאוצר הכובשים האוס־טרים. המסים העיקריים אפשר לחלק למסי המדינה ומסי הקהילה.

מסי המדינה

המס הקשה והמחפיר ביותר היה מס הנישואין, אשר לא הונהג אף פעם בפולין. הוטלו תשלומי נישואין גבוהים, שנקבעו באופן „פרוגרסיבי" לפי עיסוקו של החתן, לפי מקומו בסולם המשפחה, אם היה הבן הראשון, השני או השלישי. נישואין רשמיים אושרו רק בתנאים הבאים:

א) החתן צריך היה להיות לכל הפחות בן 24 והכלה בת 20. ב) החתן צריך היה להוכיח, שבידו לפרנס את אשתו. ג) החתן צריך היה להביא אישור, שסיים בהצלחה את בית הספר היסודי. לאחר סגירת בתי הספר היהודיים־הגרמניים בשנת 1806, היה החתן חייב לעמוד בבחינה בפני וועדה מיוחדת ואת הידיעות לבחינה צריך היה לשאוב מספר „בני ציון" של הרץ הומברג.

נישואין בלא אישור השלטונות המדיניים לא היו תופסים והעוברים על החוק היו נענשים במאסר מ־3 עד 6 חדשים.

בכדי שתהיה לשלטונות האפשרות לפקח על חוק ריאק־ציוני זה, דרשה הממשלה האוסטרית בשנת 1807, להעביר אליה את רשימת הלידות ומקרי המוות, והרב מטעם של קראקא, דוד לוי, היה מעביר את הרשימות לתעודתן.

כמובן, שחוק שרירותי כזה, הכריח את היהודים לעקפו. הסטאטיסטיקה הרשמית, משנת 1807 למשל, מראה, שבין 4000 תושבים יהודים התקיימו במשך שנה רק 4 חתונות רשמיות. למעשה התקיימו חתונות רבות בלי אישורו של הרב מטעם ובלי אישור השלטונות האוסטרים.

מס על בשר כשר (קרופקה). את המס הזה לקחו השל־טונות האוסטרים לעצמם והיו מחכירים את הקרופקה על פי מכרז פומבי לחוכרים עשירים. החוכר היה משלם לשלטונות סכום כולל והשלטונות איפשרו לו לגבות את המס לפי תעריף מאושר. החוכר הראשי היה מחלק לפעמים את גביית המס בין חוכרים קטנים יותר. רק חיילים יהודים היו פטורים ממס זה.

מס נרות. כבר הזכרנו את תולדות המס הזה, וכדאי לציין, שיוזם הרעיון של מס נרות היה יהודי מלבוב, שלמה קופפלר, אשר הציע עוד בשנת 1797 לממשלת אוסטריה את מכירת המס הזה לגליציה המזרחית בעד סכום שנתי של 194,409 זהובים. אותו שלמה קופפלר קיבל ביחד עם שותפו איגנאץ קראטר בשנת 1800 גם את חכירת המס הזה בגליציה המערבית בעד סכום שנתי של 156,000 זהובים. חוכרי משנה של המס הזה לעיר קראקא היו החסיד ר' בר'ל לוקסנברג וסענדר מאהל, אשר קיבלו עזרה צבאית מאת העירייה בגביית מס הנרות. פקחי החוכרים היו עוברים בערבי שבתות או חגים והיו גובים באכזריות את המס, ובמקרים של סירוב היו לוקחים את המטלטלין מן הבית. בשנת 1807 פנתה הקהילה לחוכר המס לשחרר מהעול 249 משפחות עניות, שידן לא השיגה לשלם את המס, אולם החוכר לא שעה לפניה, והמשיך להתעלל במחוסרי האמצעים.

מסי הקהילה

להחזקת הקהילה, מנגנונה וכלי הקודש שבה, היו היהו־דים משלמים מסים ישירים ועקיפים. את המסים העקיפים היתה הקהילה גובה באמצעות פקידיה ואת הישירים, לרוב ממצרכי מזון, היתה מוסרת בחכירה. התקציב של הקהילה היה קטן יותר קצת באופן יחסי מאשר בתקופת שלטון הפולנים, אולם מאזן התקציב היה משתנה בכל שנה. בשנת 1801, למשל, היה התקציב כמעט מאוזן, כי ההכנסות הראו 55,003 זהובים וההוצאות 54,978, אבל בשנת התקציב 1806/7 קיוו להכנסה של 42,186 ז' ולמעשה הושגו רק 29,937 ז'.

אחת הסיבות העיקריות לתקציב הבלתי מאוזן של הקהילה היו החובות הישנים, שהקהילה היתה חייבת, ושהרבית מהם גדלה בינתיים מ־3.5% ל־7%.

השלטונות האוסטרים לא נענו לבקשת הקהילה להוריד את אחוזי הרבית וגם לא הירשו לקהילה להשיג הלוואה גדולה נוספת, שתסייע לה לפרוע את החובות הישנים. באין ברירה אחזו הפרנסים בשיטה ישנה והגדילו את המסים. בעיקר סבלו מזה העניים הרבים בעיר היהודית, שפנו מדי פעם בפעם לשלטונות בתלונה על החלטות פרנסי הקהילה, אולם בקשותיהם לא מצאו אוזן קשבת.

השינויים במבנה העיר היהודית

אחת הפעולות הראשונות של השלטונות האוסטרים לאחר כיבוש קראקא, היה מפקד התושבים בעיר, אשר הוכיח, כי באוכלוסיה בת 21,967 איש היו 4,138 יהודים. כיוון שרוב הסמכויות האדמיניסטראטיביות הועברו מידי הקהילה לידי העירייה, דאגה העירייה הנוצרית לנקיון העיר היהודית וגם לבניה מתוכננת. לפי הוראות השלטונות המרכזיים ניגשה העירייה להריסת החומות בין העיר היהודית ובין קאז׳ימייז׳ הנוצרית. מעניין הדבר, שהקהילה לא קיבלה את ההוראה הליבראלית הזאת ברצון ופנתה לשלטונות האוסטרים, שלא למהר בביצוע ההוראה. מלבד חוכרי מכס הבשר, אשר החומה עזרה להם לביקורת הסחורה שנכנסה לעיר היהודית, טענו פרנסי הקהילה, שהחומה נחוצה לבטחון האוכלוסיה. אף כי התערבות העירייה פגעה בסמכויות ובכבוד וועד הקהילה, יש להודות כי העיר היהודית התחילה לקבל צורה מתוכננת ואסטטית יותר תחת פיקוחה האדמיניסטראטיבי של העירייה. בעקבות המגמות להשלטת הגרמנית, יצאה בשנת 1802 הוראה, שחייבה את יהודי קראקא לקבל שמות משפחה גרמניים. ביצוע הוראה זו נמשך שנתיים ומני אז קיבלו יהודי קראקא שמות בעלי צליל גרמני. אמנם, הרבה משפחות הצליחו להשאיר את שמם הקודם, כגון לנדא, יעקליס, קולוהרי, אבל הרוב המכריע של היהודים קיבל שמות גרמניים, דבר שהגביר את הרגשות האנטי־יהודיים בין הפולנים הפטריוטים. תוצאות הגרמניזציה בשנים אלה היו עדיין בלתי־ניכרות אצל היהודים, אשר המשיכו לנהל את ספרי חשבונותיהם בעברית או באידיש, והבודדים שניהלו ספריהם בגרמנית, המשיכו אף הם לכתוב באותיות עבריות.

גירוש היהודים מקראקא

היהודים לא שיערו, שהאוסטרים יחדשו את ביצוע פסק הדין הקטלני של בית המשפט משנת 1776. אולם, כפי שהדגשנו לעיל, היה ביחסם של השלטונות האוסטרים ליהודי גאליציה מעין מיזוג של ליבראליזם וריאקציה של ימי הביניים כאחד. עוד בנובמבר 1799 הודיעו השלטונות לקהילה, שעל כל הסוחרים היהודים לעזוב את העיר קראקא, בהוסיפם פירוט תאריכי היציאה לכל סוחר וסוחר. היהודים המבוהלים פנו בעצומה לוינה, אבל האוסטרים לא הסכימו להעביר את הגזירה וקבעו את התאריך הסופי לעזיבת קראקא הנוצרית על ידי הסוחרים היהודים ל־3 בדצמבר 1802.

הסוחרים העשירים נצטוו לבנות בהקדם בתים חדשים בקאז׳ימייז׳ היהודית וברחובות החדשים שצורפו לעיר היהודית. דחיסתם של כל הסוחרים לקאז׳ימייז׳ היהודית גרמה לדוחק רב ולעלייה ניכרת במחירי הדירות והחנויות בחלק הנוצרי של קאז׳ימייז׳. מהתפתחות כזו לא היו מרוצים בעלי־הבתים בעיר היהודית, שהרוויחו הרבה לרגל הגירוש מקראקא, והם פנו לשלטונות שלא להרשות לאחיהם לקנות חנויות בחלק הנוצרי של קאז׳ימייז׳. השלטונות האוסטרים לא שמו לב לפניית בעלי־הבתים וכך התחילה הגירת היהודים מהגיטו לקאז׳ימייז׳ הנוצרית.

תקופת הנסיכות הווארשאית תקס״ט—תקע״ה (1809—1815)

השנים הראשונות של המאה הי״ט מסתמנות כשנות נצחונו של נפוליאון באירופה, ובמיוחד על הצבאות האוסטרים. לאט לאט הגיעו הדי נצחונותיו גם לגאליציה ולקראקא. הממשלה האוסטרית גייסה יותר ויותר חיילים, ולא ויתרה גם על חיילים יהודים. תחילה אפשר היה להשתחרר מן הגיוס על ידי תשלום 120 גולדנים, או על ידי העמדת ממלא־מקום, אך במשך הזמן בוטלה שיטת ממלאי־המקום, וועד הקהילה היה האחראי בעד התייצבותם של כל חייבי הגיוס. כנראה לא היו השלטונות האוסטרים מרוצים מגיוס החיילים באמצעות הקהילה, ולפיכך העבירו בשנת 1806 תפקיד זה לעירייה. השלטונות האוסטרים לא הסתפקו בקרבנות אדם וכסף, והנהיגו בשנת 1800 חובת תפילה מיוחדת „לשלום המונארכיה ולאשרו של הנשק הקיסרי״. את התפילה הזאת תירגמו לפולנית והיו מקריאים אותה בכל בתי הכנסיות.

כשנוסדה בשנת 1807 הנסיכות הווארשאית בעזרתו של נאפוליאון, ניטשה המלחמה בשתי חזיתות. ממערב לחצו הצרפתים על האוסטרים וממזרח לחצו הפולנים, שהתקרבו בראשותו של הנסיך יוסף פוניאטובסקי לקראקא.

האוסטרים התכוננו להגן על העיר והנהיגו משטר חירום, שהכביד עולו על הפולנים והיהודים כאחד. היהודים חוייבו לספק אופים למאפיות הצבאיות ו־30 בחורים לתיקון הכביש הווארשאי והלובליני. לשם פיקוח על ביצוע הפעולות האלה, מינו האוסטרים פקחים מיוחדים (Judenaufsehr). פקחים אלה, שהיו מעוניינים למצוא חן בעיני השלטונות הצבאיים, היו מכריחים את פרנסי הקהילה להגדיל את תרומותיהם לנשק האוסטרי ואף הודיעו למשטרה על קשר מחתרתי בין היהודים בעיר ובין הצבא הפולני. בסתיו 1809 נחתם חוזה השלום בשיינברון, לפיו צורפה קרקא לנסיכות הווארשאית, וב־13 במאי 1810 הגיעו הנסיך הווארשאי פרידריך אויגוסט ורעייתו לקראקא ונתקבלו בהתלהבות על־ידי כל האוכלוסיה. היהודים בנו בקאז׳ימייז׳ שער נצחון ורקדו לפני מרכבת הנסיך. כשהגיע הנסיך לפני בית־הכנסת הישן נתקבל על־ידי פרנסי הקהילה, ומזכיר הקהילה, שמואל באום, הקריא לפניו נאום פולני, הגיש לנסיך את פרק „אהבת הזולת״ מתוך „ספר הברית״ לר׳ פנחס אליהו מווילנה.

בסיום החגיגה הגישו צעירות יהודיות לבושות הדר „שיר בנות ציון״, מלא תהילות ותשבחות לנסיך ורעייתו.

שמחה כללית השתררה ברחוב היהודי, כי בוטלו כל ההגבלות של כתב הסובלנות, ולפי חוקת הנסיכות הווארשאית משנת 1807, קיבלו היהודים שוויון זכויות מלא. אולם שוויון זכויות זה בוטל למעשה, כאשר פירסם הנסיך בשנת 1808 צו, לפיו דחה את ביצוע הדבר ל־10 שנים „בתקוה שבמשך זמן זה יסירו היהודים את הסימנים המיוחדים, המבדילים אותם משאר האזרחים״.

יחד עם הדחיה הזאת, חידשו הפולנים הגבלות ישנות וגזירות, שבוטלו ע״י האוסטרים.

בהגבלות האלה חשו היהודים ביחוד, כשחלק מהם רצה לעבור לגור בחלק הנוצרי של העיר. בראש הדפרטמנט הקראקאי עמד הפרפקט סטאניסלאב וואד׳זיצקי, איש משכיל, אך בעל דעות קדומות לגבי היהודים. מיד לאחר עזיבת העיר על ידי האוסטרים, קיבלה קבוצת יהודים עשירים רשיון מאת שר הפנים לגור בחלק הנוצרי של קאז׳ימייז׳. מושל המחוז וואד׳זיצקי התערב מייד ושר־הפנים ביטל את הרשיון, בטענו כי הרשיון לגור ברחוב אחד של קאז׳ימייז׳ הנוצרית ניתן לשש שנים בלבד, עד שיבנו היהודים העשירים את בתיהם בקאז׳ימייז׳ היהודית. אולם התנגדות יותר רצינית נתעוררה מצידם של בעלי בתים בעיר היהודית ובהשפעתם הוכרז בשנת תקע״ב (1812) חרם מטעם הקהילה על כל יהודי, שיעיז לשכור חנות מחוץ לגיטו. כאן התערבו שוב בעלי־בתים מקאז׳ימייז׳ הנוצרית, שחששו שבתיהם וחנויותיהם יישארו ריקים ובלחצם ביטלה הקהילה בבית־הכנסת הישן את החרם שהכריזה עליו כמה חדשים קודם לכן.

באופן כזה הסתננו סוחרים יהודים לחלק הנוצרי של העיר ופתחו חנויות בסוף רחוב יוזפה ובאמצע רחוב קראקובסקה. למעשה השתמשו כלפי היהודים באותן ההגבלות, שחייבו תושבים זרים. לקבלת רשיון זה נדרשו התנאים: א) מזומנים בסכום של 60.000 זהובים או יסוד בית חרושת. ב) בעלי מקצועות חפשיים או בעלי מלאכה מקצועיים. וגם אלה רק בתנאי, שידעו קרוא וכתוב פולנית או גרמנית, ישלחו את ילדיהם לבתי־ספר פומביים ויהיו לבושים אירופית.

בהתאם לתנאים אלה אפשר להבין, כי הראשונים שעזבו את הגיטו, היו בעלי מקצועות חפשיים ועשירים.

השינויים בארגון הקהילה ובשיטת המסים

עם שובם של הפולנים חזרו המנהגים והתקנות בדבר בחירת פרנסי הקהילה. בוטלה שיטת הבחירות האוסטרית וזכות הבחירה ניתנה רק לבעלי־בתים, ששילמו לכל הפחות 20 זהובים מס רכוש לקהילה. הבחירות היו מתקיימות בכל שנה בחול המועד פסח, והפיקוח עליהן נשאר בידי העירייה. הבחירות הראשונות לפי שיטה זו התקיימו בשנת 1810 והשתתפו בהן 73 בעלי זכות בחירה. אותו מספר הבוחרים היה גם בשנת 1811. הפרנסים (סניורים) שנבחרו באותה שנה היו: שלמה פישלוביץ, זכריה פרנקל, מאוריצי הוכוואלד וברל פלסנר.

אחת הפעולות הראדיקאליות בחיי היהודים היתה ביטול מסי נרות והנהגת מסי בשר כשר. את חכירת מס מכניס זה בכל הנסיכות הווארשאית קיבלה שלישיית שותפים (יוסף ווהלברגר, מנדיל אינגר ורפאל שפירא) וחכירת משנה למחוז קראקא קיבל שכנא מרקוספלד. מרקוספלד היה משלם בעד חכירת־משנה זו 68.000 זהובים לשנה וחייב היה למכור קילוגראם בשר כשר במחיר 35 גרוש. אולם אנשיו היו מוכרים בשר זה ב־48 גרוש ועוררו על ידי הפקעת השערים רוגז מצד האוכלוסיה כולה. כאשר לא הועילו האזהרות, איים ועד הקהילה להחרים את מרקוספלד. האיומים היו אף הם לשוא, כי ראש המועצה עמד לצדו ובהשתדלותו נבחר מרקוספלד גם לפרנס הקהילה. את משרתו בקהילה ניצל מרקוספלד על מנת להעמיד את חכירת מסי הבשר על בסיס איתן ולשבור את מתנגדיו. למטרה זו החליט הפרנס התקיף להרעיב את העיר, ובמשך תקופה מסויימת, הפסיק שחיטת בשר כשר והעמיד שוטרים בכל שערי העיר, שלא יסתנן העירה בשר משחיטת חוץ. כאשר נתפס לבקו ברצ׳יובקה באשמת הברחת שחיטת חוץ, הכניס מרקוספלד את ה„מבריח״ לבית־הכנסת הישן ודרש ממנו להישבע שלא יחזור על מעשהו. ברצ׳יובקה סירב להישבע, ואז היכהו הפרנס התקיף והכניסו לבית־הכלא.

אחד המסים הקשים בתקופת הנסיכות הווארשאית היה מס המגוייסים (Rekrutowe). אף כי בצבא נאפוליאון שרתו הרבה חיילים יהודים וכמה עשרות קצינים ובצבא הנסיכות הווארשאית הצטיינו במלחמתם חיילים כברק יוסלביץ, לא התגייסו היהודים ברצון לצבא. אחת הסיבות העיקריות היתה שאלת שמירת שבת ואכילת בשר כשר בצבא נודד כצבאו של נאפוליאון. הרבנים ואדמו״רי החסידים רצו לפתור את הבעייה באופן עקרוני ולשם כך פנו לשר הבטחון של הנסיכות, הנסיך יוזף פוניאטובסקי. ב־28.12.1812 הסכים פוניאטובסקי לשחרר את כל יהודי הנסיכות הווארשאית מחובת צבא, בתנאי שישולם מס מגוייסים שנתי בגובה של 700.000 זהובים. מהסכום הזה, צריך היה הדפרטמנט הקראקאי לשלם 62.645 זהובים, והקהילה הקראקאית עצמה 16.960 זהובים. כיוון ששנת 1812 היתה שנת מלחמה (מסע נאפוליאון למוסקבה) נצטוו היהודים לשלם מס כפול. מלבד זה שילמה הקהילה 1.200 זהובים תשלום שנתי למשטרה. זקני הקהילה הכבידו, כרגיל בתקופת המלחמה, את עול המסים על האוכלוסיה, וכמובן שהסובלים היו בראש וראשונה העניים. מכתב מעניין נתגלה על ידי המשטרה בשנת 1812. המכתב, שהיה כתוב אידיש, היה מופנה לפרנסי הקהילה ופתח בזה הלשון: „אנו מזהירים אותכם שתפסיקו לגבות מסים מאנשים עניים, אין לנו במה לקנות לחם, ודעו, שאם לא תפסיקו להציק לנו במסיכם, נהיה נאלצים לשרוף את כל העיר היהודית״.

מכתב זה הוא אפייני ליאוש, שתקף חלק מהאוכלוסיה היהודית באותה שנה. צבאות רוסיה, אשר רדפו אחרי חיילי נאפוליאון והנסיכות, הגיעו גם לקראקא, ושוב נאלצו היהודים לספק את צרכי הצבא הרוסי. בית החולים היהודי היה מלא חיילים פצועים והרופאים היהודים גוייסו לבתי חולים צבאיים.

למרבית האסון עלה ב־26.8.1813 הנהר ויסלה על גדותיו וגרם לשטפון עצום. העיר היהודית, שמקומה הטופוגרפי היה נמוך משאר חלקי העיר, הוצפה כמעט כולה מים במשך כמה שעות. נזק השטפון היה גדול מאד. בתי עץ

בעיר היהודית נרקבו לגמרי ובתים אחרים ניזוקו באופן רציני ורכוש רב ירד לטמיון. הניזוקים פנו לשלטונות בבקשת עזרה והנחות במסים, אולם עזרתם של אלו היתה מוגבלת. בינתיים התקרבה שנת 1815 ועמה הקונגרס הווינאי, אשר שינה מחדש את מפת פולין. לפי החלטות הקונגרס הווינאי צורפה „מלכות פולין״ לרוסיה, וקראקא וסביבתה זכו ל„ריפובליקה חפשית״ תחת פיקוחן של אוסטריה, פרוסיה ורוסיה.

ביבליוגרפיה

א. מקורות עבריים

גנז, דוד : צמח דוד, ווארשא תרל״ו.

דמביצר, נ׳ : כלילת יופי, קראקא תרנ״ג.

הורודצקי ש״א : רבינו משה איסרלש — הגורן, כרך (תרנ״ז).

העליר, יום־טוב ליפמן : מגילת איבה, וינה 1862.

הנובר, נתן : יון מצולה.

ווטשטיין, פ״ה : קדמוניות מפנקסאות ישנים, קראקא 1892.

״ ״ דברים עתיקים, קראקא 1900.

״ ״ מפנקס הקהל בקראקא, ברסלאו 1901.

״ ״ דברי קדם, קראקא 1902.

״ ״ דברי חפץ (ב„מאסף״), פטרבורג 1902.

״ ״ משפחת ז״ק, לוח בדר („חרמון״), לבוב 1902.

״ ״ לתולדות גדולי ישראל (ספר היובל לסוקולוב), ווארשה 1904.

״ ״ לתולדות ישראל וחכמיו בפולין (תדפיס מ„האשכול״), קראקא 1909.

״ ״ תולדות אנשי שם בקראקא (שבועון „המצפה״), קראקא 1904—1906.

פרידברג, ב׳ : לוחות זכרון (רבני ופרנסי קראקא), פרנקפורט א. מ. 1904.

פרידברג, ב׳ : הדפוס העברי בקראקא, קראקא 1900.

צינץ י״מ : עיר הצדק, למברג תרל״ד.

ב. מקורות ארכיוניים לועזיים

A. G. Z.: Archiwum Krajowe aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie.

A. M. Kr.: Archiwum Miasta Krakowa.

A. J. G. W.: Archiwum izraelickiej gminy wyznaniowej.

R. I. A.: Russko-Jewrejskij Archiw. Tom I—III. Zbiór aktów Bierszadzkiego.

ג. מקורות לועזיים בדפוס

Bałaban Majer: Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1304—1386) II Tomy, Kraków 1936.

Bielski Joachim: Kronika Polska, Warszawa 1829.

Bersohn: Dyplomatarjusz dotyczący Żydów w dawnej Polsce, Warszawa 1910.

Bąkowski: Historja miasta Kazimierza pod Krakowem do XVI w., Kraków 1902.

Czacki T.: Rozprawa o Żydach i Karaitach, wyd. Turowskiego, 1860.

Długosz Jan: Historiae Polonicae libri XII., Kraków 1873-8.

Friedberg B.: Neue auf dem jüd. Friedhof in Krakau aufgefundene Grabschriften, MGWJ, 1900.

Gumpłowicz L.: Prawodawstwo Polskie względem Żydów, Kraków 1867.

Helcel A. Z.: Zapiski sądowe ziemi krakowskiej, Kraków 1870.

Kutrzeba St.: Stanowisko prawne Żydów w Polsce w XV w., Kraków 1901.

Kutrzeba St.: Sądownictwo nad Żydami w wojew. krakowskim, Kraków 1901.

Kutrazeba St.: Ludność i Majątek kazimierza z końcem XV w. Rocznik Krakowski III.

Lachs Jan: Kronika lekarzy krakowskich do końca XVI w., Kraków 1910.

Müller Eug.: Żydzi w Krakowie w drugiej poł. XIV w., Kraków 1907.

Mojecki: Żydowskie okucieństwa, Mordy i zabobony, Kraków 1636.

Miczyński Seb.: Zwierciadło Korony polskiej, Kraków 1618.

Piekosinski: Kodeks dyplomatyczny m. Krakowa, 2 tomy, Kraków 1879—82.

Piekosinski: Prawa, przywiłeje i statuta m. Krakowa, Kraków 1909.

Schor M.: Krakowskij swod statuów i prywiligii, Jewreiskaja Starina, Peterspurg 1909.

Schipper I.: Studia nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średniowiecza, Lwów 1911.

Wettstein F. H.: Noch ein Wort über die jüngst in Krakau aufgefundenem Grabschriften, MGWJ, 1901.

היהודים ברפובליקה הקראקאית תקע"ה — תר"ו (1815 - 1846)

מאת

ד"ר נ. מ. גלבר

א. סקירה על תולדות הרפובליקה

קודם שאנו באים לתאר את קורות היהודים בקראקא בתקופה זו, מן הראוי לסקור בקיצור את תולדות הרפובליקה.

בשעת הדיונים על פולין בקונגרס הווינאי (1814—1815) דרשה אוסטריה להחזיר לה את קראקא עם סביבותיה, שסופחו בשנת 1809 לנסיכות ורשה, אולם רוסיה סירבה להסכים לסיפוח קראקא לאוסטריה. ב־31 בדצמבר 1814 היא הודיעה לאוסטריה, אנגליה ופרוסיה, שהיא מוכנה להכיר בקראקא ומחוזה כבשטח נייטראלי. הצעה זו נתקבלה על־ידי המעצמות ולאחר משא־ומתן נחתם ב־3 במאי 1815 בידי ראזומובסקי[1] (רוסיה), מטרניך (אוסטריה) והארדנברג (פרוס־יה), חוץ מן החוזה בעניין נסיכות ורשה, חוזה נוסף, שבו נקבעה בתשעה־עשר סעיפים, הכרת קראקא והמחוז כעיר חפשית, ריבונית ונייטראלית לחלוטין, בחסותן של אוסטריה, פרוסיה ורוסיה. הרפובליקה הקראקאית הקיפה שטח של 20,7/8 מילין מרובעים עם 3 עיירות — חשאנוב צ'ביניא, נובה־גורה וכן 244 ישובים כפריים עם 95.033 תושבים, מהם 23.409 תושבים בקראקא העיר גופא. הקמת הרפובליקה היתה תוצאת פשרה בין אוסטריה, רוסיה ופרוסיה, שבאה לאחר אי־הבנות ורצון כל אחת מהן לתפוס את העיר קראקא על סביבותיה. מצד אחר זכו הפולנים — דוגמת פיימונט — להשיג שטח, שבו ניתנה להם האפשרות לקיים חבל־ארץ עם שלטון ריבוני־עצמאי הגם בחסותן של שלושת המעצמות.

לשם הקלת הקשרים המסחריים בין קראקא לבין גאליציה, העניקה אוסטריה לעיר פודגוז'ה מעמד של עיר חפשית כגון ברודי. בקראקא אסור היה להחזיק צבא, כדי לא לסכן את מעמדה הנייטראלי ואת חופש המסחר בה. כן אסור היה להכניס לתוך הרפובליקה הקראקאית איזה כוח צבאי שהוא.

על־פי הסעיף השביעי של החוזה אישרו שלוש מעצמות־החסות קונסטיטוציה, שלפיה הוענק לקראקא שלטון ריבוני־עצמאי. קונסטיטוציה זו, שכלולים היו בה 22 סעיפים, הכירה בדת הקאתולית כדת המדינה, אולם הבטיחה לשאר הדתות חופש הפולחן ושוויון בפני החוק לבני עדותיהם. בראש הרפובליקה עמד סינאט ולו נשיא, נשיא הסינאט. זכות הבחירה לאסיפת הנציגים (Zgromadzenie reprezentantów), שהתכנסה בדצמבר של כל שנה למושב של חודש ימים, ניתנה לכמורה, לאוניברסיטה, לבעלי נכסי־דלא־ניידי — אם שילמו הללו מס שנתי בסך 50 זהובים, וכן לבעלי־תעשיה, בעלי־מלאכה, סוחרים סיטונאים וחברי הגילדה של הסוחרים, האמנים, המורים.

חוץ מן הצירים הנבחרים ישבו באסיפת הנציגים בת 30 החברים (sejm) גם שליחי המועצות (gminy) — מכל מועצה נציג אחד, 3 באי־כוח הסינאט, וכן נציג הכמורה הגבוהה kapituła והאוניברסיטה ו־6 שופטים. בקונסטי־טוציה הוגדרו סמכויותיהם של הסינאט, אסיפת הנציגים ומוסדות השיפוט. בסעיף האחרון (XXII) נקבעו הוראות על סידורים להקמת שרות הבטחון והמשטרה על־ידי פלוגת מיליציה בפיקודו של קצין.

השלטון היה בידי הסינאט, שהורכב כאמור, מנשיא ושמונה סינאטורים. לסינאט היו שני דפרטמנטים: (א) לענ־ייני כספים; (ב) לענייני פנים ומשטרה. הסינאט היה ממנה את הפקידים הבכירים ואת יושבי־ראש בתי־המשפט, אבל בהסכם עם הרזידנטים. הסמכות התחוקתית היתה בידי הסינאט.

לשם ארגון, הסדרת הרפובליקה וייצוג האינטרסים שלה שיגרו מעצמות החסות קומיסארים. מטעם אוסטריה — הרוזן יוסף סוורטס־ספורק (Sweerts-Spork), מטעם רוסיה — הפולני איגנאצי מיאנצינסקי, ומטעם פרוסיה — בארון ארנסט רייבניץ (Reibnitz). ועדת הקומיסארים הגיעה לקראקא ב־סוף ספטמבר 1815 והתחילה בעבודתה ב־20 באוקטובר, לאחר שהקימה את מנגנונה האדמיניסטראטיבי. פעולתה הראשונה היתה דבר מינויו של הרוזן סטאניסלב וודזיצקי לנשיא (— 1835) הסינאט ומינוי חברי הסינאט. הקומיסארים שעליהם הוטל לארגן את הרפובליקה, הקימו ב־X.12.1815 ועדת ארגון, שהיתה מורכבת מנציגי ה־אצולה, הכמורה ואזרחי העיר.

כן הקימה הוועדה שמונה ועדות לענייני הקונסטיטוציה, הסינאט, התחוקה, האוניברסיטה וענייני האכרים[2]. עבודתן של הוועדות נמשכה עד 1818.

בשנת 1818 אירגן הסינאטור ואלנטי ליטבינסקי, שנתמנה בעזרתו של הקומיסאר הפרוסי רייבניץ לרקטור האוניברסי־טה, מפלגת אופוזיציה כנגד מפלגת הנשיא. בקיץ של 1820

---

1 למעשה היה ראזומובסקי יוזם הרעיון של הכרזת קראקא לעיר חפשית. את הצעתו הביא לפני הצאר אלכסנדר הראשון והוא העמידה לדיון בישיבת הקונגרס.

2 ועדה זו היתה כפופה משנת 1817 לקומיסארים, היא פעלה ברוח התחיקה של הרפובליקה, שהעניקה לאכרים שוויון זכויות אזרח־יות ופוליטיות ותכנית לתיקון מצבם. במשך עשר שנים עלה בידה לממש חלק גדול מתכניתה, אלא שנתקלה בקשיים מצד הסינאט, הסיים והכמורה, שלא הסכימו לריפורמות שהוצעו על ידה. ואולם בשנת 1833 הסדירה הוועדה לריאורגניזציה את תקן הביצוע. עלה בידי הוועדה לחלק 94 אחוזות ולהקים 5500 משקי־אכרים בני 28.000 נפשות (40% מכל האוכלוסיה הכפרית). כמכסת מינימום של אדמה לחקלאי נקבעו 5 מורגן, וכן הוסדרו העניינים שבין האכרים באחוזות הממלכה והכמורה. למעשה היתה כאן ריפורמה שקדמה לזו שבגליציה.

באו שתי המפלגות לידי התנגשות מחמת טפילת אשמה של גניבה על סטודנט האוניברסיטה, מעשה שהסעיר את תלמידי האוניברסיטה. בקשר לכך נתגלו בקרב הנוער האקדמאי ארגונים פוליטיים חשאיים. כיוון שהרזידנטים נתנו את דעתם על המצב הפוליטי באירופה ועל פחד המעצמות מפני מהפכות, דבר שהובלט בכינוסיהן בלייבאך, ווירונה, התחילו ללחוץ על הסינאט שיחסל את הארגונים האלה. בשתלשלו העניינים ובקראקא נתכנסה בשנת 1823 ועידת הרזידנטים מטעם אוסטריה, רוסיה ופרוסיה, שהיתה בעלת סמכויות רחבות עד כדי יכולת להתערב בענייני השלטונות, פיטורי פקידים ושינוי התקנון בדרך של צמצום והגבלות ניכרות בביצוע המינהל. לא מעט הביאו לכך גם האינטריגות המתמידות של הרזידנטים בינם לבין עצמם. הוועידה חיסלה את הסינאט, מפני שאחד מן הסינאטורים יאצק מירושבסקי ערער נגד החלטתה בפני שלוש המעצמות. הסינאט הורכב מאנשים נוחים ורצויים לרזידנטים.

כדי להחזיק מעמד הצטרכו הרזידנטים לקיים מצב מתוח, שיאפשר לגלות מחתרת פוליטית והכנות למרד.

בקראקא התחילה תקופת חקירות ורדיפות פוליטיות של הנוער האקדימאי. ביזמתה של רוסיה נתמנה יוזף זאלוסקי — על־פי הצעתו של נובוסילצוב — לקוראטור האוניברסיטה, והלה התחיל לרדוף ולדכא כל סטודנט, שהיה חשוד על אהדה לסיסמאות מהפכניות־לאומיות.

את המצב הפרוע הזה ניצלה האופוזיציה, שלא ביקשה אלא להפיל את וודזיצקי. היא הביאה נגדו בסיים כל מיני תלונות, ובלחץ תלונותיה נכשל וודזיצקי בבחירות בספטמבר 1827 ונבחר יריבו יוזף ניקורוביץ, נשיא בית הדין לערעור. מעצמות החסות לא הכירו בבחירה זו, וכך השתלט מצב אנארכי שנמשך עד פברואר 1828. ב־26 בפברואר 1828 [3] ביקשו חברי הסינאט את וודזיצקי שיקבל עליו את הנשיאות. בהזדמנות זו נבחרה ועדה בהשתתפות נציגי מעצמות החסות, והוועדה הכניסה שינויים בקונסטיטוציה.

בינתיים גדלה מחמת רדיפות הקוראטור זאלוסקי התסיסה בקרב הסטודנטים, שגברה יותר עם פרוץ המרד הפולני בנובמבר 1830. ואף־על־פי שמנהיגי המרד חלופיצקי וצ׳אר־טוריסקי התנגדו לכל השתתפות במרד מצד קראקא והיו מעוניינים שרפובליקה זו תשמור על נייטראליותה, ניצלו שליטי המפלגות השמאליות בקראקא את התסיסה בקרב הנוער והטיפו לצאת לוורשה ולהצטרף אל שורות המתנדבים. לשם הבטחת סדר ושקט הקים הסינאט בקראקא גבארדיה עירונית־אזרחית.

כתוצאה מהסתת הנוער וההמונים גדלה ההתנגדות לסינאט כל כך, שב־16 בינואר 1831 חדרה קבוצת צעירים בפיקודו של באָשצ׳ביץ לדירתו של וודזיצקי והכריחה אותו באיומים לצאת בדימוס. למחרת עזב את העיר.

עד 1833 מילאו הסינאטורים בדרך של חליפין את תפקיד הנשיא. ב־27 ספטמבר 1831 נכנסה לקראקא חטיבה רוסית בפיקודו של הגנראל רידיגר ונשארה שם עד 24 בנובמבר 1832 מתוך נימוק, ששלטונות הרפובליקה הפרו את נייטרא־ליותה על־ידי משלוח רופאים ותרופות ומכירת נשק לממ־שלה הפולנית.

בשנת 1833 ניגשו מעצמות־החסות להוציא לפועל את תכנית הריאורגניזציה. צעד ראשון היה פיטורי הסינאטורים שנתמנו בשנת 1830 ומינויו של קאספר ווילגלובסקי לנשיא הסינאט. בתפקיד זה שימש בשנים 1833־1836. וועדת הרי־אורגניזציה הכניסה גם שינויים תחיקתיים.

ווילגלובסקי עלה בידו להשליט סדר בעיר, אבל לא לתקופה ממושכת. בשנת 1835 נהרג בשל מעשי בגידה הסוכן והבלש הרוסי, שהופיע בשם הפולני פאבלובסקי והסגיר פליטים פוליטיים, שליחי אגודות חשאיות בשוויץ. מקרה זה נתן למעצמות־החסות תואנה להכניס לעיר קראקא ב־17 בפברואר 1836 גדוד אוסטרי ורוסי וגם פלוגת פרשים פרוסיים. כל הפליטים הפוליטיים שנמצאו בקראקא גורשו והוסגרו לממלכת פולין, אחרים נשלחו אל מחוץ לגבולות. אותו זמן פורקה גם המיליציה.

עוד בשנת 1833 החליטה ועידת הרזידנטים להכניס שינו־יים בסדרי התחיקה והאדמיניסטרציה, לשם צמצום סמכויו־תיהם של הסינאט והסיים. המצב הפוליטי הפרוע גרם להתפטרותו של נשיא הסינאט קאספר ווילגלובסקי, ובמקומו נתמנה לנשיא הסינאט, בלא שישאלו את הסיים על כך, יוזף האָלר דה האלנבורג (1836־1840).

בינתיים ביצעה ועידת הרזידנטים שינויים תחיקתיים מכ־ריעים, שמשמעותם הגבלה נוספת של סמכויות הסינאט והסיים. עניין ארגון מיליציה חדשה נמסר לקצין אוסטרי קוכפלד, ובראש המשטרה הועמד הקומיסאר האוסטרי בפוד־גוז׳ה גוט, שלא היה כפוף לסינאט אלא לוועידת הרזידנטים. גוט התחיל את פעולתו ברדיפת הנוער בטענה, שבתוכו נמצאים ארגונים חשאיים המסכנים את הרפובליקה ומעצ־מות החסות. מאורעות אלה השפיעו, כמובן, לרעה על חיי הכלכלה.

בשנים הללו גדלה האוכלוסיה בקראקא ובמחוזה מ־101.406 תושבים בשנת 1818 [4] ל־145.787 תושבים בשנת 1843 [5].

קראקא כעיר חפשית נהנתה ממעמדה החדש. תנאי המכס הנוחים הוזילו את המיצרכים. לאוניברסיטה הגיע מספר גדול של תלמידים מכל שטחי פולין, דבר שהכניס לתושבי העיר רווחים. סיורים מרובים של פולנים בקראקא הוסיפו לקידום

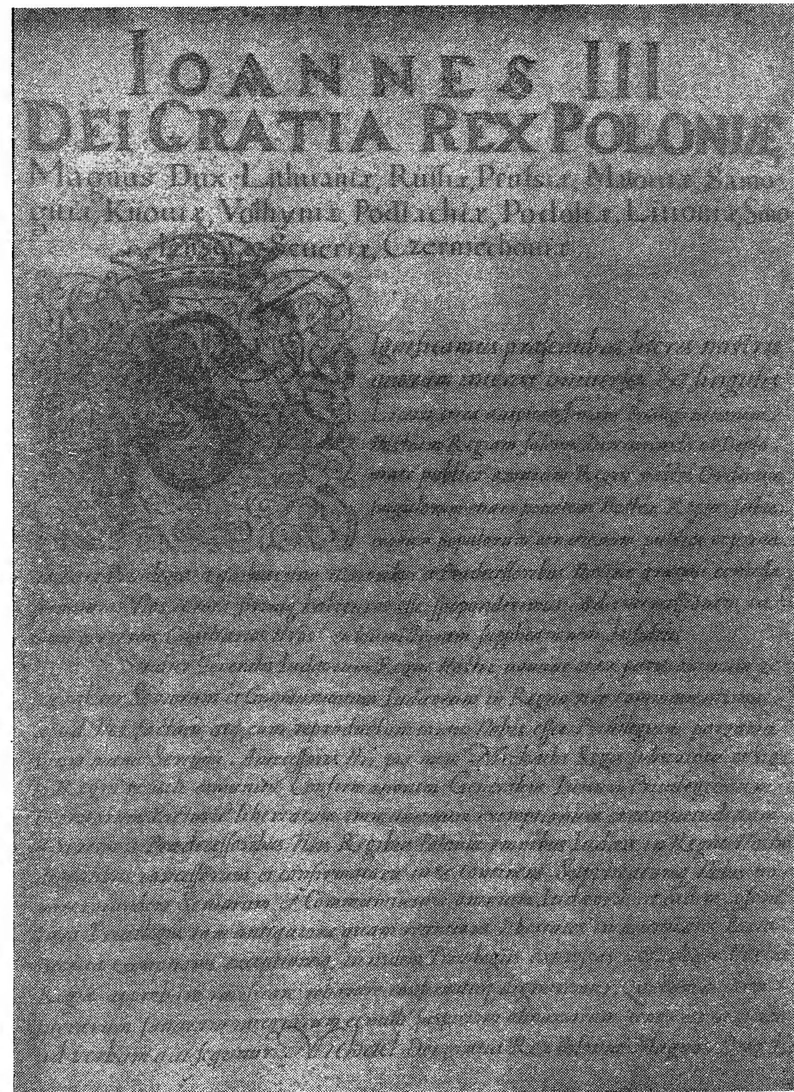
3 היהודים קיבלו בסיפוק את שיבתו של וודזיצקי, ובהזדמנות זו הגיש לו הועד היהודי ברכה כתובה בצורת שיר וחתומה בידי הרב דוד לוי וחברי הוועד ש. מרקוספלד, שלמה פישלוביץ והמזכיר שמואל רוזנפלד.
השיר נדפס ב: Dr M. Balaban l. c. II. p. 735.

4 92.884 נוצרים ו־8.522 יהודים.

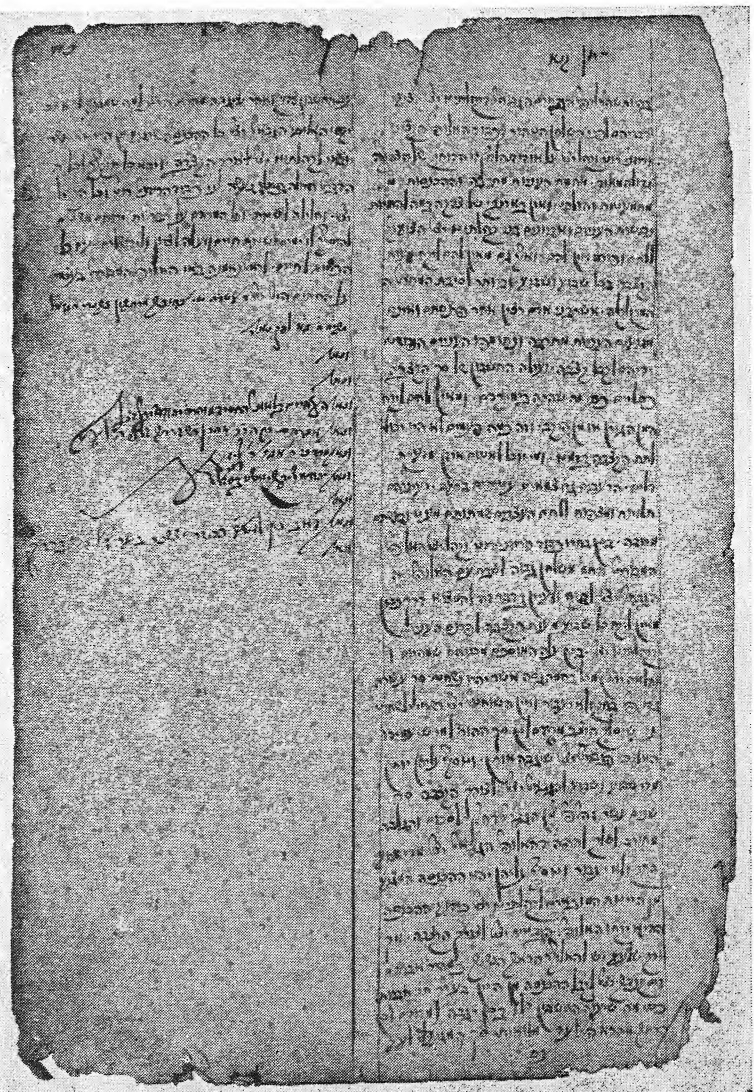
5 129.041 נוצרים ו־16.746 יהודים, בעיר קראקא בלבד היו 29.910 נוצרים ו־13.080 יהודים — 42.990 נפשות.

שער הספר „תולדות נח" מהרב שמואל יפה אשכנזי, קראקא שצ"ד (1634)

שער השולחן ערוך עם חדושים והוספות הרמ"א, קראקא שנ"ד (1594)

כתב־קיום ליהודי קראקא ויהודי פולין מאושר בידי המלך יאן השלישי סוביסקי מיום 27 באפריל 1676

עמוד מפנקס הקהילה ובו רשום התאריך: שנת תכ"ו (1666)

העיר מבחינה כלכלית, וכן הפנסיונרים שבאו מחמת תנאי המחיה הנוחים. לפי דברי הנשיא הראשון וודזיצקי [6] „התקדמו המסחר והתעשיה, נוסדו מפעלים, ובעלי מלאכה מצאו שוק בשביל תוצרתם. הסוחרים התעשרו, כיוון שקיבלו את סחורותיהם פטורות מתשלומי־מכס והיה ביכול־תם למוכרן בזול. בקיצור: קראקא נעשתה נקודה מרכזית, לשם היו באים אזרחים מממלכת פולין, מגאליציה ואפילו מאזורים רחוקים יותר. בעזרת תנועה של תיירים נעשתה קראקא עיר אמידה, והמוני פועלים מצאו כאן תעסוקה".

ואולם אחד הסעיפים העיקריים שייצבו את כלכלת קראקא היה הסעיף השמיני, שקבע כי הרפובליקה אין ברשותה להטיל דמי מכס־יבוא. ואילו הסעיף התשיעי הבטיח יבוא חפשי של עצי־הסקה, פחמים ומיני מזונות.

בשנת 1821 קיבל הסיים חוק מיוחד בדבר חופש המסחר בקראקא. חוק זה בא כתוצאה מלחץ הגילדה של הסוחרים, שנלחמו על כך שלא תינתן לזרים דריסת רגל במסחר הקראקאי. למעשה, נתכוונו נגד היהודים, שלפי הקונסטי־טוציה נהנו הללו מחופש המסחר, ומבחינה עקרונית היו רשאים להצטרף לגילדת הסוחרים.

עד 1836 לא היה בקראקא מטבע משלה והשתמשו בכסף של ממלכת פולין. בדקרט של הוועדה המארגנת מיום 6 בדצמבר 1817 נקבע שער המטבעות השונים של פולין הישנה משנים 1787—1793, 1794, וכן של נסיכות ורשה (1810 — 1814), שהיו עוד במחזור. הואיל ומחזור המטבע הלך ופחת — דבר שהביא מבחינה כלכלית נזק רב, החליט הסיים ב־18 בספטמבר 1833 להטביע במטבעה בווינה מטבע משל הרפובליקה הקראקאית, והם 50.000 זהובים, 15000 מטבעות של 10 גרושים, 30000 מטבעות של 5 גרוש. מלבד המטבע הזה נשאר במחזור גם המטבע הפולני. ב־17 בספטמ־בר 1833 החליט הסיים לייסד גם בנק לאומי [7].

בראשית המאה הי"ט נמצא המסחר בשפל בעטין של התמורות הפוליטיות, שחלו בשנים 1796 — 1814. אולם לאחר הסידורים הראשונים ברפובליקה חל במצב הכלכלי שיפור ניכר שנמשך עד 1830.

בתקציב הממשלתי, שהכנסותיו בשנת 1819 עלו ל־1,331.692 זהובים והוצאותיו ל־1,300.544 זה', כמעט שלא חלו שינויים של ממש עד שנת 1833.

ההכנסות באו ממסים ישירים (346.000 זה'), מסים בעקיפין (523.000 זה'), הכנסות מאחוזות לאומיות (347.000 זה'), הכנסות מדמי־שכירות ותשלומי מועצות (83.000 זה').

בהוצאות היו כלולות בעיקר משכורות הסינאט (30,800 זה'), האדמיניסטרציה ובתי־הדין (160.000 זה'), האוניברסי־טה (410.000 זה') [8], משטרה (148.000 זה'), מוסדות צדקה (53.000 זה'), וכן הוצאות לבניינים, מפעל־המים, ביוב, גני־העיר [9], שיפוץ הסוקיניצה ותיקונים בוואוול.

החוזה המסחרי עם ממלכת פולין וכן הקשרים עם אוסטריה כיוונו את סחר היבוא, שעלה פי כמה על זה של הייצוא לפולין או לגאליציה, משם הובאו על־פי רוב תוצרת חקלאית (בסך 22,075.000 גולדין), חומר גולמי של מינראלים וחומר גולמי לתעשיית כלים (439.000 גולדין) וכן תוצרת תעשייתית (763.000 גולדין).

בשנת 1842 נחתם עם אוסטריה הסכם בעניין קניית מלח ממכרות בוויאליצקא, לפיכך נמכרו לקראקא לתקופה של עשר שנים 20.000—40.000 טונות מלח במחיר נמוך, בתנאי שלא יימכר במחיר יותר זול מאשר באוסטריה. הסכם המלח עם אוסטריה גרם לחיסול חוזה־המסחר עם רוסיה (1843), שטענה כי אין לה עניין בחוזה מסחרי, שמביא לה רק נזק, לאחר שהרפובליקה כרתה הסכם עם אוסטריה. חיסול החוזה המסחרי עם רוסיה גרם להרעת המצב הכלכלי ברפובליקה.

הרפובליקה התחילה במשא־ומתן עם הרזידנט האוסטרי. משא־ומתן זה נסתיים בחוזה מסחרי, שנחתם ב־4 במאי 1844. הממשלה הפרוסית מחתה כנגד זה, אבל לבסוף נסוגה וויתרה על מחאתה בווינה.

בתקופת הרפובליקה הוקמו גם מפעלים תעשייתיים. ביחוד התפתחו בית־החרושת לחרסינה שבכפר פיסאקי, שנוסד על־ידי היהודי יוסף גרינבאום, ובית־החרושת לחפצי־כסף. בניית קו הרכבת ופתיחת התחנה בקראקא בשנת 1844 הביאו הקלה והתקדמות ניכרת בחיי הכלכלה.

פעולותיה של ועידת הרזידנטים, וביחוד מאמציו של ראש המשטרה גוט לגלות סימני־התמרדות והכנות להכרזת מהפכה גרמו לתסיסה בקרב האוכלוסיה.

ביחוד הדאיגו את תושבי קראקא רדיפות הנוער, שנית־כננו בשיטתיות על־ידי גוט.

---

6 Pamiętniki hr. Stan. Wodzickiego, Kraków 1888 p. 242—243.

7 Marjan Gorkiewicz: Ceny w Krakowie w latach 1796—1914, Poznań 1950 p. 37—39.

8 בשנת 1837/38 למדו באוניברסיטה 270 תלמידים, ובשנת 1842/43 — 149. בשנים 1837—1843 הוסמכו לד"ר למשפטים 6, לרפואה וכירורגיה 16, בכירורגיה למוסמכים 4, מוסמכים לרקחות 7. 32 נשים הוסמכו למיילדות.

בבתי־ספר תיכוניים למדו בשנת 1837/38 238 תלמידים, בשנת 1842/4 — 198. במכון הטכני למדו בשנת 1837 352, בשנת 1842/43 — 424. בקראקא היו בשנת 1843 7 בתי־ספר יסודיים, ובכל המחוז — 49 ; ב־48 בתי־הספר היסודיים למדו בשנת 1837/38 2084 ילדים וילדות, ובקראקא — 322 ; בשנת 1842/43 למדו בכל בתי־הספר 1349 ילדות ו־1722 ילדים, ובס"ה 3071, ובתוכם 5 ילדים ו־4 ילדות יהודיים. מלבד בתי־ספר אלה היו בקראקא העיר בשנת 1842/43 6 בתי־ספר של מנזרי נשים עם 427 תלמידות ו־11 פנסיונטים עם 228 תלמידות.

Wiktor Kopt: Wspomnienia z ostatnich lat Rzpltej Krakowskiej, Kraków 1906, p. 58—59.

9 לאחר שנהרסו החומות ומבצרי העיר הוחלט להקים במקום הסוללות גנים (planty) בהנהלתו של פלוריאן סטראשבסקי (1766—1847).

רצח הסוכנים ומרגלי המשטרה צלאק וזאיונצקובסקי בספ־טמבר 1833, הגבירו יותר את הדיכויים. פעילותו האכזרית של גוט, חיסול שופטים וחוקרים של בתי־הדין וכן פיטור המוכתרים בכפרים ומינוי שופטים וקומיסארים במקומם, ברובם פקידים אוסטריים שהובאו מגאליציה, גרמו לכך שהאלר [10] התפטר מתפקידו, לפי שלא רצה להיות מכשיר עיוור בידי הרזידנטים. נוסף לזה חלו סכסוכים בקשר לריאור־גניזציה של האוניברסיטה. במקומו של האלר נבחר בשנת 1840 הכומר יאן שינדלר לנשיא הסינאט, והוא עמד בראשו עד סוף הרפובליקה בשנת 1846. בשנים 1833—1845 נעשו שיפורים רבים בבניינים הציבוריים, וכן הוסדר התקציב, שעלה בשנת 1845 ל־2,231,342 זהובים. הסיים העביר כמה וכמה חוקים, ששימשו מערכת של תיקונים מעולים, ביחוד בתחום האדמיניסטרציה, רשת החינוך ומעמד האכרים.

בשנים אלו נוסדו בגאליציה אגודות חשאיות לשם הכנת המרד הפולני, נפוצו שמועות על התפרצות קרובה של מרד כלל־פולני. ב־18 בינואר 1846 התקיים בקראקא כנס של נציגים מכל חבלי פולין. כנס זה הקים ממשלה לאומית זמנית, שעם חבריה נמנו טיסובסקי, גורזקובסקי ואלציאטו. בקראקא נוסדה הסוכנות המהפכנית, וביזמתו של מירוסלבסקי צריכים היו לארגן כאן את גיוס הכוחות הצבאיים ולהכריז ב־20 בפברואר 1846 מרד בכל חלקי פולין.

ועידת הרזידנטים דרשה מאת נשיא הסינאט לעצור את החשודים בהשתייכות לאגודות החשאיות המתכננות מהפכה. שינדלר ענה, שאינו רואה שום סיבה לביצוע מאסרים. נוכח השמועות ומתח התסיסה הודיעה ועידת הרזידנטים את החל־טתה לבקש, לצרכי הבטחון והסדר, את אוסטריה שתכניס העירה פלוגות של צבא אוסטרי. בעת ובעונה אחת הודיע הרזידנט האוסטרי לסינאט, שב־18 בפברואר, בין השעות 8—9 בבוקר, תיכנסנה העירה פלוגות של חיל־רגלים ופרשים, — 128 חיילים — בפיקודו של הגנרל־מאיור קולין מפודגוז׳ה.

כניסתן של פלוגות הצבא האוסטרי הסעירה את תושבי העיר. נבהלו חברי הממשלה הלאומית הפולנית המיועדת שהיו בקראקא: יאן טיסובסקי, פקיד האוניברסיטה הקראקאית לודביק גורזקובסקי ויאן אליציאטו [10א]. ביזמתו של האחרון הוחלט לדחות את פרוץ המרד, והוא עצמו נמלט לחו"ל.

ואולם חבריו החליטו לאחר שעות אחדות לפתוח במרד ב־20 בפברואר [11]. עקב ההתנגשויות ברחובות העיר, שבהן נפצעו אחדים, החליט המפקד האוסטרי קולין לסגת עם צבאו לוואדוביצה, וב־22 בפברואר היתה קראקא בידי המורדים. טיסובסקי הוכרז לדיקטאטור. העירונים, אנשי הכמורה וגם איכרי הסביבה הצטרפו למרד.

הנסיונות לפתוח במרד בגליציה המערבית עלו בתוהו מחמת הלשנותיהם של האיכרים המוסתים על־ידי פקידים אוסטריים, שהביאו למאורעות העגומים ולשחיטות האצילים בסביבות טארנוב.

באו 9 ימים של הדיקטאטורה. הוקמה ממשלה בהרכב הבנקאי וולף, הרוזן הנריק וודזיצקי, הבנקאי יאן בוחנק וקאספר ווילגלובסקי.

אולם כעבור ארבעה ימים פרץ משבר. פרופיסור מיכאל וישניבסקי אירגן מהפכת־נגד, בהשפעת גורמים כלכליים, שראו בהתקשרות קראקא עם ממלכת פולין את האפשרות היחידה לקיומה הכלכלי. טיסובסקי כבר מוכן היה להתפטר לטובתו של וישניבסקי, אלא שבאה חדירתו של דמבובסקי והמהפכה חוסלה. וישניבסקי נטש את המערכה.

בינתיים הוקפה העיר צבאות. הימים אחד ושני במארס היו הקשים ביותר. הגנרל קולין דרש כניעה, ואילו טיסובסקי דחה את דרישתו. הציבור דרש את התפטרותו של טיסובסקי. בעיר השתררה בהלה. המחנה השמרני עם מיקולאי ליסובסקי התכונן להקביל את פני האוסטרים.

בינתיים עזבו כוחות המרד, שמנו 1500 איש לערך, את העיר ביום 3 במארס, ופניהם מיועדות לקששוביצה. וכיוון שלא היו סיכויים להמשך המאבק, ברור היה שאין מוצא אחר אלא כניעה. צבא המרד יצא בכיוון לחלמק ושם הסגיר את עצמו לפרוסים.

ב־3 במרס 1846 נכנס בראשונה לקראקא הצבא הרוסי, בפיקודו של הגנרל פאניוטין, אח"כ הצבא האוסטרי, ובסבי־בות חשאנוב חנה צבא פרוסי בטענה, שקראקא משמשת מרכז מהפכני ומסכנת את המעצמות השכנות. הפלדמרשל הרוזן קאסטיליונה הועמד בראש צבא־הכיבוש. ב־22 באפריל 1846 מינה מועצה מינהלית בראשותו של יאצק קסיאז׳זאר־סקי (Księżarski). מועצה זו מילאה את תפקידה עד נובמבר.

במחצית יולי 1846 עזבו צבאות רוסיה ופרוסיה את העיר. אוסטריה נשארה הכובשת היחידה. כנגד המחאות מצד אנגליה וצרפת, שראו בכך פגיעה בעליל בחוזה הקונגרס הווינאי (1815), טען מטרניך שאין זה אלא כיבוש זמני, ואין בדעת הקבינט הווינאי להתעלם מן החוזה הווינאי. ברוח זו השיבו גם רוסיה ופרוסיה.

חילוקי הדעות שפרצו בין אנגליה וצרפת, הקלו על מטרניך להגיע ב־6 בנובמבר 1846 לידי הסכם עם רוסיה ופרוסיה, שלפיו בוטל החוזה מ־3 במאי 1815.

10 עוד בשנת 1837 הגיש האלר לידי הרזידנטים בקשה שישחררוהו מתפקידו. באותו הזמן עבר נציב גאליציה, הארכידוכס פרידנאנד, בדרכו לווינה את פודגוז׳ה והזמין אליו את האלר. בנוכחות הרזי־דנטים הצהיר הארכידוכס בפניו, שרצון המעצמות הוא שיישאר בתפקידו. הודעה זו שיפרה אמנם את יחסיו עם הרזידנטים, אבל לזמן קצר בלבד, שכן פניותיו הישירות לווינה פגעו ברזידנטים והיחסים ההדדיים שביניהם הוחמרו כל כך, שבאפריל 1839 נתקבלה התפטרותו.

10א בינתיים הגיעו גם ידיעות שנכשל המרד בפוזנא. ב־8 בפברואר נאסר המנהיג הקיצוני סטיפאנסקי, וב־17 בפברואר מירוסלבסקי, שעליו הוטל הפיקוד על צבאות המרד.

11 Marjan Pyrowicz: Jan Tyssowski, Dyktator Krakowski R. 1846. Warszawa 1930, p. 101—104.

ב־11 בנובמבר 1846 פורסם פאטנט של הקיסר פרידיננד, שבו הוכרז על סיפוחה של קראקא למונראכיה ההאבסבורגית. הרפובליקה הקראקאית נמחקה מן המפה הפוליטית של אירופה, וקראקא נהיתה עיר אוסטרית.

ב. הוועדה המארגנת ובעיית היהודים

משעה שקמה הרפובליקה לא הוענקו ליהודים זכויות אזרחיות ופוליטיות על־פי התחוקה, אלא הוטל על הוועדה המארגנת להסדיר את תקנון העיריה, מוסדות השיפוט, האוניברסיטה והכנסיה. כן הוטל עליה להתקין תקנות ליהודים, לשם הסדר כל העניינים הקשורים במצבם ובמעמדם בתוך הרפובליקה.

ועדה זו הורכבה מקומיסארים של מעצמות החסות: יוסף בארון סוורטס ספורקי[1] (מאוסטריה), היועץ איגנאצו מיונציוסקי[1א] (מרוסיה), ארנסט וילהלם בארון רייבניץ[1ב] (מפרוסיה) ובאי־כוח הסינאט הקראקאי: פליכס גרודזיצקי, ואלנטי בארטש והפרילאט וינצנטי לאנצוצקי. הדיונים בעניין ניסוח התקנות התחילו רק ב־23 באפריל 1816 ונמשכו עד סוף יולי 1818.

מיד כשהגיעה הוועדה המארגנת הוגשו לה תזכירים מטעם תושבי קראקא — סוחרים, ובעלי מלאכה — שבהם נדרשה להסדיר את הבעיה היהודית, ואולם רוב התזכירים נתחברו ברוח עויינת את היהודים, כיוון שראו בהם בעיקר את מתחריהם[1ג].

להכנתן והתקנתן של תקנות היהודים הוקם בסוף 1815 על־ידי הוועדה המארגנת בהסכם עם הסינאט ועד יהודי (Komitet starozakonny) שבראשו עמד פליכס גרודזיצקי ושימשו בו חברים: מוהר, אוקובסקי. לוועד צורף גם הרב הקראקאי צבי דוד הלוי.

מתפקידו של הוועד היה להסדיר את מצבם הכלכלי של היהודים, להגדיר את חלקם במסחר ובמלאכה ואת סמכויותיה של הקהילה והרבנים, להנהיג ספרי רישום לידות, נשואים ופטירות, וכן לקבוע את התנאים שלפיהם יאופשר ליהודים להשיג זכויות אזרחיות.

ביולי 1816 הגיש הוועד לסינאט את הצעותיו שעוררו ויכוחים ערים. לאחר שהסינאט הכניס בהן כמה שינויים והצעות משלו, מסרן לאישור לוועדה המארגנת. בתכניתו של הסינאט הודגש במיוחד הצורך לחסל את השלטונות המינהליים של היהודים — הקהילות — ולהעמידן תחת שלטונם ופיקוחם של המוכתרים (wójty) ובקראקא גופא — תחת שלטונה ופיקוחה של העיריה. ענייני הדת, על־פי תכנית זו, יש למסור אך ורק לרבנים, אבל בלא שום סמכות שיפוטית ורשות להכריז חרם או קללה.

תשומת־לב מיוחדת הופנתה לבעיית המוזגים ולענייני החינוך. בתחום אחרון זה הומלץ לפתוח בפני היהודים את בתי־הספר הכלליים. מבחינה כלכלית נדרש חיסול מסחר היהודים ביי״ש ובבתי־מזיגה.

למעשה לא חידש הוועד דבר, ובעבודתו הושפע ממהלך הדיונים והתכניות שנדונו בוועדה המארגנת, שהתחילו באפריל 1816 ונמשכו עד סוף יולי 1818.

עד גמר עבודותיה וסיום ניסוחן הסופי של תקנות היהודים הוטרדה הוועדה המארגנת בענינים יהודיים שונים, לפי שמצבם לא היה מסודר בתקופת־ביניים זו. עוד בזמן הדיונים בתקנות השתדל הסינאט להגביל ולצמצם את היקף עסקיהם ולהטיל עליהם מסים חדשים.

הרכב הקהילה לא היה שלם והסינאט לא הסכים למלא את מקומות החברים הפנויים או לערוך בחירות חדשות; גם לא דאג להחזרת המנגנון. מצב זה גרם לאי־סדר ולאנארכיה ממש. ולפיכך כשהגיעה הוועדה המארגנת לקראקא פנו אליה מיד נציגי הקהילה ב־7 בנובמבר 1815, וביקשו שתעמוד לימינה, הואיל והמינהל של הפרפקט נתן צו להפקיע את הקהילה מחמת אי־תשלום מס־טירונים ומס־המחט[1ד] (szpilkowe), שהקהילה ביקשה לבטלם.

הפרפקט נדרש למסור דין־וחשבון, שהגיע ב־13 בנובמבר 1815 לידי הוועדה, ובדין־וחשבון זה טען, שהקהילה חייבת לשלם את מס־הטירונים בתחילתו של כל חודש, אלא שלא השתמשו באמצעי הפקעה. בעניין מס־המגרשים הודיעו לקהילה שאם לא ישולם מס זה תוצא לפועל הפקעה. הוועדה קיבלה את טענותיו של הפרפקט והטילה על הקהילה לסלק את המסים.

1 היה שנים רבות בתפקיד דיפלומאטי בפאריס, יועץ חשאי ושמבלן בחצר הקיסרי, מוצאו ממשפחת אצילים ידועה בצ׳כיה. בעל השקפות ליבראליות. בפעולותיו בוועדה המארגנת סמך על חבריו מונצינסקי ורייבניץ.

1א יועץ במשרד הביקורת הממשלתי בפולין. מוצאו ממשפחת אצילים בפולין הגדולה. היה בעל־אופי חלש.
(Antoni Tessarczyk: Rzeczpospolita krakowska, Kraków 1863, p. 145)

1ב היה לפני מינויו נשיא בית־הדין בברסלוי. ידוע כמשפטן כשרוני וכאדם בעל השקפות ליבראליות בתקופתו. בוועדה המארגנת היה בעל עמדה מכריעה. ניצל את תפקידו לעניניו הפרטיים, בייחוד לקח שוחד ממועמדים למשרות ממשלתיות ולהוראה באוניברסיטה, ואף הסכים לקבל את כספי השוחד לתשלומים בשיעורים.
(Wspomnienia Ambrozego Grabowskiego, Kraków 1909. I. p. 115 ; Pamiętniki wodzicki, p. 54
בעד מסירת קתדרה באוניברסיטה קיבל שוחד בסך 500 טאלר. (Tessarczyk l.c., p. 145)

1ג Wiener Staats-Archiv: Berichte aus Krakau, Weisungen nach Krakau, Fasz. 1.

1ד מס המחט היה למעשה מס מגרשים, ונקרא גם Szos-żydowski או podymne. בשנת 1809 שילמו היהודים בקראקא 10,689 זה׳ 30 גרוש.

עד קביעתן של התקנות החדשות נשארו בתוקף כל התקנות וכן המסים מזמן הנסיכות הוורשאית. בראשית הרפובליקה היו בכל שטח הרפובליקה, לפי הרשימה שנמסרה לוועדה על־ידי הסינאט בנובמבר 1816 [2], 6581 יהודים, מהם בעיר קראקא ופרבריה 4862, בחשאנוב — 428 ובכפרים — 1291.

משנת 1818 יש בידנו רשימה מפורטת של מספר היהודים בכל מקום ומקום, רשימה שסוכמה על־ידי קומיסאר המחוז לורנץ:

במחוז קראקא: בכל חלקי העיר קראקא עם קאז׳ימייז׳ וסטראדום — 5446 נפשות

קושציאלניק	— 146
מוגילה	— 162
מודלניצה	— 195
באליצה	— 33
ריבנה	— 36
צ׳רניחוב	— 36
ליסקי	— 79
זויז׳יניץ	— 81
פיסארי	— 117
בסה"כ	6331

במחוז חשאנוב:

חשאנוב	— 464 נפשות
בוברק	— 7
יאוורזנו	— 91
קושצילץ	— 95
מלושצובה	— 222
פורנבה	— 63
ליפוביצה	— 18
קשז׳שוביצה	— 19
ס"ה	979

בכל שטח הרפובליקה נמצאו איפוא 7310 יהודים. למרות הדייקנות בעבודת הוועדה, אין לנו מאותה תקופה רשימה על משלח־ידם של יהודי הרפובליקה.

במשך 8 שנים גדל מספר תושבי הרפובליקה בשנת 1824 מ־96.438 (בשנת 1816) ל־120.737 תושבים. מהם בקראקא: 21.811 נוצרים, 9.690 יהודים; במחוז: 87.178 נוצרים, 2058 יהודים. ומספר היהודים שעלה בשנת 1818 ל־7310 גדל במשך 6 שנים והגיע ל־11.748 נפש (בקראקא — מ־6331 ל־9.690, ובמחוז — מ־979 ל־2.058). בשנת 1826 היו על 124.795 תושבים 11.464 יהודים (בקראקא 9,156, במחוז 2,358) [3].

בדיוני הוועדה הודגש, שהיהודים עסוקים ברובם במסחר, במלאכה ובמשקי־עזר בחקלאות, כגון: גידול עופות, חלבנות וכו׳. מקראקא גופא ידועים לנו מספרים על בעלי־מלאכה משנת 1804 ו־1812, וממספרים אלה ניתן להסיק שגם בתחילת קיומה של הרפובליקה לא חלו שינויים גדולים בהרכבם.

בשנת 1804 היו על 4507 נפשות יהודים — 170 בעלי־מלאכה יהודים ברובע היהודים, שהחזיקו 28 שוליות ו־33 חניכים. מספר בעלי־מלאכה הנוצרים בכל העיר עלה בשנה זו ל־1,378 עם 688 שוליות ו־510 חניכים [4].

הסוגים העיקריים של בעלי־המלאכה היהודים לפי הרשימה הנ"ל הם: חייטים 52, נגרים 1, זגגים 3, קצבים 10, שוזרים 22, גלבים 4, סבנים 2, רפדים 3, גלפים 2, מייצרי כיפות 5, חרטים 1, כורכים 5, כובענים 12, רוקמים 6, קמחנים 2, מנגנים 7, זהבים 7, סנדלרים 2, נחתומים 13, מבשלי תמד 2, פרוונים 11, מספר השוליות והחניכים כלהלן:

חייטים:	2	שוליות,	16	חניכים
שוזרים;	3	"	2	"
כובענים:	2	"	2	"
זהבים:	1	"	1	"
נחתומים:		—	6	"
פרוונים:	9	"	6	"

אותה שנה היו, לפי ברודאצקי, בקראקא 84 סוחרים יהודים, 6 מוזגי־יין, 2 סוחרי־עצים כנגד 60 סוחרים, 44 חנוונים ו־6 מוזגי־יין נוצרים. משנת 1812 נשתמרה רשימה [5], ובה מספרים מפורטים יותר מאלה שבשנת 1804. רשימה זו דנה אך ורק על סוחרים ובעלי־מלאכה יהודים, ולפיה יוצא, ש־254 יהודים היו עסוקים במסחר וברוכלות ו־90 במלאכות.

בין סוגי המסחר צוינו: 16 סוחרי אריגים וגלנטריה, 3 סוחרי עצים, 2 עוסקים ביין וליקרים, 6 סיטונאי־תבואה, 5 בסחורות קולוניאליות, 1 בבדים, 4 בעמילות, 23 גרוטאים, 9 קמעונאי־תבואה, 43 מוזגים, 5 משלקים (Garküchen) 129 חנוונים ו־21 רוכלים־סוחרים.

מסוגי המלאכות: 2 זקקי־י"ש, 3 חוטבי עצים, 3 נחשתנים, 3 זהבים, 1 כירורג, 1 כפאי, 4 שוזרים, 5 רופאים (גלבים), 4 מייצרי טבק, 1 נגר, 6 כובענים, 1 חרת [5א], בעלי משלקים,

2 Haus-Hof u. Staatsarchiv Wien (W.St.A.) Pohlen IV (Freistadt Krakau: Protokolle der Organisations-kommission 1815—1818. Bd. II. Protokoll 89).

3 W.St.A. Pohlen IV. Fasz. 10.

4 מספרים אלה מוסר הסופר, האינטנדנט הפרוטסטאנטי שמואל ברדצקי (1772—1812), שהיה בשנים 1802—1806 מטיף בעדה הפרוטסטאנטית בקראקא, בספרו: Reisebemerkungen über Ungarn u. Galizien, Wien 1809 הדפיס טבלאות מפורטות על בעלי־המלאכה בקראקא, נדפסו גם ב־ Stanislaw Schnür-Pepłowski: Galliciana 1778—1812, Lwów 1896, p. 140—141.

5 של מארק בוסאק, נדפסה בספרו של Dr. Majer Balaban: Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304—1868, kraków 1936. II. p. 588—589.

5א בתקופה זו היה ידוע גם מחוץ לקראקא החרת היהודי אשר

11 סבנים, 4 קצבים, 7 סנדלרים, 9 חייטים, 2 כורכים, 14 נחתומים, 4 זגגים, 1 מייצרי מוך, 2 פרוונים, 3 מנגנים, 2 חרטים.

בהשוואה לרשימה משנת 1804 יש לציין במספר סוגי המלאכה שינויים ניכרים כלהלן: בחייטות: 1804 — 52 ; 1812 — 9 ; כובענים 1804 — 12 ; 1812 — 6 ; פרוונים 1804 — 11 ; 1812 — 2 ; קצבים 1804 — 10 ; 1812 — 4 ; שוזרים 1804 — 22 ; 1812 — 4.

אין להניח שאמנם חלו שינויים כאלה, ולפיכך יש לזוקפם על חשבון אי־דיוקים של הפוקדים.

מבין הסוחרים שתפסו עמדות במסחר ידועים השמות יצחק באומינג, הירש לייב בינגפלד, וולף מארקוספלד, אהרן גוטמן, ברל לוקסנבורג, יוסף גלייטצמן (מחשאנוב), זלמן בורנשטיין, אברהם גולדמן, ישראל ליברט, לייבל פופס, חיים מורגנשטרן [6] והפירמה שפירא וגומפלוביץ שניהלו בשותפות עם הבנקאי פרנקל מוורשה את סחר המלח [6א].

הסינאט שנתמנה על־ידי הוועדה המארגנת ב־2 בנובמבר 1815 שאף מראשית פעולתו לצמצם את מעמדם ולהגביל את היקף עיסוקם, וכך הרחיק את היהודים מבתי־מזיגה בכפרים וכן בחלק הנוצרי של קז׳ימייז׳ [7]. ביחוד סבלו היהודים מנטל־המסים.

פרנסי הקהילה לא נכנעו למצב, אלא פנו מיד בערעורים אל מועצת הקומיסארים. אחד הערעורים הראשונים היה עניין חכירת מס־הבשר שנמסר על־ידי הסינאט לחוכרים נוצריים. הסינאט השיב, שדבר זה נעשה כיוון שהחוכרים הנוצריים, חוץ ממה ששילמו את דמי החכירה, הרי מבקשים גם להוריד את המס, דבר שהוא לתועלת האוכלוסיה היהודית.

לאחר ויכוח מקיף קיבלה מועצת הקומיסארים ב־9 בפברואר 1816 החלטה עקרונית, שלפי ההוראות הדיפלומאטיות (§15) מתחשבת המועצה בעיקרון, שיש לבטל את המסים המיוחדים שהוטלו על היהודים ולהשוותם בעניין המסים הציבוריים לשאר האזרחים. משום כך יש לבטל, החל מ־1 בפברואר 1816, את מס הבשר, ואולם עד להסדר הכללי של המסים מוטל על היהודים לשלם מראש בכל חודש לאוצר הרפובליקה 5000 פל׳. אופן חלוקת הסכום הזה על יחידים מבין היהודים יימסר להנהלת הקהילה, ולאחר מכן לאישורו של הסינאט. ביזמתו של הקומיסאר האוסטרי נעשו גם צעדים לביטול מס־הדרך (Gelcitzoll) שהוטל על יהודי קראקא בזמן הנסיכות הוורשאית, וצויין בפיו כמס טורדני המשפיל את כבוד האדם.

לפניית הקהילה הטילה מועצת הקומיסארים על הסינאט את ביטול מס־הטירונים החל מ־1 ביוני. מס זה נגבה בימי הנסיכות הורשאית, והמועצה סבורה שבהתאם לארגון החדש ישרתו יהודים במיליציה [8].

כשהסינאט לא שמר על החלטות המועצה הנוגעות ליהודים והתקין תקנות חדשות, דרש הקומיסאר רייבניץ בישיבה מיום 1816.23.7 [9] להימנע מדבר כזה ולהמתין עד שעניין היהודים יוסדר בתקנון מיוחד. משום כך ביקש להמציא

ואפנשטיין, בנו שכנא עבר אחרי 1848 לווינה, פתח שם מעבדה והצטיין בעבודותיו.

6 W.St.A. Pohlen IV (Krakau) Fasz 7, Berichte aus Krakau, 1819.

6א בשנת 1814 קיבלו בנסיכות ורשה שתי חברות, ברק שמואלביץ (בנו של שמואל זביטקובר) והבנקאי שמואל פרנקל, את זכיון מכירת המלח. שותפים לפרנקל היו גומפלוביץ ושפירא מקראקא, שקיבלו ממנו את מכירת המלח בקראקא וסביבתה.
ברק שאף לרכז בידו את כל סחר־המלח, ולאחר משא־ומתן ממושך שילם לגומפלוביץ ושפירא פיצויים בסך 40.000 טאלר.
דו״ח של שר המחוז בפודגוז׳ה, באום, אל הנסיך מטרניך מיום 3 בפברואר 1816 W.St.A. Berichte Warschau 1816 Convolut C)
אח״כ חכרו ברק שמואלוביץ ופרנקל בשותפות עם זלמן בורנשטיין, חותנו של הרב דב בעריש מייזלש, את מכרות המלח בווייאליצ׳קה.

7 פרנסי הקהילה עירערו נגד תקנה זו ב־28 באפריל 1816. מועצת הקומיסארים קבעה בתשובתה, שעד ההסדר השלם של ענייני היהודים יש לקיים איסור זה, אבל מן הראוי להתיר להם להישאר בכפרים — המדובר כאן באחוזות הכנסיה והממלכה — אם ברצונם לעסוק בחקלאות או במקצועות תועלתיים. ויש מן העניין בדבר, שהקומיסאר הפרוסי בארון רייבניץ התנגד להחלטה זו בנימוק, שקיבל מממשלתו הוראה מפורשת לשמור את היהודים מפני כל דיכוי. ואף־על־פי שהוא משוכנע, „כי שחיתות המידות של היהודים מקורה רק בתקנות המדכאות המוטלות עליהם על־ידי הנוצרים המונעים מהם מתן זכויות אזרחיות, מבודדים אותם מן החברה ומכריחים אותם להיות אויביהם, הרי שחיתות־מידות זו תחוסל לחלוטין אך ורק על־ידי הענקת זכויות פוליטיות, כפי שכבר נעשה בפרוסיה והביאה תועלת מרובה. והגם שברי לי כי שתיית יי״ש לא תזיק לאכרים לא פחות כשיקבלו אותו מידי הנוצרים מאשר בזמן שקיבלוה מידי היהודים, מבקש הוא להיות תמים דעה עם חבריו, שאין להשוות את הרמה התרבותית של יהודי פולין עם זו של יהודי פרוסיה, ועל כן יש להעניק להם בהדרגה זכויות פוליטיות״. בהמשך דבריו הדגיש בארון רייבניץ, שאין ברשות הממשלה לקפח את היהודים ולאסור עליהם החזקת בתי־מרזח באחוזות הממלכה והכנסיה, ולפיכך דרש לדחות את החלטת המועצה עד ההסדר המוחלט של כל הבעיה היהודית. W.St.A. Protokolle der Reorganisationskommission Bd. I. Beilage zu Protokoll Nr 54 (3 Mai 1816)
הקומיסאר האוסטרי הצביע על הצורך, שהיהודים המתגוררים בכפרים יתמסרו לחקלאות, ולכן מיטל על הסינאט לפרסם שוועדות המטפלות בענייני האכרים צריכות להמציא ליהודים שטחי־אדמה בתנאים שווים לנוצרים (Protokoll 83 ddo 27/8. 1816.).

8 Protokoll Nr 57 ddo 14/V 1816

9 Protokoll Nr 74 Annexe A.

למועצה את כל החומר על העקרונות בהסדרת ענייני היהודים באוסטריה, רוסיה ופרוסיה.

בקשר לדיון על המסים הציע נציג הסינאט בוועדה המאר־גנת הפרילאט לאנצוצקי להנהיג בדומה לעדות הנוצריות מס מיוחד בעד שרותי הדת, וכן לדרוש מאת הרב תכנית להוצאה לפועל [10]. הרב צבי דוד הלוי, שנדרש להגיש תכנית כזו, מסר שעד עכשיו לא היו היהודים חייבים לשלם בעד שרותי דת, אלא אם כן עשו זאת מרצונם. בהתאם להצהרה זו החליטה הוועדה לפרסם, שאין היהודים חייבים לשלם לממו־נים על ענייני דתם בעד שרותים דתיים [11].

למרות העניינים השוטפים ניגשה הוועדה להכין את דיוניה להתקנת תקנון היהודים. ברור היה גם לאנשי הצמרת בר־פובליקה וגם למועצת הקומיסארים, שיש לעשות דבר־מה לשיפור מצבם של יהודי הרפובליקה מבחינה פוליטית־חוקית, ליצור תנאים נוחים לקיומם החומרי ולשנות את המצב מבחינה תרבותית־חברתית.

בנידון זה ניתן לציין שלוש מגמות. את עמדת־הסינאט, שייצג למעשה את השקפות הצמרת החברתית הפולנית, נקט נשיאו סטניסלאוו ודזיצקי שפירסם בעילום־שם בשנת 1816 את קונטרסו:

"Uwagi nad pytaniem, czy Żydzi polcy mają bydz lub nie przypuszczeni do praw obywatelskich i politysznych" (Kraków 1816).

בחיבורו זה דן הוא באופן כללי על הבעיה היהודית בפולין. ודזיצקי מגיע מתוך חקירה היסטורית בתפקידם של היהודים בפולין לכלל מסקנה, שרק הזנחתם של הממשלות הפולניות היא שגרמה לכך, שהיהודים נשארו מובדלים והרבנים שול־טים שלטון מוחלט בחייהם הפנימיים. הפרדת היהודים משאר תושבי המדינה דלדלה את פולין, כיוון שפתחה פתח לשוחד ולהוצאת כספים מן הארץ והרסה את מעמד האכרים. אין הוא רואה תקנה למצב זה, אלא בביטולה של הקהילה היהודית והגבלת סמכויותיו של הרב, תוך מתן שוויון־זכויות ליהודים בעלי השכלה אירופית והתבוללות היהודים בקרב הפולנים במידה רחבה ביותר. לדבריו, יביא שוויון זכויותיהם של היהודים, פדות והצלה ל־18 מיליון פולנים נוצרים. אף על פי שודזיצקי לא פירט בחוברת את תכניתו לגבי יהודי קראקא, יש להניח שהקווים הפוליטיים שצויינו היו גם מכוונים לתיקון הטמיעה המוחלטת. למעשה ביסס ודזיצקי את דעותיו על ספרו של סטאניס־לאוו סטאשיץ והד"ר לפילוסופיה איגנאצי לאכניצקי ששרת בחצר הצאר [12].

מלבד חוברת זו, שימשו חומר לדיוני הוועדה התקנות של הקיסר יוסף השני ליהודי גאליציה והתקנות הפרוסיות.

את עיבוד התכנית קבל עליו בוועדה המארגנת הקומיסאר האוסטרי, שניגש מיד לעבודתו. ב־1816.31.8 הוא הודיע בישיבת הוועדה, שלאחר 8 ימים ימסור דין־וחשבון על ארגונם בעתיד של יהודי קראקא.

בישיבת הוועדה מיום 14 בספטמבר 1816 הגיש את תכנית תקנותיו המנוסחות, שנכללו בהן 33 סעיפים והיו מבוססות על הצעות־התקנות של הוועד היהודי.

מן הראוי אף לציין, שהקומיסאר הפרוסי ביקש להמציא לוועדה גם את נוסח התקנות היהודיות בגאליציה, שהיו אותה שעה בדיון ממשלתי לשם שינוי התקנות הקיימות ולשם קביעת עקרונות חדשים לשיפור מצבם של יהודי גאליציה. אבל ממשלת אוסטריה סירבה להמציאן, הואיל והתקנות המדוברות עמדו עדיין בדיון ולא קיבלו את אישור הקיסר ולפיכך לא ניתנו לפרסום.

התכנית שהגיש הקומיסאר האוסטרי לא היתה לפי מושגי אותו הזמן, כלומר: היתה ארוכה מדי. הנושאים העיקריים שנקבעו בתקנות הם, לדברי המרצה [13], הקהילה, הרבנות, ספרי הרישום האזרחי, ענייני נשואים, בתי־ספר, זכות הישי־בה בקראקא (בקאז'ימייז' היהודי והנוצרי), מסחר, זכויות אזרחיות ופוליטיות ומסים.

בהסברו הדגיש הקומיסאר האוסטרי מפני מה קבע את מועד בחירת הרב לשלוש שנים. לפי דעתו, נודעה לרבנים השפעה מרובה על היהודים, ולכן מוטב להכיר במשך שלוש שנים את יושרם וכושרם ולאפשר להם לאחר מכן את בחירתם מחדש, שכן ליהודים אופי (caractère) אחר מזה של שאר שכבות האזרחים.

במיוחד עמד על הסעיף 18, שבו מדובר על הרחקת היהודים מן הכפר, חוץ מאלה המתעסקים בעבודת האדמה — הואיל וידוע „הניגוד הנפשי של היהודים לעבודה פרודוקטי־בית ונטייתם הלאומית לנשך ועסקי־כסף, שבעזרתם יכולים הם לנצל את פקחותם לשם קיפוח האוכלוסיה חסרת הדעת והניסיון. ביחוד יש לאסור עליהם את מכירת הי"ש — העסק החביב ביותר עליהם, שלאמיתו של דבר הריהו הרס האוכלוסיה".

כנגד זה ניתן ליהודים בסעיף 23 חופש בעסקי הגילדה וחלפנות מחמת חשיבותם למסחר בעיר חפשית. הקומיסאר מצא גם לנחוץ לנמק את הסעיף 29 [14] — בו נאסר על היהודים, החל מיום 24 ביוני 1818, להחזיק אנשי־שרות נוצרים — בכך, שאנשי השרות הנוצרים מתרגלים בבתי־היהודים לאי־נקיון עד כדי כך, שאין אפשרות להעסיקם אחר כך בבתי נוצרים. הוא הכניס סעיף זה בניגוד לכוונתן

10 Protokoll Nr 67 ddo 12/6 1816.

11 Prot. Nr 79 ddo 13/8 1816

12 Biografia włoscianina z nad brzegu Niemna. Warszawa 1815. ראה עליו במאמרי: שאלת היהודים בפולין בשנות 1815—1830, „ציון" ירושלים תש"ח—תש"ט, שנה יג—יד, עמ' 114.

13 Protokolle Bd II Nr 88 ddo 14/9 1816.
Observations du rapporteur sur les modifications du projet d'un statut organique proposé par le Senat pour regler l'état futur des Juifs (Nr. 88)

14 בנוסח הסופי.

השקופה של התקנות לטפח את התקרבותם של היהודים לאוכלוסיה הנוצרית.

בנאומו הדגיש במיוחד סוורטס־ספורק את השפעתה הרעה של היהדות על האופי הלאומי ומנהגי האזרחים הלא־יהודים בארצות פולין, דבר שהכריח את המעצמות, שקיבלו לרשותן חבלים פולניים, לחקוק תקנות מיוחדות לשמירת האינטרסים של האוכלוסיה הלא־יהודית.

מתוך הנסיונות שנקנו הטילו מעצמות החסות על הוועדה המארגנת לנסח תקנות יהודיות מיוחדות על העקרונות המובלטים בשיטות המינהל לגבי היהודים, כפי שיצאו לפועל בארצותיהן במשך שלושים השנים האחרונות.

מתוך תשומת־לב למצב העובדתי הוא הציע להקדים לתקנות את המבוא (préamble) הבא:

„הוועדה המארגנת בשים לב למצב רמת ההשכלה הנוכחית של תושבי העיר החופשית קראקא ושטחיה בני־דת משה ובהתחשב ביחסיהם אל שאר שכבות האזרחים הנוצרים, התקינה לאחר ששמעה את דעתו של הסינאט את התקנות הבאות״.

בתכנית בת 33 סעיפים הציע קודם כל הקומיסאר האוסטרי לבטל את המינהל האדמיניסטראטיבי הידוע בשמו ׳קהל׳ ולהעמיד את יהודי הרפובליקה תחת סמכויותיהן של העיריות והמועצות המקומיות (1§). לרבנים מוענקת הסמכות בענייני דת בלבד. הם נבחרים בכל שלוש שנים על־ידי התושבים היהודים בנוכחותו של פקיד אדמיניסטראטיבי, שישוגר לשם כך על־ידי הממשלה. הבחירה טעונה אישור הסינאט (2§). מתפקידם של הרבנים לנהל בשפה הפולנית רשימות של כל האירועים הדתיים, נשואים, גירושים, לידות ופטירות, וכן להוציא לפועל את הפיקוח על מורי־הדת (3§).

לאחר שלוש שנים מותר לרבנים להיבחר שוב. אם נפטר רב לפני גמר שלוש שנים יש לבחור ברב זמני (4§). הרוצה להחזיק בביתו ספר־תורה לשם עריכת תפילות, עליו לשלם סכום של 50 זה׳ בעד בית־החולים של קהילתו (5§) [15]. עונש בסך 1000 זה׳ צפוי לרבנים שיתערבו בענייני השלטונות המינהליים, שיפוטיים או משטרתיים (6§).

הרבנים רשאים להוציא בכתב פסקי־דין אך ורק בעניינים דתיים, הכתובים בלשון העברית והפולנית בעזרת מתורגמן על חשבון העדה (7§).

את הבחירה הראשונה לרב יש לקיים ג׳ חדשים לאחר פרסום התקנות. על המועמדים להוכיח, שיודעים הם לכתוב ולקרוא גרמנית ופולנית ושהם בעלי ידיעות ביסודות האריתמטיקה (8§). החל משנת 1827 יצטרכו המועמדים לרבנות להגיש תעודה שגמרו גימנסיה (8§). לרבנים אסור להכריז חרם על איזה אדם שהוא ולהסית נגד יהודים המתקרבים באורח חייהם לאוכלוסיה הנוצרית (9§).

לפי הסעיף 9 נקבע במקום הקהל, ׳ועד יהודי׳ מורכב מהרב ושני נבחרים יהודים — ובראשותו של נוצרי. מתפקידו של ועד זה להכין בראשית שנת־הכספים תקציב לתשלום רבית החובות, משכורותיהם של הרב, המתורגמן, הוצאות החזקת בית־חולים, בית־מרחץ בנינים צבוריים ושאר הוצאות הקהילה. לאחר שהתקציב יוגש לאישור הסינאט יקבע הועד את חלוקת התשלומים של חברי הקהילה. כשתאושר החלוקה יוטל על העיריה לגבות את הסכומים ולהמציאם לכיסוי הוצאות הקהילה.

החל משנת 1817 יבוטל מס המשקאות שהיהודים חייבים בו, אם הועד לא ימצא לנכון להטיל במקומו מס אחר (9§).

לפי הסעיף 11 מחולקים היהודים לשני מחוזות: לקזימיר וחשאנוב. לקהילת קאז׳ימייז׳ משתייכים היהודים תושבי פרברי קראקא, מוגילה, מודלניצה, באליץ, רובני, צ׳רניחוב, לישק, זביאז׳יניץ, פיסארי; לקהילת חשאנוב — היהודים בעיר חשאנוב ובכפרי המחוז (11§).

בתי־הכנסת, בתי־חולים ומרחצאות יועמדו תחת פיקוחן של העיריות. הספקת החולים והנחשלים תימסר למפקחים יהודיים שייבחרו על־ידי יהודים ויהיו נתונים לפיקוחם של ראשי הערים (12§). עם פרסום התקנות יחוסלו כל בתי־הספר היהודיים (חדרים, תלמוד־תורה). אם יוסיפו להתקיים ייענשו קשה הן המורים והן ההורים, אבל מותר להורות ילדים בבית לימוד־דת (13§) [16].

כל בתי־הספר הנוצריים פתוחים לילדי ישראל, ועל המורים להתייחס אליהם באהבה ובחיבה ולהשפיע ברוח זו על התלמידים הנוצרים (14§). לסינאט תימסרנה רשימות התלמידים היהודים בבתי־הספר העירוניים, הגימנסיות והאוניברסיטה (15§). ליהודים יש לתת שמות משפחה (16§). כל תושב יהודי יקבל תעודת־זיהוי. בסעיף ה־17 מדובר על ספרי רישום של לידות, נשואים, גירושים, פטירות. משנת 1824 יינתן רשיון־נשואים רק ליודעי פולנית או גרמנית [17].

חשיבות מיוחדת נודעת לסעיף 18 [18], האוסר החל מ־1 ביוני 1817 את ישיבתם של אותם היהודים בכפרים, שאינם עובדי אדמה או בעלי אדמה חקלאית, חוכרי מחלבה, טחנה. על היהודים תושבי כפר נאסר באיסור חמור כל מסחר־

15 הקומיסאר הפרוסי המליץ על סכום 50 זה׳. כל סכום גדול יותר פירושו הגבלת חופש הפולחן.

16 הקומיסאר הפרוסי העיר, שלא יכול היה להסכים, שבשעת סגירת בתי־ספר יהודיים יאסרו על לימוד־דת. לדעתו, אפשר להעניק לילדי ישראל את לימוד הדת בבית־הספר הכללי.

17 הקומיסאר הפרוסי העיר, שאין שום סיבה לדרוש מן היהודים ידיעות אלו, שהרי אין דרישה כזו לגבי הנוצרים.

18 הקומיסאר הרוסי מיונצינסקי העיר, שלפי הנסיונות עם ׳היהודים שלנו׳ מתברר, שדתם מעכבת בעדם את עבודת האדמה. כך, דרך משל, אסור להם לגדל בשטח אדמה אחד שני מיני תבואה. מצד שני, אסור להעביר לידי יהודים קרקעות ואחוזות בשעה שבעלי האחוזות שקועים בחיבות.
יש להשאיר לסינאט לקבוע את הזמן, בו יורשה ליהודים לרכוש קרקעות ואחוזות פרטיות.

יין 18א. מותר ליהודים לחכור אדמות באותם התנאים כמו הנוצרים. עד סוף מאי 1817 חייב כל יהודי, שהוא מחוסר מקצוע ואינו חקלאי, למסור הצהרה 18ב בכתב מה יהא עיסוקו בעתיד והיכן בדעתו להתיישב.

החוזים שנחתמו בין בעלי האחוזות והיהודים, שלפיהם הוחכרה לאחרונים לשנים אחדות מכירת י"ש בקמעונות או סיטונות, מבוטלים מיום 1 ביוני 1817, והם מחוסרי תוקף (§19). כל מי שיעבור על איסור זה ייעצר על־ידי המשטרה ויועמד לדין בפני בית־המשפט. בעל אחוזה שיעבור על תקנה זו, יקנסו אותו בקנס כספי ויפסיד את זכות הפרופינאציה (§20) 19. היהודים בפרברי קראקא ובעיירה רשאים לסחור בכל מיני סחורות, מחוץ לחפצי כנסיות, אבל מחובתם לנהל את ספריהם בשפה הפולנית (§21). אסור להם לסחור בי"ש בקמעונות ובסיטונות. כנגד זה רשאים הם לחכור טחנות ומחלבות (§22)20.

בבירת הרפובליקה רשאים היהודים להתעסק בכל סוגי התעשיה (§23) 21. מותר להם להתגורר באזורים הפתוחים לפניהם עכשיו לפי התקנות (§24). בקראקא רשאים הם להתגורר בפרברי קאז'ימייז' הנוצרי בין שני גשרי הוויסלה, מחוץ לרחוב וישלאנה, שם אסור להם לרכוש בתים.

בקראקא ובפרבריה מותר לגור ולרכוש בתים רק לסוגים הבאים:

(א) לסוחרים בעלי 50.000 זה' במזומנים או בסחורות, שעסקו 6 שנים במסחר וניהלו את ספריהם בשפה הפולנית, שלחו את ילדיהם לבתי־הספר הנוצריים והתחייבו לשולחם לגמנסיה;

(ב) אותם תנאים לבעלי חרושת;

(ג) לאמנים. כל אלה יקבלו את זכות האזרחות.

הרוצים להתיישב בקראקא מחובתם להתלבש בסגנון אירו־פי (§25, בתקנות שהוחלטו — §23). על יהודי קראקא אסור כל מסחר בעיר ובפרבריה, חוץ ממזונות, בירידים השבועיים. בירידים הגדולים שבחודשי מאי וספטמבר מותרת להם מכירת כל סחורה.

הגבלות אלו אינן חלות על יהודים בעלי זכות ישיבה בקראקא ופרבריה (§26 — בתקנון המנוסח §24). כדי לאפשר ליהודים שיתמחו במקצועות פרודוקטיביים, יקבלו בתי־החרושת ובעלי־מלאכה חניכים יהודים (§27 — בתקנון §25).

שום יהודי לא יקבל רשות ישיבה ברפובליקה, אם לא יצהיר שבדעתו לעסוק בחקלאות, או לא יוכיח שהוא סוחר, חרשתן, מדען או פועל מאומן.

את הרשות יעניק אך ורק הסינאט. היהודים שיבואו אל קראקא בעניינים פרטיים או לזמן קצר, יצטרכו להוכיח בדרכונים את חשיבות בואם. המשטרה תהיה רשאית לתת את הרשיון הדרוש ולהאריכו (§28 — בתקנון §26).

החזקת אנשי־שרות נוצרים מותרת רק בשבתות ובחגים. לאחר מכן תהיה החזקתם במשק־בית והחזקתם של פועלים נוצרים אסורות באיסור מוחלט (§29 — בתקנון §27) 22.

יהודי שיתנצר יצטרפו לו כל ילדיו שלמטה מגיל 14; למעלה מגיל זה — על־פי רצונם (§30 — הושמט בתקנון הסופי) 23.

מזכויות אזרחיות פוליטיות ורכישת נכסי־דלא־ניידי ייהנו אותם היהודים 24:

(א) שהתמסרו לחקר מדעי, כגון פרופיסורים ציבוריים, דוקטורים לפקולטות האוניברסיטה או אלה שרכשו תוארים אלה בחו"ל;

(ב) אמנים יודעי הלשון הפולנית או הגרמנית, אם התגוררו ברשות הסינאט 6 שנים בקרב האוכלוסיה הנוצרית בקראקא או בפרבריה, והתנהגותם היתה ללא דופי;

(ג) ממציאים; (ד) סוחרים וחרשתנים (§31 — בתקנון §28).

היהודים ישלמו את כל המסים המוטלים על התושבים הלא־יהודים. המסים המיוחדים שהיהודים שלמו מבוטלים לחלוטין. לפי זה מחוסלים מיום 2 במארס 1817 מס־הבשר ומס־המחט (szpilkowe) (§32 — בתקנון §29). מסי ארעי שהיהודים שילמו עד כה, יימשכו עד להסדר שייקבע על־ידי אסיפת־הנבחרים העתידה (§32 — בתקנון סעיף 30). במקום המסים המבוטלים חייבים היהודים לשלם עד יום 30 בנובמבר 1817, מדי חודש בחודשו, 5300 זה', ומיום 1 בדצמבר 1817 — 2650 זה' על־חשבון המסים החדשים, שעליהם תחליט אסיפת הנבחרים (§31 בתקנון).

התקנות שהקומיסאר האוסטרי הגיש לועדת הארגון היו למעשה מבוססות, כאמור, על התקנות היהודיות של הקיסר

18א כשהסינאט המשיך בגירוש היהודים מן הכפרים, הודיעה לו ועדת הארגון שאמנם רשאי הוא לאסור על היהודים את המסחר הקמעוני ביי"ש, אבל לא את ישיבתם בכפרים, אם רצונם לעסוק בחקלאות או במלאכות אחרות, וכן אין הוא רשאי לאסור את המסחר הסיטונאי ביי"ש.

18ב רייבניץ התנגד לתת לפקידות את הסמכות להכריע מי יוכל להישאר, אלא לדעתו יש להרשות ליהודים להעסיק פועלים ושכירים נוצרים.

19 במאה שבטלו בה מלקות בשבט, מוטב גם לא לאיים, לדברי רייבניץ, בעונש משטרתי.

20 להעת רייבניץ יש להתיר חכירת טחנות גם בכפרים.

21 רייבניץ התנגד לסגירת היהודים בגיטו, סבור הוא, שאסור לבודדם, שכן בידודם ירחיקם מציביליזאציה. בקראקא יש להתיר להם לגור בכל מקום. הלכלוך בקאז'ימייז' היהודית אינו אלא תוצאה של הצפיפות, שבה הם מוכרחים לחיות.

בעריכה הסופית רוכזו הסעיפים 21, 22, 23, 24, 25 בסעיפים 21, 22, 23 של התקנות שפורסמו.

22 רייבניץ היה בעד מחיקת סעיף זה, שנראה לדעתו מיותר לגמרי.

23 רייבניץ: 'מובן שיש כאן להוסיף, שגם לנוצרים מותר להמיר את דתם, אם רצוי להם שיתגיירו'.

24 לדעתו של רייבניץ רצוי להעניק ליהודים כל הזכויות האזרחיות בצורה בלתי־מוגבלת, שכן רק בדרך זו אפשר יהא להפיץ בקרבם את הציביליזציה.

יוסף השני ועל שאר התקנות שאוסטריה התקינה בענייני היהודים בגאליציה. בשים לב לכך דרש הקומיסאר רייבניץ להשתמש גם בנסיונות, שנעשו בתחום זה בפרוסיה.

לדעתו יש לבסס את תקנות היהודים בקראקא על העקרונות, שבהם השתמשו גם בגאליציה וגם בפולין ופרוסיה.

אמנם סבור היה, שיש לאסור על היהודים את מכירת הי״ש בכפרים, כדי לא לפרוע את מוסר האכרים, אולם יש להתיר זאת בערים. רצוי לעשות כל מאמץ כדי להעביר את היהודים לעבודת האדמה. כל דיבור על הצורך לקרב את היהודים לציבליזציה הוא מיותר, אם מציעים לבודד אותם כ׳נאלחים׳ ברובעים מיוחדים.

למרות כמה חילוקי דעות בין תפיסתו לבין תפיסת הקומיסאר האוסטרי, משוכנע רייבניץ שתימצא הדרך לפשרה ולהצעת תקנות מוסכמות על־ידי כל חברי הוועדה המארגנת [25]. יחד עם זה לא נמנע רייבניץ להעיר, שאינו רואה את תכניתו של הקומיסאר האוסטרי כדבר מושלם להכרעה, הואיל ועליו לקבל עוד הוראות מממשלתו בעניין העקרונות, שעליהם לשמש חוט־שדרה של התקנות הבאות [26].

למרות התנגדותו הפורמאלית של רייבניץ, היו סוורטס־ספורק ומיונציסקי משוכנעים, שתכניתו תתקבל על כל סעיפיה. עיקר חילוקי הדעות עם רייבניץ לא היה אלא אם על־פי הדין־וחשבון שלו מיום 23 בדצמבר 1816 יש להתיר ליהודים העוסקים בחקלאות להחזיק אנשי־שרות נוצרים.

בפברואר 1817 הודיע סוורטס־ספורק לווינה, שרייבניץ משהה את סיום ההסדר בכוונה תחילה, כדי להאריך בדרך זו את שרותו בקראקא. אולם, לפי דעתו, תכסיסו לא יצליח, שכן למעשה אושרו התקנות על־ידי הממשלה האוסטרית והרוסית. על כן מבקש הוא מממוניו בווינה הוראה כיצד לפעול, שדיחוי שהוא רצוי לרייבניץ לא יעכב את קבלת התקנות, שלהן מצפים הן הסינאט והן יהודי קראקא.

בינתיים הציף רייבניץ את הוועדה בהערותיו לעקרונות התקנות, והדגיש את עמדתו הליבראלית כביכול ואת דרישתו להעניק ליהודים זכויות אזרחיות. לבסוף הצהיר רייבניץ, בישיבה מיום 14 אפריל 1817, שהוא קיבל מאת ממשלתו הוראה לא להתנגד ולהסכים לתקנון, אלא שעליו להציע את השינויים הבאים: (א) להתיר ליהודים איזה זמן שהוא להעסיק אנשי־שרות נוצרים, הואיל ולא יימצאו מיד כאלה בקרב בני עדתם; (ב) לבטל את התשלום בסך 50 זה׳ בעד ספרי־תורה בבתים פרטיים.

עד מאי 1817 נמשך עדיין המשחק הזה מחמת הפרוצדורה המסובכת בפנייתם אל ממשלותיהם בכל עניין שלא רצו להכריע בעצמם, דבר שדחה את ההסדר הסופי.

נוסף לזה בא עניין תרגום התקנות. אלו חוברו בלשון הגרמנית והצרפתית, ורק במאי 1817 נמסר לסינאט להדפסה ולפרסום תרגומן הפולני שנעשה בידי הקומיסאר הרוסי־הפולני מיונצינסקי. אמנם הסינאט ואסיפת־הנבחרים לא היו נלהבים מן התקנות; לדעתם היה התקנון יותר מדי ליבראלי ביחס ליהודים. בראשית 1818 הגישה אסיפת־הנבחרים פטיציה לתשומת־לבן של מעצמות החסות, ובה הצביעה על העובדה, שהתקנות מבטלות את החרויות והפריבילגיות של מלכי פולין, שהוענקו לתושבים הנוצרים בקראקא, וכן נפגעים הם בחופש המסחר, קניית בתים ומכירת משקאות [27].

הסינאט הודיע גם ב־23 בדצמבר 1817 כי אסיפת־הנבחרים אין בדעתה לקבוע מס־מסחר מיוחד במקום המסים היהודים המבוטלים; היפוכו של דבר: ברצונה לקיים בתוקף את כל המסים הישנים.

הוועדה המארגנת התנגדה בכל תוקף לעמדה כזו והטילה על הסינאט להודיע לאסיפת־הנבחרים, שהקומיסארים ביטלו ברוח הוראות ממשלות־החסות את כל המסים שהיהודים שילמו עד עכשיו. לפי הוראות אלו צריכים הקומיסארים לעמוד על המשמר שנטל המסים על היהודים לא יהיה גדול יותר מזה של שאר התושבים. הקומיסארים לא יוכלו לשנות זאת. לסינאט ולאסיפת הנבחרים אין ברירה אלא לקיים את סעיפי התקנות, אולם ברשותם להחליט על סוג אחר של מסים, כדי למלא את החסר בקופה הממלכתית [27א]. הסינאט לא קיבל זאת לתשומת־לב, וטען, שהמדובר במס־המחט (špilkowe) שאינו קשור בדת, לפי שמשלמים אותו בעד מגרשים ברובע קאז׳ימייז׳. כנגד זה טענה הוועדה, שאף־על־פי שמס זה הוא מס־קרקע, אבל בהמשך הזמן הוא נהיה למס אישי יהודי (jüdische Personalsteuer).

לוועדה המארגנת ידוע על סמך תעודות, שחוץ ממס־המחט שילמו ומשלמים יהודי קראקא גם מס־קרקע.

לפי דרישות הקומיסאר הרוסי הוחלט לדרוש מאת הסינאט, שיברר על יסוד התעודות אם מס־המחט הוא רק מס־קרקע בלא שיהיה לו איזה קשר שהוא בצד יהודי.

גם רייבניץ ומיונצינסקי דרשו לתבוע בתוקף מאת הסינאט שיקיים את תקנות הוועדה המארגנת ויתנגד לכל שינוי זדוני מצד הסינאט, שהרי אין לסבול שהסינאט יעמיד פנים „כאילו תקנות הוועדה אינן קיימות כלל״. אין לשכוח, שהתקנות אושרו על־ידי מעצמות החסות, והללו לא תסבולנה דיכוי של איזה חלק שהוא מן האוכלוסיה.

גם מצד הקהילה היהודית התלוננו כנגד הסינאט על שהטיל מסים בלתי־חוקיים, מתוך הנחה שהסינאט פגע בשוויונם בתחום המסים שהוכרז בתקנות.

ביחוד לא היה הקהל מרוצה מן העובדה, שבתקנות הוכנס סעיף הקובע את התחייבותם להכניס כספים על חשבון סילוק חובות הקהילה [28]. נוסף על תלונה זו ערערו גם נגד המסים,

25 Note v. Reibnitz ad Protokoll Nr 90 v. 16.XI 1816

26 דו״ח של הקומיסאר האיסטרי אל הנשיאות של לשכת החצר הסידית 18.9.1816. W.St.A. Berichte aus Krakau 1816 Fasz. 2

27 דו״ח מ־31 במרס 1818; W.St.A. Krakau Fasz 5

27א Protokolle Bd III Nr 186 ddo 23/XII 1817

28 הפריטוקילים של הוועדה המארגנת. Bd. III Nr 133 ddo 23/V 1817; Bd IV Prot. Nr 208 ddo 3/3/1818.

שעליהם החליט הסינאט והם היו בניגוד לשוויון־המסים בין יהודים לבין נוצרים[29].

בינתיים ניגשה הוועדה המארגנת בתחילת ספטמבר 1818 לסיום עבודותיה, וראתה צורך להגיש למעצמות החסות דין־וחשבון סופי על הסדר ענייני היהודים ברוח ההוראות שניתנו להם.

„התקנות על היחסים העתידים של היהודים ברפובליקה קראקא — נאמר בדין־וחשבון של סוורטס ספורק[30] — יחוברו לפי העקרונות שנקבעו בהוראה הדיפלומאטית שנמסרה לקומיסארים של מעצמות־החסות. אם נמצאת בתקנות איזו תקנה שהיא המקילה, בניגוד לחוקים הקודמים, על הקיום האזרחי והפוליטי של היהודים, הרי ניתנה היא לפי רצונן המפורש של מעצמות החסות המכובדות". מתוך הנחה זו קבעה הוועדה עוד בישיבתה מיום 9 בדצמבר 1817, ש„התקנות שנקבעו לשם הסדר ענייני היהודים אינן ניתנות לשום שינוי בכל הסעיפים, שבהם הוצהר קיומם הפוליטי לטובתם ושוויונם עם הנוצרים בקביעת מסים ונטל התחייבויות ציבוריות. שאר התקנות ניתנות לשינויים בעתיד בדרך קונסטיטוציונלית, ביזמת הסינאט ובהחלטת אסיפת הנציגים, בתנאי ששני העקרונות הנ"ל לא ייפגעו".

ב־11 בספטמבר 1818 התקיים הטקס החגיגי של מסירת תעודת הקונסטיטוציה לסינאט. רייבניץ הדגיש בנאומו את הקו היסודי שבתחוקה והוא: סובלנות ושאיפה ליחסי אחווה של כל התושבים. הקומיסאר האוסטרי סוורטס־ספורק, מסר סקירה היסטורית על עבודותיה של הוועדה המארגנת, והצביע על הוראותיהן של מעצמות־החסות, שלפיהן שוחררו היהודים מכל המסים שהוטלו עליהם כיהודים. בתקנות הוכרז השוויון הבלתי־משתנה של היהודים והנוצרים בחלוקת ההיטלים הציבוריים ובסילוקם. לפני היהודים נפתחה האפשרות של עיסוק בכל סוגי המסחר והמלאכות. בעניין קרקעות יחידות ומשקים שלמים ניתנו להם הזדמנויות לוותר על רוכלות ועסקי־נשך ולהתפרנס באופן ישר והגון. כדי להקים מכל תושבי הרפובליקה אומה (Nation) אחת, מאפשרת הוועדה ליהודים למלא את תקנות החוק, שלא ייבדלו משאר התושבים בתלבושתם המזרחית, וכן היא מאפשרת להם לקנות בתים וארמונות ברחובות הבירה המאוכלסות ביותר, לרכוש את הזכויות הפוליטיות ובעקבותיהן להשיג גם משרות ממלכתיות. וכל זה מתוך בטחון, שמעשי־ממשלה משכילה לא יודרכו ברוח החושך, איבה דתית ויצר רדיפות. „לאחר 12 שנים יהא בסמכותו של הסינאט להתיר ליהודים קניית אחוזות שלמות"[31].

בדין־וחשבון ששלח לווינה ב־1 באוקטובר 1818 סקר סוורטס־ספורק סקירה רבת־עניין את פעולות הוועדה המארגנת להסדר ענייני היהודים. בסקירתו משתקפים קווי היסוד, שהדריכו את הוועדה בעניין היהודים.

לדבריו, העמיד במפורש סעיף 15 של ההוראה הדיפלומאטית את בני כל הדתות המוכרות, ובכללן את היהודים, תחת חסות החוקים. ולכן אין להרשות שיטילו על יהודים, במידה שהם ימלאו את כל ההתחייבויות המוטלות עליהם, יותר מסים מאשר על הנוצרים. מטעם זה, הרי גם כל המסים שהוטלו על דתם, מנהגיהם ומזונותיהם הקשורים בחוקי דתם (מס־הבשר וכו') אינם מוצדקים. בדרך זו מרחיקים רק את תהליך הסתגלותם לציביליזאציה ולאוכלוסית הארץ. מן הראוי להעניק להם את החסות המלאה של התחוקה, זו שהוזכרה בפירוש בסעיף 3 של הקונסטיטוציה.

כדי להבטיח קו מנחה זה, שלפיו יוסדרו היחסים שביניהם לבין הרפובליקה, נקבעו לאחר ויכוחים מרובים התקנות המיוחדות ליהודים.

התקנות חדורות אותן כוונות, שהדריכו בסוף המאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט את ממשלות אוסטריה ופרוסיה בטיפולן בבעיה היהודית. אכן, כלפי חוץ דובר הרבה על הקו הליבראלי שיש לנקוט לגבי היהודים, ואילו למעשה לא עשו כלום להענקת שוויון־זכויות מלא ליהודים, פרט לשכבות מצומצמות. גם בתקנות קראקא אין שום חידוש לטובת היהודים. הן חוברו ברוח הפטנטים היהודים המפורסמים וכן האדיקט הפרוסי מיום 22 במרס 1812.

הקומיסאר האוסטרי היה גם מעוניין לקבוע את העקרונות בעניין קבלת יהודים זרים שברצונם להשתקע בקראקא. אבל הדבר לא עלה בידו, כיוון ששני הקומיסארים — הפרוסי והרוסי — טענו, שאין הם מוסמכים לטפל בעניין זה לפי שלא קיבלו הוראות.

למרות כל הבטחונות החוקיים חששו הקומיסארים, וביחוד

"Final-Relation des Bevollmächtigten Hofkommissars Grafen Sweerts-Sporks über dessen Sendung zur Organisierung der Freystadt Krakau.

בדו"ח המדובר נאמר, שבהוראה הדיפלומאטית לוועדה המארגנת נקבע בסעיף 15:

"Die Konstitution stellt im Art 2 die Glaubensgenossen aller tolerierten Religionen unter den Schutz der Gesetze. Hierher gehören hauptsächlich die in Krakau wohnenden vielen Bekenner der mosaischen Religion. Es kann nicht gestattet werden, dass diese Volksklasse bei öffentlichen Abgaben und Lasten insoferne sie sich den nemlichen Pflichten und Lasten wie die christliche Bevölkerung unterzieht, stärker angezogen werde, als die christlichen Glaubensgenossen. Am allerwenigsten ist die bisher gewöhnliche Besteuerung ihrer Religion durch Auflagen auf ihre Gebräuche und mit religiöser Frömmigkeit bereiteten Genussmittel (Koscher-Abgabe) zu dulden, da hierdurch immer mehr der Zeitpunkt der Veredlung und Nazionalisierung dieser zahlreichen Volksklassen entfernt wird.

Die im Freistaate vorhandenen Juden müssen geduldet werden und den vollen Schutz der Gesetze geniessen".

29 דין־וחשבון של הקומיסאר האוסטרי מיום 21 ביולי 1818, מספר 1621. Berichte Krakau Fasz 6

30 מיום 12. 8. 1818, Fasz 6. Nr 1661

31 נוסח שלם של נאומו בדין־וחשבון שלו מיום 1.10.1818, Nr. 1722

סוורטס־ספורק, שעם ביטול הוועדה המארגנת יישכחו כל התקנות ו„ימשך ויקויים דיכויים הגלוי של היהודים בניגוד לתקנות" [32].

השתלשלות העניינים לאחר 1818 הוכיחה עד כמה צדק הקומיסאר האוסטרי [33].

ג. מצב היהודים בשנים תקע״ז—תקצ״ג (1817—1833)

הוועדה המארגנת עזבה את קראקא וסמכויות הממשל עברו לידי הסינאט ואתן גם ביצוע תקנות היהודים.

מיד ביטל הסינאט את הקהל, מינה את ועד היהודים ואת היו״ר שלו, היועץ מידלארסקי, ואישר גם כרב לשלוש השנים הבאות את הרב צבי דוד הלוי. מטעם היהודים השתייכו לוועד (על־פי §§ 9 של התקנון) 2 נציגים והם: יוסף גלייצמאן (חשאנובר) והירש־לייבל בייננפלד [1], שנבחרו בבחירות, בהן השתתפו 291 תושבי קאז׳ימייז׳ היהודית. בתור ממלא מקום נבחר זכריהו פרנקל, שכבר בשנת 1811 שימש פרנס הקהלה. לאחר שביננפלד עזב את קראקא, נכנס הוא לוועד כחבר מלא. במרוצת הזמן השתייכו לוועד — פרט ליו״ר הנוצרי — הרב, שני נציגי היהודים וגם שני ממלאי־מקום שלהם.

32 דין־וחשבון מיום 21 באוגוסט 1818.

33 על האווירה ביחס ליהודים שהיתה שוררת בשנים אלו בחוגי הצמרת הקראקאית, אנו למדים מתוך דבריו של הסינאטור יאצק מיירושבסקי, ממנהיגי הפולנים בקראקא ואחד מדבריו:

"Stosunek Żydów do mieszkańców miasta Krakowa jak 1:3, a nadto obojętnoscią poprzednich rządów upoważniona do zostawania pod swym oddzielnym rządem kahałow mające w ręku władzę administracyjną-policyjną i sądową tworzący naród w narodzie, ma oddzielny język ludności, niezrozumiały zabobon, odosobniający go od reszty-społeczeństwa. Przypuszczeni od zupełnej równoscipolitycznej, stanowiliby Żydzy wyrazną przewagę w interesach kraju na ktorą raz dozwoliwszy, zostałaby rzecz publiczna narażona na niebezpieczeństwo wynikające z Ducha korporacyi, tak widocznie okazującego się w tym ludzie na pozór poniżonym, w istocie zaś obszerne, acz tajemne wpływy posiadającym.

Przecież odrzucając ogół, dano możność dostąpienia tego zaszczytu tym osobom wyznania mojżeszowego, któreby się do upragnionej cywilizacyi ludu tego zbliżały, a komisja organizacyjna wydanym poźniej statutem zamierzyła sobie, wskazać klasę starozakonnych urządzającym, senat zaś idąc za jego przepisami wkrótce kilku pomiędzy nich do stanu cywilizacji zbliżonych do używania praw obywatelskich przypuścił".

(Senator Jacek Mieroszewski: Dzieje Rzpltej Krakowskiej ב: Przewodnik naukowy i literacki, Lwów 1886 t. XIV p. 229).

עוד ב־3 במרס 1817 נתמנה על־ידי הסינאט למזכיר הקהל שמואל באום. הוא בא לאחר שלמה בילדהאואר, שמילא תפקיד זה בימי נסיכות ורשה. שמואל באום היה אדם משכיל, ששלט יפה בלשון הפולנית. בימי הנסיכות הוורשאית היה מתרגם בשביל השלטונות כתבים מעברית ואידית לפולנית. באום שימש בתפקיד מזכיר עד יום מותו, ב־21 באוקטובר 1822.

על־פי הסעיף השביעי של התקנות היה צריך להיות על־יד הרב מתורגמן מושבע נוצרי, במשכורת שנתית של 1000 זה׳. המתורגמן הראשון שנתמנה על־ידי הסינאט היה מאתיאוש ביסטשוצקי, שנשאר בתפקיד זה עד 1822.

בישיבות הוועד היהודי השתתף גם הרב, שסמכויותיו קוצצו על־פי התקנות במידה ניכרת. הרב צבי דוד הלוי, שישב על כסא הרבנות משנת 1799, מילא למעשה את מקומו של הרב משה שלמה זלמן מקורץ, שנבחר לאחר מות אביו הרב יצחק הלוי, והוכרח מיד לאחר בחירתו לעזוב את קראקא מחמת המריבות בין החסידים והמתנגדים. ואולם בשנת 1816, כשנפטר הרב משה שלמה זלמן (ו׳ בשבט תקע״ו), נתמנה צבי דוד הלוי לרב, לאחר שר׳ מרדכי בנעט סירב לשבת על כסא הרבנות. בזמן כהונתו נלחם בחריפות בחסידים ומנהיגיהם בקראקא, ר׳ קלמן ובנו אהרן אפשטיין. הרב הלוי היה „בעל נפש טובה וסופר מהיר בלשונות העמים בכלל ובשפתנו הקדושה בפרט, כאשר יעידון ויגידון הסכמותיו הנדפסות בראש ספר שלמי נזיר (קראקא תקפ״א) ובראש שו״ת אבני קדש (ורשה תקע״ט) ותשובה אליו ערוכה בשו״ת ברית אברהם (חאה״ע סי׳ סד)" [2].

לפי התקנון היו סמכויותיה ומסגרת פעולותיה של הקהילה מצומצמות. מתפקידו של הוועד היהודי היה לסדר את חלוקת המסים לראשי המשפחות, לשלם את משכורות הרב, המזכיר, פקידי הוועד ושומרי העיר היהודית, וכן לכסות את הוצאות בית־החולים ובתי־הספר וכן לשלם את משכורתו של מורה הדת היהודית בבתי־הספר הכלליים.

כל העניינים הכספיים התנהלו על־ידי גזברות העיריה (Kasa Głowna) כקרן מיוחדת שנקראה קרן יהודית (Fundusz Starozakonnych). סידור זה גרם לא פעם לסיבובים, כיוון שהגזברות העבירה על דעת עצמה כספים מחשבון הוועד היהודי על חשבון העיריה. מצב זה הביא למעשה לתלותו של הועד בגזברות העיריה בענייני כספים. בעד ניהול הקרן קיבל מנהל משרד החשבונות של העיריה משכורת שנתית בסך 700 זהובים, ואותו סכום שולם גם לקופאי.

ההכנסות המרובות מחכירת מס הבשר הכשר הכניסו לקרן היהודית בשנים הראשונות 60.000 זהובים מדי שנה בשנה, ואח״כ סכומים גדולים יותר. בשנת 1847 הגיע הסכום ל־90.000 זה׳ לשנה. מלבד הכנסות אלו קיבלה הקרן גם את שאר ההכנסות, שעלו בממוצע שנתי בין 100.000 עד

1 נפטר בקראקא ב־ו׳ תמוז תר״ד. נוסח מצבתו ב„לוחות זכרון" של חיים דוב בעריש פרידברג. פרנקפורט ד/מ 1904, עמ׳ 109—110.

2 פרידברג, לוחות זכרון, עמ׳ 44.

125.000 זה׳, ואילו ההוצאות שכוסו מכספיה הגיעו ל־80 אלף עד 90.000 זה׳ [2א].

לכיסוי תקציבו השתמש הוועד היהודי, בשעת הצורך, בעודפי הכספים בצורת הלוואות כנגד רבית.

גם לאחר סיפוחה של הרפובליקה לאוסטריה, נשארה הקרן בידי האוסטרים שמסרוה לעיריה.

תקציבו של הוועד היהודי גדל משנה לשנה עם ריבוי ההוצאות וסילוק חובותיה של הקהילה מימי פולין העתיקה.

ההכנסות שעמדו לרשותו של הוועד מקורם: (א) במס הבשר הכשר, או יותר נכון: בדמי החכירה שלו; (ב) בדמי חכירה בעד בית־המרחץ, שהושכר בשנת 1820 למשך 10 שנים בסך שנתי של 1100 זה׳; (ג) בשכר דירה משלושה בתים, שהיו רכושו של הוועד, שהכניסו 2.287 זהובים [2ב].

בתקציב ההוצאות כלולים היו:

I. הוצאות המינהל והן:

(א) משכורת הרב בסך 3000 זה׳ לשנה (משנת 1833 הוקטן לסך 2000) [2ג];

(ב) משכורת מזכיר הועד — 1500 זה׳ לשנה;

(ג) משכורת המתורגמן הפולני ברבנות — 1500 זה׳ לשנה. סכום זה שולם עד שנת 1833, לאחר מכן בוטלה משרה זו, ואת מקום המתורגמן מילא מזכיר הוועד (קשפיצקי), שקיבל בעד תוספת תפקיד זה 400 זה׳ לשנה;

(ד) הוצאות המשרד — 600 זה׳;

(ה) משכורת הקופאי — 300 זה׳;

(ו) משכורת המפקח על הבתים והתקציב — 200 זה׳;

(ז) משכורת מורה־דת — 1000 זה׳;

(ח) משכורת שמשי בתי־הכנסת — 300 זה׳;

(ט) קצבות לאלמנתו של באום, למרקוספלד ולבנו של הרב הלוי וכן פיצויים לגב׳ קאלהורי — 1300 זה׳;

(י) לגזבר הקרן היהודית — 700 זה׳;

(יא) הוצאות ניקיון, פיחים, שומרי לילה, תיקונים ושי־פוצים, ביוב — 2500 עד 3500 זה׳.

התשלומים בעד שמירת לילה, שרות מכבי אש, ניקוי בארות, תיקון תעלות ביוב, שכר־דירה בעד אטליזים, הזנת אסירים יהודים ותשלומים לעיריה, עלו בפרק־הזמן 1818 — 1847 לסך 136.753 זה׳.

II. פעולות סעד:

מעות חיטין, ריפוי חולים עניים, חלוקת פחם ועצי־הסקה, תפוחי אדמה, החזקת יתומים וישישים — הוצאות אלו כוסו מתרומות ונדרים.

III. משנת 1828 עבר בית־החולים למינהל הוועד, ותקציבו, שעלה בשנים 1828—1829 לסך 17.750 זה׳, כוסה בחלקו על־ידי הוועד.

סילוק חובותיה של הקהילה הישנה היה מעמסה לא קטנה. אמנם אין בידנו רשימה מפורטת של חובות הקהילה, ואולם ידוע מרשימת הוועדה לחיסול חובות מוסדותיה האוטונומיים של יהודי פולין בשנת 1764, שקהילת קראקא היתה חייבת אותה שנה לכמרים 346.240 זה׳, לשלטונות חילוניים ולבעלי חוב שונים — 242.287 זה׳, ובס״ה — 588.527 זה׳ [3].

בשנת 1773 — בזמן הכיבוש האוסטרי — הגיעו חובות הקהלה ל־473.879 זה׳ [4]. חובות אלה הכבידו מאוד על הקהילה גם בראשית המאה הי״ט, ושללו כל אפשרות של איזון תקציבה.

ועדות חקירה שונות טיפלו בבעיה כיצד לסלק את החובות. עוד בשנת 1796 ביקשה הקהלה מאת השלטונות חסות מפני תקיפותם של הנושים. בימי אוסטריה סולקו הרבית וחלק מן הקרן על־ידי מס־הבשר, ואולם הבעיה לא נפתרה לחלוטין.

בימי הרפובליקה נתעוררה בעיה זו בזמן הדיונים על התקנות, שבהן נקבע בפירוש (§ 9), שמהכנסותיו של הוועד היהודי יש לסלק את הרבית וגם את קרן החובות. על־ידי כך נעשה הוועד יורשה של הקהילה הקודמת. והרי מעצמות־החסות היו מעוניינות בחיסול החובות, שעליהם היה אחראי הסינאט הקראקאי. יורשי הנושים, ובפרט מצד המוס־דות הכנסיתיים והמנזרים לחצו ודרשו בתוקף את תשלומי הרבית וגם את החזרת הקרן [5]. על רקע זה נערכו משפטים, והוועד טען שהאוסטרים קיבלו את מס־הבשר, שממנו היו צריכים גם לכסות את כל החובות. נוסף על כך שילמו היהודים גם מס־משפחה, שהיה מיועד לסילוק חובות הק־הילה. אוסטריה דחתה טענות אלו, ולאחר משא־ומתן שנמשך שנים סודר הענין לטובת ממלכת פולין, שקיבלה עליה רק סילוק החובות לכמורה. בעניין חובותיה של הקהילה הקרא־קאית התנהל משא־ומתן בוורשה על־ידי שליחיה. תוצ־אותיו של משא־ומתן זה אינן ידועות לנו.

הוועד גבה מתושביו מס (składka kahlalna) על־פי הע־

2א Marek Bossak: Struktura gospodarcza Żydów krakowskich w pierwszej połowie XIX wieku (כתב־יד).
אני מודה למר בוסאק שהעמיד לרשותי את כתב־היד של מחקרו.

2ב ואלה הם הבתים: (1) בית מספר 199; (2) בית מספר 89, שהוועד קנה מידי בלומנפלד, חוכר מס בשר כשר, בסך 10.000 זה׳; (3) בית שנדבה הגב׳ קאלהורי (כתב־יד מ. בוסאק, עמ׳ 50).

2ג חברי הוועד והיו״ר לא קיבלו משכורת וכן הדיינים קבלו רק דמי־בוררות.

3 ד״ר י. שיפר: פינאנציעלער חורבן פון דער יודישער אויטאנאמיע אין אלטן פולין, ב:עקאנאמישע שריפטן (איווא) II באנד (ווילנה 1932), עמ׳ 18.

4 מהם לכמרים — 373.525 זה׳, לאצילים — 84.954 זה׳, ולבעלי חוב יהודים 17.400 זה׳. Dr. Majer Balaban: Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu, t. II, p. 724—725.

5 Judita Freilich: Zagadnienie likwidacyi dlgow kahału Kazimierskiego po III Rozbiorze Polski (1795—1809) w okresie Rzpl. krakowskiej (1817—1829): Miesiecznik żyd. 1933, p. 467—478.

רכה, ואולם סכומי המס לא הספיקו לכיסוי ההוצאות. לפי בקשתו של הוועד היהודי הוטל איפוא שוב מס על בשר־כשר, שנמסר במכרז בחכירה לחוכרים שונים (מהם ידועים לנו, שמחה בלומנפלד, ברל לוכסמבורג, שכנא מרקוספלד ולבק יודקביץ) תמורת דמי חכירה שנתית בסך 60.000 זה׳.

מס הבשר הכשר היה מעיק בעיקר על האוכלוסיה העניה. מליטרה בשר־בקר שולם מס בסך 4 גרושים (מזה 1 גר׳ בשביל בית־החולים), מתרנגול — 10 גר׳, מאווז 18 גר׳, מברווז 8 ומתרנגול־הודו זהוב אחד. גם אוכלי טריפות והמשומדים [5א] חוייבו במס זה. המשומדים שילמו את המס עד יום התנצרותם, ואילו אוכלי טרפות — לפי הסכם מיוחד עם חוכר המס.

מס בשר כשר חל גם על היהודים בכפרים. שם באו לידי הסכמים עם חוכרי המס בצורת תשלום שנתי מכל משפחה לפי מצבה הכלכלי (30, 20 או 15 זהובים למשפחה לשנה).

עניין מס הכנסה שימש נושא קבוע למאבק עם הסינאט, שכן הוועד היהודי כיוון שידע שמס זה מכניס רווחים ניכרים, ביקש כפעם בפעם להוריד את סכומי התשלומים. לעתים קרובות ביקש גם את תמיכתם של הרזידנטים [5ב] בנדון.

במסגרת פעולתו של הוועד היהודי היתה גם הדאגה לצורכי בית־החולים היהודי.

בשנת 1819 הוקם ועד מפקח, ששיקם את בית־החולים על 18 המיטות שבו, שהיה מוזנח עוד מימי הכיבוש האוס־טרי. לכיסוי הוצאות בית־החולים קבע הוועד בתקציבו 10.092 זה׳ ו־26 גר׳ לשנה [6], חוץ מן ההכנסות מתוספת מס הבשר הכשר ומתרומות. בבית־החולים היה עסוק רופא מומ־חה, שמשכורתו השנתית היתה 1000 זה׳, כירורג — 700 זה׳, מנהל אדמיניסטראטיבי — 200 זה׳ ושני אנשי שרות — 665 זה׳.

בשנת 1821 קנה הוועד בית וחזר וצייד את בית־החולים. בניגוד לבקשת הוועד היהודי שהמליץ לקבל כרופא את ד״ר פיליפ בונדי, שהיה רופא בקראקא משנת 1782, וככירורג את שלמה וולץ, מינה הסינאט את פרופ׳ ד״ר יוליאן סאוויצ־בסקי, ומשנת 1831 — את ד״ר רוזנצוויג. וולץ נתמנה כירורג ומילא תפקיד זה עד 1826. אחריו נתקבל מאיבסקי, ובשנת 1827 — אנטוני בינקיאביץ במשכורת של 800 זהובים לשנה.

בשנים 1817—1818 עלה תקציב בית החולים ל־12.700 זה׳, בשנת 1828 ל־17.750 זה׳ 20 גר׳, ובשנת 1836 — 17.283 זה׳ 24 גר׳ [6א].

מעמד כמעט אוטונומי היה לחברה קדישא, ואולם בשנת 1821 דרש הסינאט דין־וחשבון מתקציבה. לדרישה זו נתלווה גם איום, שיצרפו את הכנסותיה לקרן היהודית. לאחר משא־ומתן אישר הסינאט בשנת 1824 את חוזי שכירות הדירות והחנויות שנמצאו בבתיה. כלל תקציבה הגיע ל־4381 זה׳ הכנסות ו־4379 זה׳ הוצאות. כבכל קהילה היו גם כאן סכסוכים בינה לבין הקהילה. לוועד היהודי היו כפופים 6 בתי־כנסת גדולים ושני בתי־כנסת קטנים.

אף־על־פי שבתקנות היהודים הוכרז העיקרון, שבנוגע למסים יש לבטל את המיוחדים שבהם שחלו על היהודים ולשמור על שוויון־מסים בינם לבין הנוצרים, התכחש הסינאט לחלוטין לעיקרון זה.

היהודים שילמו את המסים הכלליים וכן:

(א) מס־אישי־עסקי (podatek-osobisto przemysłowo-kla-syczny), ששולם לפי תשעה סוגי־רכוש מכל התושבים, חוץ מן האכרים מחוסרי־כל. מסך כולל של 105.884 זה׳, בשנת 1818, הוטל על 15.000 היהודים לשלם 56.663 זה׳. כנגד זה שילמו מאת אלף הנוצרים 49.221 זה׳. חלוקת הסכום שהוטל על היהודים נמסרה לוועד היהודי, שחייב את יהודי קאז׳ימייז׳ ב־46.360 זה׳ ואת יהודי חשאנוב ב־10.303 זה׳. חשאנוב סירבה לשלם את הסכום שחייבו בו אותה, ולאחר מריבות והתערבות השלטונות קיבל עליו הוועד היהודי בחשאנוב בשנת 1820 לשלם סך 9.980 זה׳.

בשנת 1833 נקבע, שיהודים בעלי זכויות אזרחיות ישלמו מס זה בגובה הסכומים שמשלמים הנוצרים.

(ב) מס־קרקעות.

(ג) מס־ארובות: מארובה בבית־חומה — 23 זה׳ 71 גר׳, מבית־עץ — 17 זה׳ 7 גר׳.

נוסף על מסים אלה היו גם מסים על בתי־מרזח, ירידים, משטרה, מיצרכים, מס מבואות (rogatki).

חוץ ממסים אלה שילמו כיהודים:

(א) מס־המחט בסך 3600 זה׳ לשנה.

התקנון היהודי (§ 29) קבע אמנם, שמיום 31 בדצמבר 1817 יבוטל מס זה, אלא שהסינאט הציע לאסיפת הנבחרים לקבוע מס זה כמס קרקע. לאחר ויכוחים בישיבת אסיפת הנבחרים ב־4 בדצמבר 1818, הוחלט להמשיך בגביית המס הזה כמס קרקע [7]. עד לחיסול הרפובליקה שילמו היהודים במשך 32 שנות קיומה (1816—1847) סך של 115.700 זה׳ [8].

5א בנובמבר 1833 באו לקראקא מסיתים אנגליים והתחילו בפעולה בקרב היהודים. בכל שבת בשעה 3 אחה״צ, קיימו אסיפות בכנסיה. הם חילקו מאה ספרים של הברית החדשה. (Gazeta Krakowska 1833 (27.XII) Nr 341; 1834 (16.I) Nr 12, Bąkowski l.c. III, p. 30—33). אין בידינו ידיעות על יהודים שהמירו את דתם בשנים אלו. ידוע, רק שמַרצין פיינטיך הוא היהודי הראשון שהתנצר (ב־2 במרס 1846 והוא הוכרח לשלם מס בשר כשר.

5ב Wiener Staatsarchiv: Krakau IV Fasz 8

6 Dr. M. Balaban l,c., t. II, p. 616—618

6א M. Bossak, כ״י p. 56.

7 דו״ח של הרזידנט האוסטרי בארון ליפובסקי מ־10 בינואר 1819 W. Staatsarchiv: Pohlen IV, Fasz 7

8 מספרים אלה נמסרו בתזכיר מיום 18 בספטמבר 1851 שהוגש על־ידי נציגי הקהילה בקראקא אדולף לויצקי והיינריך מארקוס־פלד למשרד הפנים האוסטרי בווינה A. d. Min. des Innern IV T. 8. 2447/35, 851/2.

(ב) מס בשר כשר, כאמור, בסך 60.000 זה׳ לשנה.

(ג) מס להחזקת בארות והתקנת מדרכות בעיר היהודית (kameralijne).

לפי 31§ של התקנון הגיע מס זה ל־5300 זה׳ לשנה. מיום 1 בדצמבר 1817 היה צריך להורידו עד 2650 זה׳. כנגד זה העלה הסינאט בשנת 1818 את הסך השנתי ל־6535 זה׳, ומשנת 1844 שילמו היהודים מדי שנה בשנה 9.035 זה׳. בס״ה שילמו בשנת 1816—1848 — 190.107 זה׳.

(ד) מס מיוחד שילמו היהודים בעד החזקת אנשי שרות (בעד כל אחד מהם — 2 זה׳ לחודש) ומיניקות יהודיות (זהוב אחד לחודש לכל אחת מהן). בשנת 1845 הוכפלו מסים אלה.

(ה) מס משקאות שהוחכר בדרך מיכרזים. החוכרים הראשונים הרשל ניימאן ויוסף באדר, שילמו בעד התקופה מן האחד ביוני 1815 ועד ה־31 ביוני 1816 סך 30.000 זה׳.

מלבד מסים אלה הוטל על היהודים להשתתף בכיסוי ההוצאות לתיקוני בארות, תעלות וביוב, דמי־שכירות לעיריה, לשומרי העיר, לכבאים וכו׳. חלקם בהוצאות אלו בשנים 1818—1847 עלה לסך 78.957 זה׳ [9].

חששותיו של הקומיסאר האוסטרי סוורטס־ספורק בדו״ח הסופי שלו, שהסינאט לא ימלא את סעיפי תקנות היהודים לאחר שתצא הוועדה המארגנת ויחזור לשיטת הדיכויים והעמסת מסים על היהודים — חששות אלו התאמתו במלואם.

כבר בשנת 1819 פתח הסינאט במדיניותו המכוונת נגד היהודים בשני תחומים: (א) דיכוי המוזגים היהודים; (ב) מסים.

על־פי התקנות (22§) היה צריך הסינאט, לנוחיותם של היהודים הבאים לירידים העירה, ליתן לששה יהודים רשיון למכור בפרברי קראקא יי״ש בקמעונות. תוקף הזיכיון היה לשש שנים. ואולם בשנת 1819 התחיל הסינאט, ביזמתו של הסי־נאטור גרודזיצקי, לצמצם ולהגביל את המזיגה לימים קבו־עים, אעפ״י שברשיונות לא הוזכר דבר בנדון איזו הגבלה שהיא. לדעת הרזידנטים, האוסטרי והפרוסי, שאליהם פנו הנפגעים, לא היה הסינאט רשאי לעשות זאת, לפחות במועד תוקפם של הזיכיונות. אלא שהסינאט לא שם לב והמשיך בפעולתו נגד המוזגים היהודים.

כשראו המוזגים, שאין בידי הרזידנטים לשכנע את הסינאט, הגישו באמצעותם כתב־בקשה למעצמות החסות והצביעו על אי־חוקיות ההחלטה של הסינאט. הם הדגישו שרצונן של מעצמות החסות הוא שלא להרע אף פעם את מצב היהודים על־ידי שינוי בתקנות [10].

הממשלה האוסטרית נתנה ב־26 במרס 1819 הוראה לנציגה בקראקא, שיסביר ל״פטנטים״, כי למעשה הולמות פעולות הסינאט את נוסח התקנות, אלא שמחמת ההגבלות המרובות הכלולות בתקנות אין להסכים לפעולות הסינאט, שהן חמורות יותר מדי ולכן בלתי מתאימות. בלי הסכמתן של שאר מעצמות החסות אין באפשרותו של הקיסר להכריע בעניין זה [10א].

בקשר לבעיית המוזגים עמד גם על הפרק ענין הרחקת היהודים מן הכפרים. לאמיתו של דבר, היה מספר היהודים בכפרים קטן. מתוך דו״חות של הרזידנט האוסטרי למדים אנו, שבשנת 1825 נמצאו בכפרים 53 [10ב] משפחות יהודיות, ובשנת 1829 — 60 משפחות. הסינאט לא נח ולא שקט, אלא בכל פעם האיץ להרחיק את היהודים מן הכפרים, והסכים אפילו שהללו יעברו לקאז׳ימייז׳ הנוצרית. אבל הדבר לא עלה בידו.

בעניין עומס המסים פנו חברי הוועד היהודי, יוסף גלייצמן וצבי בינגפלד, ביום 27 במאי 1819 אל מעצמות החסות בתלונה חריפה נגד הסינאט, שהחליט על מסים חדשים. הם התאוננו על כך, שבניגוד לתקנות גובים מהם את מס־המחט, קבעו מס חדש "kameralijne" בסך 6.536 זה׳ והטילו על היהודים מס־אישי־חרושתי (podatek osobisto-klasyczno-przemysłowy) בסך 56.653 זה׳ לשנה וכן דחו את החזרת עודף התשלומים (לפי 31§) בסך 47.700 זה׳ [11].

בכתב־תלונתם ביקשו ראשי היהודים את עזרתן המידית של מעצמות־החסות, הואיל והסינאט כבר התחיל בפעולות משכון ועביטה. ואף־על־פי שהתקנות אינן מעניקות ליהודים זכויות אזרחיות ופוליטיות, מכל מקום לא הוסגרו הללו בענייני המסים לשרירות לבו של הסינאט. הסינאט אינו מקיים את התקנות.

לשם השוואה כיצד מטילים את המס האישי־עסקי על יהודים צורפו לכתב־התלונה רשימה של משלמי מסים נוצ־ריים, שממנה יש ללמוד עד כמה מקופחים היהודים. מפני העובדה שהלחץ שבו אנו נתונים קשה מדי כדי שנוכל לשאתו, מבקשים אנו את חסותן, ומבקשים הם לממש את ההנחות שהוענקו ליהודים, לחסל את המסים שבוטלו על־ידי התקנות, לבטל את המס 'kameralijne', לקיים את שוויון המסים שהובטח ליהודים וליתן הוראה לסינאט שינכה את העודף המגיע ליהודים מסכום המסים.

בבקשתם אל הקיסר האוסטרי תמך הרזידנט ליפובסקי, שציין את העובדה, ש״עומס המסים המוטל על היהודים הוא קשה מאוד. אסיפת הנבחרים מבקשת בדרך של הטלת מסים

9 והם שלמה קליינברגר, פביש רוזנפלד, ליבר בלומנפלד, אברהם פעלץ, וולף מושקוביץ, אהרן פרומר. דו״ח של הבארון ליפובסקי מיום 28.12 1819 W. St. A. Pohlen (Krakau) IV. Fasz 7.

10 כתב־הבקשה מצורף לדו״ח מ־28.XII. 1818.

10א Pohlen IV Fasz 24. Weisungen

10ב משפחות אלו ישבו ב־41 כפרים והרכבם המקצועי היה כלהלן: 1 חוכר פרות, 1 דייר, 4 חייטים, 2 קצבים, 1 putrolek, 4 חקלאים, 7 חוכרים חקלאיים, 1 טוחן, 1 פרוון, 1 חוכר קרקעות, 22 חוכרים, 1 falbierz, 1 רוכל עופות, 4 בעלי אדמות בשטח 10 צמדים, 1 מתפרנס מלחם־חסד. (M. Bossak (כ״י), p. 46)

11 על יסוד תלונה זו הגיב הסינאט, שאמנם חישובו אינו נכון.

שלא כיושר להגדיל את הגרעון (של הוועד היהודי), ולכן נחוץ לפנות אל עזרת מעצמות החסות ולבקש את השפעתן כדי למנוע דיכויים נוספים׳. לדעתו, גביית מס־המחט היא בניגוד לתקנות, אין שוויון בחלוקת המס האישי־עסקי, והעדפת הנוצרים על היהודים בולטת באופן מתמיה. הסוחר היהודי הקמעוני העני משלם יותר מסים מאשר הסוחר הנוצרי העשיר ביותר [12].

מעצמות החסות כולן מיהרו לטפל בתלונות היהודיות.

הממשלה הפרוסית השיבה ראשונה ביום 28 ביוני 1819, והדגישה שמעשי הסינאט עומדים בניגוד לתקנות. לתשובתה צורפה הוראה לרזידנט שלה שיערער בפני הסינאט. אף הרזידנט הרוסי קיבל הוראה לערער בפני הסינאט [13].

הרזידנט האוסטרי קיבל ב־23 באפריל 1821 הוראה מווינה להצטרף לעמדתו של הרזידנט הפרוסי. מס־המחט בוטל לחלוטין ואין לעבור על סעיף זה של התקנות. לליפובסקי ניתן יפוי־כוח לערער בפני הסינאט ולהפעיל עליו לחץ שיבטל את מס־המחט [13א]. אלא שהערעור לא הועיל. בשנת 1822 שוב דרש הסינאט מן היהודים את תשלומי מס־המחט. ראשי היהודים פנו לפני פתיחת אסיפת הנבחרים אל הרזידנטים וביקשו להשתדל לטובתם.

בהתייעצות כל הרזידנטים בראשית נובמבר 1822 הסכימו הרזידנט הרוסי והפרוסי לפנות בעניין זה אל הסינאט יחד עם הרזידנט האוסטרי, שקיבל, כאמור, הוראה מפורשת לדרוש מאת הסינאט את ביטול המס. כל הרזידנטים שלחו לסינאט ביום 28 בנובמבר 1822 תזכורת חשאית (note confidentielle) ודרשו לקיים את סעיף התקנות בעניין חיסול מס־המחט.

כבר ביום 6 בדצמבר 1822 השיב להם הסינאט, שהיהודים הטעו את הוועדה המארגנת והשתיקו את החלטותיו של הממשל האוסטרי בקראקא בשנת 1797, שלפיהן מס־המחט אינו אלא מס־קרקע על מגרשי האחוזה פרומניק, והממלכה כבעלת אחוזה זו רשאית היא לגבותו. מס זה הוא איפוא מס־אחוזה במלוא מובן המלה. ב־25 באוקטובר 1799 הודיע משרד המחוז האוסטרי בקראקא לקהילת קאז׳ימייז׳, שאין לשחררה מתשלומי מס־המחט, שהוא מס אחוזה, ועליה להכניס את התשלום להנהלת האחוזות הקיסרית.

בתשובתו הדגיש הסינאט, שהיהודים העלימו בפני הוועדה המארגנת החלטות אלו בכוונה, ורק עכשיו עלה בידו למצוא את כל המסמכים. החוקיות שבגביית מס־המחט הוכחה איפוא וכל העניין נגמר בזה [14].

כשנתקבלה תשובה זו הסכימו הרזידנטים לעמדתו של הסינאט. בהזדמנות זו הביע הרזידנט הרוסי זארז׳צקי את דעתו, שהרזידנטים יבקשו מאת מעצמותיהם יפוי־כוח להצהיר באמצעות הסינאט לאספת הנציגים את אי־חוקיותו של המס־ה׳קאמרלי׳. הרזידנט האוסטרי התנגד לכך, שכן אסיפת הנציגים דחתה זו הפעם הרביעית את ההצעה לביטול מס זה ב־31 נגד 10 קולות. ההתנגדות לביטול המס גדלה והלכה מדי שנה בשנה. ׳השנאה והטינה נגד היהודים גדולות מאוד׳ — מוסר הרזידנט האוסטרי לוינה — ׳וכל רמז בכיוון זה (לביטול המס) מאיזה צד שיבוא ייתקל בהתנגדות׳ [15]. לפיכך הצעתו של הרזידנט הרוסי איננה מתקבלת על הדעת, שכן התערבות כזו תביא לידי קומפרומיטציה של המעצמות. יש להשאיר את הענין לסינאט, אבל ברצונו להביא בפעם החמישית את ההצעה לביטול המס בפני אסיפת הנציגים. ב־17 בדצמבר 1821 שוב הגיש הסינאט לאסיפת הנציגים את ההצעה לבטל את המס ה׳קאמרלי׳. ועדת הכספים מסרה למליאה חוות דעה מנומקת, שאין לבטל את המס, לפי שהוא נועד לכיסוי הוצאות הניקיון של קאז׳ימייז׳ ומשלמים אותו גם הנוצרים. ההצעה לביטול המס נדחתה ב־30 נגד 6 קולות. ׳גם הפעם הוכחה׳ — לדברי הרזידנט האוסטרי — ׳כמו בכל עניין הנוגע ליהודים, הטינה נגד אומה זו (היהודים), שמקורה בעסקי המסחר הנמצאים ברובם בידי היהודים ולרעתם של הסוחרים הנוצרים, ולכן אין לצפות שמס זה יבוטל ביום מן הימים לטובת היהודים׳ [16].

אסיפת הנציגים שאפה לביטול כל ההקלות שהוענקו ליהודים בתקנות.

בדצמבר 1821 נתקבל פה אחד, גם חוק שלפיו הוגבלו נשואי היהודים, כדי לצמצם את ריבוי האוכלוסיה היהודית. לפי דוגמת חוקי אוסטריה, נדרש משנת 1824 מכל בני זוג תעודת השכלתם. לשדוך היה הכרח לפרסם את כל העומדים להינשא בעתון הממלכתי, ורק לאחר 30 יום הותר לתת את הרשיון לעריכת החתונה. מי שלא יכול היה להגיש תעודת בית־ספר היה צריך לעמוד בבחינה לפני ועדה מיוחדת. מובן, שמחמת חומרת המצב התקיימו חתונות שלא על־פי חוקי הממשלה.

לאחר שנפתח בית־הספר היהודי בשנת 1830 הקפידו השלטונות על דרישת תעודות בית־ספר וכן על הוכחות בדבר מצב הרכוש. מבעלי־מלאכה נדרשה הוכחה שהם חברי הגילדה. בשנת 1844 הוחלט על חוק־נשואים, שלפיו דרשו מבני־הזוג הנישאים תעודות שסיימו בית־ספר, שהם בעלי רכוש או מפעל שהכנסתו השנתית מגיעה לאלפיים זה׳ או שהחתן יכול לפרנס את עצמו. חתן שיוותר על התלבושת היהודית ויגזוז את זקנו ופאותיו יהא פטור מתנאים אלה. חוק זה הביא לכך, שצעירים רבים ויתרו על התלבושת היהודית כדי שיוכלו לבוא בברית הנישואים [16א].

ב־30 דצמבר 1820 החליטה אסיפת הנציגים על חוק להסדר המלאכות (Prawa o urządzeniu kunsztów, Rzemiosł i pro-)

12 דו״ח של הרזידנט האוסטרי בארון ליפובסקי מיום 19 ביולי 1819.

13 דו״ח מ־17 בינואר 1821. W.Sta. Pohlen IV, Fasz 8

13א W. St. Pohlen IV Fasz 24. Weisungen

14 ראה מיסמכים.

15 דו״ח מיום 13 בדצמבר 1821 .Pohlen IV Fasz 8

16 דו״ח מיום 20 בדצמבר 1821, שם.

16א Dr. K. Bąkowski l.c. II, p. 169

"fessyi"), שלפיו יהודים העוסקים במלאכה ובאמנות כפופים לאותם החוקים שחלים על הנוצרים, ויחד עמהם הם איגוד משותף (§§ 17). סעיף 18 של החוק מחייב כל בעל־מלאכה נוצרי לקבל עוזרים וחניכים יהודים. אבל למרות תקנה זו לא נתקבל במשך 12 שנים אף יהודי אחד לגילדה, ואף־על־פי שצעירים יהודים רבים ביקשו ללמוד מלאכה אצל בעלי־מלאכה נוצרים לא רצו הללו לקבלם.

המצב החמיר כל כך, ששום יהודי לא נתקבל כחניך אצל בעל־מלאכה נוצרי [16ב].

בעלי־המלאכה היהודים קיימו את הגילדות שלהם. הנוער שהתאמן במלאכות יצא לגאליציה להשתלמות וחזר עם תעודות־מלאכה. בקראקא נתקלו, כמובן, בקשיים מצד הגילדות הנוצריות.

המצב האנארכי ששרר בתחום זה הביא סוף־סוף לידי הסדר. בשנת 1833 הכיר הסינאט בגילדות של היהודים בתקנון מיוחד, שבו הוגדרו סמכויות ההנהלה, זכויותיהם של בעלי המלאכה וכן ענייני השוליות.

בחוק זה הועמדו הגילדות של היהודית תחת פיקוחן של הגילדות הנוצריות ושל קומיסאר העיריה, והוקמה ראשות מורכבת מבעלי־מלאכה יהודים ונוצרים, שהיתה בעלת סמכות והכרעה בקבלת בעל־מלאכה כחבר הגילדה. בסעיף מיוחד הורשו בעלי־המלאכה היהודים לעבוד רק במקומות שבהם היו היהודים רשאים לעבוד, אולם עדיין קויים האיסור שנוצרים יעבדו אצל יהודים.

בעלי־המלאכה הנוצרים לא הסתפקו בכך, ובשנת 1843 הפעילו לחץ על אסיפת הנציגים, שתחליט על תקנון חדש של גילדות, כדי לעכב את גידולם של בעלי־המלאכה היהודים בקראקא.

לפי רשימת המשטרה היו בשנת 1845 בעלי־מלאכה יהודים בעיר היהודית כדלהלן: 41 סנדלרים, 20 עוזרים ו־9 חניכים; 3 כובענים ו־3 חניכים; 25 פרוונים, 18 עוזרים ו־10 חניכים; 8 חרטים, 8 עוזרים ו־9 חניכים, 7 עושי מטריות, 1 עוזר ו־5 חניכים; 27 זהבים, 12 עוזרים ו־27 חניכים; 73 חייטים, 28 עוזרים ו־32 חניכים; 10 זגגים ו־3 חניכים; 23 נחתומים, 13 עוזרים ו־21 חניכים; 22 שזרים, 17 עוזרים ו־15 חניכים; 4 פחחים, 2 עוזרים וחניך אחד [16ג].

בהשוואה לבעלי־המלאכה הלא־יהודים יש לציין, שבין בעלי־המלאכה היהודים לא היו בורסקים, כפפים, עושי־אבנטים, עושי פאות נכריות, רפדים, כררים (Sattler), רצענים, נגרים, עושי־מקטרות, עושי מסרקות, עושי־עגלות, חרשי־עצים, שענים, כורכים, צבעים, חבתנים, קדרים, מסגרים, סבנים, נחשתנים, לוטשים, מייצרי ממתקים, סודנאים, פיחים.

בראשית ינואר 1822 נדון ביזמת אגוד הסוחרים (Kongregacja kupiecka) עניין בתי־מסחר־וחנויות של סוחרים יהודים ורכישת בתים ברחוב הראשי בקאז'ימייז'.

מזמן שנוסדה הרפובליקה, שהיה בה חופש המסחר ואסור היה לפי סעיף VIII להטיל מכס על סחורות־יבוא וכן הובטח לפי סעיף IX יבוא חפשי לקראקא של עצי־הסקה, פחם ושאר מיני מזונות, נלחם איגוד הסוחרים על כך, שסוחרים זרים הבאים לקראקא עם סחורותיהם לא ישהו בה למעלה מ־14 יום.

מלחמתם היתה מכוונת בעיקר נגד היהודים. בהקלות שהוענקו לאחרונים בתקנות, ובכללן גם כניסה חפשית לקונגרגציה [16ד], ראה האיגוד כאחד מתפקידיו העיקריים להחריף את מלחמתו ביהודים וחלקם במסחר.

לפי החלטת אסיפת הנציגים מיום 9 בינואר 1821 בעניין חוק איגוד הסוחרים, לא היתה לפי פרק II, סעיף 10, אפשרות, שיהודים יוכלו להקים איגוד מיוחד משלהם. לפי הסעיף 11, הותר ליהודים־סוחרים בקראקא ובמחוז, שמנהלים בסדר את פנקסי חשבונות, שברשותם הון בסך 5000 זה' ומתגוררים כאן 3 שנים, להשתייך לקונגרגציה בזכות של קול מייעץ לבד, ואם הם בעלי זכויות אזרחיות רשאים הם גם להצביע.

בשנת 1821 בדקה ועדה מיוחדת את רשיונות הסוחרים, החנוונים והחלפנים היהודים.

מספר הסוחרים היהודים היה 155, אולם הוועדה הכירה רק בתשעים וחמשה מהם כסוחרים כשרים. מספר החנוונים היה 71 ולא הכירו אלא ב־43, וממספר של 21 חלפנים הכירו רק ב־14.

על יהודים שסחרו בקראקא וברובעיה בלא רשיון איימו בקנסות כסף. סוחרים נוצרים הורשו לעצור כל רוכל יהודי.

בתקופה זו עדיין זעיר היה חלקם של היהודים בתעשייה; פרט לבית־חרושת לחרסינה וכלי־בית מחומר גולמי ארצי, שהקים יוסף גרינבאום, היה קיים גם בית־חרושת לליקרים של לבנשטיין ומשרפה ללבנים של ברוך.

על יסוד החרויות שבתקנות (§§ 22) העבירו היהודים את חנויותיהם מרובע היהודים לקאז'ימייז' הנוצרית, חוץ מרחוב וישלאנה, שבו נאסר עליהם לרכוש בתים. בבחינת יוצא

16ב Senator Jacek Mieroszewski: Dziejc Rzpl. Krakowskiej : Przewodnik naukowy i literacki (Dodatek do Gazety lwowskiej), Lwów 1886, t. XIV, p. 1128

16ג Bałabon, l.c. II, p. 630.

16ד מטעם איגוד הסוחרים נעשו בנידון זה קשיים מרובים כל כך, שבינואר 1838 פנה הסינאט אל מועצת הרזידנטים בהצעה, שמחמת הקשיים לביצוע החוק משנת 1821: "a fait concevoir au Senat l'idée de former une congrégation filiale, qui sans blesser en rien la liberté du commerce dont ils (היהודים) joissent" נוכח המצב המציאותי עבד הסינאט: "le projet d'une loi analogue". ב־19 בינואר השיבה מועצת הרזידנטים לסינאט, שאין מצידה שום התנגדות לכך.
W.St.A. Pohlen (Krakau) IV Berichte Fasz 43 Bd 4, Nr 8

השער של קז'מירז'

קידוש השם המיוחד של ר' מתיתי' ור'
פנחס ור' אברהם זכותם יעמוד לנו
במדינת פולין

האלוף המרומם מיוהרר

שער הספור על הקדושים ר' מתתיהו, ר' פנחס, ור' אברהם שנהרגו על קידוש השם בשנת ת"ו (1666)

החרם שהוטל על החסידים ע"י הרב הלוי והקהל, שנת תקמ"ו (1786)

מן הכלל נהגו הסינאט והוועדה המארגנת ביהודי וולף מושקוביץ מארקוספלד, מי שהיה בימי הכיבוש האוסטרי חוכר מס־נרות ונחשב ליהודי מתורבת ולבוש אירופית [17].

בעלי־הבתים שברובע היהודים ראו בעין רעה את העברת החנויות מן הרובע היהודי אל קז'ימייז' הנוצרית. שכן חששו שמא בעקבות העזיבה ירד ערך בתיהם. התנגדותם באה גם לידי ביטוי בהצהרתו של חבר אסיפת הנציגים סוצינסקי, שמסר לממשלה את כתב־הבקשה של הקהילה בקז'ימייז', שבו דרשה להחזיר את היהודים תושבי קז'ימייז' הנוצרית אל הרובע היהודי. הצהרתו עוררה 'צחוק כללי בין הנוכחים באסיפה', שכן הוכחה השנאה ההדדית בתוך אומה זו. וכיוון שכבר נאסר על היהודים לפי החוק לרכוש בתים נוצרים בקז'ימייז, הרי זו איבה גלויה לאסור עליהם שם גם את הדיור בדירות שנשכרו, וזאת דווקא ביזמת 'יהודים' [17א].

למעשה הסדיר הסינאט בשנת 1829 עניין זה לטובת העיר היהודית, בנמקו שגם מעצמות החסות מגבילות בארצותיהן את היהודים.

וכך הותרה החזקת חנויות של סחורות־משי, קאשמיר, drap des dames, drap de Zephir רק ברחוב הרחב (Szeroka) בקז'ימייז', ואילו שאר הסחורות כגון צמר, בדים, סחורות קולוניאליות ונירנברג וכן חרסינה (fajans) וגלנטריה, פרוות, בורסקי וסבון — בקז'ימייז' היהודית והנוצרית [17ב].

עיקר המאבק של איגוד הסוחרים הנוצרים היה מכוון נגד כניסת חלפנים ורוכלים יהודים לעיר קראקא. אסיפת הנציגים טיפלה פעמים מרובות בתלונותיו של האיגוד, אבל לא הוציאה שום תקנה בעניין זה. בשנת 1838 הסכימו הרזידנטים, בניגוד לתקנות, להוציא את הסוחרים היהודים מן האיגוד ולהקים בשבילם איגוד מיוחד, בתור סניף האיגוד של הסוחרים הנוצרים, ואולם תכנית זו נדחתה על־ידי אסיפת הנציגים. יצא לפועל עניין אחד בלבד, שהוגבל להרחקת יהודים מלווים מעבטים (נותנים הלוואות בערבות משכון). מספרם של אלה הגיע בשנת 1832 ל־22. בשנת 1833 הורחקו רוכלים־סוחרים בחפצים ישנים (tandeta).

מלחמה כזו התנהלה גם נגד יהודים סוחרי סיגרים וגרוטאות.

בשנת 1820 יצאו בחריפות נגד יהודים מוכרי ספרים ישנים. היו ספריות נודדות בכיכר בעיר על יד כנסיית וואיצ'יך הקדוש'. בין מוכרי הספרים בלטו 'הזקן בעל הזקן הלבן שמואל, והצנום בעל הפנים החיוורים לייב' [18], אבל בשנת 1836 עלה בידי המשמרה להרחיקם ממקום זה לכיכר הצלב הקדוש.

מוכרי ספרים אלה היו מבריחים ספרים אסורים, שנכללו ברשימה השחורה של המשטרה. בעלי חנויות הספרים מבין הנוצרים התלוננו לא פעם, שסוחרי ספרים יהודים מוכרים בין ספריהם הישנים גם חדשים, שברובם הוברחו מחוץ־לארץ ואסורים על־ידי הצנזורה.

אבל גם סוחרי הספרים הנוצרים מכרו בחנויותיהם ספרים אסורים. פעם ציוה הסינאט, לפי דרישותיהן של מעצמות החסות, לערוך בדיקה בחנויות הספרים, אלא שהאסיסור חיווה דעה שבדיקה כזו תחמיר את המצב, הואיל ומוכרי הספרים ימסרו למכירה את הספרים האסורים ליהודים. לפיכך יש רק אמצעי אחד והוא לאסור מכירת ספרים על־ידי היהודים בדרך קבע. הסינאט לא הסכים להצעה זו [19].

ממוכרי הספרים היהודים שפתחו בקז'ימייז' (1837) חנות־ספרים יש להזכיר את גומפלוביץ, שהקים „דויטש־פראנצעזישע לייהביבליאָטהעק", לאחר שקיבל את רשיון הסינאט להביא מלייפציג וליגניץ קרוב לאלף ספרים גרמניים וצרפתיים. בשנות הארבעים עבר לסטראדום. הוא הפיץ גם ספרות פולנית שהובאה מחוץ, בעיקר פוליטית.

בשנת 1841 הוגשה הצעת חוק להגביל את מספר החלפנים בקראקא מ־30 ל־15, ולקבוע בפרוטרוט את מקום מושבם, כדי להרחיקם בדרך זו משערי הבתים והרחובות שם העמידו את דוכניהם [20].

לפי רשימה שנערכה בשנת 1845 היו בקז'ימייז' היהודית הסוגים הבאים של סוחרים יהודים:

41 סוחרים בסחורות קולוניאליות, סוחרי בדים — 77, סוחרי ברזל — 4, סוחרי אריגים — 6, סוחרי יין — 3, סוחרי משי — 1, סוחרים בסחורות נירנברג — 12, סוחרי גלנטריה — 3, סוחרי חרסינה וזכוכית — 2, סוחרי תכשיטים — 2, רוכלים — 108, סרסורים — 3, סוחרים בתוצרת ארצית — 4, חלפנים ובנקאים — 3, עמילים — 1. מספר העוזרים: 75. מספר החניכים: 155.

במסחר הנוצרי היו מיוצגים הסוגים הבאים: 32 סוחרי סחורות קולוניאליות, סוחרי בדים — 7, סוחרי ברזל — 13, סוחרי גלנטריה וחרסינה — 5, סוחרי אריגים — 5, סוחרי יין — 16, סוחרי משי — 1, עמילים — 4, עוזרים — 79 וחניכים — 108 [20א].

איגוד הסוחרים הקפיד גם על כך, שהיהודים לא יפגעו בקדושת היום הראשון ולא ייכנסו עם סחורותיהם לעיר ביום א' ובחגאות. בנידון זה לא נמנעו אף מלעכבם במסחר בעיר היהודית. אנו למדים אפוא שלא קל היה מעמדם של

17 W.St.A. Krakau: Protokolle 1817 Nr 26

17א דו"ח של הרזידנט האוסטרי מיום 10 בינואר 1823, W. St. A. Pohlen IV Fasz 9

17ב ברובע הנוצרי היה גר גם הרב מייזלש בביתו, שהיה רשים על שם אשתו שהוכרה כמשתייכת לחלק המתורבת של היהודים, Allgem. Zeitung d. Judentums 1840 Nr 47 p. 664.

18 Wspomnienia Ambrozego Grabowskiego, Kraków 1909 t. I, p. 327—328

19 Tadeusz Gutkowski: Cenzura w wolnem mieście Krakowie 1832—1846. Kraków, 1915, p. 67, 68, 70.

20 Stanisław Kutrzeba i Jan Ptaśnik: Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego. Kraków 1910, p. 48—50.

20א M. Bossak, (כ"י) p. 16

היהודים מבחינה כלכלית. קשיים והגבלות עמדו על דרכם והצרו את צעדיהם. בשנת 1839 הועלתה על סדר־היום בעיה חדשה לגמרי, שכן בפרק־זמן זה כבר למדו סטודנטים יהודים באוניברסיטה מחוץ למקצוע הרפואה גם משפטים.

ב־14 בינואר 1839 הודיע הנשיא האלר למועצת הרזי־דנטים, שהפאקולטה המשפטית של האוניברסיטה הקראקאית דורשת הסבר, כיצד להסדיר את עניין הסטודנטים היהודים, השואפים להשיג את התואר ד״ר למשפטים. כלום צריכים סטודנטים אלה ללמוד את החוק הכנסייתי (ius canonicum) ולעמוד בבחינות בהתאם לתקנון האוניברסיטה? זאת ועוד: כלום רשאים היהודים הלומדים באוניברסיטה, שאושרה בבו־לות האפיפיורים אורבאן ה־V ובוניפציוס ה־IX כאוני־ברסיטה קאתולית par exellence להשיג תואר ד״ר utriusque iuris או של החוק האזרחי בלבד? וכן: כלום יש לנהוג לגבי יהודים בטקס קבלת תואר ד״ר מנהגי האוניברסיטה? לפי דעת האוניברסיטה אין להעניק ליהודים את התואר ד״ר utriusque iuris, אלא יש לנהוג על־פי התקנות באוניבר־סיטאות האוסטריות, ששם אין היהודים מחוייבים ללמוד את החוק הקאנוני והם מוסמכים לד״ר לחוק האזרחי בלבד.

מועצת הרזידנטים השיבה ב־14 ביוני 1839, שהיא מס־כימה לדעת האוניברסיטה ומאשרת את התוספת המוצעת ל־§ 70 של תקנון האוניברסיטה בזה הלשון:

״יהודים הרוצים להשיג את התואר ד״ר למשפטים יכולים לקבל אך ורק את התואר ד״ר לחוק האזרחי ואין עליהם לעמוד בבחינת החוק הכנסייתי (de iure canonico). בטקס הסמיכה (פרומוציה) על היהודים לשמור על המנהגים רק במידה שהם בהתאם לחוק דת משה׳ [21].

ד. המלחמה על זכות הישיבה בקאז׳ימייז׳ הנוצרית

למן שנת 1828 ניטשה בעיר החפשית קראקא [1] מלחמה על זכות ישיבה ומסחר בקז׳ימייז׳ הנוצרית. רבים מן הסוחרים היהודים העשירים העבירו את חנויותיהם לרובע הנוצרי של קז׳ימייז׳, וסכנה של התרוששות גמורה נשקפה לקז׳ימייז׳ היהודית. דעתם של ראשי הקהילה היהודית לא היתה נוחה מהעברה זו [2], כיוון שביקשו לסייע להתפתחות המסחר ברובע היהודי של הפרבר [3]. ואילו הבעלים הנוצרים של הבתים, שבהם ישבו הסוחרים היהודים, לא ראו בעין יפה את המגמה להחזירם לשכונתם הישנה, מאחר שכרתו עמהם חוזי שכירות לשנים מרובות.

וכך יצאה ביום 3 באפריל 1829 פקודה מאת הסינאט (ודאי בלחץ ראשי הקהילה), שפקדה על החזרת הסוחרים היהודים לשכונה היהודית מחמת הנזקים שנגרמו ליהודים המתגוררים ברובע היהודי של קז׳ימייז׳. ואולם הסינאט נתן גם את דעתו על תביעותיהם של בעלי־הבתים הנוצרים וקבע, שכל בתי־העסק ומחסני סחורות־המשי יהיו מוגבלים לרחוב שרוקה בלבד, אבל את חנויות הצמר, הפשתן ומוצרי־העור וכן הדזכנים יש להעביר לרובע היהודי של קז׳ימייז׳ עד יום 30 ביוני 1829.

פקודה זו הטילה סערה בין שני הצדדים.

הסוחרים היהודים מבין תושבי קז׳ימייז׳ הנוצרית — גרינ־באום, לייטר, סנדרקובסקי, מוהר, שיינרות, וו. פ. שווה — הגישו ביום 30 באפריל 1829 קובלנה נגד פקודת הסינאט. בקובלנה זו הם הסתמכו על הזכות שניתנה ליהודים מאת המלך סטאניסלאב פוניאטובסקי ביום 1 באוגוסט 1775 [4] לעסוק באופן חפשי במסחר בקז׳ימייז׳ הנוצרית.

בשם בעלי־הבתים הנוצרים, שהיה להם, כמובן, עניין בהיתר ישיבתם של הסוחרים היהודים ברובע הנוצרי, הגיש קובלנה בחודש מאי הנתין האוסטרי אנאסטאזי סימינסקי, שהיה בעל אחוזה במחוז ואדוביצה ובעל בתים בקז׳ימייז׳ הוא נמנה עם מתנגדיו המושבעים של הנשיא וודזיצקי וראה בו ואסאל רוסי [5] ואויב לאוסטריה. סימינסקי קיבל על עצמו לנהל את התלונות כנגד פקודת הסינאט, דבר שגרם לו גם נזק [6]. בקובלנתו הסתמך על הפקודה של

21 W.St.A. Pohlen IV. Berichte Fasz 44, Bd. 5, e.a. 1839

1 בכל הרפובליקה נמנו 124,795 תושבים, מהם 11,464 יהודים.

2 בשנת 1822 הביא הציר סוצ׳ינסקי לישיבת הסיים את בקשתה של הקהילה היהודית בקז׳ימייז׳ בעניין זה. עי׳ בעמ׳ הקודם והערה 17א שם.

3 ביום 8 בדצמבר 1826 דווח הרזידנט האוסטרי לורנץ, שבעיקר מתנגדת חברה קדישא להעברה הואיל ובבעלותה "die mehrere Kaufmannsgewölbe auf dem jüdischen Kasimir als Eigentum besitzt, welche im Lizitationswege vermietet Werden". הארכיון הממלכתי בווינה, Akten Krakau, fasz. 10.

4 הארכיון הממלכתי בווינה, Akten Krakau, fasz. 12.

5 כתב־בקשתו אל הקיסר פראנץ הראשון: הארכיון הממלכתי בווינה Akten Krakau, fasz. 39, Nr. 2 ad 112. ddo 7/IV 1829.

6 נוסף על תלונתו הגישו גם בעלי־הבתים הנוצריים תזכיר לשלושת המעצמות בשם: Darstellung der Gerechtsame, welche den Katholischen Bürgern der Stadt Kasimir vergönnen, ihre Häuser mit Gewölbe den Juden zu vermieten, diesen den freien Handel zu gestatten.

לאחר סקירה היסטורית על הפריבילגיות הישנות בשנים 1335, 1436, 1589 ו־1635, שעל־פיהן הוכרה קז׳ימייז׳ כעיר בלתי־תלויה בקראקא, קבעו בעלי־הבתים הנוצריים, שהיהודים נהנו במקום זה מחופש קנייה ומסחר במידה שווה עם הנוצרים. בזמן הכיבוש האוסטרי היו האזרחים הנוצרים רשאים להשכיר חנויות ליהודים, כיוון שהוענקה להם הזכות למסחר חופשי. וגם עכשיו מבקשים אזרחי קז׳ימייז׳, שיותר ליהודים לשכור אצלם חנויות ולנהל באופן חפשי את מסחרם, שאם לא כן לא יוכלו להשכיר את חנויותיהם ותהא צפויה להם התמוטטות כלכלית. ולא זו בלבד אלא שלא יהא בידם לסלק את חובות המשכנתאות הרובצים על בתיהם, ותושבי קז׳ימייז׳ יהיו מחוסרי פרנסה, אם יצופפו את היהודים ברחוב אחד, נשקפת סכנה של מגיפות ומחלות (Ossolineum Lwow כתב־יד) (Nr 257, III, p. 215—218.

שלטון נסיכות וארשה מיום 19 במארס 1812, שלפיה הותרה ליהודים הישיבה בקז'ימייז' הנוצרית, חוץ מאותם הרחובות ההולכים מן העיר לאורך הוויסלה ועד לאפיק החדש של הנהר. פקודה זו הוארך תוקפה לשש שנים נוספות, לאמור עד יוני 1818, אלא שבינתיים נתפרסמו ביום 7 בדצמבר 1818 תקנות חדשות ליהודים מטעם שלושת מעצמות החסות, וסעיף 22 של תקנות אלו התיר ליהודים את הישיבה בשכונה הנוצרית. יוצא, איפוא, שפקודת הסינאט מיום 3 באפריל 1829 נוגדת סעיף זה [7].

כבר ביום 5 באפריל פנה סימינסקי בכתב אל הרזידנט האוסטרי והראה על כך, שהחלטת הסינאט סותרת את הסעיף 22 של תקנות היהודים משנת 1818, שיצאו בחסותן של שלושת המעצמות, והרי סעיף זה מתיר ליהודים במפורש „לעסוק במסחר בקז'ימייז הנוצרית בלא שום הפרעה". שינוי התקנות אינו, איפוא, בסמכותו של הסינאט בקראקא אלא בסמכותו של הסיים, ולעולם אין השינוי עלול להביא להרעת מצבם של היהודים. אבל בינתיים ההחלטה שהחליט הסינאט משמעותה הגבלת המסחר היהודי, ולא זו בלבד אלא שהפרת הזכויות וההנחות שניתנו על־ידי „הפרוטקטורים הנאורים" עלולה להביא בדרך זו „להפרה שרירותית של כל הפקודות הרמות ביותר" [8]. אף אין בידי הסינאט טעמים מספיקים לדחיקתם של הסוחרים היהודים מתחום עסקיהם, שכן הללו שכרו מראש דירות לכמה שנים מתוך אמונה כנה בתקנות הנ"ל. לפיכך אנוס הוא, סימינסקי, בתור בעל נכסי דלא־ניידי בקז'ימייז' הנוצרית ובתור נתין נאמן להוד מלכותו הקיסר, לפנות אל הרזידנט, בשמו ובשם האזרחים שנתנו לו יפוי־כוח לכך, ולבקשו שיחזיר לעיר החפשית קראקא את הזכויות וההנחות.

באמצעותו של הרזידנט הגיש גם סימינסקי בקשה לקיסר. בבקשה זו הוא מציין, שהקאשטלאן הורשאי ודזיצקי כוואסאל רוסי הורס את המוסדות הקיימים ושוקד על עניין מסירתה של העיר החפשית קראקא לידי השלטון הרוסי.

לאחר הקדמה אישית זו, מגלה סימינסקי, הידוע כמתנגד לוודזיצקי [9], שפקודת הסינאט היא מעשה־ידיו של האחרון. לפיכך מבקש סימינסקי שיגנו עליו מפני הפעלתה של הפקודה, שתגביל את הכנסותיו לשלושה־ארבעה אלפים של גולדנים לשנה. בתוספת לבקשתו צירף סימינסקי העתק של התזכיר, ששלח ביום 8 ביוני לסינאט, לאות הוכחה שאמנם מתכוון הסינאט להוציא לפועל את ההחלטה על אף הנימוקים שהעלה.

גם לרזידנטים האחרים הגיעו תלונות על ההחלטה הבלתי־צודקת. הרזידנט הפרוסי פון דרסט הטיל ספק בצדקת טענותיהם של הקובלים, והעביר את ההכרעה בעניין לידי ועדה מיוחדת [10]. כנגד זה ביקש מיד הרזידנט הרוסי זאז'צקי הוראות בנדון מאת ממשלתו. ואמנם נצטווה לשתף פעולה בעיכוב הוצאתה לפועל של הפקודה מס' 1449, אם יהא משוכנע לחלוטין שתקנות היהודים נפגעו בשל כך [11].

בינתיים נקראה ליום 30 במאי 1829 ועידה משותפת של הרזידנטים עם צירי הסינאט כדי להבהיר שאלה זו. צירי הסינאט נתנו את ההסברים הבאים: (א) הפקודה שהוצאה על־ידי הסינאט נובעת מתקנות היהודים; (ב) הסינאט מפרש את הסעיפים 11 ו־22 של תקנות היהודים בדרך זו, שלפיה מותר ליהודים לשבת בקז'ימייז הנוצרית, חוץ מאותם הגרים בקביעות בעיר החפשית קראקא; (ג) ההחלטות הכלולות בסעיפים 11 ו־22 שנזכרו למעלה, כבר הגיע הזמן למימושן עוד משנת 1818; (ד) בתוקף הפקודה לא אישר הסינאט

7 דין־וחשבון של הרזידנט האוסטרי פון לורנץ מיום 30 במאי 1829 (תיק 12). עוד ב־20 במאי וב־8 ביוני 1828 הגיש סימינסקי, בתור נציג מיופה־כוח מטעם אזרחי קז'ימייז' הנוצרים, תזכירים לסינאט. בתזכירים אלה הוא הצביע על העובדה, שכבר בתזכיר מיום 16 ביוני 1816 הוכיחו אזרחי קז'ימייז', שעל־פי החוזים והפריביליגיות משנים 1553, 1583 ו־1609 — ובייחוד על־פי החוזה שבין העיר קז'ימייז' והקהילה היהודית מיום 3 בדצמבר 1786 — הותר ליהודים המסחר בחנויות ובדירות של קז'ימייז' ברחוב הראשי, הפונה מן העיר סטראדום בכיוון גשר פודגוז'ה, דבר שהוכח בקונסטיטוציה משנת 1760 (vol. legum, VII, p. 753).
הבתים בקז'ימייז' הנוצרית — נאמר בתזכיר — הוקמו בעיקר לאחסון המסחר היהודי, ואין אפשרות להשתמש בהם לצורכי דיור, כיוון שהחלקים התחתיים שלהם מקומרים ומחוסרי ארובות. לשם דיור היה צורך לשפץ את הבניינים, ומי יפצה את בעלי הבתים בהוצאות אלו? מבין התושבים הנוצרים אין אדם שירצה לגור בקז'ימייז' מחמת ריחוק המקום מן העיר. כנגד זה גרים הסוחרים היהודים, שהם בעלי החנויות שברובע הנוצרי, בקז'ימייז' היהודית הסמוכה לה, ולשם הם מעבירים את כל רווחיהם. להלן טוען סימינסקי, שבעלי־הבתים בקז'ימייז' הנוצרית מתפרנסים משכר־דירה של החנויות שהושכרו ליהודים. העיר היהודית צפויה מחמת הצפיפות למחלות ומגפות, דבר שנקבע על־ידי ועדה רפואית, שנשלחה לשם מטעם המדינה. היא הציעה להחריב את הרובע היהודי ולהחמיר את הנקיון.
כנגד הטענות שמנה בתזכירו הוועד היהודי, שברחוב הראשי שבקז'ימייז' הנוצרית גדול מדי מספר התושבים היהודים והוא גורם לקשיים במעבר, מעיר סימינסקי שמספר היהודים אינו גדול מאשר בקלפאש ובקראקא. והוא מבקש מאת הסינאט בשם שולחיו, שהלה ישאיר להם את כל הזכויות להשכיר בתיהם, דירותיהם וחנויותיהם ליהודים (הארכיון הממלכתי בווינה, Polen, IV, fasz. 39).

8 הארכיון הממלכתי בווינה, Akten Krakau, fasz, 39, ובתוכם גם כתבי בקשה של סימינסקי אל הקיסר פראנץ הראשון.

9 זכרונותיו של וודזיצקי.

10 דין־וחשבון של לורנץ מ־30 במאי 1829, 12 .Akten Krakau, fasz.

11 דין־וחשבון של לורנץ מיום 8 ביולי 1829, Fasz. 12.

אלא חלק בלבד של ההחלטות שבתקנות, והוא שינה את תוכנן האמיתי כיוון שראה בכך מן התכליתי והמועיל.

על כך השיב הרזידנט הרוסי, שהסינאט בשעה שהוציא את הפקודה עשה שינוי שחרג מתחום פעולתו. מטעם זה יש לדעתו לעכב את הפקודה.

לבסוף הוסכם בין הרזידנטים לעכב את הפקודה. הדבר נעשה בו ביום, וכך עלה בידיהם לפגוע בחשיבותו ובסמכותו של הסינאט.

ביום 30 ביוני הגישו הרזידנטים איגרת משותפת לסינאט, ובה ביקשו לעכב את הפקודה[12]. הסינאט, כיוון שאנוס היה לוותר מבחינה זו לרזידנטים, לא ראה לעצמו דרך אחרת אלא לפנות אל המונארכים, כדי להצדיק את מעשיו ולהחזיר לו את כבודו. ביום 2 ביולי הגיש אפוא, הסינאט לשלושת המלכים את נימוקיו בנוגע לפקודה. אף־על־פי שביקש להצדיק את מעשיו, מכל מקום הודה בכך, שבפקודה שהוציא לא הביא בחשבון אלא חלק בלבד של התקנות, והשינויים שהוכנסו מותאמים לצורכי האוכלוסיה היהודית. בהסתמכו על כך התאונן הסינאט, שלא שמע דבר מאת הרזידנטים על הפקודה עצמה, ואם יהא אנוס לבטלה תיגרע ממנו חשיבותו.

בתוספת לאיגרת העיר הרזידנט האוסטרי לורנץ, שהסינאט חייב היה להגיש את החלטתו למלכים קודם לפרסומה, שכן הניסיון צריך היה ללמדו כיצד למלא כראוי את תפקידיו המינהליים.

בינתיים הוגשה ביום 17 ביולי 1829 בקשתם של באי־כוח הוועד היהודי בעיר קראקא, הרב צבי דוד הלוי[13], שלמה פישלוביץ ויצחק אהרן קאלהורי[14], אל המיניסטריון האוס־טרי בתורת רשות מפקחת בעניין בדיקת הקונסטיטוציה ותקנות העיר החפשית קראקא.

אין זה מן הנמנע, שהבקשה נתחברה — אם לא על־פי המלצתו מכל מקום על דעתו של נשיא הסינאט וודזיצקי. בבקשה קובעים באי־כוח הוועד הנ"ל, שקראקא מחולקת לשניים: לעיר קראקא ולמחוז קראקא, לשני חלקים אלה בתי־דין מיוחדים ונציגים מיוחדים בסיים. על־פי מצב זה נקבע סעיף 11 של תקנות היהודים ליהודי העיר קראקא ולפרבריה, לאמור: המחוזים 10 ו־11, אבל בינתיים נקבע מחוז 6 בסעיף 22, כלומר קז'ימייז' הנוצרית, לצורכי דיור ליהודים בלבד הגרים במחוז קראקא. תקנה זו אושרה כדי למנוע בעד זרם היהודים ממחוז קראקא אל קז'ימייז' היהודית הצפופה בלאו הכי. הווה אומר, שפירוש זה של התקנה דומה להסבר שניתן על־ידי הסינאט בוועדה המלכותית. מגישי הבקשה מזכירים את העובדה, שכבר נתחם תחום לאורך הגשר המפריד בין קז'ימייז' הנוצרית לבין העיר קראקא, שכל הסוחרים נמלטים מקז'ימייז' היהודית אל הרובע הנוצרי, והגיעו הדברים לידי כך, שבלילה אחד נמלטו באורח מסתורי 27 יהודים. מכאן שהסוחרים היהודים מעבי־רים לשכונה הנוצרית לא את המסחר בלבד אלא גם את דירותיהם. כך נעזבו 217 חנויות ובתים יהודיים, דבר שיביא בהכרח להתרוששותם של בעלי הבתים, שלא יהא ביכולתם לשלם מסים ואף לא לפרנס את עצמם. לפיכך אנוסים באי־כוח הוועד לבקש את ביטולן של התקנות, שאין לפניהן צורכי המסחר היהודי ולא עוד אלא שגורמות לכך, שהבתים בקז'ימייז' היהודית מרוקנים ועזובים ו„ברחובות כבר עלה דשא".

ואפילו לא יתנו את הדעת על דלדולם הכלכלי של יהודי קז'ימייז' בעטיה של העברה חשאית זו של יהודים מקז'ימייז' אל הפרוור הנוצרי — ממשיכים בנימוקיהם מגישי הבקשה — הרי אין להתעלם מן העובדה, שהתקנה גורמת לצפיפות יתירה, ועל־ידי כך נדונה להגבלת התנועה במעבר הראשי מקראקא לגאליציה. יתירה מזו: אירע, שהמשטרה לא עצרה כוח לעמוד בפני הגבלה זו[15]. קירוב המסחר היהודי אל העיר העמיד בסכנה את המסחר הנוצרי בקראקא, והסוחרים הנוצרים מחו על כך בפני הסינאט. והסינאט נתן ביום 3 באפריל פקודה, שלפיה חייבים היהודים לעבור אל השכונה היהודית במשך חמשה חדשים. בעלי הנכסי־דניידי מבין היהודים שבקז'ימייז' הוציאו לצורכי בדק בתיהם 60 אלף פלורין, ולא עוד אלא שבנו מכספיהם גשר שני, כדי לקיים קשר נוח יותר בין חלק העיר קראקא לבין קז'ימייז' היהודית, ואף־על־פי־כן השהו את הוצאתה לפועל של פקודת הסינאט. על סמך זה מבקש הוועד את המיניסטריון האוסטרי „להיענות בנדיבות לבקשתו" ולבדוק את מצב העניינים, שהרי בכך תלויה כלכלתם של עשרת אלפים יהודים.

עוד לא נבדקו העניינים על־ידי שלושת מעצמות החסות,

---

12 Note. l'objet de la disposition du Senat en date 3/IV a.c. d'après sa nature statuaire, touchant la translocation d'un certain nombre de marchands Juifs du Casimir Chrétien au Casimir Juif, ayant été porté a la haute Connaissance des trois Augustes Cours protectrices.Cellesa viennet . . de charger leurs Plenipotentiaires — sousignes — emotionner S. E. Mr le President et le Senat de la ville libre et de son territoire d'ajourner jusqu'à decision ulterieure l'execution de la susdite disposition.
Conformement a ces ordres les sousignés ont l'honneur de s'acquitter de cette ouverture par la presente note.
Cracovie 30/6 1829. Darrest, Zarzecki, Lorenz.

13 היה רבה של קראקא קודם שעלה על כסא הרבנות הרב דוב בער מייזליש, ועיין: דמביצר, כלילת יופי, II, דף עט, עמ' ב; פרידברג לוחות זכרון, ע' 43—44.

14 פרידברג לוחות זכרון, עמ' 104. על פישלוביץ, שם עמ' 103.

15 בקשתו של הוועד היהודי בקראקא בדבר אישור המצב הקיים בעיר החופשית קראקא: Akten Krakau, fasz. 39, p. 360.

ולפתע חלו שינויים ביחסו של הסינאט אל הקהילה היהודית. ביום 7 באוגוסט ביטל הסינאט את עיכוב ההחלטה והתחיל להוציאה לפועל [16], וביום 13 באוגוסט יצאו הסוחרים היהודים את קז׳ימייז׳ הנוצרית.

ואולם כיצד השתלשלו העניינים, שהסוחרים היהודים אשר יכלו ואף חייבים היו לסמוך על „שלושת המלכים״ (הרי הללו לחמו בפקודות הסינאט) — כיצד השתלשלו העניינים שהסוחרים היהודים יצאו את קז׳ימייז׳ הנוצרית?

והרי מה שאירע: ביולי 1829 יצא הרוזן וודזיצקי לקארל־סבאד. קודם צאתו נתן הוראה חשאית להשתמש בכל האמצעים, ובלבד שהיהודים יצאו את קז׳ימייז׳ הנוצרית מרצון עוד לפני שיחזור מדרכו, ובדרך זו תוצא לפועל החלטת הסינאט למרות איגרותיהם של הרזידנטים [17]. קודם־כל הוא הורה את הרב, שיטיל חרם על הסוחרים היהודים שבקז׳ימייז׳ הנוצרית, כדי להכריחם בדרך זו לעבור לשכונה היהודית. ואכן יעץ הרב לסוחרים היהודים, שיסתגלו להחלטותיו של הסינאט, לפי שוודזיצקי הנמצא ליד הגה השלטון עלול להשתמש בכל האמצעים כדי להתנקם במי שלא יצייית להוראותיו. כנגד זה יזכו הסוחרים שיעברו מרצונם לשכונה היהודית בהקלות בעניינים הכרוכים בהובלת הסחורות, ואף דירותיהם בשכונה היהודית יותקנו ביתר נוחיות. גם מפקח המשטרה שידל את הסוחרים היהודים, שיסכימו מרצונם להחלטת הסינאט, שלא יתעקשו ויעברו לשכונה היהודית קודם לחזרתו של וודזיצקי.

זאת ועוד: וודזיצקי שוחח לפני צאתו עם כמה יהודים, שהיו מכובדים מחמת עושרם בעיניהם של סוחרים ובעלי־מלאכה, ואמר להם שעליהם לשכנע את הסוחרים היהודים שייצאו את קז׳ימייז׳ מרצון. ואמנם האנשים שעמהם שוחח וודזיצקי ציירו לפני הסוחרים מחזות־אימים אם יעמדו הללו בעקשנותם, ויעצו להם להסתגל מיד לפקודות הסינאט, אף־על־פי שהוצאתן לפועל נשארה עדיין תלויה ועומדת מפני הסתייגותם של הרזידנטים.

בלחץ התקפה זו שבאה מכל הצדדים, קיימו הסוחרים היהודים ישיבה וקיבלו עליהם לצאת את קז׳ימייז׳ הנוצרית מרצון. ולא זו בלבד, אלא שכמה מהם אף אישרו לרזידנטים בכתב שיצאו את קז׳ימייז׳ מרצון.

ביום 16 באוגוסט חזר וודזיצקי מקארלסבאד וציין לשביעת רצונו, כי אכן עלה בידו לבטל בערמה את הסתייגותם של הרזידנטים מהחלטת הסינאט. אמת, בעלי הבתים שבקז׳ימייז׳ הנוצרית, ואנאסטאזי סימינסקי בראשם, התלוננו בפני מעצמות החסות על ה„אינטריגות״ של וודזיצקי, ואפילו תבעו וועדה חדשה שתבחר בנשיא חדש ובסינאט, אלא שהמעצמות לא הגיבו על תביעה זו כלל.

כבר ביום 16 בפברואר 1830 ביקש סימינסקי את הקיסר פראנץ I — במכתב שנכתב מתוך נעימה של יאוש — שישיב לו על בקשותיו הקודמות, שהרי הוא, סימינסקי, שוב אינו יכול „בתור דייר העיר קז׳ימייז׳ לשאת את תלונותיהם של דיירי עירו, המבקשים לשמוע מפיו את תוצאות פניותיו אל הוד מעלתו הקיסר בימים 8 באפריל, 9 ביוני ו־18 באוגוסט של השנה שעברה, ועל פניות אלו לא קיבל עדיין שום תשובה״ [18].

ואולם גם הפעם לא היה הד לפנייתו. ביום 23 בנובמבר 1830 שוב ביקשו כמה יהודים, וביניהם הרופא ד״ר פיליפ בונדי, להתיר להם את ישיבתם בקז׳ימייז׳ הנוצרית, וגם בקשה זו הושבה ריקם [19].

קז׳ימייז׳ הנוצרית נשארה גם להבא בלא יהודים.

ה. הבקשה משנת תקצ״ב (1832) והשתדלותו של רוטשילד

מורת־רוחם של היהודים גדלה מיום ליום. שיטת הדיכוי שבה נקט הסינאט גברה והלכה, ושוב אי־אפשר היה להסתפק ב„שב ואל תעשה״. בשנת 1831 השתוללה גם מגיפת החולירע, שנתנה את אותותיה בעיקר בשכונה היהודית, מחמת התנאים הבלתי־היגיניים שברחובות היהודים המלוכ־

16 ביום 8 בדצמבר הודיע על כך לורנץ לממשלתו, לדעתו צריכה הממשלה האוסטרית „לנזוף בסינאט״ (einen Verweis erteilen). הרזידנט הפרוסי כבר קיבל הוראה בנדון.

17 את המאורע הזה מזכיר אנאסטאזי סימינסקי במכתב ששלח לקיסר האוסטרי ביום 18 באוגוסט 1829 (תיק 12) וכן אנו קוראים על כך בחוברת: Kraków podczas prezydentury hrabiego Wodzickiego, Warszawa 1831

(תוספת לדו״ח של הרזידנט האוסטרי לורנץ מיום 1 בפברואר 1831, בתיקי קראקא בארכיון הממלכתי בווינה תיק 13a). חוברת זו נתחברה כנגד וודזיצקי, ובהחלטת הסינאט מיום 3 באפריל 1829 היא רואה מעשה של נקמה אישית באותם הנציגים שנמנעו בשנת 1827 מהצבעה בשעת הבחירות לנשיא. בחוברת אנו קוראים בין השאר, ש„כמה מהם היו בעלי־בתים בקז׳ימייז׳, מקום שבו מותרת ליהודים הישיבה בתוקף התקנון המארגן. לפיכך פקד הסינאט על היהודים לעזוב את הבתים האלה ולעבור לשכונה היהודית. בעלי־הבתים המודאגים פנו בבקשה למעצמות־החסות הנאורות, ובתוצאת הפנייה עוכבה ההוצאה לפועל של הפקודה. ואולם וודזיצקי עלה בידו לעקוף בערמה את רצונם של המעצמות. ליהודים הגרים בקז׳ימייז׳ הנוצרית הובטחה מכירת סחורותיהם, הוקל דיורם ברובע היהודי, בנו גשר על הוויסלה, השיגו חרם מטעם הרב וכך הוכרחו היהודים לצאת מן הבתים השייכים לבעלים שאינם אוהדים את וודזיצקי, כדי לספק את יצר נקמתו״. ובמקום אחר נאמר: „היהודים המחרימים את הנוצרים, שנמנים עם מתנגדי תכניותיו של וודזיצקי, נהנים מטובותיו״.

כך שימשו היהודים כדור משחק במאבקו של וודזיצקי עם אויביו הפרטיים.

18 מכתבו של סימינסקי מיום 26 בפברואר 1830 (הארכיון הממלכתי בווינה, Pohlen IV, Fasz. 39, Juden in Krakau 1828—1832).

19 Krakau Fasz. 12.

לכים והצפופים [1]. היו אבידות קשות בנפש והאוכלוסיה היהודית הלכה ונידלדלה. גם המצב הכלכלי הורע עקב עול המסים והגבלות בשטח שוויון־זכויות וגרם לדלדול ניכר של היהודים. בסך הכל היה מצבם עגום וקשה לשאת. לפיכך, לאחר שהוקמה בשנת תקצ״ב (1832) ועדה מטעם שלושת מעצמות־החסות לשם ארגון משטר הרפובליקה, השתמשו היהודים בהזדמנות זו ושלחו את תעצומותיהם לביטול התנאים הקשים שבהם הם נתונים ולביטול החלטותיו הבלתי־צודקות של הסינאט משנת 1817.

ביום 22 במארס 1832 חיבר הרב דב בער מייזלש יחד עם נבחרי הקהילה היהודית: משה ל. הורוביץ, יונה גלדוורט, יעקב איינהורן, משה קורנגלד ויעקב קרוננגלד [2] כתב־תלונה [3].

בתחילת כתב־התלונה מציינים הנ״ל, שמחמת „הביקורת והתיקון של עיקרי התקנות״ הממשמשות ובאות, משתדלים הם להפנות את תשומת־לבם של הפרוטקטורים על אותו חלק מקובץ התקנות הנוגע במיוחד ליהודים. פניה זו לא באה, חלילה, משום אי־אמון כלשהו לפרוטקטורים או מתוך חשש שמא יזניחו את העניין, אלא משום שסבורים הם, שבתור צד מעוניין, מסוגלים הם יותר להנחות את הוועדה בסבך הבעיות ולהביאה לידי עמדה כזו, שממנה אפשר יהא להתבונן באופן הטוב ביותר על טיב ענייניהם. לצעדם זה גרמה העובדה, שב־קונסטיטוציה, שעל שיפורה יושבת עכשיו על המדוכה הוועדה הנוכחית, נקבעו בשביל היהודים תקנות, שמתוך ניסיון של 15 שנים הוכח, שבחלקן הן מכבידות במידה גדולה ביותר על דיירי העיר העניים. כתוצאה מצורת השלטון הרפובליקאי נמצאים על־יד הגה המדינה אנשים, שלהם משלח־יד משותף עם הנדכאים, ומכאן שאין לתמוה על כך שאין הם מסתפקים בטובת ההנאה שהם מפיקים ממשמעותן הפשוטה של התקנות, אלא משתדלים הם בכל האמצעים להשיג בשבילם תנאים טובים יותר. ולפי שהמתלוננים נות־נים את דעתם על הדבר, שתלונתם כנגד אנשים אלה תביא לתיווך נוסף אצל הרזידנטים, הרי הם מרשים לעצמם להכניס שינויים שמקומם לא יכירם כלל בתקנות.

לאחר מכן מובא בכתב־התלונה פירוט התלונות באותם המקרים, שבהם נהג הסינאט שלא כפי שנקבע בתקנות. בעיקר נתפרטו התלונות בענייני המסים, צמצום סמכויותיה של הרבנות והמוסדות היהודיים והקשיים שבתקנות לעניין מתן זכויות אזרחיות להמונים היהודים.

והרי עיקרי הנקודות של התלונות:

(א) סעיף 22 שבתקנות אינו מתיר ליהודים להחזיק בתים ברחוב וישלנה. עכשיו יצאה פקודת השלטון להרחבת הרחוב הזה — על אף הלוחות הנמצאים בעיר — מגשר פודגורסקי ועד סטראדומסקי. ברוחו של סעיף זה הכריחו, איפוא, את היהודים למכור את בתיהם בקז׳ימייז׳ היהודי בחצי המחיר.

(ב) על יהודי כל הרפובליקה, שמניינם 12.000 נפש [4], הוטל מס שנתי בשיעור של 40 אלף גולדנים פולניים, בעוד המס שהוטל על שאר התושבים הוא 36 אלף גולדין פולניים, אף־על־פי שמניינם של אלה מגיע למעלה ממאה אלף איש. נוסף על כך גבו מן היהודים מס מיוחד, שנקרא בשם „קאמראלי״ בשיעור של 6536 גולדין פולניים, ועוד סכום של 3600 גולדין פולניים בעד „מס־המחט״, ועוד 416 זה׳, למ־רות העובדה שהטלת מס על היהודים על־פי סעיף 22 של התקנות, אינה אפשרית אלא בשיעור פרופורציונאלי לשאר התושבים, ואין הם מוכרחים לשלם שום מסים יוצאים מן הכלל, ובעיקר לא „מס־המחט״. ואולם למסים בלתי־צודקים אלה ניתנו בסיים שמות אחרים. וכן השתמש השלטון כראות־עיניו בכספי התקציב של היהודים שהופקדו בידו. להחזקת בית־ספר חלקי, הוציאה הממשלה כל שנה קרוב ל־10 אלפים זהובים — מעשה הנוגד סעיף 9 של התקנות.

ועוד הוציא השלטון מן הקופה היהודית סכום של 1500 — 5.240 גולדנים פולניים בצורת קרן ורבית בעד מסי קבלנות.

בעלי הבתים העלובים שברחובות הצרים משלמים מס שהוא גדול פי שלושה מזה שמשלמים דיירי הרחובות הנוצ־רים שבקז׳ימייז׳, שהם מרכז התנועה ושם אסורה על היהודים החזקת בתים. אף הטיל השלטון מס, בניגוד לחוק, על כל משרתי היהודים שאינם מבני המקום, ומס זה עולה כדי מחצית שכר שרותם.

(ג) לנוחיותם של האנשים שאינם מבני קראקא והמ־בקרים בשווקיה של עיר זו, קובע מראש סעיף 22 של התקנות חלוקת זכיונות של החזקת בתי־מרזח לשש משפחות יהודיות על־פי סדר קבוע של שנים. אמנם אין הסעיף הנ״ל מציין מה יהא לאחר פרק־הזמן שנקבע, אף־על־פי־כן היה מקום להניח, שמכיוון ולימי השוק באים יהודים בקביעות בכל פרק־זמן, הרי ניתנה האפשרות לחלוקת הזכיונות למשפחות יהודיות אחרות. אבל משחלפו שש השנים הראשונות, בוטלו לחלוטין הזכיונות להחזקת בתי־מרזח.

(ד) למרות סעיף 18 סירבו להעניק זכיון להחזקת בית מרזח בקז׳ימייז׳ הנוצרית ליהודים שהוענקו להם זכויות אזרחיות והיו משתמשים בזכות זו ללא כל הגבלה.

---

1 מתוך 1464 מקרי מחלה שאירעו בקראקא בפרק־הזמן 16 ביוני — 14 בספטמבר 1831 צויינו 591 מקרים של חולירע בין היהודים; במחוז, מתוך 918 מקרים, 143 יהודים — לפי דוחו״ת של הרזידנט האוסטרי בחדשים יולי, אוגוסט וספטמבר 1831 (הארכיון הממלכ־תי בווינה, Akten Krakau, fasz. 136).

2 עליו ראה: פרידברג, לוחות זכרון, עמ׳ 110.

3 המקור בארכיון הממלכתי בווינה, Akten Krakau, fasz. 39.

4 להלן המספרים על היהודים בקראקא בשנות 1818—1843 בהשוואה לאוכלוסיה הנוצרית:

השנה	יהודים	נוצרים	ס״ה
1818	7,252	18,208	25,460
1824	9,690	21,811	31,501
1837	11,453	25,574	37,027
1843	13,080	29,910	42,990

(ה) נקודות־התלונה 9, 10, 11, 12 ו־13 עניינן הגבלת סמכויותיה של הרבנות ושל שאר מוסדות יהודים על־ידי השלטונות.

על־פי סעיף 7 נתחייבו השלטונות להעמיד לרב מתורגמן נוצרי, היודע את הלשונות עברית ופולנית, לשם עריכת פסקי־הדין של הרבנות בלשון אירופית. ואילו השלטונות בחרו תמיד לתפקיד זה יהודי מומר [5], דבר שהיה למורת־רוחו של הרב והכביד על הקהילה בהוצאה נוספת של 1500 גולדנים פולניים. לדעתם של מגישי כתב־התלונה, ניתן בקלות לבטל לחלוטין תפקיד זה.

זאת ועוד: על־פי סעיף 8 של תקנות היהודים, חייב כל רב לבקר בגימנסיה ולהצטייד בתעודת בית־ספר. ואולם הבחירות האחרונות לרבנות (המדובר בבחירות לרבנות משנת 1832, שהמועמדים לה היו מייזלש ושאול לנדאו) הוכיחו באופן שאינו משתמע לשתי פנים, שלא היה שום מועמד שיוכל לעמוד בדרישות אלו של צירוף לימוד גימנסיה ותיאולוגיה. בינתיים נסגרו על־פי סעיף 13 כל בתי־הספר היהודיים הציבוריים, כדי להכריח את ילדי היהודים שיבקרו בבתי־הספר העירוניים, דבר ששלל מהם לגמרי את אפשרות לימודי הדת היהודית.

וכן טוענים מגישי כתב־התלונה, שעל־פי סעיף 6 נאסר על הרב להוציא פסקי־דין במשפטים הנערכים בבתי־הדין. איסור זה שהורחב על־ידי השלטון גם לגבי משפטים בבוררות, מה שהכריח את היהודים להיזקק לבתי־הדין הממשלתיים, גרר הוצאות כספיות והביא להתרוששותם של ההמונים היהודים. כמו־כן תבעו השלטונות, שכל המורים היהודים הפרטיים ייבחנו בלשון הפולנית — אם מבקשים הם להיות מוסמכים במקצועותיהם — אף־על־פי שסעיף 3 קובע, שהרב בלבד יכול לפקח על המורים. ולא זו אף זו: בית־הכנסת, בית־החולים היהודי ובית־המרחץ הועמדו תחת פיקוחם של הוויטים (ראשי הכפר), וכך נגרמה הוצאה מיוחדת לקהילה היהודית.

מחברי כתב־התלונה מתעכבים גם על נקודה נוספת, שהיא — לפי דעתם — עלולה להכשיל את „הכשרת היהודים לאזרחות". אמנם ניתנה ליהודים — כך טוענים הם — הזכות ל„חכירת אדמה בשיעור של 10 מורגים", אלא שאדמה זו לא פרנסה כלל את בעליה. המקור הטוב ביותר לרווחים שימשה תעשית היי"ש, ואולם לא הניחו ליהודים לעסוק בה. היהודי אנוס לעסוק במסחר, המביא בסופו של דבר נזק, מאחר שמחצית התושבים העוסקים במשלח־יד זה הם משוללי כל רכוש, וכדי לפרנס את עצמם מוכרח חלק מהם להסתייע באמצעים שאינם מביאים כבוד לבעליהם.

במלים חריפות מתואר מצבם הכלכלי הירוד של היהודים, שהביא לכך שארבע מאות איש נתרוששו לחלוטין ונפלו למעמסה על הקהילה. אם מצב זה יימשך — קובעים מגישי כתב־התלונה — צפויה סכנה זו גם לאלה שעדיין מוצאים את לחמם.

מטעם זה יש הכרח לקדם את פני הרעה. אמת, הקונסטיטוציה משנת 1817 העניקה ליהודים הנחות גדולות, ובשיעור גדול יותר לאנשי ההשכלה הגבוהה שביניהם, אבל הנחות אלו נועדו לאנשים שיכלו לרכוש השכלה גבוהה הודות למצבם הכלכלי הטוב. יוצא, איפוא, שהמדובר במיעוט שבמיעוט של משפחות יהודיות אמידות, המסגלות להן את ההרגלים הגרמניים באורח־חייהם, בלבושם וכו'. מספרם של היהודים המתנגדים להם מגיע ל־12 אלף, ומהם נשללו זכויות האזרח והם נידונו לעניות מנוולת ולהתנכרותם מבחינה אזרחית.

בשביל „מעמד זה של תושבי קראקא הנקראים יהודים פולניים", מבקשים החתומים על כתב־התלונה, „שתינתן הענקת זכויות האזרח, שכן אושרו של האזרח תלוי בקיומן בלבד של הזכויות האזרחיות". מן הראוי, איפוא, להבטיח להם את האושר, שמקורו בחירות האזרח. „חירות כזו חייבת להעניק להם ועדה, שבהרכבה יהיו גם מיוצגים נוצרים אשר ייבחרו אך ורק על־ידי היהודים".

בסוף כתב־התלונה מובעת התקווה, שהוועדה תעיין בבקשה ותרשה לקהילה להביא את משאלותיה ותלונותיה באמצעותו של נציג אחד שייבחר על־ידם.

הקהילה היהודית שלחה את כתב־התלונה לווינה. מכאן הועבר כתב זה, בתיווכם של מ. ש. פון־רוטשילד וליאופולד פון ורטהיימר [6], לקומיסארים של מעצמות החסות בקראקא, שנתכנסו אותה שעה לדיון בריאורגאניזציה של משטר הרפובליקה הקראקאית.

אף רוטשילד שלח מכתב מיוחד למטרניך. במכתב זה הוא מבקש לשמוע בנדיבות־לב את בקשתם של בני עדתו, וכן מבקש הוא את תיווכו בסידור יעיל של העניין מצד הוועדה העליונה לשם מתן בסיס ל„דבר שהוא באמת צודק והומאניטארי". רוטשילד לא הסתפק בתיווכו של מטרניך וביקר

5 המתורגמן הראשון היה מאתיאוש ביססשיצקי (1816—1822). במקומו נתמנה על־ידי הסינאט ביום 24 בינואר 1827 המומר אנדז'יי דומיניק דוברוּבולסקי, משעמד בבחינה בפני ועדה, שהיתה מורכבת מיו"ר הוועד היהודי, הכומר הפרוטסטאנטי טייכמאן ועוזר הסינאט (רפרנדאר) דארובסקי. לאחר שנה ביקש הוועד היהודי לפטר את דוברובולסקי, שכן הרב בעצמו עורך את ספרי־הרישום ומזכיר הקהילה מתרגמם לפולנית. אף־על־פי־כן הוארך מינויו של דוברובולסקי. היחסים בינו לבין הקהילה היו מתוחים, לאחר שנאשם בהלשנה על היהודים והקהילה. בשנת 1832 הרחיקו הרב מייזליש מתפקידו.

בשעה שנתקיימו דיוני הוועדה המארגנת חיווה דוברוּבולסקי את דעתו כנגד דרישותיה של הקהילה לפטר את המתורגמן. הוא האשים את היהודים ברמאות, והציע להגביל את זכויות היהודים בכמה הגבלות.

6 מורשה בבנק של רוטשילד.

גם אצל הציר הפרוסי והציר הרוסי בווינה. הוא ביקש את השתדלותם בוועדה לטובת הנדכאים, ואמנם הבטיחו הצירים לתמוך בבקשתו [7].

ו. ועדת הריאורגאניזאציה ושאלת היהודים

תיווכו של רוטשילד נשא פרי במידת־מה. ועדת הריאור־גאניזציה, שהוקמה מטעם שלושת מעצמות החסות, הגיעה בתחילת אפריל 1833 לקראקא ופתחה בעבודתה.

בוועדה זו היתה רוסיה מיוצגת על־ידי יועץ־החצר טנגובורסקי, לשעבר פקיד במשטרה החשאית של הנסיך הגדול קונסטאנטין. טנגובורסקי היה מוחזק תמיד בעיני עצמו כ־un grand seigneur [1], ומזכירו היה קארל היבנר. את פרוסיה ייצג היועץ פון פורקנבק, ואת האוסטרים — בארון פון פפליגל ועוזרו ליהמן. האחרון נלווה בשעתו אל פפליגל בשליחותו למארוקו. עם חברי הוועדה סייעו גם בעבודה הרזידנטים זאז׳צקי מטעם רוסיה. לורנץ מטעם אוסטריה והארטמן מטעם פרוסיה.

עוד לא הגיעה הוועדה לקראקא, וכבר ביום 10 באפריל שלח רוטשילד בפעם השנייה מכתב אל מטרניך [2]. במכתב זה הוא מבקש מלפניו, „שבשעה זו, כשמיופי־הכוח מטעם מעצמות החסות התחילו בעבודתם בעיר החפשית קראקא, יהא זה מן הראוי אם ישלח לבארון פון־פפליגל [3] כמה דברי המלצה על הרב מייזלש [4], המייצג את ענייני ועד הקהילה והוא אדם מכובד מאוד ומשכיל מאוד״.

על הרב מייזלש הוטל להביא את משאלות היהודים לבארון פון־פפליגל, וכך קיווה הרב לעזור בדרך זו לאחיו היהודים. דומה שמטרניך קיים את בקשתו של רוטשילד, שכן העביר את המכתב לפפליגל.

השבועות הראשונים של ועדת הריאורגאניזציה הוקדשו לעבודות הכנה, ורק בתחילת מאי הוקם ועד מיוחד לבדיקת קובלנותיה של הקהילה היהודית [5]. עם ועד זה נמנו: הסי־נאטור מירושבסקי, המזכיר הראשי של הסינאט דארובסקי, הרב דב־בער מייזלש ו„האזרח היהודי המכובד״ יעקב אדלר[6].

בישיבות הוועד השתתפו בקביעות הקומיסארים והרזי־דנטים, ומישיבות אלו נערכו פרוטוקולים מיוחדים [7].

הישיבה הראשונה נקראה ליום 13 במאי 1833, והיא נפתחה בנאום ארוך של הקומיסאר האוסטרי פון־פפליגל, ששימש יו״ר הוועדה. בנאום זה תיאר הקומיסאר האוסטרי את הסיבות שהניעו להקמתה של הוועדה וציין, שכתוצאה מבקשותיה של הקהילה היהודית מיום 22 במארס 1832 קיבלו הקומיסארים הוראה לבדוק במקום את סיבות תלו־נותיה של הקהילה היהודית, כדי לקבל החלטות בנדון. לשם השגת מטרה זו בדרך מהירה ובטוחה ביותר, הרכיבו הקו־מיסארים ועד מיוחד, שידון בכל נקודה ונקודה של כתב־התלונה שהוגשה על־ידי הקהילה היהודית, ויעיין ויסדיר את העניינים ללא פניות צדדיות, שכן יש לצדדים המעונ־יינים הסינאט והקהילה היהודית נציגים היושבים בוועד זה.

דומה, איפוא, שוועדת הריאורגאניזציה ביקשה להסדיר את העניין ללא פניות צדדיות ומתוך נתינת דעת על נימוקיהם של המתלוננים ושל אלה שכנגדם נתכוונו התלונות.

לאחר דברי הפתיחה של היו״ר נקרא כתב־התלונה in extenso, ועוד בישיבה ראשונה זו ניגשו לעיין בסעיפים המיוחדים של התלונות — בשלושת הסעיפים הראשונים. הוועד עבד לפי הפרוצדורה הבאה: מתחילה הוקרא סעיף אחרי סעיף, הקומיסארים או הרזידנטים, נציג הסינאט ונציג הקהילה נתנו את הסברם ולאחר ויכוח מקיף נתקבלה החלטת הוועד. מיד לאחר שהוקרא הסעיף הראשון [8], שעניינו האיסור שהוטל על היהודים להחזיק בתים ברחוב וישלַנה ומעתה גם בכל קז׳ימייז׳, נתעורר ויכוח, שראשון המשתתפים בו היה הרב מייזלש. לשם בירור תלונה זו קבע הרב, שלאמיתו של דבר מתמשך רחוב וישלנה רק מגשר בפודגוז׳ה עד לזווית הראשונה המוליכה לרחוב הראשי, ואילו הרחוב הראשי שבו נאסר על היהודים להחזיק בתים נקרא בשם אחר, דבר שניתן להוכיח לפי השלטים שנקבעו בפינותיו של רחוב זה. משום כך מבקש הרב מייזלש להגביל את האיסור על החזקת בתים לרחוב וישלנה עצמו, דבר שהוא לרוח סעיף 22 של תקנות היהודים, שבהן כלול איסור זה.

---

7 מכתבו של רוטשילד למטרניך מיום 30 במארס 1832 (הארכיון הווינאי הממלכתי, Akten Krakau, fasz. 39).

M. J. Brodowicz: Ważniejsze dokumenta i objaśnienia odnoszące się do swojego udziału w sprawach i losach zakładów naukowych b.w.m. Krakowa i jego okręgu. Kraków 1834, p. XVI.

2 מכתבו של רוטשילד מיום 10 באפריל (ארכיון ממלכתי בווינה, (Akten Krakau, fasz. 25, Weisungen nach Krakau 1833).

3 Pflügl ולא Flügl כפי שכותב באלאבאן, Dzieje Żydów w Galicji i w Rzpltej Krakowskiej 1772—1863. Lwów 1914 p. 117.

5 דו״ח של פפליגל מיום 25 במאי 1833, מס׳ 39 (הארכיון הממלכתי בווינה, fasz. 37, Berichte aus Krakau).

6 השתתף במרד־נובמבר (1830 — 1831), מייסדה של הגווארדיה היהודית בקז׳ימייז׳ ועמד בזמן הראשון בראשה. אולם לא יצאו ימים רבים והוא התפטר מתפקידו. אחריו בא נתן רוזנפלד, ועיין: St Stetkiewicz : Rzeczpospolita karkowska w dobie powstania listopadowego. Bibljoteka Krakowska Tom 45, Kraków 1906, p. 35.

7 פרוטוקולים אלה הם הכרך החמישי של "Actes de la Commission de Reorganisation 1833" — Protokolle des Komitees zur Untersuchung der Klagen der Krakauer Israeliten-Gemeinde (הארכיון הממלכתי בווינה, Polen IV, (Akten des Freistaates Krakau Fasz 74, Bd. V

8 ראה הפרק הקודם.

ועל־ידי כך תינתן ליהודים זכות־ישיבה ובעלות־בתים בח־לקים האחרים של הרחוב הראשי, המוליך מפודגוז׳ה ועד סטראדום.

על כך השיב נציג הסינאט דארובסקי, שלאמיתו של דבר נקרא הרחוב הראשי המתמשך מגשר בפודגוז׳ה בכמה וכמה שמות, אלא שאין סעיף 22 של תקנות היהודים מתכוון לכך, שליהודים תינתן הזכות להחזקת בתים ברחוב כולו חוץ מקטעי־רחוב שהוזכרו על־ידי מייזלש; שכן תקנות היהודים נתקנו בידי אותם הקומיסארים של מעצמות החסות, שאותה שעה הכירו באופן רשמי באיסור זה, ולדידם רחוב וישלנה (rue de la Vistibule) היה הרחוב המוליך מגשר בפודגוז׳ה לסטראדום. ולעניין כפיית מכר הבתים היהודיים, הרי דבר זה שונה לחלוטין, כיוון שליהודים לא היו בניינים ברחוב זה, לא בזמן הכיבוש האוסטרי ונסיכות וארשה ומכל שכן משעה שנוסדה הרפובליקה החפשית בקראקא.

מאחר שנציגי הקהילה היהודית, הרב מייזלש ואדלר, לא יכלו להשיב על דבריו של דארובסקי, העירו הקומיסארים, שאין שום ספק בנוגע לתוכנו האמיתי של סעיף 22, כיוון שבזמן שלטון אוסטריה נאסר על היהודים, על־פי פקודת המושל מיום 20 בנובמבר 1802, לעסוק במסחר ברחוב וישלנה, ובשעה שקראקא נשתייכה לנסיכות וארשה אסרו על היהודים, בפקודת המלך הסאקסי מיום 19 במארס 1812, לגור ברחוב הנ״ל והאריכו את זכות ישיבתם בה לשש שנים; אלא שארכה זו נמשכה למעלה מן הזמן שנקבע, כתוצאה מהחלטותיה של ועדת הריאורגאניזציה משנת 1818. הסינאט בקראקא פירש את המושג הנכון של רחוב וישלנה, שעל סמך הצו משנת 1812 נתרחב והלך מן הגשר הישן שבסטראדום לגשר החדש שבפודגוז׳ה. מצד אחר, אין כל הוכחה לכך, שסעיף 22 של התקנות ביקש להגביל את הצו הקודם בדבר החזקת בתים לתחום קטן בלבד של רחוב, שניתן לו שם מיוחד. העובדה, שבישיבת הקומיסארים של מעצמות־החסות מיום 14 באפריל 1817 ניתנה כיוצא מן הכלל ליהודי מארקוספלד, הזכות להחזיק בית ברחוב וישלנה, מוכיחה בלא שום ספק את צדקת האיסור כבר באותו פרק־זמן. כיוון שכך לא יכלו הקומיסארים לראות את צדקתו של סעיף־תלונה זה.

לאחר מכן התקיים דיון בסעיף השני של התלונה, והוא עניין המסים הגדולים והלא־צודקים שהוטלו על היהודים. הקומיסאר הפרוסי אסף פרטים מרובי־עניין, שמהם אנו למדים כי מאוכלוסיית קראקא שמנתה 27.700 נוצרים חייבים היו בתשלום מס אישי ומס עסקים 2296 אנשים בלבד, ומס עסקים ששולם הגיע לסך 25 אלף גולדנים פולניים, ואילו 2573 יהודים מתוך 10.820 יהודים שחויבו לשלם מסים, שלמו 40 אלף גולדנים פולניים. זאת ועוד: מ־88.368 נוצרים ביתר המקומות שילמו 5450 אנשים החייבים במס סך של 10.400 גולדנים פולנים, בעוד שמ־3181 יהודים שילמו 390 איש החייבים במס־אישי ומס־עסקים סך של 6507 גולדנים פול־ניים [9]. על סמך הנתונים הללו העיר פורקנבק על „הדיספרו־פורציה הגדולה שבין האוכלוסיה הנוצרית לבין האוכלוסיה היהודית בעניין המסים האישיים ומסי העסקים", והציע שינוי באי־שוויון זה הנוגד סעיף 29 של תקנות היהודים. הצעתו באה להטיל מכסה אחת על מספר שווה של אזרחים יהודים ונוצרים, ולדעתו יהא זה מן הראוי אם יבוא ויזכיר לסינאט את „עקרון השוויון המלא בין יהודים ובין נוצרים בעניין תשלום המסים, עקרון הכלול בסעיף 29".

מכל מקום נציגי הסינאט הודו בכך, שאמנם המס שהוטל על היהודים הוא „גבוה קצת יותר" מזה שהוטל על הנוצרים, אלא שיש להביא בחשבון את העובדה, שבידי היהודים מרוכז חלק מן המסחר החשוב ביותר והמביא רווחים גדולים ביותר. לפיכך חייבים הללו להמציא לאוצר המדינה סכומי כסף ניכרים בהתאם לרווחיהם.

ובנוגע למס ה„קאמראלי", הרי מס זה נועד להתקנת מדרכות בעיר ולהחזקת בארות בקז׳ימייז׳, שבהוצאתן נושאים היהודים והנוצרים כאחד. בענין המס הקמאראלי מסר הרזידנט הפרוסי את האינפורמציה הבאה: ברובע הנוצרי של העיר קראקא יש „נכסים קאמארליים" שונים, שמהם נוטלים כספים לכיסוי ההוצאות, לניקוי העיר, התקנת המדרכות והחזקת הב־ארות והצינורות, ואילו היהודים שילמו עד לזמן שבו נוסדה הרפובליקה החפשית „מסים ממשקאות וממעבר בשער העיר (czopowe i bramne)", שבוטלו לאחר שנתפרסמו בשנת 1817 תקנות היהודים. מטעם זה קבל הסיים החלטה מיום 27 בדצמבר 1817, שלפיה חייבים היהודים לשלם מדי שנה סך של 6535 גולדנים פולנים, שנועדו לכיסוי ההוצאות הנ״ל. הרזידנטים של מעצמות החסות הכירו בכך, שהחלטה זו נמצאת בסתירה לרוח תקנות היהודים, ודרשו מן הסינאט שיבטל מסים אלה. אבל הסינאט אף־על־פי שטיפל בדבר זה פעמיים, לא קיבל את ההיתר של הסיים לביטולם של המסים, ולפיכך אנוס היה להכניסם לתקציב ולהשלימו לאחר מכן בכספי קרן הקהילה היהודית.

ולעניין מס־המחט — הרי השלטון בקראקא גבה אותו בתור מס bawoł ולאמיתו של דבר אין הוא מס לפי טענות שלטונות הרפובליקה אלא בבחינת מס חכירת־אדמה (terragium) שנגבה תמיד מן היהודים עוד מזמנים קדומים, בעד המגרשים שהוענקו להם ע״י מלכי פולין שנקראו בשם bawoł לשם בניית עיר משלהם, וממס זה שגבוהו עוד מזמניה הקדומים של פולין נעשו דמי־מחט למלכה.

הקומיסאר האוסטרי פפליגל השיב, ששוויון המסים י־הטלתם על אזרחי המדינה החפשית ללא הבדל דת נתקבל על־ידי הסיים של קראקא ביום 27 בדצמבר 1817, וביום 5 בינואר 1818 נתפרסם דבר זה כחוק. דומה שהסינאט לא נהג על־פי עקרון זה, שכן נטל המס על היהודים גדול מזה של הנוצרים. ואם נקבע כאן, שהיהודים שייכים למעמד

---

9 פרוטוקולים, עמ׳ 13—14.

הסוחרים בלבד ולפיכך יכול הסינאט לגבות מהם מסים גבוהים יותר, הרי קביעה זו אין לה שחר. שכן אם נותנים את הדעת על הכנסותיהם הזעומות של היהודים מעסקי המסחר והחרושת, יסכים כל אחד לכך, ששיעור המס שהוטל על הקהילה היהודית גדול מדי.

דעתו של פפליגל בנוגע למס ה„קאמראלי" ומס־המחט, שהיהודים משתדלים לבטלו, היתה, שקודם־כל יש לשאול אם אמנם מסים אלה מסים של ממש הם ואם היהודים בלבד חייבים בהם. ואם כך הדבר, הרי מן הראוי לבטלן על־פי סעיף 29 של תקנות היהודים, המשמש בסיס מוצק לעקרון שוויון זכויותיהם של היהודים והנוצרים בענייני מסים ציבוריים.

על נימוקיו השונים של הרזידנט האוסטרי בעניין ביטול מס־המחט השיב הסינאט ביום 6 בדצמבר 1822, ששלטונות אוסטריה כבר הוציאו צווים בנדון בשנים 1797, 1798 ו־1799, והעתקיהם הובאו לישיבה. על־פי צווים אלה יוצא, שמס־המחט נחשב כמס־קרקעות, ובקשתם של היהודים לביטולו נדחתה.

פפליגל העיר על כך, ששאלה זו נפתרה לחלוטין לטובת השלטונות. עניין המס ה„קאמראלי" נדון בצורה שונה לחלוטין, וועדת הארגון לא יכלה לבטלו, הגם שנקבע זה עתה על־ידי הסיים בצו משנת 1818. וכיוון שהתעודות בעניין המסים שהובאו בפני הוועדה לריאורגאניזאציה העכשווית מבוססת על עובדות הסותרות אחת את השניה, הרי סבור הוא, פפליגל, ש„אין הוועדה לריאורגאניזציה מחוייבת לנקוט שום צעד מכריע, לביטולו או לקיומו של המס הקאמראלי", והוא מייעץ, ש„ההכרעה בעניין זה השנוי במחלוקת תיפול על־פי הקונסטיטוציה של הרפובליקס". יוצא אפוא שחוץ מאישור שוויון המסים לא השיגו היהודים כלום בעניין המס ה„קאמראלי" ומס־המחט.

לאחר מכן נתקיים דיון בוועדה בדבר שימוש חפשי בכספי היהודים שהופקדו בקופת הממשלה, ובדבר הוצאת כספים בסך עשרת אלפים גולדנים פולניים מדי שנה לצורכי בית־הספר היהודי. כן דנו בדבר ניכוי מסכום של 5240 גולדנים פולניים מכספי הקופה היהודית, בעד מסים בסך 1540 גולדין פולניים שהגיעו לממשלה מן הקבלנות.

בעניין בית־הספר העיר הרב מייזלש, שבי״ס יהודי זה אינו מביא כמעט שום תועלת אלא הוצאות מרובות. ההורים היהודים מתביישים לשלוח לשם את ילדיהם, מאחר שלימודי הדת הנהוגים בו שונים ממה שהיה קודם לכן, וכן מזניחים את לימוד הלשון העברית [10]. כדי למנוע דבר זה, הריהו מציע, שהכספים המוצאים לצורכי בי״ס זה יוקדשו לבי״ס על טהרת העברית, שבו ילמדו גם את הלשון הפולנית וגם אותם המקצועות הכלליים הנהוגים בבתי־הספר הנוצריים [11].

על כך השיב נציג הסינאט דארובסקי, שסעיף 43 של התקנות לא נתכוון כלל לבתי־ספר יהודיים מיוחדים, ואף־על־פי־כן הקימו השלטונות בשנת 1830 בי״ס יהודי מיוחד בקז׳ימייז׳, כיוון שהוריהם של הילדים לא שלחו אותם לבתי־הספר הנוצרים מטעמים דתיים, ואפשר גם מתוך היעדר ידיעות מספיקות בלשון הפולנית. עיקר תכליתו של ביה״ס היהודי המיוחד הוא להכשיר את הצעירים היהודיים ללימודים בבה״ס הגבוהים הנוצריים, ששעריהם פתוחים לכל אחד. בי״ס שכזה היה מסייע הרבה להפצת ההשכלה בין היהודים, והיה מאפשר לשלטונות פיקוח על לימודי הדת היהודית באמצעות ספרי־עזר שבהמלצת המלומדים היהודיים [12], בלא שייפגעו ע״י כך יסודות הסובלנות שנקבעו בקונסטיטוציה. מובן, שבהוצאות הכרוכות בבי״ס זה, שמתנהל ע״י מנהל נוצרי וע״י שני מורים יהודיים, היתה נושאת הקהילה היהודית בלבד, שכן לטובתה נעשה הדבר. סוף סוף אשמה היא בהוצאות אלו, מאחר שהזניחה את חינוך הילדים. הוצאותיו של ביה״ס עולות 4800 גולדנים פולניים לשנה, ולא 1600 כפי שצויין בכתב־התלונה.

על נימוקיו הארוכים של דארובסקי השיב אדלר, נציגה של הקהילה היהודית, וציין, שביה״ס היה מביא תועלת אילו הנהלתו היתה טובה, אלא שבחירת המורים לא עלתה יפה, ומבחינה זו מן הראוי היה לצפות לשינויים.

בעניין זה לא נקטו הקומיסארים עמדה, ובפרוטוקול לא צויינו אלא ההערות הכלליות בלבד מתוך נתינת דעת על פתרון במועד מאוחר יותר.

לעניין הניכוי לכיסוי מס הקבלנות קבע הקומיסאר הפרוסי, שבשנת 1809 הוטלה על קראקא מכסת־מס להוצאות הצבא בסכום של 72.441 גולדנים פולניים. במכסה זו היה חלקם של היהודים 18.150 או 22000 גולדנים. כיוון שהקהילה היהודית לא היה ביכולתה לסלק מיד מכסה זו, היא הגישה בקשה לקופת העיר שתערוב על סכום זה תוך התחייבות שהיא תחזיר את הסכום בצירוף רבית. בינתיים שילמה הקהילה 17.131 גולדנים ועשרה גרושים, והיא נשארה חייבת עד לחודש מאי 1821 סך של 5369 גולדנים וחצי גרוש. הסינאט שילם מכסה זו מקרן הקהילה היהודית.

כשנציגי הסינאט אישרו השתלשלות זו של העניינים, הודיעו מייזלש ואדלר, שמהלך העניינים כפי שתיאר פורקנבק לא היה ידוע להם כלל, וכיוון שכך הרי הם חוזרים בהם מתלונתם. בכך נסתיימה הישיבה הראשונה.

בישיבה השנייה, שנתקיימה ביום 14 במאי 1833, בראשותו של פורקנבק, נדונו 7 סעיפי התלונות הבאים. אשר לסעיף־התלונה הרביעי, שעניינו מס־הארובות המשולש, הסביר פורקנבק, שבעלי הבתים בשכונה היהודית משלמים אותו מס כבעלי הבתים האחרים שבעיר קראקא, כלומר 23 גולדנים ו־8 גרושים לכל ארובה בבית־חומה ו־12 גולדנים לארובה בבית־עץ. בקז׳ימייז׳ הנוצרית משלמים לכל ארובה

10 פרוטוקולים, עמ׳ 23.

11 שם, שם.

12 שם, עמ׳ 25.

בבית־חומה 17 גולדנים ושמונה גרושים[13], שכן חלק זה של העיר ראו בו פרוור שעה שנתקיימה שומת המסים. אבל משגברה שם התנועה המסחרית גדל שכר־הדירה, ומן הראוי איפוא — כך מציע פורקנבק — להנהיג חלוקה שווה של מס זה בין בעלי־בתים נוצרים ויהודים שבקז׳ימייז׳.

אגב כך העיר מייזלש, שבלאו הכי רובצים על היהודים מסים, שמהם פטורים הנוצרים שבאותה שכונה. הוא הזכיר את ההוצאות הלא־מועטות לצורך ריצוף הרחובות ונקב בסכום שנתי של 300 גולדנים פולניים להחזקת מפקח, שמתפקידו לשקוד על נקיון רחובותיהם של היהודים. על תלונות חדשות אלו השיב דארובסקי, שמס ריצוף הרחובות כבר בוטל, ולעניין זה משתמשים בכספים מן הקרן הכללית. אבל מטעמים סאניטאריים יש הכרח במפקח שישקוד על נקיון הרחובות היהודיים, ועל היהודים לשאת בהחזקתו.

לאחר דברי־הסבר אלה שוב לא דנו בתלונתו של מייזלש בעניין זה, אלא עברו לדיון בסעיף החמישי של התלונות, המס שהוטל על המשרתים היהודים.

דארובסקי קבע, שבין יהודי קראקא נשתרשה דעה מזמנים קדומים, שמוטב לו ליהודי לחיות בעוני ובלבד שלא ישמש אחרים בעיר מולדתו. דבר זה תוצאותיו הגדלתה של האוכ־לוסיה היהודית על־ידי זרם של משרתים שלא מבני המקום. כדי להקשות על בואם של משרתים שאינם מבני המקום ולהקל על יהודי המקום את ההתחרות בזרים ולעוררם לעבודה, קבעו השלטונות בצו שנתפרסם ביום 14 באפריל 1829, שכל משרת שאינו בן המקום יצטרך לשלם מדי חודש בחודשו 2 גולדנים פולניים, וכל מינקת יהודית — גולדן פולני אחד לטובת קרן המשטרה. סכומי כסף אלה נקבעו בשביל פקיד המשטרה, שהוטל עליו לבדוק את תנועת ההגירה של יהודים שאינם מבני קראקא אל העיר קראקא.

על כך השיב מייזלש, שאמנם נכון הדבר כי היהודים מואסים בעבודות־שרות בעיר מולדתם, אלא שהכוונה כאן לעבודות בשפל המדרגה. „הרי ביישנות זו מושרשת בקרב היהודים וגורמת להכרח להכניס יהודים זרים למלוי שרות ביתי״. הוא מציע לבטל את מס השירות או להפחיתו, לפחות, ולהקדיש את ההכנסות ממס זה לצורכי צדקה לעניים שבין היהודים[14].

נציגי הסינאט גילו את דעתם, שיש לקיים את המס, והקו־מיסארים הבטיחו לעיין בדבר ולשמור לעצמם את זכות ההחלטה בנדון.

לסעיף־התלונה הששי, שעניינו ביטול סעיף 22 של התקנות, שלפיו יש לחלק זכיונות להחזקת מסבאות לשש משפחות יהודיות[15], העיר מייזלש שביטולה המוחלט של זכות זו הביא עוני על שש משפחות יהודיות, ולפיכך מבקש הוא לקיים זכות זו, ולהעניקה לשש משפחות אחרות.

בדברי תשובתו קבע דארובסקי, שהסעיף הנדון נוסח באופן ברור כל כך, שאין להסכים בשום פנים לפירוש שניתן לו על־ידי מייזלש. עניין חלוקת הזכיונות לשש משפחות יהודיות ולפרק־זמן מסוים הוכר על־ידי הוועדה המארגנת רק משום שביקשה לקיים לפחות שש משפחות, שעה שנס־תתם מקור פרנסתן של משפחות יהודיות מרובות. אבל הפקודה שניתנה על־ידי הוועדה המארגנת לפרק־זמן מסוים בוטלה עם פרסום הצו מיום 29 ביולי 1823. כשהרזידנטים לורנץ וזאז׳צקי אישרו את דבריו של דארובסקי, שוב לא מצאו הקומיסארים צידוק בסעיף התלונה ודחו אותו.

לאחר מכן נקרא הסעיף השביעי של התלונה בדבר סירוב מתן זכיון להחזקת מסבאה לאותם היהודים, שע״פ סעיף 20 של התקנות רשאים הם ליהנות מכל הזכויות האזרחיות ללא שום הגבלה. סינאטור מירושבסקי טען, שהמדובר באחד רור־זנפלד, שעסק בסחורות פשתן, גם היה בעל ביח״ר לצמר והעסיק הרבה עובדים, ועל סמך סעיף 28 של התקנות קבל זכויות אזרח. אבל משהשיג זכויות אלו, ויתר על המסחר ועל ביחח״ר ופתח מסבאה. הוא פנה לסינאט בבקשה, שירשה לו להעביר את מסבאתו מן השכונה היהודית אל העיר קראקא כדי להגדיל את רווחיו. הסינאט ראה בכך עיקוף האיסור שהוטל על יהודים להחזיק מסבאות בעיר וסירב להיענות לבקשתו. וזהו המקרה היחידי, שיהודי שהשיג זכויות אזרח־יות לא נהנה מכל הטובות שהיו כרוכות בכך.

הקומיסארים דחו גם תלונה זו, ועל־פי הסדר הובאו עכשיו התלונות בעניין הרבנות. תחילה דנו בדרישת השל־טונות, שמורי־הדת הפרטיים יעמדו בבחינה בלשון הפולנית, אף־על־פי שלדעת מגישי התלונה הרבנים בלבד צריכים לפקח על מורים אלה בהתאם לסעיף 3 של התקנות.

מייזלש ראה פקודה זו כ„מכבידה על הדת ומרחיקה מאוד לכת״. לדעתו, לימוד הדת היהודית דורש בקיאות ושקידה מרובה כל כך, שכל המקדיש עצמו לכך אין לו שהות ללימוד לשון אחרת. אילו היו מבקשים ליתן תוקף לפקודה, היו הרבה אנשים מבוגרים, שלא ניתן להם ללמוד לשון זרה, נשארים בלא אמצעי קיום. מיצד אחר, היה מורגש מחסור חמור במורי דת, דבר שהיה מעמיד בסכנה את הדת היהודית. לפיכך יש הכרח לשחרר את מורי־הדת היהודים מחובת בחינות בלשון הפולנית.

כנגד מסקנה זו יצאו בתוקף מירושבסקי ודארובסקי, שהוכיחו, „כי מורי־הדת היהודים והנקראים „בהלפר״, או בקיצור: „בלפר״ (ריש־דוכנא), חיים ברובם הגדול חיי פרישות מן הציבור הכללי, ובעיניהם כל שיתוף עם הנוצרים דבר טמא, ואת קנאותם הדתית[16] מלמדים גם את הילדים הנמסרים לידיהם״. השלטון חייב למנוע רעה זו על־ידי שימסור את לימודי הדת לידי אנשים משכילים יותר וחפשיים מקנאות. דבר זה אפשרי רק אם מורי הדת יהיו חייבים לעמוד בבחינה בלשון הפולנית. הדרישה מבני

---

13 שם, עמ׳ 31.

14 שם, עמ׳ 34.

15 ראה בפרק הקודם, סעיף 3.

16 פרוטוקולים, עמ׳ 37.

המדינה המוגנים על־ידי השלטון, שמתפקידו בראש וראשונה לפקח על חינוך הנוער היהודי — שידעו את לשונה. דרישה זו ודאי שאינה מכבידה ואינה מזקת לדת היהודית, כפי שביקש לתאר מייזלש.

בעניין זה גילו הקומיסארים את דעתם, שלאמיתו של דבר אין הם רוצים לפסוח על הנימוקים שהניעו את הסינאט להוציא את הפקודה הנ"ל, אבל סבורים הם — בלא שיחליטו סופית בדבר — שיש לתת למורי־הדת ארכה כלשהי עד שיהיו חייבים לעמוד בבחינה.

כשדנו בסעיף הבא של התלונה בעניין מתורגמן על־יד הרבנות, העיר מייזלש שתפקיד המתורגמן הוא: (א) לתרגם את פסקי־הדין הדתיים שניתנים על־ידי הרב בעברית בעניני הדת; (ב) לקיים פיקוח על הרב, שלא יתן היתר לנשואים אסורים, ובכלל, שלא יעשה מעשה דתי בלא פיקוחו. עכשיו, שכל רב חייב בידיעת הלשון הפולנית, קרוא וכתוב, שוב אין מקום למתורגמן. הפיקוח שביקשו להפעיל באמצעות מתורגמן הוליך שולל, לפי שהנסיון של שמונה־עשרה שנים הורה, שעם המתורגמנים נמנו האנשים הגרועים ביותר מבין היהודים המומרים. מתורגמנים אלה לא זו בלבד שגילו יחס של סובלנות לכל מעשה של שימוש ברע, אלא שנטלו בו גם חלק פעיל. מוטב, איפוא, שישביעו את הרבנים ויטילו עליהם אחריות אישית לכל מעשה של שימוש לרע. לפיכך מציין מייזלש — אם אמנם יכיר השלטון בנימוקיו — שתבוטל משרת המתורגמן, ובמקומו יבוא סופר בית־דין שייבחר על־ידי הרב ויהא כפוף לו.

מירושבסקי ודארובסקי הודו בנאמנות התיאור שתיאר הרב מייזלש, והסכימו להצעותיו. ולפיכך אישרו הקומיסארים את מסקנותיו. במיוחד נתנו את דעתם על כך, שיש הכרח להוציא פקודה מיוחדת בנוגע למתורגמן, שכן הסינאט באיגרתו מיום 29 באפריל עמד על הצורך בשינוי המצב.

הסעיף העשירי של כתב־התלונה, שהסתמך על הבחירות האחרונות של הרב בשנת 1832, הראה שאי־אפשר לקיים סעיף 8 של התקנות [17], לפיו מחוייב הרב לגמור למודי־גימנסיה ולקבל תעודות בי"ס הדרושות.

בוויכוח שנסב על נושא זה הצביע מייזלש על העובדה, שבבחירות האחרונות לרב לא הציע עצמו שום מועמד, שיכול היה למלא אחר התנאים שהותנו. והרי זו הוכחה מספקת לביטול סעיף 8. דיו לשלטון בכך, שהרב משתייך למלומדים שבין בני עדתו. סעיף 8 מביא את השלטון הקראקאי במבוכה, שכן מתוך מחסור במועמדים מוסמכים לרב לא תאופשר בחירת רב או שהשלטון יהא נוגד את הסעיף הזה. משום כך מציע מייזלש לדרוש מאת המועמדים לרב קריאה וכתיבה שוטפת בלשון הפולנית והגרמנית.

כיון שנציגי הסינאט נטו להצעתו של מייזלש, החליטו הקומיסארים לשקול הצעה זו. בכך נסתיימה הישיבה.

הישיבה הבאה של הוועדה נתקיימה ביום 20 ביוני 1833.

מחמת היעדרו של הקומיסאר הרוסי טנגובורסקי ישב בראש הישיבה הקומיסאר האוסטרי פון־פפליגל.

הישיבה נפתחה בקריאת סעיף־התלונה 11, שעניינו סגירת כל בתי־הספר היהודיים הציבוריים וחובת ביקורם של הילדים היהודיים בבתי־הספר העירוניים, שבהם לא ניתנה להם האפשרות של לימוד הדת היהודית. דארובסקי העיר, שסעיף זה של תלונה אינו מבוסס לחלוטין, שכן על־פי בקשתה של הקהילה היהודית הקים הסינאט בקז'ימייז', בשנת 1830, בי"ס שנועד לילדים יהודים בלבד ובו לימדו את הדת היהודית. הוא קבע, שכל שאיפות השלטון הן בהתאם לרצונה של הקהילה היהודית, ואילו היהודים מתאוננים בכתב־תלונתם, מצד אחד, על ביה"ס שנוסד זה עתה, ומצד אחר הם קובלים על מחסור בבי"ס כזה.

לאחר הערות אלו ציין מייזלש, שבכתב־התלונה ניתנו פרטים שאינם מדויקים די צורכם, ולפיכך הוא חוזר בו מסעיף זה של התלונה. כיוון שכך ניגשו לדיון בסעיף 12, בדבר מסירת כל הבניינים היהודיים הציבוריים לפיקוחם של המוכתרים (הוויטים).

נציגי הסינאט הבהירו, שכל הבניינים הציבוריים עומדים תחת פיקוחם של הוויטים. ואכן הניסיון הורה, שהבניינים היהודיים הציבורים, במידה שהיו תחת פיקוחה של הנהלה יהודית, מצבם היה גרוע ביותר, ואילו עכשיו מניחים הם את הדעת לחלוטין. אין זה נכון, שהקהילה היהודית היתה עמוסה משום כך בהוצאות; היפוכו של דבר, הוויטים אינם מקבלים שכר בעד עמלם.

מייזלש ואדלר אישרו זאת. מייזלש הסביר שבכתב־התלונה נשתרבבו ביטויים מסויימים שאינם מדוייקים די צורכם. בסופו של דבר, מכירה הקהילה היהודית בדאגתם הכנה של השלטונות להחזקת הבניינים הציבוריים היהודיים, אלא שהיא מבקשת ליטול חלק בהתייעצויות, כיון שזכותה היא להכיר את התכניות וההצעות העולות על הפרק אם היא נושאת בהוצאות הדרושות לשם כך. על כך השיב דארובסקי, שגם למשאלה זו נענו, אלא שהנהלת הקהילה לא באה אף פעם להתייעצויות. השלטונות היו מוכרחים איפוא להסדיר את העניין אף בלא הסכמתה של הקהילה, שאם לא כן לא היתה מגיעה אף פעם לכלל מעשה.

מייזלש הכיר בצדקת דבריו של דארובסקי והציע לבחור בבא־כוח יהודי לענייני הבניינים שיקבל שכר, מאחר שחברי הנהלת הקהילה היהודית אע"פ שנמנים הם עם המכובדים ביותר בין אנשי הקהילה, מכל מקום הם טרודים בענייניהם הפרטיים. הוא נקב בשמו של הסוחר מרקוספלד, היודע הרבה לשונות ומתמצא בענייני הבנייה. הקומיסארים מצדם הסכימו לכך, שיש לאפשר את שיתופה של הקהילה היהודית בהתייעצויות ובתכניות והחליטו להמליץ בפני הסינאט על הצעתו של מייזלש בתנאי, שהקהילה היהודית תשא בהוצאות הכרוכות בהחזקת נציגה, והמצב יאפשר משרה זו.

ויכוח ארוך התעורר בשעה שנדון סעיף 13 של כתב־

17 על־פי סעיף זה חייב הרב להוכיח בתעודות שהוא למד בגימנסיה

התלונה. בסעיף זה קבלה הקהילה כנגד הרחבת פירושו של סעיף 6 של התקנות, שלפיו אין הרב יכול להוציא שום פסקי־דין במשפטים. בסעיף זה לא הורחבה סמכותו גם על האנשים שהם בבחינת „יודעי דת״. דארובסקי הבהיר, שהסי־נאט הטיל ביום 30 ביולי 1816 איסור זה, כדי למנוע שימוש לרעה מצד רבנים שסיגלו לעצמם סמכויות שופטים והוציאו פסקי־דין „על־פי העקרונות התיאוקראטיים של התלמוד״, ולעתים תכופות הכריזו חרם על אנשים וכן השתמשו בשאר אמצעים ממין זה בתחום פעולותיהם. אבל כיוון שבסעיף 6 של התקנות אין המדובר ב„יודעי דת״ אלא ברבנים בלבד, לפיכך ביטל הסינאט ביום 21 באוקטובר 1830 את האיסור לפנות אל „יודעי דת״ בדרך של בוררות. אף־על־פי־כן, לשם מתן תוקף לבורורויות יש הכרח להשתמש בפורמאליות החו־קית. מייזלש קבע, שאינו מכיר צו כזה של ביטול האיסור, שיש בו כדי להסיר את עיקר התלונה, ואולם לדעתו מן הראוי שיורשה לרב להכריע בדרך של בוררות. הקומיסארים לא קיבלו את דעתו ואישרו את תוקפה של הפקודה.

לאחר מכן נדונו שלושת סעיפי התלונה האחרים בעניין עבודת אדמה, עוניה של האוכלוסיה היהודית והענקת שוויון זכויות לכל יהודי קראקא[18].

לעניין הראשון העיר מייזלש, שהסיבה העיקרית שהיהודים אינם עוסקים בעבודת אדמה, נעוצה בהגבלות בחכירת האדמות. חלוקת קרקע של 10 מורגים, שאין בהם כדי לפרנס את בעליהם — כפי שקובעים יודעי דבר — אינה יכולה לעורר שקידה יתירה. לפיכך מבקש הוא „לבטל את כל ההגבלות בנוגע לבעלות קרקעות לבני עדתו או לקבוע מאכסימום של 25 מורגים לפחות״.

ואולם נציגי הסינאט נימקו את סירובם של היהודים לעבוד בעבודת האדמה, לא על־פי הסבריו של מייזלש אלא באי־רצונם לעבוד עבודה קשה. שהרי ההיפך הוא הנכון — טענו נציגי הסינאט — 10 מורגים של קרקע, כפי שנקבע ליהודים בתקנות, מספיקים לחלוטין בסביבותיה הפוריות של קראקא כדי לכלכל משפחה, ובפרט שהרבה משפחות של אכרים אין להם יותר מ־4 מורגים ואף־על־פי־כן הם מקיימים את עצמם. הסינאט שקד תמיד להפחית את עניותם של היהודים במאמצים שעשה לעוררם לעבודת אדמה. לפיכך קבע בשעתו, עם הסדרת הנחלות של הכנסיה והמדינה, שיחלקו בין היהודים שייענו לעבודה שליש של האדמות המיועדות לחכירה. ואולם בקושי אפשר היה למנות 5 או 6 יהודים לעבודת האדמה, ולא זו בלבד אלא שאף אחד מהם לא עבד את האדמה במו ידיו. היו להם מקורות פרנסה שונים, ובכל הרפובליקה לא נמצא יהודי אחד שיעבוד את האדמה. עכשיו שנתחלקו כל הנחלות של הכנסיה והמ־דינה, ובמשך 15 שנה לא השתמשו היהודים בזכות שניתנה להם, אין להניח, שיימצאו יהודים שיקנו אדמות, אשר מחיריהן האמירו מאוד, ויעסקו בעבודת אדמה. ואף־על־פי־כן — הבטיחו מירושבסקי ודארובסקי — ינקוט השלטון בכל האמצעים שבידו, כדי להשיג את המטרה שלא הושגה עד עכשיו על־ידי שום שלטון והיא: הכוונתם של היהודים לעבודת האדמה. ואולם אם לדון על־פי הניסיון שקנו עד עכשיו, אין לתלות הרבה תקוות במימוש תכנית זו.

כיוון שמייזלש לא היה יכול לסתור דברים אלה של נציגי הסינאט, השאירו הקומיסארים עניין זה להכרעתו של הסינאט, והפנו את תשומת־לבו על כך, ש„הוועדה המארגנת הראשונה הגבילה את רכישת האדמות, שכן היא יודעת שאין היהודים נוטים לעבודת אדמה, ולפיכך היא חוששת שמא הענף העיקרי של הפרנסה, שהוא עבודת אדמה, יהא מוזנח״. כמו־כן דרשו הקומיסארים לקיים גם להבא את האיסור על תוצרת יי״ש בכפרים, שלדעתם הכרחי איסור זה בכל המקומות שבהם יושבים היהודים. אילו היו מבטלים אותו, משוכנעים הם שהדבר היה גורם לירידה מוסרית והיה משפיע לרעה על האוכלוסיה הכפרית.

קיצורו של דבר: אף סעיף־תלונה זה נדחה למרות ההנ־מקות המרובות. ולעניין העניות הגוברת והולכת בקרב היהודים, גילה הקומיסאר הפרוסי את דעתו, שהסיבה לכך יסודה בעיקר בדעותיהם הקדומות, שכאילו מלאכת־ידים משפילה את ערך האדם. הוא קבע, שיש כמה וכמה מלאכות, שאין היהודים רוצים לעסוק בהן, כגון: בנאות, נגרות, נפחות, מסגרות ומלאכות קשות אחרות, והם מתחמקים מעבודה יומית בהתקנת דרכים, בגנים ציבוריים ופרטיים, בניקוי עיר־מולדתם, ואפילו בהבאת מים. לא ייפלא, איפוא, שאם מצד אחד פחת המסחר כתוצאה מצמצום הגבולות והיהודים נמנעים מלעסוק בכמה וכמה ענפי פרנסה, הרי גדל והולך מספרם של העניים. כדי למנוע מצב זה חייבים היהודים להיפטר קודם־כל מדעותיהם הקדומות.

בצער רב קבע מייזלש את צדקת ההסברים והוסיף מצדו, שהמשכילים והאמידים שבין היהודים משתדלים ככל האפ־שר, שהשכבות העניות תעסוקנה במלאכה; ולא זו בלבד, אלא שבזמן האחרון עומדים להקים גם „חברה להפצת רעיון העבודה״, ויש לקוות שהקמת חברה כזאת תשא פרי. על כך השיבו הקומיסארים, שאין מסמכותם למנוע את הרע באמצעות איזו הוראה שהיא, ולפיכך הם ממליצים בלבד בפני הרב מייזלש כראש העדה היהודית, שיעשה ככל שב־יכולתו לעקור מבין השכבות הנמוכות של בני עדתו את הדעות הקדומות ולהיבם לעבודה.

כשהגיעו לדון בדבר מתן שיווי זכויות נתעורר ויכוח ער. הסינאטור מירושבסקי חיווה את דעתו, ששום ממשלה לא גילתה כלפי היהודים מידת סובלנות גדולה יותר ולא הגנה עליהם יותר משעשה השלטון בקראקא; שהרי כאן בקראקא יכולים היהודים להשיג זכויות אזרח, אם יקיימו את התנאים של התקנות משנת 1817. תנאים אלה נקבעו כדי להמריצם לעבודה ולעשותם משמשי הציביליזאציה, ולפיכך „הרי זה מעניינם״. אמת, חייב היה השלטון להגביל במקצת את הסובלנות ליהודים, כיוון שהיה צורך להגן על התושבים

18 עיין על כך בפרטות בפרק הקודם.

הנוצרים ולא להביא לידי כך, שהחרושת והמסחר הנוצרי ייפגעו על־ידי היהודים, שהם שליש מכל האוכלוסיה. והרי הוועדה לארגון בתכוונה לכך, שהיהודים יתקרבו אל התו־שבים הנוצרים, ואותם שיקנו השכלה ודעת יקבלו זכויית ברחבות, כגון השתתפות בבחירת ציירי הסיים, הזכות להחזקת נחלות בכפרים וכן בתים בכל חלקי העיר קראקא וגם הזכות לישב בהם. אבל למרות כל הזכויות הללו שלא היה קשה להשיגן, לא היו אלא יהודים מועטים שהש־תחררו מדעותיהם הקדומות שקיננו עמוק בלבם ומרוח הכיתתיות שפעמה בהם. לא רצוי להקל על התנאים שבסעיף 28 של התקנות, ומה גם לבטלם, הואיל ועל־ידי כך היתה בטלה תכליתן העליונה של התקנות והיא הרמת השכלתם של היהודים.

על־סמך גילוי־דעת זה לא ראו הקומיסארים צורך לרכך או לבטל את ההחלטות המסויימות של התקנות.

ולעניין בקשתה של הקהילה היהודית בדבר ייצוג בסיים, ואפילו באמצעותם של צירים נוצריים שייבחרו על־ידי הק־הילה, הבהירו הקומיסארים, שלפי המשטר החדש והטוב יותר שיונהג עכשיו, שום איגוד, חוץ מן הכמורה והאוני־ברסיטה, אינו מיוצג בסיים. מצד אחד נוגדת בקשתה של הקהילה את רוח הקונסטיטוציה, ומצד אחר תביעתה אינה מבוססת. הניסיון, יתר על כן: אפילו שקלא־וטריא זה, מוכיח שאין להאשים את השלטון בכך, שהוא מדכא את הנתינים היהודים, או שהוא עוקף את רוח הסובלנות שבקונ־סטיטוציה ואת הזכויות המגיעות ליהודים על־פי התקנות.

והוכחה שנייה תשמש האיגרת מיום 6 במארס 1833, שלפיה מתכוון הסינאט להקים בשביל התושבים היהודים בקראקא איגוד מיוחד של אנשי־מסחר ושל אנשי־מלאכה, כדי לסלק את הקשיים הכרוכים בהרשמתם של היהודים לאיגוד המס־חרי ובמסירת ילדיהם לבעלי־מלאכה נוצרים.

על סמך הנמקות אלו נדחתה גם בקשה זו של היהודים, ובכך נסתיימו ההתייעצויות בדבר כתב־התלונה שנשלח למעצמות החסות ביום 22 במארס 1832.

כבר ממהלך הישיבות הראשונות ניתן היה להבחין, שהקו־מיסארים לא היה בדעתם להכיר בצדקת טענותיהם של היהודים בכל סעיפי התלונה. היפוכו של דבר, בכל השאלות החשובות, העקרוניות, הם יצאו מנקודת־מבט של התקנון היהודי, ורק בעניינים פחותי־ערך התחשבו בתביעותיהם של היהודים. ואולם גם הנציגים היהודים לא תמיד הגיבו במרץ על דעותיהם של נציגי הסינאט; שלמרות הצהרותיהם כי הסינאט חדור רוח סובלנות לגבי היהודים דאג קודם כל לאינטרסים שלו. היה הרושם שהם לא התכוננו במידה מספקת לייצג את האינטרסים של בני־עדתם. ויש עניין בדבר, שבשעה שדנו בשאלת בית־הספר ביטא אמנם מיזלש את דעתם של היהודים, אבל לא הגיב כלל על נטיותיו של הסינאט להטמיע את היהודים בקרב העם שבו הם יושבים. מכל הסבריו, ובעיקר בשאלת בית־הספר, אפשר היה רק להרגיש בבירור את מורת־רוחו מן הנטיה לחלן את תחום החינוך, שהיה כרוך במתן זכויות ותלוי בו, ואת עמידתו המוחלטת בדבר בדלותם של היהודים.

אכן, בהתייעצויות אלו של הקומיסארים כלול חומר מרובה להכרת חייהם הפנימיים של היהודים באותה תקופה ולהכרת השקפותיהם של השלטונות ושל היהודים כאחד בשאלת החינוך היהודי, עבודת האדמה וכו׳. מכל מקום, נכשלו הדיונים. הנציגים היהודים משראו להיכן הרוח נושבת, ביקשו להציל *מה* שניתן להציל.

כיוון שכמה וכמה תלונות ומשאלות, שהיו כלולות בבקשה הראשונה שלא נערכה כהלכה, לא נתקבלו, חיברה הקהילה היהודית כתב־תלונה שני, שהוגש לקומיסארים ביום 20 במאי 1833. נוסף על כך הגיש הרופא היהודי ד״ר פיליפ בונדי בקשה מיוחדת, ביום 17 במאי, בדבר זכות ישיבה בשבילו בקז׳ימייז׳ הנוצרית. בעניין בונדי מסרו מיד הקו־מיסארים לסינאט דו״ח, אבל לצורך דיון בבקשה השנייה של הקהילה נקראה ליום 26 ביוני 1833 ישיבה רביעית מיוחדת של ״הוועדה לבדיקת תלונותיה של הקהילה הישראלית״.

ז. הפנייה השנייה של הקהילה היהודית

בכתב־הבקשה השני מ־20 במאי 1833 נכללו 10 סעיפים בעניין זכותם של היהודים לגור בקז׳מייז׳ הנוצרית, הסדר חו־בותיה של הקהילה, טיפוח בבה״ס היהודיים בקשר עם סידור ענייני החינוך בכלל, רכישת זכויותיהם האזרחיות של היהודים הנאורים, נשואיהם של יהודים שאינם מבני העיר, ועוד כמה וכמה משאלות, שנודע להן אופי אדמיניסטראטיבי בלבד. הפעם לא היה זה כתב־תלונה, אלא הרחבת המשאלות שכבר הובעו בבקשה הראשונה. בחלקה הגדול של הבקשה נכללו, כאמור, עניינים אדמיניסטראטיביים־טכניים, שכפי שנראה להלן לא היו הללו כלל במסגרת סמכויותיה של הוועדה, ואולם יש לציין, שנעימת הדברים בכתב־בקשה זה היתה בבחינת קול ענות חלושה, ולפיכך לא השאירה גם רושם ניכר.

כדי לעמוד על טיב הדיונים בוועדה, מן הראוי שנמסור את תוכנו המדויק של כתב־הבקשה. תחילה ביקשה הקהילה היהודית, שלא כבקשתו של הוועד היהודי בשנת 1829, זכות ישיבה בקז׳ימייז׳ הנוצרית וגם זכות למסחר ואפשרות של חכירה, בעלות ושכירת בתים בקז׳ימייז׳ הנוצרית וכן אחוזות וכפרים. לאחר הקדמה זו צויינו עשרה סעיפים, שבהם פירטה הקהילה את משאלותיה.

(א) לעניין חובותיה של הקהילה, שלצורך אמורטיזציה נוצר בזמן השלטון האוסטרי — מס מיוחד שנקרא בשם Podatek Krupki [1], עדיין נערכים דיונים ומקיימים משפטים נגד הקהילה היהודית, ובתוצאותיהם של משפטים אלה יצא גם פסק־דין המחייב את הקהילה לשלם את החובות ולמשכן את נכסיה אף־על־פי שעל סמך החלטתה של הוועדה המאר־גנת הראשונה מיום 3 במארס 1818 היו צריכים הנושים

1 מס הבשר.

לפנות אל הוועדה שמושבה בווארשה. לפיכך מבקשת הק־הילה, שישחררוה מתשלום החובות, יבטלו את המשכנתאות ויחזירו לה את הסכומים שניטלו מן הקרן היהודית לכיסוי החובות.

(ב) ביטול הצו הממשלתי מיום 1 באפריל 1833, שעל־פיו בוטל הרשיון שניתן ביום 5 בנובמבר 1822 לסוחרי הגרוטאות לשכור מחסנים בעיר, מקום שם הופקדו הגרוטאות בלילות, ועכשיו נדונו לעוני חמש מאות משפחות יהודיות.

(ג) עם התארגנותם של בתי־הספר, מן הראוי היה גם ליתן את הדעת על בתי־הספר היהודיים העממיים, ובעיקר אפשר היה להסדיר את שאלת לימוד הדת היהודית על־פי הוראותיהם של השלטונות האוסטרים.

(ד) על־פי סעיף 21 של התקנון היהודי, כפופים היהודים העוסקים במסחר לאותן ההוראות שנקבעו לסוחרים הנוצרים. מכאן שכל מי שרוצה להיות סוחר חייב לשמש קודם שוליה אצל סוחר אחר. וכיוון שעד כה לא הוכר שום סוחר יהודי ע״י איגוד הסוחרים הנוצרים, לא יכלו מטעם זה הסוחרים היהודים לקבל או לשחרר חניכים, ואילו הסוחרים הנוצרים לא קיבלו כלל חניכים יהודים. נמצא ששום יהודי לא יכול היה להיות סוחר מוסמך. כדי למנוע דבר זה, מבקשת הקהילה שיכירו בכל הסוחרים היהודים, המנהלים את עסקיהם ברציפות משנת 1820, כבסוחרים מוסמכים, ויעניקו להם כל אותן הזכויות בדבר קבלת חניכים ושחרורם. והוא הדין לבעלי בתי־חרושת, בעלי־מלאכה ואנשי מקצוע. ואף־על־פי שסעיף 25 של התקנון קובע, שבתי־המלאכה הנוצרים חייבים לקבל יהודים, כדי לאפשר להם התמחות במלאכת־יד, אף־על־פי־כן התנגדו תמיד הנוצרים לקבלת יהודים לבתי־מלאכתם. וכדי לאפשר את השתלמותו של הנוער היהודי בענפי־מלאכה שונים (חייטות, סנדלרות, צריפת־זהב, כובענות), מבקשת הקהילה רשות להקים ליהודים בית־ספר טכני, מקום שם ילמדו אומנים מבני קראקא או אנשי־חוץ, והיא תשא בהו־צאותיו של בי״ס זה.

(ה) יש ליתן ליהודים „המשכילים״, שבידיהם תעודות מהימנות על השכלתם והם התחייבו לשלוח את ילדיהם לבתי־הספר הציבוריים, זכות ישיבה בעיר ובפרווריה וגם הזכות לקנות בהם בתים. כיוון שכל מה שנדרש עד עכשיו מאת היהודים (על־פי הסעיפים 22 ו־28 של התקנון), שייהנו מן הזכויות הנ״ל ומן הזכויות המדיניות והאזרחיות, היה מכביד במידה כזו, שאפילו היהודים המשכילים לא עלה בידיהם להשיג זכויות אזרחיות אלו, יש לקבוע, שמזכויות אזרחיות אלו יכולים ליהנות אותם היהודים המשכילים שיוכלו להוכיח כי אכן בידם הקוואליפיקציות שצויינו בסעיף 28 באותיות A, B, C, ו־D [2], פרט לתנאי של בעלות רכוש בסחורות בשווי של 50,000 גולדנים פולניים וגרו קודם לכן במשך שש שנים בין אזרחים פולנים. וכן מן הראוי, שיקבלו זכויות אזרחיות אנשי מקצוע ומלאכה — אם אמנם אומנים הם, וכן אותם היהודים שבידם היתר לגור בעיר קראקא ומצבם הכספי מניח להם לקנות בתים.

רשאים הנ״ל ליהנות מן הזכויות ללא שום הגבלה, בדומה לנוצרים. ואף מן הראוי לאפשר ליהודים, שסיימו בתי־ספו׳ על־פי ההוראות, את העבודה במשרדים ציבוריים. שכן בדרך של הקלות בלבד יוכלו להפיץ השכלה בקרב האוכלוסיה היהודית, דבר שהוא מעניינה, ובדרך של התקרבות למנ־הגיהם ואורח־חייהם של שכבות אזרחיות אחרות.

(ו) יש להרשות ליהודים זכות ישיבה גם בכפרים, שם יוכלו לעסוק בייצור היי״ש ולהחזיק מסבאות [3].

(ז) יש להרשות ליהודים שאינם מבני המקום לשאת נשים מבנות קראקא, והוועדה מתבקשת להקל עליהם את ההגירה לקראקא.

(ח) סעיפי־הבקשה 8, 9 ו־10 מתייחסים לעניינים אדמי־ניסטראטיביים־טכניים ; יש להכריח את הקהילה בחשאנוב לשאת בהוצאות בית־החולים היהודי שבקראקא, מקום שם מובאים כל החולים היהודים מחשאנוב מחוסר בית־חולים מיוחד להם (סעיף 8) ; יחליטו, שכל ספרי החשבונות של המ־סים, ספרי האזרחים, ספרי הלידות, הנישואים, הגירושים והמי־תות, ינהלם, מכאן ואילך, הוועד היהודי, למרות ההחלטות שבסעיף 17 של התקנון, שלפיהן מנהלים את הספרים הפקידים בלבד (סעיף 9). כתב־הבקשה דן גם בתקציב־ההוצאות השנתי, שנקבע על־ידי הוועד היהודי או על־ידי הרב, ולדעת מחבריו יש ליתן תוקף מחייב להוצאות אלו, שלא יהיו נתונות לאיזה שינוי שהוא. לבסוף מבקשת הקהילה היהודית, שהקומיסארים יחליטו בדבר תקופת שרותם של חברי הוועד היהודי, שכן סעיף 9 של התקנון, שלפיו הוקם ועד זה, אינו קובע שום פרק־זמן מוגדר [4].

כתב־הבקשה של הקהילה נדון והובהר, כאמור, בישיבה מיוחדת של „הוועדה לבדיקת תלונותיה של הקהילה היהו־דית״, שבראשה ישב הקומיסאר פון־פורקנבק. בישיבה זו השתתפו כל חברי הוועדה, חוץ מן הקומיסאר הרוסי טנגו־בורסקי, שבמקומו בא הרזידנט הרוסי זאז׳צקי [5].

כבר בשעת העיון בבקשה בדבר זכות הישיבה בקז׳ימייז׳ הנוצרית, לא ראו הקומיסארים צורך לדון בעניין זה, ומיד

---

2 ובסוג זה נמנים §28 : (א) מורים, רופאים ואנשים בעלי השכלה אקאדמאית ; (ב) אמנים היודעים את הלשון הפילנית והגרמנית קרוא וכתוב וגרים מזה 6 שנים בין נוצרים בקראקא על סמך רשיון מאת הסינאט, והוכיחו שחייהם היו ללא דופי ולתועלת הכלל ; (ג) ממציאים; (ד) סוחרים ובעלי בתי־חרושת, היודעים את הלשון הפולנית והגרמנית קרוא וכתוב, גרים מזה שש שנים בין נוצרים בקראקא, ובפרק־זמן זה היו בעלי בתי־חרושת או סוחרים, וילדיהם ביקרו בבתי־הספר בהתאם להוראות.

3 בקשה דומה נכללה גם בכתב־התלינה הראשון, ועי׳ בפרק הקודם

4 "Composé du Rabbin et de deux Juifs, qui possedant leur confiance auront été élus par les habitants de la Commune".

5 הפרוטוקול מן הישיבה הרביעית מיום 26 ביוני 1833.

עברו לסעיף השני, לשאלת מתן זכות ליהודים לקנות או לשכור בתים בקז׳ימייז׳ הנוצרית. סעיף זה נדחה מתוך נימוק, שיש להחזיק בתוקף בתקנון היהודים.

לעניין חובות הקהילה סקרו הרב מייזלש ואדלר את השתלשלות הדברים, שלפיה מתברר שהקהילה היהודית בקז׳ימייז׳ כבר היתה עמוסה חובות זה זמן רב, ביחוד לכנסיות ולמנזרים. כדי לכסות חובות אלה נקבע מס־הבשר שהוטל במישרין על הקהילה היהודית, והשלטון האוסטרי קיבל בשנת 1797 את הנהלת המס לידיו. לפי שעד אותו זמן היתה דרך הנהלתו גרועה מאוד, ותכופות אירע שחברי הקהילה היו משתמשים בהכנסות שבאו ממס זה לצרכים אחרים.

עד שנת 1809 היו מגיעות הכנסות המס לקופה האוסטרית, והסכום הכללי שהיה שקול כנגד החובות נשאר בשנת 1809 בידי השלטון האוסטרי [6], לאחר שקראקא נכללה בנסיכות ווארשה. לפיכך מן הראוי הוא — כך הסבירו הרב מייזלש ואדלר — להפנות את הנושים בתביעותיהם אל השלטון ה־אוסטרי, והוועדה לריאורגאניזציה צריכה לקבוע, שאת כספי המס משנת 1797 ועד 1809, השייכים לקהילה היהודית, יש ליטול מידיו של השלטון האוסטרי ולהשתמש בהם לצורכי הקהילה.

נציג הסינאט מירושבסקי אישר אמנם את נכונות הסבריו של הרב מייזלש, אלא שחיווה את דעתו, כי משאלתם של היהודים בדבר דחיית זמן המשפט עד לקבלת הכספים אינה אפשרית מטעמים משפטיים בלבד. ואילו הקומיסאר האוסטרי פון־פפליגל טען, שלאחר שהמעצמה האוסטרית חיסלה את כל תביעותיה של נסיכות ווארשה, שביניהן נכללו גם תביעותיה של העיר החפשית קראקא, תיאמה אותן להסכם וינה משנת 1828 והחזירה לנסיכות את הכספים מקרן מס־הבשר. על כן צריכה הקהילה היהודית לפנות בתביעותיה לממשלה הפולנית בווארשה [7].

כיוון שכך ביקשו מייזלש ואדלר את הקומיסאר הרוסי, שיתערב בעניין זה אצל ממשלתו, כדי שיוחזרו בהקדם הכספים המגיעים לקהילה וזו תוגן מפני ערכאות ונזקים. פורקנבק ופפליגל הבטיחו להתייצב אצל הקומיסאר הרוסי כדי להסדיר יפה את העניין ולהמליץ בפני הסינאט, שעד לזמן קבלת הכספים מקרן מס הבשר לא ינקוט הסינאט בשום צעדים משפטיים.

ואילו לעניין סוחרי הגרוטאות דעתו של מירושבסקי היתה, שהסינאט הרשה להם לסוחרים אלה לפני זמן קצר להשתמש בפרק־זמן מסויים במחסנים הקיימים, ולא עוד אלא שנפתח בשבילם שוק מיוחד כדי לאפשר למשטרה את הפיקות עליהם. בהזדמנות זו הסבו הקומיסארים את תשומת־לבם של נציגי הקהילה לכך, „שהיהודים עצמם אשמים בהגבלת זכויותיהם, מאחר שהסינאט נוכח לדעת שמתכוונים הם לעקוף את התקנות".

לעניין החינוך הבטיחו הקומיסארים ליתן את דעתם על משאלותיה של הקהילה היהודית. שעה שיארגנו מחדש את בתי־הספר.

בסעיף הרביעי של הבקשה הביע מירושבסקי את דעתו, שמחמת מחסור בסוחרים ובבעלי־מלאכה יהודים מוסמכים ביקש הסינאט זה כבר להיענות לבקשתם של היהודים, אלא שאין גם לטעון כנגד הסוחרים הנוצרים, המונעים את קבלתם של סוחרים יהודים לאיגוד או את קבלתם של חניכים יהודים, שהרי „הסוחרים היהודים לא יוכלו לנהל כראוי את הספרים ואינם יודעים לכתוב בפולנית". החניכים היהודים נבדלים, לדעתו, מן החניכים הנוצרים מבחינת אורח־חייהם ומנהגיהם, לשון דיבורם ודתם. מטעם זה אין גם היהודים רוצים לשמש חניכים בבתי־מסחר ובבתי־מלאכה נוצרים. לפיכך מבקש הסינאט להקים איגוד מסחרי מיוחד ליהודים וכן אגודת בעלי מלאכה מיוחדת. מכל מקום, אפשר יהא להיענות למשאלותיהם של היהודים רק לאחר זמן, מחמת הקשיים שנתעוררו בפתרון שאלה זו.

וכך קיבלו הקומיסארים החלטה, המשאירה לסינאט חופש פעולה בהסדרי עניין זה, שהרי הוא „מגלה בכל הזדמנות נטיה לטובת היהודים".

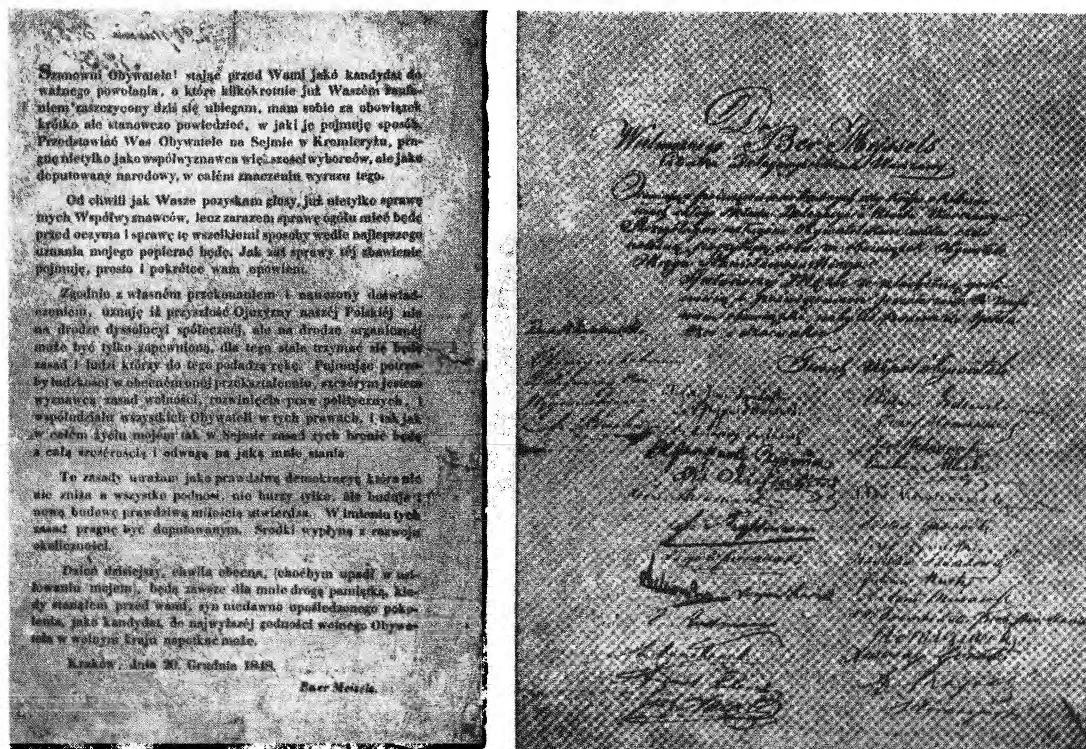
הקומיסארים דנו גם בעניין הקמת בי״ס טכני ליהודים על־פי בקשתה של הקהילה. הם כשלעצמם נטו למילוי הבקשה, אלא שקבעו שהקמתם של בתי־ספר יהודיים מיוחדים נוגדת את תקנון היהודים. סו״ס מיסדים עכשיו בקראקא בית ספר טכני לתלמידים נוצרים ויהודים ביחד. לאחר מכן עיינו, תוך ויכוח ער, בשאלת הרחבת זכויותיהם האזרחיות של היהודים. ראשון נטל את רשות הדיבור הסינאטור מירושבסקי שהדגיש, כי הניסיון שנקנה במשך 16 שנה משעה שהנהיגו את תקנון היהודים ועד עתה, יש בו כדי להוכיח, שבקרב היהודים המרובים מועטים מאוד הם האנשים המחשיבים ברצינות את ההצטרפות לאזרחים הנוצרים, כדי לשאת עמהם בחובות ובזכויות. למרות „הזכויות וטובת ההנאה" שניתנו ליהודים המשכילים בקראקא, דבר שלא נעשה ליהודים המשכילים בשום מדינה אחרת, הרי לא נתמשכלו אלא מועטים בלבד. והתנאים לקבלת

6 בשנת 1818 תבע הציר הרוסי בווינה, הרוזן גולובקין, בתזכירו לממשלה האוסטרית מיום 25 באפריל להחזיר את קרן מס הבשר בפרק הזמן 1797 עד 1809 (ארכיון ממלכתי בווינה: Polen IV, Fasz 67, Polnische Liquidationssachen). בעניין זה התנהל משא ומתן ממושך, הסדר הושג רק בשנת 1828 לטובת רוסיה (למעשה ממלכת פולין).
טענות ותביעות רוסיה בשנת 1818 נדחו ע״י סטאדיון בתזכירו מ־29 באוגוסט 1818, כי אין הוכחה שהכנסות מס הבשר בגליציה המערבית עמדו לזכות הנושים היהודים וגם לא שממשלת אוסטריה היתה מחוייבת לסלק את חובות הקהילות. אוסטריה אף פעם לא קיבלה התחייבויות כאלה ואין גם בדעתה לשחרר את הקהילות מסילוק חובותיהן (ארכיון ממלכתי בווינה: .Polen IV Fasz 68 Collectanea polonica Nr 3822, 468/M).

7 דו״ח של פפליגל מס׳ 23 מיום 8 באוגוסט 1833, תיק 37.

שיר ותפילה מקהילת קראקא שהוגש למלך סטניסלב פוניאטובסקי בשנת 1787

Szanowni Obywatele! stając przed Wami jako kandydat do ważnego powołania, o które kilkokrotnie już Waszém zaufaniem zaszczycony dziś się ubiegam, mam sobie za obowiązek krótko ale stanowczo powiedzieć, w jaki je pojmuję sposób. Przedstawiać Was Obywatele na Sejmie w Kromieryżu, pragnę nietylko jako współwyznawca większości wyborców, ale jako deputowany narodowy, w całém znaczeniu wyrazu tego.

Od chwili jak Wasze pozyskam głosy, już nietylko sprawę mych Współwyznawców, lecz zarazem sprawę ogółu mieć będę przed oczyma i sprawę tę wszelkiemi sposoby wedle najlepszego uznania mojego popierać będę. Jak zaś sprawy téj zbawienie pojmuję, prosto i pokrótce wam opowiem.

Zgodnie z własném przekonaniem i nauczony doświadczeniem, uznaję iż przyszłość Ojczyzny naszéj Polskiéj nie na drodze dyssolucyi społecznéj, ale na drodze organicznéj może być tylko zapewnioną, dla tego stale trzymać się będę zasad i ludzi którzy do tego podadzą rękę. Pojmując potrzeby ludzkości w obecném onéj przekształceniu, szczérym jestem wyznawcą zasad wolności, rozwinięcia praw politycznych, i współudziału wszystkich Obywateli w tych prawach, i tak jak w całém życiu mojém tak w Sejmie zasad tych bronić będę z całą szczérością i odwagą na jaką mnie stanie.

Te zasady uważam jako prawdziwą demokracyę która nic nie zniża a wszystko podnosi, nie burzy tylko, ale buduje i nową budowę prawdziwą miłością utwierdza. W imieniu tych zasad pragnę być deputowanym. Środki wypłyną z rozwoju okoliczności.

Dzień dzisiejszy, chwila obecna, (choćbym upadł w usiłowaniu mojém), będą zawsze dla mnie drogą pamiątką, kiedy stanąłem przed wami, syn niedawno upośledzonego pokolenia, jako kandydat, do najwyższéj godności wolnego Obywatela w wolnym kraju napotkać może.

Kraków, dnia 20. Grudnia 1848.

Baer Meisels.

מימין: מכתב תהילה לרב מייזליש חתום בידי אזרחים לא יהודים, מוגש בשנת 1861.
משמאל: מצע לבחירות של הרב מייזליש בשנת 1848

טיפוסים יהודיים מראשית המאה הי״ט: 1. נחתום. 2. אופה. 3. בחור הקורא למרחץ המחומם. 4. מילדת. 5. רוכל. 6. פרון נודד. 7. קבצנית. 8. מוכר כעכים. 9. מוכרת פירות. 10. שומר. 11. רוכל מקלות. 12. מוכר ספרים. 13 טיפוס יהודי. 14. רוכלים. 15. בחור עם משלוח מנות. 16. בעל מלאכה. 17. מוכר פירות. 18. טיפוס יהודי.

הזכויות אינם קשים כלל וכלל; דיו ליהודי שיזרוק מאחורי גוו את מנהגיו ולבושו, המבדילים בינו לבין הנוצרים, שיקבל חינוך בבתי־הספר הציבוריים, או שיעסוק באיזה מקצוע מועיל, וכבר מזומנות לו הזכויות המבוקשות.

הסינאט אף פעם לא הקפיד בשמירה חמורה על תנאי ההכשרה של המבקשים. אם ייענו לבקשותיה של הקהילה היהודית ויקלו על התנאים שנקבעו לשם קבלת הזכויות, הרי לדעת מירושבסקי, יונח מכשול על דרכם של היהודים שנתכוונו להשכילם, שכן השלטון היה מוציא מתחת ידו את האמצעי העיקרי שניתן לו להשבחת מצבם האזרחי והמוסרי של היהודים. אין גם לשכוח, לדעתו, את הסכנה המאיימת לשלומם הטוב ולמוסרם של האזרחים הנוצרים מחמת גידול האוכלוסיה היהודית. וכשיאפשרו ליהודים את העבודה במשרדים הציבוריים, יהא צעד זה, בנידון משרות סינאטורים ושופטים, נוגד את חוקי המדינה. מכל מקום עמדו הקומיסארים על כך, שלא לשנות את התקנון היהודים מבחינה זו, ואם במרוצת הזמן יכירו בשינוי שיהא מועיל ונחוץ, אותה שעה יהא הסינאט מיופה־כוח לעשות צעד זה בדרך קונסטיטוציונית.

בדומה לכך נדחה גם הסעיף הששי של הבקשה, שכן לא ברור היה לקומיסארים אם מילוי הבקשה אינו מעמיד בסכנה את הבנאות והחקלאות של הנוצרים.

לעניין סעיף־הבקשה השביעי גילה מירושבסקי את דעתו, שעכשיו יש צורך להגביל את הגירתם של היהודים לקראקא, שהרי למרות ההגבלות גדלה האוכלוסיה היהודית בשליש משעה שנוסדה הרפובליקה. וכן אין להתיר ליהודים שאינם מבני המקום לשאת נשים מבנות קראקא, „שהרי גם בכתבי הקודש של היהודים נאמר שעל האשה ללכת אחר הבעל״.

הקומיסארים החליטו אפוא לקיים את תוקפו של סעיף 26 של התקנון, ובעיקר שלא יהא בו כדי לעצור בעד הגירתם של היהודים האמידים יותר והחושקים בעבודה.

בקשתה של הקהילה היהודית לכלול בהוצאות החזקתו של בית־החולים היהודי גם את הקהילה היהודית בחשאנוב לא באה על מילויה, לפי שהקומיסארים הביעו את דעתם, שעניין זה הוא אדמיניסטראטיבי בלבד ואינו כפוף לסמכותם. מכל מקום, הם השאירו לעצמם את הזכות להעיר בעניין זה לסינאט.

וכן נדחתה הבקשה בדבר מסירת ניהול ספרי התעודות לידיו של הוועד היהודי. מירושבסקי קבע, ש„כל שלטון חייב לרשום באופן המדויק ביותר, ובאמצעותם של פקידים מיוחדים, את כל האירועים החשובים בחיי נתיניו״. ואולם הרב מייזלש ואדלר לא ידעו להעלות נימוקים חשובים יותר לבקשתם.

ולעניין הבקשה האחרונה בענין קביעת תוקף תקופת שרותם של חברי הועד היהודי גילו הקומיסארים את דעתם, שבחירת הרב וראשי הקהילה צריכה להתקיים אחת לשלוש שנים, בהתאם להחלטות של סעיף 5 וסעיף 8 של התקנון היהודי האוסטרי מיום 7 במאי 1789, שעל־פיהן נערכו תקנות היהודים בקראקא בשנת 1817. הוועדה החליטה לפנות בקריאה אל הקהילה היהודית בקראקא, שתתאים עצמה לתנאים ולצורכי המקום.

בכך נסתיימה הישיבה.

בעוד נציגי הקהילה היהודית ביקשו להגן על דעתם, שעה שעמדו להכריע בסעיף הראשון של הבקשה, הרי בדיוני הישיבה האחרונה הם קיבלו בשתיקה חוץ מכמה מקרים יוצאים מן הכלל, את כל ההחלטות, ולא עוד אלא ששום נציג יהודי לא ביקש את רשות הדיבור בשעת הוויכוח על הרחבת הזכויות האזרחיות ליהודים. הם ראו בבירור שאין טעם להתדיין, כי עניינם אבוד. שכן הקומיסארים היו מחלקים תמיד דברי־שבח לסינאט, המתייחס כביכול ליהודים באהדה מרובה, אף־על־פי שהיו משתמשים ברצון בכל הזדמנות שבאה לידם כדי לפגוע בחשיבותו. מסיבה זו לא עוררו הד בקשותיה של הקהילה לחסל את תנאי מצבם הירודים ולהעניק להם שווי־זכויות. ועל מידת רצינותם של הקומיסארים בבדיקת תלונותיהם של יהודי קראקא תעיד העובדה, שרק ביום 31 באוגוסט 1833, כלומר חדשיים לאחר הישיבה האחרונה, המציאו לסינאט את הפרוטוקולים של ישיבות הוועדה בצירוף תלונותיהם של היהודים וההחלטות שנתקבלו.

לא ייפלא, איפוא, שבאווירה כזו קיבל הסינאט בקראקא את החלטותיו.

ח. הסדרת ענייני החינוך היהודי

על־פי סעיף 13 של התקנות שאושרו על־ידי הוועדה המארגנת, פוזרו כל בתי־הספר היהודיים בצל איומי עונשים למורים ולהורי התלמידים.

למן שנת 1820 ניהל הקורטריון לענייני החינוך מלחמה בחדרים הפרטיים ובמוסדות תלמוד־תורה. שנותיה של מלחמה זו חלו בימיו של קוראטור האוניברסיטה היאגילונית הרוזן יוסף זאלוסקי, שאת מינויו כפה נובוסילצב על הסינאט בשנת 1826. מלחמתו של זאלוסקי במלמדים ובחדרים היתה קשה ואכזרית [1]. הוא דרש, שכל ריש־דוכנא (בעלפער) יעמוד בבחינה ושתכנית הלימודים בחדרים תותאם לתכנית הלימודים שבבתי־הספר הכלליים. הלחץ שלחץ בעניין זה הביא לכך, שהסינאט סגר את מוסדות תלמוד־תורה שראשיתם במאה הט״ז. אמת, לילדי משפחה אחת או כמה משפחות הגרות באותו בית הותר ללמוד בבית באופן פרטי תחת פיקוחו של הרב [2], אף־על־פי־כן הרשו לילדי היהודים לבקר בכל בתי־

1 Ludwik Regorowicz: Szkolnictwo w.m. Krakowa w dobie kuratora Załuskiego, Warszawa 1933, p. 162—168.

2 "Il sera cependant permis aux enfants appartenant à la famille de recevoir dans la maison de leurs parents, ainsi que les Juifs qui habitent la même maison l'instruction particulière" (§ 13).

הספר הציבוריים הנוצריים, וניתנה הוראה למורים שיגלו לתלמידים היהודים אותו יחס לבבי כמו לתלמידים הנוצרים, שעל־ידי כך ישררו ריעות ואחוות בין כל התלמידים ללא הבדל בדת [3].

בתחילת כל טרימסטר חייבים היו להגיש למנהלי החינוך הציבורי את רשימת התלמידים היהודים, הגימנסיסטים והאקדמאים. בבתי־ספר אלה הוטל על התלמידים היהודים — על־פי הוראותיה של הוועדה המארגנת מיום 12.9.1817 — לעמוד בבחינה בלימודי הדת היהודית, בלשון הפולנית או הגרמנית אצל מורה יהודי, שהסינאט אישרו לכך. על מילוין של הוראות אלו העמידו את בתי־הספר של הכנסיות, שכן בשנת 1818 נתמנה יוליוס שנבורן כמורה ללימודי הדת. כנגד מינוי זה יצא בשעתו הרב צבי דוד הלוי, שנימק את התנגדותו בכך, שחיסול החדרים עומד בניגוד חמור לרוח הסובלנות שהובטחה בתקנון, ולימוד הדת כפי שנהוג בבתי־הספר לא יוכל בשום אופן לבוא במקום לימוד התלמוד. מחאתו של הרב הלוי לא נשאה פרי; היפוכו של דבר, הסינאט הרחיק כמה מורים בלתי־מוסמכים, שהיו מלמדים ילדים בבתי יהודים בלא פיקוחו של המנגנון הפידאגוגי הממשלתי ו„מסיתים" את הוריהם של הילדים שלא לשלוח את ילדיהם לבתי־הספר הכלליים, כיוון שבתי־ספר אלה מרחיקים אותם מן היהדות. מחמת תעמולת־לחישה זו היו, למעשה, מבקרים בבתי־הספר הכלליים תלמידים יהודים מועטים, ואילו בחדרים למדו 150 תלמידים אצל ארבעה מורים [4]. בלימודי הדת שבבתי־הספר הכלליים, בהם לימד המורה יוליוס שנבורן, השתתפו 85 תלמידים.

בשנת 1840 החליט הסינאט לבטל לגמרי את מוסדות תלמוד־תורה, למכור את הנכסי־דניידי שלהם, ואת ההכנסות ממכירת נכסים אלה למסור לבתי־הספר היהודיים. כנגד החלטה זו יצא הרב מייזלש, ואכן עלה בידו לקיים מצב של „סטאטוס קוו".

כדי לשדל את ההורים היהודים, שישלחו את ילדיהם לבתי־הספר ועל־ידי כך להקל את טמיעתם של היהודים — דבר שהיה עיקר שאיפותיהם של מתקני תקנות היהודים — הובטח להורים זכות ישיבה בעיר אם יוכיחו, כי אמנם שולחים הם את ילדיהם לבתי־הספר הנוצריים ויש גם בדעתם (se chargent) לשולחם לאחר מכן לגימנסיות (סעיף 23). כמו־כן הובטח לבוגרי בתי־הספר זכויות אזרחיות, ולמורים ניתנה הוראה מפורשת שיתייחסו אל התלמידים היהודים כנהוג כלפי התלמידים הנוצרים. ולמרות הקלות אלו לא שלחו ההורים ברצון רב את ילדיהם אל בתי־הספר הנוצריים, וילדים יהודים מועטים בלבד ביקרו בביה״ס בקז׳ימייז׳. את הנהגת לימודי הדת היהודית [5] בבתי־ספר אלה ראו ההורים היהודים בעין זועמת, כיוון שהבינו שאין זה אלא צעד ראשון בתהליך הרחקת הילדים מעל עמם, דבר שהשלטון באמת נתכוון לכך [6]. רק חלק קטן של היהודים הסכים לרוח החדש שבחינוך. אמנם היהודי יוזף גרינבוים, חרושתן ובעל האחוזה פיסארי, התחייב בשנת 1819 בחגיגת סיום הסמסטר ב־29.3 בנוכחות באי־כח מועצת הפיקוח על ב״ס, לצייד את התלמידים העניים של בית־הספר הכנסיתי בקז׳ימייז׳ בספרים ובצרכי לימוד, אבל אם גילה עניין בחינוכם של ילדי היהודים אין אנו יודעים [7].

כדי לרכוש את לבם של ההורים היהודים בשביל בתי־הספר הנוצרים, הקים הסינאט בשנת 1830 בי״ס יהודי עממי מיוחד בבית הוועד היהודי בקז׳ימייז׳. בבי״ס זה לא הונהג שכר־לימוד, ובצדם של המקצועות שלימדו בכל בה״ס העממיים, לימדו גם את הדת היהודית והלשון העברית. מקצועות אלה הורו שני מורים, שעמדו בבחינות שערך הרב, ואילו בידיעת הלשון הפולנית וביסודות האריתמטיקה נבחנו אצל מועצת־הפיקוח הראשית. את המקצועות הכלליים הורו מורים נוצרים. ואלה שמות המורים היהודים למקצועות היהדות: לוי רוזנטל, שמואל ווייסנברג ויוליוס שנבורן. מנהלו של ביה״ס היה אדולף לויצקי, יהודי מפוזנאן. ביה״ס נועד להכשיר את התלמידים לבתי־ספר נוצרים גבוהים.

למרות ההוראות שניתנו על־ידי שלטונות החינוך, היתה השפה האידית לשון ההוראה של המורים היהודים [8], ואף־על־פי־כן לא זכה ביה״ס לשום אהדה מצד הקהילה היהודית — דבר שאנו למדים מכתב הבקשה אל הקומיסארים — שכן מקצועות היהדות לא נלמדו בו כראוי והוזנח לימוד הלשון העברית.

על־סמך כתב הבקשה של הקהילה היהודית מיום 20 במאי 1833, הובטח לזו שבשעת הריאורגאניזציה של ענייני החינוך ישימו השלטונות את התעניינותם בבתי־הספר היהודיים

3 "Les Instituteurs auront soin d'employer la même douceur envers tous leurs écoliers sans égard à leur croyance réligieuse. Ils encourageront les enfants des Juifs et prendront des mésures sévères afin que les écoliers chrétiens les considèrent comme étant dignes à participer à leurs Etudes" (§ 14).

4 לפי כתבה מקראקא מינואר 1841 היו בעיר זו קרוב למאה חדרים, שבעה בתי־כנסת ושלושה בתי־מדרש, וכן קלויזים ובתי־תפילה מרובים לאנשי החצרות של החסידים. בעלי־מלאכה קיימו בתי־תפילה לעצמם, ולחסידים היו שני בתי־מדרשות. (Allgem. Ztg. d. J. 1841, Nr. 5).

5 Ludwika Trzcińska: Szkolnictwo ludowe w Rzpospol. Krakowskiej (1815—1846), Rozsprawy Akad. Umiej Krakowskiej serja II t. XXIX rocznik 1907, p. 76 :ב־.

6 חוץ מבתי־הספר הכלליים היה קיים בקז׳ימייז׳ גם בתי־ספר מיסודה של ה„חברה המקראית האנגלית", שתכליתה היתה להפיץ את התורה הנוצרית בקרב היהודים. הרבנים התנגדו לכך, שילדי ישראל יבקרו בבית־הספר של חברה זו, ועל רקע זה פרצו לא פעם התנגשויות (Trzcińska, p. 80).

7 Dr. K. Bąkowski: Kronika Krakowska, II, p. 95.

8 L. Trzcińska, p. 76.

העממיים וכן בלימוד הדת היהודית [9]. ואולם לאמיתו של דבר, הורו את הוועדה לענייני החינוך, שעשתה עבודת הכנה באר־גונו מחדש של החינוך, שתטפל גם בבתי־הספר היהודיים.

הוועדה הנ״ל, שהורכבה מסינאטור גרודזיצקי (יו״ר), לאנצוצקי, שינדלר, קז׳יז׳אנובסקי, וייסה, מירושבסקי וברו־דוביץ׳, עסקה בבדיקת התקנון האוניברסיטאי ובארגון בתי־הספר העממיים. בפרק־הזמן שלמן ה־27 באפריל ועד ה־18 ביולי 1833 היא קיימה 23 ישיבות וכן תיכננה כמה וכמה תכניות בעלות חשיבות מרובה לענייני בתי־הספר בקראקא. שאלת בתי־הספר היהודיים עלתה על הפרק רק ב־20 ביוני 1833, בישיבה השמונה־עשרה, אגב ההתייעצויות בדבר ה־תקנון לבתי־ספר העממיים. בישיבה זו נקבעה המגמה בעניין בתי־הספר העממיים היהודיים. על ד״ר שינדלר, רקטור האוניברסיטה בקראקא, הוטל להתקין תקנות לכל בתי־הספר העממיים מתוך שימת לב גם לבתי־הספר היהודיים [10], שכן מספר היהודים בקראקא ובחשאנוב הגיע כדי 15000 נפש, וראויים הם לפי דעת הוועדה לטיפול, „בפרט שאין לך אמצעי מועיל יותר להתקרבותם ההדדית של האזרחים מהשכלה ודעת" [11]. משום כך יש הכרח להקים בחשאנוב בית־ספר יהודי פרטי ובקז׳ימייז׳ — שלושה בתי־ספר פרטיים ובי״ס אחד מחוזי, שבהוצאתם תשא הקהילה היהודית. על בתי־ספר אלה להיות כפופים לאותו פיקוח פדגוגי ולאותה הנהלה כמו כל בתי הספר, ואולם בתי־הספר היהודים יהיו נתונים באופן בלתי־אמצעי לפיקוחם של הוויט והרב. מלבד זה ממנה הנהלת הפיקוח הראשי של בתי־הספר היסודיים „פיקוח מקומי" לכל בית־ספר המורכב משלושה אזרחים. לרב מותר להתערב בענייני לימוד הדת היהודית, ואולם הצעותיו יש להעביר באמצעותו של הוויט למשרד המפקח הראשי של בתי־הספר. אין להתיר את ההוראה למלמדי הדת היהודית ולראשי־דוכנא אם אין בידם תעודות מאת המפקח של בית־הספר. ואילו המורים הפרטיים, שהם גם לבלרים בסתר, צפויים לאסור מטעם המשטרה. כל מי שיפעל בניגוד להוראה זו צפוי לעונש מאסר או קנס כספי לטובת קרן בתי־הספר.

ולעניין מקצועות הלימוד והמורים מחייבות התקנות של כל בתי־הספר, אלא שהמורים של בתי־הספר היהודים צריכים לשלוט חוץ מבפולנית גם בגרמנית, בדיבור ובכתב, כדי שיוכלו להורות קריאה, כתיבה ודקדוק בשתי הלשונות. יש לסגור את החדרים, לפי שהם נוגדים את מגמת קירובם של היהודים לשאר האזרחים וגורמים להיבדלות ולכי־תתיות [12].

כדי לאפשר לתלמידים היהודים את לימודי הדת והמוסר, יתמנה על־יד כל בית־ספר יסודי ומחוזי מורה מיוחד ללימודי הדת ובשכר ככל המורים. מורה כזה חייב להיות יהודי ובוגר גימנסיה. את לימודי הדת היהודית יש לכוון על־פי הספר „בני ציון", הנהוג באוסטריה, שהוא ספר־עזר לענייני דת ומוסר ונועד לבני הנוער היהודי (וינה, בהוצאת ספרי־עזר לתלמידים, של ממלכת אוסטריה 1826) [13]. על הנהגת ספר־עזר זה בבתי־הספר המליץ בפני הוועדה לארגון, הכומר, פרופיסור לתיאולוגיה[14], ד״ר שינדלר, על סמך הצו של הוועד המרכזי הקיסרי לענייני בתי־הספר מיום 14.XII.1810. אף להרב מרדכי בנט (בנדיקט. 1753 — 1829), רב־המדינה בניקלשבורג ומהרן [15], היתה דעה חיובית על ספר זה (בחוות דעתו מ־12/ו 1810). אם המורה לא יציית להוראה זו, חייב „המפקח על בתי־הספר למתחילים" להדיחו מיד ממשרתו. כל מורה יהודי ללימודי הדת חייב להישבע בשבועה מיוחדת שהותקנה בשבילו [16]. באותה ישיבה הציע ד״ר שינדלר את נכונותו לקיים שיעורי־הכנה ללא תשלום לקורסים שעמדו להיערך בשביל המורים־המועמדים [17].

בישיבה העשרים ושתיים של הוועדה, שנתקיימה ביום 8 ביולי 1833, נקרא דין־וחשבון על בתי־הספר היהודים ש־בקז׳ימייז׳, שהיו בהן שתי כיתות ובהן ארבעים תלמידים, אף־על־פי שמספר התושבים היהודים 2000 — 3000 משפחות והורי התלמידים משוחררים מתשלום שכר־לימוד. בדין־וחשבון זה הודגש במיוחד, שלמרות מאמצי השלטון להפיץ השכלה בין היהודים לא יעלה בידו להשיג את המורים עד שהרב [18] לא ישתדל לעקור מן השורש את דעותיהם הקדומות של בני עדתו בעניין מוסד מיטיב זה [19].

לדעת הוועד הלם בית־ספר זה את המטרות שהציבו לו. ואולם למכשול היא העובדה, שקז׳ימייז׳ מרוחקת מאוד מן הגימנסיות, ולפיכך אין התלמידים היהודים מבקרים ברצון בבתי־ספר אלה. כדי להיווכח על ההתקדמות שהושגה בלי־מודים, נתמנה מבקר, שהוטל עליו גם לתווך במקרים של אי־הבנות בין המורה ומוסד הפיקוח. חוץ מהצעות אלו בענין בתי הספר המקצועיים וייסוד בתי ספר יהודים במס־

9 הארכיון הממלכתי בווינה, Kraków, Fasz. 74 T. V. P. 23.

10 הפרוטוקולים של הוועדה לענייני בתי־הספר (הארכיון הממלכתי בווינה, קראקא, כרך חמישי fasz. 74).

11 פרוטוקול מן הישיבה, שנתקיימה ביום 20 ביוני 1833, סעיף 25.

12 שם, §§32 הערה.

13 בדבר פרטים נוספים על „בני ציון" עיין: M. Balaban: Herz Homberg a szkoły józefinskie w Galicyi (1787—1806) בספר: "Z historyi Żydów w Polsce", Warszawa 1920, p. 211—216.

14 לשינדלר היתה השפעה גדולה על הקומיסארים, ולפיכך נעזרו בו הללו בעבודתה של הוועדה. ועיין: W. Kopf: Wspomnienia z ostatnich lat Rzeczypospolitej Krakowskiej, Kraków 1906, p. 26.

15 צוטט in extenso בפרוטוקולים של הוועדה.

16 פרוטוקול מן הישיבה, שנתקיימה ביום 20 ביוני, סעיף 369, הערה.

17 שם, סעיף 31, בהערה.

18 המדובר בהרב דיב בער מייזליש, מי שהיה אחר כך מנהיג התנועה להתקרבות בין יהודים ופולנים.

19 פרוטוקול מן הישיבה שנתקיימה ביום 8 ביולי 1833, סעיף 37.

גרת התקנון לבתי הספר העממיים לא הכניסה הוועדה שינויים ניכרים בענייני החינוך. זמן רב עבר עד שעניינים אלה הוסדרו ברפובליקה החפשית של קראקא, ורק ב־12 בדצמבר 1834 נקבע התקנון לארגון בתי־הספר היהודים, שעובד ע״י הקומיסאר היבנר [19א]. לפי תקנון זה הוצא מתוך תכנית הלימודים, לימוד הדת והשפה העברית.

ברוח התקנון הוקמו בשביל ילדי יהודי קז׳ימייז׳ וחשאנוב בי״ס כללי, בעל שתי כיתות, ששימש גם בי״ס מכין בשביל הליציאום ובית־הספר הטכני, ועוד שני בתי־ספר עממיים, מיוחדים לנערים ולנערות, שבהוצאתם נשאו היהודים. הפיקות על מוסדות אלה היה נתון בידי מנהל הליציאום על שם אננה, בידי הוועד המפקח הפדאגוגי, הוויט, הרב, אדולף לויצקי — מנהל בי״ס היהודי הכללי — ובידי שני אזרחים משכילים, יהודי ונוצרי. תכנית הלימודים הותאמה לזו של בתי־הספר הכלליים, לימודי הדת היהודית והלשון העברית נשארו בידי ההורים. הילדים היו חייבים לבקר בבית־הספר מגיל שש.

כן נקבעו בתקנון ההחלטות הנ״ל של הוועדה לענייני חינוך שהוצאו לפועל.

בארגון רשת בתי־הספר היהודים היה פעיל במיוחד הפרו־פיסור של האוניברסיטה הקראקאית והיסטוריון הספרות הידוע, מיכאל וישניבסקי, שעמד בשנים 1830—1848 בראש רשת החינוך [20], שימש גם מפקח על בתי־הספר היהודיים והכניס את הרוח הפולוניזאטורית בבתי־ספר אלה.

בשנת 1835 נפתח בקראקא בי״ס כללי (Szkoła Wydziałowa), שנתמזג בשנת 1837, על־פי הצעתו של לויצקי, עם ביה״ס היסודי, ומאותה שעה, נעשה בי״ס־למלאכה־ולמסחר ובו כיתות מיוחדות לנערים ולנערות. ביה״ס המאוחד עמד תחת הנהלתו של לויצקי ובפיקוחו של מנהל הליציאום.

ביה״ס־למלאכה־ולמסחר הוקם כדי „להעניק לאט לאט ליהודים המוזנחים מבחינה תרבותית אור והשכלה ועל ידי כך לייצב את בסיס תעסוקתם וכלכלתם, על יסודות איתנים וישרים יותר״ [21]

חוץ מיוצאים מן הכלל לא גילו היהודים התעניינות גדולה בביה״ס, מתוך חשש שהתלמידים הלומדים בו יתנכרו לדת ולמסורת. השלטונות ראו בכך עקשנות מצד היהודים. אכן, הפחד של הורים רבים מפני ההשכלה הנוצרית הקטין את מספר התלמידים והביא לכך, שהיהודים העדיפו להפנות את ילדיהם ללימודים התלמודיים ולהפקידם בידי מורים פרטיים. לעומת זה ביקשו לעכב בכל הדרכים את ביסוסו של ביה״ס ולהשתמט על־ידי כל מיני תחבולות מחובת ביקור הילדים בבית־הספר״ [23]. פרופסור ברודוביץ קובע בסיפוק בדו״ח שלו שלמרות הכל הצליחו כבר להתגבר על הקשיים הללו. אדולף לויצקי שפעל הרבה להעלאת רמת תרבותם של בני הנוער היהודי, היה יליד פוזנא. למד באוניברסיטאות קניגסברג וקראקא וקנה השכלה פידאגוגית רחבה.

הסינאט רצה לפטר את המורים שלא ידעו את הלשון הפולנית, אלא שבלחץ הקהילה הוכרח להימנע מצעד זה. יתירה מזו: כדי לרכוש את לבם של החוגים החרדים, הוגדל אפילו מספר השעות בלימודי הדת והלשון העברית. והרי תכנית הלימודים בשלוש הכיתות: פולנית וגרמנית, יסודות הלשון הלאטינית, לימודים טכנולוגיים, ענייני מסחר, היסטוריה, גיאוגראפיה, מתימאטיקה, שרטוט, קאליגראפיה; מלימודי היהדות: תנ״ך ומפרשיו ודקדוק עברי.

חבר המורים היה מורכב ממנהל ושמונה מורים, מהם שלושה יהודים. פעמים נתגלעו סכסוכים בין המנהל אדולף לויצקי והמורים הנוצרים בגלל ההוראה ביום א׳. ואולם על־פי השתדלותם של הקוראטור פרופ׳ וישניאָבסקי יושבו הסכסוכים. במיוחד יצא לויצקי כנגד יחסם העויין של המורים הנוצרים כלפי התלמידים היהודים.

ב־20 באוקטובר 1837 אישר הסינאט את ההרכב הבא של המורים: מנהל: א. לויצקי (במשכורת שנתית של 3000 זהובים); מורים נוצרים: וויציך גונינסקי, ואלנטי סקוב־רונסקי, אנטוני צ׳יז׳ובסקי, אוגוסט וואוז׳אצקי; מורים יהודים: יוליוס שנברון, לוי רוזנטאל, שמואל ווייסנברג. משכורתו השנתית של כל אחד מהם: 1200 זהובים. עוזר: אלכסנדר וורובלבסקי (נוצרי) במשכורת שנתית של 600 זהובים. מנהלת המשק: אננה סייראצקה (900 זהובים לשנה). סגנית: אננה בוברובסקה (450 זה׳ לשנה עד שנת 1845). במרוצת הזמן הרחיב הקוראטור פרופסור וישניאָבסקי את תכנית הלימודים.

התפתחותו של ביה״ס היתה ניכרת בקרב הציבור היהודי בקראקא. מספר התלמידים בביה״ס הכללי עלה משנת־הלימודים 1835—1836 מ־78 (58 נערים ו־20 נערות) ל־182 (146 נערים ו־36 נערות) בשנת־הלימודים 1836—1837. חגיגת סיום שנת הלימודים הראשונה תוארה ב„גאזיטה קראקובסקה״ מיום 31 באוגוסט 1835, והודגשו במיוחד התוצאות המוצלחות של הבחינות. הקוראטור וישניאבסקי העלה על נס את פעולתו של המנהל לויצקי ושל המורים הנוצרים, שידעו למלא את תפקידם בלא משפטים קדומים. הרב מייזלש נתבקש לחלק את התעודות והפרסים לתלמידים יחזקאל גומפלוביץ, אלעזר באליצר, פייבל בירנבאום, אביג־דור חוץ, אלברט מנדלסבורג, משה טילס, וולף פינגר, שמואל גומפלוביץ, ישראל ריכטר והנריק רוזנפלד [24].

19א L. Trzcińska p. 79; M. Polaczkowska: Michał Wiszniewski 1830—1848 Rocznik Krakowski t. II 1909

20 במאי 1836 הוקם בי״ס יסודי בקראקא, באחד במאי — בי״ס לנערים בחשאנוב ובאחד במארס 1838 — בי״ס לנערות ובי״ס כללי.

21 דין־וחשבון של הקומיסאר הממשלתי פרופ׳ ד״ר מ. ברודוביץ, Akten Krakau, fasz. 30.

22 שם.

23 שם.

24 Klemens Bąkowski: Kronika Krakowska 1796—1848, III, p. 88—89.

בשנת־הלימודים 1837—1838, לאחר שנתמזגו בתי־הספר לבי״ס־למלאכה־ולמסחר, הגיע מספר התלמידים ל־162 (96 נערים ו־66 נערות). בשנת 1838—1839 עלה מספר התל־מידים ל־237 (103 נערים ו־134 נערות), בשנת 1845—1846 — 293 תלמידים (156 נערים ו־137 נערות), ובשנת 1846 — 1847 — 291 תלמידים (120 נערים ו־171 נערות). אכן, מבין התלמידים יצאו ראשוני המתבוללים, כגון שמואל גומפלוביץ, אלברט מנדלסבורג ואחרים.

לדעת העיתונות שבאותו זמן [25] עשתה ממשלת הריפוב־ליקה הרבה בתחום בתי־הספר היהודיים, ולזכותה יש לציין את האהדה לתלמידים היהודים בבתי־הספר הציבוריים ובאוניברסיטה [26] מצד התלמידים הנוצרים, ואת רוח הסוב־לנות והידידות.

בשנת 1841 ביקש ד״ר גולדשמידט, המטיף מווארשה, להקים בקראקא בית־ספר תיכון יהודי, ואמנם עלה בידו לקבל את הרשיון הדרוש לכך והשיג גם מורים, אלא שהרב מייזלש סירב בחריפות להיענות בעניין זה לד״ר גולדשמידט, והתכנית סופה שנתבטלה.

ט. המצב התרבותי

למרות החרם שהכריז הרב ר׳ יצחק בן מאיר הלוי בתשרי תקמ״ו וכן בשנת תקנ״ה גברה והלכה החסידות בקרב היהודים בקראקא, בחסותו של חוכר מס המשקאות ברל לוקסנבורג, נכדו של ד״ר אהרן קלהורה [1].

לא הועיל איסור הקהילה להחזיק מניינים וגם לא הדרשות הנמרצות נגד החסידות של ר׳ ישראל לבל מסלוצק, מחבר „ספר הויכוח" שעשה בקראקא בשנים 1798—1806.

בראשית המאה הי״ט מצאו עזר בשאול־רפאל לנדא, שמילא תפקיד חשוב בחיי הקהילה.

בשנת 1816, לאחר שנפטר הרב משה שלמה זלמן מקורץ [2], נתמנה במקומו ר׳ צבי דוד בן הרב יצחק הלוי, ששימש ברבנות בשנים 1816—1832 ונמנה עם מתנגדיה החריפים של החסידות.

ההשכלה שכבר חדרה לגאליציה לא הצליחה לעשות נפשות בקראקא בהיקף דומה לזה שבגאליציה. היו אמנם יחידים, שרכשו להם השכלה כללית, ומהם באו הדרישות להקמת בית־ספר יהודי, שעוררו מאבק חריף.

מראשוני המשכילים יש להזכיר את פנחס אליהו בן מאיר מוילנה בעל „ספר הברית" [3]. אביו מאיר ואמו ינטה מוצאם מוילנה, וכשעברו דרך לבוב לבוצ׳אץ׳, שם ביקשו להתיישב נולד פנחס־אליהו בשנת 1765 (ב׳ אייר תקכ״ה) בלבוב [4]. קראו לו פנחס אליהו בן מאיר מוילנה לפי מוצאו של אביו [5]. בנעוריו נדד הרבה בגאליציה ובגרמניה, ולאחר מכן עבר לבוצ׳אץ׳ וישב בה שנים אחדות. בבוצ׳אץ׳ התחיל בחיבור ספרו, שעורר את הנוער היהודי ללמוד חכמות חיצוניות. הוא היה מראשוני הפופולאריזטורים של ההשכלה הכללית בגאליציה ופולין. ספרו „ספר הברית" מצא גם הד בקרב היהודים שבשאר ארצות, ואפילו ניתרגם בארצות המזרח־התיכון ללאדינו, על שום סגנונו הבהיר והעממי. למרות נטיותיו למדעים חילוניים, נשאר המחבר נאמן לדת ולמסורת. גם בספרו הנ״ל באה עמדה זו לידי ביטוי, שכן תכליתו היחידה היתה לעורר את בני עמו ללמוד גם חכמות חיצוניות, הדרושות, לדעתו, גם להבנת ספרי היהדות. מרוב יגיעה שיגע על חיבור הספר לקה בעיניו, ובתחילת שנות התשעים של המאה הי״ח עזב את בוצ׳אץ׳. הוא עבר ללבוב והתגורר בביתו של מעריצו ותומכו העשיר נחמן רייס. מלבוב יצא להולנד ומשם לפרשבורג, ושם גמר בבית ידידו בר אופנהיים את ספרו שיצא לאור בשנת 1797. בחלק הראשון של הספר נכללו ידיעות בגיאוגרפיה, בתולדות הטבע ובפיסיקה, על כל התגליות של מחצית השניה של המאה הי״ח. בחלק השני מדובר על „האדם המעולה מכל היצורים". דעותיו המובאות בפרק זה מבוססות על משנתם של המ־קובלים רבי יצחק לוריא (האר״י) ותלמידו רבי חיים ויטל ושאיפתו להראות איך יוכל האדם להגיע לרוח הקודש בכל הזמנים.

פנחס אליהו עצמו לא ידע שפות לועזיות. ידידו בר אופ־נהיים ׳קרא לפני דברים אשר בספרי העמים בכתבם ובלשו־נם, וכל אשר יקרא לי הייתי מעתיק, תחילה מעתיק מכל לשון הגויים על הנייר בלשון עמי ומשם על הספר בלשון הקודש׳[6]. בחלק השני של ספרו „דברי אמת" מצויות גם הערות מאירות עיניים לחיי היהודים בפולין, ביחוד שם המחבר את לבו למצבם הירוד של המוני העם ולדעות המטעות ששררו בקרב היהודים. הוא מגנה את חינוך הילדים בפולין ודורש לשנות

25 Allg. Ztg. d. Jud. 1841, Nr 5 (30.I.1841), Orient 1844, Nr. 43.

26 כך למשל, התיר פרופ׳ וישניאֶבסקי לבחור בלבוש היהודי — לפי בקשתו — לבקר בהרצאותיו ואסר על שומעי לקחו לפגוע בו (Allg. Ztg. d. Jud. 1841, Nr. 5).

1 הוא הצטרף לר׳ קלמן אפשטיין, תלמידו של האדמו״ר אלימלך מליזנסק, שהקים בקראקא בשנת תקע״ה את הקלויז החסידי הראשון.

2 הוא נבחר לרב בשנת 1799, אבל מחמת המריבות בתוך הקהילה עזב את העיר והשתקע בווארשה, שם נפטר בשנת 1816.

3 ספר הברית השלם כולל כל חכמות והידיעות אשר מעולם ותוכו רצוף חדושי תורה, מוסר השכל וחכמת האמת. ופרטי הדברים המדוברים בו, כתובים בשער שני. חבר הרב החכם השלם תם וישר וירא ד׳ ה׳ מוהר״ר פנחס אליהו בן לאותו צדיק מוהר״ר מאיר זצ״ל הר׳ מק״ק וילנא, ע״א.

4 גרשם באדר: מדינה וחכמיה, עמ׳ 80.

5 צאצאיו שהתיישבו בקראקא נקראו בשם אוטור (Autor). כנראה על־פי עיסוקו. ד״ר מאיר הלוי לטריס מציין במאמרו „תולדות אבי היקר" (׳ביכורים׳ וינה תרכ״ד, עמ׳ 51), שהוא היה יליד לבוב.

6 ספר הברית, ברין 1797, הקדמה דף ד.

את משלח־ידם ומקצועותיהם של המוני ישראל. הוא הושפע מרוח תקופתו על „אהבת רעים וחובת חיבת חברת המין האנושי". את שנות חייו האחרונות בילה בקראקא, שם נפטר בי"ט ניסן תקפ"א (21 באפריל 1821).

יש להניח, שהמחבר וספרו השפיעו על הנוער היהודי בקראקא, שישאף לרכישת השכלה כללית.

ואף־על־פי שספרו של ר' פנחס אליהו משמש מעין אנצי־קלופדיה של מדעי־חול, מכל מקום אין למנותו עם חוג המשכילים במובן המקובל שבאותה תקופה.

טיפוס דומה לו היה זאב דוב שיף (1761—1842), יליד זאמושץ ונכדו של המקובל ר' יואל היילפרן, הידוע בשם ר' יואל בעל־שם (מחבר ,מפעלות אלהים', זאלקווא תפ"ד). שיף שקד בעיקר על התלמוד וחכמת ההנדסה והאסטרונומיה, והשתמש בידיעות אלו בספרו ,מנחת זכרון', שהוא פירוש על מסכת עירובין (קראקא תרנ"ד). לאחר נדודים מרובים השתקע שנים מספר בווינה, שם היה מגיה בבית־הדפוס הידוע של אנטון שמיד. מווינה עבר לקראקא והיה מנהל־חשבונות בבית־המסחר של ר' דוב בר מייזלש והורוויץ.

הוא עמד בחליפת מכתבים עם המגיד בברודי, ר' שלמה קלוגר, ודבר זה לא מנע ממנו לבוא גם בקשרים עם ר' נחמן קרוכמל ולהחליף אתו מכתבים בענייני פילוסופיה ומדעים כלליים. הוא השאיר בכתובים ספר גדול על ,קידוש החודש' וביאורים לש"ס.

בין החרדים נמצאו גם משכילים יחידים, שעוררו את תשומת־לבם של יהודי חוץ־לארץ. סופר שסייר בגאליציה, בבוקובינה וברומניה וביקר גם בקראקא, הדגיש במיוחד ברשימותיו שפירסם ב'אלגמיינע צייטונג דעס יודענטומס', שבקראקא נמצאים משכילים מתי־מספר אפילו בין לובשי קאפטאן שחור כגון ו. שיף וא... (יעקב אדלר?) 'אולם כולם הם אוטודידקטים ואין להכחיש את לקוייהם ותכונותיהם' [7].

משכיל במובן המקובל של מושג זה היה שמואל באום (?—1822), שנתמנה על־ידי הסינאט ב־23 במארס 1817 למזכיר הוועד היהודי כיורשו של שלמה בילדהאואר. באום כבר שלט שליטה מלאה בלשון הפולנית, והיה מראשוני המשכילים שכתב פולנית בלבד. בשנת 1810 תירגם לפולנית את הפרק על המוסר מ'ספר הברית' של פנחס אליהו מווילנה, ולא מן הנמנע שהיה גם מתלמידיו או מאוהדיו שבא עמו בקשרים.

בשנת 1820 יצא לאור בסידלצה קונטרס בעילום שם מחברו, שהיה מכוון כנגד היהודים o Żydach i judaizmie, czyli wykrycie zasad moralnych tudzież rozumowania Izraelitow" (Entdecktes Judentum) ונכללו בו קטעים מחיבורו של אייזנמנגר, האשמות נגד צאצאי הפראנקיסטים והצעות להגבלות היהודים והפרדתם הגמורה, ואפילו של המומרים המתנצרים למראית עין ומוסיפים לשמור בלבם אמונים לדת היהודית. את הפתרון הטוב ביותר לבעית היהודים הוא רואה בהרחקתם מגבולות פולין ויישובם בטאטאריה הגדולה.

באום ראה לנחוץ לא לעבור בשתיקה על קונטרס זה, והוא השיב לו בקונטרס פולמוסי, שבו הכחיש על יסוד המקורות את כל העלילות שהמחבר האלמוני העליל על היהודים.

באום תירגם גם לפולנית את דרשתו של הרב מקראקא צבי דוד הלוי, שנשא בבית־הכנסת הישן בקשר לגילוי אבן־הזכרון לכבודו של תדאוש קושציושקו ב־16 באוקטובר 1820 [8].

משכילי קראקא לא הצליחו לעורר בקראקא תנועת השכלה כדוגמת ברודי, טרנופול, לבוב, ואפילו עיירות כטישמיניצה, בוליחוב ועוד. כוחם של החרדים היה חזק מדי, והם התנגדו לכל חידוש שהוא בחיי הקהילה העלול לפגוע במסורת היהודית או באורח־החיים היהודי. הפיקוח על הספרים העברים ובדיקתם היו על־פי תקנות הסינאט בידי הרב, שהיה גם אחראי באופן אישי לתוכנו של כל ספר עברי הנדפס בקראקא. מתן רשיון לסחור בספרים עברים היה כרוך בחוות־דעתו של הרב בפני ועד הצנזורה. על הרב הוטלה גם האחריות למכירת הספרים העברים, שאין בהם 'תוכן מזיק' [9].

מלחמתם של מנהל בית־הספר לויצקי וכן של חבר עובדיו בהתנגדות החרדים הוכיחה עד כמה קשתה חדירת השאיפות להשכלה בקראקא.

רק במרוצת השנים, עם ריבוי בוגרי בית־הספר, שכבר חונכו לאורח־חיים חילוני, נוצרו גם תנאים לחידוש פני הקהילה.

בהשתדלותם של העסקנים שטיפלו בענייני בית־הספר גדל גם מספר המשכילים שבין שכבה מסויימת של הציבור היהודי. ודאי, גם השכלתם של אלה עדיין לא היתה יסודית, וידיעותיהם וגישתם לבעיות התרבות היו שטחיות, וכל השכלתם התבטאה לדברי בן־דורם אך ורק 'בחליפה הגרמנית ובעניבה של האופנה האחרונה' [10], שכן 'הם עושים לפי דעתם את האדם השלם'.

והכתב הקראקאי של העתון 'אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס' מתאונן קשה, שהרבנים מייזלש [11] ולנדא 'יורים

7 Allgemeine Zeitung des Judentums (A.Zd.J.) 1843, Nr 5, p. 84, Anmerkung.

8 בשנת 1835 יצא לאור בקראקא בשפה פולנית ספר בעילום שם מחברו על תולדות ישראל באירופה Ryskrótki historyi Izraelitó w Europie

9 Tadeusz Gutkowski: Cenzura w wolnem miecsie Krakowie (1832—1846) Kraków 1915, p. 31, 63.

10 A.Z.d.J. 1841, Nr 13 כתבה מקראקא מיום 26 בפברואר 1841.

11 הרב מייזלש לא היה אהוד על ה'אלגעמיינע צייטונג', כפי שלמדים אנו מרשימה, שבה מספר הכותב שבשעה שסייר בקז'ימייז' ראה בית גדול ומפואר ואנשים נכנסים ויוצאים עם שקיקי כסף. סבור היה שבבית זה מתגורר חלפן יהודי גדול, אולם כששאל

את חיציהם בכיוון המשכילים המעטים׳, ומטיפים בחריפות נגד החינוך החילוני וקריאת ספרי־חול ורואים בכל אחד שקורא עתון כופר בדת.

בניגוד לר׳ צבי דוד הלוי, שהיה לו יחס לבבי לכל ענייני ה־עם ותמורותיו ועמידתו כנגד הנוצרים היתה עמידה של כבוד, הרי לא היתה שאיפתו של הרב מייזלש, כפי שמסופר בכתבה, אלא לשקוד על כך, שיצורף לשמו תואר הרב. כל התעניינותו היתה מרוכזת בגילדות ובשערי מניות ולא במצב הקשה שבו נמצאו המוני־ישראל ׳הגם שהוא ביחסים טובים מאוד עם נשיא הרפובליקה היכול לעשות הרבה לשיפור גורלנו׳ [12].

בצער רב ראו המשכילים המועטים את הירידה הרוחנית, שאליה הגיעה יהדות קראקא, ושגם בהם עצמם לא נראו סימני יצירה ספרותית.

בכל התקופה הזו נדפסו בקראקא בשנת 1822 בבית־הדפוס של נפתלי הירץ שפירא [13] ובנו שלושה ספרים מספ־רות ההשכלה: ׳ראשית למודים׳ של חלוץ ההשכלה בגרמניה ברוך בן יהודה ליב לינדאו (1759—1849), מחזה אחד ׳צדק ורשע׳ בארבע מערכות של מנחם מנדיל זילברשטיין, שהיה מורה בראדום (לא ידוע אם זילברשטיין התגורר בתקופה זו איזה זמן בקראקא, או שהדפיס כאן רק את ספרו) וההוצאה השלישית משיר חזיון ׳מלכות שאול׳ ליוסף האפרתי טרופלוביצר [14].

אמנם השבועון ׳אלגעמיינע צייטונג דעס יודנטומס׳ הביע לאחר שנים את תמהונו, ׳שחוץ מן המחזה המופרז של זיל־ברשטיין בשם ׳צדק ורשע׳ לא יצא לאור בקראקא שום חיבור בעל ערך, וקראקא היהודית לא תוכל להשתוות בנידון זה לא עם ברודי, לבוב, טרנופול ואפילו לא עם פראג, וארשה ווילנה׳ [15].

השכבה הדקה של המשכילים ניסתה לממש את תכניותיה — אם לא בתחום הספרות הרי לפחות בחיי יום־יום. ואחת משאיפותיה היתה להקים היכל נאורים על־פי דוגמת טרנו־

עובר־אורח אחד למקום מגוריו של הרב מייזלש הצביע הלה על אותו בית.

"Wie ist das möglich, rief ich aus, das ganze Aussehen des Hauses, diese Geschäftigkeit, diese nimmer zur Ruhe kommenden Geldsäcke scheinen doch eher das Aushängeschild eines grossen Bankiers als eines Rabbiners zu sein? oder erstreckt sich auf so bedeutende Rechtsstreitigkeiten zwischen Mein und Dein, dass die scheinbaren Kommis nichts anders als die Gerichtsdiener (Schammossim) sind, welche die deponierten Gelder ein und austragen? oder wohnt der Rabbiner nur in einem Teile des Hauses? doch wundert es mich, mein Freund, bei allem dem, dass der Rabbiner nicht wie überall dicht bei der Synagoge wohnt sondern hier im Wechselmarkte? Quälen Sie sich nicht mein Herr erwiderte ruhig mein Unbekannter, unser Rabbiner ist zugleich der reichste Kaufmann und der erste Wechsler der Stadt, nun verstehen Sie doch wohl, dass er hier und nicht neben der Synagoge wohnen kann".

להלן נאמר:

"Wohl kann man sich denken, wie der Herr Rabbiner viel zu sehr an den Amsterdamer Kurszettel und die auswärtigen Fallimente zu denken hat, um noch ein aufmerksames Auge auf Gotteshaus, Jugendunterricht und andere nötigen Gemeindeangelegenheiten, die in seiner Nähe augenscheinlich Bankerott zu machen drohen, haben zu können, dass er viel zu viel die Bewegungen der Börse zu beachten hat, um nicht die Bewegungen innerhalb des Judentums berücksichtigen zu können".

.(A. Ztg. d. J. 1843, p. 71—72)

12 .A.Z.d.J. 1841 Nr 4, p. 43

13 נפתלי הירץ שפירא, סוחר סיטונאי, הקים בשנת 1802 בית־דפוס בקראקא. הספרים הראשונים שנדפסו בבית־דפוס זה היו מדרש תנחומא (1803), מדרש רבה עם פירושים שונים (1805) וספר אגרת ארחות עולם של הגיאוגרף והפרשן אברהם בן מרדכי פריצול (1451—1525) [1810].

מחמת עסקיו המרובים במסחר ומכרות־המלח בוויליצקא, הזניח שפירא את בית־הדפוס ולבסוף סגרו. בשנת 1820 חידש את בית־הדפוס בנו אהרן שלמה, שקיבל עליו את הנהלתו. הזמין לעבודה מדפיסים מומחים שהביאם מלבוב, טארנופול ולנצנה. חוץ מספרי תנ״ך עם פירוש רש״י והגדה של פסח עם פירוש מעשה נסים של יעקב מליסא, הוא הדפיס גם ספרי השכלה, כגון ׳ראשית לימודים׳ של ברוך בן יהודה־לייב לינדאו מהאנובר (1759—1849). בית־הדפוס של שפירא התקיים רק שנים אחדות. ההשקעות המרובות, שהשקיעו בו לא נתנו פרי, והוא נסגר. בשנת 1856 הוקם בקראקא בית־דפוס חדש של קארל בודווייזר, שעזב בשנות השבעים את קראקא ועבר ללבוב.

בשנת 1878 נוסד בית־דפוס חדש על־ידי יוסף פישר בשותפות עם ברוך וויינדלינג (חיים דוב פרידברג : תולדות הדפוס העברי בפולניה, ת״א, תש״י, עמ׳ 43—44).

14 יוסף האפרתי טרופלוביצר (1770—1804) היה יליד שלזיה הפרו־סית. שנים אחדות היה מורה בראטיבור. בשנות 1791—1794 ישב בפראג וכאן גמר את כתיבת המחזה „מלכות שאול" (ב־4 מערכות), שיצא לאור בראשונה בשנת 1794 בווינה.

זו היא הדראמה העברית המקורית הראשונה בתקופת ההשכלה. ההוצאה השניה של המחזה נדפסה בשנת 1820 בלבוב (על־ידי ריב״ל עם מאמרי־שבח על הספר ומחברו בשם ׳אל הקורא המשכיל׳). אחרי שיצאה הוצאה שלישית בקראקא נדפס המחזה בשנים 1823 ו־1825 בלבוב, ובשנת 1829 יצאה הוצאה ששית בווינה. בשנים 1840—1888 יצא המחזה בווארשה על־ידי יצחק גילדמן (אביו של ד״ר ברנהרד גילדמן) בשש הוצאות.

טרופלוביצר פרסם גם שירים ב׳המאסף׳, ספר שירים, קינה על פטירתו של הקיסר ליאופילד השני (1792) ומחברת על פטירתו של הרב יחזקאל לנדא (1793).

15 .A.Ztg d. J. 1841, Nr 13

פול. בראש האינטליגנציה היהודית עמדו הרופאים המועטים, שזכו להערכה מצד השלטונות והאוכלוסיה הנוצרית, אלא שהללו ׳לא יצאו מחוגם הרפואי המצומצם לשם פעולות לטובת אחיהם המוזנחים ולהעלאתם מבחינה רוחנית ופוליטית׳ [16].

מספר האינטליגנטים שכבר נהנו מזכויות אזרחיות, ברוח הסעיף 28 של תקנות היהודים, היה 196 מבין 16.746 יהודים. ואף־על־פי שלא היו אלא מיעוט בקהילה עשו מאמץ לכבוש עמדה בוועד היהודי. ואולם מחמת חוק הבחירות, שאושר ביוזמתו של הרב מייזלש כדי למנוע את פלישת אוהדיו של יריבו הרב לנדא, שלפיו היתה ועדת הבחירות מורכבת מנשיא הוועד, הקומיסאר של המחוז והרב, שהציעו לשלטונות רשימת 12 מועמדים היודעים לכתוב ולקרוא פולנית וגר־מנית — לא ניתן להם לממש את שאיפתם, ביחוד לאחר שאברהם גומפלוביץ השתתף בוועידת הרבנים המתקנים בברוינשוויג (12 ביוני—19 ביוני 1844) [17].

בתוך הקהילה הסתערה מלחמה בין הרב מייזלש ויריבו הרב לנדא, והגיעו הדברים לידי כך, שכל אחד מהם הרכיב בית־דין משלו.

לא היה קץ למריבות שבין מייזלש ולנדא. כל דבר שימש עילה למחלוקת. מה שהאחד התיר אסר השני. כך, למשל, ניטשה במשך שנתיים מלחמה קשה בעניין כשרותו של אחד השוחטים [18].

הרבנים, וגם מייזלש, התנגדו לבית־הספר היהודי וטיפחו בקרב האוכלוסיה היהודית רוח של קנאות.

לפי דברי בני הדור הוזנחו גם לימוד התלמוד, וירידה רוחנית השתלטה על יהדות קראקא [19].

האדישות וההזנחה הביאו לכך, שראשי הוועד היהודי לא דאגו לייצוג האינטרסים של היהודים בפני השלטונות, וביחוד כשנדונה באסיפת הנציגים הבעיה להעניק זכויות אזרחיות ליהודים. נציגי הנאורים הכירו בחומרת המצב ועשו מאמצים להימנות עם חברי הוועד היהודי, אלא שלא ראו ברכה במאמציהם, ולפיכך ריכזו את כל פעילותם סביב הקמת היכל נאורים.

לאחר מאבק קשה עלה בידי אברהם גומפלוביץ, שכנא מרקוספלד, מאוריצי קשפיצקי, ד״ר בונדי, ד״ר יוסף אטינגר, ד״ר יהונתן ווארשאואר ויהושע פינק לייסד בשנת 1840 אגודה דתית־תרבותית: "Klub zur Förderung der geistigen und sozialen Interessen des Judentums" ("Stowarzyszenie religijno-cywilizacyjne").

בבית פרטי ב־Plac Nowy פתחה האגודה ׳טמפל׳ עם מקה־לה וקיימו דרשות בשפה הגרמנית. ב־19 ביוני 1843 אושרה האגודה על־ידי הסינאט. לפי התקנון שאפה האגודה להעלות את מצבם המוסרי והכלכלי של היהודים ושחרורם מעול החרדים, אבל בעיקר נתכוונה לחנך את בני הנעורים ברוח הזמן, בבתי־הספר הכלליים והגימנסיות, לשם הקמת מעמד של אינטליגנציה, בעלת השכלה מסודרת ושיטתית בקרב היהודים.

מתפקידה של האגודה היה גם להחזיק חזן ומטיף מודרני, שידריך את חברי ה׳היכל׳, וכן מורה לדת־ישראל שיהא בלתי־תלוי ברב דמתא. מתחילה הנהיגו את המקהלה, שהר־גיזה את החרדים כל־כך, שאם היו עוברים על־יד בית התפילה בשעת הפולחן ושומעים אותה, היו אוטמים את אוזניהם. אבל במרוצת הזמן גדל מספר המבקרים עד אפס

---

16 .A. Ztg d. J. 1843, Nr 5

17 באסיפת הרבנים השנייה, שהתקיימה ב־15—28 ביולי 1845, השׂ־תתף מקראקא יצחק מיזס. במכתבו אל חתנו פביוס מיזס, בו מוסר לו אברהם־יעקב וייצנפלד פרטים לביוגראפיה של יצחק מיזס. הוא כותב:

׳באסיפת הרבנים בפרנקפורט היה חותנו ז״ל בעיר ההיא וכתב שם ספרו על המבוכות. הרב ר״ז פראנקל ז״ל באסיפה הראשונה שאל את הרבנים המתאספים, זיא זאלען ערקלערען אָב זי שטעהען אויף טראדיצאנעלען באדען וגייגר וכל כת דיליה החרישו ולא יכלו לענות דבר כי נתפרסם שהם כופרים בתושע״פ, אך פיליפזאהן הפוסח על שתי הסעיפים ענה הן ולאו ורפיה בידיה, ויהי לצחוק בעיני הנאספים. אחר הישיבה עמדו כל הרבנים לפני הבית שהיתה בו ישיבתם להנפש מעט, ופיליפזאהן הרכין עצמו לבקש חפץ שאבד לו. דאס זוכען דויערטע לאנגע, ואחד מן הרבנים שאל אותו, „וואס זוכען זיא דען אייגענטליך ?״ והחכם החרוץ חותנו (יצחק מיזס) שהיה בין העומדים שם ענה תיכף ומיד: „הער פיליפזאהן זוכט דען טראדיציאנעלען באדען״, דער שלאגענדע וויץ ווארדע אין דער גאנצען שטאדט בעקאנט, אונד עס ווארדע דאפאן איין געפלוג׳עלטעס ווארט אין פראנקפורט אונד דייטשלאנד׳.

(פ. ה. וועטשטיין: ספר חליפת מכתבים בין רא״י וויצנפלד ובין שי״ר, שזח״ה, מיזס, קעללער, צווייפעל, יפה, מנדלסזון, ועוד, קראקא 1900, עמ׳ 84).

18 .A.Z.d.J. 1841, p. 84

19 את המצב העגום מבחינה רוחנית־תרבותית מתארת הכתבה הבאה שנתפרסמה ב׳אללגעמיינע צייטונג׳ משנת 1841 (20 במארס), גל׳ 13, עמ׳ 180:

"Krakau in Dir war einst wenn nicht ausserliche, wenn nicht zu Tatkraft übergehende, doch innerliche Regsamkeit, in Dir lebten einst Israeliten, die den Geist in sich und unter einander bereicherten. Israeliten, die die nationale Phantasie entflammten, jetzt bist Du alles dessen beraubt, in Dir findet der Israelit weder Freude an seiner politischen Lage, noch stillen Trost in seinen übersinnlichen Erwartungen, in Dir findet weder der jüdische Nationalgeist seine gehörige Pflege, noch die Wissenschaft Schutz und Aufnahme. Die einstige Innigkeit ist dahin und die giftige Saat bigotter Heuchelei hat schon tiefe Wurzel gefasst. Niemand ist da, verstossenes Israel, der Deine schlummernden Kräfte wecken, Niemand der Dich zum wirklichen und zum geistigen Leben ermuntern soll".

מקום, וביניהם היו גם מחוגי החרדים [20].

מצבה הכספי של האגודה לא היה עדיין מבוסס במידה כזו, שתוכל לשאת בהוצאות הקשורות בהתחייבויות לזמן ארוך. משום כך היו מזמינים כפעם בפעם מטיף־אורח לדרוש דרשה. באגודה התקיימו גם הרצאות, וביחוד היה פעיל בתחום זה ד״ר וארשאואר. על בסיס האגודה הוא השתדל להקים גם קהילה יהודית חדשה, ועל רקע זה פרצו ויכוחים חריפים וסכסוכים [21]. הוא תבע, שהדרשות תהיינה בשפה הפולנית והדגיש, שאפשר יהיה לקבל מטיף קבוע רק בעזרה כספית מצד הממשלה. לדעתו, היה מן הראוי למנות מורה־דת שיכהן בעת ובעונה אחת גם כמטיף [22].

כך דיבר ב־27 ביולי 1844 המועמד לרב י. י. קירשנר מגלייביץ. בדרשתו בשפה הגרמנית יצא נגד אמונות־ההבל, והצביע על הצורך להסתגל לתרבות הכללית, דוגמת יהודי גרמניה ושאר ארצות אירופה, שבהן אין הבדל חיצוני בין יהודי ולא־יהודי [23]. נאומו עשה רושם והשפיע, לפי דברי הכתב הקראקאי של ׳אורינט׳, במידה כזו שבחודש אוגוסט נראו למעלה מ־50 יהודים צעירים בתלבושת אירופית, דבר שאיפשר להם לפי החלטת הסיים משנת 1844 להימנות עם סוג היהודים הרשאים להתחתן לפני גיל שלושים [24]. גם בשנים שלאחר מכן הוזמנו לכאן מטיפים אורחים עד שהוקם בניין משלו ל׳טמפל׳. בשנת 1862 נתקבלו מטיפים קבועים.

חברי האגודה לא הסתפקו בסדרי הפולחן בלבד, אלא השתדלו גם לשפר את מצבם הפוליטי של יהודי קראקא.

אחת מפעולותיהם הראשונות היתה מכוונת כנגד הקשיים שנגרמו עפ״י התקנות ליהודים נישאים, אם לא היה בידי החתן סכום כסף מסוים, או שלא למד מלאכה או שלא למד בבית־ספר תיכוני. מי שעבר על תנאים אלה בא על עונש מאסר של חצי שנה, ולא פעם היו בתי־הכלא מלאים זוגות נשואים.

בתחילת 1844, כשבא על העיר משבר כלכלי קשה, שגרם לפשיטות־רגל של רוב הסוחרים היהודים [25], הציעו לייסד קופת־מלוה בהון של 200.000 רובל. אבל ההצעה לא מצאה תומכים ומכל העניין לא יצא דבר.

משניגש הסינאט לעבד תכנית לתיקון מצב היהודים, הגישו אנשי האגודה פטיציה ובה המליצו על הצורך ב׳ציביליזאציה׳ בין המוני־ישראל. ביחוד המליצו על ביטול התלבושת היהודית אם יוענק ליהודים שיווי־זכויות מלא.

בעניין הלבוש היהודי התנהל בקרב היהודים ויכוח חריף. הרבנים מייזלש ולנדא התנגדו בתוקף לכל שינוי שהוא.

בשנת 1844 עסקו הסינאט ואסיפת הנציגים בעיבוד חוק להענקת שיווי זכויות ליהודים, אלא שמכל התכנית הזאת לא מימש הסינאט אלא דבר אחד, והוא קבלת חוק, שלפיו ניתנת רשות להינשא לפני גיל 30 ללובשי לבוש אירופי.

אף־על־פי שהתקנה בעניין הלבוש האירופי סיפקה את הנאורים, מכל מקום לא יכלו הללו להסכים לרוח החוק, שהיה נודף ממנו רוח איבה וטינה לגבי היהודים [25א]. אין פלא, איפוא, שמשקיפים שנזדמנו לקראקא לא היו יכולים להשתחרר מן הרושם, שמצב היהודים בקראקא נתון לדיכויים, גירושים, הפלייה גסה (כגון השלט בגן הבוטאני: ׳הכניסה אסורה ליהודים ולכלבים׳), רדיפות, ואפילו להאשמות בעלילת־דם [26]. הנאורים ראו את הסיבות ליחס זה באי־ידיעתם של הפולנים את היהודים והיהדות.

בשנת 1841 עלתה בקראקא הצעה להוציא לאור בשיתוף עם יהודי גאליציה, וארשה ופוזנא, כתב־עת בשפה הפולנית, ובכתב־עת זה תימסרנה לפולנים ידיעות על היהדות [27]. אולם מתכנית זו לא יצא כלום.

כתב ה׳אורינט׳ קבע, שהסיבה לסבל היהודים ומקורה נעוצים בסינאט, שהוא חדור רוח של קנאות קאתולית ושאיפות אנטי־יהודיות [28], ורק הודות לחסותן של אוסטריה ופרוסיה נמנעת אכזריות קשה יותר [29].

וכשאנו מייחדים את הדיבור על משכילי קראקא בתקופה זו, יש להזכיר קודם־כל את הרופא ד״ר אליעזר סיני קירשבוים, שהתגורר בעיר משנת 1823.

ד״ר קירשבוים נולד בשנת 1798 בסיניאבה, ובא בשנת 1816 לערך לברלין כדי ללמוד רפואה. כאן התרועע עם המשכילים, היה מבאי ביתו של דוד פרידלנדר והצטרף גם לאגודה לתרבות ולמדעי היהדות שנוסדה על־ידי ד״ר ליאופולד צונץ. כשעמנואל מרדכי נח הציע בשנת 1825 להקים רפובליקה יהודית בניו־איילנד, נמנה עם חסידיו הנלהבים. הוא היה מחובבי השפה העברית והוציא לאור בשנת 1820 קובץ שירים עבריים וגרמניים בשם: ׳לקט שירים ומליצות׳. כשהתנהל באגודה לתרבות ולמדעי היהדות ויכוח אקדמאי על הרעיון המשיחי היהודי, יצא קירשבוים בחוברת קטנה כתובה עברית בשם ׳הלכות ימות המשיח׳ (ברלין 1822), נגד דעתו של חבר האגודה לאזארוס בן דוד, כאילו אמונת היהודים במשיח מיסטי־פוליטי, שיאסוף את כל תפוצות

---

20 Orient 1845 Nr 41, p. 322—323

21 כתבה מקראקא מ־11 בספטמבר חתומה I.G. Orient 1845 Nr. 41, p. 323.

22 Orient 1845, p. 268 — כתבה מקראקא של ד״ר וארשאואר.

23 Orient 1844, Nr 34, p. 262
ב־14 ביוני 1845 דרש ב׳טמפל׳ א. בריק (Brück) (1812—1849), יליד וחניך מורביה ומחבר הספר: Rabbinische Zeremonialgebräuche und pharisäische Sitten מחלוצי תנועת הריפורמה.

24 Gazeta Krakowska 1844 Nr 174; Bąkowski: Kronika III, p. 170.

25 A.Z.d.J. 1841, Nr 49.

25א A.Z.d.J. 1841, Nr 51.

26 A.Z.d.J. 1841 Nr 4, Nr 15; 1842, Nr 48.

27 A.Z.d.J. 1841, Nr 6, p. 75.

28 Orient 1846, Nr 49.

29 Orient 1844, Nr 43.

ישראל מפזוריהן ויביאן לארץ־ישראל, אינה עקרון העק־רונות של היהדות. לאחר סקירה היסטורית על התפתחותו ומהותו של הרעיון המשיחי ברוח המסורת היהודית, בא קיר־שבוים לידי מסקנה, שהגאולה המשיחית אינה אפשרית כל זמן שלא תבוא הגאולה הטבעית של עם ישראל. לדעתו, הגא־ולה הטבעית אפשרית אך ורק בחבש, שם בני ישראל בני חורין הם. קירשבוים מסביר, שלפי מה שמתרחש בעולם כולו מתברר, שאין לך רגע היסטורי מתאים יותר לגאולה מהרגע הנוכחי. אחד הסימנים לכך יש לראות באמריקה הצפונית, ש־כן שם ניתנה האפשרות להקים מדינה יהודית בתוך המדינה האמריקאית. תכניתו מזדהית לחלוטין עם תכניתו של עמנואל מרדכי נח, אלא שבניגוד לתכניתו של נח מטרתה להקים ב־חבש מדינת־מעבר, שממנה יוכל עם ישראל לעבור לארץ־ישראל, שכן רק ארץ־ישראל היא, לדעתו, המולדת היהודית, שבה יוכלו להתפתח עם ישראל ומדינת ישראל. לפיכך ראה בתכניתו של נח, שהוצעה שלוש שנים לאחר שיצאה לאור חוברתו, את המפעל הגדול לגאולת ישראל.

כבר בשנת 1821 חיבר קירשבוים תזכיר שהגיש לאגודתו, ובתזכיר זה הוא נקט עמדה חיובית לרעיון של מדינה יהודית. לאחר שגמר את לימודיו חזר לגאליציה והשתקע בקראקא.

בקראקא עסק הרבה בבעיות דתיות. בניגוד להשקפותיו הקודמות הטיף עכשיו לרעיונותיו של דוד פרידלנדר על הסכם בין היהדות והנצרות, וקשר את מימושו בתיקון החברה ברוח קיצונית סוציאליסטית. בעניין זה פרסם גם שתי מחברות [30].

30 הוא ייחד את הדיבור לטובת הארמוניה בין הנצרות והיהדות בספרו המוזכר להלן, שבו השתדל להוכיח כי התלמוד לא ראה בנצרות עבודת אלילים:

"Der jüdische Alexandrismus, eine Erfindung christlicher Lehrer oder Beiträge zur Kritik biblischer Geschichte und Literatur in welchen die Aufmerksamkeit der Forscher auf bisher nie geahnte Quellen für die Urgeschichte des Christentums gelenkt wird, nebst einer Darstellung der Uridee des Christentums". Zürich 1843 p. 133—134, 187—188.

משאר ספריו יש להזכיר את הדיסרטציה שלו:

1) Maimonides Specimen diaeteticum,1822.2) Es ist noch heute oder der Familie Apotheose. 3) Vorschläge betreffend einige gesellschaftliche Institutionen, 1842 (כאן הוא מביע דעות על תיקון החברה ברוח קיצונית־סוציאליסטית). 4) Aufsätze im Gebiete der Religion und des sozialen Lebens, welche die kühnste biblische Kritik bei der glüucklichen Rettung des Christentums, wie die radikalsten sozialen Reformen bei der grossen Schonung des Bestehenden enthalten. Zürich 1843.

אולם עיקר פעולתו הקדיש לעבודתו הרפואית. כשפרצה בשנת 1831 מגפת החולירע התמכר כולו לדיכוי המגפה, וכאות הוקרה לפעולותיו העניק לו הסינאט מגרש במתנה. אבל כיוון שבתור יהודי לא היה יכול להחזיק בנחלה, קיבל מידי כומר תעודת התנצרות לעצמו ולאשתו ולא סיפר על כך לשום אדם.

לפי ידידו, הסופר והחוקר פביוס מיזס, נשארו הוא ואשתו נאמנים ומסורים ליהדות. הוא נפטר בקראקא בשנת 1870 [31].

31 כשד״ר גינציג פרסם באוצר הספרות של שאלתיאל גרבר (כרך III מדור ד׳ עמ׳ 9־10, יצא לאור גם בחוברת מיוחדת, קראקא תר״ן) במאמרו „תולדות הרב הפילוסוף מוה״ר פביוס מיעזעס" את דבריו על ד״ר קירשבוים, יצא נגדו פ. ה. ועטשטיין במאמר־ביקורת חריף, וטען ש„ד״ר קירשבוים (היה) משומד לתיאבון שהתנצר רק למען כי השג ישיג במתנה אחוזת נחלה ונפשו אותה ויעש באמונתו כבסחורה ויחליפנה כאדרת". וטשטיין התרעם, שפביוס מיזס וד״ר גינציג כתבו „על איש כזה שהקדיח תבשילו וכחש באלהיו ויבגוד בעמו והחליף דתו כלבושו, על איש כזה שהמיר כבודו בקלון ואמונתו היתה אומנתו, ויעש בה כאדם העושה בסחורה שלו ועשה בתמורת דתו אז רושם רע על ההשכלה ועל משחריה ונתן חרב בידי מתנגדיה לרדפם ולהכותם חרמה ולהניא מאחריה לב רבים וכן שלמים בתורתם ושלמים במעשיהם ; על איש מומר לתאבון כזה ידברו המחבר והכותב הנגרר אחריו ממנו גבוהה גבוהה להציב לו יד ושם עולם תחת לדראון עולם ויחרצו עליו משפט מוחלט, צודק ומנוסה כאלו הוא מושבע ועומד מהר סיני, שנשאר יהודי נאמן לאלהים ועמו עד יום מותו ובנשיקה מת".

וטשטיין מוסר גם, שד״ר קירשבוים ביקש את הרב ד״ר גולדשמידט מלייפניק שלא יגלה לשום איש על המרת דתו, כדי שהיהודים לא ימנעו מלתת לו בתוכם אחוזת קבר.

לפי וטשטיין „סוף סוף מת בתור נוצרי ומקומו יכילנו בקברות הנוצרים" (המגיד 1890, שנה לד, גל׳ 25 „מגיד משנה").

בגליון לח מיום 6 בנובמבר 1890, עמ׳ 253, פירסם ד״ר גינציג את תשובתו „למשיג". בתשובתו הוא שואל את וטשטיין „מי גלה לו את כל מסתרי בית קירשבוים, דעותיו ומחשבותיו בבית ובחוץ, עד אשר יכול לחרוץ משפט עליו כי היה נוצרי גמור, במלוא מובן המלה הזאת". גינציג טוען, שהוא (וטשטיין) דן „רק על פי השמועה ולא עפ״י הנסיון האמתי, מדוע זה ימאן להאמין בדברי יותר נאמנים באשר לא מלבי יצאו כי אם שאבתים ממקו־רות נאמנים, ממכתביו וספריו בכלל, ומקונטרס תולדות החכם מיעזעס נ״י בפרט, אשר הכיר את קירשבוים פנים בפנים ויתרועע אתו זמן רב ובא עד חקר דעותיו, רעיוניו והלך נפשו ? הן אמת כי ד״ר קירשבוים היה איש זר ומוזר במחשבותיו הוא מאד, חפשי בדעותיו ורחוק מאד מדעות ידידיו החכמים אשר ארח אתם לחברה. כאשר נראה ממכתביו וחבוריו השונים וגם משיגו ושיחו עם אחזת מרעיו ומכיריו, אשר פעם אחת אמר בפירוש לידידו החכם פאביוס שנגמר אצלו לפקוד בצואתו להיות נשרף אחרי מותו ולא להקבר".

גם ידידו אהרן (קאזימירז') אדולף לויצקי, מנהל בית הספר היהודי, היה מדברי ההשכלה, בעל ידיעות בלשונות הקלא־סיות ובספרותן וכן בלשון העברית. לדברי פאביוס מיזס הוא ידע למשוך בחבלי קסם את שומעיו 'בדבריו הנעימים ובקסם על שפתו'. התעניין בבעיית היהודים והוציא בשנים 1840—1842 שתי חוברות על נושא זה. כן פירסם מאמרים בכתבי עת. היה מאוהדי התכנית לתקן את חיי היהודים על־ידי העברת חלק מן האוכלוסיה לחקלאות והקמת מושבות יהודיות.

לשם כך הקים בשנת 1851 יחד עם שמעון ברמן חברה, שהצטרפו אליה 300 איש, ברובם צעירים [32].

בחוברת אחת שחיבר בשנת 1848 הצהיר, כי היהודים והפולנים אחים הם ובנים למולדת אחת. אבל דעות אלו לא עיכבו אותו לחתום בשנת 1851 על תזכיר הקהילה אל משרד הפנים בוינה, שבו ביקשה להביע להוד הקיסר את נאמנותם (של היהודים) לכסא הקיסר.

בשנים 1830—1846 היה קיים בקראקא מרכז השכלתי — מין סלון ספרותי, — בית ועד לחכמים —, שבו התאספו מש־כילים וקצת רופאים לשיחה ספרותית־מדעית. סלון ספרותי זה היה בביתו של יצחק מיזס הכהן, מחלוצי ההשכלה הגאלי־צאית. מיזס, מצאצאי המשפחה האצילה שבלבוב, נולד שם בשנת 1802, בבית אביו ר' יוסף. הוא קיבל חינוך מסורתי [33], אולם לא הזניח גם לימודי־חול. אביו היה סוחר סיטונאי מנכ־בדי הקהילה ועמד בקשרים מסחריים נרחבים עם וינה ולייפציג. בגיל צעיר נשא לו לאשה את גולדה, בתו של אליקום גציל הורוויץ, מצאצאי חכם צבי.

בלבוב השתייך יצחק מיזס לחוג המשכילים הראשונים והתרועע עם שי"ר. בשנות השלושים הוא עבר לקראקא. כאן עשה את ביתו 'בית ועד לחכמים', וביחוד קירב אליו 'שוחרי תושיה' מקרב הנוער כפנחס שמואל הורוויץ, אהרן יודקיביץ, ויהושע הורוויץ, חתנו של פנחס מנדיל היילפרין (1801—1865), שחיבר את 'ספר תשובות באנשי און' וכן את 'אבן בוחן', אביו של החוקר והסופר מיכאל היילפרין[34]. דודנו וחתנו פביוס מיזס, שנתחנך בביתו בשנים 1840—1846 ונשא לאשה את בתו היחידה שרה, מספר בספר זכרונותיו, כי בעת ההיא (1840—1846) היה בית דודו בית ועד לחכמים ושוחרי תושיה ודעת כצעירים וכישישים. בין הבאים לביתו היו ד"ר קירשבוים הנקרא בפי כל 'הרופא הברליני', מנהל בית־הספר לויצקי, ר' ישראל אהרן בורנשטין, גיסו של הרב דב בריש מייזלש וגיסו של זלמן פוזנר, ממייסדי התע־שיה בפולין והחווה החקלאית־התעשיתית היהודית בקוחארי, שהיה למדן מופלג, בקי בספרות העברית והאשכנזית, שני היילפרין הנ"ל, פנחס שמואל הורוויץ תורני ומשכיל, דוד רפפורט בנו של שי"ר, הרופאים ד"ר רוזנצווייג, ד"ר פייארמן, ד"ר שנגוט, ד"ר הורוויץ, מאיר זילברפלד, משה פרנקל, אברהם גומפלוביץ, יחיאל מנדלסזון, גולדמן, אהרן יודקיביץ' [35].

יצחק מיזס היה בעל השכלה פילוסופית, חוקר והוגה דעות. בשיחותיו ידע לעניין את אנשי חברתו. ביחוד נתן את דעתו על בעיות פילוסופיות ופירסם מאמרים, שמצאו בזמנו הד רחב בחוגי המדענים. הוא התעניין גם בבעיות שעמדו אותה שעה על סדר היום של הוויכוחים בקרב היהדות והקדיש לבירורו את הספר "Beitrag zur Würdigung der Wirren im Judentum (Leipzig 1848). בספר מיוחד סקר מיזס את התפתחות הקבלה "Darstellung u. kritische Beleuchtung der jüdischen Geheimnisse (2 Bände Leipzig 1862). בסיפור "Der Iluj" שניתרגם גם לרוסית ועב־רית, תיאר את חיי היהודים בגאליציה במחצית המאה הי"ט ללא כחל ושרק [36].

בקראקא התעסק מיזס במסחר, וכשירד מנכסיו היה מורה לדת משנת 1848 בבית־הספר היהודי ואח"כ (1864) נתמנה למורה־דת בגימנסיה, במקומו של מנהל בית־הספר היהודי וינטר. בשנים 1861—1863 היה גם מטיף ב'טמפל'. בשנת 1865 עזב את קראקא ועבר לטהורן, שם היה מטיף ב'טמפל'. נפטר בטהורן בשנת 1882.

בזמן ישיבתו בקראקא היה ממעצבי החיים התרבותיים,

למרות התנצרותו למראית עין „בדרכיו בחיי המעשה לא היה פורש עצמו מן הציבור ולא התנהג מעולם כנוצרי, ומה גם כי לא בגד בעמו ונהפוך הוא אהב את היהודים והיהדות אשר על ברכיה גדל מנעוריו ולבו היה בוער באש אהבת עמו במדרגה נעלה מאד. ובא האות על זה, כי גם אשתו היתה יהודיה במליא מובן המלה ונהגה את ביתו בכשרות כמנהגי ישראל ושמרה את דיני הש"ע לכל פרטיהם ודקדוקיהם, כמו באיסור והיתר, בשר בחלב ומליחה ועוד. וראיה לדבר שכל איש בישראל הנאמן לדתו אשר בא אל ביתם לא פחד וחרד לאכול בשר על שלחנם כי היה בטוח שהכל נעשה בכשרות מצד האשה, אשר גם בימים הנוראים נסעה מכפר אחוזתם „סנקו" להעיר הקרובה לו להתפלל בבית ד' ככל הנשים העבריות והוא גם הוא לא המרה מעודו את מצות פי אשתו ופקדתה שמרה רוחו תמיד".

מכל זה, כותב ד"ר גינציג, יש הוכחה „כי למרות אשר המיר את דתו אשר רק למראה עינים עשה זאת ולבו בל עמו, נשאר יהודי נאמן לעמו אשר צרתו גם לו צר והיה נכון להעלות נפשו ושלומו על מזבח אשר עמו ושלומו".

וטשטיין חזר על טענתו גם בשנת 1898 ב„המגיד" גל' ט' עמ' 74, במאמרו על ר' אברהם יעקב וייצנפלד.

32 שמעון ברמן, ספר מסעות, עמ' 17—18.

33 הוא נקרא בלבוב : „איטשעלע דער לעמבערגער עילוי".

34 היגר עם אביו, שהיה מידידיו הקרובים של קושוט, לאמריקה לאחר מרד הונגריה (1849), ושם הוציא לאור Historical poetry of the ancient Hebrews (2 vols.).

35 עזריאל גינציג: תולדות פאביוס מיזס ב„אוצר הספרות" כרך III, מדור ד', עמ' 8—9.

36 משאר ספריו יש להזכיר Benedict Spinoza, seine Lehren und sein Verhältnis zum Kritizismus (1877).

וגדולה היתה השפעתו על הנוער היהודי.

הודות לפעולותיו חדרה ההשכלה גם בין חובשי בית־המדרש. בשנות הארבעים גדל מספרם של מתמשכלים אלה, והשפעתם גדלה כל כך, שההורים והמלמדים הזהירום שלא יבואו בשום מגע־ומשא אתם. במיוחד התבלט בשנים 1844—1846 הצעיר אברהם יעקב וייצנפלד (1827—1897), שאמנם נתחנך על ברכי הורים אדוקים, ואביו ר׳ שמחה משה נתן לו חינוך מסורתי, ואף למד מפי ר׳ יוסל׳ה בלייכר, רבו של הרב דוב בעריש מייזלש, ומפי ר׳ מרדכי בלאטאייז (אב״ד בקראקא), אולם בחשאי התחיל ללמוד גם לימודי־חול ולהשתלם בלשונות. נודעה לו השפעה מרובה על בחורי הישיבה, והרב מייזלש קרא אותו לפני בית דינו וגער בו בנזיפה ש׳יפשפש במעשיו, וייטיב את דרכו העולה למעלה למשכיל עפ״י דרך התורה והאמונה ושישקד הלאה על למודי קדש כמקדם׳ [37]. אבל וייצנפלד נשאר נאמן לדעותיו והמשיך בפעולתו ההשכלתית. עמד אחר כך בחליפת מכ־תבים ערה אם דברי ההשכלה, כגון שי״ר, ריג״ו ואחרים [38].

מאורע מיוחד במינו, שהיה קשור ברעיון הקמת מדינה יהודית, חל דווקא בקראקא בשנת 1832.

בשנת 1830 יצא קארל פרידריך זייפרט בתעמולה רחבה של כרוזים ועלונים לטובת תנועתו להקים מחדש ממלכה יהודית בארץ־ישראל. בכרוזים ובעלונים אלה הוא קרא ליהודים להקים מחדש את המדינה היהודית. בכרוזו ׳קול קורא לעם ישראל׳, שנתחבר בסגנון תנ״כי מסולסל, הוא מטיף לעם ישראל להתעורר, ׳כי פונו כל מסילות לשיבת ישראל למולדתו׳.

על הכרוז היה חתום „זיגפריד יוסטוס הראשון היושב בציון מיום 24 לחודש דצמבר 1830״.

באותו זמן הופיע גם כרוז שני של אותו זייפרט, שבו קרא לעצמו ׳בא כחה של ציון׳. הוא ניסה לבוא בקשר עם מרכזים יהודיים שונים ולהכין שם את הקרקע לתעמולתו. את נסיונו הראשון עשה בשנת 1830 בעיר קראקא. כאן ביקש לקבוע מרכז לשם הקמת תנועה בגאליציה ובגלילות בוהמיה ומורביה. הוא התכונן להוציא ׳קורספונדנציות׳ מיוחדות על ׳האקטים הדיפלומטיים׳ שלו, וחוזריו מעיר ציון, שהיו חתומים בשם „יורש כסאו של המלך דוד, זיגפריד יוסטוס הראשון מלך ישראל וכהן גדול בירושלים״, היו צריכים להישלח מקראקא באנגלית, צרפתית וגרמנית לכל אנשי השם שעמדו בראש הציבור, כדי לרכוש את החוגים לרעיון שיבת ציון [39].

זייפרט התחיל בפעולתו מקראקא. הוא הודיע לסינאט של הרפובליקה הקראקאית וגם לשאר הממשלות כי מושלו, מלך ישראל וכהן גדול בירושלים, ביקש שיכירו בו ארצות הממלכות האדירות עוד בשנת 1830, ומינה אותו, זייפרט, לבא־כוחו. ואף־על־פי שלפי שעה לא הודו עוד הממלכות באותו ׳מלך׳ בירושלים, מכל מקום הוא מקווה, ש׳סוף סוף יתאשר על ידיהם ואחרי שהרעיון על דבר מלכות ישראל יתגשם בפועל בעזרת מעלתן. כדי להגיע לכך דרוש, שתתברר לדעת הקהילה הנחיצות בחידוש מדינת ומלכות ישראל׳. שאלה ׳לגיטימית׳ זו הוא אומר לפתור מנקודת־המוצא שלו, מקראקא, שכן מצבה הגיאוגראפי של רפובליקה זו נראה לו מתאים כנקודת־משען לתעמולתו.

ממשלת קראקא היתה גם היחידה, שלא העמידה מכשולים על דרך ההפצה של רעיונות חפשיים. הרי קראקא היתה עיר של ישוב יהודי גדול.

בכרוזים מיוחדים פנה זייפרט אל הקהילות היהודיות שבכל העולם, וניסה למשוך אחריו גם את הרב מקראקא, ר׳ דוב בר מייזלש. לדבריו של זייפרט, הבטיח לו אפילו הרב לכנס אסיפה, שבה יסביר את מטרת שליחותו. כדי לרכוש את אהדת הישוב היהודי בקראקא פירסם זייפרט, שבדעתו להקים בקראקא בית־יתומים יהודי ומוסד לכלכלת אלמנות עניות יהודיות.

כשנשאל מפני מה הוא אוהד את רעיון שיבת ציון בתור לא־יהודי, השיב שמלך ירושלים הממונה עליו, והוא בעצמו יהודי, רוצה להוכיח לעולם את דחיפות האמנציפאציה של היהודים, ולפיכך משמש הוא עצמו דוגמה לסובלנות ולליב־בראליות. מובן שפעילותו של זייפרט בקראקא עוררה חשדות אצל הרזידנטים בקראקא, והללו נתנו הוראות לסינאט, שיזמין את זייפרט לשם מתן הסברים ויאסור עליו כל פעולה פוליטית.

ב־1 במאי 1832 הוזמן זייפרט לפני הסינאט, ומסר לרישום בפרוטוקול את תולדות חייו ופרטי שליחותו. הוא טען, שמתוך כתביו שמסר לבדיקה לצנזור ואלצינסקי, אפשר ללמוד שהתנועה להקים מחדש מדינה יהודית בארץ־ישראל היא לטובת העולם כולו.

הוא ביקש מאת הסינאט שירשה לו להישאר בקראקא ולהמשיך בפעולתו, אלא שמתן רשיון כזה לא היה בסמכותו של הסינאט.

הרזידנט הרוסי התנגד לכך בכל תוקף, וכך היתה גם דעתם של הרזידנט הפרוסי והאוסטרי.

זייפרט ראה שאין שום אפשרות לפעול מקראקא, ולפיכך יצא את העיר כדי להימלט מפני חקירה מצד המשטרה שהרזידנטים הורו לפתוח בה. וכך נגמרה האפיזודה הקרא־קאית של זייפרט, הלוחם להקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל.

י. יהודי קראקא ותנועת השחרור הפולנית

המרד שפרץ בנובמבר 1830 בפולין הסעיר גם את תושבי קראקא. קבוצת אזרחים וסטודנטים, בראשותו של פרופ׳

37 פ. ה. וטשטיין: ר׳ אברהם יעקב וייצנפלד. פרק אחד מדברי ימי התפתחות ההשכלה ורדיפת המשכילים בקראקא, ב„המגיד״ 1898, עמ׳ 73—74.

38 פ. ה. וטשטיין: חליפת מכתבים של א״י וייצנפלד, קראקא תר״ס.

39 עליו ועל תנועתו ראה את ספרי Vorgeschichte des Zionismus, Wien 1927, p. 92—124.

סלוטבינסקי, דרשה שקראקא תצטרף למרד הווארשאי.

נשיא הסינאט וודזיצקי קיבל מווארשה, מאת הדיקטאטור חלופיצקי וראש הממשלה הנסיך צ'ארטוריסקי, הוראות מפורשות שישמור על הנייטראליות של העיר ולא ירשה אפילו לקיים הפגנות־אהדה למרד, שכן הממשלה הלאומית בווארשה היתה מעוניינת בכך, שלא תהיה לאוסטריה שום סיבה להתערבות נגד ווארשה. ואולם בחשאי סייעה קראקא למרד על־ידי עזרה למתנדבים ומשלוח ציוד מלחמתי, דבר שהביא לשגשוגה הכלכלי של העיר.

מפלגת האופוזיציה לא הסכימה לעמדתו של וודזיצקי, והסיתה בסוף דצמבר 1830 קבוצות ההמון, שחדרו לדירתו של וודזיצקי ודרשו ממנו להניף בכיכר העיר את דגלי פולין ולהניע את הסינאט שיכריז על הצטרפות הרפובליקה למרד הווארשאי.

מאמצים אלה לא הצליחו, למרות הסתערות ההמון ואסיפות הפגנות. כדי להבטיח את הסדר והשקט בעיר וכדי למנוע התפרצויות בלתי נראות מראש, שהיו עלולות לחתור תחת קיום הרפובליקה, הוקמה ב־5 בדצמבר 1830 גבארדיה עירונית מורכבת מתושבי קראקא.

אבל התסיסה בקרב ההמונים לא פסקה והכריחה את וודזיצקי להגיש ב־18 בינואר 1831 את התפטרותו [1].

בקראקא גופא עורר המרד בקרב בני הנוער היהודי, שלמד בבתי־הספר וההתבוללות כבר אכלה בו, תגובה חיו־בית. אחדים מהם התגייסו אל חיל המורדים, וביניהם קאזימיז' גרינפלד [2] ומאוריצי ובר [3]. היהודים האמידים תרמו סכומים ניכרים לטובת אוצר הממשלה הלאומית בווארשה, והרב דב בעריש מייזלש מימן בכספו את קניות הנשק ודמי ההוצאות.

היהודים השתתפו גם בגבארדיה העירונית ונמנו עם פלוגה מיוחדת, הפלוגה החמישית, שחנתה בקאז'ימייז' היהו־דית בפיקודו של נתן אדלר.

הפלוגה היהודית היתה מורכבת משלוש מחלקות, בת 10 איש כל אחת, בפיקודם של מפקדי משמרות חיים נתן רוזנפלד (מחלקה א' ברחוב שרוקה מספר 7), משה קורנבלום (ברחוב יעקב מספר 108) ובנימין הורוויץ (ברחוב שרוקה מספר 26).

לאחר שאדלר התפטר עמד שנתיים בראש הפלוגה חיים־נתן רוזנפלד, עד 5 במרס 1832, ולאחר התפטרותו של רוזנפלד עמדו בראש המחלקות — עד חיסול הגבארדיה ב־12 בספטמבר 1832 — בנימין הורוויץ, משה קורנבלום ומשה פלורנץ [3א].

* *
*

החל משנת 1837, שבה נוסד על־ידי סטאניסלב שצפא־נובסקי האיגוד המהפכני הפולני (Konfederacja powszechna narodu polskiego), היו יהודים נאורים פעילים בפעולות האר־גון הנזכר, שהניח אחר כך את הבסיס לתנועה הפולנית המה־פכנית בשנת 1846. צעירים יהודים התאמנו בארגון במלאכת־לחימה לשם כוננות למרד הבא, וביניהם יש להזכיר את יוסף אטינגר, הירש פינק, יהושע פינק, רפאל יצחק פלאטאייז, מרצין רוזנפלד ואדולף מונדשיין, שנמנו עם העסקנים הפ־עילים והזריזים ביותר. הם הועמדו בפני משפט, שבו הואשמו 'במעשי בגידה ועבירה על חוקי המדינה' [4].

היהודים היו מפיצים את הספרות המהפכנית הפולנית שקראה למהפכה. קראקא במיוחד שימשה מרכז, שממנו הוברחו עלונים, ספרים וכרוזים לארצות הגובלות.

עוד בשנת 1835 התלונן הרזידנט האוסטרי בקראקא להמן פון פאלמרודה, שהיהודים מבריחים דברי־דפוס ומפי־צים אותם בגאליציה [5]. גם בהונגריה שימש יהודי (משה כהן) מתווך בין מהפכנים פולניים והונגריים [6]. הצורף היהודי מודס בקראקא היה מייצר טבעות ובהן חקוקות כתובות מהפכניות. ביוני 1836 החרימה אצלו המשטרה 72 טבעות ממין זה [7].

יהודים היו המקשרים בין מרכז המהגרים הפולניים בפאריס לבין קראקא. הם העבירו את הדואר החשאי בין פאריס וקראקא ולבין הוועדים המחוזיים. והשלטונות למרות פיקוחם הקפדני לא הצליחו לתופסם.

ארגון הדואר היה בידי היהודי הקראקאי רפפורט ובנו הירש [8], שהיה מתגורר לשם כך בפאריס, משם העביר את כל הדואר של המהפכנים בבלגיה, צרפת ואנגליה לידי אביו בקראקא, וזה למקומות הדרושים.

הירש שלח גם לאביו דו"חות חשובים על פעולות הוועדים המהפכניים. דו"חות אלה כתב הירש על־פי רוב בשפה העברית, שלא יבינו אותם השלטונות האוסטריים והפרוסיים. ידיעות חשובות היה כותב בדיו סימפאטטי, וברוב המקרים השתמש בשמות בדויים. לציון הביטוי 'מרד' השתמשו במלה 'עסק ראשי', ל'אכר' = 'תפוח אדמה', ל'אצולה' =

---

1 Pamiętniki hr. St. Wodzickiego. Kraków 1888, p.404-428

2 נולד בשנת 1813 בקראקא, התישב לאחר המרד בצרפת ועסק במקצועו כרופא שינים. מת ב־27 באוקטובר 1877.

3 השתתף אח"כ גם במרד של 1863. בשנת 1882 פירסם את זכרונותיו בה'מזכיר' (והתוספת העברית ל־Ojczyzna, לבוב 1882). מת בשנת 1884 באמריקה.

3א Stekiewicz: Rzeczpospolita Krakowska w dobie powstania listopadowego. Kraków 1912; Wład. Namysłowski: Milicja wolnego miasta Krakowa 1815—1846. Kraków 1914, p. 55—59; Dr. M. Balaban, l.c. t II, p. 659—660.

4 W.St.A. Galizische Informationsprotokoll v. 1/VII 1846, Nr. 7.

5 W.St.A. Freistaat Krakau: Weisungen und Berichte (1827—1835) Fasz. 48, Bericht Nr 12 ddo 29/XI 1835.

6 דו"ח של הרזידנט להמן מיום 30 ביוני 1836, Fasz. 16.

7 שם.

8 Fasz 27a. Weisungen d.do 22/V 1846.

'חטא' וכדומה. רפפורט הצעיר עשה לתנועה המהפכנית שרותים יעילים כשליח[8א].

היהודים קיימו גם את הקשר בין המהפכנים הפולניים לבין ההונגריים, שאף אלה לא היו מרוצים באותה תקופה מן השלטון האוסטרי.

משה (מאכס) כהן מווארי והיהודי הקראקאי פונקשטיין היו המקשרים העיקריים.

* *
*

שנת 1844 היתה שנה גורלית בתולדות גאליציה. באותה שנה הצליחה החברה הדמוקראטית הפולנית (towarzistwo demokraticzne Polskie) להכות שרשים גם בחבל זה ולהקים תאים חשאיים בקרב שכבות שונות של הפולנים, שעליהן הוטל להכשיר את הקרקע לפרוץ המרד. בראש הארגון המרכזי עמדו תיאופיל וישניובסקי ודמבובסקי. דמבובסקי היה פעיל במיוחד בגאליציה המערבית, ובעזרתו של פראנצישק ויסיולובסקי עלה בידו להרחיב את רשת התאים המהפכניים.

בלי שיקפידו בהכנות, ביחוד בקרב האוכלוסיה הכפרית, בה היתה ההתנגדות לשלטון מחמת אי־פתרון בעיית האיכרים, ניתנה בפברואר 1846 ההוראה לפתוח בפעולות המרד. אלא שמאורעות־הדמים בבוחניה ובטארנוב, שם התנפלו האיכרים על האצילים, הכריחו את מנהיגי המרד לדחותו. דחיית פרוץ המרד הסעיר את המורדים בקראקא, וביחוד התנגד לדחייה אחד המהפכנים הפעילים ביותר מיקולאי ליסובסקי.

ב־19 בפברואר הוקם בקראקא ועד מורכב מ־24 מהפכנים צעירים, שהחליט על הכרזת מרד לשם גירוש האוסטרים מקראקא. אחדים מחברי הוועד, וולאדיסלב יורדאן, יוזף מילר ועוד, יצאו לסביבה לארגן שם פלוגות לוחמים ולהיכנס עמהן העירה. למעשה הצליחו במקומות אחדים לגרש את חיל־המצב האוסטרי ולפגוע בו קשה. גם בקראקא התחוללו קרבות ברחובות גרוצקה, מיקולאיסקה ובקלפאז'. בקרבות אלה השתתפו גם יהודים, שירו מתוך חלונות[9].

הסינאט עשה מאמצים לעכב את ההתפרעות, אבל הדבר לא עלה בידו.

בינתיים נסוג הצבא האוסטרי, והנסיגה נתנה אות לפרוץ המהפכה בעיר. הוקם ועד חירום בראשותו של יוזף ודזיצקי שתפס בידיו את השלטון. כשנודע לוועד החירום שנתכוננה ממשלה לאומית התפרק.

הממשלה הלאומית פירסמה מיד כרוז, שבו הוצהר על שחרור האכרים. יאן טיסובסקי וגוז'קובסקי צירפו לממשלה הלאומית את אלכסנדר גז'גוז'בסקי וקארול רוגאבסקי כ־מזכיר.

כבר למחרת הכרזת הדיקטאטורה של יאן טיסובסקי (ב־23 בפברואר) התייצבה בבית האפור (Szary Dom), מקום מושבו של טיסובסקי, משלחת יהודית ובראשה הרב מייזלש, שדרשה מאת טיסובסקי הסברים בדבר יחסם של אנשי המהפכה אל הבעיה היהודית.

המשלחת ביקשה לדעת, אם הצהרת הממשלה על שיווי זכויות וחובות של כל התושבים מתייחסת גם אל היהודים ואם מחובתה של האוכלוסיה היהודית לשרת בצבא ובגופים שנועדו לשרות המהפכה. טיסובסקי הדגיש בתשובתו, שכל ההבדלים שהיו קיימים עד פרוץ המהפכה אינם קיימים יותר, והוא דרש מאת היהודים שיתוף־פעולה מלא במאבק לטובת הכלל.

לשם הבלטת עמדתה החיובית של הממשלה הלאומית ביחס ליהודים, פורסם ב־23 בפברואר כרוז מיוחד אל 'האחים בני ישראל', ובכרוז זה שהיו חתומים עליו שלושת חברי הממשלה[10] נאמר:

„פולנים! הגיעה שעת ההתאחדות של כל שכבות החברה. נחשבתם תחת שלטון האויבים כאומה נפרדת. המהפכה מקבלת אתכם לחיק החברה, מבטיחה לכם כאחים לאדמה משותפת את הזכות האנושית ומברכת בכם, בני המולדת, הראויים לחירות ולקבלת השוויון המוחלט.

הואיל והנאה מזכויות פירושה מילוי ההתחייבויות במידה שווה, קוראת לכם ממשלת המהפכה להצטרף לשורות המגינים ומצהירה בזה, שכל ההצהרות שנתפרסמו והעומדות להתפרסם מכוונות גם אל הפולנים בני ישראל".

האינטליגנציה היהודית שכבר דגלה בסיסמאות ההתבוללות בבני העם הפולני, קיבלה בסיפוק רב את יחסה החיובי של הממשלה הלאומית.

לאחר שנתפרסם הכרוז הופיעה למחרת משלחת יהודית בפני הממשלה, ובראש המשלחת הרב מייזלש, כולם עטורי סרט לאומי. המשלחת נשבעה שבועת־אמונים לממשלה הלאומית[11].

בעתון הרשמי Dziennik Rządowy מיום 27 בפברואר פירסם אדוארד דמבובסקי מאמר מיוחד מוקדש לבעיה היהודית. במאמר זה הצביע דמבובסקי על ההבדל שבפתרון הבעיה היהודית מטעם הסיים האחרון של הרפובליקה לבין גישתה של הממשלה הלאומית. בניגוד לסיים שהתעסק בבעיית הלבוש היהודי ורצה להשוות את היהודים עם אזרחי המדינה רק מבחינה חיצונית זו, ניגשה הממשלה הלאומית לעיקר

8א W. St. A. Informationsburo e. a. 1849 Akten dass Rapaport No. 1014.

9 דו"ח של המשנה־למלך בפולין הגנרל פאשקיביץ אל הצאר ניקולאי הראשון מיום 3 במארס 1846 על יסוד הידיעות שקיבל מאת נציב גאליציה. נדפס ב־ B. Limanowski: Historja ruchu rewolucyjnego w Polsce w 1846 r. p. 242.

10 Aufschlüsse über die jüngsten Ereignisse in Polen. Mainz 1846, p. 66.

11 Lucyańa Kraśnicka: Pamieętnik z r. 1846, מצוטט בספרו של א. קופפער: בער מייזעלס, ורשה 1952, עמ' 32.

הבעיה והודיעה בכרוזה, שאין היא רואה ביהודים גזע מיוחד אלא מכריזה היא על צירופם לעם הפולני. היהודים, ש„זכורות היו להם החרויות מהן היו נהנים בימי מלכי פולין זכורים להם רגשות אצילים ומעשי הפולנים" הצטרפו למהפכה וניגשים במרץ והתלהבות לפעולה לבצע את משאלת הממשלה והאומה הפולנית. רבים מהם התגייסו בהתנדבות לשורות־הלוחמים למען חרות העם, ורבים מהם כבר הצטיינו במשמעתם ובאומץ לבם, צניעותם וגבורתם הודות לכך שרכשו את כושר הלחימה עוד בארגוני המחתרת הפולנית. אף אחד מהם לא היה בלתי־ראוי לאמון ששמו בו. דחיפות השעה דורשת להשפיע על היהודים שיטפלו בהקמת ועד פועל, שידאג לגיוס מידי של האמצעים הדרושים, להכשיר באופן צבאי את הנוער היהודי ולקשור קשר אמיץ עם הממשלה הלאומית.

בסוף מאמרו מביע דמבובסקי את תקוותו, שהתלהבות היהודים לא תצונן והם ימלאו את תפקידם גם בשדה הקרב מתוך הכרה, שהם הוכרו כבנים שווי־זכויות של המולדת הפולנית.

מזכיר הועד היהודי, מאוריצי קשפיצקי [13], נאם, לפי פקודה מאת הדיקטאטור טיסובסקי, בבית־הכנסת הישן שבקאז'ימייז' וקרא לנוער להצטרף לשורות הלוחמים. התגייסו שלושים צעירים יהודים, במספר שדרשה הממשלה מאת היהודים [14].

מבין הנאורים התגייס מספר צעירים ובראשם ד"ר וארשאואר. מבין הפעילים יש לציין את מוריץ וולף, יהושע פינק, יהונתן וארשאואר וד"ר הנריק רוזנצוויג [15].

שבוע לאחר שפרצה המהפכה, בשבת, 28 בפברואר, התקיימה בבית־הכנסת הגדול תפילה מיוחדת להצלחתו של העניין המשותף, ובתפילה זו השתתפו, לפי המקורות המונים רבים. הרב מייזלש הסביר בדרשתו את חשיבות הרגע והמאורעות שאירעו בשבוע הראשון של המהפכה וקרא להתנדבות והתמדה בהקרבה.

אחריו נאם קשפיצקי, שהזכיר את הדיכויים וההגבלות מטעם הממשלות על היהודים: איסורי הנשואים, נטל המסים הכבד, גירוש היהודים בימי החג מגשר סטראדומי על־ידי שוטרים ובלשים — כל המעשים הבלתי־חוקיים, שהם פרי הדמיון הפיאודלי והפטנטים של קיסרי אוסטריה. לאחר כיבוש ירושלים ראו הקיסרים ביהודים עבדים, ושום אומה אירופית לא הקבילה את פני אבות אבותינו מגורשי ספרד, גרמניה וצ'כיה כאומה הפולנית. בפולין עלה וצמח ישוב יהודי, ולפיכך יש לראות בפולין **גן עדן** שני על נהר הויסלה לאחר גן־העדן שבשמים. על היהודים להתייחס באמון מלא לעניין הפולני ולא להירתע מפני אלה המפיצים בדויות ושקרים. היפוכו של דבר: מחובתם להקריב את עצמם ואת רכושם כפי שיאה לבני־חורין של המולדת [16].

בקרבות המהפכנים עם הצבא האוסטרי השתתפו גם יהודים. לפי יהושע לובלינר, שפנה בכרוז אל היהודים בכל חבלי פולין ונתן בו הדים למאורעות בקראקא, הצטרפו 500 יהודים לשורות הלוחמים. במיוחד מציין הוא, שהרב מייזלש עודד את יהודי קראקא להתאחד עם 'אחיהם־הפולנים', ויהודים עשירים תרמו סכומים גדולים לצורכי המהפכה [17]. בקרב שעל־יד פודגוז'ה — מדגיש דו"ח אוסטרי ממשלתי — 'האיצו מהפכנים יהודים את תיקון הגשר על הויסלה' [18]. אולם כל המאמצים היו לשווא, שכן רק ימים ספורים התקיימה הממשלה הלאומית. צבאות אוסטריה הקיפו את העיר והיא נתפסה ב־3 במארס.

מיד התחילו במאסר המהפכנים, וביניהם הרופא היהודי ד"ר וארשואר וקשפיצקי, גיידיץ, פינק ורוזנצוויג, שנאסרו ביום 11 במארס. רק הרב מייזלש היה היחידי מבין התומכים היהודים במהפכה שלא נפגע ונשאר חפשי.

ד"ר וארשאואר וקשפיצקי, גיידיץ, פינק ורוזנצוויג, שנאסרו לא רצו לשחרר למרות הערבות שניתנה על־ידי כמה אזרחים. המפקד האוסטרי אלוף־משנה פון־הובה סירב לשחררו בנימוק, שאשמתו גדולה מדי מחמת פעולות ההסתה שניהל בין היהודים ביוזמתו של הדיקטאטור טיסובסקי.

בקושי רב ניתנה לו רשות להשתתף בהלוויית אמו, שנפטרה ימים אחדים לאחר שנכנסו האוסטרים לעיר [19], ואף זה בליווי משמר צבאי.

קשפיצקי הובא אחר כך למבצר בקניגשטיין ושם התנהל כנגדו יחד עם טיסובסקי משפט [20].

לאחר הכיבוש האוסטרי וההסכם האוסטרי־הרוסי־הפרוסי מיום 16 באוקטובר 1846 [21], שלפיו סופחה קראקא לאוס־

---

12 העתק מזה ב: Biblj. Rapperswylska: Roczniki Chodżki t. 79, Nr. 141, 1846 Nr. 2 (27/II).

13 נתמנה בשנת 1840 למזכיר הועד היהודי. קודם מינויו היה מתורגמן במשרד הרבנות.

14 A.Ztg d. J. 1846. Nr 14. לדברי העתון ברחו כולם.

15 W.St.A. Krakauer Akten Fasz 32; Hochverratsuntersuchungen: Geschätfsprotokoll der schutzherrlichen Untersuchungskommission in Krakau v. 11 März 1846.

16 דו"ח ב: Dziennik Rządowy Nr 4 (1/3). העתק הנאום גם ב: Bibl. Rapperswylska: Roczniki Chodżki t. 79 Nr. 142.

17 Biblj. Rapperswylska: Roczniki Chodżki t 80 Nr. 101.

18 W.St.A. Galizien Varia 1846. Fasz 4. Bericht des Kreishauptmannes Berndt an den Kanzler Metternich vom 25/II 1846.

19 A.Ztg d.J. 1846, Nr 15, p. 219. קשפיצקי שוחרר רק במארס 1848 עם שאר אסירים פוליטיים משנת 1846.

20 W.St.A. Krakauer Akten Fasz. 32. Untersuchungsakten Johann Tyssowski e. a. 1846—1847. ביוני 1846 עמדו לשחררו, אולם לאחר שהשלטונות קיבלו כתב־הלשנה הוארך מאסרו. Orient 1846, p. 223.

21 עוד ב־14 באוקטובר 1835 חתמו בברלין רוסיה, פרוסיה ואוס

טריה, נתמנה על־ידי הממשלה בווינה הרוזן דיים (Deym) לשליט העיר.

ב־16 בנובמבר 1846 חגגה העיר, ואתה קז׳ימייז׳ היהודית, את סיפוח קראקא [22].

בעקבות השינוי הפוליטי בא משבר כלכלי קשה. חוץ מהגבלות חוקיות ונטל המסים נפגעו היהודים ממשבר כלכלי שהחמיר כל כך, שהיה הכרח לערוך בווינה מגבית לטובתם. מסכומי המגבית חולקו בקז׳ימייז׳ 6000 גולדן ל־1800 משפחות [23].

טריה לפי יזמת הצאר ניקולאי I שרצה לחסל את הרפובליקה קראקא, בה ראה קן של מהפכות, על חוזה סודי, לפיו הוסכם שקראקא תסופח לאוסטריה. אולם בימי המלך הפרוסי פרידריך וילהלם IV שנקט עמדה אוהדת לגבי קרקא שינתה פרוסיה את עמדתה וחזרה מהתחייבותה בחוזה הסודי משנת 1835. בשנת 1846 התעלמה מהחוזה והמיניסטר קאניץ טען, שמסוכן לשנות משהו בחוזה הקונגרס הווינאי. ורק לאחר משא ומתן ממושך הצליח מטרניך לשכנע את פרוסיה, וב־15 באפריל 1846 חתמה פרוסיה על הסכם, שענין קראקא לא יסודר באופן חד־צדדי. באוק־טובר הצטרפה פרוסיה לעמדתן של אוסטריה ורוסיה, כי יש לחסל את הרפובליקה ולספחה לאוסטריה.

22 .A.Ztg d.J. 1846, Nr 51

23 .A.Ztg d.J. 1846, p. 223

יהודי קראקא במחצית השנייה של המאה התשע עשרה

מאת

מאיר בוסאק

בפתח

בנאומו בבית הנבחרים אמר אנטוני הלצל, מראשי הרי־פובליקה הקראקאית: „תושבי הארץ אינם יכולים להיות אדישים להשתדלויות הממשלה בעניין מצבם של התושבים היהודים, שהנם כל כך רבים... ומתעסקים רק במלאכת יד ובמסחר והם המעמד העני ביותר"[1]. ודוקא על ציבור זה הוטלה מעמסת המסים הכבדה ביותר. „אנחנו מכירים דוג־מאות שיהודי, הנושא את כל רכושו על גבו, משלם יותר מסים אישיים מבעל בית בפרברי קראקא. אמיקוס פלאטו סד מגיס אמיקה וריטס"[2] כתב עתון פולני. כאלו הן עדויו־תיהם של זרים על המצב הכלכלי של יהודי קראקא באמצע המאה התשע עשרה.

עם סיפוח הריפובליקה הקראקאית לאוסטריה (1846) נעשה המדרון הכלכלי של תושבי העיר תלול יותר ויותר. כל עוד היתה קראקא עיר חפשית ונהנתה מתמיכה כלכלית של שלוש המעצמות האפיטרופסיות (רוסיה, אוסטריה ופ־רוסיה), שהעניקו לתוצרתה זכויות ייצוא לארצותיהן ללא מכס או במכס נמוך, ניתנה אפשרות להתפתחות כלכלית בעיר החפשית. על אף המאבק התמידי בין הסוחרים ובעלי המלאכה הנוצרים מצד אחד לבין מתחריהם היהודים מן הצד השני נהנו גם היהודים מפריחתה של העיר החפשית. לאחר שנהפכה העיר למרכז הפעולות הפאטריוטיות של הפולנים המתמרדים, צימצמו המעצמות את זכויותיה הכל־כליות ועם סיפוח הריפובליקה לאוסטריה, בוטלו הזכויות כולן. התעשייה הקראקאית הזעירה לא יכלה להחזיק מעמד במאבק עם ערי התעשיה שבאוסטריה המרכזית ובבוהמיה, שהציפו בסחורותיהן את גאליציה כולה, וסבל גם המסחר, שהיה מבוסס על ייבוא סחורות ללא מכס מרוסיה הקונגר־סאית וייצוא חפשי של תוצרת הריפובליקה הקראקאית לשם. לעתים קרובות שווקו כתוצרת קראקא גם סחורות ייבוא מן המערב. עצים, תבואות, מספוא, עורות, נוצות, שע־רות סוסים, דונג הוברחו לקראקא מרוסיה ונשלחו אחר כך לגרמניה ומקראקא נשלחו לפולין הקונגרסאית כלים מנחו־שת, בדיל, פח, כסף וכן אריגים, רהיטים, מכונות, יי"ש ומשקאות שונים, חומרי בניין, נייר, סבון, נרות וכדומה. מחצית הייצוא משלזיה עברה בשנת 1844 לקראקא, ואין ספק, כי העיר עצמה לא צרכה את כל הסחורות הללו[3].

בספר שיצא לאור כשבע שנים לאחר ביטול עצמאותה של הריפובליקה, מתאר איש קראקא את מצב עירו תחת השלטון האוסטרי: „עם הופעת השלטון האוסטרי בריפוב־ליקה (הקראקובית) כאילו באה מגיפה לעיר. חנויות נסגרו, בתי מלאכה התרוקנו, בתי חולים נתמלאו, ומבתים הרוסים למחצה יצאו אנשים חיוורים מדאגות, מעוני, ממחלות, בחפ־שם פרוסת לחם באורח חוקי או בלתי חוקי. השנה 1847 העטתה אבל על העיר החפשית. אותה שנה מתו אלפיים וחמש מאות איש יותר מן הרגיל, מספר הנישאים פחת בשליש ואם בשנים 1830—1846 היה המספר הממוצע של האסירים 120, הרי בשנת 1847 גדל מספרם פתאום ל־346"[4].

עקב התרוששותה הכללית של העיר הורע גם מצבם הכלכלי של היהודים, ושינוי לרעה זה היה אחד הגורמים העיקריים, שהביאם לחפש אחר מקורות פרנסה חדשים מחוץ לתחום שכונתם הקטנה.

בשנת 1845 היתה העיר קראקא מחולקת לחמישה איזורים ובהם גרו 43.912 נפשות. סביבת העיר היתה מחולקת לתשעה איזורים ובהם גרו 102.751 נפשות. מהם היו קאתולים 129.160; יוונים — 131; אבנגלים — 371 ויהודים — 17.002; תחלוקת הישוב היהודי היתה: בקראקא — 13.272; בכשאנוב — 2.643 בטשבינה — 510; בכפרים — 577[5].

מצבם הכלכלי של יהודי קראקא

לפי מקצועותיהם היו יהודי קאז'ימיז'־קראקא מחולקים באותה שנה כלהלן: סנדלרים 24, סוכדניארים[6] 17, שוליות 20, תלמידים 9; כובענים 3, תלמידים 6; פרוונים 25, שול־יות 18, תלמידים 10; חרטים 8, שוליות 8, תלמידים 9; עושי מטריות 7, שוליות 1, תלמידים 5; צורפים 24, שוליות 12, תלמידים 27, סוכדניארים 3; חייטים 73, שוליות 28, תלמידים 32; זגגים 10, תלמידים 3; פחחים 4, שוליות 2, תלמידים 1; בעלי דוכנים 108; אופים 23, שוליות 13,

1 יומן בית הנבחרים של הרפובליקה הקראקאית מיום 2 ביאנואר 1838.

2 „טשאס", 1850 גליון 159.

3 Iósef Feldman: Sprawa polska w r. 1848. Kraków 1933.

4 W. Kalinka: Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim. Paris 1853.

5 Archiwum Senackie Fasc. 82. Sprawozdanie wydziału Spraw Wewnętrznych i Galicji do Senatu z r. 1845.

6 בעלי מלאכה, הרשאים להעסיק שוליות, אך לא להסמיכם.

תלמידים 21; קמחנים 23; שזרים 22, שוליות 17, תלמידים 15 [7].

אין ספק, שהיו בין היהודים גם קצבים, גם עושי פאות נכריות וכד׳, אך, נראה, שהללו לא היו מאורגנים או שנכללו במספר הכולל של בעלי הדוכנים, ויש להדגיש, שכל בעלי המלאכה הללו רשאים היו לעבוד רק בשביל היהודים ובזה היה מצבם רע ממצב הסוחרים, שיכלו למכור את סחורתם לפולנים, מבאי השכונה היהודית. והנה רשימת הסוחרים היהודים שבקאז׳ימייז׳: מוכרי ירקות — 41, אריגים — 77, ברזל — 4, גלנטריה — 3, בדים — 6, יינות — 3, משי — 1, עוזרי מסחר — 75+155, סחורות נורמברג — 12, חרסינה וזכוכית — 2, חלפנים — 3, סוחרים בתוצרת הארץ — 3, תכשיטים — 2, תחבורה — 2, סוכני מסחר 3, בעלי דוכנים — 108 [8].

לפי הרשימות שלפנינו היו בעיר 493 בעלי מלאכה ו־501 סוחרים ותגרנים. אם נניח, שמספר הנפשות במשפחה היה שש, הרי שהכלולים ברשימות הללו פירנסו כ־6000 נפשות, ז״א כ־46 אחוזים מן הציבור היהודי בקאז׳ימייז׳. למספר זה של מפרנסים אפשר להוסיף אחוז מסויים של בעלי בתים, שחיו על השכרת דירות וחנויות, פקידי מוסדות הקהילה, אחוז גדול של מתווכים, מלמדים, שדכנים, כלי־קודש ומספר רב של נתמכים ממוסדות הקהילה. הבקשות ההמוניות לוועד היהודים על ביטול המסים ועל קבלת תמיכות מן הקהילה מעידות על המצב הכלכלי של יהודי קראקא. הדברים הגיעו לידי כך, שבעלי מלאכה יהודים (במקרה מסויים שענים) פנו לעירייה שלא להרשות לשען יהודי, אשר בא מעיר אחרת, לפתוח לו בית מלאכה בקראקא [9]. וכן הגישו כלי זמרים יהודיים מקראקא תלונה, שלחתונות בעיר מזמינים מנגנים מן הצבא המקומי. בשנים שבין הסוחרים הנוצרים לא היתה אף פשיטת רגל אחת, אירעו מקרי פשיטות בין הסוחרים היהודים [10].

אמנם, השינויים, שחלו בחוק האוסטרי באמצע המאה התשע עשרה, איפשרו ליחידים מבין היהודים ליהנות ממקורות הכנסה חדשים, וכך אנו מוצאים את היהודים לבנשטין, דיכס ורפאפורט חוכרים את מכס מבואות העיר ויהודים עשירים קונים אחוזות וכפרים (שמעון שמואלסון את הכפר גורקה, אברהם גומפלוביץ את דמבניקי, י. איבושיץ את טשמנסה, פורמבה, ולונקי באיזור בוכניה) אבל אלה היו יחידים. נעשו גם נסיונות לתיקון המצב. בשנת סיפוחה של העיר קראקא לאוסטריה פנה הרב בר מייזלש לוועד היהודים בתביעה לפעול לשם ביטול האיסור, שהיה מוטל על יהודי הריפובליקה הקראקאית, להחזיק בתי מרזח בכפרים, כיון שאיסור זה בוטל בגאליציה האוסטרית. בשנת 1852 נאלץ הרב מייזלש להפר את החוק הממשלתי, שאסר על הטלת חרם, ולהחרים כל יהודי שירצה להדיח את חברו ממקום פרנסתו, על ידי מתן שכר גבוה יותר לבעל הבית הנוצרי, המשכיר את חנותו ליהודי.

היו גם נסיונות ליישב את יהודי גאליציה על הקרקע. ידוע הכרוז בעניין זה של הרב מווינה, ר׳ אלעזר הורוויץ, וידועות התכניות של הרב מזאלקווא, ר׳ צבי הירש חיות, של הרב מסמבור ר׳ ש. דויטש, של הבאנקאי מבראדי, מאיר קאליר. גם בקראקא נעשה נסיון כזה. בספרו „מסעות שמ־עון" מזכיר שמעון ברמן [11], כי בשנת תרי״א (1851) הקים הוא, בתמיכתו של הרב מייזלש ובעזרת מנהל בית הספר בקאז׳ימייז׳ אדולף לוויצקי, אירגון ליישוב יהודי קראקא על אדמות אונגאריה. כ־300 יהודים נרשמו לאירגון זה, אך הדבר לא הגיע לכלל ביצוע. מספר מסויים מיהודי קראקא התחיל מחפש פרנסתו בחוץ לארץ. בארכיון הקהילה היהו־דית בקראקא נמצאות בקשות רבות לקבלת רשות נסיעה לאמריקה, לאנגליה, לפרוסיה ולאונגאריה. ברם, אין לדבר על דיוק סטאטיסטי של ההגירה על יסוד הבקשות האלו. בין תעודות הקהילה הקראקאית משנת 1856 נמצאת רשימת אלה (ללא ספק ראשי משפחות), שנסעו מקראקא לאמריקה בשנים 1851—1854 ולא פרעו את מסיהם לקהילה ובין 11 השמות אין אף אחד, שבקשתו לקבלת רשיון הנסיעה נמצאת בארכיון הקהילה. בין התעודות הללו נמצאת גם פניית המועצה הארצית לוועד היהודי בקראקא, שהזהירה על איסור הנסיעה לאונגאריה לגבי אותם היהודים, אשר לא יהיו להם שם מקורות פרנסה.

---

7 עי׳ למעלה, הערה 5.

8 עי׳ למעלה, הערה 5 9 ארכיון הקהילה 1851.

10 Dziennik Urzędowy מהשנים 1845, 1846, 1853 ועוד.

11 1818—1884. יליד קראקא, בנו של סוחר, ופקיד הבאנק מייזלש ובורנשטיין בקראקא. בן 18 נתמנה שמעון מטעם הבאנק הנ״ל למפקח על עסקי יערות בסביבת קראקא. שם התקרב לטבע ונת־גבשה בו הדעה שהיהודים ייבנו רק עם שיבתם לחיים טבעיים. בשובו לעיר היה לסוחר עצים ולאחר שהתרושש עבר לאונגריה. כשחזר לקראקא, עיבד תכנית ליישוב משפחות יהודיות בערבות אונגאריה והתכנית נתקבלה ברצון על ידי מאות משפחות בעיר. בגלל התנגדות השלטונות לא בוצעה. נסע לאמריקה ושם ניסה ליסד כפר יהודי, אך גם זה לא יצא לפועל. בשבתו בסינסינאטי כסוחר סיגאריות, לא הזניח את תכניתו והוציא כרוז בעניין התיישבות חקלאית של היהודים, אך לא עורר הד בין יהודי אמריקה. זמן מה היה רב־שוחט־חזן, אחר כך חזר למסחר והחל להכין תכנית על הקמת מושבות בארץ ישראל. בשנת 1866 מתו במגיפה אשתו וילדיו. בשנת 1870 בא לאירופה, נפגש עם עסקני חברת כי״ח ועם אחדים מעסקני חברת יישוב ארץ ישראל בברלין. לאחר ששהה זמן־מה בקראקא אצל קרוביו, עלה לארץ ישראל. הוא הקים בטבריה חברה ליישוב ארץ ישראל, עמד בקשרים עם ראשוני „חיבת ציון", אך לא מצא את האמצעים הכספיים לביצוע־תכניתו. יצא לחוץ לארץ לעורר את הלבבות. נדד ונאם ברומניה ובגאליציה. בשנת 1878 הגיע לקראקא. הדפיס את ספרו „מסעות שמעון". בשנת 1882 חזר מאוכזב לארץ ישראל ונפטר בטבריה.

יהודי קראקא שילמו מיסים באורח בלתי פרופורציונאלי להכנסתם ולרכושם. הם שילמו מיסים כלליים ומסים מיוח־דים. שילמו לקופה העירונית ושילמו לקופת הקהל, שהיתה תחת השגחת העירייה. שילמו לצרכי המדינה והעיר ושילמו לצרכי הקהילה. בשל כובד המיסים, שהוטלו עליהם באופן כולל, נמנע הוועד היהודי לקבל על עצמו את חלו־קתם, על אף האזהרות והאיומים מצד השלטונות, והעירייה היתה נאלצת למלא תפקיד זה. לאחר סיפוח העיר לאוסטריה והחלטת הפארלאמנט האוסטרי (באוקטובר 1848) לבטל את המיסים המיוחדים ליהודים, ההחלטה שאושרה על ידי כתב הסובלנות הקיסרי, שוב לא רצו השלטונות המקומיים להש־לים עם שוויון זה. אז שלחו יהודי קראקא את היינריך מארקוספלד [12] ואת דוד רפאפורט [13] לווינה לערער על המיסים הכבדים, ששלטונות קראקא הטילו על יהודי העיר. המשלחת הגישה גם תביעה לקופת העיר קראקא, בה דרשה החזרת כספים, ששילמו היהודים בכפילות. ככל האזרחים שילמו היהודים בקראקא מס מגרשים, אך נוסף לכך שילמו מס מיוחד על מגרשיהם. אף על פי ששילמו מיסים לעירייה, שעליה מוטל היה לכסות את ההוצאות לצרכי בטחון וסדר בעיר כולה, נאלצה הקהילה לשלם מקופתה במיוחד לשומרי לילה בשכונה, לשומרי מכשירי הכבוי, לניקוי השכונה, למפ־קח על הנקיון, לתיקון הבארות ולתיקון הביוב. מקופת הקהילה נלקחו הכספים להחזקת האסירים היהודים. במקרה שמישהו מן היהודים לא יכול היה לשלם לעירייה את מיסיו, היתה הקהילה צריכה לכסות אותם מקופתה. והתשובה מיום 27.5.1853, שבאה מלשכת החשבונות של העיר למועצה המינהלית של המדינה מוכיחה, שכל המיסים הללו היו חוקיים [14].

גם לאחר התיישבותם של היהודים בחלק הנוצרי של קאז׳ימייז׳ (רחוב קראקובסקה) היתה שכונתם מוגבלת בתוך מרובע הרחובות וובזינצה, קראקובסקה, מיודובה, דיבור. למעלה משלשה עשר אלף נפש, מספר המופיע במיפקד הרשמי (מלבד מאות יהודים שישבו בשכונה ללא זכות מגו־רים ולא נזכרו במפקד) הצטופפו בשטח קטן זה ורשימת הבתים בכל איזורי קראקא משנת 1813 מוכיחה שהצפיפות בשכונה היהודית היתה גדולה פי חמשה מזו שבשאר השכו־נות. אין לחשוב, שהמצב השתנה לטובה באמצע המאה הי״ט עם התרחבות שטח המגורים, כי הריבוי הטבעי של האוכ־לוסיה היהודית בעיר הישווה שוב את הנתונים (בשנת 1818 היו 7251 יהודים בקראקא, ובשנת 1843 — 13.080).

צפיפות זו שלא הוקלה גם לאחר שחלק מהיהודים עבר לקראקא, המיטה אסונות מרובים בתקופת מגיפות החולירע, שהיו תכופות בקאז׳ימייז׳.

ברור, שאותם האלפים חיפשו פרנסה מחוץ לתחומם. וטבעי הדבר, שהתפשטות יהודי קאז׳ימייז׳ פנתה בכיוון לעיר קראקא, בה יכלו בדרך כלל לסחור רק בחפצים משומ־שים, ובימי הירידים הגדולים (בחודש מאי ובחודש ספטמבר — כל יריד נמשך 15 יום) גם בשאר סחורות. בימי ראשון בשבוע נהגו היהודים לצאת לשוק המרכזי (שוק קלפז) בקראקא ולקנות את התבואות, שהובאו בו ביום לשוק, עד שהסינאט של הריפובליקה אסר את הדבר עליהם, לשם הגנה על הסוחרים הנוצרים.

מצבה הגיאורגראפי של קראקא גרם להפיכת העיר למרכז המאבק לשוויון זכויות בגאליציה המערבית. הקירבה לווינה ולערי גרמניה, שאתן עמדו סוחרי קראקא במגע (הירידים בלייפציג), הביאה עמה גם קירבה רוחנית. העתונים, הרעיו־נות המערביים על שוויון זכויות ליהודים, הדוגמה של חיי היהודים במערב, ההגירה של רופאים ומורים מן המערב לקראקא — הגבירו את התסיסה בקרב יהודי העיר וחיזקו אותם החוגים, שדגלו בסיסמת ההתקרבות לאירופה והשאי־פה לשוויון זכויות.

עוד בתקופת הריפובליקה הקראקאית הגישו יהודים רבים בקשות לסינאט להרשות להם לגור ולסחור בקראקא, אך הסינאט ואחר כך השלטונות האוסטריים דחו את רוב הבק־שות, בהסתמכם על סעיף 23 של תקנון היהודים בריפובליקה הקראקאית, לפיו ניתנה זכות מגורים בעיר: 1) לסוחרים בעלי רכוש של 50.000 זהובים, המנהלים מזה 6 שנים פנקסים חוקיים ושולחים את ילדיהם לבתי ספר ממשלתיים; 2) לבעלי תעשיה; 3) לאמנים וממציאים — ולכולם רק בתנאי, שיהיו לבושים בגדים אירופיים ושולטים בכתב ובעל פה בלשון הגרמנית או הפולנית.

יהודי קראקא בשנת תר״ח (1848)

התפתחות המאורעות ההיסטוריים עמדה לפתור גם את בעיות יהודי קראקא. באה שנת 1848 רווית מלחמות החי־רות. בתחילת השנה נפוצו הידיעות על הפגנות בערי איטליה. ב־13 במרס פרצה המהפכה בווינה, ממשלתו של מטרניך נפלה והקיסר הבטיח חוקה חדשה וחופש לעתונות. הידיעות הגיעו לגאליציה והמוני מפגינים בלבוב ובקראקא תבעו את שחרור האסירים הפוליטיים. ב־26 במרס יצאה משלחת מלבוב לווינה להגיש לקיסר את תביעת העם. בעברה דרך קראקא, צורפו אליה אנשים גם משם, ובתוכם הרב בר מייזלש. בימי שהותה של המשלחת בווינה הוקמו בערי גאליציה פלוגות משמר לאומיות. ב־5 באפריל נערכה אסיפה המונית בקראקא ובה הוחלט לספח לוועד האזרחי גם מן האסירים הפוליטיים, שחזרו בינתיים לעיר, ובתוכם את שני היהודים מוריצי קשפיצקי [15] ואת ד״ר יוסף אטינגר [16]. ב־6

12 1820—1870. אחד מחמשת המפקדים של המשמר העירוני בשנת 1848. יועץ העיר קראקא. פובליציסטן פולני־גרמני.

13 1818—1870. בנו יחידו של שי״ר. גר בקראקא והיה מראשי המשכילים בעיר. הוציא את ספרו של אביו „נחלת יהודה״ (1868). ספרייתו שימשה יסוד לספרייה הראשונה שבעיר „קרוא מקרא״. נקבר בקראקא.

14 Archiwum Senackie Fasc. 15.

15 = מרדכי הלפרן, עורך דין, מזכירו של הרב מייזלש ושל „ועד

באפריל הוציא וועד זה כרוז ובו נאמר : . . .אין עוד מעמדות, אין שנאה והבדל בין דתות. כולנו אחים, כולנו פולנים, כולנו אזרחי פולין בחופש, בשוויון ובאחוה.

לאחר ריאורגאניזאציה של המשמר הלאומי בקראקא, הוקמה פלוגה מיוחדת של יהודים. המצב בקראקא היה מתוח מאוד. ב־25 באפריל חכו אזרחי העיר לחזירת מהגרים פוליטיים אליה, והנה הורשו לחזור רק ארבעה — שקיבלו דרכונים אנגליים ו־66 מהגרים, בעלי דרכונים צרפתיים, לא הורשו לעבור את הגבול. ב־26 באפריל ריכז בידו הגנראל האוסטרי קאסטיגליונה את השלטון הצבאי והאזרחי בקראקא ופקד על המשמר הלאומי לפרק את נשקו. החיילים פיזרו את היריד בפודגוזה הסמוכה והתנפלו על השכונה היהודית. בו ביום הלך מפקד המשטרה להחרים אצל הנפחים את הכידונים, שהוכנו בשביל המשמר. אחד הנפחים סירב למסור את הנשק וההמון הגן עליו. פרצה תיגרה בין ההמון והמשטרה וברחובות העיר הוקמו מתרסים. הצבא גורש ממרכז העיר. הגנראל ציווה לצבא להתרכז בארמון וואוול ומשם החל להפציץ את העיר. שעתיים נמשכה ההפצצה. העיר נכנעה ולפי דרישת הגנראל נאלצו כל המהגרים, שבאו לקראקא, לעזוב את העיר והוועד העירוני, שהוקם בקשר למאורעות, הוכרח להתפרק. בערב ניסו האוסטרים לפרוץ שנית לשכונת היהודים ולא הצליחו. על מקרה זה מסופר : „בשעה שהמשלחת השנייה היתה בארמון אצל הגנראל, פרצו הקלגסים האוסטרים, על אף שביתת הנשק שהוכרזה, לפרברי קאז'ימייז' ושם התנפלו על היהודים ושדדו. היהודים המיואשים התקהלו בהמוניהם, ולשם הגנה על חייהם ורכושם התנפלו על המתקיפים ואחר קרב קצר הכריחו אותם לסגת אחור"[17].

במאורעות ה־26 באפריל נהרגו שמונה חיילים אוסטרים ו־50 נפצעו. מן האזרחים נהרגו 32 איש, בתוכם יהודי מאנשי המשמר הלאומי, יהודי אלמוני מווארשה וכנראה עוד שני יהודים.

זעזוע זה בשכונת היהודים לא היה האחרון. הידיעות על ההפגנות והתביעות לשינויים באוסטריה כולה עוררו את המוני היהודים בקראקא להתחיל במאבק לביטול המיסים המעיקים — ובמיוחד לביטול מס הבשר. עוד בשנים 1830, 1841 דובר בוועד היהודים על ביטול מס בשר בקר והגבלתו למס משחיטת עופות בלבד, אך יוזמי הביטול לא הצליחו להעביר ההחלטה בתוך הוועד. בשנת 1846, עם סיפוח קראקא לאוסטריה, פנתה הועדה האדמיניסטראטיבית בגאליציה אל וועד היהודים בשאלה, אם אין לבטל את מס הבשר. הוועד ענה, שהביטול הוא לטובת הציבור, אך המס הוא המקור היחיד לכיסוי הוצאות הקהילה (בית החולים, בית הספר וכו'). הרב מייזלש היה מראשי הלוחמים לביטול מס זה, שלעתים קרובות מנע מדלת העם את האפשרות לאכילת בשר. לפי מקורות מאותו זמן, כמו העתון „דזנניק פוליטיצני" (גליון 1848,35), הסאטירה של אדולף לוויצקי[18], וספר זכרונותיו של אמברוזי גראבובסקי יוצא, שהרב מייזלש עמד מאחורי הפגנת ההמון נגד חוכר מס הבשר הכשר לייבל טורבה. במאי 1848 עורר הרב את שלושת נכבדי הקהילה שלמה דיכס, וואהל וי' שיינברג לארגן הפגנה המונית נגד לייבל טורבה, שהעניק לבני משפחתו משרות במינהלת מס הבשר והתנגד לביטולו. כשנציגי המפגינים פנו ללייבל טורבה — גרשם הלה מעל פניו. המפגינים באו אל הרב והוא אמר להם : עשו כרצונכם ואני אעמוד לצדכם. נהרו ההמונים אל בית לייבל טורבה, הורידו את השלט מעל חנותו, הניחו אותו בארון של מתים והדליקו פנסים לפני החנות, כפי שנהגו לעשות לפני ביתו של נפטר. את השלט נשאו לבית הקברות, מחציתו קברו והמחצית השניה התנוססה כמצבה לאמור : לייבל טורבה מת. . .

שוב חזרו והפגינו לפני בית הוועד היהודי, ששם ישבו והתייעצו הפרנסים. על החוכר איימו בהשלכתו דרך החלון והוא נמלט. את בן החוכר וחתנו גירשו. הלך החוכר והתלונן לפני מפקד העיר. שלח זה האחרון ששים חיילים להחזיר הסדר בעיר היהודים. אך גם ההמון שלח את נציגיו למפקד להסביר מצב הענינים והחיילים הוחזרו. הוועד היהודי קרא לנכבדי הקהילה בקראקא לדון על המשבר הכספי, על מצב המסחר שהלך ורע, ועל חוסר האפשרות לקיום המס בצורתו זו. ב־18.5 בחרו הנאספים 6 נציגים, שיתייצבו יחד עם הוועד לפני השלטונות ויציגו את דרישת הקהילה: ביטול המס מבשר הבקר והתרת יבוא בשר בקר מחוץ לעיר, קיום מס השחיטה מעופות, איסור ייבוא עופות מחוץ לעיר, ביטול מיסים מיוחדים ליהודים, העברת מס הנישואין מקופת האקדמאים לקופת היהודים[19].

היהודים". מראשי המרד בקראקא בשנת 1846, נידון למאסר וישב עד 1848 בקופשטין. בשנת 1848 נבחר ליועץ העיר ולאחד מארבעת היועצים הקבועים. פירסם מאמרי הגנה על היהודים בעתונות הפולנית. הו"ל ספר "Początki nauki religii mojże-szowej", מת בשנת 1883.

16 1818—1895. נולד בטארנוב. למד באוניברסיטה בקראקא. ממנהיגי המתקדמים בעיר. את תואר ד"ר לרפואה קיבל בשנת 1843. משנת 1852 שימש באוניברסיטה בקראקא כמרצה ממלא מקום. בהיותו מראשי הפאטריוטים הפולנים לא קיבל במשך שנים רבות אישור למשרה מן השלטונות האוסטריים. רק בשנת 1862 אושר כמרצה מן המניין ובשנת 1873 מונה לפרופ' שלא מן המנין. היה יועץ העיר וראש המחלקה לעניני היהודים שם. מילא תפקיד של רופא ראשי בבית החולים היהודי. ערך את ה־"Przegląd Lekarski". היה אחד המחברים העיקריים של „מלון המונחים הרפואיים" וחבר „האקדמיה למדעים". הוציא ספרים רבים בתולדות הרפואה.

17 Sprawozdanie Komitetu Narodowego Krakowskiego T. III.

18 Kimedia pod Tytułem Żiwy i umarły

19 Bałaban: Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu T. II.

כתוצאה מכן בוטל מס הבשר וכדי לכסות את הוצאות הקהילה, הונהג מס חדש — אגרת הקהילה. אך זו לא הספיקה, ולכן חודש מס הבשר בשנת 1851. בשנת 1860 ביטלו בווינה את מס הבשר, אבל מחוסר מקורות הכנסה, השתדלה הקהילה לקבל אישור קיסרי לקיים מס זה. את האישור, שקיבלו לשנה, האריכו לאחר מכן.

בינתיים נהפך הגלגל הפוליטי. לפי החלטת הקיסר, קיבל העם זכות לבחור צירים לפארלאמנט האוסטרי. לקראקא היתה זכות לבחור ארבעה צירים. הרב מייזלש היה מועמד ברובע השני של העיר, שהיה מיושב יהודים. ב־14 ביוני נערכו הבחירות. הרב מייזלש נכשל. כנראה היו הבוחרים, שניתנה להם הזכות לבחור את הציר ברובע זה, מאנשי ר' שאול לנדא, יריבו של הרב בר מייזלש ומהמתקדמים, שהרב מייזלש היה בעיניהם שמרני מדי והם לא האמינו ביכולתו למלא תפקיד ציר בפארלאמנט אירופי. אף על פי שקראקא שלחה ארבעה צירים ומספר היהודים בעיר היה כשליש האוכלוסיה, לא נבחר אף ציר יהודי מתוכה. בין 108 הצירים, שנשלחו מגאליציה ומבוקובינה לפארלמאנט המדינה, לא היו אלא שלושה יהודים. מרובע היהודים בקראקא נשלח יוסף יעקובובסקי.

בין כה וכה, מצאה המתיחות בעיר דרכי־פורקן שונות לעצמה. בעתון „יוטשנקה" (1848 ספט. 19) מופיעה רשימה זו: „יום א' בשמונה בערב פרצו חיילים אחדים למסבאה ברובע היהודים, וכרגיל רצו לשדוד את הכסף — פדיון היום. בעל המסבאה התנגד ולא נתן את הכסף. ברצותם לנקום בו, התנפלו החיילים על נשים וזקנים שעברו ברחובות. פרצה תיגרה. פלוגת הסיור שבאה, הסתלקה כרגיל, בכדי שלא להפריע לחברים ב„עבודתם". היהודים פרקו את נשקם של שני החיילים. לאחר דקות מספר באו כתות חיילים מגדוד התותחנים לעזרת החיילים, שנלקח מהם הנשק, ופרצה מלחמה ממש. היהודים, מצויידים באבנים ובמוטות ברזל (המשמשים לסגירת התריסים) רדפו אחר החיילים עד לגשר סטראדום. המשמרות, שעמדו על יד הגשר, אסרו כביכול את החיילים ולאחר זמן קצר — שחררום. רק לאחר הופעת הקצינים, שניצבו על יד הגשר, נעצרו החיילים הנרדפים על־ידי היהודים. החיילים, בפחדם מן העונש, התנפלו על הקצינים ופרצה תיגרה ביניהם. רק לאחר מאסרם של החיילים־הפורעים, מסרו היהודים לידי הקצינים את החרבות, שהחרימו מן החיילים במאבק, אותן רצו לכתחילה למסור למושל, כדי להפגין בכך נגד מעשי צבא הכיבוש".

האמונה, שמתן זכויות לפולנים בגאליציה, יביא בעקבותיו הקלות ליהודים, והבטחון, שבעזרת הפולנים יקבלו היהודים שוויון זכויות, כמו כן הרצון מצד הפולנים למשוך את היהודים לצדם לתוספת כוח במאבקם נגד הרותנים, שמספרם כמעט והגיע למספר הפולנים בגאליציה המזרחית, כל זה גרם להתקרבות בין הפולנים והיהודים בגאליציה. לכך יש להוסיף את הסנטימנט של הנוער היהודי לעם הפולני, שמדינתו נחרבה והוא שועבד לכובשים. על עצמת סנטימנט זה יעיד המקרה של מוריצי וובר (מת 1884), יהודי מקראקא, שהשתתף במרד הפולני בשנת 1831, ולאחר שהיגר לאמריקה, פירסם משם כרוזים על כרוזים ליהודי פולין בדרישה להתקרבות מוחלטת אל העם הפולני ושימוש בלשון הפולנית[20].

רעיונות ההשכלה, שהדרו מן המערב לקראקא, עוררו את הרגשת הקירבה של היהודי המשכיל אל אנשי התרבות שבקרב הפולנים. קראקא היתה עיר אוניברסיטאית, בית מלכי פולין, עיר שמסורתה ספוגה פולניות, עיר־ריפובליקה, בה ראו הפולנים את השריד האחרון למדינתם ואליה ברחו הפאטריוטים הפולנים לאחר כשלון המרד בשנת 1831. המגע עם הפולנים קירב את היהודים לתנועות הפולניות ואפילו יהודי שמרן וחרד כהרב מייזלש, שהיה גם באנקאי, הילווה כספים רבים לצרכי קניית נשק למורדים. על אף כשלון המרד והפסדיו הגדולים של הרב מייזלש כתוצאה מכן, גילה הרב בפועל את זיקתו למהפכנים הפולנים בשנות 1846—1848 ואחר כך בשנת 1862. ביטוי לרגשות, שקיננו בלבות רבים מיהודי קראקא, אנו מוצאים בחוברתו של מנהל בית הספר בקאז'ימייז', אדולף לוויצקי, ה„אני מאמין הפוליטי"[21], שנכתב בשנת 1848: „אני מאמין, שהפולנים הנוצרים והפולנים היהודים אחים הם ואשר לארץ — בנים הם למולדת אחת... אני מאמין, שהפולנים הנוצרים והיהודים הפולנים בחירי העמים הם ונבחרי האומות, שהם היחידים שהוסיפו להתקיים תוך יסורים וצרות".

בשנת 1848 שיגרו המתקדמים מקראקא כרוז ליהודי פוזנא, והרי קטעים ממנו:

„אחים בישראל!

דבר ה', בורא יש מאין, המושל בעולם בהתפתחותו הנצחית, דבר ה', אשר הוציא את אבותינו מעוני מצרים וגאלם בהר סיני מאמונות הבל, מעבודת אלילים ומהוויה ללא חוק, אותו דבר ה' הוציא לאחרונה עמים רבים מאירופה מעבדות והצילם משלטון רודנים ויועציהם, ולרבים מבני דתנו נתן זכויות אנוש... בשעה זו של שמחה כללית, של חסד ה', חובה על כל יהודי, על כל אדם ישר, לחשוב ולהושיט יד לאלה, שלמרות היותם ראויים לחופש הכללי, אינם לוקחים חבל בו... האומה הפולנית האצילה, שאירופה, בעלת הציביליזציה החדשה, נהנתה הרבה ממנה, ואנו, היהודים, קיבלנו הכל מידה, האומה העדינה הזו, שפתחה את שערי ארצה לאבותינו, בשעה שבני גליה וגרמניה גרשו אותם... רואה את עצמה כעת קרובה להתגשמות תקוותיה... אנו היהודים צמחנו עמם מחלקת שדה אחת. בני פולין אנו ומולדת משותפת לנו... סבלם — סבלנו, גלותם — גלותנו...

האם נפקפק אף רגע היכן מקומנו — לצד הגרמנים או הפולנים?

אל נחשוך מאמץ, אל נחשוך שום קרבן למען הענין הקדוש הזה. בואו ונראה לעולם כולו, שבעורקנו זורם דם

---

20 שם.

21 Wyznanie wiary politycznej, Kraków 1848.

המכבים ולבנו, כלב אבותינו, ער לכל צודק, נאצל ונשגב״[22].

בינתיים, לאחר שביום ה־31 באוקטובר כבש הגנראל וינדישגרץ את ווינה המהפכנית והצירים מקראקא יעקובו־בסקי, לנגה וקזיזנובסקי — וויתרו על תפקידם וחזרו לעירם, הוכרז על בחירות נוספות ב־21 בדצמבר 1848. המועמדים ברובע היהודי, נוסף על יעקובובסקי, היו: אדם פוטוצקי (מועמדם של הפדראליסטים הפולנים, שדרשו להפוך את גאליציה ליחידה עצמאית, כחלק מן האימפריה האוסטרית, תחת שלטון ההאבסבורגים), ד״ר יוסף אטינגר, נציג החברה להרמת המצב החמרי והמוסרי של האזרחים היהודים, והרב בר מייזלש.

הד״ר אטינגר הוציא כרוז לבוחרים בתורת פולני־יהודי דימוקראט, המוכן להילחם על זכויות הציבור ועצמאות הפארלאמנט המדיני. הוא הודיע על התנגדותו לתנועה הס־לוביאנית, שלחמה בגרמניות ורצתה בהפיכת אוסטריה לברית מדינות סלאביות, ודרש מאבק על חופש הפרט וכל המין האנושי, בלא הבדל עם וגזע. עם נצחון החופש והדי־מוקראטיה תבוא תחיית פולין „כפולני וכיהודי הנני התגש־מות העניים הכפולים, עינויי לאום ודת״ — כתב אטינגר.

בכרוזו אל הבוחרים הכריז הרב מייזלש:

„אני רוצה להיות שם (בפארלאמנט) לא רק [כשליח] של בני דתי, מרבית הבוחרים, אלא להיות ציר במלוא מובן המלה... מתוך שאני מבין את הצרכים של האנושות בתקופה זו של שינויים, הנני בעד עקרונות החופש, בעד מתן זכויות פוליטיות לציבור הרחב, בעד שיתוף כל האזרחים באותם העניינים״.

באותן הבחירות קיבל הרב מייזלש 31 קולות, פוטוצקי — 13, אטינגר — 12, ויעקובובסקי 1.

לציר יהודי ראשון מקראקא לפארלאמנט האוסטרי נבחר הרב מייזלש. אותה שנה נערכו גם בחירות לעיריית קראקא ובין 40 היועצים נבחרו 10 יהודים והם: יונתן ור־שויער, א׳ אינבילד, הירש מנדלסון, ש׳ בלומנשטוק, הרב בר מייזלש, ש׳ וסרמן, ש׳ איבושיץ, הנריך מרקוספלד, י׳ אדלר ומ׳ קשפיצקי. לחבר מועצת העירייה נבחר מ׳ קשפיצ־קי ונדמה היה, שההתקרבות בין היהודים לבין הפולנים בקראקא הביאה לידי רגש אחווה והרגשת השיתוף בין שתי האומות. והנה באה שנת 1849, שנת המבחן.

במרס 1849 הכריז קיסר אוסטריה על חוקה חדשה למדי־נתו. לפי הסעיף הראשון של אותה חוקה לא היו הזכויות האזרחיות והמדיניות מותנות בדת. הסעיף ה־XXV הדגיש שמעבר התושבים ממקום למקום בתחומי הממלכה אינו מוגבל. הסעיף ה־XXX נתן זכות לכל אזרח אוסטרי לקנות אחוזות ובתים ולעסוק בכל חלקי הממלכה בכל העסקים המותרים.

הסעיף ה־XXV הגביר את תנודת היהודים בתוך המדינה והמונים מיהודי העיירות החלו להתיישב בשכונות היהודים שבערים הגדולות. זה הגדיל את האוכלוסיה היהודית גם בקראקא והצפיפות גדלה עוד יותר בשכונה היהודית.

בהסתמכם על חוקה זאת, פתחו היהודים בהעתקת חנויו־תיהם לרובע העיר סטראדום, שהיווה גשר בין שכונתם בקאז׳ימייז׳ לבין מרכז העיר קראקא. ואז החלו הוויכוחים בעירייה. תחילה נקטה העירייה עמדה נייטראלית, אך המש־טרה אסרה את היהודים, שסחרו בקראקא. נגד פעולותיו של קצין המשטרה קינסלר יצאו במושב העירייה היועצים היהו־דים ד״ר ורשויער וקשפיצקי בחריפות. הסוחרים היהודים פנו למשרד הפנים. משם נשלחו הניירות בעניין זה למושל המחוז, שאישר את החלטת העירייה על הרחקת היהודים מסטראדום. האישור הסתמך על הסעיף ה־XXXIII של החו־קה, שקבע, כי לסעיפים הנדונים תבואנה עוד הוראות מפורשות, ועל הסעיף CXXI שקבע, שהחוקים הישנים, הנוג־עים לחברות מסויימות, יעמדו בתקפם כל עוד לא נתפרסמו ההוראות הנז׳ — ולכן מחייב עוד התקנון משנת 1817, ועל היהודים לחזור לקאז׳ימייז׳ [23]. למרות דרישת העירייה מיאנו הסטארוסטה והמיפקדה הצבאית לעזור בהרחקת היהודים מסטראדום. בינתיים באה הוראת המיניסטריון, שהתירה ליהודים לסחור ברובע החדש, עד להחלטות חדשות.

שערורייה זו עוררה סערה בקרב האוכלוסיה הקראקאית. התנהל וויכוח ציבורי מעל דפי העתון „טשאס״. אחד המת־ווכחים [24] הוכיח, בנתחו את הסעיף הראשון של התקנון, כי היהודים נבדלים מיתר התושבים, הם חושבים את עצמם לעם נבחר, נלחמים כארגון משותף נגד אחרים, כמהים לארץ אחרת, אינם אוהבים את ארץ מגוריהם — מכאן, שפוגעים הם בחובות האזרח. אסור לתת ליהודים, שהם 10 אחוז מאוכלוסיית המדינה, זכויות שוות, שמא ישתלטו בכוח כשרונותיהם על המדינה.

אם אין היהודים רוצים להיות מרוחקים מן הציבור — יסירו מעליהם את תלבושתם המיוחדת, המבדילה. אחר כתב [25], כי אחדות היהודים נובעת מעניותם הכללית והת־בוללותם בין הפולנים מותנית במתן שוויון זכויות להם.

בעתונות המערב עורר עניין קראקא הד רב. העתונים מברוצלאב ומווינה האשימו את הפולנים בחוסר ליבראליזם, שלו הוקדש המאבק של שנת 1848.

את החומר נגד הכנסת היהודים לקראקא אסף הסופר הפולני הילרי מצישבסקי, מי שהיה ציר לפארלאמנט הרי־פובליקה הקראקאית לשעבר. בשורת מאמרים ב„טשאס״ הוכיח, שהיהודים לא יהיו לעולם פולנים „כי הדת מפריעה להם בזה, הדת שאינה אלא מכשיר, שנוצר לפני אלפי שנים לשם קיום העם״ ולכן לעולם לא יהיו הכפרי הפולני והיהודי הפולני אזרחים שווים. כניסת היהודים לעיר מסוכ־נת לתושבי העיר, לזכויותיהם ולמנהגיהם. אין להאשים

---

22 בלבן, תולדות היהודים בקראקא ובקאז׳ימייז׳, כרך 2.

23 Dziennik Rządowy 1849, 295.

24 1849, גליון 199.

25 1849, גליון 202.

את תושבי קראקא בחוסר ליבראליזם, כי גם זה אינו דורש קרבנות של שטות. אוסטריה אינה יכולה לשלול מאת אזרחי קראקא את זכויותיהם. רע עשתה העירייה, שהסתמכה על התקנון משנת 1817, ברצותה להפריע בעד כניסת היהודים לסטראדום. אחר שהתקנון האוסטרי ביטל את כל החברות המיוחדות, שוב אין שתי ערים ושתי עיריות — של קראקא, ושל קאז׳ימייז׳ — ולכן צריך היה להפריד מחדש ביניהן ואז אפשר יהיה למנוע מאת היהודי את זכות המסחר והמגורים בקראקא, „לא משום שהלה הוא יהודי, אלא משום שהוא בן עיר אחרת״. כל זמן שהיהודים מסוכנים לעיר בכיבוש המסחר והמלאכה, בהכנסת זוהמה והסתת פועלים, אין להכ־ניס אותם לקראקא. אין לפחד מפני ירידת העיר ופריחת המסחר בקאז׳ימייז׳. גם הדעה על המיסים הגבוהים, שהיהו־דים משלמים, על הסכנה שתפחתנה הכנסות העיר במקרה של הפרדת קאז׳ימייז׳ ממנה, בשקר יסודה, שכן גם החזקת הסדרים בקאז׳ימייז׳ עולה בהוצאות רבות.

נגד מצישבסקי יצא ב„טשאס״ הינריך מרקוספלד. הוא הוכיח, שאין איש שולל את זכויות תושבי קראקא, אבל צריך לדעת, שגם היהודים קיבלו כעת זכויות. אין לתושבי קראקא זכות בלעדית לחכירת העיר. הם נהנו רק מן הזכו־יות שבוטלו על ידי התקנון של חודש מרס. לכשיבואו היהודים לקראקא, ישנו את הופעתם החיצונית המבדלת, עם הכרת התרבות המערבית.

בהגינו על זכויות היהודים, הזכיר שוב ד״ר י׳ ורשויער במאמרו, כי היהודים דרו ברובע השישי של העיר עוד בתקופת נסיכות ווארשה ולרובע זה שייך גם סטראדום. מיסי היהודים, שאינם הולמים את גודל רכושם, באו לקופה המשותפת וממנה הלכה ונבנתה העיר קראקא. כסף זה לא ניתן לבניין קאז׳ימייז׳. כשהקים המושל זלסקי את עיריית קראקא, הקימה כמשותפת ליהודים ולנוצרים. אילו באה הפרדה בין קאז׳ימייז׳ לקראקא, כי אז היתה גוברת בקאז׳י־מייז׳ יד השמרנים והתרבות המערבית היתה נעקרת משם.

נגד מניעת כניסת היהודים לקראקא יצא בחריפות המחבר האלמוני של החוברות „שתים כפול שתים״ ו„תשובה לתשו־בה״. הוא כתב, שהסוחרים ובעלי המלאכה בקראקא חושבים את המסחר והמלאכה בעיר לזיכיונם הבלעדי ומוצצים את דם האוכלוסיה לפי שרירות לבם. וזה הביא לידי כך, שגם המומרים שבקלפז (רובע העיר) החליטו לא לקבל כבר מומרים חדשים, שיפריעו להם במסחר הי״ש והשכר (מומרים רבים קיבלו רשות לפתוח מסבאות), אך מדוע יראים הסוח־רים „בעלי הזכיון״ מפני הכנסת יהודים לעיר? לדבריהם, קשה להתחרות ביהודי, המסתפק בלחמו ובבצלו. פירוש הדבר, משום רצונם לחיות חיי עושר, יצטרך הציבור לשלם להם יותר. הכנסת היהודים לעיר יכולה להביא התחרות ותנועה במסחר, העלאת שכר חנויות ובתים. הדעה, שהיהו־דים יזהמו את העיר, בהבל יסודה. הוא מביא לדוגמה את הערים פוזנא וברוצלאב, בהן התקרבו היהודים לתרבות אירופה. הוא מתריע על הפחד מפני התחרות, הלובש מסוה של פאטריוטיות, ומציין את השיתוק הכלכלי שבעיר — „הן שקט כאן כעל חרבות תדמור. אין תנועה, אין קאפיטאל. ומי גרם זאת לעיר? הן יהודים לא היו כאן... ואם המצב יימשך... הלא במצב של חורבן ורעב נזכה שעשבים יעלו בשוק העיר״. רק כת של אינטרסאנטים לוחמת על עניניה כאילו על דעת הציבור כולו.

עיריית קראקא התנגדה לחלוקת העיר. היא רצתה לקבל מווינה את זכות ההכרעה בעניין גירוש היהודים לקאז׳ימייז׳. על אף מחאתם של עשרת הנציגים היהודים בעירייה הוחלט לשלוח משלחת לווינה, כדי להשיג זכות זו. גם היהודים שלחו משלחת משלהם. וקרה, שבשעת המשא ומתן בווינה רצה השר האוסטרי למשוך את היהודים לצד השלטון נגד הפולנים והאשים את היהודים, שהינם מתנים אהבים עם הפולנים. לתשובת היהודים, כי אין הם מתנים אהבים עם הפולנים, לפי שהם עצמם פולנים, ענה המיניסטר: אם כן, עליכם לסמוך על החלטת העירייה הפולנית בקראקא.

גם בווינה לא הוכרע הדבר. והנה ביום 18.7.1850 פרצה דליקה בקראקא. רחובות שלמים נשרפו. 171 בתים עלו באש. השליחים נזדרזו לחזור מווינה. על יחס היהודים לקרבנות השריפה מעידות הידיעות ב„טשאס״[26]. העתון מביע את צערו, על כי בשעת השריפה לא רצו תחילה להכניס את היהודים לעיר מפחד גניבות בשעת המהומה. בכל זאת אירגנו היהודים בעצמם ועד, ששכר פועלים להביא מים מנהר ויסלה לכיבוי האש. „בין היהודים המרובים הצטיין — אם לא נזכיר את היום הראשון של השריפה, שהיהודים כיבו את האש בדירתו של מצישבסקי — בעיקר היהודי פיללר, שהציל את ביתו של מורביצר ואחרים, ואתמול בין שלוש וארבע פעל גם כן תוך סכנת נפשות. משה בירנ־בוים והכנבוים נכוו ברגליהם, מנדלסון מסר לצרכי הציבור שלוש עגלות בעלות מיכלים, שהביאו במשך כל היום מים. י׳ דיכס פעל להצלת בית קוויטקובסקי. גם נתן כסף״. ובגליון אחר של אותו עתון: „הלילה פועלים להצלת העיר רק היהודים ובני הכפרים מן הסביבה. נראו עשרות אחדות של נערים יהודים בני 10—14, שבכרעם תחת כובד הדליים הביאו מים לצינורות הכיבוי. מהנוצרים עזרו רק מספר אקדמאים ושוליות בעלי מלאכה בכל כוחותיהם למאמץ הנפ־לא של היהודים״[27].

המאבק על זכות הדיור בקראקא

שאלת מעבר היהודים לקראקא נשארה פתוחה. ב־18 בספטמבר 1851 הגישה הקהילה היהודית בקראקא בקשה לממשלה, שזו תבהיר למוסדות המקומיים, שבוטלו כל ההג־בלות, שהיו קשורות בדת והחוקה משותפת לכל האזרחים. בין השאר הודגש בבקשה, כי יש עוד פקידים ממשלתיים המקווים, כי יבוטל חוק השוויון והיהודים ישובו למצבם

---

26 1850, גליון 164.

27 1850, גליון 165.

הקודם. ובאמת הוכיח ראש בית הדין הגבוה בקראקא אטמייר, כי שוויון הזכויות לגבי היהודים זקוק עוד לחוק מיוחד, שיתן לו תוקף מעשי וכל עוד לא נתפרסם, נשארים החוקים הקודמים בתוקפם.

לא היתה אחידות דעות בין הפקידים האוסטרים גם במשרדים הגבוהים ביותר בווינה בדבר זכותם החוקית של היהודים לרכישת נכסי דלא ניידי. בתי הדין ברחבי המדינה הוציאו פסקי דין שונים.

ובצו מן ה־2 באוקטובר 1853 קבע הקיסר, כי כל עוד לא הוכרע עניין רכישת נכסי דלא ניידי לגבי היהודים, קיימים החוקים מלפני 1848.1.1. הצו נתכוון בעיקר לאחוזות ואדמות מחוץ לעיר, אבל בלבוב פירשו את הכוונה גם לגבי מגרשים שמחוץ לשכונת היהודים בערים. לאחר פירסום הצוו הקיסרי הוחלט בעיר קראקא לאסור התיישבותם של יהודים חדשים בעיר, אבל לאלה שישבו כבר — הותר להישאר במקומם. היהודים לא קיבלו, כנראה את הוויתור החלקי הזה. ד״ר פ׳ פרידמן קובע בספרו [28], כי בשנים 1848—1853 היו 754 מקרי העברת נכסי דלא ניידי בתחומי קראקא לידי היהודים ורשימת האוכלוסין משנת 1857 [29] מראה, שבאותה שנה ישבו בסטראדום יהודים, בעלי המקצועות דלהלן:

חרט 1, סרסור 1, בעל מסבאה 1, סנדלרים 2, כובען 1, חייטים 3, משרתים 7, סוחר בחפצים משומשים 1, שוטר 1, סרסורים 4, בעלי דוכנים 5, תגרנים 17, סוחרים 17, פרוון 1, בלי עסק קבוע 7, אלמנות 4, רפד 1, מורים 2, תופרות לבנים 2, עובד בצמר גפן 1, תעשיינים 2, עוזרים למסחר 4, שוזרים 4, שוליה לצורף 1, רופאים 3, ספר 1, פועל יומי 1, עורכי דין 3, בעל הון 1, מהנדס 1, ספדיטורים 2, סטודנטים 2, חוכר 1, פקיד 1. הרי שכמעט כל הרובע היה מיושב יהודים. עוד בשנת 1863 הטילה העירייה עונשים על היהודים, שגרו על אף האיסור ברובעים הנוצריים של העיר [30].

על הלך הרוחות בין הפקידים בשנים אלה מעיד דין וחשבון ממשלתי מקראקא מיום ה־20 באוגוסט 1858, בו כתוב, כי לפי המעשים של המוסדות הפוליטיים במדינה מתקבל הרושם, שהחוקים המגבילים את היהודים מלפני 1848 חזרו שוב לתקפם.

במלחמתו ביהודים, רצה אטמייר הנזכר להתקיף אותם גם מחזיתות אחרות. ברפובליקה הקראקאית היה קיים חוק, לפיו ניתן רשיון הנישואין ליהודים, שהיו למטה מגיל 30, בתנאי שיוכיחו את ידיעתם בלשון הפולנית או הגרמנית ואת יכולתם הכספית. לדברי אטמייר בדין וחשבון לשר הפנים מיום 28.9.1851 נועד חוק זה לצמצם את התרבותם של היהודים. העונש, שצפוי היה לעוברים על החוק, היה 3—6 חדשי מאסר ועבודת פרך. אף הוקמו בתי סוהר מיוחדים לתפקיד זה. בשנת 1848 בוטל חוק זה, אבל עם התגברות הריאקציה בווינה פתחו השלטונות האוסטרים בקראקא בחקירה נגד 327 משפחות יהודיות „בלתי חוקיות״. אבות משפחות רבים נאסרו. קהילת קראקא פנתה בעניין זה לווינה (18.11.1851) וכתוצאה מכן הושווה חוק הנישואין ליהודי קראקא עם החוק הגאליצאי: על המועמד לנישואין חלה החובה לקבל אישור ממשרד המחוז, שעמד בבחינה בקריאה, בכתיבה, בחשבון וגם בדת [30א]. לפי החוק מן ה־9 ביולי 1856 מספיק היה להביא תעודה מבית הספר העממי ומאת הרב. לבסוף בוטלו גם הדרישות הללו.

אטמייר התקיף גם בכיוון אחר.

בהוראות למס הכנסה [31] נאמר: „אפשר להגיש ברשימה אחת ערעורים אחדים בענייני המס ולצרף להם חוות דעת, אך יש להיזהר ולא לערבב ערעורים מצד נוצרים ומצד יהודים. אותם יש למסור ברשימות שונות״.

גם החוקה האוסטרית מן ה־21 בדצמבר 1867, שקבעה, כי „לכל אזרח אוסטרי יש זכות מגורים בכל מקום במדינה וזכות רכישת נכסי דלא ניידי מכל הסוגים ושימוש בהם וגם זכות התעסקות בכל מקצוע שהוא במסגרת החוק״ לא החלישה את עקשנותם של השלטונות המקומיים בגאליציה, שדחו את זכותם של היהודים לגור ולעסוק בעבודה מקצועית בשכונות הנוצריות שבלבוב ובקראקא. ורק במכתב בירור מן המיניסטריון בווינה לשלטונות בגאליציה נתפרש העניין: „כל ההגבלות בחופש המגורים של היהודים בלבוב ובקראקא אינן הולמות את החוקה״ [32]

הנטיה הפילופולונית בין היהודים

ומעניין הדבר — הדעות לא היו שוות גם בציבור היהודי וגם בנוצרי. בשעה שבתוך המשרדים היתה ידם של התזכירים, המכתבים, ההוראות, ההשתדלויות והוויכוחים על העליונה, נשמעו בעתונים גם קולות אחרים וניראו גם מעשים מצד חלק מן הציבור היהודי, שלא הלמו כלל את המאבק בין שני הצדדים המתחרים.

„לשלול מן האדם זכויות מסויימות או תועליות חומריות בשל דתו — זהו חוסר סובלנות, זוהי רדיפה, רדיפה קלה, לא רדיפת דמים, אבל — רדיפה, קיפוח זכות. אין היהודי יכול להיות פרופיסור לתיאולוגיה משום שהוא יהודי, אבל מאיזו סיבה לא יוכל להיות פרופיסור לרפואה, להיסטוריה או לכלכלה מדינית — זאת אין אנו יודעים. יהודי אינו יכול להיות ארכי־הגמון בלבוב משום שהוא יהודי, אבל מפני מה לא יוכל להיות ראש העיר לבוב — זה לא ישר ולא מובן״ — דברים אלה נכתבו על ידי המדינאי והמלומד הפולני פרופ׳ טארנובסקי בבטאונו „פשגלונד פולסקי״.

---

28 Die galizischen Juden im Kampfe um ihre Gleichberechtigung 1848—1853.

29 ארכיון הקהילה 1857.

30 ארכיון הקהילה 1863.

30א לפי הספר „בני ציון״ מאת הומברג.

31 מס׳ החוק 14733 Dziennik Urzędowy יום 11.X. 1851.

32 Friedman: Die galizischen Juden.

המדינאים הפולניים בגאליציה נלחמו בימים האלה גם בתנועה הלאומית של הרותנים, שהלכה וגדלה, וגם בממשלה המרכזית בווינה. בחזית הראשונה נאבקו הפולנים כדי ליהפך כוח מכריע בגאליציה המזרחית ובחזית השנייה — להשגת אוטונומיה רחבה ביותר לגאליציה. מספר היהודים בגאליציה הגיע ל־10% של האוכלוסיה ובכוחם היה ליתן תוקף ניכר לתביעות הפולנים בווינה וגם להכריע במלחמה בין הפולנים והרותנים.

הד ההתקרבות בין הפולנים והיהודים בוורשה לפני המרד של שנת 1863, הגיע לגאליציה. חלה התקרבות ניכרת גם בקראקא. מנהיגי המרד השתדלו למשוך את היהודים. מפקד צבא המורדים בפלך קראקא פנה בכרוזו בין היתר גם ליהודים: „וגם אתם יהודים זכרו, ששוויון הזכויות שלכם, שנבע ממאמצי העם בשתי השנים האחרונות, מעמיד אתכם בשורה אחת עם שאר אזרחי פולין; לכן על התקפות השונאים נגד ליכודנו עליכם לענות בקולות מאוחדים: גם אנו פולנים. מי שיכול, יבוא עכשיו וישלם גמול למולדת. אחים יהודים, לכו בעקבות הקצין ברק מקוצק. באחדות ושלום תשיגו את חופש המולדת המשותפת לכולנו — החזיקו בנשק, אחים, לנשק!".

יהודי קראקא נענו לקריאה.

בגלל גביית כסף לטובת המרד נאסרו מנהל בית החולים היהודי בינגפלד ובתו חנה. בגנו של רוזנצוויג נמצא מחסן של נשק. חדשיים ישב בכלא הצבאי ד״ר ליאון בלומנשטוק. במחנהו של קורובסקי באויצוב, בו נאספו המורדים מקראקא והסביבה, היתה פלוגה מיוחדת שנקראה „הקרקוסים היהודים".

והנה פסקים מבית המשפט. מ־284 פסקי הדין, שהצלחנו לאסוף בעקבות הפרסומים ב„טשאס", אשר הוצאו על ידי בתי דין צבאיים אוסטריים והם נוגעים ליהודי גאליציה נזכיר את אלו שהוצאו נגד יהודים מקראקא.

בנד אבא, חודש מאסר.

בזס וולף, ארבעה חדשים בכבלים.

גנגל שלמה, שבועיים מאסר.

גולדברג יוסף, שני חדשי מאסר. אחת בשבוע צום ובכבלים.

ד״ר יעקב דרובנר, שנתים מאסר ושלילת התואר האקדמי.

וולנר ליב, מעצר לשם חקירה בתורת עונש.

לוי יוליוס, ארבעה חדשי מאסר.

ליבן ברנרד, קצין המשמר הלאומי, חמש שנים מאסר קשה (העונש הופחת לשלוש שנים).

פליישר נחמן, חדשיים מאסר וצום אחת לשבוע.

פליישמן וויקטוריה, שבועיים מאסר וצום אחת לשבוע.

פרייליך שמואל, שנה מאסר וצום פעמיים בשבוע.

קליין אליהו מוריצי, חודש מאסר, אחת לשבוע צום ובכבלים.

קופליק נתן, ארבעה חדשי מאסר.

ריגלר, חדשיים מאסר.

רמר אייזיק, שבועיים מאסר ואחת בשבוע צום.

רימלר דניאל, ארבעה חדשי מאסר.

אם אמנם העונשים קלים ואינם מעידים על מעשים גדו־לים, הרי יש לזכור שהמרד היה מכוון נגד רוסיה. לאוסטריה היו חשבונות עם רוסיה לגבי הבלקאנים והיא הביטה על המרד באהדה (המורדים רצו להעלות על כסא המלכות בפולין את הארכי־דוכס האוסטרי מאכסימיליאן), או לפחות מתוך יחס נייטראלי. כל המשפטים נגד המורדים נערכו רק תחת לחץ הרוסים.

המאבק בין החרדים והחפשים

הרב רבי שמעון סופר והחרדים בקראקא

אותו זמן רווח בין יהודי קראקא מאמר חז״ל על שני תל־מידי חכמים, הדרים בעיר אחת ואינם נוחים זה לזה בהלכה — אחד מת ואחד גולה. חצי יובל שנים לא רצה הרב שאול לנדא להכיר בהרב בר מייזלש. הוא הקים בית דין לעצמו והושיב בו דיינים. לפעמים לא הכיר בשוחטים שמונו על־ידי הרב מייזלש ובית דינו ולא בגטין שהוצאו על ידיהם. מעריציו של ר׳ שאול הגישו תלונות לשלטונות על ר׳ בר מייזלש. לא עזרו מאמצי התיווך של הצדיק ר׳ חיים מסאנז בין שני הצדדים. בשנת תרי״ד (1854) נפטר ר׳ שאול לנדא ובשנת תרט״ז (1856) עזב ר׳ בר מייזלש את קראקא, כדי לקבל על עצמו את רבנות ווארשה. אפשר שלעזיבת העיר גרמה התרוששותו של מי שהיה פעם בעל באנק ולא יכול היה למצוא פרנסה בכבוד בעיר רבנותו, וייתכן שגרמה לכך המלחמה מצד משפחת לנדא וגם מצד המתקדמים. כנראה שהקשרים המשפחתיים של הרב מייזלש (משפחת פוזנר) עזרו לו להשיג את רבנות ווארשה הגדולה וגם המתקדמים (הפולונופילים) שבווארשה תמכו בו, כיוון שהיה ידוע על מעשיו הפאטריוטיים. את רבנות קראקא קיבל ר׳ אלכסנדר לנדא, בנו של ר׳ שאול, אך בשעת קבלת המינוי היה הרב החדש כבר חולה אנוש ובאותה שנה נפטר. את מקומו מילא ר׳ אברהם ב״ר צבי הירש יעננער[33] (תקס״ה—תרל״ו; 1805—1876) מיאנוב. בשל מגעו עם הנאורים איבד ר׳ אברהם יעננער

---

33 נתמנה בשנת תקצ״א (1831) דיין בקראקא ואחר כך ראב״ד. בהיותו איש מתון לא התרחק גם מן המתקדמים, השתדל לתווך בין הרב ר׳ שמעון סופר וביניהם. פירסם שו״ת „ברכת אברהם" (לבוב, תר״ל) ו„צלותא דאברהם" (לבוב, תרכ״ה). בתו נישאה למאיר מרקוביץ ונכדו, ארתור מרקוביץ, היה צייר מפורסם.

את חינו בעיני החרדים, שלא רצו בו כרב. עלתה ההצעה להזמין את ר׳ שמעון סופר. ר׳ שמעון היה בנו של ה„חת״ם סופר״ ונכדו של ר׳ עקיבא איגר, התייחס לרש״י, לר׳ יוחנן הסנדלר, לבית דוד. אחיו של ר׳ שמעון — ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר בעל „כתב סופר״, מנהיג החרדים באונגאריה, מילא את מקום אביו ברבנות פרשבורג, גיסו ר׳ זלמן שפיצר, בעל „תקון שלמה״, היה רב בווינה. בהיותו בן כ״א נתקבל ר׳ שמעון לרב במטרסדורף, אחר כך הציעו לפניו משרת רב בניקולסבורג, מקום כהונתם של גדולי רבני מורביה, וכן הוצעו לפניו כסאות רבנות בפפא, סיליש סרדהל, יארמות — והוא סירב לכולם. במכתב לגיסו כתב, כי דבר אחד יכול להניעו להחלפת מקום כהונתו — הוא מוכן לקבל מש־רת רב בעיר, שצפויה לה סכנה, כי אם יסרב לקבל את המשרה המוצעת, יקבלנה רב מודרני. ובמכתב אחר כתב כי שאיפתו להתיישב בארץ ישראל „והאמת אגיד לאהובי, גם אני, גם זוגתי הצדקת תחי׳ עינינו נשואות ומיחלות לה׳ שיסיעני על דבר כבוד שמו לחזות בנועם ה׳ בירושלים תוב״ב במוקדם האפשרי״ [34].

היתה לה לקראקא מסורת רבנים גאונים כהרמ״א, בעל הב״ח, ה„תוספות יום טוב״ וזו יכלה לקסום לכל רב בישראל. שנים אחדות דחה ר׳ שמעון את כל הפניות. שלחו לו מקראקא מזומנים לצורך הנסיעה, שלחו לו כתב רבנות מאושר על ידי הממשלה — הוא החזיר הכל. כתבו אליו פרנסי הקהילה, נכבדי העדה, חברי בית הדין בקראקא, גם נשי העיר שלחו מכתב לרבנית — והכל לשוא. אחת הסיבות היתה כתבי הפלסתר, שהוציאו החופשים נגדו. אך הקנאים עוררוהו, כי אם לא יבוא „העיר הקודש תהיה לחרפת עולם ושועלים מחבלים כרם ה׳ צבאות ימשלו בה, לבלוע נחלת ה׳ ולא רק בעירנו פה כי גם בכל הערים אשר סביבותנו ובכל מחוז גאליציען יתרבו המתפרצים האלה וח״ו יגרם קלקול לדורות עולם והקולר יהיה תלוי בצואר מעכ״ת ואשמת הרבים תהי׳ בראשו חלילה אחר אשר פנה אלינו עורף״ [35].

מכתב זה זעזע אותו. עוד במכתב קודם, ששלח לקראקא הדגיש, „ששמעתי יוצא מפיו של ידידנו הרבני הצדיק מה״ר מרדכי בלאטאייז נ״י, וכן רמזתם לי במכתביכם הנעימים שאתם מסתפקים במועט ובלבד שאהיה רא׳י לשמש עץ לסתום בעד מים הזדונים שלא יפרצו ויכנסו אל המעין הקדוש — ואני שמחתי בדבריכם״ [36]. הוא רצה ללכת בעקבות אביו, שלחם במתקנים, ועוד בשנת תרי״ט פנה הוא וגיסו לממשלה במכתב חתום בידי רבנים חרדים לביטול הסמינר לרבנים שנוסד בפאדואה.

בשנת 1860 בא סוף סוף ר׳ שמעון סופר לקראקא.

באותה תקופה היתה יהדות קראקא ברובה המכריע יהדות של תורה ומסורת. לפני עליית השחר קרא השמש בסמטאות השכונה היהודית לקום לעבודת הבורא בחברת „שומרים לבוקר״, בה קראו המתאספים את כל ספר התהלים לפני התחלת תפילת שחרית. בשחרית, מנחה ומעריב היו בתי המדרש מלאים מתפללים, מניין יוצא ומניין בא. בעשרות בתי מדרש עשו בחורים לילות כימים על התורה. מעשרות „חדרים״ בקעו קולות ילדי ישראל, וגדולי התורה, ראשי הישיבות והדיינים הרביצו תורה באוזני אברכים למדנים. נזכיר כאן שמותיהם של ר׳ שלמה ב״ר זאב דב ברטראם, תחילה אב״ד בשטקוצין ואחר כך ראב״ד בקראקא (נפטר תרי״ח); ר׳ משה יעקב ב״ר יקותיאל זלמן דמביצר [37] ראב״ד בעיר; הדיין ר׳ יהושע דרזנר (המכונה באדער, נפטר תרל״ג), ששימש גם מגיד משרים בבית הכנסת של ר׳ מיכאל ציפרס; ר׳ ליב בינציצר־פריימן, מ״מ בבית המדרש „קובע עתים לתורה״; הדיין ר׳ י׳ פראנקפורטר, מבית דינו של ר׳ בר מייזלש; הדיין ר׳ אברהם מאיר גרייבר (נפטר תרמ״א); הדיין והמגיד ר׳ שאול גרינפלד, מקודם אב״ד בראווה ומחבר „אשכול ענבים״; הדיין ר׳ יעקב גולדוורט, מבית דינו של ר׳ שאול לנדאו (נפטר תרל״ג); הדיין ר׳ יהודה ב״ר משה גרייבר, מבית דינו של ר׳ משה יעקב דמביצר (נפטר תרכ״ו); הדיין ר׳ ישראל לייב ב״ר נחמיה ריכטר (נפטר תרכ״א); הראב״ד ר׳ ישראל נוימן (תקס״ח—תרמ״ח; 1808—1888) המכונה באנהייט, בעל הספרים „מחנה ישראל״ (חידושים לתלמוד בשני חלקים), „גבורי ישראל״ (הערות ופירוש לתורה ולמגילות) ו„בית יהודה וישראל״; ר׳ צבי הירש ראפאפורט, דיין בקראקא ואחר כך ראב״ד בזיכלין ומשנת תרל״ו (אחרי פטירתו של ר׳ אברהם יעננער) ראב״ד בקראקא; הדיין ר׳ צבי־הירש אלעזר רובין (נפטר תרכ״ח); הדיין ר׳ יהודה ליב וולפגאנג (נפטר תרנ״א) בן הדיין ר׳ אהרן וולפגאנג (נפטר תר״ז); הדיין ר׳ מרדכי יצחק הורוביץ והדיין ר׳ נפתלי מאיר שרנצל (נפטר תרל״ט).

נוצרו גם מרכזים חסידיים. מלבד בקלויזים של חסידי סאנז וחסידי ראדומסק התרכזו חסידי המקום גם מסביב לצדיקים, תושבי העיר. הוותיק שבין הצדיקים היה ר׳ אהרן אפשטיין, בנו של הצדיק החסידי הראשון בקראקא, ר׳ קלמן אפשטיין, בעל „מאור ושמש״, שנעשה אחרי כן אב של שושלת צדיקים (ראה לוח). ר׳ אהרן בנו הוציא את הספר של אביו, הקים בית מדרש בקראקא מול בית הכנסת הישן ואם כי לא השאיר יורשים, ממשיכי השושלת, התקיים בית מדרשו, שריכז בתוכו את האריסטוקראטיה החסידית של העיר, עד ימי השואה.

לימים התיישב בקראקא גם ר׳ מנחם אריה קוסמר ב״ר שלמה נפתלי, שהיה תחילה דיין בטשורטקוב ובבולכוב ואחר כך אב״ד בזאלשצ׳יקי ולאחר שהטיל חרם על מישהו (דבר שהיה אסור מטעם השלטון) ונאלץ לברוח מעירו, התיישב בקראקא ונעשה לרבי של חסידים. כפי שמספר גרשם באדר

---

34 אגרות סופרים, שנת תרט״ו.

35 שם, שנת תר״ך. 36 שם, שם.

37 תקע״ט—תרכ״ג. יליד קראקא, חבר בית־דינו של ר׳ שאול לנדא. לאחר מותו של ר׳ שאול נתמנה ר׳ משה יעקב ראב״ד. חיבר ספר חידושים ודרשות „מימי הדעת״ (לבוב, תרכ״ו).

בזכרונותיו, ידע האיש לעורר בלבבות תקוה ואמונה בגאולה המתקרבת והרבה מדלת העם התרכזו סביבו. נפטר בשנת תרמ״ו.

לא רק הלמדנים המקצועיים השקיעו עצמם בלימוד התורה, גם אנשי עסקים קבעו לה עתים והירבו ללמוד. כך היה, למשל, ר׳ יצחק ב״ר חיים האלברשטאם (תק״ע—תר״מ; 1810—1880) יליד ברודי, חתנו של ר׳ זלמן בורנשטיין וגיסו של ר׳ בר מייזלש, שותף בבאנק וזה לא מנע ממנו לחבר ספר חידושי תורה „שיח יצחק״ (תרמ״ב).

השכונה היהודית בקאז׳ימייז׳ על מוסדותיה היתה כעין ריפובליקה קטנה. לפי החוק היה, אמנם, תפקידה של הקהילה רק לספק את הצרכים הדתיים לציבור היהודי, אך לאמיתו של דבר הקיף אירגון הקהילה כמעט את כל החיים החברתיים של קרוב לשתי רבבות יהודים.

קיימים היו מוסדות פילאנטרופיים, שדאגו לנצרכים, ולכל אחד היו חברים תומכים וחברות פעילות. כמעט לכל חברה היה רכוש בבתים ומגרשים מעזבונם של בני העיר. כך נתקיימה חברת „הכנסת כלה״ לתמיכה בכלות עניות, חברת „ביקור חולים״ לתמיכה בחולים, חברת „נושאי המטה״ להגשת עזרה בקבורת המתים, חברת „גמילות חסדים״, חברת „מגדלי יתומים״ (נוסדה בשנת 1848 אחרי מגיפה, כשנתייתמו בעיר ששים ילדים ונשארו ללא תומך), חברת „אסיפת זקנים״ (נוסדה 1874). לבית החולים היהודי הובאו גם חולים ממקומות אחרים [38]. לדאגה מיוחדת מצד הציבור זכה המוסד החינוכי „תלמוד תורה״, שאת תקנונו חיבר עוד הרב ר׳ יואל סירקס, בעל הב״ח [39].

ההשכלה בקראקא

ברם, בחומותיה של המדינה בתוך מדינה ניראו כבר סדקים. היו כבר בקראקא יהודים צעירים, תלמידי האוניברסיטה הקראקאית ומכללות אחרות, שחונכו ברוח אידיאלים חדשים ושאפו להתמזגות עם העם הפולני. בין המתקדמים התבלטו שני אגפים, האחד — של הנוטים אחר התרבות הגרמנית — ואלה היו בדרך כלל מתונים, והשני — של הקרובים ברוחם לפולנים — והללו היו בדרך כלל קיצוניים. בין המתקדמים לבין השמרנים הקיצוניים, שהחרימו בכלל כל גילוי של תרבות זרה, היתה עוד שכבה של שמרנים מתונים, רובם ידעו את הלשון הגרמנית, קראו עתונים וספרים בלשון זו והכירו במידה מסויימת את השקפות חכמי המערב על בעיות שונות, אך ידעו להוכיח תמיד את אמיתותה של השקפת היהדות המקורית, שהיתה יקרה ללבם. הללו הירשו לבניהם ללמוד מדעים אירופיים ולא חששו להתבוללות.

עוד בימי הריפובליקה הקראקאית הותנה מתן הזכויות ליהודים בידיעת הלשון הפולנית או הגרמנית, בשליחת הילדים לבתי ספר ממשלתיים ובלבישת בגדים אירופיים. אך הגורם העיקרי להתקרבותם של היהודים לתרבות המערב היה בית הספר שבקאז׳ימייז׳. מוסד זה שגשג תחת הנהלתו של אדולף־אהרן לוויצקי [40] וקנה לו השפעה על חיי היהודים בעיר. אמנם רק יהודים מעטים שלחו את ילדיהם (ובמיוחד את הבנים) לבית הספר הזה, בכל זאת הורגשה במשך הזמן השפעתו.

מבחינה כספית תמכה הממשלה במוסד זה רק חלקית — 75% מההוצאות כיסתה הקהילה — עד שנת 1871, שאז עבר בית הספר לידי העירייה. גם יהודים כד״ר י. ורשויער ושלמה דיכס נתנו סטיפנדיות לתלמידי המוסד. הודות למבנהו של בית הספר יכלו בוגריו להמשיך בבתי ספר תיכוניים בעיר. בשנת הלימודים 1851/2 למדו 40 מבוגריו בגימנסיות, 14 בבית הספר הריאלי, והמספרים האלו הלכו ועלו עד שבשנת 1873 למדו בבתי הספר התיכוניים בקראקא 105 יהודים בגימנסיות, 69 בבית הספר הריאלי הטכני ו־17 בסמינר למורות [41].

באוניברסיטה הקראקאית למדו :

השנה	פאקולטה למשפטים	אחוז היהודים	פאקולטה לרפואה	אחוז היהודים
1851	2	2.0	13	13.4
1853	1	1.3	12	11.4
1854	—	—	7	8.5
1855	1	1.7	9	14.0
1859	6	4.3	12	14.6
1868	18	12.8	13	10.5
1869	24	13.3	14	7.3

38 בית החולים הישן נמצא לפנים בשטח שבין השוק החדש ורחוב מיודובה. בקרבת המקום בו נמצא לאחרונה בית הכנסת „בית ישראל״. בגלל צרות המקום וסכנת ההתמוטטות שנשקפה לבנין, קנתה הקהילה מגרש ברחוב סקבינסקה, אך מחוסר אמצעים לא נגשה לבנין בית החולים. הוצאות בית החולים היו ההוצאות העיקריות של קופת הקהילה. תכנית הבניין אושרה מחדש בשנת 1861. כיוון שאחרי השריפה בקראקא הוקמה קרן מתרומות המדינה כולה והקרן לא נוצלה, פנתה הקהילה בבקשה להלוות לה כסף מאותה קרן לצרכי בניין בית החולים. הקיסר אישר את הבקשה, אך העירייה לא הסכימה. האגף הראשון של הבניין הוקם רק בשנת 1865, אחר מאמץ רב של כל הציבור היהודי. העשיר שלמה דיכס עצמו נדב אז 10.000 כתרים. בשנת 1896 הוקם אגף הנשים, ובשנת 1897 — אגף מחלות הילדים.

39 למוסד זה היו בתים אחדים בשכונה היהודית, מעזבונם של נדבנים. בשנת 1850 למדו בתלמוד תורה 208 ילדים ב־4 כתות. עבדו אז במוסד 4 מלמדים, 2 עוזרים ושמש.

40 1797—1860. יליד ראדום. למד באוניברסיטה בווארשה ואחר כך בקראקא. הכין תכנית לימודים לבית הספר לילדי ישראל בקראקא וקיבל את הנהלתו בשנת 1834. בתפקיד זה נשאר עד מותו. החרדים נלחמו בו קשות והלשינו עליו שהוציא תעודות בכסף למעוניינים לכך. לוויצקי היה מתבולל פרו־פולני, ופאטריוט נלהב. מלבד החוברת הנ״ל פירסם גם : Pädagogische-Kritische Winke.

41 גליון 52, 1873 .Allgemeine Zeit, d. Jud

בבית הספר הטכני הגבוה למדו יהודים :

1851 — 7
1854 — 9
1859 — 14
1868 — 10

עוד בשנת 1840 [42] יסדו המתקדמים בקראקא אגודה דתית־תרבותית והקימו היכל תפילה עם מקהלה. מספר חברי ההיכל הגיע אז ל־56. תפקיד האגודה, לפי תקנונה, היה להעלות את הרמה המוסרית והחמרית של היהודים ולשחרר את הציבור היהודי מעול השמרנים, לתת חינוך אירופי לנוער ולמנות מטיף ומנהיג רוחני שלא יהיה תלוי ברב [43]. מספר המתקדמים היה קטן והם לא יכלו לפרנס מטיף קבוע. בשנת 1843 היה מספר היהודים בעיר קראקא 13.080, מהם קיבלו זכויות אזרחים רק 196 איש וספק אם כל אלה היו ממצדדי הריפורמה הדתית. בשנת 1848 יסדו המתקדמים היהודים בקראקא, ברית לפיתוח בעיות הרוח והחומר של היהודים, דוגמת אגודות כאלו בווינה, לבוב וברודי. בראש הברית עמדו אברהם גומפלוביץ וד״ר יוסף אטינגר.

בתיהם הפרטיים של המשכילים נעשו מרכזים וטרקליני פגישה למתקדמים ולחלק מן החרדים המתונים, שהרגישו קירבת־מה למתקדמים והתעניינו בחדשות העולם. הטרקלין המרכזי בקראקא היה של משפחת יצחק מיזס. לשם באו המנהל לוויצקי, מנהיגם של המתבוללים הקיצוניים אברהם גומפלוביץ [44], גיסו של הרב מיזלש, החלפן ר׳ ישראל אהרן בורנשטיין, הנגיד ר׳ יצחק האלברשטאם [45], רופא בית החולים היהודי ד״ר הנריך רוזנצוויג [46], הרופא ד״ר זיגמונד קירשבוים שיצר דת חדשה. את האורחים היה מקסים בשיריו בן אחיו וחתנו של יצחק מיזס [47], פאביוס מיזס.

מנהיגי המתקדמים היו ברובם אנשי מדע. לאחדים מהם יצאו מוניטין. ד״ר יונתן ורשויער (1820—1883) רופא ומחבר ספרים, שימש יועץ העיר והתפרסם כעתונאי פולני נלהב ולוחם על זכויות היהודים (לפי שיטתו) ; ד״ר ליאון בלומנשטוק, חבר ועד היכל הנאורים, עמד על סף מינוי לפרופ׳ באוניברסיטה ; ד״ר יוסף אטינגר נתמנה מנהל בית החולים היהודי, חיבר ספרים בתולדות הרפואה וכיהן כיועץ הקהילה והעיר, ועורך הדין שמעון סמואלסזון [48] נבחר לציר לפארלאמנט הגאליצאי הראשון.

בזמן הראשון לבואו של הרב ר׳ שמעון סופר לקראקא שררו יחסים תקינים בינו לבין המתקדמים. אמנם, לפני בואו של הרב לעיר כתב אברהם גומפלוביץ ב־ Jahrbuch für Israeliten (תרי״ט) של וורטהיימר מאמר, בו הביע את הדעה שהעיר קראקא זקוקה לרב מודרני, שידע לכלכל את צרכי הציבור היהודי בהתאם לדרישות התקופה, אבל עם בואו של ר׳ שמעון סופר לעיר נדפסה כתבה ב־ Allgemeine Zeitung des Judentums (1861, מס׳ 15) — וזו נכתבה ללא ספק על ידי אחד המתקדמים — בה מסופר, שהרב שרייבר בא לעיר ונתקבל על ידי כל המפלגות בהתלהבות ומתוך שמחה כנה.

גם המטיף בהיכל הנאורים יצחק מיזס חי בשלום עם ר׳ שמעון סופר, קיבל ממנו את כתב היד של „ילקוט שמעוני״ והשתמש בו בספרו „צפנת פענח״. למנהיג הנאורים ד״ר יעקב דרובנר, שנידון למאסר שנתיים על השתתפותו במרד יאנואר הפולני, נתן ר׳ שמעון תעודת התנהגות טובה. אבל מצב זה לא האריך ימים.

על אביו סיפרו, כי בשעה ששמע הצעת אחד הרבנים לייסד קרן לשם השגת חוק, המשחרר את התלמידים היהודים מלימוד בבתי ספר בשבתות וימים טובים, השיב : הייתי מקים קרן גדולה פי חמשה מזו לו יכולתי להשיג חוק המרחיק בכלל את היהודים מבתי ספריהם של הגויים. הסיסמה היתה : התרחקות מתרבות אירופה ומן התבוללות והתבצרות בתוך חומה רוחנית בבדלת ושמירה על הגחלת עד ביאת הגואל. זו היתה גם השקפת ר׳ שמעון. הוא לא הכיר בשום פשרה ולא האמין באפשרות של פשרה. וגם הציבור החרדי בקראקא לא היה מוכן לפשרות באותה תקופה.

---

42 Bałaban: Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu.

43 שם.

44 כתב בגרמנית : "Pflichtlehre", "Erinnerungen...".

45 נפטר בקראקא. את חידושיו לתורה הוציא בנו המשכיל הידוע שז״ח הלברשטאם (שזח״ה) בשם „שיח יצחק״ (תרמ״ב).

46 מחבר הספרים "De apoplexia", "Choleram medendi Jud". פאטריוט פולני נלהב. שלושת בניו השתתפו במרד בשנת 1846.

47 1802—1883. יליד לבוב. בילדותו נחשב ל„עילוי״. זמן־מה הסתופף בחצרות צדיקים, אך לאחר מכן נתפס להשכלה. נשא לאשה בת סוחר עשיר מקראקא והתיישב בעיר. עסק במסחר ונכשל וכאשר הקימו המתקנים את היכלם בקראקא נעשה שם מטיף. מת בטהורן, אליה עבר לגור באחרית ימיו. היה היהודי הראשון, שנתקבל כחבר ל„אגודת האמנות והמדע על שם קופרניק״ בטהורן. בספרו : Beitrag zur Wirdigung der Wirren im Judentun (1845) התנגד לשימוש ברעיונות פילוסופיים זרים להסברת תורת ישראל, שהיא ביסודה תכנית של משטר חיים לאשרו של האדם. חיבר גם ספר „צפנת פענח״ בגרמנית עם תוספות בעברית בשני כרכים על הקבלה על יסוד כתב־היד „שם עולם״. פירסם מחקר : Bendikt: Spinoza und sein Verhältniss zum Kriticizmus (1869). ספורו מחיי היהודים בגאליציה Der Iluj תורגם לרוסית ולאונגרית.

48 1814—1881. בעל הכפר גורקה. פולני נלהב. בחגים לבש בגדי פולין מסורתיים וחגר חרב־קרבלה. חבר הוועד הלאומי בשנת 1848. יחד עם הנסיך ספיכה מימן את הוצאת העתון הדימוקראטי בקראקא „קרי־הארץ״. שימש נשיא הקהילה בקראקא. חיבר : De jure fisci (1837).

באדישות, ואולי בסקרנות אוהדת, התייחסו חרדי קראקא למשכילים הראשונים כר׳ פנחס אליהו מווילנא [49], ור׳ זאב שיף [50], אבל משנתגלו פעולותיה ההרסניות של ההתבוללות הלוחמת בתוך הקהל, ניגשו השמרנים לבער כל זכר של תרבות זרה. המלחמה בחדירת תרבות זו לשכונה היהודית החלה עוד בתקופת רבנותו של ר׳ בר מייזלש. ב״אלגמיינה צייטונג דעס יודענטומס״ 1850 (גל׳ 24) מסופר על גירוש מספר צעירים מבית המדרש על שעיינו בחשאי בספרי מדעים, ובגליון שלאחריו מסופר על ארגון של שמרנים לוחמים, שהוקם בקראקא על מנת לעקור מן השורש את כל הצעירים הלומדים חכמת הגויים. את שמותיהם היו מפרסמים בבתי המדרש. בין האברכים המשכילים בקראקא שבאותו זמן יש להזכיר את שלמה זלמן חיים האלברשטאם (שזח״ה) [51] ואת אברהם ווייצנפלד [52], ובין המגורשים — את הירש יוסף דינר [53] וולף בירנבוים [54]. קבוצת קנאים בראשות ר׳ אלימלך חסיד־אייזנטאל, בנו של הצדיק ר׳ פנחס מגניוושיב ור׳ ישראל מייזלש [55], בנו של הרב, היו משוטטים בבתי מדרשות ותולשים מן הספרים דפים בהם היו מודפסות אותיות לאטיניות.

תסיסה זו הביאה צעירים אחדים מבני קראקא לעזיבת המקום ולנדידה למקום תורה בחוץ לארץ. חלקם מצא אחר כך את מקומו במערב. ונזכיר כאן את בניו של המגיד ר׳ יהודה ליב בינציצר — הד״ר ישראל מאיר פריימן [56] ואחיו יצחק אייזיק פריימן [57], יוסף חוצנר [58], יוסף זינגר [59] ואשר אדוארד בירנבוים [60]. הותקפו על ידי הקנאים גם אנשים כמו ר׳ פייבל גולדשטוף (תק״פ—תרל״ח ; 1820—1878), בן בתו של ר׳ ברוך פרנקל אב״ד ליפניק בעל ״ברוך טעם״. ר׳ פייבל היה חרד, בחיצוניותו לא נבדל מיתר תושבי הרובע היהודי בקראקא. הוא כתב שירים לרגל מאורעות מקומיים, כיום הולדתו של איזה נגיד, וחיבר קינות למותם של פרנסי הקהילה. שלח כתבות, רשימות, הערות ומאמרים עמוסי מליצות לעתוני המשכילים ואחר כך היה אוסף אותם ומוציאם בחוברות כ״לקט אמרים״ (תרנ״ה), ״מליץ יושר״ (תרל״ו). ר׳ פייבל פירסם גם ספר ״מגילת דמשק״ על הרדיפות בדמשק וכרגיל הוסיף לספר זה שירים ומליצות ״צרור פרחים״. אך כשהוציא ספר ״קורות העולם״ בשני כרכים, שהוא ביסודו סיפור על מלחמות העמים מבריאת העולם עד ימי המחבר, עבודה תמימה וילדותית, לא עברו על כך בשתיקה, אעפ״י שהמחבר לא העז לפרסם את ספרו בלא הסכמת דייני הביד״צ בקראקא, שאותה קבע בראש

---

49 משכיל, בעל ״ספר הברית״ וספרים אחרים. בילה בקראקא את שנות חייו האחרונות ומת בשנת תקפ״ב.

50 תקכ״ח—תר״ב. יליד זאמושץ, נכד ר׳ יואל בעל שם. מגיה בבית דפוס של שמיד בווינה. לאחר מכן פנקסן בבאנק של מייזלש והורוויץ. עמד בקשרים עם משכילים כנחמן קרוכמאל. פירסם ספר ״מנחת זכרון״ על ״ערובין״, נפטר ונקבר בקראקא.

51 תקצ״ב—תרס״ו ; 1832—1906. יליד קראקא ותלמידו של הראב״ד ר׳ אברהם יענער. משנת 1860 גר בביילסקו כסוחר עשיר. היה בעל ספרייה גדולה והוציא לאור הרבה ספרים מכתבי יד עם הערותיו.

52 1838—1897. מן המשכילים המתונים, מעריצם של שי״ר ויצחק מיזס. פירסם מאמרים בעתונים. פ״ה ווטשטיין הוציא ״חליפת מכתבים״ בין ווייצנפלד וחבריו המשכילים.

53 1833—1911. יליד קראקא. למד שם בבית המדרש אצל ר׳ אברהם יעננער ור׳ משה יעקב דמביצר. למד באוניברסיטאות שבבון ובהידלברג. בשנת 1862 הוזמן לכהן כמנהל בסמינר לרבנים באמשטרדאם. בשנת 1874 נתמנה רב באמשטרדאם ובהולאנד הצפונית. היה רב חרד. זכה לאותות הצטיינות מן השלטונות. כתב : Die Teorien über Wesen und Ursprung der Tosefta. Kritisch dargestellt (Amsterdam 1874). 5 כרכי הגהות ל־14 מסכתות התלמוד (פראנקפורט 1896—1905). אחר מותו הוציא בנו הערותיו למשנה תורה : "Adnotationes Criticaead Mosis Maimonides codicem Mischne Tora" (1929).

54 1836—1887. יליד קראקא. שם למד באוניברסיטה רפואה, השתלם בצרפת. עבד בטומאשוב. בנו — המוסיקאי זדז׳יסלב בירנבוים.

55 תק״פ—תרל״ה. אב״ד בשדליץ ואחר כך דיין בקראקא. היה בעיר בית כנסת שנקרא על שמו — ר׳ ישראלס.

56 1832—1884. יליד קראקא. בן 13 נדד לאונגריה ללמוד בישיבות משם נדד ללייפציג ולוורוצלאב. ב־1860 קיבל תואר ד״ר בויינה התרת הוראה קיבל מהרב בוורוצלאב ר׳ גדליה טיקטין. נתמנה רב בפולנאה ואחר כך באוסטראה. הוציא את ״והזהיר״ (חלק א, לייפציג תרל״ג, חלק ב ווארשה תר״מ). היה חתן ר׳ יעקב עטלינגער, אב״ד אלטונה.

57 יליד קראקא. חי בלייפציג. הוציא לאור את הספר ״הגיון הנפש העזובה״ מאת ר׳ אברהם ב״ר חייא הנשיא עם הקדמה על המחבר ופעולתו. נפטר תרמ״ו (1886).

58 1844—1914. יליד קראקא. בשנת תר״ל (1870) נתמנה רב בבלפאסט. בשנת 1897 קיבל מישרת מרצה במונטפיורי קוליג׳ ברמסגיט. פירסם עבודות רבות בבטאונים גרמנים, אנגלים ועברים. החשובות בעבודותיו : 1) ״ליל שימורים״, דברי הומור ; 2) תרגום לעברית משירי מירזה שפפה ; 3) ספר Modern Judaism ; 4) מונוגראפיה על עמנואל הרומי כסטיריקון עברי ; 5) המשוררים העברים בימי הביניים (אנגלית) ; 6) זכרונות בעברית ; 7) ההומור והאירוניה בתנ״ך (אנגלית).

59 1842—1911. יליד קראקא. חזן וחוקר מוסיקה של בית הכנסת. חזן בביטום, נירנברג ווינה. ספרו החשוב Die Tonarten des traditionellen Synagogengesangen in Verhältnis zu den Kirchentonarten.

60 1855—1920. יליד קראקא. למד מוסיקה וחזנות אצל זולצר ודויטש. בשנת 1872 נתמנה חזן במאגדבורג, בשנת 1874 — בביטום. חוקר מוסיקה של בית הכנסת, פירסם : "Über den Ursprung der Tradition im Synagogengesang" ; "Über die Verdienste der Gaonim in die jüd. Liturgie und den Synagogen gesang"; "Zur Geschichte der Kol Nidre"; "Zum Gädächtnis Salomon Sulzers".

ספרו. לא עמדה לו למחבר הסכמת הדיינים וסערה של מחאות פרצה בעיר.

ברם, הדי ההשכלה חדרו אף לבתי השמרנים. מתתיהו צונץ, בנו של רודף המשכילים ר' אלימלך חסיד, התחיל מפרסם כתבות ומאמרים בענייני חכמת ישראל בעתונות העברית ולבסוף הוציא ספר על תולדות רבני קראקא בשם „עיר הצדק" (למברג תרל"ד). וגם ר' חיים נתן דמביצר, אחיו של ר' משה יעקב (הראב"ד) החל להתעניין בהיסטוריה. ר' חיים נתן, אף על פי שהיה דיין ואחר כך ראב"ד, לא הסתפק עוד במחקר ש"ס ופוסקים, אלא פירסם ספרים בשטח הספרות הרבנית, שחשיבותם לא בפלפול ובפרשנות אלא במגמתם הציבורית ובמטרתם לגשור גשרים בין הדת והחיים לנוכח התפתחות הציביליזאציה. הוא הוציא ספר „מגיני ארץ ישראל" — מכתבי רבנים בדבר התמיכה בעניי ארץ ישראל (תרי"ב) ו„מודעה לבית ישראל", מכתבי רבנים בדבר אפיית מצות במכונה (תרי"ד), מעזבונו פירסם בן אחיו ספר שו"ת בשם „תורת חן" (תרנ"ו).

ברם, ר' חיים נתן התעניין גם בתולדות היהודים בפולין ובשטח תולדות רבני פולין נעשה לגדול הידענים. למחקר תולדות ישראל התקרב בהשפעתם של יום טוב ליפמן צונץ, גרץ וקויפמאן, שאותם הכיר באופן אישי במסעיו בגרמניה ועמהם החליף מכתבים. ספרו „כלילת יופי" על תולדות רבני לבוב וקראקא הוא יצירה מקורית בעלת חשיבות יסודית להכרת תולדות משפחות רבנים, אירגון הקהילות והחיים הפנימיים בתוכן. ספרו „מכתבי בקורת" היה בשעתו הספר היחיד על „ועד ארבע ארצות" ופעולתו.

ובמות הרב ר' אלכסנדר לנדא, זמן קצר לאחר מות אביו ר' שאול, לא מצא נכדו של ר' אלכסנדר, יחיאל לנדא, דרך אחרת להספיד את סבו ואבי סבו אלא בשירי קינה, המורכבים משלושים ושלושה בתים וכל בית מורכב משש שורות, „משנה שברון". שלמה יעקובזון, ממשכילי קראקא, הוציא לאור ספר שירים בעברית „שירי שלמה" (לבוב תרט"ו) ומשה מרגליות חיבר גם הוא אוסף שירים „מנחת בכורים".

בשנת 1876 הורגש כבר צורך בספרייה עברית ציבורית בקראקא, אותה פתח יצחק מחאוף.

הראציונאליזם החל חודר ומתפשט אפילו בין השמרנים. בן קראקא חרד כר' יעקב געזאנג (תקע"א—תרמ"ו; 1811־1886), שפירסם רשימות ב„המגיד", חיבר ספר „דברי חכמים וחידותם", בו ביאר את אגדות התלמוד כסמלים ואליגוריות.

מקום מיפגשם של המשכילים המתונים הללו היתה חנות הספרים העבריים של אהרן פאוסט [61].

מאבקו של רבי שמעון סופר עם החפשיים

רבי שמעון סופר ראה את המתרחש ופחד מפני הבאות. הוא ראה את תפקיד חייו בהרחקת היהודים מתרבות זרה ובהחדרת אמונה פשוטה, תמימה, עממית, רחוקה מן הפילוסופיה ההרסנית לתוך לבם. עדות לכך יש במכתבו להרב הצדיק ר' חיים מסאנז, שפנה אליו בדבר הדפסת „עין יעקב" באידיש, דבר שיכול היה — לפי דעתו של ר' חיים — לחזק בעם את האמונה בגשמיות הבורא. ר' שמעון השיב לו: „אלולא דמסתפינא לדבר נגד דעת הר"ה הייתי אומר הלואי שכל עמי הארץ והנשים יקבלו הדברים כפשוטן ואם גם יבואו להגשים דברים הרוחניים והנעלמים. אלו הגשמים הם גשמי ברכה ומעולם לא כבו הגשמים הללו את המערכה, מערכת אלהים חיים ומוטב שיהיו שוטים כל ימיהם ושטותם אהוב להו לקיים מצוות ה' ולמסור נפשם עליהם יותר מאלו החכמים בעיניהם להרחיק כל הגשמה מצבא רומה, עד שהפשיטו תורת ה' תמימה והציגוה ערומה, באמרם כל כבודה בת מלך פנימה, יעשו כל המצוות למשלים ולמליצות" [62].

מובן, שאדם כרבי שמעון סופר לא יכול היה להשלים עם המתבוללים, ובפרט שנראו כבר תוצאות ההתבוללות. עוד במחצית הראשונה של המאה הי"ט היו בקראקא משפחות, שאכלו טריפות, ולפי החוק היו מחוייבות לשלם תשלום מיוחד לחוכר מס הבשר הכשר, כי בקנותן בשר טריפה נמנעו בזה מלשלם מס עקיפין, שהיה מוטל על כל יהודי לצרכי הקהילה. הופיעו גם מומרים בין היהודים בקראקא. בשנת 1846 המירה דתה משפחת שלמה, פיינטוך, כדי לקבל חנות בשוק המרכזי של העיר. אחרים המירו דתם, כדי לקבל מסבאות במרכז העיר. 18.000 יהודים היו בשנת 1869 בקראקא ומהם היו ללא ספק 80 אחוז יהודים חרדים, אבל ר' שמעון סופר פחד מן האפיקורסות שהתפשטה ואיימה לבלוע את היהדות הנאמנה.

ר' שמעון סופר הסתמך על ההחלטה שהשיג הרב ר' דוב מייזלש בשנת תקצ"ט. החלטה זו מאת הסינאט של הרפובליקה הקראקאית, מסרה את בחירת 12 המועמדים לחברי הוועד היהודי לידי יושב ראש הוועד, לנציב המחוז ולרב. מאחר ששני הראשונים לא היו מעוניינים, בתורת נוצרים, במינוי המועמדים, היתה השפעתו של הרב מכרעת. על החלטה זו סמך הרב ר' שמעון ולא נתן לנאורים אפשרות להיבחר לוועד. אך הללו לא ויתרו על צינור השפעה חשוב זה. בשנת 1862, לאחר שנבחרו לוועד היהודי שני שמרנים מתונים (ש' דיכס, מ' לבנהיים) וארבעה קיצוניים, הגישה קבוצת אינטליגנטים יהודים מחאה לעירייה נגד שיטת בחירה כזו לוועד היהודים. הבחירות בוטלו. בבחירות החדשות נבחרו שניים מן המתקדמים כממלאי מקום אך הם ויתרו על תפקידם. שיטת בחירות זו בוטלה רק לאחר שלוש שנים ולפי השיטה החדשה נבחרו לוועד היהודים מתקדמים אחדים ובראשם ד"ר שמעון סמואלסזון. על יושב ראש הוועד, ברונובסקי, הטילה העירייה להקים ועדה, שת־

61 ייסד בית מסחר גדול לספרים עברים בקראקא בשנת 1866. הוציא קטלוגים לספרים. במותו (בן 62) נמכרה חנותו ב־15.000 כתרים. היה אחד העסקנים מחוגי המשכילים־המתונים בעיר.

62 אגרות סופרים, שנת תרכ"ג.

כין הצעת תקנון חדש לארגון המינהל היהודי ברוח הזמן.

אולם סכנה גדולה מזו נשקפה לשמרנים. לאחר וויכוח ממושך, נתקבל בפארלאמנט הגאליצאי תקנון לערים, שצימצם את סמכותו של הוועד היהודי. הסעיף XXIII קבע, שליד העירייה יוקם וועד בן 21 יועצים יהודיים לטיפול בבעיות היהודים. בשנת 1866 התקיימו בחירות לעיריית קראקא ואז נבחרו 12 יועצים יהודים, רובם נאורים. היועצים הללו יסדו וועד לשאלת היהודים ואז פרצה המלחמה בין וועד היהודים לוועד העירייה.

היתה גם חזית שנייה למלחמה זו. יצחק מיזס עזב את קראקא בשנת 1863. בשנת 1867 נתמנה במקומו מטיף בהיכל הנאורים שמעון דנקביץ[63]. המינוי אושר על־ידי ראש העיר ואז החלו הנאורים לדרוש, שמשכורת המטיף תכוסה מתקציב הקהילה. ר' שמעון סופר התנגד. בוועד היהודים נדחתה הצעת הנאורים בששה קולות נגד ארבעה. בתגובה לכך פירסם מנהיג הנאורים אברהם גומפלוביץ כרוז „דבר בעתו״, בו הציע לקבוע משכורת למטיף כמשכורת הדיינים. כשנדחתה הצעה זו, הוציא גומפלוביץ כרוז שני, בו קרא לגרש את הרב, שבא מארץ זרה ורוצה להרוס את אחדות ישראל, כאשר נעשה באונגאריה. הוא דרש לבטל בכלל את משרת הרב ולחלק את עבודתו בין שש הדיינים והמטיף. הנאורים שבוועד היהודים הגישו את העניין למחלקה היהודית שליד העירייה ושם הוחלט לכסות את משכורתו של המטיף מתקציב וועד היהודים.

אך גם חזית שלישית היתה לאותה מלחמה, בה התקיף הפרופ' יוסף אטינגר את החרדים. מבצרם של החרדים היתה ה„חברה קדישא״, שטיפלה בעסקי בית הקברות. היא היתה מקור הכנסות נכבד, שחיזק את השמרנים. שכן כל יהודי היה מוכרח, במוקדם או במאוחר, להזדקק לחברה זו. ד״ר אטינגר יצא נגד החברה, שלא אושרה על־ידי הממשלה וכמוסד פרטי מצצה, לפי דבריו, את דם הציבור, בשעה שבהכנסות החברה אפשר היה לבסס את קיומה של הקהילה. הוא תבע : 1) ההכנסות מן הקבורה תבואנה לקופת הקהל, 2) החברה תמסור דין וחשבון ממצב קופתה לקהילה, 3) אם ה„חברה קדישא״ תמאן להסכים לדרישות אלו יש לפרקה ולהקים במקומה חברה חדשה.

כשהחל המטיף דנקביץ לסדר קידושין, הגיש ר' שמעון סופר תלונה לנציבות, בהוכיחו, שהמחלקה לענייני היהודים שעל יד העירייה מסיגה את גבול וועד היהודים שהוא ורק הוא מוסמך לטפל בענייני הדת. העירייה העבירה את הבעייה למדור החינוך שבמחלקה היהודית ושם הובעה הדעה, שמינויו של דנקביץ הולם את התקנון הזמני משנת 1866 סעיף CXXIII. לפי עדות זו, שימש הוועד היהודי לפנים רק כיועץ לענייני היהודים לסינאט של הרפובליקה הקראקאית או לעירייה וכעת, מאחר שהריפובליקה אינה קיימת עוד ועל־יד העירייה נוסדה מחלקה מיוחדת לעניינים אלה, הרי וועד זה מיותר לגמרי. העניין הועבר לנציבות ושם פסקו לטובת הוועד. הסכסוך הגיע למשרד הדתות. לווינה נסעו מטעם הנאורים דוד רפפורט ואברהם גומפלוביץ, ושם השתדלו בעזרת המטיף א' ילינק, אצל הממשלה. עוד העניין בטיפול וכבר הופיעה החוקה החדשה משנת 1867 באוסטריה ואחריה החוק מיום 28.5.1868. אז נתבטלו גם „הוועד היהודי״ וגם „המחלקה״ שעל־יד העירייה ונוצרה „הקהילה היהודית הדתית״, שנבחרה בשיטה קוריאלית. מן המוסד נלקחו ענייני המשפט והמסים. בשנת תר״ל נערכו הבחירות. נבחרו אז שלושים צירים, מהם ששה נציגים (פארשטהער) ו־24 יועצים (ביירעטע). לצירים נבחרו אז רק 2 מתקדמים (סמואלסזון ומנדלסבורג), אבל לנשיא הקהילה נבחר ד״ר סמואלסזון — נציג הנאורים. אחרי מותו שימש נשיא הקהילה הדתית אלברט מנדלסבורג, בנקאי, ציר לפארלאמנט האוסטרי, מתבולל, שלבסוף המיר את דתו.

ידם של הנאורים היתה על העליונה. דנקביץ נשאר על כנו ושימש גם מורה לדת בגימנסיות שבעיר. בשנת 1869 קיבל גם מישרת מנהל בית הספר היהודי. וגם זה היה נצחונם של הנאורים. אחרי מותו של לוויצקי ועם בואו של רבי שמעון סופר קיבל את משרת מנהל בית הספר מרדכי ווינטר, יהודי ממוראביה, ששימש עד אז מורה לדת בבית הספר (חיבר ספר לימוד „דת מורשה״) ועמד לימין הרב בכל מלחמותיו בנאורים. בזמנו עמד בית הספר תחת השפעת החרדים. לשונות ההוראה היו פולנית וגרמנית. כשהנהיגו בשנת 1867 את הלשון הפולנית כשלטת בבית הספר, נאלץ ווינטר, שלא ידע לשון זו, לעזוב את מישרתו. אמנם הוא לא וויתר על המאבק בשאלת חינוך הנוער ויסד יחד עם זלמן פישר בית ספר לפי תכנית ממשלתית בתוספת תכנית רחבה ללימודי היהדות, אבל המוסד הזה לא יכול היה להתחרות בבתי ספר ממשלתיים, שהלימוד בהם היה חינם. ווינטר הסתפק במישרת מזכיר הקהילה ומזכירו הפרטי של הרב.

אך גם דנקביץ לא האריך ימי שבתו בקראקא. בשל הרדיפות נגדו מצד החרדים, נאלץ לעזוב את העיר.

מישרת מטיף בקראקא קבל ד״ר מוירוצי דושק. הנהלת בית הספר, שהלך והתפתח, נמסרה לידי המתבולל מאיר

---

63 נולד בטשנסטוכוב בשנת 1841. בשנת 1859 נתקבל לאקדמיה הרפואית הכירורגית בוורשה. למד גם פילוסופיה באוניברסיטה הוורשאית. היה חברם של א. קרויסהר והנריך מרצבאך. בניגוד למתבוללים קיצונים אלה היה דנקביץ בעל רגש יהודי לאומי. להשקפותיו נתן ביטוי בהרצאות ובמאמרים.
הוא דרש לכנס פניני ספרות עממית כפתגמים, משלים וכד'. זה עורר מחאות בין המתבוללים בוורשה. דנקביץ השתתף במרד של שנת 1863. לאחר שנפצע ברח לקראקא. שם השתלם באוניברסיטה וקיבל תואר ד״ר. שימש מורה לדת בגימנסיות. לאחר שעזב את קראקא נתמנה לרב באיסטראקוביץ ובשוואץ. בשנת 1883 היה רב בבירנבוים, בשנים 1886—1889 היה רב ראשי בבולגריה. אחר כך היה רב במבה. חיבר ספרים ללימוד דת ישראל ותירגם לפולנית ספר במקצוע זה מאת פטר בער.

מונק. בשל חוסר האפשרות לריכוז כל הילדים במוסד חינוכי אחד, הוקם בית ספר שני ושלישי. לנוער המבוגר, האנאל־פאבתי, נוסד בית ספר ערב. כאן פעל במיוחד המורה והסופר שלמה שפיצר [64]. מוסדות החינוך נתמכו ע״י חברת „אליאנס איזראעליט״, שסניפה הוקם בקראקא בשנת 1867. בראש החברה עמד ד״ר סמואלסזון ועם חבריה נימנו גם חרדים. לאחר שהממשלה פירקה את הסניף, הוא אורגן מחדש על־ידי ד״ר דושק בשנת 1880. חברה זו החזיקה על חשבונה את בית הספר היהודי למלאכה שבעיר, אשר הוקם מכספו של הד״ר ארנולד רפפורט [65] הציר לפארלאמנט האוסטרי.

השלטון בקהילת קראקא עבר לידי המתבוללים. ר׳ שמעון סופר היה מיצר על כך וחרד לבאות. הוא הבין יפה פירושה של עבדות בתוך חירות, עליה כתב עוד אביו הגאון מפרש־בורג:

„והנה אנחנו כשבויים ממלחמת החורבן... אנו מחויבים לדרוש שלומם ולהתפלל עליהם (על העמים בקרבם אנו יושבים)... אבל בכל זאת אין רע אם נוחיל ונצפה לשוב לאחוזת נחלתנו״ (תשובות ח״ו, פד). „המלכות נותנת חירות לישראל ומגביהתם ומקרבתם... והיא... צרה גדולה מרא־שונה. שבעה״ר כל מגמת ישראל אז להתקרב אל שרי מלוכה וללכת בעקבותיהם ולעזוב תורה ומצוות מרצונם וזה נקרא שעבוד ולא עבדות, כי בני חורין מעבדות הם אך טומאת הארץ מושלת בהם (דרשות, חלק א, דף פב, ב). כל מה שאנו רוצים להתקרב עמהם ולנהוג במנהגיהם, הקב״ה מטיל שנאה בינינו לבינם״ (מגילת ספר, עמ׳ 42) [66].

כשפרצה המלחמה בין סאנז וסאדיגורה, הבין ר׳ שמעון את גודל הסכנה הצפויה ליהדות המסורתית מן המריבות והגידופים ההדדיים, שעה שהנאורים מחכים לשעת כושר כזו. הוא כתב לדייני סאדיגורה, שיהיו זהירים „ולא ישמע על פני חוץ כי חלק לב עם ה׳ ונעשו כתות כתות ולא ינתן פתחון פה להאפיקורסים... נעשתה מחלוקת זו לשיחה בפי יושבי קרנות ובבתי משתאות ובעלי העתים ערלי לב וערלי בשר״ [67].

הוא ראה יעוד לעצמו לשמש סכר „לסתום בעד המים הזדונים״. ולפיכך ניגש לארגן את היהודים השמרנים למל־חמה במשכילים, שפעולתם התפשטה בכל גאליציה. יצחק ארטר, יוסף פרל, יהודה מיזס עשו את שלהם בשעתם. כעת חירף יהושע השיל שור, בעל „החלוץ״, את כל הקדוש ללב היהודי שומר המצוות. בערי גאליציה נוסדו עשרות חוגים להפצת תרבות המערב בין היהודים. בפארלאמנט הראשון למדינת גאליציה היו שלושה צירים יהודים, כולם נציגי המתבוללים: מרקוס דובס מלבוב, מאיר קאליר מברודי וד״ר שמעון סמואלסזון מקראקא. את מסירותו של סמואלס־זון לפולנים אפשר לראות בתשובתו לד״ר אמיל ביק, שטיפל בהקמת איגוד יהודי גאליציה „שומר ישראל״: „לנוכח כוונות רכוז כאלה יש להדגיש שלנו, ליהודים, יש תפקיד קדוש אחד והוא: טובת הארץ בה אנו דבקים בכל לבנו, ועתידו של העם עמו קשורים אנו בקשר של מאות שנים יברית של מסורת משותפת״. הכוונה, כמובן, לארץ פולין ולעם הפולני. אבל האירגון „שומר ישראל״ הוקם ותפקידו היה להפיץ השכלה בין יהודי גאליציה, לחנכם ברוח פרו־אוסטרית (אחר כך נשתנה הכיוון לפרו־פולני). נוסדו אגודות להתקרבות יהודים לנוצרים, כמו „דורשי שלום״, גדל מספר סניפי החברה „אגודת אחים״, שאליה היו שייכים יהודים ונוצרים מתקדמים.

לאחר שכבשו הנאורים את השלטון בקהילות הגדולות — לבוב, קראקא וברודי — התכוונו לפרוש רשתם על המדינה כולה ולהשתלט על עיירות גאליציה, אך הללו היו מאוכלסות על ידי רבבות רבות של חרדים, שהתרכזו מסביב לצדיקים, מחצרות זידטשוב, סאדיגורה, סאנז, דז׳יקוב ובלז. עמם רצה ר׳ שמעון סופר לשתף פעולה ולארגנם למלחמה. כשהחל ב־פעולת האירגון נתפרסמה ב„העברי״[68] סאטירה מאת א״ש בשם „אל קראקא״, המכילה פגיעות גסות ברבי שמעון „איש הגר״ שבא לפולין להוסיף צרות על צרותיה.

באה שעת ההתנגשות בין שני העולמות.

בשנת 1878 קרא „שומר ישראל״ לכינוס הראשון של קהילות גאליציה בלבוב לשם ארבע מטרות: 1) הכנת תקנון לדוגמה לקהילות גאליציה, שיאפשר למתקדמים להשתלט על הקהילות ויהפוך את הרבנים לפקידי הקהילה. 2) יסוד בית ספר לרבנים מתקדמים בלבוב. 3) פעולה אצל השלטו־נות להחזרת הקרן המוקדשת לחינוך היהודי (שסופחה לקרן החינוך הכללית), כדי להגדיל את מספר בתי הספר לנוער. 4) הקמת נציגות לשמירה על ענייני היהודים בגאליציה.

כתגובה על הכרוז של חברת „שומר ישראל״, הוציא ר׳ שמעון סופר „קול קורא״ לראשי קהילות גאליציה שלא ישתתפו בכינוס זה. „בחיי הכותב, כי קשה גזרתם מכל גזרות ושמדות, שעברו על אבותינו מימים הראשונים בפור־טוגל ושפאניען וכדומה, כי הגבורים מבני עמנו עמדו בנסיון, אנוסים היו, אך גזרות ושמדות חברת „שומר ישראל״ לוקחות

---

64 1859—1942. מורה בבית הספר היהודי בקראקא ומנהלו בשנים 1901—1926. תירגם את סידור התפילות לפולנית. פירסם חוברות לילדים על נושאים מתולדות ישראל ומוסר היהדות. הוציא חוברות על הרמב״ם, על משה מנדלסזון, על הבארון הירש, על נהידה רות ותירגם את התורה לפולנית. ב־1939 הופיע תרגומו לספר בראשית.

65 1840—1907. יליד טארנוב. נכדו של בעל „קצות החושן״. היה ציר לפארלאמנט האוסטרי מטעם לשכת המסחר והתעשיה בקראקא בשנים 1891—1907. מנהל הלנדרבאנק. לאחר שהתיישב בווינה שלח נדבות רבות לחלוקה בין עניי קראקא. בשנת 1890 קיבל תואר אצילות מן הממשלה.

66 ע׳ ש׳ וינגרטן, החתם סופר ותלמידיו, ירושלים.

67 אגרות סופרים, שנת תרכ״ט.

68 תר״ל (1870) גליון 50.

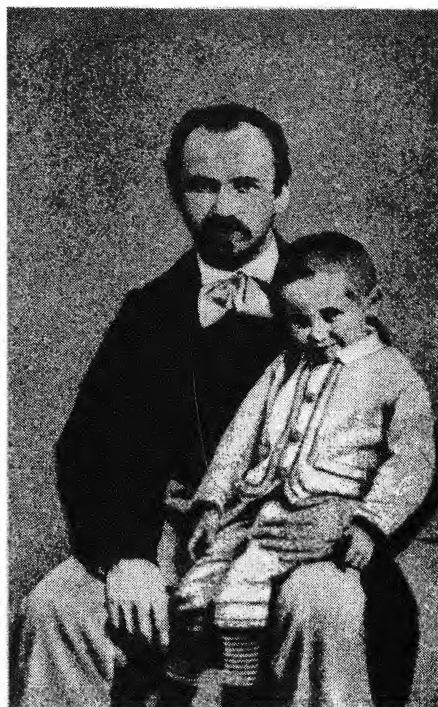
„ברייטע גאס". × בנין הרב שאול רפאל לנדאו

קברו של הרב שאול רפאל לנדאו

הרב דב בער מייזלש משנת תרכ"ג (1863)

לודביג גומפלוביץ עם בנו ולדיסלב
(אח״כ היסטוריון ידוע)

אברהם גומפלוביץ,
על ידו בנו מכסימיליאן

פרופסור לודביג גומפלוביץ
במדי מורדי פולין, בשנת 1863

אשתו

נפשות אלפי ישראל בלשונם להעבירם על הדת הוא ברצון טוב בלי אונס... ועליכם רועי ישראל בכל אתר ואתר להזהיר את העם לסור מעל אהליהם ולא ילכו בעצתם ולא ישבו במושבם פן יספו בכל חטאתם וילכדו בחלקות לשונם להמשך אחריהם חלילה ולא די בשב ואל תעשה אלא ראש העדה וטובי העיר ועמהם בעלי בתים יבואו על החתום גלוי שאינם רוצים בתקוניהם של אלו המכנים א״ע בשם שומר ישראל״.

כרוזו של הרב נשא פירות. כינוס הנאורים בארמון הפאר־לאמנט היה עלוב ביותר. הופיעו נציגיהן של שתים עשרה קהילות בלבד. עשר קהילות אחרות מינו כנציגיהן עשרה מתושבי לבוב. אך זה לא מנע את מארגני האסיפה מקבלת החלטות לפי תכנית מוכנת.

ר׳ שמעון סופר הרחיב את שדה פעולתו. בשנת 1879 נבחר לציר הפארלאמנט האוסטרי. אותה שנה הצליח לקרוא לכינוס הרבנים בלבוב, בו הוחלט: 1) להסביר לציבור היהודי שלא יתיחס ברצינות להחלטות האסיפה הנזכרת, כי זו נקראה לא מטעם הממשלה אלא מטעם חברת „שומר ישראל״; 2) להגיש לממשלה כתב חתום בידי 230 רבני גאליציה נגד החלטות האסיפה; 3) להכין תקנון לדוגמה לקהילות גאליציה לפי צרכי הציבור הדתי.

חרדי אונגאריה חיברו בשעתם תקנון מיוחד לקהילותיהם. ברצותם להרחיק את החפשים גם ביתר פזורי ישראל, פנו עוד בשנת תרכ״ח (1868) לר״ח הצדיק מסאנז, שיארגן את חרדי גאליציה לקבלת התקנון החדש. אולם הרעיון של אירגון חרדי גאליציה הוצא לפועל רק בידי ר׳ שמעון סופר, שהקים בעזרת ר׳ יהושע רוקח הצדיק מבלז את אירגון „מחזיקי הדת״ בשנת תרל״ט (1879). הנאורים נזדעזעו. העתון „עברי אנכי״ כתב[69]: „מה מאד ידאג לבנו בראותנו כי למן היום אשר נתיסדה במדינתנו גליציען חבורת „מחזיקי הדת״, אין שלום בבית ישראל... משל למה היא דומה? להני מחלות מתדבקות אשר יעשו פרעות במדינה וכבוא איש אחד מתוכה למדינה אחרת, יביאה צרורה בכנפי בגדו ותעשה שמות בארץ החדשה. כן החבורה הזאת — חבורה אונגרית היא ובן הגר אחד, אשר בא לגור בתוכנו, נתן לה מהלכים בעירנו ותהי לחרדת יושביהן״.

והרי קטעים מתוך בטאוני „מחזיקי הדת״, בהם משתקפת דעתם של מנהיגי התנועה על בעיות הזמן: „אם אבדה התוחלת מתוך עמנו לראות עוד את עץ השלום פורח באו־מתנו ועושה פרי האחדות הכללי מבני בריתנו, כי במדה אשר החרדים חגרו שארית כחם לבנות גדר ולבצר חומות, בלתי תת פריץ חיות ובני שחץ לבוא, לרמוס חצרות, כחוב הקדוש המוטל עלינו לעמוד על נפשנו ולהשליך חיינו מנגד עבור חזוק האמונה, כן במידה זו ביתר עוז יחתרו הזדים וילבשו גיאות, ירהיבו כשאול נפשם ויפערו פיהם לבלי חוק להפיל החומה, לנתוש ולנתוץ, להרוס מקדש מלך ומבצר חומות אמונתנו״[70].

„עוד מעט ישכילו כל יושבי תבל לדעת כי לא התלמוד לזרא באף האנטיסעמיטים, לא ה„עץ החיים״ ולא „ספר הכוזנות״ הדורש דמים, יכאיבו רוחם, אבל „שאלת הבטן״ היא שתקפה עליהם, חמדת ההון שלחה הזמורה אל אפם, להתנחל על בתי מסחר יהודיים״[71].

„עלינו לאהב את הארץ אשר נתגורר בה, להוקיר את שכינינו מסביב, להתפלל בעד שלומם, ללחום מלחמת המל־כים, להשליך את נפשנו בעד אושר מושלים, ללמוד את שפות המדינות ולהוקירן, אך בל נשכח כי עם היינו ונהיה, עם אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים, תורת חיים ומנהגים ישרים אשר בהררי קודש יסודם״[72].

בשנת תרמ״ב הוציא ר׳ שמעון סופר כרוז לרבנים וראשי קהילות גאליציה ובוקובינה, וקרא אותם לאסיפה בלבוב, כדי „לתקן תקנות ולהתיעץ על צרכי ישראל בכל הענינים הנוגעים לדת ועל עניני סידור הקהילות והעיקר להגדיל התורה ולהאדירה ולהוציא את הרבנים מתחת סבלות מהרסי התורה, ממתנגדיהם בכל עניני הדת... אחי ועמי החרדים לדבר ה׳, נאמנים לתורתו, אל נא תשבו בבתיכם ספונים ותטמנו ידיכם בצלחת למיקם ח״ו בארור אשר לא יקים, כי השעה נחוצה מאד, וכל התורה הקדושה ותשועת ישראל מהצרה אשר אנחנו בה כעת, באסיפה הלא תלויה ולדעתי מחויב כאו״א מישראל למסור נפשו ומאודו כעת, להציל את התורה הקדושה ולהקימה מעפרה לדור דורות וכל המתרשל עתה בדבר הזה עתיד לתת דין וחשבון״.

האסיפה התקיימה ביום 14.2.1882. לימינו של ר׳ שמעון סופר עמדו ראשי החרדים בגאליציה ובבוקובינה: הצדיק ר״י מבלז, הרב אורנשטיין מלבוב, הצדיק רא״י פרידמאן מסאדיגורה. הנאורים הבינו את גודל הסכנה. בעתונם כתבו: „מתוך שמחה היינו מברכים את האסיפה לו היה תפקידה להשקיט את הריב בשאלת הדת, לו היו הרבנים שואפים לשלום, לאחדות, לו היו דוגלים בסיסמות השלום בין יהודי פולין ובסיסמות התיקונים הנחוצים לפי רוח הזמן. אך היש לנו תקוה כי תבוא פשרה בין ההשקפות הסותרות בנוגע לדת, אם לאסיפה יבואו רק נציגי מפלגה אחת והנאורים — לא תהיה להם דריסת רגל באסיפה... האם הרחיקו הנאורים את החרדים בשעה שקראו לאסיפה בשנת 1878, אסיפת הקהילות? וככה, מוכי סנורים, הננו נלחמים איש באחיו, הננו קורעים את אחדותנו במקום להתקשר, להתאגד ולאחות את הסתירות״[73].

בנוכחותם של מאתיים רבנים ושמונה מאות נציגי קהילות גאליציה ובוקובינה נתקבלה בלבוב הצעת התקנון לדוגמה.

---

69 1879, גליון 38.

70 מחזיקי הדת, תרמ״ג (1883) גליון 14.

71 קול מחזיקי הדת, תרמ״ג (1883) גליון מיום 27/7.

72 שם.

73 Ojczyzna, 1882 גליון 4.

מחבר התקנון היה מרדכי וינטר. האסיפה הוכיחה, שהחרדים הם רוב רובו של הציבור.

נגד החלטות אסיפה זו יצאו הנאורים בגל של מחאות. מחאה הקהילה בלבוב, תלמידי הפוליטכניון, תלמידי האוני־ברסיטאות בלבוב ובקראקא, קהילת טארנופול ומורי בית הספר בקראקא. במאמר, שפורסם על כינוס הרבנים בעתון „רפורמה", רצה הד"ר ורשויער להוכיח, שהרבנים הנם רק פקידי הקהילה ולר' שמעון סופר לא היתה רשות לקרוא לאסיפה כזאת. לו רצתה הממשלה לתקן את המצב הדתי, היה צורך לקרוא לאסיפת רבנים מכל הארצות. כוונת האסי־פה היתה להפוך את הרבנים מפקידים למושלים.

המלחמה בין החרדים והחופשים הגיעה עד לווינה, שם השתדלו שני הצדדים להשיג אישור לתקנוניהם, כי ידעו, שאישור זה הוא המפתח לשלטון.

על התקפת החופשים השיבו „מחזיקי הדת" במאמר, שמי־צה את השקפותיהם: „לכן הננו שואלים אתכם סרמטים (פולנים גזעיים) עד מתי תרדפו אותנו, את נשינו וילדינו? איזו עוולה עשינו לכם מנעורינו ואיזה רע מצאתם בנו? אם אנו רוצים רק בתורה ובגמרא ובשולחן ערוך כמעשה אבו־תינו זה 3000 שנה, העל כן תקומו על חיינו? הן כל העמים רוצים לחיות כמנהגי אבותיהם מיום הוסדם, ז"א 1900 שנה. האם מעשי אבותיהם טובים בעיניכם ממעשי אבותיכם. האם בני אם אחת אתם כי תייסדו לכם אגודות ותקראו להן „אגו־דת אחים" לקבל מנהגי עמים אחרים ולעזוב מנהגי אבותיכם? האם צדקתם בזה?

ואם אמת הדבר, שאחים אתם לעם המדינה ואזרחים בה והייתם לעם אחד, כי בארץ אחת הנכם חיים, ולכן רציתם לעשות ברית ולהיות ככל עמי הארץ, למה זה רציתם למשול עלינו בכוח, עלינו ועל ילדינו, על התורה והדת ולהרחיקם מדתנו? למה זה תאמרו בשקר, כי אחים אתם לעם הפולני והייתם כמותם? האם לא קבלו הפולנים על הצר הרוסי, בשעה שזה רצה להמיר את דתם בדת היוונית־קתו־לית, אף ששתי הדתות (היוונית־קתולית והרומית) קרובות זו לזו, ממקור אחד נובעות ושונות רק במנהגיהן. ואתם, פושעים, באתם לאבד את דת התורה הקדושה, שנמסרה לנו מפי ה' ומפי משה רבנו ע"ה ותאמרו כי אחים אתם לפולנים ובדרכיהם תלכו. ההעז העם הפולני לאמר לנו: אמשול עליכם משול על קהילתכם ועל דתכם כמו שאתם רוצים למשול עלינו בעניני קהילתנו ודתנו, הזורים לכם מא' ועד ת' ותעברו בפרהסיה אף על עשרת הדברות. ולמה זה תקראו לעצמכם בשם ישראל? היש לכם חלק ונחלה בישׂ־ראל ותורתו? הנשמע בעולם בין שבעים אומות, כי יש עם ולו שתי דתות — כמו שיש לכם? ותחזיקו בשני קצות החבל. במנהגיכם, בחגיכם, בחגיגותיכם, באכילתכם ובשתי־יתכם הנכם אחים לעם אחר, ולממשל הנכם באים למשול בכוח על בני יעקב, על אוהבי התורה ודתם. הצדקתם במעשיכם? ולמה זה תכעסו, אם אסרו הרבנים, לפי חוקי התורה, לבחור בכם לאיזו משרה? הן למעלה משלש מאות רבני אוסטריה, מלבד כמה גאונים, שלא פירסמו את שמותיהם מסיבות כמוסות, ומל־בד רבני חוץ לארץ, שאת כרוזיהם נדפיס בקרוב, הודיעו בציבור, כי אסור בחרם גדול להצביע בעדכם. ומכיון שהח־רם נאסר ע"י הממשלה, שלחנו לע"ע את המכתבים, מתוך השמטת דברי החרם — רק להוכיח מהתורה והגמרא שחטא גדול הוא לבחור בכם, הפושעים. ומי שיעשה זאת עובר עבירה גדולה. את דבריהם נדפיס בספר אחד גדול ונורא, למען ידעו הדורות הבאים באיזו דרך ללכת — עד ביאת הגואל.

שמעו לנו, הפושעים, ובשם ישראל תקראו: אחת עשו — שובו לאלהים בלב טהור ואמת, או התרחקו מעלינו ועשיתם אגודה אחת עם אזרחי המדינה, ויפטרו מכם בני ישראל"[74].

סלולה וכבושה היתה דרכו של ר' שמעון סופר, מורשת ראשונים. אך בשנת תרמ"ג (1883) חל מיפנה בדרכו. בעזרת ר' אהרן מרכוס[75] הקים בקראקא, חברה חדשה בשם „ראש פנה" — והיא האגודה הציונית הראשונה בעיר.

על אף היותו איש מלחמה ואיש מעשה, היה ר' שמעון סופר גם רומנטיקון ועל חלומו לעלות לארץ ישראל כתב במכתבו הנ"ל. אהבתו הרבה לעם ולארץ מצאה גם ביטוי בשירים שכתב. קובץ שיריו „שיר חדש", שיצא לאור כמוסף לשירי אביו „שירת משה" (הוצאת שלזינגר, וינה 1902) מעיד על רגשות דתיים עמוקים ועל יגונו הרב של המחבר למראה צרת עמו וחורבן הארץ. באחד השירים הוא אומר:

נחמו, נחמו עמי, יאמר אלקיכם
חזקו את עמי — אשובה אליכם
לעקור ולטעת — עוד ידי נטויה
אספה הצולעת — אקבץ הדחויה
נפשי יודעת — עיני צופיה
ימין עליון נוטעת — גפן פוריה

יחזיקו במשענות — בחוצות ירושלים
זקנים וזקנות — מרוב ימים חיים
בנים ובנות — במחולות המחנים
ישחקו בריעות — ברחובות הקריה
ירעו בתרועות — ירושלים הבנויה
ימין עליון נוטעת — גפן פוריה

אף האהבה לציון קיבל מאביו, ר' משה סופר, שהיה מאור־

---

74 תרגום מתרגום לפולנית שנדפס ב־Ojczyzna, 1883, גליון 4.

75 תר"ג—תרע"ו (1843—1916), כינויו Verus. יליד האמבורג (מכונה גם ר' אהרן האמבורגר). למד בישיבה בבוסקוביץ ואחר כך התיישב בקראקא. נעשה חסיד ממעריצי הצדיקים מראדומסק, מרימנוב ומטשורטקוב. עבד כפנקסן בחברה למסחר בפחמים ולאחר מכן נעשה סוחר יינות. הוציא ספרי מחקר ובהם התקפות נגד החופשים. קנאי לתרבות העברית המקורית, שבה מצא את יסודות הפילוסופיה העולמית כולה. בספרו Der Chassidismus (1901. תורגם לעברית) מצוי חומר רב לתולדות התנועה הח־

הבי ארץ ישראל הנאמנים ביותר. הן הוא שאמר: „על כרחנו אנו בגולה, היינו גופנו, אבל לא מחשבותינו, ובכל מקום שאנחנו יושבים — על האדמה הקדושה מחשבותינו" (תורת משה פרשת לך לך, על הפסוק „ויקחו את לוט").

„על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו... שם ישבנו בהשקט ובטחה ובכבוד גדול בבית המלך והשרים והיו ישראלים חשובים בבית המלך, בכל זאת בכינו בזכרנו את ציון — כי אין לזה תמורה ואל תשמח ישראל אל גיל בעמים" (דרשות ב, הספד על ר' עמרם חסידא).

„צריך להיות כמו יעקב בהיותו בחוץ לארץ, לא לישב ולדור, כי אם לגור בארץ ועיני ולבי שם בארץ הקדושה לכל הימים" (תורת משה וישלח, על הפסוק „עם לבן גרתי").

„הגלות נקראת קבר... ארץ ישראל גופא היא ארץ חיים משא"כ בחוץ לארץ נחשבים כמתים" (שם, וישב, עה"פ „כי ארד אל בני").

בנו רבי שמעון, המארגן הגדול, הלך גם כאן בדרך ההגשמה, אבל הקמת החברה „ראש פנה" היתה הפעולה האחרונה בחייו. לפתע נפטר (בשנת תרמ"ג) והוא רק בן 63. אחר מותו כתב עליו „המגיד" בכתבה מקראקא: „הוא היה הראשון אשר דבר על לבות נכבדי קהלתנו ליסד חברה לישוב א"י... כאשר נודע דבר מותו, סוגרו כל החנויות, העם שבת ממלאכתו עד היום אשר בו הובל לקברות. כחמשת אלף נפש נהרו אחרי מטתו... בין המלוים היה ראש המדינה (לנדמרשל) ד"ר זיבליקביץ וממלא מקומו בעירנו האדון ד"ר וויגל". והמתבוללים כתבו בעתונם: „לא נחפוץ לספר כעת מה שחטא וקלקל נגד עמנו ואשר חפץ להרע עוד, בזכרנו את הפתגם הרומי de martuis nihil nisi bene ומיתה מכפרת על כל עון. גם על עון נגד הכלל. ה' אל רחום וחנון יסלח גם לעונות כאלה: הפצת ריב ושילוח מדנים בין אחים. ימים רבים ראינו את עצמנו ברע, כי הרבנים בגאליציה הם לכל היותר חסידים (אם לא רמאים) אבל לא אנשי מעשה. חסרו לנו רבנים שילכו לפנינו שיתייצבו בראש העם ויוליכוהו לאיזו מטרה לטוב לו והנה הראה לנו הזמן את המנוח רש"ס, אשר לא נוכל להתלונן עליו, כי טמן ידו בצלחת ונהפוך הוא, הוא עשה הרבה, הרבה מאשר חפצנו" [76].

המאבק על כסא הרבנות בעיר

עם מותו של ר' שמעון סופר, ביקשו המתבוללים בקראקא, שהצליחו בעזרת השיטה הקוריאלית בבחירות להשתלט על הקהילה, למחוק את זכרו של הנפטר. ר' שמעון רצה להוריש את הרבנות לחתנו, ר' עקיבא קורניצר, שהיה ראש ישיבה בבית חותנו. בבית זה נתכנסו אברכים למדנים, שמתפקידם היה ללמד את השעור אשר קיבלו מר' עקיבא לבחורים למדנים אחרים. המתבוללים יראו פן ילך ר' עקיבא בעקבות המנוח והציעו לרב את ר' צבי הירש ראפאפורט [77], שנחשב לאיש ליבראלי. החרדים לא וויתרו על מועמדם ופעם, בישיבת הקהילה, השיגו רוב קולות ובחרו בר' עקיבא כרב. הנאורים לא אישרו את הבחירה. הד"ר ורשויער פירסם ב„אויציזנה" [78] מאמר נגד בחירת ר' עקיבא קורניצר, בו הציע לחלק את העיר לשלושה חלקים ולמסור את הסדר ענייני הדת בכל אחד מהם לשני דיינים. כוונתו היתה לפצל את כוחם של החרדים, שלא יתרכזו מסביב לאישיות בעלת מרץ.

זה גרם להתלקחות נוספת. החרדים הלשינו על הקהילה בפני העירייה, הנציבות ומשרד הדתות. הם הוכיחו שהקהילה הגדילה באופן בלתי חוקי את מס השחיטה, הנהיגה מס חדש, ולא מסרה דין וחשבון מהכנסותיה. לפיכך דרשו לפרקה. כדי לחתור תחת קיומה הכלכלי של הקהילה עשו עוד מעשה. ברשות הקהילה היתה מכירת קמחא דפסחא. החרדים פירסמו, שהם מוכרים קמחא דפסחא בהשגחת ר' עקיבא קורניצר. החרדים שבעיר קנו רק קמח זה. תחת לחץ הנהלת הקהילה הוכרחו הדיינים להכריז, שקמח זה הוא חמץ גמור, אך כל זה לא הועיל. אז פנתה הקהילה לשלטונות, שיסגרו את חנויות הקמח של החרדים. לחרדים נודע הדבר ובלילה הוציאו את סחורותיהם מן החנויות. בבוקר סגרה המשטרה חנויות ריקות [79].

באה שעת הכנת תקציב חדש לקהילה. כדי לאשר אותו היה צורך ב־2/3 של חברי הקהילה. החרדים החרימו את הישיבות. אי אפשר היה לאשר את התקציב. אצל הממשלה השיגו החרדים ביטול תשלומי השחיטה לטובת הקהילה. המחלוקות נמשכו ובכל זאת לא אושר ר' עקיבא לרב. הוא נאלץ להסתפק במשרת ראב"ד.

אף אחד מבניו של ר' שמעון סופר לא שימש ברבנות. רק כארבעים שנה אחר מותו נבחר נכדו, בנו של ר' עקיבא, ר' יוסף נחמיה קורניצר [80] לרב בקראקא.

על סף המאה העשרים

למרות הפרצים שניבעו פה ושם הוסיפה קראקא להיות מבצר עוז ליהדות. עשרות בתי המדרש היו מלאים לומדים ומתפללים. החסידים הקימו בעיר קלויזים חדשים משלהם: שינאווי, טשורטקוב, גור ועוד. הניגונים של החזן ר' אליעזר

סידית, חיבר גם ספרים בפילוסופיה ובחכמת ישראל בשפה הגרמנית על הפסיכולוגיה של הלשון והקשר בין הצליל לבין צורת האל"ף־בי"ת. בקראקא הוציא את כתב העת Krakauer Jüdische Zeitung. פירסם חוברות ומאמרים. עמד בקשרים עם הרצל והיה ממעריציו. אחר כך עזב את הציונות והתקרב לאגודה. בשעת מלחמת העולם הראשונה נסע לגרמניה. שם נפטר והובא לקבורות בקראקא.

76 המזכיר, 1883, גליון 3.

77 תקע"א—תרנ"א. יליד פינצ'ב.

78 1883, גליון 9.

79 Ojczyzna, 1884, גליון 8.

80 שימש אב"ד בקראקא בשנים 1925—1933.

גולדברג (לייזרקה) [81] קסמו ללבבות. ניגוני ר׳ אביש מאיר ברנסדורפר (נפטר תר״ע, 1910) חזן בית המדרש „חדשים״, נפוצו מחצר הצדיק מסאנז בכל גאליציה המערבית ובסלובאקיה. דור חדש של למדנים, גדולי תורה, פעל בעיר — האב״ד ר׳ אריה ליב הורוביץ [82], בניו, ר׳ אליעזר משה [83], ר׳ מיכאל [84], ר׳ צבי הירש [85], תלמידו הראב״ד ר׳ משה שמואל בליכר (תרל״ב—תרצ״ה), הדיין ר׳ מנחם מנדל דמשק (בעל „דברי מנחם״, נפטר תרפ״ג), הראב״ד ר׳ פנחס אליהו דמביצר [86], ר׳ זלמן דמביצר (בעל „יד יקותיאל״, נפטר תרע״ב), הראב״ד ר׳ יוסף אנגל [87], הדיין ר׳ יהודה ב״ר אברהם גולדנשניידר (תר״ט—תרס״ז), ר׳ אברהם יוסף איגרא [88], הדיין ר׳ מנחם מנדל קרנגל [89], הדיין ר׳ שמואל לנדא (נפטר תרפ״ה), הראב״ד ר׳ יוסף ב״ר מנחם מנס לדרברגר (תר״א—תרע״ד), המגיד ר׳ דב בר לדרברגר ב״ר מנחם מנס (נפטר תרצ״ו), המגיד ר׳ יהודה ליב לדרברגר (תר״ד—תרפ״א), ר׳ מנחם מנס לדרברגר, ר׳ שמעון בצלאל נוימן [90], ראש הישיבה ר׳ קלמן ריינהולד (נפטר תרע״ו), ר׳ מאיר ראפאפורט [91], הדיין ר׳ אברהם משה ב״ר צבי הירש ראפאפורט, ר׳ מרדכי טרלר — חזן (תר״ד—תרע״ו, בעל „שלש שיטות״), ר׳ מרדכי צבי וינדלינג (תרכ״א—תרפ״ט, בעל „תולדות מרדכי״), השוחט ר׳ שלמה יוסף רוזנצוויג (תרי״ח—תרצ״א, בעל „כרם לשלמה״), ר׳ מרדכי רובינשטיין [92], ועוד, ועוד.

הסדקים בחומות

אבל חומות הגיטו התמוטטו זה כבר. חלק הארי של הציבור היהודי היה מרוכז, אמנם, בסימטאות שכונת היהודים וחי באווירה יהודית, אך רבים מן היהודים גרו כבר במפוזר בכל העיר ונעשו דומים יותר ויותר לשכניהם הפולנים. שלטון הקהילה היה בידי הנאורים — המתבוללים והחרדים, שנתארגנו בימיו של ר׳ שמעון סופר, התאמצו לחזק את מוסרות הדת כנגד רוחות ההתבוללות שנשבו מעברים. הם הוציאו שני דו־שבועונים „מחזיקי הדת״ בעריכת יצחק משה באדר [93], ו„קול מחזיקי הדת״, בעריכת אברהם גינצלר [94]. אך הזמן עשה את שלו וגרף רבים לחיק ההתבוללות.

81 1920—1843. היה חזן מפורסם בבית הכנסת ברחוב קופה בקראקא. חיבר הרבה ניגונים פופולאריים.

82 תרי״א—תרס״ד. אב״ד בקראקא. יליד ברודי. בנו של ר׳ שאול אב״ד טיסמניץ ובעל „בשמים ראש״. חתן הנגיד הקראקאי ר׳ מיכאל ציפרס. ייסד תלמוד תורה כללי בעיר. אב״ד בזאלקווא בשנים 1881—1885. אחר כך נתמנה לממלא מקום הרב בקראקא. בשנת תרס״ג (1903) קרא לכינוס עולמי של רבנים בקראקא בעניין עלילת הדם. חיבר ספרים : עזרת נדחים, קראקא תרמ״ז ; תקון ערובין, קראקא תרמ״ז ; חיי אריה, שו״ת, ב חלקים, קראקא תר״ן ; זכרון משה, לכבוד משה מונטפיורי.

83 בעל „טיב עין״, קראקא תרצ״ה, ניספה במלחמת העולם השנייה.

84 נולד בקראקא בשנת תר״כ (1860), מראשי „המזרחי״ בעיר, ממיסדי „חובבי ארץ ישראל״ בקראקא. חיבר ספר „עבודת הלויים״ (תר״ץ) על חמש המגילות. ניספה במלחמת העולם השנייה.

85 נולד בקראקא בשנת תרל״ב (1872). בשנים 1915—1916 היה רב לפליטי גאליציה בברין ואחר כך בשוינינגן. בשנת 1919 נתמנה לרב בקהילת החרדים בדרזדן. הוציא ספר „כתבי הגאונים״, מכתבי גאונים עם הערות מפורטות על שלשלת היוחסין שלהם, וכן חוברות „עיר ירוסלב ורבניה״, „תולדות משפחת הורוביץ״, Geschichte der Jüdischen Gemeinde Opatów und ihre Rabbiner. פירסם מאמרים לתולדות רבני הרובשוב, הולשוי, דסוי, בומסלוי ועוד.

86 תר״ט—תר״פ. משנת תר״נ דיין בעיר. משנת תר״ע ממלא מקום אב״ד. היו סכסוכים בינו לבין ראב״ד שני בעיר, ר׳ יוסף אנגל. תלמידו ר׳ מ״מ קירשבוים, דיין בפראנקפורט ובעל שו״ת „מנחם משיב״, הוציא לאור את ספר הדרשות של ר׳ פנחס אליהו דמביצר „גבעת פנחס״.

בניו : יואל דוד המשורר ופסח העסקן הסוציאליסט.

87 תרי״ט—תרע״ט. ראב״ד בקראקא. מגדולי התורה בזמנו. בשעת מלחמת העולם הראשונה ישב ר׳ יוסף בווינה ושם נפטר. חיבר למעלה ממאה ספרים בהלכה, אגדה וקבלה. השתדל להוכיח, שמקורות הקבלה הם התלמוד והמדרש. ספריו החשובים ביותר הם : „עי״ן פנים לתורה״, „לקח טוב״, „בית האוצר״, „ציונים לתורה״, „בן פורת יוסף״.

88 תר״ד—תרע״ח. צדיק ומקובל. הוציא ספר „איגרא רמה״, שני חלקים. בשנותיו האחרונות פעל בקראקא.

89 תר״ז—תר״ץ, ב״ר יוסף פנחס דיין בקראקא. הוציא לאור את „שם הגדולים השלם״ מאת ריח״ד אזולאי עם הוספותיו (ח״א פודגוזה תרס״ה ; ח״ב פיעטרקוב תר״ץ). הדפיס פירוש ל„שיר השירים״ — „טירת כסף״ (קראקא תרנ״ז), פירוש לתורה „דבש וחלב״ וספר „זכר לפסח״ (קראקא תרנ״ו). הו״ל ספרים „טוב חיים״, „שערי דמעות״ ו„תורת ערובין״.

90 ב״ר מאיר צבי, נכדו של ר׳ ישראל נוימן ראש בית דין בקראקא. בעל חנות לספרים על שם אהרן פאוסט. מחבר ספרים „ילקוט הרועים״, מבחר פירושים לשמות, ויקרא, במדבר, דברים.

91 תר״ט–תרפ״א. רב בלוקוב ואחר כך ראב״ד בקראקא. חיבר „ספר פרפראות״, „ספר נהרות המושכות״ ו„ספר קובץ ילקוט״.

92 מגיד בקראקא. כתב פירוש למס׳ אבות „דורש לפרקים״, פירוש להגדה של פסח „מר דרור״, פירוש לתורה „שמן למאור״. בסוף ימיו עלה לארץ ישראל ושם נפטר. בנו גדליה צבי היה אב״ד בזברז.

93 תר״א—תרס״ה. יליד קראקא. מלמד בתלמוד תורה, פירסם כתבות ב„המגיד״ וב„התור״. הדפיס סיפורים גם באידיש. מראשוני חובבי ציון בקראקא. אביו של גרשום באדר.

94 נולד באויהל שבאונגאריה בשנת 1840. יסד עתון עברי חרדי „התור״. העבירו לקולומאי ואחר כך לקראקא. לאחר ש„התור״ פירסם מאמרים על הפרעות ברוסיה, נשללה ממנו זכות המכירה

ברק העולם הזר קסם. מספר ההמרות, בפרט בין הנשים, שלא הכירו בכלל את התרבות היהודית, גדל עד להחריד. היתה תקופה, שמגזר הפליציאנקות בקראקא היה מלא נערות יהודיות, שהתכוננו להמיר דתן. והנה סטאטיסטיקה של תנועת ההמרה בקראקא:

השנה	גברים	נשים	רווקים	נשואים	יחד
1887	12	16	24	4	28
1888	6	20	26	0	26
1889	5	18	20	3	23
1890	4	22	25	1	26
1891	10	16	24	2	26
1892	9	21	30	0	30
1893	12	18	29	1	30
1894	5	15	19	1	20
1895	6	13	18	1	19
1896	8	17	23	2	25
1897	9	29	34	4	38
1898	11	19	28	2	30
1899	15	15	27	3	30
1900	8	20	27	1	28
	120	259	354	25	379

את סיבת ההמרות ראו היהודים בחוסר קשר אמיץ בין החינוך הממשלתי לבין התרבות העברית המקורית. הנוער, שנתחנך בבתי ספר ממשלתיים, חי באווירה של ניהליזם דתי או של הערצת תרבות זרה ושנאה ובוז לתרבותו. היה זה נוער שגדל ללא ערגונות לאומיים וללא אידיאלים יהודיים ואין פלא אם ביקש ליחד לו מקום בעולם זר.

חפוש המוצא

„המגיד", השבועון שיצא בקראקא (1897, גליון 48), מתחקה על שרשי תופעה זו ואומר: „נראה כי סבת הדבר הוא רוע חנוך הבנות אצל אחינו, אשר הוריהן לא יאצילו להן אף מעט מהיהדות. הן תתגדלנה ע״י האומנות בדבור שפת המדינה ומשש שנים ולמעלה תלכנה לבית הספר הלאומי, שם תתחברנה עם בנותיהם של הנוצרים ותשמענה לקח בדת הנוצרית והוריהן לא יחישו אף להורות להן את סדר א״ב, ומה גם את סדר התפלה... ומה תעשה בת כזו בעת שלא ייטב לה בביתה, כי הוריה לא יתנו לה מה שלבה חפץ... אמנם גם הבנים יחונכו לדאבון לבנו ללא תורה ודעת ישראל, אך תקלה זו היא רק בין בני הנאורים". עוד יותר נתחזקו פיתויי העולם הזר לאור עלייתם לגדולה של כמה מומרים מבני קראקא: בעירייה, באוניברסיטה, במדע ובמשפט. כאלה היו משפחות פיינטוך־שרסקי, שמבניהם שימש האחד יועץ העירייה והאחר — סגן ראש העיר, וכן משפחת מאנדלסבורג, שאחד מבניה היה יועץ החצר בווינה, ושני שימש סגן נשיא בית המשפט האזרחי בקראקא ולאחר מכן נלקח אחר כבוד לבית המשפט העליון בווינה. מומר קראקאי אחר, הפרופ׳ ליאון בלומנשטוק (1838—1897) עלה להיות חבר האקדמיה למדע ונשיא אגודת הרופאים. הוא קיבל תואר אצילות מאת הקיסר בתוספת שם חדש — הלבן. המומרים בני משפחת הלבן פעלו באוניברסיטה של קראקא וכמותם גם המומרים לבית רוזנר, ועוד. בראש המשטרה בקראקא עמד זמן מסויים המומר מיכאל פאלטוי. ואפילו במשפחת רבנים ודיינים כבית דייכס פשה הנגע. אחד מבניה, ארנסט, שהמיר דתו ושינה שמו ללונינסקי, היה חוקר, מחבר ועתונאי חשוב. גם סופרים ומשוררים מומרים זכו לתהילה — המפורסם שבהם היה הסופר יוליאן קלצקו, מן הלוחמים לחירות פולין. כן לא נפקד בין המומרים שמה של משפחת גומפלוביץ, שאבי המשפחה היה בשעתו מנהיג הנאורים בקראקא, ועוד רבים.

כמובן, שלא כל מי שהושפע מן התרבות הזרה יצא לשמד, רבים נשארו במחנה ישראל. נזכיר את הד״ר יוסף אטינגר, הפרופ׳ ליאון שטרנבאך [95], הצייר המחונן מוריצי גוטליב [96], שלושת בניו של אלכסנדר זיסקינד סארי: שמואל [97], יוסף [98] ויעקב, הפרופ׳ יוסף רוזנבלאט [99], והרופאים היהודיים שזכו לפירסום בעיר כד״ר יעקב בלאטאיז [100],

---

שם וזה גרם לסגירתו. אחר כך ערך ג׳ את „קול מחזיקי הדת". היה עתונאי בעל להט אמונה והרגשה לשונית דקה.

95 1864—1940. יליד דרוהוביץ. למד בווינה ובלייפציג. פרופ׳ לפילולוגיה קלאסית באוניברסיטה הקראקאית. חבר האקדמיה למדעים בקראקא ובפראג. חבר המכון הארכיאולוגי בווינה וכו׳. פירסם עבודות על ספרות יוון מהומר עד התקופה הביזאנטית. כתב מחקרים על פיסידס, מנסס, משלי אזופוס, גריגור מנזינץ, הגסיאס ממגנסיה, אריסטופנס ועל המקורות היוניים של וירגיל. נימנה עם גדולי העולם בידיעותיו על הספרות הלאטינית המאוחרת, ההלנית העתיקה, הפאטריסטית והביזאנטינית. נרצח באורניינבורג.

96 1856—1897. יליד דרוהוביטש. נקבר בקראקא. מתלמידיו של יאן מאטיקו באקדמיה בקראקא. צייר תמונות מתולדות פולין וגם על נושאים יהודיים. נחשב לאחד הציירים הגדולים.

97 1842—1924. היה יועץ בית הדין הגבוה בקראקא.

98 1850—1929. היה ציר לפארלאמנט הגאליצאי (1904—1914), סגן ראש העיר (1905—1929), ראש אגף הבנייה במינהלה הקראקאית. חיבר תכניות לבניינים מונומנטאליים בעיר קראקא וביצען.

99 1853—1917. פרופ׳ למשפטים באוניברסיטה בקראקא וסגן ראש לשכת עורכי הדין בעיר. יועץ העיר, חבר האקדמיה למדעים. יהודי נלהב ומסור לעמו, הגן על כבוד העם במשפטים שונים. פירסם עבודות חשובות בפולנית ובגרמנית.

100 מחבר מחקרים בשטח קליני־איטיילוגי, מפקח על בתי הספר היהודים בקאז׳ימייז׳.

הד"ר פיליפ איזנברג[101], הד"ר איזידור יורוביץ[102], הד"ר ב. קופציק, הד"ר יאן לכס[103], הד"ר הנריך מנדלסבורג והד"ר עמנואל רוזנבלאט[104].

נזכיר גם את בעלי המחצבים הגדולים לחצץ ואבני סיד ובעלי בית החרושת למלט ברנרד ליבן ומכסימיליאן אהרנפרייז (1842—1912), ובעל הטחנות יעקב יודקביץ (1858—1925) והתעשיין הגדול בעל מפעלי הברזל והאחוזות יוליוס אפשטיין (1839—1913) ותעשייני העץ יוסף פאלטר (1843—1905) ומוריצי דטנר (1850—1912), זה האחרון שימש גם נשיא לשכת המסחר והתעשיה.

היו גם כמה ממשכילי קראקא שהתפרסמו בעולם הגדול: לולה בט[105], הפרופ' זיגמונט פרנקל[106], הנריך גרינ־צוויג[107], מקס יודקביץ־יוד, יאן קרנגל[108] ועוד. ולא נעדרו גם כאלה, שעם כניסתם לעולם המערבי ותפיסתם מקום כבוד בתוכו נשארו נאמנים למסורת, כמו הרב יעקב פריימן[109].

בעקבות הנהיה אחרי תרבות המערב החלו רבים לחפש את המוצא, את דרך הפשרה. מטעם חברת „שוחרי טוב ותושיה" נוסד בשנת 1874 בית ספר עברי בקראקא, שבראשו עמד מי שהיה אחר כך האב"ד בעיר — ר' חיים אריה הורוויץ, אבל בית ספר זה לא האריך ימים. אחרי שנתיים השתדלה החברה, בהנהגת הרב ר' ח"א הורוויץ והמשכיל יהודה ליב ריטרמן לייסד „תלמוד תורה כללי", ברם השמ־רנים הקיצונים, שפחדו כי בית ספר זה ישמש גשר להתבו־ללות, התנגדו לו בתוקף. כשיצא חוק חובת לימוד לנוער, נאלצו השמרנים הקיצונים להפסיק לזמן מה את מלחמתם ב„תלמוד תורה כללי" זה. בשנת 1879 למדו בו כ־150 תלמידים בגיל 6—12 שנים. תכנית הלימודים כללה, נוסף על לימודי קדש, גם פולנית וגרמנית, חשבון, היסטוריה וגיאוגרפיה. מנהל בית הספר היה מרדכי ווינטר. לאחר שנתיים, לכשנתמנה ר' חיים אריה הורוויץ רב בז'אלקווא והחרדים מצאו אפשרות להשתמט ממשלוח הילדים לבית הספר, נסגר המוסד הזה. נשארו אז בעיר רק „חדרים", ישיבות ובתי מדרש מצד אחד ובתי ספר וגימנסיות ממשל־תיים מן הצד השני.

גם אנשים פרטיים התאמצו להציל את האפשר וייזכר פה ר' עזריאל הרצוג, שהיה אוסף את ילדי ישראל, תלמידי הגימנסיות, ומורה להם יסודות הלשון והתרבות העברית.

המתבוללים השקיעו כוחות רבים בהפצת רעיונותיהם. בגאליציה פעלה הסתדרות מתבוללים־גרמנופילים „שומר ישראל" ועתונה היה ה„איזרעליט". לידה התקיימו אגודות מתבוללים פולונופילים „אגודת אחים" (החרדים קראו להן „אגודת עכו"ם") ובטאונן — „אויציזנה". מטרות האגודה הזו נקבעו בתקנונה: „הפצת רעיון ההתבוללות בין היהו־דים, הדרכת היהודים לחקלאות ומלאכת יד".

גם בקראקא נוסד סניף „אגודת אחים". עם חבריו נימנו יהודים ונוצרים מתקדמים כד"ר י. ורשויער, ד"ר אטינגר, הפרופ' וול, סמולקה, הפרופ' י. רוזנבלט, שלמה דייכס, הסופר אנציץ, הפרופ' אדמקביץ, המשורר המפורסם אדם אסניק, נשיא הקהילה ד"ר ל. הורוויץ, המנהל מ. מונק, נשיא העיר — פרד. וויגל. השפעת החברה הפולונופילית היתה רבה כל כך עד שהד"ר מ. דושק, המטיף בהיכל הנאורים, נאלץ לוותר על מישרתו מחוסר ידיעת השפה הפולנית. את מקומו ירש ש. לנדא, אך גם הוא עזב את המישרה, כיוון שלא מיהר ללמוד את השפה הפולנית בזמן שנקבע לו. בהיכל הנאורים נאמו גם שאינם בני ברית (למשל נשיא העיר וויגל) ותבעו מהיהודים להיטמע בין הפולנים. על יחס העתון „אויציזנה" לעתידו של העם, מעיד קטע מ„דבורה" של מוזנטאל, שנדפס בראש כתבה מפשמישל:

מתה היא לנו עיר ציון עתיקה,
ירושלים לא מולדתנו היא,
המדינה — זו על אדמתה נשב
המדינה — זו שפתה נדבר
המדינה — זו על בנינו תשמור
היא מולדתנו.

העתון „אויציזנה" הצהיר: „נבוא לידי אחדות אמיתית (עם הפולנים) והיא תוציא אותנו מן השיתוף השבטי האומלל של כל ישראל. בהשאירה אותנו בדתנו, תאחד היא אותנו עם האציל והנלבב שבעמים ותתן לנו אושר לדורות — מולדת".

---

101 1877—1942. יליד קראקא. תלמיד האוניברסיטה שם. מנהל המכון הממשלתי להגיינה בקראקא. פירסם כ־120 עבודות בשטח המיק־רוביולוגיה התיאורטית בפולנית, גרמנית, צרפתית ואיטלקית. נרצח בלבוב על ידי הגרמנים.

102 1849—1911. ראש חברת היהודים המתקדמים בקראקא ומנהל בית החולים היהודי.

103 נולד בשנת 1869. היה בן בתו של יצחק לנדא, מי שהיה בנו של הרב ר' שאול רפאל לנדא מקראקא. משנת 1902 — ראש מחלקת היולדות בבית החולים היהודי בקראקא. חוקר תולדות הרפואה, פירסם מחקרים בפולנית.

104 1854—1928. מחבר מחקרים רבים בשטח מחלות ילדים.

105 ילידת קראקא (1864), זמרית באופירה של החצר בברלין ובווינה. קיבלה תואר „זמרת מלכותית" בברלין.

106 יליד קראקא (1868). פרופ' באוניברסיטה בווינה. מומחה בביו־כימיה. מפורסם במחקריו בכימיה פיזיולוגית.

107 יליד קראקא (1869). משורר ומחבר דראמות בגרמנית.

108 יליד קראקא (1872). בשנים 1901—3 רב בזאלצבורג, בשנים 1903—20 בבמיש ליפה, משנת 1920 — בראטיבור. פירסם מחקרים היסטוריים.

109 נולד בקראקא בשנת תרכ"ו (1866). בשנים תר"נ—תרע"ג (1890—1913) שימש רב בקויניץ והעלישוי. משנת תרע"ד (1914) היה רב בפוזנא. הוציא לאור חיבורים של מפרשים מימי הביניים כ„ספר מחכים" מאת ר' נתן ב"ר יהודה, סידור רש"י, קטע מפירוש רש"י למסכת נדרים, ועוד. בנו ד"ר אברהם חיים פריימאן, מרצה למשפט העברי באוניברסיטה העברית, היה בין קרבנות השיירה להר הצופים בשנת תש"ח.

בעיירות גאליציה נוסדו קורסים ובתי ספר להפצת הלשון והתרבות הפולנית בין היהודים. בין התלמידים חולקו ספרי למוד חינם. המתבוללים התאמצו להשתלט על הקהילות בעיירות גאליציה ובעריה ולבטל את כל המוסדות היהודיים המיוחדים.

מוסדות הפרישות היהודית

אך גם האנטישמיות הלכה וגדלה. היהודים, שיצאו משכונותיהם, נעשו מתחרים לציבור הפולני, ומספר היהודים בקראקא הלך וגדל. לגידול זה גרמה ההתרבות הטבעית ;ההגירה החוקית (נישואים עם תושב קראקא) והבלתי חוקית (בריחת חייבי גיוס מפולין הרוסית לקראקא עם פרוץ מלחמת רוסיה־טורקיה (1876)).

הרי לוח גידולם המספרי של יהודי קראקא במשך שלושים שנה (1880—1910):

השנה	מספר התושבים בקראקא	יהודים	פולנים	אוקראינים	אחוז היהודים
1880	65.326	20.269	44.799	308	30.7
1890	76.991	20.939	55.459	593	28.1
1900	95.412	25.910	68.567	935	27.0
1910	150.675	32.321	116.656	1698	21.3

ההתרבות של היהודים באחוזים היא:

1881 — 1890 — 3,3%

1891 — 1900 — 23.7%

1901 — 1910 — 24.7%.[110]

הגידול הרגיל של האוכלוסיה היהודית בקראקא עלה בממוצע ל־19,6% בעשר שנים, אבל בעשור 1881—1890 אנו רואים שהעליה היא רק 3,3%. גרמה לכך, כנראה, ההגירה הרבה של יהודי קראקא לחוץ לארץ, ביחוד לאמריקה. המספרים מוכיחים כי באותו זמן היגרה משפחה אחת מכל שש משפחות של יהודי קראקא לחוץ לארץ. יתכן והפליטים מרוסיה משכו אחריהם, בעברם דרך קראקא למערב, גם הרבה מיהודי העיר. לפי הסטאטיסטיקה (רובשטין), כללה ההגירה היהודית בעשור הנזכר 36.660 נפש מגאליציה, ז"א 59,7% מההגירה הכללית מגאליציה. ההגירה מגאליציה המערבית גדלה באותו זמן ב־150% על ההגירה היהודית מגאליציה המזרחית. בשתי עשרות השנים הבאות 1891—1910 היה הגידול של האוכלוסיה היהודית בקראקא רגיל, אך מבחינת אחוזי התושבים הלך וקטן מספרם של היהודים בתוכה בגלל סיפוח שכונות וכפרים מהסביבה לעיר. המקומות הללו היו מיושבים נוצרים בלבד. הגידול הרב בשנים 1901—1910 (24.7%) מסתבר במספרם הרב של יהודים, חייבי הגיוס, שברחו מפולין הרוסית לקראקא, בימי מלחמת רוסיה—יאפאן.

גם בפודגוז'ה, שנעשתה אחר כך חלק מקראקא, גדלה האוכלוסיה היהודית בשנים 1881—1900 גידול ניכר.

ההתעסקות העיקרית של יהודי קראקא היתה בתקופה זו מסחר קמעוני בצרכי מזון, באריגים ובדים, בכלי ברזל ומטבח, בסידקית, בעורות ובצרכי הלבשה. חלקם ישב בחנויות קבועות, חלקם העמיד דוכנים וסוכות בשווקים שבשכונת היהודים. חלק גדול התעסק ברוכלות בעיר. חלק נסע עם סחורתו לירידים בכפרים ובעיירות. היו גם בין יהודי קראקא רוכלים, שנדדו בכפרים, וקנו עורות שפנים, בקר, שערות חזירים וסוסים. את הסחורות הללו היו מעבירים אח"כ לחנויות גדולות בעיר. סוחרים יהודים גדולים עסקו ביבוא סחורות קולוניאליות וביבוא יינות ואריגים יקרים. אחרים עסקו ביצוא ביצים, נוצות, תבואה, עצים. מסחר הרהיטים היה מרוכז באותו זמן בידי היהודים. היו גם סוכנים רבים, ובעיקר סוכנים להפצת אגרות־הגרלה שהוצאו ע"י הממשלה. חלק גדול מן היהודים עסק במלאכה, בחייטות, סנדלרות, זגגות ונגרות. בין יהודי קראקא התפתחה גם תעשיה ביתית זעירה: עשיית כפפות, גלילת חוטים מפקעים גדולים לגלילים קטנים. הוקם בעיר בית ספר למלאכה מטעם הבארון הירש, נתארגנו קורסים להדרכה מקצועית (למשל בשנת 1904 גמרו 146 תלמידות יהודיות קורס למעשה תחרה ולריקמה).

חלק מן היהודים עבד בפקידות פרטית וחלק זעום בפקידות ממשלתית וקהילתית. מ־248 רופאים שהיו בקראקא בשנת 1890, היו 52 יהודים ומ־110 עורכי דין — 47 יהודים.[111]

עליית התנועה האנטישמית

בקראקא לא הורגשה התחרותן של האגודות הנוצריות למסחר, שהוקמו בכפרים ובעיירות, אבל החרם, שהוכרז בגאליציה בשנת 1893 שלא לקנות אצל היהודים, עורר ללא ספק מחשבות מעציבות בלב הציבור היהודי על סיכויי המחר. סיסמאות הליבראליזם, שהיו רווחות זמן קצר, חלפו. ההתחרות הכלכלית ביהודים העמיקה את השנאה אליהם. החלו להאשים את היהודים על אי רצונם לעבוד בחקלאות וגם על רכישת קרקעות מצידם; על אי רצונם להיות פולנים וגם על שנדחקו לתוך חוגים פולניים; האשימו אותם על אי רצונם להתקרב לתרבות אירופה ובכינוס ה־16 של נציגי „האגודה הפדגוגית" במחוז טארנוב יצא הד"ר פכניק נגד ביטול ה„חדרים" — כי כתוצאה מכן ימלאו היהודים את בתי הספר הממשלתיים. כשבאו לקראקא פליטי הפרעות מרוסיה עורר הדבר רוגז רב בין הפולנים והעתון „ריפורמה" כתב: „אמנם נכון — לכל עם יש יהודים הראויים לו,

---

110 עי' ב"צ רובשטין, „גאליציע און איר באפעלקערונג", ווארשה, 1923.

111 „היהודים בגאליציה", י. א. ברנפלד ב„לוח אחיאסף", 1900.

ואשר לאלה היהודים, אנו באמת לא אשמנו ומדוע נקבל אותם ?".

הפליטים מרוסיה באו לקראקא בקבוצות של עשרות ומאות. חלקם עבר רק דרך העיר, אך חלקם נעצר בה בר־שות ושלא ברשות. מאות מהם התגוללו ברחובות השכונה היהודית ללא דואג. האומללים ערכו הפגנות לפני בית הק־הילה. הוקם וועד, שהתקשר עם המרכזים היהודיים בווינה, פאריס ולונדון לשם השגת אמצעים לעזרת הפליטים, בדרכם למערב. אבל רבים מן הפליטים נשארו בקראקא. ידוע היה בעולם שקראקא משמשת תחנה לפליטים. לכאן בא בשנת 1891 פאול פרידמאן, כשרצה להגשים את תכניתו על כיבוש מדין והקמת מדינה יהודית בה. כאן, בין הפליטים, מצא את שלושים הנפשות (הוא חיפש דווקא אנשים ששירתו בצבא והיו מוכנים לקרבות) שעמהם יצא למסעו — 17 אנשים לבושי מדים וחגורי נשק, שלושה קצינים, שש נשים וארבעה ילדים.

השנאה הלכה וגברה והתפשטה גם לגבי הנאורים. אחד ההיסטוריונים הגדולים, קלינקה, כתב בביקורתו על ספרו של היסטוריון אחר (קורזון) : „כל זמן שהיהודי מחזיק בדתו, בלא הבדל באיזו שפה ישתמש, יהווה גוש לאומי מיוחד בגופה של כל האומה". רושם מזעזע עשו במיוחד על יהודי קראקא דברי גדול ציירי פולין, יאן מאטיקו. בשעת חנוכת הבניין החדש של האקדמיה לאמנות בקראקא (1882) פנה מאטיקו לתלמידים היהודים שבאקדמיה, והאשימם שכל כוונתם רק ללמוד אמנות ואינם רוצים לשרת בה את העם והמולדת בדרך פאטריוטית, בקראו : „הסתלקו מן הארץ הזאת, לכו באשר אין מולדת".

מחאה חריפה נגד נאום זה פירסמו יהודי קראקא בעתון „טשאס" וחתמו עליה מנהיגי המתבוללים. דברי מאטיקו עוררו סערה בין יהודי ווארשה, מעריציו של הצייר, ובכל העתונות הפולנית. עורך הדין ד"ר איבושיץ מקראקא כתב למאטיקו מכתב מעליב, נתבע לדין ונענש.

ושוב זעזעה את קהל היהודים הידיעה על הזוג ריטנר, שנחשד ברצח ועלילת דם ונידון למוות על ידי בית הדין בריישא (רז'שוב) ובקראקא. הסופר הפולני יז' פירסם חוברות („סודות היהודים") מלאות עלילות מעליבות נגד היהודים. הופיעו תרגומי ספריהם האנטישמיים של בראפמן ורוהלינג והופצו בגאליציה. ויועץ העיר קראקא, אחד ממנהיגי הפו־לנים בגאליציה, פאול פופיל, הגיש בשנת 1885 תזכיר לקיסר אוסטריה, בו כתב : „היהודי הפולני מנצל בערמתו את המצב, כדי לתפוס בפאטריוטיות מדומה מקום בחברה ובזריזות את ההגה בעסקים. בהעמידו פנים כמשלם מס לרגשות הפאטריוטיזם אינו מעלים עין מזה שהצלחה במס־חר, הפדיון הרב והריווח הגדול נובעים רק מן הברית עם רוסיה".

האנטישמיות הפכה לסיסמה אידיאולוגית של „המפלגה הפולנית העממית" לאחר שהוקמה בגאליציה הקוריה החמי־שית לבוחרים (1897) וניתנה זכות בחירה לשכבות הרחבות של העם, הוקמה המפלגה הנז', שבראשה עמד יאן סטפינסקי. תפקיד המפלגה היה להילחם באצולה, בכמורה וביהודים, שנחשבו כמשרתי הראשונים.

חוברות אנטישמיות, שהוצאו מטעם מפלגות פוליטיות שו־נות, דרשו החרמת היהודים. הדברים הגיעו לידי כך שאפילו ה„אויציזנה", עתונם של המתבוללים, התלונן: „עוד לפני שנים אחדות ... הבטיחו לנו שרק בגלל אי עזיבת המסחר וההל־וואה ברבית ע"י היהודים, על אף קבלם שיוויון זכויות, יוצ־אים בגאליציה נגד היהודים. והיום ? היום מתעסקים כבר היהודים במלאכת כפים ויש ערים, בהן מספר בעלי המלאכה היהודיים עולה פי שלושה על מספר האומנים הנוצרים, ובכל זאת רואים בהם ציבור עויין ... היום לומדים היהודים בבתי הספר ... היום עוסקים היהודים גם בחקלאות ... ובכל זאת ההסתה נגדם לא רק שלא חדלה אלא הולכת ומתגברת".

מסוכנת במיוחד היתה עלילת הדם, שהפיצוה תועמלני מפלגות אנטישמיות בין ההמון החשוך. הורגש צורך לקרוא לכינוס רבנים, שיישבעו לפני השלטונות, כי עלילת הדם לצרכי פולחן בשקר יסודה. בשנת 1903 נערך כינוס זה בקראקא, והרבנים, שבאו מאוסטריה, צרפת, רוסיה, גרמניה, רומניה ואפילו ממצרים, נשבעו שהעלילה היא רק השמצה ללא שמץ של אמת. הם הצביעו על התורה, הקובעת, כי הורג נפש דמו בראשו. לא תרצח — אומרת התורה, ואוסרת לאכול אפילו דם בעלי חיים גם כתערובת למאכל אחר. בצוו זה לא חל שינוי במשך אלפי שנים, כי התורה הזו לא תשתנה לעולם. דבריהם היו מלווים בהדגשה, כי תורת ישראל דורשת להתפלל לשלום העיר והארץ, בה יושבים היהודים, לשמור על חוקי המדינה ולמלא חובותיה....

ראשית התנועה הלאומית

על רקע השנאה הכללית והירידה הכלכלית אפשר להבין את הרושם שעשו בגאליציה הידיעות מן המזרח על התעו־ררות התנועה ל„חיבת ציון", ששמה לה למטרה להושיב את היהודים על אדמתם בא"י. הידיעות על חוברתו של ד"ר פינסקר, על „ביל"ו", על המושבות הראשונות בארץ, עשו רושם עצום.

השמועות עברו מעיירה לעיירה, מפה לאוזן. הראש הורם, הלבבות נתמלאו תקוה. והנה נדפסה רשימה ב„אויציזנה" (1882, גליון 8) בקשר להתגברות האנטישמיות בווינה וה־פרעות בווארשה : „מדוע החזיקו בני העמים אותנו עד כה לבני עם אחד ועתה נודע להם כי אכן עם מפוזר ומפורד אנחנו וחסר לנו רגש האחדות. עתה החובה עלינו להתאחד ליום צרה ולהגן איש על אחיו מול צר ואויב מבחוץ".

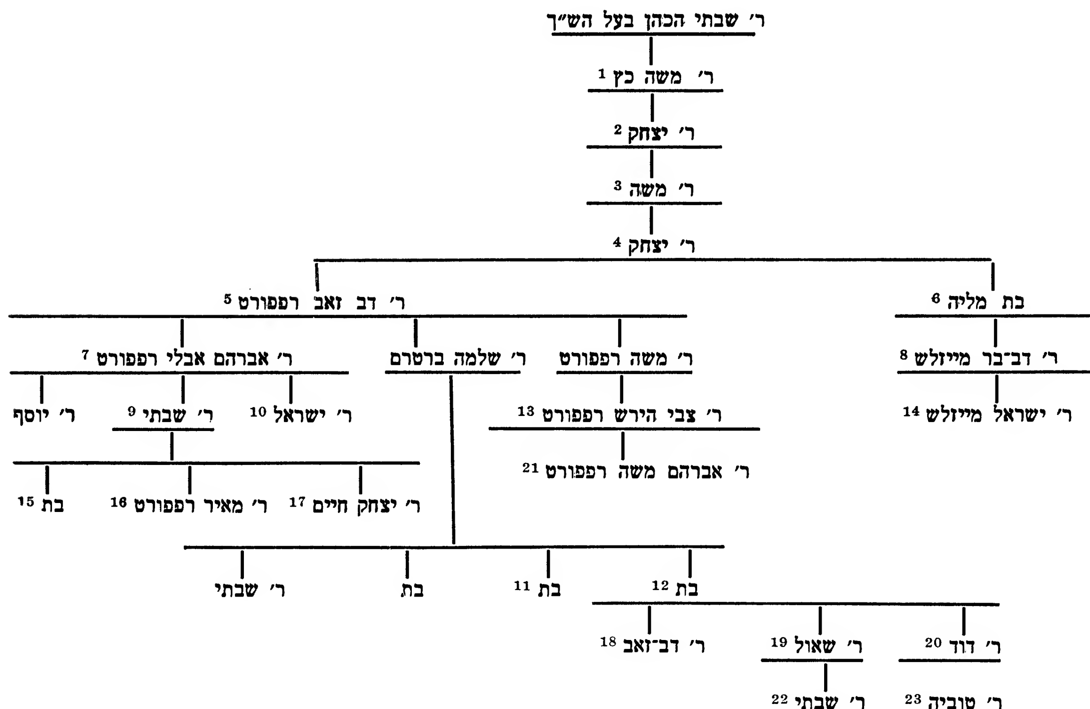
ובאותו עתון (1883, גליון 4) אנו מוצאים מאמר מאת הילל בן שחר (יהודה ליב לנדא) ובו כדברים האלה : „הנה כאלפים שנה חלפו מעת הלכנו בגולה. כמעט אלפים שנה נזלו דמינו כפרץ נחל נובע ולא נמלאה עוד תקוותנו... ובכל זאת נחכה עוד על משיח בן דוד. לא שכחנו עוד ארצנו

רבני קראקא האחרונים

1 הגאון מפוזנה.
2 אב״ד וראש ישיבה בפרשבורג. מח״ס „חת״ם סופר".
3 אב״ד קראקא. נפטר תרמ״ג.
4 ראב״ד קראקא. נפטר תרנ״ב.
5 אב״ד קראקא בשנים תרפ״ה—תרצ״ג.
6 ראב״ד קראקא. נרצח על ידי הגרמנים.
7 אשת הרב אייזנשטאט, כעת באמריקה.

צאצאי בעל הש״ך

1 הדפיס שני ספרי אביו: „נקודת הכסף" ו„תקפו כהן". נפטר בערך שנת תמ״ו. 2 הדפיס ספר סבו „גבורת אנשים". 3 אב״ד באופטוב. 4 אב״ד סטאבניץ אח״כ — פינצ׳וב. נפטר תקל״ד. 5 אב״ד שצקוצין. נפטר תקצ״ג. 6 אשת ר׳ יצחק מייזילש אב״ד קאמניץ, מח״ס „חוסן ישועות". 7 אב״ד טארנוב. 8 אב״ד קראקא ווארשה. 9 אב״ד דומברובה. 10 אב״ד טארנוב. 11 אשת ר׳ אליעזר דוד בורנשיין, אב״ד זאביכוסט. 12 אשת ר׳ ישראל הכהן אב״ד אלכסנדר ופינצ׳וב. 13 ראב״ד בקראקא. נפטר תרנ״א. 14 אב״ד שידליץ ואח״כ דיין בקראקא. 15 אשת ר׳ יעקב ויידנפלד אב״ד הרימלוב. 16 אב״ד לוקוב ואח״כ ראב״ד בקראקא. 17 אב״ד אוסטרוב. בסוף ימיו בקראקא. 18 אב״ד קוצק. 19 אב״ד סטובניץ. 20 אב״ד שצקוצין ואוסטרובצי. 21 דיין בקראקא. 22 אב״ד פינצ׳וב. 23 אב״ד קעלץ.

גזע ר׳ קלמן אפשטיין מקראקא

1 מילא מקום אביו בקראקא. נפטר תרמ״ב. אשתו — נכדת „החוזה״ מלובלין.

2 הצדיק מניישטאט, נפטר תרכ״ז.

3 נישאה לר׳ דוד חריף מח״ס „חידושי הרד״ח״.

4 נישאה לר׳ משה אב״ד קשונז.

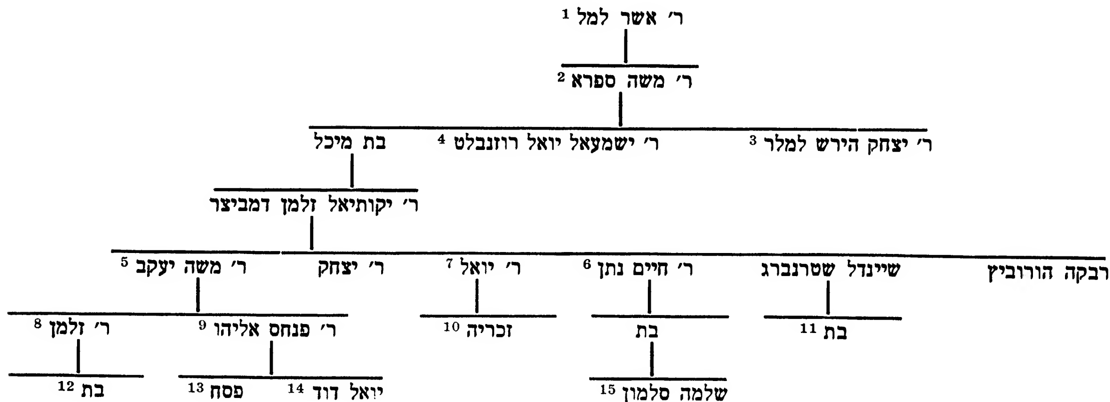
5 ממלא מקום אביו. נפטר תרס״ג.

6 נפטר תרע״ד.

7 נפטר תרפ״ח בן 75.

8 האדמו״ר מזולשיץ. בתו נישאה לר׳ יהודה יצחק פרענקל מגזע הצדיקים מוויעלופולה.

משפחת דמב׳יצר מקראקא

1 אב״ד אייבשיץ.

2 סופרה של קהילת קראקא. נפטר תקנ״א.

3 דיין בקראקא. נפטר תקפ״ד.

4 מחבר נוסח החרם שהוטל על החסידים בקראקא. נפטר תקפ״ה.

5 ראב״ד בקראקוב, מח״ס „מימי הדעת״. נפטר בגיל 44 בשנת תרכ״ג.

6 חתנו של ר׳ יששכר וויינגוט מח״ס „פתחי שערים״ ואב״ד צ׳נסטוכובה. תחת שמו יצאה החוברת „מפלת עיר הצדק״. נפטר תרל״ט.

7 ראב״ד קראקא. מגדולי ההיסטוריונים בשטח הגינאלוגיה של רבני פולין. נפטר תרנ״ב.

8 מח״ס „יד יקותיאל״. נפטר תרע״ב.

9 אב״ד קראקא. מח״ס „גבעת פנחס״.

10 מורה ליוונית ורומית בגימנסיות ממשלתיות.

11 אשתו של ההיסטוריון ומחבר הספר „עיר הצדק״ — מתתיהו ציננ.

12 אשתו של המנהיג הציוני ד״ר חיים הילפשטיין.

13 מנהיג יהודי־סוציאליסטי בגליציה.

14 משורר ביידיש ומתרגם (תרמ״ו—תרפ״ד).

15 משורר. את שיריו ביידיש פירסם באותיות לטיניות.

הקדושה, עוד אנו לה ועינינו לה... וכל איש יהודי יקרא בדמעות עיניו: תשכח ימיני אם אשכח ירושלים. כל איש יהודי יחונן עפרה וקדושה היא בעיניו, רק אליה כמה בשרנו, ירושלימה".

ולמאמר זה הוסיף העורך הזהיר: „השאלה הזאת, העומדת ברום העולם הפוליטי לבני ישראל רבה היא מאד ולא בדברים מעטים כאלה תפתר".

אך בשעה שמתבולל בן קראקא תבע ממערכת „אויציזנה" לבטל את החלק העברי של העתון („המזכיר") כי אין איש קורא בו, השיב לו העורך, שמספר קוראי המדור העברי הוא כמספר היהודים והנוצרים, קוראי החלק הפולני, גם יחד.

וגם בחזית השנייה, זו של השמרנים, היו הדים לסיסמאותיה של תנועת חיבת ציון. בגליונו מיום 23.8.1883 כתב העתון „מחזיקי הדת": „בכל צרתם לא כהתה רוח הלאומי ולא נכבה שביב תקות העתיד הנעים — הרוח הזה נשב בכנורות תפתנו על נהרות בבל, וישירו משירי ציון; גם היום ירמזו המיתרים וקול ציון וירושלים דופק על פתחי לבבנו בכל תפלה ותחינה וזכרון העת, אשר היה ישראל גוי אחד בלאומים, לאום, אשר עמים רבים נהרו אליו ולאורו הלכו, לא ימוש מזכרוננו".

מוינה הגיעה הידיעה על יסוד אירגון סטודנטים, שקבע לעצמו את המטרות הבאות: החייאת הלשון העברית, חקירת הספרות העברית, טיפוח הגאוה הלאומית בקרב הסטודנטים וריכוז כוחות העם מסביב לרעיון של מדינה יהודית בארץ־ישראל.

כל אלו הדברים ניראו כחלום רחוק והנה קרה דבר, שהחריד את הציבור היהודי.

ב„אויציזנה" (1884, גליון 1) אנו קוראים: „הנה מספר הרפתקנים, שגורשו מכל מפלגות הציבור שלנו, וכמעט הכל מורים עליהם באצבע, ערכו בעירנו הפגנה פטריוטית ארץ ישראלית".

ובגליון הבא, התאמץ סופר אחד להוכיח, בהסתמכו על דברי הד"ר א' ילינק, כי הנוער חילל את קדושת חג החנוכה, שהנו חג דתי, בהפיכתו לחג לאומי. מחבר המאמר הביע את פחדו, כי כעת תימצא לאנטישמים ראיה לטענתם, שהיהודים הם לאום מיוחד. גם ה„איזראעליט" פירסם אזהרה לנוער שלא יסב פניו אחורנית כלפי העבר, ולא ייגרר אחרי חלומות שוא „אלה שנותנים את העצות הללו (הלאומיות־הארצישראליות) הם הוזים, שאין להם הבנה לגבי עובדות היסטוריות אשר אין לשנותן".

בלבוב, מרכז ההתבוללות, נפל זרע התחיה. הסטודנטים התעוררו. בחברה „מקרא קדש" בלבוב הוקמה במה להרצאות בשאלות התרבות העברית וספרותה, והחלו להתוכח על רעיונות התנועה הלאומית ברוסיה. ובעקבות הדבר נשתנה שם החברה ל„ציון". הדמויות המרכזיות בחוג הלאומי בלבוב היו הרב ד"ר קובאק והסופר ראובן אשר ברוידס, מפיצי „השחר", עתונו של סמולנסקין, בציבור.

מווינה באו ללבוב סטודנטים, חברי אירגון האקדמאים הציוני „קדימה". רעיונות התחייה חדרו אל הנוער היהודי בגימנסיות ובבתי המדרש. נתארגנו חוגים לעברית ולספרות עברית. העתונות העברית וחוברתו של משה הס „רומא וירושלים" נפוצה בין היהודים. לימין הנוער עמדו הרב ד"ר קובאק וד"ר ראובן בירר. הפעולה הראשונה היתה ההפגנה של הנוער הציוני בחג המכבים.

עורכו של „אויציזנה" היה בימים ההם אלפרד נוססיג, המתבולל שחבש כובע של לאומנים פולניים — צ'מרה. רק זמן מועט עבר וגם נוססיג שינה את השקפותיו. בשנת 1884 כבר כתב נוססיג ב„אויציזנה" שלפני היהודים יש רק שתי אפשרויות: בנין ארץ ישראל או טמיעה.

אותה שנה התקיים בקאטוביצה, בגבול גאליציה, כינוסם הראשון של „חובבי ציון" מרוסיה ואוסטריה. אחר שנתיים הדפיס אלפרד נוססיג ב„פשגלונד ספולצני" מסה בשם „נסיון לפתרון שאלת היהודים" ובה הוכיח, כי „רובם של היהודים יהווה יחידה לאומית ויקים מדינה יהודית בארץ ישראל". באותו גליון של „פשגלונד ספולצני" הדפיס החוקר איבאן פראנקו מחקר, בו תבע להכיר בעצמאותם הלאומית של היהודים, עצמאות המיוסדת על המוצא המשותף, המסורת והשקפת העולם. הוא דרש לאפשר ליהודים להתפתח בדרך לאומית, לתת להם אוטונומיה וזכויות, שיש לפולנים ולרותנים.

שינויים אלה, שהחלו להיראות בחיי היהודים בגאליציה, עוררו הד בעתונות הגאליציאית. ב„פשגלונד טיגודניובי" נתפרסם מאמר בשם „הממלכה שהופלה", בו דרש המחבר מן היהודים להתבולל לחלוטין, כיון, שלדבריו, יש לתרופות נוססיג תכונה, המשותפת לכל תרופות הפלאים, היא אינה מעשית. המחבר הדגיש את הקשיים העצומים הכרוכים בהתיישבות היהודים בארץ ישראל ולא האמין ברצונם הכן לעלות. ה„קורייר לבובסקי" כתב, שהיהודים אינם מוכשרים לעבודה פרודוקטיבית, לעבודת אדמה ולמלאכת יד, ופקפק אם תורקיה תסכים למכור את א"י. כמו כן הדגיש, כי גם סיבות רבות אחרות מוכיחות, שאין הצעותיו של נוססיג בנות ביצוע, ובעיקר — אי רצונם של היהודים עצמם לקבל את ההצעה. „היהודים ויתרו לנצח על חלום בניין יהודה מחדש". את הפתרון לשאלת היהודים מצא המחבר בהפצת השכלה אירופית ביניהם ובהגירה לאמריקה, דברים שיביאו לטמיעתם הגמורה של היהודים.

„דער איזראעליט" כתב: „בהמון אין אף שמץ של הכרה יהודית־לאומית־פוליטית. אף לאחד מן ההמון הזה אין שאיפה ואפילו דרישה לקימום העצמאות הפוליטית של יהודים". ווילהלם פלדמאן רצה לשכנע את קוראי „פשגלונד ספולצני" כי היהודים מילאו כבר תפקידם ההיסטורי גם כלאום וגם כדת, בנתנם לעולם את משה ואת ישו. כעת אין להם עוד זכות קיום. הם אינם צריכים לשאוף לעצמאות מדינית, כי מדינה היא רק הסדרת התנאים למתן חיי אושר לאזרחים והיהודים ישיגו את האושר הזה „כשיסתדרו התנאים הכלכ־

ליים ברוח הקולקטביזם, ששום לחץ, שום אונאה כלכלית ושום טפילות לא יהיו אפשריים. אז ורק אז, תתבטל הבעייה הכלכלית־ציבורית של שאלת היהודים. בירור השאלה מנקו־דת ראות דתית הוא אנאכרוניזם. יש רק לשאוף לגיבוש ההמון היהודי לחטיבה ציבורית, להשכילו ולהדריכו לפעו־לות ייצור, לחנך ביד חזקה דור אחד בבתי ספר ובבתי מלאכה והכלכלה הגאליצאית שלנו, שעוד לא התפתחה, תבוא על תיקונה".

עברו רק שנים אחדות והעתון „אויציזנה", שפלדמאן היה אחד מעורכיו הראשיים, כתב ב„מלה האחרונה" (1892): עוד חושבים אנו היום וכך גם חשבנו בעבר, שלהפוך את היהודים לאזרחים אפשר רק בעזרת הציבור הפולני. חשבנו, שהציבור יושיט לנו יד לעבודה משותפת זו, לטובת הכלל... נתאכזבנו. לכן הננו רואים היום את התמונה לא כמו שראינו אותה לפני עשר שנים. אצל הנוצרים אדישות, אצל היהודים — יחידים המצטיינים באינטליגנציה ובהכרת ערך עצמם, שומרים על כבודם ואינם נדחקים אל הציבור הפולני, הדוחה את נטיית התקרבותם אליו, והנוער, הנפגע בכבודו ונעלב, מכוון את מרצו לצד אחר".

איש מן הגויים לא שם לב לקריאות ייאוש אלו של המתבוללים המאוכזבים. בשנת 1893 נערך בקראקא כינוס של קאתולים ובו הוכרז חרם כלכלי על היהודים.

ההתבוללות הלוחמת פשטה את הרגל. בה בשנה „שאויצי־זנה" נסגר, יצאה לאור בלבוב חוברת „מהי התכנית הרצוייה בעיני הנוער היהודי". את החלק הארץ־ישראלי עיבד דוד מלץ, את מדור הפוליטיקה המקומית — ציפר, ואת המדור שדן בבעיות הציבוריות, אברהם קורקיס, שלושתם חלוצי התנועה הציונית בגאליציה. בחוברת זו נוסחו ברורות סיס־מאות הנוער הציוני ותכניותיו.

הציונים תובעים מאת המדינות בתוכם יושבים היהודים: לחם, השכלה, הכרה עצמית, שוויון זכויות. להשיג זאת הם מקווים על ידי כיבוש הקהילות, מאבק ציריהם בפארלאמנט, הקמת אירגונים שיתופיים של בעלי מלאכה, פרודוקטיבי־זציה של הציבור היהודי, ביטול מיסי העקיפין של הקהילות, הפצת מדע יהודי, יסוד סמינר לרבנים, פיתוח ההכרה הלאומית, העמקת רגש הכבוד והסולידריות של היהודים, הכוונת ההגירה היהודית — ובפרט של הפליטים מרוסיה ומרומניה — לא"י, חיזוק הרגש הלאומי בין המתיישבים בא"י, השלטת הלשון העברית בתוכם, הקמת בתי־ספר מקצועיים ואקדמיה עברית, ויסוד אגודות באירופה להת־יישבות היהודים בארץ־ישראל.

הופיעו עוד חוברות ועתונים ציוניים בשפה הפולנית, כמו „המעורר" „שמים וארץ" „ליל סדר ציוני" וכדומה.

פליטי הפרעות ברוסיה וברומניה, שנתפזרו בגאליציה, שימשו ליהודי המדינה אזהרה מפני תוצאות התפשטות האנ־טישמיות. הציונות חדרה גם לעיירות ועוררה כסופים. ליד חברות „אגודת אחים" ו„מחזיקי הדת" קמו גם אגודות להפ־צת הרעיון הלאומי והלשון העברית וספרותה.

גם התיאטרון היהודי הנודד שבגאליציה הפיץ את הרעיון הזה, בהעלותו יצירות, שעוררו את הרגש הלאומי והקסימו בעלילות הגבורה שבהן.

מרכזי התנועה בגאליציה היו טארנוב ולבוב. בקולומיא יצא זמן קצר עתון יהודי־ציוני „יידישע פאלקסצייטונג". בשפה הפולנית הופיע אחר כך „פשישלושץ". בפשמישל נוסדה חברה לאומית „דורשי תורה ודעת" (עוד בשנת תרל"ה (1875) הוקם שם ארגון לתמיכה ביישוב ארץ־ישראל „מזכרת משה", אך לא התפתח). בדרוהוביטש נוסד הארגון „אחדות", שנקרא אחר כך „העברי", בזלוטשוב „חכמה והשכלה", בקוסוב „קרוא מקרא", בסטרי „שוחרי תושיה" (תרמ"ז—1887) ו„אדמת ישראל" (תרנ"א—1891). בטארנוב „אהבת ציון", ברזשוב ובבוריסלאב „חובבי ציון" ועוד הרבה.

בערי גאליציה המזרחית ובעיירותיה נדדו מטיפים ציוניים ויסדו סניפים לתנועה המתפתחת.

גרעיני הציונות

מקראקא יצא אחד מראשוני התנועה הציונית, הוא שמעון ברמאן, יליד קראקא ובה הוציא בשנת תרל"ח (1878) את ספרו הספוג רוח תחייה לאומית „מסעות שמעון".

כאמור, נוסדה האגודה הציונית הראשונה בקראקא „ראש פנה" עוד על ידי הרב שמעון סופר ור' אהרון מרקוס, אך עם מותו של הרב בטלה האגודה. התנועה הלאומית בקראקא נתעוררה שוב באמצעות מכונות הדפוס.

בקראקא היה דפוס עברי קיים עוד במאה הט"ז. בה הוקם הדפוס העברי הראשון בפולין של האחים העליץ, בשנת 1530. בתי דפוס היו קיימים בעיר גם במאות הי"ז, הי"ח והי"ט. לא תמיד היו בעליהם יהודים. בשנת 1857 בא לקראקא הגרמני קארל בודוויזר עם בית דפוס עברי. הוא הדפיס כאן את הספר „צפנת פענח" לר' יצחק מיזס (גרמנית בתוספת חלקים עבריים), את „מנחת בכורים" שירים מאת משה מרגליות, ספרי תפילות, „מגילה עפה" מאת יעקב פא"מ נגד פרץ סמולנסקין, ועוד. לאחר שנים אחדות העביר את דפוסו ללבוב. בשנת תרל"ח הקים יוסף פישר (1830—1914) בשותפות עם ברוך ווינדלינג בית דפוס עברי. הם הוציאו תחילה חוברות זולות וספרים, אחר כך התחילו מד־פיסים את השבועון החרדי „התור" בעריכת אברהם גינצלער. לכשנפרדו השותפים, מצא לו פישר שותף חדש, את שאול חנניה דייטשר. בית הדפוס המחודש התחיל מדפיס ספרים רבים, ובתוכם גם השבועון „מחזיקי הדת" (מכיוון שהממשלה דרשה ערבון גדול ממוציאי שבועון, הערימו המו"לים, ובמ־קום שבועון אחד הוציאו שני דו־שבועונים, ששמותיהם שונים זה מזה רק במקצת — למשל „קול מחזיקי הדת" ו„מחזיקי הדת", „העברי" ו„עברי אנכי" וכו'). בשנת תרמ"ה נפרד יוסף פישר גם משותפו דייטשר ובית הדפוס נשאר בידו. בהיותו גם חזן בהיכל הנאורים, השקיע פישר את כל הכנסותיו בשיפור בית הדפוס. הוא רכש גם אותיות ערביות

וסוריות ובמחלקה העברית של דפוסו — שהתפתח והיה לאחד הגדולים בשטח זה באירופה — עבדו כעשרים סדרים. כאן נדפסו „אוצר הספרות", „אגרות שד"ל", „האשכול", „בית האוצר", „החוקר", „ממזרח וממערב", „השלוח", „הדור", כתבי מ"ד ברנשטטר, כתבי מנדלי, כתבי שלמה רובין וכו'. בשנת תרנ"א הוציא פישר על חשבונו את השבועון „הזמן" בעריכת ראובן אשר ברוידס. בייחוד התפתח בית הדפוס כשהצנזורה ברוסיה עשתה קשיים רבים למו"לים העברים והללו נאלצו להדפיס מחוץ לגבולות מדינתם. מנהל בית הדפוס היה חתנו של פישר, יונה קרפל [112].

גם שאול חנניה דייטשר פתח בית דפוס עברי בפודגוז'ה (1890). לאחר שנפטר (1909 בגורה קאלווריה), עבר בית הדפוס לידי בנו משה דייטשר [113].

בשנת תרנ"ז הקים משה לנקוביץ (לפני כן סדר בבית דפוסו של פישר) בית דפוס משלו.

ריבוי בתי הדפוס משך לקראקא סופרים עברים, שהרביצו בתוכה רעיונות התחיה. הדמות הבולטת של התנועה בקראקא באותו הזמן היה שמואל יעקב פוכס, תלמיד האוניברסיטה בברלין, שהספרות העברית ותחיית העם היו חלומו. הוא היה בן 25, כשקנה מאת אלמנתו של דוד גורדון את „המגיד". פוכס, שהיה לו בית מסחר לרהיטים, הזמין אליו כעוזר לשבועונו את הסופר הצעיר והמחונן מפשעמישל שמעון מנחם לאזר [114]. גם את פעולתו הציבורית לא הזניח פוכס. תיכף בבואו לעיר פירסם מאמר בעתונו, בו שפך כעסו על הציבור היהודי בקראקא, שהתחבט בשאלה למי לתת זכות הבכורה — ללשון הפולנית או לגרמנית — ורק ללשון העברית לא היה דואג.

בשנת תרנ"ב (1892) הקים פוכס בקראקא את החברה העברית לתרבות „שפת אמת", שחבריה התחייבו לשוחח בינם לבין עצמם רק עברית ולהפיץ בקהל את ידיעת הלשון. באגודה זו נערכו הרצאות על נושאים ספרותיים עבריים והמרצים היו — פוכס, שודמאק, ישראל קראסוצקי [115], בני קראקא. באו גם מרצים מן החוץ — כד"ר נתן בירנבוים וד"ר מרדכי אהרנפריז. בשנת תרנ"ה יסדו חברי „שפת אמת" את החברה „חובבי ארץ ישראל" — לתמיכה ביישוב ארץ ישראל ולהפצת אתרוגי ארץ-ישראל ויינותיה. בראש החברה עמדו יוליוס שנווטר ומנדל פרנקל. לאחר מכן נוסדה החברה „ציון". בסביבות קראקא ערכו מסעי הסברה וייסדו סניפים חדשים של התנועה הציונית הסופרים הצעירים מקראקא ד"ר עזריאל גינציג [116] ודוד רוטבלום [117].

להפצת הרעיון הציוני עשה הרבה השבועון „המגיד החדש" שיצא בקראקא. פוכס פשט את הרגל בעסקיו ונאלץ לעזוב את העיר. הוא נסע לחוץ לארץ ומשם היה שולח כסף לש"מ לאזר, העורך בפועל של „המגיד", לקיום השבועון [118].

---

112 1874—1939. יליד דרוהוביטש. נשא את בת יוסף פישר. התיישב בקראקא ושם הוציא בשנת 1899 שבועון יהודי-גרמני „יידישע פאלקסשטימע" עם מוסף עברי „ירושלים". בשנת 1900 הוציא בקראקא ירחון ביבליוגראפי „ירושלים" (1900 ; 1902—1907 6 חוברות). כתב ב„המגיד", ב„לוח שעשועים", ב„אוצר הספרות", ב„די צייט". בשנת 1903 — התיישב בלבוב ועבד כמדפיס, מו"ל ועורך. לאחר שחזר לקראקא קיבל את הנהלת בית הדפוס של פישר. בשנת 1909 ייסד את היומן היהודי הראשון בקראקא „דער טאג", שהתקיים עד 1914. בשנים 1909—1912 הוציא בקראקא „די יידישע אילוסטרירטע צייטונג" עם מוסף להומור — „די הבדלה". בשנת 1910 ערך בקראקא ירחון „בית ישראל". בתחילת מלחמת העולם הראשונה התיישב בווינה ועבד במשרד החוץ. בתפקיד זה נשאר עד פלישת הנאצים, ונרצח על ידם. פירסם כמאה ספרים בגרמנית, מהם סיפורים ומהם מחקרים על מצבם של היהודים.

113 1878—1941. חבר הסינאט הפולני בשנים 1922—1927 מטעם „האגודה". עסקן בשטח החינוך האגודאי.

114 1864—1932. בעל עט שנון, חוקר בשטח חכמת ישראל. פירסם את מחקריו ומאמריו ב„האסיף", „המגיד", „המצפה", „רמת המצפה", „האשכול", „השלח", ועוד. כתב בבטאוניו הגרמניים של ג' קרפלס ובעתונות אמריקאית. פירסם פירוש לספר הושע ומחקר על עשרת השבטים. יחד עם טורצ'ינר הוציא מלון „עברי גרמני". בשנים 1904—1922 (בהפסקות) ערך את „המצפה". יחד עם שמריהו אימבר ערך את „השבועון".

כיהודי קנאי ונאמן לרוח התחייה נלחם קשות בש"י הורוויץ, שבפעולתו ראה נזק ליהדות וללאומיות. המשפט ביניהם הסעיר את הרוחות בשנת 1908. בנו ד"ר דוד לאזר.

115 1831—1903. יליד לובלין, חתנו של הנגיד מקראקא, ר' מיכאל ציפרס, וגיסו של הרב ר' אריה ליב הורוויץ. גר בקראקא. פירסם כתבות ומאמרים ב„המגיד", ב„הצפירה" וחתם לפעמים בכינוי „יקר". הוציא ספר לנוער „מצוות ישראל" על מצוות עשה ולא תעשה ביהדות, „תורת ישראל" — פירושים ודרשות לתורה — ו„תורת ישראל תנינא".

116 1868—1931. יליד קראקא. שם למד בבית המדרש. בהשפעת פוכס ופישר החל ללמוד מדעי חול. למד באוניברסיטה בלייפציג. בשנת 1897 קיבל תואר ד"ר בברן שבשווייץ. בשנת 1899 נתמנה רב בלושוויץ. אותו זמן התחיל מוציא את „האשכול" — בטאון מוקדש לחקר היהדות. הוציא שבעה כרכים. פירסם ב„עברי אנכי", „המגיד" ו„אוצר הספרות". בשנים 1921—1927 היה מנהל בית הספר „תחכמוני" באנטוורפן. חיבר ספרים בגרמנית. הוציא גם פירושו של יפת בן עלי הלוי למשלי (1891), כתבי פביוס מיזס (1891), שירי פביוס מיזס „קבוצת שירים" ושירי מרדכי מאנה.

117 1876—1947. יליד קראקא. את עבודתו הספרותית החל בפרסום סיפורים ומסות ב„המגיד". זכרונות מחיי הגיטו פירסם בספר Golus בגרמנית. התיישב בווינה והיה שם עורך דין ועסקן בתנועה העברית. בתקופת הנאצים עלה לארץ ישראל. היה חבר בהנהלת „דביר" ו„אהל שם".

118 פוכס הוציא לאור מונוגראפיה על „דון יצחק אברבנאל" וכתב הקדמה לטרגדיה של י"ל לנדא „דם תחת דם".

אט־אט הלכה הציונות הגאליצאית והפכה לכוח. בשנת תרנ״ג נתאחדו כל הארגונים הציוניים בגאליציה תחת הנהלת האגודה בלבוב. אותה שנה נוסד בווינה הארגון „ציון״, שתפקידו היה לאחד את כל האגודות הציוניות באוסטריה. כשפרץ סכסוך בין המרכז בווינה לבין המרכז בלבוב בדבר הריבונות בגאליציה, הוחלט במושב נציגי הארגונים הציוניים בגאליציה, כי ההסתדרות הלאומית מכירה בנשיאות שבווינה בנוגע לשאלות בניין ארץ־ישראל, אך, באשר להגנה על זכויות האזרחים היהודים בגאליציה, היא עצמאית. כן הוחלט, כי כינוס ארצי־גאליצאי יתקיים מדי שנה בשנה וכי הוועד הפועל יבצע את החלטות הכינוס, יתווך בין האיגודים, ייסד סניפים חדשים ובידו תהיה קופת המפלגה. ההכנסות תבואנה ממיסי החברים והאגודות, מנשפים ומהוצאת עתונים וחוברות.

בכינוס ציוני גאליציה, שנקרא על־ידי „אהבת ציון״ בטארנוב (תרנ״ו) נבחרו לוועד הארצי ר׳ אהרן מרקוס, ש״י פוכס ומנדל פרנקל, אנשי קראקא. נשיא הכבוד של הסתדרות זו, שדגלה בהתיישבות ועבודה מעשית ללא פעולות מדיניות, היה הרב ר׳ פייבוש שרייער ומנהלה, ד״ר אברהם זאלץ. מספר חברי „אהבת ציון״ בגאליציה ובבוקובינה עלה — לפי הדין והחשבון משנת 1896 — ל־600. זו היתה הסתדרות עצמאית, שעמדה בקשר עם ההסתדרות האוסטרית „ציון״. נציגי „אהבת ציון״, על אף התנגדותם להרצל ולציונותו המדינית, השתתפו בקונגרס הציוני הראשון ונציגם ד״ר אברהם זאלץ היה סגן נשיא הקונגרס; הסתדרות זו יסדה בארץ ישראל מושבה של יהודי גאליציה „מחניים״, אך זו לא האריכה ימים. סניף של „אהבת ציון״ היה גם בפודגוז׳ה, בהנהלתו של קורצמן. לקונגרס הראשון נשלחו מקראקא ד״ר רודולף פרילינג, ר׳ אהרן מרקוס, יוליוס שנווטר ובנימין שפירא. כל אלה, פרט לפרילינג, נבחרו גם לקונגרס השני ובין שלושת חברי הוועד הפועל הציוני, שנבחרו מגאליציה, היה יוליוס שנווטר.

מסביב לבעיית הריבונות ומקור ההשפעה התפתח פולמוס גם בין ציוני קראקא. מצדדי הציונות המדינית של הרצל (ובראשם יוליוס שנווטר) תבעו להכיר בווינה כמרכז, מתנגדיהם (ובראשם ר׳ אהרן מרכוס) דרשו לתמוך בהסתדרות „ישוב ארץ הקודש״, שהשתדלה לחנך את המתיישבים בארץ ישראל ברוח הדת. באופן כזה קיווה מרכוס למשוך את החרדים לתנועה הלאומית. כפשרה הוחלט אז כי: 1) הארגון יתמוך באגודת „ישוב ארץ הקודש״; 2) הארגון לא יתנגד לתכנית באזל, להיפך, הוא יראה בעין יפה כל פעולה ממשית של הציונים המדיניים.

נקודת מיפנה בתולדות הציונות בקראקא היתה שנת הקונגרס הראשון 1897. אותה שנה בא לקראקא לשמש מטיף בהיכל הנאורים ד״ר יהושע טהון[119] מקבוצת הסופרים „הצעירים״. ביזמתו נוסדה הספרייה „עזרא״, שגרעין לה שימשו הספרייה „קרוא מקרא״, שהוקמה בקראקא בשנת 1889 והספריות מעזבונם של דוד ראפאפורט (בנו של שי״ר) ויחזקאל איבושיץ. הנהלת הספרייה נמסרה לידי ידידו ועוזרו של הרצל, ד״ר מיכאל ברקוביץ[120]. על יד הספרייה נפתח אולם קריאה ובו נערכו הרצאות, שמשכו אליהן שומעים רבים[121].

הציונות בקראקא לבשה צורה חדשה. זו לא היתה עוד ציונות של וויכוחים, הרצאות, פולמוסים וחלומות. כעיר אוניברסיטאית ריכזה קראקא אקדמאים יהודים, שמספרם הלך וגדל. בשנת 1911—12 היוו 14,8% ממספר הסטודנטים הכללי[122].

האקדמאים לקחו את הנהגת התנועה הציונית לידם והובילוה בדרך הציונות המדינית, ההרצלאית. עוד בשנת 1897 נוסד בקראקא איגוד אקדמאים „השחר״. קודם שאושר האיגוד, הותר לאקדמאים לתלות כרוז על לוח האוניברסיטה הקראקאית: „אנו יהודים. אנו מרגישים את עצמנו יהודים.

---

119 1870—1937, יליד לבוב, תלמידו של הגאון ר׳ אורי וולף סאלאט.

ביחד עם קבוצת צעירים החל ללמוד מדעי חול. השתלם באוניברסיטה בברלין ובבית המדרש לרבנים שם. בשנת 1897 נתמנה מטיף בהיכל הנאורים בקראקא. עבד גם כמורה לדת בגימנסיות שבעיר. היה עסקן ציבורי, ביחוד בעניני התרבות העברית.

עם נפילתה של אוסטריה נבחר למועצה היהודית הלאומית בקראקא. היה חבר ועדת המשלחת היהודית במועצת השלום אחרי מלחמת העולם הראשונה. בשנים 1919—1935 היה ציר לפארלאמנט הפולני. עמד בראש הצירים היהודים שחתמו על ההסכם הפולני—יהודי עם גראבסקי בשנת 1925. שנים רבות היה נשיא „בני ברית״ ונשיא ההסתדרות הציונית בגאליציה המערבית ובשלזיה. היה יו״ר „תרבות״ בפולין. בשנת 1931 נבחר לראש ה„חוג היהודי״ בפארלאמנט הפולני. פירסם מאות מאמרים מענייני היום ב„נווי דזנניק״ הקראקאי, וב־„היינט״ ו„הצפירה״ שבווארשה. באוסף מחקריו הספרותיים „כתבים״ השתדל לבסס את ההכרח ההיסטורי, שגרם להתהוות הציונות. פירסם מונוגראפיה על הרברט ספנצר ומחקרים בגרמנית ובפולנית.

120 1865—1937. יליד בוריסלאב, ממשתתפי „המזכיר״ בלבוב. חברם של ד״ר מ. אהרנפרייז וד״ר טהון. השתלם באוניברסיטה בווינה ובבית המדרש לרבנים שם. מעוזריו הקרובים של ד״ר הרצל. בשנת 1898 התיישב בקראקא ובשנים 1903—1909 גר בווינה. שם קיבל בשנת 1906 את התואר ד״ר. משנת 1911 היה מורה לדת בביילסקו. פירסם מאמרים רבים בשטח המנהגים היהודיים. תירגם לעברית כתבי הרצל. הוציא כתבי א. ליברמאן. פירסם מחקר על המבנה השירי של ספר תהילים (גרמנית). היה גם מנהלו של העתון „דער יוד״ בקראקא.

121 לפי הדו״ח באו לאולם הקריאה בשנת 1904 — 17.768 איש.

122 Dr. J. Tenenbaum: Żydowskie problemy gospodareze w galicji.

רגש נשגב זה, שעורר בנו שאיפה למפעלים גדולים ולקרבנות, נובע מן ההיסטוריה שלנו, מתוך שאט נפש כלפי התבוללות־בזויה. אנו דורשים תחיית העם על אדמתנו אנו... האם יתרעמו עלינו הפולנים בשל האידיאלים שלנו... האם לא לימדתם אותנו את ההיסטוריה שלכם, כדי שנדע כיצד לוחמים על חירות?״.

תפקידיו של האירגון היו: מתן בסיס מדעי לעקרון הקיום הלאומי ולרעיון התחייה בארץ־ישראל, הכרת תולדות העם היהודי, ספרותו ולשונו, העמקת הרגש הלאומי, קיום יחסים טובים עם חברים לא־יהודים, פיתוח רגש סולידאריות בין החברים, עזרה הדדית והטפה לאידיאלים לאומיים בקרב הנוער.

ההפגנה הראשונה של האיגוד „השחר״ היתה עריכת נשף חנוכה בשנת תרנ״ז. לנשף זה באו בין היתר נשיא הקהילה, המתבולל ד״ר ל׳ הורוביץ, יועצי לשכת המסחר המתבוללים פלטר ודטנר והנוצרי פרופ׳ בויביד. נאמו: אנזלם לוטבק וד״ר י׳ טהון. הגיעו מברקים ומכתבי ברכה מאת הרצל, ד״ר רילף, ד״ר ליפפה, ד״ר נתן בירנבוים, ד״ר ש״ר לאנדוי, מאת הציונים בקולומיאה ומאיגודים אקדמאיים. רושם עז עשה מכתבו של הפרופ׳ המן מבאזל, שקרא למכבים הצעירים ללחום למען מדינת ישראל, מדינת הצדק הסוציאלי, הקידמה וההומאניזם. רק היהודים, הוכיח הפרופ׳ המן, שנתנו לעולם את הנביאים, יכולים להקים מדינה כזאת, ורק בארצם, ארץ הנביאים.

בכתבתו על חגיגה זאת, הדגיש ה„וועלט״: „עוד מעט והמבצר האחרון של המתבוללים הגליצאים — יפול״.

התסיסה בקהילה

תסיסה זו בקרב הציבור היהודי בקראקא הוגברה עוד על ידי הבחירות לפארלאמנט. רק שנים אחדות (1879—1883) היה רבי שמעון סופר ציר לפארלאמנט של המדינה מקולומיאה. לציבור היהודי בקראקא לא ניתן בסוף המאה הי״ט לשלוח ציר לבית הנבחרים. אמנם, אלברט מנדלסבורג, מי שהיה פעם ראש הקהילה בקראקא, היה גם ציר בווינה (1873—1879) וכמו כן ד״ר ארנולד רפפורט (1879—1907), אבל שניהם לא ייצגו את בוחרי עירם, אלא נשלחו כצירים מטעם לשכת המסחר והתעשייה בקראקא. ועוד בשנת 1897, כשהוקמה הקוריה החמישית לבוחרים וניתנה זכות הבחירה גם להמוני העם, בחרו יהודי קראקא באיגנצי דשינסקי הסוציאלדימוקראט. באירוניה כתב על כך „המגיד החדש״ (1897, גליון 13): „חזיון נעים היה לראות איך יכול זאב לגור עם כבש ונמר עם גדי, איך חסידים, מתנגדים, נאורים ובני ההמון, אשר אינם לא חם ולא קר ילכו שלובי זרוע, פשוטו כמשמעו, עם שאינם בני בריתנו, איך בריח התיכון, הוא דשינסקי, יבריחם מן הקצה אל הקצה... אם עזרתנו תצמח מהסוציאלדימוקראטים בכלל ומדשינסקי בפרט, זאת יגידו לנו ימים יבואו״.

תמיכתם של יהודי קראקא ולבוב בסוציאלדימוקראטים עוררה את שנאת השליטים בגאליציה, שהיו מבני האצולה, ולכן העלימו עין מן הפרעות, שערכו ההמונים המוסתים ביהודים בגאליציה המזרחית והמרכזית. רק כשההתקפות עברו גם לאחוזות האדונים הגדולים, נשלח הצבא לדיכוי הפורעים.

בקשר לבחירות אלו ולשינויים, שחלו בחיי החברה היהודית בקראקא, הורגשו בציבור היהודי שאיפות לשינוי מיבנה הקהילה היהודית בעיר וביחוד להדחת התקיף, סגן ראש הקהילה — הירש לנדא. הרעיונות הדימוקראטיים, שחדרו לחיי הציבור היהודי וההצעה מצד הממשלה להכניס תיקונים בבחירות לקהילות, מצאו בקראקא ביטוי בדרישה לבטל את שיטת הבחירות הקוריאליות, שנתנה זכות בחירה למספר מועט של בעלי תואר אקדמאי, למשלמי מיסים גבוהים לקהילה ולמשלמי מיסים בינוניים — כל אחת מקבוצות אלו בחרה בשליש מחברי הקהילה. את החוק הזה ניצלו מנהיגי הקהילה והטילו מיסים מתאימים רק על אנשי שלומם, שקולותיהם היו בטוחים.

לחץ הציבור, שדרש זכויות בחירה שוות לכל היהודים, עורר את חברי הקהילה לדון בדבר שיטת הבחירות. נציגם של החרדים בעלי ההון החלפן יהודה בירנבוים הזהיר מפני הדרך של הסוציאלדימוקראטים... הרב רח״ל הורוביץ דרש לכלול בקבוצה הראשונה לא רק את בעלי התוארים האקדמיים, שבדרך כלל היו רחוקים מן הדת ומענייני הקהילה, אלא גם תלמידי חכמים.

גם „המגיד״ הביע את דעתו במלים אלו: „ראשית חטאת הקהל זה ימים רבים הוא, כי אנשים שאין להם חלק בדת ולא נחלה במצות התורה, ימשלו בעדה ובידם ינתנו כל עניני הדת לשבט או לחסד... משפט הבחירה רק למתי מספר מאנשי העדה המשלמים לקהילה מס קבוע כאשר הושת עליהם, ויתר העם, הנושאים במשא הקהילה ככל אחיהם, פסולים לבחור... הלא עיקר הכנסות הקהל איננו מהמיסים הקבועים רק מבשר כשר, מטבילה של מצוה וממצוות אחרות ומי מקיים את המצוות האלה בערים הגדולות, המון העם או עשירי העדה? לכל מחלקה יש המשפט לבחור חלק ראשי הקהל, והמחלקה הראשונה, שהם רק אנשים אחדים בכל עיר, אשר הכינוי דוקטור עטרה להם, בוחרת את שלישית ראשי הקהל... אם המחלקה השנית, משלמי המס הגדול, יבחרו שלישית הראשים, קנו להם את הזכות עכ״פ בכספים, אך הדוקטורים האחדים מה הם כי יבחרו את מכלכלי צרכי דת ישראל יותר מאנשים אחרים? וזאת להזכיר כי רוב הדוקטורים אינם משלמים כל מס... ואין העדה נהנית מהם אף בשוה פרוטה. המצב הזה הוא בקראקא, ובתת לנו הממשלה עתה רשות לתקן את משפט הבחירה מדוע לא נגהיג גם בתוכנו את משפט הבחירה הכללית״ (1897, גליון 22).

ראשי הקהילה קראו לישיבה את נכבדי העדה ובישיבה הוחלט לתת זכות בחירה בקבוצה השלישית גם לאלה, ששילמו 2 ר״כ לקהילה, ועוד הוחלט, ששמאי המיסים — פרט ל־10 — לא יתמנו עוד על ידי ראשי העדה אלא ייבחרו

על־ידי קהל הבוחרים. מספר השמאים הנבחרים הגיע ל־24.

הכתב, שמסר על האסיפה הזו ב„המגיד" (1897, גליון 23), הציג שאלה: „היתכן כי גם בני קבציאל, פושטי יד, אשר לדאבון לבנו רבים המה בתוכנו, גם המה יהיו הבוחרים? המה לבטח יבחרו עשרה ראשים מתוכם, וידרשו כי כל קופת הקהל תחולק ביניהם. כי למה נחוץ יותר כסף הקופה, אם לא להכניס את בנותיהם תחת החופה?".

לשאלה זו ענה העורך בהערה: „בני קבציאל אחינו ובש־רנו הם לכה"פ כהדוקטורים אשר צרכי העדה מוזרים להם כלל וכלל והם לא ידרשו עשרה ראשים כ"א כפי מספרם וערכם. בכלל לא בענינים המחזירים על הפתחים הכתוב מדבר כ"א ברוב אנשי הקהילה, אשר לא בין בעלי הבתים נימנו ולא יוכלו לשלם מס מיוחד לעדתנו או לא רצו עד כה מפני טעמים קרובים להם אך מן הצד יועילו להכנסת העדה הרבה יותר מהמשלמים מס קבוע".

ההתקפה על סדריה המיושנים של הקהילה ועל ראשיה נערכה מצדדים שונים. הוקמה אז „מפלגת העם", שתפקידה היה להלחם במוסד הקהל. הופיע גם עתון מיוחד בשם Sprawiedliwość — Gerechtigkeit (חציו פולני וחציו גרמני), שעורכו חיים נטע רייכנברג (בנו של הצדיק מזאלישציקי ר' מנחם אריה קוסמר) קבע מטרה לעצמו ללחום לצדק ולטיהור המוסדות משחיתות. הוא נתבע לדין על־ידי הקהי־לה ומשפטו נתברר במשך ארבעה ימים. האנטישמים ניצלו את החומר שהועלה בשעת בירור הענין והירבו לכתוב על „הזוהמה היהודית", עד שהצדדים נתפייסו ורייכנברג הבטיח שכוונתו במאמריו היתה לא לראשי הקהילה כולם, אלא לאחד מהם, שהוא הרוח החיה במוסד זה (הירש לנדא).

גם „המגיד" ביקר קשה את התקיפות ששררה בקהילה. „הסכן הסכינו ראשינו להיות בעלי זרוע והשלטון בקהילותי־הם. העדה היתה להם לרשות היחיד ר"ל רשותם הם, להם לצוות ולאנשי הקהילה לשמוע... עשרם וחוסן מצבם הם על כל חטאיהם חופה" (1897, גליון 49).

אבל השלטון בקהילת קראקא נשאר בידי הקואליציה של המתבוללים ביחד עם עשירי השמרנים, שלא התחשבו בזר־מים החדשים. לאחר מותו של ד"ר ליאון הורביץ (1904) נבחר כראש הקהילה נציג המתבוללים הד"ר שמואל טילס (1862—1937).

בין יהודי קראקא היה גם חלק, שכל הבעיות הללו וכל האירועים בתוך החברה היהודית היו מגוחכים בעיניו. ההת־בוללות נשאה פירות. אמנם, לא היה לה עוד אותו כוח עז וסוחף כמלפנים, אך בכוח ההתמדה הוסיפה להשפיע. פשיטת רגלה נתגלתה רק למעטים. מרבית עוזבי הגיטו המשיכו להיטמע בעולם התרבות הזרה. בשפה הפולנית או הגרמנית מצאו ביטוי לרגשותיהם אלה, שרוח השירה פעמה בהם. בפולנית כתב היהודי הקראקאי, ד"ר ישראל יהודה ליאופולד קאמף [123] את הדראמות שלו, לפולנית תירגם את יצירות איבסן וסטרינדברג עורך הדין איגנצי זיסר [124], בשפה זו פירסם את מחקריו המעמיקים בספרות המבקר שלמה סטניסלב לאק [125], ליד מנהיג המתבוללים הלוחמים ווילהלם פלדמאן עמד אמיל (שמואל) הקר [126], שרצה למשוך את חוגי מאזיניו היהודים לסוציאליזם. כתשובה לדבריו היו הציונים מוכיחים, שאין סתירה בין סוציאליזם לציונות ואין סוציא־ליסטים הנלחמים בלאומיות מלבד היהודים.

המאבק הפוליטי על השלטון בציבור היהודי

הציונות שגברה והלכה בגאליציה נאלצה לנקוט עמדה כלפי האוכלוסיה הלא־יהודית. במאמר „יחסנו לצבור הפו־לני" כתב ה„ווסחוד": „היום, בשעה שרעיון הטמיעה הוא כבועת סבון שהתפקעה, בשעה שהמפלגות הפולניות, כמפ־לגת הדימוקראטיה הלאומית, מוחקת אותנו בגלוי מתכניתן, בשעה שההתבוללות מוכרחת לסגת ממלחמת תנופה למלחמת מגן, היום יכולים אנו לבאר בשקט ובאובייקטיביות את סיבות התהוות הסיסמה הזו (סיסמת הטמיעה) ופשיטת רגלה... לא לשם כך סבל העם היהודי עינויים נוראים ורדיפות, שיטבע אח"כ מבלי להשאיר סימן אחריו בתוך ים העמים האחרים... אין אנו רוצים להיות אך ורק גלמים בידי המדינאים הפולנים, שהשתמשו בנו לעתים קרובות בגאליציה המזרחית, לעשות מעשים, שתוצאותיהם לא תי־פולנה על ראשיהם הם".

בשנת 1904 (גליון 39) כתב אותו עתון: „מאשימים את היהודים שהם נוטים לצנטראליזם (ריכוז הסמכויות בידי הממשלה המרכזית בווינה, על חשבון הממשלות המקומיות). על האשמה זו אנו עונים בגלוי שהיא צודקת במידה ידועה, ועל יחס המדינאים הפולנים אלינו מתבסס אי־רצוננו באו־

---

123 1880—1912. יליד קראקא. מחזאי. לפירסום עולמי זכה מחזהו „ערב" "Wprzededniu", על רקע המהפכה הרוסית משנת 1905. מחזה זה תורגם ללשונות רבות, אפילו לסינית. במשך שנים אחדות הוצג המחזה על הבימות המכובדות ביותר באירופה, במצרים ובסין. בפולין הוצגו גם הדרמות שלו „נינה", „החסידה". בעזבונו נשארה הדרמה „הענק". אף דרמה אחת שלו לא נדפסה.

124 1870—1903. עורך־דין מקראקא. מלבד תרגומי איבסן, סטרינדברג ואחרים לפולנית, פירסם מחקרים בשטח הכלכלה החברתית. בשנת 1890 פירסם ב־ Ojczyzna סידרת מאמרים על לשון יידיש ועל התיאטרון היידישי. המאמרים הועתקו ב„איזראעליט" הוור־שאי ואחר כך יצאו בתדפיס. היה גם מבקר תיאטרלי של עתון פולאני בלבוב.

125 1876—1909. אחד המבקרים החשובים ביותר בתקופת „פולין הצעירה". מחקריו החשובים ביותר הם על יצירת ויספיאנסקי ופשיבישבסקי. תירגם לפולנית כתביהם של קורקגרד, סטנדאל, מונטן, פטר ואחרים.

126 1875—1934. מומר. ממנהיגי הפ.פ.ס. עורך עתונם „נפשוד". פירסם מחקרים ספרותיים על וויספיאנסקי ובזוזובסקי. הוציא בעיבודו את „במת העמים" למיצקביץ, את השירים של א' וסר־לבסקי. כתב מחקרים לתולדות הסוציאליזם.

טונומיה... בעצמאותם ובשלטונם לא השתמשו הכוחות המכריעים במדינה מעולם לטובתנו, אך לעתים קרובות השתמשו בהן לרעתנו".

ובשנת 1906 כתב עתון ציוני זה (גל' 42): "כמדומני שבזה אמסור בדיוק את הרגשתם של היהודים: אנו יראים להישאר בארץ רק עם הפארלאמנט הפולני".

במאמר "האוטונומיה והיהודים" כתב העתון: "אין ספק שמצבנו הרוחני והחמרי תלוי במצב התרבותי של המדינה ונציגיה. הפארלאמנט הגאליצאי הוא כיום ויהיה עוד זמן רב בעתיד פארלאמנט של אצילים וריאקציונרים, אקסקלו־סיבי ואנטישמי, גאה, וגס... ומה יש לומר על הביורוקרטיה האוטונומית".

במלאת 75 שנים למרד הפולני משנת 1831, נערכה חגיגה בהיכל הנאורים בלבוב. בשעת החגיגה ערכה קבוצת יהודים לאומיים הפגנה. הנאספים החלו לשיר את "התקוה". העתו־נות הפולנית יצאה בהתקפה חריפה על הציונים, בהאשימה אותם בשנאה לפולנים. כתשובה הצהיר וועד המפלגה הציו־נית בגאליציה המזרחית: "אין אמת בדבר, שההפגנה הוכנה ונערכה על ידי ההנהלה הציונית האחראית... בתור מפלגה לאומית יש לנו הבנה עמוקה לאידיאלים הלאומיים של עמים אחרים, ואנו רואים בפיתוח הרגשות הלאומיים בתוכנו ובתוך עמים אחרים אידיאל נשגב ועליון... יאמין הציבור הזה (הפולני) שאנו מוכנים להקריב למענו הכל, חוץ מן הלאומיות שלנו וישקול היום בדעתו: הטוב בעיניו היהודי, הקשור בתור יהודי באלפי עסקים חיוניים בארץ זו, או יהודי, שבניגוד לבני עמו מבקש מחסה לעצמו אצל העם הפולני... ואם יבינו — ייווכחו, כי העם היהודי אינו שונאו של העם הפולני... כי בתורת אזרחי הארץ אנו רוצים להשתתף בעבודה לטובת הארץ; אבל כאזרחים יהודים, השווים לשאר בני המדינה; ויאמינו, שהמאורעות בהיכל לא היו מכוונים נגד החגיגה הלאומית הפולנית, כי אם נגד ההתבוללות היהודית".

בשנת 1906 נדון עניין השינויים בשיטת הבחירות בבית הנבחרים בווינה. אז החלו הציונים לדרוש יצירת קוריה (יחידת בחירות) יהודית מיוחדת, שתשלח מספר קבוע של צירים. התועמלנים הציוניים עברו בכל גאליציה והסבירו לציבור היהודי את הצורך בבחירת נציגים יהודיים, שיפתחו מדיניות יהודית לטובת היהודים ולא יהיו כחומר בידי מנהי־גי עמים אחרים. מנהיגי המתבוללים פחדו מפני התנועה הציונית שהלכה וגדלה. כדי לעכב את התפשטות התנועה, הצביע הד"ר אמיל ביק על גל המחאות, שעוררו הציונים נגד כינוס קהילות גאליציה, שהוא קרא לו. הד"ר ביק מסר למשטרה, שלפעולת הציונים היה צביון פוליטי. על יסוד הלשנה זו נאסרה לזמן ידוע פעולת אירגונים ציוניים שונים בגאליציה — בתוכם "אחדות", "השחר", וכל איגודי "פועלי ציון" — שהנהלתם היתה בקראקא. פתאום מת הד"ר ביק, שהיה ציר בבית הנבחרים בווינה. לבחירות המילואים, שעתידות היו להתקיים במחוז ברודי־זלוטשוב, שלחו הציונים כמועמד את אדולף שטאנד. בכרוז, שהוציא אז הד"ר יהושע טהון מקראקא, נאמר: "דעו, שהציונות אינה שונאת למי־שהו. היא רק שונאת עבדות, היא בזה להשפלה עצמית. אבל היא ידידה נאמנה לכל העמים השואפים לגאולה, לחיים, לביסוס קיומם הלאומי והשתרשותו".

והציר בנו שטרויכר כתב בכרוזו: "הצירים היהודים, שנבחרו תודות ל"חוג הפולני", אינם יכולים להגן על עסקי עמם... חרפה ובוז לכל הנציגים הללו, המשרתים ב"חוג הפולני", ומוכנים למכור את עמם, בהתחשבות עם רצון המנהיגים ועם וועדות הבחירות ומתוך חנופה להם. זכרו נא, שהצירים "היהודים", חברי "החוג הפולני" מאנו לחתום על השאילתא שלי, שהיתה מכוונת נגד הד"ר לואגר (צורר ישראל ידוע) והד"ר ביק ז"ל העיר, שאסור לו לעשות זאת בלי הסכמת ה"חוג הפולני" וזה לעולם לא יסכימו"[127].

העתון הפולני "סלובו פולסקה" איים: "בחירת ציוני תש־מש לא רק סיסמה להגברת התעמולה האנטישמית אלא תביא גם לבחינת המדיניות הפולנית לגבי יהודי גאליציה... יש לשים לב לכך, שהדבר הזה (בחירת ציוני) יאלץ להביא שנוי ביחסו של הציבור הפולני לאוכלוסיה היהודית והיא תשלם בראש וראשונה בעד נצחונם של הציונים".

אף על פי כן קיבל מועמדם של הציונים אדולף שטאנד 30% של הקולות.

המדיניות העצמאית של היהודים היתה הכרחית גם מסיבה אחרת. הפולנים רצו לזכות באמצעות קולותיהם של היהודים בעליונות על האוקראינים והאוקראינים ראו בהתקרבותם של היהודים לפולנים פעולה מכוונת נגדם. בפארלאמנט הגאלי־צאי אמר אחד הצירים האוקראינים כדברים האלה: "הננו מודים, שההמון היהודי חי חיי עוני. אנו יודעים זאת, אך אנו יודעים ג"כ, שאשם בדבר הזה האויב המשותף — ממ־שלת אצילי פולין. בכל זאת הננו קובעים, שדוקא ליהודים טוב במצב הנוכחי. שאם לא, למה זה מכרו את עצמם כעבדים לאותם אצילי פולין והנם הולכים לבחירות יחד עמהם? אנו מוכרחים להודיע בפומבי, שאם כך יהיה גם להבא, והיהודים ילכו עם האדונים לבחירות — נוראה תהיה נקמת העם האוקראיני, נקמת חרם כלכלי על היהודים".

הבחירות הכלליות לבית הנבחרים עמדו להיערך בשנת 1907. עוד בשנת 1906 נערך בקראקא כינוס ציוני ובו נוסדה המפלגה היהודית הלאומית. התועמלנים הציוניים חיזרו בערי גאליציה ובעיירותיה וניהלו מלחמה נגד האצילים הפולנים ולא נגד העם הפולני. הציונים עשו חוזה עם המפלגה הפול־נית הסוציאליסטית ועם "פועלי ציון", בו התחייבו לתמוך במועמד הפולני הסוציאליסטי בלבוב תמורת תמיכה מצד הסוציאליסטים באדולף שטאנד במחוזו — ובאמת, כשהגיע בלבוב מועד ההכרעה בבחירות בין היהודי, הנגיד ומנהיג המתבוללים שמואל שמלקה הורוביץ לבין מועמד הסוציא־ליסטים הפולנים — תמכו הציונים בסוציאליסט וזה נבחר,

---

127 Wschód, 1906, גליון 34.

כשם שקרה שנים אחדות לפני כן בקראקא, שהיהודים בחרו במועמד הדימוקראטי רוטטר ולא בנציג השמרנים הפולניים — היהודי, ראש הקהילה הד״ר ליאון הורוביץ.

אחד העומדים בראש המאבק הציוני בזירות האלה בגאליציה היה איש קראקא ד״ר שאול רפאל לנדא [128], מראשי הציונים בזמנו. הוא הוציא אז חוברת בשם „הלאה יהודי החצר" (גרמנית, וינה 1907), ובה מתח ביקורת חריפה על התנאים השוררים בגאליציה, בה זוכים להיות נציגי היהודים רק אלה, המוכנים להיות משרתי הגויים. „שאפתנים פוליטיים ונבזים, אוהבי בצע, קפצו בראש העם היהודי, ובהסתמכם על משרתים, מקבלי פרס, מנצלים הם את שלטונם למטרות פרטיות. הם, שמונעים את זכות הקיום מהעם היהודי, שלועגים לשפתו, שעומדים כזרים לגבי האידיאלים שלו ואין להם שום דבר משותף אתו, הם תפסו להם את המנדטים היהודיים לפארלאמנט על ידי שוחד, כניעה כלבית וויתורים מסמיקי־פנים". הוא הראה כיצד מכריחים הפקידים הפולנים את היהודים באיומים וברדיפות להצביע בעד מועמדי האצולה הפולנית, וכיצד היו ידיהם של היהודים המועטים (6 יהודים בין 106 צירים מגאליציה אף על פי שאחוז היהודים בגאליציה היה 11.09%), שנבחרו לפי פקודת ה„קלוב הפולני", קשורות ולא יכלו להילחם על זכויות אחיהם, שכן היו קשורים בהוראות ה„קלוב הפולני", שהיתה לו מדיניות משלו, מדיניות, שלא היתה מעוניינת להרים את קרנם של יהודי גאליציה, בכדי שלא להרגיז את מישהו. לפיכך העלה את המסקנה הבאה: „אל נא נשאל מה יאמר ה„קלוב הפולני" ועתונותו להתנהגותנו. דברי השבח שלהם הם הרס בשבילנו. חובתנו וזכותנו היא לעשות כל מה שאפשר למען האינטרסים של שני העמים (הפולנים והרותנים) השכנים — העמים ולא המפלגות.

ב־17 מחוזות הבחירה של גאליציה המזרחית (שאין בהם תקוה לבחור ביהודי לאומי) חובתו של הבוחר היהודי במקומות, בהם המפלגה הפולנית העממית או הסוציאלדימוקראטית עומדת מנגד למפלגת המרכז הקאתולי או הקלריקלי האחר — להצביע בעד המועמדים המתקדמים והחפשים".

המצע הפוליטי של הלאומיים היהודים בגאליציה, כפי שנוסח על־ידי לנדא, היה: שוויון זכויות פוליטי ליהודים כאזרחים; שוויון זכויות לאומי ליהודים כלאום; דאגה סוציאלית להמוני הפועלים היהודים.

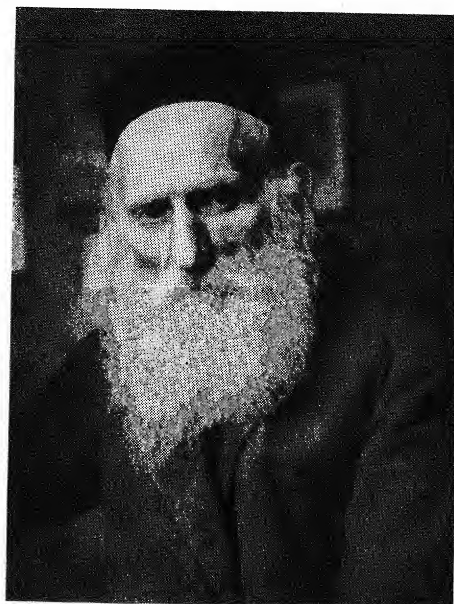
תוצאות הבחירות האלה היו נצחון גדול לציונים. בגאליציה נבחרו נציגיהם: אדולף שטאנד (מברודי), ד״ר ארטור מאהלר (מבודזנוב, טשורטקוב, טרמבובלה) וד״ר ה׳ גאבל (מורשניו־בציק־פודהיצה). העתונות הפולנית נזדעזעה, במיוחד החרידה אותה בחירתו של מאהלר, שהיה יהודי צ׳כי. אחר הבחירות האלה נוסד הקלוב הפארלאמנטרי היהודי הראשון בעולם. לקלוב זה נכנס מלבד הנזכרים גם הד״ר שטרויכר, שנבחר בטשרנוביץ.

גם ציוני קראקא הציגו לבחירות אלה את מועמדם, אך זו היתה יותר הפגנה מאשר פעולה בעלת ערך מעשי. הציונות עוד לא היתה בקראקא תנועה המונית, מאורגנת. היא היתה בתהליך של חדירה לתוך השכבות הרחבות. קראקא נעשתה בהדרגה מרכז התנועה בגאליציה המערבית. בגלל מצבה הגיאוגראפי — באמצע הדרך בין לבוב לוינה — הפכה קראקא מקום כינוסים להסתדרויות לאומיות שונות. מהיותה עיר אוניברסיטאית התרכז בה הנוער הלומד, שהיה אחר כך הרוח החיה בתנועה. גם כשלון ההסתדרות „אהבת ציון" בטארנוב הסמוכה (אחר חיסול המושבה „מחניים" בארץ־ישראל) גרם לעלייתה של קראקא בגאליציה המערבית. בכינוס הארצי של ציוני גאליציה בשנת 1901, נקבעה קראקא כמרכז התנועה בגאליציה המערבית. בכינוס זה הירצה הד״ר ד׳ מאלץ על המצב הכלכלי והרוחני הירוד של יהודי גאליציה, נמסר דו״ח מפעולת ההסתדרות, התקיימו ויכוחים סוערים, שבהם תבע הד״ר ל׳ רייך לשים לב לשאלות הכלכלה והמדיניות של יהודי המדינה והד״ר מ׳ ברוידה קרא לארגן את ההסתדרות על יסודות החלטות באזל מתוך תשומת לב למדיניות הריאלית, שתהלום את צרכי יהדות גאליציה. למרות התנגדותו של נציג הוועד הארצי לאוטונומיה הסתדרותית של גאליציה, למרות נאומו של מ׳ בובר נגד ההתמכרות לפוליטיקה הארצית, ולמרות אזהרותיו של א״ד שרייבר, שהוכיח כי הבדלי המעמדות בין היהודים יביאו לסכסוכים פנימיים ולא יאפשרו יצירת מצע אחיד במדיניות הארצית, דבר שעלול להביא לפירוד — נתקבלה בכינוס ההחלטה הבאה:

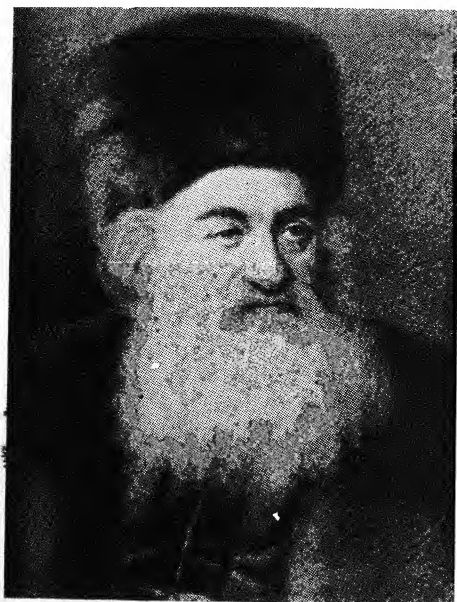
האירגונים הציוניים בגאליציה, התומכים בתכנית באזל, ייכנסו לאגודה האוסטרית „אגודת ציון". האירגונים הגאליצאיים ירכיבו וועד ארצי כולל שמרכזו יהיה בלבוב. לצרכי תעמולה מחלקים את המדינה למחוזות: לבוב, קראקא, פשמישל, דרוהוביטש, סטאניסלבוב, קולומיאה וטארנופול. וועדי המחוזות יתווכו בין האירגונים המקומיים לוועד הארצי המרכזי, אך תהא להם אוטונומיה תרבותית וכלכלית. החלטותיהם תהיינה זקוקות לאישור הוועד הארצי. בכדי שלא יתהוו חילוקי הדעות בין הציונים, צריך יהיה לפנות בשאלות מדיניות לוועד הארצי, שיחליט בהסכמת הוועד המחוזי.

ככה נוצר בקראקא הוועד המחוזי לגאליציה המערבית ובראשו הועמד הד״ר לודביק גולדוואסר. אך שנה לאחר מכן בוטלה התבדלותה של גאליציה. נוצרו מחוזות חדשים בנשיאותה של וינה. בכינוס האוסטרי בביילסקו בשנת 1902, נוצרו וועדי מחוזות חדשים, אבל גם שם אושרה קראקא כמרכז גאליציה המערבית. חברי הוועד המחוזי הראשון

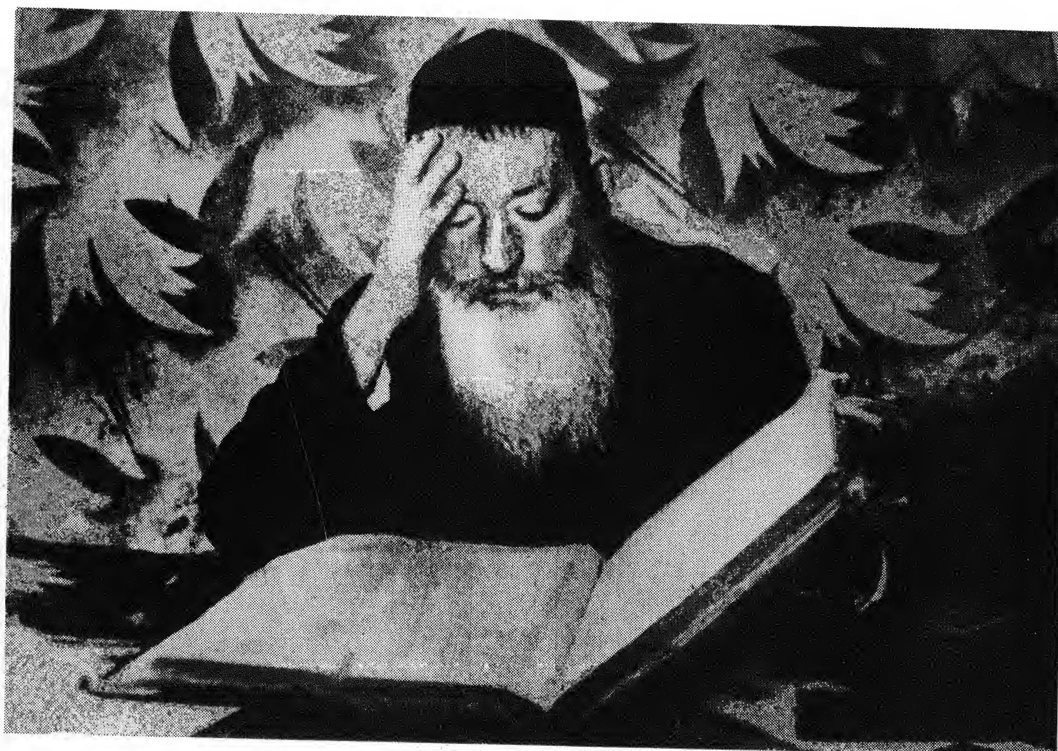
128 1870—1942. יליד קראקא. מצאצאי הרב שאול לנדא. עורך דין ומרצה לתולדות היהודים בפולין בבית המדרש לרבנים בווינה. העורך הראשון של הבמה הציונית Die Welt. לרגל חילוקי דעות בינו לבין הרצל עזב את התנועה הציונית. ייסד וערך את הירחון הציוני „דער יידישע ארבייטער" ואת השבועון Neue Nationalzeitung. זכרונותיו העלה בספר Sturm und Drang im Zionismus. מת באמריקה.

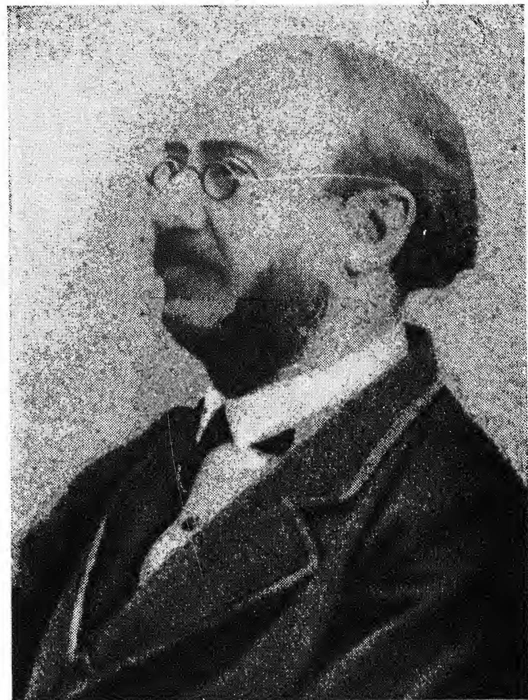
הרב פינחס אליהו דמביצר

ר׳ שמעון סופר, רב הקהילה
וציר בפרלמנט האוסטרי

ר׳ מיכל גינציג ממנהיגי היהדות החרדית

ד״ר יוסף אטינגר, רופא,
פרופסור האוניברסיטה הקרקאית

ד״ר שמעון זמלסון, ציר לסיים הגליצאי
נשיא הקהילה בקראקא

ד״ר שמעון דאנקוביץ, המטיף הראשון ב„טמפל״ בקראקא

מאוריצי ובר, ממשתתפים במרד הפולני בשנת 1831

בקראקא היו ד"ר ל' גולדוואסר — נשיא, סיני פלץ סגן, ד"ר צבי סירופ ופאול ריסר — מזכירים, ד"ר חיים הילפשטין [129] — גזבר, ה' בנדט, ד"ר מיכאל להרפרוינד — חברים. העבודה במחוז קראקא התחלקה במחלקות הבאות: 1) עתונות וספרות, 2) תעמולה וארגון, 3) כספים, 4) כלכלה, 5) סטאטיסטיקה.

העבודה בקראקא התרכזה אז מסביב להפצת מניות הבאנק הקולוניאלי, שעמד להיווסד. פעולה זו ניהלו הד"ר חיים הילפשטין וסיני (זיגמונד) אלכסנדרוביץ [130]. לפי הדו"ח, שמסר אלכסנדרוביץ בכינוס הארצי השלישי, נאספו במחוז קראקא 100.000 כתרים לטובת הבאנק הזה. נציגי הוועד המחוזי הקימו סניפים במחוזם על אף התנגדותם של המתבוללים והשמרנים הקיצוניים שבערים ובעיירות. מספר הסניפים עלה מ־8 בשנת 1903 ל־27 בשנת 1904. נערכו אסיפות תעמולה, נשפים אמנותיים, קורסים ללימוד השפה העברית לתלמידי גימנסיות, הוצאו כרוזים, חוברות, הוגשה עזרה לפליטי רוסיה ורומניה. גם בין החרדים נעשתה פעולה ציונית. שלמה מרקוס, בנו של ר' אהרן (אחר כך רב בהרבורג), הוציא לאור קובץ מכתבי רבנים בשם „פרי עץ הדר", תעמולה לשימוש באתרוגי ארץ־ישראל. מספר השוקלים עלה ב־40% משנת 1903 עד 1904 (מ־615 שוקלים ל־866). בשנת 1906 הגיע מספר הארגונים הציוניים במחוז קראקא ל־34. הטריטוריאליסטים הורחקו אז מן ההסתדרות. כתוצאה מגידולה של התנועה, הוחלט באותה שנה לחלק את המחוז הקראקאי ל־4 איזורים: קראקא, טארנוב, רזשוב, נובי־סונץ.

עדות לגידול השפעתה של התנועה הציונית בכל החוגים היהודיים משמשת העובדה, כי נשיא הקהילה הקראקאית, ראש המתבוללים ד"ר ל' הורביץ, שלח מברק תנחומים במותו של הרצל: „מעומק רגשותי הנני משתתף עם כל עם ישראל בצער על מותו המוקדם של הגדול בבני האומה, שהקדיש בהצלחה את חייו ואת מיטב כוחותיו לאידיאלים הנצחיים של האומה. שמו יהיה לברכה בישראל לעד".

והד"ר אמיל ביק, נשיא הקהילה בלבוב ומנהיג המתבוללים, אמר בנאום, שנשא לרגל מינויו של הרב ר' ליבל ברוידה לרב העיר לבוב: „ואפילו אם נצליח להגשים את האידיאלים שלנו ונייסד מדינה עצמאית יהודית, גם אז לא נוכל להתקיים בלי ידיעה מדויקת של הלשונות החדישות ותרבות הזמן".

את הרגש החדש, שניעור בלב ההמונים, ביטא ליב לנדא במאמרו ב„ווסחוד": „אנו רוצים להיות אזרחי העולם התרבותי כיהודים. אנו רוצים לשתף פעולה בהקמת התרבות הגדולה החדשה, המתנשאת לשחקים — בתור יהודים".

מפאת ההתבדלות התרבותית, החברתית והלשונית של הפרולטאריון היהודי, נתקלה התנועה הסוציאליסטית בגאליציה בקשיים רבים בהפצת רעיונה בין היהודים. עוד בשנת 1897, בקונגרס הסוציאליסטי שבפשמישל, נגע יאן קוזקביץ בשאלת אירגון אגודות סוציאליסטיות מיוחדות ליהודים. לשם כך נוסדו אז חברות „ברודרליכקיט", אך אלה לא התפתחו. בכינוסי אגודות הפועלים היהודים בגאליציה (בשנים 1899, 1903) הוחלט נגד התבדלות תנועת הפועלים היהודים במדינה. רעיונות על אוטונומיה יהודית בגלות ללא יסודות טריטוריאליים, הועלו אז בעיקר על־ידי העיתונאי רודולף שפרינגר (סינופטיקוס). נגד תנועה זו יצא בחריפות מי שהיה לפנים לוחם יהודי־לאומי בלבוב, ד"ר הרמן דיאמאנד, שדרש להזניח את ההתבדלות היהודית. המתיחות בעניין זה היתה כה רבה, שכאשר הכיר העתון „קורייר צודזנני" באחד ממאמריו בעצמאותם התרבותית של היהודים, התפטר הד"ר דיאמאנד מהיות נציג הפולנים במזכירות הבינלאומית של הפועלים.

הוועד־הפועל של המפלגה הפולנית הסוציאליסטית אישר אחדות תנועת הפועלים בגאליציה בתנאי, שלשם תעמולה בין היהודים מותר להקים במפלגה חוגים יהודיים מיוחדים. חוגים כאלה נוצרו בקראקא ובלבוב והחלו להוציא בקראקא את ה„יידישע ארבייטערצייטונג" בעריכתו של מאקס רובינשטיין [131].

המפלגות החדשות בציבור היהודי

אך גם השפעת תנועת התחיה היתה רבה בחוגי הפועלים היהודים. נמצא מספר רב של פועלים, שלא נטו אחרי הציונות, אך דרשו הכרת עצמאותם הלאומית. באחד במאי 1905 הלכו הסוציאליסטים היהודים האלה בתהלוכה נפרדת. הם הוציאו אז כרוז: „לא נאציונליסטים אנו ולא שוביניסטים. שום תנועה לא שמרה יותר ממנו על הרוח המעמדי במאבקה. שום תנועה לא נלחמה יותר ממנו בציונות, בשל היותה תנועת הבורגנות היהודית. אין אנו רוצים בתכניות לאומיות, אנו רוצים רק אירגון לאומי בדומה לגרמנים, לפולנים, לצ'כים, לסלאווים הדרומיים. אירגון כזה יש אפילו לרותנים ורק ליהודים אין". כך נוצרה המפלגה היהודית הסוציאליסטית (Ż.P.S.), שהחלה להוציא עתון יהודי „דער סוציאלדמוקראט", בעריכתו של יהושע נקר (1880—1919). בראש המפלגה עמדו: הנריק גרוסמן [132], ד"ר יעקב ברוס[133],

129 1876—1950. רופא. מראשי התנועה הציונית בקראקא ובגאליציה המערבית. על שמו נקראה הגימנסיה העברית בקראקא, שלהתפתחותה הקדיש את כוחותיו. היה נשיא ההסתדרות הציונית בגאליציה המערבית ושלזיה. את מלחמת העולם השנייה בילה במחנות ריכוז. נפטר בתל־אביב.

130 עסקן ציוני, אחד הנדבנים הגדולים בעיר, ראש החברה לטיפול בנוער מיותם. נפטר בתל־אביב (1946).

131 נולד בשנת 1876. בנו של הרב מוולקוביסק, נכדו של הרב מסמיטיק, עיתונאי ומחבר חוברות על בעיית תנועת הפועלים.

132 נולד בקראקא בשנת 1882. השתתף ב„דער סאציאלדמוקראט". הוציא חוברות „דרישותינו מה הן?" (1905) ו„הבונדיזם בגאליציה" (1906). בשנת 1908 התיישב בווינה. שם עבד בסטאטיסטיקה ופירסם בשטח זה מחקרים חשובים לתולדות היהודים בגאליציה.

ד"ר ליאון פיינר (נפטר 1945) וברוניסלב גרוסר[134]. אמנם ועד מפלגת הסוציאליסטים הפולנים החרים את המפלגה היהודית והאכזקוטיבה האוסטרית הכללית לא אישרה את קיום המפלגה החדשה, אבל התהוות המפלגה הזאת אילצה את הסוציאליסטים הפולנים להקים סקציות יהודיות מיוחדות עם וועד ארצי יהודי מיוחד.

המפלגה הסוציאליסטית היהודית לא חדלה מפעולותיה. בקונגרס בלבוב, תבעו הסוציאליסטים היהודים אוטונומיה תרבותית ליהודים, ואשר לבחירות לקהילות (כל זמן שאלה תתקיימנה) — זכות בחירה כללית, שווה, בלתי אמצעית וחשאית. בקשר עם הפולמוס הזה כתב ווילהלם פלדמאן במאמר „על החופש שלנו ושלכם": „ההכרה בלאומיות היהודית מן ההכרח שתבוא במאוחר או במוקדם אם נתחשב במציאות, בעובדה המכרעת, שיש המונים רבים ובהם מפעם רגש הכרת עצמאות לאומית".

מאבק דומה היה גם ל„פועלי ציון". בשנת 1905 נאסר על מפלגה זו להשתתף בתהלוכת האחד במאי בלבוב. זה לא דיכא את חבריה. בקשר עם מאורע זה הוציאה המפלגה כרוז: „יבוא יום האחד במאי וכל הפרולטריון היהודי יחוג תחת דגל „פועלי ציון" יחד עם פועלי כל הארצות והעמים את חג הפועל — האחד במאי, חג החופש הלאומי בארצו החפשית". איגודי פועלים ציוניים היו קיימים מזמן רב בגאליציה. עוד בשנת 1894 נוצר בלבוב „איגוד עוזרי המס־חר וסוכניו". איגוד זה הוציא דו שבועון „העברי". משרידיו של האיגוד הוקם בסוף המאה אירגון לאומי־סוציאליסטי „אחוה", שמספר חבריו הגיע ל־200 (אותה שעה היה מספר היהודים — חברי האירגון הסוציאליסטי־הפולני P.P.S. בלבוב — 1000). בקראקא היו קיימים ארגונים ציוניים־סוציאליסטים אחדים, כמו „יהודית" — ארגון עובדות, „עוזרי ציון" — אירגון עוזרי המלמדים (הם הצליחו לארגן שביתה של העוזרים (1904) נגד המלמדים נותני עבודתם. השביתה נמשכה שבועות אחדים ונגמרה בנצחון העוזרים), אירגון פועלים — „חירות", אירגון סוציאליסטי־ציוני „קבוצת אקדמאיים". הגדול שבהם היה אירגון עוזרי המסחר „אחדות" (שאירגן לראשונה בגאליציה את השביתה של עוזרי המסחר נגד העסקת העוזרים 18 שעות ביממה [במיוחד בחנויות המכולת] ואחר שבועות של שביתה השיג את האיסור להעסקתם למעלה מ־14 שעות). בשנת 1903 התקיים כינוס אירגוני עוזרי המסחר בגאליציה, בו הוחלט להכיר בעליונות האירגון „אחדות" בקראקא. הורכבה אז הנהלה: פאול ריזער, ברנרד פריוולד, יהודה זילברגר, הנריך לינקראם, לעאן פאלמן, הנריך בנט, יצחק הלפרין וי. נוסבוים. הנהלה זו התקשרה עם מערכת „דער יידישער ארבייטער", שהופיע אז בוינה בעריכת ש' קפלנסקי, ב' גראסה וע' אבערניך וקראה לכינוס כל האירגונים היהודיים־הלאומיים־הסוציאליסטיים בקראקא (1904). „דער יידישער ארבייטער", שהופיע עד אז בגרמנית החליף את לשונו לאידיש. לכינוס באו גם נציגי „פועלי ציון" ובו נתקבלו עקרונות היסוד של נתן גראס, המכירות במצב המיוחד של מעמד הפועלים היהודים ומקבלות כאחד מיסודות קיומו את תכנית באזל. „אנו רואים בציונות לא מפלגת מעמד, אלא נציגות כל המעמדות וכל שכבות האומה היהודית, שאת קיומה היא רוצה לבסס על ידי יצירת טריטוריה מיוחדת".

בקראקא הוקם אירגון מרכזי לאיגודי הפועלים הציוניים והקשר בינו לבין הנהלת המחוז היה הדוק. במרכז הנהלת האירגון הפועלי־לאומי ישב נציג מחוז קראקא (הד"ר יוסף מרגליות, שנעשה אחר כך מעסקני התנועה הפועלית־הלאומית).

על יד אירגון הפועלים־הלאומיים בקראקא הוקמו אירגוני נוער „יוגנט" ובין העסקנים בתנועה זו יש להזכיר במיוחד את יעקב קעננער[135] ואת שכנא זאגאן[136].

אחת מדרכי ההשתלטות של התנועה הציונית על הציבור היהודי היתה בהגשמת הסיסמה של כיבוש הקהילות. כשקרא הד"ר ביק בשנת 1900 לכינוס נציגי קהילות גאליציה בלבוב, ניצלו הציונים הזדמנות זו וייסדו קלוב ציוני, שאליו נכנסו 29 צירים מתוך 40 צירים שבאו לכינוס. בעת אירגון צירי הקהילות האלה תבע אדולף שטאנד להכניס את הלשון העברית לבתי הספר היהודיים בגאליציה. בבחירות לקהילות לבוב בשנת 1901 הגישו הציונים מצעם, בו דרשו: 1) שינוי שיטת הבחירות על ידי מתן זכות בחירה לכל. 2) הרחקת משרתי הפולנים והפלוטוקראטיה מן הקהילה. 3) ביטול מיסי עקיפין, הנלקחים בעיקר מדלת העם החרדים (כתשלומי שחיטה). 4) הנהגת מיסים פרוגרסיביים מן ההכנסות. 5) הק־מת מוסדות לשיפור המצב הכלכלי של החנוונים הזעירים, של בעלי המלאכה והפועלים.

בשנת 1905 יצאו ציוני קראקא למלחמת כיבוש הקהילה. תביעותיהם היו: 1) זכות כללית, שווה ובלתי אמצעית בבחירות לקהילה וביטול שיטת הבחירה הקוריאלית. 2) הק־

אחר כך עבד במחלקת הסטאטיסטיקה בווארשה ופירסם עבודות בשטח הסטאטיסטיקה הפולנית.

133 פירסם עבודות לתולדות תנועת הפועלים היהודים ומחקרים בשטח המשפט. נרצח על ידי הגרמנים בקרמניץ בשנת 1941.

134 1883—1912. יליד מיכוב. למד בשוויצריה ובקראקא. נואם, עיתונאי. כינוייו: „זלצר", „סלאווק". נאסר על ידי הרוסים. שוחרר כחולה אנוש. מת בפטרסבורג.

135 1884—1951. יליד כפר קיבניבץ. פעל בקראקא כמזכיר „פועלי ציון" באוסטריה. בשנים 1905—1914 ערך בקראקא את ביטאון המפלגה „דער יידישער ארבייטער". בשנת 1911 קיבל רשיון לניהול תיאטרון יהודי בקראקא. מראשי פועלי ציון שמאל. ערך „די יוגענד פון". בימי מלחמת העולם השנייה היה באמריקה. מת בתל־אביב. השאיר ספר זכרונות „קווערשניט".

136 1892—1942. יליד קראקא. ממנהיגי פועלי ציון שמאל בפולין. מעורכי בטאונה „ארבייטער־צייטונג". עסקן ברשת החינוך „ציש"א". נרצח על ידי הגרמנים.

מת איגוד קהילות גאליציה לשם שמירה על ענייני היהודים, במקרה שהמשימה תהיה למעלה מכוחותיה של קהילה בודדת. 3) חופש מוחלט לבתי־דין, לבל יהיו תלויים בקהילה בענייני דת. 4) הנהגת לימוד השפה העברית, תולדות ישראל וספרותו בבתי ספר ממשלתיים ליהודים. 5) תמיכה במוסדות לאומיים לתרבות. 6) הגנה על היהודים מפני האנטישמיות המתפשטת. 7) יסוד מוסדות תיווך לחיפוש עבודה, קופות מלווה ועוד.

הציונים נכשלו בבחירות.

השלטון בקהילת קראקא היה בידי הפלוטוקראטיה של השמרנים והמתבוללים. ליד המפלגות הקיימות נוסדה בקראקא מפלגה חדשה „הבלתי תלויים", שבראשה עמדו הד"ר אדולף גרוס [137] והד"ר איגנצי לנדא [138]. מפלגה זו, שהוציאה את העתון „טיגודניק", הוקמה בשנת 1900, בשעת מלחמת הבחירות לפארלאמנט האוסטרי בין המועמד המתקדם הנוצרי רוטטר לבין מועמד השמרנים הפולניים ד"ר ליאון הורביץ, נשיא הקהילה. ד"ר אדולף גרוס והציונים עמדו לצד מועמד המתקדמים.

מפלגת „הבלתי תלויים" תבעה דימוקראטיה שלמה, שוויון זכויות מעשי, אירגון עזרה הדדית בין היהודים, קהילה שתדאג לצרכי ההמון היהודי. גם היא נלחמה במתבוללים בנימוק, כי „ההתבוללות כבעייה פוליטית היא שטות והיא הופכת מזיקה, כשהיא מבקשת להגשים את רעיונותיה... צריך לאפשר לכל אחד חיים לפי טבעו ותנאיו ואז יהיה עושר הצורות השונות לתועלת". „הבלתי תלויים" ידעו והבינו, שהליבראליזם הפולני בארץ הוא רק שאלה תכסיסית. „האדונים ממזרח הארץ אין להם מושג מן המצב בקראקא... בקראקא אין השאלה האוקראינית קיימת, לכן המדיניות של האנדקים (מפלגה פולנית אנטישמית) היא כאן אנטישמיות גלויה... כל הנוער, בלי הבדל השקפות פוליטיות, הוא נגדם" (נגד המתבוללים). מטרתם של הבלתי תלויים היתה לארגן את חיי היהודים ולהקל עליהם. הם יסדו חברה לבניין בתים בקראקא, שהקימה בעיר בתים אחדים בני דירות קטנות למשפחות עניות. בפארלאמנט האוסטרי השיג ד"ר אדולף גרוס (נבחר לציר מקראקא בשנת 1907) הקמת קרן לשם תמיכה בבניית בתים באוסטריה. קרן זו שימשה ערובה לבאנקים, שנתנו הלוואות לבונים. אלה מ„הבלתי תלויים" שהיקף התעניינותם היה יותר רחב, היו גם חברים למפלגות אחרות (למשל ס' פלץ היה בעת ובעונה אחת „בלתי תלוי" וסגן־נשיא הוועד הציוני של המחוז).

התפתחות החיים הפוליטיים הפכה את שכונת היהודים בקראקא לשדה מערכה על נפשות הציבור היהודי. נוסף על האירגונים, שנזכרו לעיל, יסדו הציונים חברת „אזרחים סוחרים", חברת בני־הנוער הדתי „תושיה", חברת נשים „רות". לשם איחוד העבודה המפלגתית והתעמולתית, נוסד בשנת 1905 וועד נציגי האירגונים הציוניים בקראקא. בראש הוועד עמד הד"ר יוסף מרגליות. אסיפות וויכוחים ותעמולה נערכו במועדונים ובאולמי בתי מלון, בהן השתתפו נציגי מפלגות יהודיות שונות. לוויכוחים אלה היה בא לפעמים מנהיג הסוציאליסטים הפולניים איגנצי דשינסקי בכבודו ובעצמו. הוויכוחים היו לפרקים סוערים, מלאי עקיצות וגידופים, בפרט כשהסוציאליסטים היהודים קראו כלפי הציונים: הלאה לפלשתינה! או תמימים־רומנטיים, כמו בשעה שהד"ר בולסלאב דרובנר או אמיל הקר תבעו מן היהודים הקדשת עצמאותם לטובת האנושיות, ויש שהמריבות נסתיימו בתיגרות־ידים.

מפעלי תרבות של תנועת התחיה

הציונים השתדלו למשוך את הציבור היהודי בפעולתם התרבותית. הם יסדו טוינבי־הול — מעין אוניברסיטה עממית — ושם קיימו בחדשי החורף מכסלו עד ניסן, שלוש פעמים בשבוע הרצאות פופולאריות בענייני ספרות והיסטוריה, משפט וכלכלה, תרבות ישראל ומדעי הטבע. הוקמו קורסים לחובשים ובתי ספר לבוגרי בית ספר עברי. על יד ההסתדרות הציונית נוסדה הוצאת ספרים שפירסמה חוברות תעמולה כ„הד"ר תיאודור הרצל" „המפלגה היהודית החדשה" וכד'. בצד הסופרים הוותיקים הופיעו כשרונות ספרותיים חדשים, הצעירים כתבו עברית או יידיש. נזכיר כאן את זלמן פישלוביץ (1835—1906), ישראל קרסוצקי, עזריאל גינציג, דוד רוטבלום, שמואל שפירא, שבח וולקובסקי [139], נחמן מיפלב [140], מרדכי אהרליך [141], מרדכי גבירטיג [142],

---

137 1862—1936. עורך דין. פירסם עבודות בשטח הכלכלה ועל בעיות יהודי גאליציה, בעניינים מוניציפאליים ובשאלות מגורים לשכבות הרחבות. היה ציר לפארלאמנט האוסטרי.

138 עורך דין וציר לפארלאמנט הגאליצאי, סגן ראש העיר קראקא. סבו, ר' יצחק, היה בנו של ר' רפאל לנדוי, יריבו של הרב מייזלש. מת 1934.

139 נולד בשנת 1872 במולודצנה. למד בישיבת מיר. את פעולתו בקראקא החל בניהול קורסים לעברית, שהוקמו על ידי ההסתדרות הציונית. פירסם את רשימותיו ב„מחזיקי הדת", „המגיד" וב„המצפה". כשהוקמו בית הספר העברי והגימנסיה העברית בקראקא החל להורות בהם. הוציא ספר „תמונות וטפוסים" — ספורים ורשימות מחיי היהודים בעיירות. דור של צעירים בגאליציה נתחנך על חוברותיו ללימוד השפה העברית „מכתבי הוראה". חוברות כאלו הוציא גם ללימוד השפה הגרמנית והפולנית. פירסם ספר „ליקוטי רש"י" ופירוש ל„שיר השירים". נרצח על ידי הגרמנים במלחמת העולם השנייה.

140 1886—1937. יליד סקידל על יד גרודנו. למד בישיבות גרודנו ולומזה. אחר המהפכה ברוסיה בשנת 1905 בא לקראקא. כתב פיליטונים, רשימות וספורים ב„יידישער ארבייטער", ב„פריינד", ב„המצפה", ב„היום" וב„הצפירה". הוציא ספר באידיש „יחוס" וספורים לילדים „מילקוטי". ערך 12 גליונות של עתון לילדים „הקורא הקטן". בשנת 1921 הוצג בתיאטרון היהודי בקראקא מחזהו „די ישיבה". הוציא רומאן עברי מתקופת הבית הראשון

יוסף לוי [143], שלמה דמביצר [144], יואל דוד דמביצר [145]. בשטח המדע פעלו פ. ה. ווטשטין [146], דב פרידברג [147], ש״ז כהנא, בעל „ענף עץ אבות" (נפטר 1924), ד״ר דוד קינסטלינגר [148], משה יעקב [149], משה יוסף הילמן [150]. בקראקא ישב אז האחרון מגדולי המשכילים, ד״ר שלמה רובין [151].

בסביבה ציונית זו נולד רעיון ייסוד בית ספר לחינוך הנוער ברוח התחייה, מתוך שאיפה להרמוניה בין התרבות העברית המקורית לתרבות אירופה. נסיונות להקים בית ספר עברי לפי רוח הזמן נעשו כבר מקודם בקראקא, אך לא הצליחו. בשנת 1904 נוסדה בקראקא חברת בית ספר עברי

בשם "עמק עשרת התמרים". ביחד עם ד״ר ח׳ לב פירסם ספר לימוד לבתי־ספר „ילדי ישראל". היה מורה בבית הספר העברי בקראקא.

141 1873—1931. יליד ויאטקה על יד הומל. מורה בווארשה. פירסם רשימות וסיפורים בעתונות בעברית וביידיש. עם פרוץ מלחמת רוסיה—יאפאן בא לקראקא. שם השתתף בעריכת ה„יידישע צוקונפט" של ד״ר וורטסמאן. פירסם סיפורים מחיי היהודים העניים בעתוני אידיש האמריקאיים. בשנים 1908—1914 ערך את המוסף האידישאי של ה„סיגודניק", „דאס וואכענ־בלאט". הוציא מערכון „די דינסט", תמונות ונובילות „צווישן נאכט און טאג". תירגם מרוסית.

142 1877—1942. יליד קראקא. לפי מקצועו — נגר. בהשפעת פעולתו של אברהם רייזן בקראקא החל לכתוב שירים ופזמונים ביידיש, שנעשו פופולאריים מאוד. לרוב שיריו חיבר ג׳ את המנגינה. חלק מן השירים יצא עם תווי הנגינה בחוברת „מיינע לידער". שירים שחוברו בשנים האחרונות לחייו יצאו בקובץ „עס ברענט". נרצח על ידי הגרמנים בקראקא.

143 1891—1955. יליד קראקא. בנו של סופר סת״ם. בשעת מלחמת העולם הראשונה התיישב במינכן שבגרמניה. את שיריו פירסם בעתונים שונים. הוציא לאור הרבה חוברות שירים „יוגנט וועלטן", פואימה „דאס אלטע ליד", וכן שירים בשם „פרומע געזאנגען און אנדערע לידער". בשבועון „די פאסט" בקראקא (בעריכת משה בלעכער) הדפיס פואימה „קראקא". בשיריו קונן על הגיטו השוקע. פירסם גם סיפורים ומחזות. כשעלה היטלר לשלטון בגרמניה ברח לבלגיה ואחר כך ללונדון. שם מת.

144 נולד בשנת 1888 בקראקא. מצד האם נכדו של ר׳ חיים נתן דמביצר. הוציא לאור שירים ביידיש באותיות לאטיניות. קובצי שיריו: „לעבנס קלאנגען", „פון מיינע טעג", „חולקען", „שווארצע בלעטער". פירסם סיפורים ושירים בעתונים גרמניים והולנדיים. באותיות עבריות פירסם ביידיש קבצי שירים „פארקלונגענע צייטען". חלק משיריו תורגם לפולנית, אונגארית וצרפתית.

145 1886—1924. יליד קראקא. בן ראב״ד העיר ר׳ פנחס אליהו. בן שמונה עשרה עמד להתמנות לדיין לאחר שקיבל היתר הוראה. בהשפעת אחיו העסקן הבונדאי (אז — ז.פ.ס.) פסח דמביצר (1899—1941) התקרב לתנועת הפועלים והחל ללמוד מדעים כלליים. פעל בקורסים לפועלים שאורגנו על ידי ה„בונד" ותירגם ליידיש את „האימפרוביזציה" ואת „סונטות קרים" למיצקביץ ואת „בולסלאב אמיץ הלב" לוויספיאנסקי. מעברית תירגם את „שיר השירים". בתרגומו הופיעה בדפוס יצירתו של סלובאצקי „בשווייצריה".

146 1858—1924. בעל חנות ספרים וחוקר בשטח תולדות היהודים בקראקא. תלמידו של ר׳ ח. נ. דמביצר. פירסם העתקים מפנקסי העיר קראקא ועיבד אותם. חוקר חרוץ ובעל כוח אנאליטי. את מחקריו פירסם ב„האשכל", „השלוח", „המצפה". עבודותיו הח־שובות ביותר: 1) „קדמוניות מפנקסאות ישנים"; 2) „דברים עתיקים"; 3) „מפנקסי הקהל בקראקא"; 4) „דברי קדם"; 5) „דברי חפץ"; 6) „משפחת ז״ק"; 7) „לתולדות גדולי ישראל"; 8) „לתולדות ישראל וחכמיו בפולין"; 9) „תולדות אנשי שם".

147 נולד בשנת 1870 בקראקא. בספרו „לוחות זכרון" פירסם נוס־חאות ממצבות העיר קראקא והוסיף להן הסבר ורקע היסטורי. כתב חוברת על תולדות הדפוס בקראקא, מונוגראפיות על גדולי ישראל ומשפחותיהם (על הש״ך וצאצאיו, על ר׳ נתן נטע שפירא וצאצאיו, על ר׳ יוסף קארו, על ר׳ אברהם ברוידא, על משפחת לנדא, משפחת שור, משפחת הורוויץ). הוציא לאור לקסיקון ביבליוגראפי. בשנת 1951 הוציא ספר „תולדות הדפוס בפולין".

148 1867—1939. יליד קראקא. מזכיר הקהילה. מורה לדת בגימנסיות שבעיר. אחד המומחים הגדולים לחקר המדרשים. מעוזרי הבט־אונים המקצועיים הגרמניים.

149 1857—1931. מורה לדת בבתי ספר בקראקא. יליד סאנז הישנה. מחבר ספרים ללימוד דת משה Przewodnik Metodyczny, „זאת הברכה" — אוסף תפילות ועקרי היהדות. הוציא תמונות עם הסברים היסטוריים, „מלכי ישראל". עשה ריקונסטרוקציה של מקדש הורדוס. חיבר אוטוביוגראפיה.

150 מחבר מסות ומאמרים בחקר התנ״ך, המדרש והתלמוד. פירסם ב„המצפה", „מנורה", „השבועון" ואחרים. מורה לעברית בקראקא. הוציא חוברת בשם „ז׳רגון ולשון עבר". נפטר בקראקא בשנת 1939.

151 1823—1910. יליד דולינה. נכדו של הצדיק ר׳ מתתיהו רובין. סירב לקבל את הרבנות בחודורוב. היה סוחר, אך הפסיד את כספו. לימד עברית וגרמנית בבולכוב. החרדים רדפו אותו. שנתיים שירת בצבא. בז׳וראבנו לימד צרפתית וגרמנית. בשל מאמרו „קורי עכביש" הוחרם על־ידי החסידים ונשלל ממנו מקור הפר־נסה. נסע לרומניה ושם עבד כפנקסן. בשובו לגאליציה, נתמנה מנהל בית ספר בבולכוב. לרגל רדיפות החסידים נסע לאיטליה. שם קיבל משרת מורה בביתו של עשיר גדול. מאיטליה נסע לרוסיה ונתמנה מחנך בנו של העשיר יעקב פוליאקוב. מרוסיה נסע לוינה. בגטינגן קיבל את התואר ד״ר על יסוד עבודתו Spinoza und Maimonides (1868). בשנת 1895 התיישב בקראקא ושם נשאר עד יום מותו. כוח זכרון מדהים. בקיאות בכל הספרות המסורתית היהודית. פירסם עשרות ספרים ומאות מח־קרים. וכוח חריף התנהל בינו ובין שד״ל בעניין שפינוזה והי־הדות.

עממי ותיכון. חברה זו לא עשתה בזמן הראשון דבר. בשנת 1906 בא לקראקא מנהל גימנסיה עברית בברודי שבאונגאר־יה, ד״ר מאיר יונג[152]. בהיותו איש דתי, רצה למנוע את התלמידים היהודים בעירו מלכת לבית הספר בשבתות, ועל כן יסד גימנסיה עברית. בגימנסיה שלו הוקדש מקום רב ללימודי היהדות. ד״ר יונג הגיש בקשה לקהילת קראקא בדבר ייסוד גימנסיה ליהודים, אך הקהילה, שהיתה בידי החרדים והמתבוללים, דחתה את בקשתו. יונג פנה לנציבות וגם היא לא הסכימה להצעתו. אז העמיד ד״ר יונג נוצרי במקומו — והלה הגיש את הבקשה בדבר ייסוד גימנסיה ליהודים. הממשלה נתנה הפעם את הזכיון לנוצרי. אך ייסוד גימנסיה ליהודים זעזע לא רק את החרדים אלא גם את „הבלתי תלויים״. ד״ר גרוס כתב ב„טיגודניק״ שלו, שבית ספר זה מסוכן לחופש ובפרט לזכויות שרכשו היהודים באחרונה. עתונם של הסוציאליסטים „נפשוד״ ראה בייסוד בית ספר זה ריאקציה, נסיגה לאחור. „הסלובו פולסקה״ ראה בכך אנטי־פולניות. 36 רבנים וצדיקים ראו בזה, לפי דבריהם בכרוזים, את כוחה של הסטרא אחרא. המתבוללים חששו שבעקבות מוסד זה יוקמו בכל גאליציה בתי ספר מיוחדים לבני כל דת ודת.

ד״ר יונג הזמין לקראקא את הרב ד״ר יוסף זליגר[153] לעבוד במוסדו. זה האחרון הצליח לארגן בעיר בית ספר ריאלי לבנים (משון) ובית ספר עברי לבנות. אבל בגלל מחאות החרדים והמתבוללים, נסגר בית הספר לאחר קיום של שבועות אחדים.

בשנת 1908 התעוררה חברת בית הספר העברי (יש להד־גיש את מסירותם של שלמה לזר ושל מנדל פ״ם) ופתחה את בית הספר. ושוב באו ימים של מאבק והתקפות מצד החרדים והמתבוללים, כדי להכשיל את המפעל, אך הפעם נגמרה המלחמה בנצחונם המוחלט של הציונים. המנהל הראשון של המוסד היה משה ראט.

המגע עם העולם האירופי ותרבותו, שהוליד במאות הי״ח והי״ט את תנועת ההשכלה וההתבוללות, הביא לתוצאות הפוכות מזה בראשית המאה העשרים, שכן בו נעוצים במידה רבה שרשי התנועה הלאומית והציונות. יש כאן שינוי כיוון לא רק מגמתי, כי אם גם היקפי. בניגוד להשכלה, שלא הצליחה מעולם להכות שרשים בלב ההמונים והיתה לפיכך אקסקלוסיבית במהותה, הפכה הציונות לתנועה עממית רח־בה, שהתחשבה בצרכי העם והתאימה עצמה לדרישותיו.

---

152 1859—1921. רב במאנהיים, אחר כך בברוד שבאונגאריה. ייסד את „אגודת החרדים״ בגאליציה, שקיימה את הכנס הראשון שלה בפשמישל בשנת 1907. בשנת 1908 ייסד בית ספר תיכון בלבוב וגימנסיה בסטורוזינץ שבבוקובינה. בשנת 1909 יסד גימנסיה בווינה. בשנת 1911 נבחר לרב ראשי באיזנשטאט. יחד עם הרב א׳ י׳ הכהן קוק ז״ל ייסד את ארגון הרבנים החרדים באנגליה. מת כרב החרדים בלונדון.

153 1872—1919 יליד שניאטון. למד באוניברסיטה בשוייצריה. אחר כשלונו של ביה״ס הריאלי לבנים היה ד״ר זליגר מרצה בב המדרש „בני אמונה״ בקראקא. לאחר זמן עלה לארץ ישראל ולימד בישיבת הרב קוק. עיבד תכנית לבית ספר „תחכמוני״ לחינוך הילד מגיל 3 שנים עד להתבגרותו. לא הצליח לבצע תכנית זו. חזר לקראקא. הקים חברת „יבנה״ והמשיך בהרצאותיו ב„בני אמונה״. בשנת 1912 הוציא בטאון בקראקא „בת־קול״. חזר לארץ־ישראל. נפטר בירושלים. כתביו ומחקריו יצאו בשנת תר״צ.

קראקא, עיר סגולה

מאת

יהודה לייב ביאלר

תניא אבא בנימין אומר, אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה, במקום רנה שם תהא תפלה. (ברכות ו).

מבוא

„קהלה קדושה קראקא" (ק'ק'ק') היתה במשך הרבה דורות רצופים „כרכא דכולא בה", ממנה יצאה תורה ליהדות פולין והוראה לעולם היהודי כולו. מראשית הוסדה יצא שמה לתהלה כ„ארץ ישראל הקטנה, שממנה תצא תושיה, ומלאה דעה כמים לים מכסים" [1]. גם בהחלטת הועד דארבע ארצות משנת תכ"ז (1667) נאמר: „האלופים הקצינים מנ־היגי ק"ק קראקא יצ"ו, אשר מעולם ומשנים קדמוניות היו פאר והדרת קודש, ראשונים לכל דבר שבקדושה ואחריהם כל בית ישראל" [2]. יהודי קראקא הצטיינו באפים המיוחד, סמיכות של יהדות מקורית והשכלה אירו־פאית, מסורת מושרשת בהתמזגות תרבותית, תלמידי חכמים ואנשי מעשה, עצמאיים היו בהליכות חייהם, בעלי יזמה וחלוצי ארגון. הם שמשו דוגמא לגבוש חברתי, לארגון מוסדות הצבור [3] וגם להסכמי מסחר [4]. מי שלא ראה את יהודי קראקא בשעת יציאה המונית מבתי הכנסת ביום שבת, חג ומועד, לא ראה מחזה נהדר מימיו. התלבושת, צורת ההליכה, שיחת מרעים והעיקר השלוה החגיגית שאין לתאר אותה.

אחרי שקראקא היהודית איננה קיימת היום ורק שרידים מוצלים מלהבות הכבשנים מתהלכים כצללים ברחובותיה, מצווים אנו לכתוב מגלת התפארת של העיר המעטירה הזאת ולהציב לה יד ושם בתולדות עם ישראל. אין אנו יוצאים ידי חובתנו ברשימת הקורות מבחינה היסטורית כרונולוגית בלבד, החובה מוטלת עלינו להחיות את מסורת חויתה, את ההוד וההדר של חיי הרוח שלה, את האצילות של בתי אבות, לשחזר פרקי חיים, את האוירה ששררה בבתי כנסיותיה ובבתי מדרשיה למען ישמר זכרה לדורות יבואו.

זכתה העיר קראקא, שבתי כנסיותיה היפים, שהוקמו לפני שלש מאות שנה ומעלה נשארו קיימים ועומדים על תלם. הנאצים שלחו באש את מוסדות הקהלות, הרסו את רוב רובם של בתי הכנסת בפולין ולא השאירו מהם שריד, קראקא היא היחידה, שבתי מקדשיה העתיקים נשרדו, אם כי גם בהם נגעה היד הזדונית, כל הציוד והקשוט, שנאסף ונשמר מדור לדור, נשדד, או נשרף והושמד, אבל החומות הבצורות החזיקו מעמד ועדים הן לתפארת הרוח ושל בניה־בוניה.

בתי הכנסת בקהלות ישראל וכמוהם גם בקראקא, לא היו מיועדים לתפלה בלבד, כשם ששמשו מקום „לתפלה ולרנה", כך שמשו במה למטרות שונות למען הצבור והיחיד גם יחד. ליד התפלות התקיים בהם גם למוד התורה, הושמעו דברי כבושין, דרשות והרצאות מעניני דיומא, אבל מלבד שמושי קודש אלו התקיימו בבתי הכנסת גם חגיגות שמחה וטכסי אבל של היחיד ושל הרבים, בריתות מילה וחופות, הזכרת נשמות והספדים, הכרזות הנוגעות לתקנות הצבור ולעניניהם הפרטיים של בני העדה, השבעות והח־רמות וגם עצרות עם בענינים כלליים ולא דוקא בדברים הנוגעים לדת ולהלכה. על יד בית הכנסת נמצאו משרדי הקהלה, עקד ספרים, ארכיון ואוצר לתשמישי קדושה, עמוד הקלון (קונה) [4*] ובית סוהר, בתי דין ובית תלמוד וגם בית תבשיל לעניים. כך נעשה בית הכנסת למרכז העדה, שכל יחיד ויחיד נזקק לו לעתים קרובות. לא פעם שמשו חומות בית הכנסת והמרתפים שתחתיו מקום מקלט והצלה לבני העדה בשעות הסכנה ומבצר להתגוננות בפני פורעים ושו־דדים. בשנת שס"ה, בימי הב"ח, התקינו בקראקא „תקון גדול לכל הקהל לבנות כיפה בבנין אבנים באמצע החצר ורווח גדול לכל סביביו להצלה על כל צרה שלא תבוא", גם תוקן „שיהיו כל הבתים של הקהל בחצר אחת לא מפו־זרין" [5], ובשנת ת"ז בנה ר' משה ר' יעקלש, אחד מפרנסי קראקא וראשיה, בית מקלט הנקרא „הצלת נפשות" ובו מרתפים גדולים ורחבים „לבוא בהחבא ולמצוא מנוס מפני חמת המציק" [6]. המרתפים האלו נמשכו כמנהרה מתחת לאדמה עד לבית הכנסת הישן.

---

1 הרמ"א במכתבו למרן הב"י, המגיד, תרי"ח גליון 47.

2 פנקס ודא"א, היילפרין ע' 106.

3 קריה נאמנה, פין, דף 9.

4 שיפר, היסטארישע שריפטן 92.

4* לגבי מוסרים ובוגדים היה נהוג עוד בשנת תקל"ב (1772) „לשים רביד הברזל על צווארו".

5 שו"ת הב"ח הישנות סי' יח.

6 המגיד שנה ב' גליון 12.

בתקופה העתיקה קראו לבית הכנסת „בית העם" [7], בגלל אפיו הצבורי־העממי וגם כדי להבדילו מבית המקדש. עם החדרת התרבות היונית־הרומאית לחיי היהודים קמו בנינים צבוריים גדולים גם לצרכי חולין, למשחקים ולהצגות, אבל ההמון מתוך שיגרא המשיך לקרוא לבית הכנסת „בית העם", דבר שדעת החכמים לא היתה נוחה הימנו. משום כך יצא רבי ישמעאל בן אליעזר באזהרה חמורד והכריז, „בעון שני דברים עמי הארץ מתים, על שקורין לארון הקודש ארנא ועל שקורין לבית הכנסת בית עם" [8]. חכמי התלמוד ראו בזה זלזול בקודש ודרשו להשתמש דוקא בשם בית כנסת שמשמעו כ נ ס י ה, שם הכולל את הקב"ה עם עם ישראל, מה שאין כן „בית עם", שמשמעו בית המיועד לעם בלבד ללא שם שמים [9].

התפקידים המרובים של בית הכנסת השפיעו על תכנון הבניה. תפקיד ההגנה קבע את צורת החזית, הגג, החלונות והשערים. השמוש רב האופי קבע את צורת החלל וציודו. בתהליך ההתאמה של השטח הפנימי לתפקידו העיקרי ול־צרכיו השמושיים הנוספים, התפתחו שתי נקודות מרכזיות, שלכל אחת מהם תפקיד משלה. שתי הנקודות הן ההיכל והבימה. ההיכל הוא ארון הקודש, „שמניחים בו ספר תורה ונבנה ברוח שמתפללים כנגדו באותה העיר" [10]. הבימה היא המקום המורם בפנים בית הכנסת „שיעלה עליו הקורא בתורה או מי אשר אומר דברי כבושין". מקומו של ההיכל היה מוסכם ומקובל מאז ומתמיד. נחלקו הדעות ביחס למ־קומה של הבימה. יש שקבעו מקומה באמצע „כדי שישמעו כלם" [11] ויש שלא הקפידו על כך והתירו לקבעה בכל מקום שהוא, אפילו קרוב לפתח [12]. באיטליה היה נהוג בכמה מקומות, שאולם בית הכנסת תוכנן מלכתחילה כך, שארון הקודש יעמוד במזרח והבימה במערב וקשת־תקרה מקומרת תאחד את שתי הקצוות. התנועה הריפורמיסטית העבירה את הבימה ממקומה וקבעה מקום לדרשה ולקריאת התורה ליד ארון הקודש כדי להדמות לכנסיות העמים. חדוש זה הסעיר את הרוחות והביא לידי החרמת בתי כנסיות אלו. הרמ"א, הפוסק המכריע, רבה של קראקא, פסק להלכה שיש לקבוע את הבימה באמצע [13], אם כי בשו"ע עצמו אין זכר לדבר וכך היה נהוג בכל בתי הכנסת שבקראקא, העתיקים והחדשים, ונתקבלה הלכה לדורות בכל תפוצות ישראל. גם הב"ח רבה של קראקא קובע „דתיבה, בימה והיכל שלשה דברים נפרדים הם, דהיכל הוא קבוע בכותל והוא הנקרא ארון קודש, הבימה היא קבועה באמצע הבית והתיבה היא בין ההיכל לבימה ואיננה קבועה" [14].

7 ירמיהו לט, ח. ראה רש"י ורד"ק.

8 שבת לב, א.

9 מהרש"א שם.

10 רמב"ם, הלכות תפלה יא. 11 שם.

12 שם, כסף משנה. 13 או"ח קן ס"ק ג.

14 שו"ת הב"ח הישנות סי' יז.

הקהלה המאוחדת

קראקא וקאזימייז' שתי ערים נפרדות היו, שרוחב נהר ויסלה הפריד ביניהן. וארבעה גשרים שמשו להן קשר ובכל זאת לא התאחדו. גם שתי קהלות יהודיות נפרדות על כל מוסדותיהן, בתי כנסת, בתי מרחץ, בתי חולים ובתי קברות היו קיימות רבות בשנים זו לצד זו. בקראקא גרו ב„רחוב היהודים" ובקאזימייז' התרכזו ב„עיר היהודים" (גיטו) שהיתה מוקפת חומה וסגורה על מסגר בלילות. בקראקא נזכר בית כנסת בשנת 1356 ובאותה תקופה בערך קם גם בקאזימייז' בית כנסת העומד על תלו עד היום. מחיי הקהלה בקראקא, עד הגירוש בשנת 1495, לא נשאר סימן יזכר, לא בית כנסת, לא מצבת קבר, גם לא פנקס או ספר זכרונות, מלבד תעודות בודדות שנתגלו בארכיונים. רוב רובם של התעודות, הרשימות, התיאורים והזכרונות ממקור לא יהודי באו, מספרים הם על קפוח משוע, על לחץ אכזרי, על הריגות, פרעות, עושק ושוד מתמיד.

שלש גזרות של גלות נגזרו על ישובים יהודיים בסוף המאה החמש עשרה ושלשתם בוצעו בעת ובעונה אחת והן: גלות ספרד, גלות קיוב וגלות קראקא.

עם „גלות ספרד", שהתחיל בשנת רנ"ב (1492) והושלם בשנת רנ"ז (1497), כאתנן אהבה של המלך מנואל לאזבלה המרשעת [15], בוטל וחוסל המרכז הרוחני התרבותי הגדול, ששלט על תפוצות ישראל למעלה מחמש מאות שנה, מרכז שעיצב את דמות היהדות לדורות.

עם „גלות קיוב", בשנת רנ"ה (1495), נעקר משרשו מרכז רוחני חדש בראשית התפתחותו, מרכז שהתחיל להתרקם בחלק הדרומי של הממלכה הרוסית. המרכז הזה שנוסד בתחילת המאה הארבע עשרה על ידי רבנים שהגיעו מבבל לקיוב [16], משך אליו הרבה תלמידים מרחבי רוסיה ואוק־ראינה, שנפשם חשקה בתורה ובעיקר התפרסם בימי רבי משה בן יעקב, נכדו של רבי „משה הגולה", זה שהכיר אישית את רבנו תם ועמד אתו בקשרים. שם העיר יצא לתהלה ואנשי הדור תארוה כ„עיר גדולה לאלקים של חכמים ושל סופרים הנקראת כ י ו ב, אשר עליה יאמרו המושלים כי מכיוב תצא תורה" [17]. עם צאתו של רבי „משה הגולה" (השני) את העיר, בשנת רנ"ה, בוטל המרכז ולא קם עוד.

בימים ההם גברה השנאה לישראל וגל של גרושים עבר כנחשול על פני אירופה כולה. היהודים שנפגעו מן הגזרות נדדו ממקום למקום לתור להם מנוחה ולא היה ספיק בידם ליצור מרכז תרבותי חברתי חדש, שימלא את מקומם של המרכזים החרבים.

עם גלותם של יהודי קראקא בשנת רנ"ה (1495), חוסל אמנם ישוב יהודי, שהוקם במאמצים רבים ושהתקיים למעלה

15 גרץ, תולדות ישראל, VI, 385.

16 הכרמל ב. 407.

17 מכתב משנת 1481 — צינברג ג. ע' 161.

ממאתים שנה. אולם יהודי קראקא לא נאלצו לנדוד למר־חקים כאחיהם במדינות אחרות, הם מצאו מקלט ומחסה בעיר היהודים בקאזימייז׳ הסמוכה, אשר מעבר לנהר. עם התישבותם של הגולים ב„עיר היהודים" חל המיפנה הגדול בחיי יהדות פולין והתחילה תקופה חדשה, תקופת הזוהר של הקהלה המאוחדת, שהתפתחה והיתה לעיר סגולה, לאכ־סניה של תורה וחכמה וממנה נוצר המרכז החדש לתרבות ישראל בפולין, מרכז מנחה שהתקיים למעלה מארבע מאות שנה.

צפוף היה בעיר היהודים, שורות בתים, בנויים עץ ואבן ללא כל תכנון, עמדו סמוכים ודחוקים זה לזה. מחוסר מקום בפנים הבתים עסקו בעלי המלאכה בעבודתם בסמטאות הצרות שהתפתלו בין הבתים והחצרות ועל רקע זה פרצו סכסוכים בין השכנים ובעלי הבתים [18].

שמות הרחובות שהיו שגורים בפי יהודי קראקא עד חסולה של הקהלה על ידי הנאצים, מעידים על מראה הסמטאות והרחובות ועל השכבות הסוציאליות שאכלסו אותם. לדוגמא, הסימטא החשכה (ס׳פינסטערע געסל), סימטת העניים (ס׳ארימע געסל), הסימטא הצרה (ס׳שמאלע געסל), הסימטא של ר׳ אייזיק (ר׳ אייזיקס געסל), סימטת התלמוד תורה, סימטת אסתר, סימטת הקופה, (כנראה על שם קופת הקהל), הרחוב הרחב, הרחוב הגבוה, הרחוב היהודי, רחוב „בוזע", וכדומה [19].

זכות משולשת נתגלגלה לקהלת קראקא־קאז׳ימייז׳ המאו־חדת והיא שעמדה לה, שחליפות דברי ימיה ישמרו לדורות באספקלריה של יצירה, מאבק ותהלה.

א) כי נמצאו בתוכה אישים בעלי יזמה ומרץ, שלמרות ההכשלות והמאבקים הבלתי פוסקים מחוץ ומבפנים, הצליחו להקים במשך זמן קצר, באופן יחסי, חמשה בתי כנסת גדולים ונהדרים, נוסף לבית הכנסת העתיק שקם כמאתים וחמשים שנה לפניהם.

ב) כי נמצאו בתוכה אנשי רוח, שרשמו בפנקסים ובספרי זכרון במשך מאות בשנים, דברי ימי הקהלה וקורותיה, לבטיה והשיגיה. הפנקסים, שמדפיהם עולה אלינו נשימה של דורות, נשמרו בגנזי הקהלה, בבתי הכנסת ובידי ראשי החברות מדור לדור.

ג) כי קמו גואלים לחומר היסטורי זה, שטרחו והעתיקו מן העלים הבלים והמתפוררים תעודות ורשימות, תקנות וזכרונות, פרסמו אותם בדפוס והצילו על ידי כך את החומר מן אבדון. רק עכשיו אפשר להעריך את הזכות הגדולה הזאת, אחרי שכל אלו הפנקסים וספרי הזכרונות אבדו באנדרל־מוסיה של היטלר.

בין המתישבים הותיקים ב„עיר היהודים" בקזימייז׳, ברא־שית הוסדה בשנת ה׳ צ״ה (1335), היו הרבה יהודים יוצאי צ׳כיה, כי העיר קראקא וסביבתה כפופה היתה לשלטון הצ׳כים עד שנת ד׳ תש״ס (1000) והמלך בולסלב חרוברי (האמיץ) הוא ששיחרר אותה והחזירה לפולין. מן הימים הקדומים האלו הגיעו אלינו כתבי זכרונותיו של הנוסע הערבי איברהים אבן יעקב משנת ד׳ תשכ״ה (965) ובהם הידיעות הראשונות על קיומם של יהודים בפראג וקראקא. גם בימי גזרות תתנ״ו (1096) עקב מסע הצלב העקוב מדם, זרמה הגירה המונית מצ׳כיה לפולין ובשנות 1290—1305 שוב היתה קראקא נתונה לכבושה הזמני של צ׳כיה, כך שהיהודים של שתי המדינות קשורים היו ביניהם בקשרי משפחה וביחסי חברה ומסחר ללא הפסק.

צורת בית הכנסת העתיק, שהוקם בקזימייז׳ במחצית הש־ניה של המאה הארבע עשרה, מעידה על ההשפעה הגדולה של יוצאי צ׳כיה בעיר היהודים. כי בית כנסת זה, שהוא יחידי בסוגו בפולין, נבנה לפי מתכנת מדויקת של בית הכנסת „אלטניישול" בפראג.

מקומות בבית הכנסת

בית הכנסת אמנם תוכנן בהשראת ה„צ׳כים", אבל ה„פול־נים" בנו אותו בכספם, החזיקו בו כבשלהם ולא נתנו ל„צ׳כים" חלק בשלטון ובהנהלה. הצפיפות בעיר גדלה והל־כה ובית הכנסת היחידי נעשה צר מהכיל את כל המתפללים, דבר שגרם למריבות וסכסוכים בלתי פוסקים. עוד גורם חשוב לחלוקי הדעות בתוך בית הכנסת היה השוני בין „מנהגי אשכנז" ל„מנהגי פולין" ומצב זה הביא גם לסכסו־כים על סמכויות בתי הדין. הרמ״א רבה של קראקא קורא בכאב לב על מריבות אלו שנמשכו שנים רבות וגרמו להת־ערבות הממשלה בענינים הפנימיים של היהודים: „והחכמים אינם רוצים לראות את הנולד, שעבר במדינת פיהם, שהאויב גבר בדבר הזה, שחלק לבם האשימם והמחלוקת החרימם ולולא כי השאיר השם לנו בארץ הזאת פליטה ח״ו, היה ישראל לאלה ולשבועה כסוטה. אך בעזרת אורה עוטה, אשר לב המלך ושריו אחרינו נוטה, שחפץ בנו ת״ל כל זמן שאין מגידים בעלטה, כמדקרות חרב בוטה" [20].

על דברי הריבות בבית הכנסת, שבאו לידי ביטוי בהח־לטות ובתקנות, מספרים דפי הפנקסים הישנים. לדוגמא נצטט החלטה אופיינית אחת:

„זאת תהיה לזכרון, למשמרת ולאות למען יעמדו ימים רבים מחמת המקומות שבבית הכנסת הישנה, על ריב בני ישראל אשר רבו עליה למען תהיה להם לעדה ולזכרון ולאות עד עולם.

האלופים הקצינים כבוד הגבאים הגבוהים יצ״ו הפקיחו עיניהם בעין שכלם על דבר המקומות והספסלים שכבר צווחו קמאי דקמן ולמען השלום והאמת עשו גבול ומקום להמקומות ההם שיעמדו חוק ולא יעבור דהיינו השלשה מקומות שיושבים שם האלוף המרומם כמהרר״ר טורדוס יצ״ו ובנו מהר״ר חיים והאלוף כהר״ר הירצקי בן

18 העתק פסק דין ראה כלילת יופי ח״א מ׳.

19 גרשם באדר, מיינע עראינערונגען ע׳ 42.

20 שו״ת רמ״א סי׳ סב.

האלוף כמוהר״ר שמואל רופא יצ״ו כ״ץ יהיה להם גבול מקום ואין לשנותם מן היתד התקוע בתוך האבן שתחת המקום של האלוף כמוהר״ר טורדוס יצ״ו ועל כן עשו רושם ניכר באמצע האבן כדי שיהיה לו היכר לדורות וזה הגבול תקנו ממזרח למערב לאורך המקומות הנ״ל, אכן ברוחב המקומות הנ״ל שהם ברוחב בית הכנסת מצפון לד־רום עדיין צריכים למודעי מישישים וזקנים ויודעי דת ודין המקומות שלאחורי המקומות הנ״ל, על כן לא עשו לעת כזאת שום גבול וסימן בעולם ואם יגזור השם בחיים יעשו עוד מקום מושבם וגבול להם כמו שיורום מן השמים ככל הנ״ל. כתבתי לאות ולמשמרת ביום א׳ ד׳ שבט ת״ב לפ״ק. נאום חזקיה פיבוש משד׳ ק׳ק׳ק׳ הכותב וחותם בציווי ובפ־קודת האלופים הקצינים הגבוהים יצ״ו״ 21.

מן התעודה הזאת אנו למדין שסכסוכים בדבר מקומות ישיבה שימשו נושא לדיונים ממושכים בהנהלת הקהלה והיה צורך להסתמך על עדיות מפי „זקנים וישישים״. וסכסוכים כאלו הובאו לפני רבני קראקא מזמן לזמן 22. למרות שכבר היו קיימים כמה בתי כנסת בעיר בכל זאת הורגש מחסור במקומות ישיבה וקרו מקרים שמקום ישיבה בבית כנסת הושכר לזמן מוגבל בלבד ונרשם בפנקס :

„הנעלה כהר״ר יצחק 23 יצ״ו בהגאון כמהר״ר נטה ז״ל השכיר למזל טוב להאשה היקרה דודתו מ׳ דאבריש שתי׳ את המקום אשר לו בבה״י (בבית הכנסת הישנה) בעז״נ (בעזרת נשים) הישנה הסמוכה למקום היקרה מ׳ גנענדל אשת הישיש האלוף כמוהר״ר מאשל יצ״ו שתשב עליו מן חשון ת׳זיין הסמוך, במשך שנתיים ימים, דהיינו עד חשון ת׳טית לפ״ק, שכירות תתן עשרה זה׳ פו׳ (זהובים פולניים) לשנה, אמנם באם שתרצה הרבנית מ׳ חוואליש 24 שתי׳ לישב על המקום הנ״ל אזי יתבטל התקשרות הנ״ל. נעשה בק״ס (בקנין סודר) ובכתט״ש (ובכל תוקף טופסי שטרות) שבעולם יום הנ״ל, נאם משה אברהם מתתיהו דלאקרוט ספרא מתא דק״ק קראקא״ 25.

וזאת לדעת שרכישת מקום קבוע בבית הכנסת, מלבד המטרה כשהיא לעצמה כמקום תפלה, היתה ענין של כבוד וגם השקעת הון חשובה. היו מן המכובדים שרכשו להם מספר מקומות בבתי כנסת שונים שנמכרו אחרי כן בכסף מלא, או שהנחילו אותם ליורשיהם ובמקרים של פשיטת רגל (בורח) שעבדה הקהלה את המקומות לטובת הנושים 25*. בגלל ערכם הכספי של המקומות היו זמנים, שאצילים בר־שות המלך הטילו מס מיוחד 26 עליהם ואסרו מכירתם ללא רשיון מצדם.

התפתחות הקהלה

בין המתישבים בקזימייז׳ אחרי הגרוש היו בני משפחת פישל (וישל), שהגיעה לפני שנים רבות מפראג והשתקעה בקראקא. הצליחו בעסקיהם ותפשו עמדות מפתח בקהלה. קרובים היו למלכות כסוכני המלך בעלי יתרוני זכויות, בנקאים ובעלי עסקים נרחבים. אולם בעיקר שמרו על עליו־נותם הצבורית וההגמוניה בקהלה ובבית הכנסת בזכות בנהים המשכילים והתניהם גדולי התורה. המשפחה הזאת, מתוך מגע ויחסים מסחריים וחברתיים עם האצילה הפולנית, הושפעה מרוח הקידמה והתרבות שבאה מן המערב ואם כי חינכה את בניה ברוח היהדות המקורית, שלחה אותם גם לאוניברסטאות שבאיטליה להשתלם בלימודים. כשנגזרה גז־רת הגרוש לא עמד אחד האחים בנסיון ונבדל מן העדה יחד עם שני בניו ובזכות זו לא הוגלו מן העיר. גם רחל אלמנת משה פישל, שאחרי מות בעלה בעצם ימי הגרוש, קבלה לידיה נהול עסקי המשפחה, נשארה בקראקא לפי רשיון מיו־חד מלפני המלך, „למען תוכל כל פעם לשרת את בית המלכות״.

בתקופה האחרונה שלפני הגרוש היתה השפעת משפחת פישל פרושה גם על „עיר היהודים״ בקז׳ימייז׳ וכשפרץ הסכ־סוך בשנת 1494, כחצי שנה לפני הגרוש, בין הקצבים היהודיים לבין הפולניים, היה ר׳ משה פישל בין החותמים על ההסכם עם השלטונות על סדרי מסחר הבשר בעיר 27.

רבי יעקב פולאק חתנם של משה ורחל, היה נשוי עם בתם הבכירה אסתר. בהיותו עוד צעיר לימים ויושב בבית חמיו בקראקא, לפני הגירוש, התפרסם כגאון וחריף, תפש ישיבה גדולה והוכר לרב־פוסק ומכריע בדיני הלכה. מעיד על כך הרמ״א „ובכאן ק״ק קראקא הטבחים נוהגים בו היתר לכת־חילה ואומרים שכך הורה ל ה ם רבנו מו״ה יעקב פולאק ז״ל והנחנו להם מנהגם מאחר שכבר הורה הזקן ויש להם על מה שיסמוכו״ 28. הרמ״א ביטל את דעתו לפני דעת ר׳ יעקב פולאק, שהיה רבו של רבו. וזאת להעיר, שהקצבים ומוכרי בשר בקראקא, בימים קדומים אלו, היו תלמידי חכמים, יודעי הלכות ומחברי ספרים, כעדותו של רבי יעקב איש קאשטילאץ, „ואל יעלה על דעתכם שהקצבים והבוד־קים מקראקא המה הדיוטות שאין בידיהם רק מצות אנשים מלומדה ולא יותר, זה אינו, אדרבה גלוי וידוע הוא ומפורסם לכל מי שהיה בק״ק קראקא ש כ ל ה ק צ ב י ם ומנקרי הבשר השם המה ר ב נ י ם וחכמים יודעים ומלומדים במל־חמתה של תורה״ 29.

21 דברים עתיקים לווטשטיין ע׳ 20.

22 שו״ת הב״ח הישנות ו׳ ועוד.

23 בנו של בעל מגלה עמוקות.

24 אחותו של ר׳ יצחק.

25 לקורות ישראל וחכמיו ווטשטיין סי׳ ז׳.

25* היילפרין, פנקס ע׳ 46, וראה שו״ת ר״י בי רב סי׳ נב : „עשיר שקנה הרבה מקומות בביהכ״נ בזול ואח״כ נתיקרו והעלה שכירותם עד שנסוג לב השוכרים לבוא לביהכ״נ״.

26 הילפרין, שם ע׳ 61.

27 בלבן H.Z.K.I, 73.

28 תורת חטאת כלל ד׳.

29 שו״ת הרא״ש, ויניציה שס״ח בסוף.

כשעבר רבי יעקב פולאק, יחד עם בית חותנו לקזימייז׳, נתקבל לרב בבית הכנסת היחידי שבעיר ועל ידי כך הת־חזק מעמדה הצבורי של העדה „הפולנית״. בשנת 1503 אושרה הבחירה הזאת על ידי המלך ורבי יעקב פולאק נתמנה על ידו לא לרבה של קראקא בלבד, אלא לרב הכולל של כל מדינת פולין עם סמכויות רחבות ביותר. בכתב המינוי נאמר בין השאר: „שהוא מוסמך לשפוט בכל הסכסוכים בין היהודים, לתקן המדות ולמלאות הכל מה שקשור ברבנות״. בכוחו של מינוי זה שלט ר׳ יעקב פולאק שלטון יחיד וקבע „מנהגי פולין״ בבית הכנסת ובחיי הקהלה, דבר שיוצאי צ׳כיה לא היו מרוצים ממנו.

בעצם ימי הגרוש מקראקא הופיע בקזימייז׳ מהגר חדש מפראג „אברהם היהודי מביהם״, שעסק מתחילה במסחר בדים [30], אולם זריז היה וידע להתהלך עם הבריות, כך שעד מהרה תפש עמדה חזקה בצבור ונעשה מתחרה רציני למש־פחת פישל בעסקיה וגם בהשפעתה הצבורית. בעזבו את פראג מחמת הרדיפות, לא נתק קשריו עם ארץ מוצאו, יתר על כן הוא הביא אתו מכתב המלצה מאת המלך הצ׳כי למלך הפולני ונעשה על ידי כך קרוב למלכות. יוצאי צ׳כיה נצלו את מעמדו הצבורי של בן ארצם והליכותיו עם המלך ואחרי ההגירה המוגברת מצ׳כיה לפולין בשנת 1518, ברשות המלך זיגמונט הראשון, התחילו מציפים את השלטונות בטענותיהם הנושנות. המריבות חזרו וגברו ביתר שאת, עד שהמלך נאות לדרישותיהם ופילג את התושבים לשתי עדות. בכל זאת היתה יד ה„פולנים״ על העליונה ובית הכנסת נשאר בבעלותם. בינתים ארגנו יוצאי צ׳כיה בתי תפלה זמניים בתקוה לבנות להם בית כנסת לפי רוחם, אולם למרות הזכות שקבלו מאת המלך, לא הצליחו להקימו.

בימים ההם ישבו בשטח המוגבל והצפוף של קזימייז׳ 2060 נפש מישראל [31] והקהלה הלא גדולה הזאת הצליחה לבנות, במשך תשעים ושש שנה בערך, חמשה בתי כנסת חדשים, בנינים גדולים ומפוארים, והם: בית הכנסת על שם הרמ״א, נבנה בשנת 1553, הגבוה, בשנת 1593 בערך, של ה„קופה״ באותה תקופה, בית הכנסת של משפחת פאפריש בשנת 1620 ובית הכנסת של ר׳ אייזיק ר׳ יעקלש בשנת 1640.

מלבד בתי כנסת אלו נזכרים בתעודות ובפנקסים בתי כנסיות ובתי מדרשות שונים שהיו קיימים בקראקא: בית כנסת מושב זקנים [32], בית כנסת „קלויז״, שמשערים שנקרא על שמו של הרב המקובל ר׳ זכריה מנדיל קלוזנר, בית כנסת שעל יד בית הכנסת הישן, בית הכנסת על שם ר׳ שלום מעליש, בית הכנסת של מנחם ציון [33], בית מדרש של ר׳ יצחק בן משה [34], בית הכנסת על הגבעה [35], בית הכנסת שבעה קרואים [36], בית כנסת „עשירי יהיה קודש״ [37], בית המדרש של הדיין ר׳ שם מאיר קאלישר [38], בית מדרש של ר׳ ישכר ברמן סגל [39], בית המדרש „שומרים לבוקר״ ועוד. מלבד אלו נזכרים במקורות שמות של חברות שונות שיסדו להם בתי כנסת ובתי מדרש משלהם, וביניהם, חברת תלמוד תורה עם בית מדרש לנערים, בקור חולים, הכנסת כלה, מלבוש ערומים, גמילות חסד, מגדלי יתומים, קובעי עתים לתורה, חברת תהלים ועוד. גם ארגוני בעלי המלאכה לפי מקצועותיהם יסדו בתי תפלה לעצמם עם מדריכי תורה משלהם. חברות אלו ובתי כנסיותיהם ומדרשיהם, נתייסדו על ידי יחידים נדבנים או על ידי חברי הארגונים ללא השׂ־תתפות קופת הקהלה.

בחברת תהלים היו מאה חברים, שמחובתם היה לגמור ספר תהלים בכל יום. הם החזיקו על חשבונם דרשן, מגיד משרים, שאמר לפניהם שעור קבוע אחרי תפלת מעריב. על חברת „עשירי יהיה קודש״ נמנו הרבה חברים, הם העלו בגורל מדי פעם בפעם חמשה עשר מהם, שהיו חייבים לצום כל יום עשירי, להתפלל בצבור, לומר סליחות ולקרוא בתורה פרשת ויחל. בבית הכנסת שלהם היה תלוי לוח ובו נאמר: „כתוב בספרים, שכשם שמצוה לאדם לעשר רכושו, כך חובה לעשר ימיו כמו שכתוב והעשירי יהיה קודש״ [40].

בשנת שנ״ה (1595) הותקנו בקראקא תקנות לנהול „חברא קדישא דתלמוד תורה״. בין התקנות נאמר „אנשי החברה יפקחו לשכור מלמד הגון וירא שמים שילמוד עם בני עניים ויתומים המובאים לבית המדרש של נערים אשר הוכן לזה״ [41]. בית המדרש נזכר מספר פעמים במקו־רות. כשגדלו ההוצאות וההנהלה נתקלה בקשיים כספיים הוחלט בשנת שצ״ח (1638): „מאחר שראינו שהכנסות החברה מועטים ואינם מספיקים להספקת שכירות מלמד ור״ד (ראש דוכנא) והספקת בית המדרש של נערים, גלל כן נתננו רשות לאנשי המבוי, הסמוכים לבית המדרש של נערים, לקבוע עצמם להתפלל בעת התפלה בבית המדרש זה ובעד זה יתנו כל שבוע תמידין כסדרן חמשה עשר צ״ל פוליש לחברה זו, חוץ חלק ששי מהסבובים בכל שבוע יום ב׳ ויום ה׳״ [42].

---

30 שיפר, Studia 210, ובלבן H.Z.K.I., 102 בהערה.

31 בלבן, שם 209.

32 שנבנה על ידי ר׳ משה ר׳ יעקל׳ש.

33 דברים עתיקים סי׳ יד בהערה.

34 בנו של ר׳ משה ר׳ יעקלש. מתוכן המצבה שלו, לוחות זכרון 50.

35 שבנה ר׳ משה ר׳ יעקלש לחתנו בעל מגלה עמוקות.

36 תולדות הקהלות, ד״ר וינריב, תרבי״ן ח׳.

37 המגיד תרי״ח 11.

38 דיין מבית דינו של הר״י סגל שחתם יחד אתו על כרוז החרם נגד החסידים. דברי חפץ מה, וראה אברהם יערי, תלפיות, תשי״ח.

39 מתוך סידור בבית כנסת הישן, המגיד, תרי״ח, גליון 41.

40 המגיד, שם.

41 בלבן, יאהרבוך, כרכים 10—11. ראה תולדות החנוך לפרופ׳ אסף, ע׳ קב.

42 שם.

בבית המדרש „שומרים לבוקר" נהגו לקום לתקון חצות ולהאריך בתפלות עד אור היום ולהתפלל תפלת שחרית עם ותיקין.

קופת הקהלה

קופת הקהל היתה על פי רוב ריקה, כי ההוצאות להחזקת הקהלה ומוסדותיה היו גדולות מאד. גם ארנוניות, חוקיות ובלתי חוקיות, לטובת השליטים והמפקחים העירוניים והממ־לכתיים הוטלו על הקהלה לעתים תכופות. קופת הצדקה לא הספיקה לצרכי העניים שבעיר ומשום כך עמדה תמיד לפני הגבאים הדאגה למקורות כסף להחזקת בתי הכנסת ולתקונם אחרי הדלקות המרובות שפרצו מזמן לזמן. בית הקברות הקטן שבתוך העיר שהיה בפקוחה של הקהלה עמד פרוץ שנים רבות ולא השיגה ידה של הקהלה לגדר אותו, עד שמוכרחים היו למשכן את כתר התורה של בית הכנסת הישן ולמשוך הלואה ברבית קצוצה בערבות פרנסי הקהלה. תנאי ההלוואה נרשמו בפנקס:

„מאחר שראה ראינו את גודל הפרצה שנפרצה את בית הקברות הקטן העומד מול ונגד בית המנוח מהר"ר שכנא כ"ץ ז"ל ועל זה דוה לבנו בראותנו שכלבים הולכים שם ואין ידנו משגת ליטול כעת מקופת הצדקה איזה סך מסוים ולגדור גדר מסביב בית הקברות הנ"ל כי העניות כל יום ויום מתגבר והולך וגם את גודל ההוצאה המרובה עלינו מחמת עניים אורחים העוברים ושבים מהכא להתם ומהתם להכא, עד שהוכרחנו להשכין נזר אלקים ממש של בית הכנסת הישנה כמבואר שם באר היטב בפנקס של הקבלות וההוצאות, בכן כדי שיהיה כמאז ומקדם כמעולם וכשנים קדמוניות גדר של עצים סביב נתנו האלופים הגבאים יצ"ו ש"ח (שטרי חוב) מסך מאה זהובים בעיסקא, דהיינו שני ש"ח כל אחד מסך חמשים, על אחד חתם אני ח"מ בהאלוף ר' יעקב והאלוף ר' יעקב מעליש והאלוף ר' משה בס ועל השני חתמו האלוף כמהר"ר שמואל ב"ר נפתלי יאלש והאלוף ר' בער ר"א ווינר ור' יואל ר' יהודה רייס, שכן נתנו אלה הדברים לכתוב בפנקס הגבאים יצ"ו, שהחתומים הנ"ל אינם חייבים לזה אף פרוטה אחת, אך מחויבים הגבאים יצ"ו לשלם הש"ח הנ"ל מארנקי של צדקה וש"ח הנ"ל מסרנו לידי האלוף ר' שמואל יאלש שעל ידו תהיה ההוצאה והוא יתעסק במצוה זו וקבלנו עלינו בחרם שכל אחד מאתנו אשר יהיה פה אצל האלופים הגבאים מחויבים ליתן לידי ר' מרדכי שמש כל שבוע שלשה זהובים וההתחלה תהיה בשבוע זה. כ"ד אלה הדברים יהיו למשמרת, כ"ד תמוז תמ"א וכו'. הכותב וחותם בפקודת כל האלופים הגבאים יצ"ו" [43].

צורת העיסקא ותנאי התשלומין של חוב בסך מאה זהו־בים, משקפים את המצב הכספי הקשה של הקהלה בימים ההם. אולם לא רק הוצאות בלתי רגילות היו לעול כבד על הקהלה, אלא גם להוצאות מקובלות בכל בית כנסת כ„נר תמיד" לא הספיקו ההכנסות והיה צורך להתקין תקנות וסדרים מיוחדים לצורך זה. לדוגמא נצטט תקנה שהותקנה בשנת שצ"ג (1633):

„עלה המוסכם מפי האלופים הקצינים כבוד הגבאים יצ"ו להעלות נר תמיד בשמן כתית למאור, כמו שהיה המנהג מקדמונים ומהיום והלאה אל יחסר המזג, ואפילו יהיו כמה י"צ (יאהר־צייט) אעפ"י כן לא ימנע אור מהפמטוטים ועל כן קבלתי עלי, אני החתום לסייע להמצוה ולהשתדל בה באופן שיהיה נשאר תמיד וע"פ התקשרותם עמי ליתן לי שנה זו שלש עשרה זהובים, שקניתי השמן, כל קווארט בעד ששה גדולים פוליש, בעד שלש עשרה זהובים פוליש ועל זה קבלתי תיכף ומיד ששה זהובים ואח"כ בכל רביעית שנה יתנו לי לפי הערך הנ"ל ומותר לי להחשיב בזה י"צ ככל הנ"ל קבלתי עלי להתעסק בלי שום התרשלות בעולם ולעסוק בתמימות ובאמונה נעשה היום יום ה' כ"ה סיון שצ"ב לפ"ק, כה אמר חזקיה פיבש משדר הכותב וחותם בציוויהם" [44].

אולם הקבלן לא עמד בהתחיבותו, למרות ההבטחה „לעסוק באמונה ובתמימות", או שהקהלה לא שלמה לו את חלקה וכעבור שנה נתקבלה החלטה חדשה באותו ענין:

„אחרי כי ראה ראינו, שהנר תמיד לא היה מתמיד לעלות נר תמיד, הן מחמת שהפמוט לא היה מספיק, הן מחמת הת־רשלות, בכן הסכמנו להחזיק נר תמיד בנרות של שעוה בזה האופן, בכל יום שיהיה נר של יאר צייט בבה"י (בבית הכנסת הישנה), אזי יוקח אותו הנר להעמידו על מקום הנר תמיד וכן בכל שבת ושבת יוקח נר של שבת להעמידו למקום הנ"ל וביום שלא יהיה נר של יאר צייט, אזי יוקח מהנרות שנתננו ליד הישיש הנעלה כמו' הירש פאס [44*] יצ"ו, אשר נדבו רוחו אותו להתעסק במצוה רבה זו ולהשגיח מדי יום ביומו, ערב ובקר באופן שיהיה נר תמיד לא ימוש מתוך המקדש מעט, יומם ולילה לא ישבותו, אמרנו להעלות על הספר למען יעמוד למשמרת ימים רבים היום יום א' לכפר על נפשותיכם, י' אדר שצ"ג לפ"ק" [45].

במצב זה אין פלא שגבאי בתי הכנסת חפשו דרכים לקמץ בהוצאות וקבעו להן תחומים. בתקנה שהותקנה בשנת שצ"ב (1632) נאמר:

„הסכימו כבוד האלופים הקצינים הגבאים יצ"ו שמהיום והלאה יהיה חוק ולא יעבור שבאם ירצו הגבאים יצ"ו מהבית הכנסת הגבוה ליתן להתפלל לאיזה חזן אחר שאינו קבוע בבה"ג, הן איזה אורח או חזן אחר מהקהלה יצ"ו, שאין להם רשות ליתן לו מארנקי של צדקה אפילו שוה פרוטה ולזה התרצו גם הגבאים מבה"כ יצ"ו וכן עלה המוסכם שאין רשות להגבאים הנ"ל להוציא מארנקי של צדקה יותר מששה זהובים הוצאה אחת ואין הגבאים האלופים הגבוהים יצ"ו צריכים לקבל החשבון שהוציאו יותר מששה זהובים בפעם אחת, קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם למשמרת לאות לדור

43 ווטשטיין, דברי חפץ סי' כו.

44 ווטשטיין דברים עתיקים סי' יג.

44* זקנו של ר' גרשון אשכנזי בעל עבודת הגרשוני.

45 ווטשטיין, שם.

דורים כל הנ״ל נעשה בהצטרפות כבוד האלופים הגבאים היום יום א׳ בר״ח תמוז שין צדי בית לפ״ק״ 46.

אכן, לא כל בתי הכנסת שבקראקא דין אחד היה להם, לפי מדת עשרם כך שעור הוצאותיהם ובאה החלטה נוספת האומרת:

„כך הוא הדין בכל בתי כנסיות דקהלתנו יצ״ו ככל מה דכתוב ומפורש לעיל, אך בענין ההוצאה של צדקה יהיה בזה האופן, דהיינו בית הכנסת של קופה לא יוציאו הוצאה יותר על זהוב וחצי, בית הכנסת מושב זקנים לא יוציאו יותר על זהוב, אכן כל הב״כ יכולים להוסיף על המדה בשאלתם אל כבוד הגבאים הגבוהים יצ״ו נעשה יום הנ״ל״ 47.

אבל אנשי קראקא אוהבי זמרה היו. בבתי הכנסת השמיעו „נגונים שמזמרים בבתי תפלתם״ והב״ח שנשאל על כך לא ראה בזה איסור, והשיב „דלאו מיניהו קא גמרי, אלא על ידי חכמת המוסיקה״ 48. אוהדי החזנים רצו לערוך מגבית מיוחדת למטרה זו, אולם מנהיגי הקהלה התנגדו לכך בתוקף וקבעו תקנה חדשה:

„אין רשאים יחידים מהב״ה לעשות איזו גביה לגבות לחזן כאשר התחדשו מקרוב ונענשו על זה בקנסות ושאר דברים, ע״כ כל שמש מב״ה ההוא שיעבור על כל הנ״ל וכן הבעלי בתים או גבאים שיעברו על הנ״ל יוקנסו בקנסות ובחרפות כאשר ישיתו עליהם כבוד האלופים הגבאים יצ״ו״ 49.

באותו יום הצטרף לתקנה זו גם בית הכנסת „קלויז״. הגבאים שלו הרחיקו לכת והרחיבו את ההגבלה גם על דרשנים.

„בהתאסף כבוד האלופים הגבאים יצ״ו בענין הנ״ל, הת־רצו גם הגבאים מהב״ה קלויז ג״כ, לאשר ולקיים ככל מה שגזרו עליהם האלופים כבוד הגבאים יצ״ו, דהיינו שלא ליתן לשום חזן אחר שכירות מארנקי של צדקה אפילו שוה פרוטה וכן לדרשן וההוצאה שלהם לא יוציאו יתר על זהוב וחצי מבלתי שאלת רוב כבוד הגבאים יצ״ו״.

בעקבותיהם הלכו גם הגבאים של יתר בתי הכנסת ונרשם בפנקס: „והתקון שלא יתנו לשום ד ו ר ש מן הצדקה נגזר גם על הבתי כנסיות האחרים הנזכרים לעיל, נכתב ונחתם יום א׳ בר״ח תמוז שצב״ל נאם חזקיה פייבש משדר חותם בציוויהם״ 50.

מעניין שבית הכנסת העתיק לא נכלל בתקנות אלו, כנראה בגלל המצב הכספי שהוטב בינתים.

לא בקביעת סכומים להוצאות בלבד, נבדלו בתי הכנסת בקראקא אחד מן השני, כי אם גם במחירי „המצוות״ היה הבדל בין בית הכנסת הישן „המיוחס״ לבין יתר בתי הכנסת שבעיר, לפי טבלא מפורטת שנרשמה בתקנה.

46 דברים עתיקים יד.

47 שם.

48 שו״ת הב״ח הישנות ס׳ קכז.

49 דברים עתיקים שם.

50 שם.

מתוך אגרת התקנות שחוברה בקראקא בשנת שנ״ה (1595) משתקף משטר הגבאות והסדרים שהיו קיימים בבתי הכנסת.

בראש האגרת נאמר: „הפרנס־חודש ביום שני של ראש חודש, כשיהיה ר״ח ב׳ ימים, או ביום ר״ח בהיותו יום אחד ובחודש תשרי בצום גדליה, יקבל עליו בהן צדקו לשמור בנפשו ובגופו ל י י ס ר הפושעים והמורדים והעוברים על אחת מכל דברי האגרת הכתובים בתקנה הזאת באמת ובא־מונה, בלי ערמה ומרמה, על דעת המקום ועל דעת הקהל יצ״ו, והקבלה הזאת תהיה לפני ה ש מ ש ושלא יפול מכל דברי התקנה המבוארים למטה דבר אחד ארצה במזיד והש־משים יכריזו תיכף בכל בתי הכנסת הקבלה ההיא להזהיר את העם כדי שכל ישראל ישמעו ויראו וגומר. בעד זה יקבל מי שברך וכו׳״ 51.

הטלת אימה על הצבור בצורת הכרזות דרמטיות בבית הכנסת, היתה תופעה שכיחה מאד בקראקא ולפעמים בלווי שבעה ספרי תורה, אולם גם הפרנס חודש, שהיה שליט יחיד כמעט בקהלה, הוזהר ונדרש להתבודד וללמוד את התקנות עד שיהיה בקי בהן ולעשות גם חשבון נפש לעצמו טרם יפעיל את כח שלטונו, וכך כתוב באותן התקנות: „הפרנס חודש מחויב תיכף לקרא התקנה כולה בתחילת החודש שלו בינו לבין עצמו כדי שידע לצוות על הטוב ולמנוע מן הרע וגו׳ והשמשים גם כן י ז כ י ר ו ו י ז ה י ר ו א ו ת ו להעלות על זכרונו מדי חודש בחדשו״.

שיחות בבית הכנסת

הנוהג לשוחח בבית הכנסת בשעת התפלה ובשעת קריאת התורה היה נפוץ בקראקא בימים ההם. מנהיגי הקהלה ראו צורך להזהיר את העם על עבירה חמורה זו ולהתקין תקנה מיוחדת (69§): „שלא לדבר מן ברוך שאמר עד לאחר שחזר הש״ץ את התפלה, גם בשעת קריאת התורה, אפילו לפלפל בדברי תורה בקנס ג׳ וחצי גדול בכל פעם, גם שלא לקרוא בפרשה עם הש״ץ בקול רם, כי תרי קלא לא משתמעי, שנאמר „ואזניהם אל התורה״ והשמשים יזהירו מזה בכל פעם ויפקידו פקידים על זה בבית הכנסת להזהיר העם על זה והשמשים הקטנים יחזרו בכל יום ה׳ בבית הכנסת עם הביקס (הקופסא) סגורה להזכיר את העוברים ליתן קנס הנ״ל לצדקה והביקס ההיא תהיה להספקת בנין בית הכנסת החדשה 52, גם להזכיר ולהזהיר המוציאים שם שמים לבטלה שיתנו כופר נפשם לצדקה לביקס״ (לקופסא).

גם הרב ר׳ ישראל יחיאל רפאפורט, אביו של בעל „איתן האזרחי״, ממתפלליו הקבועים של בית הכנסת הישן בקרא־קא, מגיב בחריפות על נוהג שלילי זה והוא מתרעם בעיקר על תלמידי חכמים, שמראים כוחם בתורה, דוקא בשעת התפילה.

בשנת שע״ג הוא רושם בכתביו: „וגם אני שמעתי את

51 בלבן, יאהרבוך כרכים 10—11.

52 הוא בית הכנסת של הרמ״א שהוקם בשנת 1553.

נאקת חברים מקשיבים לקולם בשעת תפלה לדבר ולומר פשטים חדשים לבקרים, הן בפשטים של מקרא והן במפרשים שונים חדשים גם ישנים, בפרט בביאורי רש״י, יש אומרים לדבק טוב [53], כאשר ידבק את האזור ויש יעיר ממזרח צדק המזרחי [54] וצדק לפניו ל א יהלך, יש הולך בדרך קצרה ויש בארוכה לפירוש המזרחי וזה וזה לא יעלה ארוכה". הוא מטיח דברים נגד אלו שמתגאים בדברי תורה אשר לא מלבם יצאו ומעלימים את מקורם, „שלא יאמרו בשם אמרם ופתאום במחתרת ובמסתרת תמצא הגנבה באיזה חבור חדש או ישן", והוא ממשיך ואומר: „לא עליהם תלונתי להתכבד בקלונם חלילה, כי נתנו בקולם בעיון תפלה, על כן שנאתי אלה הדברים, בהתבונני בשכניי וחבריי, פן שערי התפלה ינעלו סביבותנו, חלילה, לשומעים ואינם מוחים" [55].

התקנות והאזהרות שחזרו ונשנו לא הועילו, כנראה, לבטל את הנוהג ולהשתיק את השיחות בשעת התפלה, עד שהרב ר' יואל סירקש, בעל הב״ח, אחרי שנתקבל לרבה של קראקא, חידש את האזהרה ויחד עם ראש הישיבה ר' משה מנדילש צוה להכריז בכל בתי הכנסת, „שתיקה יפה בשעת התפלה" [56]. הסיסמא נתקבלה אחרי כן בקהלות רבות והופיעה גם בכתבות מצוירות בהרבה בתי כנסת בפולין. בעיר ווישוגרוד למשל התנוססה הסיסמא הזאת בארבע משבצות חטובות בחזית ארון הקודש המפואר מסוף המאה השמונה עשרה, מעשי ידי האומן המפורסם דוד פרידלאנדר [57].

הרב ר' יו״ט ליפמן הלר, ששמש ברבנות קראקא אחרי הב״ח, הרחיק לכת וחיבר תפלת „מי שברך" מיוחדת, לברך את הנזהרים משיחות בבית הכנסת אפילו בדברי תורה:

„מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב, משה אהרן דוד ושלמה הוא יברך השומר פיו ולשונו מלהפסיק בשום דבור מן ברוך שאמר עד גמר התפלה ובשעת קריאת ספר תורה שבצבור, אפילו בדברי תורה ואיזה חיבור וכל שכן משיחת חולין וסיפורי שמועות ויחולו עליו כל הברכות הכתובות בתורת משה רבינו ע״ה ובכל ספרי הנבואות, יראה זרע כשר חיים וקיימים ויזכה לשני שלחנות שבשני עולמות שהם העולם הזה שעליו נאמר והנה טוב והעולם הבא שהוא יום שכלו ארוך וגם טוב ונאמר אמן" [58].

תפקידי השמשים

מנגנון הבצוע של משטר הקהלה ושלטון הגבאים היו בעיקר השמשים. מתחילה הצטמצמו תפקידיו של השמש לעבודות פשוטות בלבד, לשמור על הנקיון, לספק מים לרחיצת ידים, להדליק את הנרות, לפתוח ולסגור את שערי בית הכנסת בבוקר ובערב. כשנתרבו התפקידים והוטלה על השמש גם האחריות לסדר פנימי, להכרזות ולשמושי חוץ נתמנה לו עוזר (אונטר שמש), שעמד לפקודתו בבצוע העבודות הרגילות. אחרי שנים אנו נפגשים בקראקא בתואר חדש „שמש גבוה", שהוא מעין „חצי גבאי" הממלא את תפקידו בשכר קבוע או בטובת הנאה לעומת הגבאים הנבחרים, המשמשים בהתנדבות שלא על מנת לקבל פרס.

אולם לא כל בתי הכנסת שבעיר זכו למנגנון מוגדל, הזכות הזאת נקבעה בתקנה מיוחדת בשנת שצ״ב (1632) [59].

בתקנות קדומות נזכרות אמנם תפקידים שונים של השמש, נוסף לעבודתו הרגילה, כפי שהזכרנו למעלה. גם בתקנות משנת ש״ן שהותקנו על ידי הרב משולם ווויבש ר״ם ואב״ד דק״ק קראקא „להנצל מאיסור מלאכת שבת" [60] מופיעים דרך אגב שירותים שונים של השמש. בהקדמה לתקנות נאמר:

„ראיתי עם השם והנה נפוצו ותורת ד' נאצו, בפרוע פרעות בישראל פרוע לשמצה, בחלול שבת ומועד מעדו רגליהם וידם אמרו נוקשת נוקשו גם נלכדו במשא ומתן מקח וממכר ראו ויתירו גויים לעשות מלאכתם וכשלו בהם רבים ורבה העזובה בקרב הארץ. ראיתי את עני עמי וקנאת ד' צבאות קנאתי לגדור הפרצה ואומר להצילו מיד מכאוביו ושמץ דבה לא ימצא בו, תקנתי תקנות על ככה בקנסות ועונשין בקהלה מפוארה בק״ק (קהלת קראקא) יצ״ו, המה קבלו עליהם לשמור ולעשות ולקיים, ואנשי תמיד יכריזו ויפקחו על הדבר ואת העם יזהירו וימנעו אותם מהדרך הנזכר ולא ישיבו לכסלה".

אחרי ההקדמה הזאת באים י״ז סעיפים, הקובעים תקנות לשמירת שבת בענפים שונים של מסחר ותעשיה, ביניהם תקנה על אי העסקת נכרים בעבודות שבת, על מניעת ערמה בתוצרת יי״ש וטחינת קמח בשבת, על איסור גידול חזירים באחוזות הנמצאות בחכירה בידי יהודים, על איסור סרוס בהמות ותרנגולים וכדומה. בסעיף י״ז כתוב: „עוד תקנו שהשמש דק״ק מחויב בכל ע״ש (ערב שבת) להקדים עצמו שעה אחת קודם ש י ק ר א לבית הכנסת במנחה וילך מבית לבית לצוות ולהזהיר העם ולהכריז שיכינו את עצמם לשבת ויפסקו ממלאכתם, אשר המה עושים וזה תיקון גדול". מזה אנו למדים, שמחובתו של השמש היה לקרוא לבית הכנסת, לא לתפלת שחרית בלבד, אלא גם לתפלת מנחה והוסיפו לו תפקיד לבקר בכל בית ובית ולהזהיר את התושבים להפסיק ממלאכתם. דרך אגב נזכר בתקנות אלו עוד תפקיד מיוחד במינו שהיה נהוג רק בקראקא, שהשמש היה מכריז לפני כניסת השבת „בשלו דגים", וכרוז זה שימש לאות גם

---

53 פירוש על רש״י עם ביאורים באידיש ואיטלקית, קראקא ש״ן.

54 פירוש על רש״י מר' אליהו מזרחי.

55 איתן האזרחי דפים מא—מב. ראה גם שו״ת הרשב״א סי' שפ ורוקח סי' כו.

56 שערי ציון ב' ולוחות זכרון 10.

57 שיפר. היהודים בפולניה (פולנית) עמ' 329.

58 חאנס, תולדות הפוסקים; הרב מרדכי הכהן „לכבוד יו״ט", ראה גם א. יערי, קרית ספר תשי״ח.

59 דברי חפץ לווטשטיין במאסף רבינוביץ חלק א' סי' ז'.

60 י. זנה, חורב כרך ב, מכ״י ברומה, וראה היילפרין פנקס וד״א 487.

להפסקת העבודה בבתי חרושת של יין שרף ולכבוי האש תחת הדוודים והיורות (שם סעיף ג).

גם בתקנון של קהלת קראקא משנת שנ״ה (1595) הכתוב באידיש מעורבת במשפטים בשפה העברית, מופיעים הרבה סעיפים המגדירים תפקידיו של השמש וחלקו בפקוח על הסדר בבית הכנסת [61].

עליו לרשום „בין הפרקים" את הנדבות שנדבו בשבת ויום טוב, ולדאוג לכך „שבחודש חשון יכתבו בפנקס הגבאים" (§41), הוא אחראי לסדר גם בבית הכנסת לאנשים וגם בעזרת נשים, עליו לשמור, שאיש או אשה „לא ישברו" את ספסל הישיבה שלהם (שטאט) ולא „יחסמו" אותו (פארשלאגן), שלא יזיזו את הספסל או את השרפרף, בקנס של זהוב אחד ועל השמש להודיע מיד לגבאי על כל מקרה של עבירה על התקנון.

למרות שכבר היו קיימים בקראקא שלשה בתי כנסת, הישן, החדש (של הרמ״א) והגבוה, עוד היה מורגש מחסור במקומות ישיבה וקרו מקרים שבעלי המקומות הכניסו שלא ברשות את קרוביהם לבית הכנסת והכבידו על ידי כך על שכניהם. לפיכך נאמר בתקנות „שאסור לאשה להושיב או להעמיד את מי שהוא על ידה, מלבד אורח לפרקים ובת בשואה במשך שנה אחת לנשואיה". באותו מעמד הוחלט, „מהיום והלאה לסדר כל המקומות בבית הכנסת של אנשים ושל נשים לפי הפנקס, ושום חזקה לא תופסת רק מה שרשום", אולם „אין לרשום בספר זכות למקום, כי אם על ידי שני גבאים ביחד, שאינם נוגעים בדבר" וזה רק אחרי הכרזה בכל שלשת בתי הכנסת ביום שני וחמישי „והשמשים י ע י ד ו בפני הגבאים שהכריזו". כן מותר לרשום מקום ישיבה לאשה לפי הוראת בעלה „אף על פי שאין אשתו עמו".

מן התקנון הזה יוצא שמסגרת סמכויותיו של השמש הורחבה, הוא אמנם לא שוחרר מלמלאות את העבודות הפשוטות, אלא נוסף להן הוא לוקח חלק פעיל גם בפקוח על הסדר ומשמש גם מעין לבלר הרושם את ההכנסות של בית הכנסת ומאשר את בעלות המקומות.

השמשים בקראקא, כמו הקצבים והמנקרים שהזכרנו לעיל, היו יודעי תורה, ביניהם משכילים וסופרים, דיינים ורבנים, כמו ר' משה ספרא מצאצאי הרמ״א, שמש גבוה בבית הכנסת הישן [62], כמו ר' ישראל ב״ר משה דרשן [63] ור' יצחק הירש לימלר [64] וכמו השמש ר' יחיאל מיכל, שחיבר קינה לזכר קרבנות המגפה בשנת שפ״ג (1622), שבה ניספו כחמש מאות איש וביניהם גם אשתו של מחבר הקינה. הקינה חוברה מחמשים ושמונה שורות גדושות, הנחרזות בחרוז אחד, על דרך משוררי ספרד.

בקינה זו הוא בוכה על מר גורלו ועל האסון שקרה לעיר מגוריו. מתוך חרוזיו הקצובים משתקף ההוי החברתי וצביון החיים בקראקא בימים ההם.

„כל זה בעוון בטול תורה, ואין שומע בקול מורה,
תהום אל תהום קורא, שמעו נא המורים".

אבל לא בגלל בטול תורה בלבד באה, לדעתו, הצרה. גורמים לעונש הקשה, הוא רואה בקלקול המדות, ברדיפה אחרי הון בדרכים בלתי כשרות ובהתנהגות לא טובה של אנשי העיר.

„אצים להעשיר, בלא הכשר, ולצבור צבורים"
„לא שלחו ידם בכישור, והלכו בדרכים בלתי ישרים"

והוא ממשיך בהשתפכות רבה ואומר:

„אני הגבר, ראה שוד ושבר, בזמן הדבר,
אין זכרון לראשונים, לא היה כן לאחרונים
לדור דורים.
נגעו דמי אבות ובנים, שמשים וחזנים
אם מעט ואם הרבה שנים
כאלו השלכו ליאורים" [65].

ועל אסונו האישי הוא בוכה תמרורים:

„נשים יקרות שאננות, צנועות והגונות
בתוכם זוגתי, יונתי תמתי בחגוי הסתרים,
אילת אהבים, אשת־חיל מי ימצא בשער בת רבים
ואיך אשמע בקול השירים".

את האלגיה הוא גומר בסיום חרוז:

„נאום העומד לשרת בקודש, מידי שבת וחודש,
יתיצב לפני מלכים, מלכי רבנים סגנים ושרים
יחיאל מיכל שמש וסופר, איש קל כעופר,
הגות תמיד אמרי שפר, ליל וצפר, לבורא הרים" [66].

חוזה עבודה עם השמשים

באותה שנה (שפ״ג) החליטו לא לסמוך על דברים שבעל פה ומנהגים מקובלים ביחס לשירותי השמשים ונחתם חוזה מיוחד בין מנהיגי הקהלה לבין השמשים ובו פירוט השירותים שעליהם למלאות בתוקף תפקידם.

„היום יום י״ד סיון שפ״ג לפ״ק, התקשרנו ביחד בת״כ (בתקיעת כף) כל השמשים, דהיינו כמהור״ר פסח שמש וכמו״ה יצחק שמש הגבאים וכמוה״ר יצחק קטן שמש הגבאים, בכל התנאים המבוארים למטה, כן מוטל להתנהג לכל השמשים הבאים אחריהם, בראש כמוה' פסח שמש מחויב לתת שרותו באמונה להזמין לסעודות מצוה, וכן לדפוק לבית הכנסת (שול קלאפן), לקרוא בשלו דגים (זיד פיש), לקרוא לשבע ברכות, לקידוש לבנה, לדפוק לבית הכנסת ולקרוא לדרשה וספירת העומר. וכן באם יהיה ח״ו מת מצוה להכריז על כך, לעשות ארון, לטהר את הבר מינן, לקחת רשימה,

---

61 וסשטיין, אוצר הספרות לגראבר 1892, גם בלבן, יאהרבוך, כרכים 10—11 ע' 296—360.

62 לוחות זכרון 56.

63 שם, 53. 64 שם, 69.

65 העתק מפנקס קראקא, בהאסיף לסוקולוב תרנ״ד, עמ' 133.

66 וסשטיין, דברי קדם 196.

להזמין לסעודת מצוה, להשגיח בבית הכנסת של גברים ושל נשים על המקומות שאף אחד לא „ישבור" את המבנה (נוך בוי) כמלא נימה בלי רשות הגבאים לכל הפחות על דעת שני גבאים וכן כל דבר שבעולם, גם להשגיח כל ערב על בית הכנסת, שנר לא יזיק שם ומכל שכן ביום השבת ואם יעבור כמוה' פסח שמש על כל הנ"ל, אזי הרשות ביד הגבאים להעביר את כמוה' פסח מן השמשות ובאיבוד השכי־רות שלו מלבד שאר חרפות ועונשין אשר ישיתו עליו הגבאים יצ"ו. אכן הרשות ביד כמוה' פסח שמש לשכור לו את כמוה' גרשון ב"ר יוסף ז"ל לסייע לו קצת בעניינים הנ"ל, מלבד לטהר מת מצוה ולהשגיח על בית הכנסת מחויב כמו"ה פסח שמש לעשות בעצמו בעונשים הנ"ל. וכן להש־גיח על בדק הבית תמיד ולהשגיח על כל כלי קודש הן כסף וזהב ופרוכת ומעילים וכן כלי קודש שיש בבית הכנסת וכל שנה ושנה אחרי חג הפסח מחויב כמוה"ר פסח שמש לאסוף את הגבאים ולמסור חשבון על כל כלי קודש ולכתוב בפנקס מה שנתווסף מכלי קודש בשנה זו. וכמו"ה מאירל שמש בבה"ג (גבוה) מחויב להשגיח כמו מו"ה פסח שמש הנ"ל, היינו לא לתת לקחת כלי קודש, או ח"ו שריפות, לא לתת לשבור בנין בכל ב"כ, הן של אנשים ושל נשים וכן להשגיח למטה בפרוזדור אצל רייך אהרן, שלא יפריע בכניסה כפי פסק הגבאים, לשמוע מה שהגבאים שלו יצוו עליו, גם לא להחזיק כלי קודש בבית החיצון (פאליש) וכן לקרוא ולדפוק לבית הכנסת ולדרשה, למת מצוה, לספירה, לטהר נפלים, להביא את קרש הטהרה, להבעיר אש, מכל זה מחויב כמוה' מאירל הנ"ל לעשות בעונש לאבד שמשות ושכירות וזולת שאר עונשין ואם כמוה' מאירל לא יעשה את שירותו בפרט לצורך נפלים, ושמש אחר יעשה זאת, אז הוא מחויב לשלם קנס שלשה גדולים לאותו שמש" 66*.

החוזה מנוסח בצורה בלתי ברורה ובערבוב דברים ומת־יחס לכל בתי הכנסת שבקראקא. לפיו מתחיבים השמשים למלאות שירותים בשטחים שונים, ביניהם דברים שהיו מקובלים ונהוגים עד כה ומהם שירותים חדשים לגמרי. השמש נעשה מעכשיו משרתו ושליחו של הצבור בכל עניניו, בבית ובחוץ, בבית הכנסת ובביתו הפרטי, בשמחתו ובאבלו. עליו לעורר את הצבור לתפלה, להזמינו לדרשת הרב, לספי־רת העומר 67 לקדוש לבנה (!), להשגיח על הסדר הפנימי בבית הכנסת, לשמור מדליקות, לדאוג שהשכן לא יפריע למתפללים לעבוד דרך הפרוזדור, הוא גם ממונה על אוצר כלי הכסף והזהב, ועליו להזהיר את התושבים בעיר היהודים ש„יבשלו דגים" בערב שבת. הכרוז „זיד פיש" היה ידוע ונהוג בקראקא מדורות, וגם הרב משולם ויביש מזכירו בתקנותיו משנת ש"נ, כדבר ידוע שזמנו קבוע ומקובל לפני כניסת השבת, אבל לא די בכך, על השמש גם לטהר מתים, לעשות ארון ולספק עוד שירותים דומים, והכל תחת האיום של פיטורין, מלבד „שאר חרפות ועונשין".

מרוב המלאכות, כנראה, פרנסתו של השמש לא היתה מצויה, הוא היה נאלץ לקבל עליו כל פעם תפקידים חדשים ובלבד לזכות בתוספת שכר.

הכנסת אורחים

הכנסת אורחים היתה מדתם של בני קראקא והאורחים שבאו העירה היו נוהגים לבחור בעצמם את הבעל הבית להתארח ולסעוד על שלחנו 67*, נוהג שהכביד מאד על הצבור. מנהיגי הקהלה נזכרו בתקנה עתיקה וחדשו אותה בשנת שצ"ב:

„בענין האורחים, ששמענו מאבותינו ספרו לנו מימי קדם, שהיתה תקנה קדומה להעמיד שמשים מיוחדים, שישגיחו וישקיפו על האורחים שלא יתארחו לאיזה בעל הבית שירצו, כדי שלא תכבד העבודה על הבעלי בתים, שהם אנשי שם כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא לנעול דלת וכו', רק שיח־זיקו האורחים לסירוגין לבעלי ס כ ו מ ו ת לכל אחד ואחד כפי הברכה אשר ברכו השם, בכן הסכמנו אנחנו הגבאים יצ"ו בצרוף השבעה טובי העיר שהוברר מתוך הקהל יצ"ו להחזיק התקנה הקדומה הנ"ל והעמדנו השמשים שלנו יצחק ויצחקל שיעמדו על המשמר פעמים ושלש בכל יום, באופן שאם בא יבא אורח, יהיה מי שיהיה, יתנו לו תיכף מקום ללון ובחוץ לא ילון, ו נ ש ב ע ו בפנינו שבועה חמורה... ולא יהא שום משא פנים בדבר והקצבנו להם מזה חמש עשרה זהובים לשנה ביחד" 68.

כנראה שהתקנה לחלק את האורחים לפי ראות עיני הש־משים לא הצליחה וכעבור ארבע שנים היה צורך לשנות את הסדר ולקבוע חלוקה על פי הגורל. אולם הוסיפו לשמשים טורח ללוות את האורחים עד לביתו של המארח ובמקרה של סרוב להטיל עליו קנס. השמשים קבלו בעד זה תוספת שכר של חמשה זהובים לשנה.

„אחר זה הסכמנו מחדש שיכתבו פתקאות על פי הגורל וינתנו להאורחים שילך כל אחד עם הכתב ההוא לבעל הבית שיפול לו בגורל והשמשים ילכו עמו לבעל הבית ההוא שיקבלו בסבר פנים יפות והשמשים מחויבים להשגיח בכל עת לפני רחוב היהודים שתיכף ומיד כשיבוא שום אורח יביאוהו אל הפ"ח (הפרנס חודש) מן הגבאים יצ"ו ויתנו לו בעל בית ומקום ללון עכ"פ לשלשה ימים ובחוץ לא ילין חלילה, וכל מי שיסרב ולא יקבל את האורח ההוא מחויבים השמשים לקחת ממנו משכונות על סך זהוב אדום לצדקה בלי שאלת שום מנהיג מלבד העונש אשר יושת על בעל הבית ההוא מפי כבוד הגבאים יצ"ו ומזה הקצבנו להם שכירות מדי שנה בשנה עשרים זהובים, דהיינו עשרה

66* דברים עתיקים לווטשטיין, קראקא תרס"א, סי' ד.

67 בקראקא נהגו להקדים תפלת מעריב בעוד יום וספירת העומר לאחר צאת הכוכבים. המנהג הזה היה קיים עד השנים האחרונות, ראה המגיד, תרס"ג גליון 2.

67* יון מצילה להנובר, ע' לג, גם שו"ת מהר"י מינץ סי' ז.

68 דברים עתיקים לווטשטיין סי' י.

בחודש תשרי ועשרה זהו' בחודש ניסן ומה דאזל אזל, מחלנו להם ומכאן ולהלן תושבנא, נעשה בחודש סיון שצ״ו" [69].

הרחבת התפקידים של השמשים

היו אמנם זמנים, שהשמשים זכו בתוספת שכר מיוחדת וזה בעת המגפות, „והגבאים יצ״ו יכירו מתי יהיה קול עפוש ב״מ (בר מינן) ח״ו, כדי לידע מתי תתחיל התוספת וכן לשמשים של הגבאים יתנו הוספת זהוב אחד" ובעד זה „השמשים מחויבים לילך ולהתעסק בכל צרכי המת להכין לו תכריכין ושאר צרכיו בכל דבר שבעולם" [70].

עם כל תקנה חדשה לצרכי השעה נתוספה מיד עבודה לשמשים המסכנים, אבל לא תמיד היה מתן שכרם בצדה. המנהיגים קבעו שהשמשים לא יהנו מן השירותים לעניים או מן התמיכות הכספיות הניתנות להם. כך החליטו בשנת שצ״ג, „שהפ״ח (פרנס חודש) של הגבאים יצ״ו מחויב בכל יום ד' לחשוב הקצבה ואותו סך יתן וימסור ליד השמשים של הגבאים ויחלקו בין העניים איש ואשה כפי קצבתם ואין להשמשים להתעסק בשום עסק אחר בעולם (!) כי אם דוקא בענין העניים ליתן לכל אחד קצבתו מלא וגדוש, כאשר קבל מיד הגבאי ואין להם לנכות שום פרוטה לשום עני מקצבתו, גם אין לו לקבל שום שכר משום עני בעולם, יהיה מי שיהיה, באבוד שירותיו ועל פי השבועה החמורה שנשבעו בנק״ח (בנקיטת חפץ) על כל פרטים הנ״ל, שיתנו לכל עני ועניה בהצנע לכת כדי שלא לבייש. גם לא יגרע ח״ו לשום עני שום פרוטה כנ״ל. גם נשבעו שמחויבים להשגיח ולחקור בכל שבוע ושבוע על כל פרט ופרט מענייי קהלתנו מי יעשר ומי יעני מבני קהלתנו יצ״ו. הגבאים שיהיו מעתה ועד עולם ישביעו השמשים שלהם בכל חצי שנה בשבועה חמורה על כל פרטי הענין הנ״ל" [71].

עמדת השמש כאיש המעורב בין הבריות ויודע ומכיר מטמנותיהם של בני העיר, נוצלה על ידי שלטון המדינה, שהטיל על השמשים תפקיד של בלשות ומסירת ידיעות על החיים הפנימיים בעיר היהודים. השמשים חויבו, בשבועה חמורה, למסור לשלטונות ידיעות מהימנות על כל דבר שמתרחש בין היהודים. נצטט טופס השבועה שנשבעו שני שמשים, יעקב מורבצ׳יק וליב מרקוביץ, בקראקא בשנת ת״א (1641).

השבועה נתנה בשפה הפולנית ואחרי פתיחה די ארוכה המתחילה „אנו נשבעים בשם אלקים הכל יכול" והבטחה תגיגית להיות נאמנים ומסורים למלך הנאור הרחמן ולאדון הויבודה ולמשרדו וגם לראשי הקהלה היהודית מתחייבים השמשים: „להודיע מיד לשופט על פרעות שתפרוצנה בין היהודים בקראקא, גם על מריבות ביניהם או שירביצו זה לזה, על דברים שבמרמה, על גנבות, כן אם יהודי, נתין זר, יבוא לגור בקראקא ואם גם את רכושו יביא אתו חייבים אנו לספר על כך לשופט. כל העברה של בתים מרשות לרשות והסכמים דומים אשר יעשו בין היהודים ולא דרך המשרדים וספרים של האדון הויבודה או בספרים בלתי רשמיים על ידי הודעות תדיריות בבית הכנסת עלינו להגן ולהודיע על כך למשרד. כל תועלת לטובת האדון הויבודה הקרקובאי ומשרדו, המגיע לו מן היהודים, לא נסתיר ולא נכסה, אדרבה, לפי הצדק והיכולת שלנו נגרום ונגדיל". השבועה נגמרת באלה „את השבועה הזאת שלנו וחובותינו המוטלות עלינו נקיים בעונש חמור מאלקים, המעניש את העוברים על מצוותיו. ובכל מקום שלא נקיים את השבועה והחובה תמחה אצבע אלקים אותי מספר החיים ולא אזכה לבוא לחיקו של אברהם רק לגיהנום הפתוח המוכן לאנשים רעים וכך יעזור לי השם אמן" [72].

אמנם היו גם מקרים שהקהלה מינתה את אחד השמשים להיות מפקח על עסקי מסחר ותעשיה תמורת שכר נוסף. כך נתמנה השמש נחמן מבית הכנסת הישן, בשנת תק״ה (1745), להיות נאמן יחד עם נציג בית החרושת לבשול דבש, לפקח על התוצרת ולקבוע את סכום המס המגיע לקהלה. התקנה נגמרת באזהרה: „שלא יעשה שום מבשל דבש תחבולה או לשנות מאומה מן ההנהגה הנ״ל והשכירות יחלקו שני הנאמנים בשוה חלק כחלק" [73].

אם כי בדרך כלל היו השמשים כפופים ונתונים למרותם של הגבאים והראשים, אולם לפעמים היה כוחו של השמש יפה להשגיח על מעשי האלופים הפרנסים עצמם. כך קרה בשנת תל״א (1671), אחרי שנתגלו בקהלה לקויים בהנהלת החשבונות של כספי הצבור.

„אינו רשאי שום פרנס חודש לקבל את התיבה (הקופה) ולהיות פ״ח, רק שמקודם מחויב השמש להביא את הפנ־קס של הקבלות וההוצאות לפ״ח יצ״ו כדי שיהא יוכל לכתוב בפנקס ההוא כל הקבלות והוצאות. גם גזרנו על השמש יצ״ו בעונש חרם מלבד שאר עונשים קשים אשר יושת עליו שמחויב השמש ההוא להחזיק הענין ולעמוד על משמרתו באם שיעבור איזה פרנס חודש מהדבר הנ״ל אזי מחויב השמש ההוא לגלות הדבר לפני הפרנס חודש שיהיה אחריו ואותו פרנס חודש מחויב תיכף ומיד לאסוף הגבאים ולקנוס את הגבאי שעבר על התקנה ההיא בעונשין קשים ומרים ולהיות למשמרת לבל תהא האמת נעדרת". חזרו האלופים והוסיפו לתקנה שאם השמש יסתיר הדבר ישלם קנס ר״ט אחד לצדקה ובעונש חרם.

חוזה עבודה חדש

הנסיונות הקשים והתלאות המרובות, המגפות והדליקות שעברו על קראקא בימים ההם גרמו שראשי הקהלה ראו

69 שם סי' יח.

70 שם סי' ו.

71 שם סי' טו.

72 בלבן .H.Z.K.I, ע' 342.

73 דברי חפץ להטשטיין סי' כב.

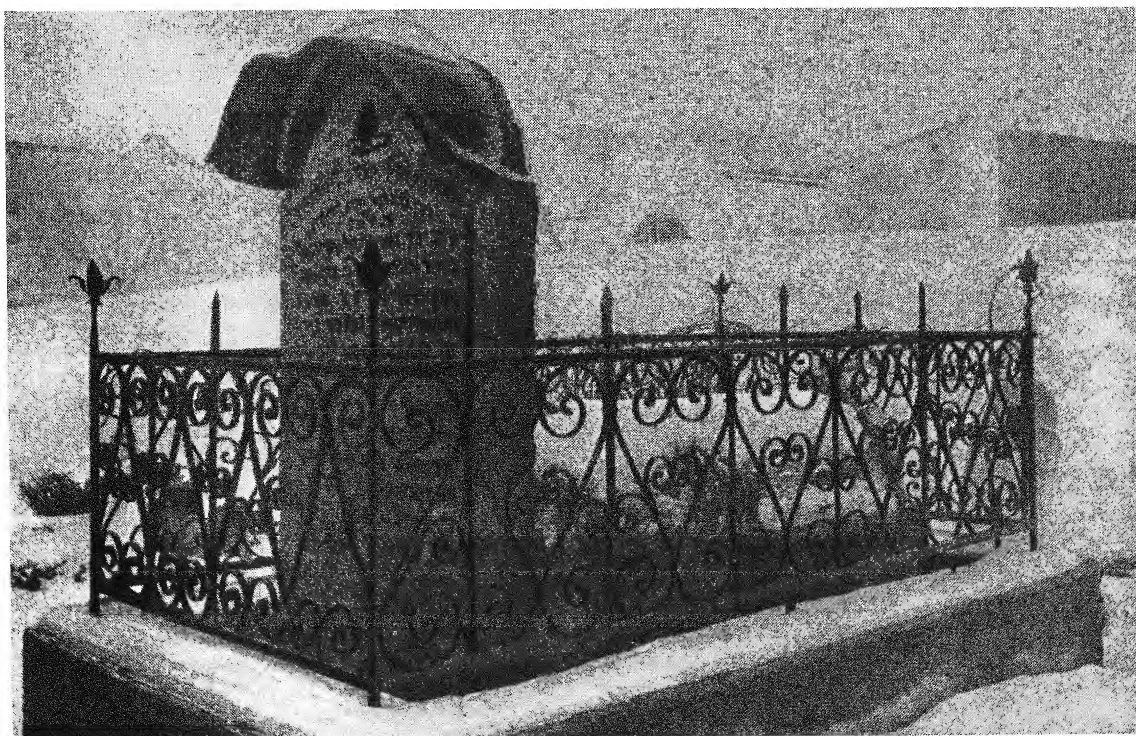
בית הקברות הישן ע״י בהכ״נ הרמ״א, מצבת ר׳ אליעזר אשכנזי
רע״ב—שמ״ה (1512—1585)

בית הקברות הישן ע״י ביהכ״נ של הרמ״א, מצבת בעל „מגיני־שלמה״
ש״נ—ת״ח (1590—1648)

בית הקברות הישן ע״י ביהכ״נ הרמ״א. המצבות של: המקובל ר׳ נתן שפירא שמ״ה—שצ״ג (1585—1633), אשתו רוזה, בנם יצחק שפ״ד—ת״ט ((1624—1649), בתם דבוריל, נ׳ ת״ב (1642)

בית הקברות הישן ע״י ביהכ״נ הרמ״א, מצבת בעל „תוספות יו״ט״ של״ט—תי״ד (1579—1654)

צורך לחזור ולבדוק מדי פעם בפעם את הסכמי העבודה הקיימים ולהכניס בהם תיקונים. כך נרשם בפנקס בשנת שצ״ב (1632) מסמך מענין בשם „משפט השמשים... בעבודת הקודש" ובו נאמר:

א) ראשית חכמה יראת ה׳, להקדים ולהיות כל שמש ראשון ואחרון בבית הכנסת בוקר וערב.

ב) יברך בקול רם ברכת טלית ותפילין.

ג) כל שני וחמישי יסבבו השמשים הגבוהים לגבות צדקה לצורך עניים וכן בכל יום ו׳ לילך עם הביקש (קופסא) ויחלק הרחוב לשלשה חלקים.

ד) כל שמש גבוה מחויב לסבב בעצמו להכריז על מכירת המצוות ולכבד בעצמו בבית הכנסת למי שירצה בעל הסגן לכבד.

ה) מחויב להתעסק ולרשום המצוות ולכתוב בפנקס דבר יום ביומו בחנם בלי קבלת שכר בעולם ובשבת יהא „ליג־ברעט" 74 בידו.

ו) להכריז תקנות הקהל יצ״ו וכל הכרזות מכל מינויין שבקהלה כל מה שיצוה בידיעת הפ״ח ובחינם אם לא יחיד על גניבתו או להכריז א׳ בסרבנות או חרם ישלמו לו כנהוג.

ז) השמשים מחויבים ליקח ולקבל הצעטל (רשימה) מבעל הסעודה ולקרות כל הקרואים לסעודה והבעל סעודה ישלם לו דוקא ולא לשום שמשים תחתיים, דהיינו מכל עשרה אנשים א׳ גדול פו׳ ובאם לא ירצה השמש בעצמו לקבל הצעטל אזי יהיו דוקא אינטערשמש (עוזר לשמש) ויקח לו ההכנסה.

ח) להיות ביד כל שמש צעטל שיהיה רשום וכתוב עליה כל כלי קודש שבבית הכנסת שלו, הן ספרי תורה הן פרוכת וכלי הקודש בכלל יהא הכל נכתב בצעטל הן ישן הן חדש.

ט) גם ישגיחו שלא יעשו שום איש או אשה שום שינוי באיזה מקום בבית הכנסת בלי ידיעת הגבאים יצ״ו.

י) בכל יום שישבו הקהל או רו״ט (ראשים וטובים) יצ״ו יהיה השמש אצלם, באם אולי יהיה להקהל יצ״ו צורך אליו וילך לכל מקום שישלחו הפ״ח גם לקרות הקהל יצ״ו אם יצוה לו הפ״ח לצורך הכרח גדול.

יא) השמשים יתעסקו בצרכי המת ב״מ אשר ימות במיתה טבעית להשכיבו בקברו לקברו לפי כבודו וללוות האבל ב״מ לביתו ולנחמו כנהוג.

יב) על כל צרה שלא תבוא מחמת עפוש ב״מ מחויבים הם להשאר כאן שלא לזוז ולילך במנוסה ועליהם יהא מוטל הנהגת הקהלה ועל פיהם יישק כל הענינים ועל זה תקעו כפם שלא לבקש על נפשם לנוס החוצה ובקנס מאה אדומים על הפרנס חודש שיציע להמליץ על השמש להשתדל עבורו שיתנו לו רשות לנוס *74.

יג) השמשים יעמדו באמונה שלהם שלא לגלות שום סוד ודבר סתר שיגלו למי, הן מה שידובר במעמד הקהל יצ״ו הן יחיד שימסור לו איזה ענין בנאמנות לא יוציאו לגלות מן השפה ולחוץ.

יד) השמש מחויב להכריז חרם על כל בעל הבית שיתנו עליו פסק חתום מהדיינים אך יתרה בו תחילה וירחיב לו זמן מן ההתראה עד שני מעת לעת ואף אם לא יהיה הבעל הבית בבית הכנסת מחויב לילך לצוותו ולהתרות בו ואם לא יקיים הפסק יכריז עליו חרם כפי הפסק ואל ישא פנים לזקן ונער לא יחון, העני והעשיר, הגדול והקטן, מי שיש לו מינוי ומי שאין לו יהיו שוין בזה וישגיחו שלא יהיה המוחרם בשעת התפלה.

טו) על שעבוד בתים ומקומות בבית כנסת יכריזו ג׳ פעמים בין הירידים דוקא ובשעת הירידים לא יכריזו כלל ואחרי שנכרז ג״פ יתנו לו כתוב וחתום שלא באה שום מחאה או מי ומי שבא למחות ולערער הכל יהיה כתוב ורשום על אותו כתב וגם אם שסילק הא׳ למאה המגיע לגבאים.

טז) השמש לא ירבה להעלות בשכר הנהוג בכל דבר שבעולם הן שכר חובות והתראות וכיוצא בו.

יז) הדורון של החתן מחויב השמש להביא בעצמו להכלה ומחויב להשתדל בצרכי חופה, איזה רב שיתן קדושין ויתרו בהחזן שימצא את עצמו שיהיה מוכן ומזומן אצל כל חופה וחופה באבוד שכר אותה חופת של החזן הפנאי.

יח) שכר השמשות יתן כל בעל הבית בין כסא לעשור.

יט) כל שמש ששיך אליו כת הדיינים, להתעסק בעסק אותה הדיינות, אך [אם] מפני טרדות שאר עסקי קהל יצ״ו, אין לו פנאי ובלתי אפשר להתעסק בעצמו בעסק דיינות, אזי הרשות בידם להעמיד שמש אחר תחתיו שישמש שימוש הדיינים במקומו את שייטב ויראה בעיניו, זולת השמש ההוא אין רשאי שום אדם בעולם להסיג גבול רעהו. ואף הדיינים בעצמם אינם רשאים להשתמש בשמש אחר זולת בתנאי שישרת אותו השמש הממונה תחתיו שירותיו באמונה.

כ) השמש אינו רשאי להכריז חרם ולא ליתן חרם בב״ה, עד שמקודם יבוא אותו שרוצה שיתנו לו חרם, כתוב וחתום מהשמשים של שאר ב״ה שהכריזו כבר על אותו ענין שרוצה ליתן עליו חרם.

היום יום א׳ ה תמוז שצ״ב.

אחרי זמן הוסיפו שלשה סעיפים חדשים:

כא) עלה המוסכם והוסיפו על הנהגת השמשות, דהיינו שיעשו השרות שלהם באמונה ויכתבו כל המצוות בפנקס ובצעטלן בחנם (!) ר״ל גם לפסח לא יתנו להם הגבאים קמח כנהוג.

---

74 לוח עם שמות המתפללים וסימנים לסכומי התרומות שתרמו לצרכי בית הכנסת. ראה ווכשטיין, Urkunde Z. Gesch. d. Juden in Eisenstadt. חלק ב, עמ׳ 766.

*74 הטלת קנס על פרנסים שהמליצו לבטל עונשים וגזרות, היה נהוג בקהלות עתיקות, כאמצעי נגד פרוטקציה, ראה „תולדות קהלת קורפו" בקובץ לזכר פרופ׳ מ. שור, ע׳ 35.

כב) בשום בית כנסת יהיה רק שמש תחתון אחד ומישל[74**] אינו בכלל ובבית הכנסת של פאפיר (פאפרש) ושל מושב זקנים לא יהא רק שמש אחד.

כג) מהכנסות של השמשים יהא החלק רביעי מונח בקל־פי ויביא להפרנס חודש של כ׳ הראשים יצ״ו.

כל הכ״ג סימנים העתקתי אות באות מפנקס הקהלה יצ״ו ביום ב׳, ט׳ סיון פרנס״ה טוב״ה לפ״ק (תי״ז), הצעיר באלפי יהודה בא״א מהר״ר דוד ז״ל מלובלין ספרא דמתא קראקא[75].

מכל האמור כאן ומשאר התקנות וההוראות יש להסיק שלא קלה היתה מנת חלקו של השמש ה„משועבד" לקהל. חייב היה לקבל על עצמו כל תפקיד חדש שיעלה בדעת הפרנסים לצרכי שעה ולדורות. את השירותים הציבוריים עליו למלא בחנם תמורת משכורתו הזעומה בלבד, אולם בעד שירותים שיתן ליחידים יוכל לדרוש שכר, אבל אסור לו להרבות בו יתר מן השעור הקבוע. חלק משכרו עליו להכניס לקלפי לרשות הצבור ומרווחיו חייב לשלם לקהלה מס הכנסה, כפי שמפורש בחוקי המסים :

„דיינים סופרים, שמשים, מלמדי תינוקות ומשרתי הקהל גם כן כלולים בסעיפים אלו, מדמי שכירות שלהם וכדומה לא יתנו כלום ומן הרווח ידוע יתנו מכל זהוב שני גדולים"[76].

אבל לשיא ה„שעבוד" הגיעו בעת פרוץ מגפה בעיר, דבר שקרה לעתים תכופות. בימים קשים אלו בשעה שהתושבים האמידים ברחו מן העיר הצפופה, השמש היה מחויב להשאר על משמרתו כאחראי לעניני הקבורה ולא זו בלבד שעליו היתה מוטלת האחריות לנכסי הצבור אלא הוא היה האחראי גם לספק לעניים את צרכיהם.

הנוהג הזה היה מקובל בקראקא עוד לפני התקנות הנ״ל. במגפה שפרצה בשנת שמ״ח (1588) אסרה הקהלה על העשירים לעזוב את העיר כדי להבטיח הכנסות להחזקת העניים החולים, אולם כשגברה המהומה ברחו הפרנסים עצ־מם יחד עם כל מי שהיו בידו האמצעים לכך. ביום אחד „יצאו מאתים עגלות מן הרחוב", רבים ברחו לפראג, לאפט, לטימברג (כפר בסביבת בוכניה) ולנייטארג.

מן המכתבים, כתובים אידיש, שנשלחו מקראקא בעצם ימי המגפה לאנשים שונים שברחו מן העיר, אנו עומדים על תנאי החיים בימים אלו. שבעה מכתבים פורסמו על ידי ד״ר וינריב בשנת 1937 [77] וביניהם אחד שנשלח לפראג אל פרנסי קראקא שנמלטו שמה לאברהם מיזל י״ץ[78], לקצין כמו׳ עזרא י״ץ[79] וליוסף ויגלש (פיגלש) י״ץ[79*], חתום בידי השמשים : ברוך דוד אברהם ב״ר יודא ז״ל המכונה אברלי שמש, יצחק ב״ר מרדכי הכהן ז״ל ב״ר יצחק לרקש הכהן מקראקא, איברל שמש, בנימין שמואל ב״ר יוסף ז״ל שמש מקק״ק, זרח העלעל בלא״א הק׳ ר׳ משה שחור ה״ה הי״ד מק״ק קראקא. במכתבם הארוך הם מתארים את תנאי החיים הקשים שבעיר, מודיעים שביום אחד הובאו לקברות עשרים עגלות מתים, שיש לחשוש שהאספסוף מחוץ לחומה יתנפל על בתי היהודים לשדוד אותם. הם מפנים את תשומת לבם של הפרנסים על מצבם הדחוק, שלמרות ההבטחות שנתנו להם, לא קבלו זמן רב את משכורתם והם נמצאים בסכנה גדולה. הם מודיעים שאם לא ישלמו להם מיד את שכרם „גם אנו נברח ולא נשמור על הבתים ש ל כ ם הן ברחוב והן במקום"[80]. בזה נתגלה קצת מן הסוד, שהשׁ־משים חוייבו לשמור לא על נכסי הצבור בלבד אלא גם על הבתים הפרטיים שנמצאו בגיטו ועל חנויותיהם של הפר־נסים שהחזיקו בחלק הנוצרי של העיר. למרות המגפה שעשתה שמות בתושבים היתה התענינות בספרים ואתרו־גים. מענין שפונים לראשים בתואר כבוד „פאן" כפי שנהוג בין הפולנים ומשתמשים בכמה ביטויים בשפה הפולנית. את מכתבם הם מסיימים „אבל נשארנו בשביל השי״ת באש שלהבת כזאת בסכנות" ו„בכן בתפלה לאל חי יגן וישמור בעד פליטתנו ובעד פליטת עמו ישראל ויחדש עלינו שנה טובה אמן". בשולי המכתב שנשלח בידי שליח, רשומות שתי אזהרות אפיניות : א) „וח״ל בח״דרג מ״ה" שפירושו „וחרם לזרים בחרם דרבנו גרשום מאור הגולה". ב) „קודם קריאת הכתב תן אותו לעשן של מרה לבטל אויר המעופש כאלו הלך על קרב" (קבר ?), כנראה לשם חיטוי.

בית הכנסת העתיק

העיר קראקא השוכנת לרגלי הר־סלע וואוול, עשירה היא בעתיקותיה. כנסיות, אנדרטות, בתי־פלטרין ומצודות מימי הבינים והריניסנס, על מגדליהם וגגותיהם המשופעים, מפ־ארים את רחובותיה. כשעזבת את מרכז העיר עם הפלנטים הירוקים ונכנסת לרובע הנושא את שמו של המלך קזימירז, הרגשת שבעיר יהודית, עתיקת יומין אתה נמצא. עיר שאגדות־פלא נרקמו סביבה ומסורת רבת־דורות משתקפת מבין חומותיה. כשהמשכת ללכת ועברת לאורך גדר אבנים, שמאחוריה בית קברות עתיק, הגעת למגרש מוארך, שאר־בעה בתי כנסת מרוכזים על ידו, וידעת כי בלב לבה של „עיר היהודים" עומדות רגליך. למגרש זה קראו „רחוב שירוקה", שפירושו „הרחוב הרחב" ואלו לפנים היה שמו „הגדול", הוא הרחוב הראשי והמרכז המסחרי בגיטו קזימייז׳,

---

74** כנראה חצרן לא־יהודי מבין התושבים הגרמניים בעיר, שהופקד על נקיון החצרות ועבודות שבת, כי לא מצאנו בין תפקידי השמשים את החובה לנקות את החצר. ראה גם Brockhaus ערך „מיכל".

75 דברי חפץ לווטשטין במאסף רבינוביץ חלק א׳ סי׳ ז.

76 שם סי׳ מח.

77 היסטארישע שריפטן, ייווא כרך 8, 1937.

78 הוא ד״ר אברהם מיזל שחתם על ההסכם בדבר הרחבת שטח העיר בשנת 1583, מחותנו של הרמ״א, ראה בלבן H.Z.K.I. 196.

79 יעקב עזרא סוחר תכשיטין וספק בבית המלכות, שם ע׳ 159.

79* הוא ר׳ אברהם יוסף בן דן, מנהיג העדה, נפטר שס״א, לוחות זכרון 42.

80 עיר הנוצרים, בנגוד לעיר היהודים, ראה היילפרין, פנקס, מלון 596.

שממנו עד „הככר הגדול" והקטן נמשכו סמטאות צרות מאוכלסות יהודים בצפיפות רבה.

באמצע המגרש משוך כלפי צפון, נמצא בית קברות קטן, אפוף מסתורין ואגדות, שיצא מן השמוש עוד בשנת 1552. זה, שבמאה השבע עשרה עמד פרוץ שנים רבות ולא השיגה יד הקהל לגדר אותו.

בקצה המגרש לצד דרום עומד בנין אבנים מפואר, רחב מדות, שמראה מבצרי לו, נמשך קמעה בכוון אלכסוני. גגו המקומר מוסתר מתחת לאתיקה חטובת אבן, שחזיתה עשויה שקעים שקעים. כל המבנה העליון עושה רושם של וילון־קפלים, הנאכז בארבעה זיזים־עמודונים המתנשאים מעל ארבע פנות הבית. האתיקה הריניסנסית יושבת כעטרה על גבי החומה הבסיסית, הבנויה בסגנון רומאי, והבנין כולו אם כי לא נבנה בבת אחת מהווה חטיבה הרמונית אחת, שדרוג חומותיו מתקשר יפה על ידי זיז־ההתאמה החוגר את כל הבנין סביב. דרך החלונות רואים את עובי החומות הבצורות, הנשענות מחוץ על סמוכות אדירות.

הרי לפניך בית הכנסת, ישן־עתיק ביותר במדינת פולין, מקדש מעט שהיה גאוותם של יהודי קראקא במשך שש מאות שנה.

על דברי ימי הבית הזה נחלקו דעות ההיסטוריונים והאד־ריכלים. יש הסוברים, שהבית נבנה מלכתחילה במצות המלך קזימירז לשם אקדמיה למדעים, ואחרי גירוש קראקא, נמסר ליהודים כפצוי לבתי הכנסת שנעזבו על ידם. אולם אין הוכחה היסטורית שתאמת את ההנחה הזאת. להיפך, אפשר להוכיח שאין יסוד להשערה זו, כיון שהיהודים גורשו מקראקא בסוף המאה החמש עשרה ואלו בית כנסת זה נזכר כבר במחצית השניה של המאה הארבע עשרה.

מלבד זאת, הבנין עצמו, רעיון סגנונו, סדורו ההנדסי ועקרונות בנייתו מעידים על תכנון לשמו, לשם בית כנסת במחשבה תחילה. הבית נבנה במתכונת מדויקת של בית הכנסת העתיק בפראג, אולם־התפילה מארך, דו־סטוי, שני עמודים תמירים לאורך הבית שעליהם נשענת תקרה מקו־מרת בסגנון גוטי מחולקת לששה משטחים. חסרה כאן רק הזרוע החמישית, שהמציא בחכמתו האדריכל הפרגאי, כדי הבטל את השתי־וערב הנוצר מתוך כל קמור גוטי, דבר שלא תואם בקראקא.

בית כנסת זה הוא יחידי בצורתו בפולין, ובכלל ידועים רק חמשה בתי כנסת דו־סטויים באירופה כולה 80*. העתיק ביותר בוורמס (ורמיזא) משנת 1180, נהרס על ידי הנאצים בשנת 1938, השני ברגנסבורג, משנת 1227, נהרס בשנת 1519, השלישי בפראג מהתחלת המאה הארבע עשרה, הקיים ועומד עד היום, הרביעי באיגר (עגער) משנת 1347 והחמישי בקראקא, שהוא גם הגבוה והגדול בשטח מכולם. בתי כנסת אלה מהווים מעין ציוני דרך ותחנות־בינים במסלול הנדודים של היהודים מן המערב למזרח וכאן כאלו הוצב הגבול להשפעה ארכיטקטונית מערבית, כיון שיתר בתי הכנסת בפולין ורוסיה נבנו בהשראה מזרחית־ביזנטינית.

עדות נוספת להשפעת פראג על קראקא בעבודות אבן, משמשות מצבות־ביתנים (הויזל מצבות), הנמצאות בבית הקברות העתיק בקראקא והמורכבות מארבע לוחות אבן, שגגן משופע לשני צדיו מכסה אותן, צורה שהיתה שכיחה מאד בפראג 81.

יהודי קראקא חשבו את האדריכל אנטון פלורינטינוס ליוצר הבנין 82, הוא שבנה אותו מלכתחילה בצורה רומאית ורק אחרי זמן נבנתה התקרה המקומרת בסגנון גוטי. אחרי הדליקה הגדולה בשנת 1557 הוקם הבית מחדש על ידי האדריכל הפלורנטיני מטאוס גוצצי ונבנתה האתיקה ברוח הריניסס הקראקאי 83, מאז לא פעם היה בית הכנסת למאכלת אש ושוקם על ידי הקהלה, שהכניסה בו שינויים ותוספות לפי צורך השעה. מן התקופה העתיקה ביותר נשארו אולם התפילה הראשי, הפרוזדור החצון (פאליש) ועזרת נשים ביציע מצד מערב, עם החלון המיוחד בשביל „המקריאה" (פאר־אגערן) 84, היא האשה הבקיאה בתפילות, שהיתה מקריאה אותן, אחרי החזן, לנשים שלא ידעו בעצמן לקרוא בספר. יתר חלקי הבנין הם מן התקופות המאוחרות.

מן הרחוב יורדים בכמה מדרגות ונכנסים לפרוזדור המקורה בקמרון שטוח. לצדי החדר עמדו ספסלים כבדים ארוכים, ששמשו פעם מקום ישיבה למחכים בתור לבתי הדין, כי בחצר בית הכנסת ישבו למשפט דייני קראקא בימים הקדומים ושמעו תעצומותיהם של יהודי הגיטו. לפ־עמים „נתגלגל הדבר בדברי ריבה עד שכבו הנרות בחצר בית הכנסת בעמדם שם לפני הדיינים וצוה האחד שהכהו ולמחרת הלך ומסר הדבר לפני שופט העיר ונתן לכתוב בפנקס המבצר" 85.

בפנה נראה באר מעוגלת עתיקה, שממנה שאבו „מים חיים" לרחיצת ידים, במקום הכיור המקובל בבתי כנסת אחרים. מן הפרוזדור יורדים שוב בשלש מדרגות לאולם התפלה הראשי, שארכו 17,97 מטר ורחבו 12,02 מטר, כל מרחב הבית 217 מטר מרובעים 86. מעל לכניסה על משקוף האבן, העשוי כקשת, התנוססה כתבה „זה השער לה' צדיקים יבואו בו" 87.

על סבת ההעמקה של אולם התפלה ביחס לבית החצון, גם כן נחלקו הדעות. יש המניחים 88, שההעמקה תוכ־

80* י. פינקרפלד קובע שבתי הכנסת העתיקים בארץ ישראל היו דו־סטויים, אם כן הצורה היא יהודית מובהקת.

81 גרוטטה, עמ' 50. Deuttsche, böhemische u. Poln. Synag.

82 מו"ח, המגיד, תרי"ח גליון 47.

83 בלבן, מורה דרך לעתיקות קרקוב (פולנית) עמ' 49.

84 שיפר, היהודים בפולין המחודשת (פולנית) עמ' 312.

85 שו"ת הרמ"א סי' פח.

86 Piechtkowie. Bóznice drewniane S. 49 דף 49.

87 תהלים קיח, כ.

88 בלבן, 410, H.Z.K.I.

נִנה מתוך מגמה להגיע לגובה מסוים בפנים בית הכנסת עקב החוק המגביל את הגובה מצדו החצוני. יש הסוברים[89] שההעמקה רמוזה בפסוק „ממעמקים קראתיך ה'" [90].

שני העמודים התמירים הנושאים את התקרה עומדים על בסיס משולש ונצבים לאורך האולם בין הכניסה לארון הקודש. בגבהו של כל עמוד זר כפול, שממנו צומחות ועולות צלעות דקות, המתפשטות על פני התקרה המקומרת, מחלקות אותה לששה שדות נפרדים ויורדות ונשענות על גבי בלי־טות בקירות הבית.

בכניסה מצד שמאל בשקע קיר קבועה היתה קופת צדקה, מחוטבת בסגנון הברוק, בצורת ארון אבן וסגורה על בריח ברזל ומנעול חצוני. מלמעלה היו חרותות האותיות „מ' ב' י' א'", שהן ראשי תבות „מתן בסתר יכפה אף" [91] ולמטה בעגול סגלגל בלטו המלים „כי בצדק'ה י'כ'ו'ן כ'ס'א'" [91*] המורה על שנת רס"ז (1407). קופסת הצדקה הזאת מיועדת היתה ל„מתן בסתר" ונבנתה בצדו של הכותל כדי שאפשר יהיה לשלשל לתוכה מטבעות גם מבפנים בית הכנסת וגם מצד חלל הפתח.

באמצע האולם בין שני העמודים התרוממה הבימה, מעשה שבכה, מלאכת מחשבת של ברזל מחושל בסגנון הריניסנס (גם כן דוגמת פראג), שהלכה וצרה כלפי מעלה ונגמרה בקשוט כעין פרח. נמסר שחרשי הברזל היהודיים בקראקא במאה השש עשרה, שיצרו את הרשת האומנותית הזאת, חשלו אותה ממאה וחמשים חלקים כמספר פרקי התהלים ששרו בעת העבודה.

אל הכותל המזרחי צמוד היה ארון הקודש הנהדר, בסגנון הריניסנס המאוחר, ומעליו כרכוב אבן, שבמרכזו בלט כתר מפוסל מעשה ידי אומן ומתחתיו באותיות בולטות „בי מלכים ימלוכו" [92]. ליד ארון הקודש בכותל, תיבת אבן ל„נר תמיד", כמנהג קראקא לתת אותו במזרח. הקירות חלקים ללא קישוט וללא ציור. נותרו אמנם סימנים קלים של פטורי ציצים עתיקים, שרובם נעלמו בעת הדליקות והתקונים המרובים. בפרוזדור מצד שמאל תלויה היתה קופסת צדקה שניה, שהתגלגלה הרבה שנים במחסן הקהלה, ועליה כתבה „מתן בסתר יכפה אף" וסימן לשנת עשיתה „קול רינה וישועה" לפ"ק". אולם מחוסר נקודות המדגישות את האותיות אי אפשר לקבוע את התאריך.

במאבק עם תחוקה עוינת

לא קל היה ליהודי קראקא לבנות להם בתי כנסת במשטר הדכוי והנשול. סבך של פקודות והוראות מצד השלטונות העירוניים והכנסיתיים וגם חוקי המלך עמדו להם למכשול. בעיקר היתה עין הכמורה צרה בהקמתם של בתי כנסת

89 גרוטסה, שם.

90 תהלים קל, א. וראה ברכות י, ב.

91 משלי כא, יד. [91*] שם טז, יב.

92 שם, ח, טו.

חדשים בערים הפרזות ברחבי המדינה וגם ב„עיר היהודים" הסגורה בחומות הגיטו לא נתנה הרשות לבנותם. היחס העוין כלפי בתי הכנסת עצמם לא מנע מן הכנסיות העשירות ומראשיהן לתת לקהלה הלואות ברבית גבוהה בערבות של ראשי הקהלה ועל משכונות של כלי הכסף מתשמישי הקדושה.

ראשי הכמורה המציאו „קונסטיטוציה לבתי הכנסת", שבה נאמר בין השאר: „המלך יצוה להרוס את בתי הכנסת החדשים, אף אלו ש נ ב נ ו בקראקא. על כנסת היהודים לסבול, לוא רק לזכר סבלותיו של הגואל, ומספרם לא צריך לגדול, כי לפי חוקי הקנונים הקדושים מותר להם לתקן את בתי הכנסת הישנים ולא לבנות חדשים" [93]. הגזרה הזאת נתקבלה באספת הכמרים שהתקיימה בפיוטרקוב בשנת ש"ב (1542) בראשותו של הארכיבישוף גמרט. מתוכן ההחלטה יש להסיק שבתקופה ההיא כבר היו קיימים בקזימייז' כמה בתי כנסת בנויים אבן מלבד העתיק הידוע לנו. המשאלה הזאת נתקיימה עם עלית האפיפיור פאולוס הרביעי, הידוע לשמצה בשנאתו ליהודים, לשלטון בשנת 1555. הוא הוציא את הפקודה (בולה) של „שלש עשרה הגזרות", שהראשונה בהן קובעת: „שלא יראה ולא ימצא ליהודים כי אם בית כנסת אחד בעיר להתפלל בתוכו, וכל עיר אשר יהיו שם בתי כנסיות רבים ישחיתום ויהרסום וישאירו מהם אחד לבדו" [94].

יהודי קראקא לא שמו לב להגבלות ולגזרות הכמרים והמשיכו לבנות בתי כנסת בעירם בתחבולות שונות. במשך ארבעים שנה קמו שלשה בתי כנסת חדשים בגיטו, בית הכנסת על שם הרמ"א (1553), בית הכנסת הגבוה (1593) ובית הכנסת של הקופה, מלבד מספר בתי כנסת קטנים מאלו שהזכרנו לעיל, ביניהם בית כנסת ל„עדה הספרדית" שיצרה לה „קהלה בתוך קהלה" [95]. הכמורה התעוררה ובשנת שמ"ט (1589), בכנס גניזנו, העבירה החלטה חדשה ופניה למלך האומרת: „היהודים בערי המלך, למרות התקנות משכבר, בנו להם בתי כנסת נרחבים חדשים, מהודרים ביפים מן הכנסיות, גם בתים במספר גדול יותר מאשר נתנה להם הרשות. יואיל המלך לאסור עליהם את הדבר הזה" [96]. הבישופים עקבו אחרי תנועת הבנין וכל פעם שנגשו היהו־דים להקים בית כנסת חדש שמו להם מכשולים חדשים על דרכם. בהשפעת הכמורה הכניס המלך בכתבי הרשוי, שנתן ליהודים, את התנאי „שיש לשמור על חוקי הכנסיה הקטולית בנוגע למרחק מן הכנסיה ולגבהו של בית הכנסת" [97]. ולא שכח לנמק את ההגבלה בדברי עלבון „למען לא יפריעו היהודים ב מ ל מ ו ל ם לתפלה הקטולית" [98].

93 בלבן H.Z.K.I., 137

94 זנה, מסאולו ה־4 עד פיוס ה־5 עמ' 25—28.

95 בלבן שם, 193.

96 בלבן, עתיקות היהודים בפולניה 55.

97 שם 56.

98 שם.

לא זו בלבד, שהשלטונות מנעו מן היהודים לבנות להם בתי כנסת כרצונם, אלא הוסיפו עליהם נגישות וסחיטות כספיות בכל הזדמנות. בגלל עלילת בגידה בשנת 1662 העניש המלך את יהודי קראקא ונתן את כל „עיר היהודים" על בתי הכנסת, בתי האבן והעץ שבה, במתנה למרשלק לובומירסקי ולחברו קריצ׳ינסקי, והיהודים היו מוכרחים „לפדות" את העיר ואת בתי הכנסת מידי המכובדים ולשלם להם סכום גדול כפצוי „להפסדם" [99]. קרו גם מקרים, שהיהודים בקראקא נאלצו לחתום על התחיבות כספית לטובת אחד המושלים מחצר המלכות ולמשכן על כך את בתי הכנסת. עצם שטר ההתחיבות, הוא מסמך מעליב ביותר, שחתמו „הכופרים היהודים", כביכול, מרצונם הטוב ובו נאמר בין השאר: „אם לא נקיים את התחיבותנו במועד ובמקום המוגבל יהא רשאי כבוד ה׳ קובלקובסקי (מזכיר המלך) או מביא השטר הזה ל ש ד ו ד, לאסור, לחטוף, לכלוא ולהושיב בבית האסורים הן בפומבי והן באופן פרטי, אותנו ואת כל היהודים הנמצאים במלכות פולין, דהיינו בירידים, בשוקים, בדרכים וכן בבתים שלנו, נוסף לכך יהיה רשאי לעקל את סחורותינו בכל מקום, ל נ ע ו ל את בתי הכנסת שלנו, לתפוש את הבתים ולהושיב בהם נוצרים ואת מי שירצה" [100]. על שטר משונה זה משנת תכ״ו (1666) חתמו „באותיות עבריות" נציגי הקהלות וביניהם חשובי קראקא אברהם בן נתן סוכן המלך, אחד מחשובי המנהיגים בקראקא, הנקרא גם אברהם רבי׳ס, על שם חותנו, הגאון יהושע העשל, רב ואב״ד בקראקא והרופא דוד מרפורק. השיטה הזאת לא פסקה רבות בשנים כאמצעי מנוסה לסחיטת כספים לטובת אנשי השלטון. הדיין רבי אליעזר מביא בזכרונותיו משנת תק״ה (1745), פרטים על מצב היהודים בקראקא בימים ההם: „הראש שלהם ימ״ש היה שאריק, עבדיו היו מושלים בנו ומידם אין פורק, היו תופשים לאנשי קהלתנו בבית האסורין והיו דנים אותם ביסורין, בשחוק והתול וכו׳ ועל ראשי קהל היו רוגשים בעלי חובות ונוגשים, הראשים הנזכר[ים] היו מן הנרדפים והאדון הידוע היה נועל וחותם כל דלתי בתי הכנסת כדי שיתנו לו עשרת אלפים" [101].

למרות ההפרעות, המכשולים והגזרות נבנו בקראקא בתי כנסת לתפארת הקיימים עד היום הזה. ולא זו בלבד, אלא יהודי קראקא עוד תרמו מכספם להדר ולרומם את מקדשי מעט שלהם בכלי כסף, זהב ואריגים יקרי ערך.

גם בית הכנסת הישן עשיר היה בחפצי דת וקדושה, קשוטי כסף וזהב, אריגי־יד ורקמות אומנותיות, מהם של הקדש צבור ומהם של אנשים פרטיים, שהיו מביאים אותם לבית הכנסת בימי חג ומועד לקשט בהם את ספרי התורה, והיו מחזירים אותם לבתיהם אחרי השמוש בהם [102].

רוב רובם של חפצי הערך, שנצטברו באוצר בית הכנסת במשך מאות בשנים נשדדו בימי כבוש השבדים שנמשך כשנתיים, 1655—1657, או שנתנו בעבוטו לא נפדו או שנלקחו על ידי הגבאים בימי מהומה ובריחה מן העיר עקב מגפה או מלחמה ולא הוחזרו למקומם. אחד מכתרי תורה המפוארים משוד השבדים נמצא אחרי זמן ממושך בברסלוי ונפדה בשנת 1690 על ידי חשובי קהל קראקא יונסוביץ ולנדוי [103] והוחזרו לבית הכנסת.

בבית הנכות שמעל לבית הכנסת, שאורגן בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה, הוצגו בשנת תרצ״ג (1933) 27 מעילים לס״ת, 24 פרכות ו־7 כפרות מאלו שהוצאו מן השמוש [104], ביניהם עתיקים ויקרי ערך הן מבחינת הבצוע האומנותי והן מבחינה היסטורית.

רקמה אומנותית בתשמישי בית הכנסת

בקשוטי בית הכנסת תופשת הרקמה האומנותית מקום מכובד ביותר. מלאכת מחשבת זו היתה נפוצה מאד בין יהודי פולין וגם יהודי קראקא הראו את יכלתם וכשרונם במלאכה מכובדת זאת. הם ידעו לא רק לרקום על קטיפה ועל משי, בתכלת ובארגמן, בזהב ובכסף, אלא יתר על כן הם הבינו לצרף אריגים מצבעים שונים ולהוציא מתחת ידם דבר מתוקן, הרמוני ומפואר. רוב העושים במלאכה לא סמנו את יצירותיהם בשמותיהם ונשארו אלמונים, מלבד ארבעה רוקמים ורוקמות מקראקא ששמותיהם נזכרים בתעודות, אשתו של יעקב שמוקליש משנת ת״ה (1645) [105], הילדה קראסל מאותה שנה, ישראל שתדלן משנת תמ״ט (1689) וליב האפטר משנת תס״א (1071) [106]. בפנקס קראקא נרשם חוזה־התחיבות של הרוקמת הנ״ל ללמד לתלמידה קראסל את מלאכת הרקמה האומנותית:

„כמ׳ מרדכי ביגלש (פיגלש?) יצ״ו התקשר במזל טוב עם כהר״ר יעקב ה׳ רפאל שמוקלרש יצ״ו דהיינו שכהר״ר יעקב הנ״ל התחייב עצמו עבור א ש ת ו שתי׳, שתלמד את הילדה הבתולה קראסיל שתי׳ מלאכת העפטין על צד היותר טוב שבאפשרי בעולם, הן המלאכה של יודים (יהודים) הן של ערלים להבדיל, הן מזהב של ארץ תוגרמה, הן של ארץ לועז וכן של כסף, כללו של דבר לא תעלים ממנה למגדול ועד קטן, באופן שמצד אשת כהר״רי הנ״ל לא יבצר מאומה אף מלאכת מרגליות משך ההתקשרות מן ט״ו תמוז הבע״ל במשך שנתים ימים דהיינו עד ח׳ תמוז ת׳ זיין לפ״ק. שכירות יתן לו הרר״י הנ״ל מן ח׳ תשרי הבע״ל ואילך בכל שבוע ושבוע שכר טרחתה עשרים וארבעה גדולים עד ח׳ תמוז תוא״ו לפ״ק ומן ח׳ תמוז תוא״ו לפ״ק ואילך יתן לה הרר״י הנ״ל בכל שבוע ושבוע חמשים גד׳ וברביעית שנה

---

99 בלבן, H.Z.K.I., 17 והיילפרין פנקס וד״א 96.

100 היילפרין שם, דף 103.

101 גרץ, תולדות ישראל כרך 8, עמ׳ 437.

102 שו״ת שארית יוסף סי׳ נא.

103 בלבן, מורה דרך לעתיקות קרקוב, דף 59.

104 שם דף 56.

105 דברים עתיקים לווטשטיין סי׳ לג.

106 בלבן, עתיקות היהודים בפולניה, עמ׳ 82—83.

הראשונה מחויב כמ׳ מרדכי הנ״ל לצביע בחנם את כל מה שתצטרך לצבוע הילדה הנ״ל לצורך מלאכתה שתצטרך אשת הרר״י הנ״ל. גם מה שעושין על טצ׳אפי וארביט געהעפט שחור, ואינה רשאית הילדה הנ״ל לעשות מלאכה כנ״ל לשום אדם בעולם. הפרעון יהיה ככלות כל חודש וחודש על כל פנים. צד העובר ח״ו יחול עליו בחוב גמור ליתן לצד המקיים חמשה אדומים בעד היזקות. נעשה בק״ס ובכתט״ש שבעולם היום יום א׳ ה׳ תמוז תהא״ל נאם משה אברהם מתתיה׳ דלאקרוט ספרא דמתא דק״ק קראקא״ 107.

מכאן אנו למדים שמקצוע זה היה מפותח מאד בקראקא, השתמשו בחומרי יבוא מתורכיה ומאיטליה במרגליות וב־אריגים שונים והלקוחות היו לא רק יהודים יושבי הגיטו, אלא גם הנוצרים היו קונים עבודת היד מן היהודים.

קרו גם מקרים, שהשתמשו בשמלות של נשים שנפטרו לעולמם ועשו מהן פרוכת לזכרונן 108. בפני הפרוכת נהגו לרקום בעיקר שני עמודים, צמחים, הקדשות ושמות התור־מים ולפעמים גם אריות. אולם על הכפורת הרבו לרקום סיסמאות, חפצי דת וכלי המקדש.

בין האריגים שבבית הכנסת הישן יש לציין במיוחד :

א) פרוכת (2,23×1,61) משנת שפ״ו (1625) של חברת „גמילות חסד לנשים״ רקומה בזהב.

ב) פרוכת (2,06×1,41) מקטיפה בצבע חום, רקומה כסף, מתנת יוסף בן אורי שרגא הילבורן ואשתו אדלה בת אברהם אולמא יצ״ו, משפחה שמוצאה מצ׳כיה ומאשכנז.

ג) פרוכת עתיקה (2,31×1,52) עם תפלה לברית מילה, רקומה כסף, מתנת יהודה ליב בן מנחם ז״ל ואשתו טלצה בת למל, ללא תאריך 108*.

ד) פרוכת משנת ת״ה (1645), אריג יקר רקום בכסף, מתנת מנדיל בן אייזיק ר׳ יעקלש ואשתו פיגה (הוא בנו של ר׳ אייזיק שבנה את בית הכנסת המפואר בקראקא בשנת 1640).

משפחת הרופאים והרוקחים קלהורה נדבו מספר אריגים יקרים בהזדמנויות משפחתיות שונות, ביניהם :

1) מעיל מברוקט בצבע אדום כהה ומשבצת ירוקה רקומה במשי, תרומת ד״ר אהרן קלהורה ואשתו תמר משנת תקי״א (1751) לזכר אברהם מיכל, שהיה בנו של הקדוש מתתיהו קלהורה, שנהרג על קדוש השם בשנת תכ״ג.

2) מעיל רקום בכסף, תרמה חנה בתו של הנ״ל בשנת תקכ״א (1761).

3) פרוכת מקטיפה ירוקה בכסף תרם ד״ר יצחק אהרן נכדו של ד״ר אהרן הנ״ל בשנת תקע״ג (1813) לזכר נשמת בתו הכלה חיה, שנפטרה כמה ימים לפני נשואיה. יחד עם זאת תרמה המשפחה לזכר בתם נברשת נחושת גדולה של חמשה עשר קנים 109. התורם היה גם מוהל ורופא ועל מצבתו כתוב „ורבים הכניס בברית הקדושה״, נפטר תקצ״ד.

ח) פרוכת קטיפה על רקע תכלת, מעשה ידי אמן, נדב רבה של קראקא רבי יצחק לנדוי בשנת תקכ״א (1761) לזכר נשמת אשתו טויבה, היא בתו של ד״ר עמנואל די יונה, רופ־או האישי של המלך סוביסקי, ששמו האמתי היה שמחה מנחם בן יוחנן 110.

ט) פרוכת בצבע ארד, במסגרת משי ירוק רקום משני צדיה. למעלה פרחים וצפרים ולמטה שני אריות נצבים על רגליהם האחוריות ונשענים אל סמל משפחתי. באמצע המש־בצה רקום „ז״נ התורני מוהר״ר פנחס בהמנוח מוהר״ר מרדכי סג״ל הורוויץ ואשתו מ׳ דבורה על נשואי בתם מ׳ צירל תחי׳ לבן גילה מ׳ איצק שי׳ שנת תקל״ז לפ״ק״ (1777).

י) כפורת מענינת משנת תע״ג (1713), כולה רקומה סמלים וקשוטים היתה תלויה בבית הנכות על פני פרוכת שלא מן אותה התקופה. הכפורת מחולקת היתה לשלשה חלקים, בפס עליון היו רקומות המלים „דע לפני מי אתה עומד, שויתי יי לנגדי תמיד, מלאכת עבודת הקודש ב׳א׳ ע׳ת׳ לפ״ק״. הפס שתחתיו, היה יותר רחב ועליו רקומים שלשה כתרים בולטים, ששני מדליונים סגלגלים מפרידים ביניהם ומעל לכתרים „כתר כהונה, כתר תורה, כתר מלכות״, מתחת לשני הפסים חמשה קטעים כעין לשונות של משי ועליהם רקומים ביד אומן, כלי המקדש : כיור הנחושת, המנורה ולצדה מלקחים וכד, לוחות הברית ולצדם כעין כנפים, השלחן ולחם הפנים ובאחרון מזבח הנחשת.

בבית כנסת זה שהתפללו בו ללא הפסק כשש מאות שנה נצטברו הרבה ספרי תורה, קישוטים מרובים, חפצי קדושה, טסי כסף, ביניהם מוזהבים, כתרי תורה, רמונים, עצי חיים, ידיות מכסף ושנהב, ביניהן משובצות אבנים יקרות, גביעים לקדוש ולהבדלה, בקבוקי כסף וזכוכית יקרה לייז, הדסי בשמים, נברשות, מנורות קיר מנחשת ופליז, מנורות חנוכה, קערות נחשת וכדים לרחיצת ידי הכהנים. מלבד חפצים שהיו מצויים בכל בית כנסת נזכרים בבית זה גם כפתו־רים(?) 111 וטס של כסף מיוחד שברכת הגומל חרוטה עליו 112. מכל העושר האומנותי וההיסטורי הזה לא נשאר שריד. הנאצים ועוזריהם חמסו וגזלו, רמסו והשמידו כל דבר שבקדושה והבית נשאר ריק, מיותם וערטילאי מתפ־ארתו.

מנהגים עתיקים

עתיק הוא הבית ועתיקים המנהגים שמתפלליו החזיקו ושמרו עליהם במסורת מקודשת מדור לדור. סדר התפלה לא נשתנה בו מאז הוסדו ומנהגים מחודשים לא הונהגו בו.

107 ראה הערה 105.

108 שו״ת ב״ח הישנות סי׳ יז.

108* פרוכת דומה, שמוצאה מגרמניה, נמצאת ב„בצלאל״ בירושלים.

109 לוחות זכרון, 71.

110 בלבן, עתיקות היהודים בפולניה, עמ׳ 93.

111 שו״ת שארית יוסף סי׳ נא.

112 איתן האזרחי סי׳ ג. טס דומה היה גם בבית הכנסת של הרמ״א.

אחרי התפלה לא נאמרו, לא שיר של יום ולא מזמורים אחרים [113]. במוצאי שבת אחרי שהבדילו בצבור, היה השמש נותן לכל מתפלל נר קטן לסימן טוב, לפי נוהג קדום מן הימים שהרחובות בגיטו לא היו מוארים וסכנה היתה צפויה להולכים בחשכה [114]. בכל יום ויום לפנות בוקר היה השמש דופק בפטישו ועורר את התושבים לתפלת ותיקין בקריאה „קומו יהודים לעבודת הבורא", וכל איש בעמיו היה רואה כבוד לעצמו שהשמש ידפוק במיוחד שלש פעמים על תריס חלונו. במקרה של מות בעיר, היה השמש דופק רק פעמים לסימן אבילות. אסור היה לשמש לפתוח את שערי בית הכ־נסת לתפלת שחרית לפני שדפק שלש דפיקות בדלת ובזה ניתן האות לנשמות המתים, המתכנסות, לפי המסורת, בכל לילה לתפלת חצות, לעזוב את הבית. בימי הסליחות היה קורא בוקר בוקר „קומו יהודים לסליחות" ובערב ראש השנה היה מוסיף לכרוזו הרגיל נוסח מיוחד: „אבותינו אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, דוד ושלמה קומו לסליחות הקדושות, קומו, קומו, היהודים עודם בגלות" [115]. לפני יום הכפורים, עליו היה לגשת גם לבית הקברות שעל יד בית הכנסת של הרמ"א ולהוסיף קריאה לגדולי הרבנים השוכנים במקום הזה, לרמ"א, לב"ח, לבעל התוספות יום־טוב ולמגלה עמוקות לקרוא בשמותיהם הפרטיים ולהוסיף: „קומו להת־פלל בעד עם ישראל" [116]. בליל הושענא רבה היו שערי הבית סגורים ולא היו נעורים בו לאמירת תקון [117]. בליל שמחת תורה היו מפסיקים אחרי שלש וחצי הקפות, יושבים לארץ עם נרות קטנים ביד ואומרים בצבור סליחה מיוחדת שחוברה לזכר אסון שקרה פעם ליהודי קראקא באותו לילה.

במשך דורות רבים היה הבית הזה לבה של „עיר היהו־דים", בו נאספו בני העדה וראשיה לשמוח בחג ומועד, בימי מנוחה ורווחה ולטכס עצה בשעת פורעניות וגזרות רעות. בתקופה העתיקה קיימו כאן כל החתונות שבעיר, עד שקבעו את התקנה שזכות זו נתנת לבית הכנסת, שאבי הכלה מת־פלל בו ואם הכלה באה מחוץ לעיר עוברת הזכות לאבי החתן. כרגיל היתה תהלוכת לפידים מלווה את הזוג מבית ההורים עד לבית הכנסת דרך הסמטאות, שבחלונותיהן העלו אורות להרבות בשמחה [118].

גם בליל שמחת תורה עברה תהלוכה עליזה כזאת על פני העיר, בשעה שהוליכו את הרב אב"ד תחת חופה מהודרת להקפות בליווי לפידים ושירים עד לשערי בית הכנסת הישן. אולם בפנים בית הכנסת חדלו השירים בהתאם לתקנה עתיקה לזכר הפרעות שקרו בלילה הזה. שמחה דומה, שהשתתפו בה כל בני העיר, התקיימה גם בעת בחירת רב חדש וכניסתו לתפקיד. שלשה שמשים גבוהים היו הולכים לפניו תחת החופה ולפידים בידיהם והקהל מריע לכבודו עד לבית הכנסת העתיק בו היה מתיצב לפני העדה ודורש את דרשתו הראשונה. גם האשור הרשמי של הרב הוכרז בפומבי בבית הועד שעל יד בית כנסת זה [119].

כאן התקיימו גם תפלות והודיות לרגלי מאורעות חשובים בחיי המדינה. בקיץ שנת שע"ו (1616) הורו רבני קראקא להזכיר בתפלה במשך שבוע ימים „ותן טל ומטר לברכה", בגלל הבצורת שפקדה אז את הארץ ורעב כבד היה צפוי לתושביה. מקרה דומה קרה שוב בקיץ שנת שפ"א (1621), בימיו של בעל מגלה עמוקות, והרב מנחם מנדל בכרך חיבר אז תפלה מיוחדת שנאמרה בבית כנסת זה [120].

בית כנסת העתיק נשאר המרכזי והראשי גם אחרי שנבנו בקז'ימייז' יתר בתי הכנסת המפוארים ושל „קופת הקהל" בתוכם. הוא שמר על „יחוסו" ועל מנהגיו מראשית הוסדו ועד חסולו על ידי הנאצים. מסורת היתה רווחת בין התו־שבים, שרבנו אשר (הרא"ש) ז"ל עבר פעם את קראקא, לפדיון שבויים, והתפלל בבית הזה [121], משום כך ראו כל רבני העיר, ראשי ישיבותיה וחשוביה, זכות וכבוד לעצמם להתפלל במקום הזה ולדרוש מעל הבימה העתיקה הזאת.

כאן נשאו את דבריהם גדולי ישראל במשך הרבה דורות. ביניהם רבני קראקא, אנשי שם גאוני עולם, החל מרבי יעקב פולאק (רנ"ה), שיסד את הישיבה הראשונה בקראקא ורוב גדולי התורה בפולין ובהרבה ארצות באירופה המה תלמידיו ותלמידי תלמידיו [122], אחריו רבי משה איסרלש (ש"י) בעל דרכי משה והמפה, ספרי יסוד בהוראה המשמשים בסיס להלכה המקובלת ביהדות עד היום הזה, רבנו משולם פייויש, בעל התקנות (ש"ן) ותלמידו ממלא מקומו רבי יואל סירקיש, בעל „בית חדש" (שע"ח), רבי יו"ט ליפמן העליר, בעל תוספות יו"ט (ת'), הגאון החריף רבי יהושע העשיל (תי"ד), שרמזו עליו את הפסוק „הנני עומד שם לפניך, ראשי תיבות העשל, על הצור בגימטריה קרקא" [123], רבי יצחק חריף לנדא (תל"ז), אשר חמשים שנה תפש ישיבה בחייו [124] ואחריו רבי אהרן תאומים הקדוש, רבה של וורמס (ורמיזא), ששימש ברבנות קראקא ארבעה חדשים בלבד ונרצח בשנת ת"ן בדרכו לישיבת וועד הגליל בחמיעלניק [125] ועוד גאונים רבים וידועים, אשר בית ישראל נשען עליהם. מבין הרבנים מהדורות האחרונים יש להזכיר את הרב שלמה זלמן פאזנר[125*]

113 מו"ח, המגיד תרי"ח 47.

114 שם.

115 גרשם באדר, „מיינע עראינערונגן".

116 שם.

117 המגיד, תרי"ח שם.

118 בלבן, 416, H.Z.K.I.

119 מגילת איבה לרבי יו"ט ליפמן העליר דף ט' ובלבן, שם, 417.

120 בלבן, שם עמ' 411.

121 מו"ח, המגיד תרי"ח גליון 47.

122 שו"ת משאת בנימין לר' בנימין סולניק סי' טז ודעת קדושים לאיונשטט בכתב החרם 16.

123 חיד"א, שם הגדולים אות ה'.

124 עיר הצדק 132.

125 שם, 130.

125* בעל המחבר ספרי „חמדת שלמה".

רבה של ווארשא, שנבחר לכסא הרבנות בקראקא (תקנ״ט) והשמיע את דרשתו בבית כנסת זה, ואם כי בגלל סיבות שונות לא נכנס לתפקידו, בכל זאת חביב היה עליו תואר כבוד זה והיה חותם „אבד״ק קראקא החופ״ק ווארשא״ 126. גם הרב דב בעריש מייזלש ששמש ברבנות וורשה ארבע עשרה שנה, דרש מן הבימה הזאת במשך עשרים וארבע שנה וגם רבי שמעון סופר, בנו של הגאון בעל החתם סופר, ששפט את ישראל ארבעים שנה ומהם בקראקא עשרים ושתים 127.

מלבד ראשי הרבנים (אב״ד), הופיעו בבית כנסת זה גם ראשי הישיבות (ר״מ), דייני העיר, מוכיחים קבועים ומטי־פים, שהשמיעו לעתים קרובות את דרשותיהם לצבור. ביני־הם יש לציין את הרופא רבי אליעזר אשכנזי, חברו של ר״מ אלשיך, בעל המחבר ספר מעשי ה׳, ששמש ברבנות בקהיר, פמגושטה (קפריסין), קרימונה ופוזן ולעת זקנה השתקע בקראקא כאיש פרטי (שמ״ו), רבי יוסף ב״ץ הדיין, גיסו של הרמ״א, מחבר ס׳ שארית יוסף, שתפש ישיבה למעלה מח־משים שנה, הרב משה מרדכי מרגליות, מראשוני בעלי הקבלה בקראקא, מחבר ס׳ חסדי ה׳ על שלש עשרה מדות, רבי נתן נטע שפירא, בעל „מגלה עמוקות״, ר׳ זלמן רונקל, חתנו של מהר״ם מפאדווה יריבו של רבי יעקב פולאק הידוע „כזכרן גדול מים עד ים״ 128, רבי יהושע ב״ר יוסף, בעל מגיני שלמה ושו״ת פני יהושע, הוא זקנו של בעל חדושי פני יהושע, ר׳ ישראל יחיאל רפאפורט ובנו ר׳ אברהם בעל „איתן האזרחי״ והדיין הדרשן רבי ישראל ב״ר משה, בעל „דרש משה״ 129 ועוד רבים. מקרוב ומרחוק הגיעו לקראקא רבנים, דרשנים ושליחים והשמיעו את דבריהם בבית הזה, ביניהם יש להזכיר את השליח מא״י ר׳ אורי פייויש אשכנזי מירושלים, שדרש כאן בשנת ש״ס בערך 130 ור׳ אברהם אזולאי (בן החיד״א) 131.

בתקנון מיוחד נקבעו לא רק מנהגי בית הכנסת, אלא גם סדר חלוקת המצוות ל„חיובים״ ומכירתם למתפללים. עליה לתורה „לשלישי״ צמודה היתה לכהונת הרב אב״ד ו„רביעי״ לראש הישיבה. אחד ממשרות הכבוד שעמד למ־כירה במחיר גבוה היה התואר „סגן״, שתפקידו היה לעמוד ליד שלחן הקריאה ולהורות לשמש למי לקרוא לעלות לתורה. אולם קרו מקרים שהסגן שינה את הנוהג על דעת עצמו ומשום כך הותקנה בשנת שצ״ב (1632) תקנה מיוחדת האומרת:

„כהיום יום ה׳ כ״א שצב״ל הסכימו כבוד האלופים הקצינים הגבאים יצ״ו, בהסכמה אחת על החדשות מקרוב באו שמת־נהגים בעלי בתים לשלוח לבעל סגן להוסיף 132 להם בעלי בתים לקרוא שיעלו לס״ת וזה אינו לא ממנהג הקדמונים ולא מתקנתם וגורמים היזק רב לצדקה, ע״כ תקנו שמהיום והלאה לא יעשה כן במקומנו בשום בתי כנסיות ובאם שיעבור אחד יהיה מי שיהיה, יענש הבעל סגן בשני זהו׳ אדומים הגריים לצדקה בלי שום מחילה בעולם. והאלופים הנ״ל קימו וקבלו עליהם לקיים את כל תוקף התקנה לגבות הקנס לקופת הצדקה ולמען יעמוד ימים רבים צוו האלופים יצ״ו להכריז כנ״ל בכל הבתי הכנסת שיהיה חוק ולא יעבור ע״כ באו על החתום יום הנ״ל״ 133.

בפרשיות מסוימות, בעיקר בפרשת „חזון״, הרשות נתנה לרב אב״ד לעלות פעמים לתורה, לעלית „שלישי״ הצמודה למשרתו ולמפטיר חזון בתוקף תפקידו, בהתאם לתקנה שנכתבה בתקון בית הכנסת, „הפטורת חזון אין אומרים מי שעלה כבר וכתב הגאון המופלא מהו׳ ליפמן ז״ל בכ״י אלא אם כן יש טעם לדבר, שכיון שברוב הקהלות הרב מפטיר חזון שהוא ראוי להוכיח, אז יכול לעלות גם למפטיר וכן העיד מוה׳ זינויל סופר שהגאון המופלג מוה׳ ארי ליב אבד״ק עלה לשלישי וגם למפטיר״ 134.

הרב רבי משה מגזע צבי ז״ל (תפארת למשה)

בראשית שנת ת״ס (1680), שלש שנים לכהונתו של הרב הישיש רבי יצחק חריף לנדא, נתקבל הרב משה מגזע צבי 135 בן הקדוש ר׳ אברהם 136, רבה של הוראדנא מחבר ס׳ תפארת למשה לראש ישיבה ודרשן בקראקא. מתוך כתב הרבנות שנמסר לו אנו עומדים על המצב הרוחני ששרר בימים ההם בגיטו, שעקב המגפות שהשתוללו ובגלל התל־אות הרבות שפקדו את העיר, עורערו סדרי החיים ובוטלו הישיבות שהיו קיימות במשך דורות.

אחרי דברי השירה וסלסולי מלים בפתיחת הכתב, שנכתב באותיות מוזהבות, נאמר בין היתר, „משה עלה יעלה, לעיר המהוללה, כרכא דבה כולה״ ובאה רשימה ארוכה של תוארי כבוד והערצה לרב הנבחר וביניהם „מזה בן מזה, חכם עדיף מנביא וחוזה, בוצינא דנהורא, שר התורה, מוציא תעלומה לאורה, כמסיני למשה מסורה, עוף הפורח נשרף בהבל פיו כבמדורה״ וכו׳. בהמשך הכתב אנו קוראים „כי בעו״ה זה שלש שנים שעברו היו ימי זעם ועברה, כי [יד] ה׳ בנו במארה ופשפשנו ותלינו בביטול תורה, באשר קהלתנו יצ״ו מעולם היתה כלילת יופי משוש כל הארץ קול רנה של תורה נשמע ברחובותינו יומם ולילה כחשכה כאורה ולסבת צוק העתים והצרות צרורות בשמלתנו [שעלתה] בימינו, פסקו הישיבות

126 עיר הצדק 166.

127 לוחות זכרון 37, המצבה. וראה כתב החרם לר״י פולאק.

128 שם 40.

129 שם 52.

130 איתן האזרחי דף ו׳.

131 שם הגדולים אות ה׳ סי׳ יא.

132 יותר משבעה קרואים, כנהוג לפי הדין.

133 ווטשטיין, דברים עתיקים, סי׳ יב.

134 עיר הצדק עמוד 116.

135 בן בתו של רבי יהושע העשל רבה של קראקא, ראה כלילת יופי ח״ב נז.

136 פרידנשטין, עיר גבורים עמוד 43.

ונתרפו ידינו כי מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה וקבלנו עלינו כשיסיר ה׳ חרון אפו מעלינו ויסיר מחלה מקרבנו נראה להחזיר העטרה ליושנה, כתר תורה אשר כל העולם עליו נשענה והנה בחמלת ה׳ על[ינו המג]פה בעצרה, אמרנו לכו ונתחזקה בעד עמנו מהרה לבחור איזה מהגדולים אשר בארץ להיות לנו לראש ישיבתנו, נושא דגל בראשונה״. בהמשך הדברים מביעה הקהלה את רצונה ושאיפתה שיחזור המצב „כשהיה מקדם, שהיו בעלי ישיבות מחדדים הלבבות, ומגדיים נעשו תיישים בעל[י קרנ]ים קרני הוד ונעשו נטי־עות גדולות במקומם שתולים, עוקרי הרים וטחנן זה בזה בפלפולים ו מ א ת נ ו יצאו מו[רים] רבנים חשובים, מנן מלכי רבנן היושבים על כסאות למשפט בכמה קהלות מהו־ללות״. מלבד הצורך בהרבצת תורה ובארגון הישיבות מח־דש „צריכים אנו לדרשן קבוע בקהלתנו יצ״ו כמו שהיה משנים קדמוניות לדרוש מדי שבת בשבתו״.

בדף האחרון של כתב הרבנות נתנו „לוחות הברית״ שבהם מפורטים תנאי השירות של הרב, תפקידיו, זכויותיו וחובו־תיו :

„א) בראש נתקבל הרב ה״ל לראש ישיבה ודרשן על משך שלש שנים דהיינו עד כ״ב טבת תמ״ג לפ״ק.

ב) דיני איסור והיתר הרשות לכל לשאול מאיזה רב שירצה וכל בע״ב שישאל איזה הוראה באיסור והיתר לרב אחד ויורה לו אסור או מותר, אסור אח״כ לשאול להרב השני אותה הוראה ואם המצא ימצא איזה בע״ב שיעשה ככה יוקנס בקנס עשרה אדומים ולא ניתן למחול.

ג) בכל ערב ר״ח יתאספו הרבנים... בבית הכנסת דמושב זקנים ויעינו במילי דמתא.

ד) הרב הנ״ל יאסוף תלמידים בחורים להקשיב לקולו ויריביץ תורה בישראל ויגיד חילוקים מן התחלת הזמן עד כלות שלושה חדשים בכל שבוע ארבעה חילוקים לשבוע ובכל יום ה׳ יגיד להם הפרשה עם רש״י ז״ל.

ה) כבוד הקהל יצ״ו מחויבים להחזיק לו שלשים בחורים ליתן להם שבתות ולהספיק הספקות למספר... שיתנו לנערים, והנערים...

ו) בכל יום ו׳ בשבוע מחוייב לקרוא אליו הבחורים דקהלתנו לשאול את פיהם מה שלמדו...

ז) בענין סמיכות אין לשום אחד מהרבנים להסמיך עד שיהיו שניהם ואף בהסכמת שניהם לא יסמיכו עד שיסכימו הראשים יצ״ו. והסכמת הראשים יהיו דוקא שיבואו בעצמם ולא ישלחו על ידי שמש ודוקא כי יתועדו ביום ה׳ בחדר הקהילה ואם לא יתועדו ביום ה׳ לא יסמיכו באותו יום ועכ״פ לא יסמיכו קודם זמנו של תקון דאתקן פה עד כלות שנתים ימים אחרי חתונתו.

ח) ולענין מורנו לא יסמיכו שום מורנו עד שיתאספו שניהם יחד ועד שיסכימו עמהם שלשה מורנו מתוך העדה הקדושה של הקהל יצ״ו ועכ״פ צריך להיות עשר שנים אחרי חתונתו.

ט) לענין עסקי גטין וחליצות יתאספו שניהם יחד וישבו בבית הכנסת דמושב זקנים ויעינו בדין עד שיסכימו לדעה אחת.

י) אם איזה בחור בישיבתו יעשה דבר שלא כהוגן יוקנס על ידי הרב הנ״ל בצירוף הרוב של הראשים יצ״ו.

יא) הברירה להרב הנ״ל יצ״ו אם ירצה לילך לבית הכנסת הישנה או יותן לו המקום סמוך למנורה לצד דרום דצד ארון הקודש ואז יהיה חייב לעלות לס״ת לרביעי מדי שבת בשבתו ואם הרב אב״ד לא יהיה בבית הכנסת הישנה אזי יקראו אותו לשלישי ואם ירצה לילך לבית הכנסת הח־דשה (כנראה של הרמ״א) ישב על המקום שיושב עליו הרב ויהיה חיוב לקרותו לשלישי מדי שבת בשבתו.

יב) גם מחויבים כבוד הקהל יצ״ו ליתן לו דירה נאה לפי כבודו ושכר דירה ישלמו כבוד הקהל יצ״ו.

יג) הדרשות של שבת הגדול ושבת שובה כבוד אב״ד מוהר״ר יצחק נר״ו ידרוש בשתי שבתות האלה והרב מהר״ם הנ״ל נר״ו ידרוש בשבתות לפניהם.

יד) הגבאים הממונים על הקופה יחלקו שבתות כפי ראות עיניהם ואין להרב לצוות להם בענין חלוקי שבתות.

טו) הרב הנ״ל יקח מעות חופה מבית הכנסת חדשה מן החתונות שיהיו בבית הכנסת החדשה.

טז) אין שום בעל בית רשאי לעשות אסיפה בביתם ללמוד גפ״ת וחילוקים, או להגיד איזו פוסקים בהתחלת הזמן דהיינו עד ר״ח סיון ועד ר״ח כסלו, רק הם בעצמם ילכו אל הישיבה להרב ומשם ואילך רשות בידם להתאסף אליהם להגיד חילוקים ופוסקים בלי מוחה.

כל הנ״ל נכתב עם הסכמת כבוד האלופים וטובים וקהל יצ״ו ונצטוותי לבוא עה״ח בפקודתם, נאום הצעיר יצחק בלאומ״ו הרב החסיד מוהר״ר חנוך ספרא מתא דק״ק קראקא״ 137.

דברי הברית האלו מפיצים אור על היחסים ששררו בק־הלה, על צורת הארגון של מוסדות החינוך ועל תפקידי הרבנים ותנאי כהונתם. אנו למדים שגם בסוף המאה השבע עשרה כהנו בקהלה בעת ובעונה אחת שני רבנים מקבילים, האחד אב״ד והשני ראש ישיבה ותפקידי שניהם היו כמעט זהים. ראש הישיבה נתמנה לזמן מוגבל של „שלש שנים״ והוא עסק לא בהרבצת תורה בלבד, אלא גם בהוראת איסור והיתר וגם ב„מילי דמתא״. ההתיעצויות בין הרבנים לא התקיימו במשרדי הקהלה שעל יד בית הכנסת הישן, אלא בבית כנסת קטן שעל יד מושב הזקנים מיסודו של ר׳ משה ר׳ יעקלש (חותנו של בעל „מגלה עמוקות״).

שיטת ה„חילוקים״

גם זאת אנו למדים, שבתקופה זו היתה שיטת „החילוקים״, השיטה הרשמית, בישיבות בקראקא, אם כי שיטה זו עוררה התנגדות חריפה מצד רבנים שונים וראשי ישיבות מאז המציא אותה לפני כמאתים שנה רבי יעקב פולאק מראשוני

137 דעת קדושים, בקונטרס יתרון דעת עמ׳ ט.

רבניה של קראקא. רבי יעקב פולאק, הגאון העצמאי, אמיץ הרוח, בנה סולמות לתורה על ידי כך שיסד את המחקר העיוני הבלתי תלוי ואת הנתוח הדיאלקטי בהבנת סוגיות התלמוד. השיטה האנליטית החדשה, שפתחה אפקים חדשים ואפשרויות בלתי מוגבלות בדרכי המחשבה, נתקבלה עוד בחייו באהדה רבה בחוגי התלמודיים. עד כמה ששיטת החי־לוקים כבשה את הישיבות, רבו גם מתנגדיה ושולליה. אולם רבי יעקב פולאק העקבי בדעותיו, ש„שמעו יצא מסוף העולם עד סופו" וגם יריביו עמדו לפניו ביראת הכבוד ותארוהו „צבי ישראל ראש גולת אריאל", עמד על דעתו ולמרות הצעדים הדרסטיים, שננקטו נגדו לא נכנע והמשיך להפיץ תורתו בישיבותיו. הוא נהג לחתום „יעקב איש תם ואיש ח ל ק" [138] בכדי להדגיש את הקשר בינו לבין השיטה החד־שה שהוא היה מיסדה. ר' נתן נטע הנובר, בתארו את החיים הרוחניים של היהודים לפני שנות ת"ח ות"ט מעיד „שבכל ישיבות במדינת פולין היה ראש הישיבה משתמש בחילוקים בלמודם עם התלמידים" [139]. גם רבי יהושע העשל, רבה של קראקא „היה מגיד בכל שבוע ארבעה חלו־קים" [140], אולם כשעמד להדפיס בספרו על סדר נזיקין, יעצו לו חתנו ר' נפתלי הירש, רבה של לובלין ובנו ר' בעריש להשמיט חלק מהם [141], אולם דבר זה לא מנע מר' בעריש עצמו לחתום על כתב הרבנות לרבי משה הנ"ל ולדרוש ממנו „שיגיד בכל שבוע ארבעה חלוקים" [142]. גם תלמידו של רבי ר' העשל וממלא מקומו ברבנות קראקא הרב הגאון ר' אהרן שמואל קאידנובר נהג להתפלפל עם תלמידיו בישיבתו בדרכי החילוקים [143].

אמנם אחד מדייני קראקא רבי ברכיה ב"ר יצחק אייזיק שפירא, בעל ס' „זרע ברך" פתח מלחמה נגד התפשטות השיטה של „מעשה חדודים בחריפות הבל" ואומר „צאו נא וראו כמה נתחבטו קדמונינו זלה"ה וקראו מר וצווחו ככרוכיא על לימוד „החילוקים" אשר המציאו דורות שלפנינו", ובדב־רי הפולמוס שלו הוא מוסר כי „נתאספו חכמי הדור והתקינו תקנות על זה", ועוד הוא מרחיק לכת ורואה בשיטת הלמוד הזאת סבה לכל הפורעניות שבאו על ישראל בימיו וכותב „בעונינו ראינו שמעת שבא הלמוד המבולבל הזה במדינתנו באה ערבוביא גדולה לעם וצרות צרורות ונשפך דם כמים ואין קובר וכמה קהלות נחרבו ובתי כנסיות ומדרשות שנהרסו וכמה ספרי תורה שנקרעו" [144]. גם בין רבני קראקא היו ששללו את הפלפול המופרז, אם כי לא השתתפו למעשה במחאות נגדו. אולם יהודי קראקא שמרו אמונים לרבם הנערץ ולתורתו, והתנו עם ראשי הישיבות „להגיד חילו־קים", ולא רק תלמידי הישיבות, אלא גם הרבה בעלי בתים, שאין תורתם אומנתם, היו מתאספים ועוסקים בחילוקים „בלי מוחה". הם העריצו את רבם שעטר תהלה לעירם ודרשו נוטריקון לשמו „פראג והגליל, לובלין, קראקא" ר"ת פולק, או „פה ולב קדוש". שמו של רבי יעקב פולאק נשאר כסמל ליהדות קראקא המחודשת שממנה התפשטה ההשכלה התלמודית לרחבי פולין.

תורת הנגלה ותורת הנסתר

בקראקא נפגשו שתי השלוחות של תפישת היהדות המ־קורית, השלוחה השכלית עם השלוחה המסתורית, תורת הנגלה ותורת הנסתר נזדווגו כאן בסמיכות אופינית. כשם שפולין ירשה מספרד, אחרי גרוש היהודים ממנה, את השל־טון ההלכתי, כן ספגה והעמיקה גם את חכמת הרזים, שה־גיעה אליה דרך צנורות השפעה מארץ ישראל ואיטליה. יחד עם רבוי הישיבות והתפשטות הלמוד התלמודי בין יהודי פולין, שהוא מעין פרוזה בחיי המציאות היום יומית, באה גם התעוררות רגשית, געגועי נפש לשירת חיים שבאצילות.

במחצית המאה השלישית לאלף הששי (רנ"ה—1495) ברא־שית דברי ימיה של הקהלה המחודשת פעלו בקראקא בעת ובעונה אחת שני רבנים־גיסים, רבי יעקב פולאק ורבי אשר לעמל, חתני ר' משה פישל סוכן המלך. הראשון, כפי שהז־כרנו, יסד וביסס את שיטת העיון הפלפולי, לימד את תל־מידיו לצלול במעמקי ים התלמוד ולהשתמש בהיקשים הגיוניים להסברת הבעיות המסובכות. השני, אף הוא תפש ישיבה, נהג ברבנות והרביץ תורה ברבים, אולם נוסף לכך, יחד פנה לעצמו והעמיק חקר בחכמת הקבלה. תורת שניהם היתה תורה שבעל פה בלבד. רבי יעקב פולאק, מתוך השקפה עקרונית, סרב להעלות תורתו בכתב, הוא העדיף להשאיר את יוזמת המחשבה העצמאית לתלמידיו [145]. רבי אשר לעמל [146], אם כי רשם רעיונותיו בספר, אולם „מתוך קדו־שתו" לא הסכים לפרסמם בדפוס [147].

תורת הרז העתיקה, שמקורה בספרי הזוהר ובמסורת מקו־בלת מדורות קדומים [148], באה במחצית המאה הג' לאלף הששי להתחדשות והתפתחות רבת מעוף בעיר המקובלים צפת. היא זרמה בשני אפקים נפרדים, אפיק ספרדי ואפיק אשכנזי, או כפי שרגילים להגדיר אותם, „קבלה עיונית" ו„קבלה

138 הסכמה לס' ברכת אברהם, ויניציה שי"ב ודעת קדושים בכתב החרם, עמוד 17.

139 יון מצולה, בסוף.

140 חידושי ב"ק, בהקדמה, לובלין תמ"ב.

141 שם.

142 דעת קדושים, שם. יתרון דעת ע' 12.

143 שו"ת נחלת שבעה סי' מ'.

144 זרע ברך, אמ"ד תכ"ב.

145 שו"ת רמ"א סי' כה, תשובת ר' ישראל ב"ר שכנא.

146 אביו זקנו של מהר"ם מלובלין.

147 שו"ת מהר"ם מלובלין סי' פג „חבר ספר אחד קדוש על סודות התפלות והברכות נקרא עמק הברכה" וכו'.

148 קרניים יג „ספר עדינות" ומוסיף בדן ידין „חברו רבי שמעון הגדול ואמרו בקבלה שמקורו בא מאנשי כנסת הגדולה ומעזרא הסופר והוא כולו קודש קדשים פלאות גדולות ונמצא אתנו קצת ולא כולו. כי שמעתי שגנבוהו עכו"ם".

מעשית". מבסס הזרם העיוני בארץ ישראל היה רבי משה קורדוברו, שנולד בשנת רפ"ה (1525) להורים מגולי ספרד. מעמיק הזרם המעשי היה רבי יצחק בן שלמה לוריא האשכנזי, הידוע בשם "האר"י הקדוש", שנולד בירושלים בשנת רצ"ד (1534) להורים שהגרו מאירופה.

מענין, שמפיץ תורת הקבלה לפי התפישה הספרדית, היה דוקא איש פולין, רבי מתתיהו בן שלמה דלקרוט, תושב בריסק דליטא[149], ונושא דבר הקבלה המעשית לפי שיטת האר"י האשכנזי היה רבי ישראל סרוק הספרדי.

רבי מתתיהו דלקרוט יצא בשנת ש"י (1550) מפולין להשתלם במדעי הטבע והתכונה במכללת בולוניה, שם נפגש עם חכמי איטליה והופתע לשמוע מפיהם פרטים על קדושי עליון "שגלו כבשונו של עולם" ועל "המורה" הצעיר רבי משה קורדוברו שהכניס אור חדש בהבנת מסתרי הזוהר. גלויי תעלומות אלו מצאו חן בעיני המלומד הצעיר והוא נגש להסביר את יסודות הקבלה לעם. מלבד ספרים בחכמת הטבע והתכונה שהעתיק וערך מלטינית לעברית, כתב פירושים נרחבים לספרי הסוד, החתומים והסתומים, ביניהם לספר "שערי אורה" לרבי יוסף ן' גיקטיליא, שהוא בעצם מפתח לכללי הקבלה ולכנויי שמות הקדושים. בהקדמתו לספר הוא מתנצל על שרושם את הדברים לעצמו "כדי שיהיה לפני לזכרון לעת זקנתי מה שקבלתי בי בבחרותי מפי סופרים ומפי ספרים בהיותי נודד למרחקים למדינת איטליא בשנת יובילו ש"י למורא"[150]. הוא מסתמך בפירושו על הספרים "פתחי יה, שפע טל, פרדס, ומעין החכמה"[151]. ספריו לא ראו אור בחייו, רק בנו רבי יוסף, אב"ד בעיר שעברשין (שצ'ברשין) בוואהלין — פולין, הדפיס את הספר "שערי אורה" עם פירוש אביו בשנת שנ"ד ב ק ר א ק א. יתר הספרים נשארו בכתב יד ולא נדפסו עד היום. רבי מתתיהו היה קשור בקראקא גם ביחסי משפחה, כי נכדו אברהם משה מתתיהו, שנקרא על שם סבו, היה חתנו של "האלוף המרומם הראש כמו' זלמן ר' יעקב יואלש"[152] מקראקא ונתמנה שם בשנת ת"ה, בערך, לספרא דמתא.

בינתיים נפטר ר"מ קורדוברו בשנת ש"ל והוא בן ארבעים ושמונה שנה, האר"י ז"ל שהשתתף בהלויתו בצפת ראה "תרי עמודי דנורא מלוים אותו לפני המטה" ואמר עליו "משה אמת ותורתו אמת"[153]. שנתים אחריו בשנת של"ב נפטר גם האר"י במגפה השחורה כשנמלאו לו רק שלשים ושמונה שנה. עליו נאמר שהיה "קדוש כמלאכי השרת וברוב חכמתו וקדושתו זכה שהיה מתגלה אליו אליהו ז"ל בכל עת"[154].

149 ווטשטיין, דברים עתיקים סי' סז בהערה.

150 בהקדמה לס' "שערי אורה".

151 ר' מתתיהו היה רבו של בעל הלבוש המתאר אותו "איש אמונים מגדולי המקובלים האחרונים, ראש הרבנים".

152 ווטשטיין, דברים עתיקים, שם.

153 ר' יוסף אירגס, שומר אמונים סי' יז.

154 שם.

תורת האר"י וכתביו נשארו גנוזים בידי תלמידיו הקרובים ולא נודעו באירופה במשך שנים רבות, לעומת זאת התפשטה תורת רבי משה קורדוברו בכל הארצות והגיעה גם לקראקא. בשנת שמ"ב (1582), כשתים עשרה שנה אחרי פטירתו של הרמ"ק, יצא בנו ר' גדליה, צעיר כבן שמונה עשרה, לערי איטליא וכתבי אביו בידו. הוא סבב בערים והטיף לנהוג כמנהגי צפת "להשכים לבכות על החורבן ולהתפלל על הגאולה". הוא גם מצא נדיבים, שעזרו לו להדפיס בויניציה בשנת שמ"ן[155] את ספר היסוד של אביו "פרדס רמונים". שבשלשים ושנים שעריו הסביר את השקפותיו על עיקרי הקבלה ורזי החכמה הזאת. העתקים רבים שנעשו בכתב יד מספרו "אור יקר" נפוצו בארצות אירופה וגם בפולין ועשו רושם מפתיע על חוגים רבים. משום כך כשרק הופיע הספר "פרדס רמונים", שרבים חכו לו, אזל עד מהרה מן השוק ולא עברו שש שנים והספר הופיע ב ק ר א ק א בשנת שנ"ב במהדורה חדשה.

בשנה שלאחרית (שנ"ג) בא לאיטליה רבי ישראל סרוג, שרכש בכסף מלא מאות גליונות העתקים מכתבי האר"י, סבב בערי אירופה במשך שש שנים "קבע מדרשות בסוד ישרים" והפיץ את תורת הקבלה המעשית בהארה חדשה. אמנם יש מניחים[156] שמהר"י סרוק לא היה תלמידו של האר"י ולא הכיר אותו פנים אל פנים. הוא רק התעמק בכתביו, התלהב מתורתו ומשום כך נחשב כאחד "מגורי האר"י"[157]. השפעתו על המקובלים באירופה היתה גדולה מאד ותורת האר"י כבשה את הלבבות ונתקבלה בכל התפוצות.

אמנם מפיצי תורת הקבלה הזהירו לבל יהין איש להתחיל להתעסק בחכמה זו עד אשר יהיה "בקי במקרא לפי פשוטה ובמשנה ובגמרא וידע הדינים הנחוצים"[153], "כדי שלא יקרה לו כדרך שקרה לחוזה בכוכבים, הצופה בדברים עליונים ואינו מביט בגומא שתחת רגליו וסופו נופל בשוחה עמוקה"[159] וגם בשם הרמ"ק נמסר, "מנעו הקדמונים מלעסוק בנסתרות למי שלא מילא כרסו משנה ותלמוד, כי מאחר שלא ראה אור ה פ ל פ ו ל מימיו איך יוכל להבין תוכיות החכמה"[160].

רבים היו הנמשכים והנוהרים אחרי חכמה זו על כל גוניה ובקראקא עיר של חכמים וגדולי תורה היתה נפוצה מאד. גם רבני קראקא המפורסמים ראו אותה ראויה ליחידי סגולה ועסקו בה, אולם התנגדו בתוקף למסור סתרי תורה להמון עם. הרמ"א מעיד על עצמו "סהדי במרומים, שיראתי לדבר

155 בן יעקב רושם גם דפוס שלוניקי, חש"ד.

156 ג. שלום, ציון ת"ש ; א. יערי, שליחי א"י 151.

157 לעומת זאת פורסמו דברים בשם האר"י שר"י סרוג קבל "פה אל פה", בספר תעלומות חכמה ליש"ר מקנדיה.

158 י. אירגאס, שומר אמונים, בהצעה רביעית.

159 שם.

160 שם, ויכוח ראשון, סי' כה.

הרבה בדבר שאין לי בו ידיעה מקובלת" [161] ומתרעם על כך „שכל אחד קופץ ללמוד ענין הקבלה כי תאוה היא לעינים" [162], אבל הרמ"א בעצמו כתב פירוש לס' הזוהר [163] ומפרש כונות התפלה לפי כללי הקבלה להלכה ולמעשה בדרכי משה ובמפה שלו לשלחן ערוך [164]. גם הב"ח יצא בחריפות נגד רופא אחד מראשי הקהל באמסטרדם, על ששלח „יד לשונו" בחכמת הקבלה ואומר „דאין ספק שזה האיש חייב מיתה נידוי ושמתא, על שמלעיג על דברי חכמים ומדבר דופי על חכמת הקבלה שהיא מקור התורה ועיקרה" [165]. כן יש להזכיר את הרב משה מרדכי מרגליות, ששמש ברבנות קראקא למעלה מעשרים שנה ונפטר בשנת שע"ז (1617), ששני ספריו בקבלה נדפסו בקראקא, ספר חסדי ה' על שלש עשרה מדות בשנת שמ"ט [166] וזהר חדש עם מדרש הנעלם בשנת שס"ג [167]. גם הרב בעל התוספות יו"ט העריך מאד את חכמת הקבלה והשתמש במובאות מן הזוהר לבסוס דברי הלכה ואם כי לא נשאר אחריו ספר בחכמה זו, נאמנים עלינו דבריו של אחד מגדולי המקובלים, רבי משה זכות, שכתב עליו בהספדו „כל רז וכל סוד יהגה לבו". כן גם הרב אהרן שמואל קאידנובר, יליד ווילנא, אחד מגדולי הוראה ורבני קראקא, שכהן בה רק כחמש שנים ונפטר פתאום, בישיבת וועד הגליל בעירה חמילניק, בשנת תל"ו, „הראה את ידו החזקה גם בדרך האמת" [168] וספרו „ברכת שמואל" [169], על התורה, מלא צרופים בדרך הקבלה.

הרבנים הנזכרים שתורת הקבלה העסיקה אותם, בכל זאת לא העמידו אותה במרכז התענינותם ופעולתם החינוכית, או שהם ראו אותה כתורה שבלב, שליבא לפומא לא גליא, או שהשמיעו את רעיונותיהם בחוג מצומצם של נאמני תלמידיהם בלבד. אולם האירועים ההיסטוריים שאירעו בפולין, אחרי שהמלך זיגמונט השלישי ואזה עלה בשנת שמ"ז (1587) על כס המלוכה, גרמו לשינוי רדיקלי בחייהם הפנימיים של היהודים ובנושאי התענינותם הרוחנית. המלך הצעיר, ששעשועיו עמדו אצלו למעלה מעניני המלכות, היה קטולי קנאי, הנתון כולו להשפעת הישועיים מחנכיו. בראשית ממלכתו הותרה הרצועה ושונאי היהודים הרימו ראש, ליהודים שהיו מקורבים למלכות בתקופה שקדמה לו, לא נתן המלך כמעט דריסת רגל בחצרו. השפעתם של המנהיגים ירדה ופחד הקיף את יהודי פולין, שהרגישו ברע העומד להתרחש. המלך הוציא פקודה שאסור ליהודים לבנות בתי כנסת ללא רשות הכומרים, בקראקא הופיעו ספרים מלאי שטנה על היהודים ועל תורתם כתובים בידי סופרים ידועי שם, משוררים, ואנשי מדע, רבו גם עלילות הדם ובוצעו פסקי דין מות על יהודים שאשמתם „הוכחה".

כתוצאה מן המצב שנוצר התערער גם מצבם הכלכלי של היהודים, הרבה ישיבות נסגרו מחוסר אמצעים להחזקתם וליתר אסון פקדו מגפות את עיר היהודים הצפופה, העשירים ברחו, השאירו את העניים לאנחות ולמחסור ועל ידי כך התרופף המשטר הפנימי של הקהלה. באותה התקופה התפשטה תורת הקבלה המעשית בתופעתה העממית, שנשאה בקרבה את הגעגועים והתקוה לגאולה ונתנה את ההרגשה לכל יחיד שבהשתתפותו בעבודת אלקים לפי כונות סודיות תתקרב הגאולה הנכספת.

בתקופה קשה זו קמו לישראל שלשה רבנים, גדולי תורה מפורסמים, שהעמידו את עיקר דבריהם על דברי קבלה. הם עמודי התוך של תנועה רחבת השפעה, שהפכה תורה מופשטת לחיה שבמציאות, פילוסופיה מיסתורית לחוקי חיים. כשם שהיו פונים לרבנים בשאלות הנוגעות למצוות מסוימות כדי לקבל הדרכתם והכרעתם בעניני הלכה, כן היו פונים לאנשי קבלה בשאלות דומות, כדי לקבל תשובה והדרכה ברוח הקבלה. בשאלות כאלו פנו לרבי משה חגיז [170], לרבי ישעיה בסאן [171], לרבי יוסף אירגס [172] ואחרים, בענין מקום הנחת נר חנוכה, סוכה העשויה כמבוי מפולש, תפילין למנחה של ערב שבת, קדוש לבנה במוצאי שבת שחל ביום טוב וכדומה ושאלה מקראקא על דיני כתיבת ספר תירה לפי הקבלה.

רבי ישעיה הלוי איש הורביץ, רבי שמשון ב"ר פסח מאוסטרופולי ורבי נתן נטע שפירא המה שלשת הגדולים אנשי שם, שפתחו את שערי „חכמת האמת" לפני העם, כי „תכלית הידיעה היא לדעת אותם הסודות שעליהם אמר דוד המלך ע"ה גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך" [173]. שלשתם קיימו בנפשם אזהרת ראשונים ותורת הנגלה התמזגה בהם עם תורת הנסתר, הם עמדו בראש ישיבותיהם והרביצו תורת התלמוד ונושאי כליו למאות תלמידיהם, כיתר ראשי הישיבות. הם עסקו גם בפלפול והוראת איסור והיתר, מלאו תפקידים רבניים, אולם נוסף לזה, הסבירו את סודות הקבלה לתלמידים וחברים שהיו ראויים לכך מבחינה נפשית והכשרה גופנית. שלשתם פעלו בערי פולין ומתוך השפעה הדדית היו קשורים קשר אמיץ בעיר קראקא.

161 תורת העולה ח"ג פ"ד.

162 שם.

163 חיד"א, שם הגדולים אות מ' סי' צח.

164 שו"ע, או"ח הלכות ק"ש סא, א.

165 שו"ת ב"ח הישנות סי' ד'.

166 בן יעקב 751—196.

167 עם תוס, הגהות האר"י, בן יעקב 64,154.

168 חיד"א, מערכת גדולים ש' מס' 138.

169 עם הוספות מבנו צבי הירש בעל ס' קב הישר, פפד"מ תמ"ב.

170 לחם הפנים, קונטרס אחרון.

171 שומר אמונים לר"י אירגס, סי' ו.

172 שם י' שאלות ותשובות בקבלה בדרך הפלפול כפי שמקובל בברור שאלות הלכתיות.

173 שארית יוסף ויכוח ראשון, סי' א.

רבי ישעיה הלוי איש הורביץ ז״ל (השל״ה)

בשנת ש״ל (1570) נולד רבי ישעיה הלוי איש הורוביץ. בה בשנה ששקעה שמשו של המקובל רבי משה קורדוברו זרחה שמשו של האיש, שנועד היה להיות הממשיך בתורת הרמ״ק, לפתח אותה ולהפיצה בכל קהלות ישראל. הרב אברהם סג״ל הורביץ, אביו של רבי ישעיה, היה מתלמידיו המובהקים של הרמ״א בקראקא וגם את בנו שלח ללמוד בישיבותיה. בנעוריו, בהיותו כבן שבע עשרה, למד ר׳ ישעיה בישיבתו של מהר״ם מלובלין, ששמש בימים ההם (שמ״ז) רב ואב״ד בקראקא, ממנו הושפע גם ביחס ללמודי הקבלה וכל ימי חייו שמר אמונים לעיר זו. בשנת ש״ן (1590) בהיותו בן עשרים עבר ללבוב, עיר מגורי אביו, וכבר נודע שמו לתהלה „כגאון וצדיק יסוד עולם״ [174]. באותה שנה, למרות גילו הצעיר, חתם על תקנה כלל־ארצית, יחד עם שלשים רבנים גדולי הדור, ביניהם רבותיו רבי שלמה ב״ר יהודה (ר׳ ליבוש׳ס), המהר״ם מלובלין, ור׳ פלק כ״ץ בעל הסמ״ע, לצדם של אדירי התורה המהרש״א, ר׳ מרדכי יפה בעל הלבושים, רבי שמשון מקרמניץ, אחיו של המהר״ל, ר׳ משולם פייויש אב״ד קראקא, ר׳ יעקב כ״ץ בעל באר מים חיים ועוד [175].

בשנת של״ז יצא לאור בקראקא, ספר „ברית אברהם וחסד לאברהם״, על דרכי תשובה, תפלות ופירוש על שמונה פרקים לרמב״ם, הוא הספר הראשון של אביו שהופיע בדפוס ובשנת שנ״ז הדפיס רבי ישעיה, בקראקא, את ספרו השני של אביו „עמק ברכה״ עם הגהותיו, שאביו „צוה עליו להיות סניף למחברתו״ [176]. בהגהותיו אלו, שנכתבו טרם נמלאו לו עשרים ושבע שנים, כבר נראים אותות האיש המקובל וידיעותיו הנרחבות בחכמה זו. בשנת שנ״ט הציעה לו קהלת קראקא את כסא הרבנות ולא נענה להצעה ושוב הציעו לו אותה כהונה כשכבר ישב בפראג, טרם עלה לארץ ישראל. אם כי רבי ישעיה לא כהן למעשה ברבנות קראקא כי כבר התכונן לעזוב את אירופה, בכל זאת מתפאר רבי שבתי שפטיל בנו, בנשיאות זו ומונה את קראקא בין ארבע הערים „שהן עטרותיהן של כל הקהלות״ פרנקפורט, פראג, פוזנא וקראקא ששם אביו נקרא עליהן. בעלותו בשנת שפ״א לארץ ישראל, עבר את דמשק וחלב (אלפפו), נפגש שם עם רבי שמואל, בנו של ר׳ חיים ויטל, שבעזרתו הכיר את כתבי האר״י במקורם ומאז שילב את תורת האר״י עם תורת הרמ״ק. שתי התפישות האלו מהוות מקורות־יסוד לספרו הענקי „שני לוחות הברית״, שגמר את כתיבתו בארץ ישראל בשנת שפ״ג (1623). הספר יצא לאור באמסטרדם בשנת „הקדש״ (ת״ט), על ידי בנו ר׳ שבתי שפטיל, רב ודרשן בפוזנא, שצרף בסופו ספר שלם בשם „ווי העמודים״ שבענוותנותו קרא לו „הקדמה״ לספר אביו. שם הספר נצמד למחברו ומאז הוא נקרא „השל״ה הקדוש״. הרבה רמזים נרמזו לקורות חייו ונאמר עליו כי נשמתו היתה בבחינת נשמתה של רות ונתנו סימן לכך, שכל פסוקי מגלת רות מתחילים באות ו״ו, מלבד הפסוקים המרמזים על שמו של ר׳ „ישעיה בן[ן] א[ברהם] ל[וי]״ [177]. על ספר זה התחנכו ומתחנכים רבבות מישראל עד היום הזה, מוצאים בו עדוד ומקורות למחשבה והדרכה לאורח חיים. גם בנו ר׳ שבתי שפטיל העריך מאד את למוד הקבלה וצוה לבניו „אחרי שתמלאו את כרסכם בתלמוד ובפוסקים הנני מצווכם שתלמדו חכמת הקבלה, כי אין אדם ירא שמים מי שאינו לומד חכמה זו״, הוא מיעץ להם להשתמש בספרים „שפע טל מתחילה ועד סוף וכו׳ ויהיה לכם ספר הפרדס כשלחן ערוך האחזו בה ובה תדבקו ולא תזוזו ממנה עד שתגמרו כמה פעמים״ [178].

בעצם ימי הזעם והאנדרלמוסיה, של גזרות ת״ח ות״ט יצא לאור ספר „השל״ה״. דכאון ויאוש, מבוכה ואכזבה מלאו את הלבבות, הקהלות נהרסו, אלפי מגורשים, פצועים, אל־מנות ויתומים נדדו למצוא להם מנוחה ויד הקהלות בארצות המערב היתה קצרה לעזור להם. ברוח נסערה קבלו היהודים את הספר החדש שנשא להם דברי נחמה ועדוד והכניס בלבם אמונה ותקוה לגאולת אדם מסבלותיו.

על רקע של מאורעות ימינו, יש משום אקטואליות בדבריו של רבי שבתי שפטל בצוואתו מן הימים ההם: „בהיות כי ידוע החורבן השלישי שנעשה בימינו בשנת ת״ח לאלף הששי שהיה הרג רב בעו״ה (בעוונותינו הרבים) ממש היה דומה לחורבן הראשון והשני, אוי נא לנו כי חטאנו והיה בעתים הללו תערובת רב בעו״ה ומה שחכמי הדור יכלו לתקן עשו ומה שלא היה אפשר היו נשארים בתערובת וכו׳״.

ספר השל״ה הוא ספר אהבה וקדושה, שנתקבל באהבה וברטט על ידי כל עדת בני ישראל, כספרדים כאשכנזים, וזה שמו לעולם „השל״ה הקדוש״.

המגיד רבי שמשון מאוסטרופולי הי״ד

העמוד השני שתנועת „חכמת האמת״ נשענה עליו, היה הקדוש רבי שמשון „בן מרנא ורבנא מהור״ר פסח״, הידוע בשם המגיד מאוסטרופולי. הוא הורה את תורתו בעיירה פולנאה שבוואהלין והתפרסם בימיו כאיש קדוש שהרבה אגדות נרקמו סביביו. הוא השפיע שתורת הקבלה, לפי תפי־שת האר״י תתפשט ותתפוש מקום מאד חשוב ביהדות פולין. אין הרבה חומר היסטורי על מוצאו, מוריו, פעולותיו וקורות חייו מלבד מספר הערות, רמזים וידיעות מקוטעות המפוזרים במקורות שונים. יש יסוד להניח שאביו ר׳ פסח קארציר (מעיר קורץ), היה בנו של הרב שמשון [179] בן

174 פנקס ועד ארבע ארצות להיילפרין דף 65.

175 שם.

176 בהקדמת הספר.

177 סדר הדורות לר׳ יחיאל היילפרין בהשמטות.

178 צוואת ר׳ שפטל בסוף ס׳ ברית אברהם מאבי השל״ה.

179 לא שמעון. ראה היילפרין פנקס ד״א 65.

בצלאל, הגאון מקרמניץ, אחיו של מהר״ל מפראג [180] ונקרא על שמו. מבני משפחתו שנשארו בחיים אחרי שואת ת״ח ידועים לנו בנו ר׳ פסח [181], שבידו נשארו קצת מכתבי אביו, אחיו ר׳ שמואל מבראד [182], גיסו ר׳ יצחק [183], בעל אחותו ובן אחותו פסח, תלמיד חכם ומקובל „מגיד״ בבית המדרש בזאלקוו בשנת תס״ט, הוא שסידר את ספר „דן ידין״ לדפוס. מלבד אלו יש להזכיר את הרב יהושע (יושע) בן יוסף, רבה של קראקא, בעל מגיני שלמה, שהיה קרובו וידידו „בהיותו עצמי ובשרי ואהבת עולם אהבתיו״ [184] וגם את רבי משה בן יהושע העשל מהמבורג קרובו, שעמד אתו בקשרי מכ־תבים [185] (ש״ב). על תלמידיו נמנה הרב נתן נטע הנובר, בעל ס׳ „יון מצולה״, שדרש בקראקא בבית הכנסת בשנת ת״ו, בדיני סוכה [186] והסביר את מאמרי חז״ל ע״פ פרד״ס.

רבי שמשון מעיד על עצמו „מנעורי למדתי ועמדתי והתבוננתי להבין ולהשכיל בחכמה הרמה, חכמת הקבלה הקדושה והצלולה ממקור המקובלים ומלכם בראשם רבי שמעון בן יוחאי ז״ל בספר הזוהר והתקונים״ [187]. מדבריו אלו משתמע שעיקר התענינותו מנעוריו היתה הקבלה, אולם הוא חתר להגיע למקורות הקדומים ביותר ולפרש את המקו־מות הסתומים לפי ההשראה „מן העזר האמתי שזכני״. לשם כך חפש אחרי ספרי קבלה נדירים שנמצאו בכתבי יד בידי יחידי סגולה, ושנזכרו בספרי ראשונים. בין היתר השתוקק לראות את הספר „פרח ציץ״ ורושם בכתביו „חפשתי את הספר חיפוש ירושלים, בקשתיו ולא זכיתי לספר זה כלל״ [188]. אבל לא כל כתב יד נתקבל על ידו כמקורי שיש לתת בו אמון. הוא היה בוחן ובודק מתחילה את תכנו וקובע את ערכו. כך הוא מעיר בנוגע לספר „מגדנות״: „פשפשתי חפוש אחרי חפוש בחפוש ירושלים אחרי ספר זה ולא זכיתי לראותו ואיני יודע מי הקדוש חברו וכתבו, השם יאיר עיני ויזכני לראותו. לשמע אזן שמעתי וראיתי שחברו הקדוש והטהור רבי יהודה הנשיא וראיתי ספר זה ואמרו לי שהוא הוא, אבל אינו״ [189].

ידיעה נאמנה אחת מפי תלמידו ר׳ נתן נטע, שהיה עד ראיה לפרעות ולשואה בשנות ת״ח ות״ט, מעידה שבין הרוגי פולנאה היה „איש אחד חכם ונבון ומקובל אלקי ושמו מהור״ר שמשון מק״ק אוסטרופולי ובא מלאך המגיד אליו בכל יום ולמד עמו סתרי תורה ואמר לו המגיד לפני הגזרות שיעשו תשובה גדולה שלא תבוא הגזרה הרעה ודרש כמה פעמים בבתי כנסיות והזהיר לעם שיעשו תשובה על הצרה שלא תבוא וכן עשו תשובה גדולה בכל הקהלות ולא הועילה כי כבר נחתמה הגזרה, וכאשר באו האויבים וצרו על העיר נכנס המקובל לבית הכנסת ושלש מאות בעלי בתים עמו, כלם חכמים גדולים וכלם מלובשים בתכריכין ובטליתות על ראשיהם ועסקו בתפלה גדולה עד שבאו האויבים לעיר ונהרגו כלם בבית הכנסת על אדמת קודש״ [190]. בעיר זו נהרגו אז כעשרת אלפים נפש מישראל וביניהם גם ר׳ משה אשכנזי, אביו של ר׳ נתן נטע הנובר.

רמז לכך נמצא בדברי הר״ש עצמו בפסקא האומרת „ביום ב׳ פרשת בשלח ת״ה לפ״ק נגלה לי על מה שאמרו רז״ל גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד״, והוא מסביר כדרכו על פי תורת הסוד את רעיון התשובה באותה שעה והוא מסיים „ושאר הסוד יראתי לגשת לפני מ״כ (מעלת כבודו) והאל הקדוש יכפר בעדי״ [191]. כנראה, שזהו קטע ממכתב שנשלח לאחד ממקורביו ששמו לא פורש.

הר״ש הוכר כמומחה לקבלת האר״י וכשנתקשו להבין מאמר פלאי בדברי חז״ל היו פונים אליו ומבקשים לפענח את הסוד הכמוס והחתום. כן פנו אליו מקראקא מלובלין ומ־כמה קהלות אחרות בפולין. קרובו הרב יושע „המושל בגבורתו בק״ק קראקא״ [192] שאל ממנו לפרש מדרש הנעלם, שגם המקובל המפורסם בעל מגלה העמוקות מקראקא הת־קשה בו וכתב „שהוא סתום וחתום עד ביאת מורה צדק״ [193]. בתשובתו לשאלה מעיר הר״ש מאוסטרופולי, כי „כמה קדו־שים דרשוני ושאלוני לבאר להם היטיב״ אולם הוא לא נענה להם, רק לקרובו החביב הוא מפרש את הדברים הס־תומים. את מכתבו הוא מסיים „והוא פלאי והוא רחום יכפר״. לא תמיד היה מוכן לגלות סתרי תורה אפילו לעוסקים בהתמדה בתורת הקבלה, הרבה פעמים הוא מפסיק את ההסבר ואומר „ואין להרהר בסוד נורא נפלא זה״ ולפעמים מוסיף „יש בזה סוד נורא ומה אעשה נדר נדרתי שלא לגלותו״. על פי רוב הוא מפנה את המעיינים לאחד מספריו, „שעוד לאלקי מלין, רזין דרזין בספר מחנה דן״ [194].

את שמות ספריו שיצאו מתחת ידו הוא מזכיר ומפנה אליהם מפעם לפעם והם: „דן ידין״ על ספר קרניים, המיוחס לרבי אהרן מעיר גולה קרדינא, וכפי קבלת הר״ש חובר על ידי רבי יצחק סגי־נהור ראש המקובלים, בנו של

180 מגלת יוחסין למהר״ל מפראג 28.

181 קרניים, לבוב תר״י, לקוטי שושנים דף ל, ע״ב.

182 בשער הספר, דפוס זאלקוו.

183 בשער הספר ובהסכמת הרב מזאלקוו. גם ב„קריה נשגבה״ לשלמה בובר.

184 בלקוטי שושנים דף כט.

185 שם.

186 הדרוש הופיע בצורת ספר בשם „טעמי סוכה״ אמסטרדם, תי״ב ושוב בקראקא שנת תרס״ב.

187 בהקדמה לקרניים.

188 דן ידין לס׳ קרניים, מאמר ה.

189 שם ח׳

190 יון מצולה, ויניציה, תי״ג.

191 לקוטי שושנים (לבוב, תר״י) כט ע״ב.

192 שם.

193 שם.

194 „דן ידין״ מאמר יב.

הראב״ד[195], ״מחנה דן״ על הזוהר, ״בן מנוח״ על האידרות, שבו ״רזין דרזין וסתרי פלאות בתורת אלקינו״, ״שמש נוגה״ פירוש על שערי אורה לר״י ן׳ גיקטיליא, ״נזיר אלקים״, ״שמש ומגן״ ״ויזרח שמש״, וספר ״מנחה שלוחה״[196]. רוב רובם של החיבורים האלו נעלמו במהומות ופרעות ת״ח ות״ט, רק ספר אחד שלם ויחידי ״דן ידין״ נשאר לפליטה. הספר הופיע בכמה מהדורות ועם פירושים לפירושו, ביניהם אחד בשנת תקס״ה בזיטומיר, בשם ״פרשת אליעזר״, שחברו הרב אליעזר פישל, נכדו של הרב רבי יצחק חריף, אב״ד ב ק ר א ק א. מלקטים שונים עסקו בלקוט דברי הר״ש, שמועותיו ואמרותיו שבעל פה והדפיסום בספרים, אבל ספק גדול אם כל המאמרים האלו הם מקוריים ומלבו של הקדוש יצאו, ויש להתיחס עליהם בהסתיגות. גם המוציאים לאור עצמם מבני משפחתו, מודים שנתנו לספר תוספות דברים משלהם[197].

הספר דן ידין, יחד עם הטקסט של ס׳ קרניים נדפס לרא־שונה בשנת תס״ט בזאלקוו בעשרים ושמונה דפים (40), ללא סימון העמודים, בהדפסה מטושטשת על ניר מתפורר. בסוף הספר הוסיפו קונטרס אחרון בשם ״לקוטי שושנים מכתבי הרב המקובל האלהי מוהר״ר שמשון מאוסטרפליא הי״ד״. הספר הוא נדיר ויקר המציאות ורצוי להעתיק כאן את תוכן השער, שסולף וקוצר על ידי המהדירים:

״ספר קרנים, אשר חברו ויסדו הקדוש האלקי בוצינא דקרדוניתא מוהר״ר אהרן מעיר גולה קרדינא בעל ספר אגרות הטעמים והספר הזה מעט הכמות ורב האיכות והוא סתום וחתום מאד והעיר ה׳ ברוח קדשו את איש קדוש יאמר לו המקובל הגדול ה״ה הרב מוהר״ר שמשון בהרב מוהר״ר פסח שנהרג על קש״י בשנת ת״ח הי״ד ועשה פירוש נפלא על ספר קרנים וקרא אותו בשם דן ידין והובא לבית הדפוס על ידי בן אחותו של הרב מוהרר״ש, הרב המגיד דבה״מ קדישא דק״ק זאלקווא מוהר״ר פסח בהרב מוהר״ר יצחק זצ״ל, גם ליקט שושנים חידושים נפלאין מתורת אלקינו מכתבי דודו מהרר״ש הנ״ל, עוד הוסיף מדלי׳ לכבוד דודו קונטרס אחרון דרושים לכל חפ־ציהם בלשון צח ובהיר מיוסד על פי זהר ותקונים ושארי מקובלים והדר מפרש בביאור פסח מעין דוגמא של מעלה ספר הקדוש הנ״ל. וע״י מתעסק בקדשי׳ האלוף התורני מוהר״ר פסח במוהר״ר שמואל מק״ק בראד אחיו של המקובל מהר״ש. פה ק״ק זאלקוו״ (ללא שנת ההדפסה).

אחרי הסכמת הרב אברהם ב״ר מרדכי רבה של זאלקוו נאמר ״בגזרת נח״ש שלא להדפיס כ ל ל אפילו חוץ למדינה בלתי ידיעת הרב המגיד הנ״ל״. איסור ההדפסה לא הוגבל לזמן מסויים כפי שנהוג בספרים אחרים.

הספר הופיע במהדורה שניה באמסטרדם, בשנת תקכ״ה, על ידי ר׳ יצחק אייזיק, שטרח ״לאסוף עוד שאר כתבים נפרדים מהרב המקובל הנ״ל״ בהסכמת הרב רבי שאול מאמסטרדם. בהוצאה זו הוסיף המהדיר כמה מאמרים לקונ־טרס ״לקוטי שושנים״, שבדפוס ראשון אינם.

לפני התוספות הקדים המהדיר הערה קצרה. ״אמר הצעיר אייזיק א״ש, בהיותי עסוק במלאכת הקודש אנה ה׳ לידי איזו חידושים מהרב המקובל בעל המחבר זלל״ה אשר לא נדפסו בראשונים, לא חסתי על הוני לכבוד קוני ואזרתי כגבור חלצי להוציאם לאור עולם״. הערה זאת נעלמה עם המהדו־רות שבאו לאחרי כן והדברים נתערבבו ביחד.

אחדים ממכתבי המגיד מאוסטרופולי, שנשלחו לאנשים שונים נתגלו במשך הימים ונוצלו למטרות שונות. שמעון די גילדר (זקנו של היינע), השליח מצפת, הדפיס בשנת תק״ך באמסטרדם מכתב בדף אחד בצורת קמיע והפיץ אותו באירופה. בכותרת נאמר ״זה הכתב נמצא בקונטרסים של המקובל האלהי מוהר״ר שמשון מאוסטרפל זצ״ל״ והמשך בכתב רש״י ״הובא מארץ הקדושה על ידי החכם המרומם כמוה״ר שמעון די גילדיר שי׳ חד מתושבי עיה״ק צפת תוב״ב״[198].

המכתב מתחיל בדברי שלום ״לרבני וגאוני ארץ, גודרי גדר ועומדים בפרץ וכו׳ כל חד וחד לפום חורפיה מקשי ומתרץ וכו׳״. תוכן הכתב מקיף ביאור לסימני דצ״ך עד״ש באח״ב ובתוכו נאמר בין השאר ״והנה מ״ו קדוש ישראל כתב דברים אלו פלאות הם וסתומים וחתומים סגור ואין פורש וכבר שאלוני גדולי ישראל לבאר להם דברי האר״י ז״ל ולא הגדתי, ומגודל אהבתי דמר אגלה רזא דנא מה דאיתגלי לי בחלום בחזותא דלילה בנפל תרדמה על כל האנ־שים והוא רחום יכפר״ אחרי שהמגיד מסביר לפי דרכו את הכונות הטמורות בצירופי מלים ואותיות הוא גומר את מכתבו בדברי שלום, אולם כאן מופיעה תוספת בכתב רש״י המב־טיחה לכל מעיין בסוד זה אפילו פעם אחת בכוונה ובכל ערבי פסחים מובטח שיהא מוצל כל אותה השנה מכל מכ־שול ומיתה משונה וכו׳. את הכתב הזה עם הסיום העתיקו בספרים שונים (גם הורודצקי), אבל כנראה שזו היא תוספת שהוסיף השליח ולא מעצם כתב היד של הר״ש, כיון שאין זאת דרכו של המגיד הקדוש לכתוב בצורה כזאת ולתת הבטחות מסוג זה.

כשנתים לאחר שהופיעה המהדורה האמסטרדמית של הס׳ קרניים, הדפיסו בזאלקוו בשנת תקכ״ז חוברת מיוחדת בשם ״לקוטים״, ובה המאמרים שהוסיף ר׳ אייזיק א״ש במהדורה שלו, מבלי לגלות את המקור. יתר על כן בשער החוברת נאמר ״שלא היה לעולמים והיה גנוז ונעלם מעיני כל

---

195 קרניים בהקדמה.

196 שם, מאמר יד.

197 בשער הספר דפוס ראשון, זאלקוו.

198 הדף שהוא יקר המציאות נמצא בספריה הלאומית בירושלים, ראה א. יערי, שלוחי א״י, 448.

ונמצא אצל איש אחד בזאלקווא בכתב ישן נושן". אותה החוברת ללא שינוי הופיעה שוב בזאלקווא בשנת תקנ"ט.

שמו של המגיד הקדוש מאוסטרופולי נישא עד היום על שפתים כשם פלאי ומסתורי, הוא שפענח סודות עמוקים בתורת האר"י בצורה מפליאה ומפתיעה והלת קודש נקשרה לזכרו עד היום הזה.

רבי נתן נטע שפירא ז"ל (מגלה עמוקות)

העמוד השלישי בפלטרין של מלך, היה הגאון רבי נתן נטע בן שלמה שפירא, הידוע בשם „מגלה עמוקות". מסתורין וקדושה אפפה את אישיותו עוד בימי חייו. הוא „המאור הגדול שהאיר עיני הגולה" 199, „איש אלקי קדוש מן הקדמונים" 200 אשר משא חייו היה קודש לחכמת הנסתר. מוצאו מהוראדנא, מקום, שסבו רבי נתן בן שמשון כהן ברבנות. כתב מספר ספרים, ביניהם החבור „אמרי שפר" על רש"י ונפטר בשנת של"ז. שבע שנים אחרי פטירתו (שמ"ה) נולד נכדו, שנקרא על שמו, ובזה נסתמו המקורות לתולדותיו וקורות ימי נעוריו לוטים בערפל. לא ידוע לנו דבר על מולדתו, רבותיו וחבריו. גם אין לקבוע בדיוק מתי הגיע לקראקא, שם נשא לאשה את רוזה בת ר' משה ר' יעקלש 201 אחד מפרנסי העיר ונדבניה. גם לא ידוע אם היא היתה אשתו הראשונה. בנו בכורו שלמה, שנקרא על שם אביו של רבי נתן נולד בשנת שע"ז, כשרבי נתן היה כבר בן שלשים ואחד ובאותה שנה נתקבל לראש ישיבה ודרשן בקהלת קראקא, במקומו של המקובל רבי משה מרדכי מרגליות, שנפטר לעולמו. יש יסוד להניח, שרבי נתן לן באהלה של תורה בבית קודמו וממנו קבל הדרכה במסתרי הקבלה, ואולי הוא מסר לו את ההקדמות הסודיות, שמהם בנה את בנין חייו ורקם את רקמת מחשבותיו. חותנו העשיר בנה, במיוחד בשביל חתנו, מקוה טהרה ובית כנסת „על הגבעה", בו היה רבי נתן מתיחד ועוסק בתורה יומם ולילה, ואמרו שבחלונותיו לא כבה האור מעולם. מנהג צפת, שהובא לאירופה על ידי רבי גדליה בן רבנו משה קורדוברו, לערוך תקון חצות ולבכות על החורבן, הגיע גם לקראקא ורבי נתן קבל עליו את הנוהג הזה „נתן זמירות בלילה על חורבן אריאל ועיר המהוללה" 202. לתלמידיו בישיבה הרביץ תורת הנגלה בדרכי החילוקים והפלפול, כבטוי בנו „בקופא דמחטא עייל פילא, אם משכחת תורה הדרא בפלפולא" 203. התלמוד ומפרשיו היו שגורים בפיו והיה מרצה לתלמידיו גם את דברי הרי"ף והטור בעל־פה. אולם כשהופיע מדי שבת בשבתו לדרוש ברבים בבית מדרשו או בבית הכנסת העתיק, השתמש בתבלינין של תורת הנסתר „בפשטים מתוקים

199 צמח דוד ח"א 59.

200 מן המצבה, לוחות זכרון 10.

201 בלבן 267 H.Z.K.I.

202 מגלה עמוקות לפ' ואתחנן בהקדמה.

203 שם.

וחדודים עמק הסודים 204, אותיות טעמים ונקודים, דברים אשר לא שמעה אזן מעולם מגידים" 205, הוא קשר כתרים לאותיות ועל צרופי מלים ומספרם בנה בנין מחשבת וגילה עמוקות. הדרשות מלאות הכסופים ודמיון כבשו את לבות המאזינים ונתרבו העוסקים בחכמה זו וגם בני נוער נמשכו אחרי הגילויים המסתוריים, מושפעים מן האוירה בבית הורים ובבית רבן. בנו העילוי שלמה, בהיותו כבן שבע, השמיע כבר דברי קבלה ברבים, כעדות אביו „דרשה זו דרש בני היניק, השם יגדלו לתורה ולמעשים טובים שלמה שיחי' בחצר קאסווא 206 שנת שפ"ג, כשהיינו שם מפני אף ה' דבר בנו והוא היה כבן שבע שנים יהי רצון שיגדל ויחזיק בתורת ה' כל הימים" 207. כל שירותיו ותפקידיו הצבוריים מילא שלא על מנת לקבל פרס, כי חותנו סיפק לו כל צרכיו, כמליצת בנו „מיהב יהיב, משקל לא שקיל ורודף שלמונים". יתר על כן הוא החזיק במוסדות הצדקה והקדיש כלי קודש ואריגים יקרי ערך לבית הכנסת, ביניהם מס של כסף, פרוכת ומעילים ברקמת זהב ומרגליות. בדרשותיו הוא שלב תורת הנגלה עם תורת הנסתר והיה נוהג לצטט דברים בשם אומרם. כך הזכיר דברי זקנו רבי נתן מהוראדנא 208, דברי רבי משה מרדכי מרגליות 209 (מבלי לתאר אותו בשם רבי), גם מילי דאורייתא בשם חמיו 210 ובענוותנותו גם בשם תלמידיו 211. מבחינת התודעה המציאותית של החיים היה עולמו אחיד, לכל צעד ולכל פעולה בעולם הזה יש שורש והארה בעולם העליון ומשום כך כל דיני התורה עד הוראת אחרון הפוסקים נתנו מתוך השראה עליונה והוא גילה את יסודות ההלכה בעיקרי הקבלה. לדוגמא, הסימן להכשרת נקב בריאה לפי צורה דומה לאות כף, פשוטה או כפופה 212, הוא הסביר על פי כוונת שרשי האותיות וצורתן, ברמז לפסוק יגיע „כפ־ך" כי תאכל, אשריך וטוב לך. את דרשותיו קשר במאורעות אקטואליים שקרו בימיו והסביר אותם כדרכו ברמזים מבוססים על חשובי אותיות בפסוקים, גימטריאות ונוטריקון. כך הופיע בבית הכנסת העתיק באחרון של פסח שנת שפ"ג „שנשרפו בתים רבים פה ק"ק קראקא לילה ראשון של חול המועד, יותר מנו"ן בתים של אבנים" 213. הוא פונה אל „העדה הנאמנה, האהובה והחשובה", משלב את דבריו בדברי בעל העקדה והזוהר ומדבר על לבות בני עדתו לנחמם. אנו מוצאים גם דברי הספד על

204 מליצה לפי בראשית יד, י. סודים — במקום סודות.

205 מגלה עמוקות, שם.

206 כפר ליד קראקא, ששמה נמלטו בעת המגפה בשנת 1623.

207 מגלה עמוקות על התורה פרשת בא.

208 שם פרשת פנחס, בלק ועוד.

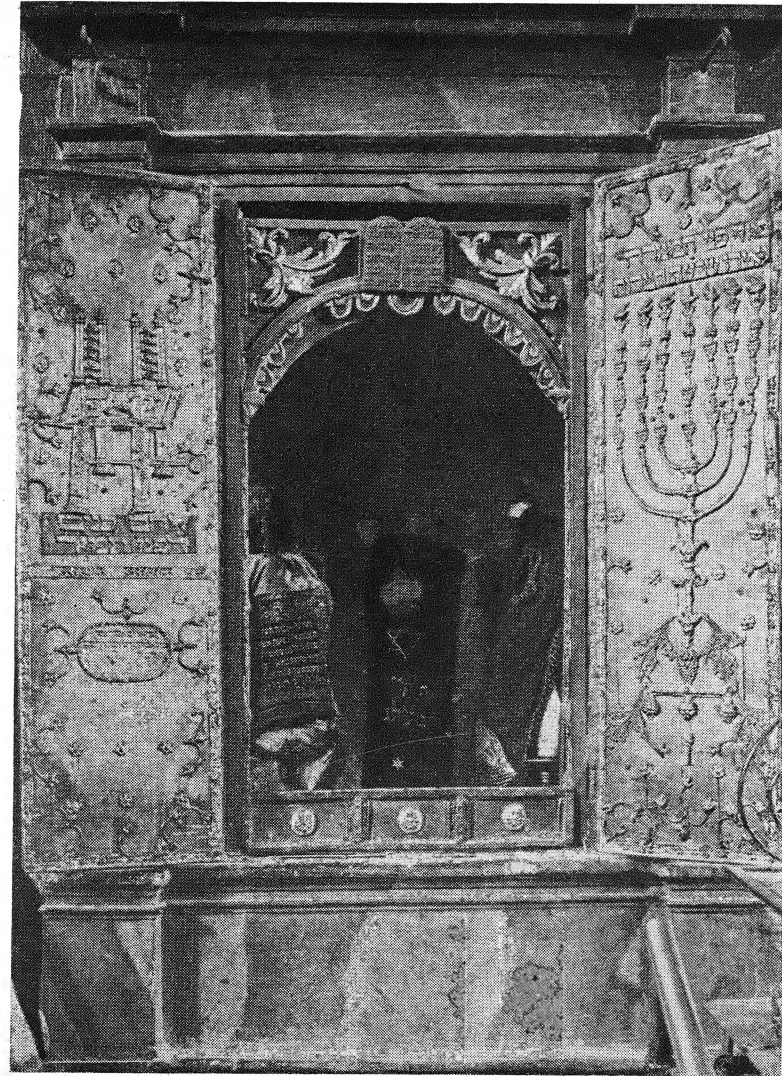
209 שם, וישלח.

210 שם בא „ולפי דברי חמי שתירץ ב' קושיות כאחד".

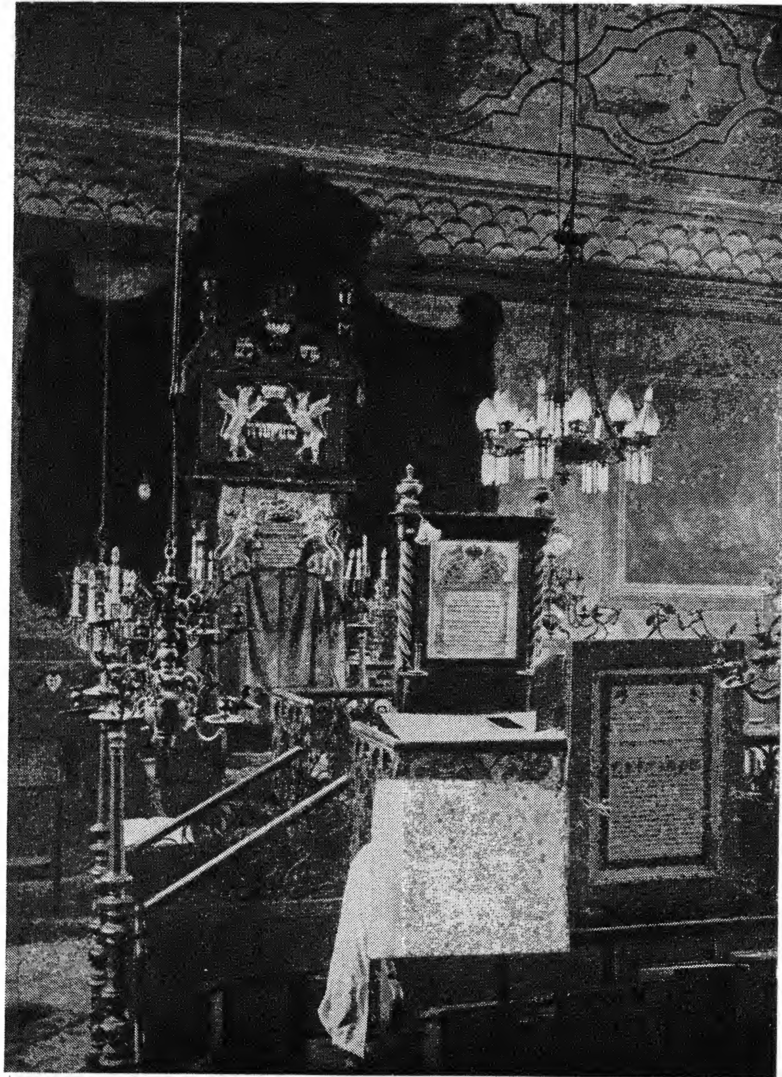
211 שם, דרוש לפסח ד"ה ד' בנים.

212 הרמ"א שו"ע יו"ד לו סעיף ח'.

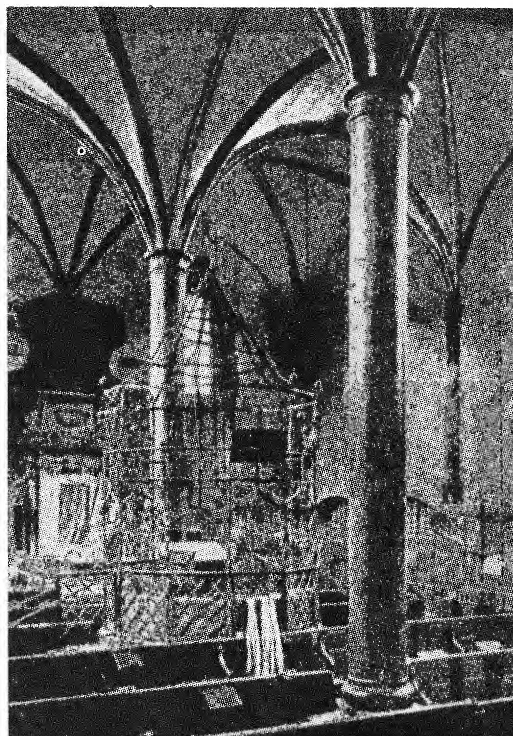
213 מגלה עמוקות על התורה, שמיני, דרוש לפסח.

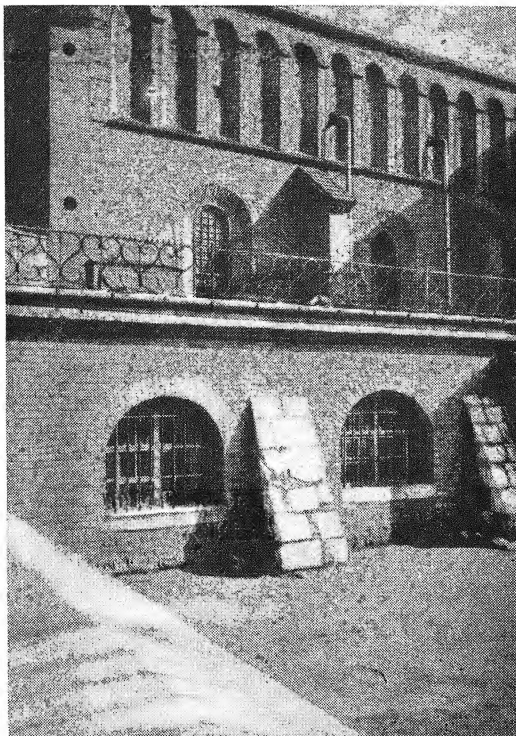
ביהכ״נ הגבוה, ארון הקודש (פתוח)

בית הכנסת הגבוה (רח׳ יוזפה 38), מסוף המאה הט״ז

פנים ביהכ"נ הישן

בית הכנסת הישן — צד מערב

מעילי ספרי תורה של ביהכ"נ הישן, משנת תס"ז—תקל"ז (1678—1777)

השל״ה שנפטר בשנת שמ״ט, שבהמשך דבריו הוא מקונן „שקשה סילוק הצדיקים כאלו נסתלקה השמש באמצע היום" 214. הוא גם הלך בדרך קודמו הרב מרגליות וחיבר סליחה למותו הטרגי של הקדוש אשר אנשיל, שנהרג ביום שבת הגדול שנת שצ״א בעלילת דם ברחובות קראקא. הסליחה נדפסה בקראקא באותה שנה ובמשך הרבה שנים נאמרה בכל בתי הכנסת ביום הגזרה 215. גם התקינו תפלת אל מלא רחמים לזכר נשמתו „של ר׳ אשר ב״ר מרדכי שמסר גופו ונפשו לאל חי" 216.

עוד בהיות רבי נתן מתהלך בין החיים כבר נרקמו נפלאות על קדושת חייו „ואמרו שנגלה אליו אליהו ז״ל" 217 וגם בנו רבי שלמה מספר, שפעם בעריכת תקון חצות לפי כוונות האר״י, הוא „שר בשירים בנגון שמנגנים שרפי עילא, בשלש משמרות הלילה, כאשר אליו נגלה, איש לבוש אדרת שער כולה, והגיד לו דברי אלה, כך וכך מקוננים פמליא של מעלה ועין בעין ראה אותו נצב וקמה" 218.

חמשה עשר ספרים בנגלה ובנסתר כתב רבי נתן נטע ז״ל. מהם שבעה על התורה, חלק מן הספרים הופיע בדפוס וחלק נשאר בכתובים. פירוש על הזוהר נדפס עוד בחייו (לובלין שפ״ג), „חידושים לרי״ף" הופיעו באמסטרדם (ת״פ) ואחרי כן כתוספת למהדורות של הש״ס. „מגלה עמוקות", הסבר ברנ״ב אופנים לתפלת משה רבנו „אעברה נא" בפרשת ואתחנן, הופיע בקראקא (שצ״ו). לפי המסורת התכונן הרב לכתוב אלף אופנים, רק פתאום כבה האור בחלונותיו „ויאמר ה׳ אליו רב לך אל תוסף עוד לגלות, יותר מרנ״ב ר״ב ל״ך עולות, ולראש הפסגה עלה" 219. ספר שלם ובו אלף הסברים לאל״ף זעירא שבמלת „ויקרא", מן הספר הזה, שבעל סדר הדורות ראה אותו, נשאר רק קטע של שמונים ושלשה אופנים שנדפסו בספר „מגלה עמוקות" 220 על התורה, והופיע בלבוב אחרי מאה וששים שנה (תקנ״ה) בהתענינותו המיוחדת של הרב הגאון אפרים זלמן מרגליות מבראד. ספר „תורת נתן" על התורה, שהוא מזכיר אותו בשם „חבורא קדמאה", נשאר בכ״י.

הרבה מכתביו של הרב היו „מפוזרים בידי זרים" 221, שעוד בימי חייו פרסמו אותם בדפוס שלא ברשות ומבלי לגלות את מקורם, גם המדפיסים בסדילקוב נצלו, את שמו המפורסם והציבו את שם ספרו „מגלה עמוקות" בראשי הדפים לספר „ישמח ישראל" לרבי ישראל שמואל קלהורי מקראקא, כדי שירבו עליו הקונים 222.

בי״ג מנחם אב, שצ״ג השיב את נשמתו אל על והוא בן ארבעים ושמונה. קהלת קראקא התאבלה על רבה הנערץ שנסתלק בדמי ימיו וכתבו על מצבתו:

„פה נטמן איש קדוש מן הקדמונים
מגלה עמוקות 223 רזין ומטמונים
שאומרים עליו שדבר עם אליהו
פנים אל פנים".

רבי יושע חריף בן יוסף ז״ל (מגיני שלמה)

תורת הקבלה וחכמת הרזים התבצרה בקראקא והקיפה חוגי צבור רבים ובעיקר גדולה היתה השפעתה בצמרת הקהלה, שרוב חבריה היו רבנים, תלמידי חכמים ואנשי מעלה. לפיכך כל פעם שעמדה על הפרק בחירת רב או ראש ישיבה חדש, התקשו המנהיגים למצוא רועה רוחני שיתאים לרוחם. אחרי פטירת בעל „מגלה עמוקות" נשארה משרת ראש הישיבה פנויה ורבי יואל סירקש בעל הב״ח, מילא גם את התפקיד הזה. כעבור שש שנים ובעל הב״ח נחלש מרוב ימים, בחרה הקהלה ברבי יהושע בן יוסף לעמוד בראש הישיבה.

רבי יהושע, נולד בוילנא לאביו ר׳ יוסף בשנת שנ״ג בערך, תלמיד מהר״ם מלובלין והסמ״ע. שמש ברבנות בהרבה קהלות וביניהן בהורדנא ולבוב. גדול היה בתורה, בנגלה ובנסתר, עמד בקשרים עם קודמו, בעל „מגלה עמוקות", שהתפעל מבקיאותו וחריפותו והרבה עליו שבחים „מימיו נאמנים, מעין גנים, שפתותיו שושנים ופלפולא חריפתא" 224, ועם קרובו המקובל המגיד ר׳ שמשון מאוסטרופולי בעיוני קבלה. עם בואו לקראקא התחבב מיד על התושבים ואם כי לא נבחר לאב״ד, בכל זאת היה הוא „המושל בגבורתו" 225 הקובע והמכריע בכל עניני הצבור. כקודמו גם הוא לא קבל שכר מקופת הקהל, כי בן למשפחה אמידה היה והורה הוראתו לשם שמים. כשגדלה הישיבה בימיו ונתרבו תלמידיה נתקבל בשנת ת״ד הרב רבי יו״ט ליפמן העליר, בעל תוספות יו״ט, לראש מתיבתא „נוסף לגאון רבי יהושע, אשר כבר זרח באור תורתו שם" 226, אולם הרב רבי יהושע ויתר על כבודו והסכים שחברו יבחר לאב״ד, כדי שיזכה בהכנסות המיועדות לרב העיר שיספיקו להחזקת ביתו. שניהם המשיכו בכהונתם בעת ובעונה אחת, הראשון כראש ישיבה והשני כאב״ד.

בתורתו והכרעותיו היה עצמאי ולוחם לאמתה של תורה, בהתלהב מאבק תלמודי לא נרתע מלהכנס לוכוח מעמיק

---

214 שם, וירא.
215 בלבן 180, H.Z.K.I.
216 בפנקס של בית הכנסת הגבוה, ווטשטיין לתולדות ישראל וחכמיו; בלבן, שם.
217 צמח דוד ח״א 59.
218 מגלה עמוקות ואתחנן, הקדמה.
219 שם.
220 ראה הערה בפר׳ ויקרא.
221 הקדמה למגלה עמוקות.
222 דמביצר, כלילת יופי ח״א דף כה.
223 „מגלה עמוקות" בגימטריה „ר׳ נתן" (700), הקדמה.
224 שו״ת פני יהושע ח״ב סי׳ מח.
225 ממכתב ר״ש מאוסטרופולי בלקוטי שושנים.
226 „מגלת איבה".

ונוקב ולפעמים בצורה חריפה גם עם חבריו ועם גדולים בשנים ממנו, והוא מעיד על עצמו „כי מנעורי לא שבתי מפני קול דברים" 227. בימי נעוריו בוילנא למד בצוותא עם רבי מאיר כ"ץ, אביו של רבי שבתי רפפורט בעל הש"ך „ועשו תנאי ביניהם, שלא לעיין ברש"י ותוספות, כי אם ללמוד ולהבין צורתא דשמעתתא בעיון שכלם, עד מקום שידם מגעת. הגאון רבי יהושע היה תמיד מכוון לפירוש רש"י והגאון רבי מאיר לפירוש התוספות וכך החזיקו כל ימיהם" 228.

רבי יהושע ב"ר יוסף ראה את עצמו קשור קשר מיסתורי עם אישיותו של רש"י וקבע מטרה לעצמו לתרץ התמיהות שבתוספות לגבי פירושו של רש"י. חידושיו בשטח זה רשם בספר, שהופיע לאחר פטירתו בשם „מגיני שלמה" 229. נכדו ר' אליקים געץ, דיין בפוזנא, כותב בהקדמתו לספר, „דעו נא רבותי כי הגאון אא"ז הגיד באזני תלמידיו בחייו, שהגאון רש"י ז"ל בא אליו והראה תמונתו בעצמו ובכבודו לפניו בשמחה גדולה ואמר לו בזה לשון, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא בשביל שאתה מציל אותי מפי האריות והכפירים, גבורים חריפים בעלי תוספות ז"ל, אתיא לקבלך לעולם הבא עם כל תלמידי" ובהמשך דבריו הוא מוסיף ואומר „וכך הוה, שקודם מיתתו כחצי שעה שכבה נ"י (נר ישראל), היו אצלו גדולי ק"ק קראקא ואמר לפניהם בז"ל, פנו מקום לרבנו מאור עינינו הגאון רש"י ז"ל, רבנו שלמה יצחקי בא אלי וכל קדושיו עמו וקבלני בשמחה להראות לי דרך החיים כאשר עמדתי לימינו תמיד לתרץ קושיות התוספות". בסוף דבריו הוא מעיד „באזני שמעתי ואבותינו ספרו לנו שיודעים הדבר הזה על בוריו כהוויתן בק"ק קראקא וספרו לי אנשי אמת שם בדרך הפלגה גדולה" 230.

ספרי הגאון רבי יהושע ב"ר יוסף לא הופיעו בדפוס בחיי המחבר, גם בנו רבי משה ששמש בדיינות בקראקא למעלה מארבעים שנה לא הצליח להוציא לאור את ספרי אביו, למרות שחותנו „האלוף הראש והמנהיג ר' מרדכי ח"ר" 231, מפרנסי קראקא במשך שלשים שנה, הבטיח בשנת ת"ט לתת לחתנו הלואה של אלף זהובים למטרה זו 232. הספר „מגיני שלמה" יצא לאור רק לאחרי ששים ושש שנה (תע"ד) באמסטרדם על ידי נינו הרב אליקים געץ, דיין בפוזן 233 שם המחבר וספרו היה „גלוי וידוע בקראקא הבירה, נזר ועטרה לכל פלוניא ואיי הגרמניא, שם זרח שמשו" 234 ועד מהרה אזל והיה ליקר המציאות. לא עברו עשרים שנה והספר הופיע בשנת תצ"ג בזאלקוו במהדורה שניה. בשנת תק"א הופיע הספר במהדורה שלישית בויניציה, בדפוס הרופא יצחק פואה, שעסק גם במסחר ספרים. בדברי הפתיחה נאמר „יסדו הנשר הגדול מופת הדור וכו' המקובל האלקי החסיד והענו". המהדיר והמפיץ את הספר היה הרב יעקב לונדין 235 מליסא בעל המחבר ספר „הסתערות מלך הנגב עם מלך הצפון" 236 בהסכמת רבני ישיבת ויניציא המעידים „שתלמידי חכמים יסובבו לבקש מהם ולא ימצאו אחד מעיר ושנים ממשפחה בכל קצות האדמה". חותם בשמם הרב יצחק ב"ר אשר פאציפיקו ראש הישיבה 237. הספר הופיע ברשיון הצנזור ובהסכמת האינקויזיטור בויניציאה.

אוסף התשובות שלו נשמר, בגנזים במשך שנים רבות. בשנת תק"ה הדפיס נכדו הרב יעקב קאפל כ"ץ (חתנו של ר' אליקים געץ) באמסטרדם חלק מהם בשם „שו"ת פני יהושע" (52 דפים). יתר הכ"י נשמר בעקד הספרים של הרא"ז מרגליות מבראד, שפרסם מספר תשובות בספרו „בית אפרים". בשנת תר"ך הופיע בלבוב החלק השני של התשובות באותו השם.

רבי יושע ב"ר יוסף, כפי שהזכרנו, היה איש קבלה, הוא כתב פירוש לספר „עשרה מאמרות" לרמ"ע מפאנו ומאות גליונות חדושים בנגלה ובנסתר. גורל חלק מכתביו היה כגורל כתבי קודמו, בעל מגלה עמוקות, ידי זרים שלטו בהם וראו אור לא בשם מחברם 237*.

רבי יהושע נפטר בקראקא ביום כ"ז מנחם אב שנת ת"ח, בה בשנה שקרובו וידידו המגיד מאוסטרופולי נפל חלל מידי מרצחים.

מצבתו התפוררה והוקמה מחדש בשנת תקנ"ו על ידי נכדיו ועליה היה חרות: „פ. נ. אדומו"ר מופת דורנו גאון תפארתנו הגאון מו"ה יהושע בן מ' יוסף זצ"ל".

המצבה נהרסה בתקופת שלטון הנאצים.

הערצה לרש"י בקראקא

פירוש רש"י לתורה ולתלמוד נתקבל בכל תפוצות ישראל כתורה שלמה, כפירוש מוסמך שאין להרהר אחריו, כי „הרי מלאים כל הפוסקים לאלפים ולרבבות, שרבנו שלמה האיר

227 שו"ת פני יהושע ח"ב סי' ד.

228 הקדמה לס' לקוטים לר' זליג מרגליות, עיר הצדק 68.

229 אמסטרדם, תע"ד.

230 הקדמה למגיני שלמה.

231 הוא בן הרב חיים מנחם מן אב"ד ווינה חתנו של בעל משאת בנימין, דמביצר, כלילת יופי ח"ב, עה בהערה.

232 שם.

233 הסכמה בישיבת ודא"א שנת ת"ס „חד חד מבני עליה הרב הגדול אליקום געץ דיין ור"י דק"ק פוזנן".

334 בדברי הסיום של הוצאת ויניציאה.

335 ב"ר משה יהודה חזן מלונדון חתנו ותלמידו של הרב בעל סמיכת חכמים.

236 אמסטרדם, תצ"ז, תוכחת מוסר בדרך שיר, „הספר לא עלה לרצון לכל אנשי דורו" תולדות גדולי איטליה, גירונדי 124.

237 כנראה שהמהדיר חשב להוסיף גם מדברי עצמו לספר, כפי שרומז בדברי הסיום. אולם רבני ויניציה הסכימו להדפסה בתנאי „להדפיס הספר בעיר זו בלי שום תוספת כי אם בצלם ובדמות הספר אשר הראנו".

237* בהקדמה לס' מגיני שלמה ושו"ת פני יהושע.

עיני כל ישראל ועל חכמתו ותורתו העולם עומד" 238. לא זו בלבד שדבריו בנויים על הדיוק, התבונה וההגיון, אלא אף „כמקובל נאמן" 239 הוא „חיבר החבור שלו ברוח הקודש 240 ולזה הוסיף בן השל"ה ר' שפטל „וקבלה בידנו שמי שאומר „יש חסרון ברש"י יש חסרון במוחו" 241. אולם בקראקא היתה זיקה מיוחדת לפירוש רש"י ויחס של חיבה והערצה לאישיותו.

הרבה רבנים וגאונים, ראשי ישיבות הנהיגו מסורת בישי־בותיהם ללמוד בעצמם עם תלמידיהם את פרשת השבוע עם פירוש רש"י ולא לסמוך על עוזריהם. ובתקנות קראקא משנת שצ"ח הוקבע במפורש „לא ללמד שום פירוש אחר רק פירוש רש"י שהוא הפירוש הנכון על פי פשוטו של מקרא ועל פי האמת" 242, משום כך נהגו להטיל חובה זו בכתב הרבנות שנתן לרב בעת הבחרו לומר ארבעה „חלו־קים" לשבוע, מלבד זאת עליו ללמד לתלמידיו פרשת הש־בוע עם פירוש רש"י ז"ל" 243.

גם בעלי בתים לומדי תורה היו עוסקים בקראקא בלמוד רש"י בעיון ובפירושים לפירושו והתנהלו וכוחים על כל דיוק שבדבריו. הויכוחים נמשכו גם בבית הכנסת בעת התפלה וקריאת התורה, מה שהיה למורת רוח לרבים מבין המתפללים. כך מתלונן הרב ישראל יחיאל הכהן רפאפורט על מתפללי ביהכ"נ העתיק בקראקא, המרבים להתווכח בפי־רושי המקרא ובפרט בביאורי רש"י ז"ל בשעת התפילה ובש־עת קריאת התורה ומפריעים על־ידי כך ליתר המתפללים 244.

גם הרב המגיד הקדוש רבי שמשון מאוסטרופולי, ראה את פירוש רש"י כמקודש ביותר והסביר את המלים בראשי תיבות לפי כללי הקבלה.

„מה שהקשו מפרשי התורה הקדמונים ז"ל שבפרשת שופ־טים (כי יהיה בך אביון) נתן תתן פירש רש"י ז"ל „אפילו מאה פעמים" ובפסוק פתוח תפתח כתב רש"י ז"ל „אפילו כמה פעמים" וכו', כי נחה רוח הקודש על רש"י לכתוב גבי נתן תתן לשון מאה פעמים כי הוא סוד תרי נונין, תרין ההין, סוד מאה עלמין קדישין טמרין גנזין, אבל גבי פתיחה נחה רוח הקודש על רש"י לכתוב לשון כמה פעמים, בראשי תבות „כתר מלכות הוד" שעם הצנורות הנ"ל" 245.

גילויים ויזואליים־מיסתוריים דומים לזו שהזכרתי 245*, מופיעים גם במקורות שונים מאותה תקופה ולפניה.

238 שו"ת מהרי"ק סי' קעא.

239 מטפחת סופרים ליעב"ץ דף ח.

240 של"ה, מס' שבועות.

241 וי העמודים, עמוד התורה ס"ה.

242 מתקנות הקהל משנת שנ"ה. בלבן, יאהרבוך, כרכים 10—11.

243 דעת קדושים, יתרון דעת ע' ט.

244 ראה לעיל הערה 55.

245 דן ידין מאמר ח'.

*245 לעיל עמ' 154.

רבי אברהם בן רבי יחיאל מגזע רש"י 246, העתיק כתב יד עתיק „שחיבר ותיקן ר' שלמה 247 זצ"ל אבי האלוף מהר"י קולון ז"ל על פי כ"ד שמות שהביא השערי אורה בשער הראשון וז"ל אני ראיתי שכתב רבינו התייר 248 הגדול שלמה, נראה לאחר מותו אל בן הרב ר' מאיר 249 ואמר לו באתי ללמדך עיקר וכלל גדול בשם המיוחד ופירושו הוא היה הוה ויהיה 250 ובדבר הזה תבין כי אין לי רשות עוד לעמוד אצלך". הדברים הסתומים והנפלאים האלו מת־בארים ממגלת הסתרים של ר' חיים ויטל שכתב: „לאחר מותו (של רש"י) בא בחלום לבן בתו רבנו שמואל 251 והקיצו ואמר לו אני שלמה זקנך קום ורחץ בנקיון כפיך ותלמד ממני קריאת שם הנעלם כי הכל למדתיך חוץ מזה וכן עשה וישב אצלו בממשות אבל לא ראהו ולמדו ואמר לו תבין הפירוש בטוב כי אין לי רשות עוד לעכב" 252.

כשם שהר"ש מאוסטרופולי דרש נוטריקון לדברי רש"י, כך טרחו אחרים מבעלי הקבלה, לדקדק במלים, שלכאורה הן פשוטות ומסבירות פשוטו של מקרא בהטעמה דקדוקית ולפרש אותן ברמזים סודיים. לדוגמא, בפסוק „ויתנכלו אותו להמיתו" 253 פירש רש"י „אותו, כמו אתו עמו כלומר אליו" לדברים אלו הוסיף מקובל קדמון „ויתהלך חנוך את האלקים ואיננו כי לקח אותו אלקים וגו' ותרא אותו כי טוב בשביל הליכתו ויהיה בהיפך למידתו חנוך למטטרון שלשה שבועות ויהיו כל ימי חנוך חמש וששים שנה ושלש מאות שנה כמנין יום לשנה מטטרון לשון מטרוניתא אתו כמו עמו ר"ל מדתו כמו בריתי היתה אתו ואתו כמו עמו כמו שרמז ותראהו את הילד בוכה, היה לו לכתוב ותראה את הילד בוכה אלא כמו עמו וא"כ נער בוכה וה"ק ילד מעיקרא ואח"כ נער בוכה".

בקשר למאמר סתום זה נמסר ספור פלאי בשם המקובל נחמן בן שמואל 254 שנמצא בכתב יד ונזכר במקורות שונים.

„אני נחמן בר שמואל הולך רכיל ומגלה סוד על רש"י ע"ה הצדיק היה צנוע, ויתנכלו אותו כמו אתו עמו כלומר אליו כיון בזה הצדיק רש"י ע"ה ויתנכלו אותו בו' אותו רמז למה חנוך נעשה מטטרו"ן אותו חנוך נעשה כמו אתו מי שיודע זה הכוון יודע מה בכיית הנער אצל מרע"ה ומי שאומר בכייה זו היתה בלי כוונה אז אתה מעכב תחיית המתים ולא תוכל להמציא שום רפואה אם לא תתן עיניך

246 אביו זקנו של הרש"ל.

247 למשפחת טרבוט, ג"כ מצאצאי רש"י.

248 ראה בבא קמא קטז, ב ברש"י: „ולא בדברי תורה בלבד היה שלמה תייר", וקהלת רבה א, לג.

249 חתנו של רש"י, אביו של הרשב"ם.

250 ראה רשב"ם שמות ג, טו.

251 הוא רבנו שמואל בן מאיר (הרשב"ם).

252 שם הגדולים לחיד"א ערך רש"י.

253 בראשית לז, יח.

254 ראה שם הגדולים בערכו.

באות חנוך בן ירד שאלו ר׳ ישמעאל ור׳ נחמני למטטרו׳ן למה זכית להיות גדול מכל צבא מרום אמר לפי ששמי חנוך בן ירד וסימן לדבר חנוך לנער על פי דרכו וזה האות שעל יוד מעול׳ מכל אותיות שבתורה חוץ משמות הקדושים ותמנה מספר שנותיו ותמנה כל צרכיך ואומר אני נחמן ב״ר שמואל שהלכתי על קברו של אותו צדיק רש״י ע״ה הייתי בועט ברגלי והייתי מרעיש כל קברו ויצא מעט עשן מקברו ונרתעתי לאחורי וראיתי פיסת יד של אש וז״ל אם התרעתי לגלות לך ויתנכלו אותו כמו אתו עמו כלומר אלין מי התיר לך ומיד הלכתי בפחי נפש. ומיד כשהלכתי ד׳ אמות לאחורי שמעתי קול דממה דקה תשחיר עיניך בתענית ואם לאו אין לך תקנה כי כל האותיות כלומר אליו צועקים עליך למרום ומיד כשהלכתי לביתי פגע בי נחש והיה כתוב על ראשו כל ערל וטמא לא יאכל בו. מיד בכיתי בכיה גדולה ואמרתי בלבי הרי שום דבר טמא ופיגול לא בא לידי ומיד הלכתי ושטחתי על קברו של אותו צדיק כל הלילה ומפלגות הלילה שמעתי קול קורא אלי לאו אתה דומה לרש״י שהיה מוסר את עצמו ונפשו על דברי תורה והירבה תורה בישראל וכמעט שננעלו ממך שערי דמעות. אמרתי ח״ו אין לי תקנה, מיד הראו לי מן השמים תעסוק באלדד ומידד אז תתוקן עיותך ואז תזכה לידע אמאי נקרא משה רבנו ע״ה קפילא בסעודה של דוד המע״ה, ואז תעשה ריוח והצלה לך ולכל ישראל, אמרתי מה ענין שמיטין אצל הר סיני ר״ל מה ענין יוסף אצל אלדד ומידד ואשתומם אל המראות ואין מבין. שמתי נפשי בכפי ואמרתי בבכי ובמר נפשי אם אני ת״ח בעיניך זכני בכל אלה ולמדני כי הצדיקים במיתתם קרויים חיים מיד ראיתי ביטוטי ר״ל נצוצי של אש יוצאים מקברו של רש״י ע״ה ונפק כרוז ואומרת תשמע דברי רש״י בעצמו פא״פ וז״ל, אני שלמה ב״ר יצחק התעניתי כמנין תרי״ג תעניות רצופים חוץ משבתות ויו״ט עד שהוצאתי הדבר לאור והוצאתי מכח אל הפועל וכשחברתי פירושי הגדול על התורה שבכתב ועל תורה שבע״פ ופמליה של מעלה מוצאים נחת רוח בדברי ותרתין ועשרין שנין הוה מפלפל מטטרו׳ן עם הקב״ה ולא היה נחת רוח למטטרו׳ן שר הפנים עד שבא בן עמרם ותיקן הדברים וז״ל של מרע״ה אשריך שלמה בר יצחק שכל מגמת פניך לשם שמים, ויתנכלו אותו כבר נתתי חלקם של אברהם יצחק ויעקב אתו עמו נתתי בחלקי כלומר אליו נתתי חלקו של הקב״ה ומי שיודע זה הוא יודע הפלוגתא של הקב״ה עם מטטרו׳ן, אבל האות של ירד קח בידך והתיו של ויתנכלו אז תעשה שלום בין יוסף ובין אחיו בעולם הזה ובעולם הבא יוסף מחציו ותיו מלא והא׳ מורה י״ה שהוא ראש גם תדע למה אמר יהודה דוקא להביא הכתנת לאביו ואז תדע ג״כ גלגול עצמות של יהודא במדבר מ׳ שנה וסימן לכל זה שהקב״ה ית״ש עוסק בכל יום בב׳ של בראשית ובלמד של לעיני כל ישראל. וכשהלכתי מקברו בשעת הנחת תפילין מצאתי כתוב על התפילין שלי כל מי שאינו יודע החילוק בין הסרת טבעת של פרעה שנתן ליוסף ובין הסרת טבעת של אחשורוש שנתן להמן אל יהא עוסק בנסתרות הללו אם נתינת טבעת מורה על כי לא נתן על זו רק להמן ר״ל להימן והוא נענש על מחשבתו הרעה אשר חשב ולכן נפרע ממרום מיד מדה במדה ודינו בחנק כל מי שגס דינו בחנק, מיד מילתא בלבי נטרית עד יום מותו ובעת מיתתו השתחויתי ג׳ פעמים נגד השכינה ושמעתי בין כל ההשתחויות אומר אלמלא הוציא שם בן נח לאברהם לחם ויין באותה הסעודה אז לא נהרג משיח בן יוסף במלחמת גוג ומגוג לזה הצער בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה דוק ותתן צרי למכתך ומרגוע לנפשך״.

הפירוש הרזי הזה לדברי רש״י וספור הפלאים הקשור בו נזכר ונדפס בהרבה מקומות. הרב הגאון אברהם הכהן רפאפורט שרנצלש מקראקא[255] העתיק אותו בשלמותו בספרו „איתן האזרחי״[256] מה שקבל בהעתקה על ידי „ר׳ זלמן הכותב מבריסק דליטא״[257], שהוא קבל אותו ממעתיקים מתוך „ספר ישן נושן בק״ק קרמניץ״ ובקשר למקור זה נזכר שם שמו של „הרב ר׳ שמשון אב״ד דק״ק״[258]. שם מובא גם קיום נכונותה של ההעתקה על ידי הרב אברהם ב״ר יחיאל[259]. החיד״א ידע כבר את הסיפור הזה ומזכירו ב„שם הגדולים״[260], בערך רש״י, ששמע „מפה קדוש רב מופלג שקיבל מרבו״, בהסתמך גם על תוספת ל„מאמר העתים״ של הרמ״ע מפאנו[261] הפירוש עם חלק מן הספור נדפס בספר קרניים (אמסטרדם תקכ״ז), בסוף הקונטרס „לקוטי שושנים״, עם הערה „מצאתי כתוב באמתחת מקובל גדול״ ואחריו מופיע הקטע הזה בכל המהדורות. הרב המגיד מקוזניץ כתב פירוש למאמר הפלאי[262] ונדפס כתוס׳ לס׳ „צרור המור״ לרבי אברהם סבע[263] ובס׳ „תשועת חיים״[264] ועוד. גם נמסר בשם האדמו״ר מקאמארנא ספור נוסף בדבר פטירתו של רש״י בקשר עם מאמר זה[265].

שש מאות שנות מאבק ותקוה, הוד חיים ותהפוכות גורל נאצרו בין חומות בית־הכנסת ישן־עתיק זה. נר תמיד

---

255 נולד בקראקא שמ״ה, נפטר לבוב ת״א, גיסו של ר׳ אייזיק ר׳ יעקלש מקראקא.

256 דפוס אוסטראה תקנ״ו, פרשת וישב.

257 כנראה „שלמה זלמן ספרא דמתא״ מבריסק דליטא חתום על תקנות משנת שצ״ט, ראה פנקס המדינה, לדובנוב, 81.

258 הגאון רבי שמשון בן בצלאל אחיו של המהר״ל.

259 עליו — בעמוד הקודם.

260 נדפס לראשונה בליוורנו תקל״ד.

261 דיהרנפורט, תנ״ג.

262 עבודת ישראל פ׳ וישב, יאזפאף תר״ג.

263 הוצאת ואלדן ורשה תרמ״ט.

264 לובלין תרנ״ג.

265 קליינמן, זכרון לראשונים פיטרקוב תרע״ב.

של מסורת אבות לא כבה בו מאז הקמתו ונחלת קדומים זו הנחיל דור לדור, עד אשר עלה הכורת ופרץ הצורר הנאצי, נעץ את צפרניו בחומות הבית וזעזע אותו. כל שכית החמדה, כל האוסף העשיר של חפצי אומנות וקדושה חולל ונשדד, החלונות והשערים נעקרו וכל הציוד העתיק נהרס עד תומו. החומות עתיקות הימים והאתיקה העוטרת אותן נשרדו, אבל הקירות הפנימיות נהרסו והתקרה המקומרת נפרצה בחלקה והיתה למפולת אבן. הגשמים והשלגים חדרו פנימה ועשבים עלו בערמות העפר והסיד שהצטברו בפנים הבית. נדם קול תורה ותפלה, נתערטל הבית ואין בא בשעריו.

בחצר בית הכנסת לצד הכניסה, בצעו הנאצים משפט מות רצחני על לוחמים פולניים, שנקברו בו במקום וצלב ברזל הוקם על קברם. ועד הקהלות שקם בפולין אחרי תבוסת הגרמנים ושחרורה של קראקא, חשב לשקם את הבית ולהשיב לו את תפארתו, אבל לא נמצאו האמצעים למטרה זו, כי להקמת הבנין, הגג והקמרון בצורתם המקורית, נדרשה הכנה מדויקת לפי התכניות, שטרם נמצאו וכסף רב.

בשנת 1957 נגשה הממשלה הפולנית לשקם את בית־הכנסת, להקימו מחורבנו ולהחזיר לו את צורתו המקורית. לפי התכנית יוקדש הבית לבית נכות לדברי ימי יהודי פולין [266].

שושלת המנהיגות הרוחנית

טרם נחרבו וחוסלו לחלוטין מרכזי התורה בספרד, באשכנז וברוסיה הדרומית, כבר נפתחו ישיבות בודדות בערי פולין. הראשונה, בשנת רל״ד (1474) [268], בפוזן, במערבה של המדינה, על ידי הרב משה בן יצחק סג״ל ממינץ, שנמלט מבמברג לפולין מחמת הגזרות באשכנז [269] ובאותה תקופה נוסדה ישיבה גם בלבוב, במזרחה של הארץ, בהנהגתו של הרב לוי בן יצחק קיקניש, „מגזע יונה הנביא״ [270], שנפטר בשנת רס״ג (1503). השפעת שתי ישיבות אלו היתה מוגבלת למקומותיהן בלבד. בראשן, אמנם, עמדו רבנים זקני תורה, ידועי שם, שגדולה היתה מעלתם בהוראה, אולם לא הם שיצרו את תקופת הזוהר והתהלה של יהדות פולין. לעטרה זו זכתה קראקא, הודות לרב הצעיר, איש המרץ, חריף ואמיץ רוח, ששמו יעקב פולאק. צעיר מאד לימים היה, כשהגיע לקראקא מישיבתו של רבי יעקב מרגליות מנירנברג ובעזרת משפחתו הקים את הישיבה הראשונה בעירו. והימים ימי תקופת הריניסנס, תקופת המהפכה הרוחנית, „שהאינדיבידואליות היתה לאחת מסימניה הבולטים ביותר״. התנועה הזאת, שקמה באיטליה והקיפה את כל ארצות אירופה, היא שהעמיקה את תודעת יעודו ותחושת בטחונו האישי של הפרט, הוציאה אותו מריתמת השיגרה ועוררה בו שאיפה לעצמאות מחשבתית. על אף ההסתגרות של החברה היהודית, מרצון ומאונס, במשטר חיים מוחלט, חדרה האוירה החדשה גם לתוך תחומיה של הקהלה היהודית והשפיעה עליה מרוחה. גם רבי יעקב פולאק הושפע בכוון חיובי מן התנועה הזאת, שרשומה היה ניכר בכל שטחי החיים ותכונות הריניסנס „עינים גלויות ולשון שנונה״ דבקו גם בו. אולם הוא לא התעלם מן הגורמים השליליים שבתנועה זו, גורמים העלולים להעביר את היהודים מדרכם המסורתית, הסלולה והמקובלת מדורות, ולקרבם לתרבות זרה, שסופה התבוללות בסביבה הלא יהודית. משום כך שקד על טוהר המדות ולחם בכל כח השפעתו נגד כל נדנוד של שינוי בחיי היהודים ובמנהגי ישראל. על אנשים ששינו את לבושם ונעלו נעלים עם עקב מגולה, או ששמו כפפות על ידיהם לפי אפנת הגויים בימים ההם, הוא דרש את הפסוק „אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים על תנדני״ [271].

מבית מדרשו של רבי יעקב פולאק יצא תלמידו המובהק, ר׳ שלום שכנא, יליד לובלין, שנשלח על ידי הוריו ללמוד תורה בקראקא, וכשחזר לביתו נתקבל לרב הכולל בעיר מולדתו בהיותו גם הוא צעיר לימים. גם הוא הקים ישיבה „ששמה יצא מסוף העולם עד סופו״, המשיך בה בשיטת רבו והעמיד תלמידים ותלמידי תלמידים שעצבו את דמותה של יהדות פולין. בין התלמידים האלו היה תלמידו־חתנו רבי משה איסרלש, יליד קראקא, שבשובו אליה הקים ישיבה ועמד בראשה בהיותו גם הוא כרבותיו בעצם כח נעוריו, טרם שהגיע לשנת השלשים לימי חייו.

הרבנים הגאונים האלו, שלשתם בני טפוחיה של קראקא, המה שושלת התפארת של המנהיגות הרוחנית של יהדות פולין בראשית פרישת כנפיה. המה צעירי הרוח ועשירי הנפש, שחוננו בתכונות של תקופת ההתחדשות והשתיתו אותן בתחומי היהדות. הם גם כננו את הציר קראקא־לובלין שנעשה לציר יסודי בהשכלה התורתית רבת הענפים על כל שלבי התפתחותה. מבתי מדרשיהם יצאו מנהיגי הדורות מבססי השלטון העצמאי, שדרשו עליו „לא יסור שבט מיהודה״ והציבו משמרות לתורה במדינת פולין, שהשפעתן הקיפה את עולם היהדות כולה.

הרמ״א ומשפחתו

הרמ״א נולד בקראקא בשנת ר״פ בערך (1520) לאביו ר׳ ישראל ולאמו מלכה דינה, שמוצא שניהם מאשכנז. הורי אביו, ממשפחת אוירבך, באו מרטיסבורן והורי אמו מברנדבורג. ר׳ ישראל אביו, הנקרא איסרל לאזרש, על שם חותנו אלעזר שרנצל, תלמיד חכם היה, פרנס ומנהיג הקהלה

266 גם בית הכנסת מיסודו של משפחת בוצ׳ין־פאפרש משנת 1620 ישוקם ובו יאורגן בית־נכות לזכר השואה.

268 שו״ת מהר״ם מינץ סי׳ קיד.

269 יש המאחרים את זמן פתיחת הישיבה לשנת רנ״ט.

270 באבר, אנשי שם סי׳ שמא העתק המצבה.

271 תהלים לו, יב, וראה ב״ח או״ח סי׳ צא.

בקראקא במשך שנים רבות. הוא הצטיין בכשרון מסחרי ונהל עסקים נרחבים בעיקר מחוץ לעיר מושבו. בא בקשרי מסחר עם בית המלכות ונתלווה למלך זיגמונט אויגוסט בנסיעותיו.

כשהאוכלוסיה בגיטו גדלה והלכה ובית העלמין הקטן, שבאמצע הרחוב, נתמלא עד אפס מקום, קנתה הקהלה, בשנת רצ״ג (1533), חלקת אדמה מאחורי הבתים והקדישה אותה לבית קברות. אולם הממשלה סרבה לתת הסכמתה לפתיחתו עד שנת שי״א, בה פרצה המגפה (חולירע) בקראקא, שהפילה חללים רבים. בין המתים במגפה, שנמשכה למעלה משנתיים, היו שלשה מבני משפחת ר׳ ישראל, הקרובים ביותר.

ביום י״א סיון שנת שי״ב „היתה זאת הבהלה״ וכלתו הרבנית גאלדה בת הרב שלום שכנא מלובלין, אשת הרמ״א, נפטרה בדמי ימיה, בשנת העשרים לימי חייה. על מצבתה היה כתוב:

„הוי על שבר בת עמי והלילה
איכה יועם הזהב הסגולה
הרבנית מרת גאלדא ז״ל
בת מהר״ר שכנא י״ץ ראש הגולה,
בכל מעשיה ומדותיה היתה מהוללה
בת עשרים כבת מאה לא נמצא בה עולה
לזכרונה הטוב תוקם זאת מצבת אבן על תלה
עד יקומו שוכני עפר בגילה
שנת שי״ב לפר״ק י״א ימים לירח סיון
היתה זאת הבהלה״.
תנצב״ה עם שצ״ע בגן עדן אמן סלה״ [272].

עברו רק שבועים וגם אמו גיטל, בת ר׳ משה אוירבך, הלכה לעולמה ביום כ״ז סיון [273]. כעבור שבעה חדשים שוב ירד אסון על ביתו ואשתו מלכה דינה נסתלקה ביום עשרה בטבת שנת שי״ג. את הכתבה למצבתה חיבר בנה הרמ״א בעצמו:

„זאת מצבת אמי היקרה מלכה דינה,
בעשרה בטבת משוש לבנו שבת,
מרבדים שש וארגמן עשתה
לא תירא משלג ביתה
כ... פרשה לעני כפה
היתה כאניות בסחרה בנערותה
בחכמה בענות היתה אמי
פרחה רוחה בשמתה
שנת **ש׳ב׳י׳ א׳**ליו [274].

אחרי האסונות האלה, הקדיש ר׳ ישראל, אבי הרמ״א, את אחד הבתים, שנשאר מעזבון אשתו בעיר היהודים, לבית כנסת להנצחת זכרה. ולמרות שהיו לו מהלכים בחצר המלך, לא נתנה לו הרשות לפתוח אותו עד שנת שט״ז (1556), אולם מיד אחרי פתיחתו פקדה אותו צרה חדשה. בחודש אייר שנת שי״ז (1557) עלה בית הכנסת באש, יחד עם עשרות בתים, בדליקה שפרצה בגיטו.

באותה שנה נגש ר׳ ישראל להקים בית כנסת חדש, בית אבן ולבנים, שישמש גם אכסניה לישיבת בנו ויקרא על שמו. בעיר היהודים היה קיים עד אז רק בנין בית כנסת אחד, הוא העתיק, שנבנה לפני כמאתיים שנה ומספר בתי תפילה קטנים, משום כך מופיע בית הכנסת שעל שם הרמ״א בכל המסמכים מן התקופה, בשם „החדש״ (ביהכנ״ח) והעתיק בשם „הישן״ (ביהכנ״י) [275].

הבנין החדש נבנה אמנם בקרבת הרחוב הראשי, אבל לא ברחובה של עיר, כנהוג, אלא בעומק החצר, מוקף ודחוק בין בתי מגורים, כנראה לשם הסוואה מעינים העוינות של שליטי הכנסיה, גם לא במקום הבית שנשרף, אלא בתוך שטח בית הקברות, שנפתח לפני שנתים, ששם באו לקברות אמו, אשתו וכלתו ואולי היתה זאת הסבה, שהניעה את ר׳ ישראל לבחור מקום זה למטרתו ולפתוח חלונות בית הכנסת לעבר קברות משפחתו.

בפנים בית הכנסת, בכותל הדרומי, נקבעה טבלת אבן ועליה כתובת זכרון באותיות בולטות: „האיש ר׳ ישראל ב״ר יוסף ז״ל עוז התאזר לכבוד הקב״ה ולזכר אשתו מלכה בת ר׳ אלעזר תנצב״ה, בנה מנכסי עזבונה ב״ח זה מקום בית אל לפרט ולפרשת ש׳ו׳ב׳ה׳ ה׳ רבבות אלפי ישראל״. הפסוק מרמז לפרשת בהעלותך, שחלה בחודש סיון ושנת שי״ג, היא שנת פתיחת בית הכנסת הראשון לפני הדליקה. מתוכן הכתובת אפשר להסיק, שהבית הראשון שופץ והוכן לבית כנסת במשך חמשה חדשים (טבת-סיון), והטבלא נקבעה אחרי פטירת ר׳ ישראל, בשנת שכ״ח, אחת עשרה שנה להקמת הבית החדש. יש גם לשים לב למלים הדומות „שבי אליו״, שבמצבת מלכה דינה, שנכתבו בידי הרמ״א והמלים „שובה ה׳״ שבטבלא. במצבת ר׳ ישראל, נזכרה זכותו בהקמת בית הכנסת:

„פ.נ. הר״ר ישראל איסרל, בנה בית כנסת לאל,
נקרא איסרל לאזריש מקראקא, עשה עם ישראל
משפט וצדקה, וגודל זכותו יעמוד למתפלל
על קבורתו, נתקבל בישיבה של מעלה שנת
חש״ך י״ג אדר ראשון, עלינו יבקש רחמים
לפני לא ינום ולא ישן, תנצב״ה [276].

צורת בית הכנסת

הבית הנשען לסמוכות אדירות, עם חלונותיו הצרים בגוּבה הקירות העבים, עושה רושם של מבצר, החלונות הרח-

272 פרידברג, לוחות זכרון, מהדורה שניה תרס״ד עמוד 47.
273 שם 48.
274 שם 49.

275 בשמוש לשון נקבה „חדשה״ „ישנה״ דוגמת המקורות העתיקים, מחזור ויטרי; שו״ת הרא״ש כלל ד, ס׳ י; מהר״ם ב״ר ברוך תצו ועוד.
276 לוחות זכרון 50.

בים בתבנית קשתות, במזרח ובמערב, נפתחו בתקופה יותר מאוחרת. הגג המשופע לצדדיו רכוב על טפחות החומות בצורה המזכירה את הגגות הכפולים בסין. הכניסה לבית הכנסת מוסתרת מאחורי עמוד־סמך ענקי, ההולך וצר כלפי מעלה. בבית החיצון עמדו ארונות ספרים וארגזים כבדים, שבהם נשמרו העתיקות והאוצרות של בית הכנסת.

ליד הכניסה הפנימית כיור נחשת עגול, עבודת מקשה תבליטית נהדרת, בסגנון הריניסנס המשוכלל. מענין, שה־כיור מקושט היה בדמויות בני אדם חצי־בולטות, שעד המאה השש עשרה נהגו בהם היתר בקראקא [277] ונאסרו עם החדרת הקבלה. בשטח המחולק לשלשה שדות הופיעו, משה רבנו עם הלוחות, יצחק נושא עצים לעקדה וחלום יעקב. התפישה הציורית של הדמויות, ההבלטות והאותיות הרומיות על גבי הלוחות מגלות שעבודת מחשבת זו מתחת יד לא יהודי יצאה.

עזרת התפלה חד־סטוית בצורה מלבנית, מותאמת לבית תלמוד לצרכי הישיבה, תחת תקרה מקומרת בסגנון חביתי. באמצע האולם התרוממה בימה מסורגת ברשת ברזל גבוהה, מפותחת ציצים ופרחים, פתוחה למעלה ושתי קשתות ברזל קושרות אותה. במזרח, ארון קודש חטוב אבן, ששני זוגות עמודים שטוחים מקשטים את חזיתו לשני צדי הדלתות. מעל לדלתות כרכוב עם לוחות הברית וזר מקושט פתוחי אבן משוכללים. ארבע מדרגות ועמוד תפלה לחזן חטוב אבן, בין שתי חומות נמוכות לפני הארון. כל המבנה בוצע בצורה הרמונית מושלמת. לארון הקודש מצד שמאל צמודה היתה טבלא לנר תמיד, כמנהג קראקא. יש להזכיר גם את קופסת הצדקה, עשויה אבן בצורת ארון מוארך, מקושט בזר מסול־סל ועליו כעין כד או פרח, מלמעלה כתובת „זהב כסף נחשת" ולמטה כתובת זכרון מטושטשת. מימין לארון הקודש בשקע עמדה כורסא, שלפי המסורת ישב בה הרמ"א ז"ל ומעליה היה כתוב, „מקובל אצלינו אשר על מקום זה עמד רבנו הרמ"א בעמדו לשפוך שיחו לפני הקב"ה". הכתובת חודשה עם שקום בית הכנסת אחרי המלחמה.

באחד הארגזים נשמר בזהירות רבה ספר תורה שכתב הרמ"א לעצמו. מרוב ימים טושטשו אותיות, הוח־לפו בו יריעות, שנשארו שמורים בארגז וקראו בו ביום הכפורים בלבד ולפעמים גם בשמחת תורה. לאחרונה הפסי־קו לגמרי להשתמש בו ושמו אותו בבית הגנזים. מאות בשנים שמרה קהלת קראקא על ספר תורה זה, שראו בו קדושה יתירה, היו מוציאים אותו מזמן לזמן, גוללים ומחזירים למקומו, עד שבאו הנאצים בשנת ת"ש והשמידו אותו יחד עם יתר העתיקות יקרי הערך שנמצאו באוצר בית הכנסת.

תקון סופרים — כתר תורה

לכתיבת ספר התורה השתמש הרמ"א במקורות שונים וביניהם גם „תקון סופרים", שקנה בצפת בשנת שי"ט [278], באמצעות מרן הרב יוסף קארו, בעל הבית יוסף, במחיר מאה דוקטים בזהב. התיקון כלל חמשה חומשי תורה, כתובים על קלף כרוכים בצורת ספר, לא בגלילה. בגליוני הדפים ועל שוליהם נמצאו הגהות המסורה, לפעמים בדרך של ציור וקשוט האותיות.

ספרים כאלו, עם נקוד וטעמים, ידועים היו באיטליה וב־ארצות המזרח בשם „כתר תורה", בתימן קראו להם „תאג'" [279] ובמצרים „מקדשיה" או „קדמון" [280]. אולם בכל אירופה המזרחית, להוציא אצל הקראים בקרים, ספרים אלו לא היו שכיחים, מלבד בקראקא שספר זה נתגלגל אליה.

ספר קדמון אחד מסוג זה, ידוע היה בשם „כתר תורה של בן אשר" ואמרו שנמצא בארם צובה, היא האלב שבסוריה (אלפפו). הספר נכתב, כפי שנמסר, במאה העשירית, בידי סופר מומחה, בקי במקורות ראשונים והוגה ונוקד בעצם ידי הנקדן בעל המסורה, „בן אשר" [281], זמן מה לאחר כתיבתו. הספר שימש מקור מוסמך ומוכר לכל סופרי סת"ם במזרח והובא גם לירושלים „להגיה ממנו הספרים" [282]. כשבא הרמב"ם לכתוב ספר תורה לעצמו, בהתאם להלכה שקבע, „אם כתבו בידו הרי הוא כאלו קבלה מהר סיני" [283], לא סמך על ההעתקים שהיו לפניו [283*], כיון שמצא „ש ב ו ש

277 ראה ש"ע יו"ד סי' קמא סעיף ז' בהגה „וכן נוהגין".

278 ראה „סיני" אייר תשי"ח, מאמר „כתר התורה של בן אשר" ליצחק בן צבי. הודעת מו"ח ב„המגיד" תרי"ח, גליון 47, שהכתר הגיע לקראקא בשנת ש"ל, נראה בלתי מדוייקת, כי הרמ"א נפטר בשנת של"ב וקשה לתאר שהרב הספיק לכתוב בעצמו את ספר התורה ולהשלימו לעת זקנתו במשך שנתיים, בהיותו עמוס צרכי צבור.

279 תאג' — פירושו כתר. ספר בשם „תאגי" נזכר במחזור ויטרי ס' תקכא, וברמב"ן פרשת כי תבוא. גם ספר התגין לרבי עקיבא בכ"י די רוססי ועוד. ס' תגין היה גם לעיני הרמב"ם, ראה מגדל עוז להל' ס"ת פ"ז ה"ח.

280 אבן ספיר ח"א יג. באירופה המזרחית קראו לספר זה „תקון סופרים" וידועים ספרים בשם זה על דיני ספר תורה מרבנו תם ור' משה זכות (בדרכי קבלה).

281 משפחה מפורסמת של נקדנים ובעלי מסורה שהתיחסה על ר' אשר הגדול (הראשון) שחי במאה השמינית „ר' אהרן בן משה, בן אשר, בן משה, בן נחמיה בן אשר הזקן" (דקדוקי הטעמים לבער ושטראק דף 79). ר' נחמיה מכר העתק ספר תורה בכתב ידו בשנת תשכ"א לחורבן (792 לספירה) לשר הגדול מר אברהם אלתסתרי משנה למלך מצרים (שם xxxiv).

282 משנה תורה, הלכות ס"ת פרק ח, הלכה ד.

283 שם פרק ז, הלכה א.

283* „הרמב"ם ז"ל טרח מאד והלך מעבר לים למקום שהיה שם ס"ת שכתב עזרא הנביא ומשם העתיק וכו' וכן רבנו האר"י ז"ל ציוה לכתוב לו ס"ת ע"ד הרמב"ם". שיורי ברכה לחיד"א, יו"ד סי' ער.

גדול בכל הספרים", אלא חזר אחרי כתב יד מקובל במצרים „שבן אשר דקדק בו הרבה והגיהו פעמים רבות" [284]. הרמ"א שהלך בעקבות הרמב"ם ופסק כמוהו, שמצות עשה לכתוב ספר תורה ואם לא כתב בעצמו רק שקנה מן המוכן ולא תיקן בו כלום, הרי הוא „כחוטף מצוה מן השוק" [285], כשבא לקיים מצוה זו חיפש אחרי דוגמא שהיתה לעיני הרמב"ם, הזמין מארץ ישראל העתק נאמן מאותו כתב היד המיוחס לבן אשר ורכש אותו בדמים מרובים.

שמועות שונות היו מהלכות על כתר תורה קדמון זה [285*]. אנשי חאלב טענו שמסורת בידם, שהאכסמפלר שלהם הוא המיוחס לעזרא הסופר [286], הם נהגו בו קדושה מופלגת, „יותר מקדושת ספר תורה" [287], עטוף מטפחות משי ואריגים יקרים שמור היה במערה המיוחסת לאליהו הנביא, נשבעים עליו שבועת בית־דין, התפללו כנגדו בעת צרה בהד־לקת נרות ואסרו לגשת אליו ולנגוע בו. רק פעם בשנה, בליל כפורים, נהגו להוציא אותו ממקומו ואז הותר לנשק אותו בעיטופו. אולם במצות הוצאת הספר זכה האיש שהרבה לתרום לצרכי הקהלה. גם בקראקא נהגו כבוד רב להעתק שנמצא ברשותם, סגור היה על מסגר בארגז יחד עם ספר התורה של הרמ"א והוטל חרם על כל מי שיוציא אותו מבין כתלי בית הכנסת.

הראשון שהסיר את הלוט מעל הכתב־יד היה מרדכי ויסמן־חיות (חתם מו"ח) איש טרנוב, שישב בקראקא. הוא שהעתיק את ההערות שבראש התקון ואת הקולופון שבסופו. את גלוייו פרסם בדפוס בשנת 1857 [288] ובשנה שלאחריה גם את ארבעה עשר שינויי הכתיב שמנה בספר התורה של הרמ"א בהשוואה לספרים שלנו [289].

את עבודת ההעתקה עשה בדיקנות ואת המלים או האו־תיות שלא הצליח לפענח סימן בנקודות. בראש הספר נאמר: „נעתק בעזהש"י ונתקן מחכם... מן כתב [290] ירושלים עיר הקודש, תבנה ותכונן, לקהל מצרים לכניסת ירושלים [291] תבנה ותכונן בחיי ישראל. [ברוך שומרו] [292] וארור גונבו וארור מוכרו וארור ממשכנו לא ימכר ולא יגאל לעולם ועד".

בסוף הספר נמצא הקולופון הארוך המפורסם, שמתכנו אנו למדין, שהתקון סופרים הקיף מתחילה את כל התנ"ך (כ"ד ספרים) ונכתב בידי הסופר המהיר (אר) מרנא ורבנא שלמה... [הנודע כבן בויאעא] [293], אולם הנקדן ורושם המסורה היה „המלמד הגדול החכם הנבון, אדון הסופרים ואבי החכמים וראש המלמדים האדיר במעשיו המבין במפ־עליו היחיד בדורותיו מר ר' אהרן בן מר רב אשר" [294]. הספר נרכש על ידי „השר הגדול האדיר האביר מרנא ורבנא ישראל ממדינת [בצרה], בן מר ר' שמחה, בן מר ר' סעדיה בן מר ר' אפרים" שהקדיש אותו „לירושלים עיר הקודש על זרע ישראל קהלת יעקב עדת ישורון", בתנאי שלא ימכר ולא יגאל. המקדים מינה שני אפוטרופסים נאמנים לשמור על הספר היקר „את כבוד גדולת קדושת הוד והדר הנשיא יאשיהו והנשיא יחזקיהו בני כבוד גדולת קדושת הנשיא שלמה בן הנשיא דו[ד] בן הנשיא בועז", על מנת שלא יצא מתחת ידיהם, אולם עליהם להוציא אותו „אל המושבות והקהלות שבעיר הקודש בשלשה רגלים בחג המצות בחג השבועות ובחג הסוכות" וגם במקרה „שיחפוץ איש מכל זרע ישראל מבעלי הבינה מהרבנים בכל ימות השנה לראות בו דברי יתר או חסר או סתור או סתום, או פתוח, או טעם מהטעמים". הקולופון נגמר בברכות לכל מי „שישמע ויאזין ויקשיב ויעשה הדברים האלו ולא יחליפו ולא ימירו לעולם ולעולמי עולמים בילא"ו" [295].

למרות שמדובר בכ"ד ספרים מנוקדים, מסורים ומעוטרים בטעמים, כלל הטופס שבקראקא חמשה חומשי תורה בלבד, ללא נקוד וללא טעמים, רק עם הגהות המסורה בצדי הגל־יונות ובשוליהם. עם פרסום תוכן הקולופון בשנת תרי"ח ב„המגיד", התעורר וכוח על מוצאו של הכתב יד. רבים וביניהם גם המלומד בער גולדברג [296] (חתם ב"ג) מפריז,

---

284 שם פרק ח, הלכה ד. וראה פסקי הרב מנחם רקנאטי סי' מג.

285 שלחן ערוך, יו"ד סימן רע סעיף א'.

285* ראה מאמר „תשובת רדב"ז שחיפשוה" לנ. בן־מנחם, Studies in Bibl. a Booklore, סיון תשי"ז.

286 „ואמרו כי אלו היו מן עזרא הכהן" זצ"ל, וראה דקדוקי הטעמים עמ' 79.

287 „כתר ארם צובא" למ. נחמד בהקדמה.

288 המגיד, ליק תרי"ח 47—48. ווייסמן חיבר ס' „משל ומליצה", משלים מהתלמוד ומדרשים בששה חלקים בחרוזים, שהופיעו בטרנוב—וינה—לבוב בשנות תר"ך—תרכ"ד, ערך עתונים, „מגיד משנה" ו„כוכבי יצחק".

289 שם שנה שניה גליון 16.

290 צ"ל נהב, פירושו שוד, הספר נפדה משוד ירושלים והובא למצרים.

291 במצרים היה בית כנסת על שם „ירושלים".

292 ההשלמות באריחיים לפי ההעתק של מ. נחמד, „כתר ארם צובה".

293 שם פרטי „רבי בויאעא", שבניו ר' שלמה ור' אפרים היו מן הסופרים והנקדנים בעלי המסורה במאה העשירית, ראה העתקי קולופונים בדקדוקי הטעמים מהדורת בער ושטראק, ליפסיא תרל"ט עמודים VII—XXXVI.

294 חוקרי הנקוד חושבים למנקד כ"י זה את „ר' אהרן בן משה בן אשר", שמיחסים אליו גם את ס' „דקדוקי הטעמים" ורואים בו „אחרית השלשלת" (בפתיחת כ"י לנינגרד B, 19a). פירקוביץ „תיקן" בהעתק שלו והוסיף מדעתו „בן משה" גם התואר „יחיד בדורותיו" בכ"י של חלב מקיים השערה זו, אם כי המלים „בן מר רב אשר" ולא „בן אשר", כשם משפחה, נראות תמוהות, כי למה לא נזכר שם אביו ר' משה שהיה גם הוא אחד מגדולי הסופרים, מגיהים ובעלי המסורה. ראה לעיל הערה 281.

295 ר"ת „ברוך י' לעולם אמן ואמן".

296 נולד ברוסיה במחוז סובלקי בשנת 1799, חוקר בחכמת ישראל, מעתיק ומפרש מערבית לעברית, פעל בברלין ופריז, נפטר שם 1884.

הוכיחו שהשמות הנזכרים בקולופון, בעיקר הנשיאים, נציגי העדה הקראית הם ואם כן כל הספר ממקור קראי בא. המעתיק מו״ח לא השלים עם מסקנות המתוכחים ויצא להגן על הרמ״א מן החשד שכאלו כתב ספר תורה שלו לפי כתב יד קראי והוא אומר: „כי חונה מלאך ה׳ סביב לאוהבי ולשומרי מצוותיו לשמרם בכל דרכיהם ואין הקב״ה מביא תקלה על ידיהם״.

הוכוח הכה גלים בחוגי המלומדים והחוקרים, שפנו אליו בשאלות שונות על דבר התקון סופרים, על תוארו ותכנו. מו״ח ענה להם במכתב גלוי, שהדפיסו ב„המגיד״ [297] ובו מודיע: שההגהות „כתובים שם בכתב יהודית שלנו משונה מעט, נדמה ככתב רש״י והמכתב שבגוף התקון בכתב אשורית הוא ואיננו נקוד וע״כ לא ניכר אם הוא על דרך קריאת בן אשר או בן נפתלי ומש״כ שם בסוף התקון ההוא ונקד ומסר אותו באר היטיב וכו׳ אולי הכוונה על נביאים וכתובים לבד, ככתוב בזה המצחף [298] השלם של כ״ד ספרים ואותותיו לא ראינו ואין לאל ידינו לחרוץ משפטנו עליו, ובדבר חסר ויתר נמצא שמה (ויגש) בנימין אחיו, (שמיני) יפול עליו, שניהם מלאים ע״ד ב״א [299] והגהות רבות עמו בקרי וכתיב, סתומות ופתוחות בין שורותיו יצהירו וסביב לגליונותיו יחנו משני עבריהם ורובם ע״פ תקון סופרים מחלעם (אולי מחלעב ?) ופראג. כתבתי למען הפיק רצונכם ואי״ה כי אקח מועד אנופף שנית ידי על כל הדברים האל, למען יתבררו ויתלבנו עד יצא כנגה צדקם ותגלה ותתראה האמת כי בזאת חפצתי סלה״ [300].

דבריו של ויסמן־חיות עוררו התענינות רבה בחוגי חוקרי הקדמוניות ומאז הופיעו פרסומים רבים בשטח מחקר זה. הנוסע־החוקר יעקב ספיר, הידוע בשם „אבן ספיר״ [301], על שם ספר המסעות שלו, הגיע עד ארם צובה, אולם לא ניתן לו לגשת אל כתר התורה, רק בעזרת רב אשכנזי יעקב זאב [302] קבל העתק הקולופון בשתי נוסחאות שנעשו, כנראה, בחפזון ובהחבא שלא ברשות. אחריו ובקשר אתו ניסה גם הקראי אברהם בן שמואל פירקוביץ [303], הידוע בשם „אבן רש״ף״, להגיע לכתר התורה וללא הצלחה, וגם הוא השיג, תמורת מתנת כסף, העתק חדש מידי אחד השמשים.

פירקוביץ כדרכו בזיופים, „תקן״ את הקולופון, שינה את לשונו בכמה מקומות, כדי „להוכיח״ שהספר נכתב בידי קראי, לשם כך מחק את שם הסופר הרבני „שלמה בן בויאעא״ וכתב במקומו שם החכם הקראי הקדמון „שלמה בן ירוחם״ [304]. בשנת תרצ״ג הופיעה בדמשק חוברת קטנה (י״ד עמודים 80), בשם „כתר ארם צובה״ מאת מאיר נחמד ובה מחקר על כתר התורה, שהוא ראה אותו במו עיניו והעתיק ממנו את ההערות והקולופון במלואם. האחרון שזכה להגיע אל הכתב יד, ברשות קהלת דמשק, ולעשות ממנו רשומות קצרות, היה שליח האוניברסיטה העברית בירושלים, פרופ׳ מ. ד. קאסוטו ז״ל. אחרי הכרזת המדינה התחילו הפרעות בסוריה נגד היהודים והגיעה השמועה לירושלים על דליקה שפרצה בבית הכנסת העתיק שבחאלב וכמעט אפסה תקוה להצלת הכתר היקר. אבדן כ״י זה, אחד מנכסי היסוד של חכמת ישראל, שהוא „אוצר החמדה שאין ערך ליקרו״ (יעבץ, מוחלפת השיטה), ששרד מלפני אלף שנה, מילא צער את לבותיהם של חוקרי ישראל [305]. אולם לאחר זמן הגיעו שמועות, שקרה נס ויהודי סוריה הצליחו להציל כולו או חלקים ממנו מן הכליון. כעת נתגלה החלק הגדול מן הכתר המקיף את ספרי הנביאים הראשונים, האחרונים והכתובים וגם חלק מן התורה מפרשת כי תבוא עד הסוף, אולם ההערות שבהתחלתו ובסופו יחד עם הקולופון נעלמו. לאשרנו נמצא כעת חלק זה של הכתר במקום בטוח וחוקרי ישראל יוכלו להשתמש בו להגדיל תורה ולהאדירה.

מן המלים בפתיחת כתב יד שבקראקא „נעתק בעזהש״י ונתקן מחכם. . . ״ הכתובות באותיות „דומות לכתב רש״י״, יש להסיק שההעתק נעשה במיוחד בשביל הרמ״א וחבל ששם החכם המעתיק טושטש ומו״ח לא הצליח לפענח אותו. גם זאת לראיה שההעתק נעשה לשעתו ולמטרתו, שהוא כלל את חמשה חומשי תורה בלבד ולא את הנביאים והכתובים וגם התורה עצמה ללא נקוד וללא טעמים, כיון שלשם כתיבת ספר תורה לא היה צורך בהם. גם המלה „נתקן״ מוכיחה שהספר הוכן לשם תקון ספרים ולא לצורך אחר ומשום כך גם העתיק הסופר את הקולופון רק בחלקו המעיד על הגהת הטקסט על ידי אהרן בן אשר, שזאת היתה עיקר המטרה לקבוע את יחוסו של הכתב יד ולא העתיק את ההערה על סיום התורה ואת החלק המתיחס לספרי הנביאים והכתובים.

יש להניח שהמעתיק דלג בכוונה על הפיסקא „קודש לה׳ וכו׳״, המופיעה פעמיים בכ״י חאלב, וזאת על דעת מרן

297 המגיד תרי״ח 54.

298 מונח בערבית, לכתבים כרוכים בצורת ספר לא במגילה.

299 ר״ת „על דרך בן אשר״.

300 המגיד תרי״ח 54.

301 נולד באושמיני ליד וילנא בשנת תקפ״ב (1822), ישב בצפת ובירושלים וסייר כשליח א״י במדינות ערב, הודו ואוסטרליה. הוא פירסם רשומות ומחקרים, על כתבי יד עתיקים ואורח חיי היהודים. ספרו „אבן ספיר״, ח״א, יצא בליק, תרכ״ו בהוצאת מקיצי נרדמים וח״ב במיינץ תרל״ד. נפטר בירושלים תרמ״ו.

302 אבן ספיר ח״ב עמוד קפו.

303 חכם קראי, שבהשתדלותו לפני ממשלת רוסיה הוכרה עדתו כעדה נפרדת מן היהודים וקבלה שויון זכויות. נולד בלוצק־ואהלין בשנת 1785 ונפטר בקרים 1875. בדבר זיופיו ראה גם י. בכרך „אשתדלות עם שד״ל״, קסח—קסט.

304 הוא שלמון בן ירוחים מבעלי המחלוקת של ר׳ סעדיה גאון, ראה פינסקר בנספחים עמוד 15 וגם א. דותן במאמר „האמנם היה בן אשר קראי ?״ ב„סיני״ כרך מא, עמ׳ שנג.

305 ראה הארץ ה׳ טבת תש״ח.

הבית יוסף, שבלי ספק ידע שהספר המקורי נכתב בידי סופר רבני, וההקדשות מעידות רק על בעלות של קראים 306.

ויסמן־חיות היה גם הראשון, אשר ללא אפשרות של מחקר יסודי, אלא רק מתוך הגיון והשערה הגיע למסקנה, שהתקון סופרים, שהרמב״ם והרמ״א הסתמכו עליו, מידי סופר רבני יצא, אם כי בתקופה מסוימת היה הכ״י ברשות הקראים, שנהגו בו קודש. הוא שלל את ההנחה, שהרמב״ם, שהיה יותר קרוב בזמן אל הסופר ואל הנקדן והרמ״א שנמ־שך אחריו, נכשלו, אפילו בשגגה, להורות הלכה למעשה על דעת קראים, רעיון שחוקרים שונים ניסו להעלות אותו אחרי שנים 307. אמנם, הרופא אשתורי בן משה הפרחי 308 מעיד, שבמאה השלש עשרה היו נפוצים בין היהודים בארץ ישראל „הרבה ספרים נאים מכתיבתם של צדוקים סופרים, בתורה נביאים וכתובים״, שהשתמשו בהם ללמוד ולעיון, אבל נמנעו מלהשתמש בהם לצרכי ספר תורה 309. כהיום רוב רובם של החוקרים מודים שצדק ויסמן־חיות מקראקא310.

שינויי כתיב

כפי שהזכרנו לעיל מנה ויסמן־חיות י״ד שינויי־כתיב בספר התורה של הרמ״א והוא אומר: „נמצאים י״ד שינויים נגד כל ס״ת בקהלות ישראל בארצות אלו הנכתבים לפי דעת בעל אור תורה וכפי הקבלה נמשכו בעל הת״ס (התקון סופרים) ורבנו ז״ל אחרי שיטת בעל נחלת יעקב (הספר בקשתי ואיננו), ושמעתי כי על פי השיטה הזאת יכתבו גם הספרדים את ספריהם״.

השינויים הם כדלהלן:

	בסה״ת של הרמ״א		בספרים שלנו
א. בראשית ד, יג	גדול עוני מנשא	חסר ו	מנשוא, מלא
ב. נח ז, יא	נבקעו כל מעינת	חסר ו	מעינות, מלא
ג. נח ט, כט	ויהיו כל ימי נח	מלא ו	ויהי, חסר
ד. וישלח לו, טו	אלוף תומן	בוו לא ביוד	תימן ביוד
ה. וישב לט, כב	את כל האסורים	בוו לא ביוד	האסירים ביוד
ו. מקץ מא, יד	וירצהו מן הבור	חסר יוד	ויריצהו, מלא
ז. ויגש מו, ו	ויקחו את מקנהם	חסר יוד	מקניהם, מלא
ח. בא י, ט	ובזקננו	חסר יוד	ובזקנינו, מלא
ט. תצוה כח, כו	אל עבר האפד	חסר ו׳	האפוד, מלא
י. תצוה כט, טו	וסמכו אהרון	מלא ו׳	אהרן, חסר
יא. במדבר א, יז	נקבו בשמת	חסר ו׳	בשמות, מלא
יב. ראה יג, יב	ישמעו ויראון	מלא יוד	ויראו, יוד אחת
יג. תצא כג, ב	פצוע דכא	באלף תמורת ה׳	דכה, בהא
יד. האזינו לב, לד	הלוא הוא כמס	מלא ו׳	הלא, חסר

מו״ח מוסיף „ומחולק בסתימה אחת, לשיטת א״ת צ״ל פרשת יתרו אצל לא תחמוד ושם נמצא בפ׳ וארא אצל יעלו הצפרדעים וכן בב׳ קופין שנמצאים בו דבוקים לגיהן פ׳ תשא בקמיהם ובפ׳ נשא הפקודים״.

והרי מספר הערות־ציונים בנוגע לשינויים:

א) מנשא:

בספרי ספרד מלא ו׳ „וכן נוהגים הסופרים האשכנזים המובהקים״ א310 גם בהללי 311 נמסר „לית ומלא״, הרמ״ה312 מדגיש „מלא וו ואלף״ וכן דעת אור תורה 313 אולם בכ״י המיוחס לעזרא ובשם הירושלמי 314, גם בקרית ספר למ־אירי 315 ובספרי מסורה שונים חסר. גירסא אחת במסורה קטנה „לית וחסר״ 316 גם כ״י לנינגרד 317, גינצבורג וכן בתנ״ך אותיות חלולות חסר 318.

ב) מעינת.

בכתיבת מלה זו רבו הדעות, גם הסופרים האשכנזים מחולקים, יש שכותבים מלא ויש חסר, בספר הללי מלא, וכן באור תורה. הרמ״ה נתן סימן: „מלא מלא, חסר חסר״, פי־רושו בפסוק שהמעינות היו מלאים כותבים מלא וכשחסרו (להלן ח׳ ב׳) כותבים חסר (מנחת שי). במסורה קטנה נאמר „מלא ואם נמצא חסר אין לפוסלה״. אולם בהעתק ירושלמי

---

306 ראה הערות מ. נחמד (עמוד 5) על המחיקות החשודות בהקדשות אלו ואין מכאן סמך וראיה לדברי גרץ, שההקדשות מאוחרות הן ונתוספו אחרי המאה השש עשרה.

307 גרץ Magazin für d. Wiss. d. Judentums 1871, עמ׳ 58 וראה א. דותן, סיני שם עמוד שא.

308 הטופוגרף הראשון לארץ ישראל, תלמיד הרא״ש ור״י בן מכיר, נולד בפלורנץ שבאיטליה (בכבוש ספרד), בסוף המאה השלש עשרה, ומכאן השם פרחי, פרח Flora.

309 כפתור ופרח, ברלין תרי״א, פרק ה, עמוד יב.

310 ראה מאמרו של א. דותן, סיני שם.

310א „מכתב מאליהו״ לאליהו ב״ר עזריאל מוילנא, נדפס עם אור תורה, הומבורג תצ״ח.

311 ספר מסורה עתיק הכולל גם תקוני נקוד, ראה רד״ק בשרשים ערך שום „ספר הלאלי אשר בטולטילא״. ראה גם „קרית ספר״ למאירי דף ח׳ „ספר הידוע להלל הזקן״.

312 רבנו מאיר ב״ר טודרוס הלוי, חבר ספר „מסורת סיג לתורה״ על חסר ויתר. פירינצי, תק״י.

313 ספר על פתוחות וסתומות, חסר ומלא לר׳ מנחם די לונזנו, אמסטרדם תי״ס.

314 ר׳ יונה המדקדק מסתמך עליו, ומניחים שהוא הספר המדויק שהגיה בן אשר שהיה לפני הרמב״ם. וראה מסרת המסרת לר׳ אליהו בחור בקונטרס שברי לוחות.

315 ספר בדיני כתיבת ס״ת והגהות למסורה לר׳ מנחם ב״ר שלמה המאירי (נולד בשנת 1249) נשמר בכ״י ונדפס באיזמיר תרכ״ג.

316 ראה מכתב מאליהו, ותקון סופרים לשלמה דובנא בחומשים, פיורדא תקפ״ב (דרך סלולה).

317 תנ״ך כתב יד משנת ד׳ אלפים תש״ע (1010), (B, 19a). תצלום בספריה הלאומית בירושלים.

318 תנ״ך, שאותיות הכינויים נדפסו תלולות, מסודר בידי א. הוטטר, המבורג 1588 וקלוניא 1603. ההשואות לפי דפוס קלוניא, להלן „תא״ח״.

חסר, כן המאירי וספרי מצרים, בספר המיוחס לעזרא נמחקה הוא״ו. הסופר המפ׳ ר׳ יונה לנדסופר מפראג 319 כתב בספר תורה שלו חסר (דרך סלולה). מענין הכלל שקבע הר״י מינץ בסדר הגט שלו „מעינות, מלא וא״ו, דדוקא היכא שהוא דבוק כגון מעינת תהום חסר אבל כשהוא עומד מלא, שמעתי מדייקן מופלג ז״ד״ 320, כי״ל, גינצבורג, ותא״ח חסר.

ג) ויהיו :

במסרת קטנה נמסר ויהי „ואם נמצא ויהיו אין להוציא אחרת אבל יש לתקנה, סימן חל״ך״ (חנוך, למך, נח). העתק הללי והמיוחס לעזרא חסר (מנחת שי) כן אור תורה חסר (שם). הרמ״ה הביא שתי הדעות ולא הכריע, המאירי עבר בשתיקה, ר׳ יונה לנדסופר, חסר ומוסיף „כי כן נשתרבב ונתפשט המנהג״ (מכתב מאליהו). אולם, תרגום אונקלס ויונתן בן עזיאל „והוו״ *320, היינו ויהיו, כן כ״י קלף משנת רמ״ט, מלא (מכתב מאליהו), גינצבורג, כ״י לנינגרד, ותא״ח ויהיו מלא.

ד) תומן :

במסורה קטנה נמסר „כול׳ מלא במ״א״, הפירוש שכל המלים משם תימן מלאות מלבד אחת והיא אליפז התמני (איוב כב, א), אולם המסרת מוסיפה „וכ״כ וקרי ביו״ד״, מזה נראה שגרסו תומן בוא״ו בדרך של כתיב וקרי. וכך במנחת כהן בפשטות וכן גם בתא״ח. אולם אור תורה והרמ״ה ביו״ד, כן גם גינצבורג וכ״י לנינגרד.

ה) האסורים :

גם כאן חלוקי דעות בדבר קרי וכתיב, במסורה שתי נוסחאות, מנחת כהן מצדד לקרי וכתיב, הרמ״ה והמאירי נוטים לדעה שאין כאן קרי וכתיב, כן גם כ״י לנינגרד וגינ־צבורג ביוד, תא״ח בוא״ו וקרי.

ו) וירצהו :

במסרה קטנה „מלא יו״ד וחסר וא״ו״, כן גם המאירי והרמ״ה, גם גינצבורג וכי״ל, אולם במקרא גדולה מסור „לית וחסר דחסר״ (מ״ש) ובזהר מקץ מדגיש רק „חסר ואו״, כדי לשנות את לשון הרבים ללשון יחיד „ומאן איהו דא קב״ה בגין דלית מאן דאסר ופתח בר קב״ה״, אולם בהמשך הפירוש מסמיך הזוהר את המלה „וירצהו״ לפסוק יעתר אל אלוה וירצהו (איוב ל״ג) „דאמשיך עליה חוטא דחסד״. ואפשר לשער שגורס גם חסר יו״ד וכן תא״ח חסר יו״ד.

ז) מקנהם :

מסרה קטנה מלא, כן גם הללי, המאירי והרמ״ה. בעל אור תורה מצטט כל הדעות ונוטה למלא, גם גינצבורג וכי״ל מלא. רק תא״ח חסר.

ח) בזקננו :

במסורה, ל׳ (לית) ח׳ (חסר) ובהגהה „מלא י׳ בין ב׳ נונין״, גם הללי, הרמ״ה ובספרים ירושלמיים, מלא, גם גינצבורג וכי״ל מלא. רק תקון סופרים ישן בשם מפתח 321, גם מנחת כהן, חסר. המאירי מסתפק ולא הכריע (מ״ש) תא״ח, חסר.

ט) האפד :

הרמ״ה, אור תורה והמסורה, מלא. אמנם יש נוסחא אחרת במסרה חסר (מ״ש ות״ס לט. דובנא) גינצבורג, כי״ל ותא״ח כולם חסר.

י) אהרון :

במסרה „גם דין חסר והנכתב מלא צריך לתקן לעשותו חסר״, הרמ״ה „אהרן בכל התורה חסר״ וכן אור תורה, המאירי ושמן ששון חסר, גם גינצבורג, כי״ל ותא״ח כולם חסר, אולם גדולי חכמים וביניהם מנחם עזריה מפאנו, בן ציון צרפתי וי. ל. סראוואל כשנשאלו איך לנהוג למעשה השיבו „דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד, כי כל אחד יש לו על מה לסמוך, כי נמצאו ספרים ישנים שנמצאו בהם מלא״ (השלמה לס׳ מסרת סיג לתורה), גם מנחת כהן, מלא 322.

יא) בשמת :

„מחלוקת גדולה ועצומה ראיתי בין גדולי החכמים והספ־רים משנים קדמוניות אם לכתוב חסר או מלא״ (מ״ש). המסורה, ספרים ירושלמיים, המאירי, אור תורה, הללי וקדמון, מלא, גם גינצבורג כי״ל ותא״ח כולם מלא. הרמ״ה נסתפק מתחילה ולבסוף הצטרף למלא, אולם ספר בבלי, פסיקתא זוטרתא דרבי טוביה, שמן ששון ושתי אחיות חסר.

יב) ויראון :

מו״ח רשם „מלא יו״ד״, אולי מצא בשתי יודין, יידאין ביו״ד לפני הנו״ן נראה להיות טעות דפוס. במסורה נמסר „בחד יוד״, גינצבורג, כי״ל ותא״ח בחד יוד, אולם רוב רובן של המלים בתנ״ך משורש ירא בצורת זכר־עתיד הן בשתי יודין.

---

319 הרב המקובל רבי יונה ב״ר אלעזר לנדסופר מפראג (1678—1713), מומחה במסורה ובכתיבת ספרי תורה. חבר כמה ספרים על נושאים אלו וגם ספר שו״ת מעיל צדקה (פראג תקל״ו), רבי אליהו ב״ר עזריאל מוילנה בעל המחבר ספר „מכתב מאליהו״ היה תלמידו.

320 שו״ת מהר״י מינץ ומהר״ם פדוואה (ויניציה שי״ג) סי׳ קד עמוד מה.

*320 בס׳ מטפחת סופרים לא נרשם.

321 ספר קדמון על מסורה (לפעמים רשום מפ׳) חברו ר׳ לוי הספרדי מעיר סירקוסטה, ראה הקדמה למאזנים של אבן עזרא ומסורת המסורת, לבחור, שער שברי לוחות אות מ.

322 יש כאן מקום לשלב רעיון נפלא בשם הרב הצדיק רבי שמעון שלום קאליש זצ״ל, אדומו״ר מאמשנוב, שאמר שהמילוי לאותיות „לב״ הן אותיות „תמיד״ —— „ל־מד ב־ית״, להורות „דדפיקאי דלבא אם ח״ו יפסקו לרגע אז פסקו״. מספר המלוי של „אהרן״ א־לף ה־י ר־יש נ־ון (486) כמספר „לב תמיד״ (486). מכאן סמך לאהרון מלא, שנאמר בו „והיו על לבו תמיד״.

יג) דכא:

דעות רבות ושונות הועלו ביחס למלה זו ולא הוכרע סופית. בעל מנחת שי פותח את הסברו „נפגותי ונדכתי עד מאד לדעת לעות את יעף דבר אם כתוב דכא באלף או בהא ואשאל אל הסופרים ואין מגיד לי". העתק הללי, מאיר נתיב והרמ"ה בהא, גם מחברת מנחם [323] בהא. אור תורה מביא שתי הדעות ללא הכרע. המאירי עובר בשתיקה. אולם במשנה בבלי [324] וירושלמי [325] ותוספתא [326] תמיד באלף, גם הרמב"ם והשו"ע באלף [327], הרד"ק בספר השרשים באלף, גינצבורג, תנ"ך קאסוטו, כי"ל ותא"ח באלף. בעל מנחת שי מסיים „המושיע דכאי רוח ישים מחשך לאור להחיות רוח שפלים ולב נדכאים אמן".

יד) הלוא:

במסורה נמסר „י"ג מלאים ופלוגתא על דין". הרמ"ה, אור תורה, כי"ל וקאסוטו חסר, גינצבורג מביא שתי הנוסחאות, „כתר תורה" מחאלב, חסר ורק תא"ח מלא.

מלבד שינויי כתיב המפורשים לעיל סתם הרב פרשה אחת בשמות ז, כט (יעלו הצפרדעים) שלא במקום המקובל בספרים שלנו וביטל סתומה אחת בעשרת הדברות בפרשת יתרו (לא תחמוד השני). חלוקה נכונה של הפרשיות וקביעתם סדורות, סתומות ופתוחות, שמשה נושא לדיונים וחלוקי הדעות מרובים היו מימי קדם. הרמב"ם מצא שבוש גדול „באלו הדברים" [327*], וסמך משום כך על ספרו של בן אשר שהיה מקובל בירושלים ובמצרים. אולם גם אחרי שהרמב"ם סידר את הפרשיות ומנה אותן אחת לאחת, עוד היו נפוצים ספרים בנוסחאות שונות שהמעתיקים „הכריעו מדעתם" [328]. רבי אברהם בנו של הרמב"ם מוסר בתשובה „שיש הרבה חלוקים בין הסופרים" והוא אומר אם כי „הנכון לדקדק את הדבר כפי שהוא בחבור בספר אהבה" בכל זאת אין לפסול ספר תורה אם נמצאו בו שינויים מדרך זו אלא במקרים „שכל הספרים האחרים הסכימו שהיא סתומה" אבל דבר המוטל בחלוקי דעות „שיש בו חילוק בין הסופרים לא נוכל לפסוק שהיא פסולה". גם הרמ"א פוסק להלכה „אם נמצא ס"ת שאינה כתובה לפי דבריו (של הרמב"ם) אין לפסלה, כי יש גדולים שיש להם סברות אחרות" [329].

גם בנוגע לסתומות אלו רבים הם החילוקים במקורות. לפי המאירי, הרמ"ה, כ"י הרמב"ם שהיה בידי ר"ז הלוי, כ"י ירושלמיים וארצות המזרח, וגם בספרו של ר' יונה לנדסופר ישנן בעשרת הדברות, החל מכבד את אביך, עד הסוף, שבע סתומות ובפרשת וארא אין סתומה וכך נתקבל בספרים שלנו. אולם בספרי רמב"ם עתיקים אחרים [329*] נמנה הסתומה בפרשת וארא בין שלש הסתומות באותה פרשה ובעל כסף משנה מגיה ברמב"ם וקובע כך להלכה על יסוד תנ"ך דפוס אישא'ר [330].

בספרו של הרמ"א נמצאו שתי קופין דבוקות ברגליהן לגגיהן, במלה בקמיהם (שמ' לב, כה) ובמלה הפקדים (במ' ז, ב). גם בדבר זה הובעו דעות שונות. במסורה עתיקה [331] נמסר „ב' קופין דבוקין ולא זינין", ר' אייזיק שטיין [332] אומר שצורה זאת היא „קבלה איש מפי איש" ונזכרת בספר תאגי קדמון וכן גם דעת בעל אור תורה (מ"ש). אולם בספרו של מהר"ל מפראג ושל בעל תוספות יו"ט וכן בספר התורה המפורסם שבווארמס (וורמיזא), המיוחס למהר"ם מרוטנברג וגם בספר של ר' יונה לנדסופר מפראג לא נכתבו דבוקות. סופרים רבים, כדי לצאת ידי חובת כל הדעות, היו נוהגים לחטט בגג הקוף ולהאריך את הרגל כלפי מעלה מבלי לנגוע בגג עצמו, ויש שנהגו למעט את הרוח בין רגל הקוף לגגה [333].

מן האמור אפשר לשער, שהרמ"א לא כתב ספרו לפי דוגמה מסוימת אחת, אלא בדק במקורות שונים והכריע בין הדעות מבלי להטיל על אחרים את החובה לנהוג למעשה כמוהו ולקבל את הכרעותיו בענין זה. הוא השאיר את מסורת הכתיבה לסופרים מומחים העוסקים במלאכתם. הרמ"א לא נמשך תמיד אחרי תקון הסופרים שקבל מצפת, עדות לכך המלה „הלוא" [334], שבשירת האזינו, הכתובה מלא ואו, שהיא המלה היחידה שאפשר כהיום לבדוק ולהשוות עם כתר התורה מחאלב, שבו כתובה חסר. לעומת זאת יש יסוד להניח שבענין הסתומות והפתוחות נהג לפי סדר

---

323 מהדורה של פיליפובסקי עמוד 64.

324 יבמות ע' ע"א.

325 שם פ"ח ה"א.

326 פרק יא פ"ג.

327 ראה אוצר הפוסקים אבהע"ז סימן ה' במקורות והערותיו של הרב ש. י. זוין בקונטרס אחרון.

327* לעומת בטויו של קמחי ואחרים, שסמכו על „קריאת בן אשר".

328 ראה קרית ספר למאירי מאמר שני ח"ב, לפי הגהה של כ"י הרמב"ם מדוייק שהיה בידי הר"ש אבן תיבון.

329 יו"ד הלכות ס"ת סי' רעה סעיף ב. וראה גם שו"ת מהר"י מינץ סי' ח' בענין קביעות בן אשר. בשו"ת הרמ"א אין הכרעה בדיני ס"ת. והתשובה סי' כה היא של ר' ישראל ב"ר שכנא ולא של הרמ"א, ראה גם שו"ת רש"ל סי' לז.

329* ברמב"ם דפוס רומי ר"מ הלכות ספר תורה, בסדר הפרשיות: „לא תחמוד כולן סתומות והן שש". וראה גם שו"ת שב יעקב סי' נח ושו"ת המיוחסות לרמב"ן סי' רלב „לתקן ע"פ רוב הספרים ולא ע"פ מסורה או מדרשים".

330 Jxar בספרד, שם נדפסו חמשה חומשי תורה בשנת 1490 עם רש"י ותרגום אונקלס. הב"י מסתמך כמה פעמים על תנ"ך זה.

331 בספר „אכלה ואכלה" מהדורת ד"ר פרנסדורף, הנובר, תרכ"ד, עמוד 111 סי' 161.

332 אחד מגדולי אשכנז, נפטר רנ"ה (1495), ראה באורו לסמ"ג הלכ' ס"ת.

333 ראה שו"ת מהרי"ק סי' עא וצח, גם שו"ת הריב"ש סי' קב וקמו, ושו"ת רד"ק, בית ראשון יח, ע"ב (דפוס קושטא).

334 דברים לב, לד.

הרמב״ם, כעדותו של מרן הבית יוסף בענין הפיסקא בפרשת וארא.

אין הוכחות ברורות שהרמב״ם הסתמך על כתר התורה המיוחס לבן אשר גם בנוגע לחסר ומלא, כמו שהוא אומר במפורש, שסמך עליו „בדברים אלו״ והמדובר הוא בסדור הפרשיות בלבד. נראה, שהספר שהיה לעיני הרמב״ם לא הוגה בידי אהרן בן אשר, שנקד ומסר את כתר התורה אשר נמצא בחאלב, כיון שהרמב״ם אומר סתם „בן אשר״ [335] ורבי שם טוב אבן גאון [336], שנולד כשמונים שנה אחרי פטירת הרמב״ם כותב „הכל מהסכמתו שסמך על ספר משה בן אשר ויפה כיוון״. גם אברהם דבלמש בספרו „מקנה אברם״ (וינציה רפ״ג), תלמידו של שר שלום, מעיר „משה בן אשר, אשר בו החזיק מנהג הקוראים והמדקדקים על לשונם בזמננו זה״. ואמנם מרוב רובם של ההקדשות, הקולופינים והמבואות נובע שמשה בן אשר היה סופר שכתב את הטקסט של הספרים ובנו אהרן היה נקדן ומומחה לדברי המסורה, כשם שמקצועות אלו חלקו ביניהם שלמה ואפרים בני רבי בויאעא. מכאן הוכחה נוספת שמשה בן אשר לא היה קראי. לא כל ההעתקים שנעשו מספרו של הרמב״ם היו מדויקים וגם בכתב היד, שנמצא בידי ר׳ שמואל אבן תבון, שהרמב״ם חתם עליו במו ידיו, נמצאו „דברים מסותמים״, שהיה צורך „לחזור ולחקור ולדרוש אחריהם״ [337] ורק על יסוד זה יש להבין את השנויים שהכניס הרמ״א לתוך ספרו.

היד הזדונית של הנאצים השמידה את אוצרות הרוח של יהדות קראקא, על כל מחמדיה שהיו לה מימי קדם. מכל פנקסי הדורות, מכל ספרי הזכרון, מכל המסמכים, התעודות והתקנות ומכתבי היד היקרים לא נשאר שריד. בשנת 1935 העלינו הצעה לצלם את כל החומר ההיסטורי רב הערך, שנמצא מפוזר במוסדות שונים, בידי אנשים פרטיים וגם באוצר הקהלה. חלק מן החומר כבר היה במצב של התפוררות מרוב ימים והיה אפשר להצילו ולהעבירו לספריה הלאומית בירושלים, לצערנו לא בוצע הדבר ודפי דברי הימים אלו הלכו לטמיון.

אחרי ששככה סערת המלחמה נצנצה תקוה שעוד יתגלה חלק מן האוספים האלו. באנו בדברים עם אנשים שונים מאנשי קראקא, לא יהודים, והגענו עד לאיש אחד מעובדי העיריה, שהיה עד לשוד שבוצע בבית הכנסת של הרמ״א, בשעה שנפרצו הארגזים ונשדדו כלי הכסף והאריגים היקרים. הצענו סכומים גדולים בעד כל דף של כתב יד או חפץ מחפצי הקדושה, אולם כל המאמצים עלו בתהו. לפי דברי העד חלקו ביניהם השודדים את כל החפצים יקרי הערך או הראויים לשמוש כל שהוא ואת הכתבים והיריעות הבלות הפקירו, לפי דבריו, ולא נמצא מי שיאסוף אותם. חטטנו בגלי האשפה והעפר בחצר בית הכנסת ובבית הקברות שהפך בחלקו לשוק ובחלקו למגרש ספורט חפשי, גם בין ערמות הגרוטאות חפשנו ולדאבוננו לא גלינו כלום. כך הלכו לאבוד גם ספר התורה של הרמ״א וגם תקון הסופרים (כתר התורה) העתיק, אולי יודעים ניצולי קראקא על המצאם של שרידי זכרון אלו ויודיעו על כך למוסדות הצבוריים שלנו.

בינואר 1945 שוחררה קראקא מידי הנאצים. במאי אותה שנה חזרו אודים מוצלים מאש הכבשנים, מן המחנות וממקומות הסתר שהתחבאו בהם, ובמחצית השניה של שנת 1946 באו הנצולים מרחבי ברית המועצות. בהשתדלותה של קהלת קראקא, שהתארגנה מחדש, נתנה ממשלת פולין צו פינוי לדיירים שנכנסו לבית הכנסת והפכו אותו לבית מגורים. עסקני הצבור בעזרת ועד הקהלות בוורשה, הג׳וינט ובהשתתפות תורמים פרטיים נגשו לשקם את הבית ולהחזירו לקדמותו. העבודה נגמרה בסוף שנת תש״ז.

לגמר העבודה הוציא הועד כרוז שבו נאמר:

ב״ה

לראש השנה תש״ח נחנך מחדש בית הכנסת של הרמ״א זצ״ל בקרקוב, אחרי החורבן ההיטלרי האיום. אנשי לב ונפש לקחו על עצמם את התפקיד הגדול לטהר את מקדש המעט הזה ולפנות משם את העיים ולשפץ ולשכלל ולהדר את בית הכנסת הזה לפי צורתו וסגנונו העתיק והגענו לידי כך, שהפנים של בית הכנסת הזה מתגלה לאט לאט מחדש בכל הדרו ותפארתו. ואם כי חלק מאותם היהודים שלקחו על עצמם את העול הקדוש הזה יצאו קמעה קמעה בינתיים לישראל, ממשיכים היהודים שנשארו עדיין כאן בהשלמת העבודה הקדושה והנעלה הזו.

וכדי להחזיר את עטרת תפארת בית הכנסת הזה ליושנה גם בחיצוניותו ולחשוף ולגלות ולנער את העפר מעל קברות הגאונים והקדושים ולשכלל את הגדר שמסביב בית העלמין, דרושה עבודה נוספת. האוהל של הרמ״א זצ״ל ומשפחתו חודש ונגמר.

כל יהודי שיש לו שיכות לקראקוב על פי מוצאו אחראי למקום הקדוש הזה וכל יהודי בן העיר הזו זוכר עוד היטיב את המוני ישראל מכל קצוי פולין ליומא דהילולא של הרמ״א זצ״ל, בל״ג בעומר, רגילים היו אז לבלות את הלילות בשדרות הגינות של העיר מפני שלא מצאו מקום ללון.

ובכן מפרסמים אנו את קול הקורא הזה להזכיר לכל היהודים וביחוד לאנשי קראקוב ואזרחיה בכל אתר ואתר שזה הוא בית הכנסת היחיד בכל בתי הכנסיות העתיקים

---

335 המאירי גורס ן׳ אשר, כשם משפחה, מאמר ב׳ ח״ב.

336 תלמיד הרשב״א, 1287—1330, יליד ספרד, שיצא להגן על הרמב״ם ממתקיפיו, מחבר „מגדל עוז״, ראה הגהותיו להלכות ס״ת פרק ח׳.

337 במכתבו של מאיר הלוי ב״ר טורדוס (הרמ״ה), ראה קרית ספר למאירי מאמר שני ח״ב.

בכל רחבי פולין שזכה להחדש אחרי החורבן הנורא שעבר עליו.

אשר ע״כ כל עוד יתקיים ישוב יהודי בפולין מוטל עליו החוב שלא להסיח דעת מעבודת הקודש הזו ולהמשיך בשכ־לול וטיפול בבית הכנסת הנ״ל ובבית העלמין שעל ידו על שם הרמ״א זצ״ל. וכל אלו התומכים והמסייעים ימצאו קורת רוח לעזור לעושי מצוה ושכר מצוה מצוה ובזכות זו יתברכו בכל מעשי ידיהם.

מתבקשים כל יהודי קראקוב איפה שהם נמצאים לעזור בנדבותיהם למפעל הקדוש הזה" [338].

בראש השנה שנת תש״ח נפתחו שערי בית הכנסת לפני יהודי קראקא והפתיחה החגיגית התקיימה בחג הסוכות, שבה השתתפו אורחים שבאו גם מערים אחרות וביניהם נציגי ועד הקהלות מוורשה. באחד מנאומי הברכה צוטט הפסוק „ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות הזקנים אשר ראו את הבית הראשון ביסדו זה הבית בעיניהם בוכים בקול גדול" [339].

רוב רובם של מצבות הזכרון לגדולי ישראל שעצמותיהם טמונות בבית הקברות, שמאחורי בית כנסת זה נהרסו, נוצלו לרצוף רחובות או הושקעו בבניינים. בין אבני הזכרון היחידות שנשרדו נמצאות מצבות של קברי משפחת הרמ״א, וביניהן המצבה העתיקה שלו, שמשני צדדיה חרותות המלים האומרת שבח למאיר עיני ישראל בתורתו ובהוראותיו:

נר המערבי, הגאון הגדול בדורו

מה״ר משה רועה אבן ישראל

ביום ג״ל למספר בני ישראל

גלה כבוד מישראל

משה היה רועה ישראל

צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל

הרביץ תורה בישראל

העמיד תלמידים לרבבות אלפי ישראל

ממשה ועד משה לא קם כמשה בישראל [340]

וזאת תורת החטאת והאשם

אשר שם משה לפני בני ישראל

שנת של״ב לפ״ק.

---

338 את החומר קבלתי מידי מר יצחק שטרנברג היושב אתנו בארץ, שהיה ראש הקהלה בימים ההם בעת כהונתו של הרב מנשה לברטוב בקראקא.

339 עזרא ג, יב.

340 אחד התוארים שניתן להרמ״א ע״י הרש״ל, ראה שו״ת הרמ״א סי׳ סז.

לתולדות החסידות והנגינה החסידית בקראקא

מאת

מ. ש. גשורי

א. החסידות בראשיתה

הופעת החסידות והתפשטותה בגליציה המזרחית והתי־כונה לא עוררה שם התנגדות רבה מצד הרבנות, ואולם ליד שעריה של קראקא נעצרה התקדמותה לזמן מה והוטל עליה לעמוד בקרב קשה, עד שחדרה גם לשם.

בשנת תקמ״ג, שנת יסוד החסידות בקראקא, כללה קהי־לתה היהודית לא יותר מאלף תשע מאות וחמשים נפש, היתה זו עיר בעלת מסורת קדומה של למדנות ויראת שמים, שנחרתה על כל אחת מאבני הגיטו. בירה עתיקה זו, שקיימה קשרים עם המערב, אוהב התיקונים, וששימשה מופת לכל הסביבה, היתה חשובה במיוחד, ועל זכות הבכורה בתוכה נלחמו החסידים והמתקנים כאחד. החסידים עמדו במאבק קשה ובנסיבות בלתי נוחות. השלטונות דאז תמכה ברודפי ה„כת החדשה״ של החסידים ועם הרודפים נימנו גם ראשי הקהילה. ויש לדעת, שסמכותו של ראש הקהל בקראקא היתה גדולה מזו של המרא־דאתרא ושל בית־הדין, ושלטונו היה מבוסס עשרות שנים בתוקף העובדה, כי בידו ניתנה חלוקת משרות הרבנים, למרות החרם שהוכרז מטעם ועד ד׳ הארצות בשנת שמ״ז על מתן שלמונים. ראש הקהל היה אדם תקיף, ממשפחה מיוחסת, שכולם היו חייבים בכ־בודו ולמד את דרך העריצות והכפיה מהאצילים הפולנים. בעיני „מלך הגיטו״ הזה, ששלט שלטון בלי מצרים, ניראו החסידים כמורדים שנואים, המעיזים להעריץ רבנים, שהת־גוררו מחוץ לתחומי העיר ולא נתמנו על ידו. היה זה „פשע״ חמור ביותר.

עם החסידים הראשונים שישבו בקראקא נימנה ר׳ שמעון מטליס, שהכיר בימי ילדותו את רבי אברהם יהושע השיל, רבה של אפטא (תקי״א—תקפ״ה) ותמיד היה מזכיר את הרושם הכביר והבלתי נשכח אשר עשתה עליו הופעתו המלכותית של הרב מאפטא. ר׳ שמעון ואביו ר׳ ליבוש הא־ריכו ימים וזכו לראות חלק גדול מתקופת החסידות מיום התגלותה. ר׳ משה, דודו של ר׳ ליבוש, נכדו או נינו של רבי יו״ט ליפמן הלר (נפטר ת״ד) בעל „תוספות יו״ט״, רבה של קראקא, העתיק את דירתו בשנת תק״כ אל הבעש״ט כדי לבלות במחיצתו את אחרית ימיו. הוא נפטר במזיבוז, במקום שבתו של הבעש״ט, באחרון של פסח תק״כ, והבעש״ט אמר: „בקרוב יובילו גם אותי למנוחות, כי ר׳ משה היה בן גילי״. ואמנם בחג השבועות אותה שנה נפטר הבעש״ט.

ר׳ ליבוש נפגש בעת נדודיו ברבי אלימלך מליזנסק ואחיו רבי זושא, ואחרי פטירת רבי אלימלך היה ר׳ ליבוש הראשון שביקר אצל המגיד מקוז׳יניץ. ה„חוזה״ מלובלין חלק לו כבוד כלחבר ותיק. ר׳ ליבוש היה בעל קול ערב מאוד והת־פלל כשליח־צבור לפני העמוד בבית־הכנסת הישן בקראקא בימים־נוראים, שלא על מנת לקבל פרס. כאשר ביקש להת־פלל ביום־הכפורים בבית הכנסת החדש של החסידים שנוסד בקראקא, הובילו אותו הפרנסים בעזרת המשטרה לפני העמוד שבבית־הכנסת הישן. בנו ר׳ שמעון, טיפוס חסידי למופת ואדם מושלם, נפטר באחרון של פסח שנת תרל״ב.

בשנת תקמ״ג הגיע לקראקא רבי קלונימוס־קלמן אפשטין מניישטאט, שנחשב לאחד מצעירי תלמידיהם המצויינים של רבי אלימלך מליזנסק, ה„חוזה״ מלובלין ורבי מנדל מרי־מנוב. הוא התפלל בבית־מדרשו של בעל „מגלה עמוקות״ (רבי נתן־נטע שפירא, נפטר שצ״ג) בהתלהבות כזאת, עד כי נדמה היה שיעקור מבסיסה את הסככה שלפני ארון־הקודש. המתנגדים הצליפו על אצבעותיו עד שפוך דם, והוא לא הרגיש בכך. התלהבותו בתפילה והתנהגותו לפי שיטת החסידות עוררו התנגדות, שגברה יותר ויותר. נמצאו לו ידידים, כמו ר׳ ליבוש הנ״ל, ר׳ שמואל פיללר (נכדו של רבי יהושע בעל „מגיני שלמה״), רבי שמעון סופר, בנו של החוכר העשיר מפיאסקובה־סקאלה הסמוכה, שהיו מכו־בדים על כולם בגלל למדנותם, יחוסם ויראת־שמים שלהם. אולם עם כל זאת נחשבו כמורדים. ראש הקהל דאז מרדכי פינקוס הביע דעתו על החסידים: „סוסתי הקטנה אף לה פרעושים באפה״. ור׳ קלונימוס־קלמן זה קיבל עליו לעשות נפשות לתנועה הצעירה בתוך העיר ולשמור עליה כעל נטע רך מפני המזיקים השונים. תחילה לא תפש מקום מיוחד כ„צדיק״ ולא משך אליו עדת חסידים. אבל הוא הפיץ את החסידות בספרו הנפלא „מאור ושמש״, שהיה לספר קלאסי בחסידות ומקור לא אכזב למוסר נעלה ונשגב. לזכותו יש לזקוף את דבר הישמע הניגון החסידי לראשונה בקראקא המתנגדת והסגפנית, והניגון החל להכות גלים ולכבוש את הלבבות הקפואים במתיקות ובשמחה שבו.

רבי קלונימוס קלמן היה האיש המתאים לתפקידו בכוח אי־שיותו וביראתו הגדולה, שעוררה כלפיו רגשי אהבה וגם פחד, והצליח לרסן את התקיפים היהירים והלגלגנים המת־

חצפים ולהוציא מן המחנה את הנוטים למינות. ספרו „מאור ושמש" היה אחד הספרים המעניינים ביותר בספרות החסידות, ביחוד בשל הפרטים שהוא מוסר על פעולתם ואישיותם של הצדיקים הגדולים, שהשתדל לעמוד על טיבם בעין בוחנת. הוא נפטר בראש חודש תמוז תקפ"ג, וידי ר' שמעון הנ"ל, אחד מבחירי תלמידיו, שגדל בביתו, לא משו מידיו עד הרגע האחרון.

הירשל סטובניצקי, עושה בעסקי הלוואות, היה ראש ועד הקהילה בקראקא ונוטה חסד לחסידות. בימי כהונתו נוצר החוג החסידי הראשון בעיר, שהתכנס לתפילה בדירה הפרטית של רבי קלונימוס-קלמן אפשטין. באותו זמן כיהן כרב בקראקא ר' יצחק בן מרדכי הלוי מצאצאי רייצס, שנשרף על קידוש השם בלבוב. חותנו של אביו היה בעל ה„חכם צבי". ר' יצחק זה נלחם בחסידים עוד בהיותו רב בחלם והסכים לחרם נגד החסידים, שהוכרז בוילנה ובברודי, כשנודע לו שבקראקא מתחילים החסידים להתבצר, קם הוא ובית-דינו והכריזו חרם עליהם.

בשבת בראשית, כ"ה בתשרי תקמ"ו הוכרז החרם בבתי-כנסיות שבקראקא ובכל הקהילות של הגליל (כרוז החרם באידיש מובא ב„שבר פושעים" סימן יא ויב; „זמרת עם הארץ" סימן כא וכב. על כתב ההחלטה חתמו, מלבד רב הגליל ושבעה אנשים מראשי הקהל, עוד כמאה וחמישים מאנשי הקהילה). נוסף על ההכרזה בעל-פה הודבקו מודעות החרם על קירות העיר היהודית. הרבנים והפרנסים של העיר האמינו, שיש בכוחם להפסיק את ה„מרד" הדתי ע"י גזירות, האוסרות להתפלל ב„מנינים" מיוחדים, לשנות נוסח התפילה ומנהגיה וכדומה.

וזה לשון החרם בעברית (כפי שנשתמר בכ"י „שבר פושעים", סימן יא):

„בהיות שגלוי וידוע ומפורסם בכל קצווי ארץ האיים הקרובים וגם הרחוקים, בקהילתנו המפוארה מעולם קריה נאמנה, ראש ומטרופולין של מלכים, מאן מלכי רבנן כלילת יופי משוש כל הארץ, בנוי לתלפיות גודרי גדר ועומדים בפרץ, ואשר ספונים טמונים ברגבי האדמה קדושי' אל גאוני עולם אשר מאורי תורתם האירו עיני כל הגולה, ומעינותיהם יפיצו חוצה ממנו ישאבון כל ב"י אורם לנצח יהי', ועיני כל ב"י עליהם לא ימושו מנתיבותיהם מקור מים חיים אשר לא יכזבו מימיהם. ואחרון הגאונים בזמן וראשון במעלה אשר שיאו לשמים עלה, ובין עבותים היתה צמרתו, רבן של כל בני הגולה מאור עינינו הרב רמ"א זצ"ל, על הכרעתו במקור הדינים והדת עמודי ב"י נשענו, בל יסעו יתדותיו ויאמינו כל ב"י במשה ובתורתו לא יטו ימין ושמאל, עיר מלאה חכמים וסופרים, אנשים בעלי מדות טובות המושלמים בחכמה וביראת ה' אוצרם, ובתורת ה' חפצם להגות באמרי שפר נשף וצפר, ולילה כיום להאיר, ולא נשמע ולא נראה מעולם על שום אחד מהם שמילא את לבו להיות פרוש מרובא, לבנות להם במה לעצמם, לשנות ח"ו איזה נוסח מהתפילה מה שטבעו חכמים הקדמונים עפ"י הסכמת הרב רמ"א ז"ל, או לשנות בנגינה ולהתפלל בתנועות שונות, ואין זכרון לראשונים, וגם אבותינו לא ספרו לנו על שום אחד מהם שעשה את הדבר הזה לשנות שום דבר ואפי' חצי דבר ולהיות פרוש מרובא ח"ו.

והנה עתה בעוה"ה קמו חדשים מקרוב באו, ובית התלמוד עקבותם לא נודעו, אנשים צעירים לימים, כאשר ימצא במדבר את הימים, רכי בשנים מלאו את לבם לבנות במות לעצמם לשנות נוסחאות, משנים לעשות אגודות אגודות להתפלל, והמה יביעו עתק יניעו תנועות שונות, מהם ראשם יעקשו, מהב יספקו כפיהם, יפרשו ויכו כף אל כף, יעשו להם כנפים ככנפי החסידה ולכוף כאגמון ראשו במעשה התפילה ועבודה, תחיל תבל ויסודה, ובת מלך פנימה יבזוה ויאמרו: המלך דיבר רדה לסחר"ה ולסעודה. כי לא התלמוד הוא העיקר, ואשר אור התורה יגהה עליו הוטבל בשחת ותיעבוהו שלמותיו, והמה ירחצו במים לעוף בשמים, ויאריכו בתפילתם עד עלות השמש בחצי שמים, ויסוד התורה והתפילה אשר יסדו אבותינו המה יהרסו, כי יהרסו אל ה' לעלות, ודרכו במסילות אשר אינם סלולות. ע"כ תפוג תורה, יפלו אשיותיה ערו יסודותיה, ויפתו בפיהם ובלשונם חלקלקות ג"כ שאר אנשים לאסוף עמהם, ויתלקטו אנשים ריקים ומכוערים. ומי יודע עד היכן הדברים מגיעים, ואת גודל המכשילה אשר יוכל לבוא ע"י דבר זה, כאשר כבר היה בעולם, שרבים שהיו עושים כמשפט האנשים האלה אשר פיהם יקבנו חסידים, סופם עשו מעשה זמרי ויצאו לתרבות רעה וד"ל.

וכדי להסיר המכשילה הזאת מפה קהילתנו, נוסדו יחד עיני העדה כבוד אלופים רוזנים נגידי מנהיגי קהילתנו, ובצירוף שאר בעלי התמנות, ובראשם כבוד הרב הגאון הגדול המפורסם אב"ד ור"מ דקהילתנו והגליל יצ"ו, ובצירוף כבוד הבד"צ, לעיין ולפקח בעיני פקיחא ורבא שלא תהי' זאת בישראל למכשול ולפוקה. ועלה בהסכם כבוד אסיפה שלמה לגדור גדר ולעמוד בפרץ, וגזרו בחרם גמור כחרם הגדול וכחרם יב"ן (יהושע בן נון): לבל ירים איש מבני קהילתנו את ידו לעשות לו מנין בפני עצמו כדי להתפלל בתנועות שונות, בקריצת שפתים או להכות כף אל כף ולנוע ראשיהם כשכור, או לשנות איזה נוסחאות מנוסח התפילה אשר יסדו לנו הקדושים אשר בארץ המה. ואם ימצא אחד מבני קהילתנו שימלא את לבו מכאן ולהבא לעשות להם מנין בפ"ע כדי להתפלל באחד מהתנועות האלה או שישנו את נוסח התפילה, יהי מוחרם ומנודה בשני העולמות בעוה"ז ובעוה"ב, ויהיה מובדל ומופרש מכל קדושת ישראל. פתו פת כותי כו', קבורת חמור יקבר, וגם כל האנשים אשר יחזיקו ידיהם לעשות מנין כנ"ל בבתיהם או שיסייעו להם להחזיק ידיהם יהי' כיוצא בהם שיהיו מוחרמים ומובדלים ומופרשים מכל קדושת ישראל. וכל העם ישמעו וייראו ולא יוסיפו בני קהילתנו לעשות כדבר הזה. והשומע לדברינו ישכון בטח ושאנן עד ביאת ינון, ואחריתו יהיה מנון. הכ"ד כבוד אלופי רוזני נגידי מנהיגי קהילתנו יצ"ו, ובראשם

כבוד אדמו״ר הרב הגאון הגדול המפורסם מופת הדור אב״ד ור״מ דקהילתנו, היום יום ה׳ כ״ה תשרי תקמ״ו לפ״ק.

נאום יצחק הלוי מלבוב חונה פ״ק קראקא והגליל יצ״ו,
ונאום הק׳ צבי הירש בהר״ר מו״ר משה זצ״ל,
ונאום הק׳ מרדכי בהרבני מ׳ פנחס סגל,
ונאום הק׳ אפרים פישל בהמנוח הר״ר אברהם זצ״ל,
ונאום אברהם חיים הכהן, ונאום הק׳ משה מרדכי מקראקא,
ונאום מאיר קאלישר, ונאום נח אלעזר הלוי״, ועוד חתימות רבות.

אולם מה ערכו של חרם, שהוכרז על ידי רבנים, אשר השיגו את כהונתם באמצעים, שאף עליהם הוטל עוד מקודם חרם? המחרימים לא יכלו להעלות על דעתם, כי מכל נכדיהם ישארו דבקים באמונת אבות רק אלו שיעברו אל מחנה המוחרמים.

חרם זה האיט, אמנם, את התפתחות החסידות בקראקא. אך המטרה, שהציגו לעצמם שליטי הקהילה לא הושגה, כי החסידים התאספו לתפילות מיוחדות מחוץ לעיר. החסידות המשיכה להתפתח ולמשוך מבני העיר, אם כי לא במהירות במו בגלילות אחרים שבגליציה. תחילה נראה היה, כי המתנגדים השלימו עם המצב, אך זו היתה דממה שלפני הרעש.

ג

זרע השנאה לחסידים הספיק להכות שורש בקרב המתנגדים והם התכוננו להסתערות חדשה, בעזרתו של המטיף ישראל לייבל, יליד העיר הליטאית סלוצק, שהרעיש את הרוחות, בדרשותיו ובספריו. הוא ערך מסע־קרב נגד החסידות בארצות ליטא ורייסין, ומשם הגיע גם לגלילות פולין המרכזית, לגליציה ולגרמניה, ואיים על מנהיגי החסידים שיזמינם לדין המלכות, אף מצא לו בין המתנגדים שהלשינו על ראשי החסידים לפני הרשות.

בקיץ תקנ״ט (יולי 1799) הגיע ישראל לייבל לקראקא עם שני ספריו: „ספר הויכוח" ו„תאות צדיקים", שהופיעו בוורשה (תקנ״ח) במאות טפסים לשם הפצה, ומסר את ספריו לביקורת הצנזורה, כי בימים ההם היה קיים איסור מטעם ממשלת אוסטריה (שגליציה השתייכה אליה) להכניס ספרי קבלה וחסידות מרוסיה ופולין. הצנזורה התירה בהשפעת רבני העיר את הספרים ונתנה רשיון למחבר להפצת הספרים בגליציה. אך עקב המאבק שהחריף בין שני הצדדים הגיעה ללשכת הביקורת בקראקא הוראה לעכב את הספרים לזמן בלתי מוגבל ולהפסיק את הפצתם בקהל.

למרות הרדיפות מצד המתנגדים, וביחוד מצד ישראל לייבל, השתרשו החסידים בעיר והיו מתאספים ב„קלויזים" שלהם. ושוב יצא חרם נגד העורכים מניינים מיוחדים והמתפללים בהם. אך ברל לוקסנבורג. אחד מחוכרי המסים, שנספח לחסידים, הגיש תלונה לרשות על המחרימים והם נצטוו לבטל את החרם (הכרזת החרם היתה אסורה באותו זמן לפי החוק הממשלתי). השלטונות התערבו במחלוקת שבין היהודים והביאו לידי פשרה בין הצדדים, שלפיה הותר לחסידים לקיים את ה„קלויזים" שלהם מחוץ לתחום העיר היהודית הקדומה, עד שרבנים משני הצדדים יכריעו אם ובאיזו מידה מזיקים אותם הקלויזים לדת היהודית. לא ידוע אם באמת נבחר בית־דין כזה. ברם עובדה היא, שהחסידים התקרבו יותר ויותר למרכז ה„גיטו", ואחרי כמה שנים יסד רבי אהרן אפשטין, בנו של רבי קלונימוס־קלמן, בית־תפילה לחסידים (קלויז), מול בית הכנסת הישן, שהיה ידוע עד הזמן האחרון בשם „רבי אהרן קלויז".

כוחם והשפעתם של החסידים בעיר גברו והלכו, עד שעם פטירתו של הרב ר׳ דוד הירש לוי, אחד מאויבי החסידים, נעשה ר׳ שאול רפאל לנדא — שהיה נוטה לחסידות — מועמד לרבנות. ברם הוא נכשל ור׳ דוב מיזלש, בן הרב מקמיניץ־פודולסק, נבחר לרב העיר. לפי החוק חסרה לו השכלה מתאימה לרבנות, ומשום כך נתמנה רק לרב זמני. מאז מינויו לרב היתה קיימת מחלוקת בינו לבין ר׳ שאול רפאל לנדא, שמסביבו התרכזו החסידים. הרב לנדא לא רצה להודות ברבנות של הרב מיזלש, קבע לו בית־דין מיוחד, מינה שוחטים ופסל את השוחטים שמתנגדו סמך ידו עליהם. הרב מיזלש הכריז מצדו, ששחיטת הרב לנדא פסולה. לבסוף נמאסה המחלוקת על הרב מיזלש, ואחרי מות הרב ר׳ חיים דוידזון בווארשה קיבל הזמנה לרבנות שם. עוד לפני כן מת הרב לנדא ועם התפטרותו של הרב מיזלש נמסרה הרבנות לבנו של בעל מחלוקתו ר׳ אלכסנדר לנדא, אך אחרי כמה שבועות נסתלק אף הוא מן העולם (תרי״ז).

ד

אין לדבר על החסידות בקראקא ללא העלאת דמותו של החסיד המופלא רבי אהרן מרקוס (תרי״ג—תרע״ו), שנקרא בפי החרדים „אהרן המבורגר", כי נולד בהמבורג שבגרמניה. וכשם שהיה מופלא בכל מעשיו כך היה גם ספרו הקלאסי „החסידות", שהיה הספר הנאמן הראשון על החסידות. ולא פחות מופלא היה בואו אליה על פני הגשר שבין מזרח למערב אירופה, בעוד שלפניו וגם בימיו היו מצויים רק עוברים שצעדו מערבה. ר׳ אהרן היה הראשון, שפסע נגד הזרם ופניו מזרחה, התיישב בפודגורזה הסמוכה לקראקא, השתרש כולו בחיים הדתיים והחסידיים בגליציה, היה ממקורבי הרביים והאמין בהם אמונה מלאה, ואף התייחס בהבנה לרעיון ישוב א״י והעמיד את עצמו לרשות התנועה הלאומית.

מרקוס עצמו היה „בעל תשובה לחסידות", שכן נכנס לשעריה בצאתו את גרמניה, ומשעמד על טיבה דבק בה בכל להט נשמתו ורוחב דעתו. הוא נולד בתרי״ג בהמבורג להורים אמידים, נאמנים למסורת אבות, היה תלמידו של רבי יצחק ברנאיס וחבר לרבי שמשון רפאל הירש. עוד בצעירותו התעניין ביהדות המקורית, ולפי עצת רבו

רבי ברוך בן רבי ישראל ליפשיץ (בעל „תפארת ישראל", פירוש למשנה), שישב בהמבורג בא להתחמם לאורה של תנועת החסידות שהאיר למרחוק. הוא עזב את עיר מולדתו ואת ארצו רבת ההשכלה והתרבות ונסע למזרח אירופה לעסוק שם בתורת ישראל ולהכיר מקרוב את התנועה החסידית הצעירה. הוא נצטרף לחברת הצדיקים והחסידים, ואחרי זמן קצר הרגיש עצמו כאחד מאנשי שלומם, כחסיד מלידה. הוא למד לדעת את החסידות ידיעה יסודית ממקור ראשון, ועד מהרה זכה להוקרה בחוגיה. תוך שנים מעטות התרומם ממדרגת חסיד רגיל למדרגת אישיות בעלת שיעור קומה, שכן הפעיל את עצמיותו ואת איכותו הרוחנית וחדר לנשמת החסידות, נופה ודמויותיה. איש לא היה מאמין שר' אהרן לא היה חסיד מבטן ומלידה והגיע אליה ממרחקים גיאוגרפיים ורוחניים.

הוא יצק מים על ידי גדולי החסידות לפני למעלה ממאה שנה, ונחשב למקורב של הצדיק מראדומסק רבי שלמה רבינוביץ בעל „תפארת שלמה". אחרי פטירתו היה כרוך אחרי הצדיקים מגזע ריזין: סדיגורה, צ'ורטקוב והוסיאטין, וזכה לאמונם של רבי דוד־משה מצ'ורטקוב ורבי יהושע רוקח מבלז. היה איש סודם של אדמו"רים, אשר רבבות חרדו לכל הגה שיצא משפתותיהם. הוא שאב ממבועי החסידות במישרין, קיבל את תורתה ותולדותיה מפי האדמו"רי"ם הגדולים ומפי זקני החסידים, ישישים שאבותיהם זכרו עוד והכירו את הבעש"ט ותלמידיו הראשונים, ולפיכך נגולה לפניו יריעת החסידות הצרופה והמקורית. הוא ראה אותה באספקלריתה המאירה. ונאמן עלינו בעל „תפארת שלמה", שהעיד בו לאמור: „ר' אהרן מסוגל לתרגם לגרמנית את תורתי כנתינתה". ר' יהושע מבלז הגדיר את ר' אהרן כמגן ושריון לחסידות בפני כל מסלפיה. לאות הערצה ניתן לו התואר „הפילוסוף החסיד", ובשם זה נתפרסם לשבח בכל גליציה ופולין. החסידות נעשתה יקרה לו עד שחיבר את ספרו „החסידות" (בגרמנית), ולא חתם עליו בשמו, אלא הסתתר תחת הפסידונים „ורוס".

היה זה הספר הראשון לתולדות החסידות, שנכתב גרמנית, בסגנון קשה ועמוק, שנועד למלומדים, ולכן נשאר בלתי מובן לחוגים הרחבים שביהדות החרדית במזרח אירופה. רק בשנת תשי"ד הופיע הספר בתרגום עברי (למשה שנפלד, הוצאת „נצח", תל־אביב). הספר נחשב בין ספרי היסוד לידיעת התנועה החסידית. שלא כהיסטוריונים אחרים של החסידות נתן לנו ר"א מרקוס את החומר לא מפי ספרי מתנגדים ולא מפי ספרי חסידים, אלא מתוך גישתו העצמית והבנתו, גישה רחבה וכללית, שהגיע אליה אחרי שבעצמו חי באוירה זו וספג לתוכו את כל הטוב והשפע שבתנועת החסידות. בספרו משתקפת החסידות כמו שהיא בהארה חיובית. התנועה נקראת בפיו בשם „החסידות החדשה", בהבדל מהחסידים הקודמים בתקופת החשמונאים, שהתקיימו כמפלגה יריבה של המתיונים. בספרו מתאר ר"א את כל השושלות בחסידות ואת הניואנסים המיוחדים של כל אחת, מתעכב על מהלך המחשבה של כל אחד מראשי החסידות ועל גישתם לבעיות השונות. הצדיקים מנהיגי התנועה עוברים לפנינו בצורה ברורה ובולטת, איש איש ומערכי לבו ונשמתו, ובסיכומם מתגלה המאור שבחסידות מתוך גישה רצינית וחיובית. הספר מכיל גם סיפורים וזכרונות, שהמחבר שמע בעצמו מפי צדיקים ואישי החסידות. והוא מגולל לפנינו יחד עם פרקי חיים חשובים מתולדותיהם והנהגותיהם של צדיקי דורו. גם חומר רב לידיעת ההוי התרבותי של יהדות פולין בתקופתו. ספרו זה נכתב על טהרת החסידות, ואהבת ישראל ותורתו מבצבצת מכל שורה.

עם המאבק בין המתקדמים והחרדים בקראקא נוצר מצב חדש. החרדים, שבראשם עמד הרב ר' שמעון סופר (בנו של רבי משה בעל ה„חתם סופר" מפרסבורג), היו מפולגים לחסידים ולמתנגדים. ברם כולם הכירו אז בצורך להתאחד למלחמת ה' כדי להגן על היהדות מפני הזרם החדש, שפרץ פרצים בחומתה. הם התאחדו בחברת „מחזיקי הדת", שמרכזה היה בבלז, מושב האדמו"ר, ובראשה עמד ר' שמעון סופר. המלחמה בין שני המחנות נסבה ביחוד על ההשפעה בהנהלות הקהילות או בהרכב חבריה של הנהלת הקהילה. בשנת תרמ"ח התקיימה אספת החרדים בלבוב, בה הוחלט על תקנון בחירות להנהלת הקהילה, שהתכוון להצר את רגלי המתקדמים ולהרחיקם מכל השפעה. אך הממשלה לא אישרה את התקנון הזה, ובמקומו בא תקנון ליברלי, שתקפו נמשך עד שנת תרפ"ז.

החסידות התפתחה הרבה בקראקא וחסידיה היו מבקרים בחצרות צדיקים שונים, בגליציה וגם בפולין, ותודות לכך נפתחו בקראקא הרבה קלויזים, שהשתייכו לשושלות שונות. לבסוף באו לשבת בה אדמו"רים שונים מיוצאי צדיקים נודעים ומשכו אליהם המוני חסידים. אך שואת הנאצים השמידה את הישוב היהודי העתיק בקראקא, ושמה קץ גם לחסידות בעיר.

ב. המנגנים בחסידות

כמו במרכזי החסידות האחרים כן בקראקא הצמיחה החסידות כנף בהיכל הניגון, שהיה לא רק מאורע חברתי לדידה, אלא צורך פנימי המוליד חוויה תרבותית עממית. בין היוצרים החסידיים שישבו ישיבת קבע בקראקא נמצאו אנשים בעלי השפעה שהעשירו את החסידות בשירה ובזמרה ובחיבורים, שנימנו עם המכובדות שביצירות החסידיות.

כאן אני בא לתאר שלשה אישים־דמויות, שונים זה מזה בתכלית, אשר כל אחד חג לו חוג משלו ותרם תרומה נכבדה לניגון החסידי.

א. ר׳ אביש מאיר ברנסדורפר — חזנו של רבי חיים הצדיק מצאנז

נגינתו של ר׳ אביש מאיר ברנסדורפר כונתה בפי רבים ממעריציו בשם „פזמונה של נשמה מזמרת". הוא היה חזנו של רבי חיים הלברשטאם הצדיק מצאנז, ושימש אחר כך חזן בבית־המדרש „חדשים" בקראקא. איש חסיד וירא ה׳ היה שלא עשה חזנותו קרדום לחפור בו כי אם לכבד את ה׳ מגרונו.

הרבה יוצרים־מנגנים היו לו לרבי חיים הצדיק מצאנז, אך הגדול שבהם היה ר׳ אביש־מאיר, שסיפק את צרכי החצר, וכל ניגון משלו היה מאורע חשוב בחיי החצר והחסידים.

הוא היה סופרו של הצדיק ר׳ חיים, הארי שבצדיקי גליציה, שנהג לכתוב את תשובותיו (נדפסו בספרו „דברי חיים") רק בלילות, כי במשך היום לא היה פנוי. ובלילה אחר חצות היה הצדיק שולח לקרוא אליו את ר׳ אביש־מאיר, שהכין לפניו על השולחן נייר ודיו ורשם על הנייר כפי שהקריא לו הצדיק מכתב־היד 2—3 דלתות, ואחרי כל כמה שורות היה הצדיק הולך לטבול.

למשרה זו הגיע כנראה בזכות כתב ידו היפה ובזכות סגנונו בלשון־הקודש, שהיה פשוט ומובן לכל נפש.

פרנסתו של ר׳ אביש־מאיר היתה, איפוא, על הכתיבה, ואליה צורפה הנהלת חשבונות ההכנסות וההוצאות של הצדיק, ומלבד זה היה כותב פתקאות לבאים לשאול בעצת הצדיק או לבקש ממנו עזרה מן השמים. מקום קבוע היה לו לתפקיד זה במבוא הבית ליד חדר־הצדיק. שם עמד כסא ושולחן גדול, ששימש לו מקום לעריכת פתקאות, וכל אחד מהדורשים העניק לו שכר טרחתו לפי הבנתו. „פשיטא דספרא" היתה לו למקור פרנסה, אם לא בשפע, אך לא בצמצום.

ואילו החזנות והנגינה היו לו לתחביב שלא על מנת לקבל פרס. כתר היצירה ניתן לו למרות שלא ידע ולא הבין כלום בתורת הנגינה, לא ידע תווי־נגינה ולא למדם מעולם. ניגוניו היו בבחינת תורה שבעל־פה, ובכל זאת הרגיש בחושו באופן אינסטינקטיבי כיצד להבחין בין הצלילים שבסולמי הקולות, למדוד את המרחק שבין טון לטון ולטפס בשלבי הסולמות מלמטה למעלה ומלמעלה למטה, הכל לפי הצורך.

כשגברה באביש־מאיר התשוקה ליצור ניגון חדש, היה עומד ליד החלון ומקיש באצבעותיו את רעיונותיו המוסיקליים על הזגוגיות. אחרי שסיים את ניגונו היה מכנס את מקהלתו ומזמרו לפניה. ניגוניו הושרו כמעט בכל גליציה והונגריה, כי ידע לחדור לתוך נשמת העם. ואף חזנים מודרניים היו באים אליו לשמוע וללמוד את יצירותיו ברשמם את ניגוניו לפי כללי המוסיקה המודרנית.

בניגוניו עורר את התפעלות הצדיק ר׳ חיים, שידע להעריכו כראוי, וגם בני משפחתו אהבוהו מאוד. כשהיה ר׳ אביש־מאיר שר ניגון חדש, היה הצדיק נכנס להתלהבות עצומה. הצדיק היה אומר תורה בכל מסיבות השבת והחגים, וביחוד בסעודת שלוש־סעודות, שאז היה אומר רזין דרזין ומגלה סודות עליונים לעתים קרובות במשך שעות רצופות. לפני אמירת התורה היה ר׳ אביש־מאיר שר כמה זמירות. בשלוש־סעודות היה שר „דרור יקרא" ו„שבת היום", ורק אז החל הצדיק לומר תורה.

הצדיק לא יצר ניגונים, אף שהיה בעל קול ועבר לעתים קרובות לפני התיבה. אבל הנגינה היתה חלק מהוויתו, והודות לר׳ אביש־מאיר יכול היה למשוך אליו המוני חסידים. ר׳ חיים ידע להבחין בין ניגון טוב לפחות טוב, מבלי שהעיר לאביש־מאיר אף במלה אחת, אבל לפי עבודת הצדיק הרגיש אביש־מאיר אם הניגון נתרצה ואם לא. כשהצדיק נכנס להתלהבות, ידע שהניגון נתקבל ברצון. ואם הצדיק נשאר שוה נפש לניגון, סימן שדעתו לא היתה נוחה הימנו, והניגון לא הושר יותר במעמד הצדיק.

מלבד זמרתו במסיבות הצדיק ליד השולחן היה ר׳ אביש־מאיר עובר לפני התיבה בשבת מברכים, ב„שבתות הגדולות" ובכל החגים בבית מדרשו של הצדיק, ושם היה משמיע לראשונה את „ניגוני הבכורה" שיצר.

סגולה מיוחדת היתה לניגוניו, שלא היו בכיניים גרידא, אלא גם מלאי עוז ועידוד. הוא סטה מדרך הנגינה הבכייניות של הדורות שקדמו, והגביר את יסוד השמחה.

עד ראיה ושמיעה (צבי רומלד) מספר בזכרונותיו, שבשעה שאביש־מאיר היה עומד לפני המקום ומזמר בשבחי ה׳ בנעימותיו הערבות, היה נראה כאילו כל העולם מתרכז בבית המדרש.

ניגוניו מושרים עוד היום בקרב חסידי צאנז ובקלויזים שלהם באמריקה ובארץ־ישראל, ורבים מניגוניו עודם חיים בפי העם, וביחוד בפי יודעי־נגן.

ר׳ אביש־מאיר היה יוצר פורה. לא עברה עליו תקופה בלא יצירה ניגונית. מלבד ניגוני שבתות וחגים היה יוצר שני ניגונים שנה שנה ל„שושנת יעקב" לפורים, אחד גדול ואחד קטן, שהושמעו בפעם הראשונה במסיבת שלש־סעודות בשבת שלפני פורים. כן היה מנהגו להשמיע את ניגוני הבכורה בשבתות שלפני החגים. בליל שבת־חזון היה שר „לכה־דודי" בניגון שבו היתה מעורבת נעימת איכה. הניגונים לפיוטי החגים וימים נוראים באו אצלו זוגות זוגות. שני ניגונים, גדול וקטן, חיבר ל„ויאתיו כל" לימים הנוראים. וכן יש ממנו ניגונים לחרוזים שבסוף הקרובץ לפורים „תחת פלפול", „ושתי צוענה". לפסח חיבר שנה שנה ניגונים ל„יום ליבשה נהפכו מצולים" ולזמירות ההגדה „אדיר הוא יבנה", „נשמת כל חי", „אחד מי יודע" ועוד.

מנין הגיעו אליו המוטיבים ליצירותיו? כידוע, היו ניגוני החסידים בגליציה קרובים יותר לרוח נגינת המערב, אם בהשפעת נגינת התזמורות הצבאיות בערים שונות בגליציה, ואם בהשפעת התזמורות בנאות הקיץ שבאוסטריה, שלשם היו נוסעים בחדשי הקיץ צדיקים וחסידים

וספגו רעיונות ונעימות חדשים. ר׳ אביש־מאיר היה מבקר תמידי במקומות הקרובים לתזמורות החיילים, ולבו הלך שבי אחרי ה„מרשים" הצבאיים. השפעה זו ניכרת בהרבה מניגוניו, שחיבר ל„אין קצבה לשנותיך" וכדומה ולסיומי הפיוטים שלפני הקדושה היה יוצר מארשים ממש, בקצב ובשיטה ובטעם יהודי.

האופנה החדשה של הוואלס, שתפשה בימיו מקום בראש נגינת המערב, השפיעה על מהלך יצירתו. עיקרו של הוואלס הוא בשלושת רבעי הקצב, שהיה חידוש רב אחרי שהסכינו לקצב בן ארבעה רבעים בכל מקום. ר׳ אביש־מאיר הלך שבי אחרי חידוש זה, ולא רק שלא אטם אזנו משמוע את צלילי האמצאה החדשה, אלא נהר אחריהם בכל מקום שנזדמן לו, ובהשפעתם החל אף הוא ליצור ניגונים המיוסדים על שלושה רבעים. פעם בעברו לפני התיבה ניגן את „נקדישך" בניגון חדש לפי שלושת רבעי הקצב. אמנם המשקל היה לפי החידוש של הוואלס, ואילו הנעימה היתה מקורית בהחלט, ולא באה כלל בחשבון של חיקוי.

ר׳ אביש־מאיר לא ידע, כאמור, תוי־נגינה, וניגוניו נרשמו בתוים תודות לשותף במעשי יצירתו, הוא ר׳ הירשקה כלי־זמר מצאנז, שהיה כנר מומחה ומנגן עם תזמרתו בחתונות ובשמחות בבתי היהודים. אמן נגינה זה שהיה מורה לכל הכלי־זמרים בעיר והסביבה, היה יהודי דתי ויודע־ספר, הולך לבית הכנסת לתפילת שחרית וער־בית ולא נבדל במאומה מיתר החסידים.

בנגינה נחשב לאחד המשובחים. הוא שימש בשני כתרים כאחד, בכתר הנגינה ובכתר היצירה, ויצר פולו־נזים לנגינה וריקודים. בכל מערב גליציה יצא לו שם כמנגן גאוני, ולא עבר זמן רב והוא הוזמן מטעם שלטו־נות העיריה בנוה הקיץ הנודע זקופאנה, הסמוך לצאנז, לנצח שם על התזמורת בחדשי הקיץ, תמוז ואב. החדשים הנזכרים הם חדשי בצורת בנגינה בישראל, בהיותם חדשי אבל לאומי, שאין עושים בהם חתונות ושמחות, באופן שבצאנז לא היתה אז לר׳ הירשקה עבודה, והוא הלך והתאים את תלבשתו, הילוכו וצורתו לרוח זקופאנה, וכה עמד בראש התזמורת וניצח על נגינותיה לשביעת רצון המבקרים. יהדותו לא עמדה לו למכשול, והמשיך להתנהג כמקודם בחייו הפרטיים. אבל לאחר שגברה השנאה ליהו־דים, נאלצה הנהלת המקום לפטר את ר׳ הירשקה ולהח־ליפו בשאינו־יהודי, ואז שב להיות מה שהיה לפני כן בצאנז.

באמצעותו של ר׳ הירשקה זה העלה ר׳ אביש־מאיר את ניגוניו על הכתב. עם גמר חיבורו של הנגון היה אביש־מאיר מזמר והירשקה מנגן במעמד מקהלת המשו־ררים כמה פעמים עד שידעוהו בעל־פה. בדרך זו נפוצו ניגוניו החסידיים.

עם פטירת הצדיק ר׳ חיים ירדה צאנז מגדולתה הרו־חנית, ורובם המכריע של החסידים עברו לבנו ר׳ יחזקאל משינאבה. דרכי צאנז היו שוממות, ואביש־מאיר נשאר באפס מעשה ובאפס פרנסה. הוא ניסה לכונן לו מקור מחיה חדש בפתחו לו בית מרזח בשוק הגדול שבעיר, וההצלחה האירה לו פנים. ברם אחרי זמן לא רב בטלה הזכות למזיגת משקאות חריפים, ושוב נשאר מחוסר פר־נסה. רק אז נענה לדרישת ידידיו לקבל עליו את משרת החזנות בבית מדרש החסידים „חדשים" אשר בקראקא, ובכהונתו זו שימש עד יומו האחרון.

בקראקא שאף תמיד להיגאל מן החזנות בשכר והיה מתפלל שיזמין לו הקב"ה ענף פרנסה אחר, כדי שיוכל לזמר את שבחי הבורא בחנם, כמאמר חז"ל: „מה אני בחנם אף אתם בחנם".

ב. רבי אלימלך הורוביץ, הצדיק ממיליץ הי"ד

גיטו יהודי הוקם בידי הנאצים הגרמנים בשנים הרא־שונות למלחמת השמד בעיירה רדומישל הקרובה למיליץ, אשר בגליציה המערבית, ושם ישב בין נידחי עמו המעו־נים הרב ר׳ אלימלך הורוביץ, שנקרא בפי ההמונים בשם „האדמו"ר ממיליץ", שהוגלה מקראקא מקום מושבו האחרון.

ברדומישל לא היתה תחנת רכבת ולפיכך לא עברה בה רכבת המוות, שהובילה את יהודי גליציה למחנה המוות אשר בבלזץ, ולכן קבעו להם הנאצים מיתה ביריה בהמונים בשטח בית הקברות.

כשראה רבי אלימלך את הקץ המתקרב, בקש לתת לו לחם לסעודה אחרונה. ישב וסעד עם החסידים לפני הקבר הפתוח, ואחרי שבירכו על פרוסת להם אמר תורה ונכנס להתלהבות גדולה, התחיל לשיר עם חסידיו ניגון חדש ל„נשמת כל חי" וביחד רקדו את הריקוד האחרון. אחר ניגש למענים ואמר: „אנו עשינו את שלנו, עשו אתם את שלכם". מפקד הנאצים נתן פקודה לירות ממ־כונת יריה, והרבי נפח את נשמתו בטהרה כשצלילי שירתו על שפתיו.

*

את חייו של ר׳ אלימלך אפשר לחלק לארבע תקופות: א) תקופת מיליץ; ב) תקופת אמריקה; ג) תקופת קראקא הראשונה; ד) תקופת האדמו"ריות השניה.

א. תקופת מיליץ

ר׳ אלימלך הורוביץ נולד בשנת תרמ"א (1881) לאביו רבי נפתלי בן רבי יהודה בן רבי יעקב בן רבי נפתלי צבי מרופשיץ. כולם כיהנו ברבנות במיליץ, פרט לר׳ נפתלי צבי, מיסד שושלת רופשיץ.

עוד בשחר נעוריו התמסר ר׳ אלימלך ללימודי החסידות והנגינה, בעיקר ללימוד סולפז׳, עד כדי קריאה וכתיבה בשטף. הוא יצר ניגונים ל„י־ה רבון עלם", „ידיד נפש" וולכים, מארשים, ניגוני ריקוד, ניגוני שולחן וניגוני דביקות, ואת כל יצירותיו רשם בתוים. עבד תוך שקידה והתמדה,

ואף שלא הבליט את עצמו בשדה היצירה, נחשב כבעל כשרון ושאר רוח. די להאזין לכמה מניגוניו בכדי להיווכח כי לפנינו מנגן בעל נפש רגישה וסוערת.

בימיו הגיעה נגינת החסידים החדשה לפריחה ושגשוג בקרב שתי דינסטיות, אחת בגליציה ואחת בפולין, שמו של ר׳ אלימלך כצדיק וזמר היה נזכר בהדגשת יקר והערצה. דרכו ביצירה היתה שונה מדרכי בני תקופתו הצדיקים היוצרים של בובוב ומודזיץ.

כנהוג אצל צדיקי גליציה בכלל ובשושלת רופשיץ בפרט היו הבנים יורשים את כסאות אביהם, והבן הבכור מילא גם מקום אביו כרב הקהילה. ר׳ אלימלך היה הבכור ונועד מילדותו להיות רב הקהילה. את חינוכו הראשון קיבל כנהוג בחצר. אבל בעודנו צעיר מאד, שכר לו אביו מלמד שילמד אתו לחוד בביתו. הוא ראה ברכה בלימודיו, היה מחדש חידושי תורה בהלכה ובאגדה ושמו הלך לפניו. בהגיעו לפירקו נשא לו לאשה אחת מבנותיו של רבי צבי מרוזבדוב, שהיה ג״כ דור רביעי לרנ״צ מרופשיץ.

עוד בחיי אביו, בהיותו צעיר לימים, נתקבל כרב דמתא, והיו קוראים לו „הרב הצעיר" להבחין בינו ובין אביו. הוא לקח את עניני הרבנות לידיו והתחיל לנהוג ביד רמה ובת־קיפות. לא חת בפני איש ולא נשא פנים ודבר זה גרם למח־לוקת עם נכבדי העיר ולסכסוכים משפחתיים.

בימים ההם היו עוד „ראשי הקהל" שבעיירות קטנות מושלים בכפה, דוגמת „ראש הקהל התקיף לשעבר". ומאחר שהרב הצעיר לא נשא פנים אף ל„תקיף", החליט האחרון לחרחר ריב ולארגן „צד שכנגד" והתחילו למרר לו את חייו ולהצר את צעדיו. קנאת אחים שלא היתה נדירה בחצרות רופשיץ, חדרה גם לחצר מיליץ והוסיפה על המדורה. המריבה התלקחה ל„מחלוקת" בעיירה. מחלוקת זו גרמה להחלטתו לעזוב זמנית את משפחתו ולהפליג לא־מריקה, והוא אז בגיל העמידה.

ב. תקופת אמריקה

רבי אלימלך היה בבחינת נחשון של האדמו״רים בדורו בהפלגתו לאמריקה.

הנסיעה לאמריקה וימי שבתו שם היו נקודות מיפנה בחייו. עבר עליו משבר חיצוני ופנימי כאחד. בהיותו ער מטבעו לכל המתרחש סביבו, התעשרו ידיעותיו ומושגיו ואופקו התרחב. כל מה שראה ושמע הע־ביר תחת איזמל הביקורת וגם את החסידות העממית של ימינו העמיד מול החסידות הרעיונית המקורית של מיסדיה, ובשברון לב נאנח על שנתרחקה ממקורה, נתרוקנה מתוכנה, ונשארה רק צל של החסידות הבעש״טית והמזריטשית, של קוזניץ ורופשיץ. שאיפתו היתה לא לשוב לרבנות ואף לא לאדמו״רות, כי אם לחיות כבעל־בית.

אחרי ששהה כשנתיים בארצות הברית, חזר למיליץ על מנת להעביר את מקום מגוריו לקראקא. הפעם נתקבל גם בעירו בכבוד גדול. התיצבה לפניו משלחת וביקשה שישאר בעיר וינהל את עדתו כמקודם. אבל רבי אלימלך, נאמן להחלטתו, לא נאות להם, ויתר על כסא רבנותו לטובת אחיו הצעיר, העביר את משפחתו לקראקא, והתיישב שם. הוא חזר עוד פעם אחת לאמריקה לשם סידור עניניו הכספיים. הפעם לקח אתו אחד מבניו, שיעזור לו בתפילותיו בעברו לפני התיבה, ואחרי ששהה שם זמן מה חזר לקראקא על מנת להתחיל בחיים חדשים, חיי „בעל בית".

ג. תקופת קראקא הראשונה

בקראקא היה ר׳ אלימלך ידוע בשם „הרב ממיליץ". למעשה יצא מכלל רב ואדמו״ר ולכלל בעל־בית לא הגיע. משרה רשמית לא היתה לו. בחיים הציבוריים הסואנים לא היה פעיל, והיה נימנה על ה„גבירים" המכובדים בעיר. פזרן מטבעו, עמד לנצרכים בשעת דחקם, הירבה בצדקה ביד רחבה בסתר ובגלוי. חלק מכספו שצבר באמריקה השקיע בנכסי דלא ניידי, וחלק הפקיד בבנקים, והתפרנס משכר דירה וריבית. פקחותו לא עמדה לו בכלכלת עניניו המסח־ריים ועל כרחו מסר הנהלתם לידים זרות. היה לו אמון בשליחיו, והם ניצלו את הדבר לרעתו.

באותה תקופה נהג להתפלל בבית הכנסת, שהיה בבית מגוריו ונקרא בשם „לדניצר", ומדי פעם בפעם עבר לפני התיבה והנעים זמירות. הוא התמסר במיוחד ליצירת ניגונים ולמקהלתו, שהיתה מורכבת מבניו ומכמה אברכים מידידיו, ובשעות היום והערב היה יושב ויוצר יצירות מוסיקליות לרוב. „שולחנות" לא ערך, פרט לסעודה שלישית בביהכנ״ס הנ״ל. בלילות שבת סגר את דלתות ביתו על מסגר. רשות כניסה היתה רק לכמה אנשים מקרוביו ומבאי ביתו, פחות ממנין במספר, שהסבו אל שולחנו עד שעה מאוחרת מאוד בלילות החורף. באמצעות האנשים האלה הפיץ את ניגוניו. בליל שבת מסר להם את אשר יצר במשך השבוע, ואלה בעברם לפני התיבה, כל אחד במקום שהתפלל, שרו את ניגוניו, וכך מסרו אותם לקהל הרחב. רק בחגים, וביחוד בעת נעילת החג, היו רגילים להתאסף אצל הרב ממיליץ טובי החסידים שבקראקא.

ד. תקופת האדמו״רות השניה

ביקש הרב ממיליץ לישב בשלוה „בעל־ביתית", קפץ עליו רוגזם של משברים כלכליים.

בשנות תרצ״א־תרצ״ב הרגיש בלחץ המשבר. השליחים שזכו באמונו המלא מעלו בשליחותם, גם בקראקא וגם במ־דינת הים. אחרי שנים מעטות יצא הרב נקי מכל נכסיו. כל המקורות נסתתמו ואחרי לבטים קשים הסכים לדברי יועציו ומטיביו, העתיק את דירתו לדירה יותר מרווחת, יסד בית כנסת משלו והתחיל לערוך שולחנות בלילי שבתות ובס־עודה השלישית. תחילה באו מעטים, אבל הם רבו והלכו, עד שבית הכנסת היה קטן מהכיל את כולם.

בלילי שבתות עבר הרב בעצמו לפני התיבה, או לכל הפחות שר בעצמו „לכה דודי" בניגונים משלו. אחרי הת־

פילה נכנס לחדרו ויחד עם בני משפחתו שר „שלום עליכם", קידש ואכל את סעודת שבת. אחרי הסעודה חזר לבית הכנסת הסמוך לחדרו ל„שולחן השני". הרב עצמו שר זמירות שבת. בינתים נתמלא ביהכנ"ס אנשים עד שהיה מלא מפה לפה. מחוסר מקום נצטופפו בכיכר שלפני הבית. הניגון ל„רננו צדיקים" היה פסגת הזמירות בליל שבת מבחינה מוסיקלית בשביל הקהל הרחב.

לעתים רחוקות מאד שר הרב בישיבה. בדרך כלל היה שר בעמידה וברקידה. ברצון ניצח בעצמו על המקהלה הבלתי רשמית, שמקודם הורכבה מבניו, ואחר כך צירף גם אחרים. אחרי שירת „רננו צדיקים" התפזר הקהל ונשארו רק מקורביו, וסמוך לחצות יצא במחול, בשירת „עד הנה עזרונו רחמיך" מ„נשמת כל חי", ושיר זה הקסים בעיקר את החסידים שראו בו אמצעי להתלהבות עילאית. בליל שבת היה הריקוד בדביקות, אבל במתינות. מה שאין כן בשמחת־תורה, בעת ההקפות, שאז היה הריקוד בבחינת אמנות, מין אקרובטיות. גופו הצנום והגמיש התפתל פיתולי נחש, אחור וקדם, הכנף הימנית של הטלית על הכתף השמאלית, ספר תורה בימין, ושמאל פרושה כלפי מעלה. הריקוד היה מכוון לריתמוס של הניגון. ריקודיו עוררו התפעלות אצל כל רואיו, ומרחוק באו לראות במחזה.

ביום השבת שר הרב בעצמו „אל אדון", ובסעודה השלישית היה שר בישיבה „בני היכלא" בניגון מסורתי־מיליצאי, ואמר תורה בדרך דרוש ומוסר. על פי רוב תיבל את מאמריו במאמרי חז"ל ובפסוקים מספר תהלים שפירשם לפי דרכו (הוא חיבר פירוש על ספר תהלים שנשאר אצלו בכתובים). בין השאר היה שר גם „בבואו מאדום" בניגון הרופשיצאי המסורתי.

לא היה לו חוג חסידים במובן המקובל, כשם שלא היה לאביו ולסבו. אבל בתקופה האחרונה קנה לו הרבה מעריצים בקראקא, והיה מעין „נביא בעירו". מובן שגם יחסו לחסידיו לא היה יחס של רבי לחסידיו, אלא ידידותי יותר. לעומת זאת הקפיד מאוד על השקט בשעה שערך את השולחן ובשעת התפילה.

בתקופה האחרונה עבר לפני התיבה לעתים קרובות מאד, וביחוד בלילי שבת. בכל אופן היה שר „לכה דודי", אף אם אחר עבר לפני התיבה. הוא השתמש אך ורק בניגוניו שלו, פרט לחגים שאז שר גם ניגונים מסורתיים, רופשיצאיים.

ה. יצירותיו

בבית רופשיץ, וביחוד בשושלת מיליץ, היה הניגון כנראה תורשתי. גם אחיו של הרב ממיליץ היו יוצרים מוסיקליים בזעיר אנפין, אף שלא ידעו תוים, אבל לא בקנה מדה גדול כשל אחיהם הבכור.

כפי שסיפר הרב ממיליץ עצמו, היה לו, בהיותו בן עשר, מלמד לתלמוד שידע תוים, וממנו למד לקרוא תוי נגינה. סגולותיו לליחון לא יכלו להתפתח בלי ידיעת התוים. בא המלמד והשלים את החסר. בעצם הניח רק את היסוד. אחר כך הלך והשתלם בעצמו, התחקה על שרשי הנגינה, האזין והקשיב לצלילי מוסיקה ששמע במקרה. היה לו פטיפון ותקליטים של גדולי הקלסיקונים והבחין בהם הבחנה גמורה, וכאבטודידקט השתלם עד שידע לא רק לקרוא תוים, אלא גם לרשום ניגונים בתוים ולהעלות את יצירותיו באופן חפשי.

התקופות הפוריות ביותר ביצירתו המוסיקאלית היו תקופת אמריקה והתקופה האחרונה לאחר ששב לאדמו"רות. בזו האחרונה כמעט שלא עבר שבוע מבלי להביא אתו יצירה חדשה, גדולה או קטנה, ועפי"ר שתי יצירות בבת אחת. היצירות היו מכל הסוגים: שירי לכת, ניגוני וולך, ניגוני ריקוד.

דרך יצירתו היתה בהתבודדות. סגור בחדרו היה מפזם לו את רעיונותיו ורושם בעפרון במחברת תוים, ואחר התחיל מתקן, מוסיף וגורע, מתקן ומשנה, עד שהוציא מתחת ידו דבר מתוקן. ברם, גם את ה„פסולת" שנשארה ולא השתמש בה לצורך הניגון, לא זרק, אלא צירף וחבר ממנה ניגון קל. יוצא שכל יצירה היתה כפולה, הוולך כיצירה קלאסית, והניגון לשולחנות. אחרי שסיים את שני הניגונים, רשמם בספרו הגדול בתוים, בדיקנות גמורה, והתחיל ללמדם תחילה לבנו ואחר למקורביו, שינן אתם עד שידעוהו, ורק אחרי שהיה בטוח בעזרת משורריו, התחיל לשיר בשבת את הניגונים החדשים.

הרב ממיליץ הסביר פעם לפני ידידיו את דרך יצירתו, ולשם המחשת הדבר השתמש במשל. למה הדבר דומה? לחייט שבידו פיסת בד לעשות ממנה מלבוש. כך גם יצירתו. מוטיב שעלה ברעיונו התפתח במשך השבוע ליריעה שלימה. את כל זה כתב בתוים. אחר התחיל מתקן ומגיה עד שהיצירה קיבלה צורה משוכללת, ומפסולתה יצר עוד ניגון קל. הרי גם הפסולת של הלוחות, שנכתבו בידי משה, לא הלכה לאיבוד.

כל ניגון חדש היה מאורע, וביחוד הניגונים שחיבר לכבוד החגים. הרבה מניגוני הלכת שלו נעשו קנין הכלל, ולא ידעו מי מחברם ה„אנונימי". יצירותיו, שיש להעריכן בכמה מאות, רשם בכתב ידו בספרים, בפורמאט גדול של גמרא, או בגליון דוגמת פנקס של בנק. יצירותיו נכתבו בהידור רב, ממש כמודפסות. חמישה ספרים גדולים ובינונים הכילו את כל יצירותיו בנגינה.

הוא היה מתעניין בחיי היוצרים היהודים של המוסיקה העולמית, וביחוד במנדלסון־ברתולדי ומאיר־בר. וכן התעניין בחיי החזנים הגדולים. לעתים רחוקות מאד חזר על יצירות חזנים מפורסמים, כמו של זיידל רובנר, ויחד עם זה היה נאמן ליצירותיו ועל פי רוב לא שר ניגון אלא שלו.

ניגוניו נתפרסמו הרבה. באמריקה נוצרו חוגים מיוחדים לזמרתם ומהם שעלו לארץ־ישראל והמשיכו להפיצם גם בערי הארץ, וביחוד בירושלים.

ג. רבי יעקב וינגארטן החסיד והמוסיקאי הי"ד

מלחין, יוצר נגינות, היה יעקב וינגארטן. כתב יצירות לשירי משוררים שונים מהמחנה הדתי ועודדם להמשיך בהשראתם, פירסם את מנגינותיו בכתבי־עת וספרים.

נולד בשנת 1910 או 1911. הוריו היו נגידים — בעלי בית חרושת לשוקולד בקראקא „נאדזיאה". אך בשנים האח־רונות שלפני המלחמה כבר נמצאו במצב של ירידה. הם היו מתפלים בקראקא אצל המקובל הנודע ר' שם קלינגברג (נרצח במחנה פלאשוב). ויש אומרים, כי האטמוספירה של בית־מדרש זה השפיעה מאוד על וינגארטן. הוא היה חדור כולו נוסח קומארנו, וגם אחר כך, אחרי שהמוסיקולוגים הפולנים הנודעים יכימצקי ורייס גילו בו ענין וסידרו לו סטיפנדיה לשם המשכת לימודיו בקונסרבאטוריון בקראקא — המשיך וינגארטן לרשום בהיבת הערצה יסודות שונים של הנגינה הקומארנית.

בכלל היה ידען גדול של הנגינה החסידית. לא הכרתיו אישית. אבל חושב אני לזכות גדולה שעמדתי אתו בקשר מכתבים במשך שנים אחדות. הוא שלח לי ניגוני צדיקים היסטוריים בתוי־נגינה, בעיקר מצדיקי גליציה, ותודות לו ניצלו מכליה ניגונים רבים.

דבר זה לא מנע בעדו ליצור יצירות כלליות בשמות „ברקרולה", „וולצים", וגם בזה הצליח. על יצירותיו האח־רונות כתב לו פעם הפרופסור רייס, שהם פנינים בסגנון שטראוס הוינאי.

הוא היה רומנטיקון. מעידות על כך יצירותיו לשירי משה ליב הלפרין, אשר שוורצמן ואחרים. יצירתו הראשונה במוסיקה היתה מנגינה לשיר „חצות" לסופר החרדי אליעזר שינדלר. בספרו של זה האחרון „אידיש־חסידיש" שהופיע בניו־יורק נדפסו חמש מנגינות של וינגארטן.

הוא גם כתב מזמן לזמן על נושאים מוסיקליים, כמו מסה על מוריס ראוול.

בשנות השואה יצר הרבה. מטעם המרכז לחקר תולדות יהודי פולין, שמושבו בפאריס, נמסר לסופר יוסף וולף להכין לדפוס את יצירות וינגארטן עם מבוא על חייו ויצי־רתו. בימי ישיבתו במחנה שיתף פעולה עם שני סופרים צעירים מקראקא: הירשל גוטמאן וישראל שרייבטאפל, שב־תקופת בלזיץ העלו על הכתב דראמה בשם „שבתי צבי". שלשתם נרצחו וגם כתב־היד הושמד. ורק האוברטיורה המסתית־מוסיקלית של וינגארטן נשארה בזכרון כמה מח־בריו שישבו אתו במחנה וניצלו ממות.

בסוף שנת 1942 היתה פעולה בקושיצה (מחוז מיכוב). ובאחד הימים האלה הרגו הנאצים ביריה את יעקב וינגארטן, רעיתו הצעירה טובה וילדתם לאה בת השלוש, הי"ד.

מראשיתה של הפעולה הלאומית

האגודות הציוניות בקראקא לפני הרצל

מאת

ד״ר נ. מ. גלבר

בעיר השניה במעלה בגאליציה, התחילה התנועה הציונית מאוחר יותר מאשר בלבוב, פשמישל ודרוהוביץ.

בשנת 1883 יסד אהרן מרקוס, שנקרא בפי החרדים אהרן המבורגר, כי נולד בהמבורג, תחת רושם שיחתו עם הרב מבוהוש (מולדביה) ר׳ יצחק פרידמן שנפגש אתו ב־4.11.1882 בקטוביץ וסיפר לו שהוא וחסידיו יסדו את המושבה „ראש פנה״ [1], את חברת ישוב א״י הראשונה בגאליציה המ־ערבית „ראש פנה״ בראשותו של הרב מקראקא ר׳ שמעון סופר.

אנשים מספר, מנדל פרידמן, אלעזר מרגליות, משה שמל־קיש, הצטרפו אליו.

הרב מקראקא ר׳ שמעון סופר שהיה משנת 1879 ועד פטירתו בשנת 1883 ציר בפרלמנט האוסטרי, עמד למרות אדיקותו הקיצונית, בראש קבוצת האנשים האלה. הם לא רצו לצמצם את פעולתם רק בין יהודי קראקא לבד אלא קיוו שגם יתר ערי גאליציה יעשו מאמצים „לעורר אחיהם אשר שביב אהבת לאום עוד לא נכבה מקרב לבם. להוציא את הרעיון הכי נכבד הזה לאור עולם״ [2], אולם כל ההת־חלה היפה הזאת לא הביאה לשום תוצאות.

בשנת 1885 ניסו סטודנטים אחדים מטרנוב, שלמדו באונ־יברסיטה בקראקא והיו כבר חדורים הכרה לאומית, להפיץ את הרעיון הכי נכבד הזה לאור עולם״ [2], אולם כל ההת־מאוד בהשתדלויותיהם כי עיר קראקא, שבראש האינטלי־גנציה היהודית עמדו אז הרופא ד״ר אדולף ורשאואר, ד״ר יוסף אטינגר, ד״ר רוזנבלט, היתה אחד המבצרים הראשיים של ההתבוללות היהודית.

אדווארד שוואגר מטרנוב, שלמד אז בקראקא, פנה אפילו במכתב (מ־20.3.1885) אל זאלץ, שלמד בוינה והיה שם פעיל מאד בחוגי „קדימה״, שישפיע על הסטודנטים מקראקא ויקרב את לבם לעבודה ציונית.

אמנם המאמצים נמשכו אבל ללא כל תוצאות חיוביות.

בשנת 1892 כאשר נסע ד״ר נתן בירנבוים לגאליציה לנהל תעמולה לשם יסוד סניפים של התאחדות חברות א״י „ציון״ (בוינה) ביקר תחילה בקראקא.

בעזרתם של ציוני טרנוב, שאול רפאל לנדא שביקר אז אצל משפחתו, אהרן מרקוס שגר בפודגורזה הסמוכה לקר־ראקא, נערכה ב־17.5.1892 האסיפה הפומבית הציונית הרא־שונה במלון קליין. היו אמנם קשיים מצד המשטרה, שלא הבינה למה עורכים יהודים אסיפה מחוץ לבית הכנסת, אולם הודות להשתדלותו של שאול רפאל לנדא הוסרו המכשולים ונתקבל רשיון לקיים את האסיפה בנוכחותו של קצין משטרה [3].

בראש האסיפה ישב יוליוס שנוטר ואחרי שהציג לנדא לפני הנאספים את ד״ר בירנבוים, הרצה הלה על חשיבות ההתישבות בא״י.

תחת רושם דבריו נתקבלה החלטה הקוראת את יהודי קראקא ליסד חברת ישוב א״י ונבחרה גם ועדה שלקחה עליה את התפקיד להכין את יסוד החברה.

בדרכו חזרה לוינה סר ד״ר בירנבוים שוב לקראקא (5.6) לשם התיעצות על עבודות ההכנה [4].

ההכנות נמשכו שנה שלימה. האישיות המרכזית שניהלה את כל העבודות הללו היה אהרן מרקוס, אחד הטיפוסים המענינים ביותר בתולדות הציונות בגליציה:

הוא נולד בשנת 1844 בהמבורג, קיבל שם חינוך מסורתי ב„תלמוד תורה״. ואחר כך עבר לישיבה, ולמד תורה מפי ר׳ ברוך יצחק בן ר׳ ישראל (בע״מ „תפארת ישראל״, פירוש למשנה) ליפשיץ (1812—1879) שחי משנת 1859 בהמבורג. יחד עם זה התכונן לבחינות הגמר של הגמנסיה. עפ״י עצתו של רבו ליפשיץ יצא לגאליציה כדי שימלט נפשו מן היהדות הגרמנית המתבוללת ויכיר את היהדות בצורתה האמתית באירופה המזרחית. הוא נתרשם כאן במדה כזו עד שהחליט להשתקע בקראקא ולחיות חיי היהודים החרדים בגאליציה אפילו מבחינה חיצונית, ז. א. להתלבש בתלבושת המסו־רתית לכל דקדוקיה. בגאליציה התחיל להתעניין בחסידות מבחינה דתית ומדעית והתלהב ממנה עד שהוא עצמו נעשה לחסיד שלם. מתוך חקירותיו מצא קירבה רבה בין החסידות לבין שיטת הפילוסופיה החדשה, ואז התחיל להתעמק במחק־ריו על החסידות ואת מסקנותיו, על קרבת החסידות והפילו־סופיה החדשה פרסם בספרו Hartmanns induktive Philosophie im Chassidismus, שחלקו הראשון נדפס בשנת 1888 בוינה והחלק השני בשנת 1890 בקראקא. הספר הזה עשה רושם כביר בעולם המדעי. ע״י החקירות האלה בא לידי החלטה לסכם את כל חקירותיו על מהותה של החסידות והשתלשלותה ההיסטורית, כי בה מצא פתרון הבעיות שהת־לבטו בהן פילוסופים וחוקרים מני אז. ביחוד מצא דמיון רב בין שיטת חב״ד והפילוסופיה של הרטמן ושופנהאואר. את

---

1 Ahron Marcus: Dr. Theodor Herzl's Judenstaat, II Auflage Hamburg 1919 p. 7—8.

2 „המגיד״ 1883, גל׳ 3 (17 בינואר), עמ׳ 20—21.

3 Dr. S. R. Landau: Sturm u. Drang im Zionismus, p. 30—31.

4 Selbstemanzipation 1892 Nr. 11, p. 104; Nr. 12, p. 120.

תוצאות המחקר הזה, שעבד עליו הרבה שנים פרסם בשם בדוי "Verus" בשנת 1900 בספרו Der chassidismus. מלבד זה טיפל מרקוס גם בחקירת השפה ככתב הנשמה[5] ובקדמוניות בבל[6], ביחוד בתגליות בבליות-אשוריות וכתבי-קדש. מרקוס יצא בהתקפה מדעית חריפה נגד בקורת המקרא המודרנית שעל יסוד התגליות בבבל אמרה לעקור את מסדי האמונה והמסורת היהודית.

מרקוס שהשתרש השתרשות מלאה בחיים החרדיים והח-סידיים שבגאליציה, היה ממקורבי הרביים והאמין בהם אמו-נה מלאה ואף התיחס בהבנה לרעיון ישוב א״י והעמיד את עצמו לרשות התנועה הלאומית. כשבא ד״ר נתן בירנבוים לקראקא רכש אותו גם לפעולה ארגונית ומני אז היה הוא מראשוני הפעילים ועזר בכל כוחותיו להפצת רעיון ישוב א״י ולהתקרבות החרדים לתנועה הלאומית. וכשהופיע הרצל הצטרף אליו בכל התלהבותו. כל ימי חייו של הרצל היה אהרן מרקוס מן הנאמנים לתנועה אולם כעבור שנים מספר עזב בחשאי את התנועה הציונית. בימי מלחמת העולם הרא-שונה עזב את גאליציה והשתקע בפרנקפורט דמיין ונפטר שם בשנת 1916.

בתקופה המתוארת השפיע מרקוס על חוגים מסויימים שיצטרפו לחברת ישוב א״י, שעמדה להיווסד אז בקראקא.

ב־27.4.1893 נתקיימה סוף סוף האספה המכוננת, שבאו אליה גם צירי הועידה הארצית הראשונה בלבוב ד״ר זאלץ, ברומברג, מ. אהרנפרייז, מ. מוזס מקטוביץ וד״ר נתן בירנ-בוים, שבדרכו חזרה לוינה התעכב בקראקא. ד״ר בירנבוים תיאר בנאומו את חשיבות יסוד חברת א״י. אחרי ויכוחים שבהם הביעו העורך של „המגיד" פוכס, יהושע שאואר ואהרן מרקוס את נכונותם לעבוד בכוון הנדרש מאת ד״ר בירנבוים, הוחלט להקים סניף של „ציון" ונבחר ועד זמני עם אהרן מרקוס בראש כנשיא, יהושע שאואר, ישראל קרסוצקי וב. שפירא כחברי הועד[7].

העובדה שבראש הועדה עמד אהרן מרקוס הרגיזה חוגים מסויימים מבין משכילי קראקא הואיל והוא לא היה מחובבי הדיבור העברי ולפי טענות מתנגדיו ש„לא נחוץ לציונים לדעת עברית"[8].

בפעולתו נעזר אהרן מרקוס ע״י הסטודנטים אדולף נייב-רגר, טננבוים ואנטוני שודמאק, שהשתדלו לעשות חברים מבין הסטודנטים. כאן נתקלו בקשיים חמורים, כי רוב הס-טודנטים היהודים היו מתבוללים או סוציאליסטים. אולם חלק קטן, כ־40 סטודנטים לאומיים, נתן את ידו לתנועה הלאומית וחשב על יסוד אולם קריאה לסטודנטים לאומיים.

5 Barsilai: Sprach als Schrift der Psyche, Berlin I 1905 הכרך השני נשאר בכ״י.

6 הספר הזה יצא בעברית בקראקא 1896 בשם „קדמוניות".

7 Przyszłość 1893, Nr. 16, p. 179; Selbstemanzipation 1893, Nr. 6, p. 6.

8 „המגיד" 1893 גל' 34, עמ' 2.

ד״ר זאלץ וברומברגר באו אפילו לקראקא ונפגשו עם הס-טודנטים באספה סודית. בינתיים חיכו לאישור התקנות של החברה „חובבי א״י" שהיה סניף „ציון" ע״י הנציבות[9]. אך ב־12.11.1893 התכנסה[10] האספה הכללית הראשונה של סניף „ציון", שבה השתתפו גם אדוקים. אחרי דברי פתיחה של מנדל פרנקל מסר ד״ר זאלץ דו״ח מפורט על פעולות התאחדות חברות ישוב א״י „ציון" ואהרן מרקוס הקסים את השומעים בהרצאתו על ההתישבות היהודית בא״י והדגיש את יתרונותיה על ההתישבות בארגנטינה[11]. בסוף נבחר הועד המקומי ובראשו מנדל פרנקל כנשיא, יוליוס שנוטר כסגנו, משה הורוויץ מזכיר עברי, אהרן מרקוס מזכיר לשפה הגרמנית, אנטוני שודמאק מזכיר לשפה הפולנית, בנימין שפירא גזבר, יואחים אוארבך, יעקב בירנבוים, ד״ר יעקב להרפריינד, סינא פלק, דוד שטרנברג וי. בירנבוים[12].

לחברה החדשה הצטרפו 120 חברים[13]. בקרקא מורגש היה חסרון ההתעוררות הדרושה, ולפי דעתו של „המגיד", שהתיחס ליסוד החברה באדישות, היו גם חסרים המנהיגים המתאימים. לפתע פתאום גילתה המערכת, שבראשה עומ-דים סטודנטים „ויש לפקפק אם יהיה בידם למשוך אחריהם את לבות אחינו היראים". גם הודעת „המגיד"[14] על האספה הכללית היתה גדושה בקורת חריפה, הואיל ו„רושם רע השאיר ה' מרקוס, שחירף וגידף את מערכות חובבי שפת קדשנו ויוציא משפט כי לא נחוץ לציונים לדעת עברית". עורך „המגיד" פוכס ראה בחברת „ציון" התחרות לחברה, שהוקמה על ידו ושעליה ידובר להלן, ושנית חושש היה כחובב ציון פן תהפוך החברה החדשה את רעיון-הישוב לרעיון מדיני, כי חבת ציון אמיתית זרה לרוחם. נגד תפי-סתו ועמדתו זו פרסם המזכיר של חברת „חובבי ארץ ישראל" ב„זלבסט אמאנציפאציון"[15], מכתב ובו קבע ש„המ-גיד" בעריכתו של שמואל יעקב פוכס מהלל את חובבי ציון ברוסיה, כדי לבטל את הבנת ציוני אוסטריה לרעיון ישוב א״י. שפירא מספר במכתבו זה, ששלח גם למערכת „המגיד", שהשתתף בו מזמן לזמן, מכתב ובו הוכיח את פוכס, שטע-

9 מכתבו של נייברגר אל ד״ר זאלץ מ־8 במאי 1893 ומכתבו של שודאמק מיום 14 במאי 1893 נדפס ב־ 50 lat sjonizmu p. 84—85.

10 האספה הכללית של סניף „ציון" נקראה ל־31 באוגוסט 1893, אלא בגלל „סכנת-החולירע" נדחתה על ידי השלטונות: Selbstemanzipation 1893 Nr. 14, p. 6

11 אהרן מרקוס היה אחד מן המעטים, שהתקיף את הקולונל גולדסמיט שבהיותו חובב ציון עמד בראש המפעל של ברון הירש בארגנטינה. Selbstemanzipation 1892 Nr. 16—17 p. 164—165.

12 Selbstemanzipation 1893 Nr. 19, p. 4; Przyszłość 1894, Nr. 3, p. 34.

13 ארכיון ציוני: ZB Wien A 2b.

14 1893, גל' 19, עמ' 4.

15 1893 גל' 34, עמ' 2.

נותיו אינן נכונות וביקש מאתו לדבר ברורות. פוכס לא מצא לנכון לפרסם את מכתבו, אלא ב„ארגז המכתבים“ של „המגיד“ נתן תשובה שהעליבה את שפירא.

מערכת „זלבסטאמאנציפאציון“ העירה על כך, שמערכת „המגיד“ רגילה לטעון, שבראש הועד המנהל של התאחדות „ציון“ עומדים סטודנטים. אולם לאמתו מורכב הועד מרופא (ד״ר שנירר) שני סוחרים (לבל וברינגר) ושני סופרים (בריינין ובירנבוים). „המגיד“ לא צדק גם בנוגע לטענתו, שבראש חובבי א״י בקראקא עומדים סטודנטים, כי חברי הועד מלבד אנטוני שודמאק, כולם סוחרים הם.

הסטודנטים בקראקא ניסו להתארגן באגודה מיוחדת מתאימה לרוחם ולאפים.

חברת „חובבי ארץ ישראל“ עבדה על־פי דרכה. קודם כל הקימה סוכנות למכירת תוצרת יהודית מא״י, ביחוד קוניאק ויינות, וארגנה גם את מכירת האתרוגים שנמסרה לשלמה מרקוס בפודגורזה — בנו של אהרן מרקוס. מרקוס בעצמו נטל לידו את ארגון מכירת תוצרת א״י והצליח להביאה לשיא ניכר.

בדצמבר 1894 בא לקראקא דוד שוב מארץ ישראל לאסוף תרומות בעד בית החולים „שערי ציון“ ביפו. בהזדמנות זו העמיד את עצמו לרשות חברת „חובבי ארץ ישראל“ ודיבר באסיפות, שבהן נרכשו חברים חדשים.

באספה הכללית שהתקיימה ב־20 בנובמבר 1894 נמסר דו״ח, שהכנסות החברה מדמי החברים של 96 חברים עלו בשנה שעברה ל־180 פלורין ומזה שלחו 50 פלורין לקופת התאחדות חברות ישוב א״י „ציון“ בוינה, ובסך 22 פלורין ניתנו תמיכה לפועלים, שנסעו לא״י, 5 גולדין ל„גן־שמואל“ ע״ש הגאון שמואל מוהילבר, בא״י ועל שאר ההוצאות 70 פלורין[16].

לועד החדש נבחרו: מנחם מנדל פרנקל כנשיא, יוליוס שנוטר כסגנו וכחברים אהרן מרקוס, בנימין כהנא שפירא, סינא פלק, ד״ר רודולף פריהלינג, ד״ר ליאופולד באדר, באלזאם וישראל קראסוצקי.

בשנת 1896 היתה חברת „חובבי ארץ ישראל“ מן הפעילות בגאליציה המערבית בשטח ארגוני והיא עמדה לימינה של חברת „אהבת ציון“ מטרנוב. חבריה ד״ר פריהלינג וד״ר ליאופולד באדר, דיברו באספות בכל מחוזות גאליציה המערבית והטיפו, כי רק ביסוד מושבות בא״י יש תקוה להקים מפלט „לנודדי אחינו“.

באסיפה הכללית בשנת 1896 הוחלט על הצטרפותה של החברה ל„אהבת ציון“. לועד החברה נבחרו: מנדל פרנקל כנשיא, יוליוס שנוטר לסגנו, בנימין שפירא, מיכאל הורוויץ, אהרן מרקוס, סינא פלק, ד״ר פריהלינג, ד״ר באדר, ישעיהו בלנקשטיין וגומפלוביץ[17]. אולם מיד אחרי הצטרפותה של החברה „חובבי ארץ ישראל“ פרצו סכסוכים בין הנהלת „אהבת ציון“ לבין נציגיה אהרן מרקוס ושנוטר בקשר עם מדיניות „אהבת ציון“ לגבי ד״ר הרצל — סכסוך שהביא אפילו לידי הוצאתם מתוך הנהלת „אהבת־ציון“[18].

גם בחוגי הסטודנטים והאינטליגנציה הדוברת פולנית נעשתה תעמולה ציונית. עוד בסוף שנת 1893 השתדלו הסטודנטים נייברגר, טננבוים ושודמאק בתמיכתו של אדוארד שוואגר מטרנוב ליסד חברת סטודנטים ציונים. לשם כך באו אפילו ד״ר זאלץ וברומברג ודברו בהתיעצות סודית, שהשתתפו בה 10 סטודנטים, אולם המאמצים האלה הביאו תוצאות אך לאחר שנתים.

ביולי 1894 נוסדה אגודת סטודנטים „לבנון“[19] ותעודתה להפיץ את הרעיון הלאומי וחבת ציון בקרב הסטודנטים. לנשיא הראשון נבחר אחד מפעילי הציונים עו״ד ד״ר רודולף פריהלינג וד״ר שאמד. מיד פתחה החברה אולם־קריאה, שבו נערכו גם הרצאות וקורסים. כעבור חדשים אחדים נבחרה הנהלה חדשה ולנשיא נבחר ד״ר שאול רפאל לנדא, למזכיר יעקב להפריינד.

באוקטובר 1894 יצאה החברה בכרוז אל הציבור הרחב בו נדרשו הסטודנטים וגם הנוער להצטרף אל האגודה.

בכרוז זה שנכתב בסגנון נמרץ נאמר:

„בכל מקום נרדף עמנו מבחינה כלכלית, אין אנו רשאים ליהנות מזכויות טבעיות, אנו מחוסרי הכרה עצמית, זכר מסרתנו המפוארת מטושטש בלבנו ועברנו המופלג בקדושים וטהורים, הולך ונשכח מאתנו, ידיעת שפתנו העברית היפה — הולכת ומתמעטת, מבזים אנחנו לאט לאט את יהדותנו, מעמיסים את עצמנו על אומות אחרות וחיים חיי־ערעור, מיום ליום בלי אידיאלים ובלי שום מגמה נעלה מסויימת.

ספרותנו ותולדותנו, שפתנו בלתי ידועים לנוער שלנו, אנחנו בעצמנו משכיחים אותה, אנחנו מתנכרים מעברנו והאידיאלים הלאומיים שלנו ומחפשים את הצלתנו בהתמזגות עם אומות אחרות, שעברן ומהותן זרים לרוחנו. אולם כל מה שאנחנו משפילים את עצמנו וממעטים לכבדנו כן יורדים אנחנו בהוקרת האומות האחרות. לכן די ההשפלה. אתה היהודי, אסור לך, להיות עבד, לך היו מכבים, אנחנו היהודים היינו ונשארים להיות עם, עם עבר ועם עתיד

---

16 „המגיד“ 1894, גל' 46, עמ' 370; Jüd. Volkszeitung, Berlin 1894, Nr. 47, S. 4. לחברת „חובבי א״י“ היה מועדון משותף עם האגודה „לבנון“ ובכל שבוע נערכו שם הרצאות. ביחוד התרשמו מאד מהנשף הספרותי שנערך ב־24 בדצמבר 1894 לזכרו של פרץ סמולנקין (Zion (Berlin) 1895 Nr 2. S. 60).

17 „המגיד“ 1896, גל' 1, עמ' 5.

18 באוקטובר 1896 ישב בקראקא אחד־העם בקשר עם הוצאת „השלח“. „המגיד“ הסתפק לרשום את הדברים הבאים: „קראקא, אשר גינצבורג (אחד־העם) יושב בעירנו זה ימים אחדים. בדעתו להו״ל פה מכתב־עת חדשי מוקדש לכל עניני ישראל“ (1896, גל' 39, עמ' 308).

19 Jüd. Volkszeitung, 1894, Nr 27. V. 7.

משלו״. בהמשך הדברים פונה הכרוז אל הנוער ודורש ממנו להצטרף לחברת „לבנון״, להילחם לחירותו ותחיתו של העם היהודי.

בראשותו של ד״ר ש. ר. לנדא הגבירה אגודת „לבנון״ את מלחמתה במתבוללים וגם בחברה „שפת אמת״ שכלפי חוץ הופיעה כחברה תרבותית ספרותית לאומית ובפנים נלחמה בציונות וחתרה תחת יסודותיה.

תולדות חברה זו מהוות פרק מיוחד של מתיחות היחסים ההדדיים בין החברות הציוניות הראשונות בקראקא.

חברה „שפת אמת״:

אחרי שיעקב שמואל פוכס[20] העביר את „המגיד״ מברלין לקראקא וראה שאין בה שום אוירה ציבורית פוריה לטובת התנועה הלאומית, החליט ליסד חברה מוקדשת לספרות ולשפה העברית וכן לתולדות ישראל שתערוך הרצאות, קורסים, שיחות ונשפי־וכוחים גם על בעיות אקטואליות שבעם ישראל. תחת השפעתו של אחיו יצחק שלמה פוכס[21] שערך את הירחון המדעי „החוקר״ והטיף בחוברתו הגרמנית Die Bedeutung der hebräischen Sprache für das Judentum שיצאה לאור בשנת 1887, לתחית השפה העברית והיה יחד עם וילי באמבוס ואלברט כץ ממייסדי „אגודת שפת עבר״ בברלין בשם „בית ישראל״, נעשה גם הוא חלוץ לתחית השפה העברית. הוא בעצמו אהב מאוד להרצות ולנאום בפומבי בשפה העברית ולהדגיש בכל הזדמנות כי „תחית העם קשורה קשר בל ינתק בתחית לשונו זו הלאומית״.

אחת הפעולות הציבוריות הראשונות אחרי בואו לקראקא היתה ליסד גם כאן אגודה לפי דוגמת אגודת שפת עבר „בית ישראל״ בברלין.

אחרי התיעצויות מוקדמות נוסדה על ידו ב־28 באוגוסט 1892 חברה „שפת אמת״ ומטרתה[22]:

א) הרצאות ונאומים בשפה העברית בכל שבוע, אולם לפעמים גם בשפות לועזיות ע״ד תולדות ישראל וספרותו.

ב) וכוחים על נושאי ההרצאות ושאלות ספרותיות.

ג) הקמת אולם־קריאה לעתונים.

ד) לימוד השפה העברית חינם.

באסיפה המכוננת[23] שהשתתפו בה 50 איש מכל שכבות האוכלוסיה היהודית הסביר פוכס בנאום עברי, שנתרשמו ממנו הנאספים, את מטרת החברה לפי הסעיפים הנזכרים לעיל. אחרי שהסכימו כולם להצעתו ליסד חברה זו, נבחרה ועדה לעיבוד התקנות וסידור כל הפורמליות הקשורה ביסוד חברה.

לועדה נבחרו יעקב שמואל פוכס, אהרן פאוסט, אברהם גינצלר[24], ישראל קרסוצקי, ליאון לזר, בנימין שפירא, פ. ה. וטשטין, אלטר ויינשטיין, מקס אינפלד. אחרי זמן קצר הצטרפו לחברה 120 חברים.

ב־19.3.1893 התקיימה פתיחה חגיגית של אולם הקריאה[25]. פוכס פתח ואחריו הרצה יהושע שואר, משכיל וחובב ציון ידוע בקראקא. הרצאה מקפת על „השתלשלות היחסים הפ־נימיים בקרב יהדות גאליציה״[26]. אחרי שסקר את תולדות

---

20 נולד בביאליסטוק בראשית שנות השבעים. משם עבר יחד עם אחיו לברלין להשתלם במדעים. בשנת 1891 קנה בשותפות עם אחיו מידי אלמנתו ובנו של דוד גורדון את „המגיד״ והעביר אותו מליק לברלין ובשנת 1892 לקראקא. בקראקא התגורר עד שנת 1904 ובאותה שנה רצה להעביר את „המגיד״ ללונדון, אולם נתקל בקשיים. בלונדון עבד בשטח החינוך ויסד בליברפול את בית הספר העברי הלאומי המתוקן הראשון באנגליה.

21 נולד בביאליסטוק בשנת 1862. אחרי גמר לימודי האוניברסיטה היה מטיף ורב בקאָיטין (מורביה) ונפטר שם בשנת 1896.

22 „המגיד״ 1892 גל׳ 1, מ־8 בספטמבר.

23 דו״ח ב: Selbstemanzipation, 1892 Nr 18 S. 177.

24 הוא טיפוס מיוחד במינו, נולד בשנת 1840 באוהלי (הונגריה), נפטר ב־1910 בקראקא. נלחם בהתבוללות בהונגריה באמצעות שבועונו העברי „התור״ שיסד בשנת 1877 ב־מרמרוש־סיגעט ואחרי שלא החזיק מעמד התקשר עם הבדחן והסופר ה. ל. גוטליב ממרמרוש־סיגעט והוציאו ביחד את השבועון „השמש״. בראותו שגוטליב אינו מתכוין לחיזוק הדת, יצא גינצלר לקולומיא וחידש את עתונו „התור״. כעבור זמן קצר השתקע בקראקא והמשיך בהוצאת „התור״. בקושי רב כבש בגאליציה 250 חותמים. אחרי שעתונו נאסר ברוסיה הוכרח להפסיקו. משנת 1881 השתתף ב„מחזיקי הדת״ ו„המגיד״. שמחה בונם סופר — בנו של הרב מקראקא ר׳ שמעון סופר הציע אותו כעורך „מחזיקי הדת״. כאשר ראשי „חברת מחזיקי הדת״ לא הסכימו להצעתו, יסד שרייבר בכספו בקראקא את העתון „קול מחזיקי הדת״ ומסר לו את המערכת. ענין זה גרם לדין־תורה והרבנים גזרו להפסיק את הוצאת העתון בקראקא. שרייבר לא הסכים ואז החליטו ראשי „מחזיקי הדת״ להזמין את גינצלר כעורך העתון בלבוב. אולם עריכתו שהקפידה על הסגנון העברי והשבחתו עוררה בחוגי הרבנים חששות כי ירגיל את הנוער לקריאת עתונים וספרים, הסירו את גינצלר מעריכה ונתנו לו רק לכתוב את מאמריו. למרות השתייכותו לאגף האדוקים הק־נאים היה מחובבי השפה והספרות העברית.

25 דו״ח ב: Prrzszbość, 1893, Nr 14 S. 156; Selbstemanzipation, 1893, Nr 2, S. 23.

26 באותה עת (ינואר 1893) הרצה יהושע שואר הרצאה על הנושא „מה קוראים אנו אומה ולאיזו אומה משתייכים היהודים״ [Was mennenwir Nation und zu welcher Nation Gehören die Juden], שנדפסה אח״כ ב„פשישלושץ״. שואר הסביר את השתלשלות הרעיון הלאומי אצל היהודים והוכיח כי ברעיון המשיחי משתקפת ההשקפה היהודית על נצחיות אומתה ואי־אפשרות של התבוללות היהודים.

שואר הוא גם המחבר של Bziepe eines polnischen Juden (Prag 1897).

הזרמים והסיעות בקרב האוכלוסיה היהודית בגאליציה הגיע למסקנה שבקרב ישראל חל שנוי בכוון לאומי ולכן מוטלת החובה להגביר ולחסן את ההכרה הלאומית־היהודית, ע״י פיתוח השפה והספרות העברית.

בהרצאה זו הונח היסוד של התכנית הלאומית, בה רצתה החברה לדגול.

בעבודות האגודה השתתפו בפעילות גם חברי „לבנון״. א. שודמאק הרצה שורת הרצאות על „תולדות יהודי פולין עד קזימירז׳ הגדול״, אדולף נייברג על „תפקידי החברה שפת אמת״, ד״ר שאול רפאל לנדא על „הרעיון הסוציאלי אצל היהודים״ [27]. באותו זמן נערכו גם קורסים לעברית ונוסדה ספריה עשירה למדי.

בינתים התחילו להופיע בעתונות הפולנית וביחוד בעתון "Sprawiedliwość" מאמרים, שבהם הותקפה התנועה הציו־נית. הציונים חשבו לבעל „המגיד״ לרעה שלא הגיב על ההתקפות, אלא במקום זה ניצל הוא כל הזדמנות שהיא לעקוץ עקיצות בתנועה הלאומית וכבמה להתקפותיו שימשה לו ביחוד החברה „שפת אמת״.

חברה זו שנוסדה בעצם להפצת השפה העברית כשפת העם המדוברת, נהפכה לבמה, שנשמעו ממנה נאומי הסתה נגד הציונות באוסטריה והחברה המקומית „חובבי ארץ־ישראל״.

הדברים הגיעו לידי כך שלציונים לא נתנו לדבר מתוך נימוק שהחברה היא נויטרלית ושטח פעולתה הוא אך ורק ספרות והיסטוריה, אולם באותו זמן נתנו רשות הדיבור למנהיגי המתבוללים ברוח ההתבוללות.

החברים הציונים דרשו אספה כללית, שנקראה גם ל־25.2.1894. פוכס מסר בגרמנית דו״ח וכאשר המזכיר מקס אינפלד דיבר ברוח המתבוללים קמה סערה והציונים התקיפו את היושב ראש פוכס. באוירה זו לא נתקיימו בחי־רות והאספה נדחתה.

דו״ח על אספה זו נתפרסם ב„יודישע פאלקס ציטונג״ הברלינאי [28].

ב־9.3 שלח מזכיר החברה מקס אינפלד בתפקידו כמזכיר החברה למערכת ה„יודישע פאלקס צייטונג״ מכתב [29] ודרש בו על יסוד חוק העתונות הגרמני (§11) להדפיס את הודעתו על אי־נכונות הפרטים, שנמסרו בכתבה הנזכרת לעיל. באותו גליון שנדפס מכתבו נדפס גם מכתב מחברי הועד של „שפת־אמת״. הציונים [30], ששמעו, כי אינפלד הרשה לעצמו לשלוח למערכת ה„יודישע פאלקס צייטונג״ בשם החברה הודעה, שבה צוין, שהכתבה בגליון 10 עומדת בניגוד לאמת, הצהירו החתומים שהועד לא החליט שום החלטה ואינפלד לא היה מיופה כוח לשלוח בשם החברה את הצהרתו הנזכרת.

מלבד זה פרסם מחבר הכתבה הנ״ל הודעה שהוא מחזיק בכל מה שכתב בכתבתו הראשונה [31].

התנהגותו של אינפלד עוררה בקרב חברי החברה התמר־מרות גדולה במדה כזו, שבהמשך האספה הכללית ב־18.3 1894 נבחר לנשיא החברה במקומו של פוכס, ד״ר שמואל לנדא שגילה מרץ רב כנשיא לשכת „בני ברית״. לסגנו נבחר מנדל פאם, למזכיר פולני אנטון שודמאק (חבר „לבנון״), למזכיר עברי בנימין שפירא, לספרן לוי ברגר, לגזבר ל. הופמן ולחברי הועד ש. לזר, דוד זיסקינד, ש. צייטנר, י. ש. הרצוג־שראגר וי. נייברגר [32].

בזה נגמרה המחלוקת, שבה נעזרו החברים הציונים בחב־רה „שפת אמת״ ע״י האגודה האקדמאית „לבנון״, שנקטה עמדה ברורה, כי „שפת אמת״, כחברה להפצת השפה העב־רית, אינה רשאית לצאת נגד הציונות. אולם גם האגודה „לבנון״ לא האריכה ימים. קטטות ומריבות אישיות הביאו לידי חיסולה.

הסטודנטים חיים הילפשטיין, ואהרהאפטיג הקימו בשנת 1897 אגודה אקדמאית חדשה „השחר״ ("Przedświt"), שהצליחה להיות למדריכה של הנוער היהודי והתקיימה עד 1939.

באותם הימים הראו הציונים בקראקא את עמדתם הנמ־רצת לגבי הקהלה בענין החינוך היהודי.

בראשית שנת הלימודים 1893 החליט ועד הקהלה לפי הצ־עתו של ראש הקהלה אלברט מנדלסבורג [33] לאשר את הוראת ועד החנוך המחוזי, לבטל את לימוד השפה העברית במס־גרת לימודי הדת בשביל ילדי ישראל בבתי הספר העממיים, הואיל והשפה העברית מצומצמת אך ורק בבתי הכנסיות בדומה לשפה הלטינית בכנסיה הקטולית. לנוכח העובדה שהתנ״ך והסידור כבר תורגמו לפולנית מיותר הוא ללמד את התלמידים את השפה העברית.

„פשישלושץ״ יצא בחריפות נגד החלטה זו וציין אותה כוונדליזם, במאמר חריף [34] הדגישה המערכת כי מבחינה לאומית אין אמנם השפה העברית מוכרת לפי חוקי המדינה כשפת היהודים. אולם מבחינת ההשקפה הדתית הישראלית נחשבת השפה העברית לשפת הדת. הקהלה בקראקא לא היתה רשאית לפגוע בעקרון היהדות.

ענין זה נראה חשוב לא רק בקראקא אלא גם בבירת גאליציה — בלבוב. ב־29 באוקטובר 1893 החליטה אספה עממית בלבוב להביע את התמרמרות האוכלוסיה היהודית

---

27 Przyszłość, 1893, Nr. 16 S. 179

28 Jüdische Volkszeitung 1894 (6/III) Nr 10, S. 5.

29 נדפס ב: Nr 12, S. 4.

30 בנימין שפירא, עמנואל איכהורן, יוליוס שנוטר, סינא פלץ.

31 הנהלת ההסתדרות הלאומית היהודית הארצית בלבוב פרסמה בחוזר שלה כי „עפ״י הצעת צירי חברות „ארץ־ישראל״ ו„לבנון״ בקראקא, הוחלט להכיר את החברה „שפת־אמת״ כעומדת מחוץ למחנה הלאומי, יען כי גורמת נזק להתפתחות רעיוננו בקראקא״.

32 Jüdische Volkszeitung, 1894 Nr. 13, S. 5.

33 נבחר בשנת 1866 כנציג היהודים אל עיריית קראקא ואחרי מותו של ד״ר סאמלזוהן (1881) נבחר מנדלסבורג בינואר 1882 לראש הקהילה.

34 Przyszłość, 1893, Nr. 3 (5/XI), S. 25—27 "Nowoczesny Wandalizm".

נגד מעשי הקהלה בקראקא ודרשה מכל היהודים להצטרף למחאה זו.

בהחלטת המחאה שנשלחה מלבוב לקהלת קראקא נאמר:

1) השפה העברית שבה גנוזה כל התרבות היהודית והיא אחד האמצעים המעטים המאחד את תפוצות ישראל וקשורה בלאומיות היהודית עד כדי כך, שאין לשער את העם היהודי בלעדיה — ע״כ לא יתכן למחוק אותה מתוך תכנית הלימודים לילדי ישראל.

2) השפה העברית היא חלק בלתי נפרד של דת־ישראל והיא איננה שפה „סינאגוגאלית״ לבד, שאפשר למלא את מקומה בשפה אחרת כגזן הפולנית; להיפך אין לימוד הדת היהודית בלי לימוד השפה העברית.

3) ע״י השמטת השפה העברית מתוך תכנית הלימודים מפחידים את החרדים לשלוח את ילדיהם לבתי ספר העממיים [35].

ביזמתם של הציונים אורגנה גם בקראקא אספת־מחאה ונמסרו לועד הקהלה פטיציות, שבהן נדרשה הקהלה לבטל את הסכמתה.

תחת לחץ עממי כזה הוכרח ועד הקהלה לבטל את הור־אתה, שניתנה כבר למורי הדת.

ראש הקהלה אלברט מנדלסבורג שהסכים בשעתו, כי ילדיו יתנצרו, ויתר על נשיאותו והסתלק מחיי הקהלה [36].

במרס 1896 הגיעו לקראקא הידיעות הראשונות על ד״ר הרצל. פרט לידיעה הלאקונית שנדפסה ב„המגיד״ נודעו יותר פרטים מפי ד״ר היינריך לוה שהיה בדרכו מא״י לברלין והרצה בחברה „שפת אמת״ על „חבת ציון״ ונתן סקירה על ספרו של ד״ר הרצל: מדינת היהודים וערכו [37].

בראשית אפריל דבר ד״ר שאול רפאל לנדא, שבא מוינה, ב„לבנון״ על ספרו של הרצל. אחרי נאומו החליטו הנאספים להביע טלגרפית לד״ר הרצל רגשי־תודה, כבוד והוקרה [38].

כאשר נמסרה כל העבודה למען ישוב א״י ל„אהבת ציון״ בטרנוב הוקם בקראקא בינואר 1897 סניף של „אהבת ציון״.

באספה ב־10.1.1897 דיברו ד״ר זאלץ ואהרן מרקוס על „מדינת היהודים של ד״ר תיאודור הרצל״ [39]. בהרצאה זו עשה מרקוס השוואה בין דעותיו של משה הס ואלו של הרצל ובא לידי מסקנה, שהעולם עומד לפני מפנה בתורכיה ואז תקבל תכניתו של הרצל צורה ממשית. בינתים יש לישב את הארץ. אל ועד הסניף נבחרו מנדל פרנקל יו״ר, יוליוס שנוטר לסגנו, אהרן מרקוס, ישראל קרסוצקי, י. גומפלוביץ, משה בלנקשטיין, ד״ר פריהלינג, ד״ר באדר ולוטבק. באספה נתקבלה גם החלטה להביע לד״ר הרצל רגשי תודה על מפעלו לטובת רעיון ישוב א״י [40].

---

35 Selbstemanzipation 1893 Nr. 18, S. 6.

36 Jüdische Volkszeitung 1894, Nr 2, S. 5.

37 „המגיד״ 1896 גל׳ 13 (26 במרס), עמ׳ 103.

38 שם גל׳ 14 (9 באפריל), עמ׳ 113.

39 ההרצאה הופיעה כחוברת: A. Marcus: Dr. Theodor Herzels Judenstaat.

40 „המגיד״ 1897 גל׳ 3, עמ׳ 22.

לתולדות הציונות בקראקא לפני מלחמת העולם הראשונה

מאת

ד״ר דוד בולבה, ז״ל

בשנות השמונים של המאה הקודמת היה מצב יהדות קראקא עגום מאד: חוסר כל עבודה סוציאלית וחוסר כל קו ומחשבה בחיים הפוליטיים. רק בראשית שנות התשעים מתחילים להיראות קרני אור הראשונים של תנועת התחיה. מתארגנת אגודת „שפת אמת״ אשר מתפקידה לטפח את התרבות העברית. מסביב לאגודה התארגנה קבוצת עברים ומשכילים, אשר ביניהם התבלט מר פוקס, העורך של השבועון העברי „המגיד״. באופן כזה נוצר קשר עם היצירה הלאומית, לעת עתה בשטח התרבות — והורגש משב־רוח חדש במחשבה המאובנת של יהודי קראקא. לכן, כשהופיעה במערב אישיותו הנאצלת של תיאודור הרצל, אשר קרא חירות עצמית ליהדות ולמלחמה למען המדינה היהודית, נמצאה כבר בקראקא קבוצה קטנה של אנשים אשר התלהבה מתורתו של הרצל — וכך קם הארגון הציוני הראשון „לבנון״ אשר אגד בתוכו תוך זמן קצר יותר ממאתיים איש.

אולם ההתלהבות הראשונה לא ארכה זמן רב. הסכסוכים הקטנוניים בתוך „לבנון״ גרמו להתפוררות, ולאחר תקופת זוהר קצרה התפזר הארגון. אולם מיד אחר כך, קמה קבוצת צעירים חדשה, ובמיוחד מבין הנוער האקדימאי, אשר ביניהם התבלטו הילפשטיין וורהפטיג, ויסדו את הארגון „פשדשויט״ („השחר״ בעברית). מטרת הארגון החדש היתה לחנך את הנוער האקדימאי ברוח לאומית־יהודית. החל משנת 1897 עבר ההגה של התעמולה הציונית לארגון החדש. הארגון ארגן נשפי מכבים בזמן חנוכה וכן פעולות לאומיות אחרות בשביל האינטליגנציה היהודית. אולם התוצאות היו עדיין בלתי ניכרות, נוכח השפעת המתבוללים על האינטליגנציה היהודית, כך שמספר הציונים המאורגנים לא עלה על כמה עשרות. ברם, החל משנת 1899 חל שינוי לטובה. בקראקא הופיע ד״ר יהושע טהון, אשר זה עתה נבחר כרב בבית הכנסת המתקדם (טמפל), ואשר בדרשותיו המצוינות מלאות רוח לאומית, התחיל לעורר מתרדמתם את ההמונים שהצטופפו להאזין לדבריו. גם פעולתו כמורה לדת היהודית בבתי־ספר התיכוניים נשאה פרי וזרעה מחשבה לאומית בין הגימנזיסטים.

החל משנת 1900 ניכרת תחיית המחשבה הציונית והשפעתה ברחוב היהודי בקראקא. „פשדשויט״ מקבל עתה חברים חדשים אשר משתדלים להרחיב את הפעולות גם בחוגים הלא־אקדמאים. בין החברים החדשים מתבלט שמעון פלדבלום, בעל כשרון ארגוני ותעמולתי יוצא מן הכלל. הארגון מתחיל בפעולה תעמולתית גם בערי השדה ומצליח לארגן הסתדרות הכוללת כל מערב גליציה.

גם בקראקא עצמה נמשכת עבודה ארגונית־תעמולתית; הוקם ארגון הסוחרים „אחדות״, ארגון נשים „רות״, ארגון דתי „בית ישראל״ וכן מתחילה פעולה ראשונית בין תלמידי כיתות גבוהות של בתיה״ס התיכוניים. לאט לאט חודרת המחשבה הציונית לכל שכבות העם. וכאן יש להזכיר את פעולתו הדתית־לאומית של המלומד והדרשן ד״ר זלינגר.

אולם התעמולה הציונית לא היתה סוגה בשושנים. הציונות פוגשת בראשית דרכה מתחרים רציניים. בשנת 1902 מופיע ברחוב היהודי „בונד״, אשר התארגן תחילה כמפלגה סוציאליסטית יהודית עצמאית. מראשית פעולתו הצהיר עצמו ה„בונד״ כאויב הציונות, בחששו — ובצדק — שהתנועה הציונית תחדור גם לחוגי הפועלים. מצד שני, המפלגה הסוציאליסטית הפולנית בהנהגתו של דשינסקי, אשר כללה בתוכה מנהיגים יהודים חסידי ההתבוללות הקיצונית, יצאה גם כן בגלוי נגד הציונים, בהאשימם בפשע „הריאקציוניזם״ והונאת המוני העם. המפלגה הסוציאליסטית לחמה על הקולות היהודיים בזמן הבחירות השונות, ובמיוחד לפרלמנט הפולני, אשר בלעדיהם לא היו סיכוייהם של הסוציאליסטים בטוחים. התנועה הציונית הצעירה היתה נאלצת להלחם מלחמות קשות באספותיה, ולא פעם הגיעו הדברים לתגרות ידיים. אולם הקשיים האלה עוררו את הנוער הציוני למאמצים עליונים ולעבודה אינטנסיבית. התנועה התחילה לגדול בעומק וברוחב. התארגנו חוגים תרבותיים וכלכליים. נוסד בית־ספר יהודי ביזמתו של שלמה לזר, קם ארגון להתעמלות, קופת הלוואות, וכן ארגונים להשתלמות במדעים כלליים ויהודיים. באותה תקופה מתארגנות ההסתדרויות של „מזרחי״ ו„פועלי ציון״, אשר הראשונה ניהלה בהצלחה תעמולה חזקה בין החוגים החרדים והשניה בין חוגי הפועלים והיוותה התחרות רצינית ל„בונד״.

אולם מתנגד חדש קם בימים אלה לתנועה הציונית בקראקא, הלא הוא ארגון של „יהודים בלתי תלויים״. מטרת הארגון הזה היתה הורדתם מהשלטון של פרנסי הקהלה, שהיו מקורבים לקונסרבטיסטים הפולנים. ה„בלתי תלויים״ שנתמכו ע״י הסוציאליסטים הפולנים, רצו להעביר את השלטון מהמתבוללים לידיהם, אבל מלבד תאוות השלטון, לא היה להם כל קו מנחה, לחמו נגד הציונים ורצו אחרי העגלה הסוציאליסטית.

נגד הארגון הזה, יצאו הציונים בכל התנופה, בהציגם אידיאלים של זכויות אדם ולאום. אולם התנועה הציונית התאוששה ובמיוחד, כאשר ד״ר טהון, אשר מתחילה לא

השתתף באופן פעיל בחיים הפוליטיים, הסכים להציג את מועמדותו לפרלמנט בעיר קולומיה. מאותו הזמן עומד ד״ר טהון בראש התנועה ומשרת אותה בהתלהבות ובנסיון רב, והודות לו חודרת התנועה להמוני העם, השותים בצמא את דברי הנואם בחסד עליון. לקראקא מגיעים ראשי התנועה הציונית ונואמים באספות עם־רבתי. קראקא נעשתה על יד לבוב מרכז תנועת התחיה, ותורמת תרומות גדולות לקרנות הציוניות, מארגנת תערוכת „בצלאל" ותומכת בכל פעולות תרבותיות עבריות ולאומיות.

באמצע הפעילות הקדחתנית, פורצת מלחמת העולם הראשונה. הנוער מתגייס לצבא, החיים הפוליטיים משתתקים, ומגיע זמן של פינוי העיר. כמובן שהתנועה נרדמת, אין למי ובשביל מי לעבוד. אמנם הצהרת בלפור מחשמלת גם את קראקא — אבל בעיר עדיין מושל הצבא. אולם כאשר רק הוכרז על שביתת הנשק, נוכחו כולם לדעת כי יהדות קראקא התבגרה לקראת ביצוע המחשבה הציונית. בראשותו של הד״ר טהון נוסד ועד לאומי, אשר עיבד את היסודות של הגנת זכויות המיעוטים הלאומיים, ואשר שימשו אחר כך כיסודות החוזה להגנת זכויות המיעוטים בוורסייל. התנועה הציונית רוצה עתה לכבוש את השלטון בקהילה. קהל של כמה אלפי איש התאסף לפני בנין הקהילה ודורש במפגיע את התפטרותו של ראש הקהילה המתבולל. בראותו את עמדת הקהל התקיפה, מתפטר ראש הקהילה. אולם טרם הגיע השלום לרחובות העיר, פרעות אנטי־יהודיות עקובות דם פורצות בקראקא. ושוב מתארגן הנוער היהודי הציוני כהגנה עצמית ובנשק ביד משקיט את הפרעות, עד אשר התארגן השלטון הפולני הלגטימי, כדי להחזיר את הסדר על כנו.

באותה תקופה קשה, כאשר על חורבות האימפריות של אוסטריה ורוסיה קמות מדינות חדשות, נוסד עתון יומי ציוני בשפה הפולנית „נובי דז׳ינניק", אשר מיסדו העיקרי היה אברהם נוסבאום ועורכו הראשון ד״ר וילהלם ברקלהמר. העתון, אשר התחיל את פעולתו במיריש אוסטראו ואחר כמה חדשים עבר לקראקא, נעשה הדובר החזק ביותר של התנועה הציונית והמגן לזכויות היהודים.

עולמם של אבות ודרכם של בנים

(ישן וחדש בקראקא)

מאת

אריה ליפשיץ

חותם העבר אינו נמחה לעולם. גם בתוך רינת חיינו החדשים בארץ־ישראל, המשוחררים מעול גלות ומשיעבוד מלכויות, עדיין לא יבש מקור הדמעה ועמוקה היא באר הזיכרון על כל שהיה לנו ביקר ובנעלה של חיי קהילות ישראל בתפוצות, ובתוכם היחידים המורמים מעמם במידותיהם האנושיות, בגודל רצונותיהם, רטט נפשם, אצילות רוחם, מאבקם שאינו פוסק על קיום ביתם ועל כבוד אומתם — עד שנתנגפו רגליהם בהררי הנכר כשהם מרומים ומושפלים, נופחים נשמתם בטהרה וצוללים בתהום חשכת האבדון. מדי פעם חוזרים אנו ומתייחדים עמהם, ועוד אנו חשים נשימת אפם האחרונה, ועוד ידנו מושטת אליהם בבקשת קירבתם, משל כאילו אירחנו אותם בביתנו, ולבנו הומה ופתוח כנגדם תמיד ודמותם הזוהרת קורנת לעומתנו...

עיר מלכות פולנים

אזכרה את עירי, את קראקא, הקהילה הקדושה, העתיקה — עיר אבותי ואבות אבותי, שהיתה שופעת חיי־מקור יהודיים בשובה ונחת, בהשקט ובבטחה. אם היתה לפולנים עיר המלכות והנסיכות הגדולה, ערש תרבותם, מחצבת חכמתם וסגולת מידותיהם — ליהודים היתה היא עיר־משגב, קרית־עוז בשממת גלותם, כרכא דכולא בה...

קראקא! אופי מיוחד היה לה; מטופחת, מתונה, מנומסת, נאצלת, כולה נושמת מסורת של יחוס הדורות. מרובת גוון ועתירת צלילים השתרעה ונתמשכה על גדות הויסלה בבתיה הסולידיים וגניה ההדורים, בחיטובי פסיליה וצריחיה הזקופים, ירוקה ונקיה, צוהלת ושקטה — כולה מכונסת ומהורהרת בתוך עצמה. שדרות רחבות של ערמונים עבותים הקיפוה ועיטרוה סביב סביב; בפרברים פיארוה פארקים פורחים, שדרות־טיול מרחיקות ומגרשי־משחק נרחבים המציעים נופש ובידור לגדולים ולקטנים. בתוך הפארקים היו פנות־חמד חבויות בירק אילנות, ואנדרטות של משוררים ואמנים מציצות בך כבני־לוויה נאמנים. מכל שדרות הציבור נהרו לכאן לבדר דעתם, מהלכים מעדנות, מחייכים ומברכים זה את זה לשלום, משיחים מפה לאוזן, או יושבים ומעיינים בספר. מכאן עולים צלילי נגינה, והלאה מזה בשטח ה„בלוניה" סובבת סובבת הקארוסלה, כשהרחקת לכת מ„פארק הד"ר יורדאן", הגעת ל„פינת־השקט" (čichy Kąčik), מקום החווה החקלאית שלאחר מלחמת העולם הראשונה, שהתכשרו בה כמה וכמה קבוצות של חלוצים בדרכם לארץ־ישראל, ומשם ל„וולה יוסטובסקה" בנופה הפלאי; כשנזדמנת ל„פארק קראקובסקי" היית יורד בסירה ושט באגם־המים שהיה קבוע באמצע הפארק וב„פארק פודגורסקי" אתה מקפץ ועולה מקפץ ויורד בשבילים המפותלים בין סלעים וארנים, ונוף של גבעות רכות זרוע למלוא עיניך.

ישן וחדש נתמזגו בה בקראקא לא בתוכן בלבד של חייה אלא גם בצורתה החיצונית. רחוב ישר ויצוק אספאלט ובניינים חדישים רוחשים בתנועת משרדים ובתי־עסק מודרניים — מזה, ומזה סימטה ושער כבד ובית־מידות נתמך בסמוכות־אבן — וביניהן רובץ העבר הרחוק. משעלית אל טירת־המלכים, העתיקה, אל ה„וואוול" (Wawel) המתרומם בחומותיו באמצע העיר, והעפלת אל המגדל שבמרומיו תלוי פעמון זיגמונט — נתגלתה לפניך הפאנוראמה של קריה גדולה, שאדריכלים בעלי דמיון כוננו בניינה דורות על דורות, שמעולם לא גרעו מן הקיים ורק שקדו להוסיף נוי על נויה, חן על חנה. — ראית רחובותיה ושדרותיה חוצים ועוברים כיכרות ושווקים מלפני מאות בשנים, משתלבים בשערי „חצרות" רחבות־ידים ונסמכים אל היכלות ומיבצרים שאינם משמשים עוד כלום כי אם הפאר של מה־שהיה. — הנה האוניברסיטה היאגילונית, אחת המכללות העתיקות שבאירופה, ואותה חצר מופלאה ודמומה שבמרכזה עומד פסלו של קופרניקוס. הנה „השער הפלוריאני", ה„רונדל", אנדרטת המלך יאגילו, מצבת אדם מיצקיביץ', ה„סוקיננ׳יצה", המוזיאון הלאומי במוצגיו העשירים, ההיסטוריים, כנסיות ומנזרים ומוסדות־חינוך ותיאטרונים ובתי־נכות עתיקים — ליד כל אלה עוברת החשמלית, הכירכרה והמכונית. מרחוק מתנוססות הגבעות האגדיות של קראקא, תלי־העפר שנערמו בידי העם הפולני בימי מלחמותיו ולהנצחת זכרן — תל „קופיץ־קושצ׳יושקו", תל „קופיץ־קראקוס", תל „קופיץ־וואנדא".

עיר מלכות יהודית שבגולה

כך היתה העיר, רובה ככולה, מצד אחד של ה„וואוול", ואילו מצדו השני השתרע הרובע היהודי עד לויסלה, ומעברה השני המחוז פודגוז'ה. התושב היהודי כשפנה מהרובע שלו אל הרובע הנוצרי, היה אומר: נלך העירה: „אין שטאט אריין". היהודים כמעט שלא התגוררו במקומות ההם, ואף על פי כן מלאו שם את כל הרחובות והכיכרות בתי מסחר ומשרדים של יהודים; ב„רינק" וב„מאלי־רינק", בפלוריאנסקה, גרודזקה, שבסקה, כרמליצקה, שיננה, שפיטאלנה, לוביץ', ראקביצקה, וברבים מהרחובות האחרים. בשבתות ובימים טובים רפתה שם התנועה באופן ניכר.

סחרם וכן מקצועותיהם החפשיים של היהודים השתרשו ופרצו בעיר מן הקצה אל הקצה, ואף נתחבבו. מאז ומקדם, וביחוד מימי מלכותו של פראַנץ יוזף הראשון, נתמזגו חייה הכלכליים של קראקא בין כל תושביה, ללא הבדל דת, לאום, מעמד ואופנת לבוש. לא הרחק מכנסית מאַריה הקדושה אפשר היה לראות את היהודי, חסיד מגודל זקן ופיאות, כשהוא נושא ונותן עם לקוחותיו הנוצרים בפולנית צחה, מתבל דבריו בהומור ואמרי־חכמה ומהנה אותם לא רק בחפץ הנמכר אלא גם במאור־פניו. המסחר פרח ונסתעף מוינה ומבוהמיה ועד שלזיה ועד גרמניה. וכשם שהיו היהודים מעורבים ברובעים הנוצריים, כן באו הנוצרים מן העיר ומן הסביבה גם אל תוך הרובעים היהודיים, שבקרבם עמדו לרוב מנזרים ובתי־יראה קאתוליים. יהודים בקאַפוטות ובשטריימליך וכמרים בגלימותיהם השחורות והחומות היו עוברים ושבים ומתחככים זה ליד זה. יש שהנוצרי בא להתרפא אצל הרופא היהודי, ויש שהיהודי, אף האדוק ביותר, היה נכנס עם ילדו אל המרפאה של ה„גלח׳ים ממנזר הבוניפראַטים, מסיר כובעו מפני הכבוד אך משאיר את הכיפה על ראשו. ה„גלח׳־הרופא מקדם פניהם, נותן עינו בפצעו של הילד או מציץ לתוך שיני פיו ואגב שאלה „מה כואב לך" ו„היכן המיחוש" עושה מלאכתו כלאחר יד בחבישת הפצע או בעקירת השן והאב עם ילדו יוצאים מלפניו מפטירים בתודה ומברכים את השם על הטובה שגמל להם בצר להם.

אמנם מידה זו של שיתוף אזרחי ושל סבלנות דתית לא תמיד היתה קיימת. לצערנו היתה זו מידה מהלכת ועוברת. יהודי קראקא אף על פי שבנו ופיתחו את העיר בכל תקופותיה, ידעו בה גם סבל ונרדפו על ידי תושביה הנוצריים. היו זמנים והיהודים התיישבו בעיר כולה ותרמו מיזמתם הברוכה לקידומה, והיו זמנים שנאלצו להידחק אל הרובע קז׳ימייז׳. ביחוד סבלו ונתיישרו היהודים עם חילופי השלטונות, הפולני והאוסטרי. פעם נחשבו כסוחרים „אוסטריים" ורדפום הפולנים, ופעם נחשבו כסוחרים „פולניים" ודכאום האוסטרים. כבר במאה החמש־עשרה, ואחר כך בימי כיבוש קראקא על ידי השוודים, בשנות 1655—1657, היו היהודים לביזה ולהרג משני הצדדים. השוודים שדדו והרסו את קאַז׳ימייז׳ כולה, ואילו הפולנים בגדו ביהודים ולקחו לעצמם את כל הרכוש שהפקידו היהודים ברובע הנוצרים, ולא עוד אלא שביקשו מאת הכובש המלך קארל־גוסטאב, כי יבטל וישמיד את המסחר והתעשיה של היהודים. היהודים שבנו בחומות העיר וביצרוה והגנו עליה בכל האמצעים שבידם, שהיו הראשונים למגע עם האויב ואף שילמו לו ממיטב כספם וזהבם פיצויים על פיצויים — והם שהוכרזו אחר־כך, עם שובו של המלך הפולני יאַן קאַז׳ימירז׳ לקראקא, כבוגדי־המדינה וכאשמים בשואה השוודית. קשה היה מצבם של יהודי קראקא כמעט בכל הזמנים, אך הם הבינו איך להיאחז בעיר זו בענפי המסחר, המלאכה, התעשיה והבנין. ידעו גם ידעו איך לכלכל את מעשיהם בתבונה.

בדורות האחרונים, כאמור, נתבססה הקהילה היהודית בקראקא והלכה מחיל אל חיל. חיי ההווה הוקרנו מן הרוח של האבות בעבר רב־התהילה, מרוח ההיאבקות המתמדת על קיום הבית היהודי, שחינך לתורה ולדרך־ארץ, למצוות ולמעשים טובים. בכל אשר פנית נתדובבה ונתנגנה אותה רוח, חופף היה הוד ההווי של דורות בזיוה של שכינת ישראל. רחובות מישירים וסמטאות מעוקלות; בתי פאר מוקפים גנים ורחבות דשא ובתים קטנים, כפופים, וצפופים המטים על צדם — כל אלה מתאחדים לסימפוניה אחת של קהילת־ישראל שלימה ועצמאית העוסקת בצרכי ציבור באמונה, מפקחת ונושאת בעול כל דאגותיה. — מוסדות הקהילה בה מתנוססים לתפארת: בתי־ועד ובתי־דין, בתי תורה וחינוך, בתי תמחוי, בתי יתומים, בתי חולים ומשען לנצרכים, הכנסת־כלה ומושב זקנים, בתי גנזים ואוסף של ספרים ותעודות היסטוריות. מה יפו בה בתי הכנסת ובתי המדרש, כעתיקים וכחדשים, עטורי הכרכוב והכיפה, בחן צורתם החיצונית ובאותה מנגינת הקדושה שהיתה מהדהדת בחללם. הנה בית־הכנסת הישן („די אַלטע שול", המאה הי"ד), ולא הרחק ממנו בית־הכנסת של פרנס העיר וראש־הקהל ר׳ אייזיק ר׳ יעקלס („די ר׳ אייזיק שול", המאה הי"ז), בית הכנסת הגבוה („די הויכע שול", המאה הי"ז), בית הכנסת של הקופה מתרומות העם („די קופה־שול"), בית הכנסת של הרמ"א, הוא ר׳ משה איסרל׳ס שחי במאה הט"ז; והנה עשרות בתי המדרש, ביניהם של ה„מאור ושמש", ה„ב"ח", ר׳ ישראל׳שן (מייזליש) ושל רבנים וחסידים, שהיו מקיפים את רובע היהודים כשרשרת־זהב למען חיים שיש בהם אהבת־תורה ויראת שמים. נר התמיד היה מהבהב בהם ברעדה, ו„מתן בסתר" קבוע בצנעה בפינותיהם. עוד כוכב־לילה נוצץ ברקיע ובחורים ומבוגרים מחישים צעד בין חומות הבתים, מקשיבים להד פסיעות עצמם, לקראת האור של בית־המדרש. כאן שופכים הם תפילתם לפני קונם, כאן עוסקים בתורה, וניגון ערב מתרומם ועולה מתוך כיסופים טמירים לפדות ישראל, לגאולת ציון וירושלים.

שתים היו הכיכרות המרכזיות ברובע היהודי שבקראקא, כיכרות שוקקות לרוב תנועה של מסחר קמעוני והומות מעוברים ושבים למדנים וחסידים — כיכר השוק החדש לירקות ולעופות („הפלאַץ") וכיכר השוק הישן אשר ב„הויכע־גאס" (ה„טאַנדייט") — שתי הכיכרות הללו היו מטביעות על התושבים חותם ממוזג של חולין וקודש. בסמוך־סמוך בוקעת מן החלונות תפילת יראים וצליל תלמודם הערב של אברכים רכים וחריפים־בקיאים, ומן הכיכר נישאת אל חללם פנימה המולת המקח־וממכר המלווה המולת תגרנים אם לא למעלה מזה... קול צעקה מחמת תגרת־ידיים. — לשתי הכיכרות האלו מזדמן הייתי כמעט יום־יום. בכיכר ה„פלאַץ" עמד בית־המדרש על שם ר׳ חיים הלברשטאם מסאַנץ, שזקני ר׳ איטשע שטרנברג, אשר היה מחסידיו הנלהבים, היה לוקחני עמו להתפלל בו שחרית וערבית, ומלבד זה הטיל עלי חובה

כי בכל שעה שאתפנה מן ה„ישיבה", שהיתה גם היא סמוכה אל ה„פלאץ", אכנס אל ה„סאנצער־בית מדרש" ואעיין שם בגמרא. סבי ר' איטשע, אשר זכה „לנסוע" לסאנץ אל הרבי ר' חיים ואף ניתן לו לשוחח עם הצדיק הגדול סמוך לפטירתו (תרל"ו), לא פסק מלטפח ומלתמוך בבית־מדרש זה כדי להגדיל כבודו בין המתפללים ולהרבות חינו בעיני הבאים בשעריו. בימות החול היה יורד לא אחת אל התגרניות שב־„פלאץ" ומבקש מהן, למען השם, שלא ירימו קולן מול בית־המדרש; וביום השבת היה ממלא כיסיו סוכריות כדי לחלקן בין שחרית למוסף לילדים, להרגילם לבוא תמיד אל בית־מדרשו של רבנו חיים עליו השלום. — מעבר מזה של ה„פלאץ" עמד גם בית המדרש „די חדשים", שאליו הייתי מזדמן לעתים בחשק גדול על שום שהיו נשמעים בו לרוב ניגוניו של החזן הנודע ר' אביש מאיר, ניגונים שהייתי משננם לעצמי וחוזר ומשמיע אותם בבית אבי מורי ואבי זקני, לנחת רוחם.

כיכר ה„הויכע־גאס", הספוגה רוח מיסתורין של בנייניה העתיקים המתכופפים ונתמכים זה בזה, העניקה חוויות ילדות עמוקות שהרעישו את הלב. כבן עשר כבר מרבה הייתי לבוא שמה אל בית הכנסת הישן, כי בזכות קול ה„אלט" שהצטיינתי בו, נתקבלתי להיות „משורר" במקהלת החזן המצוין ר' משה שור, ובעיקר רבתה השמחה בחגים כאשר ניתן לי לשיר „סולו" והד קולי הרועד מסתלסל במ־רומי הכיפה וחוזר ונשמע לאזני. — שנים אחדות לאחר מכן כשהגעתי למצוות ונכנסתי ל„ישיבה" קניתי לי חבר יקר, שמלקי זילברשטיין, שהיה גר ב„הויכע־גאס" ליד בית הכנסת של הרמ"א ובשכנות לבית שכתליו האדמדמים מציצים מבעד לטיח המתקלף ואשר במרתפו העמוק־עמוק חבוי מעין־מים ובו תיבה גדולה של ברזל התלויה בשרשרת מקומת הקרקע, ואליה יורדים היו בסולם יראי־שמים כש־רים שבכשרים לטבילה. שמלקי, שאביו החסיד לקחו לטבילת בוקר ב„מקוה" עמוק זה, הציע אף לי פעם להשכים ולהצ־טרף אליהם כדי לחוש במים הצוננים המפכים מבטן האדמה והם מטהרים ומקדשים אדם מישראל לתורה ולמעשים טובים. מאז, לא זו בלבד שהייתי בא לטבילה, אלא שהוסכם ביני לבין שמלקי להתמיד ולהשתדל בתורה נוסף על תל־מודנו בישיבה, ולשם כך נתחייב כל אחד מאתנו להשכים קום, בחילופין, עם עלות השחר ולהעיר את חברו משנתו. כך היה שמלקי יום אחד מתדפק על דלת ביתי שברחוב דיטלובסקה, ולמחרתו הייתי מנקש באצבעי על שמשת חלון ביתו ליד בית־הכנסת של הרמ"א — וגדולה היתה ההת־להבות ועמוקה השמחה שבלב לצעוד בשעת רעווא כזו אל התורה ואל התפילה...

בל"ג בעומר, הוא יום פטירתו של הרמ"א, היתה קראקא הומה יהודים מערי פולין וגאליציה שבאו להשתטח על קברו של הצדיק בבית העלמין הישן. אגב כך היו פוקדים קברו־תיהם של שאר רבני קראקא וצדיקיה, את קברותיהם של ר' יהושע בן יוסף, מחבר ספר „פני יהושע", ר' העשיל, ר' יו"ט ליפמן הלר בעל „תוספות יום־טוב", ר' נתן נטע שפירא בעל „מגלה עמוקות", ר' יוסף כ"ץ, מחבר ספר „שארית־יוסף", ר' אריה לייב, ר' יצחק הלוי, ועוד. נרות נשמה דלקו מעת לעת ופתקאות שקיפלו בתוכן משאלות־לב חמות נתחבו לבין המצבות העתיקות. יום זה יום של תשובה וסליחה היה, יום של חשבון הנפש.

חלק גדול מיהודי קראקא הצטיינו בלמדנות ובאדיקות ובחסידות, וחזקים היו בכך ועקביים, שלא לנטות חלילה ימינה או שמאלה. רוח זו נשמרה כל הזמן ונתבטאה באי־שיותם החריפה של דייני העיר, ר' יוסף אנגל, ר' פנחס'ל דמביצר, ר' יודל מאנס, ר' משה בלייכר, מרועי הקהילה, ששמרו בקפדנות על אופיה הדתי. בימיהם, בסוף המאה הי"ט ותחילת המאה העשרים, כבר נפרצה חומת האדיקות. זו שאין עמה גם המעשה לגאולה של ממש. מכאן עלו המתבוללים ומכאן גברו הציונים. המתבוללים חסו בצלו של העסקן הנודע ד"ר אדולף גרוס, שפתח למען שכבות העם עזרה סוציאלית חשובה והיה כותב מאמריו ברוח ההתבוללות הגמורה בעתון היומי „נובה רפורמה"; וה־ציונים ובראשם מנהיגם הדגול ד"ר יהושע טהון, שמו מעיינם לא בלבד כדי להחדיר את הרעיון הלאומי בין יהודי קראקא, אלא גם שיקעו כוחם בארגון הנוער ובחינוכו לציונות. בעלי המלאכה והפועלים היהודיים התארגנו אף הם: פועלי־ציון, ו„הבונד". מנהיג „הבונד" בקראקא היה פסח דמביצר, בנו של הדיין ר' פנחס'ל. מחזה מעניין ומכ־איב כאחד היה זה כאשר בשבת־הגדול או בליל „כל־נדרי" היה עומד האב ליד ארון הקודש שבבית־הכנסת־הישן, ודורש בתורה וקורא לדור הצעיר לשמירת מצוות וליראת שמים — ובאותה שעה עמד הבן והטיף להתרת כבלי־המסורת ושיחרור מעול שיעבודם של אבות. לא אחת נרעד הדיין בשאלתו בדברו אל הקהל היש רשות בידו להורות דרך להורים בחינוך בניהם, בשעה שהוא עצמו לא השיג יכולת זו? גם בנו השני והשלישי יצאו ל„תרבות רעה"; אחד מהם, יואל יועלאן, כתב והרצה בספרות אידיש. אמנם, נראה הנגע בביתו של הדיין פנימה, אך עד יומו האחרון לא רפה ידו ממלחמתה של תורה ומתביעת שלטונה בחיי הקהילה היהודית בקראקא.

עטרת אגדות ודמויות

קנאותם של האדוקים בין יהודי קראקא היתה מסתייעת גם בסיפורי אגדות שהפיצו בקהל, ביניהם הסיפור על הבקע שבחומת ה„טמפל" ועל בית הקברות הקטן שממול בית הכנסת של „הרמ"א": כשנפתח ה„טמפל", ששימש מקום תפילה למתבוללים ול„פורקי עול" מכל הסוגים, הועמד בו ה„שולחן" לקריאת התורה סמוך לארון הקודש, בניגוד לדין המחייב קריאת התורה באמצעיתו של בית־התפלה. רב העיר שנתקצף על חילול הקודש גזר גזירה, כי אחד מכתלי ה„טמפל" ייבקע והסדק לא יתוקן לעולם. והסיפור השני: באמצע ה„הויכע־גאס" מגודר בחומה נתייחד בית־

קברות קטן, נפרד משני בתי־העלמין שבעיר — על מה ולמה הוא? והנה ההסבר: לפנים מותר היה בקראקא להעמיד חופה ביום ו׳ ולהתחיל בשמחת הכלולות, אך עם בוא השבת צריך היה להפסיקה על מנת להמשיכה במוצאי השבת. חופה אחת הועמדה באחד הבתים הנכבדים ובעלי השמחה לא הקפידו בבוא השבת. רב העיר שעבר על פני הבית בדרכו לקבלת־שבת הזהיר את אנשי הבית, שהעלו אש וצלילי נגינה, שלא לחלל את השבת. ואולם, בחזרו מהתפילה עדיין מרקדים היו ומנגנים ומחללים שבת־קודש בפרהסיה. חרה הדבר לרב, תבע את עלבון השבת המחוללת וקילל את הבית על יושביו ועל קרואיו — והבית שקע תחתיו והפך לבית־קברות. מאז, אומרים, אסור היה להעמיד חופה בקראקא בערב־שבת. — בקשר לזה יסופר עוד כי לימים, כאשר פנה ראש־העיר אל ראש־הקהל בבקשה לסלק את בית־הקברות המפריע לתנועה ברחוב, השיב ראש־הקהל בשלילה. אך כשהאיצו ודחקו בו מאוד, אמר: ניחא, נסלק, אך בתנאי אחד, אם תסלקו אתם את בית־היראה הקטן על שם הקדוש וויצ׳יך העומד אף הוא באמצע ה„רינק״ ובמרכז התנועה של העיר. אמרו לו לרב: איך נהרוס בית־יראה? אמר הרב איך נהרוס בית־עלמין? מאז נשאר בית־הקברות הקטן גדור חומה במקומו.

ועוד מופת אחד, חי לעיני כל, שימש לאדוקים שבעיר כדי להסתייע בו להשיב לב בנים על אבות — דמותו של ר׳ בעריש׳ל מופת לבעלי־תשובה. סיפרו עליו כי תחילתו היה גוי גמור, לומד באוניברסיטה ואינו יודע יהדות מהי. לימים התהפך בו לבו, באשר נוכח שאין לו תיקון כי אם בשיבה אל אלוהי ישראל ותורתו. נסתגר ימים ולילות בבתי־המדרש, מעיין ולומד, שומע ומאזין לקח מפי תלמידי־חכמים. עד שקנה לו ידיעה מספקת להפליג בתורה ולהעמיק בה בכוונות עצמו. אז קראו לו ר׳ בריש׳ל בעל־תשובה. גבה־קומה היה, פניו חיוורים ועטורים זקן צהוב־אדמדם — דמות דיוקן של קדוש מעונה. כל היום מעוטף היה בטלית ומ־עוטר בתפילין, טועם כזית, ויושב על התורה. יש שהוא נזקק לפירוש או לפתרון קושיה שלא נמצא לו בבית־המדרש אשר בו ישב, ואז יוצא הוא בטליתו הכבדה, ספרי־קודש בין אצילי ידיו חומק ועובר בין הבתים אל בית־המדרש הסמוך. יום יום, ברן כוכבי בוקר, יורד היה אל הויסלה וטובל במימיה הצוננים. בחורף היה לוקח עמו גרזן לבקוע בו את הקרח. בימי הסליחות מהלך היה בלילה מרעיד מן הקור כשפנסו בידו, והוא מסייע למעורר לקרוא באזני הישנים: „אידאלעך, אידאלעך, הייליגע כשר׳ע אידאלעך, שטייט אויף צו עבודת הבורא״.

יהודים מופלאים, דיוקנאות אצילים, מזהירים בזיו התמי־מות וקורנים בטהרתם הרוחנית והם גבירים ופרנסים נכ־בדים, עתירי נכסים, יציבים בנפשם ושופעים חכמה ונסיון־חיים — כך היו מהלכים יהודי קראקא, אנשי מעשה וצדיקים תמימים בדורותיהם.

שנות ההתפרקות והאביב

העתים נשתנו. האנשים נתבסמו מריח העולם הגדול, נת־פקרו, ביקשו תמורות. כל עוד לא הגיעו לכאן כי אם הדיה של מלחמת רוסיה—יפאן, מהפכת 1905, מלחמת הבלקאן — היו החיים ממשיכים עוד לזרום במסלולם. אולם משפרצה אותה מלחמה הרת עולם בין אוסטריה וסרביה ובעקבותיה הדליקה הגדולה שהביאה להרס־עולם נתקעקעו גם פה כל היסודות. אותן חצרות מרובעות ורחבות־הידיים, שעד עתה שימשו רק כמעבר ליחידים, החלו לקלוט בתוכן אספות של המונים, ועל הגזוזטראות ניצבים היו הנואמים ה„אזר־חיים״ ו„המעמדיים״ וחוצבים דבריהם המלהיבים. ועם גמר מלחמת העולם הראשונה נוכחו הכל לדעת, כי הנה הוכתה והתפוררה מלכותה הגדולה של אוסטריה ההאבסבורגית, בת בריתה של גרמניה המנוצחת, וקץ בא לשלטונה על ארצות ועמים. אותם סטודנטים מן הנוער הפולני בקראקא העיר, שזה עתה היו נקהלים לפני ארמונו המבוצר של המטה האוסטרי־גרמני ומביעים רצון שיחרור עמם ברינת ה„רוטה״ הלוהטת לפי חרוזי המשוררת שלהם מאריה קונופניצקה, עברו עתה בסך ברחובות ובככרות בסערת־און, שימטו וכי־תתו חרבותיהם של האוסטרים האחרונים והוקיעו לדיראון בראש מוטות קובעי־פלדה וקובעי־לאקה בחודיהם הגר־מניים, שתמיד נוצצו כמזדקרים בשחצנות כלפי מעלה ופוצ־עים בלב האזרחים המושפלים תחתם. התפרקה השנאה עם ניפוץ שלטי הכובשים הצהובים־שחורים, והתרפקה האהבה לעליית סמל הנשר־הפולני על רקע אדום־לבן. עמדו היהו־דים כתוהים וחרדו לתמורה הגדולה, ואמהות ספקו כפיהן בדאגה ולא נתנו לילדים להתרחק מן הבית, אף אסרו עליהם את ההליכה ל„חדר״. בחרדה זו של הימים החדשים מזוג היה יגון עמוק על ההרס של המלחמה שנסתיימה. ביטוי אחד של היגון הזה נתגלם מוחשית במראה היהודי שרגליו נקטעו בשדה־הקרב, כשהוא פושט ידו ליד פתח בית־הכנסת „שארית בני אמונה״ ושר בקול נכאים:

אויף די גרינע פעלדער וועלדער — אוי וועה,
אויף די גרינע פעלדער וועלדער
ליגט באַגראָבען אַ יידישער זעלנער — אוי וועה,
ליגט באַגראָבען דער יידישער זעלנער — —
אוי וועה...

עמדו האבות ונחרדו מאוד. ואילו הצעירים מתנועות הנוער, שכבר טעמו גם משהו מן ההכשרה בגן־ירק ובשדה־תבואה לקראת העלייה לארץ־ישראל, נדחפו בסערת לבם אל התכונה המהפכנית שבעיר. תחילה שמחו, כאילו עלה גם שחר גאולתם, אך לא עברו ימים והתלהבותם פגה. אנשי צבא־האַלר פורעים ביהודים והאנטישמיות מרימה ראש. ראו עצמם ברפיונם, בבדידותם; לא מדינתם היא, לא ישועתם. שלטון הולך ושלטון בא והיהודים במקומם עומדים, ושוב מסתגלים ושוב ממשיכים בחיי גולה ונכר.

עם הקמת הממשל הפולני, רבו בעיות העם היהודי

ועניני הקהילה הזאת, סדרי המדינה מרופפים היו. האוכלוסיה הפולנית שיכורה בחירותה ושוב צמאה לדכא ולהרע לזולתה. ברחבי גאליציה פרצו פרעות. אמנם אין אלו שחיטות אוקראינה, אך בכל זאת פרעות — ביזה והרג והשפלת כבוד היהודים. בקראקא מתארגן מיד גדוד להגנה יהודית והוא מורכב מחיילים שחזרו מהצבא האוסטרי ומבני תנועות הנוער שבעיר. מדיהם, מדי הצבא האוסטרי, ועל כובעם מלבין־מכחיל סרט־בד. הקצינים יעקב ביליג, שעלה לישראל וממלא תפקיד חשוב במשרד הבטחון של ממשלת ישראל, והד"ר אדלר וחבריהם הם המארגנים, המכוונים, המצביאים. יום יום יוצאות קבוצות הגדוד לעיירות הקרובות והרחוקות כדי לבלום את תאוות רציחתם של הפורעים. בנין־הקהילה הגדול ובנין ה„רטוש" שבככר „וולניצה" הומים מחיילים ובני נוער יהודים, המזוינים בנשק ודרוכים לקרב. נשים וצעירות מסייעות בידם בהכנת תבשיל חם, בניקוי ה„קסרקטין", ובאספקת צידה והתקנת מלבוש לדרך. יהודים נהרגים ונשדדים, אך לרוב ניצולים הם בהרחקת הפורעים על־ידי אנשי גדוד־ההגנה. השלטונות הפולניים, שנאלצו תחילה להסכים לקיום הגדוד היהודי המזוין, חוזרים בהם ומצווים לפרק את נשקו. אולם הפעולה עשתה את שלה וברחבי העיר והסביבה נודע כי כוח להם ליהודים לעמוד על נפשם ועל רכושם. כבר מדברים על מתן זכויות ליהודים, על „אוטונומיה", אלא שבדרך כלל צר המקום והנפש עגומה. מה יהא על העם היהודי בפולין? האם שוב יבקשו בה חסות וחסד־נדיבים, ולבסוף יעלה עליהם הכורת?

הסתדרות הנוער היהודי התרחבו והלכו. כמעט בכל בית יש בן או בת המשתייכים אל „המכבי", אקדימאים־„השחר", „השומר־הצעיר", „צעירי־ציון", נוער „פועלי־ציון" ונוער „הבונד". והנה הוקמה הסתדרות „החלוץ". בהשפעתם מיטשטשת בבתים ה„גרמניות" הקודמת או ה„פולניות" החדשה, זו המרימה ראש בשנאה לישראל. כמעט שאין קוראים עוד את ה„נייע פרייע פרעסע", או את ה„נובה רפורמה"; קוראים את העתון הציוני „נובי דז'ינניק" הנאצל משאר־הרוח של עורכו הראשי הד"ר וילהלם ברקלהאַמר ואשר בו משתתף בקביעות הד"ר יהושע טהון, וחבר עורכים צעירים וביניהם דוד לאזר, מרעננים יריעותיו. ילדים רבים כבר מבקרים בגימנסיה העברית והדיבור העברי אף הוא נשמע ברשות היחיד וברשות הרבים. אילו רק אפשר היה להפוך את השבועון העברי „המצפה" (בעריכת שמעון מנחם לאזר, אביו של דוד לאַזר) שישמש כלי־מבטא בעל היקף גדול יותר למען חינוך הדור הצעיר!...

פעילים בני הנוער שבעיר. יוצאים לטיולים ארוכים, מעמיקים בלימודים העבריים, משיחים בארץ־ישראל, עוברים להכשרה חקלאית. במרכז העיר, בשוק הגויים, מתגלה מחזה חדש ומיוחד במינו: יום יום מביאים הנה צעירים יהודים עגלה גדולה טעונה ירקות מתוצרתם הם, תוצרת החווה החקלאית "פינת־שקט", שבה הם מתכשרים לעלות לארץ־ישראל. על שרוולם מבהיק סרט לבן ועליו שתי מלים רקומות באותיות של תכלת: „כבוד לעבודה". שתי מלים אלו אומרות כל אשר לבם חפץ. תנו כבוד לעבודה, להתחדשות הגוף ולחישול הנפש! הירקות יפים ומלאים. קונים יהודים, קונים הנוצרים, וכאלה כן אלה משתאים: מה העבודה הזאת לכם? אך הצעירים ממשיכים לעבוד ומכניסים רוח אחרת לבין יהודי העיר, אפילו בין הציונים. מפעל ההכשרה לעבודת האדמה עובר גם אל פודגוז'ה־פלאַשוב ויש מן הצעירים שהולכים ללמוד חקלאות אצל אכרים בכפרים המרוחקים. חברי „החלוץ" בדקו ומצאו, כי עוד לפני המלחמה העולמית, בתקופת העליה השניה, עלו צעירים יהודים מקראקא לארץ־ישראל. ועתה, האם לא ימשיכו לעלות וביתר שאת?

אנו מורדים ועולים

עודנו נערים עלינו לארץ־ישראל ואנחנו אחת מאותן קבוצות העולים הספורות מאוקראינה וקרים, מגאליציה ומפולין, אשר היוו את ראשיתה של העליה השלישית. לרוב באנו מבתים אדוקים ואבותינו מחמירים היו בהליכות היהדות החרדית, מקפידים בקלה כבחמורה שבקיום מצוות ומעשים טובים. משחר ילדותנו מתפללים היינו בבתי הכנסת ולומדים בבתי המדרש ולבנו נרעד מגעגועים ופינו ממלמל צקון־לחש על ציון וירושלים. אך נבוכים היינו, תוהים על עצמנו, על אבותינו, על עמנו כולו. לא יכולנו להבין פשר גלותנו הארוכה, טעם פיזורנו בין הגויים, חידה זו שימים הולכים וימים באים ואין פתרון לגורל היהודים. בימי החגים לוחשים היינו ביראה את הפסוק: „ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו ואין אנחנו יכולים לעלות ולירא‍ות — —" ושוב נתמלטה השאלה מתוך תוכנו: מדוע? מדוע לא נעלה לארץ־ישראל? מדוע לא נעמול ונראה בבנין בית ישראל? האם גדולים חטאינו מחטאיהם של האחרים, גויים גדולים וגויים קטנים שבית להם וארץ להם משלהם? מדוע?! — אבותינו ואבות אבותינו לא קיבלו דעתנו מפני צידוק הדין. היו הבנים חוזרים ודוחקים בשאלתם, מבקשים להפעיל את חזון הגאולה במעשה ממש; ואילו האבות עמדו בתוך הערפל של אמונתם התמימה, ומשיבים כדרכם: „הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים, הוא יושיענו"; „אם ה' לא יבנה בית, שוא עמלו בוניו בו". כאילו בקשו לשכך באמורותיהם את כאב הגזירות והפורעניות של הדורות בישראל. עייפים היו ורוחם עליהם רפויה, עגומה. לא השלמנו, התעקשנו, התמרדנו, לא נתנו דמי לנפשנו. בסתר באים היינו בקהלם של ילדים כמונו, ואנו יוצאים חוצה לעיר, משיחים ומהרהרים באדמת הקודש, מאַמנים את ידינו במלאכה, משתוקקים לעלות ולעבוד בארץ־ישראל. אינני מעיז לומר כי ראינו אז את רישומי השקיעה של חיינו היהודיים בים הנכר הלזה, אך אפשר לומר כי חשנו באותם הזהרים הסמויים שבזריחת ילדותנו המתחדשת, ילדות שנאפדה

להבה, צרבת של כמיהה ואנקת הרעבון שבדמנו היהודי — לשינוי, לתמורה יסודית.

אותם תצלומים מקבוצת דגניה ומן המושבות בארץ־ישראל, שהיו רוטטים מעל קירות המעון של הסתדרות השומר־הצעיר בקראקא והרעיפו געגועים טמירים למולדת המתחדשת, נתעטפו עתה באור מיוחד והשפיעו רצון עז: לקום ולעלות, לצאת מזה ולהגיע עד דגניה ועד חולדה ועד אילת־השחר. נתכנסו הנערים בערבים ל„שיחות" על ההכנות לדרך ועל עריכת חייהם בקבוצה השיתופית וכל עצמותיהם אומרות: הגיעה השעה, הגיעה השעה! בדמיונם הלוהט מפליגים היו בתכניות ההגשמה העצמית ומבקשים מעשים נועזים לכיבוש האדמה לא בלבד במערבה של ארץ־ישראל, אלא גם במזרחה — להתישב אף בחורן ובגולן. הלוא ריקים שם שטחי־ארץ נרחבים! וכי לא עשו כך אותם החלוצים שעברו את הירדן ויסדו בהרי הגולן את מושב בני־יהודה? גמלה ההחלטה להיות כחלוצים אמיתיים, הממשיכים בדרכם של אנשי „ביל"ו" ושל הפועלים מבני העליה השניה, מסתערים וגוברים לחדור לכל מקום של שממה ולהפרותו בעבודה, להוסיף מרחב לחיים עבריים מחודשים.

בחשאי יצאו. צעדם זה נחשב ל„טירוף". בבית ביטלום, ברחוב ריחמום, אצל „הציונים" זכו לחיוך של לעג. „הציונים" עסקו ב„פעולות פרקטיות" של יצירת כלי־מבטא בפולנית, השכלת־העם, הבהרת הפרוגרמה לתפקידם כמיעוט במדינה החדשה, והעיקר, — עסקו ברוב תכונה בבחירות ל„סיים" ובעיצוב דמות ה„קולו" של הצירים היהודיים — עסקו בכל לבבם, ומענין ארץ ישראל כאילו הניחו ידם. שום סיוע לא ניתן להם לצעירים העומדים לעלות. יציאתם אסורה היתה כחוק, שהרי בעוד שנה או שנתיים עליהם להתייצב לשירות הצבא הפולני, ושגעון הוא להבריח את הגבול ול־הבאיש ריחו של כלל הציבור היהודי במדינה. ואף על פי כן קמו והלכו, בלא אמצעים ובלא חפצים, נגד החוק ולמורת־רוח הכל. כמה רגזו עליהם ויסרו אותם משנכשל מעשה ההברחה הראשון בגבול הפולני־גרמני, כאשר הובאו אל בית הסוהר באשמה הכבדה: „בולשביקים צעירים"! לא ידעו אוסריהם ושופטיהם מה חשבו הנערים בלבם באותו מעמד, לא האמינו מה מאושרים היו כי רק הדרך לארץ־ישראל היא דרכם. איזו צדקה עשה הגורל לעם היהודי שהבולשביקים נעצרו על יד פולין; אילו חדרו לא היתה העליה השלישית זורמת מפולין, כמו שנסתם מקור העליה השלישית מרוסיה מיד לאחר האניות הראשונות שהגיעו לארץ מאודיסה.

ושוב יצאו, בדרך אחרת, צעדו בחשכת הלילות, נופלים לאור הזרקורים, חוצים נהרות, עולים בקרונות וקופצים בעצם מהלך הרכבת, מתרחקים והולכים עד בואם לתחנת־המעבר — לוינה. חורף 1919. רעב וקור. גם כאן שקועים היהודים בכל, ורק דבר ארץ־ישראל מהם והלאה. פקידי המשרד הארץ־ישראלי (פלשתינה־אמט) אשר בצירקוס־גאססה תמהים מאד להרפתקת הנערים מגאליציה ואף מכריזים „רשמית" כי לעת־עתה אין כל דרך לארץ־ישראל, והמצב בוינה קשה וטוב לחזור הביתה. בעגמת נפשם הולכים הנ־ערים אל צריף הקסרקטין האוסטרי העזוב אשר במחוז מיידלינג, אוכלים כזית לחם קלוקל, רועדים בצינת החורף הקשה — ואינם מוותרים. יש ולידיהם מגיע גליון „הפועל הצעיר" מן הארץ, ואור זורח מן השורות העבריות אל לבם פנימה; כבר שייכים הם לאנשי העבודה וההגנה, כבר הנם חלק בלתי־נפרד ממחשבתם וממעשיהם. רק יעלו ויבואו בשער הארץ, מוכרחים לעלות. יעברו את רומי, את יוון, את מצרים — הארצות והעמים ששיעבדו את ישראל וביקשו לכלותו — והנה חי העם היהודי וצעיריו באים אל הארץ העתיקה להחזיר לה עטרתה העברית כבימי קדם.

*

הנה קמנו ועלינו, בנינו, התיישבנו, הנה זכינו לממלכתיות. אך היכן העם, היכן אבותינו, אחינו, קרובינו? איך השיגום הרודפים בין המצרים?

*

אזכרה את עירי, את קראקא, הקהילה הקדושה, העתיקה — עיר אבותי ואבות אבותי, אשר נפלה למרמס מגפו של המהרס הטיאוטוני־בארבארי בעולם, אשר שתתה מקובעת הגלות עד תום.

לתולדות ההגנה היהודית בקראקא בשנת 1919—1918

(קטעי יומן)

מאת

יעקב ביליג

ראשיתו סוף אוקטובר 1918

...פגשתי ברחוב את וואצק ר. חברי הותיק מספסל בית־הספר בקולבושבה. הוא פעיל בחוגים הפוליטיים (סבורני שהוא שייך למחתרת המכונה הפיכה). בשיחה עמי, יעצני להסתלק לזמן־מה מקראקא עם תום המלחמה: „עד אשר נשליט סדר ושוב יהיה שקט בעיר". שאלתי אותו עם ידוע גם לקציני הלגיון הפולני, „בני־דת־משה", מה עומד להת־רחש. במקום תשובה חייך חיוך דו־משמעי.

...חפשתי ומצאתי את לנדוי, מורה שלי לשעבר מברודי, והוא אלוף־משנה בבריגדה של פילסודסקי, ונסיתי להציל דבר מפיו בענין זה; כמו כן שוחחתי עם בונק מ. (הוא כקו־דמו, שניהם „פולנים בני דת משה"); נתרשמתי שאמנם אין העתיד הקרוב ברור להם לחלוטין אך לגבי קז'ימייז' הם שקטים לגמרי.

...מודאג בעקבות השיחות והשמועות המרובות שהגיעו לאזני, בקרתי היום את וואצק בדירתו ב„ראיסקא". שניהם, הוא ורעיתו, התיחסו אלי בחבה רבה; שתינו קפה טוב, ואחר שנתיחדנו פתחתי שוב בשיחה באותו ענין. הפעם הוא נסה להרגיעני, מה שהפליט בשיחה הקודמת לא היה אלא בבדיחות הדעת; דעתו של המטה הראשי ידועה לו יפה, וכן גם עמדתם של האחראים על הקו המדיני, ואין ספק עמו, שהכונה היא להקפיד על הסדר והשקט, אין להניח שממשלת פולין החפשית העומדת לקום תרצה לפתוח את פעולותיה בשפך־דמים פנימי. אמנם אמת נכון הדבר שישנם הלכי־רוח עוינים ליהודים וביחוד בקרב האכרים, ואף קיימות שמועות שנתארגנו אי־פה אי־שם קבוצות של אכרים המ־צפות לשעת־כושר ראשונה להתעשר על נקלה מרכושם של יהודים, אולם יש מי שידאג לקדם את פני הרעה. ולבסוף הוסיף שלא יזיק אם בימי המעבר יחשבו היהודים על הגנה עצמית. „גם אם אין להגזים בדבר הסכנה הצפויה מהקבוצות התוקפניות שלנו, עדיין אפשרי הדבר, שיחידות צבאיות שלמות של הצבא האוסטרי המתפורר יעברו את העיר בימי ההתמוטטות, והללו תמיד מועדים הם למעשי שוד ורצח".

...נתקיימה פגישה של ראשי כל הארגונים היהודיים. אמנם מספר המשתתפים לא היה רב ולמרות זאת חזרה התמונה הרגילה בכל הזדמנות שכזאת: התנגשויות חריפות. לאחר שמסרתי את הידוע לי ממקורות שונים ודו"ח משי־חותי עם הפולנים, הסקתי מסקנות והצעתי אותן לנוכחים, בראש וראשונה הקמתו הרשמית של ארגון־הגנה־עצמית על פי הדוגמה הרוסית. התלקח וכוח חם ביותר. הדעות נגד הצעתי רבו על מצדדיה; המתנגדים חששו מפני ארגון חשאי בימי חרום מלחמתיים, לא ראו דרכים לגיוס אמצעים להגשמת הרעיון; ואף נימוק נוסף הועלה, שההתנגדות הח־מורה ביותר תקום מצד היהודים עצמם. הנימוקים לא היו בעיני טפלים כלל, אך החלטתי לא להכנע, וסוף סוף עלה בידי בעזרת מצדדי הצעתי להגיע להחלטה חיובית, והוטל עלי להכין לפגישה הבאה הצעות תקנון לארגון. לא ברצון נטלתי על עצמי את התפקיד, מכיון שלא היה לי מושג כלשהו כיצד לגשת לדבר. אמנם מנוסה אני בענייני צופיות, בחוגים ומועדונים לשיחות וכיוצא בזה, אולם ארגון חשאי?

...הפגישה השניה עלתה יפה; הצעת תקנון לא הבאתי עמי, כי לא הצלחתי להעלות שום דבר נבון. במגרת שולחני נערמו גליונות רבים מקושקשים למדי ומלאים כל טוב: מסכות, בתי־דין חשאים, פסקי־דין מוות, צופנים, סיסמאות. לאחר שיקול־דעת קצר החלטתי שהדברים הם ילדותיים יותר משהם רומאנטיים, השארתים באשר השארתים והלכתי לישיבה ללא הכנה כלשהי. אני סומך הרבה על אינטואיציה ואוהב לכוון דרכי על פי האינסטינקט; לא פעם מעדיף אני להחליט מתוך נטיה פנימית מאשר על דרך הניתוח השכלי. המלחמה ומערכות־קרב הגבירו בי עוד יותר תכונה נפשית זו, וכן נהגתי גם הפעם. נאמתי קצרות, ועיקר דברי היה, שלמעשה כזה אינם נדרשים תקנון ותוכניות, כי אם מנהיג וחיילים ממושמעים, וכל היתר יתפתח מאליו לאחר מכן. לבסוף נתקבלה דעתי, כמעט פה־אחד נבחרתי למפקד בעל סמכויות דיקטאטוריות. נגשתי מיד להכנות הארגוניות, מיניתי קציני־גיוס, עוזרים אישיים ובתוכם: בקמן, ראזע, נתן טהון וקורנגולד. מיד פתחנו בגיוס. קבעתי כסיסמא ראשונה: „השחר" — התשובה: „חמשים ושתים". על עצמי נטלתי שלשה תפקידים, שנראו לי בהתחלה כחשובים ביותר: מגע עם האישים היהודים המרכזיים; מחלקת מודי־עין; אספקת נשק. הדבר האחרון היה דוקא הקל ביותר, שאלה של כסף ותו לא. בבתי־חולים ואצל חיילים בסוגים אפשר היה תמורת לחם וסיגריות להשיג נשק קל מכל מין, ובמחסן הנשק הגדול בפלאשב אפשר היה בזיל הזול להשיג מקלעים ואף תותחי־שדה. מאז נסיגת־פלאבה כבר חשו הק־צינים והחיילים בקץ־המלחמה, ומכאן נכונותם ליהנות מן ה־הפקר ולזכות במה שאפשר כמלאי לימים הקשים הקרבים. קשה יותר היה ענין השגת ידיעות. בימי המלחמה חזיתי מבשרי מה מאד חשוב הוא שרות זה, מה מאוד חיוני הדבר להשיג ידיעות רבות, מדוייקות ומהירות ככל האפשר על האויב; לא ברגע האחרון, כי אם בהתמדה. אם רוצים לפגוע בנקודת

תורפה שלו, חייבים תחילה לגלות אותה ולבחנה. אך מאידך ידוע לי שאין מלאכת הריגול חביבה על הבריות ולא קל הוא למצוא את המוכנים והמוכשרים לעבודה זו. מכל מקום, הראש לפעולה זו נמצא לי, אכנה אותו בשם „חסקל" כפי שהסכמנו בינינו; הוא התנדב לתפקיד זה ורשמו טוב, נראה להיות אדם משכיל, זריז ומהימן.

פניתי אל מספר נכבדים; כדי לרכוש את לבם לענין ולהקים מהם מעין „ועד אזרחי", אשר יוכלו לסייע מן הצד הכלכלי. ד״ר טהון סירב למרות שידוליו של נתן; הוא לא ראה נחיצותו של דבר זה של הגנה־עצמית, מכל מקום לא בשעה זאת. סרב גם לנדוי, היה אחוז־פחד ואף לא רצה לדבר על כך. מזכירתו הלה הבטיחה לשוב ולשוחח עמו ולהודיע לי על התקדמותה. יתר־הבנה מצאתי אצל הנציג בקהילה ובעיריה אהרנפריז, שהוא אמנם ממתנגדי הציונות, אך מעבר מזה כפי הנראה יהודי נאמן. הוא גם הבטיח לקרב אחרים לדבר ולאסוף כסף. אני רוחש אליו הרבה אימון.

... פולניה היא עובדה קיימת. הדבר נעשה כמו חילופי משמרות לפני בנין ממלכתי או עירוני; שולחים את האוס־טרים הביתה ויחידת ליגיונרים תופסת את מקומם; ללא שפיכות־דמים, כמעט ללא קול. פרחחי הרחוב הקראקאים המפורסמים, ה„אנטקים", התרוצצו ברחובות וקרעו בששון ובשמחה מעל הכתפיות של הקצינים האוסטרים את אותו־תיהם, יותר ברוח ליצנות מאשר נצחנות. כך התחוללה „ה־פיכה" באיזור קראקא.

... חלף שבוע. פולניה היא עובדה שרירה וקיימת; לפי שעה שקט בכל מקום. התיצבתי בפני המפקד הצבאי הפולני. מלאתי את השאלון: לאומיות־יהודית; דת־משה. הקצין־הרשם קרא בתמיהה ובמורת־רוח. לא ידע מה יעשה בדבר חדש זה, ומיין אותי באופן ארעי ללגיון הקצינים. אך תשובה סופית אקבל לאחר מכן, אחרי אשר תתקבלנה מורשה ההוראות מה ייעשה בסוג זה של קצינים. התיר לי לבחור אם לגור בבית האקדימאים, מקום חנייתו של הליגיון, אם בבית פרטי ולמסור לו את הכתובת. בחרתי כמובן את בית אמי ברחוב דיטל.

השקט לא נמשך זמן רב. המשטרה והצבא טרם נתגבשו לתוקף־פעולה. מגיעות ידיעות על אי־שקט בסביבה. בכשא־נוב, ווליטשקה ובוכניה ארעו מעשי רצח ושוד. יום־יום הת־נפלויות על יהודים, אף על נשים וטף.

מחלקת־הידיעות קבלה הוראה ממני להרחיב את שרותה עד טארנוב במזרח ואושבינץ במערב.

כנסתי את הועד הכלכלי, כדי לדון במצב. בינתיים בכל זאת הצטרפו „נכבדים" אחדים, ובישיבה השתתפו רבים. אהרנפרייז הודיע שהעירייה עומדת להחליט עוד הערב הח־לטה חשובה, כנראה על משמר אזרחי.

... העירייה החליטה לגייס למשמר האזרחי כמעט עשרים שנתונים ולציידם בנשק. יש לנצל דבר זה בכיוון הרצוי לנו. ניצלנו את כל הדרכים החוקיות והבלתי־חוקיות. חברי הועד התרוצצו מחבר־עירייה אחד למשנהו. שחדנו קצינים וסמלים; סגן ראש העיר סאארה, עדין „בן־דת־משה", סייע בידינו — — — ובערב נפל הדבר: המשמר האזרחי חולק לפי רובעי העיר, קז׳ימייז׳ שהיה כמעט על טהרת היהודים, קבל אבטונומיה וסמכויות רבות לא רק בתחום השמירה על השקט ועל הסדר כי אם גם בפיקוח על אספקת המזונות ו„השוק השחור". אהרנפרייז נתמנה למפקד הרובע, אני קבל־תי מהמפקד הצבאי מינוי כיועץ צבאי ליד אהרנפרייז; הכל כאשר תכננו.

... אהרנפרייז מסר לי את הפיקוד הטכני, ושמר בידיו את הנשיאות ואת הקופה. החרמנו לעבודתנו את כל בניין הקהלה. אולם־הישיבות הפך להיות למקום ריכוז ראשי. מתנדבים מקרב ההגנה־העצמית היו למשמר קבוע יומם ולילה, האחרים שמשו כשלד ארגוני לגיוס משמר אזרחי מלא.

... אתמול בבוקר פרסמנו הודעות ראשונות על שערי הבניין. נדמה היה לי שההכנות הארגוניות שערכתי מספי־קות. אך עשיתי את החשבון בלי ... היהודים שלי. סבור הייתי כך: ביום הראשון יופיעו רק הצעירים, ודאי מאות אחדות במספר. אחר כך נאלץ ודאי לשוב ולהודיע ולפרסם ולשדל. מי יודע, אולי ניאלץ גם להוציא בלילות את הסו־חרים ובעלי־המלאכה כבדי־התנועה מן המטות. והנה ראו נא ראו: בדרכי מביתי לבניין הקהלה, למשרדי, רק בקושי יכולתי לעבור את הסמטאות. מלאות היו המוני בני־אדם. וגם זאת: רוב רובם מזוקנים ולובשי קאפוטות שחורות ארו־כות! אלי שבשמים! אלה חיילי? דוקא לא הצעירים, לא המתקדמים? דוקא המבוגרים והאדוקים ראשונים להגנה ובהמוניהם ובלהט שכזה!

נתפעם לבי תחילה. וכי מה אעשה אם אלה? כיצד אהפוך את אלה ליחידות צבאיות ממושמעות? ומאידך — לבי לא רק פחד, כי אם גם רחב בקרבי מגאווה ושמחה. הרי הם אותם היהודים ממש שלא נרתעו משום אמתלה ואמצעי כדי להשתמט משרות בצבא הקיסר ירום הודו! הרי הם אותם היהודים אשר פולנים לגלגו עליהם שמפחדים הם אף מפני הכלב... אכן טעינו גם אנו בהם, באלה לבושי־השחורים, גם אנו לא ידענום אל נכונה. אלה נמלי־היום־יום המפרך בחנויותיהם, בבתיהם המלאים טף, בעמלם להביא טרף לב־תיהם; אלה, אשר כל חייהם בין דאגות פרנסה ותפלה, וכי מה נותר להם עוד? והנה האפתעה הגדולה! משש בבוקר עומדים הם, דוקא הם עומדים פה ומחכים בתור. להרשם להגנת יהודים עם נשק ביד...

... נרשמו למעלה משׁשת אלפים איש. עוד נערוך כמובן בקורת על פי רשימת התושבים, אך דומני שזהו בערך המס־פר החייב בהתייצבות לפי קביעתנו. מאות אחדות שאינם מ„בני ברית" והגרים ברובע היהודי, אשתדל להציבם אי־שם בתחומים הגובלים עם איזורים אחרים, **כדי להשאיר את הגנת הרובע כולו על טהרת היהודים.**

...פתחנו באימונים, „חסקל" הוא הנמרץ שבעוזרי. מוניק קורנגולד, איש „מכבי", הוא המזכיר, רב־סרן ברנרד פאס, סרן שמואל וייס, הנריק בקמן והנריק ראזע הם אנשי המטה.

ממטה המשמר האזרחי הכללי קבלנו סך־הכל כשמונים רובים מיושנים ומאות אחדות כדורים. אלה החזקנו בפומבי באולם־המשמר. את הנשק שלנו החבאנו בתוך מסגרות העץ של החלונות, במרתפים ובאולם אגודת ההתעמלות. ערכתי רישום ועדיין נראה לי שלשעת חירום אין אנו מצויידים במדה מספקת. ד״ר אהרנפרייז הוסיף לנו סכום כסף ניכר. עתה רכשנו שני מקלעים במצב טוב מטיפוס „שווארצלאזע", הטיפוס היחיד שהכרתיו יפה ויכולתי להדריך בו אחרים. קנינו כ־250 רמונים זולים יותר מביצי תרנגולת בימים ההם... שוב נוספו לנו למעלה מעשרים רובי אימונים, אך לא אמרתי די. וכי אפשר בכגון אלה לאמר פעם „די" ?

וייס ופאס פתחו באימונים, ואכן מה מאוד תמהנו לראות את המהירות בה קלטו המגוייסים ההם, נערים וזקנים, חנוו־נים וחובשי־ספסלים־בבית־המדרש את התורה הזאת. „מנין להם דבר זה ? — שאל אותי ברטולד — שלשה נערים אשר מעולם לא החזיקו רובה בידיהם, השיגו 50 נקודות בק־ליעה".

... שרות המודיעין מתרחב. יש לנו מודיעים בעיירות ובכפרים, הוקם קשר טלפוני עם כל חלקי העיר ועם הפרב־רים בשעות היום והלילה. תשומת־לב מיוחדת מוקדשת לתחנת־הרכבת כדי לפקח על תנועת יחידות הצבא המגיעות ועוברות את העיר.

... ב־7.11.1918 נערכה חגיגה גדולה ברובע היהודי, ריקודים ברחובות וחיבוקים ונשיקות וברכות „מזל־טוב" ! גינירל רויא העניק רשיון להקים גדוד יהודי, מינה כמפקדו את רב־סרן ד״ר אדלר והבטיח לו לקיים את הגדוד במקום עד אשר ירגעו הרוחות בכל הסביבה. עלי להתקשר מיד עם אדלר כדי לקבוע הסדר ושיתוף בינינו. אני מכיר אותו רק באופן שטחי ואיני יודע עד היכן אני רשאי לתת בו אימון.

... השמחה נתפוגגה חיש מהר ; מערי־השדה מגיעות ידיעות רעות ; הרוגים ופצועים בטרנוב, בוכניה ווילישקה. מסיתים רבים משוטטים בין האכרים והעירונים.

...אנו מעבדים תכנית התגוננות מפורטת ; הגענו לידי הסכם עקרוני שבעת סכנה רצינית תפונה האוכלוסיה היהו־דית מכל המקומות ותרוכז בקז׳מייז׳ וכאן תאורגן ההגנה המלאה. אין לנו די כוחות לפזרם במקרה של מצור ולחץ. בתוכנית יש לקבוע בדיוק את מקום העמדות של היחידות כולן, את הגשרים שיש להשתלט עליהם, ואלה שמוטב לפו־צצם ; בעיית אספקה של מזון ותחמושת אף היא אינה קלה, אך מן ההכרח לפתרה.

... משמר הקבע מורכב מ־230 איש, חיילים שכירים. 4 כתרים ליום אין זה הרבה, אך זה ניקוב מתמיד בתקציב שלנו.

... אמש התכוננתי להקדים במנוחת לילי, והנה דפיקה בדלת. נכנס אדם בא בשנים. הכרתי אותו אם גם לא הכרה אישית. מפקח משטרה.

„ערב טוב, אדון ביליג" אמר בחביבות כדבר אב אל בנו. „אני מקווה שאיני מפריע לך ; יש לי רק לסדר אתך עניין פורמאלי פעוט, בקיצור ובלי הטרדה יתרה".

העניין שבקיצור והבלתי־מטריד נמשך לילה שלם ; בבוקר הלכתי עמו לבניין המשטרה, ולאחר שאמר לי ושוב בחבי־בות רבה : „שב בבקשה, מר ביליג" התישבתי ל... חדשים אחרים. כמו כן נאסרו אותו לילה פאס, וייס ועוד אחדים.

בחיפוש שערך המפקח האבהי בחדרי לא מצא דבר, פרט לאותם פתקים עלובים שהכנתי בהם את ה„תקנון" שלא־יצא לאור־עולם. וכאמור : פטפוטי־ילדות בלשיים־רומאנטיים, הסוואות, מסכות, בתי־דין חשאיים וכו׳... ללא מחשבה כלל הטלתי אותם בשעתו למגרה והסחתי דעתי מהם ; והנה עומד המפקח טוב־הלב עליהם ומחייך :

„מה כל זה, אדוני הצעיר ? האם אתה כותב רומאן בלשי ? חבל שאינני יכול לקרוא בו, כתב־ידך קשה למדי, בוא נא בטובך, קרא לי זאת", וכאשר סרבתי באמרי שכל זה אינו אלא מעשה ילדות, שוב חייך את חיוכו האבהי והפטיר : „אל תהיה אתה ילד, וכי אינך מבין דברים היוצאים מן הלב ? הרי אנו בני־עיר אחת אנחנו, ואיני דורש העתק, אני מבטיח לך בהן־צדק שלא אשתמש בפתקים אלה נגדך".

ואני בתומי קראתי באזנו את הכתוב, מלה במלה. אף לא שמתי לב לכך שהוא רשם כל הזמן בקצרנות את כל אשר הקראתי. רק במאוחר הבחנתי בכך כי נפלתי במלכודת. עתה באו עלי חקירות אינסוף וחיטוט בכל מלה ומלה שבפתקים אווילים אלה. ולאט לאט משתזר מהם חבל סביב לצווארי : מחתרת, בגידה, בולשביזם וכו׳ וכו׳ וכו׳.

כשהורידוני מחדרי הוביל אותי במכונית פרטית לא למטה המשטרה כפי שחשבתי, כי אם תחלה לבניין הקהלה, מטה ההגנה... הגענו לשם, ושוב אין הוא מוביל אותי כפי שצי־פיתי למשרדי, כי אם ישר למקלטים בהם הוחבא הנשק, והם כבר מלאים שוטרים ובלשים ומכשירים בידיהם.

ללא היסוסים רבים הצביע המפקח בדיוק על כל מחבוא ומחבוא במרתף ובמסגרות שבחלונות, והנשק הטוב והיקר לנו מכל הוצא בזה אחר זה. היה ברור לי : בגידה ! לא יותר משישה אנשים ידעו על המחבוא שבחלונות, והאחד מהם בוגד ומלשין. עלינו לגלותו ! אני מוכרח לסיים. אין מקום עוד על פסת הנייר שהוברחה לתאי בבית הסוהר.

... הזמן חולף מהר. מצבי אינו רע כלל פרט לפחדים : אכן מפחד אני יותר מאשר בחפירות בשעות אש קטלנית. העניין הפעוט הפך להיות עסק בקנה־מידה ממלכתי, שערו־ריה מדינית עצומה. ביום מחריד. כל העתונים מלאים דברי הסתה. בעמוד הראשון של העתון „אילוסטרובאני קורייר צודזינני" פורסמה תמונה שלי בתוך רשימה אשר בה הכינוי

„בוגד בולשביסטי", היה מהמתונים ביותר, והעונש שנתבע כמובן: מוות בתליה. אחרי ארבע שנות מלחמה קשות, שלש פעמים פצוע, ועתה להתלות על לא דבר? וכי כיצד אשכנע ברנשים אלה שכל זה לא היה אלא למען ההגנה העצמית?

פאס ווייס שרויים במצב־רוח טוב יותר. המכתבים מהם המוברחים אלי מרגיעים הם. הם מרמזים שיש בחוץ מבין המנהיגות שעושים למעננו, ואין כל סכנה רצינית צפוייה לנו.

מאמי אני מקבל יום־יום אוכל, ובתחתיות כפולות ובתר־מוסים מוברחים מכתבים. נלה טהון שולחת לי סיגריות ופעם אף עלה בידה להגניב אלי מכתב חם וארוך; היא כותבת שאביה עושה בוורשה את כל המאמצים הדרושים, כדי להור־ציאנו מהבוץ ולהבהיר את הפרשה; ואף טובים סיכוייו — היא מוסיפה.

העתונים שאנו משיגים אותם בהון תועפות, שנו את הטון, פחות הסתה, דיון ענייני יותר, האם זה רמז מגבוה?

... אני האיש הששה עשר למספר בתא. „הפוליטי" היחידי. האחרים הם פושעים פליליים, רוצחים וגנבים. והנה המצב משמח למדי. הרעש שהקימו העתונים סביבי יצא הפסדו בשכרו: „חברה" אלו, בעלי „משקל כבד" כל־כך, התחילו לכבד אותי. ואף זה המסוכן מכולם, זה יוהאן „המ־טורף", אשר כבר פעמיים שוחרר... על מעשי רצח, אף הוא מכנה אותי בשם „חבר", ומצדיע בפני הצדעה צבאית. העניקו לי מנוחה, שחררו אותי מכל עבודה והחשוב ביותר: גם מכל אותם משחקים שלהם שהם חובה ואין הם באים לסיומם בטרם יחבט ויחבל אדם עד דם ומכה טריה וחבורה. מתוך חוברות ששולחים לי אני מתכונן לבחינה השנייה שלי בתורת המשפטים, אף כי אין לי עוד תקווה שאי־פעם אוכל לגשת אליה.

נוסח העתונים נעשה מתון יותר ויותר, הפרשה בכלל נעלמת מעל טוריהם וזה דוקא משפיע לרעה על... יוהאן „המטורף". הוא מאבד לאט־לאט את יחס הדרך־ארץ כלפי. סוף סוף פרצה תגרה בינינו, למזלי לא היה כל נשק בידו. הוא הועבר לתא אחר.

... אני חפשי! חפשי! כיצד קרה הדבר? איני יכול לת־פוש אותו. אך עובדה: אני חפשי ואני בבית.

... זה היה בשעת החקירה אתמול או לפני שבוע, איבדתי את חשבון הזמנים. נוכח היה איזה קצין, שראיתיו כאן בפ־עם הראשונה. הוא נראה לי מוכר מהעפת מבט ראשון, אך ישב חציו מוצל בצל המנורה, על כן לא יכולתי לקבוע אימתי ראיתי פנים אלה לאחרונה. ורק כשפתח פיו הכרתיו מיד בקולו. הרי זה האנד! זה הבחור הטוב, יוסף האנד, חבר ותיק; בראשית המלחמה יצאנו יחד ב„ליגיון היהודי" כדי לנקום את... נקמת קישינוב. כה צעירים היינו ומשולה־בים... ובלתי־מנומסים. ד״ר הנריק שטרנר („הדוד"), ד״ר וואשיץ, קרוק, מורה להתעמלות ב„דרור" הלבובאי. זאת הקבוצה אשר הקימה את יחידת המתנדבים היהודים בשם „הקלעים היהודיים", כגרעין לליגיון יהודי, שתפקידו לגמול להם לרוסים את גמול הפרעות. מפקדה של היחידה היה יוסף האנד, אני הצטרפתי אליה בקראקא עם עוד אנשים אחדים, ולאחר מסעות והרפתקאות הגענו לעיירה הונגארית, שם קבלנו אימון ראשון מידי סרן ד״ר רפפורט (יהודי הונ־גרי וציוני מובהק) אלא שכל זה לא היה למרבית הצער אלא אפיזודה קצרה, הליגיון לא הוקם ומטעמים בלתי ידועים לי פוזרנו כעבור חדשיים ושוחררנו מהצבא.

אלהים שבשמים! מה מאוד עניים ובודדים עמדנו אז מוקפי שנאה מכל עבר. לבוב כבר היתה בידי הרוסים. קראקא בסכנת כיבוש ובמצב של פינוי. לאן נלך? חזרה לצבא? עמוקה מדי היתה המרירות בלבנו על פיזור גדודנו היהודי. הביתה אי־אפשר להגיע; אותה שעה הוכיח יוסף האנד את תבונתו וזריזותו. הוא העבירנו עד וינה ואכסן אותנו ב„מרכז לפליטים" שברחוב צירקוס. הקהילה היהודית בוינה, אחת המאורגנות ביותר שבאוסטריה, פתחה במפעל עזרה כספית בשביל המוני פליטי המלחמה שברחו מהש־טחים הכבושים בידי הרוסים, ובאותו „מרכז סיוע" שברחוב „צירקוס" עמדו יום־יום אלפים בתור כדי לקבל את העזרה, על היחידה שלנו הוטלו תפקידים מינהליים וסדרניים, שעות שעות ארוכות נמשכה עמידתם בתור של האלפים עד לקצה טאבור שטראסע ועד לגשר הדאנובה...

... לאחר מכן יצאתי על דעת עצמי לנקום את נקמת קישינוב. אלפי יהודים גליצאים אלה בתור לא הניחו לי לשכוח את מעללי הפורעים הרוסים. התיצבתי כמתנדב לצבא אוסטריה...

והנה יושב יוסף האנד זה לפני שקוע בתוך החקירה עם החוקר הראשי. הם דנים ב„תוכנית הצבאית" אשר הכנתי בקפדנות רבה כל־כך ואשר צורפה לתיק האישי שלי. כה שקועים היו בדיונים שגם לא שמעו כי נכנסתי לחדר.

ואני שומע את קולו השקט של יוסף האנד: „ובכן רואה אתה אדוני השופט־החוקר. במטה נקבע באופן ברור ומוחלט שכל זה אינו אלא תוכנית הגנתית מובהקת של רובע קזי־מייז, רובע היהודים. אין כאן אף סימן של קו תקיפה. מב־חינה צבאית התוכנית היא ללא פגם, מוכיחה מקצועיות של קצין... אי־אפשר היה למצוא כאן רמז כלשהו לקשר עם המפלגה הקומוניסטית"...

ועתה הנה חפשי אני. הודות למי? הודות למנהיג ד״ר טהון או הודות ליוסף האנד זה? לא אדע.

... אני חוזר לעבודה; כעבור ימים אחדים של חגיגות־השׂשון לשובי, הכל חוזר למסלול היום־יומי. בעת העדרנו לא חלו כמעט שום שנויים של ממש. הכל נמשך באורח אב־טומאטי, ואף ביורוקראטי.

גם פאס שוב בעבודה. רק ווייס חולה, „בית ההבראה" ההוא כנראה לא השפיע עליו לטובה.

„חסקל" נעלם. יש אומרים שטבע בויסלה ברחצו.

כאשר הובילו אותי באחת החקירות המרובות דרך הפרוז־דור הארוך ראיתי את „חסקל" כשמקטורת אנגלית בפיו חומק אל אחד החדרים. בלי כובע, מפה מתחת לבית שחיו,

באילו היה כאן בן־בית. „חסקל", מזכירי, הטוב שבעוזרי, הממונה על כל מחסני הנשק...

יש אומרים שטבע בויסלה ברחצו...

מילא. עתה עלי למצוא בן־אדם אחר, שיהיה מסוגל למלא מחסני נשק מבלי להסגירם לידי המשטרה. דומני שמוניק קורנגולד הוא האיש המתאים.

סבור הייתי שהנה חלפו־עברו כבר ימי החירום. המשטרה והצבא הועמדו על כנם. כעת לא תתכן עוד התנפלות מאור־גנת ומפתיעה. אך לא היתה זאת אלא אשליה; רק עתה הוחל במסע הסתה בין החיילים החוזרים מהחזית. ידיעות אימה החלו להגיע מערי־השדה. בשיתוף פעולה עם אדלר אנו שולחים תגבורת לשם עד לטרנוב. יש כבר התנגשויות בין המשמרות שלנו ובין אכרים וחיילים בווליטשקה, כשיאנוב, טשביניה. כבר הופיעו פצועים ראשונים ואושפזו בבית־החולים היהודי.

... ראזע מת. קרבן ראשון של ההגנה העצמית. מת מות גבורים והנשק בידו בהגינו על חייהם ורכושם של בני עמו. נפל באחת ההתנגשויות עם כנופיית אכרים וחיילים. כדור קטלני פגע בו. תנוח בשלום על משכבך, חבר וולף ראזע, גבור מלחמת הכבוד היהודי.

הגינירל „המטורף" רויא שנה את טעמו. משום מה? שמא מפני שהיחידה היהודית ממלאה את תפקידה בדיקנות־יתר ורצינות־יתר? אתמול פזר את הגדוד. אדלר נעלם, אינני יודע לאן. כמאה איש מתוך הגדוד עברו לידי וצרפ־תים למשמר הקבע. ליותר מכך אין לי לא מקום ולא אמצ־עים כספיים. עתה שוב יחידים אנו בתפקיד. גוף אחד. אמנם ישנה הרגשה של בדידות, אך אין אנו נבוכים. המנגנון האר־גוני פועל כדבעי. כמעט כל הסמלים והסגנים הם מה„הגנה" בצורתה הקודמת, כולם בחורים טובים ומהימנים. במשמר הקבע חלו אי־אלה שנויים, אחדים פוטרו, הוחלפו, ביחד 250 איש, מתאמנים יום־יום, הנשק חזק בידיהם. אונגר חי־של אותם במשמעת ברזל, מעניש על כל עבירה קלה; למרות זאת, ואולי משום כך דוקא, האנשים מכבדים אותו, לפעמים אני נאלץ להתערב ולהמתיק את עונשיו.

... בשבתי אמש, בשעה תשע בערב בערך בחדר משרדי, מעיין בתיק הניירות המוזנח, פרצו לפתע פנימה יהודים אח־דים פרומי־בגדים וזבי־דם בפניהם. מפאת צעקותיהם רק בקושי אני יכול לתפוש את מה שארע: יחידה משטרתית בת ארבעה אנשים מזויינים משתוללת ב„שוק היהודי", עוצ־רת עוברים־ושבים, כמובן רק מבין היהודים, עורכת אצלם חיפושים כביכול תוך כדי מכות רצח. בזה אחר זה פורצים קרבנות נוספים פנימה; עתה אין הכנופיה מסתפקת עוד ב„חיפוש" ומכות (יש בין האנשים פצועים קשה מאוד), כי אם פשוט שודדת מכל הבא ליד, שעונים, מעילים ויש גם מי שהפשיטו כותנתו מעורו.

צויתי על קורנגולד לגבות עדויות מפי האנשים ולערוך דו"ח בכתב. אני עצמי לוקח את אונגר ועשרה איש מן המשמר ופונים במרוצה למקום ההתפרעות. הכל כאשר ספ־רו האנשים. הקפנו את משמר המשטרה, פרקנו את נשקם ללא קושי והובלנו אותם למטה המשמר האזרחי שלנו. הכל התרחש במהירות וללא התנגדות, ריח היי"ש עלה מהם. כל הלילה החזקנו אותם כלואים לאחר שרשמנו מפיהם עדויות. בהולים היו והודו בכל ואף חתמו על הודאותיהם. הדבר היה פשוט וברור: משמר משטרה בשעת תפקידו מתפרע ושודד.

בבוקר השכם, אך זה סיימנו את חקירתנו, פרצה הסערה. המפקד הצבאי ומפקד המשטרה, ועמם שלישים וקצינים, פרצו לבניין המטה שלנו, הקימו קול רעש איום, ותבעו בקולי קולות ובבת אחת ומכל אחד דין וחשבון. קשה היה להרגיעם ולהסדיר את השיחה. כמובן שבינתיים נתפקחו השוטרים משכרונם והכחישו את הכל; אדרבא, הם טוענים, היהודים התנפלו עליהם וכלאו אותם על לא עוול בכפם. מפקד הצבא, שהגשתי לו את הדו"חים החתומים, העיף מבט, הטיל את כל הניירות לתנור הבוער וצחק צחוק זועם.

„אדוני האוברסט", אמרתי... „אכן שרפת את הניירות, את המסמכים הכתובים, אך בזאת לא חסלת גם את העניין, לשם כך צריך אתה לשרוף גם את העדים, ואותם לא יכיל תנור זה".

את העדים אמנם לא שרפו, אך הספיקו „לרכך" אותם בשעת החקירות במשטרה, עד שהחלו „לשכוח" ומכל מקום התחננו להרפות מהם ולא לאלץ אותם להופיע שוב ולהעיד בעניין. אמנם דבר כזה לא ארע שנית, אך אינני סבור שאחד השוטרים נענש. אחד מהם ראני כעבור זמן והוא בשרות ומחייך אלי ואף מנפנף בידו...

בטשביניה היתה התנגשות רצינית עם חיילים משוחררים; יש גם ידיעות שבין המתפרעים היו חיילים בשרות פעיל; כפי הנראה טרם נשלחו כולם לחזית המזרח למלחמה עם הבולשביקים... ששה מקרב אנשינו הוחזרו פצועים, שניים נשארו בבית החולים היהודי.

אמש ערכתי שוב אזעקת־נסיון; שני הנסיונות הראשונים נכשלו, אתמול שופרו הליקויים — אנשי המשמר היו במרכז בזמן קצר ביותר, האחרים התנצלו בפני למחרת הבוקר. האחד בא עם חום גבוה. השני עם ילדה קטנטונת שחשש להשאירה לבד, מכיון שלא ידע אם אך תמרון הוא זה או אזעקה של ממש. מאנשי המילואים שהוזעקו באו בערך 60%. בערך שעה עברה עד שהיו אנשי הקבע במקומותיהם, ושעתיים — גם אנשי המילואים. אף כי אין זה עדיין מהי־רות אידיאלית, הייתי מרוצה. יש להכניס שיפורים, ביחוד בעבודת ה„קשר". עבודת הקשר היא בשיטת המספרים. מפקד היחידה לאחר שהוזעק מזעיק איש אחד שמספרו זוגי ואיש אחד שמספרו בלתי זוגי, שני אלה מזעיקים שניים נוספים וכו'. מפקדי היחידות כמעט לכולם יש טלפונים, עם האחרים מתקשרים בעזרת יחידת־אפניים. שיפור מלא יהיה כמובן אם נוכל להגדיל את מספר הנמצאים בלי הפסק בקסרקטין, אך לכך חסרים האמצעים הדרושים.

מאז העסק עם השוטרים, אהרנפרייז כועס עלי מאוד; לדעתו נהגתי בקלות־דעת וחרגתי מסמכויותי; לפחות חייב הייתי להתקשר עמו תחילה. הבטחתי לו חגיגית שלהבא...

אמשיך לנהוג כאשר נהגתי ואפעל בשעת סכנה ללא היסוס ויהיו המתקיפים אשר יהיו, אספסוף שברחוב או פורעים במדים.

כחלק של המשמר האזרחי הרשמי של עיריית קראקא חייבים היינו ליטול על עצמנו אי־אלה דברים שלא נעמו לנו ביותר. בין היתר, פיקוח על אספקת המזון, מלחמה באנשי הבורסה וכיוצא בהן מן הפעולות אשר כידוע קשורות יתר על המידה דוקא ברובע היהודי. בני עמנו לא נרתעו ממעשים בלתי־חוקיים, ביחוד בימים שבעיית המזון לבני הבית לא היתה קלה ביותר. ועל כן מלא היה בית הקהלה, שהפך להיות מטה הפעולה שלנו, יהודים שבאו בטענות על החרמות; אצל האחד הוחרם סאכארין, אצל שני לחם קלוקל, ואצל השלישי דולארים לגמרי לא קלוקלים. דברים אלה הפריעו הרבה בעיקר עבודתנו הבטחונית. מוניק קורנ־גולד נאלץ להתפנות גם לשטח זה. הוא מוכשר לכל עבודה ארגונית וגובר בקלות על הקשיים הנערמים יום־יום.

... לפני ימים אחדים ספר לי ווייס מעשה דלקמן שהתרחש בבוכניה:

„בהגיענו לשוק, קפצנו מהר ממכונית המשא ותפשנו מחסה מאחוריו מכיון שמיד נתקבלנו במטר יריות מכיוון בלתי־ברור. כעבור דקות מספר הבחנתי ביחידת חיילים במרחק כשלש מאות צעדים מצד מערב בסימטה אחת. כעשרים במספר היו ונראים כעורכים מצור על איזה מבנה מוקף גן, ומקימים בשעת מעשה רעש כזה כאילו רצו להפ־חיד את התושבים בדרך אינדיאנית. התקדמנו בשורה רחבה עד כמה שאפשר היה, פתחנו כמו כן בצריחות אינדיאניות, אבל גם באש תוך כדי ריצה. מי שלא עלה בידו להמשיך כך בגלל הדף הרובה אחורנית, נשכב וירה ממצב של שכי־בה, כך רצנו בין שתי אלומות־אש, מפנים ומאחור, אך לא עצרנו עוד. לרגליו של „קארל" הקטן, אינני זוכר עוד את שמו המלא, נפל רמון־יד; הוא התכופף ללא שהייה, הרים אותו מהר והטיל אותו בחזרה לתוך קבו־צת החיילים הפורעים — — — מבלי לחכות לפקודה מפי הרכיבו את הכידונים על הרובים והסתערו קדימה — — עד שהגענו אל הבית, לא היה עוד איש מן התוקפים. הקרב נסתיים".

ווייס לא היה מהרברבנים. האמנתי לו ולספורו במלואו. כבר למדתי לדעת בחזית הרוסית ואף במערכה המפורסמת של איצונסו נגד האיטלקים שהיהודים הם חיילים טובים עשויים ללא־חת. המיתוס על הפחדנות היהודית, על היהודי הבורח מפני כל כלבלב נובח, נתמוגג ונמוג כליל באש המלחמה. התחיה הפיסית שלנו היא עובדה לגבי חלקו הגדול של הנוער שלנו, ואין לנו כל סיבה לפקפק באמת זו לגבי כל הנוער וכנגד כל אויב.

... פרט לתגרות בודדות בערי־השדה או בפרברי העיר, כגון דבניקי או רידלובקה, שגם בימים כתיקונם אינם איזו־רים שקטים ביותר, לא מתרחש שום דבר רציני; העבודה היא שוב שגרתית. משמרות יוצאות בקביעות ועל פי תוכנית.

אנשים נמצאים בעמדות קבועות ומתחלפים בטכס צבאי. נכתבים דו"חים ומתנהל יומן. אימונים, תרגילי סדר, קרב פנים־אל־פנים ואף אספורט והתעמלות, הכל ממש עם השעון ביד. בימים האחרונים ערכנו ריאוגניזציה מבלי לשאול את פי המטה הראשי ושחררנו את השנתונים המבוגרים. אמנם אינני משלה עצמי שלפני שתסתיים המלחמה בחזית הרוסית יחזרו החיים בארץ לתיקונם, אך אי אפשר עוד להח־זיק את המבוגרים זמן רב כל־כך הרחק מדאגות למשפחה ופרנסה. העמדנו את הכוח על שלש קבוצות־יסוד: המשמר הקבוע השכיר המורכב מחיילים משוחררים, צומצם למספר 200; כ־250 אנשי מחץ במילואים אך מוכנים כל רגע לגיוס, רובם חברי הגדוד הגדוד לשעבר, וכאלף איש חיל מילואים בשורה ראשונה, והוא המשמר האזרחי ממש, הנקרא לשרות רק מפעם לפעם; יתר האנשים הם להלכה גם כן אנשי מילו־אים, אך הם באים בחשבון רק ברגעי סכנה קיצונית.

... הכל בא כסערת־פתע — המשמר האזרחי היהודי עמד בקרב ממש בהתנפלות מפגיעתה של 800—900 חיילי האלר, אשר מרוב שמחה ושששון על שובם למולדת ארגנו פרעות־חג על קז'ימייז' והתקיפו את הרובע היהודי בבת אחת מכמה צדדים. מטרת־שוד היתה גלויה, אך אין־ספק שגם משפיכות דמים לא היו נרתעים, שהרי עמדו לצאת לחזית נגד הבולשביקים. עלה בידינו להדוף את ההתקפה בהצלחה רבה. הקרב היה קשה, כי התחולל בכמה מקומות.

השעה היא כשש לפנות ערב, באתי הביתה כדי לנוח שעות אחדות. לפתע פרץ מוניק קורנגולד, נושם בכבדות ומדבר רק בקושי. תפשתי שהתרחש דבר יוצא מגדר הרגיל וכי עלי למהר למטה הראשי. תוך כדי ריצה למקום קלטתי מעט מאוד מדבריו המקוטעים, רק במטה נתברר לי מתוך הדו"חים הבהולים: קלגסיו של האלר שבו למולדת וחגגו את חגם בהתאם לתורת רבם הדגול... גיניראל האלר יותר משהוא מפורסם בכשרונותיו הצבאיים יצא שמעו באנטישמיות מוב־הקת שלו, יותר משהוא חייל טוב, הוא שונא ישראל טוב, ואף מחנך טוב, כי על כן הצליח להרעיל את נפשות כל חייליו במנת שנאה זו. הליגיון שלו מורכב ברובו מפו־לנים שמחוץ־לארץ, רובם אמריקאיים. עברו של ליגיון זה אינו מפואר ביותר, לעומת זאת מלאים תולדות מסעו בערי ועיירות פולין דו"חים על פרעות ביהודים, שהרי בהתאם לתורת מנהיגו, אין הבדל רב בין יהודים ובולשביקים, ומ־כיוון שפולנים אלה שהם חייליו, שבו למולדת כדי להלחם בבולשביקים, ולפני צאתם לחזית במזרח זכו בחופשה ליהנות מאויר המולדת ומרחובות עריה, משום מה לא לשלוח יד ב„בולשביקים"־„היהודיים" שבמקום? אינני סבור שיציאתם לקז'ימייז' היתה לפי פקודה, אך ללא ספק לפי המלצה „לברך" את היהודים...

ידיעות ראשונות החלו להגיע מאנשי המודיעין שלנו בתחנת הרכבת וגם מאנשים פרטיים שנזדמנו שם אותה שעה. החיילים הגיעו בקרונות להובלת בהמות. מעל לכתו־בות הרגילות על קרונות אלה על הטונז' שלהם נראו הכ־

תובות: „מוות לבוגדים היהודיים!" „לשחוט את היהודים!" „תשובתנו האחת — פוגרום!" וכדומה.

עוד אני שקוע בקריאת דו"חים אלה שנראו לי מוגזמים במקצת, החלו לזרום ידיעות חדשות ממרכז העיר ומהפרב־רים: החיילים מתחילים להשתולל בקבוצות. ראשית דאגתם נתונה בתאוותנות רבה לזקני היהודים. שהם גוזזים אותם במספריים שאינן מן העדינות ביותר. מ„האלרטשיקים" אלה למדו את המלאכה גם החוליגנים המקומיים שלנו, שהחלו לשלוח ידם בזקן ופיאות של כל יהודי שנקלע לרחובם.

חנויות יהודיות (או חנויות אשר נראו בעיני הפורעים כיהודיות) נשדדו. חבה יתירה נודעה מצדם לחנויות של משקאות חריפים, אשר לא נשפכו לריק לרחובות כי אם לגרונותיהם הצוהלים של הקלגסים. ועדיין לא אבדה תקוותי שלאחר מילוי תאוה ראשונה זו ישקטו הרוחות והחיילים יסוגו או שהמשטרה או הצבא החונה בעיר יאלץ אותם לסגת ולשוב לרכבת כדי להמשיך בדרכם; על כן עצרתי ברוחי ולא שגרתי יחידות משמר אל מעבר לתחומי קז'ימייז', כדי לא לתת מקום להתגרות ולתירוצים גם מצד השלטונות התוקיים.

עתה החלו להגיע ידיעות שהמשטרה ואף המשמר האזרחי הכללי רואים את המתרחש בעין צוחקת, כמעשה בדיחה והלצה, וקורצים באהדה אל עבר הקלגסים המתרוצצים עם השלל בידיהם, אדרבא, הם גם נהנים ממנו, כשהשודדים זור־קים לעברם בקבוקי משקאות, י"ש ויין. לאחר מכן נעלמו פתאום גם השוטרים וגם אנשי המשמר האזרחי. הצבא שב־עיר לא נראה בכלל כל אותו הזמן, פרט למשמרות בודדים של המשטרה הצבאית.

עתה גברה דאגתי, אף כי עדיין לא האמנתי שהמתפר־עים יעזו להתקרב לרובע היהודי ממש, שהרי ודאי לא נע־לם מידיעתם שקיים אצלנו ארגון הגנה.

בינתיים החלו אנשינו לגייס ולהזעיק ללא הוראות, מה שהביא לעתים לאי־הבנות ולשיבוש התוכניות. לפני בואי כבר נצטווה קורנגולד על „אזעקה חלקית" ואני גיניתי את המעשה. לא היה די נשק בידינו לצייד בו את כל האנשים שגויסו, ומוטות הברזל אשר הוכנו לא היו יפים אל מול פני חיילים מזויינים בנשק חם. לעומת זאת נראתה בעיני יותר מתאימה למקרה זה התוכנית אשר נפלה בידי השלטונות ואשר נותחה אז בימי מאסרי על ידי יוסף האנד וצוינה לש־בח על ידו. היא אף חולקה ללא תיקונים רבים בין מפקדי האיזורים. האנשים אומנו יפה לתוכנית זו כשכל אחד יודע גם את כולה ולא רק את תפקידו האיזורי.

קז'ימייז' מאוכלסת כמעט אך ורק יהודים. גבולותיו הטב־עיים וטבעיים־למחצה הם: מצד פודגוזשה — נהר ויסלה הרחב והעמוק, מצד מרכז העיר רחוב דיטל הרחב והגלוי לעין, מצד מזרח שוב הויסלה, ורק צד מערב הוא פתוח והוא המסוכן; מצד זה היתה רק המסלה של הרכבת יכולה לשמש באופן חלקי כחומת־מגן. פודגוזשע, שהתגוררו בה כ־8000 יהודים לא באה בחשבון בשביל התוכנית ומעבר לרחוב דיטל לכיוון מרכז העיר קבלו אחינו הוראות כיצד להסתגר ולהתבצר בבתיהם וככל האפשר לעמוד בכוחות עצמיים במקרה התקפה, בכל בית ובית בנפרד.

על פי החוקים האיסטרטגיים חייבים היינו להעמיד את מרבית ומיטב האנשים בקו הפתוח, החלש ביותר, כלומר לאורך מסלת הברזל; אולם דוקא זה לא נראה לי מטעמים פסיכולוגיים. לא הייתי סבור שיהיה לנו כאן עניין עם הת־קפה מחושבת מבחינה צבאית, עם כוחות סדירים. שערתי שתבוא התפרצות של אספסוף בלתי ממושמע המחפש את הדרך הקצרה ביותר למטרה. דרך המסלה היתה עקיפה מדי בשביל המון מסתער, לכל היותר תהיינה אלה קבוצות קט־נות אשר תבואנה מכיוון זה, ואותן אפשר היה לפזר בכוחות מועטים. נוסף לכך מעטים הכוחות שלי מכדי לבצר בהם כדבעי את כל ארבעת הצדדים, על כן מוטב להתרכז יפה בשלשה מאשר לרופף את ארבעת הצדדים. וההתפתחות הו־כיחה שחישובי נכון היה.

בנוגע לגטו עצמו, נעשו כל ההכנות לכך שהתושבים לא יסמכו לא על המשמר ולא על נסים, כי אם על עצמם. לפי ההוראות שניתנו ואשר מזמן לזמן ערכנו ביקורת אם מגשי־מים אותן, חייב היה כל בית בנפרד לראות עצמו כמבצר בעת צרה, מצוייד במזון לפחות לשבוע ימים; במטבח מלאי של מים להרתיחם ולשפכם על ראשי המסתערים, וערמות־ערמות של אבנים ובקבוקים; בכל בית נתמנה איש כמפקד.

קו הגנתנו היה אם כן רחוב דיטל לכל אורכו וכל הרחו־בות הצדדיים אשר הובילו לגטו; כמובן שהכוחות החזקים ביותר רוכזו ברחוב הראשי קרקובסקה, ועד רחוב מיודובה הפך כל בית להיות עמדה מבוצרת, על ידי חיזוק השערים וחורים בגגות לעמדות הרובאים. שני הבתים הקיצוניים בר־חוב קרקובסקה צוידו במקלעים מיושנים אמנם, אך פועלים ללא דופי, ורק התחמושת זעומה מדי. גם שני הגשרים על הויסלה, זה קו ההגנה הטבעי הגדול, אשר קשתותיהם הגדו־לות הפרידו בין קז'ימייז' ופודגוזשע ודבניקי, עמדו בטווח האש של שני מקלעים שלנו. שני הגשרים הם „סטרוביס־לנה" ו„מוסטובה". לעומת זאת לשני הגשרים האחרים, גשר „הברזל" ודבניקי הוקדשו רק שתי יחידות משמר נעות.

המטה הראשי המשיך לשבת בבניין הקהילה; הבניין טוב היה, קצת בצד ואף על פי כן כמעט במרכזו של הרובע, ולא קשה היה משם לפקח על הנעשה בכל מקום, משום כך רכזתי כמעט את מרבית אנשי הרזרבה בבניין ולא פזרתי אותם בשטח, דבר שעלול היה להביא לניתוק הקשר אתם. באופן מיוחד נראה לי לנחוץ ולטוב יותר להחזיקם במ־רוכז מכיוון ששערתי שההתקפה תערך בשעות הלילה.

בשעה שבע בערב בערך נשמעו היריות הראשונות. לפי הידיעות שנתקבלו בטלפון מהבתים אשר בגבולות (ועל יד כל טלפון ישב איש מודיעין שלנו), הותקפו בבת אחת הכניסה הראשית לרחוב קרקובסקה ורחובות צדדיים אח־

דים במיודובה. הפקודות שנקלטו ניתנו במבטא אמריקאי־פולני. החיילים הסתערו ברובים מכודנים וברוב צעקות ויללות כאילו בהתקפת קרב של מלחמה ממש. הם נתקלו באש נגדית חזקה (ואולי אף חזקה מדי) ונרתעו; אין ידיעה על כך אם סבלו אבדות בהתקפה ראשונה זו בפצועים או הרוגים, סבורני שלא; בערך דבר זה חזר לאורך קו ההגנה כשנשנתה ההתקפה ברחובות הצדדיים בשעה שמונה. עכשיו חלה הפוגה, כנראה לשם התיעצות, ואחריה הופיעה שורת רובאים כמעט לכל אורך רחוב דיטל, שפתחה באש לעבר הבתים ומבואות הרחובות. האש לא היתה סדירה אך לא פסקה. מזמן לזמן שמענו גם הדים להתפוצצות רמוני־יד, מבלי שנוכל לאתר אותן.

על מספר המתקיפים הגיעו ידיעות סותרות; וכרגיל במקרים כמו אלה לרוב מוגזמות היו. גם אם בהתחלה היו למעלה מ־800 איש, לא היו בשעה שמונה יותר מ־500—600. מסתבר שרבים כבר היו הפצועים; הגיעו לאזנינו אנקות וצעקות־פרא ואולי היו גם הרוגים; ודאי היו גם כאלה אשר מוח בקדקדם ובהריחם שלא יהיה זה טיול תמים וקל, נעלמו בחשכה אל עומת שבאו. סוף סוף למען שוד לא כדאי לסכן את החיים. אדרבא, קשה יותר לתפוש משום מה לא נרתעו השאר והמשיכו להסתער גם כשהתברר להם שמסכנים הם את חייהם; אולי נפגע „כבודם" הפולני של החיילים אשר יהודים העזו להדפם אחור, וודאי עשה גם הי"ש את שלו והבושה שבוש כל אחד מהם מפני חברו לערוק משדה הקרב עם היהודים. יריות־חסרות־שחר אלו נמשכו שעה בערך; יחידים או בודדים מנסים להתקדם ונסוגים, ממש כבשדה קרב או כפי שלמדו בשדה אמונים. קפיצות קדימה ואחורה. שוב ושוב נרתעו אחור בפני קלעינו.

באותו זמן בערך קבלתי ידיעה מתחנת הרכבת על קבוצה גדולה יותר של פורעים המתקרבת והולכת. בחלקם היו אלה חיילים שנשארו בקרונות ובחלקם אנשי אספסוף אשר שמע ההתקפה על רובע היהודים הגיע אליהם, ועתה החליטו להחלץ לעזרת חבריהם המתקיפים.

ידיעה זו הביאה עמה סיבוכים חדשים ובלתי־נעימים פירושם היה התעוררותם והתאוששיותם של המתקיפים, אשר נראה היה לנו כי הם נחלשים והולכים. המחסור בתחמושת הורגש והסכנה קרובה שלא נוכל עוד להשיב זמן רב באש. המשטרה והצבא אינם יכולים או אינם רוצים להתערב. דבר זה עלול להגביר את תאבונם של ההמונים מהעיר עצ־מה ומהפרברים, ואז נדרס פשוט בכוח הכמות העולה עלינו.

התקשרתי בטלפון עם מטה המשטרה, הודעתי קצרות על המצב ושאלתי משום מה לא נעשה עד כה דבר. התשובה באה מפי קצין שלא רצה לאמר את שמו, והיא היתה מעור־פלת מאוד; הוא אמר בערך, שזו אשמתנו אנו, שכן פתחנו ללא צורך באש; החיילים השיכורים היו משתעשעים קצת ברחובות ומתפזרים אלמלא תגובתנו החריפה; והשנית — אמר — אין זה עניינה של המשטרה האזרחית, כי אם של המשטרה הצבאית ומפקדת הצבא והללו ודאי יודעים..

אני מתקשר עם מטה הצבא, עם הקסרקטין המרכזי, עם המשטרה הצבאית, ומכל מקום אותה תשובה עצמה בערך, כאילו הוכנה מראש: המצב ידוע לנו אך אין ביכולתנו להתערב. יש למנוע שפך דמים. קצין תמים אחד, אינני יודע עוד מאיזה מן המטות, השיב בתום לב: „וכי מה אתה מתאר לעצמך אדוני, שחייל או שוטר פולני יפתח באש על חברו הפולני בהגנת ... יהודים?" נגד טענה כזו נסתתמו בעצם טענותי ונתיאשתי מעזרה מן החוץ.

אך סיימתי שיחות אלה, כשהגיע רץ מרחוב קרקובסקה, והודיע שקבוצה בת 50—60 איש, בהם חיילים ואזרחים (אשר הצטרפו סוף־סוף כאשר שערתי) פרצה את קו ההגנה שם, והיא חודרת לאורך מיודובה, כנראה במגמה להסתער על הבתים. אנשינו אשר נהדפו, נתפזרו בחלקם לסימטאות הצדדיות ובחלקם הוכנסו לבתים המסוגרים; מודיעים גם על פצועים בצדנו.

היו עמנו אותו רגע כ־50 אנשי מילואים מגוייסים במשמר בפיקודו של וייס. תפשתי רובה ראשון שהיה מתחת ליד, ירדתי ממשרדי שבקומה העליונה והובלתי את היחידה, „בריצה אחרי!" פקדתי. רצנו דרך השוק הישן לכיוון מיודובה. תוך כדי ריצה ערכתי לעצמי את תוכנית הפעולה. מיודובה הוא רחוב רחב ופתוח למדי מזרחה לקרקובסקה; בהגיענו לשם קצרי־נשימה נתגלו לנו מרחוק חיילים בודדים או קבוצות קטנות המנפצים בקתי הרובים שמשות והולמים בשערים. לא הספקתי להוציא הגה מפי, לא הספיקו גם וייס ואף לא אונגר, השקט שבינינו והמנוסה ביותר, להוציא פקודה; לא שלטנו עוד באנשינו. הם פתחו בצעקות פרא, פרצו קדימה ללא־סדר וירו מן המותן והטעינו את הרובים תוך כדי ריצה; בידי המפקדים לא נותרה הברירה אלא לרוץ עמם, לצעוק עמם ולירות עמם. כבר נתנסיתי בהסתערויות קרב בחיי, אך סערת־יריות וצריחות־קרב אשר כאלה לא ראיתי ולא שמעתי מעודי. לעולם אל תאמר: נתנסיתי בכל.

כל העניין נמשך לא יותר מ־4—5 דקות, והרחוב נקי היה מפורעים, פרט לאלה שרבצו באנקותיהם ולא יכלו למוש ולברוח. שוב נתחברה שרשרת הקו של הגנתנו בקרקובסקה, הנסוגים חזרו ותפשו את עמדותיהם; מפקד העמדות בקו זה נצטווה להכין רפורט על כך כיצד עלה בידי המתנפלים לפרוץ. אחדים מבין אנשינו פצועים היו ואושפזו בבתים שבסביבה, כנראה פצועים קל. השארתי את וייס ואונגר במקום וחזרתי למטה ההגנה. האנשים אשר הושארו באולם רטנו כמעט עד כדי מרידה, הם לא יכלו לתפוש כיצד התנהל שם קרב (כי את היריות שמעו כמובן יפה) בעוד הם רובצים כאן באפס־מעשה; נאלץ הייתי להשתמש בכל כוח השכנוע וההשפעה אשר לי כדי להרגיעם ולהסביר להם שאסור להשאיר מקום מרכזי ללא משמר כלשהו לשעת דחק, ולו גם כדי לחוש לעזרה אם לא יצליחו הלוחמים הראשונים.

בהכנסי שוב למשרדי לאחר ויכוח רוגש ומטריד זה שאין בו טעם ותועלת, מצאתי דו"חים מדאיגים מנקודות אחרות:

תחמושת. יותר מדי בוזבז בהתקפות הראשונות, כרגיל אצל אנשים בלתי מנוסים שעצביהם נמתחים יתר על המדה. כנראה לא הועילו כל הפקודות אשר נשלחו כבר עם ראשית ההתנגשות לחסוך בתחמושת, ועתה צפויה הסכנה, שאם המתקיפים לא יירתעו ולא יסוגו מיד, לא נוכל עוד להשיב אש...

הרהרתי באפשרות להקים בריקדות במקומות הפירצה המסוכנים ביותר, אך מיד זנחתי רעיון זה. ראשית זה יגזול זמן רב ויחשוף את המקימים אותן לעיני הפורעים; שנית זה עלול לשמש אמתלא בידי השלטונות נגדנו. בינתיים הגיעה ידיעה חדשה ומדאיגה: כנופיות פרצו לפודגוז׳שה, הסתערו על שערים נעולים וריכזו כוחות מוגברים בעבר השני של הגשר הישן המקשר את מוסטובה עם לבובסקה. בידיעה נוספת נאמר שכנופיה אחת פרצה לתוך הבית בקרן ההצטלבות עם הויסלה, בית אלכסנדרוביטש. שגרתי הוראות לשם, אספתי 20 איש ורצתי עמם לכיוון הגשר הישן. נתברר שהידיעות היו מוגזמות מאוד, לא נראו מתקיפים כלל. ירינו לתוך האפלה. הבית שליד הויסלה עמד שקט וכבוי־אורות כאילו ישנו תושביו שנת־שלווה מבלי־דעת כלל את המתרחש...

בשובי עם האנשים, כבר מצאתי על שולחני את ההודעה על המחסנית האחרונה עם תחמושת אשר נתרוקנה. היתה זו מכה ראשונה של אותו ערב. עתה לא רציתי עוד להמשיך ולשאת באחריות אישית וזימנתי למועצת־חרום את כל הקצינים שהיו בקרבת מקום. לאחר התיעצות קצרה הוחלט להשיג תחמושת בכל דרך שאפשר. התארגנו בשש יחידות־מחץ בכוח 20 איש והתפזרנו לכל עבר כדי לחדור ולהסתנן לתוך העיר ולתבוע במשטרה או בצבא אם בתחנונים ואם בכוח תחמושת ונשק. עד כמה שידוע לי כעת לא הצליחה אף אחת מהמשלחות ההן. חזרו רק שלוש, לא ידעתי מה שארע עם שתים האחרות. נראה שנאסרו. פרטים אוכל למסור רק על היחידה שהיתה עמי. החלטנו להדור עד לתחנת המשטרה של פודגוז׳שה ופשוט לסחוב משם בכוח ארגזי תחמושת אחדים; זו פעם שניה שאני עובר קטע זה הלילה, הפעם הצלחתי פחות מאשר בראשונה.

ברחוב מוסטובה נצב גוש בתים עתיק שגרים בו נזירים והוא כולל גם בית חולים ותחנה רפואית. הגוש מוקף חומה גבוהה, מאחוריה גן גדול המפריד בין הבניינים ובין הרחוב. והנה גן זה היה למקור הפורענות. כיצד הצליחו המתפרעים להגיע לגן זה הנמצא בתחום שלנו, כיצד הצליחו לחלוף על פני המשמרות מבלי שייעצרו, חידה היא בעיני עד היום הזה. או שמא לא חיילי־האלר הם היורים משם? שמא הם הנזירים עצמם אשר פתחו עלינו באש תופת? גם זה לא יוודע עוד לעולם. החושך היה סמיך עד מאוד. ראינו רק את ברק האש ואני הרגשתי לפתע מכת קת־רובה על ראשי. אך את המתקיפים לא הצלחנו לראות. ההתנפלות כה פתאומית היתה, שאנשי התפזרו בבהלה עצומה בטרם הספקתי להפנות ראש, ואחור

זה שאחרתי בפנותי כה וכה אחר האנשים, הוא שעלה לי במכות הקתים אשר נתכו עלי והפילוני. איני יודע עוד כיצד לא אבדה הכרתי בראשי הכבד והצלחתי לאחר התפתלות בין רגליים רבות לחמוק ולרוץ לעבר גזובה מבלי להסב ראש. על לשוני הרגשתי דם וכן מעל לעיני. הראש כולו ככדור עופרת. ואף על פי כן רצתי כאשר לא רץ עוד אדם בתחרות. מאחורי שמעתי צעקות וריצות. וכה מבולבל הייתי שתעיתי במרוצתי ובמקום לגזובה מצאתי עצמי שוב במוסטובה. ללא חושים כמעט המשכתי ישר לתוך פנס רחוב ונפלתי. עתה אמרתי, הגיע קצי... ולפתע נפתח כחצי־צעד ממני שער ומישהו סחב אותי פנימה — — ידי אשה...

עתה אבדתי סוף־סוף את הכרתי, נרדמתי ולא התעוררתי אלא עם עלות דמדומי־שחר.

מה שארע בינתיים לא ידוע לי עוד אלא מן הדו״חים אשר נמסרו לי לאחר מכן מפי חברי. ההתנגשויות נמשכו בערך עד 4 לפנות בוקר, כשאלה או אלה מצליחים לסירוגין; למרות זאת לא עלה בידי הקלגסים לחדור לקז׳ימייז׳ פנימה, ונמנע מהם לשדוד ולרצוח כתאוות נפשם, משמע הנצחון הוא שלנו. כנופיה אחת בלבד הצליחה לחדור מצד מוסטובה לעבר בניין הקהלה. כנראה אותה קבוצה עצמה שבדרך סתומה כל־כך הצליחה להגיע לבנין המנזר והסתתרה שם זמן רב. אך גם היא פוזרה ורוב אנשיה נלקחו בשבי והוחזקו באולם המשמר עד אור הבוקר; שבויים יחידים שנלקחו בקרב־ליל זה. סמוך לשעה 4 נעלמו „הגיבורים״ האחרונים מבין התוקפים כאילו לפי פקודה. בשדות הקרב לא נמצא אף פצוע או הרוג. ורק תרמילי כדורים רבים, רסיסי זכוכית ולכלוך רב ואי־פה אי־שם גם שברי רובים. רק אלה העידו על קרב שהתחולל פה בלילה. לאור היום נראו גם כתמי דם רבים, אך הללו נשטפו חיש מהר.

כמחצית השעה בערך לאחר נסיגתם של גיבורי־האלר, הגיעו כוחות צבא ומשטרה רבים ופתחו כמובן במאסרים... כל יהודי שנמצא עם נשק ביד, ברחוב או בבניין הקהלה — נעצר. לא רבים היו, ואף הללו שוחררו במשך היום. ברור היה שהשלטונות מעוניינים לטשטש את כל הדבר, נראה שלא ראו בו פרשה שראויה להכתב באותיות זהב ותהלה בתולדות ימיה הראשונים של המדינה.

כשנפרדתי סמוך לשעה שש ממצילי, חמקתי דרך סמטאות צרות עד לביתי. בקושי עמדתי על רגלי, בקושי צעדתי, תשוש ומוכה נשענתי בקירות הבתים, ואף על פי כן רענן וחדש היה העולם סביבי. כבר שוטפו הרחובות במים וטואטאו. זקן ונער אצו בצעדים נחפזים כשטליתות ותפלין מתחת לזרועותיהם, לתפילה. נשים עם סלים בידיהן לשוק כשהן מפנות ראשיהן לצדדים שוב ושוב ואף חיוך קל על שפתותיהן.

בביתי כבר חכו לי אחדים מידידי אשר הצליחו להתחמק ממאסר. עתה לוחצים הם עלי להסתלק מהעיר; הכרתי בצדקת נימוקיהם. נחבשתי ארעית. הוזמנה כרכרה. בתחנת פודגוז׳שע־בונרקה נכנסתי לרכבת.

לפי ידיעות שנצטברו אחר־כך היו אבידות ה„האלרט־שיקים" 18 הרוגים וכמאה פצועים; מאנשינו נפצעו 30 בער־רך, אף אחד לא קשה. רק במקרה אחד נקטעה רגל. בקרתי אצל הקרבן אחר כך. חייל משוחרר מצבא אוסטריה. לא היו חלילה טענות בפיו. ידע כי מלא את חובתו. יוכל לע־בוד בפקידות, „למזלי הן נותרה לי עוד רגל אחת, גם זו לטובה..."

... המשמר האזרחי פוזר. לא רק זה שברובע היהודי, כי אם של כל העיר והמחוז; ואף על פי כן נדמה לי שהסבה לכך נעוצה במאורעות הלילה ההוא.

העתונים עברו כמעט כולם בשתיקה על המאורעות. רק שורות אחדות מובלעות אי־שם. אין ספק שזה נעשה לפי הוראות מגבוה. גם בעתונות חוץ־לארץ אשר הגיעה לידי לא מצאתי זכר לפרשה.

סיום קומי אישי: לאחר שכבי שבועיים להחלמתי, הופיעה אצלי משלחת מטעם אגודת הסוחרים והביאה עמה... צ׳ק ניכר, כגמול על שהצלתי את רכושם של סוחרי קז׳ימייז׳ רבה היתה תמיהתם על דחייתי התקיפה.

... החלטנו לארגן מחדש את ההגנה ולקיים אותה גם להבא; אמנם נסתימה המלחמה, המצב שופר למרות אי־הבטחון הכללי והאינפלציה. ושמא בכל זאת ישתנו פני תבל, ויחזרו ימי שלום ובטחון?

למרות כל אמצעי הזהירות שנקטנו, אין ספק שהשכבה העליונה של ההגנה המחודשת נמצאת כל הזמן תחת עינה המפקחת של המשטרה. אף על פי שאנו מחליפים שוב ושוב את מקומות המפגש של ישיבותנו, אין נעלמים צללים חשודים העוקבים אחרינו. על כן החלטנו בימי השקט היחסי להפסיק לחדשים אחדים כל פעולה. לא שסמכנו יתר על המדה על הבטחות השלטונות לשמור על הסדר. יותר מזה סמכנו על לקח הדמים אשר ניתן לפורעים. חדשים רבים היתה זו שיחת יומם ולילה לא רק של היהודים כי אם גם של הגויים. ודוקא שתיקתם של העתונים פתחה שערים לספורי גוזמה והפלגה; לא פעם גונב לאזני גם בטוי כגון: „הפוגרום שערכו היהודים בגויים..."

פרק גבורה של יהודי קראקא בשנת 1919

מאת

י. אלסטער

הנמצא מישהו אשר רשם על פנקס קהלת קראקא ז״ל או אי־שם על דפי ספר פרטי־כלים אחר את פרשת מאבק הגבורה אשר עמדו בו יהודי קראקא בשנת 1918—1919? האם העלה בכלל מישהו על הכתב את דברי הימים ההם בהם התיצבו יהודיה מול כוחות־שחור אשר עלו עלינו לפרוע פרעות, לשלול שלל ולבוז בז, לשפוך דם ולהרוג נפש בתאוות־מרצחים? רק שורות מספר, שאין בהם אלא בכדי לרמוז על מאורעות הימים ההם הוקדשו לכך במאמרו של ההיסטוריון ד״ר יצחק שיפער ז״ל: „יהודי גליציה בימי מלחמת העולם 1914—1918״ *.

א

העם אשר נשא בדממה את עול המלחמה־לא־לו, כשבעלים ובנים, נשלחו לשדות קטל כבשר תותחים, כוח סבלו פקע עם גבור המחסור בכל. נתרוקנו כל מחסני המלאי של מזון. עמדו שדות בשממותיהן, כי לא היה מי שיעבדן; גאו מחירים עד מרומים ושוטטו בני־אדם קרועים־בלואים, עטופים שקים ססגוניים וסוליות־עץ לרגליהם; מנת־הלחם הזעומה אשר חולקה לאוכלוסיה דביקה היתה כחמר, ואף למענה צריך היה להשתרך בתורים ארוכים ובלילות גשומים וקרים לפני פתחי מאפיות, על מנת להגיע אל מדפים ריקים כי לא נותרה עוד פת. מה פלא אם כן שעלה זעם התושבים והמונים רדופי־עוני יצאו לרחובות העיר.

הסבל היה מנת־חלקה של האוכלוסיה כולה, כגויים כיהודים, ולא היה שובע אלא בבתי העשירים והספסרים בלבד. אולם כשעיר לעזאזל שימשו כמובן כמאז ומתמיד ובכל אתר ואתר — היהודים, כליא־ברק למרירות ההמון! טורי העתונות האנטישמית פתחה בהסתה מכוערת, בכנסיות תלו כמרים עיניים חסודות בשמיים ורמזו על אשמת היהודים. באספות־המוניות שנתקהלו באופן ספונטאני ברחובות קראו נואמים אנדקיים „לעלות על קזימייז׳!״ בתי היהודים מלאים כל־טוב...

עננים כבדים נצטברו מעל שמי היהודים ומחנק עמד באויר. נתגברו חששות בלבבות לשמע ההסתה הפרועה שהיה בה כדי להרתיח דמים ואף על פי כן לא אבה איש להאמין כי תתכן גם התפרצות של ממש, שהרי שנים רבות כל־כך נגמלנו מצרה זו של פרעות, אשר אי אפשר היה להעלות אותן על הדעת בתחומי המלכות האוסטרית ההאבסבורגית. החיים הציבוריים היהודיים היו עדיין באותה תקופה בחיתוליהם. בראש הקהילה או כפי שהיא נקראה אז „איזראעליטישע קולטוס־געמיינדע״ עמדו „מיוחסים״, מחוגי המתבוללים והעשירים, אשר רחוקים היו מן ההמונים ומכל מקום לא הם היו מסוגלים להפעיל אותם בעת צרה. אולם לאשרנו פעלו כבר אותה שעה כוחות חדשים, כוחות לאומיים וסוציאליים שצמיחתם בראשית המאה העשרים. הציונות על כל אגפיה, האזרחיים והפועליים התסיסה את חיי העם הרדומים, המפלגות הלאומיות כולן החלו לעודד את הרוחות, להכשיר את הנוער ולהלהיבו לפעולות־נגד, לקדם את פני הרעה.

הדבר החל ב„טאנדייט״, היא ככר גדולה ומארכת, מוקפת גושי בתים קודרים מיושנים, שדומה לך כי עומדים הם ליפול כל רגע. זה מקום משכנה של דלות העם היהודי בקראקא. רחוב זה ארוך סיפורו ועמוק כעומקו של הישוב היהודי בעיר בכלל ובשכונת קז׳ימייז׳ בפרט, עדיין שמורים היו באותו זמן שרידי הגיטו הישן; שם מקום בית הכנסת הישן, בית הכנסת של רמ״א ובית הקברות הישן על מצבותיהם וקברותיהם של גדולי אומה, הרמ״א, תוספות־יום־טוב וכו׳ וכו׳; שם ב„שוק טאנדייט״ זה, מקום מרכולתם של דברים ישנים, בלויי בגדים וקרועי נעליים ושאר „מציאות״, שם החל הדבר.

באחד מימי השוק הרגילים נתכנסו בו גויים רבים, והוא נתמלא „קונים״ יותר מתמיד. שפר עליהם על החנוונים והרוכלים, מצב רוחם, שהרי צפוי להם „פדיון״ טוב. וה„קונים״ נוהרים, מודדים, בוחרים, עומדים על המקח. תוקעים כף, מתדיינים בקולי קולות, מתכעסים ושוב צוחקים כדרכם של אינשי בשוקא. ולפתע פתאום, וכאילו על פי פקודה החלו חוטפים מעל הדוכנים מכל הבא ליד ולא הספיקו הרוכלים להשתעות כה וכה והנה שוד ושבר! דלפקים ודוכנים ומדפים מהופכים, וגויים מי ברגל מי בעגלה נישאים כבסערה מן השוק עמוסי סחורות; ומה שלא היה סיפק בידיהם לקחת מתגולל בחוצות הפקר למדרס רגל... וסביב סביב אין לראות שוטר, כאילו גם כאן פעולה לפי צו, שהרי רגילים היו בימי שוק להיות במקום.

אין ספק עוד. התנפלות־שוד מחושבת ומאורגנת.

ב.

אירגונה של ה„הגנה העצמית״ „זאלבסט־שוץ״, היה על יסוד הסכם בין כל המפלגות וביחוד תנועות הנוער שלהן שקיימות היו אז ברחוב היהודי. הפעילים ביותר אנשי הנוער העובד והלומד ממפלגת „פועלי ציון״ ותנועת הנוער הצופים, השומר הצעיר; כעבור זמן קצר הצטרפה גם זש.פ.ס. תנועת הנוער של ה„בונד״ אשר תחילה הסס ללכת עמנו

* Zydzi w. Polsce odrodzonej Tom. I, 421

ונסה להקים „הגנה" משלו. מכל מקום לא נודע לנו דבר של ממש על קיומו של גוף הגנתי שכזה, שלא יתכן שקיומו לא יורגש ברחוב. רק לאחר מכן, בהתפורר המלכות האוסטרית, ועם הקמת הועד הלאומי היהודי של גליציה־המערבית, הצ־טרפו אף הם ל„הגנה" שהפכה להיות בינתיים לגוף של הגנה אזרחית־מזויינת־ליגלית.

הנהגת ה„הגנה" בשלב הראשון של יסוד הועד הלאומי, היתה בידי שלושה אנשים: ביליק, ראזע וכותב הטורים האלה. כמפקד נתמנה ביליק (היום בישראל), קצין אוסטרי, אשר חזר פצוע מהחזית. ראזע היה מהנדס־כימאי בתעשיית המלחמה ושרת בצבא האוסטרי. תפקידו היה אספקת נשק וחומר נפץ. על כותב הטורים האלה הוטלה העבודה האר־גונית ובצוע התוכניות. ראשית כל עובדה תוכנית ההגנה, ושלב ראשון בה סגירת הרחובות המובילים אל הרובע היהודי בהגיע השעה. במקומות המתאימים הוצבו משמרות ואף נשלחו מרגלים שידעו להקדים ולהודיע על הסכנה הקרבה. כמו־כן אורגנו קבוצות־התקפה לפעולות מיוחדות אשר פעולתם היתה גם מחוץ לתחומי הרובע היהודי. קבו־צת מתקיפים זו בצעה את פעולתה הראשונה באותה ככר־שוק שהוזכרה לעיל „טאנדייט", בעת נסיונם השני של הפו־רעים לערוך שוד.

והדבר לא היה פשוט כלל. כפרים שלמים הוסתו והובאו העירה, הובטח להם שיוכלו לשלוח ידם בבזה אין עונש.. על כן באו בהמוניהם, איש איש ושקו בבית שחיו, למלאו מרכושם המופקר של היהודים המופקרים. המרגלים הודיעו לנו על כל תכונה, ואנו ישבנו מוכנים לפעולה בעמדות הסתר בבית הקברות הישן.

פתאום — קול שריקה. אתה מעיף מבט אל השוק וברגע הראשון אינך תופש מה מתרחש כאן. תנועה מבול־בלת של גופים נעים הנה והנה, אנו פורצים ממחבואינו בשאגת סערה, כשאגת חיילים בהתקפת־מצח. בידינו מוטות עץ וברזל. הם מתנופפים עלה וירוד, עלה וירוד בלי חשוך. השריקות, הצעקות והיללות בוקעות עד השמים. בנות־הכפר מצווחות „ראני בוסקיע", הווה אומר: „פצעי אלהים!", נתבלבלו עליהם החושים, על האכרים, אשר לא פללו כלל לקבלת פנים מעין זו; מעולם לא עלה על דעתם כי יהין ואף יוכל יהודי להניף זרוע כנגדם. אימה נפלה עליהם ובמהומה ובהלה רבה נתפזרו לכל רוח, נכשלים איש בר־עהו, ושקים שנתמלאו כבר מתגוללים מושלכים.

אכזבה זו לימדתם לקח ושוב לא העזו להופיע במקום ההוא.

ג

אולם סערת הרוחות ברחוב גברה והלכה עם גבור הרעב פשוטו כמשמעו. פרברים מורעבים יצאו לרחובות העיר הראשיים, התכנסו ב„רינעק", הוא מרכזה של העיר, ככר העירייה. וכשם שלא הפריע בעדם איש להתאסף ולצעוק: „לחם! תפוחי־אדמה, פחם!" כן לא השיב להם איש לת־ביעותיהם. ובאין מוצא אחר לזעמם, שפכו חמתם על חלו־נות הראווה שמאחוריהם עדיין הוצבו פה ושם כלועגים־לרש מצרכי מותרות, בעלי־החנויות הנוצריים ברצותם להגן על חנויותיהם ורכושם מצאו „סגולה", תלו בחלונות תמונות „קדושות"...

והנה כבר נשדדו מספר חנויות של יהודים במרכז העיר. ה„אנדקים" לא טמנו ידם בצלחת אף רגע אחד. אם בדרך הפצת כרוזי שטנה, אם במעשים ממש, כגון עצירת חשמ־ליות באמצע הרחוב, הוצאת היהודים מתוכן תוך כדי מכות־רצח. יהודי אחד שנזדמן מאחת העיירות לקראקא, הוכה ממש עד מוות. שמו היה מעלער. ואף על גוויתו ניטוש מאבק חמור עם המשטרה, אשר רצתה לקחת את הגופה ולקבור אותה בלאט. אך בשום פנים ואופן לא הסכמנו לכך וההלויה הפכה להפגנת־אבל אדירה אשר זעזעה את כל יהודי העיר.

באחד הימים הביאו לנו המרגלים שלנו ידיעה כי על גבי כנסיית־מרים שבככר העירייה הודבק כרוז הקורא לאוכ־לוסיה הנוצרית להתאסף עם ערב ליד הכנסיה ומשם — כך נאמר בפירוש — תצא ההפגנה אל קז׳ימייז׳, או ליתר דיוק: תעלה על קז׳ימייז׳...

הדברים היו ברורים ביותר, נתבענו לכוננות.

אך מכיוון שידענו שבראש וראשונה מנצלים ראשי הפור־עים את היצרים המורתחים של ההמונים בעקבות הרעב והמחסור, חפשנו דרכים למניעת התנגשות ישירה עם המונים אלה, ולסיכול תוכניותיהם של המסיתים הרוצים להפנות את הזעם לעבר היהודים.

הרעיון אשר צץ היה מסוכן עד למאוד: לשלוח מספר צעירים לתוך ההמון המפגין, בכדי להפנות את המפגינים וזעמם לכיוון אחר, נכון יותר מאשר האוכלוסייה היהודית. אך צעירים היינו ולא נרתענו בפני סכנות. אומרים ועושים. נבחרו צעירים אשר פניהם פני אריים „טהורים", מכל מקום אינם מעידים על יהדותם, לבשו לבושים טיפוסיים ל„א־נטקים" קראקוביים, הצטיידו במוטות ויצאו להפגין יחד עם המוני הגויים שנתקהלו ליד העירייה.

היה זה ליל חורפי. בצדי המדרכות נערמו תלים של שלג ממוסמס, ושכבת קרח דק שנתהוה מתמיסת שלג בשעות היום, כיסתה את הרחובות. המון עצום, אפור מילא את הככר סביב לבניין העירייה. צעירים וישישים, נשים וטף ונכי־מלחמה רבים עמדו צפופים וקודרים והשמיעו קריאות: „הבו לנו לחם! תפוחי־אדמה! פחם!" מיד צצו הסטודנטים, אלה חלוצי מפלגת ה„אנדקים", טפסו ועלו על כתפי חבריהם והחלו להסית בנאומיהם נגד היהודים ולקרוא להמונים לעלות על קז׳ימייז׳!...

עתה החלה פעולתנו. אנו הרבינו את ההמולה בצעקות וקריאות ביניים כדי להחריש את דברי הנואמים. נסחנו קריאות כאלה שההמון כמעט באופן אינסטינקטיבי הצטרף אלינו ולא פסק מלצעוק עמנו, כך שדברי המסיתים כמעט שלא נשמעו. כאשר ההמון החל לנוע, נשמעו הסיסמאות:

„על קז׳ימייז׳!" שפירושו הוא כמובן: על היהודים! אולם אנחנו הגברנו את קריאותינו: לעירייה! לעירייה!! ובחוצפה רבה התיצבנו בראש הצועדים. והנה התרחש הנס, אשר משום מה בטוחים היינו כי חייב הוא להתרחש. ההמונים זזו אחרינו ולא אחרי הסטודנטים האנדקיים, שוטרי־חרש שסיעו בידיהם, ניסו לחסום את הדרך בעדנו. אך ללא הועיל. במקום לכיוון קז׳ימייז׳ פרץ ההמון הגדול דרך רחוב גראצקא לככר העיר. בדרך נופצו כל השמשות בחנויות הגדולות ואף „הקדושים" שבחלונות לא הצילום. ההפגנה נסתיימה בהתנגשות עם משטרת רגלים ופרשים, שעות אחדות נמשך הקרב. לעזרת המשטרה הוזעק גם גדוד „אולאנים" שלופי חרבות. הם הכו על ימין ועל שמאל עד אשר התפזרו המפגינים והרחובות נתרוקנו.

כך סוכלו תוכניות הצוררים. אך הם לא נואשו מעריכת חשבון־דמים עם היהודים. עכשיו עברו לשטה אחרת. ארגנו כנופיות שהתנפלו מפעם לפעם בסטראדאם וקראקאוסקא, ללא אסיפות המוניות שדברן מן הכרח שהיה מגיע לאזנינו, כי אם לפתע פתאום, לאור היום היו מופיעות הכנופיות. תריסים ושערים הוגפו ברעש, כל אימת שהופיעו. אולם עד מהרה התגברנו גם על טכסיס זה. משמרות קבועות היו מקדמות את פניהן ולרוב היו נסוגים „גבוריהן" שבעי־חבלות ובזי־דם.

ועדיין לא נתפוגגה הסכנה שריחפה על ראשינו. אדרבא, היא גברה עם חמתם של המסיתים על כשלונותיהם. ימי שקיעתה של המלכות האוסטרית, אשר למעשה כבר לא הורגש שלטונה בעיר, היו גם ימים וליתר דיוק, לילות של הצטברות גפרית באויר.

היערות שרצו עריקים שהסתלקו משורות הצבא המובס והמתפורר. התארגנו כנופיות־שוד אשר פעלו סביב לעיר ולעיירות ולכפרים. לא עבר יום ללא ידיעות על מעשי רצח ושוד, על עיירות שלמות שתושביהם היהודיים גורשו ונשדדו. החלו להופיע אצלנו משלחות מערי־השדה ובפיהם שוועתם לעזרה. מצבם היה גרוע ממצב יהודי קראקא וחייהם תלואים להם מנגד יומם וליל. ואנו — טרם הגענו לכוח גדול עד כדי משלוח יחידות לערי־השדה. ואף על פי כן הן לא יכולנו להשיב ריקם את שוועת המופקרים לחסדי פורעים.

והנה נפלה הידיעה: מלכות אוסטריה־הונגריה התפוררה. הקיסר האחרון, קארל השני ויתר על כסאו. הצבאות ברחו פשוט משדות המלחמה, הרכבות גדושות חיילים, תחנות הרכבת מלאות, ברחובות הערים מופיעים הליגיונרים הפולנים, קורעים את האותות מעל כתפי הקצינים האוסטרים והגרמנים ונוטלים מהם את חרבותיהם הארוכות. הכל מתערבל, מסתחרר, בלשון הבריות קוראים לזה: ריבולוציה.

היהודים שמחים לתום המלחמה, ומאידך, תוקפת אותם חרדה מפני יום המחרת.

החיילים היהודים החוזרים מהחזית מגדילים את שורות הגוף ההגנתי. הרחוב היהודי גועש בתנופה לאומית והרגשת האחדות הלאומית גוברת ועמה האחריות המשותפת. מוקם הועד־הלאומי של יהודי גליציה המערבית בראשותם של ד״ר יהושע טאהן (הציונים), ד״ר יצחק שיפר (פועלי ציון), וד״ר שערער (זש. פ. ס.).

בימים אלה עלה בידינו לשגר יחידות־הגנה לכשאנאוו, אושבינצים, בריגעל ועוד. ליחידות אלו כבר היו רובים ורימוני־יד.

בכשאנאוו ובריגעל נקלעו אנשי ההגנה מיד עם בואם לקרבות עם כנופיות הפורעים. רק ירדו מהרכבת בתחנת כשאנאוו, הוקפו על ידי ליגיונרים פולנים ופורקו מנשקם. הפורעים פשטו בעיירה ושדדו אותה עד כלה. בבריגל התחולל קרב ממש, ובו נפל חברינו ראזע, שאר בשרו של חבר המפקדה. באושבינצים, בו נפל בחלקי להשתתף יחד עם הקצין האמיץ בלאט, בקרב עז בליל שבת, הצלחנו להדוף אחור בעזרת רובים ומקלע אחד שהיה בידינו, המון פורעים ובתוכו חיילים משוחררים רבים. הקרב היה קשה מאוד, כי כוחם של הפורעים היה גדול מאתנו פי־כמה ואשם חזקה עד מאוד; עמדו לנו הנהר וגשר־העץ שהצלחנו להשתלט עליו בטרם עלו המתקיפים בו; אלמלא שני אלה היו טוחנים אותנו עד דוק ומשמידים את העיירה כולה. קהילת אושבינצים תרמה כאות תודה לנו על עזרתנו, סכום כסף גדול לטובת ההגנה בקראקא.

ד

עלתה שעת שחרורה של פולין, אולם עד שנתארגן הגוף הממלכתי החדש על יסודות דימוקראטיים, התחוללו סערות לא מעט במאבק הפנימי על השלטון. המלחמה העיקרית היתה בין פ. פ. ס. המפלגה הפולנית הסוציאליסטית, ומפלגת נ. ד. כ. הם ה„אנדקים". מפלגת הדימוקראטיה הלאומית. מצד אחד פילסודסקי שנתמך על ידי פ. פ. ס. ומצד שני גינראל האלער שנשען על האנדקים ועל צבאו שבמחוז פוזנאן ושלזיה העילית. כוח זה של האלער היה אנטישמי מובהק ובגסותו לא נפל מגדודי הס. ס. הנאציים שלאחר כך.

המינהל האזרחי היה במצב פרוע של התארגנות מחדש. המשטרה כמעט ואינה קיימת. כנופיות שלטו ברחבי המדינה. האזרחים בערים ובכפרים התארגנו במשמר־אזרחי על יסוד התנדבות. הישוב היהודי לא איבד עשתונות בעת חרום זו, הודות לפעילותו הנמרצת של הועד הלאומי שהוזכר לעיל הוקמה „הגנה עצמית" יהודית חוקית, בצורת משמר־אזרחי־יהודי. כל היהודים בגיל 18—50 היו חייבים להשתתף בו. היה זה ממש כחוק שרות חובה.

כוח זה חולק לשניים. האחד, האזרחי, בלתי־מזוין, שבו משתתפים כל היהודים בלי יוצא מן הכלל, והם חייבים להקדיש שעות אחדות מדי שבוע לשמירה ברחובות. החלק השני, מצומצם יותר, מזוין, מורכב בעיקר מחיילים משוחררים, במשמעת צבאית מלאה, יושבים ממש כמו בקסרקטין בבית הספר שליד בנין העירייה בככר „ואלניצא" פנת קראקאווסקא. כמו כן זכאים היו אנשי יחידה זו לקבל שכר

כדין כל חייל בצבא. אולם רוב רובם של האנשים שרתו בהתנדבות וסרבו לקבל שכר. מושב המפקדה היה בבנין הקהילה והיא היתה מאורגנת בצורה משובחת למופת.

כאשר נכנס גיניראל האלער לפולין המרכזית ולגליציה המערבית, הרגשנו את האגרוף הגס. כל יהודי שנסע ברכבת היה נתון בסכנה מתמדת להזרק מתוכה תוך כדי נסיעה, ביחוד נתחבב על קלגסי האלער המשחק בגזיזת הזקנים של היהודים, ומעשה בכל יום היה שיהודי שב לביתו קצוץ־פאה וגזוז־זקן. והמעשה נעשה בחרבות ובאכזריות עד זוב דם, עם חתיכות בשר־פנים. בכל אשר עברו קלגסי האלער הותירו אחריהם זעקות שבר ושוד. אך כל אימת שיהודים הקדימו וארגנו הגנה עצמית, לא היתה מלאכתם קלה, ולא פעם אף ספגו מכות. כן היה הדבר בקראקא. כאן פשוט נמנע מכלבים אלה לחדור לרובע היהודי. ימים אחדים נמשך קרב מר אתם, עד אשר אמרו נואש. לאחר מכן עוד הוטל עלינו פעמים אחדות להדוף כנופיות שודדים בודדות, ואף הצלחנו לחסל אחת מהן, שהיתה מורכבת מחיילים פו־לנים מזויינים, שהיו פושטים בלילות ברחובות היהודים למעשי שוד.

לכשנתחזקה הממשלה הפולנית הראשונה ונתארגן המינ־הל האזרחי, פורקה ההגנה־העצמית שלנו.

פרשת הפירוק ראוייה לדיון נפרד. העתונות האנטישמית הרימה קול צעקה למראה הכמות הגדולה של הנשק הנמצא בידי היהודים. זה שימש כמובן „הוכחה" ברורה שהיהודים מתכוננים לכונן „מדינה בתוך מדינה". הממשלה הפולנית תבעה להוציא את כל הנשק אשר בידינו. גם החלק אשר מסרנו לא בלב קל מסרנוהו. הצבא הפולני הכריז על עוצר ברובע היהודי והלך מבית לבית ובאופן מיוחד התעכב במוסדות הצבוריים, בבניין הקהילה בחיפושי הנשק. רבים מבין חברי המשמר האזרחי היהודי נאסרו. ובתוכם ביללינג וראזע. כותב הטורים הללו הצליח לברוח בשעת חיפוש במועדון־נוער, שנמצאו בו חלקי תת־מקלע. ימים רבים התחבאתי מחוץ לעיר. לנאסרים צפויים היו משפטים ופסקי־דין חמורים. עד אשר הנציגות הרשמית שלנו הצליחה לחסל את הענין.

כך נסתימה פרשת הגבורה היהודית בגלות קראקא.

הערת התנצלות:

מאז ארעו המעשים המסופרים לעיל כבר חלפו ארבעים שנה, ופשוט מן הנמנע שלא יטושטשו בזכרון פרטים מסויימים ושמות אשר לא היה מגע עמם כל אותו זמן, מאחר שאני נמצא כבר למעלה משלושים שנה בארץ. וודאי מצויים אנשים אשר ראויים היו להזכר כאן, ועל אי־הזכרתם מתנצל אני בזאת.

תנועות ואירגונים

ההסתדרות הציונית הארצית של מערב־גאליציה ושלזיה (1919—1939) *

מאת

ד״ר י. שווארצבארד

לרעיתי לברוניה

1. פתח־דבר

תחומי סקירתי מצומצמים משתי בחינות. מבחינת הזמן מקיפה הסקירה את התקופה 1919—1939 בלבד, כלומר מסוף מלחמת־העולם הראשונה ועד תחילתה של מלחמת־העולם השנייה. ודבר המובן מאליו, שהציונות בגאליציה המערבית ובשלזיה כבר היתה קיימת בשעה שעלתה שמשו של הרצל ואפילו קדמה לו. מצד אחר, עוד נשמעו פרפורי גסיסתה של הציונות בפולין, על־פי־רוב במחתרת, במלחמת־העולם השנייה וגם שנתיים־שלוש לאחר 1945, משגזרו בארץ זו על התנועה הציונית בכלל.

אבל לא מבחינת הזמן בלבד מצומצמים תחומי סקירתי, אלא גם מבחינת היקפה של התנועה הציונית. ומבקש אני להטעים: אין אני כולל בסקירתי אלא את ההסתדרות הארצית של גאליציה המערבית ושלזיה, כלומר תנועת הציונות הכללית, ואילו פעילותן הציונית של המפלגות, כלומר של האיגודים הציוניים המיוחדים, אינם בכללים בתחום זכרונותי, אף־על־פי שקשה יהיה שלא לעמוד על הזיקה שבין ההסתדרות הארצית לבין מפלגות אלו; הרי אף הללו גילו פעילות מרובה בגאליציה המערבית ובשלזיה.

וכשאני בא כאן בניו־יורק, בקרב הקיבוץ היהודי הגדול ביותר שבעולם, להעלות על הכתב את זכרונותי על גאליציה המערבית ושלזיה, שהן חורבה אחת מבית ישראל שחרב, ואני מעלה על דעתי שדברי מיועדים לספר זכרון שייצא לאור במדינת ישראל, רואה אני כאחת את השואה שירדה עלינו ואת שמשה העולה של מדינת ישראל. אופפת אותי אווירה של ניגודים, אפשר הגדולים ביותר שידעה מימיה ההיסטוריה שלנו, ואווירה זו עוטה את רעיונותי, שעה שמבקש אני לכתוב על אותו חבל־ארץ שבפולין, שבו נתערו כל כך חיי הפרטיים יותר מחמשים שנה. לפיכך מניח אני, שכל המשתתפים בספר זה מתלבטים כמוני בשאלת יכולת ההקפדה על הרצאת־דברים אובייקטיבית.

ועוד קושי אחד עומד על דרך כתיבתי: כלום אפשר לדחוס רגשות חיים ורשמים רוטטים, שהייתי חלק מגופם, בכמה עשרות עמודים? והרי כל יום מעשרים השנים שבין 1919—1939 עדיין עומד לפני במלוא רעננותו ובלא כל חציצה בינינו, והנני רואה אותו על שמחותיו, דאגותיו וחלומותיו. כלום יהיה בידי לכבוש את רגשותי?

ולא זו בלבד: חלקה של אותה תנועה, שהנני בא לייחד עליה את הדיבור, לא היתה אלא פינה קטנה, בתוך התנועה הציונית העולמית הגדולה ומספר חבריה רבע מיליון בקירוב בתוך כלל יהודי פולין, שמספרם הגיע כדי שלושה מיליון וחצי. ואם נודעת ממני חיבה יתירה לעניין שהתערית בו וגדלתי עמו, יקשה עלי מאוד שלא לראות בפינה זו מרכז. ודאי, מבקש אני להישמר מדרך־ראייה זו, אבל מצד אחר רוצה אני גם להימנע מלשוות להסתדרותנו הארצית, שהיתה תוססת ורצינית, אופי של קהילונת באחת מפינותיו של העולם הציוני. מובטחני, שאם נבוא ונדון את חיינו הציוניים שבגאליציה המערבית ובשלזיה לפי איכותם, לפי תסיסתם ולפי עושרם הרעיוני שפרץ את תחומיה הצרים של פינה קטנה, תוך שאיפה להפרות את התנועה הציונית לא בפולין בלבד אלא גם בעולם כולו — ראויה פינה ציונית זו שלנו להוקרה מיוחדת.

אבל כלום יעלה בידי למצוא את שביל הזהב בין שתי נטיות אלו? איני יודע. אפשר שתסחפני עמה האהבה העמוקה שאני רוחש להסתדרותנו הארצית, ואפשר שיעמדו לי כוחותי למשול ברגשותי.

2. עם סיום מלחמת־העולם הראשונה

בשנות 1914—1918, שנות מלחמת־העולם הראשונה, סבלה, כמובן, העבודה הציונית בגאליציה המערבית ככל הסתדרות ציבורית בזמנים של מלחמה. ומשנסתיימה המלחמה היה הצו הראשון להקים שנית את ההסתדרות הציונית.

אבל שוב לא שררו אותם התנאים שמלפני המלחמה. וגם קראקא, עיר המלכים העתיקה, על מסורתה הפולנית והיהודית המפוארת, על ואוול טירת המלכים שבה ועל הרחובות הרדומים מסביב לביהכ״נ הישן ע״ש הרמ״א ובית־הקברות היהודי, גם בבירה זו של העבר הפולני והקיבוץ היהודי של מאות בשנים, מן ההכרח היה שיקום מרכז מאורגן של הציונות. שוב לא היתה וינה המרכז הציוני אלא וארשה. תנאים חדשים, מדיניים, תרבותיים, ואפילו סוציאליים, באו לעולם. גורלה של גאליציה המזרחית עדיין לא נקבע קביעה סופית מבחינה בינלאומית, ומועצת השגרירים מסרה חבל זה של הארץ לאדמיניסטראציה פולנית בלבד. היישוב היהודי נתפרד וחלקיו נעשו זרים זה לזה. לא היתה לה לקראקא לשון משותפת עם וארשה, לא בין היהודים בלבד אלא גם בין הפולנים. ובלבוב היו התנאים

---

* ד״ר י. שווארצבארד נענה להזמנתנו ושלח לנו סקירה מקיפה על ההסתדרות הציונית בגאליציה המערבית ובשלזיה. לצערנו אין היקפו של ספר זה מרשה לנו לפרסם את הסקירה בשלמותה, וברשות המחבר אנו מפרסמים רק קטעים ממנה.

המערכת.

המדיניים המשתנים והולכים נבדלים מאותם של קראקא. בלבוב ישבו שלושה עמים, ואילו כאן, בגאליציה המערבית, שני עמים בלבד: פולנים ויהודים. שוני זה של תנאים מדיניים והמחיצה שהוקמה בין הטיפוס היהודי הרגיל שבקראקא לבין זה של וארשה, ובמידה מסוימת של לבוב, הולידו את הרעיון בדבר הקמת הסתדרות ציונית ארצית מיוחדת בגאליציה המערבית.

ולא זו בלבד אלא שגם המנהיגים הציונים, שהיו אותה שעה בווארשה, לבוב וקראקא, כגון יצחק גרינבוים, ד״ר ליאון רייך וד״ר יהושע טהון, היו שונים באופיים זה מזה. ודאי, גם הרצון שלא להיות תלוי בדעת אחרים גרם לא במעט לכך, ששלושת החלקים האלה של פולין יותר משרצו להתאחד ביקש כל אחד מהם לעמוד ברשות עצמו. מצב זה של פירוד בשעת לידתה של פולין החדשה גבר והעמיק במרוצת הזמן, ועד סוף שנת 1939 לא נתאחדו ההסתדרויות הציוניות הארציות.

סיסמתו ההיסטורית של הרצל „עם אנחנו" לא נתגשמה באותו זמן אפילו בין הציונים הכלליים שבארץ זו. צא וראה: מפלגת פועלי ארץ־ישראל שניחנה בחוש־מציאות בריא התאחדה במרוצת השנים, וכך אירע למזרחי ואפילו לאגודת ישראל, שגילו רגש של אחריות למפלגותיהם יותר מן הציונים הכלליים. אפשר שהריזרבות של הציונים הכלליים היו גדולות יותר ולפיכך לא ראו צורך להתאחד, ואפשר שיחסם לענייני ארגון שבמשמעת היה שלילי מטבעו. או אפשר שניתוסף על טעמים אלה גם טעם חשוב זה: בפולין הקונגרסאית היו באותו זמן יותר משני מיליון יהודים, בגאליציה המזרחית — יותר מ־600 אלף יהודים, ובגאליציה המערבית — קצת יותר מ־200 אלף יהודים. יהודי גאליציה המערבית כיוון שמיעוט היו, נטו לקבל את מרותם של יהודי פולין הקונגרסאית ושל יהודי גאליציה המזרחית, ששם היה רוב בניינה של היהדות. וחילופו של דבר: הרוב שבפולין הקונגרסאית וגאליציה המזרחית ביקש לשלוט על המיעוט של גאליציה המערבית, ודבר זה הגביר אצל האחרונים את ההתנגדות לאיחוד מסוג זה.

מכל מקום, מסבך הבעיות שעמדו אותה שעה על סדר יומה של הסתדרותנו הארצית הצעירה, לא אדון אלא בשלוש בעיות נרחבות, כדי שלא לטשטש את התמונה במסגרת הכללית. מבקש אני לתאר את היער ולא את העצים, ולא כל שכן לא את ענפי העצים. והסליחה עם אותם האנשים ואותן הקבוצות שיפלו קרבן לתיאור כללי זה.

הבעיה הראשונה היתה הגנה כללית על היהודים מפני זרם האנטישמיות, שגדל פתאום גם בתחום גאליציה המערבית, ורישומו היה ניכר בעיקר באותם מקומות שבהם פרצו פוגרומים כנגד היהודים בשעה של שמחה לאומית, של שחרור משיעבוד. הוטל איפוא, על ההסתדרות הארצית לעשות כל מה שבידה ובלבד שתמנע בעד גל זה של אנטישמיות ברוטאלית. היה זה פרק־זמן חמור מאוד בשבילנו. המזכיר הכללי של הסתדרות זו בשעתו, כלומר כותב השורות האלה, קיבל מאת היהודים תיאורים מרובים על הפוגרומים, שנקראו על ידי אחינו בני־ישראל שבפולניה בשם „מאורעות". ובספר־יזכור זה רוצה אני להזכיר פרט זה: ערב־שבת אחד התפרעו אנשי האלר, כלומר חיילי „השחרור" בצבא הכחול של הגנראל יוסף האלר (21 שנה לאחר מכן ישב עמי במועצה הלאומית הפולנית בלונדון), בשוק ה״רינג־פלאץ", מקום שבו עמד פסלו הנהדר של המשורר הגדול אדם מיצקביץ', שהגה באחת מיצירותיו חיבה עמוקה לעם ישראל. הזעיקו את ד״ר יהושע טהון, ויחד עמו נסעתי בעגלה פתוחה אל המפקדה הצבאית של פולין החדשה בסטראדום, כדי לסייע בהתגוננות מפני חייליו של האלר. זכורה לכם הכיכר שלפני בניין בית־המשפט שברחוב גרודסקה? — משם אנוסים היינו, ד״ר טהון ואני, לחזור מדרכנו מחמת ברד האבנים שהומטרו עלינו. הדרך כבר היתה בחזקת סכנה, ואי־שם כבר התכוננו בני הנוער היהודי — וייאמר דבר זה לשבחם — להגן על עצמם מפני „עליצותם" של חיילי האלר.

בעיני העתונים הפולנים היתה הציונות חשודה על קומוניזם, דבר שנראה להם אמצעי־תעמולה משובח, ועל כלל היהודים העלילו, ובעיקר עתון ה„קורייר צודזנני", עלילת „זשידה קומונה". אבל האמת ניתנה להיאמר, שגם בחברה הפולנית היו חוגים בעלי השפעה, שהתייצבו בגלוי כנגד גל זה של אנטישמיות פראית. זמן רב חלף עד שעלה בידי ההסתדרות הארצית, יחד עם גופים יהודים אחרים, לשכך את גל האנטישמיות שהתנחשל כנגדנו. מנגינת־לוואי זו ליוותה את שעת לידתה של הסתדרותנו הארצית החדשה.

התפקיד השני שהוטל עלינו היה להקים שנית את ההסתדרות הארצית. דבר זה נעשה בזמן קצר לפי הערך. שליחינו נדדו מעיר לעיר ומעיירה לעיירה, ולא יצאו שנתיים וכבר הוקמה רשת ענפה של ועדים ציוניים מקומיים. להלן נראה כיצד גדלה והתפתחה פעילותם של ועדים מקומיים אלה בכל תחומי החיים הציוניים. בפעולה ארגונית זו נתגלו גם סימנים של מעשי־הלשנה זדוניים, שהלשינו יהודים על ציונים כדי להפריע בעד העבודה הציונית. אפשר שדבר זה עשוי בשר־ודם להיכשל בו ואפשר לא, מכל מקום עלי לציין בקורת־רוח, שמעשי הלשנה לא היו אלא יוצאים מן הכלל. במרוצת השנים זכתה הסתדרותנו הארצית וקיבלה מכתבי־הערכה לבביים מאת המוסדות הציוניים הגבוהים על הצלחתה האירגונית בקרב ציבורנו הציוני, שהיה ציבור קטן לפי הערך.

היקפו של התפקיד השלישי היה רחב יותר ופוליטי ביסודו. עמדתה הקונסטרוקטיבית של הסתדרותנו הארצית הקטנה כבר נתגלתה בתחילת קיומה. היה זה בפרק־הזמן של חוזה ורסאי. בכרך של פאריס, בארמון ורסאי המפואר על השגב הטראגי שבו נתכנסו אומות העולם. הנשיא וילסון ההוזה ביקש לשנות את פני העולם, ולנו היהודים הלאומיים

ניתנה הזדמנות לחזור ולבנות את תנאי קיומנו היסודיים כאומה בגולה. הן היה זה שנה וחצי לאחר מתן הצהרת בלפור. אותה שעה דומה היה עלינו שכנפיים חדשות צומחות לנו. המלים „אנושיות״ ו„אחוה״ נעשו שוב סיסמאות מצלצלות בארץ החופש, השוויון והאחווה. הנציגים הנעלים ביותר של האומות זרמו לוורסאי, ולא הם בלבד אלא ממשלות עצמן הלכו לשם. ואנו אף־על־פי שלא היתה לנו ממשלה, מכל מקום היינו אומה. נזכר אני באותם הימים שבהם גאו ועלו תקוותינו; מדינה יהודית, מצד אחד, וזכויות של מיעוט לאומי בגולה, מצד אחר. מכל פינות העולם, מכל היישובים היהודים החשובים הגיעו משלחות לפאריס ונצטרפו לוועד המשלחות. היתה זו אחת התופעות היפות ביותר של הבטחון היהודי, של האחדות היהודית למרות השוני שבה, ושל הליכוד היהודי למרות הפיזור — וכלום אפשר הדבר, שאנו והסתדרותנו הארצית הבלתי־תלויה מחבל־ארץ קטן זה שבפולין ייפקד מקומנו בשעה גדולה זו? שאיפות קונסטרוקטיביות לשתף פעולה במעבדה גדולה זו של ההוה והעתיד היהודי הניעו אותנו, בראשותו של ד״ר יהושע טהון, לתכנן תכנית לאומית משלנו לוועידת ורסאי. בהנהלתה של הסתדרותנו הארצית הוקם בקראקא ועד לאומי כללי, שהקיף אפילו, אם זכרוני אינו מטעני, את המפלגה הסוציאליסטית היהודית ז׳. פ. ס., שהיתה המסד של מפלגת ה„בונד״. עוד היום רואה אני בעיני־רוחי את הכרזות הגדולות של תכניתנו ואת שולחן דיונינו, שעליו ליטשנו כל משפט וכל תיבה, כאילו נועד לדבר זה תפקיד חשוב מאוד בוועידת ורסאי. אין לצייר באיזו מידה הוקסמנו ממש באותה שעה מן הסיסמאות שהילכו עלינו שכרון. על כן טבעי הדבר, שעם משועבד מידפק יותר על פתחן של תקוות גדולות, אף־על־פי שאנו היהודים נתנסינו כל כך בתקוות שסופן אשליות.

ונציגנו ד״ר יהושע טהון נסע לפאריס, כדי להשמיע שם גם את קולה של הסתדרותנו הארצית בגאליציה המערבית בתזמורת האחדות היהודית מ ס ב י ב לוורסאי. כי מ ס ב י ב עמדנו וחיכינו, ואילו בוורסאי גופא לא היינו. התכנית שניתכננה מטעם הסתדרותנו הארצית בשיתוף נציגיהן של הסתדרויות אחרות, כלום לא היה חסר בה; היא כללה את כל האושר של המיעוט היהודי בפולין. זוכרני: אותה שעה היו בינינו חילוקי־דעות קשים בדבר סעיף אחד, שהיה בו כדי לסמל את גודל תקוותינו. הוויכוח נסב על כך, אם עלינו לדרוש שוויון־זכויות ללשון־אידיש בבתי־המשפט הפולניים. אכן, חוזה המיעוטים נחתם בוורסאי ופולין היתה חתומה עליו, ואפילו כמה וכמה מסעיפיו של החוזה נשתלבו בקונסטיטוציה הפולנית משנת 1920. כך נתבססה זכותם של המיעוטים הלאומיים לא על הסכם בינלאומי בלבד אלא גם על הקונסטיטוציה הפולנית. להלן עוד אחזור לעניין זה, אבל כבר עכשיו מבקש אני להזכיר, שבקשר ל„מאורעות״ ש„האירו״ את תחילת עצמאותה של פולין, בא למדינה זו — על־פי הצעתו של איגנאצי פאדרבסקי — הנרי מורגנטוי האב, כדי לעמוד על טיבם של „מאורעות״ אלו. מורגנטוי ביקר גם בקראקא וקיבל משלחת של מפלגות יהודיות באולם־הקבלה של מלון סאסקי שברחוב סלאבקובה. בשם המשלחת נטל את רשות הדיבור ד״ר וילהלם ברקלהמר ז״ל, ונזכר אני במעמד אחד שלא נשתכח ממני כל הימים. כשד״ר ברקלהמר האידיאליסטן פתח בנאומו, הפסיקו מורגנטוי במלים אלו: אם ברצונך לשאת נאום, חייב אתה לשלם בעד אולם־הקבלה. נדהמנו. הלואי והנרי מורגנטוי לא היה בא בכלל לפולין; רגש הנחיתות שבו לא גרם לנו אלא צרות בלבד. נראה שפאדרבסקי ודמובסקי ידעו יפה־יפה את מי הם עומדים להזמין לנגן על־פי התווים של הראשון. אכן, לימים היתה לנו קורת־רוח מרובה יותר בארה״ב מבנו של מורגנטוי, אף הוא הנרי מורגנטוי.

מסבך זה של דאגות יום־יום על פתחה של תקופה חדשה, התרכזתי, איפוא, בשלושת התפקידים החשובים ביותר של הסתדרותנו הארצית. לאחר שהסתדרות זו גברה על הקשיים הראשונים בתפקידים אלה, הגיע תורה לטפל בשאלות החיים היומיומיות. על־פי הזכרון ועל־פי תעודות מועטות אנסה איפוא לתאר להלן תקופה זו.

3. פעולתה של ההסתדרות הארצית בגאליציה המערבית ובשלזיה

א. בפתחה של תקופה חדשה

לא יצאו ימים מרובים והתנועה הציונית הכללית שבקראקא ובסביבתה נעשתה עמוד־התווך של התנועה הציונית. האיגודים הציוניים המיוחדים הכירו בעובדה זו, אמת לא תמיד מתוך רצון, אבל תמיד מתוך שיתוף־פעולה עם ההסתדרות הארצית, עתים הרבה עתים מעט.

התנועה הציונית הכללית שלטה בגאליציה המערבית, ותוך זמן קצר גם בשלזיה וגם באותו חלק של שלזיה הצ׳כית שנתקרא זאולז׳יה (נהר קטן ששמו אולזה הפריד בין החלק של צ׳ישין שהיה שייך לפולין לבין החלק של צ׳ישין, שהיה שייך לצ׳כוסלובאקיה). אפשרויות גידולה היו מצומצמות, כמובן, ואולם כוח השפעתה הגיע למלוא. מספר הוועדים בערים שבשטחן הקטן של גאליציה המערבית ושל שלזיה, ובכללם היישובים הקטנים שבהם גם כפרים שלא היו שם אלא נאמנים בלבד הגיע ל־160. ברצון רב הייתי מעלה את זכרם של כל המקומות הללו, אלא שתקצר היריעה. לפיכך אנוס אני לצאת ידי חובתי במתן שבח קולקטיבי. ולפי שנמניתי עם אותם שביקרו לפעמים תכופות בערי־השדה, הריני רואה בעיני־רוחי כמעט את כל הפעילים בתנועה כאילו הם חיים לנגד עיני. אבל חזיון־שוא הוא; הם נטרדו מעם החיים.

מדי שנה בשנה נתקיימו כינוסים ארציים, ששיוו להסתדרותנו אופי חגיגי. נהגנו כאילו היינו קונגרס בזעיר־אנפין, ואמנם שאפנות היתה בנו לראות כך את עצמנו. כנשיא התנועה כיהן, כמעט בלא הפסקה, ד״ר יהושע טהון.

באדם זה בעל הגוף הצנוע שכנה נשמה גדולה. עד היום אינני מוצא הסבר לתופעה כיצד ידע להתגבר על מחלתו המתמדת ולגלות פעילות כזו כאילו היה אדם בריא ושלם. וכן היתה להסתדרותנו אכסקוטיבה, שנבחרה בכינוס הארצי, רחשנו רגשי כבוד לדימוקראטיה וזו שלטה בנו. את האכסקוטיבה ניהל יו״ר ודרכי פעולותיה היו כשל משרדים ממשלתיים. לכל ענפי החיים היהודיים התוססים שבאותו פרק־זמן, ובפרט לחיים הציוניים היו „שרים", כלומר יושבי־ראש המחלקות. ושוב מבקש אני להזכיר את שמותיהם של עסקנים אחראים אלה ובעלי זכויות, אבל מפני צמצום המקום לא אמנה אלא את שמותיהם של יושבי־ראש האכסקוטיבה, שכיהנו במשך עשרים שנה, ואת שמותיהם של המזכירים הכלליים שנשאו בעול העבודה.

ואפתח בנשיא הסתדרותנו ד״ר יהושע טהון. חסד עשתה עמו ההשגחה, שעקרה אותו מן החיים קודם מלחמת־העולם השנייה, וכך לא ראה את השואה הגדולה שירדה עלינו. הוא היה נציג נשוא־פנים של תנועתנו; פיקח, חריף ונואם מזהיר. היה מביא את ההמונים לידי התלהבות בבדיחה קלה, במעשיה נאה, בבקיאותו בתורה ובחכמה, ופעמים גם בלעגו שהיה מר ושנון. מדינאי מנוסה היה, מתון כלפי פנים ואמיץ כלפי חוץ. תכונה אחרונה זו לא תמיד ידעוה, לפיכך יצא לו שם של אופורטוניסטן ואולם נאומיו שנשא בסיים היו אמיצים, ובמשאו־ובמתנו עם הממשלה ידע להעלות לעתים תכופות דרישות שהיו קיצוניות משל מדינאים אחרים, שדרכם היתה קיצונית כלפי פנים אבל מתונה מאוד בד' אמותיו של אולם הדיונים עם הממשלה. הוא היה עתונאי מעולה בלשונות אידיש, עברית, גרמנית ופולנית. לא אשכח את דרשותיו שדרש כמטיף בהיכל שבקראקא. עתים היה הקהל עומד על בהונות רגליו כדי להקשיב למוצא פיו. בזעם נבואי היה מוכיח תכופות את המתבוללים, שהיו בעלי ההיכל. לבני הנוער היהודי שימש מעורר ומדרבן. מעלה אני על זכרוני אחת מהטפותיו מרובות הרושם, שעה שפנה לחלק מסויים מבני הנוער וקרא בקול היוצא מן הלב ונכנס אל הלב: נוער הזהב — לא משום שזהב הוא אלא משום שזהב ברשותו.

אף־על־פי שנמוך־קומה היה, גדל ונתעלה האדם בנאומיו לעם, שנשא בכינוסינו הארציים ובהיכל של קראקא.

וממנו הריני עובר עכשיו לתיאור יושבי־הראש של האכסקוטיבה, תוך התנצלות זו שכותב אני רשימות אלו על־פי הזכרון בלבד ואיני בטוח כלל אם אמנם אמנה את כולם.

בשנים הראשונות לאחר שפולין קמה לתחיה שימש, דומני, בתפקיד יו״ר האכסקוטיבה ד״ר שמואל ווארהאפטיק. בדמותו נתגלם טיפוס בעל־ביתי של מנהיג ציוני, שהודות לתפקידו עלה לדרגה זו. הוא היה בעל מבנה גוף מוצק והתנהל לאטו הן בחיי יום־יום והן בחיים המדיניים, אבל מסור היה לתנועה בכל לבו ומוחו. הוא הקדיש לה הרבה מזמנו. תכופות הקריב את ענייני מקצועו, מקצוע המשפטים, לטובת חיזוקה של הציונות בסביבתנו. בדומיה וברגשי־אבל נאמנים ליווינו ושחוחי־ראש את ארונו דרך רחוב גרודסקה ההיסטורי ועד לבית־הקברות היהודי.

אדם ממין אחר היה ד״ר יודא צימרמן, מי שהיה אחר־כך יו״ר האכסקוטיבה שלנו. משפטן מנוסה, שגם בת־קופת כהונתו כיו״ר היו כל מחשבותיו מרוכזות בבעיותיה המעשיות של הציונות, וגילה עניין מיוחד בשאלותיה הכל־כליות של הסתדרותנו הארצית ושל עתוננו היומי „נובי דזיננניק". הוא היה איש המעשה גם בנאומיו ונתן לנו ממיטב כוחותיו. נספה בשואה יחד עם רעיתו ובתו. בנו יושב בישראל.

ד״ר שמעון פלדבלום נמנה בלא ספק עם דמויותיהם המזהירות של מנהיגי הציונות. היה אחד מעורכי־הדין המפורסמים, נואם חוצב להבות אש, שבזכות נאומיו המלהיבים החדיר את הציונות בקרב בני הנוער היהודי. ולפי שהיה פיקח ואופטימיסטן ריאלי נעשה מפשר ומתווך מושבע בין צדדים יריבים. בכשרונותיו הרוחניים היה ממקורביו של ד״ר יהושע טהון, ולפיכך נתחבב עליו ביותר וכן על בני הנוער והציבור כולו, לרבות יריביו הפוליטיים. הוא היה אחד המנהיגים הפופולאריים ביותר שבגאליציה המערבית, וגם מילא תפקיד חשוב במאבק לאיחוד הציונות הכללית בפולין ובהתאחדות העולמית של הציונים הכלליים. זימנה לו ההשגחה גורל טוב והוא יושב עכשיו במדינת ישראל, שבה אחד מבניו משמש בתפקיד מפקד צבאי גבוה והשני רופא בצה״ל.

ד״ר חיים הילפשטיין היה רופא על־פי מקצועו, ואולם לא נפריז אם נאמר שהיה בבחינת כרוניקה נודדת של תנועתנו בגאליציה המערבית. חיבה יתירה נודעה הימנו לפרטי־פרטים. עיניו היו נטויות תמיד אל תנועתנו וידו הורגשה בכל תחומי פעולתנו. כמעט שלא היה מוסד בחיינו הציוניים, שבו לא הורגשה נוכחותו ופעילותו של חיים הילפשטיין. ביה״ס העברי, שהוקם ביזמתו ושל שלמה לזר ז״ל, גדל והתפתח ונעשה מצודה תרבותית בכוחו של הילפשטיין. ובניין ה„נובי דזיננניק", בנק ההסתדרות הציונית והחברה לחינוך גופני, שנוסדה ביזמתו של זיגמונד הוכ־וואלד, אף הם עמדו תחת השפעתו החזקה. הוא סימל את אי־השקט והעירנות המתמדת. פעמים שדברי הביקורת שהטיח נתקבלו באהבה ופעמים שהעלו חיוך על הפנים, מכל מקום הכל ידעו, שהילפשטיין זכאי להשמיע גם ביקורת שאינה צודקת. לאחר זמנים קשים שעברו עליו בשנות המלחמה במחנה הריכוז שבפלאשוב הסמוכה לקראקא ולאחר מכן בברוננץ שבמוראביה, הגיעו הוא ורעיתו אל מקום מנוחתם בישראל ושם גם נפטרו שניהם.

ושוב: אדם כליאון סלפטר היה ממין אחר. רוקח על־פי מקצועו וההיפך מן הכינוי שנטפל לרוקחים בסביבתנו. אדם פיקח, עקבי ועומד בעקשנות על דעותיו. מוצאו מן העיירה מיליץ, אלא שכל פעילותו הציונית הן כיו״ר המשרד הארצי־ישראלי והן כיו״ר האכסקוטיבה, נתגלתה בקראקא, ובעיקר בתחום הארגוני, בתנועת הנוער ובכל מה שכרוך

היה בהכשרת הנוער לעליה. עמידתו העקשנית על דעותיו לא הקנתה לו ידידים בלבד, אבל בדרך טיפולו במצוות יום יום נתעצם כוחו בחיינו הציוניים. אף לו זימן הגורל זמנים קשים במחנות-הריכוז הנאציים יחד עם ד"ר הילפשטיין. עם גמר המלחמה עדיין שימש זמן קצר בתפקיד חשוב בציונות פולין ואחר עלה לארץ ונתיישב בתל-אביב.

כמה וכמה שנים שימש גם כותב השורות הללו בכהונת יו"ר ההסתדרות הציונית.

זו היתה הגאלריה של יושבי-ראש הסתדרותנו הארצית במשך עשרים שנה, והם ששה במספר. אחדים מהם, כגון פלדבלום, ווארהאפטיק, צימרמן והילפשטיין, מילאו תפקידים מרובים גם קודם לכן, כלומר במה שנקרא הוועד המחוזי של גאליציה המערבית. הגאלריה שניתארה כאן היתה מגוונת; בכל אחד מיושבי-הראש נתגלם סוג מיוחד של עסקן ציבורי ולכל אחד מהם נודעה חיבה יתירה לתחום ציוני זה או זה. ומשאנו באים לסכם את פעולותיהם מוסברת לנו התופעה משום מה עסקה ההסתדרות הארצית שבגאליציה המערבית במשך עשרים שנה בכל תחומי העשייה הציונות והיהדות.

הבה ונפנה עכשיו לתחומים אלה, ואולם קודם לכן מבקש אני להזכיר בתרומתי הצנועה ל„ספר קראקא", שאינה מתיימרת להקיף את קורות עשרים השנה של הסתדרותנו הארצית אלא לשמש צרור זכרונות על הסתדרות יקרה זו — מבקש אני להזכיר במלים אחדות, לפחות, את המזכירים הכלליים של הסתדרותנו, שבתקופה זו הוטל עליהם עול העבודה היומיומית, ואלמלא הם, לא היתה שום הנהלה ושום יו"ר של האכסקוטיבה מגיעים לכלל ההישגים החשובים שהשיגו. ומאחר שבדרך-כלל משתכחים והולכים מזכירים אלה, הריני בא להביא את זכרם לפנינו.

ראשון להם חברנו הטוב והמסור א. קופלוביץ. אדם נוח לבריות, אירוני במקצת אבל בעל אינטליגנציה מרובה ונעימת-ביטול קלה לדרכם של מנהיגים, הרואים לעתים עניינים בצורה דראמאטית מחוסר פרספקטיבה של זמן. לאחר המלחמה היה קופלוביץ אחד מעמודי התווך של קבוצת ברגסון המקורית והעירנית בניו-יורק. קופלוביץ יושב היום בניו-יורק, שם פתח פטר ברגסון בזמן האחרון במפעל חדש של „מלחמה בקומוניזם במזרח הקרוב".

ד"ר ר. פלדשוה (היום ד"ר ראובן בן-שם) היה היפוכו של קופלוביץ; השקט ממנו והלאה, בעל מחשבות פיוטיות וגם משורר-אמת, היה קרוב לריביזיוניזם, לא ממושמע ובעל טמפרמנט סוער. הרבה בנה וקצת סתר. הוא יצר את השומר הטהור. אמת, דבר זה לא הביא רווחה להסתדרות זו, ואף-על-פי-כן היה בכך משום מעשה רב.

אברהם הופשטטר היה האדמיניסטראטור הטוב ביותר מבין המזכירים הכלליים בתקופה זו. היה מסור מאוד ועיניו פקוחות על כל פעולותיה של הסתדרותנו הארצית. שנים הרבה שירת אותה בכל מאודו. הוא, אשתו ובנו נרצחו בידי היטלר ימ"ש.

ד"ר עקיבא כהנא היה המזכיר בפרק-הזמן האחרון שלפני המלחמה. בזכרוני שמור הוא כ„מזכירי", לפי שבאותה שעה עמדתי בראש האכסקוטיבה. על ד"ר כהנא ועל ידידי הטוב ליאון סלפטר, שאף הוא בשעתו היה, כאמור, יו"ר האכסקוטיבה וסגן יו"ר האכסקוטיבה האחרונה, הוטל העול לנהל את מלחמת הבחירות לסיים בימים קשים, וממלחמה זו הם יצאו בניצחון מלא. עקיבא כהנא היה בעל אופי מוצק ועקיב, מלא מרץ עד כדי עצבנות יוצרת. מרצו הרב העלה אותו לאחר מכן לתפקידים אחראים בחברת ה„ג'יונט". אף היום תופס הוא עמדה חשובה בחברה זו בפאריס.

ואופייני הדבר, שכל המזכירים הכלליים של הסתדרותנו לא ראו עצמם פקידים מקצועיים בלבד, אף-על-פי שהיו כך בתוקף תפקידם. רגש של אחריות ציונית עמוקה היה הכוח המניע את תפקידם, שעתים היה גם קשה.

כבר ציינתי למעלה, שכותב השורות הללו היה גם בת-קופת-המעבר שלאחר מלחמת-העולם הראשונה מזכיר כללי של הסתדרותנו הארצית. ואכן, לא היה זה תפקיד קל להקים שנית בתנאים המדיניים החדשים והמתוחים עמדות חדשות.

ועתה הבה ונפנה אל תחום פעולותיה של ההסתדרות הארצית כלפי חוץ.

ב. בניינה וגידולה של ההסתדרות הארצית

כבר ציינתי למעלה ברפרוף את פעולותיה של ההסתדרות הארצית בתקופת המעבר. ואפשר שמן הראוי היה להתחקות אחר פעולות אלו במשך עשרים השנים מבחינה כרונולוגית, אלא שאין אני מספיק. עכשיו שאדמתנו בוערת שוב מתחת רגלינו ושוב מתקדרים השמים מעל ראשינו, דומה שהראייה הריטרוספקטיבית תהיה גם משעממת. אולי ביום מן הימים יטול על עצמו סטודנט אחד של האוניברסיטה העברית את הטורח לכתוב מונוגראפיה על הסתדרותנו הארצית, וסטודנטים אחרים יכתבו מונוגראפיות על עשרות הסתדרויות ארציות אחרות של ההסתדרות הציונית העולמית. כאן איני מבקש אלא למסור דברי סיכום של פעולות היצירה בתוך עשרים שנים אלו.

הכינוס הארצי הראשון נתקיים — אם זכרוני אינו מטעני — בשנת 1921, לאחר כמה וכמה התייעצויות קטנות. מאותה שעה ואילך נערכה מדי שנה בשנה ועידה ארצית, שלעתים השתתפו בה יותר מ-200 צירים. היתה לנו קונסטיטוציה כדת וכדין, התייחסנו ברצינות יתירה לזכות הבחירה והקפדנו על כך, שציר העם יהא ממש שליחו של העם. ועדי המקום ותאינו הארגוניים רשתם היתה פרושה על כל סביבתנו, ולא היה מקום פנוי מהם. אכן, באחד מן הדו"חות שלנו נקבע מתוך קורת-רוח וגאווה, שמבחינה ארגונית הגענו לקצה היכולת.

חוץ מן הוועידות הארציות, שהיו בבחינת עולם קטן

בתוך העולם החיצוני הגדול, פעל מנגנון הסתדרותנו באמצעותה של מועצה מרכזית, שהיתה מתכנסת לעתים תכופות, ובאמצעותה של מועצה מפלגתית, שלא היתה מרבה בישיבות. ועדה מדינית מתמדת טיפלה בבעיותינו המדיניות, שהטרידו עלינו בשעה שהאנטישמיות גדלה והלכה. להלן נראה, שכל פעולה חשובה היתה לה ועדה מיוחדת, ולמחלקת הנוער שלנו קיימנו גם ועדת־משנה מיוחדת לנוער חרדי ולהחדרת הציונות בחוגי הנערות. בקיצור: שיטת הפיצול המרוכז היתה — אם ניתן לומר כך — השיטה המדעית שעליה התבססה הסתדרותנו. ולא עוד אלא שהנהגנו גם בקביעות ועדות מחוזיות וכינוסים מחוזיים, כדי שבענייני היום, שנודעה להם חשיבות מרובה כל כך, יעסקו מנהיגי המקום, ואפילו מתוך ראייה מצומצמת יותר של הדברים. ועדות מחוזיות כאלו היו קיימות בטארנוב, ז׳שוב, יארוסלאב, יאסלו, בילסקה, קאטוביץ, ובמרוצת הזמן גם בכשאנוב ואולי גם במקומות אחרים, שאיני מעלה אותם על זכרוני בשעה זו.

ברצון רב הייתי מביא כאן לדוגמה דין־וחשבון אחד של האכסקוטיבה שהוגש לוועידה ארצית, דו״ח אחד מעשרים.

עוד היום כשאני קורא דינים־וחשבונות אלה הנני גאה עליהם. יש שהם השתרעו על יותר מעשרים עמודים ונלוו עליהם תוספות מרובות וסקירות מיוחדות בענייני תרבות, הסתדרות נשים ציוניות ויצו, עזרא־החלוץ, המחלקה הכלכלית, הוועדה המדינית ומחלקת הנוער, וכן נתונים סטאטיסטיים מדוייקים על תשלומי מס המפלגה והמחלקה הכספית, שהיתה על־פי־רוב בהנהלתו של אמיל הולנדר. אחדים מדו״חות אלה מונחים עתה לנגד עיני, והריני קורא את רשימת עשרות היישובים הקטנים כדוקלא וכטשודץ. עד היכן הגיע הרעיון הציוני! וכלום אפשר שלא למנות את כל היישובים הקטנים הללו? ואולם לפי שעה ישמשו־נא שני יישובים אלה שהזכרתי סמל בלבד ליישובים הקטנים האחרים, ושם לחמו חיילינו האלמונים למען הרעיון הציוני, שקשה היה להחדירו בקרב התושבים היהודים מחמת בערותם. להלן אתאר בקצרה את המקומות החשובים, שבהם נתקיימו ועדים מחוזיים, וקראקא עצמה תהיה אחרונה במניין, שכן עליה איחד את הדיבור בשעה שאפרד מעל העבר.

ט א ר נ ו ב. לנגד עיני מונח ספר טארנוב, המחזיק קרוב לאלף עמודים, והוא יצא לאור במדינת ישראל על־ידי ד״ר אברהם כאמט, לשעבר היו״ר הוותיק של הוועד הציוני בעיר זו. אכן, מצבת־זכרון הוא הספר לעיר ציונית מפוארת ובעלת מסורת פולנית גדולה. מבקר הייתי בטארנוב לעתים תכופות. הקהילה היהודית הגדולה לערך היתה ערה ותוססת: בתי־ספר ובנקים וקואופרטיבים ומתבוללים וחרדים ו„אגודה" לוחמת ו„בונד" חזק והתחרות של המפלגות הציוניות. קיצורו של דבר: אם שהית בטארנוב התחממת לאורה של הציונות.

הרוח החיה של הציונות בכל ימות השנה היה ד״ר שמואל שפאן. כל מהותו היתה עבודה ציבורית וציונית. לפני שנתיים פגשתיו בחיפה, שבה הוא יושב עכשיו עם שני בניו, ולצערנו בלא בלומה שלו, שהיתה פרח ממש. התגלמותה של האריסטוקראטיה הציונית בטארנוב, עירו של ד״ר אברהם זאלץ, היה חיים נייגר. לעתים קרובות היה נייגר יושב־ראש ועידותנו הארציות, ובכך הבענו לו את רגשי ההוקרה שרחשנו לעמדתו הרמה בחיינו הציוניים. בזכרוני עולים כרגע ד״ר שמואל טיש, איש הספרות ויפה־הרוח, ד״ר יוס, ד״ר וולף שנקל, ד״ר וולף מאנדל הרופא והציוני המסור, וכן ליאופולד שינאגל, נציגנו החשוב לענייני הכלכלה הציונית. גם קבוצות ציוניות אחרות נתברכו בטארנוב במנהיגים מוכשרים. אכן, היתה זו חבורה של מנהיגים, שלא טארנוב בלבד יכלה להתגאות בהם.

ר י י ש ה (ז׳ ש ו ב). טיפוס אחר של קהילה יהודית, שלא כטארנוב התוססת היו פניה מכוונים יותר לעולם הזה, ואף־על־פי־כן הקימה כמה וכמה מוסדות סוציאליים מפוארים. על האינטליגנציה הציונית שבעיר זו הוטל לנהל מאבק קשה עם הרב ר׳ אהרון לוין, אישיות חשובה מאוד בתנועת האגודה, יהודי פיקח, ציר לסיים ובעל השפעה. אבל יותר משהצטרכו מנהיגינו הציוניים שבעיר להיאבק עם הרב לוין, היה עליהם להילחם באגף קנאי מאוד של יהודים חרדים. סבורני שיהא מן הראוי להזכיר כאן את השמות אקשטיין וזילבר. מצב זה של מאבק מתמיד (לא חסרו גם כמה מתבוללים, שאחד מהם היה גם בעל השפעה מרובה ולא אחת מירר לנו את חיינו) דילדל במידה לא מועטת את מרצנו הציוני. מבין שמותיהם של ציוני העיר עולים בזכרוני ד״ר פליכס הופן (לאחר שהיה במדינת ישראל נפטר בגרמניה), אליאס וואנג, ד״ר אהרן וואנג, וידידי הטוב וחבר מסור מאוד יעקב אלתר (נפטר במדינת ישראל).

ב י ל ס ק ה (ב י ל י ץ). שוב טיפוס אחר של אחת הנקודות הציוניות של הסתדרותנו הארצית. וקודם כל הסביבה עצמה ששכנה בחיק טבע נהדר, דבר שהשפיע לא במעט על הפילוסופיה הציונית של קהילה נאה זו. היערות הנחמדים והרי הבסקידים (שמו של מוצא הרי הקארפאטים) הקשו מאוד על קיום אסיפות ציוניות ופעילות ציונית בסופי השבוע. יהודים טיילו בהרים וביקשו להתענג ולהרחיב את אופקיהם. כן, בילסקה, הרביתי לבקר בעיר זו. כשעזבתי את חדר מלוני בביקורי האחרון שם ונאמר לי, שחדר זה יתפוס מיד ולאדימיר ז׳בוטינסקי המגיע לעיר, השארתי לו בחדרי דרישת־שלום, דרישת־שלום אחרונה, שקשרה אותנו בקשרי ידידות. אבל ישאל הקורא: מה לעניין זה ולציונות הכללית של הסתדרותנו הארצית? אכן, יש סמיכות פרשיות. ז׳בוטינסקי ביקש לא אחת להסתער ולכבוש את הציבור הציוני שבבילסקה לריביזיוניזם, שהרי ד״ר וודובינסקי, מי ששימש לאחר מכן יו״ר ההסתדרות הריביזיוניסטית בעיר, היה משענו.

בבילסקה הוטל על הציונים הכלליים להיאבק עם „בני ברית" האופורטוניסטית ושוחרת השלום. וכיוון שעיר זו מקומה בשלזיה, היה לה לקהילה היהודית גוון גרמני־

אוסטרי. הסתדרות „בני ברית" היתה מאורגנת להפליא. לזרא היו לה דעות קיצוניות והתלהבות תוססת; קודם שהיתה מגיעה לאיזו החלטה שהיא היתה שוקלת ובודקת את העניין כמה וכמה פעמים. היה לה שבועון משלה, שבועון ערוך בטוב־טעם, ועוד אדרש אליו להלן.

והנה מונחת לנגד עיני תכנית פעולותיה של ההסתדרות המחוזית שבבילסקה. התכנית ראתה אור הדפוס, ודומני שכל ממשלה של מדינה קטנה לא היתה מוציאה מתחת ידה דבר מתוקן יותר. ההסתדרות נטתה לכיוון, שכיניתיו פעם א+ב מחולק לשניים, כלומר יש שהיתה בעד קבוצה א' ויש שהיתה בעד קבוצה ב', ואת שתיהן חילקה לשניים, בתחומה שכן בית החלוץ.

עודני רואה בעיני־רוחי את הבניין הנאה של בית־הכנסת שברחוב הרכבת ואת בניינה היפה של הקהילה היהודית, שדוגמתם לא מצאת בערי גאליציה. אכן, בתי־כנסת נהדרים היו להן לקהילות ישראל דוברות גרמנית!

מעלה אני על זכרוני את דמויותיהם של ס. ארצט, שהיה אדם מתון ובעל נימוסים ושימש שנים רבות יו"ר הוועד המקומי (הוא נפטר לאחר המלחמה בעיר לבוב בדרך־נדודיו), ושל ידידנו המסורים ובעלי הטמפרמנט הממושמע: אינז' וקסברג, בלייכר, ד"ר פ. טורך, ד"ר גרינשטיין וד"ר שטרנהל, היושב היום במדינת ישראל.

ועידה מחוזית בבילסקה היתה תענוג ממש. ידעה העיר לרכז ועד מחוזי ראוי לשמו, ובסביבה של מתבוללים עלה בידה תוך עבודה שקטה ושיטתית להושיב רוב ציוני בהנהלת הקהילה.

נ ו ב י ס ו נ ץ' (נ י י ס נ ד ץ). מקומה של עיר זו הוא בדרך לאחד ממקומות המרגוע היפים ביותר שבגאליציה המערבית, ובדרך לקריניצה, והקו האופייני לקהילה היהודית שבה — גבאות, כלומר: מריבות פחותות־ערך ואופקים מצומצמים. ואולם בראש ההסתדרות הציונית שבעיר עמד עשרות בשנים אחד מחברינו המעולים, אדם נוח לבריות וגם נאה במראהו החיצוני, הלא הוא ד"ר הרש סירופ הלא־נשכח. מסביב לו נתרכז המנגנון הציוני. נוכחותו בכינוסינו הארציים שיוותה להם חן והדר.

סמוך לעיר נובי סונץ' שכנה עיירה, שיצאו לה מוניטין בעולם היהודי, ובתהילתה הריני מרגיש אפילו עכשיו, כאן בניו־יורק. משווה אני כנגדי את עיניו החולמניות של יורש כתר־הרבנות המפואר של העיירה. יורש זה יושב היום בניו־יורק, בברוקלין. הוא הקים בית־כנסת מסביבו וזורע אדיקות. בעיירה חרדית קטנה זו הוטל על ציוני נובי סונץ' לנהל כמה וכמה מלחמות, שכן ארץ־ישראל של מטה לא נראתה כלל לא בעיניהם של יהודי העיירה ולא בעיני רבם המפורסם.

שם העיירה בוֹבוֹבה.

אבל שוב אין נובי סונץ' יהודית ואין בובובה יהודית. רצה הגורל ונעשה שלום בין נובי סונץ' ובין בובובה. אלא שגם בבובובה זו עלה בידי הסתדרותנו הארצית להקים ועד ציוני. וכלום לא היה זה חברנו הולנדר, שנשא בידו את הדגל כחול־לבן?

מכאן, ידידי, הייתי נוסע אתכם, ואפילו זמן קצר, הלאה אל גורליצה. עיירה זו כמעט שחרבה כולה בזמן מלחמת־העולם הראשונה, אבל מצד אחר יצאו לה מוניטין בעולם בעטיה של מלחמה זו. שמא תאמר: נפט נתגלה בה? לא מינה ולא מקצתה. פרסומה בא לה מן העובדה, שביום 12 במאי 1915 נחל בה הצבא האוסטרי ניצחון מכריע על הצבא הרוסי, וניצחון זה שימש נקודת־מפנה במלחמה. בהריסותיה של העיירה ובסימטאותיה העקלקלות נוסח שאגאל נתקעתי לילה אחד בבוץ, שעה שהייתי מהלך בדרכי אל בית־המדרש לשאת בו אחד מנאומי (צא וראה מה גדול כוחו של פרט קטן, המשתמר בזכרונך לאחר שנים הרבה).

בעיירה זו של ניגודים, של חורבות, מצד אחד, וגן נהדר מתלבלב, מצד אחר, עמד שנים מרובות בראש הוועד הציוני ידידנו העשוי לבלי חת ד"ר יעקב בלך. היום יושב הוא בתל־אביב, וכמעט ששומע אני אותו מספר על ימי שלטונו בגורליץ היהודית. ואמנם גורליץ היהודית היתה נתונה תחת שלטונו.

בבעיה מיוחדת נתקלה הסתדרותנו בעיר התעשיה ק א ־ ט ו ב י ץ. עיר זו נתפרסמה, כידוע, בוועידת חיבת ציון שנתקיימה בה, אבל גם בזמננו ובהנהלתה של ההסתדרות הארצית נתקיים יובל העשרים־וחמשה לוועידה זו.

נוסף על ועידת חיבת ציון קנתה העיר פרסום מבחינה ציונית אחרת, בגין הקרע שחל בהסתדרות העולמית הריביזיוניסטית, שאף זמנו חל בתקופת זכרונות אלו. לעובדה זו נודעה השפעה שבעקיפין גם על הסתדרותנו הארצית. ואילו הבעיה המיוחדת שנתקלנו בה היתה נעוצה בכך שחלק זה של שלזיה חזר והיה חבל פולני לאחר תקופה של יותר מ־120 שנה של שלטון פרוסי. האוכלוסיה הפולנית היתה מגורמנת מבחינה לשונית במידה מרובה, והתושבים היהודים נזקקו לתרבות הגרמנית מחמת האנטישמיות בחבל זה של פולין לשעבר. לפיכך שררה בשנת 1919 מתיחות גדולה בין הפולנים והיהודים, שגברה והלכה בתוקף ההסכם המיוחד על שלזיה שבין גרמניה לבין פולין בפיקוח חבר הלאומים. מתיחות זו שימשה לאחר מכן עילה לפטיציה של פראנץ ברנהיים לחבר הלאומים בשנת 1933. כל הבעייה המסובכת הזאת שימשה נושא להתייעצויות האכסקוטיבה של הסתדרותנו הארצית, וכותב הטורים הללו השתתף באופן פעיל בהתייעצויות אלו. חלק מן התושבים היהודים שבקאטוביץ — מה נפתלים דרכי הגורל! — עזב את שלזיה ופוזנא ופנה לגרמניה, לפי ששם הרגישו עצמם יהודים אלה בטוחים יותר. ואחר כך, כידוע, באה תקופת היטלר, שגילתה את מלוא כוחותיה כבר בתחילת 1933, ויהודים רבים מאותם שביקשו מקום מקלט בגרמניה עלו לארץ. אבל במקומם של יהודי גרמניה באו לקאטוביץ יהודי אירופה המזרחית, יהודי גאליציה, ונוצרה מתיחות חדשה, אחרת, בין יהודי גרמניה הנשארים לבין יהודי גאליציה שמקרוב באו,

מתיחות שהיתה פסיכולוגית ביסודה ורבת־עניין. כך הגיע תורה של הסתדרותנו הארצית לפעול לסילוקו של גורם מתיחות זו. ואולם תפקיד זה שנטלה עליה ההסתדרות לא הצליח אלא בחלקו בלבד, שכן לשכת „בני ברית" בקאטוביץ התנכרה לציונות ושימשה מרכז לרעיון הטמיעה בין הגר־מנים. מכל מקום, קיומם של כינוסים מחוזיים בעיר זו היה בבחינת מאורע, שעמד בסימן הליכוד והאחדות בין שני חלקי האוכלוסיה היהודית ברוח הפילוסופיה הציונית בדבר עם אחד. נשארו בזכרוני שמותיהם של חברינו הציוניים רפפורט, טורמן ויינר כחלוצים־לוחמים בעיר זו של תעשיה שואנת ושל אנטישמיות פולנית חריפה, שלא אחת הכריחה אותנו לבקש את תיווכו המדיני של המדינאי המוכשר שב־עיר זו, מושל המחוז גרוז׳ינסקי. אפילו בדרישותינו הצנועות והמוצדקות נתקלנו בקשיים מרובים בלשכת מושל המחוז של וויצ׳ך קורפאנטי ומר גרוז׳ינסקי. קאטוביץ היתה אחת החוליות המרות ביותר בשרשרת פעילותנו הארגונית וה־מדינית. קאטוביץ דסטאלינגראד של היום!

קימעה קימעה והסתדרותנו הארצית כמעט שנעשתה בח־יים הציוניים מדינה לעצמה. בגבולותיה המזרחיים של „מדינה" זו שכנה העיר הנאה יארוסלאב, עיר־מחוז בהיקף פעולותינו הארגוניות. זכרונותי קשורים במיוחד בעיר זו, ולא בלבד משום שנאמתי שם לעתים תכופות והש־תתפתי בוועידות שנתקיימו בה, אלא גם משום כך, שבדרכי־נדודי הדראמאטיים מישיבת הסיים האחרונה בווארשה, בימיה הראשונים של מלחמת־העולם השניה, שהיתי בגי־הינום של עיר זו 26 שעות בקירוב, והפצצות הגרמניות נפלו על העיר ללא חשך.

ציונותה של יארוסלאב היתה מתונה־מתונה, בלא טמפר־מנט ובלא סערות מיוחדות, אבל שלובה ואחוזה באופן אורגאני. מנהיגיה הציוניים של העיר אף הם לא היו אנשים סוערים, ולפיכך יכלה האכסקוטיבה למסור לידיהם בלב שקט את העבודה הציונית. מעיר זו שמורים עמי שמותיהם של ד"ר שפאץ, יהושע פוטאשר ועו"ד ד"ר האגר, שפגשתיו בשנת 1953 בירושלים. אותה שעה היה ד"ר האגר שומר־לילה בהר הרצל...

נהדרים היו בני הנוער הציוני שביארוסלאב, נהדרים על בעיותיהם המרובות. ובמקום שיש בעיות שם אתה מוצא גם מחלוקות. קיצורו של דבר: קלחת הנוער רתחה.

פעמים שפוגש אני כאן בברודווי שבניו־יורק ידיד, שהיה בשעתו אחד ממנהיגי הנוער המתונים שביארוסלאב, והיום הוא נתפרסם כאיש מדע בתחום ספרות־אידיש עתיקה. הוא נחשב כפאר המדע, ובעיני שלי — גם של העיר יארוסלאב. שמו: פרופ׳ שלום שפיגל.

כאלה היו השושנים בזר החיים הציוניים שבגאליציה המ־ערבית ובשלזיה. האמנם שושנים בלא חוחים? — אכן, גם חוחים — ובמידה לא מועטת.

אפשר, ידידי, ותינתן לי ביום מן הימים הזדמנות לתאר גם את פעילותכם בקהילות היהודיות הבינוניות שבגאליציה המערבית, קהילות שלא חסרו בהן גם ציונים נלהבים וידי־דים ציונים צעירים. אפשר שביום מן הימים אבוא לתאר אתכם מפשבורסק ומיאסלו, ובעיקר אותך, ד"ר אברהם קורנהייזר, אחת הדמויות המקוריות ביותר ואיש המיטא־מורפוזה המופלאה מסביבה של מתבוללים לאנשי ציון, ואתכם, ידידי, מלאנצוט, דמביצה, טארנובז׳ג, מיליץ (עיר מולדתך, ידידי היקר סלפטר), רוזבאדוב, בוכניה, צ׳ישין, ויליצ׳קה, אושוינצ׳ים, כשאנוב, סאנוק, זאקופאנה, זשיוויץ, ואדוביצה, קאלווארי׳ה ומעיירות רבות אחרות.

אושבינצ׳ים. לזכרון עיר זו של עוצם הכאב, לזכרון אושבי־נצ׳ים הטראגית, שבה נהרגו בדם קר ובאכזריות מאות אלפים של אחינו ואחיותינו ומאות אלפי ילדים יהודים, העיר שלא שרד בה כלום מחיינו היהודיים אלא כבשן־אש ומוזי־און שישמש דראון־עולם לחיה הגרמנית ההיטלראית — לעיר זו הריני פונה מעל דפי ספר־זיכרון זה במלים אחדות רוויות יגון עמוק.

לא אחת שוטטתי ליד חופי הנהר הסוער סולה, לא אחת שוטטתי ברחובותיך, אושבינצ׳ים, עיר הקנאות היהודית הגדולה וההסתדרות הציונית הלוחמת, שאתה, ידידי היקר ד"ר מ. גולדברג, עמדת בראשה. יסוריך, אושבינצ׳ים, לא יימחו לנצח מתולדותינו.

ושוב הנני משוטט ברחובותיך, סר אל בתי־המדרשות, נושם אווירת ההרים שמסביב ואווירת היערות המופלאים. איכם? איכם? אפר, אפר „ביערות ובשדות פולין".

וגם אתכן, קהילות יהודיות קטנות, הריני רואה בעיני־רוחי על ידידי היקרים מאנדרכוב, בורובה, בז׳וזוב, גדאוו, גריבוב, יורדנוב, קאלבושובה, קרולבסקה־הוטה, קששוביצה, לנצקה, ניפלומיצה, נוביטארג, סטארי סונץ׳, ראניז׳וב, סקוצ׳וב, וישניץ׳, באראנוב, צ׳ארני דונאייץ, דומברובה, קנטי, מאקוב, מושינה, מישלניצה, פרוכניק, רימנוב, ז׳אבנה, ביטש, בלוז׳בה, פרישטאק, מילובקה, ראדלוב, שנדזישישוב, שצ׳וצ׳ין, צ׳בינה, זוגאז׳, זמיגורוד, ועוד הרבה הרבה מקומות שאיני מוצאם בדין־וחשבון על תשלומי מס־המפלגה והם נכללו בהערה הידידותית הבאה: „המקומות שלא הוזכרו כאן לא שילמו את המס המפלגתי" — — —

ג. כוחה של עתונותנו

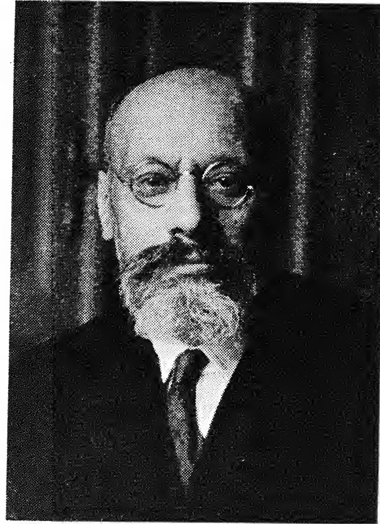
הגיעה השעה שנייחד את דיבורנו על הבניין השני שעליו היתה גאוותנו, על בניין עתוננו היומי „נובי דזיננייק". עתון יומי זה שימש קנה־מידה להשפעתה המדינית ולכוחה של ההסתדרות הציונית הארצית, ובמיוחד בתחום המדינונת שלנו שנתקראה גאליציה המערבית ושלזיה.

אין ברצוני להפליג בדברי התפעלות, אלא מבקש אני קודם כל לציין בקווים כוללים את ההשפעה הגדולה שנוד־עה לעתונות היהודית בפולין כולה. והרי עתונותנו לא היתה אלא מקצת מכוח זה.

קרוב לשלושה מיליון ושלוש־מאות אלף יהודים היו בפולין, קודם שפרצה מלחמת־העולם השניה. בשנת 1926

ד״ר י. ברקלהמר
עורך „נובי דז׳ינניק״

הרב ד״ר יהושע טהון
מנהיג יהודי גליציה

ד״ר שמואל ורהפטיג
ממנהיגי הציונים

ד״ר רפאל לנדא
יו״ר הקהילה

ד״ר חיים הילפשטיין, ממנהיגי התנועה
הציונית בקראקא בשנים 1891—1939

ד״ר שמעון פלדבלום
ממנהיגי הציונים

הנהלת המזרחי בקראקא

הנהלת הגמנסיה העברית בקראקא
משמאל: ד"ר טהון, סיני אלכסנדרוביץ, ד"ר צימרמן, ד"ר פלדבלום, אברהם נוסבוים, מקס לויטרבאך
יושב: ד"ר הילפשטיין

היו בפולין, לפי הנתונים של „ייווא", 20 עתונים יהודיים יומיים, 51 שבועונים ו־34 ירחונים. ובשנת 1938 לערך, כלומר בשלהי התקופה של פרקי־זכרונותי, כבר היו בה 27 עתונים יומיים, 100 שבועונים, 24 דו־שבועונים, 58 ירחונים ו־16 כתבי־עת לפובליציסטיקה שיצאו לעתים מזומנות.

מספרים אלה משמשים הוכחה לגודל העניין שגילה ישובנו התוסס לדברים שבפובליציסטיקה, ולא עוד אלא שהמספרים שהבאתי למעלה מוכיחים גם על גידולה העצום של העתונות היומית. מכאן אנו למדים גם, שחוג הקוראים היהודיים גדל והלך, ועמו גדל, כמובן, העניין המרובה שגילו בתרבות היהודית, אף־על־פי שהקשיים לקיים תרבות זו גדלו והלכו, וההמונים היהודיים שוב לא השיגה ידם לקנות עתונים וכתבי־עת אלא לעתים מזומנות. משולה היתה יהדות פולין לאילן זה ששרשיו עמוקים, ואפילו רוחות בלתי־מצויות לא יכלו לעוקרו.

תיחמתי לי תחומים לכתיבה על גאליציה המערבית, אלא שראיתי לעצמי הכרח לתאר גם את הרקע הכללי של העתונות היהודית בפולין, כדי להדגיש את בסיסה האיתן של עתונותנו בחלקה קטנה זו שלנו.

וטעם נוסף לתיאור המצב הכללי, קודם שאני בא לזרוע אור על עתונותנו בגאליציה המערבית גופא, הוא זה:

יושב אני עתה בקיבוץ היהודי הגדול ביותר שבעולם. גדול הוא כמעט כפליים מן הקיבוץ היהודי שבפולין, שהיה הקיבוץ היהודי הגדול ביותר באירופה בשנת 1939. וכשאני מכתיב מלים אלו מונחת לנגד עיני הסטאטיסטיקה של העתונות היהודית בארצות־הברית בלשונות אידיש, אנגלית וכן בלשונות אחרות. פונה אני לשנים 1926 ו־1937, הן השנים שאליהן מתייחסים המספרים על העתונות היהודית שבפולין. אנוס אני לצאת ידי חובתי בתיאור כללי, והרי מה שעיני רואות: כוחה של העתונות היהודית בארצות־הברית בשנת 1926 היה יפה יותר מכוחו היום. בפולין היתה דרכה של עתונות זו דרך של עליה, ואילו כאן בארצות־הברית הרי זו דרך של ירידה. רצונכם לדעת מה מספר העתונים היהודיים בארצות־הברית על חמישה מיליון ושלש מאות אלף תושביה היהודיים? — שני עתונים יומיים בלבד, שניהם בלשון אידיש ושניהם בניו־יורק. עתון יומי שלישי הנדפס באותיות מרובעות הוא של הקומוניסטים, ושום עתון יהודי יומי בלשון אחרת אינו קיים בכל ארצות־הברית. זהו, לצערנו, ההבדל שבין יהדות פולין ליהדות ארצות־הברית, וכולנו היינו מתברכים אילו היתה יהדות ארה"ב דומה מבחינה זו למה שהיה בפולין. מספרם הכולל של כתבי־העת היהודיים מגיע בארה"ב ל־180 בקירוב. ודאי, אין זה מעט, אבל בשנת 1937 יצאו לאור בפולין 230 כתבי־עת. ואם אמת הדבר, שהעתונות היא בבואתם של חיי הרוח — ואכן כך הוא הדבר — הרי המספרים שהבאתי למעלה משמשים הוכחה חותכת לדופק־חייה של יהדות פולין, מצד אחד, ולדופק חיי היהדות בארה"ב מצד אחר. ואם אנו באים ומטעימים, שעושרה החומרי של יהדות אמריקה גדול הוא לאין שיעור מכוחה החומרי לשעבר של יהדות פולין, תובלט יותר ההשוואה לזכותו של הקיבוץ היהודי בפולין. מובן שניתנים גם סימנים אחרים — הייתי אומר: סימנים ארכיטקטוניים — לכוח היהודי שבאמריקה, כגון בניינים, בתי־כנסת, מרכזי־קהילות, מרכזי־נוער, מרכזי־ספורט, בניינים למדע היהודי (השבח לאל!), אלא שזרם היהדות העממית בפולין סוחף היה וסוער כל כך ומלא שמחות ודאגות, חלומות ומעשים, זרם זה רופף יותר, בדומה למה שהיה פעם בקיבוץ היהודי שבגרמניה.

על רקע זה של האווירה היהודית הכללית והשורשית בפולין צמחה גם העתונות היהודית בגאליציה המערבית ובשלזיה, אותו חבל־ארץ שבו היתה טמיעתם של היהודים מרובה יותר מאשר במקומות אחרים שבמדינה. זוהי זכותו של הכוח הציוני המניע, שביקש לבנות ללא הפסק, ליצור, להשבית מנוחה, להפרות, למצוא דרכים חדשות של פעילות קונסטרוקטיבית, להעלות אור. ואמנם הסתדרותנו הציונית הארצית היתה „שמשו האמיתי של אור זה", ולפיכך היה זה דבר שבאפשר, שקיבוץ יהודי של 60 אלף נפש בקירוב, כגון זה של קראקא, הקים עתון יהודי משלו. והרי כאן בארצות־הברית כמה ערים הן, שמספר היהודים שבהן מגיע לשלוש־מאות אלף נפש ומעלה, ואילו עתון יהודי אין אף באחת מהן, לא באידיש, לא באנגלית ולא בשום לשון אחרת. אמת, עתונים יומיים גדולים ולא־יהודיים מביאים כאן הרבה יותר ידיעות לאין שיעור מחיי היהודים והיהדות משעשו העתונים היומיים הגדולים, באופן יחסי כמובן, בפולין (להוציא העתונות האנטישמית, שהיתה משופעת בתיאורי שנאה לחיינו). ומצב זה, שבו עתונים לא־יהודיים בארצות־הברית מביאים ידיעות על החיים היהודיים, לא של המקום בלבד אלא גם של החיים היהודיים הכלליים, היא אחת הסיבות הגורמות לרפיפות הרצון בעתונות יהודית עצמית. אלא שאם מבקשים אנו להיות אוביקטיביים בהערכתנו, חייב אני גם להדגיש, שזוהי סיבה נוספת אבל לא העיקרית לתופעה, שאם אתה בא ומשווה את העתונות היהודית בפולין לזו של ארצות־הברית, ההשוואה היא לזכותו של הקיבוץ היהודי בפולין.

אבל קיבוץ זה אינו קיים עוד ואין מקום כלל להשוואה.

*

זוכרני יום אחד לאחר הצהרים, והיה זה, דומני, בסתיו של שנת 1918. המתנתי שעות מרובות בפתחה של חנות־עתונים בלובלין, שם שרתי כעוזר לשופט בבית־דין־שדה של צבא הכיבוש האוסטרי. המתנתי שעות על שעות, לפי שידעתי שביום זה עמד להגיע מקראקא הגליון הראשון של „נובי דז'ינניק".

אכן, באתי על שכרי!

בהופעתו של העתון נתאשר הצורך החיוני בבימה זו של הציונות, של הכבוד היהודי, של הרצון למאבק על עניינים

יהודיים וזכויות ליהודים, שכן לא יצאו ימים מרובים וגלי האנטישמיות גאו והרעילו את חיינו בזדונם ובעלילותיהם. כלום עלי לספר כאן את עשרים שנות „נובי דזיננניק״? הייתי עושה זאת ברצון אילו אפשר היה.

הריני יושב עכשיו בחדר נאה שבבניין הקונגרס היהודי העולמי, ברובע הדוּר שבניו־יורק, קרוב ל„סנטראל פארק״ הנפלא, ומחשבותי משוטטות בינות שדרת־העצים הצנועה שברחוב דיטל בקראקא, „הסנטראל פארק״ המתמשך לאורך של חמישים רחובות, נעשה בעיני־רוחי לרחוב דיטל, שם הייתי משחק בימי נעורי לא הרחק מן הוויסלה. כבר עקפתי את צריף ביה״ס לילדים יהודים שבמרכזו של רחוב זה, והריני נכנס אל הרחוב הקטן והשקט, שנקרא על שמה של הסופרת הפולנית אליזה אוז׳שקובה, מחברת „מאיר יוזפוביץ׳״. ברחוב זה, ליד מספר 7 (ממולו התגורר הרב הכולל של קראקא, קורניצר — אישיות נהדרת!) עמד הבניין של „נובי דזיננניק״. עד שעלה בידינו לאסוף סכומי־כסף גדולים לבניין תלת־קומות זה על בית־הדפוס שלנו, על מכונות הלינוטייפ ועל המחסנים, היה העתון נדפס בבית קטן שעל־יד רחוב סטראדום. כאן נעשתה ההתחלה. אבל כיוון שרצינו בדרך שיהודים רוצים, נשאר העתון בבחינת יש שגדל והלך, גדל והתפתח, עד שנשתלחה ידו המרצחת של היטלר ועשתה בו כליה.

תחילה היו ארבעה עמודים לעתון, ואחר־כך שמונה, שנים־עשר, פעמים ששה־עשר ופעמים גם עשרים־וארבעה, ובערבי חג — גם יותר מזה. לאחר מכן מהדורת צהרים, פעמיים ביום, בלווית תצלומים, מוספים לנוער, לאשה, למדע... הנה מונחים על שולחני תצלומים של כמה מעמודי ה„נובי דזיננניק״, ואותיותיהם מחייכות אלי בתוגה. אכן, לא היתה בעיה בעולם היהודי, שלא נענה לו הד ב„נובי דזיננניק״ שלנו. והרי תיאור של ה„נובי דזיננניק״ מיום חמישי, 18 בינואר 1934: „עזרו לוועד היהודי למען המובטלים. . העוני ברחוב היהודי משווע לעזרתכם!״ ואחר כך „מפעל אוסישקין״, קול־קורא שעליו באה על החתום האכסקוטיבה של ההסתדרות הציונית בגאליציה המערבית; „חלקו תעודות לבחירות לוועידה הארצית״ — חתום בידי האכסקוטיבה של ההסתדרות הציונית בגאליציה המערבית, ובשלזיה; „מפעלים יהודיים חדשים בארץ־ישראל: 19 חברות יהודיות חדשות, ביניהן 5 בנקים, 2 חברות לביטוח, ביח״ר לייצור מתכות, ביח״ר למוצרים כימיים, ביח״ר לאריגים וקואופרטיב לתובלה״; „יהודים גרמניים מדיסלדורף ייסדו ביח״ר למתכת — ב. פרידלנדר ושות׳״ (יהודים מגרמניה התחילו לחשוש לאחר שנת 1933). ועוד: „הכנות לקונגרס היהודי העולמי״; „גרמנים מממנים תעמולה אנטישמית ביוון״; תמצית מאמרו של ד״ר גוטליב ב„היינט״, שבו הוא מתקיף את בוטקביץ, שר התחבורה בפולין; רשימה קצרה על אנטישמיות בטירול כנגד תיירים יהודים, — מעניין מאוד! — מאמר שכותרתו היא: „עמדתה התקיפה של ממשלת רומניה כנגד אנטישמיים״, וסוף־סוף: דין וחשבון מישיבת מועצת המפלגה של הסתדרותנו הארצית. פתח את הישיבה יו״ר האכסקוטיבה ל. סלפטר, שנשא נאום הספד לד״ר מ. מוצקין הלא־נשכח. לאחר מכן הובאה הרצאתו של סלפטר על מפעל ארלוזורוב, מפעל אוסישקין, הבחירות למועצות הקהילות, מפעל הפטיציה לשלטון המנדאטורי, בעיות ההתאחדות העולמית של הציונים הכלליים והמגמות הצנטריפוגאליות בין המפלגות הציוניות ביחסן לציונות הכללית.

הרי לפניכם חתך־לרוחב של ענייני דיומא בעמוד אחד של ה„נובי דזיננניק״, ועדיין לא מיצינו אותו כולו. באותו עמוד מובא גם דין־וחשבון על הוויכוח במועצת המפלגה, שבה נטלו את רשות הדיבור ד״ר שנקל, חיים נייגר, נשיאנו ד״ר יהושע טהון, דירקטור ויזנפלד, ד״ר יודא צימרמן, ד״ר שטנדיק, ידידינו שיף, אינז׳ינר שפאץ (כולם כבר אינם בחיים), וכמה אנשים ייבדלו לחיים: ד״ר פלדבלום*, ד״ר כאמט, ד״ר גרינשטיין, ד״ר הכט, ד״ר אורנשטיין, ד״ר כהנא, דירקטור פינקלשטיין וכותב הטורים הללו.

הנני עוצם את עיני ו... רואה את אולם־הישיבות, אולם־הישיבות החי...

במשך עשרים שנות קיומו הפוריות היו לו ל„נובי דזיננניק״ כמה וכמה עורכים. ראויים הם שייזכרו לטובה, שהרי הם היו נושאי התוכן הרוחני: ד״ר וילהלם ברקלהאמר בראשית ייסודו של העתון וכמה וכמה שנים לאחר מכן, לאחריו בא כותב הזכרונות הללו ואף הוא במשך כמה שנים, ושוב ד״ר וילהלם ברקלהאמר עד שנפטר שלא בקצו, ולאחריו ד״ר אליאס טיש, מי שהיה לאחרונה פקיד במשרד המשפטים בירושלים ונפטר באביב של שנת 1956. אחריו שוב לא מינתה הנהלת העתון עורך ראשי רשמי, ואולם עורך בפועל בתקופת קיומו האחרונה של העתון, כלומר עד שנתחסל על־ידי היטלר, היה ד״ר דוד לאזר.

ד״ר ברקלהאמר היה איש־הרוח, בעל שיעור־קומה ולשעבר הרוח־החיה של כתב־העת הציוני המזהיר „מוריה״. סגנונו הפולני היה פשוט וטבעי, זך כמעין־מים. לא היה בו כלום מן הפלפול. כתב בקלות ובצורה משכנעת. הוא התגדר בתחום מיוחד — המאבק באנטישמיות. אכן, לוחם־אומן היה במאבק זה. יום אחד כשניהלתי ישיבה ציונית אחת, הודיעני שליח מיוחד שד״ר ברקלהאמר לא יכול היה לעמוד יותר במאבק עם מחלתו. בעיני רוחי רואה אני עתה את קומתו הגבוהה והשחוחה במקצת ואת עיניו היוקדות.

ד״ר אליאס טיש היה יפה־רוח ובקי בספרות אידיש ובספרות עברית. לפיכך היו הפליטונים שלו הביקורתיים והמעמיקים תחומו המיוחד.

ד״ר דוד לאזר משמש היום עורך־חבר של „מעריב״, עתון־הערב הפופולארי בישראל.

אנשי המערכת של ה„נובי דזיננניק״ בעשרים שנות קיומו

---

* בינתיים נפטר במרחשוון תשט״ז בתל־אביב. — המערכת.

היו גאלריה מגוונת של פובליציסטים, עתונאים ואנשי־מדע, מהם עובדים קבועים ומהם זמניים. היו אלה אנשים בעלי שאר־רוח וכשרון, ואחדים מהם יצוינו כאן.

בראש משתתפי העתון עמד ד"ר יהושע טהון. הוא היה הגורם המדיני החשוב ביותר של העתון ואיש המעלה בק־ביעת כיוונו הפוליטי. על־פי הרוב היו מסכימים עמו. מים מאמריו המזהירים מבקש אני להזכיר כאן מאמר אחד, שעשה רושם חזק בעולם העתונות והמדיניות שבכל פולין. היה זה המאמר ביום מותו של המארשאל פילסודסקי...

והרי ד"ר משה קאנפר הפיליטוניסטן. עצבות היתה תמיד נסוכה על פניו, ודרך כתיבתו כנגינת הכינור־צ'לו.

והרי מיקולאי שיינברון מלובלין, שחתם בכינוי ואציאס. מוצאו ממשפחה של מתבוללים. שלא כקאנפר היה עליז תמיד. בשעה שכיהנתי בתור עורך העתון הייתי רואה את שיינברון בא בבוקר למערכת, פניו מחייכות וסיסמתו המ־פורסמת בפיו: „החיים אינם רומאן". היה לו פנקס, שנכללו בו ציטאטים מגדולי הסופרים שבעולם, ובאירוניה כנגד עצמו היה שואל: „כלפי איזה ציטאט עלי לכוון היום את המאמר?" ואמנם לפעמים קרובות היו דבריו כתובים בד־פוסים של ציטאטים. לימים שלחתי לו מלונדון, בזמן המל־חמה, סיגריות למחנה־השבויים של הקצינים הפולניים בגרמניה.

ד"ר בנו זיידמן שימש שנים מרובות עורך המדור הכל־כלי, מדור מכובד מאוד. היה אדם מתון ואחראי. למאמריו בענייני כלכלה נענה הד גם בחוגים לא־יהודיים רחוקים. דמות זוהרת במערכת שלנו היה גם ליאפולד רוזנר; חן רב היה נסוך על צילומי־הרגע שלו מחיי היהודים. אדם מתון מאד היה רפאל פפר ומתינותו נשתקפה גם במאמריו. הם לא להיבו, כמובן, אבל עוררו למחשבות. זמן מסויים נמנה עם חברי המערכת זיגמונד אלנברג, שהרבה לכתוב ועשה את דרכו כמורה מנוסה בלודז' ולאחר מכן במדינת ישראל, שבה הוא יושב היום. אדם מעניין היה מר פרוינד, חולם־ציון במיטב משמעותה של המלה ועתונאי טוב. לא יצאו ימים מרובים והוא עלה ארצה ובלבו שליחותו הציונית הטהורה. רוזנר, פפר וזיידמן נספו בשואה.

שני אנשים שיצאו להם מוניטין בעולם, היו מעוזרי המערכת של ה„נובי דזינניק". האחד מהם היה חניך במל־כות העתונות, ואצלנו פסע את פסיעותיו הראשונות. לא יצאו ימים מרובים והוא גילה את כל גודל כשרונו הספרותי ונטיותיו. חייו היו סוערים למדי. אמו — אשה חיננית, ואביו אדם צנוע ביותר. הכרתי יפה את שניהם. לעתים קרובות הייתי נפגש עמו בסקוטלאנד ובאנגליה בשנות המלחמה. היום מוחזק הוא כסופר המוסמך בבעיות סטאלין וטרוצקי, מומחה בענייני רוסיה. שמו: יצחק (איזאק) דויטשר.

השני היה שולח מלונדון כתבות ל„נובי דזינניק" בענייני ספורט, האיצטדיון בווימבלי והתרבות האנגלית, הלא הוא סיר הירש לאוטרפאכט, נציגה הרשמי של בריטניה הגדולה בבית־הדין הבינלאומי שבהאג, פרופיסור באוניברסיטה של קמברידז' וחבר מיסדר־האבירים של הוד מעלתה המלכה אליזבת.

ד"ר עזריאל קרליבך, שנפטר זה לא כבר, העשיר את העתון במכתביו המסעירים מספרד.

כתב מנוסה באחד ממרכזי העולם החשובים, בפאריס, היה אהרן אלפרין, חבר־עורך של ה„טאג־מארגן־זשורנאל" בניו־יורק.

ד"ר מתתיהו (מתיאוש) מיזס היה בבחינת אינציקלופדיה, בעל זכרון מופלא. חלקו ב„נובי דזינניק" — מסות על האנטישמיות, וכתב־היד שלו — מקור של סבל לעורכים.

ומבקש אני להזכיר כאן שלושה חברים שהיו מכתבי העתון, מאותם העוזרים שעושים את עבודתם האפורה והם משתכ־חים והולכים, אף־על־פי שעבודתם חיונית כל כך: זיגפריד מוזס, אדם דייקן מאוד וכתב בעל מצפון ככתב־ידו המצוח־צח, ע. רוסטאל העירני והפעיל (היום עתונאי של העתון הפולני בתל־אביב), ורומאן גהורזאם בעל הכשרון, החביב מאוד, העליז והמכובד גם על מתנגדיו. כבר אינו בחיים.

ועוד היו לו לעתון מחנה של סופרים בכל התחומים, ציירים לסיים ולסינאט, ומהם גם נוצרים. קיצורו של דבר: „נובי דזינניק" היה עתון מגוון ומעניין.

כמה יש בכוחו של אדם לכתוב על פרק־זמן של עשרים שנה? לא מעט. אבל כיוון שאי־אפשר לכתוב הרבה, ברצוני להעלות מזכרוני כמי שמעלה מן הארכיון שלוש עובדות בלבד, המציינות את דרך־החתחתים של העתון:

מאבק מר הוטל על ה„נובי דזינניק" להיאבק עם שיטת העלילות הזדוניות כנגד כל האוכלוסיה היהודית מצד העתון רב־ההשפעה „קורייר צודזינני", שהיה מפעלו הפרטי של האדון מאריאן דומברובסקי. עתון זה פלט גלי שנאה כלפי האוכלוסיה היהודית, ובעיקר בשנות 1919—1924. וכפי שיקרה לעתים היו בין חבר עובדיו של עתון זה גם מומרים יהודים.

ועובדה שנייה היא הפצצה, שהוטלה בלילה על בניין ה„נובי דזינניק" בשנת 1922. זוכרני: סמוך לחצות עוררני צלצול הטלפון. הקול שדיבר בו ביקש שאבוא מיד למע־רכת. אותה שעה שימשתי בתפקיד עורך ראשי של העתון. מביתי למערכת היתה הדרך רחוקה למדי. והנה ראיתי לנגד עיני את הקומה השלישית של בנייננו, שהיתה הרוסה לח־לוטין, אבל מכונות הלינוטייפ המשיכו בעבודתן. התיישבתי, איפוא, עם שחר בקרן־זווית של בית־הדפוס וכתבתי מאמר ראשי חדש וקצר על המאורע. אותו יום יצא העתון בתבנית קטנה מן הרגיל, אבל הופעתו הסדירה לא פסקה אפילו ליום אחד.

לעולם לא עלה בידנו לדעת מי הטיל את הפצצה, אבל ידענו שמקורו של המעשה בחוגים הפולניים הפאשיסטיים.

והעובדה השלישית היא דבר פרסום הפיליטונים ב„נובי דזינניק" תחת הכותרת: הגאלריה של המומרים. את הרשימה קיבלנו מידי הקהילה היהודית, ולשבחו של ד"ר רפאל

לאנדאו רוצה אני להטעים, שהוא שמסרה לנו לפרסום. הרבה צרות נגרמו לו בשל כך, וגם מטעמים משפטיים לא יכול היה לאחר מכן להמשיך ברשימה, אלא שהיתה זו הפצצה שלנו, שהטלנו אנו על המומרים. גדולים היו הזעם והכעס, מצד אחד, וקורת־הרוח מצד אחר. הפיליטונים הסירו את המסווה מעל מאות עריקים, בוגדים ובעלי האופי החלש מבין אנשי החברה שלנו. הרבה מהם הוסיפו לשבת כיהודים בין היהודים שנים ממושכות, ואיש לא ידע שהם ברחו בעת צרה כעכברים הנמלטים מן האניה.

ומרשה אני לעצמי להזכיר מאמר אחד מאותו פרק־זמן, שבו שימשתי עורך ה„נובי דזינניק". מאמר זה גרם לי קשיים גדולים מבחינה מדינית וסגנונית. לא שכחתיו עד היום. בכנסיה הדומיניקאנית הגדולה הטיף ביום ראשון אחד הארכיבישוף בכבודו ובעצמו, כלומר אישיות שהחברה הפולנית התיחסה אליו ביראת הכבוד. אכן, הנסיך אדם סאפיהא לא היה דמות מחיי יום־יום. והנה הגיעו אלינו ידיעות, שהארכיבישוף השמיע בדרשתו דברים עדינים, שרמזים אנטישמיים היו מקופלים בהם. הרמזים עדינים היו אבל ברורים. מבחינת ההשפעה שנודעה להם היה הדבר גרוע פי כמה מעשרות מאמרי־רחוב אנטישמיים, שכן גדולה היתה האוטוריטה של הנסיך אדם סאפיהא. החלטתי, איפוא, להשיב על הטפה זו תשובה, שתהא אף היא עדינה ותקיפה כאחת. היה זה אחד הנושאים הקשים ביותר שהוטל עלי בדרך פעולתי העתונאית. אותו זמן היה הדבר מסוכן כמשחק באש. כתבתי את המאמר, הדפסתיו ולאחר מכן שלחתיו לארכיבישוף. הלה בחר בדרך של שתיקה, אלא שיודע אני, כמובן, שבדעת־הקהל הפולנית הרשמית — במידה שזו לא רחשה לנו רגשי שנאה — היה למאמר הד חיובי. היתה לנו הרגשת הקלה, ודבר המובן מאליו שהיו גם יהודים שסבורים היו כי טוב היה אילו בחרנו בדרך של השלמה.

מה נעשה עתה בבנין שברחוב אוז'שקובה 7?

*

מבחינה רשמית לא היה ה„נובי דזינניק" בטאונה של הסתדרותנו הארצית, אבל מבחינה לא־רשמית הוא שימש את כל האוכלוסיה היהודית ואת כל התנועה הציונית. הוא היה העתון היהודי היומי הראשון, שנוסד בפולין החפשית בלשון הפולנית. לאחר מכן בא תורם של עתון „כווילה" בלבוב ו„נאש פשגלונד" בווארשה (תחילה נקרא בשם אחר). מובן, שהשפעתו המדינית של ה„נאש פשגלונד" כעתון־הבירה היתה גדולה יותר מזו של העתונים היומיים שבפרובינציה „נובי דזינניק" או „כווילה". בדבר איכותם ורמתם העתונאית של שלושת העתונים היו חילוקי־דעות, אבל לא תמיד הכריע את הכף „עתון הבירה".

גידולו של ה„נובי דזינניק" והתרחבותו היו אף הם תוצאה מיעילותה הארגונית של מנהלת העתון. מבקש אני כאן להזכיר את שמותיהם של אנשי מנהלה זו, במידה שאני זוכרם עדיין. שנים הרבה עמד בראש המנהלה ד"ר שמואל (סמואל) ליבסקינד, שניהל את ענייניו הכספיים של העתון מתוך־מתון. הטיפול היום־יומי של המנהלה והמדיניות הכספית שלה במשך עשרים שנה היו נתונים בידיו של זיגמונד הוכוואלד בעל המרץ, היושב היום במדינת ישראל, והרוח החיה של כל המנהלה היה ד"ר חיים הילפשטיין.

לא לעתים נדירות נסגרים עתונים יהודיים, משום שמשקם הכספי אינו שקול כנגד רמתם הרוחנית, ואילו ה„נובי דזינניק" ידע לאזן את שני היסודות הללו. בהרכבן של מועצת־הפיקוח ומועצת־המנהלים של העתון נכללו מנהיגים ציוניים בעלי שיעור־קומה כד"ר שמעון פלדבלום, ד"ר חיים הילפשטין, ד"ר שמואל ווארהאפטיק, ד"ר מרכוס שפיגל, ואנשים בעלי חוש כלכלי־מעשי כמאכס לויטרבך, ד"ר יודא צימרמן, ברנארד ליינקראם ואמיל הולנדר, וכן ציונים מסורים אחרים כד"ר משה יאסם הנאמן, ד"ר שמעון גוטסמן ועוד.

ואולם במדינונת שלנו יצאו בקביעות גם שני דו־שבועונים. אחד מהם היה בלשון הפולנית, שנדפס בטארנוב ונקרא בשם „טיגודניק ז'ידובסקי". עריכתו נעשתה בהשכל ובדעת, ועורכו היה ד"ר אברהם כאמט, אדם משופע בידיעות ונסער תמיד. מובן, שעיקרו של העתון נתיחד לחיים היהודיים בטארנוב גופה, אבל לא חסרו בו גם מאמרים על נושאים יהודיים־כלליים, מאמרים ביקורתיים ופעמים עוקצניים. מכל מקום, העתון לא היה משעמם.

אופי אחר לחלוטין היה לשבועון שנדפס בלשון הגרמנית בעיר הנאה בילסקה (ביליץ), שלזיה, אף־על־פי שגם הוא לא לקה בשעמום. מבין אנשי המערכת שלו בלטו אינז' וכסלר, אינז' בלייכר שהיה כולו תנועה, וד"ר שטרנהל שהיה מוליד רעיונות חדשות לבקרים. השבועון היה רציני ובעל יומרות אידיאולוגיות.

שלושת הבטאונים הללו, ה„נובי דזינניק" ושני השבועונים האחרים, היו — אם ניתן לומר כך — העתונות הממשלתית של ההסתדרות הציונית הארצית, ובמקום שיש ממשלה יש, כמובן, גם אופוזיציה, ובפרט בתנאים דימוקראטיים כשלנו. צץ, איפוא, מן האגף הימני בתקופה האחרונה של פרק־זכרונותי שבועון ריביזיוניסטי בשם „נאשה טריבונה" (בימתנו), בעריכתו של יעקב רובין (היום כתב „הבוקר" בניו־יורק), וכרגיל לא חסך העתון מאמרי־התקפה על „העתונות הממשלתית", שכן דרכה של זו לא היתה ימנית במידה מספקת. ובשנת 1939 הוקם בקראקא שבועון שני, אף הוא בפולנית, שנקרא בשם „צופים" ונערך בידי שני משכילים בעלי־נסיון, ד"ר קלמן שטיין (היום בניו־יורק) וד"ר רובין וולף. שבועון זה, שהיה עירני מאוד, אף הוא לא חסך מאמרי־התקפה כנגד „ממשלתה" של ההסתדרות הציונית באותו זמן, לפי שהיתה שמאלית פחות מדי. קיצורו של דבר : עולם עתונותנו אף־על־פי שקטן היה לא חסר דבר.

היום, כשאנו סוקרים לאחור את העתונות הזאת ממרחק של שנים מרובות כל כך ובהשוואה למאורעות שבאו עלינו, נראים לנו מאבקים קשים אלה פעוטים כל כך. ואולם

אותה שעה, כן — אותה שעה, היתה זו ממש שאלה של חיים, והמאבק היה מלווה מרירות. אופטימיסטים קוראים למצב זה „חיים מגוונים". לו יהא כך!

וכאן מבקש אני להזכיר גם את הירחון הפולני של ה„בונד", שיצא לאור בקראקא במשך כמה שנים — דומני בשנות 1924—1927 — ושמו „ואלקה" (קרב). ירחון זה רצה לבסס בדרך מדעית את אופיו האנטי־ציוני.

מסביב לתמונה זו שתיארתי יהא מן הראוי להזכיר תו־פעות זמניות של עתונותנו ופעילותנו המו"לית. אכן, בגן העתונות שלנו צצו גם פרחים שלא זכו לאריכות ימים. דרך משל: כותב הזכרונות הללו ניסה זמן רב קודם שנת 1938 להוציא גם ירחון בשם „צופים". ירחון זה היה צנוע מאוד וזמן קיומו קצר מאוד מחמת מחסור בכספים. בשנות 1931—1935 הוציא כותב הזכרונות הללו כתב־עת, ששימש בטאון לרעיונותיה של ההתאחדות העולמית של הציונים הכלליים, שמקום מושבה היה בקראקא. שמו של כתב־עת זה — „רוף" (קריאה), וקולו כקול קורא במדבר. וכן ראוי להזכיר כתב־עת, שיצא לאור על־ידי הסתדרות „הנוער העברי", ואף הוא צנוע אבל „מהפכני", כמובן, בשאלות הנוער. לא נעלמו מזכרוני גם כמה וכמה חוברות שהוקדשו לבעיות ציוניות שונות, וביניהן חוברת אחת שעניינה חמ־שים שנות חיבת־ציון ויצאה לאור בשנת 1932. אבל עיקר פעילותה של מו"לות זו היה ללא ספק קובץ מסותיו של ד"ר יהושע טהון בשם „מסות על האידיאולוגיה הציונית", שהסתדרותנו הוציאה לאור ליובלו הששים של ד"ר טהון בשנת 1936.

ודאי ישאל הקורא: ומה בדבר עתונות עברית? אכן, אין בידי לציין כאן את הפעילות המו"לית בתחום העברית, אבל בדרך־כלל רוצה אני לציין שלושה שמות: בנציון ראפאפורט, משה ראטה ושבח וולקובסקי; הראשון בתחום העיונים הפילוסופיים, והאחרונים כמחברי ספרי־לימוד עב־ריים, חלוצים ממש בתחום זה. ספר הלימוד של ראטה היה נפוץ בכמה וכמה ארצות, ומכתבי־הלימוד המפורסמים של וולקובסקי היו בבחינת שיטת־לימוד חדשה, לימוד מר־חוק, בלא עזרה ישרה מאת המורה. ואין אני רוצה להעלים מזכרוני גם את השבועון „המצפה", שנערך בידי ש. מ. לאזאר בקראקא. מזכירו אני כאן, אף־על־פי שבפרק־זמן שבו אני דן לא יצא אלא זמן קצר בלבד. דו־שבועון זה נוסד בשנת 1904 ונתקיים עד 1915. לאחר מכן בשנות המלחמה פסקה הופעתו ושוב יצא לאור עד שנסגר לחלוטין בשנת 1922.

עניין העתונות העברית בפולין ראוי שניחד עליו את הדיבור. במשך שנות 1919—1939 אי־אפשר היה לבסס עתון עברי יומי בפולין. „הצפירה" יצאה זמן קצר, ואם זכרוני אינו מטעני — בשני פרקי־זמן. בפשיטות, לא היה קיום לעתון. כוחה של העתונות היהודית בלשון העם היה גדול, וקשה היה לעתון עברי יומי למצוא חוג קוראים עברי, אף־על־פי שידיעת העברית היתה נחלת רבים והלשון העב־רית בקרב בני הנוער התפתחה והלכה. תופעה זו של חוסר עתון עברי יומי אינה מובנת לנו וגם אינני מבקש כאן להבהירה. מניח אני עניין זה לבקיאים ממני.

לא תהיה התמונה שלמה אם לא אנסה לשרטט בכמה קווים את יחסה של עתונותנו היהודית אל העתונות הפו־לנית בקראקא. העתונות הפולנית בקראקא, בעלת רבע מיליון תושבים בקירוב, רמתה לא היתה אחידה, מכל מקום רושמה היה ניכר. עתונים יומיים כגון „צ'אס" (הזמן), בטאון השמרנים, וה„נובה ריפורמה" (הריפורמה החדשה), בטאונה של המפלגה הדימוקראטית, היו עתונים בעלי רמה גבוהה אפילו נמוד אותם בקנה־מידה אירופי. ה„צ'אס" נערך בידי בופרה, עתונאי מובהק, ועם עובדי העתון נמנו המעולים שבאנשי־הרוח של החברה הפולנית. יחסו לשאלה היהודית היה אריסטוקראטי־פילושמי בצירוף אנטישמיות אריסטו־קראטית. פעמים השמיע מלה טובה, אבל לא לעתים נדירות היה גם עוקץ ודוקר. בכל אופן, עצמאי היה בכל העניינים ונהג בצורה תרבותית. מגמתה של הציונות לתמוך בהגירה היהודית עוררה גם את ה„צ'אס" לתפוס נעימה ידידותית. העתון „נובה ריפורמה" נערך בידי דימוקראט אמיתי וסופר שנודעה לו חשיבות מרובה — קונסטאנטי ראקובסקי. הוא היה דימוקראט פולני טיפוסי; אמיץ ברוחו בבואו לנתח בעיות ומוג־לב כשהוא בא להסיק מניתוחיו מסקנות מעשיות. מכאן יחסו המיוחד לבעיה היהודית שסימניו של יחס זה היו נטייה למלחמה באנטישמיות וחשש מלבוא בריב עם האגף האנטישמי, נטייה להתנות מזמן לזמן אהבים עם הסוציאליזם, אבל לא יתר על חמש דקות קודם ההצבעה לטובת המפלגה הפולנית הסוציאליסטית. חוג קוראיו של ה„נובה ריפורמה" בין היהודים היו מרובים, אבל גם קור־איו היהודים של ה„צ'אס" לא היו מועטים. היו יהודים שהאמינו, שיש בכוח הקריאה ב„צ'אס" כדי לעדן אותם. והיה זה מגינוני החברה היהודית להיראות עם ה„צ'אס" ביד.

ה„נובה ריפורמה" פסקה לצאת כבר בתקופה הראשונה של עצמאות פולין המחודשת, ואף דבר זה היה מסימני־ההיכר לחולשתה של הדימוקראטיה האזרחית בקראקא ובפ־פולין בכלל. ואפשר שאופייני גם הדבר, שקונסטאנטי רא־קובסקי, עורכו הראשון של העתון, עבר ל„קוריר צודז'ינני" האנטישמי כאחד מעוזריו הראשיים, אף־על־פי שראקובסקי בוודאי לא הזדהה עם הקו האנטישמי של עתון־שוק זה, שנודעה לו השפעה מרובה.

אף למפלגה הפולנית הסוציאליסטית היה, כמובן, בטאון משלה ושמו „נאפשוד" (קדימה). תבניתו היתה קטנה יותר משל ה„צ'אס", אבל הוא נערך בצורה נאה. עתון המעמיד עצמו באופוזיציה קונה בכך יתרון לעצמו, לפי שהיא, האור־פוזיציה, מעוררת ומדרבנת. עורכו הראשי של עתון זה היה במשך שנים מרובות יהודי מומר בשם אמיל הקר; אדם נמוך־קומה ובעל עינים עירניות וחוט־שדרה של יהודי מומר. רמתו של עתון זה לא הגיעה לרמתם של ה„צ'אס"

וה„נובה ריפורמה". יחסו לעניינים היהודיים התבטא במלחמה בבורגנות היהודית; לא היתה זו אנטישמיות אלא קאטכיזם סוציאליסטי. העתון לחם, כמובן, בציונות, שכן הלאומיות הפולנית בלבד היתה מוצדקת. ואמנם היתה המפלגה הפולנית הסוציאליסטית לאומית בהלך־רוחה ולוחמת לעצמאותה של פולין. פעמים שה„נאפשוד" היה מגן לעוני היהודי כנגד הבורגנות היהודית, תמך ב„בונד" ולחם בפועלי־ציון, ואולם גם בדרישותיו החיוביות של ה„בונד" לא תמך תמיכה מלאה. כשעמדה על הפרק שיטת אוטונומיה לאומית ליהודים, מילא העתון את פיו מים. מכל מקום, השפעתו בחברה היהודית לא היתה מועטת, ובעיקר בקרב האינטליגנציה העממית.

בכך מסתיימת רשימת העתונים הפולניים, שיחסם לעניינים היהודיים היה נסבל איך שהוא, ואפשר למנותם בין העתונים העיוורים בעין אחת. עכשיו נפנה אל העתונים העיוורים ממש, וגם מבין אלה אזכיר שלושה.

זמן ממושך יצא לאור ה„גוניץ", בטאונם האנטישמי והתוקפני של האנדקים. ברוח הפילוסופיה האנדקית היה העתון מכוון כנגד היהודים בכלל. אבל כיוון שהמפלגה האנדקית בקראקא לא היתה חזקה די־צורכה, אנוס היה ה„גוניץ" לסכן את הופעתו. היה זה עתון שמילא את עמודיו בהתקפות גסות כנגד היהודים.

עתון אנטישמי שני, בעל מסורת ובעל היקף רציני יותר, היה עתונה של המפלגה הנוצרית הדימוקראטית „גלוס נארודו" (קול העם), שייצג את הקלריקאליזם הקיצוני ושימש בטאון בלתי־רשמי לארמון הארכיבישוף העצוב והאפור שברחוב פראנצישקאנה, ליד הכנסיה הפראנציסקאנית המפורסמת ובקירוב מקום ל„פלאנטאציות" המפורסמות שבקראקא. בארמון זה שלט הארכיבישוף, וממנו נמתחו חוטי האנטישמיות הדתית בשם „אהבת הזולת". העתון „גלוס נארודו" היה אנטישמי ללא כחל ושרק, אבל נהג מנהג ישועים. עורכו — סבורני שמן הראוי יהא לקרוא בשמו — היה מאתיאשיק, עיקש כאיכר (מוצאו ממשפחת איכרים) אבל בעל ידיעות מרובות. הוא ביקש, כמובן, להיפטר מן היהודים, לא בדרכי רציחה חלילה, אלא בדרך של „שלום". היה זה קו ישועי אופייני.

עתון יומי שלישי ממין זה היה ה„אילוסטרובאני קורייר צודזינני". עורכו הראשי — מאריאן דומברובסקי, לשעבר מורה נמוך בגימנסיה בה למדתי בנעורי. מזמן לזמן נתקלתי בו כאן בברודווי בניו־יורק כשהוא שחוח ומצומק, ופעם אף חטפתי עמו שיחה. זקן זה נשאר באופיו כמות שהיה; הבריות אינם משתנים כלל, ואפילו בעת צרה. הרושם שעתון זה השאיר עלינו, שרידי בני קראקא, היה קשה מאוד. בתחילת הרחובות סטארוויסלנה המפורסם ורחוב וילופולה, מקום בו נמצא לאחרונה אולם ההסתדרות הציונית הארצית במרכז העיר ממש, התנוסס בניין שנופו פנה לכנסייה גוטית וגאה על שם מאריה. שמו של בניין זה היה „צנוע מאוד" — היכל העתונות, והיה זה העתון היומי היחיד, חוץ מ„נובי דזיננניק" שהיה לו בניין משלו על כל סידוריו. אבל שלא כ„נובי דזיננניק" היה העתון נפוץ בכל פולין ומנהלתו מעולה ורשת כתביו במדינה ומחוצה לה ענפה ומסועפת, ואפילו עמד בהתחרות עם עתונות השוק של וארשה הבירה.

לשלושת העתונים היומיים הפולניים שנזכרו למעלה היתה אידיאולוגיה מסוימת, תכנית מדינית, והוא הדין לשניים האחרים. אידיאולוגיה זו כל כמה שהיתה לרעת היהודים היתה חלק של המחשבה הפולנית המדינית. ואולם ה„קורייר צודזינני" כל מעייניו לא היו אלא הצלחה, מסחר, קוניונקטורה. ומאחר שהאנטישמיות הלמה את הקוניונקטורה ואת טעם הרחוב, לפיכך היה העתון אנטישמי. לא היה קץ לעלילות שעתון זה העליל על כלל ישראל. כבר הזכרתי למעלה, שהוא הוא שהפיץ את רעל „הסיסמה": זשידה קומונה (הקומונה היהודית). וכיוון שהעתון היה עממי באופיו ובא לספק את יצריהם האפלים של ההמונים, ממילא מירר את חיי היהודים בפולין בכלל ובתחומנו בפרט, שכן נדפס בקראקא. בעתון עבדו גם מומרים יהודים, כנהוג במרכזי האנטישמיות בכל הארצות שבעולם. אפילו בסינוד הקדוש בפטרבורג פעלו מומרים יהודים.

באווירה כזו שיצרו עתונים פולניים הוטל על ה„נובי דזיננניק" שלנו ללחום על זכויות ליהודים ועל הכבוד היהודי. מבחינה כמותית היו המפלגה הסוציאליסטית הפולנית והמפלגה הדימוקראטית הפולנית החזקות ביותר בקראקא, ואולם כוחם המדיני הספציפי של הקונסרבאטיבים היה יפה יותר. אמנם ערכה המדיני של הדימוקראטיה הנוצרית לא היה גדול, אבל כיוון שהיו בה בקראקא קרוב לארבעים כנסיות והקלריקאליזם שלט בכיפה, נודעה לעתון „גלוס נארודו" השפעה גדולה יותר מלמפלגתו. ה„קורייר צודזינני" שלא היה מפלגתי ומכל מקום התנה אהבים עם מפלגת האכרים, שלא היתה, לאמיתו של דבר, בבחינת כוח ארגוני בקראקא — השפעתו היתה בדומה לגאז שריחו ספציפי, וטבעו של הגאז שהוא מתפשט בחלל בקלות ובכל הכיוונים. למען האמת מבקש אני להטעים, ששיטותיו של ה„קורייר צודזינני" פעמים שנתמתחה עליהן ביקורת מצד שלושת העתונים הפולניים הראשונים. אכן, האופנסיבה של ה„קורייר" לא היתה מרוסנת, ואילו מלחמת־המגן שהתגוננו העתונים היתה עדינה, להוציא אולי את „נאפשוד", שלעתים קרובות, ולא בעניינים יהודיים, יצא כנגד ה„קורייר".

קיצורו של דבר: גדולה היתה השפעתו של ה„נובי דזיננניק" על החברה היהודית בגאליציה המערבית. הוא העמיק את ההכרה היהודית וחיזק את כוח הרצון למאבק, אף־על פי שכאן וכאן נתקל גם ברגשי שנאה באותם תחומי החיים היהודיים, שבהם הסתתרו המתבוללים היהודים. בחברה הפולנית הוא נתקבל כעתון רציני, השלטונות בקראקא התחשבו בדעות שהשמיע, ולא עוד אלא שהפאטריוטיזם שלו הוכר וזכה ליחס של כבוד. מכל מקום לא התייחסו אליו

בחיבה; היה יהודי מדי כדי להתחבב על החברה, שמצאה את ביטויה בששת העתונים היומיים הפולניים שהזכרתים למעלה.

זאת ועוד: סבורני שלא אחטא בפאטריוטיזם לוקאלי אם אבוא ואדגיש, שהשפעתו של ה„נובי דזינניק" חרגה מתחום סביבתנו הצרה. במשרדי הממשלה בווארשה נשמע קולו בכבוד, והעתונות הפולנית ציטטה לעתים קרובות את מאמריו, אלא שהשפעתו לא פסקה, כמובן, מלהיות מצומצמת, ולא היה בכוחו להתמודד עם כוח השפעתו של העתון היהודי השני „נאש פשגלונד", שיצא לאור בווארשה. כבר העובדה הגיאוגרפית בלבד, ש„נאש פשגלונד" יצא בווארשה, נודעה לה חשיבות פוליטית. וכיוון שקראקא לא היתה וארשה בפולין החדשה, הרי גם לכל העתונות הפולנית בקראקא, ולא ל„נובי דזינניק" בלבד, לא היתה אותה השפעה שזכתה לה עתונות הבירה. וארשה ולא קראקא הכריעה את הכף.

וכשאני בא להסיק מסקנות עלי לקבוע, שכוח עתונותנו בא לידי ביטוי בעיקר בתחום היהודי שלנו. עתונותנו היתה אמיצה במאבקה, גאה על עמידתה, ובצדק יכולנו להתפאר בה.

עכשיו שסיימתי בקווים כוללים את תיאור פעילותה של ההסתדרות הציונית בגאליציה ובשלזיה כלפי פנים, סבורני שיהא מן הראוי לתאר בראשי־פרקים את פעולותינו. קודם כל השתדלתי לתאר את יסודות בניננו, את השלד הארגוני שלו, ולאחר מכן את הבניין גופו על מחלקותיו וחדריו ואת פעילותינו המגוונת למען ארץ־ישראל. אחר־כך תיארתי את פעולותינו בכיוון הגולה: העבודה במועצות העיריות ובקהילות, כלומר תחומי חיינו הגשמיים במציאות האפורה (סוף־סוף מציאות אפורה היא עיקר החיים בכלל). לאחר מכן נגעתי בפעילותינו התרבותית כבניין־על של חיינו הרוחניים. פעילותנו בתחום התחיה הגופנית שירתה את הרעיון הישן, שבגוף בריא יכולה לשכון נשמה בריאה. וכן ניסיתי לחטוף מבט על שני עמודי־התוך של חיינו הפנימיים והם: הסתדרות הנשים, שבה תלויה יהדות משפחתנו, והסתדרות הנוער שבה תלוי המשך קיומנו. כך, דומני, נוצרה סינתיזה.

יצאנו מן הבניין והסתכלנו מסביבנו. סקרנו את תחום העתונות, ששימשה גשר בין חיינו הפנימיים ובין העולם החיצוני, וכל הזמן עמדה לנגד עיני פינתנו הקטנה ושאיפותיה הגדולות. אבל בכך לא מיצינו עד תום את פעילותה של ההסתדרות הציונית הארצית. לא היינו גורם ציוני יחיד, וגם קבוצות ציוניות אחרות פעלו בשטחנו. אמת, הללו כוחן לא היה גדול כשלנו, אבל מכל מקום שימשו גורם, שלא זו בלבד ששמחנו בו אלא שטבע גם את חותמו על חיינו. ואולם דרכי תיאורי את הסתדרותנו הארצית לא היו אובייקטיביות, אילו באתי להעלים את פעולתן של שאר הקבוצות הציוניות. אמנם אין זה מתפקידי לכתוב עליהן, אבל ברצוני לתאר לפחות את היחסים ששררו בין הסתדרותנו הציונית הארצית ובינן.

ד. יחסה של הסתדרותנו למפלגות ולקבוצות היהודיות הלא־ציונית: אגודה, חרדים, מתבוללים ו„בונד"

לא היו בתוכנו „פולקיסטים", כלומר אותה מפלגת־ארעי שיסדה נח פרילוצקי בפולין הקונגרסאית. אמנם נעשו נסיונות לנטוע מפלגה זו גם אצלנו, אבל כנראה לא הוכשרה הקרקע לרעיון זה של מין בונדיזם אזרחי.

ובשאלת יחסה של הסתדרותנו למפלגות הלא־ציוניות, אפתח באגודה, ששמה המלא הוא: אגודת שלומי אמוני ישראל, אעבור למחנה המתבוללים ואסיים ביוצא מן הכלל — במשמעותן הפשוטה של מלים אלו — והוא ה„בונד" הסוציאליסטי.

בלא ספק היתה ה„אגודה" החלק המאורגן ביותר של האורתודוכסיה. רוב ציבורנו היה דתי, ואורח־החיים הדתי לא היה נחלתה של האורתודוכסיה בלבד אלא גם קניינם של המוני היהודים. הקהילה היהודית בקראקא על מסורתה המפוארת ועל המקומות ההיסטוריים שבה שנתקדשו כמעט, יצרה אווירה של חשיבות, אמנם חשיבות שנתאבנה בחלקה, ואף־על־פי־כן גלומות היו בה מאות שנים של היסטוריה. בציבור היהודי הגדול של האורתודוכסיה בקראקא נתגבשו שלושה מחנות, וליתר דיוק: שניים. מצב זה שרר במידה מסויימת גם בערי־השדה, אלא ששם היתה ההכרעה שונה מזו של קראקא. החלק הלאומי של האורתודוכסיה השתייך ל„מזרחי", ועל מפלגה זו כבר יחדתי את הדיבור. במרכז עמדה ה„אגודה", ומן הצד הימני — המוני היהודים שלא נתארגנו בשום מסגרת מפלגתית. היו אלה קנאים סתם, שלא ניחנו ברוח של סובלנות, מכונסים בתוך עצמם ומפורדים בינם לבין עצמם. הללו ניתן לכנותם בשם חרדים. הם התרכזו סביב חצרות של רביים, אינטרסים של רביים, ועתים — הריני משתדל למצוא שם של כבוד — יצרו אווירה של רדיפה אחר השפעה משבת לשבת.

מלים אחדות על ה„אגודה": תחילתה של מפלגה זו במלחמה כנגד ה„פושעים" הציונים, אבל קימעה־קימעה קיבלה את צורותיה הארגוניות של התנועה הציונית. במקום חדרים הלכה ויסדה בתי־ספר; במקום מלחמה בעבודתן הסוציאלית של הנשים ארגנו הם עצמם הסתדרויות נשים משלהם; במקום מלחמה כנגד דרכי ארגון בינלאומי של יהודים — והרי אין דבר זה עולה בקנה אחד עם חובת הנאמנות לממשלות — התחילו מקימים הסתדרות עולמית משלהם; במקום מלחמה כנגד קונגרסים קיימו אסיפות; ובמקום מלחמה במדיניות חילונית הם עצמם יצאו לאט־לאט מחומות הגיטו והשתתפו בבחירות למועצות העירוניות ולסיים. קיצורו של דבר: בדרכי העשייה היומיומיות חל בהם תהליך של התחלנות במידה לא מועטת. וכיוון שלשינוי־צורה זה נתלוותה גם שאפנות להיות כוח שולט במחנה האורתודוכסי, שאפנות שניזונה ממידה לא זעומה של שנאה „קדושה" את הציונות, נעשתה ה„אגודה" תנועה לוחמת. יכך, במקום שיש רוח מלחמתית, לעתים קרובות אין מתחשבים יתר על המידה במכשולים העומדים על הדרך, אלא עוקפים אותם והולכים

סחור־סחור ובלבד לנצח. יש לציין שה„אגודה" עשתה את דרכי העקיפין שלה בכשרון גדול, והגיעו הדברים לידי כך שאף היא עצמה נפסלה בעיניו של חלק גדול מן החרדים, לפי שגידולה לא עלה בקנה אחד עם צורות־החיים הקפואות של כיתותיהם. ה„אגודה" השתדלה לרכוש את לבם של המוני החרדים, שהרי לאמיתו של דבר היתה חלק מהם. ציון — לא, אלא אם כן ברצון הבורא. השקפה זו קשרה, כמובן, את ה„אגודה" ביסוד השמרני־ריאקציוני של האורתודוכסיה, אותו יסוד שהכיל בקרבו אחוז גדול של מה שאנו קוראים היום בשם „נטורי קרתא". בתחום פעילותה של מועצת הקהילה היתה ה„אגודה" משתפת פעולה עם החרדים, אבל במרוצת הזמן התקשרה עם ה„מזרחי" וקשר זה ריפה את מלחמתה בציונות; סוף־סוף גם חיבת ציון היתה נחלת האורתודוכסיה, אם גם בדרכים אחרות מאותם שביקשה להגשים הציונות.

ואולם גם צורות ההתארגנות החילונית אף הן הרחיקו אותה מקיפאון, וכך נוצר מצב, שבמועצות העירוניות ואפילו בפארלאמנט עתים שיתפה האגודה פעולה עם הציונים, ובדרך כלל — עם המתבוללים. בסביבתנו לא היה לרוחה של ה„אגודה" אופי לוחם כל כך, הן משום האקלים המדיני הכללי שציינתי למעלה והן משום מזגם המתון של מנהיגיה החשובים. ומבקש אני כאן להזכיר שלושה שמות מקראקא ואחד מז'שוב; האחרון כבר נזכר קודם לכן. הארבעה היו אישים, שבתקופת עשרים השנה נודעה להם, בפרקי־זמן קצרים, חשיבות מדינית בסיים ובסינאט של הרפובליקה הפולנית.

מ ש ה ד י י ט ש ר היה זמן קצר סינאטור בריפובליקה הפולנית. הוא נבחר בשנת 1922 במחוז קילצה, בשעה שהיה קיים גוש המיעוטים. הוא היה בעל בית־דפוס ברחוב קראקובסקה שב„קוזמארק", במרכז החיים היהודיים (כל הרובע הזה של העיר מיושב היום על־ידי נוצרים). יהודי פקח, לא הרבה בדיבור אבל הקשיב יפה למדבר אליו. כשלעצמו לא נמנה עם העשירים, ועובדה זו לא חיזקה במיוחד את מעמדו כמנהיג ה„אגודה". מכל מקום למשה דייטשר התייחסו בכבוד, אף־על־פי שלא נודעה לו השפעה מכרעת. לא היה זה מטבעו להתחבב על אנשי סביבתו, שכן היה מכונס בתוך עצמו. אף־על־פי־כן כשאני נזכר בו, הרי זכרונותי נעימים בדרך כלל, ואפשר דווקא משום שהעושר לא היה מקור מעמדו הרם. דייטשר נפטר בשנת 1939 בתחילת המלחמה, קרבן ההיטלריזם.

סינאטור שני של האגודה היה י צ ח ק ב א ו מ י נ ג ר, אדם מסוג אחר, תעשיין שנתעשר והגיע לדרגת ראש משפחה אצילית. עמדתו במפלגה היתה שקטה, ובלשון מדעית יותר הייתי אומר: סטאטית בניגוד לדינאמית. הוא נכנס לסינאט בשנת 1923 במקומו של הסינאטור המנוח הרב קובלסקי מפולין הקונגרסאית שהיה איש ה„מזרחי". באומינגר נפטר לפני פרוץ מלחמת־העולם השנייה. טיפוס שונה ממנו היה פ י י ב ל ס ט מ פ ל; עממי יותר, דימוקראטי יותר. כיוון שהיה איש המעשה וגם גמיש בהליכותיו עם הבריות, נטה יותר לפשרות עם המפלגות האחרות. הוא היה מחותנו של הרב מבובובה, דבר שהוסיף, כמובן, חשיבות למעמדו. בשנת 1922, משנתכונן גוש המיעוטים בבחירות לסיים, היתה בגאליציה המערבית רשימה קראקאית מיוחדת, שלא היתה קשורה ברשימת המיעוטים. סטמפל היה מועמד ברשימה זו, שבראשה עמד ד״ר יהושע טהון בקראקא וגם כותב הזכרונות הללו במקום השני. על סמך פשרה שהושגה בין הסתדרותנו הארצית ובין ה„אגודה" הציג סטמפל את מועמדותו בז'שוב. ד״ר טהון נבחר בקראקא וגם נבחר מטעם הרשימה הארצית של גוש המיעוטים, אלא שהוא קיבל את המאנדאט של קראקא. סטמפל נבחר בז'שוב. הוא היה אחד הפעילים ביותר במועצת העירייה ובמועצת קהילתנו. במועצת העירייה שיתף פעולה עם הציונים, וגם בקהילה היה מוכן להגיע לכלל הבנה הדדית, אף־על־פי שהיה נאמן למפלגתו. סטמפל נהרג בידי כנופיות היטלר בשנים הראשונות של מלחמת־העולם השנייה.

ר' א ה ר ן ל ו י ן מסאמבור, ולאחר מכן מז'שוב, היה הלוחם הגדול ביותר מבין אנשי ה„אגודה" שבסביבתנו וגם אישיות חשובה בתנועת ה„אגודה" בכלל. היה אדם פיקח, לא נטה לשום פשרות ובעל השפעה מרובה. בשנת 1922 נבחר בסאמבור לסיים הפולני, ובשנת 1927 נבחר בז'שוב. אף הוא מצא את מותו בידי היטלר בחודש יולי 1941. לאחרונה ראיתיו ושוחחתי עמו ביום 17 בספטמבר 1939 בעיירה הגאליצאית קוטי, ליד הגבול הרומני, שעות ספורות קודם שהצבא הרוסי פלש לגאליציה כדי לחלק את פולין יחד עם צבא היטלר.

עכשיו שאני מהרהר בזמנים ההם, שבהם הוטל עלינו הציונים לנהל מלחמות קשות כל כך ב„אגודה" והמרירות העכירה לא אחת את יחסינו ההדדיים, הריני רואה בעיני־רוחי ארבעה אנשים אלה, שחוץ מאחד היו קלסתרי־פניהם ענוגים ואיזה חיוך נסוך עליהם. הריני רואה את סטמפל ז״ל ליד סדנתנו המשותפת במועצת עיריית קראקא, הריני רואה אותו יחד עם כל הקבוצות הציוניות במועצה הלאומית שלנו, שכבר הזכרתיה למעלה, ובזכרוני נשארים רגשי אהבה בלבד, רגשי אהבה עמוקה לעמנו. אהבה זו שימשה כוח מניע גם ב„אגודה", וייראו דרכיה המדיניות־המעשיות כפי שייראו. אף אנו לא היינו נקיים מחטא. מקור אומתנו וחלום הנצח שלנו איחדו את כולנו.

בן־ברית מדיני של ה„אגודה" ושל החרדים היו המתבוללים. היתה זו ברית משונה. במחיר סיוע מדיני מצד האגודה ומצדם של החרדים, תמכו המתבוללים הלא־דתיים בתכנית הדתית של שתי הקבוצות האורתודוכסיות במקום שידם הגיעה: בקהילה, במועצת העירייה, בארגונים שונים ובמדרגות האחרויות של משרדי ממשלה. תמורת סיוע זה תמכו שתי קבוצות דתיות אלו במלחמתם המדינית של המתבוללים, שהיתה על־פי־רוב מלחמה בציונים ובהשפעתם. אכן, אם יש דבר במדיניות שהוא מוסרי — ואני משוכנע בתמי־

מותי שדבר כזה קיים, — הרי שידוך זה שבין המתבוללים והדתיים לא היה מוסרי כלל וכלל. שהרי השידוך היה בין דתיות אדוקה ובין אנטי־לאומיות ואנטי־דתיות, ואם תרצה — אדישות, אף־על־פי שלעתים קירובות היה גם פחות מזה. ואף־על־פי־כן השידוך נתקיים. הוא נתקיים בימי שלטון האוסטרים ועלה יפה גם בפולין המחודשת. עתים היו מריבות בין הצדדים, ודומני שגם דבר זה משמש סימן־היכר מובהק לשידוך. רק בברית זו יכול אתה להסביר את סוד התופעה, שבקהילת קראקא סייע האגף האורתודוכסי לכך, שבהנהלת הקהילה יהא מקום לנציג של מיעוט מבוטל ממחנה המתבוללים. וכפי שכבר ציינתי, מבחינה זו היה המצב בערי־השדה שונה במקצת. במידה שהקהילה היתה קטנה יותר ואף האינטליגנציה המתבוללת שבה קטנה, נאלצה האורתודוכסיה לסמוך על כוחותיה שלה. ואילו בקהילות הבינוניות, בהן נתקיים אמנם השידוך שבין ה„אגודה" לבין האורתודוכסיה, אלא שהמדיניות הציונית נטתה מטעמי המקום לפשרות עם המחנה האורתודוכסי. וכך נתחלף לעתים קרובות השידוך, ובמקומם של המתבוללים באו הציונים.

וקודם שאני בא לסיים פרק זה על המתבוללים שלנו, מן הראוי להזכיר כאן מתבוללים אחדים אנשי־שם שבסביבתנו. אמת, הם ייצגו חוגים שעמדו על דרכה של תחייתנו הלאומית, אבל היו ביניהם גם אנשים מעניינים.

בשלהי שנת 1918, כשפולין קמה לתחייה ובאירופה נוסדו מדינות חדשות ובני־הנוער הפולני קרעו ביום בהיר אחד של סוף אוקטובר 1918 את הנשר האוסטרי מעל כובעי החיילים של הצבא האוסטרי, נכנסה גם קראקא השקטה לאווירה של מהפכת־מעבר. אותה שעה היה ראש הקהל ד״ר שמואל טילס, עורך־דין מכובד ובעל גינוני־נימוס קרירים. הוא היה מתבולל מושבע, ובקיצור: אבן־נגף על דרך דרישותינו המהפכניות לסדר חדש ולקהילה יהודית שתהא חדורה שאיפות לאומיות. ד״ר טילס ניחן בעצבים חזקים. לקריאתם של החוגים הלאומיים, והסתדרותנו הארצית בראשם, נתקהלו ברחובות שליד הבניין הנאה של הקהילה היהודית, בלב הגיטו היהודי, אלפי יהודים, גברים ונשים. רחובות קראקובסקה וסקאבינסקה שמסביב לבניין המו כמרקחה. משלחתנו פנתה אל נשיאות הקהילה, וקיבל אותנו סגן הנשיא ד״ר רפאל לאנדאו. דרשנו שנשיא הקהילה ד״ר טילס יכריז מיד על התפטרותו. ד״ר רפאל לאנדאו הקשיב לדרישותינו והיסס. המשלחת כמעט שנעשתה ברוטאלית בהתנהגותה, אלא שאותה שעה התמרמרנו כל כך על משטר ההתבוללות של ד״ר טילס, שהחלטנו בתוקף שלא לסבול שום מניעה בקבלת התשובה. עמדנו והכרזנו באולטימאטום שההתפטרות הכרחית תוך עשר דקות. למטה רטן הקהל המרוגז. פתחנו את הדלתות והצבענו על קהל זה בהבעה של כעס ומרירות. בחוץ, כלומר בעולם הרחוק, נפתח פרק־זמן חדש לעמים. בטוחים היינו שהגיעה גם שעתו של עמנו, ולפיכך מן הראוי קודם כל להסתער על העמדה המאובנת של קהילתנו. והנה לאחר עשר דקות חזר ד״ר רפאל לאנדאו בפנים חיוורות והצהיר, שד״ר טילס מתפטר. שיכורים היינו כל כך מן הרוח המהפכנית, שעשינו משגה בשעה שבאנו להציע את הנשיאות לד״ר רפאל לאנדאו, שאף הוא היה מתבולל אלא פחות נוקשה. ההמונים למטה השתוללו ממש משמחה. דומה היה כאילו הגיעה שעת הגאולה לעם ישראל... שוב נתאשרה הפסיכולוגיה של ההמון.

„ניצחנו".

על סמך הבחירות עמד לאחר מכן רפאל לאנדאו בראש הקהילה עשרים שנים תמימות, ואילו למפלגות הלא־לאומיות נועד סבל קשה בגין אדיבותו הדיפלומאטית. האמת ניתנה להיאמר, שבמשך עשרים שנה הקדיש ד״ר לאנדאו הרבה מזמנו וממרצו לטובת קהילתנו, אמנם על־פי דרכו. הוא היה ג׳נטלמן ואלגנטי בגינוניו עם הבריות ואחד היהודים הפופולאריים ביותר שבקראקא. תמיד שמורה היתה לו תמיכתם של האורתודוכסים, המתבוללים והלא־מפלגתיים, וכך קיבל רוב בקהילה. השפעה גדולה נודעה לו במוסדות הפיקוח של העיר, ולעתים תכופות היה גומל חסדים לבריות. חבר פעיל של תנועת „בני ברית" נעשה במרוצת הזמן, בשנת 1929, החבר הלא־ציוני של המועצה האדמיניסטראטיבית של הסוכנות היהודית המורחבת. היום כשעשן המלחמות נמוג ואיננו, הריני מזכירו לטובה בתור עסקן ציבורי, שאף־על־פי שהיה בעל שיטה מיוחדת משלו, מכל־מקום היה לו לב יהודי חם. בתחילת המלחמה יצא מקראקא לדרך־נדודים שעליה עלינו כולנו, והריני משער כמה יסורים זומנו ל„ארביטר אלגאנציארום" זה בדרכו אי־שם בפנים רוסיה עד שיצאה נשמתו.

מן הראוי להזכיר, שהמקורי ביותר בין מנהיגי המתבוללים היה אדם, שמילא תפקיד חשוב מאוד בחיי היהודים שבקראקא. הוא היה נמוך קומה, עגלגל, בעל עינים עירניות ואינטליגנטיות, פולמוסן מזהיר, יוריסטן מנוסה, מקור לא־פוסק של מרץ, שתדלן דימוקראטי וטיפוס כשלעצמו. שמו ד״ר אדולף גרוס. הנה רואה אני אותו עכשיו לפני עיני, כשהוא נחפז ורץ ברחובות העיר לטובת איזה עניין יהודי. הבריות דורשים בשלומו, מעכבים בעדו וממטירים עליו כל מיני בקשות. הוא היה מייסדה של מפלגה ליגאלית שנתקראה מפלגת גרוס. מפלגה זו לא היתה גדולה, אבל היא יצרה חוגים שונים שגילו עניין בבניית בתים בזול, בייסוד צרכניות, ולא זו בלבד אלא שנלחמו גם באי־צדק ולמען דימוקראטיה של אמת, עתים עם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית ועל־פי־רוב עם המפלגה הדימוקראטית הפולנית, שכבר הזכרתיה למעלה. ד״ר אדולף גרוס היה פופולארי מאוד בעיר ואחד מעמודי־התווך במועצת עיריית קראקא, שבה היה פעיל משנת 1897. פרסומו גדל כל־כך, שבלא קשיים מרובים זכה במאנדאט לפארלאמנט האוסטרי בשנת 1907 ובשנת 1911, ובו נמנה, כמובן, עם חברי הקלוב הפולני הפארלאמנטארי. בפארלאמנט של אוסטריה

היו בשנת 1907 ארבעה יהודים לאומיים; ב. שטראוכר, אדולף שטאנד, ד״ר מאלר וד״ר גאבל. שלושת האחרונים היו ציונים. פעמים שהקלוב הלאומי שלנו בפארלאמנט האוסטרי שבאותו זמן היה מגיע לכלל התנגשות עם ד״ר אדולף גרוס, לפי שהראשון לחם על זכויות־יסוד ואילו ד״ר אדולף גרוס וחבריו נתנו יותר את דעתם על עניינים כלליים ויומיומיים של האוכלוסיה היהודית. העם היהודי ככלל לא היה מעניינם, אבל הם תמכו ביחידים ובקבוצות. הריני מזכיר פרטים אלה, שאינם מתייחסים על תקופת זכרונותי, משום שהשפעתו של ד״ר אדולף גרוס לא פסקה במידה מסוימת עד שנת מותו ב־1937, ולא אחת עמד אדם זה, שהיה כשלעצמו מוכשר, בעל כוונות טהורות אבל גם בעל אפקים מצומצמים, למכשול על דרכה של התנועה הציונית, שביקשה להסעיר את העולם כדי למצוא תיקון למצבו של העם היהודי.

השני מבין ארבעת האנשים היה י ו ז ף ס א ר ה, אדם צנוע, אופי טהור ובעל הבעת־פנים נזירית כמעט. הוא לא טיפל בצרת היהודים, אבל כיוון שהיה סגן־יו״ר של העיר קראקא הריני מזכירו במקום זה. מצרור זכרונותי על הקהילה ודאי יזכור הקורא, שהנהלת העיר היתה רשות שנייה שהיתה מוסמכת לקביעת תקציב הקהילה. וגם משום כך היו לנו קשיים עם האיש יוזף סארה, סגן־יו״ר העיר. הלה לא נכנס אתנו לוויכוחים, אלא בשקט ובמתינות ידע לעמוד על שלו ולקיים את רצונו. מפני כשרונותיו היה מכובד בעיני כולם.

אדם שלישי שהנני בא להזכירו כאן היה ד״ר א י ג נ א צ י ל א נ ד א ו. בדרך־כלל היתה משפחת לאנדאו יהודית, אבל גם השתייכה בדרך־כלל למחנה המתבוללים. התבוללות מבחינה מדינית ותרבותית היתה סיסמת היהדות של משפחת לאנדאו, ויורשו של יוזף סארה בתפקיד סגן־יו״ר של העיר קראקא היה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה ד״ר איגנאצי לאנדאו. יוריסטן מעולה, שתקן וקר היה מהלך כשראשו שחוח במקצת, ויוצר רושם כאילו אינו מסתכל כלל בעיני הבריות. יותר משחיבבו את כשרונותיו כיבדום. פרק־זמן מסוים השתייך ד״ר לאנדאו ל„מפלגת גרוס״.

ולבסוף ייזכר כאן אחד, שהלך לעולמו בתחילת התקופה 1919—1939, ימים אחדים לפני תקומתה של פולין. הריני מזכירו כאן, כיוון שהשפעתו, או יותר נכון: השפעת כתביו, נתמשכה גם לאחר מותו ולא נשתכחה מקרב חלק של בני הנוער האינטלקטואלי. וטעם נוסף שאני מזכירו במקום זה היא העובדה, שמוצאו ממשפחה אדוקה בזבוזש, עיירה קטנה שבגאליציה המערבית. הוא היה חניך החדר ולבוש קאפוטה, ועל ערש מותו, כשהיה בן 51 שנה, המיר את דתו, או כפי שאמרו: המירו את דתו. שמו ו י ל ה ל ם פ ל ד מ ן. הוא לא גילה עניין במדיניות יהודית. דרכי נדודיו מן החדר ועד להמרת הדת, ממועמד לכתר הרבנות ועד היסטוריון פופולארי של הספרות הפולנית באותו זמן, מאוטודידאקט צנוע עד ל־ Chargé d'Affaires של ממשלת פולין הראשונה לאחר תקומתה ודווקא בברלין — נדודים אלה שברצון רב הייתי מעלה אותם על הכתב כתופעה רבת־עניין ובלתי־רגילה, אינם שייכים לתחום זכרונותי. אבל חיבורו על תולדות הספרות הפולנית וכתב־העת המצוין שלו „קריטיקה״, שיצא לאור משנת 1901 ועד שנת 1914, העלו אותו למקום נישא בעולמה הרוחני של פולין. בני הנוער היהודי שתו בצמא את דבריו, ובעיקר הבנות. הוא הטיל את מוראו על הסופרים הפולנים, כיוון שהיה לו עט חריף ושנון שירשה, כנראה, ממוצאו היהודי. סופרים אלה חששו למתוח עליו ביקורת, שכן בתחום הביקורת לא ידע פלדמן רחמים. פעם כתב פלדמן מחזה — סוג ספרותי שבו לא הצטיין — בשם „צ׳ין״ (צל), והגיעה שעתם של הסופרים הפולנים לנקום בו את נקמתם. בעניין מחזה זה התהלכה מימרה שאצטטה כאן בפולנית: Taki na Feldmana dzień, jaki jest jego cień (ובתרגום חפשי: יאיר יומו כאור צלו).

הוא היה איש־רוח טיפוסי של ההתבוללות עד גמירא, כלומר עד להמרת הדת. בדרך־אגב יוזכר כאן, שהרבה שנים קודם לכן הוציאה מקרבה יהדות פולין אדם דומה לו בקאריירה שעשה, אבל בקנה־מידה גדול יותר. אדם זה היה רציני יותר וגם בעל חשיבות גדולה יותר, ואילו פלדמן מעולם לא זכה להכרה מצד החברה הפולנית, ואף עזיבתו את מחננו לא הועילה לו כלום. קווי דמותו לא מצאו חן בעיני הבריות, ותמיד היה מוחזק אצל רובה של החברה הפולנית כ„ז׳יד״.

הדמות השנייה מוצאה מווילנה, וממשפחה אדוקה מאוד. אף בן זה של ירושלים דליטא המיר את דתו, ובתולדות יהדות פולין במאה התשע־עשרה היה אישיות מפורסמת, חיובית לעם הפולני ושלילית, לצערנו, לעמנו. בקי בספרות העברית ובלשונה, ואפילו היה ראשון שתירגם לעברית (בשנת 1842) את הפואימה של מיצקביץ „פאריס״ (הפרש), פואימה לא קלה מבחינה לשונית. שמו היה יודל, ולימים — יוליאן קלאצ׳קו. שלא כפלדמן היה קלאצ׳קו מוכר על־ידי החברה הפולנית, ולא עוד אלא שנעשה גם אחד מעמודי־התווך ומיוצרי הפילוסופיה המדינית של המפלגה הפולנית הקונסרבאטיבית, שהיתה מורכבת על טהרת האריסטוקראטים. יודל קלאצ׳קו מווילנה נעשה איפוא הארדיכל של הפילוסופיה הפולנית השמרנית־האריסטוקראטית והמדינית־הסוציאלית.

כלום אין אנו אומה מעניינת?

ונשאלת השאלה: האם היתה למתבוללים שלנו בקראקא, בגאליציה המערבית ובשלזיה, משענת רחבה בציבור האינטלקטואלים היהודים? על שאלה זו יש להשיב, שאמנם בתחילת המאה התשע־עשרה היתה להם משענת כזו, אלא שבמרוצת הזמן היא הלכה ונתרופפה. ואולם גם בתקופת 1919—1939 היו להם כמה עמדות, שנחשבו בעיניהם כעמדות ש ל ה ם. וקודם־כל: בני־ברית. שנים מרובות שימשה בני־ברית מבצר ההתבוללות בקראקא אבל היא לא יכלה לעמוד בפני רעיון השאיפות הלאומיות שחדר לאט־לאט גם אליה, בזכות אנשים כד״ר שמעון פלדבלום, שזמן

רב עמד בראש התאחדות בני־ברית „סולידאריות" בקראקא. יתירה מזו: אפילו נשיאי בני־ברית הפו־לנית הכללית בהיקפה המדיני, ד״ר ליאון אדר ולאחר מכן ד״ר לודביג רוטלר, הרכינו לאט לאט את ראשם בפני תנועת התחיה היהודית, אף־על־פי שהרכנת־ראש זו לא היתה יתירה על המידה. ובשנת 1939 — כמה גדולים תעתועי הגורל! — הוטל על הציוני, כותב השורות הללו, להביא את המשלחת של שני מנהיגי „בני ברית", שני מתבוללים מובהקים כד״ר לודביג רוטלר וד״ר פרנס מלבוב, בפני מנהל משרד הפנים, כדי לדרוש את ביטול הפקודה בדבר פיזור „בני ברית". צא וראה עד היכן הגיעו הדברים: אפילו „בני ברית" על מסורת ההתבוללות שלה שוב לא היתה נאמנת על המשטר האנטישמי.

מבצר קטן שני של ההתבוללות בקראקא היה „קלוב הלו־חמים" (איני זוכר עכשיו אם היה לו לקלוב זה האומץ לכלול בשמו גם את המלים „לוחמים יהודים"). במבצר זה היו מתכנסים אינטלקטואלים מבני הדור הצעיר וממשיכים במ־סורת ההתבוללות. אבל הדבר לא עלה בידיהם. נציגה של קבוצה זו, ליאופולד ספירא, הציג את מועמדותו לסיים הפולני בקראקא בשנת 1935 ונכשל. נכשל לחלוטין.

מבצר שלישי קטן של התבוללות היה האיגוד האקדמאי „זידנוֹטשניה". כל שלושת המבצרים האלה לא נודעה להם חשיבות מבחינה חברתית, אבל כיוון שהממשלה ראתה בעין יפה איגוד אקדמאי זה משום שלא בא בדרישות ובת־ביעות, טבעי הדבר שהשלטונות בחרו בו כבאמצעי־עזר למאבק עם הרעיון הלאומי. בזה היה טמון כוחו של האיגוד, כוחה של אבן־נגף.

רעיונה הגדול של ההתבוללות, רעיון השליחות המוסרית בין הגויים, לא נחשב בעיני המתבוללים שלנו. הללו לא ידעו אלא התבוללות סתם, לשם נוחיות, וערכה של זו בערים הבינוניות שבגאליציה המערבית נמדד במידת רצונו של הסטארוסטה; רצה — היה המתבולל קרוב למלכות, לא רצה — לא היתה יותר אידיאולוגיה כזאת. בעיירות הקטנטנות — כבר הזכרתי זאת — קיבלה ההתבוללות צורה טראגית יותר; היא לבשה צורת קאפוטה ושום קשר לא היה לה עם התרבות הפולנית. כל כולה — חנופה פוליטית.

מתנגד קשה ומר לתנועתנו הציונית היה ה„בונד". ודאי, מחיצות בין מפלגות הן תופעה מוצדקת, ולכל מפלגה ניתנת הזכות ללחום על צדקת רעיונה והשפעתה. אבל נשאלת השאלה אם מפלגות מכירות בזמנים ובבעיות, שבהם יש הכרח לראות את עניין הכלל. אכן, במובן זה לא היתה בינינו לבין ה„בונד" מחיצות סתם אלא תהום ממש; לא היה שום גשר, שום בעיה ושום זמן בלתי רגיל שיקשרו את ה„בונד" בהסתדרויות יהודיות אחרות. אף־על־פי־כן היה מקרה אחד, יוצא מן הכלל, בגאליציה המערבית וב־שלזיה. היה זה בשנת 1919, בקדחת משבר המהפכה והתק־וות הגדולות שתלינו בקשר לחוזה ורסאי ופולין החדשה, הכינונו קריאה ומצע של תכנית להגנתו של המיעוט היהו־די, וסבורני שאותה שעה חתמו מנהיגים חשובים של המפ־לגה היהודית הסוציאליסטית (ז׳.פ.ס.), ה„בונד" שלנו לאחר מכן, על הקול־קורא המשותף. אם זכרוני אינו מטעני, היה מקרה זה אחד ויחיד של שיתוף־פעולה מצד מפלגה זו עם מפלגות אחרות בתחומנו.

וכמה וכמה טעמים היו לתהום זו שנפערה בין ה„בונד" לבין התנועה הציונית בכלל. ולא אמנה כאן אלא שני טעמים בלבד הנראים לי חשובים ביותר; האחד והוא מעלתו של ה„בונד", והשני — חסרונו האורגאני. מעלתו של ה„בונד" היתה בכך, ששימש תנועה אידיאולוגית, בעלת שאיפה לס־דר־עולם חדש ויסודי לפרוליטאריון היהודי, שזוהה אצלו עם העם היהודי. כבר משנת 1897, משעה שנוסדה התנועה הציונית, לחם ה„בונד" בתחום זה. בקווים כוללים ניתן לומר, שהיו שלוש תנועות, שביקשו להשיב על שאלת קיום עמנו: הציונות באמצעות ארץ־ישראל, ה„בונדיזם" באמ־צעות ה„דואיזם", כלומר: מין אוטונומיה תרבותית מקו־מית על־פי מושגי ה„בונד" בחברה סוציאליסטית, והתנועה השלישית היא התנועה האורתודוכסית — באמצעות האמו־נה בביאת המשיח ובחיי יום־יום על־פי התורה כדי להיות ראויים לבואו. והנה מעלתו של ה„בונד" היתה בכך, ששימש רעיון גדול של הצלת העם היהודי באמצעות הסוציאליזם. דבר זה עורר כבוד אצל כל מתנגדיו, אלא שההבדל האידי־אולוגי העמוק בין פתרון טריטוריאלי של השאלה היהודית באמצעות הציונות לבין הפתרון האֶטריטוריאלי של הקיום היהודי באמצעות הבונדיזם הקשה מאוד על ההבנה ההד־דית. ואילו חסרונו של ה„בונד" נעוץ היה בכך, שהוא נת־ארגן ונתגבש ככת, כעם לעצמו, ולא רצה להכיר שאף הוא אינו אלא חלק של העם היהודי ההיסטורי. לפיכך לא היה דבר שיקשר אותנו עם ה„בונד", לא קשר שבהיסטוריה יהודית, לא אמונה ומסורת יהודית, לא לשון עברית, ולא געגועים על חיי מדינה משלנו במולדתנו העתיקה — בקי־צור, שום דבר חוץ מן השם יהודי וחוץ מדרך קצרה שב־התפתחות התרבות היהודית, שמצאה את ביטויה בלשון אידיש. לפיכך עלו בתוהו גם כל הנסיונות שנעשו מצד הסתדרותנו הארצית להקים עם ה„בונד" גשר־ארעי לפחות, ולוּ רק לשם מלחמה באנטישמיות. שה„בונד" בסביבתנו לחם בהסתדרותנו הארצית — תופעה זו היתה טבעית; היינו בדרך־כלל תנועה אזרחית, ואילו ה„בונד" היה תנו־עה מארכסיסטית. מכאן שלא היה שום גשר וקשר. אלא שה„בונד" הפליג בדרכו כל כך, שמעולם לא מצאנו אצלו אוזן קשבת לנסיונות של פעולה משותפת אפילו עם מפלגת פועלי־ציון, שאף היא היתה סוציאליסטית (להלן נצביע על כמה מקרים יוצאים מן הכלל בפרק על הפארלאמנטאריזם). איגוד של עובדים ביאפאן קרוב היה לו ל„בונד" יותר מהס־תדרות העובדים בארץ־ישראל. משום כך אמרתי, שה„בונד" היה בבחינת „יוצא מן הכלל". ומתכוון אני לא לכלל בלבד כתופעה טבעית אלא גם למשמעותו המיוחדת של כלל ישראל.

יש שה„בונד" במלחמתו כנגד הציונות הגיע לכך, שהיה טובע כתובות כגון „ימח שמם", שהוכתמו על בתי יהודים בקראקא באמצעות אנשי נטורי קרתא משלנו. כך, למשל, „הונצח" כרוז של בונדיסטים כנגד ייסוד האוניברסיטה העברית בשנת 1925 ומאמרים על אימפריאליזם ציוני־בריטי, שעה שאפנדים ערביים חשוכים אירגנו פוגרומים ביהודים יושבי חברון וצפת. אבל מקרים אלה היו יוצאי דופן. על־פי־רוב הלך ה„בונד" בדרכו. המציאות מסביבו לא היתה קיימת בשבילו.

מבחינה פורמאלית לא היה קיים אצלנו ה„בונד" בשנת 1919. ההיסטוריה שלו — תחילתה בסקציה צנועה בתוך המפלגה הפולנית הסוציאליסטית. מזו צמח הז׳.פ.ס., כלומר המפלגה הסוציאליסטית היהודית, ואף היא בתוך המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, ורק אחר־כך נתארגן הז׳.פ.ס. כמפלגה עצמאית. בשנים הראשונות לתקומתה של פולין התקשרה הז׳.פ.ס. עם ה„בונד" שבפולין הקונגרסאית כחלק אינטגראלי שלו ובקצת אוטונומיה. מה שאנו הציונים הכ־לליים לא עלה בידנו לעשות במשך עשרים שנה לאיחוד קבוצותינו בשלושת המחוזות של פולין, עשה ה„בונד", והיה זה סימן־היכר לבשילותו האורגאנית. מובן שה„בונד" ניסה לשתף פעולה עם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, ואולם אהבה זו לא היתה על־פי־רוב אלא חד־צדדית. בבחי־רות לסיים לא יצא אף פעם הפ.פ.ס. עם ה„בונד", ויותר שביקש ה„בונד" להטעים אצלנו בעיות של אוטונומיה יהו־דית תרבותית, נעשה פחות נעים למפלגה הסוציאליסטית הפולנית. מפלגה סוציאליסטית פולנית זו היתה עצמה לאו־מית, ואפשר לאומנית, וחוץ מזה נשארו בה כמה וכמה מנ־היגים סוציאליסטים יהודים, והללו כרגיל — ולהבדיל מן הי־בסקציה שבתנועה הקומוניסטית — הסיתו את המפלגה כנגד ה„בונד". יצא, איפוא, שבאחד במאי, היום שבו הוט־עמה כל כך הסולידאריות של הפרולטאריון במשפט האחרון של ה„מאניפסט" לקארל מארכס, לבשה סולידאריות זו צורה מיוחדת. הפ.פ.ס. יצא בהפגנה משלו וה„בונד" בהפ־גנה משלו, אבל יחד — חלילה. ואפילו בתהלוכה ההפ־גנתית שנערך ביום זה לפסלו של אדם מיצקביץ׳ בכיכר המרכזית, ברינגפלאץ, צעדו שתי המפלגות החברות בריווח ניכר. כך נקבע הנוהג עד לשנת 1939. ודבר המובן מאליו, שמפלגת פועלי ציון ראתה הכרח לעצמה לארגן הפגנה משלה ומיצעד משלה. אבל בסופו של דבר היה ה„בונד", כמובן, בעל־הברית הקרוב ביותר של המפלגה הסוציאליס־טית הפולנית.

מה היה כוחו של ה„בונד" בשטחנו? לעולם לא עלה בידו להשיג מאנדאט בפארלאמנט הפולני. היה לו נציג במועצת הקהילה, נציג במועצת העירייה, ורק בשנת 1938, כשגדלה הקוניונקטורה שלו מחמת חוסר התוצאות שבשיטות קודמות של מדיניות יהודית, השיג שני מאנדאטים במועצת עיריית קראקא. היה זה ביטוי לכוחו הפוליטי בעירנו.

השפעתו של ה„בונד" אצלנו היתה גדולה על כמה מיהודי „האיגודים המקצועיים". הוא גם נתן את חלקו בקיום התר־בות היהודית על־פי דרכו והבנתו. בנוער האקאדמאי היה לו תא מאורגן כהלכה, אבל, כפי שכבר ציינתי בשעה שהז־כרתי את ההסתדרות האקדמאית היהודית „אוגניסקו", קיבלו תמיד הקבוצות הציוניות רוב מכריע בבחירות להסתדרות זו. כוחו האמיתי של ה„בונד" אצלנו, אף־על־פי שהיה מי־עוט קטן הן בקראקא והן בטארנוב שגם שם היה מאורגן יפה, היה בכך שעמדו לו כמה וכמה מנהיגים מסורים מאוד, ופעמים גם מוכשרים מאוד.

שמורה בזכרוני דמותו של נציג ה„בונד" ד״ר מיכאל שולדנפריי השקט והמתון, אף־על־פי שדמות זו לא היתה טיפוסית כל כך ל„בונד". היום הוא פקיד גבוה במי־ניסטריון המשפטים בווארשה (בנו, פאטריוט ישראלי נלהב, יושב בחיפה).

נואם סאלוני היה ד״ר יעקב ברוס, ואילו תוע־מלן מלהיב באסיפות־המונים היה יונה בלום. אילו חי בלום בזמן כיבוש יריחו, יש להניח שקולו היה מבקיע את חומות העיר. מכל מקום, בהתקפות שיצא כנגד הציונות היה כרוח סערה, אלא שלא יכול היה לעקור אילן חזק זה ששמו ציונות, ואפילו באותו פרק־זמן. ד״ר ישעיה (שייע) פנסטרבלאו היה אדם שהיה שרוי תמיד במצב רוח מרומם, מוכן ומזומן להשמעת בדיחות, וכל קרבן לא היה יקר בעיניו לטובת מפלגת ה„בונד". ד״ר הנריק שרייבר — היה שייך לאותם האנשים, שבשבילם היה הבונדיזם דוגמה ממש. ד״ר איגנאצי אלכסנדרוביץ׳, ד״ר ווילהלם אלכ־סנדרוביץ, ד״ר עמנואל שרר וד״ר יפה נמנו עם עמודי־התווך התיאורטיים של ה„בונד" בסביבתנו; אנ־שים בעלי סבר־פנים רציני ושקועים במדע הכלכלה. הם היו סופריו של ה„בונד". אם משהו במציאות לא הלם את תורתם, הרי הפגם היה במציאות אבל לא בתורתם. ד״ר איגנאצי אלכסנדרוביץ׳ משמש היום פרופיסור באחת האו־ניברסיטאות הקטנות שבעיר ניו־יורק. ד״ר עמנואל שרר ישב עמי במועצה הלאומית הפולנית בלונדון בשלב השני של מלחמת־העולם השנייה. לא אחת ניתנה לי ההזדמנות לקבוע, שלפי פעולותיו שייכים אנו לשני עמים שונים. היום הוא הכוח המניע של הניאו־בונדיזם בארצות־הברית ועור־כו הטוב של ירחון רציני אנטי־ציוני בשם „אונזער צייט". ואחרון אחרון ד״ר ליאו פיינר, חברי למקצוע המש־פטים, אחד הקצינים של הבונדיזם בסביבתנו אבל לא מפקד גדוד. מזכיר אני אותו כאן במיוחד, שכן בשעה שפרץ הריב במחתרת ה„בונד" בווארשה ובפולין בכלל נהיה לגנראל. הוא גדל ועצם וזכויותיו גדלו. לא פעם קראתי בלונדון את דו״חותיו החשאיים חתומים בכינוי. הוא נפטר בלובלין ב־1945, בתחילת המשטר החדש של פולין.

הזכרתי במיוחד כמה וכמה מנהיגים של ה„בונד", מאחר שהם עוררו יחס של כבוד לקבוצה הבונדאית. לנו הציונים

קשה היה לפעמים לכבד את שיטותיו ודרכיו של ה„בונד", ולעתים קרובות הוטל עלינו להשיב כנגד שנאתו העיוורת את הציונות לא בגינוי בלבד אלא גם בשנאה.

הרבה מן המנהיגים הבונדאים לשעבר, היושבים עתה בארה"ב, שינו את דעתם בנוגע למדינת ישראל, אבל לא מעטים מהם הולכים עדיין בדרכיהם הישנות. לפלא הדבר כמה גדול עוורונו של פקוח־עינים. הם עדיין מצפים. סבורני שטוב יהא אם לא אזכיר למה הם מצפים. אני מאמין באמונה שלמה שתוחלתם תהא תוחלת־שווא.

ואילו בפרט אחד, מבחינה ארגונית, היה ה„בונד" דומה בכל זאת ל„אגודה". שניהם קיבלו מן התנועה הציונית את ההיקף הארגוני הבינלאומי. תחילה סירבה האגודה לייסד הסתדרות בינלאומית משלה ולא עוד אלא שהאשימה בכך את ההסתדרות הציונית, אבל אותה שעה היא עצמה הקימה הסתדרות עולמית לתנועתה. מצד אחר, גם דעתו של ה„בונד" היתה תמיד, שהסתדרותו בסיס וקיום לה אך ורק בתחומיה של כל מדינה ומדינה, אבל לא בהיקף בינלאומי. אמנם ה„בונד" השתייך לאינטרנאציונאל הסוציאליסטי ה־שני, אבל הוא כשלעצמו לחם ברעיון של אינטרנאציונאל משלו. עכשיו, לאחר ההרס והחורבן הגדול של בית ישראל, שבהם הושמדו גם מיטב כוחותיו שבפולין, החליט בכל זאת ה„בונד" להקים משארית הפליטה שלו בכמה ארצות הסתדרות עולמית משלו. מטעמי בושה עדיין מתקראת אצ־לו הסתדרות זו בשם ועד־תיאום, אבל כינוי זה אינו אלא הסוואה להסתדרות עולמית ממש, המקיימת את כינוסיה העולמיים.

4. תפקידן של גאליציה המערבית ושלזיה בחיים היהודיים והכלליים שבפולין

לא היינו אלא פינה בבניין הגדול, שנכללו בו יותר מש־לושה מיליונים של יהודים וקרוב לשלושים וחמישה מיל־יונים של אזרחי המדינה. כיהודים פולניים היינו קשורים קשר הדוק בענייני היהודים שבכל שטחי המדינה, וכציונים — בתנועה הציונית שבפולין. כציונים כלליים שקדנו על הגברת כוחה של התנועה הציונית במדינה זו, וכאזרחי המ־דינה גילינו עניין בכל תחומי החיים שבה. וכאן מקום לבוא ולשאול: כלום נודע לה להסתדרותנו הארצית איזה תפקיד שהוא בחיים היהודיים והכלליים שבמדינה, או אפשר שלא היינו אלא כת לעצמה, שאופקיה מצומצמים ובעיותיה אגו־צנטריות?

יש לקבוע, שאמנם נודע להסתדרותנו הארצית כוח רצון לחרוג ממסגרתה המצומצמת ולעלות על דרך המלך של החיים היהודיים והאזרחיים שבמדינה. ביקשנו ככל האפשר לטבוע את חותמנו על חיים אלו, ולפיכך אחרוג אף אני בתיאור זכרונותי מגבולותינו המצומצמים ואשתדל להב־היר תפקידנו בהשתלשלות העניינים שבכל המדינה כולה. סבורני שבלא העמדת תפקיד זה על בימת חייה של כל המדינה, היתה לוקה הרצאת־הדברים האובייקטיבית.

לא אחת שאלתי את עצמי: מניין נבע כוח רצון זה שנת־גלה בקראקא השקטה? מניין שאיפה עזה זו למלא תפקיד גדול יותר מיכולתם של יהודי גאליציה המערבית ושלזיה, שמספרם היה מועט לערך? איני יודע אם התשובה שהשי־בותי לעצמי על שאלות אלו נכונה היא, מכל מקום אכלול אותה בצרור זכרונותי אלה.

מסורת מדינית גדולה היתה לה לקראקא בחיי פולין קודם התקופה היאגילונית. בתקופה היאגילונית הועבר המר־כז המדיני לווארשה, אולם תחת שלטון אוסטריה שוב נודע ערך מדיני חשוב לקראקא כמרכז השאיפות לעצמאות מדי־נית פולנית. תנועת השחרור הפולנית בחבל זה של פולין לשעבר היתה החזקה ביותר לעומת כוחה של תנועה זו בח־לקים הרוסיים והפרוסיים של המדינה. והנה לאחר שנת 1918 נעשו לפתע קראקא וסביבתה פרובינציה נטולת חשי־בות מדינית מיוחדת. מצב זה עורר בקרב הפולנים שב־קראקא והסביבה רגשי התקוממות, והם התחילו לאגור כוח מדיני, כדי לשוב ולזכות באותה חשיבות שבתפקיד שנודעה להם בעבר, ואפילו בחלק בלבד מחשיבות זו. שאיפה זו נתגלגלה, כמובן, גם לציבור היהודי שבחבל־ארץ זה, שדרך מחשבתו ורגשותיו היו על־פי מושגים, רציות ושאיפות פולניות.

אבל גם יסוד יהודי ספיציפי סייע לרצון החריגה מן המ־צב שנוצר. הרי גם ליהדות קראקא היתה מסורת מפוארת, והנה נקודת־הכובד עברה לפתע גם ממנה אל המוני היהו־דים בפולין, שנתרכזו במרכז המדינה והתחילו טובעים את חותמם על המדיניות היהודית ועל מהלך־המחשבה היהודי. בפרק־זמן של יותר ממאה שנים לא היו להב ליהודי פולין שבסביבתנו, ובפרט בקראקא, שום קשר עם יהודי פולין הקונגרסאית, והחשיבות היתרה שלבשה לפתע וארשה שימשה אף היא גורם פסיכולוגי, שעורר אותה התמרדות פנימית, שהיתה נחלתו של הציבור הפולני.

ממקורות פסיכולוגיים ומדיניים אלה ניזונה גם שאפנותה של הסתדרותנו הארצית למלא תפקיד נכבד יותר בחיים הכלליים, ואין ספק שהסתדרות זו היתה הגורם החשוב ביותר בסביבתנו. אכן, בשאפנות יוצרת זו אתה מוצא הס־בר לתופעה משום מה חוזרת ונשנית נעימה של ביקורת עצמית בדינים־וחשבונות שלנו לועידותינו הארציות, אף־על־פי שהישגינו הציוניים היו לערך גדולים יותר מאותם שבחלקי פולין האחרים. מבחינה פסיכולוגית שימש אותו חוסר קורת־רוח עצמית כוח מפעיל ומדרבן לריכוז כל המאמצים, כדי שנוכל לעמוד באותו מבחן של תפקיד שנ־טלנו על עצמנו. להלן נראה, ששאפנותנו יש שגרמה גם לתגובה לא־ידידותית מצד וארשה כנגד קראקא, ולימים עוררה תגובה זו תגובה־שכנגד מצד קראקא. ואף־על־פי שהכרח היה לה לקראקא בתור מיעוט קטן לילך בדרך אחת עם היהודים שבחלקי פולין האחרים, אף־על־פי־כן הלכה בדרך משלה, כפי שיוברר בפרק הדן בפארלאמנטא־ריזם שלנו. אבל מתיחות זו של פעולה ופעולה־שכנגד, של

יחס הביטול מצד ורשה ועמידתה הגאה של קראקא, גרמה גם לליקויים שבתכסיס מצד מנהיגים יהודים אחדים, ולא בוורשה בלבד אלא גם בקראקא.

לאחר דברי־הסבר אלה על רקע הבעיה, הבה ונפנה עתה אל תחומים קונקרטיים, מעט מהרבה, שבהם ביקשה הסתדרותנו להבליט את תפקידיה החשובים יותר. בעניינים היהודיים שאפה הסתדרותנו בהתמדה להביא לידי איחוד מלא בין שלושת הוועדים המרכזיים של ההסתדרות הציונית בוורשה, לבוב וקראקא. ומסבך העניינים המדיניים־הכלליים ברצוני להתעכב על שלוש בעיות אלו: (א) תפקידם של הסתדרותנו ושל התושבים היהודים שבגאליציה המערבית ובשלזיה במאבק היהודי הפארלאמנטרי למען פולין ולמען שלומה וטובתה של יהדות פולין; (ב) תפקידה של הסתדרותנו בניסיון הידוע שנעשה בדבר הבנה הדדית בין ממשלת פולין בראשותו של ולאדיסלאב גראבסקי בשנת 1925 לבין יהדות פולין, ניסיון שנקרא בתולדותיה של יהדות פולין בשם „אוּגוֹדה״ (הסכם); (ג) עמדתה של הסתדרותנו בתקופה האחרונה למאבק עם מדיניות הנישול האנטי־יהודית של פולין, שהתנהלה על־ידי ממשלת סקלאדקובסקי־בק בשנים 1938—1939. תקופה זו תישאר בתולדות יהודי פולין בשם תקופת האֶבאקוּאציוניזם.

דבר המובן מאליו, שלא אבוא לתאר כאן את תולדותיו של הפארלאמנטריזם היהודי בפולין המחודשת. נושאי הוא מוגבל ועניינו תפקידן של גאליציה המערבית ושלזיה בפארלאמנטריזם היהודי שבפולין. אבל כדי לעמוד על טיבו של תפקיד זה ועל מידת השפעתו על הפארלאמנטריזם היהודי בפולין, חייב אני תחילה לתאר את הרקע הכללי ואת גבולותיו של הניסיון שנעשה מצד הסתדרותנו להשפיע על מהלך המאורעות, אף־על־פי שהסתדרות זו לא היתה אלא מיעוט קטן מכלל כוחותיה של יהדות פולין.

שש פעמים בחרו תושבי המדינה בפארלאמנט שלהם במשך תקופת עשרים השנה שבין 1919 ו־1939: ב־1919, 1922, 1928, 1930, 1935, ובסוף 1938. מידת תנודתה הפוליטית של האוכלוסיה היהודית במדינה זו ניתן לקביעה על־פי תנודתה של הנציגות היהודית בששת הפארלאמנטים הפולניים הללו.

הפארלאמנט הראשון לא הורכב מסיים ומסינאט אלא מסיים בלבד, והיו בו 13 יהודים עם שני צירים ממונים מגאליציה המזרחית, שכן באותו פרק־זמן לא נכלל חבל־ארץ זה במדינת פולין אלא היה נתון לשלטונה האדמיניסטראטיבי של המדינה.

בפארלאמנט השני קפץ ועלה מספרם של הנציגים היהודים ל־47 — מספרם הכללי של צירי הסיים הגיע ל־444, ומספר הסינאטורים ל־111 — וממספר זה של 47 צירים היו 35 צירים לסיים ו־12 סינאטורים. לאחר שנים אחדות ירד מספרם של הנציגים היהודים לסיים השלישי עד כדי יותר ממחצית בהשוואה לסיים השני. מ־22 צירים יהודים היו 16 צירים לסיים ו־6 לסינאט (ובכללם גם שלושה יהודים מטעם הרשימה הפולנית של הגוש הלא־מפלגתי ב. ב. ו. ר.). ירידה גדולה יותר במספרם של הנציגים היהודים חלה בסיים הרביעי, שהיו בו 11 צירים יהודים בלבד, ובכללם שלושת הצירים לסיים והציר האחד לסינאט מטעם הרשימה הפולנית, שכבר הזכרתיה בקשר לסיים השלישי, הוא הסינאטור היהודי היחיד בסיים הפולני הרביעי (אשר מנדלזון). קצב ההידרדרות נעשה מהיר יותר בסיים החמישי, שהיה הסיים הראשון על־פי החוקה הפולנית החדשה ועל־פי סדרי הבחירות החדשים. בסיים זה היו ששה צירים יהודים בלבד, מהם ארבעה נבחרים ושני סינאטורים ממוּנים (פרופ׳ שור וי. טרוקנהיים). ירידה זו לערך מורגשת בסיים הששי והאחרון, שהיו בו שבעה צירים יהודים בלבד — 5 צירים נבחרים לסיים ושני סינאטורים ממונים. כך מצטיירת התמונה הסטאטיסטית של התנודות.

ומה היה מספרם של הצירים מגאליציה המערבית ומשלזיה בששת הפארלאמנטים הללו?

בפארלאמנט הראשון, השני, השלישי, הרביעי והששי נבחר מגאליציה המערבית נציג אחד, ובסיים בלבד (מקודם ד״ר טהון, ולאחר מכן — כותב הזכרונות הללו). ד״ר יהושע טהון היה ציר לסיים הראשון, השני, השלישי והרביעי, וכותב הזכרונות הללו — ציר לסיים הששי, כלומר האחרון לפני מלחמת־העולם השנייה. בסיים השני והרביעי היו גם נציגי ה„אגודה״ שנבחרו מז׳שוב: פייביש סטמפל בסיים השני ור׳ אהרן לוין בסיים הרביעי. לסיים החמישי לא היה לה לגאליציה המערבית שום נציג, מאחר שאותה שעה החרימה הסתדרותנו את הבחירות. ד״ר טהון לא הציג את מועמדותו כלל, ואילו ליאופולד ספירא, נציגה של מפלגת הממשלה הפולנית ב. ב. ו. ר. נכשל בבחירות לחלוטין.

בסינאט של חמשת הפארלאמנטים האחרונים לא היה לגאליציה המערבית שום נציג נבחר. אמת, פעמיים שימשו סינאטורים יהודים מגאליציה המערבית — מ. דייטשר וי. באומינגר — אבל הללו לא נבחרו מחבל־ארץ זה.

והמסקנה ברורה. אם מצד אחד אנו נותנים את דעתנו על מספר צירי הסיים והסינאט בששת הפארלאמנטים הפולניים, ומצד אחר אנו רואים שסביבתנו יוצגה על־ידי ציר אחד או לכל היותר שניים, הרי לא קשה להבין שמבחינת מספר הנציגים נמצאנו במצב עגום מאוד. במדיניות, ובפרט במשטר דימוקראטי, הכמות כמוה כמעט כאיכות, ואף־על־פי־כן נודעה לנו השפעה על כל השאלות החשובות של הפארלאמנטריזם היהודי, כפי שנראה להלן. ואם יבוא הקורא וישאל: כלום אין בזה משום סתירה לדעותי, אשיב: לאו, לפי שבמצב מסוים יש שגם האיכות היא בבחינת כמות. גורם זה שלהסתדרותנו היתה שיטה במדיניות הפולנית־יהודית, ואפילו תכסיסיה היו שונים, וכן העובדה שנציגה של שיטה זו בארבעת הסיימים ובשעת המאבק על בחירת השיטה הנכונה במדיניותנו היה אדם מכובד כל כך כד״ר

יהושע טהון, השפיעו על הדרכים האסטראטגיות שנקט הפארלאמנטריזם היהודי הפולני ועל תכניותיו, למרות ש־מספר נציגינו היה מועט לערך.

ולסיום פרשה זו של סטאטיסטיקה קודם שאני בא להי־דרש לגופם של דברים, הריני בא להעלות מסקנה נוספת. סוף־סוף ייצגה הסתדרותנו את התנועה הציונית הכללית בסביבתנו והיא היתה חלק מכלל התנועה הציונית במדינה. לפיכך יהא בזה משום עניין אם נראה את כוחה של הנצי־גות היהודית בששת הפארלאמנטים, בהשוואה לקבוצות אח־רות ולמעמדה של הציונות הכללית במדינה. וכיוון שהבחי־רות לפארלאמנט היו כלליות, הרי היתה בתוצאותיהן הש־תקפות יחסי הכוחות במדיניותנו הארצית.

מכלל שלושה־עשר צירים יהודים בסיים הראשון, ששה מהם היו ציונים ואחד היה יהודי־לאומי שנמנה עם אוהדי הציונות (ד"ר שלמה ויינציהר מבנדז'ין). בסיים השני, שכ־לל ארבעים ושבעה צירים וסינאטורים יהודים, היו שלושים ושלושה ציונים וד"ר ויינציהר הנ"ל. מבין שלושים ואר־בעה הציונים עשרים מהם היו ציונים כלליים. בסיים הש־לישי, שכלל עשרים ושניים צירים וסינאטורים יהודים, היו ששה־עשר ציונים, ובכללם שנים־עשר ציונים כלליים. בסיים הרביעי, שהיו בו אחד־עשר צירים יהודיים (וביניהם סינאטור ממונה אחד), ששה מהם היו ציונים שהשתייכו לתנועת הציונים הכלליים. בסיים החמישי, שהיו בו ששה נציגים יהודים ובסינאט שני סינאטורים ממונים, שלושה מהם היו ציונים ואחד קרוב לציונות (פרופ' שור). מבין שלושת הציונים הללו, או ליתר דיוק ארבעה — אם אנו מצרפים לכלל חשבון את פרופ' שור — היו שני ציונים "כל־ליים. בסיים הששי, כלומר האחרון, היו שבעה צירים יהודים ומהם שני סינאטורים. מבין שבעה צירים אלה, ארבעה מהם היו ציונים, ומכלל הארבעה — שלושה ציונים־כלליים.

סטאטיסטיקה זו מראה בעליל, שהכוח המכריע בחיים הפארלאמנטריים היהודיים היתה הקבוצה הציונית, ובתוכה הציונים־הכלליים. האוכלוסיה היהודית שבמדינה הביעה אמון למדיניותה הארצית של התנועה הציונית, ותנועה זו נטלה על עצמה אחריות גדולה. אמת, הבחירות לעיריות בשנת 1938 ובתחילת 1939 רמזו על מיפנה, אלא שעדיין אי־אפשר היה לראות מיפנה זה כעובדה מדינית, לפי שפר־צה המלחמה והנטייה הפרו־בונדאית לא ניתנה לה האפ־שרות לעמוד במבחן הבחירות הכלליות לפארלאמנט. במ־שך כל התקופה, חוץ מפרק־הזמן של הסיים החמישי, נמ־צאה קראקא במחנה של הרוב הציוני המכריע במאבקנו הפארלאמנטרי ובמדיניותנו הארצית.

ולגופה של הבעיה: מה היו שלבי ההתפתחות שבשיטת גאליציה המערבית במשך עשרים שנים אלו, הן מבחינה אידיאולוגית והן מבחינת התכסיסים הפוליטיים, וכיצד נת־עצם והלך מאבקם של נציגינו בארבעת הפארלאמנטים ה־ראשונים? אומר אני ארבעה פארלאמנטים, שכן בפרק־הזמן של הפארלאמנט הששי אין לדבר על שיטה כלל; כל דעתנו היתה נתונה לכיבוי הדליקה ולהצלת שאריתו של הקיום היהודי.

הבה ונפנה עתה על־פי הסדר לתקופה הראשונה שלאחר תקומתה של פולין ושל הסיים הפולני הראשון. שלוש הצ־הרות תשמשנה לי יסוד לדברי, שהקו המדיני־הפארלאמנ־טרי שלנו היה ביסודו אחיד למרות הפירוד הפנימי שבתחי־לת ארגונה של הנציגות היהודית בשלושת חלקי פולין, וליתר דיוק: בשניים בלבד — בפולין הקונגרסאית וב־גאליציה המערבית. שלוש הצהרות אלו הן: (א) הצהרתו של יצחק גרינבוים מיום 11 בנובמבר 1918 בשם הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין הקונגרסאית, כש־הועמד בראש המשלחת למפקד יוזף פילסודסקי; (ב) הצהרה שנייה, ואם נדייק בלשוננו: שלוש הצהרות שקראו יצחק גרינבוים, נח פרילוצקי והרב א. פרלמוטר בישיבה החמי־שית של הסיים הפולני הראשון מיום 24 בפברואר 1919, בשעת הוויכוח על נאומו המדיני הגדול של ראש הממשלה איגנאצי פאדרבסקי; (ג) הצהרה שלישית המונחת עכשיו לנגד עיני, והיא הצהרתו של ד"ר יהושע טהון בישיבת הסיים מיום 31 ביוני 1919, שבה נתקיים הוויכוח בדבר אישור חוזה השלום של ורסאי. מן הראוי להזכיר, ששלושת הקלובים היהודיים בסיים הפולני הראשון נתאחדו על דרך של „איחוד חפשי".

לא כאן המקום להביא את כל ההצהרות בשלמותן, אבל יש לציין שבהצהרתו הראשונה אמר יצחק גרינבוים בב־הירות:

'... אף אנו באמון מלא באים אליך (הכוונה לפילסודסקי) בתביעתנו. בעמדנו על אדמת הריפובליקה העצמאית וה־מאוחדת, בהכירנו בהכרח הקמתה המידית של ממשלה קו־אליציונית עממית ושל קריאת הקונסטיטואנטה של הרי־פובליקה, רוצים אנו שיחד עם השינויים בחיי הרפובליקה יחולו שינויים דימוקראטיים גם בחייהם של היהודים'.

ובהצהרתו השנייה בסיים מיום 24 בפברואר 1619 ביטא, גרינבוים באופן ברור יותר את יחסה החיובי של קבוצתו, שבראשה עמד, למדינה הפולנית:

'...קשר הדוק וסוברניות מלאה של מדינת פולין הם בשבילנו (היהודים) בבחינת אכסיומה מדינית, שאינה מניחה צל של ספק. כמיעוט לאומי אנו תובעים זכות לקיום עצמי או זכות לאוטונומיה. אנו פונים אליכם שלא תרחיקו שלושה מיליון אזרחים משיתוף־פעולה בבניין המדינה הפולנית. הבו לנו תנאי קיום, שכל יהודי פולני ברחבי העולם יוכל להת־גאות בהם ולומר: הנני אזרח פולני, ושום דבר במדינה הפולנית אינו זר לי'.

גרינבוים אמר את המשפט האחרון בלאטינית ועל דרך הפאראפראזה: Civis Polonus Sunet nihil civitatis Poloniae a me alienum pute.

אין מן הצורך לצטט את הצהרותיהם של פרלמוטר ופרי־לוצקי; הרי הללו הפליגו בהדגשת הפאטריוטיזם. הראשון לא דרש אלא זכויות דתיות, ואילו השני הטעים את ה־

'פאניות' (דאַאיקייט). בכוונת מכוון שתתברר מיד אצטט עכשיו קטע מהצהרתו של ד״ר טהון שהזכרתיה למעלה. כבר ארבעה חדשים קודם לכן, ביום 7 בפברואר 1919, הושיט ד״ר טהון את ידו לשיתוף פעולה לטובת המדינה בהצהרתו בסיים, שעה שנתקיים הוויכוח על הקמת הצבא הפולני ה־ראשון. אבל ביום 31 ביולי 1919 הוא מסר את גילוי הדעת הבא:

'...לא רחמים וחסד אני בא לבקש. תובע אני שוויון זכויות לעמי במדינת פולין. הריני מצהיר, שנתונים־נתונים אנו לך (הכוונה למדינת פולין). (הריני מצהיר) שאנו עומ־דים לשרותך ונאמנים לך מאוד, אבל אל תדחו אותנו מע־ליכם. אל תנקטו מדיניות של שלילה והרס. נקטו מדיניות של בניין ויצירה'.

מתוך הצהרות אלו, למרות שוני סגנונם, אנו רואים ש־תוכנן המשותף היה הושטת ידם של היהודים למדינה הפו־לנית ולעם הפולני. מן הצד היהודי התחילו, איפוא, באקורד משותף למרות הפילוג הארגוני בשורותינו. אותה שעה היתה שיטתה של גאליציה המערבית כשיטתה של פולין הקונגרסאית, אף־על־פי — וחוזר אני על כך — שנעימת הסגנון היתה שונה במקצת מחמת המסורת המדינית השונה שבין פולין הקונגרסאית ובין גאליציה. האופטמיזם היהודי והאמונה בצדק הובלטו ביתר שאת בתחילת הצהרתו של ד״ר טהון באותו יום, ב־31 ביולי 1919:

'...הנני מאמין בפולין. הנני מאמין — ואפילו ייראה דבר זה כפאטאלי — בכוכב־האושר של פולין. יודע אני שלא תמיד יקשיבו רוב בני האומה הפולנית לדבריהם של אותם הסבורים, שאפשר לבנות על דרך השלילה, שאפשר לדחוק הצדה שלושה מיליון יהודים...'

לא אחת נטל ד״ר טהון את רשות הדיבור באותו סיים ראשון, שנתקיים פחות משלוש שנים, ותמיד דיבר בהרחבה על ענייני היסוד של המשטר החדש במדינה שנתחדשה. הוא היה מתריע כנגד מוסד הסינאט, כנגד מינוי סינאטורים — אם בא לידי כך. יחד עם צירים אחרים, ובפרט עם יצחק גרינבוים, הוא השפיע על הכללתן של החלטות בעניין המיעוטים של חוזה השלום בוורסאי בסעיפים 95, 96, 109, 110, 111, 113, 115 ו־117 של החוקה הפולנית הראשונה, שנכנסה לתוקפה ביום 17 במארס 1921. והדבר לא היה קל, שכן ד״ר טהון נגע ברגישותה הידועה של האומה הפולנית, ובפרט בתחילת התקופה של עצמאותה המתחדשת. ואולם בשביל המיעוטים חשיבות מרובה נודעה לדבר, שהחוק הבינ־לאומי יהיה חוק המדינה, שכן בדרך זו יקל עליהם לעמוד על משמר קיומם של הסעיפים הנ״ל. זכות גדולה נתגלגלה איפוא לאיחוד החפשי הראשון של הצירים היהודים בסיים הפולני. אותה שעה שיתפה הסתדרותנו פעולה עם חברינו שבפולין הקונגרסאית. ולא היה זה שיתוף־פעולה פרוגרא־מאטי בלבד, אלא גם ארגוני, מאחר שגאליציה המערבית לא השתתפה בבחירות לסיים זה ברשימה משלה, אלא בר־שימה משותפת של ציונים מפולין הקונגרסאית וציונים מגאליציה המערבית, רשימת 'המועצה הלאומית היהודית הזמנית'. אבל אידיליה זו ב'ירח הדבש' של פולין הקמה לתחיה לא ארכה זמן רב.

ובסיכומה של תקופה ראשונה זו יש לקבוע, שגאליציה המערבית שימשה גורם פעיל מאוד בפארלאמנטריזם היה־הודי של הסיים הראשון (בגאליציה המזרחית לא נתקיימו שום בחירות לסיים זה, ושני המתבוללים לבנשטיין ושטיינ־הויז, שניהם אנשים מוכשרים מאוד, נכנסו לסיים בדרך של מינוי ועשו ככל האפשר כדי למרר את חייהם של אנשי המחנה הלאומי, ובצורה תרבותית, כמובן, כג'נטלמנים מת־בוללים).

בתולדות הפארלאמנטריזם היהודי שבפולין, אפשר שת־קופתו של הסיים השני מ־1922 עד 1928 היתה החשובה ביותר ורבת־ההישגים. פעולותיו של הקלוב היהודי הגדול היו רבצדדיות. הפעם נקרא קלוב זה בשם „קולו״, והיו בו 46 חברים מכל הזרמים, מהם 34 צירים לסיים ו־12 סינא־טורים. נח פרילוצקי בלבד לא השתייך ל'קולו' זה, כיוון שעל־פי רוב דעות החליט ה'קולו' שלא לצרפו על שום שניהל תעמולת־בחירות נפסדת.

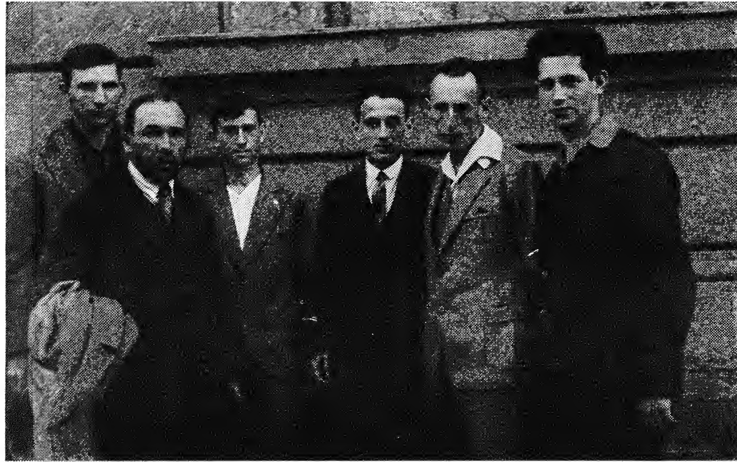
הזכרתי למעלה את האידיליה. אידיליה זו סופה שנתפו־ררה, אבל לפי שעה לא לחלוטין. בבחירות לסיים השני יצאה גאליציה המערבית ברשימה מיוחדת, וכבר לא בשי־תוף עם פולין הקונגרסאית ועם גאליציה המזרחית; האחרונה כבר השתתפה בבחירות לסיים השני. עצמאותה של גא־ליציה המערבית התחילה איפוא בפעולת הבחירות. וטעם לדבר, שבוואראשה נוצר גוש של מיעוטים, שלא גאליציה המערבית ולא גאליציה המזרחית סבורות היו שיש בו משום תכנית. ואם אמרתי שהאידיליה לא נתפוררה לח־לוטין, הרי זה משום שד״ר י. טהון ופייביש סטמפל בז'־שוב, הצירים לסיים מגאליציה המערבית, הצטרפו לאחר הבחירות ל'קולו' היהודי המאוחד יחד עם הצירים היהודים של גוש המיעוטים הלאומיים (17) ועם הרבה צירים יהודים מגאליציה המזרחית (15).

מה היה תפקידן המיוחד של גאליציה המערבית ושלזיה בשעת מאבקנו הפארלמנטרי בסיים הפולני השני? הווה אומר: ב„אוגודה״ (הסכם), שנחתמה ביום 4 ביולי 1925, ובעניין זה נודעה חשיבות מכרעת להסתדרותנו ולד״ר יהושע טהון, וכן לד״ר ליאון רייך ולד״ר הנריק רוזמארין מגאלי־ציה המזרחית. ואולם מוציא אני עניין זה של ה„אוגודה״ מפרק זה ומקדיש לו פרק מיוחד, שכן ראוי הוא שאייחד עליו את הדיבור לחיוב ולשלילה כאחד.

והערות אחדות לתפקידה של גאליציה המערבית בבעייה המרכזית של אותה שעה, והיא בעיית הגוש של המיעוטים הלאומיים, וכן לגידולה של האנטישמיות בפולין בחיי יום־יום ולמלחמתם של צירינו בתופעותיה, שכבר היה בהן כדי להבהיר כי ההצהרות הפאטריוטיות שניתנו בשעתן ושנזכרו למעלה לא היו אלא קול קורא במדבר. אמת, זמן קצר לאחר מכן, בתקופת כהונתו של ראש הממשלה פרופ'

הועד של ביה"ס התיכוני "תחכמוני" בקראקא
(הראשון היושב משמאל ר' שמעון באומינגר, יו"ר הועד)

מנהיגי תנועת עקיבא

מרכז הצה"ר

ועד צעירי וחלוץ "המזרחי", קראקא תרפ"ז

הגמנסיה העברית

התיאטרון היהודי בקראקא ברחוב בוכנסקה

קארל בארטל, חל במצב שינוי קל לטובה, אבל לזמן קצר מאוד.

לעניין גוש המיעוטים הלאומיים: קרוב לשלושים אחוזים מתושבי פולין היו מיעוטים לאומיים. כל אחד מהם היו לו מטרות משלו, אקטואליות ומאכסימאליות. מטרותיהם המאכסימאליות של האוקראינים, הגרמנים והרוסים הל־בנים היו טריטוריאליות, כלומר אירדנטיות, שכן כל אחד משלושת המיעוטים הללו גבל במדינה שנחשבה בעיניו כמ־דינת־אם: אוקראינה, רוסיה הלבנה וגרמניה. למיעוט היהודי לא היתה, כמובן, מטרה כזו. צפו, איפוא, על סדר היום, כרגיל בחיים המדיניים, בעיות אקטואליות, שהיו בעלות חשיבות למיעוטים. והבעיות האקטואליות היו: כיצד להגדיל את הנציגות בפארלאמנט, באמצעות חזית מאוחדת, על מנת לפרוץ את המניעות בסדרי הבחירות, וללחום לאחר־מכן, מתוך תקווה גדולה יותר ובאמצעות נציגות פארלאמנ־טרית חזקה יותר, על תביעותיהם הטריטוריאליות של המי־עוטים. מטרות משותפות אלו הביאו ליצירתו של גוש המיעוטים הלאומיים. יוזמו של גוש זה היה הגרמני ארווין האסבאך, ואולם הלוחם והמגשים היה יצחק גרינבוים. הגר־מנים בפולין עשו מה שעשתה גרמניה כמדינה, ומהם באה היזמה לעריכת קונגרסים בינלאומיים של מיעוטים לאומיים בקשר לחבר הלאומים בז׳ניבה, כדי להשתמש בקונגרסים בינלאומיים אלה לטובת גרמניה ולטובת המיעוטים הגרמניים ברחבי העולם. התנג־דותם של החוגים היהודיים לגוש המיעוטים הלאומיים בסיים השני התבססה על הנימוקים הבאים: ראשית, מחמת ההב־דלים העקרוניים שבין המיעוטים הטריטוריאליים לבין המי־עוט היהודי לא תהא לגוש המיעוטים השפעה בסיים גופו; שנית, גוש זה יתפורר לאחר־מכן בשעת הבחירות, לפי שהמיעוטים לא קורצו מחומר אחד ונטיותיהם המפלגתיות שונות מבחינה מעמדית ומבחינת הטעמת הדרישות הל־אומיות; שלישית, גוש המיעוטים עלול להביא לידי הת־נגדות מאורגנת ואחידה של כל העם הפולני וירחיק מעלינו אפילו אותן הקבוצות מבין העם הפולני הרוחשות לנו ידידות יחסית, ובפרט את המפלגה הפולנית הסוציאליסטית. וכיוון שלא ראי מדיניות הפנים כראי מדיניות החוץ, ימצא הרוב הפולני דרך כיצד לשבור את גוש המיעוטים ולהתנקם בגורמיו הראשיים, הווה אומר: גם הפעם ביהודים. לפיכך אין הדבר כדאי. נצחון מספרי זמני, שלא תהא נודעת לו אלא חשיבות יחסית, עלול להביא לידי מדיניות של שנאה פסיכולוגית מצד חלק גדול של האומה הפולנית.

וכדי למצות את הנימוקים בעד וכנגד הנני מטעים כאן ללא פניות, שחסידי גוש המיעוטים מצד היהודים השיבו על נימוקים אלה, שמדיניות השנאה של רוב בני האומה הפולנית כבר קיימת בלאו הכי, ואילו ויתור על נציגות יהודית חזקה יותר יחליש, בסופו של דבר, את סיכויי מאבקנו.

כך נצטיירה התמונה הכללית של הוויכוח האידיאולוגי, שנודעה לו חשיבות עקרונית ויסודית לשיטת מאבקנו המ־דיני בתור מיעוט גם במדינות אחרות.

בוויכוח זה עמדו להלכה רוב חברי האכסקוטיבה של הס־תדרותנו הארצית על צדם של אותם, שלא תמכו ברעיון גוש המיעוטים. אמנם כותב הזכרונות הללו השתייך למחנה התומכים ברעיון זה, אף־על־פי שהבעיה לא היתה קלה. שני הצדדים ידעו להעלות נימוקים חשובים, אבל בעיני הכריע המצב ששרר אז, וכבר אותה שעה ראיתי ראיה פסימית את עתיד עמנו בפולין מחמת נטיותיהם המדיניות של רוב בני העם הפולני. אבל כיוון שרוב חברי הסתדרותנו הארצית התנגדו לרעיון של גוש המיעוטים, לפיכך נטלתי חלק בהת־ייעצויות לייסוד גוש זה כמשקיף בלבד ובאורח זמני. למעשה פסחה הסתדרותנו על שתי הסעיפים, ומצב זה בא לידי ביטוי בעובדות הבאות: הסתדרותנו לא הצטרפה לרשימת גוש המיעוטים, ובבחירות לפארלאמנט יצאה ברשימה משלה, רשימת „ההתאחדות הלאומית של יהודי גאליציה המערבית״, שהיתה תערובת של שבע קבוצות. בראש הרשימה עמד ד״ר יהושע טהון, ובמקום השני — כותב הזכרונות הללו. ולמרות התנגדותה של הסתדרותנו לרשימת גוש המיעוטים, סופה שנצטרפה לרשימה הממלכתית של גוש המיעוטים. בקראקא היה גוש המיעוטים פסול מבחינה מדינית, אבל הרשימה הממלכתית של גוש זה היתה כשרה. וכשנבחר ד״ר יהושע טהון הן בקראקא והן מטעם רשימת המיעוטים, הוא בחר במאנדאט של קראקא, ובמקומו ברשימה הממ־לכתית של גוש המיעוטים בא גרמני. והיה זה ביטוי מובהק למצב של פסיחה על שתי הסעיפים ולאי־עקיבות.

בפרק הזמן הממושך של הסיים השני היה ה׳קולו׳ היהודי אחיד. בכך אפשר היה לראות נצחון יחסי, אלא שלאמיתו של דבר נתפרקו לעתים קרובות חלקיה ההיטרוגניים של אחדות זו על־ידי שהלכו בדרכים משלהם, ובפרט לאחר ה„אוגודה״.

נציגותנו בסיים השני קיימה פעולות רבצדדיות. אותה שעה התחיל המאבק לביטול ההוראות המיוחדות שבחוק ובמינהל, שהנהיגו הכובשים בפולין המחולקת; אותה שעה התחיל המאבק על איחוד מרכזי של הקהילות היהודיות בפולין ועל סמכות רחבה יותר; אותה שעה פתח האגף הימני והחשוב של הסיים לפולני במלחמה גלויה להגנת „נומ־רוס קלאוזוס״ ולקביעת שיעור של אחוזים בשביל הסטודנטים היהודים שבבתי־הספר הגבוהים. ביום 19 ביוני 1925 קיבלה ועדת התרבות של הסיים החלטה בעניין זה. באותו פרק־זמן החריפה הממשלה, בראשותו של ולאדיסלאב גרא־בסקי, את המלחמה הכלכלית ביהודים. היא קיימה משאל בין כל הסטודנטים שבפאקולטות של בתי־הספר הגבוהים שבפולין בדבר ה„נומרוס קלאוזוס״ וקביעת אחוזים לסטו־דנטים היהודים. מבין 36 פאקולטות בכל בתי־הספר הגבוהים שבפולין, הביעו 27 פאקולטות את דעתן החיובית בעד הנהגת ה„נומרוס קלאוזוס״ ובעד קביעת נורמה של אחוזים לסטודנטים היהודים, ואילו תשע פאקולטות בלבד תשובתן

היתה שלילית. השנאה ליהודים נתגבשה ביותר בפאקולטה לרפואה שבקראקא.

בכל המאבק הזה נטל חלק פעיל וחשוב ד״ר יהושע טהון. רושם גדול עשה נאומו שנשא בסיים ושבו יצא כנגד ממשלתו של ואלדיסלאב שיקורסקי, שראה בקהילות היהודיות פריבילגיום. ולאדיסלאב שיקורסקי היה גנרל, ולפיכך התקיף ד״ר טהון את גינוניו הצבאיים במדיניות. ובסערת המאבק עם ספסלי הגיטו לסטודנטים היהודים שבבתי־הספר הגבוהים כתב ד״ר טהון מאמר, שבו עודד את הסטודנטים היהודים והטעים שעמנו יצר ערכים חשובים מאוד כשישב בגיטו. בשעה שה׳קולו׳ היהודי עמד בחזית כנגד ה״נומרוס קלאוזוס״, כנגד קביעת שיעור האחוזים וכנגד קביעת ספסלי גיטו לסטודנטים היהודים, היו דבריו של ד״ר טהון מקוריים בתיאורם ההיסטוריוסופי ומלאי צער וכאב וכוונתם רצויה, אלא שהשאירו רושם קשה על חוגי המדינאים היהודים.

בחודש מארס 1928 נתקיימו הבחירות לסיים השלישי. הבה ונראה מה אירע לגוש המיעוטים בשעת בחירות אלו, שכן עניין זה שימש נקודה מכרעת בפארלאמנטאריזם היהודי בפולין.

ובכן בסיים השני נתפרדו חלקיו של גוש־מיעוטים זה, כפי שחזו מראש מתנגדיו. ואף־על־פי־כן נתארגן גוש של מיעוטים גם בשעת הבחירות לסיים השלישי, הגם בהיקף קטן יותר. בעוד גוש־המיעוטים הראשון הקיף כמעט את כל המיעוטים של גרמניה, אוקראינה ורוסיה הלבנה (מן המיעוט היהודי נכללה בו פולין הקונגרסאית בלבד), הרי הפעם הוקם גוש זה על בסיס צר יותר. כבר ביום 22 בינואר 1928 הוציא הגוש שחזר ונתארגן גילוי־דעת, חתום בידי נציגי החלקים של ארבעת המיעוטים הלאומיים. גאליציה המזרחית והמערבית שוב נשארו מחוצה לו. מפלגות השמאל מבין המיעוט הגרמני, האוקראיני והרוסי הלבן פרשו ממנו, וכך הוא נשאר מורכב ברובו הגדול מן הקבוצות הלאומיות של שלושת המיעוטים הללו, שבראשן עמדו ד״ר דמיטרו לויצקי מטעם האוקראינים, הסינאטור לשעבר ו. בוכדאנוביץ מטעם הרוסים הלבנים, ומטעם הגרמנים — הסינאטור ארווין האסבאך. וכן לא נצטרפו הפעם לגוש האוקראינים מגאליציה המזרחית, לאחר הקרע שחל ביניהם לבין היהודים בקשר לרצח פטלורה בידי שלום שווארצבורד, כמעשה נקם על הפוגרומים שאירגן. מי, איפוא, השתתף בגוש מצד היהודים? — הוועד הציוני המרכזי שבפולין הקונגרסאית, המזרחי וה״התאחדות״ שבחבל־ארץ זה, חלק מן הפולקיסטים בראשותו של שאבאד מווילנה, הוועד המרכזי של בעלי המלאכה היהודיים, קבוצה של דתיים לא־מפלגתיים בראשותו של הרבי מאלכסנדר וכן התאחדות הנשים היהודיות שבפולין הקונגרסאית. ההתאחדות המרכזית של הסוחרים היהודים בפולין הקונגרסאית נתנה לחבריה יד חפשית בנדון. והרי לפניך הרכב מגוון: הרבי מאלכסנדר, מצד אחד, ויצחק גרינבוים מצד אחר. אבל גם הסקטור היהודי היה צר יותר לעומת גוש המיעוטים הראשון. הגוש החדש נתקרא גוש טכני, ופירושו של דבר שהוא עצמו הוציא מרעיון המיעוטים את הרוח המדינית שבמאבק המשותף.

הרכב רופף זה של גוש המיעוטים אישר, כמובן, את הנימוקים האידיאולוגיים שהעלו כנגדו ההסתדרות הארצית שבגאליציה המערבית ובשלזיה וכן גאליציה המזרחית בשעת הבחירות לסיים השני.

עכשיו שהבהרנו את המצב בבעיה המכרעת של הבחירות, יקל עלינו להשיב על שאלת פעולותיה של הסתדרותנו בשעת בחירות אלו. והרי מה שאירע: הסתדרותנו באה בדברים עם ההסתדרות הארצית של גאליציה המזרחית, ושתיהן יצרו רשימה משותפת (מס׳ 17) שנקראה בשם ׳התאחדות המפלגות היהודיות שבפולין קטן׳. ובכן, בבחירות לסיים הראשון שיתפה הסתדרותנו פעולה עם הוועד המרכזי שבווארשה, בבחירות לסיים השני היתה לה רשימה משלה, ואילו בבחירות לסיים השלישי הלכה יחד עם הרוב. שוני זה שבטאקטיקה מקורו, כמובן, במספרם המועט של אנשינו, מצב שהכריח לחפש שותפים. הרשימה המאוחדת של פולין קטן גם לה היתה, כמובן, רשימה ממשלתית משל עצמה, אכן, עניין רב יש בתיאור התוהו־ובוהו, שהשתרר בקרב האוכלוסיה היהודית שבחבלי פולין האחרים, חוץ מן הקבוצות שהצטרפו לגוש המיעוטים וחוץ מן המחנה הציוני בפולין קטן, אבל אילו באתי לתאר דבר זה היה התיאור חורג מתחומי הנושא שתחמתי לעצמי. ואף־על־פי־כן אזכיר כאן שני פרטים פיקאנטיים, כדי שיונח במקצת לקורא מרצינות המצב. הפולקיסטים הרכיבו רשימה משותפת עם ה׳אגודה׳, ושלושים־וחמישה רבנים קראו לוועידה בטארנוב שבגאליציה המערבית שלנו (ביום 5 בדצמבר 1927), ולוועידה דומה לזו בלבוב קראו 28 רבנים (ביום 27 בדצמבר 1927), והכל בעניין הרשימה הציונית המאוחדת של פולין קטן. הרבנים הצהירו על מדיניות של תמיכה בממשלה ללא תנאי.

הזכרתי פרטים אלה כדי למנוע את הרושם, שכאילו דרכה של רשימת הציונים המאוחדת שבפולין קטן היתה סוגה בשושנים. וכן יש בהזכרת פרטים אלה משום הבלטת מצב הפחד, שתקף חלק מן האוכלוסיה היהודית מפני מדיניות יהודית עצמאית בקשר להגברת שיטת הדיכוי מצד הממשלה עם הקמת גוש המיעוטים. הפירוד בין הכוחות המדיניים בקרב התושבים היהודים גבר והלך; והרי לכך נתכוונה הממשלה הפולנית בשיטת ה׳הפרד ומשול׳.

תוצאות הבחירות לסיים השלישי היו, כאמור, 22 צירים יהודים נבחרים; מהם שבעה צירים לסיים וחמישה צירים לסינאט מטעם רשימת גוש המיעוטים, וששה צירים לסיים (ביניהם ד״ר יהושע טהון) וציר אחד לסינאט מטעם הרשימה המאוחדת של פולין קטן. ציר יהודי אחד לסיים ושני צירים יהודים לסינאט נבחרו מטעם הרשימה הפולנית הממשלתית של הגוש הלא־מפלגתי ששיתף פעולה עם הממשלה

(ב.ב.ו.ר.). בסך הכל 22 צירים יהודים, כלומר פחות ממחצית הצירים בסיים השני.

ואולם עניין מרובה יש במה שאירע לאחר הבחירות. דומה שבעניינים יסודיים של הדרישות היהודיות לא נחלקו הציונים מפולין הקונגרסאית והציונים שמפולין קטן. ההשקפה הלאומית היתה נחלת שניהם, ודבר זה מתקבל על הדעת. ואף־על־פי־כן. היה לי ידיד, אחד מן המנהיגים היהודים המסורים שבלונדון, ובפיו היתה שגורה מימרה זו: לפארלאמנטאריזם יש גם צורך בקצת שכל. אותה שעה היה לנו פארלמנטאריזם. אירע, ששבעת הצירים לסיים וחמשת הסינאטורים של פולין הקונגרסאית יצרו „קולו" משלהם, ואילו ששת הצירים לסיים והסינאטור האחד מפולין קטן נתחלקו לשלושה קלובים. ארבעה צירים לסיים וסינאטור אחד הקימו קלוב משל עצמם, וכל אחד מן השניים הנותרים יצר אף הוא קלוב משלו. האחד מן השניים היה ד"ר יהושע טהון, שלא יכול להסתגל לאחד משני הקלובים האחרים. וייאמר הדבר לשבחה של הסתדרותנו, שהסיבה העיקרית לבדידות זו נעוצה היתה בכך, שדרישתו של ד"ר טהון להתאחד בקלוב אחד עלתה בתוהו. „פורץ־גדר" שני היה הציר לסיים מטעם ה„התאחדות" הירש הלר, היושב היום במדינת ישראל.

וכך נועד שוב תפקיד מקורי להסתדרותנו. סוף־סוף נוצר איחוד חפשי של הקבוצות הללו, אבל לזמן קצר בלבד; הרי קיומו של סיים זה היה קצר. ביום 29 במאי 1928 פרשו צירי גאליציה המזרחית מן ה'קולו' המאוחד כמחאה נגד מדיניותו של גרינבוים, שהיתה בעלת אופי קיצוני. ד"ר יהושע טהון לא נמנה עם הפורשים, אבל כיון שהיה במיעוט סירב ביום 4 ביוני 1928 ליטול בשם ה'קולו' את רשות־הדיבור במליאת הסיים. הוויכוח נסב על יחסו של האיחוד לתקציב המדינה. גרינבוים דרש להצביע נגד התקציב, ואילו הצירים מגאליציה המזרחית סבורים היו שיש להימנע מהצבעה. בחודש פברואר 1930 התפטר יצחק גרינבוים מתפקידו כיו"ר ה„קולו" ובמקומו בא ציר „המזרחי" השל פארבשטיין, שכיהן בתפקידו עד חודש אוגוסט 1930. ביום 6 בדצמבר 1929 נפטר לפתע ד"ר ליאון רייך, אחד האישים הבולטים של הפארלאמנטאריזם היהודי ושל הציונות בפולין, ובמותו נעקר מן החיים המדיניים אדם בעל נעימה רומאנטית ובעל השקפות ראדיקאליות־ריאליסטיות על הבעיות המדיניות. עוד יזדמן לי להלן לומר מלים אחדות על ד"ר ליאון רייך ז"ל.

ומחוץ, בדרכי חייה של הרפובליקה הפולנית, שבה ישבו יותר משלושה מיליון יהודים, גדל והחריף מיום ליום הלחץ שלחצו את האוכלוסיה היהודית. על כל צעד ושעל גברה והלכה האנטישמיות, ובנציגות הפארלאמנטארית היהודית לא פסקו המריבות בדבר קו המדיניות הנכון שעליה לנקוט. אכן, לא היתה בכך משום עדות לבגרותנו המדינית, אבל אפשר שיש למצוא טעם אחד להצדקת מריבות אלו, והוא מצב בדידותנו שגדלה והלכה בקרב הציבור הפולני, באגפו הימני והשמאלי. מחמת מצב זה ביקשה הנציגות הפארלאמנטארית היהודית דרכים שונות להצלה, אם על דרך המאבק הקיצוני, אם על דרך פשרות בגוניהן השונים ואם על דרך של מדיניות־חנופה מצד נציגים יהודים בקלוב הפולני לשיתוף־פעולה עם הממשלה. וכלום ידע מישהו איזוהי הדרך הטובה? בסופו של דבר, כל השיטות לא עלו יפה, ואילו שיטתו של גרינבוים היתה בה מעלה זו, שהצילה לפחות את כבודה של מדיניות ללא הצלחה.

ועכשיו הבה ונפנה אל הסיים הרביעי, שכבר עמד בצלה של התנועה הפולנית הפאשיסטית־למחצה. לאחר שפוזר הסיים השלישי וקודם שנתקיימו הבחירות לסיים הרביעי בחודש נובמבר 1930, חלו הרדיפות הידועות נגד המנהיגים הפולנים מאנשי האופוזיציה. במרכז הרדיפות הללו עמד המשפט בבריסק־דליטא בחודש אוקטובר 1930. המדיניות היהודית היתה מבודדת. גוש המיעוטים נחל מפלה ושורותיו נידלדלו יותר בשעת הבחירות לסיים הרביעי. הגוש הציוני שבפולין הקונגרסאית עשה עם הגרמנים הסכמי־בחירות טכניים בלבד, ובששה מחוזות־בחירה ותו לא. האוקראינים עלו כמעט כולם על דרך ההתבדלות והתנו אהבים עב רוסיה הסובייטית. הגרמנים נשמו את אוויר התקופה שלפני עלייתו של היטלר לשלטון, ובין הרוסים הלבנים גברו הקבוצות המתבדלות. דבר המובן מאליו, שבאותה שעה לא היה מקום לדיבורים על התקשרות עם הימין, או הימין המרכזי, של הצבור הפולני. חלקים מן האורתודוכסיה ומן האינטליגנציה היהודית ביקשו להשתלב במפלגת ה־ב. ו. ר. , כשם שיהודים ביקשו להשתייך, זמן מרובה לאחר מכן, למפלגה הסאלונית שבאפריקה הדרומית, וגם „השתלבותם" לא עלתה יפה. שיטתו של גרינבוים נתנה תקווה לשיתוף־פעולה עם המרכז השמאלי של הצבור הפולני, כלומר עם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית ועם היסודות השמאליים יותר של מפלגת האכרים. המרכז השמאלי „צנטרו לב" אפילו הזמין להתייעצות ביום 18 ביוני 1930 חלקים מן המיעוטים הלאומיים. בשמם של היהודים נטל חלק בהתיעצות זו הסינאטור מ. קרנר, אבל דבר זה לא העלה כלום. למרכז השמאלי השתייכו גם המפלגה הנוצרית הדימוקראטית וגם מפלגת האכרים בשם „פיאסט", ושתיהן, לאמיתו של דבר, היו מפלגות אנטישמיות, אף־על־פי שלא היו עקיבות כל כך באנטישמיותן כמפלגה הלאומית הדימוקראטית או כמפלגה הפאשיסטית או.נ.ר.; בלחץ החלקים הללו של המרכז השמאלי החרישו גם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית וגם מפלגת האכרים הראדיקאלית „ויזוולניה", שכן יותר משהיה חשוב להם המאבק על צדק בשביל היהודים היה חשוב להם שיתוף הפעולה עם המפלגה הנוצרית הדימוקראטית ועם ה„פיאסט".

כך נשארה האוריינטאציה היהודית מבודדת לחלוטין. על מידת בדידותה תעיד העובדה, שאפילו ה„בונד" שהיה כרוך, כמובן, אחר המפלגה הסוציאליסטית הפולנית — וסבור אני שאהבה פוליטית זו היתה טבעית — אפילו ה„בונד" לא עצר כוח להמתין לסימני אהבה מן הצד השני, וערב הבחירות

לסיים הרביעי אירע נס, נס ממש: ה„בונד" התאחד עם פועלי ציון ימין ברשימת בחירות משותפת בפולין הקונגרסאית.

וכיוון שמדיניות אינה עניין לעיונים מופשטים אלא צורך של עשייה, היה מן ההכרח לעשות משהו. והמוצא היה ברור: במצב זה של ירידה הציג יצחק גרינבוים את הסיסמה של גוש ציוני בכל רחבי פולין. בעתות צרה גוברת ההבנה ההדדית, ואכן דבר זה הוא אחד הקווים האופייניים למדיניותנו היהודית. בשעת סכנה בלבד, כשהמאכלת על צווארנו, נוצרת בינינו לשון משותפת, ואותה שעה בלבד גובר היסוד הלאומי המשותף על נטיותינו לפירוד.

ואילו עדיין לא מובנת העובדה, שבשעה שנתכונן הגוש הציוני הציגה ההסתדרות הציונית של גאליציה המזרחית את הדרישה, שגם ה„אגודה" תיכלל בגוש ציוני זה. מנקודת־מבט רחוקה יותר היתה דרישה זו מוצדקת ואולם יצחק גרינבוים שישב יחד עם ה„אגודה" בגוש המיעוטים בשנת 1922, לא הסכים להכלילה בגוש החדש. וכיוון שגרינבוים ייצג את רוב מניינם של אנשי התנועה הציונית בפולין, היה הניצחון מזומן לו. כך לא יצאה לפועל הקמת הגוש הציוני לכל מדינת פולין.

והרי התוצאות שהושגו: רשימתו של גרינבוים, הגוש להגנת הזכויות היהודיות הלאומיות בפולין, „רכשה" בפולין הקונגרסאית בבחירות לסיים הרביעי שני מאנדאטים (גרינבוים ורוזנבלאט), ואילו הגוש היהודי הלאומי בפולין קטן קיבל ארבעה מאנדאטים (זומרשטיין, רוזמארין, רוטנשטרייך וד״ר טהון). רשימה יהודית שלישית של ה„אגודה" ואוהדיה קיבלה מאנדאט אחד (הרב אהרן לוין). הרי לך שבעה צירים, והוסף עליהם עוד ארבעה צירים יהודים שנבחרו מטעם הרשימה הפולנית: מינצברג מן ה„אגודה", יגר ווישליצקי מן הלא־מפלגתיים, והסינאטור מנדלסון מן ה„אגודה" ובסיכום: קצת פחות מרבע הנציגות היהודית הפארלאמנטארית בשנת 1922.

רק ששה צירים יהודים לסיים התאחדו בקלוב פארלאמנטארי משותף: שניים מפולין הקונגרסאית וארבעה ציונים מפולין קטן, ונוצר מצב מוזר: לתשע־מאות אלף היהודים מפולין קטן היה רוב של שני־שלישים בקלוב זה כנגד שני מיליון ומאתיים אלף יהודים מפולין הקונגרסאית. לפיכך עברה מנהיגות ה„קולו" היהודי בסיים לנציגי הרוב, כלומר לנציגי פולין קטן, וצירנו לסיים ד״ר יהושע טהון נבחר לנשיא ה„קולו" המצומצם. הסתדרותנו הארצית הקטנה שוב נטלה על עצמה, גם מבחינה פורמאלית, את עול המאבק היהודי, והפעם בתקופה נוגה של הפארלאמנטריזם שלנו.

ומן הראוי לציין, שבשעת ההכנות לבחירות תמך ד״ר טהון בדרישתו של גרינבוים להקמת גוש ציוני מכל חלקי פולין ובלא ה„אגודה". אבל כשסירבה גאליציה המזרחית להקים גוש זה בלא ה„אגודה" וגרינבוים מצדו עמד בתוקף על כך שלא לכלול את ה„אגודה" בגוש, הצטרפה הסתדרותנו, ולאחר מכן גם ד״ר יהושע טהון, לרשימת־בחירות משותפת עם ההסתדרות הארצית של גאליציה המזרחית ולא עם הוועד המרכזי של פולין הקונגרסאית. ביום 9 בדצמבר נבחר, כאמור, ד״ר טהון ליו״ר ה„קולו" וד״ר רוזמארין לסגן־יו״ר.

לא היה זה אלא ניצחון פורמאלי של הרוב מפולין קטן ושל הסתדרותנו הארצית בכללו, שכן הכיוון המדיני של ה„קולו" היהודי המצומצם היה של המיעוט, של הקבוצה הקטנה גרינבוים־רוזנבלאט. כל כך הורע אותה שעה מצב עמנו בפולין, כל כך גדול היה הלחץ האנטישמי בתחום הכלכלה והמוסר, כל כך חסרת סיכויים היתה הצפיה לתמיכה מצד המרכז השמאלי של העם הפולני, שכל חברי ה„קולו" הצביעו נגד תקציב המדינה לשנת 1934—1935. דבר זה קרה בפעם הראשונה בתולדות הפארלאמנטאריזם היהודי, לפי שלא היה כמעט מה להפסיד. למן שנת 1930 ועד להצבעה נגד תקציב המדינה ניסה ה„קולו" היהודי המצומצם, בראשותו של ד״ר טהון, להושיט ידו בהזדמנויות שונות להבנה הדדית. עוד בשנת 1931—1932 החליט להימנע מהצבעה נגד התקציב, אלא שגרינבוים הפר את המשמעת והצביע נגד. אבל לא יצאו ימים מרובים וכבר בשנת 1932 הצביע ה„קולו" נגד מתן זכויות־יתר לממשלה, נגד החוק החדש בדבר סדרי הבחירות למועצות העירוניות ובעד חוק מתן האוטונומיה לבתי־הספר הגבוהים. עדיין קיווה ה„קולו" שבקרב חבר הפרופיסורים יימצאו אנשים ליבראליים יותר מאותם היושבים בממשלה. ונשתלשלו העניינים, שבשעת כהונתו של ד״ר טהון כיו״ר ה„קולו" קיבל סוף־סוף הסיים ביום 13 במארס 1931 חוק, שביטל את ההגבלות שהונהגו כנגד היהודים עוד מזמנם של שלושת כובשי פולין. אבל למען האמת יש לציין, שהחוק לא הזכיר במפורש את ההגבלות כנגד היהודים אלא אותן שנקבעו על־ידי הכובשים בקשר למוצא, לאום, לשון ודת. מכל מקום, לצירי הסיים הארטגלאס וזומרשטיין (הארטגלאס לא היה ציר לסיים הרביעי) נתגלגלה זכות מיוחדת במאבק על קבלת חוק זה. בשעת כהונתו של ד״ר טהון כיו״ר ה„קולו" היהודי ניתנו בשנת 1932 זכויות רשמיות לשתי גימנסיות עבריות, ובשנת 1933 — לגימנסיה שלישית, שלשון ההוראה שלה היתה אידיש.

היו אלה קרני־אור במעבה האפלה. אבל אל נשכח שני עניינים, שזמנם חל בתקופה דראמאטית זו של הפארלאמנטאריזם שלנו. בתחילת 1933 מקבל היטלר לידיו את מלוא השלטון בגרמניה, ומתחלת תקופה של ידידות מדינית לא־טבעית בין פולין לבין גרמניה. ביום 15 במארס 1933 קיימו הסתדרויות יהודיות בפולין הפגנות נגד המשטר ההיטלראי, ויהודי פולין הרימו קול־מחאה כנגד מסע הדיכוי כנגד יהודי גרמניה. כלום יהודי גרמניה השמיעו ביום מן הימים את קולם לטובת יהודי פולין? אכן, בספרו על תולדות היהודים בזמן החדש הוכיח אדון מארטין פיליפסון אילו דברים מסוגל מנהיג רוחני של אחינו בני ישראל בגרמניה להשמיע כנגד יהודי פולין.

אבל נחזור לענייננו. ה„קולו" היהודי בסיים, בעזרתו הפ־

עילה, כמובן, של היו״ר ד״ר טהון, הוציא קול־קורא כנגד הרדיפות שרדף היטלר את היהודים, וביום 12 באפריל נערכה ועידה מיוחדת של יהודי פולין בשאלת יהודי גר־מניה. פעולה זו נעשתה בשעה שגורלם של הראשונים היה קשה ומר, ואף־על־פי־כן לא יכלו להשתיק את קול הדם שבקע מלבותיהם, לא יכלו לבלום את רגש האחריות ההיס־טורית בשאלות הגורל לכל עמנו, דבר שחסר היה לרובם של יהודי גרמניה. ובפרקי־זכרונות אלו מן הנמנע שלא לציין, שאותה שעה הרימה את קולה להגנת היהודים אף ה„גאזיטה פולסקה״, בטאונה הרשמי של מפלגת הממשלה. כלום נתכוון העתון לחתור תחת השפעתה של האנדציה, שכבר התיידדה עם קבוצות היטלריות, או שמא ביקשה גם להביע מקצת מרגש הצדק? על כל פנים, בטאון האנדציה „גאזיטה ווארשאבסקה״, כתב ביום 23 בנובמבר 1933: „אנו מוכרחים לגרש את היהודים מפולין״.

אף הקונסוליות הפולניות בגרמניה קיבלו תחת חסותן יהודים רבים מגרמניה, שהיו ממוצא פולני. כלום חששו הללו שמא יהודים אלה ממוצא פולני ירצו בלחץ המצב לחזור לפולין — ואמנם דבר זה אירע בימים הטראגיים של זבונשין, עיר־הספר שבין פולין וגרמניה — או שמא גם בצעד זה בא לידי גילוי קצתו של רגש הצדק? הרי גם בקרב האומה הפולנית נמצאו אנשים בעלי מצפון, וטבעה של אומה זו לא היה אכזרי כל כך כשל אנשי־היטלר הגר־מנים. מי יודע אילו מניעים הכריעו בדבר, מכל מקום נראה שמקורם היה פוליטי בצירוף נימוסים הומאניים. ואילו מצ־בנו בפולין היה עגום כל כך, שתופעה זו לטובת היהודים שנתגלתה בין החוגים הפולניים הרשמיים עוררה קורת־רוח בקרב חלקים מציבורנו. היא עוררה בהם את התקווה, שמא על־ידי גילוי רגשות־הוקרה לממשלת פולין על מע־שיה להגנת יהודי גרמניה ישתפר יחסה העקרוני של ממ־שלה זו לשאלת קיומם של יהודי פולין. ודאי, יודעים אנו גם יודעים, שתקווה זו לא היתה אלא אשליה, אבל בקשר לכך מן הראוי להזכיר את הנאום שנשא מעל בימת הסיים, בחודש נובמבר 1933, ד״ר טהון שלנו, יו״ר ה„קולו״ היהודי. נאומו של ד״ר טהון היה מכוון כנגד ממשלת פולין, ולשם ההיסטוריה אני בא לצטט ממנו משפטים נלהבים אחדים, חדורי רוח אמונה בצדקת המדינה הפולנית:

„...כשהנני מזכיר את המאורעות האיומים של הזמן האחרון, הריני רוחש רגשי תודה והערכה לממשלה, המגנה על אזרחיה (הכוונה ליהודי פולין בגרמניה — י. ש.) החיים הגיהינום האיום — באמצעות המוסדות הכפופים לה. הריני רוחש תודה והערכה לממשלה, המגנה בתחום הבינלאומי על ענייני העשוקים... הריני גאה על שייכותי למדינה המעורה בקרקע הציביליזאציה, בקרקע התרבות, במאבק ההיסטורי שבין בארבאריות וציביליזאציה, מדינה שלא נטשה את מסורתה המפוארת בת אלף השנים״ (אלכסנדר האפטקה, בקובץ „יהודים בפולין המחודשת״, כרך שני עמ׳ 357).

עניין שני שאני מבקש להזכירו כאן בקשר לפעילותו של יו״ר ה„קולו״ ד״ר טהון היא הצבעתו נגד החוקה החדשה, הפאשיסטית־למחצה, שמפלגת הממשלה העלתה אותה ב־סיים הרביעי. חוקה זו ביטלה את החוקה הדימוקראטית הראשונה של פולין משנת 1921, וד״ר טהון גילה בהצב־עתו אומץ־לב מדיני ונאמנות מדינית לעקרונות הדימוק־ראטיים. אותה שעה לא היה עדיין המצב מחוסר־תקווה כל כך, כפי שהיה לאחר מכן, בשעת כהונתם של הסיים החמי־שי והששי, לאחר שהחוקה החדשה סללה את הדרך למשטר הפאשיסטי־למחצה.

הרינו מתקרבים והולכים ליום בחירת הסיים הפולני הח־מישי בחודש ספטמבר 1935. סיים זה נתקיים עד חודש ספטמבר 1938. ביום 12 במאי 1935 מת יוזף פילסודסקי, גדול המדינאים בתקופת 1919—1939. למרות חסרונותיו הדיקטאטוריים שימש אדם זה משענת מוסרית במדינה על שום עברו המהפכני, הדימוקראטי והסוציאליסטי. עם מותו נשללה מאתנו היהודים אף שאריתה של משענת רופפת זו, ובאה תקופה של רודנות גסה ואי־מוסרית בהנהלתו של הפולקובניק סלאבק.

מה עלה בגורלן של הבחירות בציבור היהודי ומה היה התפקיד שמילאו בשעת הבחירות גאליציה המערבית ו־שלזיה? נוצר צירוף־מסיבות מוזר, שיש בו כדי לחזור ול־למדנו על מאבקה של הסתדרותנו בין ריאליזם לאידיאליזם, בין ההכרח לבוא לעזרת היהודים במלחמתם היום־יומית לבין משאת־הנפש לשינוי יסודותיה של המדינה באמצעות הכוחות הדימוקראטיים.

האכסקוטיבה של ההסתדרות הציונית בגאליציה המזרחית הקימה גוש משותף עם אנשי ה„אגודה״ שבחבל־ארץ זה והחליטה להשתתף בבחירות. בפולין הקונגרסאית נוצר גוש משותף של ארגון הסוחרים עם ה„אגודה״ המקומית, וגוש זה החליט אף הוא להשתתף בבחירות. כנגד זה התקשרה מב־חינה אידיאולוגית ההסתדרות הארצית של גאליציה המע־רבית ושלזיה עם הקבוצות הציוניות שבפולין הקונגרסאית, והללו החליטו להחרים את הבחירות כמחאה נגד המשטר החדש. מועמדותו של ד״ר טהון לא הוצגה. בין הכורח של מאבק על ענייני יום־יום של היהודים לבין התקווה לשנות את כל המשטר בסיוען של מפלגות פולניות אחדות, בחרו הסתדרותנו הארצית וההסתדרות הציונית של פולין הקונ־גרסאית בדרך השנייה. היה זה נסיון אחרון בדרך זו, ולהלן נראה שכעבור שלוש שנים כבר בחרה הסתדרותנו בדרך הראשונה מחמת המצב המיואש שנוצר. כאמור למעלה, הציג את מועמדותו בקראקא נציג של מפלגת הממשלה, היהודי ליאופולד ספירא. כוונתו של ספירא היתה רצויה אלא שאו־פקיו המדיניים נצטמצמו במפלגת הממשלה. האוכלוסיה היה־הודית גילתה את יחסה השלילי למועמדותו והוא נכשל בב־חירות לחלוטין. דבר זה הבליט שוב את גודל השפעתה של הסתדרותנו על קהל הבוחרים היהודים בסביבתנו. תוצאות הבחירות במחנה היהודי שלנו היו זעומות מאוד. בגאליציה המזרחית נבחר לסיים ציר אחד בלבד, והוא ד״ר אמיל זומר־

שטיין, ובפולין הקונגרסאית נבחרו בס"ה שלושה צירים: ד"ר י. גוטליב הציוני־הכללי, לייב מינצברג איש ה„אגודה" והרב יצחק רובינשטיין מן ה„מזרחי". נציגות מצומצמת זו נתחזקה על־ידי שני סינאטורים ממונים, יעקב טרוקנהיים מן ה„אגודה" ופרופ' מ. שור שהיה נוטה לציונות. ובינתיים גל האנטישמיות במדינה גבר והלך: ספסלי גיטו, פוגרומים בבריסק־דליטא, סיסמאות אנטי־יהודיות של הממשלה והמשלחת למאדאגאסקר, שבה נטלו חלק שני יהודים, כדי למצוא שטחי אדמה ליישובם של יהודי פולין. בפעם הראשונה באו לידי גילוי הצעות רשמיות־למחצה בדבר שלילת זכות הבחירה מאת היהודים, ולא זו בלבד אלא שבדצמבר 1938 הוכן אף חוק, שנתמך על־ידי 117 צירים פולניים לסיים, בדבר שלילת זכויות־אזרח מלאות מאת היהודים. האוכלוסיה היהודית נתארגנה לקיים מחאות, פועלים שבתו (כאן וכאן בעזרת פועלים פולניים), אבל הלבה כבר עקרה את עצמה ממקומה.

וקודם שאני עובר לעניין הסיים הפולני הששי ולתפקידה של הסתדרותנו בבחירות לסיים זה, מבקש אני להזכיר שני עניינים. האחד — והוא החוק המפורסם מיום 30 באפריל 1938, שלפיו פגה זכותם האזרחית של אזרחים פולניים הנמצאים מחוץ למדינה יותר מחמש שנים. בחוק זה נתכוונה הממשלה הפולנית במיוחד כנגד היהודים. האימפולס הזמני להגן על יהודי פולין שבחוץ־לארץ, אימפולס שציינתיו למעלה, נתגלגל למדיניות אנטי־יהודית ברורה. והעניין השני היא תכניתה הרשמית למחצה — ואמנם כך היו הדברים — של הצעת חוקי נירנברג בשביל יהודי פולין על־פי נוסח היטלר. אמנם הצעה זו לא הועלתה אף פעם בסיים ומובן שלא הגיעו הדברים לכלל חוק, כיוון שפתאום פרצה המלחמה. והנה בפעם הראשונה אני בא לפרסם בזה חלק אחד לפחות מהצעת־חוק סודית זו, שנפלה לידי בלונדון רק בשנת 1942, כשהייתי בתור חבר ממשלת פולין בגולה המרצה על תקציב משרד הפנים של ממשלה זו. הצעת החוק הוכנה על־ידי הסתדרות אחת, שנקראה בשם „אוניה צ'ינניי פוליטיקי גוספודרצ'יי". ומקום מושבה בווארשה, רינק סטארגו מיאַסטה 27. עם הסתדרות זו נמנו מדינאים פולניים חשובים. הקורא יכול לתאר לעצמו את הרוח ששררה בהסתדרות זו, שנתמכה גם על־ידי ההיטלריסט הפולני הנודע, הכומר סטאניסלאב צ'צה. והריני מצטט כאן ששה סעיפים מהצעת התכנית:

„סעיף 1. כדי להבטיח את העם הפולני מפני שיעבוד מוחלט בתחום הכלכלי והתרבותי וכדי להבטיח לו אפשרויות נאותות להתפתחות בעתיד, נשללת זכות האזרחות מכל יהודי פולין.

„סעיף 2. על־פי משמעותו של חוק זה, יהודי הוא כל מי שנכתב בפנקסי הרישום ביום פרסום החוק הזה כמחזיק בדיני ישראל או בדת משה.

„סעיף 3. ביום פרסומו של חוק זה יהיו כל היהודים, כיוון שדינם כזרים, כפופים להוראותיהם המשפטיות ולפקודותיהם ולהכרעותיהם של השלטונות, החלות על הזרים היושבים בפולין.

„סעיף 4. שלושה חדשים לאחר פרסומו של חוק זה, חייבים כל היהודים להצטייד בתעודות־זהות של ממשלת פלשתינה או לקבל אזרחות של מדינה אחרת.

„סעיף 5. מועצת המיניסטרים תוציא הוראה להוצאת חוק זה לפועל תוך שבועיים מיום פרסומו של החוק.

„סעיף 6. חוק זה הוא גם שינוי סעיף 7 של החוקה".

זו היתה הצעת התכנית. בחודש אוקטובר 1952 נודע לי כאן בניו־יורק שמו של חבר חשוב בממשלת פולין שבאותו זמן, שהזהיר בוארשה מנהיג יהודי של המתבוללים, שהצעת־חוק כזה תובא לדיון בסיים, ולפיכך הוא מייעץ לו להמיר את דתו. המנהיג היהודי לא שמע בעצתו.

להצעת החוק נתלוו נימוקים ארוכים. צויין בה התאריך של 28 בפברואר 1937, וחתום עליה פולני בשם א. ברודזיזש־ליפינסקי.

אלה היו סימני־ההיכר הבולטים של אותו פרק־זמן בסיים החמישי, שממנו נעדר נציג הסתדרותנו הארצית. זו היתה התקופה, שניתן לכנותה בקיצור בשם תקופת פשיטיק, על שם העיירה הקטנה שעל־יד ראדום שבה ערכו האנטישמים ביום 9 במארס 1936 פוגרום אכזרי ביהודים, ולא היה פוגרום זה יחיד באותו פרק־זמן. להלן, כשאבוא לייחד את הדיבור על ה„אגודה" ועל ה„אבקואציוניזם" אוסיף עוד כמה פרטים, שיהיה בהם כדי להבהיר את הדרך שהביאה למעשה־יאוש זה של ה„אגודה" ולהצעת היאוש האחרונה של ה„אבקואציוניזם".

הריני עובר עכשיו לסיים הששי במדינת פולין, שקמה לתחיה לאחר שיעבוד ממושך של יותר מ־120 שנים. הבחירות לסיים אחרון זה נתקיימו בתחילת חודש נובמבר 1938, לאחר פרק זמן של בחירות לעיריות, ומהן יצא ה'בונד' בניצחון *.

סדרי הבחירות היו מורכבים אותה שעה משני חלקים. החלק הראשון עניינו קביעת מועמדים, והחלק השני — בחירות ישירות של שליחי העם. לחלק הראשון נודע אופי לא־דימוקראטי, פאשיסטי, ואילו החלק השני היה מבוסס על בחירות ישירות וחשאיות, כלומר דימוקראטי. במה נתבטא אופיו הפאשיסטי של החלק הראשון? את המועמדים לא קבעו המפלגות או העם אלא חבר־בוחרים. חבר־בוחרים זה הורכב מצירים שנקבעו על־ידי קורפוראציות עירוניות וכלכליות, כגון לשכות למסחר, לשכות למלאכה, ארגוני סוחרים, וגם — אם זכרוני אינו מטעני — אוניברסיטאות. רק מי שקיבל לא פחות מ־25 אחוזים מחבר־הבוחרים יכול היה להיות מועמד. הציג הלה את מועמדותו, יכול העם להצביע בעדו באופן חפשי אבל העובדה

* הערת המערכת: הפרק על הבחירות לעיריות, שבו דן ד"ר שווארצבארד ברקע הפוליטי של נצחון ה„בונד" נמצא באותו חלק של ספרו שלא נכלל כאן.

שקביעת המועמד היתה תלויה בחבר־בוחרים ביטל, כמובן, את אופיה הדימוקראטי של כל מעשה הבחירה.

וחל קרע הן בקרב העם הפולני והן בקרב האוכלוסיה היהודית בקשר לשאלה שנתעוררה אם להשתתף בבחירות כאלו או להחרימן. בעד השתתפות בבחירות היתה כמובן, ה„אוזון", זו מפלגת האיחוד הלאומי שצמחה ועלתה בעם הפולני מפעולות טירור פוליטי והיתה תערובת של מפלגות פולניות שונות הגם לא של כולן. אבל היו גם בעם הפולני כמה וכמה מפלגות, שלא היו קשורות בינן מבחינה אידיאולוגית, ואילו בשאלה זו של החרמת הבחירות איחדה אותן ההתנגדות ל„אוזון". במחנה התועמלנים הפוליטיים להחרמת הבחירות נמצאו האנטישמים הגרועים ביותר, כגון: ה־או.מ.ר. הפאשיסטית, האגף־הימני־הקיצוני של ה„אנדציה" האנטישמית, הריאקציונית ורבת־ההשפעה, וכן האגף השמאלי של הציבור הפולני — המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, שבלא ספק היתה דימוקראטית. ובין שני אגפים אלה, הריאקציוני־אנטישמי, מצד אחד, והסוציאליסטי־דימוקראטי, מצד אחר, נמצאו חלקים גדולים של מפלגת האכרים ושל המפלגה הנוצרית הדימוקראטית, שהדימוקראטיה שלהם אמנם באה לידי ביטוי בשאלות פולניות אבל בשאלת היהודים גילו יחס אנטישמי מתון.

זו היתה דמותה ה„מגוונת" של האורינטאציה הפולנית להחרמת הבחירות. הטעמים לחרם היו שונים. אנשי הריאקציה החרימו את הממשלה על שנתכוונה להרוס את מפלגותיהם המחרימות ולצרפן לחזית הלאומית שלה, כלומר להקים מפלגה טוטאליטארית אחת, ואילו האגף הדימוקראטי של המחרימים ביקש מטעמים עקרוניים לחתור תחת יסודותיה של הממשלה ואופיה הטוטאליטארי־דיקטאטורי. מה שקשר את שני החלקים של חזית החרם היה, כרגיל בפוליטיקה, המאבק לשלטון, המאבק לקיום פוליטי, אבל טעם ביולוגי סמי מכאן. הממשלה לא ביקשה לגרש מפלגות מחרימות אלו מפולין, לא ביקשה לשלול מהם את אדמת אבותיהם, את בתיהם, את לחמם, את בתי־הספר שלהם. מבחינה ביולוגית לא היה דבר הנתון בסכנה בעטיו של מאבק זה שבין האופוזיציה והממשלה. סקלאדקובסקי והמארשאל רידז־שמיגלי היו פולנים, כשם שהיו פולנים מנהיגי המפלגה הפולנית הסוציאליסטית ומנהיגי המפלגה הנוצרית הדימוקראטית. כל המאבק בין מפלגות־החרם הפולניות ובין הממשלה היה, כאמור, מאבק על שלטון בתוך המדינה.

ואילו מצבנו היה שונה בתכלית־שינוי. חוץ מן המאבק המדיני הוטל עלינו לנהל מאבק ביולוגי ממש, מאבק על החיים עצמם, על קיומנו כבני אדם וכאזרחים. את האכר מן הכפר ביקשה הממשלה לשלבו בתעשיה, ואילו את הסוחר הזעיר מחבלי־הספר רצתה להכריחו להגירה. מאבקנו היה מאבק להצלה, בעוד מאבקן של המפלגות הפולניות הפוליטיות היה מאבק על עקרונות. נוסף על כך שיווינו לנגד עינינו את המצב העלול לבוא, אילו היו אותם מחרימים מן ה„אנדציה" ומן ה־או. נ. ר. יוצאים בניצחון. הועמדנו בפני מצב קשה: ***להצטרף עם ה־או. נ. ר. ועם ה„אנדציה"*** לחזית המחרימים, או לדחות את כל המאבק העקרוני הזה וללחום את מלחמתו של הרוכל היהודי, של הסטודנט היהודי, ובקיצור: ללחום בעד מזון וזכות־חיים למשפחותינו. להלן אשתדל להבהיר מצב זה של התלבטויותינו הפנימיות מבחינה אובייקטיבית ככל האפשר, אף־על־פי שיודע אני שדבר זה לא יהיה קל בשבילי. הרי אני עצמי הייתי צד לוחם בוויכוח זה, והיו לי השקפות ברורות על תפקידנו במאבק על טובתה של האוכלוסיה היהודית.

גלי האנטישמיות גאו והלכו ובאו מים עד נפש. לא נשאר לו ליהודי אלא תחום אחד שבו עדיין היה יכול לנשום, והוא התחום הדתי. יכול היה לערוך את תפילותיו, אף־על־פי שלעתים קרובות חשש לילך לבית־המדרש שמא יידו בו אבנים בדרך. בכלכלה כבר השתלטה שיטת ה„אובשם" („אדרבה") המפורסמת של ראש הממשלה סקלאדקובסקי. ג׳נטלמן זה, שהיה בעל גינונים של גנראל, אם אשתמש בלשונו של ד״ר טהון, עודד את דיכויים הכלכלי של היהודים בפולין. אבל ככל ראש ממשלה עתים זקוק היה לשחק משחק של צדק כלפי חוץ. הצהרתי המדינית של האנטישמי הגס אדם קוץ היתה בפשיטות הצהרה על השמדה. כבר בשנת 1937 סמך נשיא המדינה מושציצקי את ידיו על האנטישמיות. היחסים בין פולין לבין גרמניה ההיטלרית — כמה שייראה הדבר אירוני — נעשו אינטימיים יותר בראשותו של מיניסטר־החוץ בק. הנישול המדיני השתרר במקצועות החפשיים, באוניברסיטאות ואפילו בגימנסיות, בשיטת המסים, בהרס מאורגן של העמדות היהודיות, ובפרט בחבלי־הספר. האווירה המוסרית שוב אי־אפשר היה לשאתה. השיטה שהשתמשו בה כנגדנו היתה שיטה של שנאה, שבאה להחניקנו ולדחוק את רגלינו מן המדינה. לא ייפלא, איפוא, שבאווירה כזו הצטרף הרוב הגדול של התושבים היהודים לאורינטאציה של החרמת הבחירות. רובו של המחנה הציוני הגדול בפולין הקונגרסאית וה„בונד" בכל רחבי המדינה היו בעד החרמה, ואילו מיעוט בפולין הקונגרסאית ורוב עצום בכל גאליציה התנגדו לחרם. מיעוט זה היה מורכב מן ה„אגודה" שבפולין וממחנה ההסתדרות הציונית הארצית בגאליציה המערבית, בשלזיה ובגאליציה המזרחית. בגאליציה המערבית היה מיעוט קטן בתוך ההסתדרות הארצית, שהיה בעד החרם וביקש להגיע לכלל הבנה עם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, ואילו בגאליציה המזרחית שוב לא נתקיימה האופוזיציה הישנה של הציר לסיים ובעל־הכשרונות ד״ר אברהם אינזלר ז״ל, ולפיכך מועטים בלבד מקבוצה זו היו בעד החרמה. מכל מקום, בבעייה זו של החרמה ואי־החרמה היתה אידיאולוגיה לשני הצדדים, ושניהם, כפי שיארע תכופות בפוליטיקה, היו משוכנעים, שהם משרתים על הצד הטוב ביותר את הציבור היהודי. ודאי, מחנה המחרימים ראה יפה את תנאי המציאות של עמנו בפולין, כשם שלא נעלמו תנאים אלה

מעיניהם של הלא־מחרימים. אלא שהמחרימים היו בטוחים, שבפעולות ההחרמה יכולים הם להביא לידי שינוי יסודי במדיניות הפולנית, בעוד הלא־מחרימים היו משוכנעים, שביסודו של דבר אין עוד מה להציל ולפיכך יש לעשות ככל האפשר להקלת חייהם של יחידים ושל משפחות יהודיות.

ומי צדק? שום צד לא צדק. תשעה חדשים לאחר מכן פלש היטלר ימ״ש לפולין והפך לאפר את כל המאבק בקרב מחננו. ואולם במשך תשעת החדשים עד לפלישה נלחמו חמישה צירים לסיים וסינאטור אחד מן המחנה הלאומי והדתי (אינני מביא בחשבון את הסינאטור היהודי מקבוצת המתבוללים) מלחמת־גבורה להקלת חייהם של יהודים. ששה חברים אלה בסיים הפולני האחרון הקריבו ממש את עצמם על מזבח השליחות הקשה, שהטלנו על עצמנו מתוך אי־רצון, כיוון שידענו יפה־יפה שרובם של התושבים היהודים הם נגד השתתפותנו בבחירות. וכנהוג, השמיעו גם במאבק העקרוני טענות לא צודקות ומסכו מרירות בלבבות. אכן, פוליטיקה איננה בבחינת מסע־טיול; מחנה המחרימים הטיח כנגד הלא־מחרימים דברי־גנאי וקרא להם בשם משרתי הריאקציה ובכינויי־עלבון אחרים.

ולשם ההיסטוריה מבקש אני לומר מלים אחדות על גאליציה המערבית ושלזיה, שהן בראש וראשונה נושא זכרונותי. בחבל־ארץ זה, ובקראקא בפרט, הוחלט בשנת 1935, באמצעות הסתדרותנו הארצית, שלא להשתתף בבחירות. והנה בשנת 1938 נתקבלה החלטה מנוגדת לזו של 1935 בדבר השתתפות בבחירות, כדי להציל את שארית הקיום היום־יומי מדליקת האנטישמיות. בשנת 1935 הציג את מועמדותו, כנגד רצונו של המחנה הציוני, אדם ממחנה הלוחמים המתבוללים, קאפיטן לשעבר בלגיונים של פילסודקי, ליאופולד ספירא. הוא נכשל בבחירות. אבל בשנת 1938 החליטה ההסתדרות הציונית בגאליציה המערבית על השתתפות בבחירות. יצחק גרינבוים, מנהיגה למעשה של הציונות הרשמית בפולין הקונגרסאית, כבר היה מזמן בארץ. הוא ראה שגם קו מאבקו הקיצוני אין בו כדי להביא לידי תוצאות חיוביות, ולפיכך הסיק מסקנות מאמונתו הציונית והחליף את הגולה על מאבקיה הקשים בארץ־ישראל, שבה נהיה במרוצת השנים שר־הפנים הראשון בממשלתה הזמנית של ישראל, וזומנה לו קורת־רוח מרובה לנצח במלוא המשמעת על הבחירות הראשונות לכנסת הראשונה. בגאליציה המערבית כבר נעקר מתוכנו ד״ר יהושע טהון; הוא נפטר לאחר חיים של מלחמה עוד בשנת 1936. ובגאליציה המזרחית נפטר בשנת 1929 מנהיגה מרובה־הצדדים והאיש המעניק ד״ר ליאון רייך, והוא בן חמישים במותו. בשעה שהסתדרותנו הארצית, או ליתר דיוק: המועצה הלאומית היהודית בגאליציה המערבית ובשלזיה, שנתארגנה על־ידנו ואליה השתייכו הסתדרותנו הארצית על המוני חבריה, „המזרחי", ה„אגודה" וכמה ארגונים כלכליים יהודיים, בשעה שהסתדרותנו דנה בבחירות מיד צפתה ועלתה השאלה בקשר לחבר־הבוחרים שתיארתיו למעלה: כלום יקבל המועמד היהודי בחבר־הבוחרים את המינימום של 25 אחוזים? המועמד היה כותב הזכרונות הללו. וכיוון שהרכבו של חבר־הבוחרים נמצא בחלקו הפולני, כלומר במחנה הממשלה ברובו, הכרזתי ברורות שאסכים לקבל את מועמדותי מידים יהודיות בלבד, אם כל עשרים־וחמשה האחוזים מחבר־הבוחרים שיצביעו בעדי יהיו יהודים. ובכן, מבין 79 חברי חבר־הבוחרים לא היו אלא 10 יהודים בלבד, אבל בסדרי הבחירות היתה תקנה אחת, ששימשה תיקון קל לאופיו הטוטאליטארי של חלקם הראשון. תיקון זה קבע, שהזכות ניתנת ל־500 בוחרים בחתימה נוטאריונית לשלוח לחבר־הבוחרים בא־כוח אחד. וכך אירגנה האכסקוטיבה של הסתדרותנו במשך שני ימי חול־המועד של סוכות מפעל של בחירות, שבו בחרו יותר משבעת אלפים בוחרים יהודים 13 חברים יהודים לחבר־הבוחרים. שעות ארוכות עמדו אנשים בתורים ארוכים לפני משרדי הנוטאריונים, וכך עלה בידיהם להגדיל את מספרו של חבר־הבוחרים מ־79 ל־92 איש, כלומר הגדלה ב־25% בדיוק. אבל בכך עוד לא נסתיימה הפרשה, שכן היה צורך שכל 23 היהודים יבואו לבחירות וימסרו את קולותיהם בעד המועמד היהודי. כל כך עמוק היה היאוש שקינן ברחוב היהודי; כל כך לוהטת היתה התקוה, שמעל בימת הסיים יוכלו לפחות להשמיע קול־מחאה קבל מצפון העולם ומצפון העם הפולני, הגם שמצפון זה כבר הורעל ברעל האנטישמיות אצל רובו של עם זה; כל כך עגום ותקיף כאחד היה רצון התושבים היהודים בקראקא להציל מה שניתן עוד להציל, שכל 23 היהודים, ואחדים מהם גם לא־ציונים, הצביעו בעד המועמד הציוני. ואולם עד הרגע האחרון עוד איימה הסכנה, שהנוצרים יבחרו בשניים או בשלושה חברים נוספים לחבר־הבוחרים על דרך של חמש מאות החתימות הנוטאריוניות, ועל־ידי כך שוב לא יספיקו עשרים־ושלושה החברים היהודים לעשרים־וחמישה האחוזים הדרושים. ואולם סכנה זו חלפה והמועמד הציוני נבחר בקולותיהם בלבד של יהודי קראקא. מועמדותו היהודית לחלוטין לא הוכתמה אף מקול אחד של מפלגת „אוזון". והגיעו ימי הבחירות שהראו שוב כמה עז היה רצונם של ההמונים היהודים לבחור בציר יהודי ולייפות את כוחו, כדי שיוכל להתריע לפחות מעל בימת הסיים כנגד העוול האיום שנעשה לעמנו בפולין.

לארבעת הפארלאמנטים הראשונים שימשה כל העיר קראקא מחוז־בחירות אחד, ובעד מועמדותו של ד״ר טהון יכלו להצביע כל יהודי העיר, ואילו בבחירות לסיים האחרון בחודש נובמבר 1938 נתחלקה קראקא לשני מחוזות בחירה. וכיוון שמותר היה למועמד להציג את מועמדותו במחוז־בחירה אחד בלבד, נשללה איפוא האפשרות מאת היהודים שבמחוז־בחירה שני להצביע בעד המועמד היהודי.

ואירע, שבמחוז בחירה אחד הצביעו בעד המועמד הציוני קרוב לעשרים אלף יהודים, כלומר יותר ממספר הקולות שניתנו בשעתו לד״ר טהון ב כ ל קראקא; כל כך גדולים היו היאוש והתקוה, שמא יהא בידיו של הציר היהודי להקל במשהו על חומרת המצב. כמו־כן שימשה השתתפות גדולה

זו בבחירות תשובה דימוקראטית מלאה על האשמה, שאין המועמדות מבוססת על רצונה של האוכלוסיה היהודית.

כבר ציינתי, שחמישה צירים יהודים וציר אחד לסינאט נבחרו לסיים הפולני האחרון, שנעשה בשבילם מקור של סבל. ואזכיר כאן לפחות את שמותיהם : יעקב טרוקנהיים ולייב מינצברג מן ה„אגודה״ שבפולין הקונגרסאית (שניהם נרצחו בידי כנופיותיו של היטלר), עו״ד סלומון זיידמן (נציג סיעת „עת לבנות״ בפולין הקונגרסאית שהיתה האופו זיציה לוועד המרכזי בווארשה ; ציוני־כללי מסור ומתון שנפטר בישראל), ושני ציונים־כלליים מגאליציה, אחד מל־בוב והוא ד״ר אמיל זומרשטיין, והשני מקראקא, כותב הזכ־רונות הללו — היושב היום בארצות־הברית. ד״ר אמיל זומרשטיין היה יו״ר ה„קולו״ היהודי המצומצם בסיים הרא־שון והשלישי, אבל גם בארבעת הסיימים האחרונים נמנה עם הצירים הפעילים ביותר, בעיקר בענייני התחיקה ובת־חומים אחרים של מדיניות הפנים. ביום 14 בספטמבר 1939 ביקרתי אצל ד״ר זומרשטיין בלבוב, בדרך־נדודי מישיבת־הסיים האחרונה בווארשה. ד״ר זומרשטיין נבצר ממנו לבוא לישיבה זו והוא נשאר עם בני־משפחתו בלבוב, בשעה שאני בחרתי בדרך־נדודים לרומניה בלא בני־משפחתי. לאחר־מכן דנו הרוסים את ד״ר זומרשטיין לשנות־מאסר מרובות בעוון פעילותו בסיים הפולני. לא ידעתי היכן מקום מאסרו. בשנת 1941, כשנמניתי עם חברי הפארלאמנט הפו־לני הגולה שבלונדון, השתדלתי בדרכים שונות לברר אם ד״ר זומרשטיין עדיין בחיים והיכן מקום ישיבתו. ידענו שהוא נמצא ברוסיה. פניתי לנשיא חיים וייצמן וביקשתיו שישתדל אצל השגריר מייסקי בלונדון בדבר גילוי מקום הימצאו של ד״ר זומרשטיין. וכשהוסדרו היחסים הדיפלומא־טיים בין ממשלת פולין בלונדון לבין מוסקבה, פניתי מיד בתזכיר אל השגריר הפולני פרופ׳ סטניסלאב קוט, שיעשה כל שביכולתו בעניין ד״ר זומרשטיין, חברי ב„קולו״ היהודי שבסיים הפולני האחרון. בתזכיר זה ביקשתי גם את הפרופ׳ קוט, שיתעניין בדבר גורלם של המנהיגים המדיניים האחרים, וביניהם גם הרב ד״ר אהרן לוין ז״ל. לנוכח אסוננו הגדול נעלמו ממני ענייני המפלגות. פרופ׳ קוט שלח למולוטוב „תזכורת״, ובפרט בעניין ד״ר אמיל זומרשטיין. כל התעודות הללו מצויות בארכיוני. לאחר־מכן התחלתי לפעול באמצעות המטה הראשי של פולין וקשריו עם הווא־תיקן, כדי לברר את מקום הימצאו של ד״ר זומרשטיין. סוף־סוף נתברר לנו שד״ר זומרשטיין נמצא במיזראני שברוסיה. וכשרוסיה ניתקה את יחסיה עם ממשלת פולין בלונדון, פני־תי אל ממשלת אוסטראליה, שקיבלה לידיה את החסות על אזרחי פולין שברוסיה, וביקשתיה שתגיש כל עזרה אפשרית לד״ר אמיל זומרשטיין. לא יצאו ימים מרובים וד״ר זומר־שטיין נהיה אישיות חשובה בממשלת לובלין־וורשה. אח״כ עבר לארצות־הברית, וחי יחד עם בתו וחתנו בפלורידה, עיירה קטנה סמוכה לניו־יורק, ונפטר שם בחמשה־עשר במאי 1957.

ועוד חבר אחד היה ב„קולו״ היהודי המצומצם והאחרון, הלא הוא הסינאטור הרב יצחק רובינשטיין, איש „המזרחי״. בתקופת כהונתו הקצרה של הסיים הפולני האחרון גרנו בשכנות במלון הסיים שבווארשה. הרב רובינשטיין נפטר בניו־יורק.

התחיל המאבק הקצר והמיואש של ששת החברים היה־הודים בסיים הפולני האחרון קודם מלחמת־העולם השנייה. ושוב אני מטעים, שכל ששת החברים הללו הציגו את מוע־מדותם על סמך ההחלטות שנתקבלו במפלגותיהם, ולא בתור מועמדים אינדיבידואליים.

התחיל פרק זבונשין. כבר ביום 28 באוקטובר 1938, קודם שנתכנס הסיים הפולני האחרון, ריכזו הגרמנים 12 אלף יהודים פולניים מגרמניה בעיירת־הספר זבונשין שבין פולין וגרמניה. ומצבם של יהודים אלה היה כמצב יהודי מצרים ; מאחוריהם המצרים ולפניהם ים־סוף, אלא שלרעת הראשונים לא נמצא ביניהם אחד שיבקע את הים. ה„קולו״ היהודי היה עסוק ראשו ורובו בהקלת סבלותיהם של אחינו בזבונשין, והאמת ניתנה להאמר שמאמצינו לא היו לשוא אבל שהדי במרומים יודע באיזו מסירות נפש ובאילו השפ־לות מדיניות עלה בידינו להציל את חייהם, חייהם בלבד, של אחינו האומללים.

ובתחומי הכלכלה, המדיניות והתרבות גבר והלך תהליך הנישול. בתחום הכלכלי ניטשה המלחמה בעוני היהודי שב־חבלי־הספר, שבא כתוצאה מיישובם של סוחרים בפוזנא, שקיבלו לידיהם עמדות כלכליות יהודיות הרוסות. בדוכן יהודי ראו הפולנים עמדה כלכלית אנטי־פולנית, ואילו דוכן בידי איש פוזנא נחשב כמעט לעמדה פאטריוטית. ספסלי הגיטו בבתי־הספר הגבוהים הביאו את בני הנוער היהודי למצב־רוח של יאוש. האו. נ. ר. , זו ההסתדרות הפאשיסטית, נסתייעה בסכיני־גילוח לצורך האידיאולוגיה הנוצרית שלה בבתי־הספר הגבוהים, ובפרט בפוליטכניון שבלבוב ובאו־ניברסיטה שבוילנה. בווילנה כרע־נפל פרופ׳ רוזה מהפאקולטה למדיצינה בקראקא בשעת הרצאה באוניברסיטה הווילנאית ע״ש סטיפאן באטורי. הוא ראה כיצד סטודנטים פולנים מכריחים את בתו, אף היא סטודנטית, לשבת בצד שמאל שבאולם, ולא עצר כוח לשאת דבר זה. ומן הראוי לציין, שהיו גם פרופיסורים פולנים לא מועטים, שהשמיעו את הרצאותיהם בעמידה כל הזמן כמחאה נגד משטר בארבארי זה של רצח היטלרי, משטר שנתקבל על־ידי הפאשיסטים הפולנים. הסעיף הארי השתרר במוסדות האוטונומיים של המקצועות החפשיים, ותהליך הנישול חדר אפילו לתוך בתי־הספר התיכוניים; מקצת התמיכה שניתנה לביה״ס היהודיים אף היא כבר נשללה. ובתחום הפוליטי הכריזה מפלגת הממ־שלה בגלוי, שהיהודים הם אזרחים זמניים, או שאינם אזרחים כלל. החוקה הפולנית נתפרשה על־ידי אנשי חוק ובעלי עמדה באופנים שונים לרעת היהודים. הסעיף בחוקת העונ־שין בדבר הגנתה של האומה הפולנית גרר מעשי הלשנה על עלבונות, שיהודים העליבו כביכול אומה זו. כעורך־דין

נתנסיתי אני עצמי בכך, שבבתי־הדין לערעורים בקראקא גילה שופט אחד — שמו היה לאבה — אומץ־לב שלא להאמין לשוטר, אשר „שמע" דברי עלבון.

מעל בימת הסיים הפולני הוטל איפוא עלינו, קומץ צירים יהודיים, לנהל מלחמה בשנאה שהתפשטה והלכה כנגדנו. במיוחד היה קשה תפקידו של ד״ר זומרשטיין. הריני נזכר באחד מנאומי המועטים בסיים האחרון, בשעת הוויכוח על התקציב, כשדרשתי צדק ליהודי פולין. פאשיסטים פולנים, חברים במפלגת הממשלה, התנפלו עלי באגרופים, ואשתי ישבה ביציע חיוורת ומפוחדת. ועוד אני נזכר במחזה אופייני אחר: על מלון הסיים היתה תלויה כרזה גדולה, שבה צוייר רחוב מארשאלקובסקה הנודע ומטאטא רחובות אוסף אשפה, מתוך האשפה נתבלטו קווי־פנים יהודיים. נטלתי בסיים את רשות־הדיבור. על ספסל הממשלה ישבו כמעט כל המיניס־טרים, ובראשם דמותו המגוחכת של ראש הממשלה הפולני סלאווי סקלאדקובסקי. בכעס ובמרירות פניתי בטענה אל מר גראבובסקי, מיניסטר המשפטים, על שהוא מרשה השפלה כזו של יהודים. חיוך ציני פשט על פניו. אדון גראבובסקי, כפי שאני שומע, הוא היום פקיד בכיר במשרד המשפטים בחבש, באדיס־אבבה, ואדון סלאווי סקלאדקובסקי יושב היום בלונדון, לאחר שנהנה מהכנסת־אורחים נדיבה של יהודי ארץ־ישראל במשך כמה שנים...

מפלגת ה„אוזון" התפרעה. לא הועילה מדיניות החנופה של ממשלת פולין לגרמניה ההיטלריסטית. האסון קרב והלך. נזכר אני בנאומו של מיניסטר־החוץ יוזף בק מחודש יוני 1939 בסיים הפולני. היה זה קול־זעקה של מיניסטר, שנשא בחלק גדול של האשמה על המפלה הפולנית ועל גל האנטי־שמיות האיומה. ג׳נטלמן זה, שהיה תמיר, אלגנטי ובעל גינונים דיפלומאטיים, נשאר אף־על־פי־כן אחת התופעות הנוגות ביותר בתולדות פולין בתקופה האחרונה.

לא אשכח את ביקורי משלחותינו אצל ראש הממשלה סלאווי סקלאדקובסקי. ישבנו בקאבינט שלו והעלינו את פר־שת הסבל והיסורים שנגרמו לעמנו. מיניסטר ה„אובשם" התבדח והחניף במיוחד ללייב מינצברג ז״ל.

וכן לא אשכח את תשובותיו הציניות של מיניסטר התרבות שוינטוסלאבסקי, כשדרשנו ממנו שיבטל את הסעיף ה„ארי". הוא אמר שסעיף זה הכרחי לשמירה על הסדר באוניבר־סיטאות.

ואנו, קומץ המוהיקאנים האחרונים בסיים הפולני, הת־פזרנו בסוף חודש יוני 1939 כל אחד לביתו.

לרגע קט עוד הבהב חיוך פולני לצד היהודים. הסכנה מפני התקפה מצד גרמניה נעשתה מוחשית יותר לאחר עניין דאנציג. הממשלה הכריזה על מילווה־התנדבות להגדלת חיל־האוויר הפולני ופנתה לרגשותיהם הפאטריוטיים של היהודים. והיהודים התחרו ביניהם בפאטריוטיזם ונתנו יותר ממה שהיה בכוחם ליתן. האופטימיזם היהודי הישן שלנו עוד קיווה, שבשעת המלחמה, בשעת הסכנה, הכל ישתנה לטובה. אך אופטימיזם זה שוב לא נתקיים בחיי יום־יום. מה שאירע לאחר מכן אינו שייך לתחום זכרונותי. ויודעים אנו יפה־יפה מה אירע.

5. תרומתה של הסתדרותנו לציונות העולמית וליהדות העולם

תפקידה של הסתדרותנו הארצית לא נתמצה בפעילותה בקרב הציונות שבפולין ובקרב היהדות שבמדינה זו; זו ביקשה להיות גורם גם בחיי עמנו בכלל.

כלום היה בזה משום סימן־היכר אופייני לה בלבד? ודאי שלא. ואף־על־פי־כן.

כל חלק של התנועה הציונית העולמית, ויהיה קטן כאשר יהיה, הרים את תרומתו למשפחה הציונית הגדולה שבכל רחבי העולם. דיינו אם נפתח דין־וחשבון אחד לפחות מקונ־גרס ציוני, כדי לראות כמה גדולה היתה משפחה זו וכמה גדול היה תפקידה של הציונות העולמית בכל תחומי חיינו. לפיכך אין בכך משום זכות מיוחדת, שהסתדרותנו הארצית נתנה אף היא את חלקה בחיי כל המשפחה. ואף־על־פי־כן מן הראוי להטעים, שהסתדרותנו חרגה מתחומי־הכמות הק־בועים שלה והשתדלה לתרום גם באיכות ובמידה כזו, שר־שאים אנו להיות גאים על העובדה, שהיא היתה בבחינת עמדה חזקה בציונות העולמית ומקום חשוב ביהדות העול־מית.

היום, כשאני מעיין בכמה דינים־וחשבונות של האכסקו־טיבות שלנו לועידותינו הארציות, כשאני קורא וחוזר וקורא את נאומיהם של צירינו בקונגרסים הציוניים, כשאני מעלעל שוב בחליפת המכתבים של הסתדרותנו עם האכסקוטיבה הציונית, שוב ושוב הנני נפעם מאותו רגש של אחריות שפעם בלב הסתדרותנו הארצית הקטנה. אכן, לא היתה בעיה חשובה שלא נשמע בה דברה. ולא זו בלבד — שהרי גם הסתדרויות אחרות נהגו כך — אלא שלא היתה בעיה חשובה בציונות וביהדות, שבה לא ביקשה הסתדרותנו לש־מש כוח מעורר ויוזם. תפקיד זה ודאי שלא היה קל, שכן לא היתה קראקא בקנה־המידה העולמי של תנועתנו הציונית אלא פרובינציה, ואפילו פרובינציה חשובה, אבל מכל מקום, לא מרכז חשוב. עוד אזכיר להלן כמה קשה היה עלינו להש־פיע על מאורעות אחדים שאירעו למרות מה שצדקנו באז־הרותינו, וכמה קשה היה עלינו הדבר דווקא משום שקראקא לא היתה ווארשה, לא היתה ניו־יורק, ולא כל שכן — ירושלים.

א. תפקידה של הסתדרותנו בהקמת הברית העולמית של הציונים הכלליים

תחום פעולותיה החשוב ביותר של הסתדרותנו, הן מב־חינת היזמה והן מבחינת ההגשמה, היה הקמת הברית העו־למית של הציונים הכלליים. תפקיד זה שנטלה על עצמו, כמעט שנשתכח, שהרי המשך קיומה של הברית העולמית בצורת קונפדראציה של הציונים הכלליים האפיל על פרק הזמן 1919—1939, שבו לא זו בלבד שנוצרה הבריר השי־

למית אלא שנתגבשה גם תכניתה של הציונות הכללית בפרו־בלימאטיקה הציונית. הקונפדראציה של היום רואה עצמה כ„ראשית" גיבושה של הציונות הכללית, והרי זה אי־דיוק היסטורי מוחלט, אם אין ברצוננו להשתמש בביטוי חריף יותר. לפיכך הריני בא להציל בזה משכחה את זכותה הגדולה של הסתדרותנו ביצירת המסגרת הציונית הכללית. וכיוון שהתחום שתחמתי לזכרונותי אינו מאפשר לי להעלות כאן את תולדותיו של אותו פרק־זמן, שהיה בו גם מעוף וגם יוזמה, אנוס אני לצאת ידי חובתי בראשי־פרקים בלבד.

ירידתה הארגונית והמדינית של הציונות הכללית חלה בקונגרס הציוני הששה־עשר, שנתקיים בבאזל בשנת 1929. ירידה זו מה טיבה?

כוחה של הציונות הכללית בארץ־ישראל היה דל ורופף, ואילו הישגיהם הכספיים של הציונים־הכלליים למען הארץ היו גדולים. על־פי־רוב סייעה הציונות הכללית עם חלקים אחרים של התנועה הציונית, ובעיקר עם החלק השמאלי שבה, שנתגלה בו כוח רצון חזק לבנות את הארץ ברוח השקפותיו הסוציאליות. אמנם גם לנו הציונים־הכלליים היו השקפות סוציאליות משלנו, אלא שלא ירדנו עד חקר האמת שבדבר, שהשפעה מדינית יכולה להתבסס לא על דרך הש־קפות בלבד אלא גם על מעשים. ודבר זה הבינו ידידינו מן האגף השמאלי של הציונות — ואומר אני זאת לשבחם — יותר משהבינונו אנו הציונים־הכלליים.

סימן־ההיכר לירידתה של הציונות הכללית לאחר מכן היה קשה יותר. נציגותם של הציונים הכלליים בששה־עשר הקונגרסים הציוניים פחתה והלכה, והיא הגיעה למעמד עלוב. אבל מעמד עלוב זה — איני רוצה למלא במספרים פרקי זכרונות אלה אף־על־פי שהם לנגד עיני — היה למעשה עלוב יותר מחמת אי־הסדר המוחלט בתנועה הציו־נות הכללית וחוסר יכולת להקים מחנה גדול של ציונים־כלליים מעשרות הסניפים שלה. אי־סדר זה בלט במיוחד, כיוון שלאיגודים הציוניים המיוחדים של ההסתדרות הציו־נית העולמית, כלומר למפלגות כגון פועלי־ציון, התאחדות, המזרחי, השומר הצעיר, היו המרכזים העולמיים משלהם, ובין קונגרס לקונגרס וכן בקונגרסים עצמם היו שולחים את הסניפים שלהם ללחום על דעותיהם, כדי לטבוע יותר ויותר את חותמם על דמותה הסוציאלית של החברה החדשה בארץ. בתוצאותיו של ניגוד זה אנו נתקלים היום על כל צעד ושעל. בפולין היתה נפוצה המימרה: „פולסקה ניז'ונדם סטואי", כלומר פולין עומדת על חוסר ממשלה. עקרון זה שלט גם במחנה הציונות הכללית. כמה ממנהיגי המחנה שלנו קראו לכך חופש, אי־מפלגתיות, ואילו לאמיתו של דבר לא היתה זו אלא הפקרות. הדבר היחידי שנעשה מתוך שיתוף הוא זה, שהגשנו בקונגרס רשימה של ציונים־כלליים לוועד הפועל. ואלוהים יודע בכמה ויכוחים פנימיים קשים עלה לנו הדבר.

קיצורו של דבר: היה זה תוהו־ובוהו ליגאלי, שכן צורה זו של הסתדרויות ארציות היתה על־פי החוקה הציונית וגם באנגליה, ובפולין הקונגרסאית, דבר שהקנה להן עצמאות לרצונן של הסתדרויות ארציות חשובות בארה"ב, בגרמניה, מדומה.

במצב זה של הידרדרות במחנה הציונות הכללית, קראו בקונגרס הששה־עשר צירי ההסתדרות הארצית של גאליציה המערבית — ומן הנמנע שלא לציין: על־פי יוזמתי — לצירי ההסתדרויות שבארצות אחרות לשים קץ להפקרות בציונות הכללית. אבל גם להפקרות יש נקודת־כובד משלה על־פי חוק הגראביטאציה, ולא כאן המקום לספר כיצד יצא לפועל כינוס ראשון זה של הצירים הציוניים־הכלליים באותו קונגרס. מיעוט ניכר נשאר בפרוזדורי הקונגרס וברחובותיה של באזל, והצירים שבאו... הנה כי כן, בהיסח הדעת אני נקלע לסיפור תולדותיה של תקופה זו ואיני רוצה בכך. ובכן, כותב הזכרונות הללו הכין תקנון ארגוני זמני, תקנון ההסתדרות העולמית של הציונים־הכלליים. באולם שררה אווירה של אדישות, שעודני חש בה היום. סוף־סוף הסכים הכינוס במצב של נים־ולא־נים, שבהנהלתו של כותב השו־רות הללו יפעל ועד זמני בקראקא, ודווקא בהסתדרותנו הארצית, וּועד זה יעשה את כל ההכנות לקיים בקונגרס הציוני הבא כינוס עולמי של הציונים־הכלליים, אשר יקים את ההסתדרות העולמית. וכך שימשה לראשונה הסתדרותנו הארצית כוח מניע לתחייתה של הציונות הכללית, לשינוי במבנה ולרצון מחודש לבנות את הארץ על יסודותיה של השקפה עצמית.

כלום ניסיון זה עלה יפה? לפי שעה אין ברצוני להשיב על השאלה. סבורני שקורא הזכרונות הללו ימצא את הת־שובה במציאות עצמה, בדמותה של מדינת ישראל, בחלוקת הכוחות שבה, הנתונים להשפעתן של השקפות אחרות ושל השקפותינו...

בגילוי יוזמה זו של הסתדרותנו הארצית הקטנה לא חל שינוי בהשפעתה על השתלשלות העניינים בציונות הכללית.

הנה מונחים לנגד עיני עשרים דפים המוקדשים לתולדותיה של התקופה שבאה לאחר מכן, וכן צרור של תעודות בעניין המאבק הגדול והטראגי כאחד של הסתדרותנו הארצית בכלל ושל אחד מחבריה, כותב הזכרונות הללו, בפרט. אבל דפים אלה אינם אלא דפי היסטוריה שנשתכחה. להלן אשתדל במלים ספורות להקביל תקופה דראמאטית זו למאבקה של הסתדרותנו על הבראתה של הציונות הכללית. כאן אין ברצוני אלא לציין, שהחולה עצמו לא רצה להבריא, וזו היתה העכבה הקשה ביותר.

הוועד המארגן הכין את הקונגרס העולמי הראשון של הציונים־הכלליים, שנתקיים בזמן הקונגרס הציוני השבעה־עשר בבאזל. הסתדרותנו הארצית לא היה ביכולתה לממן את פעולותיה של הברית העולמית, ולשם ההיסטוריה יצויין כאן, שמר השכל, ציוני מאפריקה הדרומית, נתן לי בפאריס את עשרים הלירות הראשונות למימון הפעולות. מר השכל היה בעל מכרות־זהב, וגרגיר אחד ממכרות אלו נפל לטובת

הציונים־הכלליים. חוץ מיחידים בקראקא אי־אפשר היה לגייס אמצעים כספיים.

מנגנון האכסקוטיבה של הסתדרותנו הארצית עמד לשרותן של הפעולות שנדרשו להכנת הכינוס העולמי הראשון. תקנון זמני הוכן על־ידי הוועד המארגן, שעמו נמנו גם ד״ר שמעון פלדבלום וליאון סלפטר. נקשרו קשרים כמעט עם כל ההסתדרויות הארציות שבעולם, וכן תוכננה תכנית אידיאולוגית בשביל העבודה העתידה לבוא. ההכנות הללו הצריכו עבודה מרובה, שלימים נתגלתה כעבודת סיזיפוס. על שום מה?

רצה הבורא ובשנת 1930 נתגלע ריב קשה מסביב לוייצמן בדבר מדיניות של אי הצהרה על מדינה יהודית. העולם הציוני כולו נתפלג לשניים — בעד וייצמן וכנגדו. קו זה של פירוד חצה את כל המפלגות הציוניות, וביניהן גם את תנועת הציונים־הכלליים. וכך נוצר מצב, שבפרק־הזמן 1929—1931, כלומר בעיצומי מאמצינו לאיחוד מאורגן של הציונות הכללית, חל קרע פוליטי בעיקרי המדיניות הציונית. משל למה הדבר דומה? לאחד שרץ כל הזמן ולפתע הוא נתפס בכתפו ונעצר במרוצתו. במחנה הציונות הכללית נוצרו קבוצה בעד וייצמן, בראשותו של ד״ר אדר מלונדון, וקבוצה כנגד מדיניותו של וייצמן, בראשותם של מ. אוסישקין, סטיפאן וייז וכותב השורות הללו. בשעה שהשתדלתי להביא לידי איחוד, ראיתי עצמי אנוס לנקוט עמדה של פירוד, אלא שגדל כל כך רצוני להקים מחנה אחד של ציונים־כלליים, שהחלטתי למרות השקפתי הברורה כנגד מדיניותו של וייצמן להציע להסתדרותנו הארצית, שתנסה בקונגרס הציוני השבעה־עשר להקים גשר בין שני המחנות של הציונים־הכלליים המפורדים מבחינה מדינית. אבל כיצד מקיימים אחדות למרות הפירוד הרעיוני? מנסים להידבר בסעיפים האחרים של האידיאולוגיה, ומניחים לו לאותו סעיף שבו אין שני החלקים מאוחדים. ודאי, המלבוש יוצא מטולא, ואף־על־פי־כן מלבוש הוא. וכך הווה. ימים אחדים לפני הקונגרס השבעה־עשר נסעתי לווינה לפגישה עם השופט יוליאן מק, מנהיג הציונים שבארה״ב, כדי למצוא מצע משותף לתיכנון דרכנו בקונגרס זה וליצירת הברית העולמית של הציונים־הכלליים. והיה זה עיקר הדברים, לפי שהמשלחת של ההסתדרות הציונית בארה״ב היתה החשובה ביותר בין המשלחות האחרות מארצות הגולה. בשתי הנקודות הנ״ל הוקמה אחדות גמישה בין הסתדרותנו לבין ההסתדרות הציונית בארה״ב. הישגה של הסתדרותנו היה גדול; היא הרהיבה עוז ליטול לידיה את ההגה ולכוון את מהלכה של הציונות הכללית, אלא שלא יכלה אלא לפתוח בפעילות, וכדי לסיימן זקוקה היתה לעזרתה של ההסתדרות הציונית בארצות הברית. סוף־סוף, דימוקראטיה פירושה מספר ידיים המורשות להצבעה ברגע האחרון, ומובן שהמשלחת הציונית הכללית של הסתדרותנו בקונגרס הציוני השבעה־עשר היתה מצומצמת.

כשהגיעה משלחתנו לבאזל קבעה, שגם ד״ר סטיפאן וייז מסכים למדיניות האנטי־וייצמאנית ולייסוד הברית העולמית של ציונים־כלליים. לא אשכח את השיחה שקיימתי עמו אותה שעה, שכן לא קל היה לי לשכנעו, שמורת־רוחו ממדיניותו של וייצמן באותו זמן עלול להביאו לאיחוד ארגוני עם הריביזיוניסטים. היתה בי ההרגשה, שהשתלשלות כזו של העניינים לא היתה מאפשרת כלל הקמת הגשר עם מחנה הציונים־הכלליים של ד״ר אדר וקורט בלומנפלד. ובדרך אגב: השיחות שנתקיימו בזמן האחרון במדינת ישראל בין הציונים־הכלליים לבין „חרות" לא הביאו לכלל תוצאות, משום שהציונים־הכלליים אינם רוצים, בסופו של דבר, להסתכן בפרישתם המוחלטית של הפרוגרסיבים מן המחנה הציוני־הכללי במובנו הרחב של המושג. כך חוזר ונשנה המצב לאחר 25 שנים.

ואולם מה אירע בבאזל? המשלחת של הסתדרותנו הארצית הועמדה לפתע בפני מצב מסובך מאוד. כשהגענו לבאזל נתקלנו בבניין ארגון הסוחרים, שבו עמד להתקיים הקונגרס, בהודעה של ד״ר אדר מלונדון, מנהיג ציוני חשוב שבשעתו נמנה עם המשלחת הציונית הראשונה, שיצאה לחקור את המצב בארץ־ישראל לאחר הצהרת באלפור. ד״ר אדר כבר היה אדם זקן, ולפיכך לא היה נוח במשא־ומתן. הוא היה חסידו המובהק של חיים וייצמן. ובכן, בהודעתו נאמר, שאותם הציונים־הכלליים התומכים במדיניותו של וייצמן מתכנסים באולם א׳. עמד כותב הזכרונות הללו והתקין הודעה שנייה על בניין זה, שבה נאמר שהציונים הכלליים שאינם מסכימים למדיניותו של וייצמן (הכוונה היתה למדיניותו נגד הצהרה על מדינה יהודית) מתכנסים באולם ב׳. אותה שעה באו לאולם הקבוצות א׳ וב׳ של הציונים־הכלליים. עכשיו צא וראה עד היכן מגיע לפעמים כוחו של האלף־בית בהבאת פירוד בתנועה.

מכאן ואילך ניטש שנים מרובות המאבק שבין קבוצה א׳ וקבוצה ב׳ עד שנסתיים בשנת 1935. ואיזהו המאבק שנסתיים? הווה אומר המאבק לאיחוד ה־א׳ עם ה־ב׳, שכן משנת 1935 עד להקמת הקונפדרציה של הציונים־הכלליים, כלומר עד שנת 1946, היה זה מאבק של א׳ עם ב׳ ושל ב׳ עם א׳. אבל נחזור לשנת 1931. כאמור, ביקש הוועד המארגן להביא לידי איחוד למרות הפירוד הפוליטי. אכן, גם מפא״י היתה חלוקה בשאלה הפוליטית, אבל היא לא נתפרדה מבחינה ארגונית. ועיקר ההבדל היה נעוץ בכך, שבמפא״י לא היה זה עניין של פילוג הסתדרות קיימת, ואילו אנו ביקשנו להקים הסתדרות למרות הפירוד. ובכך היה הקושי שבמשימה, שנטלו על עצמם צירי הסתדרותנו הארצית.

סוף־סוף עלה בידינו להתגבר על קושי פוליטי זה, שהיה בבחינת פתרון של ריבוע העיגול. אילו באתי להוסיף על תיאורי נופך ספרותי הייתי אומר, שישבנו, קורט בלומנפלד ואני, ימים ולילות והתלאנו יחד תכנית משותפת ליצירת ברית עולמית כביכול של ציונים־כלליים. צירי הסתדרותנו לקונגרס טרחו והביאו צירים ציונים־כלליים לווי־

עידה המיוחדת באולם גדול. לא אתאר כאן, שעה שאני כותב על הסתדרותנו בפעם הראשונה וכנראה גם האחרונה, כמה צרות זומנו לי בימי־המשבר האחדים, קודם לפתיחתה של הוועידה העולמית הראשונה של הציונים־הכלליים בבאזל, אף־על־פי שיש לי הזכות לעשות זאת בתור ציר הסתדרותנו. אבל אילו באתי להעלות פרשה זו היתה גוברת בי הנעימה האישית, ולפיכך יפה לי השתיקה. בסופו של דבר, החליטה הוועידה העולמית הראשונה על תכנית משותפת וגמישה ועל תקנון ארגוני משותף, ובחרה בהנהלת הברית העולמית בפעם הראשונה בתולדות הציונות. צירים מעשרות ארצות — סבורני 35—40 — חתמו על תעודת הייסוד, ובראשם ד"ר ליאון מוצקין, לואיס ליפסקי וסטיפאן וייז. איני יודע מפני מה לא התקנתי העתק של תעודה זו. שמרתי את התעודה בארכיוני בקראקא כאוצר יקר, לפי שכאבתי אותו, ואולם הוא נפל בידיו של היטלר יחד עם כל הארכיון של מרכז הברית העולמית בקראקא, כשעזבתי את העיר ביום 2 בספטמבר 1939, כדי להשתתף בישיבה האחרונה של הסיים הפולני. מאותו יום שוב לא ראיתי את קראקא. הארכיון נעלם, אבל במשך כל זמן כהונתי כיו"ר ברית העולמית של הציונים־הכלליים שלחתי העתקים מרוב התעודות לאכסקוטיבה בירושלים, ולאחר שנת 1935 — למרכז קבוצת הציונים־הכלליים א', וכך ניצלו רוב התעודות לתולדות הברית העולמית של הציונים־הכלליים. כנגד עיני מונחים עכשיו קרוב למאתיים עמודים מתעודות אלו וכן סרט של תעודות המחזיק יותר מאלף עמודים. לפיכך אסור שאסמוך על זכרוני בלבד, והקוראים ודאי לא יבואו אלי בטרוניה אם אבוא להציל כאן מן השכחה את שמותיהם הבאים של חברי ההנהלה הראשונה של הברית העולמית של הציונים־הכלליים: יו"ר—ד"ר י. שווארצבארד; חברי הנשיאות: ד"ר י. טהון, ד"ר שמעון פלדבלום; חברים מפולין הקונגרסאית: ליאון לוויטה ומתתיהו הינדס; מגאליציה המזרחית: ד"ר א. שמוראק, ד"ר אברהם סטופ (היום סגן יו"ר של הועד הפועל הציוני); מגרמניה: קורט בלומנפלד וד"ר לאנדסברג; מארצות הברית: אברהם גולדברג, גברת רוז הלפרין; מרומניה: אדולף ברנארד; מצ'כוסלובקיה: ד"ר יוסף רופאייזן; מאוסטריה: ד"ר אוסקאר גרינבוים; מארץ־ישראל: מ. מ. אוסישקין, ד"ר בן־ציון מוסנזון, יהושע סופראסקי, ד"ר משה גליקסון, אליהו ברלין, ד"ר יהודה אורנשטיין. מקום מושבה של ההנהלה היה בקראקא, ולחברי ההנהלה מארץ־ישראל ניתנה אוטונומיה בענייני התישבות.

זו היתה רשימת חברי ההנהלה הראשונה של הברית העולמית הראשונה של הציונים־הכלליים, שהורכבה מן הקבוצות א' וב'. עלי להזדרז בקצב זכרונותי, אף־על־פי שמרובים הם וכאילו מבקשים להעלותם מתהום הנשיה. מכל מקום אני מרשה לעצמי להטעים בסגנון טלגראפי, שבמשך התקופה הנדונה מילאה הסתדרותנו הארצית תפקיד מכריע במאמצים ליצור משתי קבוצות של הציונים־הכלליים סינתיזה של אמת ומשמעת מפלגתית על יסוד של רוב קולות, ובעניינים עקרוניים — על יסוד רוב מכריע של שלושה־רבעים מכלל הקולות.

ואולם המחיצה שהוקמה בין שתי הקבוצות נתגבהה יותר ויותר, ועמה גברו והלכו קשיי הסתדרותנו. כלום מן הראוי ליתן בזה, לאור ההיסטוריה, גם את תמצית התכניות בתחום הסוציאלי, בתחום בעיית העבודה, על כל ההבדלים שבין קבוצה א' וקבוצה ב'? במידה מסוימת כבר עשה זאת משה קליינמן ז"ל, עורכו הראשי של „העולם", בחוברת מיוחדת בשם „הציונים הכלליים", שיצאה בירושלים בשנת 1945. ואף אני ניסיתי בשנת 1954 ליתן ראשי־פרקים מתקופת־סער־והסתערות זו של הברית העולמית בחוברת שיצאה בלשון האנגלית בשם „ציונות כללית" ונדפסה בניו־יורק. סבור אני, שכל האידיאולוגיה של הציונות הכללית והבדלי ההשקפות שבין שתי הקבוצות שלה נתגבשו בתעודות המונחות עתה לנגד עיני. הריני חוזר וקורא בהן ומתברר, שאמנם אידיאולוגיה ציונית כללית זו נוצרה בפרקי־הזמן עד 1935. רואה אני חובה לעצמי להטעים דבר זה, מאחר שהקונפדרציה המחודשת של הציונים־הכלליים, שהוקמה בשנת 1945 על־ידי אנשים אחרים לאחר חורבן בית ישראל באירופה, מתיימרת להיות ראשונה בנדון.

הברית העולמית קיימה ועידות עולמיות נוספות בשעת הקונגרס הציוני השמונה־עשר בפראג, בשנת 1933, ובשנת 1934 בקראקא, ושוב בקראקא בשנת 1935. הוועידה האחרונה היתה דראמאטית ובה נתקיימה גם הלוויתה של הברית. מאותה שעה נתפלגה הברית לחלוטין, גם כלפי חוץ. אמת, גם עד שנת 1935 היא היתה מפולגת, אבל כלפי פנים בלבד, שכן מעטה האחדות היתה הנהלת הברית בקראקא, שמניעיה היו האכסקוטיבה של הסתדרותנו הארצית ומנהיגיה, אף־על־פי שבשנים 1933—1935 כבר היה קיים מרכז מיוחד של הברית בארץ־ישראל ובשביל ארץ זו.

ועידותינו הארציות בשנים 1929—1935 הוקדשו תמיד לגורלה של ציונות כללית מאוחדת ברחבי העולם. בדינים־וחשבונות שהגישה הסתדרותנו לוועידות הארציות השנתיות באותו פרק־זמן היו כלולות החלטות בדבר הברית העולמית. ואפשר שמן הראוי יהא לצטט כאן החלטות מוועידה ארצית אחת, שנתקיימה בפברואר 1935, מאותה ועידת הפילוג המוחלט בברית, כשעדיין פעמה התקווה, שהברית תשמור על אחדותה, לפחות כלפי חוץ:

„1. הוועידה הארצית פונה אל הנהלת הברית העולמית של הציונים־הכלליים בבקשה לקרוא בזמן הקרוב לוועידה של ציונים־כלליים מכל פולין, שמצעם הוא מצע הברית העולמית של הציונים־הכלליים, כדי להסדיר סופית את היחסים וכדי להקים הנהלה משותפת ולקיים פעולות כתיקנן.

2. הוועידה הארצית מביעה את תודתה להנהלת הברית העולמית ולד"ר שווארצבארד העומד בראשה על עבודתה להגברת הציונות הכללית.

3. הוועידה הארצית פונה אל הנהלת הברית העולמית של הציונים־הכלליים בהצעה לעשות צעדים כדי לחסל בהק־

דם את המשבר בציונות הכללית בארץ־ישראל, וזאת ברוח הוועידה העולמית של הציונים־הכלליים בקראקא.

4. הוועידה הארצית פונה אל הנהלת הברית העולמית של הציונים־הכלליים בבקשה, שההנהלה תדרוש מאת תנו־עת־הנוער "הנוער הציוני", שתשים קץ לעמדתה ההססנית ותצטרף בפולין הקונגרסאית אל ההסתדרות הארצית של הציונים־הכלליים בפולין הקונגרסאית, המשתייכת לברית העולמית של הציונים־הכלליים (הקוראים הוותיקים יזכרו בוודאי, שההסתדרות הארצית של הציונים־הכלליים בפולין, שהיתה נציגותה הרשמית של הציונות הכללית ובה מילאו תפקיד ראשון במעלה יצחק גרינבוים ומשה קליינבוים, לא הצטרפה אל הברית העולמית, והצטרף רק מיעוט קטן ב־פולין הקונגרסאית מסיעת "עת לבנות" בראשותם של ליאון לוויטה ויהושע גוטליב; סיעה זו הקימה הסתדרות ארצית משלה, וכלפי הסתדרות זו מכוונת ההחלטה).

6. הוועידה הארצית מכירה בהחלטות, שנתקבלו בוועידה העולמית האחרונה של הברית העולמית וקוראת להסתד־רותנו הארצית להרים את תרומתה למס המפלגה, כדי להשלים את תקציב הברית העולמית של הציונים־הכלליים".

החלטות אלו משמשות הוכחה לזהותה המוחלטת של הס־תדרותנו הארצית עם האידיאולוגיה של הברית העולמית. ואמנם הסתדרותנו פעלה ברוח יעודה של הברית, שכן הראשונה לא הצטמצמה בענייניה המקומיים אלא שקדה על ענייני הציונות הכללית בהיקף רחב יותר, ולא בפולין בלבד אלא גם בארצות אחרות. והיה בכך משום תוצאות סמיכות המקום שבינה ובין הברית העולמית שלנו, ששתיהן ישבו בקראקא.

סבורני שמן הראוי להזכיר, שבוועידה הארצית הנ"ל שנת־קיימה בשנת 1935 היה יו"ר האכסקוטיבה ידידינו ליאון סלפטר, שהתמסר גם לענייני הברית העולמית, והוועידה וכן האכסקוטיבה הארצית הביעו לו פה אחד את רגשי תוד־תנו והוקרתנו על פעילותו המתמדת והמסורה.

ואין אני יכול להתגבר על יצרי שלא להזכיר כאן כמה פרטים, הנראים לי חשובים. מובן שאיני יודע אם גם הקורא יכיר בחשיבותם, אבל יש בהם כדי לזרוע אור על מאבקו הדרמאטי של הוועד שהכין את הקמת הברית העולמית בוועידתה העולמית הראשונה בשנת 1931. פרטים אלה מר־אים כמה מרובות היו השתדלויותיו של כותב הזכרונות הללו לליכוד שני חלקי הציונות הכללית, אף־על־פי שבהכרתו העמוקה השתייך לקבוצה ב׳ של הציונים־הכלליים.

בקונגרס הציוני השבעה־עשר היו לה לקבוצה ב׳ 59 צירים, ואילו לקבוצה א׳ 25 צירים. הקרע שחל מסביב למ־דיניותו של וייצמן מקורו בחודש אוקטובר 1930, ואפילו קודם לכן. השיחות שהתנהלו בין האכסקוטיבה הציונית העולמית לבין מיניסטר המושבות פאספילד ממפלגת הלייבור, הוכיחו עם פרסומו של "הספר הלבן", שבשאלת ארץ־ישראל ממשמשים ובאים ימים אפלים. ועדת סימפסון מסרה דין־וחשבון קודר על המפעל הציוני בארץ. וייצמן הרגיש, שמדיניותו הפרו־בריטית מוליכה לכשלון והוא הודיע על נכונותו להתפטר. כבוד גדול רחשו בתנועתנו לאישיותו של וייצמן, ואפילו בקרב המתנגדים לדרכו המדינית. ואמנם העריצו את אישיותו כל כך, שקשה היה גם לאופוזיציה להילחם בה. אף אני, מבחינה אישית נמניתי כציר הברית העולמית וכיו"ר שלה עם מתנגדיה המוחלטים לשיטתו המ־דינית, כיוון שהיינו משוכנעים שמדיניותו הפאציפיסטית אין בה כדי להביא תוצאות כל שהן. לצערנו, לא היו בידינו אמצעים למדיניות אחרת, ודבר זה הרתיע, כמובן, גם את מתנגדיו של וייצמן ממלחמה מוחלטת כנגדו. אבל וייצמן עמד בתוקף על שיטתו המדינית, אף־על־פי שביקש כבר להתפטר. במושב הוועד הפועל הציוני שנתקיים בברלין בשנת 1930 הובלטה העובדה, שוייצמן ראה אותה שעה שבמדיניות גלויה למען מדינה יהודית ובמדיניות של מאבק על רוב יהודי בארץ־ישראל דבר שהוא מחוסר תכלית ואף מזיק. ואולם קיימים במדיניות זוטות, שעתים נודעה להם חשיבות מרובה. לוייצמן הפיקח היתה הבנה מועטת לדינאמיקה של הזוטות במדיניות. לא לשוא נמנה עם מתנגדיו של הרצל והיה מה שנקרא ציוני מעשי. אי־הבנה זו בחשיבותם של הזוטות, אפילו כשאין בהם כדי להביא לידי תוצאות מע־שיות מידיות, הגבירה את מרירותם של הלוחמים במדי־ניותו של וייצמן.

ובעיצומו של מאבקי הקשה עם קבוצה א׳ להקמת הברית העולמית, למרות המחיצה בעניינים מדיניים שהפרידה בינה לבין קבוצה ב׳, נתגלגלו ובאו על הקונגרס הציוני גופא אי־רועים שהגביהו יותר ויותר מחיצה זו. הסוכנות הטלגראפית היהודית עלה בידה להשיג ראיון עם וייצמן, ובראיון זה אישר וייצמן את נקודת־מבטו השלילית בעניין מאבק גלוי באותה שעה על רוב יהודי בארץ ועל מדינה יהודית. דווקא מדיניותו של פאסיפלד, שהתנגדה לשתי דרישות אלו, חייבה הצהרה ברורה על רוב יהודי ומדינה יהודית. ואולם וייצמן התנגד בראיון הנ"ל להצהרה כזאת, ודבר זה נשתמע כאילו נכנעים למדיניותו של פאספילד. חקירות נוספות בעניין זה יבררו ביום מן הימים אם אמנם היה נשיאה הראשון של מדינת ישראל בעד הקמת מדינה יהודית או בעד מדינה דו־לאומית. מכל מקום, ספרו "מסה ומעש" אינו מבהיר את הדבר. אבל נחזור לשנת 1931.

האופוזיציה בקונגרס הציוני היתה כמרקחה לאחר הראיון של וייצמן. השטן שעמד מאחורי הקלעים של הראיון ידוע לנו יפה; היה זה דווקא מנהיג ציוני מקבוצה א׳. האופוזי־ציה לוייצמן לא היתה מורכבת מקבוצה ב׳ של הציונים־הכ־לליים בלבד; גם "המזרחי" הרביזיוניסטים והציונים־הכ־לליים הראדיקאליים מסיעתם של גולדמן וגרינבוים, גם הם רתחו כנגד הראיון של וייצמן ושהוסיף שמן על המדורה.

חיים וייצמן השתייך למחנה הציונים־הכלליים. היתה זו השקפה מיוחדת על בעיית הציונות הכללית. ואולם לחיים וייצמן היתה זכות להשקפה מיוחדת משלו. ובמצב המתוח שנוצר עם התפלגותו של הקונגרס היה וייצמן מעוניין, כמו־

בן, לקבל רוב של הקונגרס לדעותיו. אבל כיצד מקבלים רוב?

והרי מה שאירע. בערב־שבת אחד בזמן הקונגרס באה אל כותב הזכרונות הללו משלחת בשמו של חיים וייצמן: הגברת דאגדייל, בת־אחותו של הלורד באלפור, ופרופיסור לואיס ברנשטיין־נאמיר, היועץ המדיני של האכסקוטיבה (היום סיר לואיס). המשלחת הזמינה אותי בתור יו״ר ברית העו־למית של הציונים־הכלליים אל וייצמן. הלכתי, כמובן. בחדר מלונו, הוא המלון המפורסם „שלושת המלכים״ שבבאזל, נכחו גם יצחק ניידיטש ז״ל וד״ר מארטין רוזנבליט. וייצמן השמיע בפני במשך שעה ארוכה את דעותיו המדיניות. ניכר היה סבלו של המנהיג הציוני והורגש, שהמדיניות שלה הוא מטיף הוא מין מדיניות של יאוש. הקשבתי לדבריו ביראת הכבוד. אכן, היתה זו שעה מזעזעת בעסקנותי הציונית, שכן עמדתי פנים אל פנים עם מנהיג גדול, שגילה לפני את אמו־נתו המדינית. תכלית השיחה היתה, כמובן, ברורה: וייצמן ביקש לזכות באמצעותי, לצורך מדיניותו באותה שעה, בברית העולמית של הציונים־הכלליים, אבל מבחינה מדי־נית לא שכנעו אותי דבריו שהיו נוגעים אל הלב. השיבותי על דבריו בצורת הודעה, שהנני מקבל על עצמי למסור את מהלך־מחשבותיו בישיבת קבוצה ב׳ של הציונים־הכ־לליים. קיימתי את הבטחתי ומסרתי את הדברים באובייק־טיביות כזו, כפי שמסוגל לכך מתנגד פוליטי. ההתנגדות לוייצמן — והריני מטעים דבר זה — לא היה לה שום קשר לאיש וייצמן; היפוכו של דבר: הריני חוזר ואומר שהיה קשה מאוד להתנגד לוייצמן, שלעתים היה אישיות מאגנטית. אלא שדעתם של המתווכחים בבריתנו היתה שלילית, וכזו היתה גם דעתי שלי. אף אנו לחמנו לשיטה, אף לנו היו דעות משלנו על טוב ורע לציונות, אבל את צדקתן של שתי השקפות שונות אינה קובעת החלטה אלא החיים עצמם. אותו זמן הודעתי לפרופ׳ וייצמן על החלטתה השלילית של קבוצה ב׳, והודעה זו שימשה, כמובן, עילה להגבהת המחיצה שבין קבוצה ב׳ לבין קבוצה א׳ של הציונים־הכלליים. ובסופו של דבר, יותר משהיה חשוב גורלה של הציונות הכללית חשובה היתה מדיניותה של בריטניה שהתנכלה להגשמת הציונות.

מסביב למטרה הסופית של הציונות ניטשה היאבקות דרא־מטית בקונגרס השבעה־עשר, שהיה אחד הקונגרסים הח־שובים ביותר. לאמיתו של דבר, היתה זו היאבקות בין שתי שיטות גדולות וישנות. האיבולוציוניסט וייצמן טען, שאין המטרות נעשות אחרונות אלא לאחר שנתקיימו, ואילו המחנה שהתנגד לייצמן טען, שמן ההכרח להצהיר על מטרות סופיות כדי לרתום את הכוחות להגשמתן. מובן שוייצמן ידע יפה כמה קשה היה מעמדו לאחר פרסום „הספר הלבן״ הבריטי וכמה מרובות היו השתדלויותיו לקבלת מכתב מראש הממ־שלה ראמזיי מאקדונאלד, מכתב שלא ביטל אלא רק החליש את תוכנו של „הספר הלבן״. במכתב זה השתמש וייצמן כבאמצעי נגד האופוזיציה, אבל דבר זה לא הרגיע את הרוחות, שכן מכתבו של מאקדונאלד העטה את הספר הלבן במעטה של מליצות נאות בלבד, ואילו רוחו נשארה. מובן שאין בדעתי לתאר בדפים אלה את תולדותיו של קונפליקט דראמטי זה, ואולם לתולדות אלו יש קשר במישרין עם השיחות שנתקיימו אותה שעה בין שני חלקי הציונות הכ־ללית. לפיכך חייב אני לייחד את הדיבור על רקע המאבק מסביב לוייצמן והמאבק לניסוח מטרתה הסופית של הציונות. רק כך יובן נצחונה הגדול של הסתדרותנו הארצית, כשעלה בידה למרות המחיצות הפוליטיות הפנימיות במחנה של הציונים־הכלליים גופא לייסד את הברית העולמית, ולא עוד אלא באותו קונגרס ציוני.

למן אותם הימים חלפו 25 שנים, הווה אומר ימי דור אחד, ולפיכך ראוי שנרענן את זכרוננו ונבהיר את הקשיים שעמדו בפני היזמה ההיסטורית שגילתה הסתדרותנו.

ההכרעה בדבר הבעת אמון לנשיא וייצמן בקשר לראיון שנתן לסוכנות הטלגראפית היהודית נמסרה על־ידי הקונ־גרס לוועדה המדינית. בוועדה זו הגיע העניין לנקודת־היתוך גבוהה מאוד. רובן של המפלגות, חוץ ממפא״י וקי־בוצה א׳ של הציונים־הכלליים, הביעו את דעתן בוועדה כנגד מדיניותו של וייצמן. זמן ממושך ארכו התייעצויותיה של הוועדה. מליאת הקונגרס חיכתה בקוצר־רוח. דובר הוועדה המדינית היה אחד משלנו, ד״ר נחום גולדמן, שכבר בשעתו גילה את כשרונותיו כתכסיסן מנוסה ואסטרטגיקן מדיני. הוא השתייך למחנה שהתנגד לוייצמן, הוא וקבוצתו ה„ראדיקאלית״, שקיבלה בסך־הכל 8 מאנדאטים לקונגרס. הקבוצה הראדיקאלית הוקמה כאופוזיציה בקרב הציונים־הכלליים. לקונגרס הציוני השבעה־עשר היו 254 צירים נב־חרים, והיתה זו הבעת הערכה לכושרו המדיני של ד״ר נחום גולדמן, כשבחרו בו בתור נציגה של קבוצה קטנה לדובר בעניין החשוב ביותר שהעסיק את הקונגרס הנסער.

במצב כזה בא הדובר אל מליאת הקונגרס, ובשם רוב חברי הוועדה הציע את הצעתו הראשונה כלהלן:

„הקונגרס מביע את צערו על ההצהרה שהצהיר ד״ר וייצמן בראיון שנתן לסוכנות הטלגראפית היהודית, ורואה בתשובתו לשאילתא תשובה שאינה משביעה רצון״.

בהצעה השנייה, שהציע ד״ר גולדמן למליאת הקונגרס, ואף היא בשם רוב חברי הועדה, היתה הצעה, שנתגלמה בה האמונה במטרותיה הסופיות של הציונות. כיוון שניסוחה היה ארוך מדי, לא אביא כאן אלא תמציתה. בהצעה הוטעם ההכרח בעלייה גדולה ורצופה למולדתו ההיסטורית של העם היהודי וביצירת תנאי־קיום נורמאליים במולדת זו. בהצעה מובע צער רב על כל הנסיונות הנעשים למעט מטרה יסודית זו של הציונות, ואולם לא נאמרו בה במפורש שתי המלים „מדינה יהודית״. אף־על־פי־כן ניתנו בה התו־ארים היסודיים של מדינה, ודבר זה שימש בבחינת פשרה. מכל מקום, התוארים שהוטעמו בה היו היפוכם של הדברים שאמר וייצמן בראיון שנתן לסוכנות הטלגראפית היהודית.

הצעת־החלטה שלישית, או ליתר דיוק: הצעת־לווי, היתה

של יצחק גרינבוים, והיא בקשה להוסיף על החלטת הרוב את המלים „קיום מדיני״, כדי לומר בפירוש מה שהחסיר וייצמן.

הצעת־ההחלטה הרביעית היתה של הריביזיוניסטים, בראשותם של זאב ז׳בוטינסקי ומאיר גרוסמן, שמספר ציריהם בקונגרס זה הגיע ל־52, כלומר 21 אחוזים. אף הצעה זו ניסוחה היה ארוך ותמציתה: מטרתה הסופית של הציונות היא הקמת מדינה יהודית על שתי גדות הירדן.

לאחר מכן באה הצעה חמישית מאת ארלוזורוב ז״ל, אחד מתומכיו הנלהבים של וייצמן. הצעה זו יותר משהוצעה משמה של מפא״י הוצעה על דעת עצמו, ונאמר בה לא פחות ולא יותר שיש לעבור על סדר־היום של כל ההצעות הקודמות, ועל־ידי כך להביע אמון במדיניותו של וייצמן.

הקונגרס סער וגעש מאחר שהדברים נגעו בנשמת־אפה של הציונות. רעיונה הגדול של הציונות בדבר אחדות העם, רעיון שניתן לו ביטוי מוחשי בקונגרסים הציוניים, התחיל להתנדנד. אכן, רגע גדול בשעה גדולה.

ובסערת ההצבעות על ההצעות הנ״ל יש לשאול כיצד באה לידי ביטוי אחדותה של הציונות הכללית? כיצד נתבטאה אחדותם של הציונים־הכלליים שלנו מגאליציה המערבית, שהיו שבעה במספר, כמספר ציריה של כל הקבוצה הראדיקאלית? מובן, שלשאלה השנייה לא נודעה חשיבות יתירה, אבל חשובה היתה השאלה הראשונה, לפי שמספר הצירים של שתי הקבוצות של הציונים־הכלליים הגיע ל־84, כאמור למעלה.

הצבעה על־פי שמות הצירים נתקיימה על אחת מחמשת ההצבעות, ולפיכך יש בכוחה של הצבעה זו ליתן תשובה מפורטת על שאלותי. ההצבעה היתה על הצעתו של ארלוזורוב, שנדחתה ברוב קטן של 120 קולות כנגד 103. בין 120 הקולות היה חלק בלבד מקולות שבעת הצירים של הסתדרותנו הארצית, ואילו הרוב העצום של 59 הצירים מקבוצה ב׳ של הציונים־הכלליים.

בין 103 קולות היו כמעט קולותיהם של כל הצירים מקבוצה א׳ וחלק משבעת הצירים של קבוצה ב׳. לפיכך לא היה הקרע הפוליטי בין שתי הקבוצות א׳ ו־ב׳ בלבד, אלא גם במשלחת של הסתדרותנו הארצית. אכן, מן הראוי להזכיר בספר זה המוקדש לקראקא כיצד הצביעו שבעת הצירים של הסתדרותנו הארצית. ובכן, בעד הצעתו של ארלוזורוב הצביעו חיים נייגר ויצחק גרינשטיין, וכנגד ההצעה הצביעו ד״ר יעקב פרנק, אברהם הופשטטר וד״ר י. שווארצבארד. ולהשלמת התמונה אזכיר גם, שד״ר יהושע טהון וד״ר שמואל שפאן נמנעו מהצבעה.

משנדחתה הצעתו של ארלוזורוב נדחתה מיד גם הצעת־הלוי של גרינבוים ב־115 קולות כנגד 60, ולאחר מכן נתקבלה ההצעה הראשונה, שהביעה צער על הצהרתו של וייצמן, ב־125 קולות כנגד 106. אחר־כך נתקבלה הצעת הרוב ב־162 קולות בעד. הקולות שהצביעו נגד לא נמנו, לפי שהיה זה רוב מוחלט של 254 צירים מכלל כל צירי הקונגרס.

אין לקבוע כיצד התחלקו בהצבעות אלו קולותיהם של אנשי קבוצה א׳ ושל אנשי קבוצה ב׳, שכן ההצבעה לא נתקיימה על־פי שמות. ואולם זוכרני שבדרך־כלל הצביעה קבוצה ב׳ בעד ההצעה הראשונה, ואילו קבוצה א׳ הצביעה כנגדה. לאחר מכן הצביעו קבוצה א׳ וקבוצה ב׳ כמעט באופן סולידארי בעד ההצעה השנייה, כלומר בעד הצעת הרוב בוועדה המדינית.

שמא תאמר ציירתי תמונה שלמה? אין הדבר כך. עוד נשארה הצעת המיעוט של הריביזיוניסטים. ידע הקונגרס, שאם ידחה עקרונית ובפירוש הצעה שנתגלמו בה שאיפותינו ההיסטוריות תהא בכך משום סכלות מדינית. לפיכך באה הצעה — ששית במספר — לעבור על הצעת־ההחלטה הריביזיוניסטית לסדר־היום. לאחר שכבר נתקבלה הצעת הרוב של הוועדה המדינית, הרי יינטל עוקץ ההצבעה על ההצעה הריביזיוניסטית גופא. ושוב נערכה הצבעה על־פי שמות הצירים. הפרוצידורה בקונגרסים שלנו ארוכה היא, אבל בסבלנות המעוררת לעתים תמיהה נתקיימו הצבעות שארכו שעות, הצבעות דימוקראטיות ועל־פי שמות. ואומר אני זאת בכל יראת־הכבוד.

והרי תוצאותיה של ההצבעה על ההצעה הריביזיוניסטית: ב־127 קולות כנגד 57 החליט הקונגרס לעבור לסדר־היום. וכיון שההצבעה נערכה על־פי שמות הצירים ומספר המאנדאטים של הריביזיוניסטים הגיע ל־52, ברור איפוא שכמעט כל הקונגרס, חוץ מן הצירים הריביזיוניסטים, הצביע כנ״ל. לא רצה הקונגרס למצות את הדין, שהרי ממילא כבר הוכרע גורלו של המאבק עם מדיניות ה„סובלנות״ של וייצמן.

ושוב אני מבקש לתאר כיצד הצביעו שבעת הצירים מגאליציה המערבית בהצבעה זו, שהרי גם בכך יתברר, שגישתנו לעניינים פוליטיים לא היתה מפלגתית או טריטוריאלית. משבעת הצירים שלנו הצביעו שניים בעד ההצעה לעבור לסדר־היום (נייגר וגרינשטיין), ארבעה נמנעו מהצבעה (טהון, שפאן, הופשטטר, שווארצבארד), ורק אחד הצביע עם הריביזיוניסטים (ד״ר יעקב פראנק ז״ל). בקונגרס זה שימש גם ד״ר יהודה אורנשטיין ציר, אבל מאחר שהוא נבחר בגאליציה המזרחית אין אני מצרף אותו למניין הקולות.

והנה באווירה זו של קרע בשורותיהם של הציונים־הכלליים ובין חברי המשלחת של הסתדרותנו הארצית הקטנה, הוטל עלינו לשקוד על ייסודה של הברית העולמית. כמה קשה היה הדבר! ואף־על־פי־כן נוסדה הברית. נראה הדבר, שההתעוררות שחלה בקרבנו גברה על המחיצות. התעוררות זו יש לזקוף לזכותה של הסתדרותנו. ואף־על־פי שהגשר הקל שהוקם על שתי הקבוצות של הציונים־הכלליים לא עמד אחר כך בלחץ ההבדלים הפנימיים שנתגלו בנו, מכל מקום הריני גאה להזכיר את תפקידה של הסתדרותנו בהקמת גשר זה.

הוויכוח המדיני בקונגרס נסתיים כדרך שהוא מסתיים

בקונגרסים הציוניים שלנו. לאחר שהוחלט לעבור לסדר־היום על ההצעה הריביזיוניסטית, קרע ז׳בוטינסקי לעיני כולם — הריני רואה עכשיו פרומיתיאוס ציוני זה לנגד עיני — את השקל הציוני ואת תעודת הציר שלו, או אפשר תעודה אחת ולא שתיים, ופיזר באופן דראמאטי באולם הקונגרס את פיסות הנייר, והקבוצה הריביזיוניסטית עזבה את הקונגרס. מן הראוי להזכיר כאן, שהקבוצה הריביזיוניסטית היתה ילד־רוחה של הציונות הכללית ומשם היא באה לעולם. למחרת חזר מאיר גרוסמן, המתון שבין שני מנהיגי הריביזיוניסטים, לקונגרס, ומסר לו הצהרת־נאמנות. הרוחות שככו והקונגרס עבר לדיון בבעיות הרבות. הציונות הכללית ניזוקה בקונגרס אבל ביקשה לחזור לאיתנה, ונוסדה הברית העולמית של הציונים־הכלליים.

חיים וייצמן שלנו נקם בדרך משלו את נקמתו בציונים־הכלליים, וליתר דיוק: בקבוצה ב׳ שלה. הנקמה נתמשכה גם על קבוצות אחרות. אדם גדול זה סבור היה, שאם לא יזכיר אנשים או אירועים שעמדו על דרכו, הללו שוב לא יהיו קיימים. והרי מה שהוא כותב באבטוביוגראפיה שלו „מסה ומעש" על מאורע דראמאטי זה של נסיון לרכוש את לבותיהם של אנשי קבוצה ב׳ ועל התמיכה שקיבל מצד כל אנשי קבוצה א׳ (לפי המהדורה האנגלית, ניו־יורק 1949, עמ׳ 338):

„הקונגרס התעקש ללכת בדרך הצעת־החלטה של אי־אמון במדיניותי על־פי הצבעה של שמות, שבה מילאו תפקיד ראשי הריביזיוניסטים, בראשותו של ז׳בוטינסקי, וכן „המזרחי", האגף הדתי של התנועה, כתומך נאמן".

ושום דבר לא נאמר לא על תפקידה של הברית העולמית של הציונים־הכלליים ולא על קבוצה ב׳ של ציונים אלה על 59 הקולות שהיו לה, ואפילו לא מלים אחדות של הערכה על המאבק בעד וייצמן בתוך מפא״י ובתוך הקבוצה א׳ של הציונים־הכלליים.

כשקראתי בשנת 1949 את האבטוביוגראפיה של וייצמן מצאתי נחמה בנקמה זו, נחמת אנוש, שכן מאורעות חשובים אחרים שאירעו בתנועה הציונית ולא היו לרצונו של וייצמן אף עליהם לא נאמר דבר באבטוביוגרפיה, ולא כל שכן אישים ציוניים, שאף עליהם לא נאמר כלום, ואף־על־פי־כן זכרם לא יסוף מתולדותיה של התנועה הציונית.

וראוי איפוא לצטט כאן השקפות אחדות של מנהיגים ציוניים־כלליים, שהובעו באותו זמן על תוצאותיו של הקונגרס השבעה־עשר, על התפטרותו של וייצמן ועל האכסקוטיבה החדשה. לאכסקוטיבה זו נבחרו נחום סוקולוב לנשיא התנועה הציונית, חיים ארלוזורוב וברל לוקר ממפא״י, אף־על־פי שמפא״י לא תמכה בוועדה המתמדת במועמדותו של נחום סוקולוב, פרופ׳ זליג ברודצקי מקבוצה א׳ של הציונים־הכלליים, עמנואל ניומן מקבוצה ב׳ של הציונים־הכלליים והשל פארבשטיין מן „המזרחי". הווה אומר: נציגים של שתי מפלגות, שהצביעו בעד התפטרותו של וייצמן, ונציגי שתי מפלגות שהצביעו כנגד ההתפטרות. ניצחה קואליציה של ציונים ולא של מפלגות.

ב„ניו־פאלסטיין", בטאונה הרשמי של ההסתדרות הציונית בארצות־הברית, מיום 11 בספטמבר 1931, כלומר מיד לאחר הקונגרס, כתבו שניים מתומכיו הנלהבים ביותר של וייצמן כלהלן:

לואיס ליפסקי: „...ד״ר וייצמן עצמו סייע לכשלונו על־ידי הודעה בבאזל שמסר בעיצומו של המאבק, כשהמציא חומר לוויכוח על מטרתה הסופית של הציונות, חומר שלא היה לרצונו של הרוב הגדול, וכך איפשר הצבעה של אי־אמון, שהורידה אותו מכסאו כמנהיג".

יעקב פישמן (עורך ה„מארגן־זשורנאל") אמר: „ולעניין האכסקוטיבה העולמית החדשה של ההסתדרות הציונית איני יכול אלא לומר, שהיא באה לעולם בשעה טובה ומוצלחת. דבר זה ברור מן העובדה, שמיד לאחר הבחירות נתכוננה ממשלה בריטית חדשה, המצדיקה את תקוותנו לגילוי יחס ידידותי יותר לבית היהודי הלאומי".

וד״ר סטיפון וייז, מי שניהיה לאחר מכן אחד מתומכיו הנלהבים ביותר של וייצמן, כתב: „תכניתה המדינית של ההסתדרות הציונית בארצות־הברית, כפי שנתפרסמה בשעתה, נעשתה תכניתם המדינית של הקונגרס הציוני ושל האכסקוטיבה החדשה בראשותו של נחום סוקולוב. רציפותה של האדמיניסטראציה מובטחת על־ידי בחירתם של סוקולוב ופרופ׳ ברודצקי מן האכסקוטיבה הישנה ושל עמנואל ניומן, אדם מוכשר מאוד ובעל זכויות, כנציג ציוני ארצות־הברית".

בגליון הנ״ל של ה„ניו־פאלסטיין" נתפרסם מאמרו של כותב הזכרונות האלה, ובמאמר זה שנקרא בשם „ההכרח בפעילות קונסטרוקטיבית" נאמרו דברי הערכה לקונגרס הציוני. המאמר נכתב ברוח הסתדרותנו הארצית, שבכל מצב שהוא היתה מטעימה את ההכרח בעבודה קונסטרוקטיבית בלא הבדל איזו מפלגה נצחה ואיזה מפלגה נוצחה. כיוון שאותה שעה כיהנתי כנשיא הברית העולמית הראשונה של הציונים־הכלליים, אצטט איפוא גם כאן פיסקה אחת מאותו מאמר:

„...אפשר שיבוא יום ווייצמן יראה את המציאות כמות שהיא, ואותה שעה יהיה הוא האדם המתאים ליטול בחזרה את כהונתו. ואולם הדרך שציין לאחרונה בדבר פעולותיה של הציונות המדינית, דרך זו לא יכלה אלא להביא לידי כשלונו. גישתו לעניינים שינתה בפשיטות את האחריות לפעילות מחודשת, עשתה אותה לבעיה חד צדדית, והריני מטעים את המלה „חד צדדית". הוא הזניח את עידוד האפשרויות הקונסטרוקטיביות של אותם היסודות, המתלכדים מסביב להסתדרות הציונית. הגיעה איפוא השעה לתיקון מעוות זה. זוהי המשמעות העמוקה בהתפטרותו של וייצמן".

וכך פרש וייצמן לפרק־זמן של ארבע שנים. יש לומר לשבחו, שמיד לאחר שהתפטר יצא בשליחות המגבית של קרן היסוד לאפריקה הדרומית. מבחינה מדינית סילקה התפטרותו מצב של כניעה, וכמעט בלא מחאה, למדיניות הבריטית, שביקשה לחסל את הציונות צעד אחר צעד.

ומכאן למומנט שלישי בזכרונותי, שיהא בו משום ענין — כך מקווה אני — לכוללו בספר זה.

בארבעת השנים שבין 1931 עד 1935 המשיכה הנהלת הברית בקראקא — לאחר מכן, הוקם, כאמור, סניף בארץ־ישראל בראשותו של ד״ר בן ציון מוסנזון, ולסניף זה ניתנו סמכויות נרחבות — בחליפת מכתבים עם כל הארצות, שבהן ישבו ציונים־כלליים. לא היו לה לברית כספים; קרוב לשלושת אלפים זהובים בלבד, כלומר 750 דולאר בערך, נכנסו לקופתה במשך שנה. הקריאות לתמיכה כספית היו בבחינת קול קורא במדבר. להסתדרויות הארציות של הציונים־הכלליים היו כספים לכל מיני צרכים, אבל לא לבניין הסתדרויותיהן ולייסוד מפעלים כלכליים בארץ, שיהיו חדורים רוח של שלום סוציאלי בין המעמדות. הוועד המרכזי החשוב שבפולין הקונגרסאית היה מרוחק מן הברית. יצחק גרינבוים ומשה קליינבוים, תקוותה הגדולה של הציונות הכללית (אנו רואים היום מה עלתה לה לתקווה זו) שמו מכשולים על דרכה של הברית. הסתדרותם החשובה של הציונים־הכלליים בבריטניה הגדולה עמדה מרחוק, אפריקה הדרומית היתה רחוקה כל כך מקראקא כרחוק יוהנסבורג ממנה, והתנועה הציונית־הכללית הגדולה בכוח שבארצות־הברית כמעט שלא היתה מעוניינת כלל בברית, חוץ ממנהיגים אחדים כאברהם גולדברג ז״ל, אף־על־פי שחתימות מנהיגיה התנוססו על תעודת־היסוד. לא היתה דרכה של התאחדותנו סוגה בשושנים, ואף־על־פי־כן לא ניטל ממנה האומץ והיא המשיכה בהתקדמותה, כדרך הציונים שנתקלים במכשולים והם ממשיכים בדרכם. היה זה בית־ספר טוב לחישול רוח העמידה. נעשה הרבה. דומה שהתקרבנו למטרה, אבל תוך כדי התקרבותנו גדל הפירוד הפנימי שבין שתי הקבוצות. הפרידו בינינו שלוש בעיות־יסוד: משמעת הרוב בברית, הבעיה הסוציאלית שהיתה כרוכה בשאלת ייסוד או אי־ייסוד הסתדרות עובדים כללית, והיחסים שבינינו לבין מפא״י משמאל והריביזיוניסטים מימין. ונוסף על בעיות אלו הפרידה בינינו שאלת הטאקטיקה במאבק המדיני. והרי טאקטיקה במדיניות עניין נכבד הוא, אלא שאותה שעה בטוח הייתי (היום שוב איני בטוח כל כך) שדבריב אלה לא היו אלא חילוקי־דעות שבגישות שונות, ותנועה אחת יכולה לכוללן כיון שביסודה מונחת ההשקפה המשותפת על שלום סוציאלי וליבראליזם. ראיתי דוגמאות הרבה בחיי מפלגות של עמים אחרים שנתנו תוקף לדעתי, אבל ראיתי גם דוגמאות של תהליך הפירוד של מפלגת פועלי־ציון, שנתפלגה לפועלי־ציון שמאל ולאחדות העבודה, ודוגמאות אלה לא הצדיקו את האופטימיזם שלי, כנהוג בהיסטוריה חיה ופועלת: ישנם שני קווי־התפתחות מקבילים, ועולם־המחשבה האנושי אינו מונוליטי כלל וכלל. הנהלת הברית ביקשה לילך בכל כוחותיה ולמרות המניעות הקשות בדרך האיחוד של מה שהיה מפורד עם הרעיון בדבר יצירת כוח גדול, שיחשל את התנועה הציונית ויבנה את הארץ על־פי השקפת עולמנו. בפרק־הזמן 1931 — 1935 גדל והלך כוחה של קבוצה א׳ בתוך הברית. בשנת 1933 נרשמו שתי הקבוצות בקונגרס הציוני בפראג כרשימה מאוחדת (74 צירים), אבל בלטה הנטייה לגידולה של קבוצה א׳. בקונגרס התשעה־עשר, שנתקיים בלוצרן בשנת 1935, כבר היו לקבוצה זו 99 צירים (21,4 אחוזים מכלל צירי הקונגרס), וכבר אותה שעה לא הגיע מספר ציריה של הברית אלא ל־50, כלומר 10,8 אחוזים. שידוד־כוחות זה לטובת קבוצה א׳ הובלט יותר בקונגרס העשרים, שנתקיים בציריך בשנת 1937. בקונגרס זה הגיע מספר ציריה של קבוצה א׳ ל־128 (26,4 אחוזים), ומספר הצירים בקבוצה ב׳ 43 (8,9 אחוזים), ובקונגרס העשרים־ואחד בז׳ניבה בשנת 1939 — וכאן מסתיימת התקופה שבה אני דן — היו לקבוצה א׳, כלומר לאותה ההתאחדות העולמית של הציונים־הכלליים, שכבר היתה נפרדת לחלוטין, 159 צירים (30,2 אחוזים), בעוד מספר ציריה של ההתאחדות העולמית השנייה לא היה אלא 33 (6,2 אחוזים). כבר בשנת 1934 הבחנתי בנטייה זו, ולא קשה היה להבחין כלל בדבר, שכן הציונים־הכלליים, שבארצות־הברית יחד עם „הדסה" והוועד המרכזי של פולין הקונגרסאית (בלא „עת לבנות") וכן ההסתדרות הארצית של אפריקה הדרומית נשתלבו בקבוצה א׳ של הציונים־הכלליים (היום משתייך רובם הגדול של הציונים־הכלליים בארצות־הברית למחנה שהיינו קוראים לו בשם קבוצה ב׳, ואילו „הדסה" וכן רוב קטן של ציונים־כלליים משתייכים לקבוצה א׳, הנקראת היום בשם פרוגרסיבים). עובדה זו הכריעה ביחס המספרי והיא היתה, כמובן, תוצאה של סיבות עמוקות יותר, כגון זו שוייצמן חזר לאחר ארבע שנים להנהגת ההסתדרות הציונית, ועוד סיבות אחרות.

כאמור למעלה, הכינה בריתנו כמה וכמה תזכירים ותקנונים ארגוניים, שנתכוונו להאריך את זמן הניסיון של הקמת הברית. אבל בעומק הכרתי ידעתי גם ידעתי שכבוד המרכז שלנו, שאינו נמצא על דרך־המלך של החיים היהודיים שכבודה של עיר בעלת מסורת מפוארת כקראקא ואף־על־פי־כן אינה אלא עיר־שדה, שכבודי שלי כנשיא הברית — בכל אלה אין כדי להביא את האיחוד הנכסף. גידולה של קבוצה א׳ במחנה הציוני־הכללי העמיד אותי על המסקנה, שהיזמה לליכוד שתי הקבוצות בהכרח שתבוא עכשיו מצד קבוצה א׳, שכן היא היא הנעשית רוב, היא שפגעה בחזית המאוחדת שביקשה להקים קבוצה ב׳ והיא שמתארגנת והולכת ומקבלת את עצמאותה קימעה־קימעה. קשה היה לי מאוד לוותר על המשך פעולתי בהנהגת הברית, אבל הגעתי לכלל החלטה, שוויתור זה הכרח הוא לברית. וגם בעניין זה מילאה הסתדרותנו תפקיד לא יישכח. לפיכך הריני מתאר כאן את הרקע של השתלשלות הדברים, קודם שאני בא לספר בפעם הראשונה מה שהבטחתי לספר:

לאחר התייעצויות עם חברי באכסקוטיבה של ההסתדרות הארצית, וכמובן גם עם חברי במרכז הברית העולמית שבקראקא, החלטתי על צעד דראמאטי שלא קל היה לי לעשותו.

באותו פרק־זמן, כלומר בסוף חודש יולי 1934, שהה נשיאנו וייצמן בקארלסבאד. הנהלתנו קראה לוועידה עולמית של ציונים כלליים בקראקא, ועידה שלא מן המניין, לימים 26—28 באוגוסט. ביום 31 ביולי 1934 שלחתי לפרופ׳ וייצמן בקארלסבאד את המכתב הבא, שהנני מוסר אותו ככתבו וכלשונו בתרגום מדוקדק מגרמנית:

„פרופיסור נעלה מאוד!

הריני מרשה לעצמי לצרף למכתבי חוזר בעניין ועידה עולמית שלא מן המניין של ציונים־כלליים, שנקראה לימים 26—28 באוגוסט, בקראקא.

אף־על־פי שההסתדרות הארצית של הציונים־הכלליים באנגליה אינה כלולה מבחינה פורמאלית בברית, מכל מקום היא כבר הודיעה להנהלת הברית שהרב גולדבלום ומוריס מאיר יבואו לוועידה בקראקא.

הוועידה גורמת לי דאגות מרובות. אפשר שמשמעותה תהיה תחילת הבראתה של הציונות הכללית, ובאמצעותה — של כל התנועה, ואפשר שעלולה היא לציין את התפוררותה של הציונות הכללית.

כל הזמן ביקשתי ללכד את הכוחות המפורדים שבציונות הכללית, כדי להקים כוח אחד שליט במרכז תנועתנו. המגמות הצנטריפטאליות בציונות הכללית גברו אצל ההמונים, ואילו המגמות הצנטריפוגאליות גברו אצל המנהיגים בארצות אחדות.

אנו עומדים עכשיו על פרשת דרכים גורלית. אם אמנם ייפרדו שתי הקבוצות בציונות הכללית ייתמו בזה יעודה ותפקידה של הציונות הכללית. העקרונות האידיאולוגיים של שתי הקבוצות זהים הם, ואין ההבדלים שביניהם אלא הבדלים ממדרגה שנייה, הבדלים הקיימים בכל תנועה חיה. אין לזלזל בהם, אבל יש לקבוע אותם במקומם הנכון אם אמנם עמנו עם מבוגר הוא. קביעה זו אפשרית רק על דרך של התאחדות ממושמעת. טמיעת ההשקפות תיעשה על דרך של פעילות יוצרת ובתוך הברית. מובן, שברית כזאת תהיה בעלת כושר־חיים ויצירה רק אם תהיה מודרכת כל־צורכה על־ידי ההכרה של איחוד עמנו בשעה גדולה.

לפיכך באתי לאחר מחשבות ממושכות לכלל דעה, שאתה, אדוני הפרופיסור הנעלה, אפשר שנקראת על־ידי ההשגחה מודרך מתפיסה זו של העניינים לקבל את הנהגת הציונות הכללית ולהושיע תנועה זו.

לפני זמן קצר ניתנה לי ההזדמנות המאושרת להרצות לפניך את רעיונותי. הנני מתייחס אל שיחתנו. עכשיו דברי אליך הם בגדר סוד. מכתב זה הוא תוצאה של דאגה עמוקה, והרי מה שמתכוון אני: אתה, אדוני הפרופיסור, בא אל ועידתנו בקראקא ומפרסם את תכניתך. אתה, בעל האוטוריטה הגדולה כל כך, תפנה בקול־קורא אל עמנו מעל בימה רשמית זו של הציונות הכללית הלוחמת לקיומה. תעמוד בראש הברית, תאחד את שתי הקבוצות שבציונות הכללית, ופטור מזיקה מפלגתית תבנה גשר של איחוד הכוחות היוצרים של תנועתנו.

ודייני לפי שעה. שקול־נא את העניין בעצמך. אם תגיע לכלל תשובה חיובית, אבוא אליך ברצון רב קודם הוועידה כדי לשוחח אתך על הכל אם תבקש זאת. הנני מחכה לתשובתך והנני מבקש מלפניך לראות לפי שעה מכתב זה כסודי בהחלט.

בכבוד ובברכת־ציון לבבית

שלך ד"ר י. שווארצבארד".

מיד הגיע אלי מברק מפרופ׳ וייצמן, ובמברק נאמר שלצערו לא יוכל ליטול חלק בוועידה. וערב הוועידה קיבלתי ממנו גם מכתב ארוך ולבבי מיום 22 באוגוסט 1934, ממלון „עדן" בארוזה שבשוויץ. ברצון הייתי מצטט את המכתב במלואו, אבל איני יכול לעשות זאת משני טעמים: פרופ׳ וייצמן בקשני שלא לפרסם מכתב זה, ובייחוד שכלולות בו גם השקפות פוליטיות, שאין השעה כשרה לפרסומן. מכל מקום אצטט כאן משפטים אחדים:

„מבקש אני בשורות אלו", כותב פרופ׳ וייצמן, „להודות לך קודם־כל מקרב־לב על ההזמנה הידידותית וכן לאחל לך את מיטב ההצלחה במאמציך הקשים. שמח אני לשמוע שצירים רבים מן הקבוצה המתקראת א׳ החליטו להשתתף בוועידה, והריני רואה בכך אפשרות של ציונות „כללית" מאוחדת העשויה להיווצר שנית ולמלא תפקיד מרכזי בתנועה. ודאי, מבין אני לדאגותיך המרובות, ושום ציוני אחראי אינו יכול למנוע דאגות אלו. בשנה האחרונה חזרתי מארץ־ישראל בלב דווי, והנני כל הזמן בדעה שהסכנות הפנימיות הן המניעה הגדולה ביותר בדרכנו למטרה".

לאחר מכן מסכם פרופ׳ וייצמן במכתבו את אמונותיו ודעותיו המדיניות והסוציאליות, ויש עניין רב בסיכום זה. פרופ׳ וייצמן מדבר על נביאי השקר ומסיים את המכתב בהודעה, שאם תכניתו תוצא אל הפועל אפשר שתבוא השעה והוא יתפוס את מקומו בתחום־פעולה רחב יותר בהסתדרות הציונית.

המכתב הדור רוח מוסרית עליונה, שהיתה אופיינית לדעותיו בבעיות הציוניות השנויות במחלוקת. טוב לפעמים לשמוע מאישיות דגולה השקפות שונות משלך.

בקיצור: פרופ׳ וייצמן לא בא אל הוועידה. ועידה זו שלא־מן־המנין היה לה מהלך דראמאטי, אבל עדיין לא טראגי. הנהלת הברית שהיה לי הכבוד והוטל עלי העול לעמוד בראשה, התמידה בפעולותיה לאיחוד התנועה. ואולם פעולות אלו היו לשוא. מניעות חדשות צצו על דרכן של הסתדרותנו הארצית ושל הנהלת הברית, ומקומן יכירן בהיסטוריה הקטנה של „פינתנו". האכסקוטיבה של ההסתדרות הציונות העולמית — אותה שעה היה ברל לוקר מנהל מחלקת הארגון שלה בלונדון — הרבתה בקשיים על דרך ההכרה בברית העולמית כבהסתדרות מיוחדת ובקבוצת „עת לבנות" שבפולין הקונגרסאית. חליפת מכתבים נוגעת אל הלב התנהלה בין הנהלת הברית העולמית שבקראקא לבין האכסקוטיבה הלונדונית. קראקא נעשתה מרכז חשוב

יותר למאמצים בדבר ארגון הציונות הכללית, ובתוצאת חליפת־המכתבים נתקיימה ועידה מיוחדת בענייני הברית, שנקראה על־ידי האכסקוטיבה בלונדון. הוועידה נתקיימה בלונדון בימים 13—17 באוקטובר. מטעם האכסקוטיבה נטלו בה חלק פרופ׳ ז. ברודצקי בתור יו״ר, דוד בן־גוריון, ברל לוקר, והמזכיר הכללי ד״ר ליאון לאוטרבך. מטעם הב־רית העולמית השתתפו: פריץ ברנשטיין מרוטרדאם, ד״ר אמיל שמוראק מלבוב, קורט בלומנפלד מירושלים, ד״ר מאר־טין רוזנבליט מלונדון וכותב השורות הללו. לנגד עיני מונחים עכשיו הפרוטוקולים של ועידה זו, ואפשר שיגיע הזמן לפרסמם בצירוף תעודות אחרות של הברית. היום אצה לי השעה, ועלי לייחד עוד את הדיבור על הוועידה העולמית האחרונה של הברית שנתקיימה בשנת 1935, וגם הפעם בקראקא, כאמור.

ירידתה של הציונות הכללית נסתמנה בעובדה, שבבחי־רות בשנת 1933 לקונגרס הציוני השמונה־עשר קיבלו הציו־נים־הכלליים רק 88 אלף קול מכלל 535 אלף. והרי היו ימים, שמספר האחוזים של הציונים־הכלליים בקונגרס הציוני הגיע ל־75. לאחר שהמרכז בקראקא קיים כמה וכמה ישי־בות בחודש מארס 1935 ולאחר שנתקיימה גם ישיבת־המרכז בתל־אביב בסוף חודש זה של השנה בשעת מושב הוועד הפועל הציוני, נקראה סוף־סוף הוועידה העולמית הרביעית והאחרונה של הברית, והריני בא בזה להעלות כמה זכרונות אישיים מוועידה זו.

הוועידה נתקיימה במלון שברחוב גרטרודה, ובמלון הסמוך היה המשקיף מר ברל לוקר. חילוקי הדעות בוועידה נתבלטו והלכו. הוועידה נתחלקה לשתיים: קבוצה א׳ וקבוצה ב׳. התרוצצתי בין שתי הקבוצות במאמץ לבנות את גשר האי־חוד, אבל הגשר כרע־נפל. קבוצה א׳ ביקשה מדעת להביא את הפילוג הפנימי לידי פילוג חיצוני. בסיום הישיבה האח־רונה והמשותפת של שתי הקבוצות הנפרדות, שהתנהלה ברא־שותו של ד״ר אמיל שמוראק ז״ל, התחילו לשיר את „התקווה״. רתחתי כולי, בכל כוחותי הפסקתי את צליליו הראשונים של ההימנון הלאומי ולא הרשיתי לשיר את שיר התקווה בוועידה, שבה נקברה התקווה לאיחוד הציונות הכללית. היה זה קרוב לשעה ארבע לפנות בוקר. כשהייתי מהלך מדוכא יחד עם ידידי ליאון סלפטר ברינגפלאץ הנהדר, שהיה שרוי בשעת־בוקר מוקדמת זו בקסם מיוחד, נגוזה וחלפה עבודה של שש שנים. מאותו יום ואילך נהיתה הנהלת הב־רית העולמית להנהלת הציונים הכלליים של קבוצה ב׳. עמדתי בראש הנהלה זו בקראקא, ואילו יהושע סופראסקי ז״ל עמד בראשה בארץ־ישראל. בעת ובעונה אחת קמה ההתאחדות העולמית של הציונים־הכלליים מקבוצה א׳, ש־מרכזה נקבע בלונדון ובראשו עמד הרב גולדבלום.

המשכתי עוד בקשרי עם ההתאחדות ושלחתי אליהם הע־תקים מתעודותינו. אבל גם דבר זה היה מעשה חד צדדי. מה שאירע לאחר מכן אזכיר בסוף זכרונותי. מכל מקום, למן שנת 1933 ועד שנת 1939, היו שתי הקבוצות של הציונים הכלליים נפרדות לחלוטין, נתגבשו והלכו שתי השקפות־עולם יסודיות, כפי שהורגלנו לומר בטעות על הציונות. בפרק־הזמן של ארבעת השנים הללו לא בנתה הציונות הכללית בארץ כמעט ולא כלום; עסוקה היתה בחילוקי־הדעות הפנימיים. ויבורך השם שזימן למחנה הציוני הגדול את תנועת העבודה הציונית, אשר גילתה יתר הבנה לצרכים המעשיים ממה שגילינו אנו הציונים־הכלליים. היא בנתה את הארץ למרות חיכוכיה הפנימיים, ולפיכך נעשתה תנועה זו כוח המיוצג היום במדינת ישראל.

ב. עמדתה הארגונית המיוחדת של הסתדרותנו במסגרת ההסתדרות הציונית העולמית

הבה ונפנה עכשיו אל עניין, שאמנם לא נודעה לו בשעתו חשיבות דינאמית, אבל ערכו הסטאטי היה גדול. סבור אני, שהישגיה הארגוניים של הסתדרותנו הארצית הקטנה היו לערך גדולים יותר מאלו של ישובים יהודיים אחרים, שמספר תושביהם היה כשלנו, ושל ההסתדרויות הציוניות הן בפולין הקונגרסאית והן בגאליציה המזרחית. אם יעלה בידי להוכיח דבר זה, תהא בכך תוספת־פאר להסתדרותנו הארצית.

בתקופה הנסקרת היו שני יישובים יהודיים בראשת הג־דולה של ההסתדרות הציונית העולמית, שמספר תושביהם היה כשל גאליציה המערבית. שני ישובים אלה היו ארגנטינה וצרפת. אופיו של היישוב בארגנטינה היה בדרך כלל מזרח־אירופי, ויותר מזה בצרפת, אלא שהשלטון על היישוב השני היה נתון בידיהם של הקרויים יהודים צרפתיים אמיתיים והם שהיו אחראים לרוחו. לא כאן המקום לעסוק בהקבלות ובהשוואות במספר הצירים לעשרת הקונגרסים הציוניים שבתקופת 1921—1939, ולפיכך אצא ידי חובתי בהשוואה אחת בלבד, ואטול לדוגמה את הקונגרס האחרון בתקופה זו, הוא הקונגרס העשרים־ואחד, שנתקיים בז׳ניבה בשנת 1939 קודם פרוץ המלחמה.

לקונגרס זה בחרה ארגנטינה בשני צירים בלבד מתוך רשימת הפדראציה של הציונים־הכלליים ו„המזרחי״. משני צירים אלה היה ציר אחד ציוני־כללי. ואילו מספר הצירים של גאליציה המערבית ושלזיה לאותו קונגרס הגיע לתשעה, כולם מקבוצה ב׳ של הציונים־הכלליים. גם בצרפת לא היתה שום רשימה ציונית־כללית לאותו קונגרס, ומספר הצירים ששלחה ארץ זו הגיע לשלושה בלבד, מן הגוש הדימוקראטי, שאחד ממנו היה ציוני־כללי. כלום אין זו הוכחה מספקת לכוחה הארגוני הגדול לערך של הסתד־רותנו הארצית?

והשוואה נוספת: לקונגרס זה של שנת 1939 — ואף כאן אסתפק בקונגרס אחד, אף־על־פי שמצוייה בידי גם סטא־טיסטיקה של הקונגרסים הקודמים — בחרה פולין הקונ־גרסאית, שמספר תושביה היהודים היה גדול פי תשעה ממס־פר תושביהן היהודים של גאליציה המערבית ושלזיה, באחד־עשר ציונים־כלליים מקבוצה א׳ ובציוני־כללי אחד מקבוצה ב׳, בעוד גאליציה המערבית ושלזיה, בחרו כאמור, בתשעה

צירים, כלומר בשלושה צירים בלבד פחות מן היישוב היהודי הגדול שבפולין הקונגרסאית. ואילו גאליציה המזרחית, שמספר תושביה היהודים היה גדול פי שניים וחצי מיהודי גאליציה המערבית ושלזיה, בחרה לאותו קונגרס בתשעה צירים מקבוצה ב׳, ואף לא באחד מקבוצה א׳. הווה אומר: אותו מספר של צירים שהיו לה להסתדרותנו הארצית הקטנה.

ודאי, קל יותר לארגן מפעל ביישוב קטן, אבל סוף־סוף אין ישוב גדול אלא הרכב של יישובים קטנים, ולא עוד אלא שעומדים לרשותו כוחות מרובים יותר לארגון המפעל. לפיכך סבור אני, שלמרות העובדה שהסתדרותנו הארצית היתה קטנה בכמות, גדולה היתה באיכות.

ודבר זה מן הראוי שייזכר ב„ספר קראקא״.

ג. אורחים יהודים בעלי־שם בקראקא ובגאליציה המערבית

לקראקא כמרכז ציוני נמשכו אורחים יהודים בעלי־שם. כך נתקיימו חילופי־השקפות־ודעות בין אורחים אלה, שייצגו תחומי־חיים חברתיים, מדיניים ורוחניים, לבין מנהיגי הסתדרותנו הארצית. מבחינה זו לא היתה קראקא יוצאת מן הכלל, שהרי מנהיגים ציוניים היו מבקרים בכל מרכזי העולם הציוני, ואולם דומה עלי שהיקפם של ביקורים אלה בקראקא היה גדול בהשוואה למספר תושבינו. אורחינו החשובים השרו עלינו תכופות אווירה חגיגית, ואין צריך לומר שחילופי הביקורים בינינו, כלומר בין מנהיגי הסתדרותנו ובין מנהיגי ההסתדרויות שבפולין הקונגרסאית ובגאליציה המזרחית, היו מתמידים ועירניים. הם שימשו אמצעי להתקרבות, ופעמים גם להתרחקות, שהרי לאחר הביקורים עמדנו יותר על טיבם של ההבדלים בינינו. את שמותיהם של אחדים מן האורחים כבר הזכרתי למעלה, כשסיפרתי את זכרונותי על חברים יהודים בפארלאמנט בוארשה ועל פארלאמנטאריות יהודית, ואילו כאן מבקש אני לשרטט בקווים אחדים את חשיבותם של ביקורי אורחינו שלא מפולין, מן העולם הציוני הגדול. ודאי, צייר או משורר היו מתארים בכשרון גדול יותר גאלריה מגוונת זו של אישים מופלאים שביקרו בעירנו ובכמה ערים אחרות שבגאליציה המערבית בתקופה הדראמאטית שבהיסטוריה הציונית למן שנת 1919 עד 1939. אני, מכל מקום, אצטמצם בגאלריה קטנה יותר, אף־על־פי שגדול יצרי לומר מלים אחדות על כל אותם האישים שהיה לנו העונג לארחם.

ואפתח, כמובן, ב ח י י ם ו י י צ מ ן, ולא משום שהוא חיים וייצמן אלא מפני העובדה שהוא לא ביקר אצלנו, ואף־על־פי־כן ביקר. חיים וייצמן, היהודי הגדול ממוטלה שעל־יד פינסק, לא ביקר במשך תקופת פעילותו הציונית הממושכת אצל ההסתדרויות הציוניות שבפולין. הזמנו אותו לא אחת ולא שתיים, אלא שנתקלנו בו באיזו התנגדות נפשית. אין בדעתי לנתח כאן את הסיבות להתנגדות זו שדומני כי עמדתי על טיבה. אכן, לא קל היה להבין את חייו הפנימיים, ואף פרשת יחסיו למנהיגים הציוניים אינה כפי שאפשר היה לצפות מאישיות גדולה זו. קיצורו של דבר: ביום 13 בנובמבר 1927 עבר פרופ׳ וייצמן במסעו כנשיא ההסתדרות הציונית על פני גאליציה, והרכבת שבה נסע נעצרה לרגעים אחדים בקראקא. ציירו לעצמכם כמה גדולה היתה אצלנו התכונה להקביל את פניו של אורח זה רם־המעלה. משלחת של כל הקבוצות הציוניות והסתדרויות הנוער, — ובכללם גם הריביזיוניסטים — בראשותם של ד״ר ווארהפטיק, ד״ר פלדבלום וד״ר הילפשטיין, יצאו לתחנת הרכבת לשאת דברי ברכה לאורח. ד״ר פלדבלום נתכבד בנאום הברכה; אותה שעה חלה ד״ר יהושע טהון ונעדר מקבלת הפנים שערכנו. הרכבת עמדה בקראקא 20 דקות, ודמותו הגבוהה של נשיאנו על פניו הרציניים־המודאגים, שלא עודדו קירבה עממית וכאילו גזרו על מרחק, זרעה אור על כולנו, שכן היה זה נשיא המדינה היהודית בדרך. פרופ׳ וייצמן הבטיח לבקר בקראקא בפעם אחרת, אלא שלעולם לא עלתה בידו לקיים את משאת־נפשנו.

ביום 6 בינואר 1930 בא אלינו לביקור נ ח ו ם ס ו ק ו ל ו ב. אותה שעה לא היה עדיין נשיא ההסתדרות הציונית (לכהונה רמה זו נבחר בשנת 1931). ביום 19 בינואר יצא נחום סוקולוב בנאום גדול בוועידתנו הארצית בקראקא, ושלושה ימים קודם לכן נשא את משאו הלא־נשכח על הציונות באולם המפואר של התיאטרון הישן. נחום סוקולוב היה טיפוס שונה מוייצמן. הוא היה מספר מופלא ובעל חמימות פילוסופית. אילו חי ביוון העתיקה, היה נמנה בלא ספק עם מיטב אנשי ה„גרוסיה״. הוא לא הלהיב כחיים וייצמן, שלעתים נבזק בדבריו בזק של חסד עליון, אשר פעולתו כפעולת הברק. שיחותיו ונאומיו היו על דרך הניתוח, והכריחו את איש־הרוח המקשיב לדבריו להתעמק בנבכי עברנו העשיר על אוצרותיו שאין להם שיעור. הוא היה פה מפיק מרגליות. לאחר שהקשבת לניתוחיו ההיסטוריוסופיים העמוקים על קיומנו היהודי ומשמעותנו ההיסטורית, היית שוקע בתהילת עברנו המפואר וגאה עליו. העורך הראשי לשעבר של השבועון „איזראליטה״ בלשון הפולנית, בטאונם של משכילים־מתבוללים, נעשה המורה הגדול לציונות. את הרצאתו הנפלאה באולם התיאטרון הישן פתח סוקולוב בשלשלת־היוחסין הקראקאית שלו. במאה השש־עשרה, הזכיר נחום סוקולוב, ישב בקראקא הרב נתן שפירא, שהיה אבי־אבי־אביו וחיבר את ה„מגלה עמוקות״, הפירוש על תפילת משה רבינו שבפרשת ואתחנן. הוא התיישב בעיירה הפולנית סוקולוב שבמחוז שדליץ לשעבר, ומכאן שם המשפחה סוקולוב. והיה זה אופייני לנחום סוקולוב, שלמרות עמקות דבריו לא ויתר על הפרטים המדוקדקים והטעים, שלאמיתו של דבר אין שם משפחתו סוקולוב אלא סוקולוב. ועוד פרט אחר נשתמר בזכרוני מזמן ביקורו בקראקא (סוקולוב ביקר גם בקאטוביץ): היינו מהלכים יחד ב„רינק״ המופלא שבעיר ושוחחנו פולנית. סוקולוב כתב ודיבר פולנית מליצית ונשגבת, ואפילו בענייני יום־יום, בדרך מיוחדת משלו, כיוון שלעתים נדירות השתמש בלשון זו. לפתע שאלני: שמא יכול אתה להשיג בש־

בילי בבית־מסחר לספרים עתיקים מונוגראפיה קטנה בעניין ה„פליסאקים" (שייטי דוברות)? ההיסטוריוסוף הגדול ובעל הידיעות האנציקלופדיות גילה עניין במונוגראפיה על ה־„פליסאקים".

בשנת 1930 ביקש נחום סוקולוב לייסד בווארשה לשכה פולין—ארץ־ישראל לעניינים מדיניים רוחניים. ראש הממ־שלה הפולנית, הנסיך אלכסנדר סקשינסקי, ופרופסור דיבו־בסקי מן האוניברסיטה היאגלונית תמכו במרץ בתכנית זו, אבל בסופו של דבר לא יצא כלום.

אישיות מסוג אחר היה זאב ז׳בוטינסקי. אם כוחו של סוקולוב היה בנבכי העבר, הרי מצלילי כינורו של ז׳בוטינסקי נתמלטה מנגינת העתיד של עמנו. הראשון חתר לעומק והשני לגובה. סוקולוב היה מתון ומיושב בדעתו, ואילו ז׳בוטינסקי — זרם סוחף, והיתה זו השלמה מופלאה של שקט בתוך סערה. ז׳בוטינסקי ביקר בקראקא פעמים אחדות. הוא גם ביקר בערים הבינוניות שבסביבתנו. הבריות עמדו על בהונות רגליהם להקשיב למוצא פיו. הוא שבר את התנגדותו של השומע והצית אש בלבו בתוקף ההגיון שבמחשבתו, בתוקף מבנה נאומיו. חוץ ממקרים יוצאים מן הכלל היתה הסתדרותנו מתנגדת לריביזיוניזם, שכן לא הלמו לה לאווירת קראקא ולאופי חייה הרוחניים ההשקפות הקי־צוניות. ואולם ז׳בוטינסקי ידע גם להלהיב את תנועתנו. פעמים שנטה להלביש אופי צבאי לרוח היהודית, וכנגד נטייה זו התנגדנו באופן סטיכי. הוא היה מאגנט רב־כוח. אבל ככל מאגנט הוא משך אליו בתחום השדה המאגנטי בלבד. כיוון שפסק כוחו של המאגנט, או שהעצמים של המאגנט נתרחקו מן השדה המאגנטי, נחלשה והלכה השפ־עתו.

נואם בחסד עליון, כיוון שהיה נמוך־קומה לא עשה מת־חילה רושם חזק, אבל לא יצאה שעה קלה והבריות נלכדו ברשת קסמו. אישיות מזהירה, נר־תמיד של הציונות המודר־נית. בתולדות הציונות ינון שמו.

גם בתיאור אישיות זו, שהיתה קרובה ללבי במיוחד, מבקש אני לסיים בהיסטוריה קטנה. איני יודע באיזו שנה היה הדבר, מכל מקום היה זה באותו פרק־זמן, שהאולם הצנוע של הסתדרותנו היה ברחוב סטראדום, ושם היה גם הבנק הציוני הראשון שלנו, ה„אוניה קרדיטובה". באולם צנוע זה נקבעה הרצאתו של ז׳בוטינסקי, שכבר אותה שעה יצאו לו מוניטין. ואולם קהל הבאים להרצאה לא היה גדול כלל וכלל; אפשר עשרים איש. עד היום איני יודע מה היתה סיבת הדבר. מכל מקום, כיוון שהייתי אחראי לסידור ההר־צאה הרגשתי עצמי שלא בנוח, ויותר מזה, הצעתי לז׳בוטינ־סקי שידחה את הרצאתו. הלה שתק רגעים אחדים ונשך בשפתיו. לאחר מכן סינן מפיו את המלים הבאות: לא, אשא את הנאום. אפשר שבין עשרים אנשים אלה נמצאים מנהיגים ציונים לעתיד לבוא. אפשר שיש ביניהם מנהיג ציוני אחד, ואלוהינו הציל את עולם הרשעים בזכותו של נח אחד.

חג מסוג אחר היה לנו בשנת 1931 עם ביקורו של גדול המשוררים העברים בדורנו חיים נחמן ביאליק. נתגלגלה לי הזכות והתוודעתי אליו כבר קודם לכן. בעירנו, שהיו בה לא מעט מיודעי הלשון העברית וספרותה, היה דבר ביקורו בבחינת בשורה מרננת, שהפיחה רוח־חיים בלבבות ואצלה עלינו מרוחו של המשורר.

והנה בא אלינו ביאליק, ודמותו — פרוזה של יום־יום. מוזר הדבר כיצד הבורא ממזג בגוף פשוט שירה בחסד עליון ויום־יומיות. אנשי ההסתדרות „תרבות" שבעירנו הוק־סמו מן המשורר. הרי זה חיים נחמן ביאליק! כלום דבר קל הוא בעיניך? אכן, רושם עמוק השאיר המשורר בתוכנו. בנאומו, שנשא בשעת קבלת־הפנים שערכנו לכבודו באולם הבית היהודי האקדמאי, לא חסרו גם דברי מרירות על שאין קוראים עברית במידה מספקת, ואנו ידענו שהאשמה שהוטחה כנגדנו בצדק יסודה. מכל מקום, למרות שירתו הגדולה ידע גם המשורר כיצד לטפל הלכה למעשה בבעיית הפופולאריזציה של הספרות העברית. הוא ביקש שהספרות העברית לא תהיה בבחינת אי בים אלא הים עצמו.

ביאליק ביקר גם בערים טארנוב ובילסקה, והסתדרותנו הודיעה לכל הוועדים שלנו על אודות ביקורו בחוזרים מיו־חדים. קורת־רוח מרובה היתה לנו, כשעלה בידינו לגייס מספר נכבד של חותמים קבועים על הוצאות עבריות פריו־דיות ועל ספרים שנדפסו בארץ.

ד״ר נחום גולדמן ביקר בקראקא בשעה שנת־כנסו שתי הוועידות העולמיות של הציונים הכלליים, ואולי גם בהזדמנות נוספת. נשיאה של הסתדרות הציונית העו־למית ושל הקונגרס היהודי העולמי כבר גילה אותה שעה את כשרון היוצר שבו, שלימים גדל ונתעצם. כבר אותה שעה ברור היה, שגורלו של ילד־פלא זה יהא שונה מגורלם של אותם ילדי־פלא האובדים במרוצת הזמן. בתחום פעילו־תנו המדינית גדל והלך כוח ממין מיוחד, שאינו ניתן להג־דרה במסגרת האישים שהזכרתי למעלה, והוא, ד״ר גולדמן, היה בבחינת גילוי מקורי מיוחד. נאומיו שנשא בקראקא סימלו את נצחון ההיגיון הריאלי על הדמיון. קשה לצייר ניגוד גדול יותר בתפיסה הרוחנית בין גולדמן לבין ז׳בוטינסקי. בשיטתו של גולדמן טבועה היתה ההנחה, שהמדיניות היא אמנות האפשרויות ליצירת האפשרויות, ובגאלריה המגוונת של מנהיגינו הוסיף גולדמן דמות חדשה לגמרי. הוא שהיה דובר ההחלטה כנגד וייצמן בקונגרס השבעה־עשר, היו בו סימנים מרובים משותפים לאסטרא־טגיה המדינית של וייצמן. בכל אופן, לנו אנשי ההסתדרות הארצית, היתה בנו הרגשה, שבמאבקנו המדיני כבר עומד לפנינו כוח בשל ועצום. גילינו התנגדות חזקה לד״ר גולדמן, כיוון שהסתדרותנו הארצית חתרה לאיחוד הציונים־הכלליים, ואילו הוא היה טכסיסן הקבוצה א׳ של הציונים־הכלליים.

רגש מוזר של תעתועי־גורל נתעורר בי, כשביקש ד״ר גולדמן בעיר הרצליה, בשנת 1935, לאחד את הציונים־הכלליים עם הפרוגרסיביים. והרי לכך היו מכוונים כל מא־

מציו של כותב השורות הללו בשנים 1934—1935, כשנחום גולדמן לחם, אמנם במתינות, בעד פירוד וב„הרצליה" ניצח משה קול את נחום גולדמן וביצר את הפירוד. אכן, חד־גדיא...

כשאני כותב שורות אלו עומד נחום גולדמן במרום פעולותיו, שיסודותיהן הם: איחוד כוחותיו היוצרים של עם ישראל המפורד בגולה, שלום עם הערבים והצלת מדינת ישראל. תכניותיו מקפלות את בעיותיו הגורליות של עמנו, וכושרו המדיני מעלה אותו היום לדרגת מנהיג הדור. נחום גולדמן של היום כבר נתגלה לנו בשעה שבא אלינו לקראקא.

מ. מ. אוסישקין ביקר בקראקא פעמים אחדות, וביקוריו היו קודם־כל בענייני הקרן־הקיימת שעמד בראשה והיה נשמת אפה. אדם זה שגאל את העמק בשביל הקרן־הקיימת כנגד דעתם של אחרים, ובפרט כנגד דעתו של נחמיה דה־לימה, קנה לו בזכות מעשה מהפכני זה את השם „איש הברזל". אכן, גם דמותו מצטיירת לנו כאיש־הברזל, ואילו ניתנו לה גינונים היו אף הם משל ברזל. לא אחת הוכיח אדם זה, שאפשר לו לאדם שיהיה אישיות, ואפילו אינו כותב ספרים על בעיות החקלאות. מעמדו ביישוב היה מכובד מאוד בזכות יזמתו ומרצו הגדול, הודות למעמדו זה ביקש לעמוד מעל המפלגות. אף־על־פי־כן השתייך על פי דעותיו לקבוצה ב׳ של הציונים־הכלליים. הוא גם השתתף בפעילות בהתייעצויות של הברית העולמית. תפקיד מיוחד נודע לו בפרק־הזמן, שבו הועלתה הצעת ועדת־פיל בדבר הקמת מדינה יהודית בחלק קטן של הארץ. הוא היה לוחם עשוי לבלי חת כנגד רעיון החלוקה. לימים נוגד גם איש־הברזל.

כבוד גדול היה להסתדרותנו להקביל את פניה של אישיות זו בתוכנו ולשאוב ממנה יתר מרץ בעבודה למען הקרן הקיימת. אוסישקין היה נואם נוקשה כדמותו. דיבורו קטוע ופעמים שקולו היה מרעים כצו, כפקודה. בזכרוני נשאר נאומו בקונגרס הציוני האחד־עשר, שנתקיים בווינה קודם מלחמת העולם הראשונה, ובו הוחלט על הקמתה של האוניברסיטה העברית. הקונגרס היה נלהב מאוד לאחר נאומו. בהתלהבות זו יכולת להבחין בשמחתה של אומה עתיקה, המקימה את הריסותיה.

ביקוריו של קורט בלומנפלד בעירנו לא היו נדירים, ולאו דווקא בקשר לוועידות העולמיות של הציונים־הכלליים. מבין שורות „הפועל הצעיר" גדל האיש ונעשה מנהיג הקבוצה א׳ של הציונים־הכלליים. בעיקר ביסס את עמדתו בקבוצת־המשנה „קידמה", ואולם הוא גם מילא תפקיד רוחני מכריע כנשיא ההסתדרות הציונית בגרמניה. היה מומחה למלחמה בהתבוללות; ובגרמניה היה לו במי להילחם. נאומיו, או ליתר דיוק: הרצאותיו האקדמיות על רוח הציונות שהרצה בלשון הגרמנית, הרציניות והמתיהלת בכבדות, היו מובנות לציוני קראקא למרות טעמן המיוחד, שהיה זר לרוחם של בני אירופה המזרחית. אבל דווקא משום כך נעשה עולם מחשבותינו עשיר יותר, והתעוררנו לבדיקה מחודשת של אמונותינו ודעותינו, מתוך הקבלה לאמונות ודעות שניתנו לנו בשיטה אחרת על ידי אדם אינטלקטואלי זה. כשלעצמי התענגתי מאוד על החלפת דעות עם מתנגד מכובד כבלומנפלד במסגרת הברית העולמית של הציונים־הכלליים. שנינו היינו שונים במהותנו, ושוני זה היה הצד המעניין שבדבר. נזכר אני בהרצאותיו ובעמדתו המוסרית לבעיות המדיניות שניסרו בחלל עולמנו הציוני. עמדה מוסרית זו היתה אחד מקווי־האופי של מנהיגי הציונות בגרמניה.

חלקו של בלומנפלד בפילוג התאחדותנו בשעת הוועידה העולמית בקראקא בשנת 1935 לא היה קטן כלל וכלל, ולנוכח הפילוג הנוכחי המחודש של הקונפדרציה אפשר שהדבר הוא גם לשבחו. על כל פנים, בלומנפלד שימש בשביל הסתדרותנו מקור של התרעננות רוחנית. מבעד להבדלי הדעות שבינינו, הריני קשור היום בבלומנפלד בזכר שקידתו ומאבקו הרוחני על ציונות יפה, על מדינה יהודית יפה שבה הוא יושב, אף־על־פי שמדינה זו לא באה לעולם ברוחה של „ברית שלום", שממנה לא היה מרוחק כלל.

בקשת הגוונים הציוניים נעים להזכיר גם גוון זה ששמו קורט בלומנפלד.

וכיוון שהגעתי לקשת מבקש אני לשלב עוד גוון יפה בדמותו של ד״ר שמריהו לוין. ד״ר שמריהו לוין בא אלינו לקראקא בתקופת הסער וההסתערות של הציונות לאחר הצהרת באלפור. אם זכרוני אינו מטעני היה זה בשנת 1920, לאחר ההחלטה המפורסמת שבסן רימו, שעה שבריטניה הגדולה צריכה היתה לקבל את המאנדאט על ארץ־ישראל משתי גדות הירדן. בפעם השניה ביקר בקראקא בשנת 1926. וכשאני מהרהר היום בשמריהו לוין מבעד לערפלי העבר, נשאר חקוק בזכרוני רושם אחד והוא: אדם חכם. מדמותו הגבוהה והשחוחה במקצת ומעיניו החולמניות שפע אור חמים. ויותר משמשך את לבנו דבר היותו ציר לדומה הרוסית נלכדנו ברשת בדיחותיו היהודיות המאירות־מבריקות וברשת האנקדוטות ההיסטוריות שפרש על קהל אלפי מאזיניו. בשבת אחת, לאחר הצהרים, נאם שמריהו לוין ממרפסת של חצר גדולה שברחוב דיטלס, לא הרחק מן הוויסלה. נאם? יש שאמרו דרש, אבל סבורני שהוא לא נאם ולא דרש אלא שר שיר־הלל לציונות. לפתע שלף צעיר אחד מבין הקהל סכין, בקירוב־מקום לשמריהו לוין, ונעצה בלבו של מאזין סמוך לו. הנדקר כרע תחתיו ומת. נראה שהצעיר לא היה שפוי בדעתו. קמה בהלה גדולה, ושמריהו לוין נשאר עומד חיוור על המרפסת ופניו מביעים כאב. אמרו שהרוצח היה מתנגד מדיני לציונות, והאמת היא, שהיה מטורף. בכל אופן, כשאני נזכר בביקורו של שמריהו לוין בקראקא, איני יכול להשתחרר מרושמו של מקרה טראגי זה.

שמריהו לוין היה תומכו הנלהב של וייצמן, ודבר זה בא לידי ביטוי מתמיד בנאומיו. היינו גאים על ביקורו אצלנו למרות הבדלי הדעות שבינינו. הרי חיבת ציון שלו היתה לוהטת כל כך וחכמתו זוהרת כל כך.

ולסיום פרשת האורחים בעלי־שם — הרשימה היא ארוכה — אני מוסיף עוד שם, שייצג סינתיזה נדירה של שירה, מצד אחד, ואיסוף־כספים למפעל קרן היסוד, מצד אחר. אורח זה נדד בעולם בשליחותה של שכינת ארץ־ישראל, דיבר אל היישובים היהודים ברחבי תבל ועורר נפשות בשירה ובחלומות ובס־טאטיסטיקה של אינוונטאר בקיבוצים. הוא הפך יום־חג לחו־לין, ומחולין ביקש לעשות יום־חג קדוש של חיבת ציון. הוא היה קרוב לנו וקרובה היתה ללבו הסתדרותנו הארצית, אף־על־פי שסבור אני, שכל ישובי היהודים בעולם היו קרובים ללבו. כשהגיע בנאומיו להתלהבות היתה הת־להבותו מתבטאת במשפטים מקוטעים, ולאחר מכן היה עובר לתיאור אפי, כאילו היה שח על דברים שבשוויון־נפש. הוא היה המשולח של הוד מעלתה ארץ־ישראל.

שמו ל י י ב י פ ה. בשעה שנתפוצצה פצצה, שהטילו ערבים על בניין הסוכנות היהודית בירושלים, נתרסקה גוו־יתו, אבל נשמתו נודדת בוודאי בעולם שאיפותינו ותקוותינו.

לא אשכח את יום ביקורי בביתו הקטן שבתלפיות. רוח שרבית באה בקצב מהיר מהעמקים אל שכונת תלפיות, ואולם לרגע קט היה עוד האוויר צח ושקוף, והעינים נישאו הרחק־הרחק לעבר הירדן. לייב יפה עמד בפתח ביתו הווזה. דומה ששירתו נתנגנה בנפשו. האזנתי לנאומיו פעמים אין־ספור, ולאחרונה שמעתיו בוועידת היובל לקונגרס הציוני הראשון, סבורני, שהיה זה בבאזל בשנת 1947. אותה שעה נשא את נאומו האחרון, הפיוטי והלא־נשכח.

המשולח לייב יפה השתרש בלבותינו, בלבבותיהם של יהודי קראקא, גאליציה המערבית, פולין, וכל העולם היהודי.

6. ק ר א ק א ע י ר נ ו

דברי פרידה. פרידה לנצח. הריני עוצם עיני ורואה את קראקא כולה, את יופיה של קראקא. הריני רואה את החלק היהודי שבעיר, ששוב אין יהודים בהם כלל. הנני משוטט ברחובות קראקובסקה וגרודסקה, סטראדום ודיטלס ועוד עש־רות רחובות אחרים, והנני מבקש פנים מוכרות בקרב שלושת או ארבעת אלפי היהודים היושבים היום בקראקא, אבל רובם אינם בני קראקא.

אני מהרהר בימים קדמונים שלפני מאות בשנים, שבהן נארגו בקראקא תורה וגדולה וחכמה וציונות.

אפר, אפר, אפר.

הנני משוטט ברחוב בז'וזובה — זכור לכם הגשר? — שמצדו האחד השתרע בית־הקברות של קראקא, שם מצא את מנוחתו ד"ר יהושע טהון. הריני רואה לפני את יער השמות החרותים על המצבות. המאושרים! עיניהם לא ראו בשואה שירדה עלינו. והנה רואה אני לנגד עיני את המצבות העתיקות והשחוחות שבכניסה לבית־הקברות, ובצד ימין — את הקברים שעוררו בנו רגש של יראת־כבוד.

וזה כל מה שנותר לנו מקראקא היהודית. העיר, כפי שנודע לי, מזהירה שוב בזוהר מסורתה המפוארת וניתוספו לה רובעי־מגורים חדשים, ואילו לנו לא נותר אלא בית־הקברות וקומץ היהודים ללא אל, ללא עבר, ללא עתיד.

איך אשכחך, קראקא, עיר ואם בישראל? אילנותינו בתוך חומותיך הישנות נגדעו והיו לאפר, אבל גזעיהם מעורים־מעורים באדמתך.

— כמחתרת של מוות ודומיה.

7. כ ש א נ ו ב ע י י ר ת י

מאות עיירות כאלו היו בפולין, אבל כשאנוב היתה ע י י־ ר ת י. ברטט שבלב וברגשי אהבה והוקרה לרוחך היהודית שספגתי בי בימי־נעורי הראשונים, הריני בא להעלות את שמך בסוף פרקי־זכרונות אלה.

נזכר אני בסמטאותיך העקלקלות ובפנס־הרחוב הקטן, שה־איר לי בלילות־חורף קרים את דרכי לחדר ולמלמד. נזכר אני ביערותיך מסביב לך, אליהם רצתי באהבה ובאימה מפני סודותיהם הנצחיים. שעות ארוכות בילינו אנו הנערים על־יד הנחל ככלו והאילנות שמסביב לו. דומה שאני רואה כנגד עיני את גוני הפוספור שעל פני מי הנחל, שהיו מהולים בנפט מבית־הזיקוק, שעמד לא הרחק מן העיירה.

לפני שנים אחדות, כשהגיעה אלי בניו־יורק הידיעה, שליפשיץ, אחרון היהודים שבה, עזב את העיירה, לא יכולתי להאמין לדבר. הייתכן? הייתכן, שלא נשאר יהודי אחד בעיירתי שהיתה כולה יהודית (קרוב לחמשה־עשר אלף תו־שבים) ויהודיה היו יהודים של כל ימות השנה?

הנני רואה לפני עיני את קלסתר־פניו הנוגים־פקחים של אבי־מורי מרדכי שאול ז"ל ואת קלסתר־הפנים שופעי הטוב של אמי־מורתי חנה נ"ע. ותוך כדי כתיבה מזדקר לפני בית־הקברות שעמד לא הרחק מן הנחל ככלו, ושוב נועץ אני את עיני בשתי מצבות־שיש ערוכות בטור אחד, כדרך שעשיתי פעמים מרובות כל כך מחלון הרכבת, שעה שנסעתי מקראקא לכשאנוב. כל בני משפחתי היו ציונים נלהבים. אחי יוסף נקבר בתל־אביב, ואחי אהרן ואחותי אלישבע ריגר יושבים בה זה שנים מרובות.

עיירתי כשאנוב היתה עיירה של חסידים וציונים כאחד. החסידות שבה נבעה ממעמקים, והציונות היתה חמה ולו־הטת.

והרי בני־המשפחה המשכילים־הציונים של שלמה וד"ר שמואל ציפר, בני־המשפחה הציונים של הרופא ד"ר ריזר, שבתו יושבת עכשיו בישראל, ובני משפחת אחיו עוה"ד ד"ר ריזר. הללו היו חלוצים ציונים בקרב אנשים קנאים.

והרי בני משפחת גרייבר הציונית־ה„מזרחית". והרי ידידי הטובים אנשי פועלי־ציון ממשפחת מרדכי בוכנר. והרי רוח התלהבותם של בני הנעורים הציונים מכל המפלגות. והרי הסתדרות הנשים שלנו „ויצו" הפעילה, ובראשה הגברת ריזר. והרי גם ה„בונד" שהיה חלק מחיינו המגוונים. והרי

קלסתר־פניהם של רבנינו. והרי פניהם הקורנות של סתם יהודים, ששילבו את ידיהם בידי בניהם הצעירים בלכתם אל בתי המדרשות.

טעמו של חן זה עדיין עומד בי כאן, הרחק הרחק מכשאנוב.

חרב־חרב עולם של יהדות. הכל חרב.

ומשירו המזעזע של המשורר העממי הגדול בן־קראקא, מרדכי גבירטיק, מתמלטת נעימת־הרעד־והאזהרה: עס ברענט — — —

כשאנוב עיירתי הפכה לאפר כמאות־מאות עיירות אחרות של פולין.

הריני נפרד מעליך, כשאנוב עיירתי.

8. אל מדינת ישראל

(ממעמקים)

ומתהום השואה — אל מדינת ישראל, חזרה למקור־מחצבתנו בתולדות האנושות.

הרי זה טבעי לחלוטין שציוני יסיים את פרקי זכרונותיו על תקופה של עשרים שנות גולה, כשמבטו מופנה אל מדינת ישראל.

לא פיללנו שנבואותיו של הרצל יתגשמו למועד שקבע להן יוצר הציונות המדינית. לפיכך היתה זו הפתעת־אושר בשבילנו, כשראינו מה זימנה לנו ההשגחה במשך חמשים שנות קיומה של התנועה הציונית ולאחר השואה שירדה עלינו במלחמת־העולם השנייה. עשויים אנו להיות אנשי מסתורין אם זכינו לאושר כזה מיד לאחר השואה. אכן, שואה זו הבליטה את שמחתנו והיא גם שהעיבה עליה.

אנו הציונים נתחנכנו ברוח הרציפות של עמנו כעם אחד. משום כך זר לנו אופן חלוקת ההישגים והזכויות על־פי אזורים גיאוגרפיים. זכותם של יהודי ארגנטינה או שבדיה היו בשבילנו הציונים חלק אינטגראלי של זכויות יהודי פולין, ואף־על־פי־כן מרגיש אתה קירבה טבעית יותר לאותו ציבור, שממנו בא היחיד. רצונך — יש כאן מעין פאטריוטיזם מקומי, המשתלב ברגש גאוותנו הנצחי עם הישגי עמנו כיחידה היסטורית.

במלחמת הקוממיות של שנת 1948, כשעליתי בפעם הראשונה למדינת ישראל המחודשת וכף רגלי דרכה על אדמת שדה־התעופה הזמני שבחיפה; כשהתלהבותם של כל הטסים באווירון היתה בעיצומה כלאחר נס גדול שאירע, שמחתי במיוחד כשראיתי, שפקיד המכס ורופא המחוז שהקבילו את פני בקריאת־צהלה היו חברי, ידידים מקראקא.

איני יודע מה היה חלקם של ציוני „פינתנו הקטנה" במדינת ישראל ומה חלקם היום. מניח אני שמישהו אחר כתב על כך בספר זה. ודאי, אנו שמיעוט היינו אין כוחנו יפה ככוחם של שני מיליון היהודים שישבו בפולין הקונגרסאית לשעבר ושל שבע־מאות אלף היהודים, ויותר מזה, שבגאליציה המזרחית, אף־על־פי שהישגי הציונים שבסביבתנו לטובת התנועה הציונית קודם ייסודה של מדינת ישראל היו גדולים לערך. הישגינו בעליה לארץ במשך עשרים שנה, ובתנועת החלוץ בפרט, ביזמה הפרטית שבתעשיה הקלה ובחקלאות לא היו קטנים כלל וכלל. אכן, במדינת ישראל של היום הריני רואה מרחוק הרבה עולים מסביבתנו, שכבשו להם עמדות פרודוקטיביות בחוגים הבינוניים של ההירארכיה החברתית.

דוד בן־גוריון ויוסף שפרינצאק מוצאם מפולין הקונגרסאית, ושר־הפנים הראשון ובעל ההישגים המרובים בממשלה הזמנית של מדינת ישראל, יצחק גרינבוים התוסס, אף הוא מוצאו מחבל־ארץ זה. סבורני, שבמדינת ישראל לא תמצא ציונים מסביבתנו בעלי תפקידים רמי־מעלה שכאלה, אבל יודע אני שעשרות ומאות מהם עושים את עבודת הבנייה היום־יומית והאפורה, ובזכותם מוקם והולך הבניין. ראש העירייה של העיר הגדולה ביותר במדינת ישראל, מר חיים לבנון, הוא בן עירנו, איש קראקא, ועל כך גאוותנו. מפקד גבוה בצה״ל אף הוא בן קראקא, ומניח אני שלא מיציתי את הרשימה כולה.

ובסיום פרקי־זכרונותי אלה הריני נזכר באחד מנאומיו האחרונים של ד״ר יהושע טהון ז״ל בקונגרס ציוני. ד״ר טהון השווה את הציונות לחלומו של יעקב אבינו, והוא הביע את רעיונו בציור נהדר זה: אמנם ראשו של הסולם הגיע אל השמים, אבל הוא היה מוצב יפה־יפה ארצה.

השוואה זו נשארה חקוקה בזכרונותי. זו ציונות. זו מדינת ישראל.

כל אומה, הרואה עצמה חלק מכוח־היצירה האנושי, עומדת על ארבעה ממדים ולא על שלושה. שלושת הממדים הם: חרות, רוח, לחם ואושר.

והממד הרביעי הוא הנצח.

ממד אחרון זה היה נחלתו של עמנו, אפילו כשעמד על עברי תהום השואה, וממד זה של הנצח הוא גם נחלתו של עמנו היום במדינת ישראל.

תרגם: ח. מילקוב

לתולדות המזרחי בקראקא

מאת

א. אריאלי (קליין)

א. תקופת חיבת ציון

קראקא היהודית היתה נאמנה ומסורה לרעיון חיבת־ציון, שנים רבות לפני יסוד הציונות ההרצלאית ולפני יסוד המזרחי, ולא מעטים היו הנסיונות ביסוד חברות שונות, שמטרתן היתה „לעורר את אחינו אשר שביב אהבת הלאום עוד לא נכבה מקרב לבם, להוציא את הרעיון הכי נכבד הזה לאור עולם" („המגיד" 1883, גליון 3). כתוצאה מגלי ההגירה היהודית מארצות רוסיה הצארית דרך גליציה לארצות שמעבר לים, נשארו רבים תקועים בקראקא באין פרוטה בכיסם, ומן ההכרח היה שעסקני הקהילה היהודית יחפשו דרכים ואמצעים לעזור לנודדים באש"ל ובאמצעים כספיים, להמשכת מסעם לערי הנמל בגרמניה (עם המבורג וברמן בראשן) ולהשתתפות בהוצאות נסיעתם. כבר אז הראו עסקני העיר גילויים נפלאים של מסירות לרעיון חיבת־ציון ולעבודה המעשית שבאה בעקבותיה.

עוד בשנת תרמ"ג נוסדה בקראקא חברת ישוב א"י בשם „ראש פינה", הראשונה בגליציה המערבית, ביוזמת רבי אהרן מרקוס, שעמד בראשה יחד עם רב העיר רבי שמעון סופר (שרייבר), בן ה„חתם סופר" מפרשבורג, ור' שמעון שמלקיס (בנו של הרב גדליה שמלקיס מפשמישל). הצטרפו אליהם אנשים מספר כר' מנדיל פרידמן ואליעזר מרגליות. רב העיר, שמשנת תרל"ט היה ציר בפארלאמנט הוינאי עד מותו בשנת תרמ"ג, עמד למרות אדיקותו הקיצונית בראש החברה, ואנשי הועד האמורים לא רצו לצמצם את פעולתם בקראקא בלבד, אלא הגו את הרעיון להרחיבה גם ביתר ערי גליציה. יסוד החברה בא כתוצאה משיחת ר' אהרן מרקוס עם הרבי מבוהוש (מולדבה) ר' יצחק פרידמן, שנפגש אתו בתרמ"ב בקאטוביץ וסיפר לו על פעולתו יחד עם חסידיו בהקמת המושבה ראש פינה בא"י, ידיעה חשובה זו עודדה את רוח החובבים לגשת במרץ לפעולתם. בתקופה המתוארת השפיע מרקוס על חוגים מסוימים שיצטרפו לחברת ישוב א"י, שעמדה להיווסד אז בקראקא. עוד לפני יסוד התנועה ההרצלאית עמד בקשרים עם הצדיק רבי חיים שפירא מדרוהוביטש בענין יסוד בנק חקלאי בא"י, ובכלל היה אחד הטיפוסים המעניינים ביותר בתולדות הציונות בגליציה.

בשנת תרנ"ב, כאשר נסע הד"ר בירנבוים לגליציה לנהל תעמולה לשם יסוד סניפים של התאחדות חברות א"י „ציון" (בוינא), ביקר תחילה בקראקא, ורכש את מרקוס גם לפעולה ארגונית ומני אז היה הוא מראשוני הפעילים ועזר בכל כוחותיו להפצת רעיון ישוב א"י ולהתקרבות החרדים לתנועה הלאומית. כשהופיע הד"ר הרצל הצטרף אליו בכל התלהבותו. עוד ב־4 בנובמבר 1896 כתב לד"ר הרצל שיש לעניין את החרדים והרבנים ולרכשם לתנועה הציונית, וביותו מחסידיו וממקורביו של הצדיק רבי דוד משה פרידמן מצ'ורטקוב (בנו של רבי ישראל הצדיק מריזין) דיבר על לב הרצל לפנות לרבי במכתב ולנסות לרכשו לתנועה הציונית. הרצל שוכנע מדבריו של מרקוס ובא בדברים עם הרבי. את תפקידו העיקרי בתנועה הציונית ראה מרקוס ברכישת הרבנים לתנועה, תוך הכרה כי רק באמצעותם אפשר יהיה להשריש את הרעיון הציוני בין המוני ישראל. לשם כך אסף חוות דעת של רבנים לטובת הציונות. כן נטל לידיו את ארגון מכירת תוצרת א"י והצליח להביאה לשיא ניכר, ומכירת אתרוגי א"י נמסרה לבנו שלמה שישב בפודגורזה. בקורי השד"רים מא"י בקראקא, שבהם התבלט ר' משה דוד שוב ממשמר הירדן, עזרו לעשות נפשות רבות מבין החסידים לרעיון ישוב א"י, ואף בביקורו השני (דצמבר 1894) בשליחות בית החולים „שערי ציון" ביפו, הופיע באסיפות מטעם „חובבי א"י" ובהשפעת נאומיו נרכשו חברים חדשים („המגיד" 1895). מרקוס נתגלה כאישיות רבת גוונים. מצד אחד „חסיד פילוסוף", סופר והוגה דעות, שכל חצרות האדמו"רים היו פתוחים לפניו בכל עת; ומאידך הגיע מתוך השקפתו החסידית להכרת הציונות בגלגוליה השונים, ואף החליט לעזוב את קראקא ולעלות לא"י, כפי שכתב לד"ר הרצל (ב־26 בפברואר 1900): שבעתי סו"ס מן החיים בקבר המנזר הארור הזה. לאחרונה עזב את גליציה והשתקע בפרנקפורט דמיין ושם מת בתרע"ו.

הנסיון הראשון לריכוז הכוחות המסורתיים בקרב התנועה הציונית נעשה רק בשנת תרס"ב. בימי כה־כו אדר של אותה שנה נתקיים בוילנא לפי הזמנת הרב י. י. ריינס כינוס היסוד של המזרחי, והקול קורא הראשון שנתפרסם על ידו עשה רושם כביר בחוגי החרדים. כבר בשנה הראשונה הצליח המזרחי לארגן ברוסיה בלבד כ־210 אגודות, וגם בגליציה הצטרפו למזרחי מספר אגודות, וראו בו ארגון של ציונים חרדים, שרצו להגן על הענינים הדתיים ולעמוד על משמר המסורת היהודית במחנה הציוני. ראשיתו של המזרחי בגליציה היתה בקולומיאה, מקום מושבו של יהושע פאדנהכט, והמרכז השני של המזרחי בגליציה המערבית נוסד בטארנוב ע"י משה אהרן נייגר, שכינס את האסיפה הראשונה של הציונים הדתיים ועוררם ליסוד המזרחי. אך בקראקא לא קל היה ליסד את המזרחי; בועידה הראשונה של המזרחי, שהתכנסה בפרשבורג ב־21 באוגוסט 1904 (תרס"ד), היתה קראקא מיוצגת בשני צירים מתוך מאה צירי הועידה: משה הורוביץ, ועורך „המצפה" ש. מ.

לאזר. עתון זה הופיע אחת לשבוע, והעורך היה מביא מפעם לפעם ידיעות על המזרחי, הטיף נגד אוגנדה כתחליף לציון, והמליץ בפני הרשנים ציונים שלא לפגוע בכבוד המתנגדים לציונות, אלא להשיב לטענותיהם דברים של טעם. וכן כלו־לה בעתון אזהרה לאמרכלים, הממונים על „החלוקה" בא״י, שלא לרדוף את הציונים המזרחיים, ודרש מהממונים על הצדקה של קופת רמבעה״נ שבחו״ל לשלוח את כספי הצ־דקה רק ע״י הבנק היהודי שביפו ובירושלים ולא ע״י הבנקים של כמרים ומסיונרים — שאם לא — ייסד המזרחי כולל מיוחד לעצמו.

ב. בראשית המזרחי

אחד מאבות המזרחי בקראקא היה ד״ר יוסף זליגר, מנהל הגימנסיה הראשונה, שנוסדה ע״י הרב ד״ר מאיר יונג. הגימנסיה נסגרה אחרי זמן קצר מחמת התירות החסידים והמתבוללים כאחד. אך הוא המשיך להרביץ תורה ברבים בבית מדרש שנוסד לשם כך על ידי מוקיריו בשם „יבנה". המונים היו נוהרים בימות החול ובשבתות לשמוע את שעו־ריו השונים. הנוער האקדמאי התלכד סביבו ושתה בצמא את דבריו. שעוריו בתנ״ך, תלמוד, ספרות, הכמי ספרד וכו׳, נעשו לצורך רוחני מורגש, וגם השפעתו במובן הדתי גדלה מאוד בקרב המתלמדים. גם תלמידי חכמים באים בשנים היו בין שומעי שעוריו ודרשותיו בבית מדרשו „יבנה". פרושיו ובאוריו המקוריים בתנ״ך ותלמוד הפליאו את שומ־עיהם. בהופעתו של הד״ר זליגר היתה בעיר מעין הפתעה. טיפוס בלתי רגיל היה, רב וד״ר, תלמיד־חכם, גאון ופילו־סוף, בקי בכל חדרי ספרות ישראל מראשיתה עד התקופה האחרונה. איש מדע ובלשן, ימי ששמעו פעם אחת בא שנית. לא נילאו משמיעתו ביחוד אותם האנשים שעמדו על פרשת דרכים. בשנת 1907 עלה עם משפחתו לא״י ונענה להזמנת אברהם שכויץ מגדרה להקים בי״ס תחכמוני ביפו. חזר לקראקא ובשנת תרע״ב יסד בה את העתון היומי „בת קול", שבו פרסם מאמרים פובליציסטיים וספרותיים. בכל שבוע הוציא גם מוסף „יבנה" שהכיל מאמרי מחקר וספרות יפה. רק מתי מספר בכל עיר התענינו בעתון עברי יומי, שהיה תופעה מיוחדת במינה בחיי היהודים בגלות. הוא גם עשה נפשות בעל פה ובכתב לחיבת ציון ולישוב הארץ באמצעות העתון ובהרצאותיו בבית המדרש „יבנה". ואילו על המזרחי מיעט מאוד לכתוב, אף כי היה אחד מראשוניו. היתה לו מלחמה מימין ומשמאל: עם האדוקים בגלל עמדתו נגד הפולנים בכל שאלה מדינית וחברתית, ועם החפשים אשר מכרו את עניני הקהילות, שעמדו בראשן, בעבור כבוד מדו־מה וממון. אחרי שישב בקראקא שנתיים, עבר ללבוב והע־ביר לשם גם את עתונו.

מי שיזם בגליציה לארגן את המזרחי כמפלגה היה איש קולומיאה, ר׳ יהושע פאדנהכט תלמיד חכם, חובב ספרים משכיל ומושך בעט סופר. ציינות, דת ולאומיות היו לו לשמות נרדפים, שהצטרפו למושג אחד בלתי ניתן להפ־רדה. פעולתו למען המזרחי הקיפה את כל גליציה המז־רחית והמערבית, ולשם תעמולה ציונית דתית הוציא חוב־רות בשם „יזרעאל" שהופיעו לעתים קרובות. החוברת הר־ראשונה הופיעה מיד אחרי הקונגרס הציוני הראשון בבזל. הוא פירסם גם מאמרים בשבועון „המצפה" שהופיע בק־ראקא, ובסיועו קרא להתארגנות, פנה לאישים שונים והצ־ליח להניח את היסוד למפלגת המזרחי. אך הוא לא האריך ימים בפעולתו זו, כי אחרי שנים מועטות נפטר בן ס״ד (כ״ב טבת תר״ע). בקשר לפעולתו היה מבקר מפעם לפעם בקראקא, והיה ידוע בציבור העברי שם. בין הפעילים שהצטרפו בימים ההם למזרחי תפסו מקום בראש רבי יחיאל מאיר הרבי מדרוהוביטש, משה הוכמן, הסופר ראובן פאהן, ולידם המגיד ובר מקולומיאה, שלמה בסטר מבור־ריסלב, שהתישב אחרי כן בקראקא והיה מפעילי המזרחי במקום, ואחרים. הרב גדליה שמלקיס מפשמישל עזר להם בהשפעתו הגדולה, והפיץ את רעיון המזרחי בין חוגי מקו־רביו.

בקיץ תרע״ב הגיע לגליציה הרב מאיר ברלין (בר־אילן) כשליח מטעם מרכז המזרחי באלטונה הגרמנית, ובמסע בגליציה שנערך על ידו שוב בשנת תרע״ג, הגיע גם לקראקא. המזרחי טרם התקיים בעיר והוא נתבקש לדרוש באותה שבת לפני תפילת מנחה בביהכנ״ס הגדול, קהל אלפים התאסף עוד לפני השעה היעודה. עליו היה להיות זהיר בדבריו בפני קהל, שהשם והמושג „ציונות" ו„מזרחי" לא היו ידועים למדי או כשרים בעיניו. הרב ברלין הר־גיש בכל עומס המשא, שעליו לא להכשל בלשונו ולא לפגוע בראשי המתנגדים. אף ר׳ אהרן מרקוס, שהתרחק אז מהציונות, בא לפתע לאסיפה והוסיף דברים אחרי המרצה על הצורך בבנין הארץ והמצוה הגדולה שבדבר. ביזמתו של הרב ברלין נוסד סניף המזרחי בק־ראקא.

בל״ג בעומר אותה שנה נערכה בלבוב הועידה הארצית הראשונה של המזרחי בגליציה, ולועד הכללי נבחר משה הורוביץ כנציג המזרחי בקראקא. לועד הפועל העולמי נבחר מגליציה גם שלמה בסטר, לאחר מכן תושב קראקא. סוף סוף חל שינוי ניכר בתהליך התפתחותו של המזרחי בגליציה בכלל, ובקראקא בפרט. המזרחי הפך גורם חשוב בחיי התנועה הציונית גם בקראקא, אולם למרות הכל לא הצליחו חבריו לרכוש את רוב ציוני סביבתם, הגם שהיו ברובם דתיים, וברור היה להם שיש עוד לעשות הרבה בשטח הארגוני והתעמולתי. בשנת 1914 הוגברה פעולת המזרחי בעיר. העתון „המצפה" הועיל בהרבה לכך. סבי־בותיו התאסף חוג של סופרים חרדים שעסקו בבעיות ציוניות מנקודת מבט דתית. אגודת המזרחי בקראקא היתה אחת משתים־עשרה האגודות בערי גליציה, שהיו מאוש־רות ע״י הממשלה על יסוד התקנון של המזרחי, ובאותם הימים היה זה הישג גדול. אך לא כל מנהיגי התנועה שביקרו בגליציה מצאו לנכון לבקר גם בקראקא. אחד

המנהיגים הצייר הרמן שטרוק, שבא מגרמניה לגליציה ומשך בנאומיו קהל שומעים רב, פסח על קראקא. ובעצם פעולת ההתארגנות באה מלחמת העולם הראשונה (אוגוסט 1914) והפסיקה הכל, רוב מנהיגי המזרחי בגליציה נמלטו לוינה. יחד עם ציוני גליציה טיפלו בעבודה סוציאלית למען הפליטים היהודים שזרמו לעיר. כן שיתף המזרחי פעולה בתקופת המלחמה עם ציוני גליציה בגליציה המשוחררת.

ג. חדושו והתפתחותו של המזרחי אחרי המלחמה

בשנת תרע״ח התכנסה אסיפת היסוד של המזרחי המחודש בקראקא לפי יזמת ר׳ יהושע־השיל פרבשטיין, נשיא המזרחי בפולין וציר הסיים הפולני, והד״ר שמעון פדרבוש. הועד הזמני שנבחר באסיפת היסוד ניגש במרץ לעבודה וניהל תעמולה רחבה בין שדרות החרדים לטובת רעיון המזרחי. לועד נכנסו: הרבנים מיכאל הורוביץ ומשה הורוביץ (בניו של ר׳ חיים לייביש איש הורוביץ, רבה של קראקא), משה אלתר, הד״ר הוד בולבה, שמעון בוימינגר, יוסף דרזנר, פנחס דרייבלאט, יצחק הורוביץ, אהרן שנור ושלמה ביגלאיזן ושני נציגי הנוער. במשך שבועות אחדים נתווספו לארבע מאות הראשונים עוד כשבע מאות חברים. המאמר הראשי בשבועון „המזרחי״ שהופיע בווארשה, בשם „הסתדרות המזרחי, מגמתה ותכונתה״ תורגם לאידיש והופץ למאות בין חרדי העיר. כן נוסדה ועדה מיוחדת להרבצת תורה בעיר ולעשיית תעמולה לרעיון המזרחי („המזרחי״, כד אדר ב׳ תרע״ט).

בועידה הארצית של המזרחי (כח ניסן—א׳ אייר תרע״ט) שנתכנסה בווארשה השתתפו צירי המזרחי בקראקא: א. מ. הורוביץ, י. דרזנר, מ. אלתר וי. רייך. לנשיאות הועידה נבחר גם נציג קראקא הרב הורוביץ, ולועדה המתמדת — רייך ודרזנר. עם חברי הועד המרכזי של המזרחי נימנה גם הרב הורוביץ מקראקא.

בי״ג באייר תרע״ט נתקיים כינוס בקראקא, לשם דיון בדרכים לחיזוק הסתדרות המזרחי בגליציה המערבית. השתתפו צירים מקראקא, ירוסלאב, פשבורסק, דינוב, רימאנוב, סאנוק, גורליץ ועוד. בין היתר הירצה הד״ר שמעון פדרבוש על מהות המזרחי ועמד על תפקידו העיקרי להלחם בעם־ארצות שנעשתה למין פולחן בשם „עממיות״ ו„אידישיזם״. הוא קרא למלחמה מצד היהדות הדתית נגד עזיבת התרבות העברית, ודיבר על הצורך בהסתדרות של צעירים חרדים לאומיים. הכינוס בחר לפי הצעת הד״ר בולבה בועד־מכין בן שבעה חברים לשם ניהול ענייני ההסתדרות עד לועידה. לועד נבחרו: הרב משה הורוביץ — יו״ר, שמעון פדרבוש ול. הולנדר — מזכירים, דרזנר, אלטר, ד״ר בולבה, בוכווייץ — חברי הועד. הוחלט לקרוא בימי ועידת המזרחי גם לכינוס צעירי־מזרחי.

במסגרת הפעולה החליטו ראשי המזרחי להזמין מפעם לפעם רבנים ומטיפים נודעים של המזרחי ממקומות אחרים משום „אין נביא בעירו״. ראשון למרצים היה הרב י. י. רפופורט, תלמיד־חכם גדול ומרצה מצויין, שידע להקסים את שומעיו. הוא היה מעמודי התווך של המזרחי בפולין ובמו ידיו הקים סניפים למאות ברחבי פולין הקונגרסאית. לפי הזמנת המזרחי בקראקא ערך מסע בערי גליציה המערבית ונשא נאומים בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות ובכל מקום בואו נוסדו אגודות למזרחי. אך גדול היה עוד החשש מפני הקנאים, ולכן לא הוזמן להרצות בקראקא עצמה, ובמקומו הוזמן הרב הגאון רבי יהודה־ליב גרוברט האדמו״ר של סטאשוב. בי״ז בתמוז תרע״ט דרש הרב בביהכנ״ס הגדול של ר׳ אייזיק ר׳ יעקליש בפני קהל גדול מאוד. למחרת בי״ח בתמוז, התקיימה אסיפת חברי המזרחי בהשתתפות אורחים מנכבדי העיר וחכמיה. הרב הירצה לפניהם על תעודת המזרחי ותכנית עבודתו, תיאר את מצב החינוך בישראל ואת הצורך בתיקונו והרמתו, בהדגישו את המחסור בחדרים ובתי־ספר לתורה ודרך־ארץ, שבהם ילמדו גם אומנויות וידיעות חילוניות. אחר דיבר על ישוב א״י, ביקורו הועיל הרבה להרמת מצב המזרחי בעיר. רק לאחר מכן הוזמן הרב רפופורט לנאום בקראקא.

הכיבוש של היהדות החרדית לרעיון המזרחי לא היה קל, וביחוד אחרי ש„אגודת־ישראל״ החלה להפריע לבנין הארץ. ואולם מרכז המזרחי בווארשה החליט להמשיך בכיבוש המבצר הקראקאי בכל מחיר. את טובי נואמיו ומרציו שלח לשם, הם הופיעו בבתי הכנסת ואולמות בתי המדרש לעתים קרובות, ואף העיזו לצאת לוויכוח עם המתנגדים בשער בת רבים. ביחוד יש לציין את השפעת ביקורו של הרב שמואל ברוט מליפנה, ממנהיגי המזרחי בפולין, בתמוז תרפ״ב. ביקורו של הרב מליפנה נתפרסם בין כל שדרות החרדים ונאומו באולם הקהילה לטובת „קרן היסוד״ נפסק הרבה פעמים במחיאות כפים סוערות וממושכות. בשבת אחרי הצהרים דרש הרב בביהמ״ד הגדול „בני אמונה״ במעמד של למעלה משלושת אלפים איש. דרשתו עשתה רושם כביר על כל הנוכחים גם מבני מפלגות אחרות. עיתוני קראקא ציינו כי נאום כזה טרם נשמע בין כתלי אותו אולם.

נשיא המזרחי בפולין י. ה. פרבשטין והד״ר שמחה בונים פלדמן, שניהם צירי הסיים הפולני, ביקרו בתרפ״א בעיר. בסיון תרפ״א נכבשה הקהילה בקראקא, שהנהלתה היתה מורכבת ממתבוללים, בידי הציונים, והוקמה מועצה בהשתתפות כל המפלגות היהודיות. בישיבה הראשונה של המועצה הביעו נציגי המפלגות את משאלותיהם ודרישותיהם משלטון הקהילה כל אחד בלשונו: צירי פועלי ציון והקנאים — באידיש, ציר הציונים פתח בעברית ועבר לפולנית, וציר המזרחי דיבר כל דבריו עברית. דרישות המזרחי היו: ביטול שלטון הקהל הנוכחי ועריכת בחירות חדשות, כלליות ויחסיות; פעולה להשגת אוטונומיה לאו־

מית יהודית; הגנה על עניני דת; חנוך דתי לכל ילדי בתי הספר הכלליים; ת״ת כללי של הקהילה; תמיכה בכל בתי הספר הדתיים לאומיים; פיקוח על שמירת הדת בצבא ובשאר מוסדות הממשלה, שהיהודים מועסקים בהם; תמיכה בענייני תרבות עברית; מתן עצמאות לרבנים, שלא יהיו תלויים בדעת ראשי העדה; תמיכה במהגרים וחלוצים; הגנה על ענייני היהודים כלפי חוץ; מגע עם קהילות אחרות בדבר עבודה משותפת והסתדרות כללית; חינוך מקצועי וחקלאי לנוער.

בועידה השלישית של המזרחי בפולין (טז־יט טבת תרפ״ב) שהתקיימה בווארשה השתתפו צירים מקראקא, ולועד המרכזי של התנועה נבחרו משה אלתר ויחזקאל רייך (סגן). בועידה הארצית הרביעית של המזרחי בפולין (אדר תרפ״ה) נבחרו למועצה הארצית יחזקאל באנט ודרזנר. המזרחי בקראקא שלח לקונגרס הציוני הי״ד ולועידה העולמית של המזרחי את משה אלתר, יעקב בוכווייץ, שמעון בוימינגר, זאב בוימינגר, יחזקאל באנט, שמואל דרזנר, אפרים הורוביץ, אליהו מרקוס ויוסף שטייף.

במרוצת הזמן נתווספו למזרחי כוחות חדשים, ביניהם יש להזכיר את הרב משולם קלוגר הי״ד, מנהל ביה״ס תחכמוני, שהיה המדריך הרוחני וממעצבי דמותה של התנועה. המזרחי בקראקא נעשה גורם חשוב בחיים הציבוריים והציוניים בעיר. ביה״ס והגימנסיה „תחכמוני" מיסודו של המזרחי הפך להיות דוגמה ומופת לבתי ספר מאותה מתכונת בגליציה. המוסד הצטיין ברמתו הגבוהה ובין כתליו נתחנכו ילדים מכל החוגים שבעיר. ביה״ס הקים טיפוס חדש של תלמיד בעל השכלה תורנית וכללית רחבה. רוב החניכים היוו את הגרעין של „השומר הדתי" (בני עקיבא) והרבה מחניכיו תופסים היום עמדות חשובות בחיים הציבוריים של מדינת ישראל, בצה״ל ובתנועה הדתית־לאומית.

בית הכנסת של המזרחי ברחוב קופה שימש לא רק בית תפילה אלא גם מועדון, שבו התכנסו חברי התנועה בימי חג ומועד, שמחה או אבל. תודות למסירותם של חברי הועד ר׳ משה אלתר ויחזקאל גבירץ היוו כל החברים מעין משפחה גדולה אחת, וכל האורחים שנזדמנו בשליחות התנועה, כמו הרב י. ל. הכהן מימון־פישמן, הרב שמואל ברוט ואחרים ציינו לשבח את רוח האחוה ששררה בין החברים.

המזרחי פעל להחיאת הקהילה היהודית, שהיתה עד תום מלחמת העולם הראשונה, מיוצגת ע״י עסקנים רחוקים משאיפות התחיה של הקבוץ היהודי בעיר. באי כח המזרחי בועד הקהילה במחזור הראשון אחרי תום מלחמת העולם הראשונה היו ד״ר דוד בולבה, יוסף דרזנר, וש. לויפר, ובמחזורים שלאחר מכן — הרב משולם קלוגר, שלמה בסטר, הד״ר א. מרקוס, יעקב בוכווייץ ומשה אלתר. הם לחמו יחד עם נציגי הסיעות הציוניות לארגון קהילה בעלת צביון דמוקרטי ולאומי ברוח של ישראל סבא. המזרחי עזר הרבה להשתתפות הקהילה בקרנות הלאומיות וגם במתן עזרה לחלוצים שעמדו לעלות ארצה.

גם בשטח הסוציאלי פעל המזרחי לא מעט. בתקופת המשבר הכלכלי, כשחוגים רחבים מקרב בעלי המלאכה והסוחרים הזעירים התרוששו, נוסד בקראקא בשנת 1925 מוסד הסעד הפופולארי „בית לחם", שעל שולחנו סעדו מאות משפחות, אשר ברובן קיבלו את הארוחות לבתיהן, ולפני החגים קיבלו סעד למעלה מאלף משפחות.

לשם ביסוסם של בעלי מלאכה וסוחרים זעירים הוקם על ידי המזרחי בנק קופת מלוה בהנהלתו של אהרן שנור ז״ל, ויבדל לחיים וולף בוימינגר. יש להזכיר גם את פעולתו של הרב נפתלי הלפרין, ששימש מזכיר כללי של התנועה בגליציה המערבית. העיר קראקא זכתה לאכסן שתי ועידות עולמיות של המזרחי, שהדן נשאר בעיר שנים רבות. הועידה העולמית של המזרחי, שנתקיימה במנחם אב תרצ״ג, הצטיינה גם בהעמקת היסודות האידיאולוגיים של המזרחי ותרמה תרומה חשובה להתפתחותו.

הועידה העולמית שבאה אחריה במנחם־אב תרצ״ה והתקיימה אף היא בקראקא, נתכנסה בימים של משבר וחילוקי דעות בין ארגוני התנועה בארצות המזרח לבין אלה שבארצות המערב. ובאמת נתגלו חילוקים רציניים בועידה זו. נשמעו דעות ימניות קיצוניות של יסוד הסתדרות ציונית דתית נפרדת, אף עד כדי כניסה להסתדרות הציונית החדשה. כל זה בא מתוך מרירות על חילול הדת בא״י ויחס הזלזול לדרישות הדתיות מצד התנועה הציונית. אצל רבים כבר פקעה הסבלנות והם דרשו לא להכנס עוד לאכסקוטיבה הציונית. אך בסופו של דבר הצליחה הועידה להשכין שלום ואחדות בין הצדדים כדברי הרב ש. ברוט בנאום הנעילה: „למרות כל הניגודים הפנימיים יצא המזרחי שלם מן הועידה הזאת".

מאז איחודה של תנועת המזרחי ותורה־ועבודה בגליציה המערבית, שלזיה ופולין הקונגרסאית לחטיבה אחת, ניתנה תנופה לעבודתה ונתרבו אפשרויות התפתחותה, עד שבאה השואה ומוטטה הכל ביד אכזרית.

ד. תנועת „צעירי מזרחי" בקראקא

כשאנו מדפדפים בפרקי בראשית של המזרחי בגליציה אנו מוצאים, שמיסדיו הרגישו בחסרון הנוער בין שורותיו, ונתנו דעתם ליסד ארגון צעירים ליד המזרחי. אך רב היה המרחק בין השאיפה למעשה, ביחוד בקראקא שפיגרה גם בהקמת המזרחי בעיר.

הד״ר יוסף זליגר מסניאטין (ראה בפרק ב) התגורר פעמיים בקראקא והשפעתו היתה רבה בעיר. ביחוד התרשם ממנו הנוער החרדי ששאף לאירופיות, אך על אף פעולותיו להרחבת המזרחי, לא נטה לעסוק בארגון הצעירים. יהושע פאדנהכט (1846־1910) מראשוני מיסדי המזרחי בגליציה, שהיה פעיל מאד בעבודתו למען הציונות הדתית מימי הקונגרס הציוני הראשון בבאזל, פנה בעלו־

נים שהוציא בשם „יזרעאל" בעיקר לצעירים שמחוץ למחנה ועוררם לדעת „כי ציונים אתם, ציונים אמיתיים במלוא מובן המלה. הכירו נא את גודל אהבתכם לעמכם ותשוקתכם העצומה לאדמתנו, אדמת ישורון מדור דור, ותדעו כי ציונים הייתם עוד טרם נתחדש השם ציונים. יהודים הייתם, בעוד אשר הצעירים האלה, הבנים אשר שבו לגבולינו, אמרו לנפשם כי אשכנזים, צרפתים או בריטים המה. ואם עתה שבו צעירים אלו בכל לבם ובכל נפשם להיות יהודים כמונו היום, עלינו לקבלם, כבנים השבים לבית אביהם ולהורותם את הדרך ילכו בה".

בועידה הראשונה של המזרחי, שהתקיימה בפרשבורג בקיץ תרס"ד ונועדה להניח את היסוד התקנוני־ארגוני להסתדרות המזרחי, לא דובר לגמרי על הצעירים. רק בועידת המזרחי בגליציה, שהתקיימה בל"ג בעומר תרע"ג בראשותו של הרב גדליה שמלקיש מפשמישל ובהשתתפותו של הרב מאיר ברלין בשם מרכז המזרחי בהמבורג, עמד על סדר היום גם סעיף מיוחד על יסוד אגודת־נוער בשם „חלוצי מזרחי". ואכן החליטה הועידה להקים על יד כל סניף של המזרחי אגודה של „חלוצי מזרחי", שאליה יתקבלו חברים רק עד גיל 30. בהקמת ארגון הנוער רצה המזרחי לחנך צעירים בגיל 15־30 ולעשותם עסקנים מסורים ופעילים. ואלה עיקרי האגודה „חלוצי המזרחי" כפי שנתקבלו בועידה ההיא:

„למען הרבות דעת לאומיות על יסוד תורתנו הקדושה ומצוותיה מתאחדים צעירי בני ישראל אל תחת דגל ה„מזרחי" לאגודה אחת בשם „חלוצי מזרחי" על פי התקנות האלה:

א) ל„חלוצי מזרחי" מתקבלים צעירים בני חמש־עשרה שנה עד שלשים שנה המתנהגים על פי דרך התורה והמצווה.

ב) כל חבר של „חלוצי המזרחי" מתחייב לעבוד לטובת מפלגת „מזרחי" עפ"י תקנותיה הקבועות, לפי כוחו ויכולתו.

ג) על חברי „חלוצי המזרחי" מוטלת החובה להתאגד ולהתחבר בשביל ללמוד וללמד את הספרים המועילים לדעת תוה"ק ומצוותיה והגורמים לחיזוק הרוח הלאומי על יסוד התורה וכן להפיץ את הספרים והספרות במקצוע זה" (חליפת מכתבים בין מרכז ה„מזרחי" בהמבורג והועד הפועל הציוני, ארכיון ציוני).

בדין וחשבון שמסר הרב ברלין על ביקורו בגליציה בישיבת מרכז המזרחי בהמבורג ציין את מצב המזרחי בגליציה בזה הלשון: „כאן (בגליציה) כל יהודי עקב המלחמה עם הלא יהודים בעל רגש לאומי חי והבנה לעבודה מעשית בארץ ישראל. אפשר להשפיע כאן על מבוגרים וצעירים. ביחוד קל לדרוש את הנוער, אם משלבים בהרצאות ובנאומים לתוך דברי תלמוד גם דברים מודרניים" (פרוטוקול של ישיבת המרכז מיום 12.5.1913, ארכיון ציוני).

בינתיים נשתרר אז בגליציה מצב פוליטי קשה בקשר להתרחשויות הבין־לאומיות וזה היקשה על הפעולה לרכישת חברים למזרחי. הרב ברלין ערך מסע תעמולתי על פני גליציה בקיץ תרע"ג ותעמולתו הביאה לתוצאות חיוביות מבחינות שונות. בבחירות לקונגרס הציוני נבחרו מהמזרחי בגליציה חמשה צירים, ובין 82 הצירים שהשתתפו בועידת המזרחי העולמית, אשר נתכנסה לפני הקונגרס, היו 18 נציגים מגליציה, בהם הד"ר דוד בולבה ומ. י. הורוביץ מקראקא. בעיר כבר התקיים אז ארגון מזרחי, אך עקב סבות שונות לא בוצע עניין „חלוצי מזרחי", ובינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ד, ופעולת המזרחי הופסקה לגמרי כמו גם הפעולה הציונית כולה.

צעירי מזרחי

ביזמת המזרחי נקראה אסיפת היסוד הראשונה של צעירי מזרחי בשנת תרע"ח בהשתתפותו של ד"ר ש. פדרבוש ובה הוכרז על יסוד התנועה, שהעמידה לנגד עיניה את חינוכו של הנוער הדתי כתנאי ראשון להקמת דור של ממשיכים ומגשימים. בין המייסדים היו הח' יחזקאל באנט ז"ל (נפטר בירושלים בשנת תש"ח בעת המצור על העיר), יהושע דרזנר הי"ד ויבל"ח זאב באומינגר, חיים לבנשטיין־לבנון (ראש עיריית ת"א), א. קליין ויחזקאל רייך. מועדונם של צעירים אלה היה בביהכנ"ס הציוני הידוע בית־ישראל ברחוב מיודובה והוא הפך למרכז תרבותי ציוני, שריכז סביבו צעירים חובשי בתי מדרש וישיבות וגם אוהדים מחוגי המשכילים היהודים, ביניהם ר' בן־ציון רפפורט, ש. ולקובסקי, ש. מ. לאזר ואחרים. צעי"מ היוו גורם חשוב בחיים הציבוריים של הקהילה היהודית. לציון מיוחד ראויה השתתפותם של חברי צעי"מ, בימי הפרעות שעם קום מדינת פולין, בהגנה על חיים ורכוש יהודי במסגרת ל.מ.או. (לגיון מיליציי אורטודוקסיני).

החלוץ המזרחי

ראשוני החלוצים של המזרחי עלו ארצה עוד בתקופת העליה השלישית. עם התגברות העליה בשלהי שנת תרפ"ד (והתחלת העליה החמישית) התדפקו המוני נוער דתי על שערי התנועה, ואז נתגלה הצורך לייסד את המסגרת של החלוץ המזרחי. בשנת תרפ"ה התכנסה ועידת היסוד של החלוץ המזרחי, שבה נבחרו חברי המרכז: יחזקאל באנט, אליהו קוביץ, צבי סטמפל ז"ל ויבל"ח זאב באומינגר, הרב נ. הלפרין, אלתר מהלר וכותב הטורים הללו.

המרכז, בעזרתו של מזכיר המזרחי הרב נ. הלפרין, נטל על עצמו את התפקיד לארגן מפעלי הכשרה. מאות חלוצים התכוננו לעליה לא"י בחוות חקלאיות, בבתי חרושת ובבתי מלאכה. בפלשוב, פרבר של קראקא, הוקמה בשנת תרפ"ד החווה החקלאית הראשונה ובמרוצת הזמן נוסדו מקומות

הכשרה בערי השדה, כמו בילסקו, בובובה, סאנוק וגם בפרברי קראקא קמו קרוב ל־20 נקודות הכשרה. מפעל ההכשרה יצר ערכים, שהיו לנחלת כל התנועה של החה״מ. ע״י עבודה בהכשרה הסתגלו החברים לעמל כפיים, להגשמה עצמית של רעיון תורה ועבודה, ולהקמת חברה בעלת משטר מבוסס על שויון וצדק.

בד בבד עם ההכשרה פיתח „החלוץ המרחי" בקראקא עבודה תרבותית מסועפת, שהשתקפה בכל שטחי החיים התרבותיים בקראקא היהודית. המועדונים של החה״מ על יד ביה״ס „תחכמוני" ברחוב קופה, ובשלב יותר מאוחר ברחוב דיטלובסקה, היוו פינות תרבות, אשר בהן התכונן הנוער החלוצי לחיי תורה ועבודה ע״י לימוד גפ״ת, תנ״ך, הלשון העברית וידיעת הארץ. להרצאות על נושאים שונים נהרו המוני נוער ציוני מכל הזרמים. על יד החה״מ היתה קיימת מקהלת „הזמיר" בניצוחו של ברוך שפרבר וכן להקה דרמתית „אהלנו", שהציגה על במתה מחזות תנכיים ומיצירות טובי הסופרים העברים. חוויה בלתי נשכחת היו ימי ערב עלייתם של חברים. תחנת הרכבת בקראקא המתה ממאות מלווים, שירת חלוצים הדהדה למרחב. ההתלהבות משכה גם את הפולנים ברחבת התחנה, אשר ליוו בהערצה נסתרת את הנוער היהודי העולה לארץ אבותיו.

מספר המועמדים לעליה גדל מיום ליום, רעיון העליה חדר לכל שדרות הציבור. החלוצים חיכו בנקודות ההכשרה לתור עלייתם. מספר הרשיונות היה מוגבל. רק חלק זעום זכה לקבל רשיון עליה. בשנת תרפ״ו עם תום העליה ההמונית החמישית, נצטמצמו רשיונות העליה עוד יותר וזה הישרה דכאון ויאוש במחנה החלוצי. המרכז של החה״מ עשה מאמצים לעודד את רוחם של החברים. בשורות עידוד הביאו חברי המשלחות מארץ ישראל שביקרו בפולניה מזמן לזמן. במיוחד יש לציין את ביקורו של הרב ישעיהו שפירא ז״ל החבר החלוץ והאדמו״ר, אשר החלוציות והחסידות התמזגו בו. בהתלהבות חסידית ובשירי הארץ החדיר בסניפי הגולה את ההווי הארצי־ישראלי החלוצי. לחיזוק הרוח החלוצית עשו גם הח׳ צ. סקורטובסקי ז״ל ויבל״ח ישעיהו ברנשטיין. כן זכור ביקורו של הח׳ ש. ז. שרגאי, אשר שימש מזכיר התנועה בשנת תרפ״ו. אחרי שנות שפל בעליה הגיעו ימי גאות. המצב בא״י השתפר ועם זה התגברה העליה. עם התחדשותה נוסדו מפעלי הכשרה חדשים. הנוער הדתי נהר מחדש לשורות החה״מ. ראוי להזכיר את חוג „מ ח ז י ק י ל י מ ו ד", ארגון בלתי מפלגתי, אשר הציב לו מטרה להפיץ תורה ודעת בין שוליות בעלי מלאכה, פקידי בתי מסחר ופועלים צעירים. מנהיגם הרוחני ר׳ אברהם שריפטפל, קיבל השראה ותמיכה מחוגי אגודת ישראל וניסה להרחיק את הנוער מהתנועה הלאומית. במרוצת הזמן הביאה המציאות את חברי „מחזיקי לימוד" לשערי החה״מ, אחרי שהגיעו לכלל דעה, שאין להתקיים ברוח הערטילאית של לימוד גרידא. אחרי שעברו הכשרה, עלו רובם ארצה ומהם פעילים בתנועת הפועל המזרחי בישראל.

ב ר ו ר י ה

בעית צירוף הבנות לתנועת הנוער המזרחי שימשה נושא לויכוח בועידות המזרחי והחה״מ. אם הכירו צעירי המזרחי והחה״מ בחשיבות צירופן של הבנות לתנועה, הביעו חברי המזרחי חששות וספיקות ויצאו מתוך הנחה, כי „כבודה בת מלך פנימה". הבעיה נפתרה רק לאחר הקמתן של נקודות הכשרה. המציאות הוכיחה, כי אין לבנות משק או נקודת הכשרה בלי עזרתה של החברה־החלוצה. בשנת תרפ״ה נוסד הסניף הראשון של תנועת החברות „ברוריה", אשר ריכזה סביבה במשך זמן קצר מאות חברות. רבות מהן הלכו לנקודות ההכשרה ולמשקים, בכדי ללמוד מקצוע מתאים, עמדו שכם אחד עם חבריהן ונתנסו בכל חבלי ההכשרה. הן השתתפו גם בכל מפעלי התרבות, בלימוד הלשון העברית ורכישת ההשכלה. בין מיסדות ברוריה יש להזכיר את החברה ברכה כץ־הרמן, אשר עמדה בראש הסניף בקראקא עד יום עלייתה.

ה ש ו מ ר ה ד ת י

רבים היו הלבטים והמכשולים בראשית דרכו של השומר הדתי, הוא ארגונו של הנוער הרך והמתבגר. ההורים לא ראו בעין יפה את השתתפותם של בניהם בתנועת נוער, גם המורים ראו מכשול רציני ללימודים בהשתייכותם של התלמידים לארגון נוער על רקע פוליטי. רק יחידים מבין חברי המזרחי, ובמיוחד בחוגי צעירי מזרחי, הכירו בחשיבותה של תנועת נוער דתית בעלת מגמה צופית ותודות ליזמתם של אלה נוסדה תנועת השומר הדתי. במרוצת הזמן נעשתה זו לחטיבה התוססת והפעילה ביותר בתנועת המזרחי.

בחוגי התנועה המבוגרת של צעירי־מזרחי והפועל המזרחי רצו לראות ב„השומר הדתי" רק פרוזדור לתנועה המבוגרת. את ההבדל בין השומר וצעירי מזרחי ראו רק בגיל. משום כך כשמלאו לשומר 18 שנה, הוא צריך לעבור באופן אוטומטי לצעירי מזרחי. לא כן חשבו רבים ממדריכי השומר הדתי, שרצו להפכו לתנועה, שהנעורים אינם אצלה רק שאלה של גיל אלא גם מהות. לפי גישה זו נועד השומר הדתי להמשיך בדרכו המיוחדת במסגרת תנועת תורה־ועבודה. ולכן באה הדרישה להכיר בו כחלק עצמאי ויחד עם זה אורגאני בתנועת תורה־ועבודה הארצית והעולמית.

בראשית קיומו נזרקה הסיסמה: „שומר פעם — שומר לעולם". ומדי שנה קבלה סיסמה זו משמעות עמוקה יותר. הגשמה — זו היתה תמצית נשמתה המיוחדת של „הכנסת" השומרית, שנתנה לה דמות וצורה. תורה ועבודה היתה המטרה המשותפת, שאיחדה את השומר וצעירי מזרחי. האיחוד היה בעיקר במטרות רחוקות. ואילו במטרות קרובות, בקביעת הדרך למעשה, הלכה „הכנסת" באפיק עצמאי משלה.

הכנסת השומרית לקחה עליה את התפקיד לחולל מה־

פכה יסודית בנוער הדתי. למרוד בגולה שאין לה סיכויים לעתיד ולחנך את השומר לעליה ארצה על מנת להתייצב בשורות הראשונות של ההתיישבות הדתית העובדת. כדי לחולל מהפכה זו היה צורך לנהל פעולה חינוכית אינטנסיבית ולנקוט בדרכי חינוך מיוחדות שיעוררו בנפש הצעיר שינוי ערכים יסודי. הקן השומרי, המדריך השומרי, הקבוצה כיחידה חינוכית, השיטה הצופית, החיים העצמאיים, כל אלה היוו את המסגרת למשטר החינוכי. אהבת החופש, קרבה לטבע, משמעת, סדר, חישול האופי, אי רתיעה מפני קשיים וסכנות, חינוך לעבודה, ועל כל אלה אהבה לוהטת לכל קדשי ישראל ולא"י — אלה היו התכונות שהמשטר השומרי רצה להשריש בלב החניך.

בשנת תרפ"ח התכנסה ועידת היסוד של השומר הדתי בקראקא. בשביל החברים הקשישים בתנועה היה זה מעמד בלתי נשכח, בראותם לפניהם דור חדש של מגשימים צעירים, מלאים התלהבות ומסירות ומחפשים הווי חברתי משלהם. לנשיאות הועידה נבחרו אליעזר אונגר מטארנוב, בן אדמו"ר ידוע, ישראל בסטר ומ. ל. קורץ, חניכי הגימנסיה העברית בקראקא. במרכז הדיונים עמדו בעיות הכיוון החינוכי, הגשמה עצמית, התכוננות לקראת חיים קבוציים ועליה לא"י. בועידה נבחרה ההנהגה העליונה של השומר הדתי בגליציה המערבית, אשר לתוכה נכנסו השלשה הנ"ל, יוסף הורוביץ ופנחס שיינמן. בין מייסדיה ומעצבי המותה של התנועה היה שלום קרניאל־טרלר הי"ד, אשר נפל בהגנה על כפר עציון. לציון מיוחד ראוי הרב דוד אביגדור הי"ד, רבה של אנדריכוב, שהיה המדריך הרוחני של התנועה ופעל למען הנוער בחום ובמסירות. ההנהגה נגשה בהתלהבות נעורים לעבודה מעשית.

בינתיים נמשך הבירור על דרכי ההגשמה, שבא לידי סיכום בכנסית השלישית של השומר הדתי בוורשא (חשוון תרצ"ז). שם ניתן פירוש מוסכם למושג הגשמה. ההחלטה בעניין זה אומרת בין השאר: „הכנסת רואה בקבוץ הדתי בא"י את המקום אשר בו מגשים השומר הדתי את רעיון תורה־ועבודה. תוך הנחה זו קובעים שהכיוון החינוכי של הכנסת הוא קבוצי דתי. שומר שגמר 18 שנה מחויב לצאת להכשרה קבוצית. שומר שלא יצא להגשמה מפסיק להשתייך לכנסת ועובר באופן אוטומטי לאחד משאר חלקי התנועה".

בהתאם לקביעת כיוון ברור לדרכה החינוכית של הכנסת התגברה פעולת ההכשרה בתוכה בשנים האחרונות. נוצרו קבוצות הכשרה מיוחדות לשומרים, אשר ההווי הפנימי בתוכן היה קרוב להווי הקבוצות בא"י וכל משאת נפשן היתה לזרז את העליה ארצה לשם הצטרפות לקבוצות הפועל המזרחי בא"י. נוסדו קבוצות הכשרה „גאולה" בגליציה המערבית, „ראשית" בזילונקי ע"י ורשה, „תרי עשר" בשימטוץ. החוה החקלאית „עובדיה" בסלבקוב הפכה להיות מרכז הכשרה חשוב לשומרים. מאות שומרים בשכבה הבוגרת התכוננו לצאת להכשרה, להשלים את הקבוצות הקיימות ולייסד קבוצות חדשות. עלו אז ארצה פלוגות חלוצים ראשונות והצטרפו לקבוצת „אברהם" בכפר פינס, מיסודם של בני עקיבא בגליציה המזרחית ופלוגות אחרות ציפו לעליה.

עם הצעדים הראשונים הורגש הצורך לפתח פעולה ספרותית תנועתית. הפעולה הראשונה נעשתה בקראקא, בה הופיע העתון השומרי הראשון בעברית בשם „השומר הדתי". בקראקא הופיע גם העתון „הד השומר הדתי" בשפה הפולנית. כאן הופיעו גם תכניות פעולה ראשונות למדריך, שנשלחו לכל הסניפים. במשך עשר שנות קיומו הספיק השומר הדתי בפולין להוציא עתונים וחוברות לרוב, שמילאו תפקיד חשוב בבירור דרכה של הכנסת ושימשו עזר רב למדריך בעבודתו החינוכית. במשך הזמן נוסד הסמינריון למדריכים בו התכנסו חברים־אחים לקנות תורה ודעת ולהכשיר עצמם לחינוך נוער דתי להגשמה אישית של תורה ועבודה.

מדי שנה בשנה בעונת חופשת הקיץ נוסדו מחנות קיץ בערי השדה, בעיקר בסביבה הררית כמו זאקופנה, נוביטארג, גובלובקה ועוד, אשר שימשו מקור השראה לפעולות ארגון במשך כל השנה.

עם פרוץ השואה נעקר המחנה המפואר הזה משרשיו עם שאר בית ישראל. במחתרת הנוער היהודי נגד הצורר הנאצי השתתפו חברי הנוער המזרחי, שם לחמו יחד ורובם ניספו. רק חלק זעיר הצליח להנצל ולהגיע ארצה.

תנועת „עקיבא"

א. ראשיתה *

מאת

ד"ר יהודה אורנשטיין

„עקיבא" היתה אחד הארגונים הראשונים של התנועה הציונית בקראקא והארגון הציוני הראשון של הנוער הלומד בבתי־ספר התיכוניים בקראקא. באותו זמן טרם נוסד בית־ספר עברי בקראקא וכל הגימנסיות היו מוסדות ממ־שלתיים ששפת הלימוד בהן היתה פולנית.

„עקיבא" התחילה פעולתה בשנת 1901. קשה כבר היום לקבוע, מי היו היוזמים לייסוד „עקיבא"; יש לשער כי הדחיפה באה ממרכז „צעירי־ציון" בלבוב. אך יש גם מקור שני, מקומי: רבים ממייסדי „עקיבא" ופעיליה היו לפני יסודה שומעי לקחו של המשכיל המכובד ר' שאול הרצוג, מוכר ספרים. הרצוג הזקן היה ידידם של בני הנוער והצליח לרכוש את אמונם. הוא קיים חוג בשפה גרמנית ללמודי היהדות, בימי חול בשעה שש בבוקר, בשבת — בין מנחה למעריב. מגמתו של הרצוג היתה לחנך טיפוס של רב משכיל. אך כאשר נפוצה השמועה על יסוד „עקיבא" — עזבו תלמידיו אחד אחד את הרצוג ונרשמו כחברים ל„עקיבא". „עקיבא" פעלה במחתרת ובג־לל זה נתקבלו כחברים רק מגיל בר־מצוה ומעלה, תל־מידי המחלקות הגבוהות (כתות ד'—ח') של הגימנסיה. באופן יוצא מהכלל נתקבלו גם אלה מחובשי בית המדרש ויוצאיו שהתכוננו לבחינת הבגרות. על קבלת חברות הוח־לט רק בשנת 1911/12.

השתייכות ל„עקיבא" נחשבה בימים ההם למעשה מהפ־כני, להעזה המסכנת את מעמדו של התלמיד בבית־הספר; לגבי רבים היתה זו גם מהפכה נפשית.

יהודי קראקא נהנו מהקו הליברלי של הממשלה האוס־טרית ובתי־הספר הממשלתיים היו פתוחים לפניהם. אף־על־פי־כן עד סוף המאה ה־19 סרבו רובם של היהודים בקראקא לשלוח את ילדיהם לבתי־הספר הממשלתיים מח־שש שיצאו לתרבות רעה. גם בהתחלת המאה ה־20 בקרו רק יהודים מעטים בגימנסיות. בימי יסודה של „עקיבא" היו בכל כתה לא יותר מ־2—4 יהודים. ובכל הגימנסיות כנראה פחות מ־200 תלמיד. כ־400 תלמידים „בני־דת־משה" למדו בגימנסיות קראקאיות בשנת 1912. לימוד בשבת, כתיבה בשבת, וכל הלך־הרוח של הגימנסיות הא־לה, היו מרחיקים את התלמידים מהוי הבית המסורתי ומאורח החיים הדתי. למרות לחץ החיים הכלכליים שלחו יהודי קראקא — עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה — באי־רצון את ילדיהם לגימנסיות ולעתים קרובות קדמה להחלטה כזאת סערה רצינית בחיי המשפחה.

הנוער היהודי הלומד בגימנסיות היה נתון להשפעה חזקה של הספרות הפולנית הרומנטית. הוא הרגיש צורך באיזו מטרה נשגבה בחיים, איזה אידיאל הומאני חובק זרועות עולם. בבית או בסביבתו היהודית לא ראה הגי־מנסיסט היהודי כל תפקיד לעצמו. עסקי הורים נראו לר־בים בזויים ומשפילים ובעיות הקהילה מחוסרות אופקים וענין. המרץ הרב שלא הוצא במלחמת הקיום — בעיקר היו התלמידים בני אמידים — היה מוכרח למצוא לו מוצא. היו שהקדישו זמנם החפשי למשחקי ספורט שנפוץ בימים האלה (פאלסטרה) ביחוד בפארק של ד"ר יורדן, למדו ריקודים סלוניים ובילו זמנם בנעימים בשדרות קראקא הנאות. רבים וטובים לא יכלו להשתחרר מהרגשת הריקנות שבלב, והיו בהם כיסופים לפעולה שתרים כבודם בעיניהם. הם נטו להצטרף לתנועת השחרור הפולנית, שקראקא היתה אחד ממרכזיה, אם לא לאמר המרכז. תולדות ההתקוממויות הפולניות הלהיבו את דמיונם, משכו את לבם והם התכוננו להשתתף בהתקוממות חדשה, ללחום כגבורים, כדי לשחרר את פולניה המעונה מידי מעניה.

אך באותה תקופה מצאו כבר מהלכים ביניהם שתי חוברות שהיה בהן כדי לזעזע: ה„אוטואמנציפאציה" של פינסקר ו„מדינת היהודים" של הרצל. הגישה האנושית, החמה, תיאור מצבם המיואש של דלת העם היהודי בכל ארצות הגולה, האופקים הרחבים של פעולת הצלה, התפ־קידים המדיניים הגדולים, שתוארו בחוברות האלה, מצאו הד בלבותיהם של רבים, שהרי גם הם טעמו לא פעם את טעמה של שנאת היהודים. והנה נתגלה להם שדה פעולה בתוך עמם. כל מאורע (מהגרים רומניים ורוסיים שעברו את קראקא ב־1903 ושוכנו זמנית במועדונו של „השחר", פוגרומים ב־1905) וכל ידיעה על צרת היהודים המתגברת בעולם (הויכוחים בקונגרסים הציוניים) הוסיפו חיוניות לאמונתם החדשה והגבירו את רצונם לשרת את עמם.

מה היה תכנה של הציונות ב„עקיבא" בימים ההם? זה נוסח ה„אני מאמין" שלה: „אני יהודי לאומי, בן לעם יש־ראל השואף לפתרון שאלת היהודים ע"י הקמת מקלט

* ארכיון „עקיבא" הושמד בקראקא בשנת 1939 עם כיבוש העיר ע"י הנאצים. כתבתי מה שכתבתי בסומכי בעיקר על זכרוני ובודאי פסחתי על שמות חברים ומעשים רבים הראויים להזכר.

בטוח לעם ישראל בארץ־ישראל המיוסד על חוק פומבי ואני רואה את ההסתדרות הציונית כאמצעי להשגת מטרה זו". „עקיבא" שאפה להביא גימנסיסטים רבים ככל היותר למתן הצהרה זו. מצד אחד היא עמדה בויכוח מתמיד עם ארגון תלמידים „זידנוצ'ניה" שהשתייכו לתנועה הסוציאליסטית Z.P.S. („בונד") ועם החוגים המתבוללים ומצד שני ניהלה תעמולה בין הנוער הבלתי מאורגן שיצטרף ל„עקיבא". „עקיבא" נתנה גם את ידה להקמת ארגונים עממיים כגון „יהודה" — ארגון תלמידים של בית־הספר המסחרי בקראקא, ארגון חובשי בית המדרש („בחורים"), ארגון רישי דוכנא (בלפרים), ארגון סבלים וכדומה.

כוחה של „עקיבא" היה במארגניה ונואמיה. חברי „עקיבא" ראו את עצמם כעוזרים של המנהיגים שעמדו באותה תקופה בראש ההסתדרות הציונית בקראקא: ד"ר חיים הילפשטיין, ד"ר ש. וורהפטיג וד"ר אפרים פישל וושיץ, כמועמדים למלא מקומותיהם בעתיד.

מבין מייסדי „עקיבא" בלטה אישיותו של הנשיא שמואל פילצר (חי כיום בת"א), לימינו עמדו שני סגנים, ציפרס, נחבא אל הכלים, תיאורטיקן, היה משמיע הרצאות המבססות את הפרוגראמה הבזילאית ומרצה באופן פופולארי על השקפותיהם של התיאוריטיקאים הסוציאליסטים תוך התנגדות להם. השני, יוסף מללר ניהל חוגי השתלמות של היסטוריה יהודית (תקופות הגבורה).

העבודה התנהלה בעיקר פעם בשבוע, בשבת, באסיפות כלליות. ההרצאות סבבו על תכניותיו של הרצל ופעולותיו, על הסיכויים להשיג את הצ'ארטר, על דרכי ההסברה, כדי להביא את המתבוללים להודות בלאומיותם היהודית. הוצאו כרוזים לנוער על הנושאים הנ"ל ויום שמחה היה ב„עקיבא" כאשר חבר הצליח להכניס כרוז כזה ליומנו של המורה הפולני או בין דפי הספר של אחד התלמידים המתבוללים. לא פעם ניהלה הנהלת הגימנסיה חקירה וגם הזהירה את חברי „עקיבא" שנתגלו ע"י מלשינים. אך נראה לי כי בדרך כלל התיחסו המורים הפולניים בסתר לבם בכבוד לנוער היהודי הגאה בלאומיותו והסתפקו באזהרות חמורות. הפצת השקלים, הפצת הירחון „מוריה", איסוף תרומות לק.ק.ל., ביחוד בפורים ובחנוכה, נחשבו לעבודת־קודש. הרבה מרץ ומחשבה הושקע באסיפות שנתיות של „סאמופומוץ", הסתדרות העזרה ההדדית של תלמידי בתי־ספר תיכוניים (כמעט כל הגימנסיסטים „בני־דת־משה" ללא יוצא מן הכלל היו חברים בהסתדרות זו). „סאמופומוץ" היה אמנם ארגון של עזרה הדדית גרידא, וכלל גם את הסוציאליסטים היהודיים („זידנוצ'ניה") המשתייכים ל„בונד" וגם חברי עקיבא" הרגישו, כי המלחמה להשיג שלטון ב„סאמופומוץ" היא הזדמנות מצויינת לתעמולה רעיונית ולהשפעה על חוגים רחבים של נוער, אשר טרם הצטרף לאחד הזרמים הפוליטיים.

וגם ימי חול של חשבוע היו מלאי עבודה. דאגה למועדון, למרצה בשבת, תעמולה אינדיבידואלית, חוג לעיון ב„יודנשטאאט", ב„קיומם הלאומי של היהודים" לשלמה שילר, ב„ציונות" לד"ר יוסף ספיר, בהכנת נשף החשמונאים או נשפים דומים, כל זה גרם לכך, כי התא הציוני הזה הפעיל את הנוער וקשר אותו לעמו.

ערכה הגדול של „עקיבא" בחיים היהודיים של קראקא היה בזה, שהיא שנתה מהלך מחשבותיה של האינטליגנציה הצעירה. הגימנסיסטים היהודיים, שהיו מועמדים ראשונים להתבוללות התקרבו דרכה לעמם. ודאי שמפעם לפעם נשר חלק מהחברים שנכנסו לחיים פרטיים ומקצועיים, אך רובם של הפעילים המשיכו לאחר מכן בפעילות ציבורית ציונית ב„השחר" או בהסתדרות הציונית.

*

לאחר מות הרצל נחלשה הפעילות המדינית של הציונות וגברו הנטיות לציונות מעשית אם בהתישבות אטית עד להשגת צ'ארטר ואם בחינוך לאומי מעמיק בנוסח דעותיו של אחד־העם.

השינויים האלה באו גם לידי ביטוי ב„עקיבא" הקראקאית. תחילה בקו החינוכי. הורגשה החובה של לימוד השפה העברית. הנוער היהודי דרש, כי נוסף לספרות הרומית והיוונית תינתן לו האפשרות להכיר את ספרותו של עם התנ"ך ותרבותו. אך איש לא האמין, כי מועצת החינוך הממשלתית תענה בחיוב לתביעתם. החוגים המתבוללים היהודיים היו בין המתנגדים החריפים ביותר לתביעות אלה (פרופ' ליאון שטרנבך ואחרים). „עקיבא" היתה המסגרת המתאימה לרכישת ידיעות אלה, לארגון חוגים שיעמיקו את ההכרה הלאומית. כך הפכה „עקיבא" לתוספת לבית־ספר ללמוד תרבות עברית. עיקר הפעילות היתה בשמיעת או השמעת הרצאות. איש לא חשב על עליה לא"י. התכנית הנועזת ביותר היתה הגרלה על מנת לאפשר לזוכה לבקר את א"י כתייר.

האנשים שמשכו בעול בתקופה זו בניהול העבודה התרבותית היו: מירובסקי (כיום רופא עיניים בקופת־חולים בחיפה), אליעזר ריגר, חנוך קראגן, אינפלד הנריק, שפאץ משה, אחים ליכטיג, קרול לוסטבדר, הנריק ליזר, זיגמונט מללר (אחד מעולי „עקיבא" הראשונים, חי בת"א), פנקוספלד, משה קורנפלד, יעקב (יאנק) צימרמן (שני האחרונים נפלו במלחמת העולם הראשונה) ואחרים. והם נעזרו ע"י חברי „השחר" וההסתדרות הציונית: שאול ריגר, ש. הופמן, יצחק שווארצבארד, ד"ר מנחם דונקלבלום (מי שהיה שופט עליון במדינת ישראל), ד"ר שמעון פלדבלום, ד"ר חיים הילפשטיין, אדולף בינגנצוכט, מי שהיה בצעירותו תלמידו המובהק של שאול הרצוג ואחר־כך ממנהיגי פועלי־ציון בקראקא (נפטר בת"א ב־1944), נח (נאטק) בראון, גם כן תלמידו של ר' שאול הרצוג, מתלמידיו הראשונים של שבח וולקובסקי, ייצג את „עקיבא" בועידות צעירי־ציון בלבוב בשנות 1907, 1909, 1910, השתתף ב־1907 בכנוס „העבריה" הראשונה בגליציה, עלה לא"י בשנת תרפ"ד.

•

לשיא התפתחותה בשלב זה הגיעה „עקיבא״ עם סיום מלחמת העולם הראשונה. אחוז דוברי עברית היה גבוה. לרשותה עמדה ספריה עשירה של יודאיסטיקה, עבודת השתלמות התנהלה בשיטתיות ובהתמדה והתוצאות נראו לעין — ולמרות זה היתה הרגשה של אי־סיפוק בלבבות רבים. משהו סער בלב; היו אלה געגועים, שלא מצאו להם ביטוי.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, קמו בגליציה על־יד הסתדרות הצעירי־ציוניות — ש„עקיבא״ היתה אחת מהן — גדודי „הצופה״ או „השומר״. „הצופה״ הצטמצם בחינוך גופני והדר אסטיתי בלבד. היו בין חבריו גם לא ציונים. בשעה שאגודות צעירי־ציוניות פיתחו השכלה יהודית־ציונית וחבריהן קלטו מושגי־יסוד, שדחפו אותם ללמודי היהדות, לא היה האופי היהודי מורגש ב„הצופה״ כלל. „הצופה״ קבל את השם „שומר״, וזה כדי לסמל אומץ־רוח וגבורה, שרצה להקנותם לחבריו.

במשך הזמן התמזגו שני האפיקים הנפרדים האלה לזרם אחד, לתנועת „השומר הצעיר״. הדבר קם בוינה. בימי מלחמת העולם הראשונה באו לוינה פליטים רבים מגליציה, ואתם נוער שהשתייך לשני הארגונים הנ״ל, בין הפעילים: שלמה הורוביץ, מ. וואלד (מאיר יערי), ד. כהן, אללנברג, היה גם העקיבאי אליעזר ריגר. בוינה נפגש הנוער היהודי עם תנועת הנוער הגרמנית. הנוער הגרמני לא בילה את זמנו החפשי מלמודי בית־הספר במועדונים צרים ומחני־קים. הוא לא ראה את העיקר בויכוחים, בבירור שאלות עיוניות בלבד. הנוער הזה מרד במיכאניזציה של החיים, אשר המדינה הגרמנית כפתה עליהם — הן בבית־ספר והן בתחום משפחתם. הם סרבו להיות בורג במכונה, ש־נוצרה לא למען החיים אלא למלחמה, שתפקידה היה להג־ביר את הפוטנציאל הכלכלי והצבאי של האומה הגרמנית. הם רצו לחיות, נשמתם כלתה לחופש. הנוער הזה (Wandervogel) היה עוזב את הערים ויוצא להרים וליערות, כדי לחוש את הריתמוס של הקוסמוס, לתת בטוי בשיר וברקוד לגעגועי נפשו.

•

לא כל „עקיבא״ נהפכה בשנת 1918 לגדוד שומרי. נש־ארו שרידים מועטים, אשר רצו לקיים את „עקיבא״ כמו שהיא היתה קיימת עד כה. הם היו קשורים למסורת הק־יימת, חשבו את זה לבגידה לבטל ארגון שהיה קיים 17 שנה. היו בודאי גם סיבות נפשיות לסרובם לקבל את הדרך הצופית.

כאשר הצטרפתי ל„עקיבא״ בשנת 1919 לא מצאתי בה אלא כמנין חברים ובראשם יצחק שטרן, מלה הופשטטר ושרה פלדמויס. אופי הפעולה של „עקיבא״ זו נשאר ציוני ללא שינוי, אלא שהמספר הקטן של החברים שהיו מת־כנסים במועדון הגדול של „השחר״ ברחוב סטראדום היה מדכא את רוחנו. התחלנו בעבודה ארגונית וגם הצלחנו אחרי מאמצים למשוך כוחות חדשים. גם כשמספר החברים הגיע למאה, הסתכמה פעילותם בעיקר בהשתתפות באספות כלליות בשבתות. דחיפה חשובה להתפתחות „עקיבא״ היתה כניסת קבוצת חברים בשנות 1923־1924. בלט בקבוצה זו יעקב פראנד, במרצו הגדול וברגש אחריותו לתפקידים שלקח על עצמו. האחרים היו: ליאון הכט, לוסיק הוכמן, מילק פירסט, יצחק מילר ואמיל ברקוביץ, שכל העבודה הטכנית היתה מוטלת עליהם. בין החברים הפעילים באותה תקופה היו גם מנחם טרללר, ר. וולף, ל. שטרנברג וקלמן אברזון, ומן החברות לילקה צ׳וסנק ורנה טיגנר.

בועידה שנתקיימה בקראקא ב־24־25 בדצמבר 1921 הוקם ארגון ארצי בשם „אגודת הנוער העברי״. לועידה הוזמנו גם ארגוני נוער מפלגתיים של „המזרחי״ ו„התאח־דות״, כי יוזמי הועידה חשבו שיצליחו להקים ארגון כללי של כל הנוער. הארגונים המפלגתיים פרשו מיד לאחר הועידה. הועידה הוכנה בעיקר ע״י הקבוצה הנ״ל.

בתוך „עקיבא״ הקראקאית הלכה והתלכדה גם באותו זמן קבוצת צעירים שעתידה היתה לחולל מהפכה ב„עקי־בא״. בקבוצה זו בלטו: משה זינגר, אברהם זלנפרוינד ודב בלדר. את הקבוצה הזו הדריך כותב הטורים האלה. הקבוצה הזאת החליטה לעלות לא״י. היא העמידה את בעיותיה לפני „אגודת הנוער העברי״. אין לקיים את האגודה אם היא אינה רואה כמטרתה העיקרית עלית חבריה לא״י. לא די לדבר על מוסר היהדות, אלא צריך לעלות לא״י ולחיות שם חיי מוסר.

התביעה הזו הועמדה במחנה קיץ הראשון של „אגודת הנוער העברי״ אשר קויים בסרומובצה בחדשי הקיץ 1925.

כדי להתכונן לעליה לא״י התחילה הקבוצה בפעולת הכשרה (עזר לה בזה אחד מחברי הקבוצה אלכסנדר וואקס, היום בעל תעשיה בנתניה) ובהעמקת ידיעותיה בלשון העברית ובספרותה. היא בחרה ביואל דרייבלט כ־מורה. יואל דרייבלט היה נחשב בין תלמידי קראקא כבעל ידיעות יסודיות ומחנך רב־כשרונות. לאחר מכן נודע לנו, כי יואל דרייבלט היה אחד מחברי „עקיבא״ אשר בשנת 1918 לחם בעד כניסת „עקיבא״ ל„השומר הצעיר״. יואל ראה בתפקידו כמורה, אחריות כבדה ופקפק, אם רשאי הוא לקחת על עצמו הכנת הקבוצה. אחרי שהתחלנו בלימוד, הלכו הקשרים עם יואל דרייבלט ונעשו הדוקים יותר ויותר מיום ליום. הערצנו אותו כמורה והתקשרנו עמו בקשרי רעיון וידידות וקמעה קמעה התקשר גם יואל אלינו. הר־גשנו שבמחיצתו אנו נעשים יהודים יותר טובים ובני אדם יותר טהורים. המגע של הקבוצה עם יואל דרייבלט היה לגורם של מפנה יסודי בהתפתחות „אגודת הנוער העברי״, אך באותה תקופה, 1926, למרות הלחץ והבקשות, סרב יואל דרייבלט להכנס ל„עקיבא״. הוא ראה את בלבול הלשונות והדעות ולא ראה תפקיד לעצמו. רק אחרי השתדלויות רבות הסכים ללמד אותנו עברית.

מבלי להסכים להכנס לתנועה הסכים יואל להיענות לב־קשתנו לנהל את מחנה המנהלים השני של „אגודת הנוער העברי" בביאלי־דוניאץ בקיץ 1926.

הוברר, כי רוב החברים אינו מוכן לקחת על עצמו את עול ההגשמה והעליה. ואז נפרדה הקבוצה, שתבעה הג־שמה, הם נכנסו ל„השומר הצעיר" על מנת לצאת להכשרה ולעלות לא"י.

בכניסתם ל„השומר הצעיר" לא שינו יוצאי „עקיבא" את השקפותיהם הציוניות. והנה שנת כניסתם ל„השומר הצ־עיר" היתה שנת התמורות, שנת „אובייקטיביזציה" של התנועה, תחת השפעת הקבוץ הארצי (1926־1927). הלכו ונקבעו הנחות מרכסיסטיות לדרך החינוך ודרך ההגשמה. כאשר אסרה הועידה בדנציג על חברי התנועה להצביע לקונגרס הציוני על רשימות אחרות, כי אם על רשימת „א"י העובדת" בלבד — ראו יוצאי „עקיבא" (החבורה הקראקאית), כי אין מקומם עוד ב„השומר הצעיר". משה זינגר, אחד מחברי הקבוצה שחזרה מתאר את תגובת חבריו על החלטה זו: „למה לא להצביע על המנהיגים המקובלים, שאין לפניהם כל פניה אישית ומפלגתית ונתנסו בתור לו־חמי ציונות נאמנים ועסקנים מסורים, שאין לנגד עיניהם אלא טובת הארץ וחרדה למפעלה ועל חלוציה המחיים בזעת־אפם את ארץ־הקדש — גאוותם? מה לבחירות לקונ־גרס ולמלחמת המעמדות, מה למשטר סוציאליסטי ולבנין הארץ?". תוך ויכוחים עם השוה"צ, שלשורותיו נצטרפו מי שהיו עתידים להיות מראשי דובריה ודבריה של תנועת „עקיבא", התבררה תפיסתם השונה את הציונות, את החלו־ציות ואף את הקבוציות. הונחו יסודות ל„עקיבא" כתנועת נוער צופית, חלוצית, ציונית כללית.

ב. האידיאולוגיה של „עקיבא" ופעולותיה

מאת

משה זינגר

א. העקרונות הרעיוניים

סבך היחסים עם „השומר הצעיר" נתן את אותותיו בכך, שחלק גדול מהמאבק הרוחני הוקדש לפולמוס עם הציונות המרכסיסטית ועם הנטיה של הנוער לקומוניזם. „עקיבא" הדגישה שהנוער העברי חייב לרכז את כל כוחותיו ואת חייו אך ורק לעם העברי למען הבטיח את אפשרות קיומו הפיסי והמשך מורשתו הרוחנית בארץ אבות. בעיותיהם הסוציאליות והפוליטיות של עמים אחרים ופתרונותיהם, אם גם יכולים לענין אותנו מבחינת סקרנות מדעית ואפילו לעורר את אהדתנו, אינם צריכים בשום פנים להסיט לצד־דים את פעולתינו שהיא קודש אך ורק לעם העברי. אין עוול יותר גדול מאשר זה שנעשה לעם היהודי ולכל פרט ממנו. אין סכנת כליה מרחפת לא על פועלים, ולא על עמים קולוניאליים, ולא על עמים משועבדים, אלא על העם העב־רי בלבד. הפקעת הרכוש מרשות היחיד איננה מרוששת במהותה התיאורטית את האומה. הקרקעות, אמצעי הייצור, נשארים קנין האומה, השליטה עליהם עוברת רק לנציגי הציבור כולו. הפקעת רכוש יהודי מעבירה את ההון היהודי לידיים זרות. מפירותיו ותרומותיו לא יהנה כבר העם העב־רי, לא יעודדו כבר את בנין הארץ. לא רכוש הפרט אלא חלק מרכושו של העם העברי מופקע לטובת עמים זרים. ואם המשטר הזה מנתק את היהדות הנאנקת תחת שלטונו מיתר חלקי העם היהודי, אין כל מקום לאהדה למשטר כזה שגוזר כליה לאומית על חלק גדול מהעם העברי ומנע ממנו לתת את ידו לבנין הארץ. ומי יודע, אם השתתפותו הפעילה בבנין הארץ, אחרי הצהרת בלפור, של הקבוץ היהודי הג־דול במנין ובאיכות, לא היה מחיש את תקומת ישראל באר־צו ומחזקו במידה כזו, שהיה בשעת השואה משמש מקלט לחלק גדול מאחיו הנשמדים. ולמה השימוש בסמלים הסוצ־יאליסטיים הבינלאומיים, הדגל האדום, האחד במאי? הלא לשוא זורעים הם בלבות הנוער אשליות מזיקות, מפנות את עיניו לאידיאלים זרים, מלבות שנאת חינם לחלק גדול מ־העם העברי, מבליטות קשרי אחוה מדומים במקום שאינם ומקימות מחיצות פירוד לא מחויבות המציאות.

ואולי לבנין הארץ דרוש סוציאליזם? לבנינה של הארץ דרוש הון על כל צורותיו, יש הכרח ליצור מסבות נוחות למשיכתו, לבטחונו. לא היו איפוא בארץ כל תנאים מוקדמים, לא פוליטיים ולא כלכליים לסוציאליזם. „עקיבא" קידשה מלחמה על זיהוי סוציאליזים וחלוציות. חלוצי „עקיבא" אמרו: אנחנו עוברים להיות פועלים, חק־לאים, מפני שהכרחי הדבר לבנין המולדת, להקים בה ישו־בים וכפרים עבריים וזה הצד הקובע ולא הצורה השיתופית. הסתדרות „החלוץ" התנתה את הכניסה לשורותיה בבדיקת כשרות השקפות, אנשי „עקיבא" התנגדו באופן עקרוני ל־התנאת הצטרפות ל„חלוץ" בדעות החלוצים. „החלוץ" היה אז, בתוקף החלטות הקונגרס, גוף מונופוליסטי לארגון וריכוז העליה החלוצית לארץ. אחרי היאבקות קשה לא היתה ברירה ל„החלוץ" אלא לקבל את „עקיבא". אמנם ניסו למ־נוע התארגנות בתור גוף עצמאי במפעלי הכשרה עצמאיים, רצו לפזרם בפלוגות הכשרה זרות להם ברוח מתוך תקוה לבודדם ולמזגם במשך הזמן עם הקו השולט. המאבק הגיע עד הקונגרס הציוני והוכרע ברוח דרישתה של „עקיבא". אמנם הסכים „החלוץ" ליחס של „סובלנות" כלפי „עקיבא" עם דעותיה היוצאות דופן, אבל את חובתו להיות הסתדרות כללית ולא ארגון פוליטי עם הוי סוציאליסטי, לא קיים. חלוצי „עקיבא" התארגנו לעליה לארץ במסגרת קבוצית

ושוב הפתיעו בגישה מקורית לתפיסת מהותו של הקיבוץ. הרי לכאורה הקבוץ הנהו שיא הגשמה סוציאליסטית, וכיצד אפשר בלי הגשמה סוציאליסטית לחיות בקבוץ ולראות בו תא הגשמה עקרי בבנין הארץ? והנה טענה „עקיבא" שאף על פי שהקבוץ בפועל מבוסס על שיתוף מלא של קנין וצריכה בכל שטחי החיים, אין הוא תוצאה של הנחות סוציאליסטיות, והראיה, כי שום תנועה סוציאליסטית בעולם לא הקימה קבוצים ולא עלה כלל על דעתה להטיף לחיים בקבוץ. גם תנועות סוציאליסטיות יהודיות מחוץ למסגרת הציונות כ„בונד" — לא עלה הדבר הזה על לבם. מתחייבת איפוא המסקנה שאין הקבוץ תוצאה מהרעיון הסוציאליסטי. ועוד תופעה מעניינת. גם בארץ אין קבוצים מצויים בציבור הפועלים בעיר. התנועה הקבוצית התפתחה רק בארץ ורק בישובים כפריים. כלום מקרה הוא? הצורה הקבוצית הנה כנראה תופעת לואי הכרחית בתהליך ההגשמה הציונית.

ובשטח נוסף חרגה „עקיבא" מן המוסכמות בקרב תנועות הנוער החלוציות: ביחסה להוי הדתי והמסורתי. אדישות, זלזול, פניית עורף לכל הקשור בהוי הדתי, היו לאופנה מובנת ומקובלת בקרב הנוער החלוצי. כנגד זה גרסה „עקיבא": שום דבר יהודי לא יכול להיות זר לי. כלום אבותינו במשך מאות שנים, טפחו ערכים של מה בכך ונתנו נפשם בעקשנות על דברי שוא? איש לא יטיל ספק בערכם המכריע של האמונה הדתית וצורות החיים המקוריות הכרוכות בה לשמירת קיומו של העם העברי. ועוד היום לא פג ערכה המלכד של פזורי העם בתפוצות לחטיבה אחדותית. שאריות ההוי הדתי, החל בטכסי נשואין, ברית מילה, בר־מצוה, שמירת חגי ישראל, הם הם הסימנים הבולטים ליחוד יהודי המבדילם מן הגויים. ישנן גם ארצות שליהודי מותר לגלות את יחודו אך ורק באמצעות ההוי הדתי והוא הביטוי הלגיטימי הבלעדי לקשר אחוה עם יהדות העולם. הבחינה הזאת בלבד דיה לצוות לכל המרגיש אחריות לעתידו של העם זהירות בפגיעה בקניני המסורת הדתית.

אבל גם לגופו של ענין, למה על הצעיר היהודי לנטוש למשל את השבת? הרי היא לכל הדעות יצירה יהודית, פרי הגאוניות היהודית, לא ידעוה עמים קודם לכן. ועליה צריכה להיות גאותנו הלאומית. למה נשמור עליה פחות, מאשר על נוסח ריקודים עממיים ארצישראליים שמקוריותם מפוקפקת? כלום שמירתה בכל ישוב יהודי בארץ ובחו"ל לא היה מקשר אותנו יותר לנחלת דורות, לא היה מגביר את אהבת ישראל ומפגין ליכוד האומה? כלום לא היה בזה שפור במקוריות בהוי היהודי בארץ? האם זה לא נאה להפסיק בעוד מועד כל מלאכה, להכין מאכלים לכל השבת, להחליף כסות, להדליק נרות שבת ולקבלה במזמורי תהלים שבתפלה, כפי שנהגו דורות? האם העובדה שבעת ובעונה אחת מתאספים יהודים בכל תבל ובנוסח עתיק יומין משותף מקבלים את השבת אינה מוסיפה בהרגשת האחדות היהודית ומגבירה את התודעה של שתופנו עם כל הדורות? מה פסול בסעודה משותפת בשבתות מתוך קידוש חגיגי וזמירות? כלום ארוחה רגילה בלי זמרה ובלי חגיגיות נאה יותר? אמנם לא נוחים איסורי שבת, אבל ההמצאות הטכניות של העת החדשה מקלים הרבה מחומרתה, אולם מה בכך אם כרוכים הם באי־נוחיות? אולי יש בהם מוסר־השכל לאדם המודרני. קשה, למשל, למעשנים להגמל מעשון דווקא בשבת, אבל כלום יהודים שהמקטורת לא זזה מפיהם כל ששת ימי השבוע, מונע מהם ההרגל שלא לנגוע בה בשבת? אם תרצה, הרי יש בהגמלות מפגן של חירות האדם, לא ההרגלים והתאוות שולטים בו אלא הוא בהם.

יש וטוענים שמבחינה כלכלית מכבידה השבת המסורתית. היהודים בכל הדורות לא מכרו את יהדותם במחיר הנאת העולם הזה וכלום נוער חלוצי לאומי צריך להיות גרוע מהם ובשל תאוות בצע לחלל את השבת? ההתפתחות הטכנית של זמננו, תחבורה מהירה באוירונים, ספינות, רכבות כמעט שמבטלת את ההכרח להמצא בשבת בדרכים, וגם על מעט הקשיים לא פוסקת טרוניה מפינו?

תשעה באב הרי הוא מעיקרו יום זכרון לאומי. ומי כנוער ציוני היה צריך להמשיך את מסורתו, שקפלה חבת ציון וירושלים, ולא נתנה דומי לגעגועים לשיבה לארץ־אבות? וכלום יש ביטוי יותר נעלה, יותר אנושי מצום? הרי מה מותר אדם מהבהמה, כי רק האדם יוכל להתאפק מלאכול גם בשעה שהוא רעב ושולחן מלא טוב לפניו. תוכן רב גונים אפשר למצוא בכל החגים והמועדים, ואין כל הכרח ואין כל תועלת לאומית וציונית בנטישת הערכים האלה.

כמובן שאין טפוח נחלת אבות מונע מהשתתפות פעילה בכל שטחי המדע והתרבות הכלליים. הוא רק מוסיף עליהם. התיצבות על אורח החיים היהודי תחסן את רוח הדור, תוסיף לקוממיות היהודית והאנושית, תעודדו בשעת הנסיון של הגורל האכזרי, להיאבקות המרה שהיא מנת חלקו של עם ישראל בהיסטוריה. ההערכה החיובית החדשה של קניני המסורת תחזקנו בבוא האכזבה וההתפקחות מתורות הגויים למיניהן, ובה עלול הדור למצוא את ההשלמה ההכרחית לחידת הויתו היהודית העומדת בבדידותה האיומה היום כמאז ומתמיד.

ב. דרכיה החינוכיות של „עקיבא"

כתנועת נוער חינוכית ראתה „עקיבא" את עיקר תפקידה בחינוך הנוער לאידיאלים הציונים, היהודיים והאנושיים בהתאם לתפיסתה. בשורות „עקיבא" אורגן נוער מגיל 12 שנה ומעלה. בכל שכבה התנהלה עבודה חינוכית ערה ומתוכננת בשיטות המתאימות לכל גיל.

בשכבה הצעירה התבססה העבודה על העברית ועל הצופיות במובן הרחב של המושג. כל אחד בתנועה, בכל גיל, חייב היה לקבוע עתים קבועות ללימוד שיטתי של השפה העברית. „עקיבא" אירגנה מאות שעורים קבועים לעברית, בשעת הדחק שימשו כמורים גם חברים בלתי מנוסים בהוראה על מנת לקדם את ידיעת השפה. החינוך הצופי מכוון היה לעיצוב טיפוס של צעיר בריא בגופו ובנפשו, בעל

מידות תרומיות, מחונן בכשרון מעשה וביכולת הגשת עזרה לזולת, אוהב עמו, ארצו וכל קנינו. על פי העקרונות הכל־ליים הידועים של הצופיות ובתוספת חינוך לעבריות ולאו־מיות יהודית.

החינוך בשכבות יותר מבוגרות היה מכוון א) לעצוב בן־אדם יהודי ציוני, שציונותו תהיה מושרשת עמוק בקרקע ה־יהדות, ב) לחנוך ציוני חדור חרדה לקיום העם העברי ורואה דרך לגאולתו בלכוד כל כוחות האומה ובהקמת מדי־נה עברית בארץ, ג) להגשמה ולחלוציות, לחיים חברותיים וקבוציים בארץ, לנכונות להקרבה ולשאיפה לחיים פעילים, מוסריים וטהורים, מבוססים על השתלמות מתמדת, ד) לה־כנת שכבת מדריכים ומחנכים רחבה ולהשתתפות פעילה בכל עבודה ציונית.

ג. השתלמויות ותערוכות

יואל דריבלט ז"ל עיבד בשנת 1932 תכנית להשתלמות אישית לכל הגילים ובכל הכיוונים, שהתפרסמה בהמשכים בבטאון התנועה „דברי עקיבא" בשנים 1932 ו־1933. תכ־נית מפורטת איפשרה בחירה אינדיבידואלית לכל פרט וכל מקצוע הודרג לשתי רמות, למתחילים ולמתקדמים. יסוד חדרי עיון עם ספריות מסועפות, ארגון שעורים ומחנות הדרכה לצופיות על כל ענפיה, יסוד סדנאות ועידוד.

במרץ 1932 התקיימו לרגל יובל השלושים של „עקיבא" בחינות השתלמות במקצועות הצופיים לפני ועדת בוחנים מומחים שבראשה עמד המהנדס ד. פלדמן. לבחינות ניגשו 179 מועמדים. הנבחנים הפגינו ידיעות מרובות באתות, בקליעה, בסיירות, בהקמת אהלים וניהול מטבחי שדה וכד'. בבחינות ממקצועות עזר, בהיקף הדרוש לצופה, נגרות, מסגרות, סנדלרות, חשמלאות, פחחות, חייטות, תיקון שעונים, נראו רק ידיעות התחלתיות בשל חוסר סדנאות הכשרה מת־אימות. חברי ועדת הבוחנים התנדבו לאפשר לחלוצים הע־תידים השתלמות בבתי־מלאכה שבבעלותם. הבחינות מענפי חובבות, כגון: רקמה, סריגה, כריכת ספרים, צלום, קצרנות וזריזות במכונת כתיבה היו מוצלחות ביותר.

בתנ"ך נתקיימה הבחינה הפומבית הראשונה ב־2 במאי 1937 באולמי בית האקדמאים היהודי בקראקא. הפותח היה ד"ר יהודה אורנשטיין, בשם ההסתדרות הציונית נשא ד"ר בולבה נאום נרגש. ועדת הבוחנים הורכבה מותיקי מוריה העברים של קראקא, זקן סגל המורים הפרופ' שבח ולקו־בסקי בראשם. הוא הקריא את מכתבו של הפרופ' משה שור, שהעריך במלים חמות את המאורע של שיבת נוער יהודי שחונך על ברכי תרבות לועזית לתנ"ך. נגשו לבחינה 106 מועמדים. הבוחנים היו פרופ' שבח ולקובסקי, פרופ' בנציון רפפורט, הרב ד"ר קולברג, פרופ' רובינשטיין, פרופ' שמו־לביץ ויואל דרייבלט. ועדת הבוחנים הרימה על נס בין השאר את העובדה כי רובם המכריע של הנבחנים הגיעו לתנועת „עקיבא" בלי כל ידיעת עברית ואפילו בקרב חניכי בתי הספר העבריים מעוררת „עקיבא" גישה חדשה ומיוחדת לתנ"ך המלווה אותם גם אחר עזיבת כתלי המוסד החינוכי. יום הבחינות נסתיים בתהלוכת מאות רבות של נוער עקי־באי שצעד למגרש „מכבי" דרך רחובות העיר הגדושים המוני יהודים. והנה קטע מתיאור אחת התערוכות, כפי שנרשם בידי משה הכט (היום רופא בת"א) על דפי בטאונה מחודש מאי 1932:

„... נהדר היה מראה הביתן הארץ־ישראלי. מאחורי הדיאג־רמות היבשות לכאורה על התפתחות הישוב, מוסדות ההס־תדרות הציונית, חיי התרבות בארץ, מפעלי התברואה, החינוך, העבודה העברית וכו' השתקפו לבטי ההאבקות על בנין הארץ. הפוטומונטז'ה מנופי הארץ וחייה ספרו על התלהבות בוניה, על פרי עבודת הקודש של חלוציה... לא נעדר גם מקומה של האמנות הארצישראלית שהוצגו בעבודות „בצלאל".

למבנה הגיאוגרפי והגיאולוגי של הארץ הוקדשו מפות פלסטיות רבות עם הרי הארץ, גבעותיה, נהרותיה, מפות גיאולוגיות ובוטניות, זואולוגיות, לוחות סטאטיסטיים וכו'.

בביתן של ק.ק.ל., על עשרות תעודות רשום, בספר הזהב, נטיעות עצים על־ידינו. מצאת גם תערוכת בולים ארצישראליים החל משנת 1918...".

פופולאריות מאוד היו ברחוב היהודי בקראקא חגיגות „עדלאידע" שיזמה וביצעה „עקיבא" מדי שנה.

ד. הפעולה הארגונית

הקן „עקיבא" בקראקא גדל מ־295 חברים בשנת 1929 ל־398 בשנת 1930 ול־536 חבר בשנת 1931 ולכאלף חבר בשנת 1939. ראויה לציין העובדה של„עקיבא" לא היו מתקבלים צעירים למטה מגיל 12.

חדורי הכרת היעוד, לא הסתפקו אנשי „עקיבא" בקראקא בפעולה מקומית, אלא נשאו את לפיד ה„עקיבאיות" לכל ישוב יהודי ברחבי גליציה ופולין בתחילה, ואחר־כך נדדו גם לארצות מחוץ לגבולותיה כדי להפיץ תורה עקיבאית. פעיליה היו: יוסף רונדשטיין, משה זינגר, יהודה ניכטהויזר (נזר), דב בלדר (מנחמי), אברהם זלנפרוינד (ידידיה), צבי בר־שיח, רבקה זלנפרוינד, רנה מלר (נזר), רחל קולין, זהבה אובסטלר, משה ברוין, לאה טפט, שרה רוזנבלום (וירט), טובה המר (זינגר), אינג' צבי שטרנהיים, שלמה פלישר (צור), מגר. יוסף שולדנפריי, אליהו הופשטטר, טובה לונדנר, שרה שרמויס (ידידיה), יצחק הולנדר, יחזקאל שטרנ־ליכט ז"ל, יצחק בורר, ד"ר יעקב פריי, נחום וכסמן, מרים פריי, יואל לפלהולץ, חנה שפריצר הי"ד, טובה דודסון הי"ד, שמשון דרנגר הי"ד, זאב מינצ'לס הי"ד ומזכירה של תנועת „עקיבא" בקראקא ובפולין בשנים הסמוכות למלחמה, ומי שהובילה למרד בימי השואה מגר. אהרן ליבסקינד הי"ד. בשנת 1931 בא משה בראון ליון, יוסף רונדשטיין בשנות 1932—1934 הגיע לוינה, לברטיסלבה, לקרמניצה, לזגרב, לבלגרד, לאוסיק, לסופיה, לפלובדיב, לורנה, הביא לכל מקום מרוחה של „עקיבא", עם חוגים מתבוללים ערך סדר

בזגרב, הוציא לרחובות סופיה את הנוער „עקיבא" בתהלוכה ביום השקל, הדריכם לבלות ברוממות־רוח במחנות קיץ בהרים. בהדרכתו הוציאו בשפה קרואטית ובבולגרית ספרות ציונית (בין היתר: בקרואטית בטאון „התלם", בבולגרית מונוגרפיה על „בני משה" מיסודו של אחד־העם). את העבודה המשיכו בארצות הבלקן מאנשי קראקא: שלמה פליישר, שרה רוזנבלום, לאה טפט ונחום וכסמן. ובפולין הוקמו סניפים בלובלין וורשה, לוצק ופלוצק, רדום ולודז׳, בילסקו ולבוב, טרנופול ווילנה.

בשנת 1932 היו ל„עקיבא" 38 סניפים בפולין. ב־1935 270 סניפים, מזה בגליציה המערבית ושלזיה 139, בגליציה המזרחית 39, בקונגרס־פולין 42. ב־1932 מנתה „עקיבא" 3500 חברים ואילו בשנת 1935 24.000 חבר, מספר פלוגות הכשרה גדל מ־1 ל־12. במחנות קיץ וחורף בשנה זו השתתפו 1310 חבר. 16 חברים עבדו בקביעות שלא על מנת לקבל פרס במזכירות הראשית של „עקיבא", מלבד 60 שליחים קבועים שהקדישו כל זמנם לעבודה ארגונית וחינוכית ברחבי פולין. בועידת ההסתדרות הציונית ה־16 למערב־גאליציה ושלזיה בקראקא בשנת 1933, השתתפו 58 צירים מ„עקיבא" ואילו בועידה ה־17 בשנת 1934 היו 108 צירים מ„עקיבא".

אנשי „עקיבא" עמדו בהתלהבות לצדה של התנועה להגנת היהודים שעוררה בין הגויים הנוצריה, אירנה הארנד, מוינה. לרגל הועידה הששית של הקונגרס הבינלאומי לחינוך מוסרי בשנת 1934 שהתה אירנה הארנד בקראקא, ביקרה בקני „עקיבא", במושבות הקיץ שלה, בקבוצי ההכשרה ונתקבלה ע"י הנוער העקיבאי במפקד חגיגי שנערך במגרש „מכבי". יהודה ניכטהויזר, יוסף רונדשטיין, משה הכט, ד"ר י. אורנשטיין עמדו לימין הלוחמת האמיצה ל„צדק ואמת" כשם בטאונה שהוציאה בשפה הגרמנית. הוצאת „עקיבא" עזרה להפיץ את מאמריה, את ספריה, בציבור הלא־יהודי בתרגום פולני. הוצאת הספרים של „עקיבא" ביזמתו של יהודה ניכטהויזר תרגמה לפולנית והפיצה את ספרה: „האמת על האנטישמיות". לציון מיוחד ראויות הוצאות „עקיבא" בדפוס, רובן בשפה הפולנית, שמלאו אחר המחסור בספרות ציונית בשפת המדינה.

ה. „עקיבא" בימי השואה

„עקיבא" הגיעה לשיא התפתחותה בשנת 1939. ערב פרוץ המלחמה ריכזה בשורותיה המוני נוער ובעיקר את מיטב הנוער הלומד ופרשה את רשתה על כל ריכוזי היהדות בפולין. שבועות מספר לפני פרוץ המלחמה ארע ל„עקיבא" אסון בטיולה בהרי טטרי. נתקפחו חייהם של ששה עקיבאים ורבים נפצעו. עוד לא הספיקו להתנער מן האסון כשפורענות המלחמה והכיבוש הנאצי העיבו את שמי היהדות. בהכנס האויב לקראקא נאסרו שמשון דרנגר וגוסטה דודסון כעורכי „דברי עקיבא", שידוע היה בהתקפותיו נגד האויב הגרמני, ונכלאו במחנה ריכוז ע"י אופבה. נפדו משם תמורת כופר נפש גדול. עם הכיבוש לא פסקה פעילותה של עקיבא. התארגנו קבוצות, שאפילו בימי אימה לא חדלו מעבודה שיטתית, לא הרפו מנסיונות לחיות בצוותא, מלהגות בתנ"ך, מלארגן חוות חקלאיות. ובבוא הימים השחורים משחור, התיצבו בין הראשונים על דרך ההתנגדות האקטיבית. חייהם האפופים הוד וגבורה גם בחיי הגיהנום עלי־אדמות — תוארו באמנות וברגש בזכרונותיה של גוסטה דודסון, חברת ההנהלה הראשית של „עקיבא", מעורכיה של „צעירים" ומראשי פעילי המחתרת שאורגנה ע"י אנשי „עקיבא" בקראקא. הזכרונות נכתבו בפולנית ופורסמו לראשונה בפולין בשנת 1946 ובתרגום עברי בארץ בשנת 1953 בשם „מיומנה של יוסטינה", כינוייה במחתרת. הספר נכתב במשך חדשיים בשבתה בבית־הסוהר הנאצי בקראקא ובנס נצל חלקו הגדול, שנמצא מוסתר בבית־הכלא, לאחר המלחמה. המחברת נספתה יחד עם רוב חברי „עקיבא" במלחמת ההתנגדות לנאצים. מדפי הספר נושבת רוח עקיבאית. אלה הם דפי־עדות כתובים בדם הלב בעצם ימי השואה, מתוך תוכם של יסורים בכלא גסטפו. סיפור העקיבאים שארגנו את המחתרת למלחמה בנאצים מתוך תמימות של נוער אידיאליסטי ושילמו מחיר יקר בעד חוסר נסיונם. עדות היסטורית ללוחמי המחתרת הראשונים, עזובים ומבודדים, מרומים ומאוכזבים מחפוש נאמן לשתוף עם גורמים מחתרתיים לא־יהודיים נגזר עליהם לעמוד לבדם במערכה. „מדי חשבי — שפכה את לבה לפני אהרן ליבסקינד — כי פה יעלמו מעל פני האדמה כל משכנות עמנו, וזכר לא יישאר מכל ישוב היהודים, מכל היקר לנפשנו — שהדי במרומים, שאיני מתאוה אלא למות... אינני רוצה לחיות על חרבות חיי עמנו המקוריים, בשום פנים אינני רוצה...". מתוך נאמנות לתורת „עקיבא" לא יכלו בתחלה לנהוג במידת הקונספירציה ההכרחית למחתרת. „האמון הוא הבסיס המוצק ליחסיהם ההדדיים. הכל הכירו איש את רעהו והאמינו, כל אחד בזולתו, אמונה ללא שעור. ודאות היתה בלבם כי כל אחד יבחר ליפול ולמות מאשר להסגיר חבר. ואם כן על שום מה ומפני מי צריך לשמור בסוד על הפעולות המתוכננות?" אבל המחתרת הכתיבה תנאים. הסתגלו אמנם לאט לאט לכך, אבל זמן רב עוד התקהלו ביחד, הופיעו בחבורות ושירה על פיהם. הבינו אמנם כי ההנהלה מוכרחה להסתלק מקראקא... בכל הגיטו נישא שמם, מפה לפה נמסר בלחש, כי הנה הם הם השולחים אנשים ליערות. כמעט הכל מזכירים את שמותיהם ביראת־כבוד ובהתרגשות. אבל שמותיהם הגיעו גם לאזני אנשים לא רצויים. הבינו כי יצטרכו לחדול מלהתרכז בצוותא בדירה משותפת „ממנה הגיחו לפעולות". חבלי הפרידה היו קשים, היה זה ביתם האחרון בחיים... היה הכרח דחוף לפנות את הקן החביב. התאספו לקבלת שבת האחרונה בו. יומיים התכוננו לכבוד החג, הכל חיכו לשבת במתיחות. קבלת השבת התחילה ביום הששי בין השמשות והסתיימה עם דמדומי השחר. זה שנים שמרו על המסורת החגיגית

הזאת בתנועה... והנה ציפו בחרדת־קודש לשעה, בה יועלו נרות בחדר המקושט לכבוד שבת... נרגשים הסבו לשולחן מכוסה מפה לבנה. תחילה עמדה דממה, ובעוד רגע פרצה מכל חזה שירה אדירה של קבלת שבת. תמיד יצאו לקראת השבת באותה שירה שנישאה בהמית לב דומה. והיום בירכו את שבת המלכה בשורותיהם בפעם האחרונה... אותה שעה לא ניחש הלב כל רע. היו מאושרים כל כך. בתוך שפע האושר שמילא את חדרי הלב, נפלה פתאום, לא צפוייה ההגדרה: הסעודה האחרונה. „דולק" השמיע את דבריו האחרונים: „מדרכנו אין חזרה. אנו צועדים בדרך המוות. השואף לחיים, אל־נא יבקש אותם אצלנו. אנחנו על סף האחרית. אלא שהאחרית שלנו איננה כדמדומי־שקיעה; האחרית שלנו פירושה מות, אשר לקראתו צועד מרצונו האדם החזק, במלוא ההכרה. הנני מרגיש כי זאת לנו קבלת שבת המשותפת האחרונה. אנו אנוסים להסתלק מכאן, אנו בולטים יותר מדי ומדברים עלינו יותר מדי"...

למחרת השבת, ביום ראשון לשבוע, יצאו לפעולה, כל אחד לנקודה אחרת. דולק מסר להם הוראות אחרונות ומשהו מעין ברכת־אב לדרך. „לא, זאת לא היתה ברכה. אלה היו דברי עדוד, זה היה מקור לכוח הנפשי שהיה צריך להספיק להם לימים רבים, אף על פי שכל דבריו היו אפופים מחשבה אחת: אתם הולכים לקראת מות ודאי".

והם הרימו הראשונים את נס המרד. ב־22 בדצמבר 1942, בצעו את פעולתם הגדולה בהתנקשות בבתי־קפה המרכזיים, מלאי קצינים נאציים מפה לפה. המשימה בוצעה, אבל בעקבותיה בא חיסול הארגון הלוחם בקראקא. דולק ליבסקינד, ראש הארגון, נפל מות גבורה ב־24.12.42, נפל צאשיק טננבוים, רוב הפעילים נתפסים ונאסרים. שמשון דרנגר וגוסטה דודסון מצליחים להמלט מבית־הכלא וממשיכים במלחמה. עד נובמבר 1943 נמשך מאבקם. שמשון דרנגר, בין השאר, כותב, עורך, מדפיס ומפיץ את העתון „החלוץ הלוחם" על 35 גליונותיו שרק חמשה מהם נשמרו, והאחרון, כנראה נשא את התאריך של 1 באוקטובר 1943.

עם חורבן היהדות בקראקא ובפולין המשיכו עוד שרידי „עקיבא" להאבק ולנסות להתארגן ולהמשיך במסורתה המפוארת של „עקיבא" הקראקאית. אבל לא נסתייעו הדברים. ומי יודע, אולי שר האומה מצפה שיקומו אי־שם מקרבה יורשים שירימו את דגלה של „עקיבא".

לתולדות פועלי ציון בקראקא
א. ראשיתה של התנועה

מאת

יצחק האלפרן

ראשיתה של תנועת פועלי־ציון בקיסרות אוסטריה ההא־
בסבורגית, היתה בקראקא. היא עלתה מנבכי החיים היהו־
דים העממיים שבעיר זו, ומהכמיהה לשחרור לאומי וצדק
חברתי. תנועה זו קמה כאן ללא כל דחיפה או השפעה
מצד תנועות ציוניות־סוציאליסטיות אחרות אשר החלו
לבצבץ בשנים אלו של שלהי מאה וראשית מאה בארצות
אחרות בהן פכו חיי המוני יהודים. כיום אתה מחבר על
נקלה וממזג יחד את רעיון התחיה הלאומית עם רעיונות
שחרור חברתי ובינלאומיות. מדעי הסוציולוגיה שהתפתחו
במדה עצומה כל־כך בשנים האחרונות האירו בימינו הארה
מספקת את קרבתן והשלמתן ההדדית של שתי אידיאות
אלו. אך לא כן היה הדבר לפני יובל שנים. מנהיגים לאומיים
מהך ומנהיגי פועלים מאידך דחו בכל תוקף את אפשרות
מיזוגן ההרמוני של שתי האידיאות והצביעו בכל שעת כושר
על הסתירות והניגודים שבין תנועה לאומית ותנועה סוצי־
אלית. במיוחד בלט קו זה בתנועת הסוציאל־דימוקרטיה
האוסטרית, אשר דחתה באופן עקרוני כל רעיון של שחרור
לאומי יהודי ושל שינוי המבנה הכלכלי של העם היהודי
על דרך הקמת מדינת יהודים בארץ ישראל וכיוצא בזה.
לכל היותר היו נשמעות מפי חוגים אלה נחמות בנוסח פת־
רונה של הבעיה הלאומית היהודית באופן אבטומטי עם
נצחונו של הסוציאליזם ופתרונן של כל הבעיות המדיניות
וההברתיות במהרה בימינו. אך כנראה לא מצאו הבטחות־
נחמה אלו מהלכים בלבות צעירים בעלי הכרה ומרחיקי־
ראות בין יהודי קראקא, אשר משום מה לא נתפתו ולא
רצו להאמין בגאולות קרובות אלו ונגשו — תחלה מעטים
ומבודדים — להניח יסוד לבנין שעתיד היה לגדול לתפארה:
תנועת פועלי־ציון. צעירים יהודים בקראקא הם שהניחו את
אבני הפנה לאותה אידיאולוגיה הממזגת שחרור יהודי לאומי
עם סוציאליזם ואשר נועדה לעמוד במרכז ההתרחשות ההי־
סטורית בדורותינו.

בשנת 1900 נוסדה בקראקא אגודת העובדים בבתי־מסחר
בשם „אחדות“. מטרתה היתה להגן על האינטרסים המק־
צועיים של צבור עובדים זה. בתקופה זו היתה הבעיה העי־
קרית בתחום זה הגבלת יום העבודה ל־8 שעות לאחר
שנהוג היה בכל בתי המסחר ובמשרדים להעביד את האנ־
שים בקיץ כבחורף 10—12 שעות. מייסדיה ועסקניה הרא־
שיים של „אחדות“ היו: ברנרד פרייוואלד, יהודה זילביגר,
הנריק ליינקראם, יהודה נוסבוים, יצחק האלפרן ואחרים.
לא ארכו הימים ו„אחדות“ זכתה לשם טוב בקרב רבים ונ־
הרו אליה אנשי הפרוליטריון המסחרי עד היותה לארגון
המוני ממש. דבר זה ודאי שלא שמח את לבם של הסוחרים
המעבידים, אך גם ולא פחות מזה גרם לטינה מצד „המחלקה
היהודית“ שבמפלגת הסוציאליסטים הפולנים פ.פ.ס., אשר
התימרה עד כה להיות נציגתם היחידה של הפועלים היהו־
דים ללא מיון מקצועי נפרד. הרוחות היו מתחממים כש־
נזדמן לדובריהם של שני הזרמים — אנשי „אחדות“ ואנשי
פ.פ.ס. היהודים — להופיע באסיפות משותפות. אנשי
„המחלקה היהודית“ הטיפו בגלוי להתבוללות בעוד שנואמי
„אחדות“ העלו את רעיון התחיה הלאומית והקמת בית סוצ־
יאליסטי בארץ ישראל. אלא שבדיבורים לא סגי. לא אחת
נסתיימו האסיפות בתגרות ידים ממש. אין צריך לומר ש־
התנגשויות אלו לא זו בלבד שלא החלישו את „אחדות“, כי
אם אדרבא, עודדוהו והגבירו את הלהט בשורותיה. התברר
מעל לכל ספק שאין כל סתירה בין המלחמה לאינטרסים
היומיומיים של העובד, שעות עבודה, ימי מנוחה — שבת או
יום א, קופת חולים, בית־דין לעניני עבודה וכיוצא בהם,
ובין המלחמה לזכויות לאומיות והפצת הרעיון הציוני בקרב
הפועלים. כפילות זו לא הפריעה ואף חיזקה את „אחדות“.
לעומת זאת ירדה פלאים השפעתה של „המחלקה היהודית“
עקב הטפתה להתבוללות, וכבר עמדה בפני כליון מוחלט
עד אשר החליטה לשנות את הקו והתקרבה לרעיונותיו של
ה„בונד“ שהתפתח ברוסיה ובפולין הקונגרסאית ואשר דגל
ב„תוכנית לאומית“ וכך הפכה „המחלקה היהודית“ של
פ.פ.ס. ל„מפלגת פועלים יהודית“, „זשידאווסקא פארטיה
ראבאטניטשה“. ויירשם הדבר בספר הזכויות של „אחדות“
שבלחצה נאלצה אף תנועת הסוציאליסטים המתבוללים ההם
לסגל לעצמה רעיונות לאומיים, להתחשב בנטיותיו הלאו־
מיות של הפועל היהודי ולהכיר בערכים כגון שפת יידיש
כשפה לאומית, אבטונומיה תרבותית וכדומה.

בשנת 1904, כשבעקבות התפתחותה הנאה של „אח־
דות“ נצטברו בה הכוחות והבטחון העצמי, הוחלט להרחיב
את המסגרת, ולאגוד בתוכה גם עובדים ופועלים ממקצו־
עות אחרים הרווחים ברחוב היהודי. לשם כך הוחלף גם
השם „אחדות“ ל„חרות“, מכיון ש„אחדות“ ידוע היה כמ־
אגד עובדי בתי־מסחר בלבד. כך קמו ענפים נוספים, לפו־
עלי דפוס, פרוונות, סוכנות־נוסעים, ראשי־דוכנא, סנדלרים
וכיוצא בהם. אורגנו מספר שביתות מוצלחות ובמיוחד תז־
כר כאן השביתה, ש„חרות“ וליתר דיוק המפלגה הרשמית
„פועלי־ציון“, ארגנה אותה ועוררה הדים רבים, היא שביתת

ראשי הדוכנא. השביתה בקראקא עוררה גם לפעולה את המעמד המדוכא הזה בעיירות אחרות שבגליציה המערבית. כן למשל עמד בראש השביתה בטרנוב ד״ר יצחק שיפר, ובעקבותיה נתארגנה שם אגודה מקצועית חזקה. ראשי־דוכנא היו עד אותה שביתה לא רק מדולדלים ביותר כי אם מזולזלים מאוד, ללא זכויות מינימליות, ללא שעות עבודה קבועות ואף ללא מנוחת שבת, שהרי לא פעם הוטל עליהם ממש תפקיד של מטפלות בדרדקים, כשבמקום משכורת זכו לאכול „ימים״, כלומר לחיות סמוך על שולחנות בעלי־בתים שונים, פעם בכה ופעם בכה. לראשונה זכו גם הם לזכויות מינימליות של אדם עובד, ואף לקופת־חולים. דברים אלה שהיום הם נראים כמובנים מאליהם, לפני חמשים שנה היו ממש בגדר מהפכה. ולא עסקן אחד ועובד צבורי מוכשר יצא משורות ראשי דוכנא אלה שנהנו מהשגיה של אותה שביתה.

עם ההתרחבות עלו גם כוחות ארגוניים חדשים, כגון: נפתלי בירנהאק, יעקב קענער, שוסהיים ועוד. כמו כן החלו מצטרפים סטודנטים ובעלי מקצועות חפשיים שנמשכו אחר הרעיונות של הציונות הסוציאליסטית. נזכיר רק את ד״ר מעלער, ד״ר מרגליות, ד״ר בולבה, ד״ר פלדבלום, ד״ר ארנהולד, מעטים מתוך רבים.

התפתחות מהירה זו של המפלגה מבשילה את הצורך בבטאון עצמי. ואכן, בשנת 1904 הופיע בקראקא כתב־העת בלשון יידיש „דער יודישער ארבעטער״ וסביבו מתרכזים הכוחות ההוגים שבמפלגה הצעירה. עתה מתחיל הגיבוש התיאורטי של הרעיונות לקראת פרוגרמה ברורה. על כן יש לראות בתקופה 1904—1905 את עת ההתעצמות הר־עיונית והמעשית של התנועה. רק עתה באה ההכרזה על עצמיותה של התנועה ועל ניסוח מטרותיה ודרכיה. ביטוי ארגוני היא עזיבת הועד הציוני המקומי וחיפוש מגע עם אגודות פועלי־ציון אחרות אשר קמו באורח ספונטאני במ־קומות שונים, בערים ועיירות שבגליציה המערבית והמזר־חית. כן הוקם הקשר הארגוני עם טרנוב, ריישא, דמביץ, פשמישל, לבוב, טשרנוביץ, וכמובן עם וינה, שם יושב אותה שעה שלמה קפלנסקי המפרסם בשפה הגרמנית את כתב־העת „יודישער ארבעטער״. אישים מראשי התנועה בעולם, כגון בורוכוב, זרובבל, קפלנסקי, לוקער, טבנקין, חזנוביטש, חאשין, ד״ר פאסמאניק ואחרים, מבקרים את קראקא ומסייעים בידי הסניף הצעיר בעצה ובמעש. מן הראוי להזכיר במקום זה שהספר העיוני הראשון על מהותה של תנועת פועלי ציון, והוא „טעאריע און פראקטיק פון פועלי־ציוניזם״ מאת ד״ר פאסמאניק, הופיע בקראקא ושם גם מומנה ההוצאה. את כתב־היד הביא עמו משווייץ פאס־מאניק עצמו, ומשם גם הופץ הספר לא רק ברחבי הממלכה ההאבסבורגית, כי אם בכל תפוצות ישראל המרכזיות. וכן יצאה מקראקא עזרה רבה לתנועת פועלי־ציון הבלתי־חוקית ברוסיה הצארית. מכאן הוברחה לשם ספרות מפלגתית וכאן מצאו מקלט פליטים פוליטיים משם. אין פלא אם כן שה־סניף הקראקאי זכה לשם ולתהלה ולא לשוא נתקיימו שם שתי הועידות הארציות הראשונות של תנועת פועלי־ציון בקיסרות אוסטריה, בשנים 1903 ו־1904*. בשנת 1907 הת־קיימה בקראקא הועידה החשאית השניה של פועלי־ציון הרוסית ובשנת 1910 הועידה העולמית השלישית של הת־אחדות פועלי־ציון בהשתתפותם של מרבית המנהיגים של התנועה. לרגלי המאורע ארגן הסניף הקראקאי אסיפת עם ותהלוכת רחוב חגיגית שבראשה צעדו האורחים הנכבדים מחו״ל. אין צריך לומר כי כל ועידה וועידה מסוג זה תרמה את תרומתה לגידול התנועה בעיר. לא נגזים אם נאמר ש־סניף זה היה פאר התנועה בכל ארצות אוסטריה הישנה. הכוחות הדינמיים שפעלו באותה תקופה הצמיחו שלשה גו־פים מקבילים שחלקם רב בגידול התנועה: איגוד הסטודנ־טים והאקדמאים הסתדרות הנשים „יהודית״ והסתדרות העובדים הצעירים „יוגענט״. הסתדרות נוער עובד זה נוס־דה בשנת 1904 הודות לפעילותם של עסקני פועלי־ציון יעקב קענער, שכנא זאגאן, בנימין כהן ואחרים. אלפי צעי־רים עשו את דרכם בה, נתחנכו, השלימו השכלתם, למדו לחשוב מחשבה עצמאית והתגברו להיותם ציונים וסוציא־ליסטים נאמנים. היתה זו הסתדרות לוחמת במלוא מובן המלה. לא היה כדוגמתה לא בהסתדרות הציונית הכל־אוס־טרית ואף לא באחת התנועות הסוציאליסטיות הכלליות באוסטריה. תנועת „יוגענט״ לא הסתפקה בעבודה תרבותית ובספורט. היא ארגנה אסיפות, הפגנות, תזכירים המוניים בתביעות להגנת זכויותיו של נוער עובד, להקמת בתי־ספר של ערב להשתלמות, להיגיינה חברתית, מחנות קיץ לנוער וכדומה. לא די ביזה. תנועת „יוגענט״ הקראקאית שיגרה שליחים לכל ערי גליציה, בוקובינה, וינה ובודפשט להקים שם תנועות נוער כדוגמתה. במיוחד הצליח מסעו של בנימין כהן שהקים שורה של סניפים בקו וינה—טשרנוביץ. הועי־דות השנתיות של תנועה זו הצטיינו ברמתם הגבוהה: מאות הצירים ישבו כבבית ספר ללמוד ולהשכיל. על בוגרי תנועה זו נמנים מלך נוישטאט, שלמה וועלנער, חיים הוניג, יחזקאל

---

* הנסיון הראשון ליסוד תנועת עבודה במסגרת ההסתדרות הציונית העולמית נעשה בשנת 1899 ע״י ד״ר שאול רפאל לנדא, שהוציא לאור בשפה הגרמנית ירחון Der jüdische Arbeiter. בשנות התשעים של המאה הי״ט היו קיימות כבר אגודות פועלים ציוניות בלבוב, קראקא, סטניסלבוב, טרנופול, ירוסלב, וינה, ברין. בשנים 1899—1900 התכנסו אגודות אלו בכינוסים ארציים. ב־1903 הוקמה בועידת לבוב ביוזמתו של ה׳ שור מלבוב, התאחדות ארצית של כל האגודות.

בוינה הוציאו שני סטודנטים, קארל פאהן (עכשו בתל־אביב) וע. אוברניק, בקיץ 1903 ירחון גרמני „דער יידישער ארבעטער״. ביוזמת שני העורכים האלה התקיימה במאי 1904 הועידה בקראקא. בועידה זו נוסדה התאחדות פועלי־ציון והעתון הועבר לקראקא והופיע ביידיש [ד״ר נ.מ.ג.].

פרידברג, יונה וואלף זילברשטיין, בנימין כהן ואחרים. בש־נת 1907 החל להופיע בקראקא ירחון מיוחד של תנועת נוער זאת. אולם כעבור זמן הועברו הן מרכזה הן בטאונה ללבוב. וכן הועברו לשם לאחר מכן מרכזה של פועלי ציון עצמה ואף מערכת העתון „דער יידישער ארבעטער". לבוב היתה עיר הבירה לגליציה כולה ולבוקובינה. שם פעלו גם ד"ר מאכס רוזנפלד, ברל לוקר, אנשל רייס, ד"ר שטרנברג ועוד.

כך מילאה קראקא תפקיד חלוצי בהתפתחות תנועת פועלי ציון. אולם לא רק לגבי הפעולות בגולה, כי אם גם לגבי החלוציות בעליה. מכל סניפי גליציה המערבית עולה הק־בוצה הראשונה מקראקא. אחריהם באים חברים מטרנוב וסניפים אחרים.

מלחמת העולם של שנת 1914 הפסיקה כמובן לזמן ארוך כל פעילות מפלגתית. רובם של החברים גויסו ונשלחו ל־שדות הקרב. עם תום המלחמה ועם קום מדינת פולין הח־דשה על חורבות הקיסרות האוסטרית החלו לפכות שוב חיי התנועה בסיועם של השבים מהחזיתות ושל חברים חדשים. מיד בשנת 1918 הוקם „בית בורוכוב" או בכינויו הפולני „סטשעכא ראבאטניטשא". בראש המזכירות מתיצב מלך נוישטאט. הוקמו הסניפים בכל גליציה המערבית, הו־צא הבטאון „דער קעמפער". יש גם לדאוג לגורלם של חיי־לים משוחררים, להקים תאים להגנה עצמית מאימת פור־עים פולניים, לטפל בקבוצות הראשונות המכשירות עצמן לעלות ארצה. מוקמות נקודות הכשרה, קואופרטיבים ואג־גודות צרכניות. נפתחת מערכה נגד משטר הקהילה המיושן. נקראות אסיפות המוניות התובעות ארגון הקהילות על יסוד האבטונומיה הפרסונאלית בהתאם לתוכניתם של פועלי ציון. כן עוסקים באיסוף כספים לטובת בנין ארץ ישראל. השנים 1918—1919, הראשונות לאחר המלחמה, לא ביישו בדינ־מיות שלהן את שנות הפריחה שלפני המלחמה.

בלחץ התביעה ההמונית למתן נציגות חולונית ודימוקר־טית למיעוט היהודי, ניאותה ממשלת פולין, בשנת 1918, להקים ועד לאומי ליהודי גליציה המערבית. בראשו הועמד ד"ר יהושע טהון. מטעם פועלי ציון ישבו בו נפתלי בירנ־האק ויצחק האלפרן. אולם התנגדות הנציגים הדתיים והמ־תבוללים חיבלה במוסד זה והוא בוטל.

לחץ המוני דומה הופעל כלפי פנים, לגבי הקהילה היהו־דית, שבראשה עמדו עד כה מתבוללים שראו עצמם כ־„פולנים בני דת משה". ראש הקהילה ד"ר טילס נאלץ ל־התפטר, לועד הקהילה צורפו נציגי מפלגות ההמונים, מט־עם פועלי ציון נכנסו החברים נפתלי בירנהאק ושלום פריינד. הם נלחמו על חולוניותו של מוסד אבטונומי זה, על הפיכתו לכוח מוסת במכלול הבעיות החברתיות, כלכ־ליות ותרבותיות של יהודי קראקא. יחד עם זאת תבעו לה־עמיד לפיקוחו של ועד הקהילה גם את ענייני ההגירה בכלל והעזרה לעליה לארץ־ישראל בפרט. אולם קשה היה למעטים להפוך את המוסד המיושן הזה למרכז אבטונומי מלא כזה. הדמות שלבש בימי הביניים נשארה צמודה למו־סד זה עד הסוף.

ב. השלמות לתולדות פועלי ציון

מאת

שלמה וולנר (גל)

א. לתקופה 1903—1919

א. בשנת 1903 התקיימה בלבוב ועידת האגודות לעוב־דים בבתי מסחר בגליציה. בועידה הוכרה „אחדות" כמרכז האגודות כולן. להנהלה הראשית נבחרו יפאול רייזר, ברנרד פרייוואלד, יהודה זילביגער, הנריק ליינקראם, ליאון פאל־מאן, הנריק באנעט, יצחק האלפרן ויודל נוסבוים. בשנת 1904 התקיימה הועידה של כל האגודות שבקיסרות אוס־טריה, וזו ראשית תנועת פועלי ציון. אז גם הועבר הבטאון הגרמני מוינה לקראקא והוצא ביידיש.

ב. בשנת 1904 נתמנה ד"ר יוסף מרגלית על ידי הועד הציוני האיזורי למערב גליציה לפקח על הפעולות הציו־ניות של המפלגה. לאחר מכן הוא עמד בראש פועלי ציון שמאל. נספה בגיטו.

ג. בראש תנועת הנוער עמד שכנא זאגאן שנספה בטר־בליאנקי. בראש הסתדרות הנשים „יהודית" עמדו רעגינא פעפערבערג וסטעפא הערשטיין.

ד. ביום השנה הראשון למות הרצל ארגנה המפלגה תהלוכת אבל ברחובות העיר בהנפת דגלים תכלת־לבן ואד־דומים.

ה. בשנת 1910 בעת מפקד האזרחים מופיעה המפלגה בסיסמה לרשום יידיש כשפת האם; אולם מכיוון שיידיש לא הוכרה על ידי שלטונות אוסטריה כשפה, היתה תעמולה זאת כרוכה בקנס או מאסר. והנה היתה הפעולה הזאת כה נרכבת והמונית עד שנמנע מהשלטונות להפעיל את העונשים.

ו. יש והמלחמה המעמדית לטובת העובדים היתה בסופו של דבר גם לטובת המעבידים. מסגירת החנויות ב־6 בערב נהנו אף הם. חשיבות מיוחדת נודעה למלחמה למען פתיחת החנויות ביום א' בשבוע, לאחר שבשבת סגורות היו חנוי־תיהם של יהודים. כמובן שגם זאת היתה חזית משותפת של העובדים והמעבידים. אולם בענין זה היתה עמדת הממ־שלה תקיפה ביותר וכתוצאה מכך התנהל המסחר ביום א' לרוב בצורה חשאית דרך הדלת האחורית.

ז. בימי מלחמת העולם הוקם ועד בראשות פרוון צעיר יחזקאל פרידברג, לסייע לחיילים היהודים אם בחזית אם בשבי. נשלחו להם חבילות מזון, עתונים וספרים.

ח. תנועת הנוער העובד בראשותו של יחזקאל פריד־בערג פעלה רבות בחזית המלחמה בפורעים. בעת אחת ההתנגשויות נהרג היהודי פסח געלער.

ט. ד״ר טילס ראש הקהילה המתבולל נאלץ להתפטר לאחר שהפגנה של כל התנועות־הציוניות פרצה לתוך בנ־ייני הקהילה ותבעה את התפטרותו.

י. תפקיד מיוחד היה למשוך את פ.פ.ס., מפלגת הסוצ־יאליסטים הפולנים למערכה נגד האנטישמיות. דבר זה לא היה קל, מכיוון שלא מעטים מקרב ראשיה של מפלגה זו היו בעצמם נגועי השנאה ליהודים. התקיימו פגישות רבות עמם עד אשר המנהיג הנודע איגנאצי דאשינסקי התיצב בראש המלחמה באנטישמיות. לעומת זאת סירב בתוקף ל־הצטרף לתביעות מפלגת פועלי ציון למתן זכויות לאומיות ליהודים. זקן חברינו, נפתלי בירנהאק הצליח לשכנע גם בנקודה זאת את אחד ממנהיגיה הותיקים של פ.פ.ס., את פועל הדפוס מישיאלך. לפני שנים עבדו השניים בבית דפוס אחד של פ.פ.ס. בהשפעתו של מישיאלך פורסם כרוז מטעם פ.פ.ס. להעם הפולני ובו עמדה תקיפה נגד האנטישמיות ובעד התביעות הלאומיות של היהודים.

ב. עם תום מלחמת העולם

עם סיום המלחמה נוצר מצב כלכלי חמור מאוד בעיר. המפלגה ארגנה את העזרה בצורות שונות. הוקם מטבח פועלים בעיקר בשביל השבים מהחזית ומחוסרי האמצעים. הארוחות היו חנם או תמורת תשלום נמוך ביותר. למאות אנשים היה זה ממש בבחינת הצלה מחרפת רעב. בראש הועד הציבורי שארגן ופיקח על המטבח עמד בנימין כהן.

אולם צריך היה לדאוג גם לתעסוקה. הוקמו מפעלי ייצור קואופרטיביים, חייטות, סנדלרות, חשמלאות. באופן מאורגן הובאו חומרי גלם. עשרות פועלים מצאו מחייתם. מכיוון שגם אספקת המזון בימים אלה קשה היתה, אורגנו אגודות צרכנים שכללו מאות אנשים. מצרכים כסוכר, אורז, שומ־נים, תפוחי־אדמה סופקו במחירים זולים. גם כאן הוקם ועד ציבורי שבראשו עמד יצחק האלפרן. בראש הצרכניה עצמה עמד נחמן זעלענפרוינד (ניספה בגיטו) ועזרו על ידו הא־חים גאסנער, דוד מינצער, האחים ווינדיש, ב. וויינרעב ואחרים. בעקבות קראקא יצאו ערים ועיירות אחרות והקימו אגודות צרכנים וקואופרטיבים לייצור. לאחר מכן הוקם מרכז לכולם שנקרא ZKIWS בראשות שלום פריינד, מי שהיה פעם מיסדה של מפלגה טריטוריאליסטית בקראקא ולאחר מכן יו״ר החברה למען תיאטרון יהודי. כמזכיר במר־כז זה לקנייה ואספקה קואופרטיבית שימש חבר פועלי ציון שלמה וועלנער. בסניפים שבערי השדה פעלו בשטח זה מאטעל רוזנער מכשאנאוו, פנחס ויצחק לייפאן מדמביץ, י. קנעבעל והאוברטייל מנאווי־סנץ, בערל וואל מטרנוב, ברנרד פיש ינתן סראקע מריישא, שאר מסאנאק, לייב וועררער מיאסלא.

כמו כן דאגה המפלגה לחידוש החיים הרוחניים. נפתח אולם קריאה וקוימו בו קורסים, הרצאות על נושאים כל־כליים וספרותיים. הוקמה גם בימה ולהקה לאמנות זעירה בהשתתפות שכנא זאגאן, יואל יאעלאן, מלך קורן, נחמן מיפעלעוו, ברוך שפערבער, גערסטל.

בעצם ימי המלחמה התקיימה בקראקא ועידת נוער עובד. נוכחו 29 צירים מ־19 סניפים. הוחלט לחדש את העבודה שהופסקה עם פרוץ המלחמה. כמנהיג נבחר מייסדה ומנהי־גה הקודם יעקב קענער. לאחר מכן הוא שימש כמנהיגה של תנועת הנוער של פועלי ציון שמאל עד מלחמת העולם השניה. לאחר סבל ונדודים הגיע לארה״ב ומשם עלה ארצה ומת בשנת 1953.

בדצמבר 1918, כלומר זמן קצר לאחר שנסתיימה מלחמת העולם הראשונה נתכנסה בקראקא ועידת פועלי ציון בהשתתפות צירים מכל הארצות שהיו בעבר בתחומי הקיסרות האוסטרית. הבעיה היתה כמובן חידוש עבודתה של המפלגה. מצילום שנשתמר אפשר לזהות משת־תתפים רבים בועידה זו. בין היתר רואים אנו את ד״ר מאיר רוזנער, אנשל דויד, מ. רודל מבוקובינה, מיכל כהן, מנדל זינגר, א. ש. יוריס מוינה ורבים אחרים. רבים מה־צירים עדיין במדים, מדי הצבא האוסטרי. כן למשל ד״ר יצחק שיפר, א. ל. שוסהיים, מ. טילעמאן, שלמה וועלנער, בנימין כהן, ד״ר ל. שעפלער, נפתלי וועניג חוזע, יונה וואלף זילברשטיין.

ההחלטות הראשונות נגעו לחידוש המגע עם החברים שבארץ ועם הפזורים עדיין במרחקים, ארגון העזרה הכל־כלית לחברים, במזון ובמלבוש. צריך היה להשיג תמונה מהמתרחש בעולם היהודי. הוחלט לחדש מיד את הופעת הבטאון „דער יידישער ארבעטער״. כעורכים נתמנו מנדל זינגער וא. ש. יוריס.

בעת הועידה הגיעה הידיעה על מותו של המנהיג והאי־דיאולוג של פועלי ציון, בער בורוכוב. הוא מת בקיוב בעת מסע התעמולה שלו. רוב רובם של משתתפי הועידה הכיר יפה את בורוכוב שהיה מופיע בועידות באוסטריה לפני מלחמת העולם, ורב היה הצער על פטירת המנהיג הדגול.

כעבור זמן מה הוקם המרכז הפוליטי של המפלגה בוורשה. בקראקא נתארגן הועד המחוזי ובראשו חיים ושלמה וועל־נער.

ג. 1920—1939

בשלהי שנת 1920 חל בועידה העולמית בוינה פילוג במפלגת פועלי ציון. לאחר הועידה נתכנסו בקראקא צירים מערי פולין, ורשה, לודז׳, לובלין וקראקא והחליטו להקים את „מפלגת פועלי ציון הבלתי־תלויה״. דרכה היתה: המ־שך התמיכה בארץ ישראל העובדת, השתתפות בעבודה למען הקרנות הלאומיות כקק״ל וקרן היסוד, פעילות בת־נועת החלוץ, השתתפות בקונגרס הציוני מבלי שזה יפגע

בנאמנות לאינטרנאציונל הסוציאליסטי. מפלגה זו כונתה אחר כך בשם פועלי־ציון ימין, בניגוד למפלגת פועלי ציון שבפולין שכונתה מעתה בשם פועלי־ציון שמאל.

קשה היתה דרכה של הקבוצה הימנית, מכיוון שבמפלגה השניה, הגדולה יותר, נשאר רובו של הנוער, בעוד שב־קבוצה הבלתי תלויה נשארו רובם של החברים הותיקים שגברה בהם נאמנותם לרעיונות ארץ ישראל העובדת. אולם מעמדם הכלכלי של הללו היה חמור יותר, עמוסי דאגות פרנסה כי היו מבוגרים יותר וללא אפשרות להתמסר לעבו־דת המפלגה במדה שעשו זאת הצעירים שבמפלגת פועלי־ציון שמאל.

קראקא היתה, בעקבות אותה ועידת־יסוד, לערישתה של המפלגה החדשה. העתון המופיע כאן „דאס ארבעטער ווארט" (דבר הפועל) הוא בטאונה הרשמי. בעזרתו הפעילה של אחד מראשוני התנועה החבר יצחק האלפרן נתקיים העתון בקראקא שנה שלמה, לאחר מכן הועבר לוורשה. במערכת הקראקאית השתתפו אברהם כאמעט, מנדיל זינ־גער, יצחק שיפער, ואהרן בערגמן אשר הגיע מרוסיה ונטל על עצמו את עריכת העתון עד אשר הועבר יחד עם העתון לוורשה.

כך היו התחלותיה של המפלגה החדשה של פועלי־ציון אשר הפכה לאחר מכן להיות החזקה שבמפלגות בתוך ההס־תדרות הציונית וצעדה בראש התנועה החלוצית בפולין.

הסניף בקראקא המשיך להיות אחד החשובים ביותר. צריך היה לגשת אחר הפילוג לארגן מחדש את האגודות המק־צועיות הנאמנות לרעיונות פועלי ציון ימין. שוב הוקמה אגודת עובדי בתי־המסחר תוך הפרדה בין סוגי המסחר והמשרדים. הוקמו נקודות הכשרה בשביל העבודה של הח־לוץ, וכמובן הרחבה והעמקה של העבודה התרבותית.

כלפי חוץ המשיכה המפלגה להאבק עם הלכי הרוח של המפלגה הפולנית הסוצ׳ האדירה פ.פ.ס. מכיון שלגבי היהו־דים חזקה היתה בה השפעת ה„בונד". פועלי ציון נחשבו בעיני פ.פ.ס. כתנועה אנטי־פרוליטארית. הוקם תא אקדימאי „אחדות" בהשתתפותם הפעילה של בורוכוביץ, מ. י. וויינ־רעב, קלמן הויסער, קסיל גולדמאן. הם הצליחו ליצור מגע והבנה עם מנהיגי פ.פ.ס. פליקס גרוס, יוזיף ציראנקיעוויטש ורומולד שימאנסקי. בעזרתם התקיימה אסיפת עם משותפת של פועלי ציון ונציגי פ.פ.ס. נגד האנטישמיות שהרימה ראש ברחוב. לשם התקרבות זו הוצא גם בטאון בלשון הפולנית „על חרותנו וחרותכם" (za nasza i wasza wolność).

בחזית המעמדית הוקמו אגודות לעובדי צורפות, פרוונים, סבלים, סנדלרים ועוד. פעילים היו בעבודה זאת יוסף גרינבערג, ישראל גיטער, אייזנר, בנימין כהן, שלמה וועל־נער, קסיל גולדמאן ואחרים.

הוקמה ספריה גדולה, אוניברסיטה עממית ושעורי ערב. בשטח זה פעלו חיים העניג, מאקסימיליאן בורוכוביטש ותא האקדימאים. ערבי־שבתות ופגישות לשיחות חברים בש־בתות היו מרכזים לחיי תרבות ורוח בקראקא היהודית.

בעזרת התנועה החלוצית הוקמה גם אגודת נוער ליד המפלגה. נמנו עליה מאות צעירים עובדים. היא עמדה במגע הדוק ביותר עם התנועה החלוצית „דרור", שקיימה בקראקא נקודת הכשרה וקיבוץ בסביבת העיר, בפלאשאוו (שהפכה בימי הגרמנים למקום השמדה). בקיבוץ זה חיו חיי שיתוף 50 פועלים שחדרו לעבודה לבתי חרושת שב־סביבה והכשירו עצמם לחיי עבודה בארץ ישראל. ואל יהיה הדבר קל בעיניך, שכן העסקת יהודים בבתי חרושת לא נראתה יפה אף בעיני תנועת הפועלים הפולנית. הוקם ועד צבורי בראשות שמואל הערצאג (ניספה בגיטו) שהתמסר לענין זה של מציאת מקומות עבודה לחלוצים.

זוהר מיוחד אפף את הסדרים בלילות פסח בקיבוץ, ש־השתתפו בהם חברי הקיבוץ, צעירי המפלגה וותיקיה. רבות עשה למען הקיבוץ ד"ר ליאון וואנדערער, שעמד בראש האגודה „עזרה". היה רופא והרבה מזמנו הקדיש לפעולת העזרה הממשית לחלוצים.

מכשיר נוסף לעזרה אם לחלוצים במקום ואם לרעיון של הציונות העובדת, היתה „הליגה למען ארץ ישראל העובדת" שאורגנה בשותפות עם „השומר הצעיר".

חברי המפלגה, י. גיטער ויוסף גרינבערג, פעלו גם במו־סדות יהודיים אחרים שלא היו קשורים במישרין בארץ ישראל כגון „יעאס", חברה לעזרת מהגרים יהודים בכלל. הם עבדו בועד הקראקאי ובמחוז.

בשנת 1933 ביקר בקראקא חבר המפלגה והכלכלן הנודע יעקב לעשצ׳ינסקי שערך סקר ומחקר כלכלי בעיר ובמחוז. אותה שנה ביקר גם בקראקא ד"ר חיים ארלוזורוב והופיע באסיפת עם גדולה. היה זה ביקורו האחרון בפולין לפני הרצחו.

כמקביל לתנועת החלוץ שכללה בעיקר צעירים, הוקמה אגודת „העובד" יבה מצאו מקום והדרכה מקצועית עובדים מבוגרים, שהחליטו להגשים הגשמה אישית את דבקותם ברעיון הציוני.

עבודת הסברה והשכלה נעשתה על ידי נ. בירנהאק ומיפעלעוו. הם הרצו על ארץ ישראל, לימדו עברית. כן עבדו בתחומים אלה החברים העניג וועלנער. בענייני עליה טיפל ישראל וייזנער. לפעמים היה צורך לעסוק בענין זה גם בדרכים בלתי חוקיות בגלל ההגבלות הרבות.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה ופלישת הגרמנים בא הקץ לכל העבודה הענפה הזאת: חברי המפלגה שמרו בי־מים האיומים ההם על כבודם האנושי, הציוני והסוציאליסטי. יזכר כאן במיוחד אחד מראשי תנועת החלוץ לייבוביטש, אשר נטל חלק פעיל באירגון התנקשויות בחיילים גרמניים.

כך נסתיימה פרשת פועלי־ציון ימין בקראקא, עם בוא הקץ על יהדות קראקא המפוארת, אשר נספה — נספה ואשר נותר לחיים — לעליה ולחידוש החיים בארץ ישראל.

השומר הצעיר

מאת

יעקב חורני (שליין)

קיץ שנת 1914.

האבות גויסו, בתי ספר נהפכו לבתי חולים ובני הנוער נעזבו לנפשם. קבוצות קבוצות משוטטים היו ברחובות היהודים שבקראקא, בלא לימודים סדירים וללא אופקים בהירים למחר.

פסקו פעולותיהן של תנועת הנוער הציוני והפועל הציוני, כי כל המדריכים גויסו. תשומת לבם היחידה של הבנים והבנות היהודים הופנתה עתה למראות אחרים.

עומדים היו שעות על שעות ומסתכלים בקבוצות הקטנות של הלגיונרים הפולנים שהיו מתאמנים בשדות ה„בלוניה" שממול לפארק יורדן בהוראתו של ה„מיור" פילסודסקי. ראו צעירים פולנים היוצאים רכובים על סוסים, דלים היו הסוסים, אך רבה ההתלהבות של רוכביהם — להלחם על שחרור פולין.

מראות אלה מן ההכרח שעוררו בנו, בצעירים, קנאה, ועם הקנאה אסוציאציות. נזכרתי בבחור אחד, בראנד, שהטיל התרגשות בבית הורי כאשר בא ליטול ברכת פרידה לפני צאתו לארץ־ישראל. אחרים הזכירו שמות נוספים של עולים צעירים מקראקא, שמות כמו קלוגר, נויפלד ואחרים. עלו השמות של „השומר" וגבוריו בשדות ארץ ישראל. הקנאה והגעגועים הולידו את המפנה.

היה זה יחזקאל פרידברג, שניסה לאחר חדשי תדהמה ראשונים של המלחמה להקים מחדש את תנועת הנוער שכנפיה קוצצו.

מדריך ה„יוגענד" לשעבר היה בו הכשרון הטבעי לרכז מסביבו נוער מחוגים שונים. הוא ארגן אותנו בקבוצות של צופים שעסקו במשחקים, בתרגילים ובחיי מחנה והרבו לשיר משירי ציון ולשוחח על ה„שומרים" בארץ ישראל.

בשדה הפתוח שעל גדות הויסלה, אשר באופקו נראים היו מנזרים קאטוליים, בא לעולם „השומר־הצעיר" שבקראקא וכאן גם נולד מחדש ה„יוגענד".

ראויים לציון כמה בתים פרטיים שבהם היינו מתאספים לפגישות ולויכוחים על דרכה הרעיונית של תנועת נוער זו. בקצה ה„יוסעפסגאס" בקירבת בית הכנסת הישן ה„אלטע שוהל" בדירתה הקטנה של משפחת בורג היו ויכוחים סוערים בין החינוך הניתן אצל השומרים ובין טיבו של הארגון „יוגענד". הראשונים כל מאוויהם היו לארץ ישראל. האחרונים עסקו הרבה בבעיות מקומיות. לאחר מכן בימי ההגנה על חיי היהודים מידי הפורעים הפולניים היתה דירתה הצרה של משפחת גולדשמידט בחצר השניה שב„יוסעפסגאס" 16 משמשת לנו אכסניה לפגישות, בעוד שהמרתף שלה שימש כמחסן לכלי נשק. כאשר נתארגן החלוץ וחברינו יצאו להכשרה אל מחוץ לעיר היה מקום הפגישה ל„שומרים" ול„חלוצים" (גם מערי השדה) בדירת משפחת שליין ברחוב בוז'גו־צ'יאלא מס. 12.

במקביל לפעולות הנוער בקראקא ניכרת היתה התפתחות דומה גם בערים הקטנות שבגליציה שצצו בהן קבוצות צופיות רבות. בשנת 1915 נתלכדו הקנים המפוזרים לארגון ארצי ונבחרה מועצה ראשית של תנועת „השומר־הצעיר" אשר מקום מושבה היה בוינה, בירת אוסטריה.

מבין הנוער שאסף יחזקאל פרידברג „אויפן דייטשען פעלד", נתגבלטו כוחות חדשים להדרכה ולגיבוש המעשה החינוכי להכשרה בעבודה ולעליה לארץ ישראל.

אחדים מהם נפרדו והתרכזו בפעולות ה„יוגענד" ורבים היוו את הגרעין לגדוד „שומרים־פועלים" הראשון שהיה מסונף אל גדודי „השומר־הצעיר" בקראקא. השם „שומרים פועלים" בא לו לגדוד זו מהיותו מורכב בעיקר מנערים עובדים. גדוד זה באופיו העממי הטביע את חותמו בשנים הבאות על כל הקן השומרי בקראקא, וחבריו שימשו גרעין חשוב להכשרה חלוצית. ראשי הקבוצות של גדוד זה היו הראשונים שעלו לארץ ישראל בשלהי שנת 1919 והם שפתחו את העליה הגדולה של חברי תנועת „השומר־הצעיר" מגליציה בשנת 1920.

בו בזמן הורגשה תסיסה בין הנוער הלומד בבתי ספר תיכוניים שאורגנו ע"י פוגל וציפר ששניהם ניספו באופן טראגי בהרי הטטרים בצאתם לסיור לימודי. הם אשר השאירו מאחריהם גדוד מאורגן של נוער לומד אשר התחנך ברוח הרעיון הציוני. רושקה פוגל אחותו של פוגל המנוח, ארגנה מסביבה נערות רבות והוקם גדוד של בנות אשר בראשו עמדה הלה שויאר.

זכה הקן השומרי בקראקא שבראשו עמדו כמה אישים בולטים שרבתה השפעתם הן על הנוער הלומד וכן על הנוער העובד. בראשונה היה זה טולק ניסנבלט ואח"כ שמעון בלאט, גוסטה לינדנבוים ואליהו בין.

השפעה ניכרת היתה עלינו מצד כמה מנהיגים בהסתדרות הציונית ובפועלי ציון. בראש וראשונה הילך עלינו קסמו של ד"ר יהושע טהון ולצדו ד"ר חיים הילפשטין, ברנרד צימרמן, יצחק שיפר ויעקב זרובבל.

ההבדלים בין החלק הסטודנטי והפועלי שבינינו לא היו הבדלים מעמדיים. מבחינה רעיונית היו אנשי גדוד „שומרים־פועלים" נושאי הרעיון הציוני הסוציאליסטי. כל כוונתם היתה לבנות ארץ ישראל עובדת ופניהם היו מיועדים לעליה ולא למלחמת מעמדות במקום.

לפי מוצאם השתייכו גם הנערים העובדים למשפחות מיו־

חסות ובעלי עמדות במסחר ובתעשיה הקלה של היהודים בקראקא. היו ביניהם מצאצאי המשפחות המיוחסות שטרנ־ברג — ליפשיץ — פראנד או משפחת רבת ענפים כמו זו של הוכבאום — שליין — שטאובזינגר — בוכנהולץ, בני משפחת זסלר (סוחרי פרוות), משפחת יפה (חסידי בלז), משפחת רוזנבאום (סוחרי טכסטיל), משפחת שטיל ועוד.

הניגודים צצו בזמן היציאה להכשרה ולהחלוץ. כאן קשה היה לנערים שביקרו בבתי ספר תיכוניים לעזוב את ספ־סלי הלימודים; ואילו תלמידי הישיבות התורניות, סייעו להוריהם במסחר. נערים עובדים לעומת זאת היו חפשיים יותר להחליט על דרך ההגשמה.

אופיינית מבחינת ההבדלים הרעיוניים היתה השתתפותם של בני גדוד „שומרים — פועלים" בתהלוכת האחד במאי.

למפקד הקן השומרי נראתה השתתפותינו זו שמאלית מדי, ואילו למארגני התהלוכה נראו הסיסמאות שלנו ציו־ניות מדי. יום אחד באתי עם אריה ליפשיץ אל אנשי „פועלי ציון" והתווכחנו ארוכות עם הח' וייל ועם יעקב אלסטר (מ"היוגענד") איזה אופי נשווה להשתתפותנו בתהלוכת הפועלים היהודים בעיר, ולבסוף הגענו לפשרה על טיב הסיסמאות המיוחדות שנישאו על ידינו בתהלוכה.

קיימנו קשרים עם חברים רבים בגליל קראקא, עם מדריכים כמו מלכה גולדשטיין באושוינצים, מלכה וינר בואדוביצה, מלכה ליבוביץ בסטרי וטולק פפלאנצר וטולק שווארץ בטארנוב.

בבחירות למועצה הראשית שהתקיימו בימי כינוס ההכ־שרה בטאר־נאבה בשנת 1918 נבחר יחד עם אליעזר ריגר, אליהו רוזנבאום, שלמה הורוביץ ומשה וואלד גם שליח „שומרים־פועלים" כחבר המועצה הראשית.

אולם בתקופה הקצרה שבין עלייתנו ארצה ובין עלייתם של חברי המועצה הראשית שנבחרה לאחר זאת בכינוס בלבוב בשנת 1920, חלה תזוזה כה גדולה שמאלה שכאשר נפגשנו בארץ, כבר הצטרפנו בינתיים למפלגות א"י העו־בדת שהיו אז בארץ, ואילו הם שבאו אחרינו הקימו לעצ־מם תנועה שמאלית עוד יותר.

יש לציין כי קן השומר הצעיר בקראקא העמיד הרבה מאנשיו גם להגנה וגם להחלוץ. במעוננו שברחוב וז'שינ־סקה היו מתאמנות פלוגות ההגנה הראשונות שהיו מורכבות בחלק מחברי תנועות נוער ובחלק מחיילים משוחררים.

מפקד ההגנה בעיר, הקצין ביליג (כיום ממנהלי משרד הבטחון בת"א—יפו), צירף אותנו לפלוגות העזרה שנשלחו לברז'סקו, לסנדז'ישוב ולאושוינצים. היו ימים ולילות שחברי „השומר־הצעיר" ביחד עם חברי ה„יוגענד" וחברי „מרכז־הצעירים" שמרו על שלום היהודים בעיר כולה.

היתה זו ההגנה היהודית שעמדה על המשמר בימים המסוערים של העברת השלטון מידי אוסטריה לפולין העצמאית.

בעצם הימים הללו קרא לנו אליעזר ריגר להצטרף ולפ־עול במרכז „החלוץ" ולמשרד הארץ־ישראלי. התרכזנו בתפקיד של מציאת מקומות הכשרה וארגון קבוצות נוער לעליה לארץ ישראל. בהכשרתנו החקלאית נעזרנו בהרבה ע"י מומחה לדבר וציוני נלהב, המהנדס פנחס גולדוואסער, אשר העמיד לרשותנו את אדמת ה„צ'יכי־קונצ'יק" ובמשך הזמן נעשה למקום הכשרה בשביל מאות נערים ונערות שהתכוננו לעליה.

נוסף לחוות הכשרה ב„צ'יכי קונצ'יק" עמלנו רבות כדי להשיג מבעל המשק היהודי קאנארק את אחוזתו בפלאשוב ולהפכה למקום הכשרה חקלאית. גם במקום זה הוכשרו רבים, לראשונה באו אנשי „השומר־הצעיר" ואח"כ מקבוצת החלוץ של „מרכז־הצעירים" בהדרכת יהודה וכסבערג (הר־דונג).

גולת הכותרת בפעולת קן השומר הצעיר בקראקא היתה עלייתם לארץ־ישראל של ראשי הקבוצות מגדוד „שומרים־פועלים". הם עלו בחורף של שנת 1919.

גורדוניה

מאת

יעקב פורסט

ראשית התארגנותה של תנועת „גורדוניה" בפולין — שעריסתה עמדה בגליציה המזרחית — חלה בשנת 1923, אולם בקראקא היא קמה רק בשנת 1925.

ברם, לא בחלל ריק קמה התנועה הזו בקראקא. היא צמחה על קרקע עידית של הסתדרות נוער ציונית מקומית, שקדמה לגורדוניה בשנים ואשר שרשיה הרעיוניים ינקו מאותו מקור של גורדוניה עצמה, היינו: רעיון העבודה לפי משנתו של א. ד. גורדון, ואילו החינוך הפוליטי הציוני־סוציאליסטי שלה התבסס על עקרונותיה של מפלגת „הפועל הצעיר" בארץ. במרוצת הזמן ירשה גורדוניה את מקומה של הסתדרות זו כתוצאה של התפתחות אבולוציונית, הן במובן הרעיוני והן במובן הארגוני. הכונה היא לאותה הסתדרות רבת־מנין ועשירת־מעש „מרכז הצעירים" מיסודה של „צעירי ציון" ואח"כ מפלגת „התאחדות", שניהלה פעולה תרבותית וחינוכית ענפה בקרב הנוער היהודי בקראקא והיתה מעורה ופעילה בחיים הציבוריים היהודיים בכלל ובחיי התנועה הציונית בפרט.

ואם כי קראקא היתה עיר מרכזית לפולין הקטנה ולשלזיה, וכל המפלגות והתנועות הציוניות היו בחבל זה אבטונומיות במובן הארגוני, עם מוסדותיהן המרכזיים העצמאיים, הרי „גורדוניה" היתה מסונפת להנהגה הראשית בלבוב. בקראקא ישבה רק מחלקה מצומצמת של ההנהגה הראשית, אשר נהלה את הפעולות החינוכיות והארגוניות בסניפים שבערי השדה של גליציה המערבית ושלזיה והוציאה אל הפועל מבצעים תנועתיים שונים כגון: מחנות קיץ, פגישות גליליות ואזוריות והוצאת חומר חינוכי לחבריה, כמו כן ארגנה היא מקומות הכשרה, דאגה לסידורי העליה של חבריה וייצגה את התנועה במוסדות הציוניים המרכזיים במקום, כגון: קק"ל; המשרד הא"י וכו'.

בשנת 1926 נערך בקראקא הכינוס הראשון של תנועת „גורדוניה" בגליציה המערבית ושלזיה.

*

גורדוניה היתה תנועת נוער חלוצית־עממית וחייבה את חבריה הבוגרים להכשרה בגולה ולהצטרפותם לחיי הקבוצה בארץ. ואכן, מאות מחבריה עברו את תקופת הכשרתם בנקודות ההכשרה הרבות, שנוסדו על ידי התנועה בערים השונות, כגון: קראקא, בילסקו, טרנוב, נובי־סונץ, כשאנוב ועוד. אך, בראשית ימיה בטרם הווסד הכשרות עצמיות ע"י כל תנועה לחוד, עברו חברי גורדוניה — כמו חברי „מרכז הצעירים" בשעתו — את הכשרתם בחווה החקלאית, מיסודה של „החלוץ" ב„צ'יכי קונצי'ק" ליד קראקא ומשם עלו ארצה (השנה מלאו 35 שנה לעלייתם של החלוצים הראשונים מ„מרכז הצעירים").

כדאי גם לציין, כי ב־1926 התארגנה בקראקא „גורדוניה אקדמאית" שריכזה בתוכה את מיטב הנוער הלומד, בעיקר מקרב תלמידי האוניברסיטה היאגילונית, הוציאה בטאון בשפה הפולנית ואף נעשה נסיון של יסוד נקודת הכשרה לחבריה.

*

כאשר בעטיה של מדיניות „הספר הלבן" של הממשלה המנדטורית, צומצמה העליה ומאות ואלפים חברי „החלוץ" בכל אתר ואתר שגמרו את הכשרתם לא יכלו להגשים את עקרון התנועה של עליה, עקב זה נוצרה בתנועה שכבה נכרת של חלוצים שלאט לאט הלכו והתבגרו ולא יכלו עוד מטעמי גיל להמצא במסגרת של תנועת נוער חינוכית. אי־לכך נוסדה ביזמתה של גורדוניה בגליציה תנועת־אחות בשביל חלוצים בוגרים בשם „בוסליה", אשר פרט למסגרת הארגונית היתה זהה, וגם שתפה פעולה בכל השטחים, עם תנועות גורדוניה. גם תנועה זו התפתחה והתרחבה בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה העולמית השניה והקיפה עשרות סניפים ומאות רבות של חברים ויסדה מקומות הכשרה אחדים בשביל חבריה.

באותו זמן גם החלה עליה „בלתי ליגלית", משותפת לכל התנועה החלוצית ומאות חברי „גורדוניה" עמדו מוכנים להשתתף בעליה זאת, אך רק חלק מהם הצליח להגיע בדרך זו לשערי הארץ. ואכן, בה בשעה שהתנועה היתה בעיצומה של פריחה ובקו עליה מתמדת ונדמה היה שהנה הגיע הזמן בו נוכל לקצור יבול מבורך ממה שנזרע בעמל כה רב במשך שנים — ירדה המלחמה האיומה על העולם ובעיקבותיה השואה על עמנו בפולין וכהרף עין הושמו לאל חלומותיהם ומאוייהם של המוני הנוער היהודי ושל התנועה הציונית והחלוצית כולה, והכול נחרב במחי יד אכזרית אחד.

*

עוד בעצם ימי התוהו שלאחר מלחמת הבזק על פולין וחלוקתה ע"י הכובשים, החלו מתלקטות קבוצות של שרידי התנועות החלוציות בפולין ושמו פעמיהן לוילנה, שסופחה אותה שעה לליטה העצמאית. שמה הגיעו גם חברי גורדוניה וביניהם חברי ההנגה הראשית בקראקא. בדומה ליתר התנועות החלוציות ובשיתוף פעולה אתן ארגנה גורדוניה רכוזי „פליטים" והכשרות לחבריה ואחר כך ע"י תחבולות שונות גם את עליתם ארצה. אולם, תהפוכות הזמן לא איפשרו את העלאתם של מחנות החלוצים האלה ארצה אלא של מתי מעט בלבד ולא יצאה שנה עד ששוב פגעה בהם המלחמה

החדשה זו שבין רוסיה וגרמניה. וככה היו רובם שותפים לגורלם המר והנמהר של יהודי ליטא ורק מקצתם, אודים מוצלים מאש, הצליחו עם שוך הסערה, כעבור שנים, להגיע בדרכים לא דרכים, ארצה ישראל.

*

גם בשטח הכיבוש הנאצי היו חברי גורדוניה בקראקא בין פעילי המחתרת ובמעשיהם הנועזים רשמו לעצמם ול־תנועה כולה דף מזהיר בספר הגבורה. אף אחרי השחרור, בתקופת „הבריחה", כשהנוער החלוצי פלס לו משעול צר דרך יערי עבות למען העפיל ארצה, ניכר מקומם של חברי גורדוניה. אך, אהה! גם אז שילמה התנועה מחיר דמים יקר מדי. לרבים זכור אותו יום קודר (2.8.1946) עת המוני יהודים בקראקא מילאו את חוצות העיר בהביאם למנוחת עולמים את 13 הקרבנות חברי גורדוניה שנרצחו ליד הגבול בנסותם לחצותו למען עלות ארצה.

*

מאות חברי התנועה מפוזרים בכל פנות הארץ : בקבוצה, בכפר ובעיר, עובדים ועמלים, פעילים ונושאי תפקידים ציבוריים, אמונים על הערכין, שעליהם חונכו בתנועה במ־שך שנים רבות.

ה„התאחדות" בקראקא

מאת

ד"ר אוטו מנשה

משני שרשים ינקה ה„התאחדות" בגליציה המערבית. האחד המציאות הארץ־ישראלית, והשניה המציאות היהודית בחבל ארץ זו.

„הפועל הצעיר" על תפיסתו הלאומית־סוציאלית, על מגמתו האידיאליסטית החלוצית, היווה גורם מכריע בהקמתה ובעיצוב דמותה של מפלגת ה„התאחדות" בגליציה המערבית. ועידת פראג של 1920, בה נוסדה התנועה העולמית של „הפועל הצעיר — צעירי ציון" הופיע אהרן דוד גורדון, והשקפתו הלאומית הכריעה את הכף. ומאידך — היו תנאים מיוחדים להקמתה של ה„התאחדות" בגליציה המערבית שלא דמו לתנאיה של גליציה המזרחית ושל פולין הקונגרסאית. הערים קראקא וטארנוב, שבהם התחילה ה„התאחדות" לפעול, לא דמו ללבוב או לוורשה. היהדות בגליציה המערבית היתה קרובה יותר במבנה הסוציאלי ובמגמתה הרוחנית ליהדות מרכז אירופה ובעיקר לאוסטריה. אחוז האוכלוסיה היהודית היה פה באופן יחסי קטן יותר והטמיעה התרבותית גדולה יותר, מאשר בחלקי פולין האחרים. הסוחר הזעיר, בעל המלאכה, הפקיד ואיש המקצוע החופשי — היוו את עיקר האוכלוסיה. הזבן, הפקיד היו מועסקים כמעט אך ורק על ידי מעבידים יהודים. אכרים יהודים לא היו פה כמו למשל בגליציה המזרחית, וכן לא היו פה תעשיה יהודית גדולה ומסחר יהודי גדול כדוגמת פולין הקונגרסאית. בגליציה המזרחית ובפולין הקונגרסאית היתה היהדות עממית, לשונה היתה אידית בעיקר, מגמתה היתה ברובה לאומית וציונית. בגליציה המערבית היה גדול כוחו של ה„בונד", ביחוד לאחרי שהוא נעזר על ידי האינטליגנציה היהודית, אשר זרמה מפולין הקונגרסאית לקראקא ולגליציה לאחר דיכוי המהפכה של שנת 1905/6. כמו כן שלטו בגליציה המערבית במידה לא פעוטה היהודים המתבוללים — מחוגו של ד"ר אדולף גרוס ומצדדיו, והעמיקו את ההתבוללות בקרב האוכלוסיה היהודית. זרם זה של התבוללות היה בכיוון פולני ולא גרמני־אוסטרי, מה שהגביר את רוחו עם כינון פולין העצמאית.

מראשית קיומה של פולין היתה גליציה המערבית ושלזיה האוסטרית לשעבר מסגרת משותפת לכל התנועה הציונית. השתתפו בה כל הגופים הציוניים אשר התכנסו לועידות ארציות שנתיות ובחרו בועד פועל משותף. באופן אוטומטי השתתפו בו תנועות הנוער „צעירי ציון" (ארגון הגימנסיסטים בגליציה) ו„השומר הצעיר" (תנועת הצופים), שהתאחדו עוד בתקופת מלחמת העולם הראשונה בהנהגתם של מאיר יערי, אליעזר ריגר, דוד הורוביץ, ש. רוזנבאום, ש. שפיגל, הלנה שאייר, אליהו בין. אולם בשלהי המלחמה, בהשפעת תנועת צעירי ציון בפולין הקונגרסאית, עזב הפלג של צעירי־ציון את האיחוד. השומר הצעיר, שקבע לעצמו דרך מיוחדת של הסתדרות נוער צופים, נעשה במרוצת הזמן אקסקלוזיבי. לאחר התעצמותם של צעירי־ציון התפשטה התנועה על פני ערי גליציה ושלזיה וכללה בתוכה עוד לפני ועידת פראג נוער ציוני עובד ולומד. מרכז התנועה היה בקראקא. הפעולה בשנות 1917/19 התנהלה בתנופה רבה. עיקרה היה בהחדרת התרבות הלאומית המקורית וביחוד הדרישה ללמוד השפה העברית. הפעם הראשונה העלתה בחלק ארץ זו החלוציות כמטרה ראשונה במעלה של הנוער הציוני. יחד עם זאת לא הוזנח מה שהיה קרוי בימים ההם „עבודת ההווה", הן מבחינת ההשתתפות בחיים המדיניים, המוניציפאליים והקהילתיים, והן בכיוון הפרודוקטיביזאציה כפתרון כלכלי למול גלי האנטישמיות הגואה.

בדרכי בצוע המטרות והסיסמאות האלה היו:

רכוז הנוער היהודי בקראקא ב„מרכז הצעירים" (1917/9) לאחר היסולם של האגודה „תושיה" (הנוער הדתי), הא"ג ב„רחל" ו„רות" (נערות ציוניות), האגודה „יהודה" (תלמידי בתי ספר למסחר), אגודת „התקוה" (נוער עובדים מסחריים) או יוצאי „עקיבא" (אגודת תלמידי בתי ספר התיכוניים), „השחר" (אגודת האקדמאים) ונוער פועלי ולומד הבלתי מאורגן עד עכשיו.

מרחוב פודבז'זיה ליד בית התפילה הנאור בו דרש בשבתות וחגים הציוני הדגול ד"ר יהושע טהון ז"ל על אפם וחמתם של המתבוללים שעמדו בראש „הטמפל" הזה, — עבר „המרכז" אחרי מספר שנים מועטות לרחוב קרקובסקה לבנין הקהילה, לאולם המיועד לספריה צבורית „עזרה" והתפשט בו ומילאה בתוכנו החדש הציוני העממי והקים בו ספריה עממית גדולה בעלת אלפי כרכים. כאן הוא נהפך למרכז האמיתי של הציונות העממית התוססת והלוחמת.

בשלהי שנת 1919, באופן מקביל לפילוג בקונגרס־פולין, נפגע „מרכז הצעירים" ע"י פילוג דומה ויוצאי האגודה יסדו ברחוב סטרדום את האגודה „הפועל הצעיר". הפלגים התאחדו מחדש בקיץ 1920 אחרי שובם של ד"ר מנשה וד"ר ב. לרכנפלד ז"ל מקונגרס העולמי של מפלגות „צעירי־ציון" והפועל הצעיר בחודש מאי 1920 בפראג.

קבוצת צעירים ראשונה שעלתה לארץ מגליציה המערבית, באה מחוגי „מרכז הצעירים" והקדימה בזאת את

יורשי ההסתדרות הזאת אשר היוו אחר כך יסוד לתנועת ה„התאחדות״. בראשית שנת 1919 עלתה לארץ — לאחר תקופת הכשרה חקלאית בסביבות קראקא, קבוצת נוער וב־ראשם החברים הרדינג, וקסברג, ד״ר מלר. דרכם לארץ ישראל לא היתה קלה כלל והם הגיעו אליה בדרך־לא דרך.

קבוצה ראשונה זו הורתה דרך לרבים שבאו אחריה הן מחוגי תנועת הנוער „גורדוניה״ והן מחברי מפלגת ההתאחדות.

בשנת 1932 ארגנה המפלגה נקודת הכשרה קבועה בקמיניציה ליד בילסקו בשלזיה. פה הוקם בית „החלוץ״ ההתאחדותי על שם ד״ר ברנרד צימרמן, אחד ממיסדי המפלגה. ד״ר גור אריה טרלו וכותב הטורים היו בין פעילי המוסד ומארגניו. הבית היה מיועד לתשעים חלו־צים. לאחר זמן הועברה נקודת ההכשרה לנמל הפולני גדיניה וחבריה למדו בה לראשונה גם מקצוע הדיג. ד״ר מנשה שהועבר לגדיניה ושימש בה יו״ר של הקהילה הצעירה ביותר בפולין עמד גם בראש הועד האחראי לקיומה של נקודת ההכשרה של ה„התאחדות״.

תנועת הנוער העולמית „גורדוניה״ שבין מיסדיה היו לוביאניקר (היום פנחס לבון) וד״ר ישעיה שפירא, כעת ממנהלי שרות השדור הישראלית, היתה מיוצגת בקראקא ע״י הנהלה מחוזית שטפלה בהקמת סניפים באזור. לידה התקיים גם ארגון אקדמאי בשם „גורדוניה האקדמאית״ שאף הוא הפריש מתוכו חברים חשובים לפעולה בקרב יהדות קראקא והאזור, למנהיגי המפלגות ולעליה חלוצית. בראשה עמדו החל משנת 1927 ד״ר ישעיהו שפירא, ד״ר משה מרגלית, ד״ר מנשה מיהלשטיין, ד״ר ל. מנשה, ד״ר ליבסקינד, ד״ר מלה הופשטטר־מנדלבאום, אפוטרופסה הראשון מטעם האוניברסיטה היה ד״ר יוסל רינהולד, פרופיסור למשפטים.

השתתפותה של ההתאחדות בחייה הציוניים של היהדות היה רב. השפעתה בהפצת התפיסה הציונית־החלוצית וה־עממית של הציונות היתה רחבה והתבטאה גם בעתונות היהודית הכללית. אציין כאן רק את העתון היומי בשפה הפולנית ה„נובי־דזיננניק״ שהיה ידוע ברמתו הכללית וה־ציונית הגבוהה. בראשו עמד תקופה ארוכה, כעשרים שנה בערך, ד״ר זאב (וילהלם) ברקלהמר — אישיות נדירה ברמתה המוסרית־אינטלקטואלית. ד״ר ברקלהמר היה חבר פעיל בועד הפועל של ה„התאחדות״ וגילם את ערכיה ההומניים העמוקים של התנועה. בעתונו לחם על כל צעד ושעל על זכויותיו של יהודי כיהודי וכאדם. העובר על דפי „נובי־דזיננניק״ יעקוב אחרי מאבקו של מנהיג בעל שאר־רוח עם אויבי האומה והיהודי הפשוט. שתפו עמו פעולה שני חברים אחרים של תנועת ה„התאחדות״, שניהם שמשו בתקופות שונות גם כעורכים ראשיים: ד״ר זאב אלנברג ויעקב פרוינד — שניהם חיים ופעילים עתה בישראל.

המפלגה השתמשה כמובן בכלי ביטוי כאלה, שהופיעו ביידיש ובפולנית. לעתים מזומנות. תקופה מסויימת הו־ציאה המפלגה שבועון פוליטי־ספרותי. בראש המערכת עמד: ד״ר ישעיהו שפירא והשתתפו בה מנשה הולנדר, משה עציוני, ד״ר ל. מנשה, ד״ר מר:לה ומשתתפים רבים מישראל ומהעולם כלו.

ה„התאחדות״ נכנסה במלוא כוחה גם ל„פעולת ההווה״ בין שתי מלחמות העולם. בתקופה זו השתתפה ההתאחדות בבחירות לכל הפרלמנטים הפולניים, לועדי הקהילות וכן גם לעיריות ולמועצות המקומיות. תמיכתה של המפלגה היתה נתונה תמיד לד״ר יהושע טהון, מנהיגה של היהדות בשלזיה המערבית. לבחירות לעירית קראקא הופיעו כנ־ציגיה של המפלגה: ד״ר ישעיהו שפירא, ד״ר נלה טהון־רוסט, ד״ר אוטו מנשה וד״ר מ. מיהלשטיין. בועד הקהילה בקראקא, לא עלה בידי המפלגה להבחר בגלל שטח הב־חירות דה־הונד אשר הכשילה את מועמדותו של ד״ר גור אריה טרלו.

המפלגה הרויזיוניסטית (ברית הצה"ר)

מאת

ד"ר י. שכטר (תל־אביב)

באחד הערבים החורפיים של חודש ינואר 1927 יצאו ממלון „פרנצוסקי" שבקראקא, שלשה סטודנטים צעירים; אברהם רוזנמן, יעקב דם וכותב שורות אלה. אחד מהם אמר לחבריו: „הפגישה הזאת חרצה את גורל חיינו. שועבדנו לאיש הזה לעולם". הפגישה היתה עם זאב ז'בוטינסקי ובה נוסדה למעשה המפלגה הרויזיוניסטית (ברית הצה"ר) בגליציה המערבית.

כבר קודם לכן, בסוף 1925 החלו להתארגן ולהתגבש קבוצות אקטיביסטיות בין הנוער הציוני הלומד והעממי בקראקא. בין הסטודנטים הופצו חוברות היובל של „ראס־וייט" במהדורה הגרמנית ששמשו נושא לויכוחים סוערים בין חברי ברית הסטודנטים הציוני „פשדשויט—השחר", שהיתה אז כבר למעשה מפולגת לשלשה פלגים. רוב חבריה אמנם נשאר נאמן לציונות הכללית אולם באגפים חלו תמורות. משמאל נוסדה קבוצת הנוער הציוני־הסוציאליסטי „גורדוניה", מימין הוקמה בהתחלת 1926 הקורפורציה „אמונה". הויכוחים ביניהם ניסבו לא רק על הצורה החיצונית של אירגוני הסטודנטים, אלא גם על בעיות רעיוניות כגון המשטר הקולוניאלי, הבעיה הערבית, הלגיון היהודי, וכו'. שמו של ז'בוטינסקי הופיע מדי פעם בפעם מבמת הויכוחים; לא היו רבים שידעו בדיוק תורתו מהי — אולם עצם אישיותו בתור יוצר הלגיון היהודי שמשה רקע להתלהבות והערצה מצד אחד והתקפות חריפות מאידך. הסטודנטים חיפשו מגע עם חוגי הנוער העממי. בקיץ 1926 נוסד בקראקא הגרעין הראשון של אגודת הנוער ע"ש יוסף טרומפלדור—בית"ר. מפקדו הראשון היה שמואל לאופר.

נשכר מועדון ברח' „ז'ילונה" 5 עם חצר גדולה בה החלו הבית"רים הראשונים באימונים צבאיים לפי הדגם הבריטי; דרך אגב הביא הדבר בעתיד לתסבוכת שלמה; מלכתחילה הונהג דגם זה בבית"ר לפי המסורת של הלגיון היהודי, אולם לאחר מכן כשבא המגע עם הצבא הפולני וקצינים פולניים קבלו את הפקוד על ההדרכה הצבאית בבית"ר נוצר מצב מוזר; בהופעותיהם החיצוניות, במצעדים ובאימונים השתמשו הבית"רים בטקס הצבאי הפולני ואילו במסדרים פנימיים המשיכו לעמוד „דום־ונוח" כדוגמת חיילי הגדוד העברי לפי המתכונת האנגלית.

קן בית"ר בקראקא התפתח לאט לאט, בהתחלת 1927 אחרי ביקורו של ז'בוטינסקי בקראקא הצטרף אליו חוג של נוער יותר מבוגר בשם „מנורה" עם זיידן וברנדסדורפר בראש.

יחד עם שמואל לאופר ו־3 הסטודנטים הנזכרים לעיל היוו הם את הועד הפועל הראשון של הצה"ר במערב גליציה ושלזיה. השם היה מפואר ואילו המציאות דלה ביותר; פרט לכמה תריסרי בני נוער בקראקא שהתכנסו מדי פעם בפעם במועדון שברח' „ז'ילונה" מס' 5, לא היו שום נקודות אחיזה אחרות לתנועה האקטיביסטית החדשה; אולם חבריה המעטים עשו כמיטב יכולתם כדי למלא הופעות פומביות ורעש תעמולתי את החסר בכמות.

המצב השתנה לחלוטין אחרי ביקורו הראשון של זאב ז'בוטינסקי בקראקא ובמספר ערי־השדה בגליציה בשנת 1927. במסיבה חגיגית שנערכה לכבודו ע"י ההסתדרות הציונית במלון לונדרס שברחוב סטראדום בנוכחות הרב ד"ר יהושע טהון, ד"ר שוורצבארד ועסקנים ציונים אחרים, גרם ז'בוטינסקי למבוכה לא קטנה כשהתקיף חריפות את מארחיו. במסיבה זו נידרשו על ידו נציגי האירגונים שנוכחו בה, לקבוע עמדתם לגבי התנועה החדשה; קמו ממקומותיהם ראשי הקורפורציה „אמונה" ונשבעו לו אמונים. למחרת היום, כפי שכבר צויין לעיל התקיימה ישיבת יסוד של הועד המרכזי של המפלגה החדשה. מלבד הסטודנטים מ„אמונה", הבית"ר ו„מנורה" נוסדה בשנת 1927 אגודת תלמידים רויזיוניסטיים „מסדה". הופעותיו של ז'בוטינסקי בערי השדה נתנו דחיפה להשרשת המפלגה החדשה גם שם. הוקמו קנים חדשים של בית"ר וועדים מקומיים של המפלגה בטרנוב, רזשוב, ירוסלב, יסלו, בילסקו, אושוינצ'ים, קטוביצה ואחרים. למרכז המפלגה בקראקא צורפו מהנדס קופלוביץ וד"ר ראובן בן שם. לא מעט תרם להתפתחות המפלגה ד"ר דובינסקי — רופא מוורשא, שהיה כבר בעל וותק מסויים בתנועה החדשה והתיישב אז בבילסקו. באושוינצ'ים עמד בראש סניף התנועה הנס לב, בירוסלב פוטשר וטנצר, בקטוביצה חפר.

בשנת 1928 בועידת ההסתדרות הציונית בקראקא היו הרויזיוניסטים מיוצגים כבר ע"י 15 צירים שלקחו חלק פעיל בויכוח והבליטו את עמדתם הרעיונית באופן כה תקיף וקצוני שהדבר עורר את רוגזו של הרב ד"ר יהושע טהון — אשר לא ציפה לכך שבמקום הנחשב למבצרו שלא ניתן לערעור, תקום תנועה אופוזיציונית כזאת.

שנת 1931 היתה שנת המפנה הגדול ביחסם ההדדי של הכוחות והגורמים בתוך ההסתדרות הציונית. בבחירות לקונגרס הציוני עשתה התנועה הרויזיוניסטית קפיצה ענקית קדימה ותפסה בפולניה את המקום השני אחרי מפלגות השמאל הציוני. בגליציה הקונסרבטיבית לא קבל התהליך הזה צורה כה מהפכנית כמו בחלקי פולין האחרים; הסיבה היתה נעוצה בכך שבגליציה לא היה משקל גדול גם למפלגות השמאל ויריבם העיקריים של הרויזיוניסטים היו

הציונים הכלליים או כפי שכנו לעצמם סתם־ציונים, ועל כן התעמולה המפלגתית לא הצטיינה באותה החריפות והתקיפות כפי שזה היה בחלקי פולין האחרים.

מכל מקום קבלו הרויזיוניסטים גם בגליציה המערבית בבחירות אלו קרוב לאלפיים קול, שהעניקו להם מנדט אחד לקונגרס.

מאז הוחש תהליך התפתחות התנועה הרויזיוניסטית בגליציה ובעיקר בקראקא באופן ניכר. כשהתהוה בשנת 1933 הקרע בתנועה הרויזיוניסטית עקב הועידה בקטוביץ, היתה גליציה המערבית הארץ היחידה, שבה נמנע הפילוג וזאת ראשית כל הודות ליחסים ידידותיים בין אלה שעמדו בראש המפלגה מהרגע הראשון. המפלגה הרויזיוניסטית בקראקא הלכה מאוחדת לבחירות לקונגרס הציוני בשנת 1933 ולמרות התעמולה הפרועה שהתנהלה נגדה בקשר למשפט סטבסקי, זכתה ב־4800 קולות ושני מנדטים. בתור צירים לקונגרס נבחרו ד"ר דובינסקי מבילסקו וד"ר יעקב דם מקראקא.

*

סמוך לבחירות הקונגרס בשנת 1933 החל הועד המרכזי בקראקא להוציא שבועון מפלגתי בשפה הפולנית בשם „טריבונה נרודובה". כדאי לציין שהיה זה הבטאון הציוני המפלגתי היחידי, שלמרות חוסר סעד כספי כל שהוא החזיק מעמד והופיע באופן רצוף במשך למעלה מ־6 שנים, ממש עד לפרוץ מלחמת עולם השניה. את מערכת העתון ניהלו לסירוגין ד"ר יוחנן בדר, שהצטרף בתקופה זו למרכז המפלגה, ד"ר יעקב רובין וד"ר אברהם רוזנמן. מאמריהם הראשיים ב„טריבונה נרודובה" עוררו ענין רב לא רק בחוג הצר של חברי המפלגה אלא גם בחוגים יהודיים אחרים ואפילו אצל שלטונות הפולנים ועתונים פולנים.

השבועון רכש לו ידידים רבים והיווה אחד המבצעים המזהירים ביותר של התנועה הרויזיוניסטית בפולין. חברי המרכז ישבו יומם וליל במערכת ברח' ז'ילונה 2 בקראקא — ארזו את גליונות העתונים וכתבו כתובות במו ידיהם. מדי יום ביומו היתה צפיה גדולה לדואר ותוך רטט נפשי נפתחו המעטפות ונספרו ההזמנות למנויים החדשים.

המפלגה עצמה אף היא התקדמה בתקופה הזאת והרחיבה את שטח פעילותה. למרכז התנועה הצטרפו מלבד ד"ר בדר הנזכר לעיל, ישראל איגלר מיסלו, עו"ד גלנץ מצ'שין, חנוך קרישק מבילסקו, ד"ר דרוקס מאושויץ, עו"ד שוברט, ד"ר בוכווייץ וד"ר טרלר מקראקא. מלבד הארגונים הקיימים נוסדו ארגונים חדשים: ארגון הנוער הלומד „אל־על", ארגון הנוער הדתי „ברית־ישורון" ולבסוף ארגון חיילים משוחררים „ברית־החייל". זה האחרון נהפך תוך זמן קצר לאחד הארגונים הציוניים החזקים וההמוניים ביותר בקראקא. בשנת 1934 לרגל הופעתו של זאב ז'בוטינסקי באספת המונים במגרש של מועדון הספורט „מכבי" נערך מצעד גדול דרך רחובות העיר בו השתתפו למעלה מ־2000 בית"רים ואנשי „ברית החייל" במדים כשתושבי העיר היהודיים מריעים לכבודם.

בחודש ינואר 1935 התקיימה בקראקא הועידה העולמית של הצה"ר וכינוס עולמי של בית"ר בהשתתפות מאות צירים מכל רחבי התבל. הועידה והכינוס נתנו דחיפה חדשה למפלגה. בעיר ובערי השדה הופיעו תעמלני המפלגה בעשרות אסיפות. בעיר עצמה נהפכה החצר הענקית בבית זיסר שברחוב קרקובסקה למקום קבוע לאסיפות המפלגה הרויזיוניסטית. אלפי יהודים התכנסו פה תחת כיפת השמים מדי פעם לפעם על מנת להקשיב לדבריהם של מטיפי תורת ז'בוטינסקי.

העבודה העיקרית נסבה על אירגון עליה ב' של הבית"רים. היתה זו תקופה של החרמת הבית"ר ע"י מוסדות ציוניים רשמיים. מאות בית"רים חיכו לתורם לעליה בו בזמן כשלרשות מחלקת העליה שבמרכז התנועה עמדו סרטיפיקטים ספורים בלבד. אולם מחלקה זו ידעה בשיתוף פעולה עם המפלגה הרויזיוניסטית בוורשא ותוך כדי יחסם החיובי של השלטונות הפולנים להקים רשת ומנגנון של עליה בלתי חוקית באופן היוצא מן הכלל.

למרות החרם נסעו בשנים 1933־39 אלפי בית"רים לארץ ישראל בדרך בלתי לגלית.

בסביבות קראקא אורגנו 14 נקודות הכשרה בהן קבלו הבית"רים לא רק את ההכשרה המקצועית אלא גם הדרכה צבאית תחת פקודם של קצינים פולניים. רובם ככולם הצטרפו לאחר מכן לאירגוני המחתרת הלוחמת בארץ ישראל, רבים מילאו תפקידים גבוהים ב„אצ"ל" וב„לח"י". חיים לנדאו אחד מראשי תנועת החרות וראש המטה הכללי לשעבר של האירגון הצבאי הלאומי היה חניך בית ספר עברי תיכוני בקראקא ויצא משורות אירגון הסטודנטים הרויזיוניסטי „מסדה".

*

יחד עם כל יהדות פולין נקברו תחת איי־מפולת של השואה גם אלפי רויזיוניסטים ובית"רים מקראקא וגליציה המערבית. בדרך נס ניצלו כמעט כל חברי המרכז האחרון: ד"ר בדר, ד"ר שוברט, ד"ר טרלר, וד"ר בוכווייץ הגיעו ארצה אחרי פרוץ המלחמה דרך רוסיה, איגלר וקרישק וד"ר דרוקס הצליחו להמלט ישר דרך רומניה ואיטליה, כותב שורות אלו הגיע רק בשנת 1950 אחרי מאסר ממושך ברוסיה, ד"ר רוזנמן נשאר בפולניה ואף הוא עומד לעלות ארצה. מספר בית"רים הצליחו לעבור את הגבול ההונגרי והליטאי ובדרכים שונות לבוא למולדת. הרוב הגדול איננו.

אגודת ישראל בקראקא

מאת

מ. יחזקאלי

קראקא היוותה מרכז פעיל לתנועת אגודת ישראל. את הכוח העיקרי בתנועה זו ייצגו חסידי גור, אם כי קראקא היתה מרוחקת מרחק גיאוגראפי ניכר מגור, הגיעה גם לשם השפעתה של חסידות זו. בקראקא נפגשו יחד כל זרמי החסידות, הן מגאליציה והן מפולין. וחסידי גור היו הבולטים ביותר.

ברחובותיה ההומים של קראקא, ובפרט בפרבר קאז׳י־מייז׳, שנקרא בפי היהודים „קוזמארק״, אפשר היה לפגוש ביום שבת קודש טיפוסים חסידיים מכל הגוונים: אלה חובשי „שטריימליך״ הגבוהים, העשויים מקשה אחד — נוסח פולין, ואלה בעלי „שפיצין־שטריימליך״, השטוחים והמחודדים — נוסח גאליציה; וכן בחורים, אלה במגבעות רבניות בעלות שוליים רחבים, „קאפילאטש״, — כדוגמת גאליציה, ואלה בכובעים קצרים של קטיפה, „קאשקעטען״, נוסח פולין.

לחסידי גור היו שלושה בתי־חסידים „שטיבלעך״ משלהם: ברחוב אסתר, ליד בנין התלמוד־תורה, ברחוב המרכזי ע״ש דיטלס, בביתו הפרטי של החסיד והגביר ר׳ אברהם ליפא קליין, והשלישי ברחוב הרב מייזלש, של האברכים והבחורים, שנקרא „דאס שארפע שטיבעל״.

חסידי גור, אשר המטרופולין שלהם היה בעיירה קטנה ליד וורשה, התבססו היטב בקראקא, והם שהקימו את ה„אגודה״. עוד בתקופת קיר״ה, היינו הקיסר פראנץ־יוזף האוסטרי, כאשר נדרש היה „פאספורט״ מיוחד לשם נסיעה אל הרבי — היו שיירות מצויות מקראקא לגור. מכל שכן בתקופה האחרונה של פולין המאוחדת. הרבי מגור עצמו, כאשר היה יוצא מחוץ למדינה, בדרכו לארץ־ישראל או לכנסיות הגדולות של אגודת ישראל העולמית, היה מתפנה להינפש בקראקא. במסעו הראשון של הרבי מגור לארץ־ישראל, בשנת תרפ״א, הצטרף אל שיירתו אחד מנכבדי חסידי קראקא, ר׳ שלמה באנעט. גם במסעו האחרון מפולין לארץ־ישראל, בשנת ת״ש, כאשר מסע־ההצלה של הרבי מגור היה מאורגן בחשאי ובתנאי מחתרת, — סר הרבי בדרכו לקראקא, וזה היה המגע האחרון שלו עם המוני חסידיו ומעריציו בפולין השוקעת.

*

בתקופה הראשונה של פולין העצמאית נוסד בקראקא משרד איזורי מיוחד של ה„אגודה״ לגאליציה המערבית. אחרי־כן השתייכו ישר אל המרכז הארצי בוורשה.

לאגודת ישראל היתה נציגות ניכרת במוסדות הקהלה. בתקופת כהונתו של ד״ר רפאל לנדוי כיו״ר הנהלת הקהלה שימש נציג האגודה, ר׳ פייביש סטמפל בתור יו״ר מועצת הקהלה. מר סטמפל נמנה על נכבדי העיר ועשיריה, היה מחותנו של הרבי מבובוב, ושנים מספר היה גם ציר לסיים הפולני. בשנת 1922 הופיעה רשימה יהודית מאוחדת לבחירות אל בתי־המחוקקים הפולניים, ומרשימה זו נבחר כנציג האגודה לסינאט הפולני, ר׳ משה דייטשר. תוך תקופה מסוימת היה עוד סינאטור יהודי אחד מקראקא, ר׳ יצחק בוימינגר, אף הוא מראשי האגודה.

על נציגי ה„אגודה״ בקהלה נמנו ר׳ אשר שפירא, ר׳ חיים פריליך, ר׳ יהושע ניימאן ועוד. גם במועצת העיר היתה נציגות מכובדת לאגודת ישראל: ר׳ וולף רוזנבוים, ר׳ בנימין גייצאל, וכן הרב צבי אייזנשטאדט — היחידי מבין „פני״ היהדות החרדית בקראקא שניצל.

מבין ראשי עסקניה של ה„אגודה״ מן הראוי להזכיר את ר׳ אלתר קורצמאן, היו״ר שלה, ר׳ מרדכי לוקסמבורג, מראשוני מייסדיה, ר׳ העניך לנדוי מנכבדי חסידי גור, ר׳ ברצ׳י פרנקל, ר׳ מאירל רפופורט, ור׳ חיים גולדשטוף, ראש למשפחת גולדשטוף שנודעה בפולין כמומחים לתוצרת יין.

בקראקא היה סניף פעיל של „צעירי אגודת ישראל״, אשר על מייסדיו נמנה דוד רוזנפלד, מי שברח בתקופת הכבוש הנאצי להונגריה והצטיין כאחד מפעילי ההצלה ונהרג אחרי־כן עם כניסת הרוסים לבודאפשט, על פעילותו זו. בשנים האחרונות עמדו בראש „הצעירים״: ר׳ משה וואציארז׳, ר׳ יעקב דוד ברלינר, ר׳ יעקב ביאלר ועוד.

גם ל„פועלי אגודת ישראל״ היה חוג פעילים בקראקא, אשר המנהיג הרוחני שלהם היה ר׳ יהודה לייב אורליאן, הסופר והוגה־דעות החרדי, שנספה במחנות בגרמניה.

*

בין מוסדות החינוך שבהשפעת אגודת ישראל תפס את המקום הראשון מבחינת חשיבותו הסמינריון למורות „בית יעקב״, בראשיתה של שרה שנירר, המייסדת של תנועת „בית יעקב״ בפולין ובעולם כולו.

הסימנריון נמצא בבנין גדול משלו, שנבנה במיוחד. לאחר פטירתה של שרה שנירר, בשנת תרצ״ה, הוזמן כמנהל ומשפיע רוחני ר׳ י. ל. אורליאן ובהנהלתו התרחב והתבסס הסמינר, עד שנגזר עליו גזר־החיסול בבוא השואה.

מתחת כנפיו של הסמינריון קם הארגון של „בנות אגודת ישראל״ בקראקא, אשר ראשי עסקנותיה היו: חנה גרוס־

פלד, ד״ר בלה גרוס, יהודית בוימינגר, אסתר טייטלבוים, לאצא שצ׳רנסקי ועוד.

גם בשטח חינוך הבנים הצטיינה קראקא במוסדות החי־נוך המסודרים למופת. המוסד הגדול שבהם היה התלמוד־תורה שברחוב אסתר, אשר מספר תלמידיו הגיע עד 1500, ורמת לימודיו וכן סידוריו יפים היו. בשביל גומרי התלמוד־תורה נוסדה „ישיבת בית מאיר״, כמוסד משלים.

נוסף לזה התקיים מוסד חינוכי גדול מן הטיפוס של „יסודי התורה״, אשר שכר־הלימוד היה בו די גבוה, ולכן התרכזו בו בעיקר בני השכבות האמידות. בראש המוסד הזה עמד ר׳ בנימין זוסמאן, אחד המחנכים והבונים של רשת החינוך החרדי בפולין.

•

בקראקא התגוררו בשנים האחרונות אישים דגולים, גדולי התורה אשר היו קרובים לתנועת ה„אגודה״. אחד מנכבדי צאצאי הגזע מריז׳ין, הצדיק ר׳ משה׳ניו פרידמאן הי״ד, הרבי מבאיאן, קבע את מושבו בקראקא. כן הרבי מדז׳יאלושיץ, הצדיק ר׳ שם קלינברג הי״ד, אשר נהרג על קידוש השם ועל צורת מותו מתהלכות אגדות בין שרידיה המעטים של קהלת קראקא המפוארת.

נקודות התיישבות של חלוצי קראקא

א. בית יהושע

מאת

משה זינגר

הישוב „בית יהושע" שוכן בבקעת נחל פאליק באיזור המכונה היום השרון הצפוני המשתרע בין שפיים ונתניה. בשעת ייסוד בית יהושע לא היה בבקעה כל יישוב יהודי פרט לשפיים. חולות נודדים סתמו מוצא מימיו של נחל פאליק לים. התהוותה ביצה „ברכת רמדאן" בשטח של 4676 דונם. יתושי אנופלוס השורצים בה הפיצו קדחת בקוטר של 25 ק"מ. ממשלת המנדט ביזמה יהודית ובשיתוף כספי הסוכנות היהודית ומייסדי המושבה אבן יהודה, ייבשה את הביצה הממארת, נקתה את אפיק התעלה הרומית העתיקה, החפורה בין גבעות החול, בה הוזרמו מימי הנחל לים התיכון. האיזור בחלקו הגדול נשאר מכוסה שיחים גבוהים עבותים של קנה וסוף, בהם מצאו מחסה חיות ועופות נדירים בשאר חלקי הארץ. ואמנם האיזור שימש מקום של ציד מאורגן לבריטים רכובים על סוסים בלוויית כלבים מאומנים בימי המנדט ועם קום המדינה גם לציידים יהודים. ג'ונגל השיחים הסבוכים שימש בשעתו גם מחסה לשודדים ולגנבים ובסביבה הזאת פעל השודד המפורסם אבו ג'לדה (אבי הגנבים). האדמות היו ברובן הקדש מושלמי (ווקף) באפוטרופסיות המועצה המושלמית העליונה בראשותו של מופתי. אדמות הווקף השחורות והפוריות לא היו ניתנות לרכישה להתישבות יהודית.

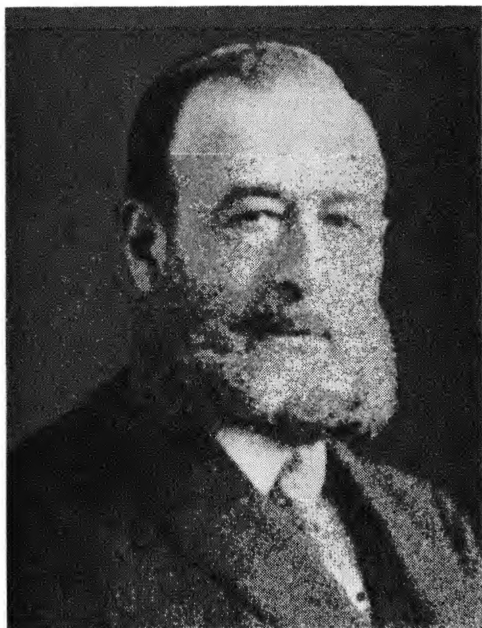
לרשות ההתישבות היהודית בימי המנדט בסביבה הזאת יכלו לעמוד רק קרקעות ערבים בבעלות פרטית שלא היו מן העדית — אדמות קלות ונזיזות — לא מחלילות. הקרן הקימת לישראל קנתה בכסף מלא את האדמות שניתן לרכוש ועליהן עלו חלוצי תנועת „עקיבא", מתישבי בית יהושע, אשר בכליון עיניים חיכו זה שנים לאפשרות של הקמת יישוב עצמאי (הכסף לקנית הקרקע נאסף על ידי מפעל מיוחד בגליציה המערבית). בבואם לא היתה עדיין האדמה המיועדת להם מרוכזת כולה בידי יהודים, בתרוה חלקות ערביות. זכורה יפה חלקה בשכנות המחנה ממש, שבבעלות שוטר ערבי, אשר היה מסרב למכרה מתוך חישוב לסחוט מחיר יקר תמורתה. בשידולו של חנון, בעל קרקעות ופרדסים עשיר בשכנותנו ובסביבות נתניה, עלה לרכוש את החלקה ולמזג את הקרקעות לשטח רצוף. אגב, בשל אהדתו ליהודים נרצח חנון ע"י שליחי המופתי.

לאנשי „עקיבא" שייסדו את „בית יהושע" היה כבר עבר חלוצי; חלק מהם היה בין ראשוני העליה המחודשת אחרי המאורעות תרפ"ט, שעלו בתחילת ינואר 1930 עם החלוצים הראשונים של קבוץ ציוני כללי ראשון בארץ. מאחוריהם שנים של כיבוש עבודה עברית במושבות השטופות בעבודה ערבית והידועות בתנאיהם הקשים אז — פתח־תקוה, באר־יעקב, עקרון, חדרה. לחלוצי „עקיבא" יצא שם של עובדים נאמנים וחרוצים שלא אל השכר בלבד עיניהם נשואות, אלא גם לעבודה לשמה, ולעבודה חקלאית דוקא. בשנות הפרוספריטי של עבודה בבנינים בשנות 1932—1935, ששכרה היה גבוה פי כמה מעבודה חקלאית, רוקנו פרדסי פתח־תקוה מפועלים עברים, ואף קבוצים במושבה זו שלחו ידיהם בבנייה, בטענה, שעליהם לצבור חסכונות להון עצמאי הדרוש להתנחלות עצמית. אנשי „עקיבא" לא הסכימו להפקיר את הפרדסים לעבודה ערבית, לא נטשו את העבודה המפרכת והבלתי משתלמת ולא דאגו ליום המחר כמו שלא דאגו לו בעזבם את בית אבא. ואמנם כשהגיעה שעת ההתיישבות לא היו באמתחתם כל חסכונות, הן היו תלויים בתקציביהם הזעומים של המוסדות המיישבים. והמוסדות לא ידעו להעריך את המחסור בהון עצמי בשל נאמנותם לעקרונות חלוציים, ראו בזה „שלומיאלות" ואפילו מנחם אוסישקין ז"ל גינה אותם בשל כך. חורשי אדמות בית יהושע הגיעו מעמק בית־שאן. עוד לפני קום היישובים העבריים שם, היו מן הראשונים, שעיבדו האדמות שנרכשו אז בעמל רב, כדי לקנות עליהן חזקה לעם העברי. זכורני שבסביבות טירת־צבי של היום מצאתי את יחזקאל שטרנליכט ז"ל, יליד קראקא, מפלח יחידי, בין בידואים, את שטחי בראשית, בטרקטור שנרכש בעזרתו הנדיבה של סיני אלכסנדרוביץ ז"ל.

בחורף 1937 השתקעה זמנית קבוצה ראשונה של מתיישבי בית־יהושע באבן־יהודה. בהתקרב הקציר תקעו המתיישבים הראשונים את אהליהם בנקודה הזמנית של היישוב החדש ביום י"ז בניסן תרצ"ח — ב־19 באפריל 1938, בעיצומה של תקופת המאורעות אשר פרצו ב־1936 ונמשכו עד פרוץ מלחמת העולם השניה. מטעמים בטחוניים הוצבו האהלים בתוך חפירות בעומק של מיטות. בשכבם לישון לא הפשיטו המתיישבים הראשונים את בגדיהם, רובה דרוך לצדם, בכיס אחד רימון ובכיס השני קופסת גפרורים עם נפצים. מספרם המועט בסביבה עויינת בתקופה ההיא חייבם להיות תמיד דרוכים ומוכנים להתקפת פתע אפשרית. מי שתייה הובאו בכדי חלב יום יום מאבן־יהודה, נטלו ידיהם עד קשרי אצבעות בלבד, ועיקר מאכלם שימורים למיניהם. כך חיו במשך חצי שנה. עם אתור המקום ליישוב קבע חוסל המחנה, נסתמו החפי־

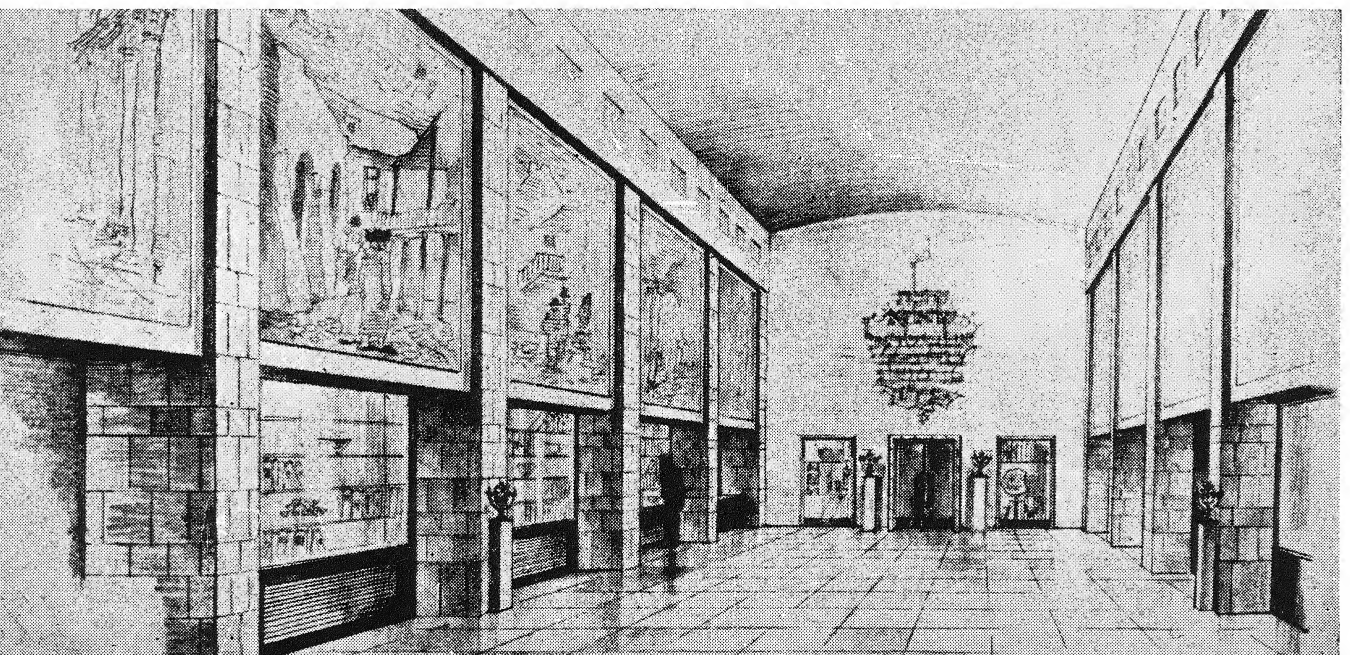
מרדכי גבירטיג

יצחק באומינגר, חבר הסנט הפולני

25 שנה לפועלי־ציון בקראקא

מצבת זכרון לקהילת קראקא בקיבוץ נוה־איתן

רות והיום 17 באוגוסט 1938 נקבע כיום עליה על הקרקע והתנחלות הקבוץ בית יהושע. התנאים הבטחוניים בת־קופה ההיא דרשו להקים ולבצר כל היאחזות יהודית במ־שך יום אחד, שתוכל להידוף מיד כל התקפה. מהירות הבזק של הקמת יישובי „חומה ומגדל" היתה כרוכה בתכ־נון מדוקדק ועזרה רבת ממדים בכוחות עבודה ושמירה. בלילה נעשו כל ההכנות במושבה השכנה אבן יהודה: גיי־סו מכוניות משא להסעת מגדל צופים, קירות הצריפים וכל החמרים הדרושים; רוכזו מתנדבים רבים להקמת בזק של יישוב מבוצר ביום אחד, עד הערב יש להספיק להקים את המגדל, את הצריפים, את חומת המגן ואת גדר התיל, ואת האהלים. העבודה מתנהלת בקדחתנות ובהתלהבות. מאחורי גדר תיל הוקמה חומת מגן שהקיפה את שטח המגורים מארבעה עברים, כל זרוע 25 מטר ארכה. דפנות חומת העץ ממולאות חצץ בעובי מספיק שלא יחדרו כדורי רובים עד לגובה של מטר אחד. רק במקום חניית הבהמות קיר מגן גבהו 2 מטר. באמצע השטח המבוצר בן 625 מטר מרובע מתנוסס מגדל צופים, שנים עשר מטר גבהו. יומם ולילה צופה משם צופה על משמרתו. בלילה זרקור המותקן על המגדל בולש את חשכת הסביבה. במרוצת הזמן הוקמו בניני דיור, מבנים משקיים. הקבוץ בית יהושע היה מבוסס מבחינה משקית על פלחה, רפת, לול, גן ירקות, כרם ומטע בננות, מכוורת ובתקופות מסויימות גם על עבודות חוץ, בפרדסי הסביבה, בכבישים, בעיבוד אדמות ק.ק.ל. בסביבה ובהקמת מחנות צבא באיזור אל־עריש בימי מלחמת העולם השניה. התקופה המפוארת של 20 השנים מיום ייסוד המקום על חליפותיה ותמורותיה נתנה את אותותיה על התפתחות היישוב. עם פרוץ מל־חמת העולם השנייה והפסקת המאורעות, פורקו המגדל והחומה. לקריאת מוסדות היישוב לגיוס מתנדבים לחטיבה יהודית בצבא הבריטי נענו גם מאנשי בית יהושע ששירתו בבריגדה היהודית ונדדו אתה לצפון אפריקה לאיטליה ולאירופה. עם החמרת המצב ערב פרישת השלטון הבריטי נחלצו שוב לשמירה בחפירות ובעמדות בגבולות האיזור מול כפר ערבי טירה ותול כרם. בכפר יעבץ נפל אז חניך הנוער הירושלמי משורות „עקיבא" בבית יהושע, יצחק גרד ז"ל (ביום י"ח תשרי תש"ט) בשעת שירותו. בירו־שלים נפל יחיאל שטיינר ז"ל מקראקא, משרידי השואה שהגיע לבית יהושע. היו גם מגוייסים בפלמ"ח ובשאר יחידות לוחמות, תקופה, תקופה וחותמה.

אולם לא רק תפקידי משק ובטחון לעיני העקיבאים בקבוץ בית־יהושע. הם שאפו לדפוסי חיים עבריים מקו־ריים, בהתאם ליסודותיה הרוחניים של התנועה, שכאן ניתן להגשימם, לחיות אותם, ימה עוד שבקיבוץ חי ופעל מי שהיה מראשי המבססים תורת חיים יהודית מקורית זאת, מנהיגה הרוחני של „עקיבא" יואל דרייבלאט, שנפ־טר בר"ח כסליו תש"ד. השתלמות מדעית מתמדת, חגים ומועדים ברוח המסורת. כל זה משך לבות רבים מאנשי הרוח בישוב לבקר תכופות ולהוקיר את בית יהושע, כגון ברל כצנלסון ז"ל, א. א. קבק ז"ל ויבל"א פרופ׳ ברגמן, פרופ׳ לייבוביץ ורבים אחרים מטובי אנשי־הרוח.

הפעולה החינוכית בקרב הנוער לא פסקה בבית יהושע. מדריכים קבועים שוגרו לסניפי התנועה החינוכית בתל־אביב ובירושלים, לנוער בי"ס חקלאי „עיינות", יצירתה של עדה מיימון שגילתה קירבה אוהדת לקבוץ בית יהושע והוקרה למדריכיו החינוכיים, למוסד החינוכי „אהבה" ב־קרית ביאליק. גם לתנועת הצופים נתבקשנו לשגר מד־ריכים.

מתוך הערכה חיובית לאוירה החינוכית והרעיונית ב־קבוץ בית יהושע בחרו בתי ספר תיכוניים להפנות אליו את תלמידיהם למחנות עבודה בחופש הקיץ. היו אצלנו תלמידי בית הספר הריאלי בחיפה והגימנסיה הרצליה מתל־אביב. בקבוץ בית יהושע התחנכו גם כמה מחזורים של צעירים וצעירות במסגרת „עלית הנוער". המדריכים והמורים היו כמובן מחברי בית יהושע, בין המחזורים קבוצות נוער מתנועת „עקיבא" בוינה, בבולגריה וביוגוס־לביה שהצליחו להגיע לארץ בראשית המלחמה וחלק מהם הצטרפו בהתבגרותם כחברי הקבוץ. היו גם קבוצות נוער יהודי מטורקיה ומרומניה. בית יהושע שימש גם מקום להכשרת קבוצות נוער שונות ממוסד „אהבה", מתנועת נוער „חשמונאים" הישראלית שממנה יצא מפקד העיר העתיקה של ירושלים בימי המצור עליה ערב מלחמת העצמאות, וקבוצות נוער מחניכי התנועה הארצישראלית של „עקיבא" שאחדים מהם נשארו עד היום בבית־יהושע.

מי היו נושאי הקבוץ בית יהושע. את הגרעין העיקרי היוו מייסדי תנועת „עקיבא" בקראקא ובגליציה, הלא הם: ד"ר יהודה אורנשטיין, הרוח החיה בו מבחינה ארגונית, כלכלית ופוליטית, יואל דרייבלאט ז"ל, המנהיג הרוחני ומו־רה הדרך ליהדות, יוסף רונדשטיין, מארגן נוער עקיבאי ביוגוסלביה, בבולגריה וביון, נציגה בקונגרסים הציונים, פנינה אורנשטיין (ביטר) בוגרת סמינר למורים בפולין, מארגנת תנועת „עקיבא" בוינה, בליטא ובפולין הקונגר־סאית, יהודה ניכטהויזר (נזר), ממארגני החלוץ הציוני הכללי בה והמו"ל של הוצאותיה הספרותיות, רינה מלר (נזר) מקראקא מטובי מחנכיה של התנועה, שרה רוזנבלום, מחנכת ושליחה לנוער בחו"ל; משה זינגר מראשי פעילי „עקיבא" בקראקא, יחזקאל שטרנליכט ז"ל מקראקא, מרא־שי מומחיו החקלאיים של הקבוץ, יצחק הולנדר מקראקא ממארגני עניני הבטחון בקבוץ, חניכי סניף „עקיבא" ב־קראקא: אהרון טראו, חיה זוננשיין, ישראל קינסטלר ומראשי „עקיבא" בסניפיה השונים בגליציה ובפולין ה־קונגרסאית וביניהם מנחם וירט מהסניף הגדול בפשמישל, יוסף ז׳לינקובסקי מירוסלאב. גינה רנד (מקוביץ) מנובי־טארג ועוד.

בית יהושע קשור באופן מיוחד בזכרונות לעיר קראקא, במנהיגיה היהודים ובראשי „עקיבא" שבה חיו ובה נפלו.

לזכרם של מנהיגים אלה ושל חברי „עקיבא" שניספו אם באסון בהרי טאטרי ואם מידי הנאצים, מועלים בכל ימי הזכרה ושדרה של עצי קזוארינות בגובה של 10—12 מטר נוטעה וכל עץ נקרא על שם אחד הקדושים הדגולים. כשתקלע לבית־יהושע באחד החגים ותסור לבית הכנסת תשמע אזכרת שמו של מי שהקיבוץ נקרא על שמו, ד"ר יהושע טהון, בשעת הזכרת נשמות, מיד לאחר אזכרתו של בנימין זאב הרצל.

מלחמת העולם השניה, השואה שבאה בעקבותיה הכ־ריתה את תנועת „עקיבא" באירופה מכוחות המלואים לקבוץ. על אף מאמציו המרובים של הקבוץ בארץ לא היה בכוחה של תנועת „עקיבא" הקטנה בארץ למלא את מקומה של התנועה בחו"ל. הנסיונות להשען על עלית הנוער ועל ארגון הכשרות אחרות, לא נתנו גם את פריים המקווה. במסיבות אלה באו אנשי בית יהושע בשנת 1949 למסקנה לפרק את המסגרת הקבוצית ולהפוך את הישוב למושב. במסגרת החדשה נתנה אפשרות לכל אחד להשאר נאמן לערכים היקרים ולאורח החיים המסורתי, למתן חי־נוך נאות לילדים, לשמור על הישוב בשלמותו שלא יאבד לגמרי את אופיו הרעיוני ולא יטמע במסגרת פוליטית זרה לרוחנו. בתיאום עם מוסדות מיישבים נקבעה פרצ־לציה של הקרקעות, הותווה תכנון למקום שנתארגן מחדש. המעבר למושב באמצעות שלב קצר של מושב שיתופי הוקל ע"י מדיניותם הזהירה של מכוניו הכלכליים של הקבוץ, אשר לא שיקעו את המשק בחובות רבים. אנשי הקבוץ שהיוו את המושב הקטינו את חלקות האדמה אשר ברשותם על מנת לקלוט עליה חדשה. נקלטו 35 משפחות חדשות. כיום בית יהושע הנהו מושב במסגרת ארגונית של „העובד הציוני" בלי כפיה ארגונית פוליטית על תו־שביו. בית יהושע משתרע על שטח כ־1300 דונם, בחלקם הגדול אדמות שלחין. המשק מעורב ואינטנסיבי מבוסס על גני ירקות, מספוא ורפת, לולים ומטעים, צעירים עדיין. אספקת המים על בארותיה וברכותיה מאורגנת באגודת המים הקואופרטיבית משותפת של בית יהושע, תל־יצחק, כפר נטר ובשטח נחל פאליק גם עם געש. בבית יהושע בית ספר בן 8 כיתות על שם וייצמן, המ־שותף גם לתל־יצחק, אודים וכפר־נטר. בבית־ספר כ־250 ילדים. הילדים ממשקי הסביבה מובאים לבי"ס בכלי רכב ממונע. גם גן ילדים נאה במקום. בניני הדיור הקבוציים הוכשרו לשכון אולפן קבוע עם פנימיה ל־100 עולים חד־שים עם מחזור לימודי של 4 חדשים. כל מתיישב גר בבית משפחתי על חלקתו, מוקף לרוב גינות נוי. במקום צרכניה עם סידורים משוכללים ומחסן אספקה. בשוק הכספי שם טוב לצרכניה. בית יהושע טובלת בעצים הר־בים שנטעו עוד אנשי הקבוץ ושבינתיים היו לחורשות אקליפטוסים, קזוארינות וארנים בנות אלפי עצים. כל מתיישב מוסיף עוד עצים על יד ביתו. בית יהושע הנה תחנת רכבת בקו ת"א — נתניה במרחק 5 דקות נסיעה מנתניה ו־17 דקות נסיעה מתל־אביב.

בבית יהושע 75 משפחות, כ־300 נפש. בניגוד למשקים אחרים לא תמצא בשדות המושב עובד בשבת ובמועד. גם חילול שבת בפרהסיה מסוג אחר כמעט שאיננו מצוי. בשבתות ובפרט במועדים ובימים נוראים מלא בית הכ־נסת מפה לפה אנשים, נשים נער וטף. משהו מנשמתו של יואל מרחף באויר המקום וגם מרוחו של ד"ר יהושע טהון שאת שמו נושא המקום, אפשר לומר במצפון שקט, לא לשוא.

בית יהושע הוא אחד הביטויים הנאים ליהדות קראקא שהכתה שורש במולדת.

ב. נוה־איתן

מאת

ז. זלנפרוינד־הורוביץ

ביום ב' בכסלו תרצ"ט (דצמבר 1938), עלה גרעין התישבותי של „עקיבא" על אדמת נוה־איתן בלבו של עמק בית־שאן.

אף כי העמק הוא המשכו הגיאוגראפי של בקעת הירדן, הוא הפכה מבחינה חקלאית. האקלים הוא אחד הקשים ביותר בארץ. בגלל תנאי הקרקע והמים הורדו מהר מעל הפרק תוכניות גידולי באננות ומטעים שונים.

העליה לנקודה היתה בימי „חומה ומגדל". שלשה אה־לים הוקמו בשטח מוקף חומת חצץ. רק דקל אחד הוריק בכל הסביבה. המבנים הראשונים חדר־אוכל, רפת עם פרה אדומה אחת ויחידה ואורווה עם שני סוסים...

ואכן קשים היו חבלי הקליטה. לרבים שימש נוה־איתן מקום מעבר בלבד, אך הגרעין לא נטש, ובמשך הזמן נוס־פו חברים מבני־הארץ.

נוה־איתן הוא כפר שיתופי.

ביום ב' בטבת תש"י (24.12.1949) נערך בנוה־איתן כינוס יוצאי גליציה המערבית ושלזיה לדון בהצעה להק־קמת מפעל זכרון לקדושי וגבורי קראקא וסביבתה.

המצבה הראשונה היתה חיה. כל באי־הכינוס נטעו איש איש שתיל ל„חורשת לוחמי גיטו קראקא". הוחלט על הקמת בית זכרון, שבו יונצחו שמות כל לוחמי הגיטו וכל יהודי קראקא וגליציה המערבית אשר הושמדו, יוקם בית גניזה לכל החומר הדוקומנטארי מתקופת היטלר וכל החומר ההיסטורי הקשור בעברה של יהדות קראקא וג־ליציה, וכן יוקם בית תרבות על שם לוחמי גיטו קראקא, שיעמוד לרשות הקבוצה.

יוזמי המפעל הם: קבוצת נוה־איתן, קבוצת פארטי־זאנים ממשתתפי המרד וועד ציבורי מבין מנהיגיה של יהדות גליציה המערבית.

ביום ה' באדר ב' תשי"א התקיים טכס הנחת אבן פנה לביתן הראשון מבניני המפעל.

והרי הדברים הכלולים במגילת היסוד:

„ביום ה' אדר ב' תשי"א, בשנה השלישית לתקומת המדינה, ירינו אבן יסוד למפעל זכרון ללוחמי גיטו קראקא בקבוצת נוה־איתן, אשר בעמק בית־שאן. יהיה מפעל זכרון זה מקום כנוס לבנים ובנות שנשארו לאחר חורבן קהילות ישראל בגולה והנושאים בלבו־תיהם בכאב ובצער את זכרון אבותיהם ואחיהם שנספו בשואה הגדולה.

במפעל הזכרון יחרתו לעד הקהילות הקדושות של קראקא וכל הקהילות במערב גליציה ושלזיה שנעקרו משרשן והמפעל יהיה מצבה חיה ונאמנה בישראל ה־חפשית ובתוך הקבוצה נוה־איתן, שמרבית בניה־בוניה הם יוצאי הקהילות האלה.

במפעל יתנוססו לכבוד ולתפארת שמותיהם של לו־חמי גיטו קראקא שחרפו את נפשם וקדשו את שם עמם בגבורה נפלאה ובמסירות נפש של קדושים וט־הורים, ויזכרו לעד העומדים בראש המורדים והם: אהרון (דולק) ליבסקינד, שמשון וגוסטה דרנגר, אב־רהם ליבוביץ', צבי באומינגר, גולה מורר, מלאכי אייזנשטיין, חנקה שפריצר.

אנחנו יורים את אבן היסוד למפעל זכרון מתוך כאב ויגון ומתוך תקוה ובטחון שמפעל זה, אשר את יסודו הנחנו היום, יוקם ויכון לעד".

באותה עצרת ניטעו גם שלשה עצים לזכר שלושה מגדולי המנהיגות הרוחנית של יהודי קראקא וגליציה: ד"ר יהושע טהון, ד"ר זאב ברקהלמר וד"ר חיים היל־פשטיין.

כלכלה, חברה ומוסדות

פני החברה והכלכלה היהודית בקראקא לפני החורבן

מאת

ד״ר צבי פרנס

א

אי אפשר לדון בפני החברה והכלכלה היהודית של יהודי קראקא במנותק מהסביבה בה חיו, כשם שאי אפשר לדון במבנה החברתי והכלכלי של קראקא עצמה במנותק מה־עורף, שהיא שימשה לו מרכז ומנהל. ועל כן נפתח בסקירה קצרה על עורף כלכלי זה של העיר, שהוא פחות או יותר זהה עם תחומי המחוז ובבואנו לדון במבנה החיים היהודיים, נעלה לעומתם את פני החברה הלא יהודית וכך ניטיב להבין את המיוחד שבחיי היהודים.

מחוז קראקא נחשב על האיזורים המפותחים יפה מבחינה כלכלית; 75% מאוכלוסייתו ישבו בכפר ורק רבע אחד בערים. הממוצע בפולין כולה היה 27,3% תושבי ערים. בתהליך האורבאניזציה פיגר אם כן מחוז קראקא מאחורי הממוצע, ואף על פי כן לא תפשה החקלאות, והרי זה עיקר עיסוקם של תושבי כפרים, אותו מקום שתפשה במחוזות אחרים בדרומה של פולין או באיזורי המזרח. אחוז האדמה המעובדת במחוז קראקא היה קטן מזה שבמחוזות הנ״ל והיבול הממוצע לגולגולת קטן היה מזה שבמחוזות חקלאיים אחרים. אולם המשקים החקלאיים במחוז קראקא גדולים היו מהממוצע בארץ כולה. בעוד שבפולין כולה היה המ־מוצע המעובד בידי פועלים חקלאיים 9,4%, היה האחוז במחוז קראקא 14,9. כאן שימשו המכרות וענפי תעשיה כבדה מקור תעסוקה חשוב לאוכלוסייה הכפרית.

מבחינת הפיתוח התעשייתי עולה מחוז זה על הממוצע הארצי. הוא צועד אחר מחוז שלזיה ומחוז המרכז, אך מקדים במרחק רב את כל המחוזות האחרים, ואין צריך לומר את המחוזות באיזורי המזרח. חלקו של מחוז קראקא במכרות הוא 9,1%, אולם בהפקת מלח למשל הוא תופש מקום בראש ב־64% מכלל ההפקה הארצית. מקום נכבד תופש המחוז בהפקת נפט. חלקו 1/6 מההפקה הארצית. כמו כן רב חלקו של המחוז בייצור המינראלי, 13,2% מהתפוקה הארצית. בייצור המלט מגיע המחוז ל־35% מהתוצרת הארצית. חלקו במחצבים הוא 1/5.

כמו כן חשוב מקומו של מחוז קראקא בענף הייצור הכימי. חלקו 10%. אולם רבה ביותר חשיבותו בזיקוק הנפט. למעלה מרבע התקופה בארץ כולה. אחוז גדול מאוד — 42,6% — הוא חלקו בייצור זבל מלאכותי. וכן ראוי לציון חלקו בתע־שית הנייר: 11,9% והעור: 16,2%, בתעשיית ההלבשה: 17,7% ובייצור ממוכן של נעליים האחוז הגדול: 45,1%. בענפים מסוימים של תעשיית המזון תופש מחוז זה מקום מכובד. כגון 17,1% בייצור מיצים, 11% שימורים. לא פחות מאלה חלקו בתעשיית הדפוס (פוליגרפיה). בשנת 1935 היה המחזור הכספי התעשייתי של מחוז קראקא 400.500.000 זלוטי שהוא בגדר הממוצע בפולין כולה.

גדול במקצת מן הממוצע הוא חלקו של מחוז קראקא במסחר, וחלקה של העיר לגבי הכפר בענף כלכלי זה גדול כאן יותר מאשר במקומות אחרים. באופן מיוחד בולט במ־חוז זה בניגוד לאחרים חלקם של בתי־עסק גדולים ובינוניים. המחזור הכספי שנקבע על ידי משרד האוצר המחוזי בסך 650.000.000 זלוטי הוא גבוה מהממוצע.

ועתה מלים מספר על האוכלוסיה היהודית במחוז. בשלהי 1931 היה מספרם 173,600 שהם 7,5% מהאוכלוסיה הכללית במחוז. והרי זה אחוז קטן יותר מאשר האחוז הממוצע של היהודים בפולין שהוא 9,8%. כמו כן גדול ובולט יותר כאן אחוז היהודים בסיקטור העירוני, הוא עולה על המקביל לו במקומות אחרים. בממוצע גרו 76,4% מכל יהודי פולין בע־רים. במחוז קראקא האחוז הוא 82,7.

ועתה, לאחר סקירה כללית זו על המצב במחוז נשים עינינו בעיר עצמה.

ב

דברים אחדים להתפתחותה הכמותית של העיר. תהליך האורבאניזציה בפולין בין השנים 1870 עד 1931 היה מהיר למדי. אם נציין את גודל האוכלוסיה העירונית בשנת 1870 כ־100, הרי שבשנת 1900 הגיעה ל־160, ב־1921 ל־236 ובשנת 1931 ל־315. משמע שבמשך 60 שנה גדלה האוכלו־סיה העירונית פי שלושה ומעלה. האוכלוסיה בארץ כולה גדלה באותו פרק זמן ב־90% בלבד. אולם הנהירה היהודית באותה תקופה מן הכפר אל העיר היתה מועטת יותר והכפר היה מקורו העיקרי של גידול הערים.

וזה תהליך גידולה של קראקא:

שנה	1860	1880	1900	1910	1921	1931	1939
האוכלוסיה	50,000	66,000	85,000	143,000	164,000	219,000	259,000
אינדכס הגידול	100	132	170	286	368	438	518

מכאן שבמשך 80 שנה גדלה אוכלוסיית קראקא פי חמש. כמובן בעיקר הודות לזרימת תושבים מהחוץ, אם על ידי צירופן של שכונות מסביב, אם על ידי הגירה מהכפרים ורק במידה קטנה מהרבוי הטבעי. לעומת זאת פחות בהרבה הוא אחוז גידולה של האוכלוסיה היהודית ורק בשנים בין 1921 עד 1931 עלה מספר היהודים מ־45,200 ל־56,800 כלומר למעלה מ־25% בעוד שבאותו פרק זמן גדלה האוכ־לוסיה הלא יהודית מ־138,000 ל־162,800 כלומר משהו

יותר מ־17%. אולם זאת היא באמת תופעה יוצאת דופן בתהליך הכללי בערים הגדולות בפולין, שכן בשאר המ־קומות לא היה גידול האוכלוסיה היהודית בערים גדול מזה של הלא־יהודים בעשור שנים זה.

ועתה נעבור להרכב המקצועי של היהודים והלא־יהודים בקראקא על סמך נתונים סטטיסטיים משנת 1931.

לוח 1: ההרכב המקצועי של אוכלוסית קראקא

מקצוע	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. חקלאות	2,000	0,90	0,0	0,0	2,000	1,23
2. תעשיה ומלאכה	67,100	30,63	17,800	31,50	49,300	30,27
3. מסחר וביטוח	45,500	20,78	26,400	45,73	19,100	11,27
4. העברה ותחבורה	16,500	7,53	2,900	06,74	13,600	8,34
5. חינוך ותרבות	8,500	3,88	1,500	2,65	7,000	4,29
6. שירותי־בית	13,200	6,03	0,500	0,88	12,700	7,78
7. מקצועות אחרים	66,500	30,25	7,400	13.10	59,100	36,37
בסך	219,300	100	56,500	100	162,800	100

בטרם נגש לעיון מפורט בלוח זה, כדאי לציין מה הם סוגי המשנה הכלולים במקצועות אלה. ענף התעשיה כולל: מכרות, יציקה, תעשיה כבדה וקלה, אספקת מים וחשמל וגז. למסחר שייכים: סחר הסחורות ממש, בתי השכרה, מלונאות, בתי הארחה, מסעדות, מחזור כספי פרטי, מוסדות ביטוח, תיווך. להעברה ותחבורה שייכים: דואר, טלפון, טלגרף, תחבורה בדרכי מים, תחבורה אוירית, חשמליות ואבטובוסים ויתר אמצעי התחבורה, פיקוח על דרכי התח־בורה היבשתית והמימית. על השכלה ותרבות נחשבים הע־נפים: בתי ספר, השתלמות והשכלה שמחוץ לבתי־הספר, עתונות, מו״לות, ספריות, במות שעשועים. בשונות נכללים: גננות, דיג, ציד, יערנות, מנהל ציבורי, שיפוט ופרקליטות, שרותי בטחון אזרחיים, כנסיות ועדות דתיות, ארגונים צבו־ריים, רפואה וסעד מונע, שרותי הגיינה ונקיון. כמו־כ כלולים בקבוצה זאת אנשים לא מעטים שאין קיומם מעבודה כלשהי, כגון בעלי גימלאות, נכים, בעלי־הון, אנשים החיים במוס־דות סגורים, בתי כלא וכמובן בני משפחותיהם התלויים בהם.

אם ננתח תמונה זאת של המבנה הכלכלי, נמצא שלשה ענפים גדולים המרכזים למעלה מ־80% של כל האוכלוסיה (המדובר כמובן במפרנסים ובמשפחות התלויות בהם, כלומר המספרים הם ברוטו). הקבוצה הגדולה ביותר היא זו התע־שייתית הכוללת 30,63% מכלל התושבים. כמעט שוה עמה הקבוצה המעורבת, שונות. הקבוצה השלישית היא של מסחר וביטוח. קבוצה בינונית היא זו של תחבורה ותעבורה המהווה 7,53% והשירותים הביתיים שאחוזם גדול באופן יחסי: 6,03%.

על קבוצות אחרות שאחוזם קטן נמנים בתי־ספר ומוסדות תרבות שהם 3,88% ובסוף חקלאות שאין לה אלא 0,9%. בהשוואה לערים גדולות אחרות, תיעושה של קראקא קטן יותר, ולעומת זאת גדולים יותר האחוזים במקצועות אחרים.

אם נשווה את המבנה הכלכלי של היהודים עם זה של הלא־יהודים, שהם אגב ב־98% פולנים, יתגלה לנו מיד ההבדל העצום בחלוקה המקצועית. בענף התעשיה שוים כמעט כוחות היהודים והלא־יהודים. לעומת זאת רב הפער בענפים אחרים. תכונה אופיינית לקראקא היא, שבכל הענפים היצ־רניים אחוז היהודים והלא־יהודים שוה והוא: 31,5%. בדרך כלל היחס בערים הגדולות (למעלה מ־100,000 תושבים), הוא 37,7% אצל היהודים, ו־48,2% אצל הלא־יהודים. תכונה אופיינית נוספת לקראקא היא התזוזה למקצועות הק־שורים בשירותים. בהשוואה לערים אחרות התזוזה אצל הלא־יהודים גדולה יותר מאשר אצל היהודים. 45,73% של יהודי קראקא עוסקים במסחר. במקום השני באה התעשיה ב־31,5%, במקום השלישי הקבוצה המעורבת, אחוזיה הם 13,70%. התחבורה שאחוז היהודים בה 6,74 הוא היחיד מבין הענפים הבינוניים. בענפים הקטנים משתתפים היהו־דים ב־2,65% בחינוך, וב־0,88% בשירותי־בית. חלקם של היהודים בתעסוקה החקלאית הוא כה קטן, שאף לא מצא מקום בסטטיסטיקה. בקרב הלא־יהודים מקום ראשון תו־פשת הקבוצה המעורבת: 36,37%. אחריה קבוצת התעשיה: 30,27%. בהשוואה לאלה קטן חלקם של הלא־יהודים במס־חר, אין הוא מגיע אלא ל־11,72%. על הקבוצות הבינוניות נמנים התחבורה (8,34%), שרותי־בית (7,38%). בקבוצות הקטנות: חינוך 4,29% וחקלאות 1,23%. לשם הערכה נכונה של משקל היהודים בכל אחד מהמקצועות הנ״ל נביא את הלוח הבא הקובע את אחוז היהודים בכל ענף.

לוח 2: חלקם של יהודים ולא־יהודים בכל ענף בנפרד

הענף המקצועי	יהודים %	לא־יהודים %
1. חקלאות	% 0,00	% 100,09
2. תעשיה ומלאכה	" 26,56	" 73,44
3. מסחר וביטוח	" 58,02	" 41,98
4. תעבורה ותחבורה	" 17,58	" 82,42
5. חינוך ותרבות	" 17,64	" 82,36
6. שירותי־בית	" 3,78	" 96,22
7. שונות	" 11,11	" 88,89
הממוצע	% 25,80	% 74,20

רק בשתי קבוצות מקצועיות חלקם של היהודים גדול יותר מאשר האחוז הכללי שלהם בקרב האוכלוסייה של קראקא. במסחר חלקם גדול באופן מכריע: 58% מהאנשים החיים על מסחר הם יהודים. 26,56% מאלה החיים על תע־שיה הם יהודים. כמעט שוים הם האחוזים בחינוך 17,64%, ובתחבורה 17,58%. אחוז היהודים בקבוצות שונות עדין ניכר: 11,11%, אולם זעום חלקם בשירותי־בית: 3,78%.

בהשוואה לערים גדולות אחרות חלש באופן יחסי מעמדם של היהודים כמעט בכל הענפים, ואין בדבר כדי להפליא לאור העובדה שבערים האחרות אחוז היהודים מגיע ל־30,6% מכלל התושבים, כלומר גבוה בהרבה מזה שבקראקא.

ג

כל המספרים הנ"ל שסיפרו על מספר האנשים המתפרנסים על כל אחד מהענפים המקצועיים, לא אמרו עדין ולא כלום על מעמדם החברתי של האנשים ההם בתוך קבוצתם הכלכלית. בדיונינו הבאים נקדיש את תשומת לבנו למעמדם החברתי של אנשי הקבוצות המקצועיות, כלומר מעמד העצמאיים ומעמד השכירים, הנפרדים שוב לעובדים עבודה גופנית ועובדים עבודה רוחנית.

תחלה נדון בהרכב החברתי במסגרת כל מקצוע לחוד ורק אחר כך נסיק מסקנות כוללות על מעמדם החברתי של היהודים בקראקא.

ונפתח ניתוח זה בתנאים ששררו בתעשיה ובמלאכה בקראקא.

לוח 3: ההרכב החברתי בתעשיה ומלאכה

השכבה החברתית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
עצמאים	18,300	27,78	10,500	58,99	7,800	15,82
עובדים עבודה גופנית	42,200	62,39	4,700	26,40	37,500	76,07
עובדים עבודה רוחנית	6,600	9,83	2,600	14,61	4,000	8,11
בסך	67,100	100	17,800	100	49,300	100

כמעט 3/4 מהחיים על תעשיה ומלאכה הם שכירים ורק משהו למעלה מרבע המועסקים בענפים אלה הם עצמאיים מבחינה כלכלית. אולם אם נתבונן בנפרד בחלקם של היהודים והלא־יהודים, נבחין תכף ומיד בהבדל הגדול שבמעמדם. אצל הלא־יהודים רק 1/6 הם עצמאיים ו־5/6 עובדים שכירים, בעוד אשר בקרב היהודים כ־60% הם עצמאיים ורק 40% שכירים. כמו כן גדול יותר חלקם של העובדים הרוחניים אצל היהודים מאשר אצל הלא־יהודים. משקל השכבות החברתיות יבלוט עוד יותר כאשר נתבונן במפורט באחוז היהודים והלא־יהודים בכל שכבה ושכבה.

לוח 3 א': חלקם של יהודים ולא יהודים בכל שכבה

השכבה החברתית	חלקם של יהודים	חלקם של לא־יהודים
עצמאים	57,38 %	42,62 %
עובדים גופניים	11,14 "	88,86 "
עובדים רוחניים	39,39 "	60,61 "
הממוצע	26,53 "	73,47 "

בקרב העצמאיים בתעשיה ובמלאכה מהווים היהודים רוב ניכר. פירושו של דבר, ששכבת היוזמים ולעתים קרובות גם המנהלים את התעשיה והמלאכה, מורכבת ברובה מיהודים. מסקנה נוספת ממצב זה היא, שהתעשיה מעניקה לאוכלוסיה היהודית בטחון ותנאי חיים נוחים יותר מאשר ללא־יהודים. נכבד מאוד מעמדם של העובדים הרוחניים היהודים בתעשיה. כ־40% מכלל העובדים הרוחניים הם יהודים. שתי תופעות אלו מעידות על מעמד ההנהגה שתופשים היהודים בתעשיה ובמלאכה בקראקא. אחוז היהודים בקרב העובדים עבודה גופנית אינו עולה על 11%.

בשנת 1938 נפדו בקראקא 3990 רשיונות למפעלים, מהם 577 למפעלי תעשיה גדולים ובינוניים ובתי מלאכה אחדים גדולים, 3413 רשיונות לתעשיה זעירה ומלאכה. כ־14,5% רשיונות הם אם כן למפעלים גדולים ובינוניים וכ־85% למלאכה. למעשה היו בתי־מלאכה רבים יותר, מכיון שאלה הקטנים ביותר היו פטורים מהוצאת רשיונות. אותה שנה היו בקראקא 5800 בתי מלאכה. קיימים היו 8 סוגי רשיונות. מסוג א—ה היו 167 מפעלים, ו—ז 410, ח — 3413. לפי האומדן היו בידי היהודים 45% מהמפעלים התעשייתיים הגדולים והבינוניים ו־63% מהקטנים ומבתי המלאכה. המחזור הכספי של כל המפעלים, שחובת הגשת דו"חים היתה מוטלת עליהם, הסתכם בשנת 1935 בסך 180 מיליון זלוטי בקירוב. וכפי המשוער היה חלקם של היהודים בו 100 מיליון.

ד

נתונים מדוייקים יותר מצויים בידינו על המסחר ועל כן נוכל לטפל בענף זה ביתר פירוט והרחבה. מה עוד שהוא הרי מהווה את חלק הארי של התעסוקה היהודית.

לוח 4: השכבות החברתיות במסחר בקראקא

השכבה החברתית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
עצמאים	23,200	50,99	18,800	70,08	4,700	24,61
עובדים גופניים	13,200	29,01	4,200	15,91	9,000	47,21
עובדים רוחניים	9,100	20,00	3,700	14,01	5,400	28,27
בסך	45,500	100	26,400	100	19,100	100

בענף המסחר בקראקא עולה בדרך כלל אחוז החיים עליו באופן עצמאי. שהם 51%. אולם אם נתבונן בנפרד במעמד החברתי של היהודים והלא־יהודים נבחין שוב בהבדלים בולטים. אצל היהודים 70% הם בקבוצת העצמאיים ורק 30% שכירים, אצל הלא־יהודים קרוב לרבע הם עצמאיים ולמעלה מ־3/4 שכירים.

אצל הלא־יהודים גדול פי שלש כוחם של העובדים הגופניים בכלל העובדים הלא־יהודים מאשר כוחם של עובדים יהודים אלה בכלל העובדים היהודים. מספר העובדים הרוחניים אצל הלא־יהודים גדול פי שניים מזה של היהודים. על משקלן של השכבות היהודיות במסגרת כל שכבה בנפרד מעיד הלוח הבא:

לוח 4 א': חלקם של השכבות החברתיות של יהודים ולא־יהודים באחוזים

השכבה החברתית	יהודים	לא־יהודים
עצמאים	79,74 %	20,26 %
עובדים גופניים	31,82 "	68,18 "
עובדים רוחניים	40,66 "	59,34 "
הממוצע	58,00 %	42,00 %

אחוז היהודים בשכבת המסחר העצמאי גדול כמעט פי ארבע מזה של הלא־יהודים, ובין העובדים בענף זה עבודה רוחנית גדול יותר אחוז היהודים, שהם 41% בעוד שבין העובדים עבודה גופנית אין הם מהווים אלא 32%.

אולם המסחר מוצא את ביטויו לא רק בכמות האנשים המועסקים בו, כי אם גם בצדדים איכותיים, בהיקפו של העסק, בממדי המחזור הכספי, בצורת הארגון, אם מסחר סיטוני הוא או שירותי, כלומר זה שבא במגע ישיר עם הצרכן. המסחר, ובמיוחד זה הקמעוני, שייך לסוג התעסקות, בו המגע עם ההמונים הנרחבים ככל האפשר הוא דבר שבהכרח ותנאי מוקדם להצלחה, אולם דוקא מגע זה יוצר בעיות רבות החורגות מגדר הענף הנדון ואף מגדר הכלכלה בכלל.

ה

מה היה מבנת בתי העסק ומה היה היקפם בקראקא? בשנת 1938 פדו בתי־מסחר סיטוניים וקמעוניים בקראקא 7029 רשיונות תעשייתיים למסחר, כלומר 1/5 מכלל הרשיונות במחוז קראקא, ומכיון שהעיר קראקא ריכזה לא יותר מ־10% של כל אוכלוסיית המחוז, מעיד מספר זה (1/5) על כך, שהפעולות המסחריות של קראקא חרגה הרחק מעבר לאספקת הצרכים של צרכני העיר בלבד והקרינה אף אל מעבר לתחומי מחוזה. הדגמה ראשונה לתפקידה האירגוני של קראקא בחיים הכלכליים של העיר והמחוז ולמעלה מזה, ניתנת בלוח הבא:

לוח 5: חלוקת בתי־העסק המסחריים לפי סוגי הרשיונות שנפדו בשנת 1938

סוג הרשיון	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
א—ב	1032	14,7	646	17,3	386	11,7
ג	2022	28,8	1173	31,3	849	25,8
ד—ה	3975	56,5	1921	51,4	2054	62,5
בסך	7029	100	3740	100	3289	100

הדבר הבולט בלוח זה היא עדיפותם המספרית של בתי־העסק מהסוגים ד—ה, כלומר של הסחר הקמעוני או השירותי, שהמחזור הכספי שלהם אינו עולה על 7000 זלוטי.

כמעט 29% הם בתי־עסק בינוניים, המגישים ברובם המכריע שרות ישיר לצרכנים, ובכל זאת פעולותיהם רבי־היקף יותר מהסוגים הנזכרים לעיל; מחזור הכספים השנתי שלהם הגיע ל־30 אלף. בתי־עסק מסוגים א—ב, סיטוניים הם אשר מחזורם השנתי הממוצע היה 240,000 בערך. אם נשווה את אופיים של בתי־העסק היהודים עם זה של הלא־יהודים נראה שאצל היהודים בתי־העסק הקטנים מהווים משהו למעלה ממחצית כל הפירמות המסחריות, בעוד שאצל הלא־יהודים הם מהווים כמעט 2/3. מכאן שאצל היהודים גדול יותר חלקם של הפירמות הגדולות והבינוניות מאשר אצל הלא־יהודים.

בהשוואה עם העורף של המחוז מתקבלת התמונה הבאה: מכל בתי־העסק הגדולים של המחוז כולו התרכזו בקראקא למעלה מהמחצית, ומאלה הגדולים ביותר, סוג א׳, היו בעיר 80%, מבין הבינוניים כמעט 30% והקטנים 14%.

על כל 1000 תושבים היו בתי־עסק מסוגים א—ב: 3 של יהודים 1,8 של לא־יהודים, יחד 4,8; בתי עסק מסוג ג׳: בידי יהודים 5,4 בידי לא יהודים 3,9, יחד 9,3; בתי עסק ד—ה: יהודים 8,8, לא־יהודים 9,3, יחד 18,1; כלומר מכלל הסוגים האלה היו ליהודים 17,2, וללא־יהודים 14,9 מכלל 32%. במחוז כולו היו על כל 1000 תושבים 16 בתי־עסק בערך.

בהזדמנות זו ראוי להעיר תשומת לב לנקודה אופיינית ביותר לגבי מצב היהודים: כל פירמה יהודית חייבת לפרנס חמש נפשות עצמאיות שכל אחת מהן תלויה בה משפחה שאינה בגדר מפרנסים, בעוד שאצל הלא־יהודים מספר זה אינו עולה על 1,4, כלומר שבית־עסק יהודי צריך לפרנס מספר נפשות גדול פי ארבע מאשר בית־עסק לא־יהודי. תופעה זו מתבארת על ידי שני גורמים: בתי־עסק יהודיים מעסיקים יותר בני משפחה מאשר לא־יהודים, אלא שהללו אינם מופיעים במרשמים סטטיסטיים כעובדים במסחר; הגורם השני הוא, שאצל היהודים בני משפחה נמצאים זמן ממושך יותר על חשבון המפרנס הראשי, כי הם מאריכים בלימודיהם ובהכנותיהם למקצועות חייהם, הנערות נישאות בגיל מאוחר יותר, ומשתהות יותר בבית ההורים, וכן רב יותר מספר הקשישים החיים על פרנסת בניהם, שהרי אורך החיים הממוצע של היהודים רב יותר מאשר אצל הלא־יהודים. סבה נוספת לתופעה זו של בית־עסק אחד המפרנס אצל יהודים יותר משפחות, נעוצה בעובדה של רבוי שותפויות אצל היהודים ביחוד בסוג בתי־העסק הגדולים.

את היחס בין בתי־עסק יהודיים ולא־יהודיים מבחינת גדלם מראה הלוח הבא:

לוח 5 א׳: חלקם של בתי־עסק יהודים ולא יהודים בכל סוג באחוזים

סוג הרשיון	בתי־עסק יהודיים		בתי־עסק לא־יהודיים	
א — ב	%	62,5	%	37,5
ג	״	58,0	״	42,0
ד — ה	״	48,1	״	51,9
הממוצע	%	54,9	%	45,1

גם בסך הכולל מהווים בתי־עסק יהודיים רוב בקראקא, הם 54,9% מכל הפירמות בעיר, אלא שבין הפירמות הגדולות האחוז שלהם הוא 62,5% ובבינוניים 58% בעוד שבקטנים הם במיעוט: משהו מעל 48%.

ו

ועתה נגש לבחינת המסחר בקראקא על פי ענפיו. הסטטיסטיקה הפולנית מחלקת את כל בתי־העסק לשלש קבוצות כוללות:

א. קבוצת רכישת הסחורות ועיקרה רכישת תבואות, פירות, בעלי־חיים, עורות בלתי־מעובדים, מוצרים שונים אחרים ופסולת.

ב. הפצת סחורות והן: חומרי גלם, מוצרי מזון ותעשיה. קבוצה גדולה זו כוללת עשרה ענפים.

ג. שירותים מסחריים, שבה הסחורה עצמה אינה ממלאת אלא תפקיד משני, בעוד שהעיקר הוא בשירות. על קבוצה זו נמנות עשר קבוצות משנה, גדולות אף הן.

הלוח הבא ילמדנו על חלקם של יהודים ולא־יהודים במסחר לפי החלוקה הנ״ל וכמו כן על מקומם של ענפים אלה בחייהם הכלכליים של היהודים והלא־יהודים.

לוח 6: חלוקה כללית לפי קבוצות מסחריות

הקבוצה המסחרית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
רכישת סחורות	403	5,7	303	81	100	3,0
הפצת סחורות	5616	80,4	2907	77,7	2709	82,2
שירותים מסחריים	1010	13,9	530	14,2	480	14,8
בסך	7029	100	3740	100	3989	100

הפצת סחורות היא כפי שמתגלה בלוח זה הקבוצה הגדולה, היא תופשת מקום גדול יותר בסחרם של הלא־יהודים מאשר בסחרם של היהודים, לעומת זאת גדול יותר אצל היהודים חלקה של קבוצת הרכישה. בשירותים המסחריים שוים בערך היהודים והלא־יהודים. בלוח הבא מתברר משקל הפירמות היהודיות בכל אחת משלש הקבוצות.

לוח 6 א׳: חלקם של יהודים ולא־יהודים בכל קבוצה ב־%

הקבוצה המסחרית	חלקם של יהודים	חלקם של לא־יהודים
רכישה	75,2 %	24,8 %
הפצת סחורות	51,8 ״	48,2 ״
שירותים מסחריים	52,5 ״	47,5 ״
הממוצע	53,2 %	46,8 %

בכל הענפים הרוב הוא של בתי־עסק יהודיים. אולם חלק מכריע להם ברכישה, כ־3/4, כל העסקים בידי היהודים. אולם העובדה האופינית, הבולטת ביותר היא בהפרש העצום בין הרוב של הממוצע ובין הרוב שנתגלה אצל היהודים בקבוצת העצמאיים, כלומר באותה קבוצה המורכבת בעצם מבעלים של אותם בתי־העסק, אך עובדה זאת אינה תמוהה עוד לאחר מה שהוסבר לעיל בדבר מספר גדול של נפשות עצמאיות המתפרנסות אצל היהודים מבית־עסק אחד.

ז

מה פני הענפים האלה מצד היקפם המסחרי, שהרי בחיי הכלכלה קובעת מדת הפעולות, קובע המחזור הכספי ולא מספר הפירמות שבכל ענף? נתבונן תחילה בפירמות הגדולות.

לוח 7: בתי־העסק הגדולים בשלש הקבוצות המסחריות

הקבוצה המסחרית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
רכישה	47	4,5	41	5,8	6	1,8
הפצה	805	78,0	540	77,2	265	80,1
שירותים מסחריים	180	17,5	120	17,0	60	18,1
בסך	1032	100	701	100	331	100

בקרב הפירמות הגדולות מהווה ענף הרכישה אחוז קטן: 4,5%, אולם בו עולה חלקו של הסקטור היהודי והוא 5,8% בעוד שאצל הלא־יהודים הוא מגיע רק ל־1,8%. בשירותים המסחריים האחוז אצל היהודים הוא 17,5% ואצל הלא־יהודים הוא גבוה מזה אם כי לא בהרבה. והוא הדין לגבי הפצת הסחורות. כוחם של היהודים בקרב בתי־העסק הגדולים מתברר בלוח הבא:

לוח 7 א׳: מקומם של יהודים ולא־יהודים בסוג בתי־העסק הגדולים באחוזים

הקבוצה המסחרית	חלקם של יהודים	חלקם של לא־יהודים
רכישה	87,1 %	12,9 %
הפצה	67,1 ״	32,9 ״
שירותים מסחריים	66,6 ״	33,4 ״
הממוצע	67,9 %	32,1 %

למעלה מ־2/3 של בתי־העסק הגדולים הם בידי יהודים, אולם בענף הרכישה חלקם של היהודים הוא מכריע ומגיע ל־81% מכל הפירמות הגדולות בתחום זה.

בקבוצות בתי־העסק הבינוניים היחסים הם כדלקמן:

לוח 8: בתי־עסק בינוניים במסחר בקראקא

הקבוצה המסחרית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
רכישה	80	3,9	65	5,7	15	1,7
הפצה	1602	79,3	880	77,5	722	81,4
שירותים מסחריים	340	16,8	190	16,8	150	16,9
בסך	2022	100	1135	100	887	100

אופיים של בתי־העסק בינוניים אינו שונה בהרבה מזה של הגדולים, ורק זאת שחלקם ברכישה קטן יותר מאשר בבתי־העסק הגדולים. בלוח הבא נראה את חלקם של היהודים בבתי־העסק הבינוניים.

לוח 8 א׳: מקומם של יהודים ולא־יהודים בסוג בתי־העסק הבינוניים

הקבוצה המסחרית	חלקם של יהודים	חלקם של לא־יהודים
רכישה	81,3 %	18,7 %
הפצה	54,9 ״	45,1 ״
שירותים מסחריים	55,9 ״	44,1 ״
הממוצע	56,2 %	43,8 %

גם בקרב בתי־העסק הבינוניים מהוים היהודים רוב, אף כי לא גדול כל כך כמו בגדולים. האחוז הוא 56 מכלל בתי־העסק הבינוניים, אך גם כאן עדיין עדיפות ליהודים בקבוצת הרכישה: למעלה מ־4/5 מכל עסקי הרכישה בידי יהודים.
וזה מראה הדברים בבתי־עסק קטנים:

לוח 9: בתי־עסק קטנים בשלש הקבוצות המסחריות

הקבוצה המסחרית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
רכישה	276	6,9	197	10,4	79	3,8
הפצה	3209	78,2	1487	78,2	1722	83,2
שירותים מסחריים	490	14,8	220	11,4	270	13,0
בסך	3975	100	1904	100	2071	100

הקו העיקרי המאפיין הוא שחלקם ברכישה גדול פי כמה מאשר אצל הגדולים והבינוניים. לעומת זאת קטן יותר חלקם בשירותים. קו זה בולט אצל היהודים עוד יותר מאשר אצל הלא־יהודים. אצל היהודים הרכישה מרוכזת ביד 10% מכלל בתי־העסק הקטנים, לא בהרבה גדול מזה אחוז השירותים המסחריים. וזה הלוח לגבי בתי־העסק הקטנים:

לוח 9 א': מקומם של יהודים ולא־יהודים בבתי־עסק קטנים באחוזים

הקבוצה המסחרית	חלקם של היהודים	חלקם של לא־יהודים
רכישה	71,4 %	28,6 %
הפצה	46,3 "	53,7 "
שירותים מסחריים	44,9 "	55,1 "
הממוצע	47,9 %	52,1 %

כאן — כאמור — היהודים כבר במיעוט: 47,9%, אף כי בקבוצת הרכישה הם שומרים גם כאן על רוב: 71,4%.

ח

הצעד הבא בדיון בסחר של קראקא נטפל בהרכב הקבוצה גדולה ביותר והיא הפצת הסחורות.

לוח 10: עשרת הענפים בקבוצת מכר הסחורות

הענף	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. חמרי גלם חקלאיים ומצרכים לחקלאים	112	2,0	61	2,1	51	1,9
2. מצרכי מזון	2374	42,3	863	29,5	1511	55,7
3. מצרכי הלבשה	1141	20,3	845	29,1	296	11,0
4. רהיטים יכלי־בית	174	3,1	117	4,0	57	2,1
5. מוצרים כימיים	315	5,6	159	5,5	156	5,8
6. נייר ומוצרי נייר	124	2,2	67	2,3	57	2,1
7. ספרים, כתבי־עת ויצירות אמנות	67	1,2	22	0,8	45	1,6
8. ברזל, מתכות ומוצריהם	292	5,2	200	7,0	92	3,4
9. חמרי בנין והסקה	343	6,1	203	7,0	140	5,2
10. שונות ובלתי מוגדרים	674	12,0	370	12,7	304	11,2
בסך	5616	100	2907	100	2709	100

בטרם נגש לעיון בלוח זה, כדאי לסקור את הענפים החשובים ביותר הכלולים בקבוצות הנ"ל. קבוצת חומרי הגלם החקלאיים כוללת סינדיקאטים ואגודות קואופרטיביות, חקלאיות־מסחריות, חנויות מצרכים חקלאיים, סחר תבואות וסחר בעלי־חיים. לקבוצת המזון שייכים הענפים הבאים: קמח, קטניות, אורז, החלפת התבואה לקמח, לחם, כל מיני מאפה, תוצרת חלב, משקאות אלכוהוליים ומוצרי טבק. להלבשה: אריגים, מלבושים פרוות, לבנים, מוצרי סריגה, גלנטריה, כובעים ומגבעות, נעליים, עורות ומוצרי עורות. לצרכי־הבית: ריהוט, כלים, זכוכית, מוצרי חרס. לקבוצת מוצרים כימיים: בתי מרקחת, מחסני רפואות, מוצרי סבון, צבעים, לאכ, מוצרי נפט. לקבוצת הספרים: ספריות, כתבי־עת. למתכת: אמצעי תחבורה, מכוניות, כלים ומכשירים, מוצרי שענות וצורפות, ומוצרי חשמל.

בהרכב הכללי של ממכר הסחורות בולטים שלשה ענפים גדולים: מזון, מלבוש וסחר מעורב. אולם בנתחנו את המספרים על חלוקת הסחר בין יהודים ולא־יהודים נמצא הבדלים גדולים במבנה. אצל היהודים סחר המזונות כמעט שוה לזה של ההלבשה, ורק במרחק רב מהם בא הסחר המעורב. עמדת ביניים תופשים ענף המתכת, מוצרי בניין ומוצרים כימיים, כל הענפים האחרים חלקם זעום. אצל הלא־יהודים צועד בראש באופן בולט ביותר ענף המזון, התופש 56% מכל הסחר שלהם ומשווים לו אופי חד־צדדי. ענף ההלבשה, שהוא כה חשוב אצל היהודים, אינו תופש כאן אלא מקום צנוע והוא קרוב יותר לקבוצה המעורבת. גם ענפים אחרים, בינוניים או קטנים רחוקים מהמקום שאותו הם תופשים אצל היהודים. תמונה ברורה על ההבדלים ההם שבין הסחר היהודי והלא־יהודי ניתנת בלוח הבא שבו נראה במפורט את המבנה של המסחר היהודי בכל ענף וענף.

לוח 10 א': חלקם של יהודים ולא־יהודים בענפים באחוזים

הענף	יהודים	לא־יהודים
1. חמרי גלם חקלאיים	54,5 %	45,5 %
2. מצרכי מזון	25,5 "	74,5 "
3. מצרכי הלבשה	74,0 "	26,0 "
4. רהיטים וכלי בית	67,3 "	32,7 "
5. מוצרים כימיים	50,5 "	49,5 "
6. נייר ומוצרי נייר	54,1 "	45,9 "
7. ספרים וכתבי־עת	32,8 "	67,2 "
8. ברזל ומתכת	68,5 "	31,5 "
9. חמרי בנין	59,2 "	40,8 "
10. שונות	54,9 "	45,1 "
הממוצע	51,7 %	48,3 %

בדרך כלל יש ליהודים רוב בפירמות למכירת סחורות, אך למעשה רוב זה הוא בשמונה ענפים, בעוד שבשנים אחרים, והם: מזון וספרים, הרוב הניכר הוא בידי לא־יהודים. בספרים 2/3 הם בידי לא־יהודים, במזון — 3/4. רוב גדול של בתי־עסק יהודים בשלשה ענפים: בהלבשה בו הם תופשים 3/4 מכלל בתי־העסק, ברהיטים ומתכות: למעלה מ־2/3. עדיפות זאת בסחרם של יהודי קראקא תבלוט עוד יותר לאור הלוח על בתי־העסק הגדולים והקטנים.

לוח 11: בתי־עסק גדולים, בינוניים וקטנים בקבוצת המכירה

הענף	בתי־עסק גדולים				בתי־עסק בינוניים				בתי־עסק קטנים			
	יהודים	%	לא־יהודים	%	יהודים	%	לא־יהודים	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. חמרי־גלם חקלאיים	30	5,6	9	3,4	24	2,7	15	2,1	7	0,4	27	1,5
2. מצרכי מזון	80	14,8	135	50,6	299	33,9	449	60,2	484	32,8	987	53,2
3. מצרכי הלבשה	197	36,5	62	23,8	274	31,1	91	12,6	374	25,1	155	9,0
4. רהיטים וכלי־בית	25	4,6	3	1,1	35	4,0	14	1,9	57	3,8	40	2,3
5. מוצרים כימיים	47	8,7	17	6,4	72	8,2	58	8,1	40	2,7	81	4,7
6. נייר ומוצרי נייר	12	2,2	5	1,9	15	1,8	11	1,5	40	2,7	41	2,4
7. ספרים וכתבי־עת	1	0,2	3	1,1	7	0,8	14	1,9	14	0,9	28	1,6
8. ברזל ומתכות	85	15,7	15	5,7	88	10,0	32	4,4	27	1,8	45	2,6
9. חומרי בנין	48	9,0	12	4,5	49	5,6	25	3,5	106	7,1	103	6,0
10. שונות	15	2,7	4	1,5	17	1,9	13	1,8	338	22,7	287	16,7
בסך	540	100	265	100	880	100	722	100	1487	100	1722	100

הקו האופייני לסחר הלא־יהודי הוא שמצרכי מזון מהווים את הרוב בכל סוגי הגודל של הפירמות, וזה משווה להם אופי חד־צדדי כל כך. במיוחד בולט הדבר במספר הפירמות הבינוניות, בהן האחוז העוסק במזון הוא 60%. בקבוצה זו של בתי־עסק בינוניים מגיעים עוד לכלל חשיבות רק מצרכי הלבשה ומוצרים כימיים, כל הענפים האחרים מיוצגים באחוזים קטנים ביותר. בסוג בתי־העסק הקטנים תופש מקום נכבד, שלא כמו בקבוצות האחרות, ענף השונות. אצל היהודים הוא מגיע ל־22,7%, אצל הלא־יהודים ל־16,7%. אצל היהודים בסוג הפירמות הגדולות הענף הגדול ביותר הוא זה של ההלבשה, בסוגים הבינוניים והקטנים מצרכי מזון. אצל היהודים אף ענף אינו מגיע ל־37%, עובדה המקנה לסחר היהודי שיווי משקל מסויים בין כל הענפים, מכל מקום רב יותר מאשר אצל הלא־יהודים. ביטוי ברור ביותר ליחס בין בתי־העסק היהודים והלא־יהודים ניתן בלוח הבא:

לוח 11 א׳: חלקם של יהודים ולא־יהודים בשלשת הסוגים בכל ענפי המכירה באחוזים

הענף	בתי־עסק גדולים				בתי־עסק בינוניים				בתי־עסק קטנים			
	יהודים		לא־יהודים		יהודים		לא־יהודים		יהודים		לא־יהודים	
1. חמרי־גלם חקלאיים	%	76,9	%	23,1	%	61,6	%	38,4	%	20,6	%	79,4
2. מצרכי מזון	״	37,2	״	62,8	״	40,0	״	60,0	״	34,0	״	66,0
3. מצרכי הלבשה	״	76,1	״	23,9	״	75,1	״	24,9	״	70,0	״	30,0
4. רהיטים וכלי־בית	״	89,3	״	10,7	״	71,5	״	28,5	״	58,8	״	41,2
5. מוצרים כימיים	״	73,5	״	26,5	״	53,4	״	44,6	״	33,1	״	66,9
7. ספרים וכתבי־עת	״	25,0	״	75,0	״	33,4	״	66,6	״	33,3	״	66,6
6. נייר ומוצרי נייר	״	70,0	״	30,0	״	57,7	״	42,3	״	49,4	״	50,6
8. ברזל ומתכות	״	85,0	״	15,0	״	73,3	״	26,7	״	37,5	״	62,5
9. חומרי בנין	״	80,0	״	20,0	״	66,2	״	33,8	״	50,7	״	49,3
10. שונות	״	78,9	״	21,1	״	56,7	״	43,3	״	54,1	״	45,9
הממוצע	%	67,1	%	32,9	%	54,8	%	45,2	%	46,5	%	53,5

הדבר האופייני ללשון מספרים זו הוא, שבה במדה שגבוה יותר הסוג של הענף, רב יותר חלקם של היהודים בו. בסוג בתי־העסק הגדולים חלקם של היהודים הוא בממוצע

2/3 מכלל הפירמות. מתוך 10 ענפים יש ליהודים רוב ניכר ב־8. רוב זה משתרע על 70% —89,3%. חלקם הגדול ביותר של היהודים הוא במסחר הרהיטים וכלי בית. האחוז 89,3%. חלקם הנמוך ביותר בספרים וכתבי־עת. האחוז: 25%.

בסוג הפירמות הבינוניות אחוז היהודים הוא בממוצע 59,8%. כאן היהודים נמצאים במיעוט בענף המזון והספ־רים, אף על פי שבסוג זה אחוזם גבוה מאשר בסוג הקודם. לעומת זאת באותם ענפים שהם רוב בו, אין הרוב כה ניכר כמו בסוג הגדולים. הוא משתרע בין 53,4% — 75,1%. החלק הרב ביותר בסוג הבינוני תופש אצל היהודים סחר ההלבשה: 75%. הנמוך ביותר הספרים: 37,4%.

בסוג הפירמות הקטנות נמצאים היהודים במיעוט, במ־מוצע 46,5%. רק בארבעה מתוך עשרה ענפים יש ליהודים בקבוצה זאת רוב. הוא משתרע בין 50,7% — 70%. האחוז הנמוך ביותר בקרב חומרי הגלם החקלאיים: 20,6%, הגבוה ביותר בהלבשה: 70%.

ט

עתה נסקור את המצב בקבוצה השלישית הגדולה, קבוצת השירותים המסחריים. היא מרכבת מ־12 ענפים.

לוח 12: שמונה ענפים של השירותים המסחריים

הענף	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. בתי הארחה והשכרת דירות	561	55,7	264	49,8	297	62,1
2. סחר כספים וביטוח	66	6,5	48	9,0	18	3,7
3. ספריות	80	7,9	32	6,0	48	10,0
4. משלוח והעברת משאיות, תחבורה	82	8,1	65	12,3	17	3,5
5. משרדים שונים	55	5,4	37	7,0	18	3,7
6. שעשועים	21	2,1	9	1,7	12	2,5
7. ריפוי והיגיינה	29	2,8	15	2,8	14	2,9
8. שו:ות ובלתי מוגדרים	116	11,5	60	11,3	56	11,6
בסך	1010	100	530	100	480	100

בקבוצה זאת הענפים הבולטים ביותר הם בתי הארחה והשכרת דירות. אצל היהודים ענפים אלה תופסים כמעט מחציתם של כל בתי העסק השירותיים, אצל הלא־יהודים 2/3. אצל היהודים עוד שלשה ענפים יש להם משקל, ענף ההעברה והתחבורה, ענף השונות וענף הכספים והביטוח. אצל הלא־יהודים מקום ניכר תופשים עוד רק ספריות, שו־נות וענפים בלתי מוגדרים. כל שאר הענפים חלקם זעום ביותר. ושוב עדים אנו לחד צדדיות מסויימת אצל הלא־יהודים גם בקבוצת השירותים המסחריים, חד־צדדיות שכבר הכרנוה בניתוחים דלעיל. זוהי תוצאה במישרין ממעמדם השליט של היהודים במסחר הפולני.

על מקומן של פירמות יהודיות בכל אחד הענפים האלה מעיד הלוח הבא:

לוח 12 א׳: חלקם של יהודים ולא־יהודים בכל ענף השירותים באחוזים

הענף	יהודים	לא־יהודים
1. בתי הארחה	47,1 %	52,9 %
2. מסחר כספים	72,7 "	27,3 "
3. ספריות	40,0 "	60,0 "
4. העברה ותחבורה	79,3 "	20,7 "
5. משרדים שונים	67,3 "	32,7 "
6. שעשועים	42,8 "	57,3 "
7. ריפוי והיגיינה	51,7 "	48,3 "
8. שונות ובלתי מוגדרים	51,7 "	48,3 "
הממוצע	52,5 %	47,5 %

מכיוון שבאופן כללי הרוב של השירותים המסחריים הוא בידי היהודים. מתוך שמונה ענפים ליהודים רוב בחמישה, רוב של 51,7% עד 79,3%. חלקם הגדול ביותר הוא בחב־רות תחבורה ב־79,3%, הנמוך ביותר בספריות ב־ 40%. בחלוקה לפי הסוגים, כלומר, גדולים, בינוניים וקטנים, תמונת ההרכב של בתי העסק הוא כדלקמן:

לוח 13: בתי־עסק גדולים, בינוניים וקטנים בשירותים המסחריים

הענף	בתי־עסק גדולים: יהודים	%	לא־יהודים	%	בתי־עסק בינוניים: יהודים	%	לא־יהודים	%	בתי־עסק קטנים: יהודים	%	לא־יהודים	%
1. בתי הארחה	62	52,6	36	59,3	111	58,3	111	64,1	91	41,1	150	55,5
2. סחר כספים	13	10,8	4	6,7	8	4,2	3	2,0	27	12,3	11	4,1
3. ספריות	1	0,8	1	1,7	2	1,1	2	1,3	29	13,2	45	16,7
4. העברה ותחבורה	22	18,3	5	8,2	30	15,8	8	5,3	13	5,9	4	1,5
5. משרדים שונים	16	13,3	7	11,7	12	6,3	5	3,3	9	4,1	6	2,2
6. שעשועים	2	1,4	2	3,7	2	1,1	3	2,0	5	2,3	6	2,2
7. ריפוי והיגיינה	2	1,4	2	3,7	4	2,1	5	3,3	9	4,1	7	2,6
8. שונות ובלתי מוגדרים	2	1,4	3	5,0	21	11,1	13	8,7	37	17,0	41	15,2
בסך	120	100	60	100	190	100	150	100	220	100	270	100

בכל הסוגים מהווים בתי הארחה אצל הלא־יהודים רוב והגדול ביותר בסוג הבינוני: 2/3. אצל היהודים ענף זה הוא הרוב בסוג הגדולים והבינוניים ומיעוט בקטנים. בסוג בתי־העסק הגדולים תופשים אצל היהודים מקום רב ענפי התחבורה ומשרדים שונים. אצל הלא־יהודים רק למשרדים מקום ניכר. בבתי־העסק הבינוניים בולטים אצל היהודים רק תחבורה ושונות, אצל הלא־יהודים אין בסוג זה שום ענף בולט פרט לבתי הארחה. בסוג בתי־העסק הקטנים ניכר אחוז של שונות ואחריו ענפי הספריות וסחר כספים. אצל הלא־יהודים מקום ניכר לשונות וספריות. מהלוח הבא אנו למדים על היחס ההדדי בין פירמות יהודיות ולא־יהודיות בשלשת הסוגים: הגדולים, הבינוניים והקטנים

המסקנה הכללית המתקבלת מלוחות השירותים המסחריים היא הכלל שחלקן של פירמות יהודיות גדל עם גידול היקפן של הפירמות. בפירמות הגדולות חלקם של היהודים הוא 2/3, בבינוניות קרוב ל־56%, בקטנות 44,12%.

לוח 13 א: חלקם של יהודים ולא־יהודים בשלשת הסוגים של השירותים המסחריים

	בתי־עסק גדולים		בתי־עסק בינוניים		בתי־עסק קטנים	
	יהודים	לא־יהודים	יהודים	לא־יהודים	יהודים	לא־יהודים
1. בתי הארחה	% 63,3	% 36,7	% 50,0	% 50,0	% 37,9	% 62,1
2. סחר כספים	″ 76,5	″ 23,5	″ 72,7	″ 27,3	″ 71,1	″ 28,9
3. ספריות	″ 50,0	″ 50,0	″ 50,0	″ 50,0	″ 39,2	″ 60,8
4. העברה ותחבורה	″ 81,5	″ 18,5	″ 78,9	″ 21,1	″ 76,5	″ 23,5
5. משרדים שונים	″ 69,6	″ 30,4	″ 70,0	″ 30,0	″ 60,0	″ 40,0
6. שעשועים	″ 50,0	″ 50,0	″ 40,0	″ 60,0	″ 45,5	″ 54,5
7. ריפוי והיגיינה	″ 50,0	″ 50,0	″ 44,5	″ 55,5	″ 56,2	″ 43,8
8. שונות ובלתי מוגדרים	″ 40,0	″ 60,0	″ 61,8	″ 38,2	″ 47,4	″ 52,6
הממוצע	% 66,7	% 33,3	% 55,9	% 44,1	% 44,9	% 55,1

בקרב בתי העסק הגדולים ליהודים רוב בארבעה ענפים, בשלושה מעמדם שוה לזה של הלא־יהודים, ורק בענף של הבלתי־מוגדרים הם במיעוט: 40%. האחוז הגדול ביותר ליהודים בתעבורה ותחבורה: 81,5%, והקטן ביותר בשונות: 40%.

בסוג בתי־העסק הבינוניים ליהודים רוב בארבעה ענפים, אף כי לא באחוזים גדולים כאלה כמו בסוג הגדולים. בשני ענפים: בתי הארחה וספריות שוים הם ללא־יהודים, בשנים: ריפוי ושעשועים, הם במיעוט. לאחוז הגבוה ביותר בסוג זה מגיעים היהודים בתחבורה: 78,9%, לנמוך ביותר בשעשועים: 40%.

גם בסוג בתי העסק הקטנים יש ליהודים רוב בארבעה ענפים ובארבעה הם במיעוט. לאחוז הגבוה ביותר הם מגיעים בתחבורה: 76,5%, לנמוך ביותר בבתי הארחה: 37,9%.

י

ועתה הגיע התור לעיין בהיקף המחזור הכספי של בתי־העסק היהודיים והלא־יהודיים. שהרי גובה המחזור הכספי קובע את משקלם הכלכלי של הפירמות לא פחות ממספרם וענף פעולתם. ועל כן נקדיש גם לצד הזה של המסחר היהודי תשומת־לב כראוי לו. ונפתח בקבוצה הקטנה מכולן: רכישה.

לוח 14: מחזורי הקניות של יהודים ולא־יהודים (באלפים)

סוג הפירמות	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
א — ב	9860,0	51,1	9020,0	56,9	840,0	35,3
ג	4650,0	25,4	3900,0	24,5	750,0	31,5
ד — ה	3745,0	20,5	2955,0	18,6	790,0	33,2
בסך	18,255,0	100	15,875,0	100	2,380,0	100

1

אצל הלא־יהודים המחזור הכספי מחולק באופן יחסי במדה שוה בין שלשת הסוגים של בתי־העסק. אצל היהודים המחזור גדול יותר בבתי־העסק הגדולים, ואחריהם בבינוניים ובסוף במחזור הכספי הנמוך ביותר בתי־העסק היהודיים הקטנים.

הלוח הבא מברר את חלקם של בתי־העסק היהודיים במחזור הכללי ובכל קבוצת סוגים בנפרד.

לוח 14 א': חלקם של יהודים ולא־יהודים במחזורים (ב־%)

הסוג	יהודים	לא־יהודים
א — ב	% 91,5	% 8,5
ג	″ 83,1	″ 16,1
ד — ה	″ 78,9	″ 21,1
הממוצע	% 87.0	% 13,0

87% מהמחזור הכספי של היהודים הם ברכישה. עם גודל היקפם של בתי־העסק גדול יותר בהם אחוז המחזור הכספי של היהודים. על כוחה של כל פירמה מעיד המחזור הממוצע שלה. הלוח הבא מלמדנו על כך:

לוח 14 ב׳: המחזור הכספי הממוצע לשלשת הסוגים בקבוצת הרכישה (באלפי זלוטי)

הסוג	בכלל	יהודים	לא־יהודים
א — ב	209,0	220,0	140,0
ג	58,1	60,0	50,0
ד — ה	13,6	15,5	10,0
הממוצע	453	52,3	23,8

הממוצע של מחזור הכספים היהודי גדול פי שניים מהממוצע הלא־יהודי. במדה שגבוה יותר סוגן של הפירמות גדול יותר הפער בין המחזור הממוצע של יהודים ושל לא־יהודים.

2

עתה נסקור את המחזור הכספי בקבוצה של הפצת הסחורות (ראה לוח 15).

מבנה המחזורים הכספיים שבוצעו אינו חופף את מבנה בתי־העסק שביצעו אותם. בין הפירמות היהודיות הגדולות המחזורים הגדולים ביותר הם בענף ההלבשה, והם מהווים כמעט 40% מכלל המחזור הכספי של הפירמות הגדולות. במקום השני בא ענף הברזל והמתכות ב־16,4%; אחריהם באים במחזורים ניכרים ענף המזון וענף חומרי הבנין. בין הפירמות הגדולות של הלא־יהודים תופש את המקום בראש ענף המזון שאחוזיו הם 40,6. אחריו בא ענף ההלבשה ב־27,8%, ליתר הענפים חלק קטן במחזורים.

בקרב הפירמות הבינוניות של היהודים שוב תופש מקום ראשון ענף ההלבשה ב־36,5%, ענף המזון עלה ל־25,3%. מקום ניכר עדיין לענף המתכת: 10,6%. ענפים אחרים מחזוריהם קטנים. אצל הלא־יהודים בסוג זה צועד בראש באופן בולט ביותר ענף המזון: 57,8%. מקום נכבד יש עוד רק לענף ההלבשה 14,2%. לענפים האחרים חשיבות ממדרגה שלישית בלבד.

לוח 15: המחזור הכספי ב־10 ענפים של המכירה (באלפים)

ענף	בתי־עסק גדולים				בתי־עסק בינוניים				בתי־עסק קטנים			
	יהודים	%	לא־יהודים	%	יהודים	%	לא־יהודים	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. חמרי גלם חקלאיים	8,400,0	5,6	1,768,5	3,2	1,440,0	5,4	840,0	4,4	60,2	0,5	216,0	20,0
2. מצרכי מזון	16,304,0	10,8	22,113,0	40,6	6,697,6	25,3	10,945,6	57,8	3,291,2	29,7	5,932,8	53,3
3. מצרכי הלבשה	60,124,4	34,8	15,202,4	27,8	9,771,8	35,6	2,702,7	14,2	2,767,6	24,9	837,0	7,5
4. רהיטים וכלי־בית	4,715,0	3,1	564,8	1,0	847,0	3,2	366,8	1,9	387,6	3,5	232,0	2,1
5. מוצרים כימיים	12,205,9	8,1	3,394,9	6,2	1,807,2	7,0	1,281,8	6,8	404,4	3,9	373,1	3,4
6. נייר ומוצרי נייר	4,329,6	2,9	1,654,0	3,0	486,0	2,6	323,4	1,7	340,0	3,0	307,5	2,8
7. ספרים וכתבי־עת	499,5	0,3	1,370,5	2,5	239,1	0,9	437,2	2,3	77,0	0,7	126,0	1,1
8. ברזל ומתכות	24,735,0	16,4	3,915,0	7,1	2,710,4	10,6	789,6	4,2	248,4	2,2	369,0	3,3
9. חומרי בנין	16,020,8	10,6	3,895,2	7,0	1,960,0	7,4	900,0	4,7	1,081,2	9,7	947,6	8,5
10. שונות	3,661,5	2,4	896,4	1,6	537,2	2,0	371,8	2,0	2,433,6	21,9	1,779,4	16,0
בסך	150,995,7		54,762,7		26,496,3		18,958,9		11,090,8		11,120,4	

בסוג השלישי של בתי־העסק הקטנים אצל היהודים עלה למקום ראשון ענף המזון ב־29,7%, אחריו ענף ההלבשה ב־24,9%, לא הרחק מהם הסעיף שונות: 21,9%. ענף חומרי הבנין מגיע ל־9,7% מהמחזורים בסוג זה. לשאר הענפים סכומים זעומים בלבד. אצל הלא־יהודים בסוג בתי־העסק הקטנים ממשיך לצעוד בראש ענף המזון באחוז גדול 53,3%, שונות ב־16%, שאר האחוזים מחולקים בין יתר הענפים ללא חשיבות.

על היחס ההדדי של מחזורי בתי־העסק הגדולים, הבינוניים והקטנים מעיד הלוח הבא:

לוח 15 א׳: המחזור הכספי אצל יהודים ולא־יהודים לפי סוגי העסקים

הסוג	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
א — ב	205,778,4	75,3	150,995,7	80,1	54,782,7	64,6
ג	45,455,2	16,6	26,496,3	14,0	18,958,9	22,3
ד — ה	22,211,2	8,1	11,090,8	5,9	11,120,0	13,1
בסך	273,444,8	100	188,582,8	100	84,862,0	100

מלוח זה מתברר שהמחזורים של בתי־העסק הסיטוניים גדולים פי ארבעה ממחזורי בתי־העסק הבינוניים והקטנים אשר שרתו בעיקר את צרכניה של קראקא עצמה; אצל הלא־יהודים המחזורים של בתי־העסק הגדולים גדולים פחות מכפליים ממחזורי בתי־העסק הבינוניים והקטנים. מכאן המסקנה הברורה שהפירמות הגדולות ובמיוחד של היהודים שיווקו בעיקר לעורף הכלכלי של המחוז ואף ממחוז למחוז, נוסף ליצוא שאף בו נטלו חלק. דבר זה מסתבר גם מהמספרים דלקמן: בעוד שמחזורי הפירמות הגדולות של העיר קראקא מהווים 69% מכלל מחזורי הפירמות הגדולות של המחוז כולו, אחוז המחזור הכספי של בתי־העסק הבינוניים של קראקא מהווים רק 25% מכלל מחזורי המחוז, ושל בתי העסק הקטנים רק 14% מכלל מחזורי בתי־העסק הקטנים של המחוז. אם נביא בחשבון את רמת החיים של תושבי העיר קראקא הגבוהה יותר מרמת חייהם הממוצעת של תושבי המחוז, נבין גם את גובה הסכומים הכספיים כמחזור לגולגולת של תושב קראקא, מה עוד שכידוע האוכלוסיה הכפרית מספקת בדרך כלל את צרכי עצמה ואינה נזקקת לשווקים העירוניים לרכישת מזונות כדרכם של תושבי הכרכים.

על יחס המחזורים של בתי־עסק יהודיים למחזורי בתי־עסק לא־יהודיים מעיד ביותר דיוק הלוח הבא המתעכב על כל ענף בנפרד.

לוח 15 ב׳: חלקם של יהודים ולא־יהודים במחזור הכספי בעשרת הענפים המסחריים

	בתי־עסק גדולים			בתי־עסק בינוניים			בתי־עסק קטנים		
הענף	מחזור באלפים	יהודים	לא־יהודים	מחזור	יהודים	לא־יהודים	מחזור	יהודים	לא־יהודים
1. חמרי־גלם חקלאיים	10,168,5	82,7%	17,3%	2,280,0	63,2%	36,8%	276,2	21,8%	78,2%
2. מצרכי מזון	38,417,0	44,5 ״	55,5 ״	17,643,2	38,0 ״	62,0 ״	9,224,0	35,7 ״	64,3 ״
3. מצרכי הלבשה	75,326,8	79,8 ״	20,2 ״	12,474,5	78,2 ״	21,8 ״	3,604,6	76,7 ״	23,3 ״
4. רהיטים, כלי־בית	5,279,8	89,3 ״	10,7 ״	1,213,8	69,8 ״	30,2 ״	519,6	55,4 ״	44,6 ״
5. מוצרים כימיים	15,600,8	78,3 ״	21,7 ״	3,089,0	58,5 ״	41,5 ״	777.1	52,0 ״	48,0 ״
6. נייר ומוצרי נייר	5,983,6	72,4 ״	27,6 ״	809,4	60,0 ״	40,0 ״	647,5	52,5 ״	47,5 ״
7. ספרים וכתבי־עת	1,878,0	21,2 ״	78,8 ״	676,3	35.4 ״	64,6 ״	203,0	38,0 ״	62,0 ״
8. ברזל ומתכות	28,650,0	86,4 ״	13,6 ״	3,500,0	77,5 ״	22,5 ״	617,4	40,3 ״	59,7 ״
9. חומרי בנין	19,916,0	80,4 ״	19,6 ״	2,860,0	68,6 ״	31,4 ״	2,028,8	53,3 ״	46,7 ״
10. שונות	4,557,9	80,3 ״	19,7 ״	909,0	59,1 ״	40,9 ״	4,213,0	57,7 ״	42,3 ״
בסך	205,778,4	63,8%	36,2%	45,455,2	58,3%	41,7%	22,211,2	49,9%	50,1%

בסוג בתי־העסק הגדולים מחזורי הפירמות היהודיות בכללותם מהווים 63,8% מכלל המחזורים, אולם רק בשמונה ענפים בתי־העסק היהודיים יש להם רוב ואמנם גם רוב מכריע, אולם בענף הספרים המחזורים היהודיים אינם אלא 21,2% ובענף המזון: 44,5%. לאחוז הגדול ביותר במחזורים הגיעו בתי־העסק היהודיים בענף הרהיטים וכלי־הבית: 89,3, לאחוז הנמוך ביותר בענף הספרים וכתבי־עת.

בסוג בתי־העסק הבינוניים הגיעו הפירמות היהודיות לאחוז הכולל 59,1 מכלל המחזורים של הסוג. בשמונה ענפים השיגו הפירמות היהודיות רוב במחזור הכספי, האחוז הגבוה ביותר בענף ההלבשה: 78,2%, הנמוך ביותר בספרים: 35,4%.

בסוג בתי־העסק הקטנים השוו כמעט מחזורי היהודים והלא־יהודים בששה ענפים השיגו גם כאן היהודים רוב. לאחוז הגבוה ביותר הגיעו היהודים בענף ההלבשה: 76,7, לנמוך ביותר בחומרי גלם חקלאיים: 21,8%.

עד כה עסקנו במחזורים הכוללים של הפירמות ובענפים השונים, וביער אדיר זה של סכומים נעלם אי־שם תפקידו האינדיבידואלי של בית־עסק. מעוות זה יתוקן לנו במדה מסויימת על ידי לוח המחזורים הממוצעים של כל בית־עסק נפרד (ראה לוח 15 ג׳ בראש העמוד הבא).

המחזור הכספי השנתי הממוצע של פירמה יהודית בקראקא הוא 64,800 זלוטי, והוא סכום גדול פי שנים ומעלה מהמחזור הכספי השנתי הממוצע של פירמה לא־יהודית, שהוא 31,300 זלוטי. אולם ממוצעים אלה שונים הם בענפים השונים. הממוצע הגבוה ביותר בבתי־עסק יהודיים הוא בענף חומרי גלם: 163,800, הנמוך ביותר בענף שונות, לא יותר מ־17,900. הפער הגדול ביותר בין המחזור הממוצע היהודי והלא־יהודי הוא בענף חומרי הגלם: 108,400. הפער הנמוך ביותר בענף המזון: 4,600. פרט לענף היחיד, זה של סחר הספרים וכתבי־עת, בכל יתר הענפים המחזור הממוצע אצל היהודים גדול מזה של הלא־יהודים.

לוח 15 ג׳: הממוצע שבמחזורים הכלליים לפי סוגי בתי־העסק

הענף	בתי־עסק יהודיים				בתי־עסק לא־יהודיים			
	בכלל	סוג א־ב	סוג ג	סוג ד־ה	בכלל	סוג א־ב	סוג ג	סוג ד־ה
1. חומרי־גלם חקלאיים	163,8	280,0	60,0	8,6	55,4	186,5	56,0	8,0
2. מצרכי מזון	30,4	203,6	22,4	6,8	25,8	161,2	24,4	6,4
3. מצרכי הלבשה	84,2	305,2	35,7	7,4	63,3	245,2	29,7	5,4
4. רהיטים וכלי־בית	50,9	188,4	24,2	6,8	20,4	189,3	26,2	5,8
5. מוצרים כימיים	90,6	259,6	25,1	10,1	32,4	200,0	22,1	4,6
6. נייר ומוצרי נייר	76,8	360,8	32,4	8,5	40,1	331,0	29,4	7,5
7. ספרים וכתבי־עת	37,1	499,5	34,1	5,5	43,0	446,0	31,2	4,7
8. ברזל, מתכות	138,4	292,9	30,5	9,2	42,5	261,0	24,6	8,2
9. חומרי בנין	93,9	333,7	40,0	10,2	41,0	324,6	36,0	9,2
10. שונות	17,9	244,1	31,6	7,2	8,7	224,1	28,6	6,2
הממוצע	64,8	279,6	30,1	7,4	31,3	206,7	36,7	6,4

בחלוקת הסוגים בולטים הקוים דלקמן: בסוג בתי־העסק הגדולים המחזור הממוצע של הפירמות היהודיות הוא 279,600, אצל הלא־יהודים 206,700, כלומר הפרש ב־73,000. הממוצע הגבוה ביותר במחזורים של בתי־העסק היהודיים הגדולים אנו מוצאים בענף הספרים וכתבי־עת: 499,500, הנמוך ביותר בריהוט וכלי־בית: 188,400. אצל הלא־יהודים הממוצע הגבוה ביותר גם כן בענף הספרים וכתבי־עת: 446,000, והנמוך ביותר בענף המזון: 161,200. הפער הגדול ביותר בין פירמות יהודיות ולא־יהודיות הוא בענף חומרי הגלם: 93,500, הקטן ביותר בענף הריהוט: 900. פרט לענף הריהוט וכלי־הבית יש לפירמות היהודיות בכל יתר הענפים ממוצע גבוה יותר במחזורים מאשר ללא־יהודים.

בסוג בתי־העסק הבינוניים הממוצע הגבוה ביותר במחזור הכספי הוא של הפירמות הלא־יהודיות, והוא 36,700. ממוצע זה אצל הפירמות היהודיות הוא 30,100; הפער הוא אם כן 6,400 זלוטי. הממוצע הגבוה ביותר לפירמות היהודיות הוא בענף חומרי הגלם בסך 60,000, הנמוך ביותר בענף המזון בסך 22,400. גם אצל לא־יהודים הממוצע הגבוה ביותר הוא בענף חומרי הגלם בסך 56,000, והנמוך ביותר בענף המוצרים הכימיים בסך 22,100. הפער הגדול ביותר בין פירמות יהודיות ולא־יהודיות הוא בענף המזון: 6,000 והקטן ביותר בענף המזון: 2000. רק בשני ענפים הממוצע הוא אצל היהודים נמוך יותר: ענף המזון וענף הריהוט.

בסוג בתי־העסק הקטנים יש לפירמות היהודיות בדרך כלל מחזור גבוה יותר, הממוצע 7,400, ואצל הלא־יהודים 6,400. המחזור הגבוה ביותר בבתי־עסק יהודיים בסוג זה הוא בענף חמרי הבנין בסך 10,200, הנמוך ביותר ענף הס־פרים וכתבי־עת בסך 5,500. בבתי־עסק הלא־יהודיים בסוג זה המחזורים הגבוהים ביותר הם בענף חומרי הבנין בסך 9,200, הנמוך ביותר במוצרים כימיים בסך 4,600. הפער הגדול ביותר בין פירמות יהודיות ולא־יהודיות הוא בענף המוצרים הכימיים: 5,500, והנמוך ביותר בענף המזון: 400 זלוטי. בכל הענפים המחזור הממוצע של המחזור השנתי של בתי־העסק היהודיים גבוה יותר משל הלא־יהודיים.

3

בלוח הבא נסתכל בגובה המחזורים הכספיים בקבוצת השירותים המסחריים.

לוח 16: המחזור הכספי בשמונת הענפים של השרותים המסחריים

הענף	בתי־עסק גדולים				בתי־עסק בינוניים				בתי־עסק קטנים			
	יהודים	%	לא־יהודים	%	יהודים	%	לא־יהודים	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. בתי הארחה	3,224,0	16,4	1,800,0	24,9	843,6	30,7	954,6	51,2	364,0	24,4	555,0	42,9
2. סחר כספים	5,786,3	29,5	1,618,8	22,3	126,4	4,6	41,4	2,2	489,0	32,7	158,4	12,4
3. ספריות ומשרדים	2,743,6	14,0	1,170,4	16,1	147,0	5,3	65,8	3,5	152,0	10,2	153,0	12,3
4. תעבורה ותחבורה	6,762,8	34,6	1,388,5	19,1	570,0	10,8	134,4	7,2	78,0	5,2	19,6	1,5
5. שעשועים	190,6	0,9	172,2	2,3	40,0	1,5	54,0	2,9	25,0	1,7	24,6	1,9
6. ריפוי והיגיינה	213,2	1,1	193,6	2,6	84,0	3,1	90,0	4,8	45,0	3,0	31,5	2,5
שונות ובלתי מוגדרים	677,4	3,5	922,8	12,7	932,4	34,0	523,9	28,2	340,4	22,8	340,3	26,5
בסך	19,598,1	100	7,266,3	100	2,743,4	100	1,864,1	100	1,493,4	100	1,282,4	100

מחזורי בתי־העסק היהודיים הגדולים גדולים פי כמה ממחזורי בתי־העסק האחרים ביחד. לארבעה ענפים סכומים נכבדים, לכל היתר זעומים בלבד. המחזור הגבוה ביותר לענף ההעברה והתחבורה ב־34,6%; כמו כן ניכר מקומם של מחזורי הסחר הכספי וחברות הביטוח: הענף החלש ביותר הוא זה של עסקי השעשועים באחוז 0,9. מחזורי בתי־העסק הלא־יהודיים מחולקים ביתר שויון בין חמשה ענפים גדולים ושניים קטנים. הענף החשוב ביותר הוא שוב בתי־הארחה ב־24,9%, הנמוך ביותר ענף השעשועים ב־2,3%.

בסוג הבינוני אפשר להבחין בשלשה ענפים גדולים של היהודים; את המקום הראשון תופש ענף השונות ב־34%, המקום האחרון בסוג זה לענף השעשועים ב־1,5%. בסוג זה מראים בתי־העסק הלא־יהודיים חד־צדדיות בולטת במחזוריהם הכספיים. במקום הראשון בתי הארחה ב־51,2%; במקום שני ענף שונות. ליתר הענפים מחזורים נמוכים. הענף הגבוה ביותר בבתי העסק הלא־יהודיים הוא כאמור ענף בתי הארחה (מסעדות בעיקר), הנמוך ביותר הסחר הכספי וביטות.

בסוג בתי־עסק קטנים של יהודים אנו מבחינים בארבעה ענפים נכבדים מבחינה זאת. במקום הראשון ענף הסחר הכספי: 32,7%, במקום האחרון מקרב שמונת הענפים הוא ענף השעשועים ב־1,7. בין בתי־עסק קטנים של הלא־יהודים הענף החשוב ביותר מבחינת המחזור הכספי הוא ענף בתי הארחה ב־42,9%, הפחות בגודל מחזוריו ענף התחבורה ב־1,5%.

על היחס ההדדי בין מחזורי הפירמות הגדולות, הבינוניות והקטנות אנו למדים מהלוח הבא:

לוח 16א׳: מחזורי השירותים המסחריים לפי הסוגים

הסוג	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
א — ב	26,864,4	78,4	19,598,1	82,2	7,266,3	69,7
ג	4,607,5	13,5	2,743,4	11,5	1,864,1	18,0
ד — ה	2,775,8	8,1	1,493,4	6,3	1,282,4	12,3
בסך	34,247,7	100	23,834,9	100	10,412,8	100

בשני הסקטורים בולט מקומם המכריע של בתי־העסק הגדולים, אולם בעוד אצל יהודים כוחם גדול פי ארבע מכוח שאר הקבוצות, אצל הלא־יהודים הוא עולה רק פי שנים ומשהו. על המחזורים הכספיים של פירמות יהודיות בכל אחד מהענפים ההם אנו למדים מהלוח הבא:

לוח 16 ב׳: מחזורי בתי־עסק יהודיים ולא־יהודיים בשמונת ענפי השירותים

הענף	בתי־עסק גדולים מחזור באלפים	יהודים	לא־יהודים	בתי־עסק בינוניים מחזור	יהודים	לא־יהודים	בתי־עסק קטנים מחזור	יהודים	לא־יהודים
1. בתי הארחה	5,024,0	64,2%	35,8%	1,798,2	47,1%	52,9%	919,0	40,0%	60,0%
2. סחר כספים וביטוח	7,405,1	78,2 〃	21,8 〃	167,8	75,4 〃	24,6 〃	647,4	75,6 〃	24,4 〃
3. ספריות ומשרדים	3,914,2	70,0 〃	30,0 〃	212,8	69,1 〃	30,9 〃	305,0	49,8 〃	50,2 〃
4. העברה ותחבורה	8,151,3	83,0 〃	17,0 〃	704,4	80,9 〃	19,1 〃	97,6	80,0 〃	20,0 〃
5. שעשועים	362,8	52,4 〃	47,6 〃	94,0	42,5 〃	57,5 〃	49,6	54,0 〃	46,0 〃
6. ריפוי והיגיינה	406,8	52,4 〃	47,6 〃	174,0	48,4 〃	51,6 〃	76,5	58,8 〃	41,2 〃
7. שונות ובלתי מוגדרים	1,600,2	42,3 〃	57,7 〃	1,465,3	63,6 〃	36,4 〃	680,7	50,0 〃	50,0 〃
בסך ובממוצע	26,864,4	72,9%	27,1%	4,607,5	59,6%	40,4%	2,775,8	53,2%	46,8%

בכל שלושת הסוגים יש לבתי־עסק היהודיים מחזורים גדולים יותר, במיוחד עולים הם על מחזורי הלא־יהודים בבתי העסק הגדולים. בסוג זה הם במיעוט רק בענף שונות, בכל הענפים האחרים הם ברוב, הרוב הגדול ביותר בענף ההעברה ותחבורה באחוז 83.

בבתי־עסק בינוניים המחזורים היהודיים הם במיעוט בשלשה ענפים וברוב בכל היתר, ברוב ניכר בענף התחבורה: 80,9%, החלק הקטן ביותר בענף השעשועים: 42,5%.

בסוג בתי־עסק קטנים היהודים הם במיעוט בשני ענפים. חלקם הגדול ביותר במחזור הכספי בענף התחבורה: 80%, הקטן ביותר בבתי הארחה: 40%.

ונסיים ניתוח זה של מחזור הכספים בקבוצת השירותים המסחריים בחשבון המחזור בבתי־עסק אינדיבידואלי (ראה לוח 16 ג׳ בעמוד הבא).

הממוצע הכללי של מחזור בית־עסק יהודי בקבוצת השירותים המסחריים הוא 44,900, למעלה מכפלים מהמחזור הממוצע של בית עסק לא־יהודי, שהוא 21,700 זלוטי. בכל הענפים פרט לאחד — ענף שירותי הריפוי — יש לבתי־העסק היהודיים מחזור כספי שנתי ממוצע גבוה יותר לכל בית־עסק. הממוצע הגבוה ביותר אצל היהודים הוא 133,300 בסחר הכספים וביטוח והנמוך ביותר בסך 16,800 בבתי הארחה. בבתי־עסק לא־יהודיים הממוצע הגבוה ביותר גם

הוא בסחר הכספים בסך 101,000 והנמוך ביותר בבתי הארחה בסך 11,100. הפער הגדול ביותר בין הממוצע שבמחזור הכספי היהודי והלא־יהודי הוא 32,300 (בסחר הכספים), והנמוך ביותר 500 (שירותי היגיינה).

לוח 16 ג׳: הממוצע של המחזורים לפי הסוגים

הענף	בתי־עסק יהודיים: בכלל	סוג א־ב	סוג ג	סוג ד־ה	בתי־עסק לא־יהודים: בכלל	סוג א־ב	סוג ג	סוג ד־ה
1. בתי הארחה	16,800	52,000	7,600	4,000	11,100	50,000	8,600	3,700
2. סחר כספים וביטוח	133,300	445,700	151,800	17,000	101,000	464,700	13,800	14,400
3. ספריות ומשרדים	44,100	161,400	10,500	4,000	21,000	146,300	9,400	3,000
4. העברה ותחבורה	114,000	307,400	19,500	6,000	90,700	227,300	16,800	4,900
5. שעשועים	25,100	95,300	20,000	5,000	20,900	86,100	18,000	4,100
6. ריפוי והיגיינה	22,800	106,600	21,000	5,000	23,200	96,800	18,000	4,500
7. שונות ובלתי מוגדרים	32,500	338,700	44,400	9,200	31,900	307,600	40,300	8,300
בסך ממוצע	44,900	163,300	14,400	6,800	21,700	120,200	12,400	4,800

הממוצע הכללי בקרב בתי־עסק יהודים גדולים הוא 163,300. הממוצע הגבוה ביותר בבתי־עסק יהודיים אנו מוצאים בסחר הכספים (445,700) והנמוך ביותר בבתי הארחה (52,000). בסוג בתי עסק גדולים של לא־יהודים המחזור הכללי הממוצע הוא 120,200. הממוצע הגבוה ביותר בסוג זה הוא 404,700 (סחר הכספים), הנמוך ביותר 50,000 (בתי הארחה). הפער הגדול ביותר בין המחזורים הממוצעים של יהודים ולא־יהודים בבתי־עסק גדולים הוא בתחבורה (80,100), הקטן ביותר בבתי הארחה (2000).

הממוצע הכללי היהודי בבתי־עסק בינוניים הוא 14,400. המחזור הממוצע הגבוה ביותר בסוג זה הוא בענף שונות (44,000), הנמוך ביותר בבתי הארחה (3,600). אצל הלא־יהודים הממוצע הכללי הוא 12,400. הממוצע הגבוה ביותר בסוג זה אנו מוצאים אצל הלא־יהודים בדיוק כמו אצל היהודים בענף שונות (40,300), הנמוך ביותר בבתי הארחה (8,600). הפער הגדול ביותר במחזורים הממוצעים בסוג זה הוא בענף שונות (4,100), הקטן ביותר בענף בתי הארחה (1000).

הממוצע של המחזורים הכספיים בבתי־עסק יהודיים קטנים הוא 6,800. הממוצע הגבוה ביותר הוא בענף סחר הכספים (17,000), הנמוך ביותר בבתי הארחה (4,000). בבתי־עסק קטנים לא־יהודיים הממוצע הכללי הוא 4,800. הממוצע הגבוה ביותר בסחר כספים (14,400), הנמוך ביותר בבתי הארחה (3,700). הפער הגדול ביותר בין יהודים ולא־יהודים הוא בסחר הכספים (2600), והקטן ביותר בבתי הארחה (300).

ובזאת אנו קרבים למסקנות הסופיות של ממצאנו בשדה הכלכלה.

לוח 17: המחזורים הכלליים של שלש הקבוצות המסחריות

יהודים

הקבוצה	הממוצע הכללי	סוגים א — ב: הסכום	הממוצע	%	סוג ג: הסכום	הממוצע	%	סוגים ד — ה: הסכום	הממוצע	%
רכישה	52,300	9,020,0	222,000	5,0	3,900,0	60,000	11,7	2,955,0	15,520	19,0
מכירה	64,800	150,995,7	279,600	84,1	26,496,	30,100	80,0	11,090,8	7,000	71,4
שירותים מסח׳	44,900	19,598,1	163,300	10,9	2,743,4	14,400	8,3	1,453,4	6,800	9,6
בסך	61,000	179,613,8	271,100	100	33,139,7	28,200	100	15,539,2	8,000	100

לא־יהודים

הקבוצה	הממוצע הכללי	סוגים א — ב: הסכום	הממוצע	%	סוג ג: הסכום	הממוצע	%	סוגים ד — ה: הסכום	הממוצע	%
רכישה	23,800	840,0	140,000	1,3	750,0	50,000	3,5	790,0	10,000	6,0
מכירה	24,300	54,782,7	206,700	87,1	18,958,9	36,700	87,9	11,120,4	6,400	84,3
שירותים מסח׳	21,700	7,266,3	120,200	11,6	1,864,1	2,400	8,6	1,282,4	4,800	9,7
בסך	29,700	628,890	162,900	100	21,573,0	25,400	100	13,192,8	6,400	100

המחזור הכספי של קראקא במסחר הסתכם ב־325,946,500 זלוטי, ומזה בחלקם של היהודים 70%.

הממוצע הכללי של המחזור הכספי על כל בית־עסק יהודי היה 61,000, על כל בית־עסק הלא־יהודי 29,700; הממוצע הגבוה ביותר נמצא בקבוצת מכירת הסחורות. במקום השני רכישתם, בסוף קבוצת השירותים המסחריים. בשלש הקבוצות של הפירמות המסחריות הממוצע של המחזור הכספי אצל היהודי גבוה יותר מהמקביל לו אצל הלא־יהודים.

יא

ההרכב החברתי מענף התעבורה (משאיות) והתחבורה הוא כדלקמן:

לוח 18: ההרכב החברתי של ענף התעבורה ותחבורה

השכבה החברתית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
עצמאים	1,500	9,98	1,200	41,40	300	2,21
עובדים גופניים	9,600	57,29	600	20,67	9000	66,17
עובדים רוחניים	5,400	32,73	1,100	37,93	4,300	31,62
בסך	16,500	100	2900	100	13,600	100

כבר במבט ראשון ברור שבענף זה קטן חלקם של העצמאים. אמנם בשכבה זו היהודים הם במיעוט, אך עדיין היא מהווה 41% מכלל המתפרנסים מענף זה, עדין היא הקבוצה היהודית הגדולה ביותר מבחינה מספרית; במקום השני עומדים העובדים הרוחניים ב־38%, לעומת זאת שכבת העובדים עבודה גופנית אינה מגיעה ל־21%. שונה בתכלית התמונה החברתית אצל הלא־יהודים: שכבת העצמאים הגיעה לא יותר מאשר ל־2,212. השכבה המכריעה היא זאת של עובדים עבודה גופנית, שהם 2/3 מכלל המועסקים הלא־יהודים בענף זה, שכבת העובדים הרוחניים נמוכה במקצת מ־32%.

הרכב זה קובע את התמונה הבאה בחלוקת היהודים בין השכבות החברתיות.

לוח 18 א׳: חלקם של יהודים ולא־יהודים בכל שכבה חברתית באחוזים

השכבה החברתית	יהודים	לא־יהודים
עצמאים	% 80,00	% 20,00
עובדים גופניים	% 6,25	% 93,75
עובדים רוחניים	% 20,37	% 79,63
הממוצע	% 17,52	% 82,48

היהודים מהווים 17.52% מכלל המועסקים בענף זה, כלומר פחות בהרבה מהאחוז הכללי שלהם באוכלוסית קראקא. אולם בשכבת העצמאיים הם 80%, למעלה מ־20% בקרב העובדים הרוחניים ורק 6,25% בקרב העובדים עבודה גופנית.

יב

ההרכב המקצועי בענף בתי־הספר והתרבות עולה מהלוח הבא:

לוח 19: ההרכב החברתי בענף חינוך ותרבות

השכבה החברתית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
עצמאים	1,300	15,29	600	40,00	700	10,00
עובדים גופניים	2,900	34,12	200	13,33	2,700	38,57
עובדים רוחניים	4,300	50,59	700	46,67	3,600	51,43
בסך	8,500	100,00	1,500	100,00	7,000	100,00

בענף זה השכבה החזקה ביותר הם העובדים הרוחניים. אצל היהודים האחוז שלהם מגיע ל־47, אצל הלא־יהודים הם רוב וחלקם 51,43%. העצמאים אצל היהודים בענף זה הם 40%, אצל לא־יהודים לא יותר מ־10%. עובדים עבודה גופנית אצל היהודים משהו מעל ל־13%, אצל הלא־יהודים למעלה מ־38,5%. הבדל זה בהרכב החברתי של שתי השכבות נותן את אותותיו בחלקם של היהודים בכל אחת מהשכבות החברתיות:

לוח 19 א׳: חלקם של יהודים ולא־יהודים בקבוצות חברתיות

הקבוצה	יהודים	לא־יהודים
עצמאים	% 46,15	53,85%
עובדים גופניים	" 6,89	" 93,11
עובדים רוחניים	" 16,28	" 83,72
הממוצע	% 17,78	% 82,22

החלק הקטן ביותר ליהודים הוא בשכבת העובדים עבודה גופנית, אינו עולה על 7%; למעלה מ־16% הוא חלקם של היהודים בקרב העובדים הרוחניים, בעוד שבקרב העצמאים האחוז הוא 46%.

יג

נתבונן בהרכב החברתי של ענף שונות:

לוח 20: ההרכב החברתי של ענף שונות

השכבה החברתית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
עצמאים	4,500	12,63	2,000	45,46	2,500	7,96
עובדים גופניים	16,500	46,03	500	11,36	16,000	51,59
עובדים רוחניים	14,800	41,34	1,900	43,18	12,900	40,45
בסך	35,800	100,00	4,400	100,00	31,400	100,00
החיים ללא עבודה מפרנסת	30,700	46,16	3,000	40,54	27,700	46,45
בסך	66.500		7,400		59,100	

גם כאן קורא בכל פה המספרים ההבדל בין המבנה החברתי היהודי והלא־יהודי. אצל היהודים השכבה החברתית הגדולה ביותר הם העצמאים באחוז 45,5, לא בהרבה קטן מזה אחוז העובדים הרוחניים: 43%, שכבת העובדים עבודה גופנית לעומת אלה לא יותר מ־11%. אצל הלא־יהודים העובדים עבודה גופנית הם הרוב בענף זה: 51,5%, העובדים הרוחניים כמעט 40,5%, וקטן ביותר אחוז העצמאים, קרוב ל־8%. ביחס לשכבות המפרנסים בשני הסקטורים גדולה שכבת החיים ללא התעסקות: למעלה מ־40%.

הלוח הבא המציין את חלקם של היהודים בשכבות הנ״ל מפיץ אור בהיר על מקומם הנכבד של היהודים בענף זה.

לוח 20 א׳: חלקים של יהודים ולא־יהודים בענף שונות ב־%

השכבה	יהודים		לא־יהודים	
עצמאים	%	44,45	%	55,55
עובדים גופניים	״	3,03	״	96,97
עובדים רוחניים	״	12,84	״	87,16
החיים בלי עבודה	״	9,77	״	90,23
הממוצע	%	11,12	%	88,88

רק בקבוצת העצמאים השיגו היהודים מקום נכבד, שבה הם כמעט 44,5% מכלל העצמאים בענף זה. בקרב העובדים הרוחניים הם קרוב ל־13% ובקרב העובדים עבודה גופנית לא יותר מ־3%. בין החיים ללא עבודה אחוז היהודים הוא 10% בלבד.

יד

לאחר ניתוח זה בכל ענף בנפרד אפשר לגשת לסקירה מסכמת של הענפים.

לוח 21: הרכב העצמאים בעיר קראקא

הקבוצה המקצועית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. חקלאות	1,400	2,79	0,0	0,0	1,400	8,04
2. תעשיה ומלאכה	18,300	36,45	10,500	32,01	7,800	44,96
3. מסחר וביטוח	23,200	46,22	18,500	56,40	4,700	27,01
4. תעבורה ותח׳	1,500	2,99	1,200	3,66	300	1,72
5. חינוך ותרבות	1,300	2,59	600	1,83	700	4,02
6. שונות	4,500	8,96	2,000	6,10	2,500	14,25
בסך	50,200	100,00	32,800	100,00	17,400	100,00

מהמספרים המאפיינים את השכבות החברתיות הפרשנו מספר רציני והוא 30,700 והם האנשים משכבת „החיים מבלי לעבוד״, שהזכרנו אותם בראשית דברינו בתיאור הכלכלי של המבנה הכלכלי. הפרשנו אותם מכיוון שהסטטיסטיקה הפולנית לא בחנה את השתייכותה החברתית של קבוצה זאת. אין ספק שחלק גדול משכבה זאת שייך לעצמאים, ועליהם כאמור נמנים יהודים באחוז גדול מאוד, אולם לא רצינו לערפל ניתוח זה בנתונים שאינם מבוססים אלא על אומדן בעלמא, ועל כן השארנו שכבה זאת מן הצד. העצמאים הם אותה שכבה חברתית המוכיחה בחיים הכלכליים את מיטב היוזמה ומירב ההשפעה, כי מלבד כוחם היוזם וכשרונותיהם הארגוניים מביאים עמם העצמאים גם אמצעים חומריים אשר משטר היוזמה הפרטית מבוסס עליהם, ובפולין זה היה הגורם הכלכלי המכריע. השכבה הכלכלית הגדולה ביותר בקראקא היתה המסחרית, אחריה באה התעשיתית, ואחריהם וקרובה להם שכבת „שונות״. חלקם הגדול של היהודים בשכבת העצמאים הוא כפי שהוכח בכל הניתוחים דלעיל היסוד הקובע את דמות חייהם הכלכליים והחברתיים של יהודי קראקא. בין דמותם הכלכלית של העצמאים היהודים והלא־יהודים ישנם אי־אלה הבדלים רציניים ויסודיים. אצל היהודים רק 32% מבין העצמאים יש להם קשר עם המקצועות הצמודים לייצור, אצל הלא־יהודים האחוז הוא 53. אצל היהודים אם כן למעלה מ־68% שקועים במסחר ובעיסוקים שרותיים אחרים. ואצל הלא־יהודים רק 47%. אצל היהודים העצמאים הפרנסה העיקרית הוא המסחר כי בו מרוכזים קרוב ל־56,5%, בעוד שבתעשיה ובמלאכה רק 1/3 מהעצמאים מוצא פרנסתו, למקצועות אחרים לא נותר כמובן כי אם אחוז זעום. אצל הלא־יהודים התעשיה נוטלת חלק בראש פרנסותיהם של העצמאים, קרוב ל־45%, החלק במסחר הוא ניכר: 27%, לאחר מכן קבוצת שונות וכמות בלתי מבוטלת תושבי פרברים החיים על חקלאות. ההרכב המקצועי של הלא־יהודים הוא אם כן בסיסי ומאוזן יותר מאשר של היהודים. הלוח הבא מעיד על מקומם של היהודים בשכבת העצמאים:

לוח 21 א׳: חלקם של יהודים ולא־יהודים בקבוצות המקצועיות של העצמאים באחוזים

הקבוצה המקצועית	יהודים		לא־יהודים	
1. חקלאות	%	0,00	%	100
2. תעשיה ומלאכה	״	47,00	״	53,00
3. מסחר	״	79,73	״	20,27
4. תעבורה ותחבורה	״	80,00	״	20,00
5. חינוך ותרבות	״	46,15	״	53,85
6. שונות	״	44,45	״	55,55
הממוצע	%	65,34	%	34,66

בקרב העצמאים מהוים היהודים כ־2/3 (65,34%), דבר הקובע ממש את בסיסה של יהדות קראקא והוא הגורם במדה רבה לאותה רחבות האופי והמזג החברתי שציינו את קראקא. בשתי שכבות, במסחר ובתחבורה, העצמאים היהודים היוו גורם מכריע בהיותם בהם שמונים אחוז, ופרט לחקלאות, בה לא מילאו כמעט שום תפקיד, היוו גם בענפים אחרים את החצי, כלומר למעלה מחלקם באוכלוסיה הכללית בעיר.

ולסיום ניתוחה של מציאות זאת, ברצוננו להעיר שבקרב העצמאים היהודים כ־3500 שייכים היו לאותו סוג אשר השתמש בעובדים שכירים, כלומר 16,7% מכלל העצמאים, בעוד אשר אצל הלא־יהודים שכבה זו מנתה 1600 איש, כלומר משהו מעל ל־9%. מספרים אלה יוכיחו את חשיבותם במסקנותינו הסופיות.

טו

הרכב העובדים עבודה גופנית היה כדלקמן:

לוח 22: הרכב העובדים הגופניים בקראקא

הקבוצה המקצועית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. חקלאות	500	0,51	0,0	0,0	500	0.57
2. תעשיה ומלאכה	42,200	42,93	4,700	43,93	37,500	42,93
3. מסחר וביטוח	13,200	13,47	4,200	39,25	9,000	10,29
4. תעבורה ותחב׳	9,600	9,80	600	5,61	9,000	10,29
5. חינוך ותרבות	2,900	2,98	200	1,87	2,700	3,08
6. שירותי־בית	13,200	13,47	500	4,67	12,700	14,53
7. שונות	16,500	16,84	500	4,67	16,000	18,31
בסך	98,100	100,00	10,700	100,00	87,400	100,00

אצל היהודים והלא־יהודים כאחת התעשיה כמובן תופשת מקום ראשון בין המקצועות. אצל היהודים אף במדה גדולה יותר מאשר אצל הלא־יהודים. במקום שני של התעסקות יהודים עומד המסחר ב־39%. ענפים אחרים תופשים רק מקום מועט אצל היהודים. אצל הלא־יהודים יש חשיבות לארבעה ענפים נוספים מלבד התעשיה, והחשוב בהם ענף „שונות", שהוא למעלה מ־18% ושירותי־בית שהוא 14,5%. ענפים גדולים אחרים חלקם כמו כן למעלה מ־10%. מכאן שהחלוקה המקצועית ממוזגת יותר אצל הלא־יהודים מאשר אצל היהודים. חלקם של היהודים בכל ענף מקצועי מצטייר מהלוח הבא:

לוח 22 א׳: חלקם של עובדים יהודים ולא־יהודים בכל קבוצה מקצועית באחוזים

הקבוצה המקצועית	יהודים		לא־יהודים	
1. חקלאות	%	0,00	%	100,00
2. תעשיה ומלאכה	״	11,12	״	88,88
3. מסחר	״	31,82	״	68,18
4. תעבורה ותחבורה	״	6,25	״	93,75
5. חינוך ותרבות	״	6,90	״	93,10
6. שירותי־בית	״	3,80	״	96,20
7. שונות	״	3,03	״	96,97
הממוצע	%	10,93	%	89,07

הפועלים היהודים מהווים כמעט 11% מכלל הפועלים הפיסיים של קראקא. רק במסחר תופשים היהודים מעמד חזק בקרב הפועלים המועסקים בענף זה; כאן הם 32%, למעלה מ־11% הם בתעשיה, בכל הענפים האחרים אין מקומם ניכר כמעט.

טז

הרכב העובדים הרוחניים:

לוח 23: הרכב העובדים הרוחניים בקראקא

הקבוצה המקצועית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. חקלאות	100	0,24	0,0	0,0	100	0,33
2. תעשיה ומלאכה	6,600	16,37	2,600	26,00	4,000	13,20
3. מסחר וביטוח	9,100	22,58	3,700	37,00	5,400	17,81
4. תעבורה ותחב׳	5,400	13,40	1,100	11,00	4,300	14,19
5. חינוך ותרבות	4,300	10,67	700	7,00	3,600	11,87
6. שונות	14,800	36,74	1,900	19,00	12,900	42,60
בסך	40,300	100,00	10,000	100,00	33,300	100,00

גם בהרכב העובדים הרוחניים מתגלה הבדל רב בין היהודים והלא־יהודים. אצל היהודים האחוז הגדול ביותר הוא במסחר (37%), במקום השני כמקור פרנסה לעובדים רוחניים באה התעשיה ב־26%. אופייני הוא חלקם הגדול בקבוצת „שונות". אצל הלא־יהודים את המקום הראשון תופשת קבוצת „שונות" בהעסקת 42% של העובדים הרוחניים, אף כי גם כאן מקום נכבד למסחר ב־18% בו.

מעניין הדבר שבשכבה זאת יש קשר הדוק יותר ליהודים עם המקצועות ועם העבודה היצרנית במישרין מאשר ללא־יהודים.

הלוח הבא יבליט את מעמדם של העובדים הרוחניים היהודים והלא־יהודים בכל ענף בנפרד:

לוח 23 א׳: חלקם של יהודים ולא־יהודים בכל קבוצה מקצועית באחוזים

הקבוצה המקצועית	יהודים		לא־יהודים	
1. חקלאות	%	0,00	%	100,00
2. תעשיה ומלאכה	״	39,40	״	60,60
3. מסחר וביטוח	״	40,66	״	59,34
4. תעבורה ותחבורה	״	20,37	״	79,63
5. חינוך ותרבות	״	16,28	״	83,72
6. שונות	״	12,82	״	87,18
הממוצע	%	24,81	%	75,19

בכלל העובדים הרוחניים מהווים היהודים כמעט 25%. אולם הקבוצה גדולה ביותר — כמעט 41% — הם העובדים הרוחניים היהודים המועסקים במסחר ובביטוח. גם בתעשיה ובמלאכה אחוז שלהם מגיע ל־40. לעומת זאת בכל הענפים האחרים רחוק חלקם מחלק היהודים בכלל האוכלוסיה בעיר.

יז

ונסיים את דיוננו ביחסים החברתיים בלוח המראה את מכלול הרכבם של השכבות:

לוח 24: היחס ההדדי של השכבות החברתיות

השכבה החברתית	יהודים המספר	%	לא־יהודים המספר	%
עצמאים	32,800	61,31	17,400	12,87
עובדים גופניים	10,700	20,00	87,700	64,71
עובדים רוחניים	10,000	18,69	30,000	22,42
בסך	53,500	100,00	135,100	100,00

המבנה החברתי אצל היהודים שונה מן היסוד מהמבנה החברתי של הלא־יהודים. אצל היהודים שכבת העצמאים נמצאת ברוב ניכר ביחס לשכבת התלויים. אצל הלא־יהודים שכבת העצמאים היא קטנה פחות מ־13%. מעמדם של העצמאים בסקטור היהודי חזק פי ארבע מזה של העצ־מאים בסקטור הלא־יהודי. קביעה זאת לא בלבד על מעמד כלכלי חזק יותר של היהודים היא באה ללמד (ואל נשכח גם את האחוז הגדול יותר של העובדים הרוחניים בקרב השכירים אצל היהודים) כי אם גם — כפי שעוד נוכיח להלן — מצביעה על מצב בטחון ושלוה חברתית נוח יותר מאשר אצל הלא־יהודים.

לוח 24 א׳: המאבק החברתי בקרב יהודים ולא־יהודים

הקבוצה החברתית	בכלל	%	יהודים	%	לא־יהודים	%
1. בלתי־תלויים מבחינה כלכלית	50,200	26,62	32,800	61,31	17,400	12,87
2. בלתי תלויים מעבידים	5,100	2,70	3,500	6,54	1,600	1,18
3. תלויים מבחינה כלכלית	138,400	73,38	20,700	38,69	117,700	87,13
4. נתונים במאבק חברתי	143,500	76,08	24,200	45,23	119,300	88,31
5. עומדים מעבר לתחומי מאבק חברתי	45,100	23,92	29,300	54,77	15,800	11,69

היחסים החברתיים בקראקא הם בדרך כלל בלתי נוחים, מכיוון ש־3/4 של אוכלסייתה נתונים במצב של מאבק חברתי ומתח מתמיד ורק כ־24% שרויים מעבר לזה. אולם דוקא בחלק הזה השרוי מחוץ לתחומי המאבק חלקם של היהודים גדול למעלה מחלקם בכלל האוכלוסיה.

אצל היהודים היחסים החברתיים בריאים יותר מאשר בסיקטור הלא־יהודי. כמעט 55% מהיהודים נמצאים במצב כלכלי של בלתי־תלויים ומרויחים למחייתם מבלי להזדקק לעבודת שכירים, מכיוון שעובדים הם במפעלים שלהם בעצ־מם או לכל היותר בעזרתם של בני משפחותיהם, כלומר באווירה של שקט חברתי. כ־45% של היהודים הם במעמד כלכלי של תלות, או בחלקם עצמאים אך מעבידים, ומשום כך גם הם בתחומי המאבקים החברתיים.

גרוע פי כמה הוא המצב באוכלוסיה הלא־יהודית. כאן רק משהו מעל ל־11,5% הם מחוץ לתחומי המאבקים הכל־כליים, והרוב המכריע, קרוב ל־90% שרוי באופן מתמיד במתח המאבקים ההם. מצב זה בולט במיוחד לאור הלוח הבא הקובע את חלקם של היהודים בשכבות החברתיות מבחינה זאת של המאבקים החברתיים:

לוח 24 ב׳: חלקם של יהודים ולא־יהודים בשכבות החברתיות באחוזים

השכבה החברתית		יהודים		לא־יהודים
1. בלתי תלויים מבחינה כלכלית	%	65,30	%	34,70
2. בלתי־תלויים מעבידים	״	68,63	״	31,37
3. תלויים מבחינה כלכלית	״	14,95	״	85,05
4. נתונים במאבק חברתי	״	16,88	״	83,12
5. עומדים מעבר לתחומי המאבק החברתי	״	64,97	״	35,03
הממוצע	%	28,37	%	71,63

מכאן שהיהודים היוו כ־2/3 מהבלתי־תלויים מבחינה כל־כלית ורק 1/6 החיים בתלות כלכלית, 1/6 שרויים בתוככי המאבק החברתי ו־2/3 העומדים כמעט מעבר לתחום המתח. אולם הצד השלילי במצב זה הוא העובדה שהיהודים מהוים למעלה מ־2/3 הבלתי־תלויים המשתמשים בעבודה שכירה, כלומר שנגדם הופנתה מרירותם של העובדים ולחצם הכל־כלי. ואף על פי ששכבה זו של מעבידים יהודים לא היוותה אלא חלק זעום — 1% מכלל האוכלוסיה היהודית, הופנה הזעם לא רק כלפם, כי אם כלפי כלל היהודים.

ולסיום, דברים אחדים על הצד השני של המטבע החב־רתית, הצד הפלילי.

בשנת 1937 נידונו בקראקא 2676 אנשים על פשעים ועבירות בעיר. מבין הנידונים היו 364 יהודים, כלומר 13% בערך, כמעט החצי מאחוז היהודים בעיר. יחס זה יבלוט עוד יותר אם נציין את מספר הפושעים על כל 10.000 תושבים. אצל היהודים נמצא 64, אצל הלא־יהודים 142, כלומר פי שנים ומעלה.

התוצאות המפורטות אשר אספנו אותן כדי לצייר בעזרתן את פני היהדות של קראקא מבחינה כלכלית וחברתית, נית־נות לסיכום במשפטים הבאים:

מעמדם הכלכלי של יהודי קראקא היה חזק יותר מאשר חלקם הכמותי בכלל האוכלוסיה. בתעשיה, במסחר, בתע־בורה ותחבורה הם הגורמים המכריעים ביוזמה והנהלתם של ענפים חשובים אלה, המעניקים אפשרויות רבות וקוב־עים את גורלה ואופיה של העיר. תעשיתה של קראקא ועוד יותר מסחרה, פעלו לא רק לאספקת צרכי העיר, כי אם גם שימשו בסיס וגורם מכריע לגבי העורף הכלכלי של העיר, לגבי המחוז כולו ותפשו מקום נכבד בכלכלה הארצית כולה.

מבחינה חברתית היה המבנה של יהודי קראקא בריא, ברוב רובו עמד מעבר לתחומי המאבקים הסוציאליים ומל־חמת המעמדות, והיוו עמוד התווך של אותן השכבות שהיו מעוניינות בשקט חברתי ובהתפתחות כלכלית וחברתית שלוה.

התאחדות הסוחרים היהודים בקראקא

מאת

יעקב שטרנברג

כשמדובר במבנה הכלכלי של יהדות פולין, בדרך הטבע, המחשבה פונה לעבר המסחר, שכן ענף כלכלי זה היה ברובו המכריע בידי יהודים והיווה שליש מכל משלוחי־היד של היהודים. מאז תקומת מדינת פולין לאחר מלחמת העולם הראשונה, משנת 1918 ואילך מצטמצם והולך משנה לשנה מעמד הסוחרים היהודים. אם לגבי המסחר הסיטוני עדיין אפשר לומר שלא חלו בו שינויים רבים, הרי שלגבי המסחר הקמעוני גלויה הירידה המתמדת, הוא נלחץ ונדחק ונשחק בהלמות כוחות נוגדים ועוינים. כל המפלגות הפוליטיות בפולין, להוציא פ. פ. ס., הדגישו בתוכניות שלהם נקודות אנטישמיות המכוונות נגד המסחר היהודי; הן ממש התחרו זו בזו בדרכי הגשמת הסיסמאות אשר מטרתן היתה חורבנם הכלכלי של יהודי פולין. סיסמאות נפוצות מאוד swoj do swego, כלומר: „איש אל עמיתו", או: „תמכו בחנויות קאטוליות", נתקבלו על ידי כל המפלגות אף על ידי אלה שהעמידו פני דימוקראטיות. מפורסמת מאוד הכרזתו הרשמית של ראש הממשלה גינירל סקלדקובסקי מעל במת הסיים: „מלחמה כלכלית (ביהודים) — אדרבא". נתרבו והלכו התנפלויות ממש על בתי עסק יהודיים ועל דוכנים בשווקים (הפרעות בפשיטיק, טשנסטוכובה); הועמדו משמרות ליד חנויות יהודיות, אשר מנעו בידי פולנים להכנס לחנויות של יהודים, ואשר לא נשמע להוראות אלו, גודף וקולל ולעתים אף הותקף התקפה פיסית, וכל אלה לעיני המשטרה שנצטווה על אי־התערבות. כאמור: מלחמה כלכלית — אדרבא!

יהודי קראקא היוו כ־20% מכלל תושבי העיר. בשנת 1939 הסתכם מספרם ב־55.000 בערך. לפחות אלפים אחדים של משפחות נתפרנסו על מסחר בכל צורותיו, ברובם סוחרים זעירים, בעלי דוכנים ורוכלים או מפיצים בתשלומים. סוחרים זעירים אלה מרוכזים היו במספר מקומות בעיר, כגון הדוכנים בשוק הנודע ברחוב שירוקה Szeroka, בככר וולניצה, ליד בית המטבחיים הדומיניקניים, בסוקיניצה ובפרבריה של העיר. היתר היוו את מעמד הסוחרים הבינוניים. הסיטונאים היו כמובן מיעוט, אך מטבע הדברים, מיעוט מבוסס יפה.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בימי הכיבוש האוסטרי צפה הנחיצות לארגן את הסוחרים היהודים ואף נראו הנטיות לעשות זאת. מזמן קיימים היו כל מיני מוסדות עזרה פילנטרופית, ביחוד קופות „גמילות חסד" ליד בתי־כנסת וכן קופות מלווה ליד גופים פוליטיים (קופה קהילתית של ד"ר רפאל לנדאו, קופות יהודים בלתי־תלויים בהנהגת הדימוקרט הקראקאי ד"ר אדולף גרוס, קופת מלווה של ההסתדרות הציונית הגליצאית בראשותו של ד"ר חיים הילפשטיק, ד"ר שמואל ורהאפטיג, ד"ר יהודה צימרמן, אברהם נוסבוים ועוד). כבר קיימים היו אי־אלה גרעינים להתאחדות סוחרים, ליתר דיוק מין מועדונים חברתיים של סוחרים, בעלי אופי מקומי ואף מגמתי פוליטי או תועלתי, אולם כל אלה ללא הקף ותנופה וללא תיאום כלשהו.

רק בשנים 1918—1920, כלומר לאחר קום מדינת פולין, נעורה במעמד הסוחרים ההכרה בצורך הדחוף להתארגן, הורגשה הסכנה האורבת, ליסודות קיומם. הכיוון הברור והמשותף לכל הגורמים הפולניים, כאמור, לנשל את היהודים מעמדותיהם הכלכליות, ההסתה האנטישמית המתמדת וגוברת, שיטת המסים, כל אלה מרטו את עצביהם של הסוחרים היהודיים ופקחו את עיניהם לראות את התהום הנפערת לרגליהם: התרוששות מהירה עד לנישול מוחלט.

עתה מתחיל מעמד הסוחרים היהודים להתארגן ברצינות ובתנופה, כשראשי הדוברים הם הסוחרים מהאגף הציוני: שמואל שפירא, היו"ר הראשון של ההתאחדות, חונא פייבל לייסטנר, ב. מ. ספירא (ציר לקונגרס הציוני הראשון בבזל), סיני אלכסנדרוביטש (עסקן חברתי ממדרגה ראשונה) ורפאל פפר (שניהם נפטרו בישראל), אברהם לינדנבוים, הנריק שנקר, שלמה שטרנברג, אפרים הורוביץ, ברנרד ליינקראם, שמואל הרצוג, בער הוניגוואקס, יצחק האלפרן ויואל נאכט (שניהם חיים בישראל כיום) ועוד סוחרים יהודיים בקראקא כגון איזידור לנדוי (שנים רבות סגן יו"ר, נפטר בישראל בשנת 1955), שמואל שכטר ואיגנצי רימלר (שניהם שימשו גם כנשיאים להתאחדות), ליאופולד פרומוביטש, ד"ר פוסמן, ברוך ולייב פריימן, וולף רוזנבלום, שלמה פליישר ומיכאל גרינשפן (חי היום בישראל).

לאחר שנת 1930 נכנסו לעבודה פעילה בהתאחדות והצטרפו לוועד: מכס לאוטרבך (נשיא ההתאחדות עד שנת 1939, חי היום בלוס־אנג'לס), מאוריצי טאובלר (נפל בגיטו קראקא), ד"ר שמואל ליכטיג וכותב הטורים האלה. רבות פעלו מאניק שנברג, ד"ר קלוגמן, ד"ר יעקב מיקנברון (כיום בישראל). שנים רבות שימש בתפקיד מזכיר, חניך ההסתדרות הציונית האקדמאית „השחר" יוסף הימלבלאו, שנפל מידי הקלגסים הגרמניים. בענייני מסים סייעו במיטב כוחותיהם ד"ר ואסרברג וד"ר איגנצי מאהלר, שני עו"ד, ששימשו בראשונה גם כמזכירים. מוועד ההתאחדות חיים כיום בישראל: מי ששימש שנים רבות סגן נשיא, איש רב־פעלים יצחק הלפרין, ד"ר שמואל ליכטיג, מיכאל גרינשפן וכותב הטורים האלה. ראוי לציין כי בדרך כלל מאז 1930 גברו בהתאחדות היסודות הלאומיים על ידי הצ־

טרפותם של עסקנים ציונים מובהקים.

השפעה רבה היתה לעובדה שהעתון היומי הציוני לג־ליציה המערבית „נווי דזיניניק" עמד לצדו של מעמד הסו־חרים היהודים והיה לו לפה. אין צריך לומר מה רב היה כוחו של מנהיג יהדות קראקא ד"ר יהושע טהון ויבדל לחיים ד"ר איגנצי שווארצברד החי היום בניו־יורק. שני אלה נל־חמו בחרוף נפש מעל במת הסיים הפולני על זכויות המסחר היהודי. וכן נאבקו בדעת הקהל על זכויות אלה עורכי העתון הפועלים היום בישראל: ד"ר דוד לאזר, עורך „מעריב", מחבר הספר „ראשים בישראל", ד"ר ל. ברגר, כלכלן נודע בהתאחדות בעלי התעשיה וד"ר א. טיש ומ. רוזנטל. נוסף לעזרתו של עתון יומי מפורסם זה, „נווי דזיניניק" הוציאה ההתאחדות בטאון שבועי משלה: „פשגלונד קופייצקי", ש־שימש גם בטאון לאיגוד כל התאחדויות הסוחרים היהודים בגליציה המערבית. התאחדות הסוחרים היהודים בקראקא היתה כמובן הרוח החיה באיגוד והכוח המאורגן לכל הסוחרים היהודים בחלק זה של פולין. הבטאון השבועי הזה עמד על רמה נאותה בגישתו הרצינית והעניינית לכל בעיות המסחר, ושמו יצא לתהלה.

נוסף להתאחדות כללית זאת שייצגה את רוב הסוחרים, קיימת היתה גם התאחדות נפרדת ל„סוחרים זעירים". שתי ההתאחדויות פעלו בהידוק ושיתוף. הפיצול בא רק בגלל צרכי ייצוג בועדות אזרחיות כלליות לענייני מסים.

מן הנמנע הוא לפרט במקום זה את כל שלבי המאבק אשר נאבקה ההתאחדות על ענייני המסחר היהודי בקראקא. היא סיפקה בקביעות חומר לשני צירי הסיים, ד"ר טהון וד"ר שווארצברד למלחמתם על זכויות היהודים בכלל והסוחרים בפרט בעל במת הפרלמנט הפולני בורשה. כמו כן היו להתאחדות נציגים לוחמים אמיצים במסגרות אחרות, כגון העירייה, המועצה המחוזית, ובכל הועדים והועדות האז־רחיים. חזקה מאוד היתה הנציגות בלשכת המסחר־והתע־שיה הכללית, בועדות המסים ובלשכת המסים הראשית. ואלה החברים אשר ייצגו בלשכת המסחר והתעשיה את הת־אחדות הסוחרים בשנת 1935: שמואל שכטר, שמואל שפירא, איזידור לנדוי, יצחק הלפרין, וולף רוזנבלום, ליאו־פולד פרומוביטש, אפרים כאץ, סאלק לנגר, מאוריצי טאובלר ותיאודור דומביצר, זה האחרון מטעם התאחדות הסוחרים הזעירים.

היו שעות דרמטיות ואף טרגיות מאוד במאבק זה של ההתאחדות ונציגיה עם הקו הרשמי לנישול היהודים, הקו שהונחה מגבוה, מהממשלה וזרועותיה.

המסחר הנוצרי העריך עד מהרה את כוחו של ארגון הסוחרים היהודים ופתח בהתקפת־נגד. חיזק את הגופים הארגוניים של הסוחרים הפולניים, שפעלו עד־כה ברישול ובחוסר־עניין. קמו שני בנקים יהודים, האחד ציוני „בנק שיתופי למלווה" (רח' סטראדום 13) ובנק כללי „בנק הסו־חרים" ליד ההתאחדות (רח' גרודוקה 43). שני מוסדות כס־פיים אלה עשו מאמצים רבים כדי לסייע בידי הסוחרים היהודים במאבקם מול הלחץ הגובר והולך, מול תהליך ההתרוששות והתערערות כלכלית.

בגאוה ובלב הומה נזכורה את שבתותיה וחגיה של קראקא היהודית, כשכל בתי־העסק היהודים סגורים היו, לא רק אלה ששכנו ברובעים המאכלסים יהודים בצפיפות, כי אם גם הבודדים ברובעים הנוצריים. שבתות וחגים אלה שכה יפה נשמרו הטילו בשלוותם חגיגיות רבה על הרובעים היהו־דיים, רוממו את הנפש, הכניסו נשמה יתרה, האצילו הש־ראה רוחנית ושאר רוח אמיתיים, העלו מעמק הבכא של דאגות היום־יום המאפיר והולך, המחשיך ומדכא. אל נשכח שלא היה זה כבישראל יום המנוחה הרשמי ממלכתי. אל נשכח כי היהודי חוייב נוסף לכך לנוח ביום ראשון לשבוע, פירושו של דבר — גרעון כלכלי לא־מעט, שהרי למעשה סגורים היו חנויות היהודים יומיים ומחצה בשבוע.

והנה פרצה מלחמת העולם השנייה. ביום 6 בספטמבר 1939 עלה הטורף הגרמני על קראקא ודרס כל מה שהוקם בעמל ובמאבק קשה כל כך, כל דבר חול וכל דבר קודש. נחרבה יהדות פולין, פארה של האומה.

בין ינואר ומאי בשנת 1945 חזרו שרידי יהדות קראקא, עלו מהמחבואים, ממחנות המוות, מגלויות סיביר. קומץ סוחרים יהודים, עשרות אחדות ניגשו לפתיחת חנויות על תלי העבר המפואר. עד 1950 עוד נתקיימו בקושי, דעכו לאט־לאט, עד החיסול הסופי, אם בעטיו של המשטר החדש בפולין, אם בעקבות ההגירה, ברובה לישראל.

תם ונשלם פרק חיים גדול של יהדות קראקא. תם ונשלם ספר תולדות המסחר היהודי בקראקא.

לשכת „בני ברית" (אחוה) בקראקא

מאת

ד"ר שמעון פלדבלום

א

הסתדרות „בני ברית" — אם כי נפוצה בכל אתר בו גרו יהודים במספר רב — לא היתה בת ממדים כאלה כמו ההסתדרות הציונית, בעלת האידיאולוגיה העצומה והמהפכנית. היא לא היתה אפילו — לפחות בפולניה — הסתדרות פילנטרופית או חברתית גדולה כמו למשל ה„ג'וינט האמריקני", „תרבות" או „מכבי". צנועה היתה הסתדרות „בני ברית" גם במדות היקפה. בנוגע למספר חברי כל הלשכות בפולניה, הרי לא עלה על אלף ומאתים. למעשה היו בפולניה רק תשע לשכות (אגודות): שתים בתחום הרוסי לשעבר (ורשה, לודז'), חמש בתחום אוסטריה של אז: לבוב, קראקא, בילסקו, פשמישל וסטניסלבוב ושתים בתחום גרמניה של אז: קטוביצה, קאניגסהיטה (= קרולבסקה הוטה). הלשכות בורשה ובלודז' נוסדו אחרי שנת 1919, כל היתר קיימות היו עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה.

כל ההסתדרויות האלה — היתה מעל להן הסתדרות קבוצית גדולה בשם „הלשכה הגדולה", אולם פעולותיה של זו הצטמצמו לענינים בעלי אופי של יצוג ומנהלה בלבד.

הלשכה שבקראקא היתה רשומה בשם: „סולידרנושץ", „חברה הומניטרית בני ברית בקראקא". מספרם של חברי הלשכות הבודדות נע בין ארבעים למאתים וחמשים. ב„סולידרנושץ" היה מספר החברים 160 מכלל 70.000 היהודים בקראקא. כל פעולה מדינית או דתית היתה אסורה. על פי החוק וגם למעשה. הלשכות לא השתתפו בשום פעולה מדינית, הן לא הופיעו כלפי חוץ, לא ערכו שום אסיפות פומביות, לא הוציאו שום הודעות או הכרזות בעתונות ובכלל נמנעו מכל פרסום ופרסומת.

על אף הכל היו משמעות פעילותה ושדה פעולתה של „סולידרנושץ" בקראקא בעלי חשיבות עצומה ועל־כן מגיע לה לחברה זו מקום ראוי בספרנו זה.

ב

בעצם היתה פעילותה של „סולידרנושץ" מתרכזת בהפצתם, טיפוחם והגשמתם של יסודות ההומניזם ועקרונותיו: האמונה בהתפתחותה של האנושות, טיפוח הבנה הדדית ושמירה על כבודם ואהבתם של הבריות, כל זאת מעל ולמרות כל חילוקי הדעות המדיניים, וההבדלים האישיים והמעמדיים. ודאי וברור, שמטרות אלו לא הושגו והן לא יושגו לעולם בשלמות, במאה אחוז, אולם החברה וחבריה התקרבו לסיסמאות אלו והדבר נשא פירות טובים ונכרים. מכאן נבעה השאיפה לאחוות החברים. שייכותם ללשכה חייבה אותם לשמור על עקרונות המוסר, ההגינות, היושר, הסלחנות והוותרנות, ההמנעות מבטויים חריפים בשעת הוויכוחים, העזרה ההדדית בחיי המקצוע, הכלכלה והמסחר וגם בחיי יום־יום הפרטיים והאישיים. כל אי־הבנה וכל מריבה ומחלוקת ואפילו נתהוו על רקע עניני מקצוע או מסחר — מחובתם של החברים היה להביא אותן לפני משפט־שלום, אם לא סודרו וחוסלו בדרך הפשרה. משפט שלום זה היה מורכב משלושה חברי הלשכה והוא היה מחווה את דעתו בדרך קצרה ונמרצת, בלי סבך של הוכחות וראיות על זה, כיצד יש לחסל את הענין: בתביעות כספיות, אם ואיזה סכום על צד אחד לשלם לצד שכנגד, כדי לספק את תביעותיו ובעניני כבוד והתנהגות בלתי ראויה ורצויה, אם ואיזה צד חייב לבקש סליחה, אם ולאיזה מטרת צדקה יש לשלם קנס וכו'.

חוות־דעה זו של משפט השלום לא היתה מחייבת את הצדדים והם הורשו לתבוע את תביעותיהם ואת מלוי ספוקן בדרך משפטית, אולם ב„סולידרנושץ" לא קרה, שמישהו מן החברים לא יתאים ולא יסגל עצמו לחוות דעתו של משפט השלום והוראת עצמו. מחלוקות פוליטיות אסורות היו בלשכה, אך יש לציין, כי הודות ללשכה, שכללה כמעט את כל המנהיגים הפוליטיים (חוץ מן השמאל הקיצוני) ולרוח ששררה בה, היו המריבות והמחלוקות הפוליטיות מחוץ לכתלי הלשכה נמרצות בתוכן אך עדינות באופן נהולן. באסיפות פומביות, בעתונות, בכרוזיהן של כל המפלגות לא היו כמעט מעולם התקפות אישיות על היריב, שאליו התיחסו לא־פעם בכבוד על אף העובדה, שנלחמו בו מטעמים רעיוניים. בזאת היתה נעוצה זכותה הגדולה של הלשכה: „סולידרנושץ". אחוה, כבוד הדדי ולבביות בין האחים היו חזקים כל כך, שלפעמים קרובות למדי יכלו לשים קץ וגבול לדמגוגיה. כך היה הדבר ביחוד במריבות ומחלוקת שבין התנועה הציונית ובין ההתבוללות (לפעמים גם ההתבוללות ה„אדומה" [של בונד וכו']).

ספקותי האישיים בנוגע לכניסתי אל „סולידרנושץ" כאל „קן־ההתבוללות" בשעה שהייתי יו"ר ההסתדרות הציונית במחוז קראקא נתבטלו ונתפזרו כליל, כשקבעתי ונוכחתי, של„סולידרנושץ" השתייכו: מורנו הנערץ, מנהיגה של היהדות, האידיאולוג, הפילוסוף והמלומד, הרב והמטיף ד"ר יהושע טאהן ושני חלוצי הציונות בקראקא: עורך־דין ד"ר שמואל ורהפטיג, והסוחר חנא פיבל ליסטנר. נתקבלתי כחבר בתקופת מלחמת העולם הראשונה (בשנת 1915 או 1916). נתחבב עלי מוסד חברתי זה ונוכחתי, כי כשם שאל ההמונים היהודיים אפשר היה לגשת ולחדור רק ע"י העתונות והאסיפות הגדולות, כך היתה במת ה„סולידרנושץ"

המקום המתאים ביותר, שממנו אפשר היה לפנות אל האינ־טליגנציה היהודית, כדי להפגיש ולוודע אותה עם הרעיונות החדשים של תחית היהדות. ב„סולידרנושץ" נודעה לי „קריירה" מזהירה: ארבע שנים של סגנות־ראש, ארבע שנים נשיאות, שנתים כמדריך ומורה רוחני אפשרו לי אלו תפקידים ויעודים רבים לטובת הצבור ולמען תחית היהדות.

ג

מיד עם גמר מלחמת העולם הראשונה — לכשהדהדו בכל אתר ואתר סיסמאות יפות על זכות ההגדרה העצמית של העמים — שבה לתחיה גם פעילותה של הלשכה בשדה התרבות היהודית והאידיאולוגיה הציונית, שזכתה עכשיו להכרה משפטית־גלויה בעלת גון בינלאומי (הצהרת בלפור משנים בנובמבר 1917, חוזה סן־רמו בשנת 1920), חדרה והלכה לרוחותיהם ולבותיהם של חברי הלשכה. נציגי הציו־נות הבולטים ביותר בצבוריות היהודית נכנסו לשורות חב־רתנו: ד״ר יצחק (איגנאץ) שווארצבארד (אח״כ ציר לסים הפולני), עו״ד, נשיא ההסתדרות הציונית במערב גליציה ושלזיה, יו״ר האגוד העולמי של הציונים הכלליים (קבוצה ב), סגן יו״ר הועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית, עורך עתונים, נואם ודברן בחסד, סופר ומחבר וכו׳, ד״ר דוד בולווה, ד״ר יהודה צימרמן, ד״ר ל. לוסטבדר, ד״ר אפטה, המהנדס טוביה וכסנר, ד״ר אדולף שווארצבארד, מנהל ביה״ח היהודי, המנהל אבא פינלס, ד״ר א. גומפריך, מכס לאוטרבך (סגן יו״ר אחרון של „סולידרנושץ" ויו״ר קק״ל) ורבים אחרים. את התרבות היהודית והעברית ייצגו: מנהל בית הספר העברי שרר, מורי בית הספר הזה ד״ר גלטברג (עתה מנהל משרד התרבות בקונגרס היהודי ה־עולמי בניו־יורק), ד״ר פלדהורן משורר ומחבר, — אחד מחברי „סולידרנושץ" הותיקים ביותר ד״ר ליאון פישלוביץ, עו״ד בקי עצום בהיסטוריה ובמדע היהדות, נואם טרקליני אהוב וחביב על כל מכיריו, וגם הרב ד״ר מ. שמלקס (בנו של הרב גדליה שמלקס בפשמישל). נציגי האינטלי־גנציה היהודית ועסקני חברה מופלגים ומובהקים ביותר התרכזו ב„סולידרנושץ". ד״ר ליאון אדר (נשיא הלשכה הגדולה וחבר החלק הלא־ציוני של הסוכנות היהודית), ד״ר לירטלר, נשיא הלשכה הגדולה אחרי פטירתו של ד״ר אדר, ד״ר רפאל לנדאו, ראש הקהל ומנהל מוסדות יהודיים רבים, גם הוא חבר הסוכנות היהודית, ד״ר דוד זיסקינד, הנריק קאופמן, ד״ר הנריק זילברשטיין, הידוע בפעילותו בשדה האמנות, ד״ר פיליפ לנדאו, אחד מעורכי הדין המפורסמים ביותר, איזידור לנדאו, נדבן ועסקן צבורי, נציג התעשיה והמסחר במוסדות חשובים מרובים, ד״ר ל. לנדי, ברתולד וינסברג (בעל תעשיה חשוב), ארנולד שטיינר, סוחר נכבד, מנהלי בנקים ד״ר אבלס, גרייף, פרומוביץ, שנפיק, שופט ד״ר יוסף אובר, עורך דין ד״ר שטינברג, וינצנטי מושקוב־סקי, מהנדס ויינגרין, ה. פרומר, ארתור קורובסקי ורבים אחרים. מבין חברי הלשכה ראוי להזכיר במיוחד את משפחת פרנקל. נדבנים אלה יסדו מוסד רפואי מיוחד לילדים יהו־דים ובנם הנריק פרנקל הקים בבנין מיוחד (ברח׳ סקבינסקה) בית ספר מקצועי „מרכז עבודה לנערות יהודיות". אין תימה שבהרכב כזה של חברים מסורים ונדיבים כאלה יצאו לה ל„סולידרנושץ" מוניטין מכל הבחינות, הן בעניני קרנות מיוחדות לטובת הציבור והן עבודה ותעסוקה, ונודעה לה חשיבות גדולה בין כל חוגי היהדות בעיר.

ד

חלק מכובד של עבודת הלשכה היו ההרצאות. ד״ר יהושע טאהן, פרופ׳ ד״ר שור, פרופ׳ מ. בלבן, ד״ר יצחק שווארצ־בארד, ד״ר פישלוביץ, ד״ר בולווה, ד״ר ש. סלדבלוב, ד״ר ה. זילברשטיין היו משמיעים שנה שנה הרצאות באולמי הלשכה על נושאים היסטוריים, תרבותיים ואקטואליים. מורי הגמנסיה העברית הקראקאית ד״ר בלטברג וד״ר פלדהורן, היו מעמידים אותנו על נכסי הספרות העברית ואוצרותיה. העסקן הציוני הידוע מהאגף השמאלי ד״ר גור־אריה טרלו (עכשיו בירושלים, מנהל מחלקת התעמולה בקרן היסוד), שלא היה חבר הלשכה, נואם ומרצה בחסד עליון, היה מגו־לל לפנינו את תולדותיה והויה של יהדות רוסיה, בה חיו אז ארבעה מיליוני יהודים.

מתעודותיה ותפקידיה של הלשכה היתה גם תמיכה ב־מדע ובאמנות. כיון שאחוז ניכר מתלמידי האונברסיטה היאֿ־גלונית בקראקא היה מבני עניים, הרי שלמה בעדם הלשכה חלק רב מהוצאות למודיהם. לסטודנטים של האקדמיה לא־מנויות יפות השתדלה הלשכה לעזור ע״י סדור תערוכות יצירותיהם וע״י רכישתן. ציירים מחוננים היתה הלשכה שולחת לפאריס לשם השתלמות על חשבונה.

מסיבות אלו היתה אהבה רבה נודעת ללשכה וחבריה בין כל חוגי הנוער האוניברסיטאי והאקדמאי, שראה בלשכה את פטרונה ויועצה.

חוץ מזה היתה הלשכה עורכת באולמיה תערוכות ציירים יהודיים מפורסמים, כגון קאופמן (מוינה), אברהם נוימן מקראקא (חתנו של ר׳ יוסף פישר, החזן והמדפיס המפורסם בקראקא, יליד פינסק) וארתור שיק מלודז, צייר מפורסם של תמונות מיניאטוריות, עטוריו המקוריים והנפלאים לה־גדה של פסח, למגלת אסתר וכו׳ עוררו התפעלות נלהבת בכל עולם האמנות.

למרות האי־פוליטיות נענתה הלשכה כשצריך היה לגייס אמצעים גדולים לטובת ארץ ישראל. כשפניתי אחרי נאומו הנלהב של ליב יפה אל כל חברינו כנשיא החברה לחתום על הצהרות לטובת קרן היסוד, נענו כל הנוכחים לקריאתי והתמו על התחייבויות מתאימות. היתה לי גם הזכות וה־כבוד לברך את גדול משוררינו ח. נ. ביאליק לבואו אלינו בהזדמנות הופעתו בקראקא במסעו לטובת האוניברסיטה העברית בירושלים.

ה

בין הפעולות הגדולות של „סולידרנושץ" יש לציין:

א) הוצאת מדריך בעתיקות יהודיות בקראקא מאת פרופ' מאיר בלבן.

ב) יסוד ספריה גדולה ואולם קריאה גדול בעיר.

ד-ג) הקמת „בית אקדמי" לסטודנטים יהודיים.

שני הדברים הראשונים קמו הודות ליזמתו ולפעולתו המבורכת והמסורה של הנשיא האחרון בלשכתנו ד״ר הנריק זילברשטיין.

במבוא ל„מדריך" כותבת לשכתנו: „רבים ומעניינים הם הגלעדים והמצבות, שהיהדות הקראקאית יצרה והקימה במ־רוצת קורותיה ותולדותיה. מפני העדר טפוח ראוי והתענ־ינות מתאמת צפויים הם לאבדן וכליה. על כן הטלנו עלינו את תפקיד הטיפול המתמיד באבני זכרון יהודיות... כהקד־מה לפעולה זו תשמש הוצאת מדריך זה, שעובד והוכן ע״י המומחה הגדול במקצוע זה הפרופ' מ. בלבן". עיטורים אמ־נותיים הוכנסו לספר הודות להתמסרותם ונדבנותם של „חוגי אקדמאים יהודים של חובבי ידיעת הארץ" תלמידי האוניברסיטה היאגלונית. במדריך 13 תמונות, 24 רוטו־גרדורות ושתי תכניות. הוא הופיע בשנת 1935 ונתקבל ע״י השלטונות ועל ידי חוגי מומחים באהדה רבה.

ל„סולידרנושץ" היתה ספריה גדולה לשרותם ושמושם של חבריה. שנה שנה היתה מתרחבת ומשתכללת. ספריה יהדותית צבורית יסדה החברה „עזרא", שקמה עוד בשנת 1899 ע״י קבוצת עסקנים ובראשם הרב ד״ר יהושע טאהן, ותעודתה העיקרית היתה להקים ספריה פומבית לקהל הר־חב, שיהנה מאוצרות היהדות ומדעיה, שהם הם נכסי צאן ברזל שלה. אולם לדאבון הלב הוזנחה ספריה זו עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ומפני חוסר אמצעים חמריים ובש־נות שלאחר המלחמה חדלו להעשירה ולהשלים את המלאי שלה כראוי. והנה הודות ליזמתו ופעילותו של ד״ר זילבר־שטיין מיזגה לשכתנו את ספרית „עזרא", עם ספריתה של „סולידרנושץ" ושורת ספריות קטנות, שנתקבלו במתנה וב־חלקן נרכשו מקרנות הלשכה, לספריה צבורית גדולה אחת, ועל ידה אולם קריאה ענקי. שני מוסדות אלה התרכזו במעון חדש ונאה.

בשנות 1925—1926 הקימה הלשכה „בית אקדמאי יהודי בשביל „המוקד", החברה האקדמאית היהודית בקראקא". היה זה מפעלה המהולל ביותר של הלשכה. רעיון הקמת הבית הזה, שהובע והוצע על ידי ד״ר לודויג רטלר, סגן־נשיא הלשכה הגדולה בנוכחותם של אחים אחדים ובפני הנשיא ד״ר פלדבלום, נתמך בהתלהבות וחמימות ע״י האח ו. מושקובסקי וממש למחרת נגשו להגשימו ע״י גיוס ומג־בית של אמצעים כספיים. כדי להמנע מסחבת של ויכוחים ודיונים בועד ובמליאת החברים וכדי למנוע החלטה שלי־לית אפשרית (מפני העדר אמצעים או נמוקים פסימיסטיים רואי שחורות אחרים) שלחו את הענין על פסי מסלול תקין וסדיר רק לאחר שהעמידו את החברים בפני „עובדא עשויה" של כספים מוכנים ומזומנים לשם קנית המגרש ובפני עוב־דה שניה: מגרש שנרכש ברח' פשמיסקה 3. אין ואסור לשכוח, שהיתה זו תקופת פיחות המטבע הפולני, מה שהזקיק החשה מתאימה של קצב הבניה. את תכנית הבנין הענקי בצע המהנדס אשודמק ועל הבניה נצח שלא על־מנת לקבל פרס המהנדס ואח טוביה וכסנר, שתכנן גם את הארכיטק־טורה של פנים הבנין. מצויד בכל המנגנון והאבזרים החדישים — היו בו כדי שיכון כ־140 סטודנטים. בבנין נמצא גם אולם מרכזי מפואר, ספריה, אולם התעמלות, מטבח וחדר אוכל נרחב. אפייני הוא, שמסירת הבנין על ציודו לידי החברה „מוקד" (אונסקו) התקיימה בלי פרסום ובלי חגיגות רועשות.

ו

הדו״ח הזה לא היה מלא, אם לא תזכר בו פעולתן הערה והיעילה — תכופות גם נרחבת ובעלת ממדים נכבדים — של אחיותינו, נשי אחינו. האחיות לא רק השתתפו בעריכת כל הנשפים, האסיפות החברתיות והמפעלים, בהקדישן להם רב יגיעה ושקידה, אלא גם לקחו חלק בפעולת התמיכה וסיוע למשפחות של „יורדים", פעולה שנעשתה על ידי ועד מיוחד של האחיות לשם זה בראשותה של הגב' קלרה זיל־ברשטיין רעית הנשיא ובעזרתן של האחיות: שלייכר, נוימן, פלדבלום (סיוע חורפי), שנקר, של, לנדאו (רעית איזידור לנדאו, בראש המחלקה הכלכלית). פעולה זו הראויה לשבח מיוחד התנהלה בסודיות גמורה כלפי האנשים, שהיו שייכים למשפחות „יורדים" אלו. לפעולה זו דרושות היו סבלנות, יגיעה ועבודה רבה.

ז

בינתיים גברו גלי האנטישמיות בפולניה כולה, ודאי הו־דות לתנועה ההיטלרית המנצחת. בשנת 1937 נזרקה פצצה על מעונה של „סולידרנושץ". לאשרנו לא היו נפגעים בא־דם (היתה זו שעת צהרים), אולם המעון שאך עתה הוקם ניזק נזקים קשים. נגשנו מיד לשפוצו וחדושו בקצב מהיר וכעבור שבועיים התקיימה ישיבה סדירה. אסיפה זו זכתה להשתתפות חברים רבים מאד, שכמוה לא ראתה לשכתנו מעודה. רושם חזק מזה של הפצצה עשה חוק משנת 1938 על בטול „לשכות בונים חפשים". כיון שלא היה שום קשר ולא ענין משותף בין לשכות „בני ברית" ובין „הס־תדרות הבונים החפשים" היתה רווחת ההשערה, שחוק זה אינו נוגע לנו ואינו פוגע בנו. מצפוננו היה נקי כלפי המ־דינה והאומה הפולנית, על כן המשכנו את פעולותינו.

רק ברגע, שקבלנו כתב המבטל את הסתדרותנו בשלחה משלחת אל המיניסטריון — בראשה עמד האח ד״ר שווארצ־בארד — לשם טענות ומענות, שאין החוק הנ״ל נוגע ומת־יחס להסתדרותנו וכשהתערבותנו זו לא נשאה פרי, פתחנו בצעדים משפטיים מתאימים.

פסק הדין ניתן באכזריות חמה על ידי מלחמת השמד.

תרגם מפולנית ד״ר נח בראון

הפרקליטות היהודית בקראקא

מאת

ד״ר זיגמונד פניכל

א. הבסיס החוקי הכללי לפרקליטות

עם שויון הזכויות שהשיגו יהודי אוסטריה באמצע המאה הי״ט גדל והלך בגליציה בכלל ובקראקא בפרט מספר עור־כי הדין היהודים. לפני 1848 היו בגליציה רק 3 עורכי דין יהודיים, בשנת 1887 היו כבר 107 (30.9%), בשנת 1897 — 48% ובשנת 1910 — 58%. בשנת 1937 היו בשטח מועצת עורכי־דין בקראקא 1291 עורכי־דין וביניהם 500 (בערך 40%) נוצרים (ר׳ „קול עורכי־דין", 4/1937).

איזה חוקים הנוגעים לעורכי דין היו בתקפם באוסטריה ובפולין? במשך התקופה המדוברת נקבעו 3 חוקים: החוק הראשון האוסטרי משנת 1867, בעל אופי ליברלי, חייב בגליציה (וגם בקראקא) עד החוק הפולני עד 7.10.1932. ב־חוק הפולני משנת 1932 לא היו כל סעיפים המכוונים במי־שרין או בעקיפין נגד היהודים. חוק זה דרש מהרוצה לה־רשם ברשימת עורכי־הדין רק מילוי התנאים המפורטים בו. אמנם היתה לשר המשפטים הזכות (ס׳ 14) לסגור את רישום עורכי הדין במקומות מסוימים, אולם במשך כל הזמן שה־חוק היה בתקפו (עד 1938) לא השתמש השר בזכותו זו. רק מועצות עוה״ד בפולין הקונגרסאית עשו קשיים גדולים לעורכי־הדין מגליציה שרצו לעבור לשם; על פי רוב — ליהודים.

כיוון שהחוק משנת 1932 היה ליברלי ודמוקרטי מדי בעיני האנטי־יהודים, הם השתדלו לשנותו ולצמצם את מס־פר היהודים בפרקליטות באמצעים שונים, כגון: הנהגת התמחות חובה בבית משפט, כדי לשלול מיהודים צעירים להכנס למקצוע זה. לפי החוק לא היה צורך בכל ההתמחות בבית המשפט אלא אך ורק אצל עורכי־דין. עורכי דין יהו־דים קיבלו מתמחים ברצון גם אם לא היו זקוקים להם, אך הן ברור היה שאין לו סיכויים ליהודי לזכות למקום אצל עורך דין פולני. החל משנת 1938 נסגרו הדלתות של הפרקליטות בפני היהודים הצעירים, כי לא היתה כל תקוה שהם יתקבלו להתמחות בבית המשפט, שהרי בית המשפט שהוא בלבד היה מקבל את המתמחים ידע את כוונת המ־חוקק להגביל את מספר עורכי הדין היהודים. החוק משנת 1938 הכיל גם סעיפים אחרים המכוונים נגד יהודים, למשל, מינוי חברי מוסדות עורכי הדין הרשמיים ולא בחירתם וכו׳. כתוצאה מזה לא השתתפו היהודים מאז כמעט לגמרי במוסדות אלה.

ואם נוסיף לכך את ההגבלות בחוק הנוטריון, בבתי דין עבודה, בדיונים מנהליים וכדומה, נבין שהמגמה נגד ריבוי עורכי דין יהודים לא רק הגבילה את מספרם, כי אם גם ירדה לפרנסתם. משרדים ממשלתיים ומפעלי תעשיה גדו־לים שבידי נוצרים חסומים היו בפני יהודים. על כן אין פלא שלא יותר מ־10% של משרדי עורכי דין יהודיים נח־שבו כמפרנסים בכבוד ויתרם דחוקים היו מאוד.

ב. הקוים האפיניים של הפרקליטות היהודית בקראקא

בקראקא היתה ההתבוללות חזקה מאד. במקצועות החפ־שיים בכלל, ובקרב עורכי־הדין בפרט. על מצב זה השפיעה במדה רבה האוניברסיטה היאגילונית. הפקולטה למשפטים עמדה על רמה תרבותית גבוהה והפרופיסורים לא הפרידו בין יהודי ובין פולני. פרופ׳ ורוסלאבסקי, אחד המשפטנים הגדולים, המומחה במשפט הרומי, במשפט האזרחי, המסחרי וכו׳ דרש לפני מלחמת העולם הראשונה בכל תוקף שהיהו־די טאובנשלאג רפאל יתמנה לדוצנט ואיים אפילו בהת־פטרות באם תביעתו לא תתקבל. ואכן, קיבל טאובנשלאג — שבינתיים התנצר — את המינוי והיה אחד מגדולי המלומדים במשפט העתיק בכלל ובמשפט הרומי בפרט. באוניברסיטה זו הרצה פרופ׳ יאברוסקי, המומחה למשפט מנהלי, קונסטיטוציוני, אזרחי, אגררי; אצלו עבדו יהודים רבים והוא עודדם לעבוד עבודה מדעית ועזר להם. את תורת הכלכלה הרצה פרופ׳ קז׳יז׳נובסקי שעזר לד״ר צוייג (היה מרצה מ־1954 עד 1956 באוניברסיטה בירושלים) להתמנות כדוצנט ואחר כך פרופ׳ באוניברסיטה בקראקא. לכן אין פלא, שעורכי־דין יהודים שלמדו באוניברסיטה זאת הושפעו מהתרבות הפולנית ורבים מהם התבוללו, רק אחרי מלחמת העולם הראשונה, עם הגברת האנטישמיות, התחזקה ההכרה הלאומית בין עורכי־הדין היהודיים ב־קראקא.

למרות ההתבוללות, רק יחידים מבין עורכי־הדין היהו־דיים המירו את דתם.

לעורכי־דין יהודיים היו לקוחות פולניים רבים והם הת־יחסו אליהם באמון. גם האצולה הפולנית וביניהם אפילו ראשי הממשלה הפולנית היו לקוחות עו״ד יהודי בקראקא.

התנהגות השופטים כלפי עורכי־הדין היהודיים היתה מצו־ינת ובשבתם לדין לא השפיעה עליהם יהדותו של הפרקליט לעיוות הדין. הרוח והאוירה של האוניברסיטה השתפרו גם בבתי המשפט.

ג. עבודת עו״ד יהודיים במוסדות רשמיים של עורכי דין בקראקא

קראקא היתה מקום מושב המוסדות הרשמיים של איגוד עורכי הדין בגליל. הגליל הזה השתרע מערבה עד העיר ביאלה ומזרחה עד לעיר יארוסלאב (על הנהר סאן). לפני מלחמת העולם השניה היו כאן בערך 1500 עורכי דין, מהם כ־60% יהודים.

לפי החוק משנת 1867 היתה קראקא מושב מועצת עורכי־הדין בערכאה הראשונה והאחרונה ומושב בית המשפט המשמעתי (גם כאינסטנציה ראשונה ואחרונה). משנת 1932 היתה בעיר הבירה ורשה מועצת עורכי הדין העליונה ובית המשפט העליון כערכאה השניה לשם פסיקה בערעורים.

למרות שלעורכי־הדין היהודיים היה בקראקא רוב מוחלט, הם לא ניצלו את יתרונם המספרי והשתדלו לא לכפות את רצונם על הפולנים. לפי החוק משנת 1932 מנתה המועצה 19 חברים וביניהם 10 יהודים ו־9 פולנים, אולם יו״ר היה עו״ד פולני. בענינים עקרוניים הצביעו כל חברי המועצה לפי ראות עיניהם בהתאם להשקפת עולמם ולא לפי לאומיותם. זוכר אני את כנס המועצה בנוגע לרישום בחזרה ברשימת עורכי־הדין את המנהיג של האכרים השמאליים ד״ר פוטק שהורשע — כמנהיגים שמאליים אחרים — ע״י המשטר של פילסודסקי בשנת 1930 וקבל אחרי זמן מה חנינה ע״י נשיא המדינה. על המועצה היה לחץ שד״ר פוטק לא יירשם בתור עו״ד וחוגים גבוהים איימו אפילו שבמקרה רישום — תפורק המועצה. למרות זאת החליטה המועצה בעד רישום. אחדים מהפולנים הצביעו בעד הרישום, כמו כן הצביעו יהודים אחדים נגד הרישום.

מובן שלכבוד גדול נחשב להיות חבר המועצה ועל אחת כמה וכמה שמספר היהודים היה מצומצם ויהודים רבים היו מוכשרים ומתאימים לתפקיד זה. לא היה קל להבחר כחבר המועצה. אחרי 1932 הכריעה לפעמים נקודת מבט מפלגתית, אולם היו מקרים תדירים שעורכי־דין לא התחשבו במפלגתיות המועמד אלא באישיותו ובחרו בלתי מפלגתיים.

חוץ מתפקידי המועצה שנקבעו בחוק היא לחמה בעד חופש העברת מושבו של עו״ד מגליציה לחלק ששייך קודם לרוסיה כיון ששם היה מספר עורכי־הדין קטן מאשר בגליציה. אבל עורכי־הדין ממחוזות קונגרס־פולין התנגדו לכך. לאחר מאבק חריף וממושך ניצחה המועצה בקראקא.

על ההבנה ההדדית בין יהודים ופולנים השפיעה במדה רבה יו״ר המועצה במשך 15 שנה, היהודי ד״ר טראמר (ג׳ורג׳), אדם בעל אופי למופת. כולם — גם הפולנים וגם היהודים בלי להתחשב בהשתייכות מפלגתית — התיחסו אליו בהוקרה ובהערצה רבה. הוא היה מלומד גדול, השתתף כחבר המועצה התחוקתית הפולנית שעבדה הצעות חוקים רבות וקולו נשמע תמיד באוזן קשבת. ד״ר טראמר פרסם ספרים ומאמרים על הדיון האזרחי, על חוק פשיטת רגל אוסטריים. אחריו לא היה יהודי יו״ר המועצה ועם התגברות האנטישמיות בקרב עורכי־הדין לא היה קל למצוא פולני שירצה ולא יפחד להיות יו״ר. בזמן ההוא גם לא היה קל למצוא פולנים מתאימים שירצו להיות חברי המועצה, סו״ס נמצאו אמיצי־לב — לאו דוקא סוציאליסטים — שהסכימו לשמש כיו״ר המועצה — שנקראה בפי אנטישמיים „יהודית" — והם היו ד״ר יעקובובסקי פאוסטין ואחריו ד״ר גבריאלסקי יוסף.

במשך השנים האחרונות (20 עד 30 שנה לפני מלחמת העולם השניה) היו היהודים הבאים חברי המועצה:

1. ד״ר אוברלנדר נתן — חבר הקהילה היהודית מטעם המתבוללים, עורך כתב העת „קול עורכי הדין";
2. ד״ר אוברלנדר שלמה — תובע ראשי מטעם המועצה;
3. ד״ר אוסטרן אלכסנדר — השתתף בכתבי־עת משפטיים, נהרג בידי הנאצים;
4. ד״ר גוטסמן שמעון — ציוני, כיום בדרום אמריקה;
5. ד״ר גומפריך אדולף — סגן יו״ר המועצה, אחד ממיסדי אגוד הריגורוזנטים. עזר בהקמת הבית האקדמאי, עסק בעבודה סוציאלית. מת ברוסיה בשנת 1944;
6. ד״ר גלדוורט ליאון־מיכאל — היה שנים מספר חבר המועצה, בעל מרץ רב, אחד מעורכי „קול עורכי הדין" בו פרסם מאמרים רבים והגן על האינטרסים של עורכי־דין, בוחן בבחינות עורכי־דין, יו״ר התאחדות עורכי־הדין היהודיים (אחריו היה ד״ר פלדבלום), יו״ר אגוד בעלי בתים יהודיים ונוצרים, לפי השקפותיו ציוני. מת בת״א בשנת 1951;
7. ד״ר גלאסנר ארטור — בונדאי, אחד מחברי הועדה למתמחים במועצה, בעמדתו לטובתם עזר למתמחים רבים להתמחות אצל עו״ד, בוחן בחינות עו״ד, מחבר הספר הגדול „דוגמאות למשפט האזרחי" שהיה בשמוש בכל פולין על־ידי משפטנים מכל המקצועות;
8. ד״ר דרוהוצקי איזידור — שנים רבות תובע מטעם המועצה בפני בית המשפט המשמעתי. מת בקראקא אחרי מלחמת העולם השניה;
9. ד״ר הופמן זיגמונד — הקדיש את כל מרצו וידיעותיו להקמת המוסד לביטוח הדדי של עורכי־דין. לפי תכניתו הוקם מוסד זה וממנו קבלו אלמנות ויתומים של עורכי הדין סכומים ניכרים. מת בלונדון בשנת 1954;
10. ד״ר לאנדאו רפאל;
11. ד״ר ליליינטל זיגמונד — אחד המשפטנים הטובים בין עו״ד, חדור תרבות פולנית, במשך זמן ממושך בחן בחינות לשופטים ועו״ד. אפיני הדבר שבשנת 1938 השאירוהו הפולנים במועצה הפשיסטית, אולם אז הרגיש את אחריותו המוסרית כלפי היהודים והתנגד בכל תוקף להגבלות כלפיהם. לבסוף כשראה את חוסר־האונים מצדו — עזב את המועצה כי לא היה יכול לשאת את דברי הפולנים בשאלת עו״ד יהודיים. אחרי מלחמת העולם השניה היה יו״ר המועצה בפועל. כיום חי בלונדון;
12. ד״ר לאקס זיגמונד — סגן יו״ר המועצה;
13. ד״ר פלדבלום שמעון — משפטן מעמיק, נואם מצוין, לקוחות פולניים אפילו מהאצולה התיחסו אליו באמון מוחלט, היה זמן מה תובע מטעם המועצה בפני בית הדין המשמעתי.
14. ד״ר פניכל זיגמונד — נכנס למועצה בשנת 1932 כאחד הצעירים מבין חברי המועצה, מזכיר המו־

עצה במשך כמה שנים, חבר הועידה למתמחים, מנהל כמה שנים סמינר המתמחים לכל הגליל. משנת 1930 בוחן בבחינות לשופטים ולעו״ד. אחרי החזרתו מרוסיה לפולין בשנת 1946 היה חבר המועצה העליונה עד עליתו ארצה בתחילת 1951. פרסם ספרים ומאמרים ובין השאר את הספרים הבאים: „המשפט הבינלאומי הפולני הפרטי" — 1928; „הקוים הראשיים של משפט הפועלים" — 1930 (ספר ראשון בשטח זה בפולין); „המשפט לביטוח סוציאלי" — 1932; „דוגמאות לדיון האזרחי" — 1933 (יחד עם סופר משפטי מפורסם ד״ר פייפר ליאון); „המשפט המסחרי" — 1935 (2 כרכים יחד עם 2 פרופסורים מאוניברסיטאות קראקא ולבוב); „חוק הדיירים" — פרושים 1937; „פירוש למשפט העבודה" — 1939 (2 כרכים). כיום גר בתל־אביב, עובד כפקיד ממשלתי וכותב על המשפט הישראלי;

15. ד״ר רוזנצוייג אהרן (ארטור) — משפטן ידוע, היה זמן מה מזכיר המועצה, בוחן בבחינות עו״ד. בזמן הנאצים היה יו״ר היודנראט בקראקא ומכיון שלא מסר לנאצים את רשימת היהודים המועמדים להשמדה בבלז — נשלח הראשון עם אשתו ושני ילדיו ביוני 1942 לבלז ומת מות גבורים.

16. ד״ר רינגלהיים תיאודור — חבר המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, בוחן בבחינות לעו״ד. מת בפולין בשנת 1955;

17. ד״ר שולדנפריי מיכאל — אחד מעו״ד המכובדים, משפטן עמוק, בונדאי, סגן יו״ר המועצה במשך כמה שנים, עבד במסירות במיוחד כיו״ר הועדה למתמחים ועמדתו עזרה למתמחים יהודיים רבים להרשם אצל עו״ד בתור מתמחים. בוחן בבחינות לעו״ד, מיולי 1944 עד היום מנהל הלשכה המשפטית ע״י ראש הממשלה הפולני וחבר המועצה העליונה של עורכי הדין;

18. ד״ר שטינברג יוסף — בוחן בבחינות לשופטים. בנו ד״ר שטיינברג (רודזיניסקי) ויטולד, יועץ המשלחת הפולנית לאו״מ, עזב את מקום עבודתו ובקש מקלט בארה״ב. פרסם ספר מקיף על אחד הנושאים הקשים ביותר — „משפט שכנות".

חברי בית הדין המשמעתי היו בשנים האחרונות (20 עד 30 השנים לפני המלחמה השניה) היהודים הבאים:

1. ד״ר אדר ליאון — היה יו״ר בית־הדין המשמעתי במשך שנים רבות. בזמן כהונתו לא נשמעה אף פעם מצד הפולנים הדרישה להחליפו. ד״ר אדר היה גם שנים רבות יו״ר בני ברית ובשנת 1929 השתתף בג׳נבה במושב הסוכנות המורחבת;

2. ד״ר אדר ארנסט — נהרג בידי הנאצים;

3. ד״ר אדלר אלכסנדר — בעל השכלה משפטית גבוהה, נהרג בידי הנאצים בכלא בקראקא בשנת 1941;

4. ד״ר אפטה הנריק — ציוני, מבקר מוסיקה בעתון ציוני, עבד בספריה היהודית „עזרה". נהרג בידי הנאצים עם אשתו ובנו;

5. ד״ר גולדשטיין אברהם — נהרג עם משפחתו בזמן המלחמה בידי הנאצים;

6. ד״ר גלבוואקס סאלו — ציוני, נהרג ע״י הנאצים;

7. ד״ר גלדוורט יאן — עבד בהתמסרות בשביל הקק״ל, השתתף בועידת ג׳נבה בשנת 1929, פרסם מאמרים בכתבי־עת משפטיים, נהרג עם משפחתו בזמן המלחמה על ידי הנאצים;

8. ד״ר טיללס אדולף — אחיו של ראש הקהילה. מת אחרי המלחמה בקליפורניה;

9. ד״ר יסם משה — ציוני ותיק ופעיל במוסדות ציוניים. עלה ארצה בשנת 1950, גר בחולון;

10. ד״ר לאנדאו פיליפ — עבד במוסדות צבוריים רבים, חבר במועצת הקהילה היהודית זמן רב, למרות התבוללותו היה קשור קשר הדוק עם היהדות. אחד מיוזמי הקמת בית לאקדמאים. בשנת 1929 נכנס לסוכנות כנציג יהודים בלתי־ציוניים. מת בשנת 1934. בנו, ד״ר לאנדאו ארנסט, גם הוא עו״ד, גר כיום בפלורידה;

11. ד״ר לוסטבאדר לודוויג;

12. ד״ר מינדר איזידור — משפטן חריף, בעל השכלה רחבה, חובב ספרים. מת ברוסיה בזמן מלחמת העולם השניה;

13. ד״ר נאדל מקסימיליאן — סגן יו״ר לפני ואחרי מלחמת העולם השניה, בוחן בבחינות לשופטים ולעורכי־דין. מת בקראקא. בנו, עו״ד גם הוא, גר באוסטרליה.

14. ד״ר פוגלר זיגמונד — נהרג עם משפחתו בידי הנאצים.

15. ד״ר פישלוביץ ליאון — אחד המשפטנים המעמיקים ביותר, בוחן בבחינות לשופטים ולעו״ד, מת בקראקא בשנת 1940;

16. ד״ר ראטלר אלכסנדר — זמן רב חבר וגם יו״ר בית הדין המשמעתי. עבד שנים רבות ב„בני ברית". מת בזמן המלחמה השניה.

17. ד״ר שיינסברג אמיל — נהרג בידי הנאצים (אשתו עורכת־דין, חיה בפולין).

מועצת עורכי־הדין העליונה — חברים בה משנת 1932 היו:

1. ד״ר ברוס יעקב — נולד בקראקא 1883, אחד הסנגורים הטובים ביותר, מכובד ע״י בית המשפט, נואם מצוין, ממיסדי מפלגת הפועלים היהודיים (בונד) בשנת 1905 ועזב את המפלגה הסוציאליסטית הפולנית. נאומיו, אותם הכין בדייקנות, היו תמיד מלאים ציטטות מהתנ״ך ומהספרות היפה, דבר שעשה רושם רב על המושבעים הנוצרים. פרסם מאמרים רבים על נושאים במשפט הפלילי. נהרג בידי הנאצים בשנת 1942 בקרזמיניץ

יחד עם אשתו שהיתה בעלת השכלה עברית עשירה, מורה בגימנסיה עברית בקראקא;

2. ד״ר זיסקינד דוד — ציוני, נהרג בידי הנאצים.

ד. עבודת עורכי־דין יהודיים מקראקא במוסדות ציבוריים:

(א) בבית הנבחרים האוסטרי ובסיים הפולני

1. ד״ר גרוס אדולף — אחד המשפטנים והסניגורים הידועים. יסד את „מפלגת היהודים הבלתי תלויים" המורכבת ממתבוללים מתקדמים, אולם הוא בעצמו היה בלבו קרוב ליהודים והשתדל לעזור לדלת־העם. מפלגה זו היתה חלק (בלתי רשמי) מהמפלגה הדמוקרטית הפולנית. בטאונה היה „השבועון" ("Tygodnik" — 1945). ד״ר גרוס נבחר לבית הנבחרים האוסטרי בשנת 1896, אולם הוא ויתר לטובת המנהיג הסוציאליסטי איגנץ דשינסקי, כדי שהפועלים הפולניים יקבלו את נציגותם. נבחר שוב לבית הנבחרים האוסטרי בבחירות הכלליות (1907). השקפותיו היו שמאליות. בתחילת המאה נבחר גם למועצת העיר קראקא ועבד בה זמן ממושך. ד״ר גרוס היה כלכלן מעשי גדול וידע היטב את תורת הפיננסים. לפי הצעותיו החלטו בוינה בשנת 1911 בבית הנבחרים חוקים בדבר בנית בתים לשכבות עניות שהשפיעו על חוקי בנית בתים בארצות רבות. את השקפותיו הגשים ד״ר גרוס בקראקא כשבנה „בתים זולים" ויסד בזמן ההוא (תחילת המאה ה־20) אגודות שיתופיות צרכניות (מאפיות). בבית הנבחרים האוסטרי לא הצטרף לשום מפלגה, יחד עם מאסאריק תומאס (אח״כ נשיא צ׳כוסלובקיה) ועם גרמני אחד יסדו את הקבוצה „הפראית". אחרי מפלתו הפוליטית בבחירות לסיים הפולני בשנת 1919 נגד מועמד ציוני ד״ר טאהן יהושע, הסתלק ד״ר גרוס מהבמה המדינית, כי הבין שהגיעה שעתה של התנועה הציונית, אולם השתתף בארגון הפיננסים של פולין. מת ב־27.12.1936 בקראקא. שלשה מבניו היו עורכי־דין בקראקא ושנים מהם — ד״ר פליקס גרוס וד״ר זיגמונד גרוס היו פעילים במפלגה הסוציאליסטית הפולנית.

ד״ר גרוס פליקס — שהוזכר לעיל — כיום פרופ׳ לסוציולוגיה, פרסם ספרים רבים על נושאים סוציולוגיים בירחונים וברבעונים אמריקאים ואחרים. הוציא לפני 1939 ביחד עם אחיו, זיגמונד, ספר על מהות המפלגה וגם מאמרים רבים.

2. ד״ר שוארצברד יצחק — מנעוריו ציוני פעיל. כסטודנט באוניברסיטה קראקא היה יו״ר האגוד האקדמאי „השחר" ("Przedświt"). מ־1921 עד 1924 היה ד״ר שווארצבארד עורך ראשי של העתון הציוני החדש „נובי דזינניק" והשתתף גם בכל כתבי העת הציוניים בפולין ומחוץ. בקונגרס הציוני השתתף בפעם הראשונה בשנת 1913. פעמים היה יו״ר הארגון הציוני במערב גליציה ושלזיה. הוא יסד את התנועה העולמית של הציונים הכלליים בועידה בקראקא בשנת 1931 והיה יו״ר שלה עד 1935. אחרי המשבר בתנועה זו (1935) היה יו״ר קבוצה ב׳. עבד זמן רב במועצת עירית קראקא והיה מנהיג הסיעה היהודית. לסיים הפולני נבחר כציר בשנת 1938 בקראקא. בזמן המלחמה השתתף כציר בסיים הגולה, קודם בפריז ומיוני 1940 עד 1945 בלונדון. אז הגן ד״ר שווארצבארט, בין השאר, על היהודים שהיו ברוסיה והיו במגע עם המחתרת בפולין. כותב השורות האלו קבל בזמן שהותו ברוסיה (יאקוטסק) את מברקו, בו הוא מבטיח ש„חושבים עליכם". אין צורך להגיד, איך עודד מברק זה את כל היהודים שהיו שם. במאי 1946 הוזמן ד״ר שווארצבארד ע״י הקונגרס העולמי היהודי להנהלה ובתפקיד זה הוא בא במגע עם היהדות העולמית והשפיע על התקרבות רוחנית לישראל. כיום הוא חבר הועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית וגר בניו־יורק.

3. ד״ר לאנדאו איגנץ — נמנה על חסידיו של ד״ר גרוס ונבחר כציר לסיים הגליצאי לפני המלחמה הראשונה. ד״ר לאנדאו היה שנים רבות חבר במועצת העיריה ומרצה קבוע של תקציביה ואח״כ כהן כסגן יו״ר העיריה בקראקא. מת בשנת 1934. גם בנו היה עו״ד ונהרג בידי הנאצים.

(ב) ברשות המקומית בקראקא

בשנת 1911 סופחה לקראקא העיר פודגוז׳ה. בעיריה השתתפו קודם כל מתבוללים, ד״ר טיללס שמואל, ד״ר לאנדאו רפאל; מסיעת ה„בלתי תלויים" — ד״ר גרוס אדולף, ד״ר לאנדאו איגנץ, ד״ר פריליגג רודולף, ד״ר לאואר איגנץ, ד״ר מייזלס איזידור ומהציונים — ד״ר שוארצבארד יצחק, ד״ר צימרמן, ד״ר שטיין קלמן — כיום בארה״ב; ממפלגת הסוציאליסטים היהודיים (בונד) ד״ר שרייבר הנריק, ד״ר דרובנר יוסף, ד״ר פיינר ליאון ומהמפלגה הפולנית הסוציאליסטית — בין השאר — ד״ר רוזנצויג יוסף.

(ג) בקהילה היהודית

ד״ר הורביץ ליאון היה לפני מלחמת העולם הראשונה יו״ר הקהילה. מת בשנת 1905. אחריו היו יושבי ראש מעורכי דין:

ד״ר טיללס שמואל, מתבולל, וסגנו היה:

ד״ר לאנדאו רפאל שהיה אחריו יו״ר במשך כמעט 30 שנה. הוא עסק הרבה בעבודה סוציאלית, במוסדות בעלי מלאכה, בבית הזקנים וכו׳ וכו׳. בגלל העבודות הרבות הללו הזניח ד״ר לאנדאו את משרדו כעו״ד. הוא קבל אות הצטיינות בפולין בדרגה הגבוהה ביותר — „פולוניה רסטיטוטה". מת בשנת 1941 ברוסיה.

בנו ד״ר לאנדאו הנריק גם כן עו״ד לפני המלחמה בקראקא — כיום בקנדה.

למועצת הקהילה השתייכו, נוסף לאלה שהזכרתי לעיל, ד״ר אוברלנדר נתן, ד״ר לאנדאו פיליפ — מן הציונים,

ד״ר שוארצבארד יצחק, ד״ר פלדבלום שמעון, ד״ר ואר־הפטיג שמואל וד״ר בולווה דוד.

(ד) באוניברסיטה היאגילונית בקראקא

באוניברסיטה הקראקאית היה נהוג שבפקולטה למש־פטים נתמנו רק 2 יהודים פרופסורים או דוצנטים. משנת 1867 היו פרופסורים יהודים:

1. ד״ר צווייג פרדיננד — למד תורת הכל־כלה, פרסם בשפה פולנית ספרים רבים, בין השאר: „תוכ־נית כלכלית בפולין" ועבורו קבל מהבנק הפולני פרס גדול, „4 שיטות כלכליות" (תורגם גם לאנגלית), „על הע־ברת מסים", „הכלכלה והטכניקה" וכו׳. היה עורך המדע הכלכלי של עתון יומי בקראקא. בזמן המלחמה ישב באנ־גליה ופרסם שם באנגלית ספרים רבים — בין השאר — על תורת התכנון, על הכלכלה הפועלית וכו׳. מ־1954—1956 מרצה באוניברסיטה בירושלים. כיום גר בלונדון.

2. ד״ר רוזנבלאט יוסף — נולד בשנת 1853, עסק בתולדות המשפט ופרסם כמה ספרים על נושא זה. נחשב בזמנו כאחד הסניגורים הטובים ביותר. הרצה באור־ניברסיטה על המשפט הפלילי. נפטר בשנת 1917.

3. ד״ר ריינהולד יוסף — הרצה על המשפט הפלילי. מספריו ידועים „קוים אפיניים של המשפט הפלי־לי הפולני", „האמצעים המונעים את עבריינות הצעירים" וכו׳. מת בשנת 1924.

ה. השתתפות עורכי־דין במפלגות

עורכי הדין היו מנהיגי העם בקראקא והשתתפו כמעט בכל המפלגות: במפלגה הציונית, היהודית הסוציאליסטית, פועלי ציון, הרביזיוניסטית, במפלגה הסוציאליסטית הפו־לנית ובסוף במפלגת היהודים הבלתי־תלויים שהשפעתה עד 1918 היתה גדולה מאד ברחוב היהודי, אבל בין שתי המלחמות נעלמה כליל עם מות מנהיגיה אחד־אחד.

(א) מפלגת הציונים

1. ד״ר בולווה דוד — מנעוריו ציוני פעיל, יו״ר ה„מזרחי". עבד באגוד חובבי האוניברסיטה העברית. בעל השכלה יהודית, השתתף בקונגרסים ציוניים רבים. אחד המועטים מבין עוה״ד שסוגרים היו את משרדם בשבת ובחגים היהודיים. נהרג באוקטובר 1942 עם אשתו.

2. ד״ר וארהפטיג שמואל — מותיקי ומנהיגי הציונים במערב גליציה. השקיע עבודה רבה ביסוד העתון היומי הציוני „נובי דזינניק" ובהנהלתו במשך שנים רבות. ממיסדי הבנק הקואופרטיבי היהודי, ציר בקונגרסים ציוניים, חבר מועצת הקהילה. נפטר בשנת 1930 בגיל 54. אשתו ובנו נהרגו ע״י הנאצים.

3. ד״ר לוסטבאדר לודויג — מנעוריו ציוני פעיל, כבר כאקדמאי יו״ר האגודה האקדמאית „השחר". ממיסדי העתון הציוני וחבר הנהלתו. חבר בי״ס עממי ותי־כוני יהודי, זמן ממושך יו״ר האקסקוטיבה הציונית במערב גליציה ושלזיה וגם יו״ר בית המשפט המפלגתי ונציג במוסדות יהודיים רבים. גר כיום בחולון ועובד כפקיד ממשלתי בת״א.

4. ד״ר פלדבלום שמעון (ר׳ גם לעיל עמ׳ 317) נולד בקראקא בשנת 1882, היה מנעוריו משנת 1905 עד 1939 ציוני פעיל, יו״ר האיגוד של האקדמאים, ואח״כ יו״ר או סגנו של האקסקוטיבה הציונית, לעתים קרובות יו״ר בכינוסים ארציים, חבר בבית המשפט של הקונגרס וכו׳ וכו׳. השתתף בכל ועידות ציוניות. בשנת 1907 פרסם מחקר על „היהודים ותקון חוק הבחירות". ממיסדי העתון היומי הציוני, היה סגן ואח״כ יו״ר איגוד חובבי האוניברסיטה ה־עברית, גם יו״ר התאחדות עו״ד יהודיים (אחרי ד״ר גלדוורט ליאון), חבר „בני ברית", 4 פעמים יו״ר שלה, עלה ארצה בשנת 1941. היה חבר בנציגות יהודי פולין בה עסק הרבה בעבודה סוציאלית. היה גר בת״א ועבד בתור פקיד ממשל־תי. נפטר ב־28.7.1956 בגיל 74.

5. ד״ר צימרמן יהודה — ציוני מנעוריו, היה פעמים מספר יו״ר האקסקוטיבה הציונית, השתתף בהנהלת בית הספר העברי, נבחר למועצת העיריה בשנים 1933, 1935, וגם חבר בקהילה. ד״ר צימרמן היה מעו״ד המועטים שהבינו את עניני התעשיה והיה חבר לשכת המסחר והתעשיה.

6. ד״ר פילצר שמואל — ציוני ותיק, היה יו״ר „השחר" וחבר בהנהלות מוסדות ציוניים. כעת בתל־אביב.

7. ד״ר שפיגל מרכוס — ציוני פעיל, עסק ב־ספריה „עזרא", מעסקני קרן היסוד ומנהל לשכתה בגליציה המערבית ושלזיה. נהרג בשנת 1939 ע״י הנאצים.

8. ד״ר שטיין קלמן — ציוני פעיל, יו״ר „השחר", עכשיו בניו־יורק.

(ב) המפלגה היהודית הסוציאליסטית („בונד")

1. ד״ר אלכסנדרוביץ איגנץ — ממנהיגי ה־בונד. כעו״ד למד סניגוריה על קומוניסטים במשפטים. מרצה בניו־יורק לתורת הכלכלה.

2. ד״ר ברוס יעקב — ממיסדי המפלגה (ראה גם לעיל עמ׳ 318).

3. ד״ר גוטמן פליקס — ממיסדי המפלגה, כמה שנים לפני המלחמה עבר לורשה ולא עסק בפרקליטות.

4. ד״ר דרובנר יוסף — היה זמן רב חבר במפ־לגה הפולנית הסוציאליסטית ועבר אח״כ למפלגה זו. נחשב כאחד הסניגורים הטובים ביותר. מת בשנת 1921 בקראקא.

5. ד״ר פיינר ליאון — נולד בשנת 1886. תיאו־רטיקן מרכסיטי, בגלל בקורתו החריפה על משטר פילסו־דסקי והצעותיו נכלא במחנה „ברזה" עם מנהיגי השמאל הפולניים כגון: ויטוס וינצנטי — מנהיג האכרים, ד״ר לי־ברמן הרמן — מנהיג הסוציאליסטים הפולנים ואחרים, בזמן התקוממות בגיטו ורשה היה אחד ממנהיגי המרד, בשם בדוי: ברזוזובסקי מרקולא. ממחתרת שלח דו״חות

על השמדת היהודים. מת ב־22 באפריל 1945 בלובלין.

6. ד״ר פנסטרבלאו ישעיה — נולד בגורליצה בשנת 1881. נכלא פעמים רבות, היה אחד מהשמאליים בין הבונדאים. נהרג בידי הנאצים בשנת 1942 בטרבליאנקה.

7. ד״ר שרייבר הנריק — נולד בשנת 1885. מנהיג המפלגה לפני המלחמה, חבר מועצת העיריה והקהילה. היה תדיר סניגור במשפטי קומוניסטים. הצטיין באומץ לבו. מת ברוסיה בזמן המלחמה.

(ג) המפלגה „פועלי ציון"

1. ד״ר ארנהולד יואכים — בהתחלה בטארנוב ומשנת 1913 בקראקא, השתתף במוסדות ציוניים רבים, סגן יו״ר הנהלת קרן היסוד במערב גליציה, נפטר בתל־אביב בשנת 1955.

2. ד״ר מארגוליס יוסף — ניספה עם משפחתו על ידי הנאצים.

(ד) המפלגה הרביזיוניסטית

1. ד״ר בדר יוחנן — משפטן מוכשר, כיום חבר כנסת מטעם „חרות".

2. ד״ר בוכוייץ מנחם — התמחה אצל ד״ר בדר בקראקא, עבד במשרד ראש הממשלה, כיום שופט בבית משפט השלום.

3. ד״ר שכטר יעקב — אחרי טלטולי סבל רבים במאסר רוסי ובסיביר עלה ארצה בשנת 1950.

(ה) המפלגה הסוציאליסטית הפולנית

1. ד״ר הסקי ברנרד — אחד הסניגורים הטובים ביותר. השתתף בכל המשפטים המדיניים הרציניים ביותר. נודע בשנינותו בחקירת עדים.

2. ד״ר פלצלינג רודולף — אחד מותיקי הסוציאליסטים הפולניים. השתתף באופן פעיל בעבודה יום־יומית במפלגה.

3. ד״ר רוזנצוייג יוסף — פעיל במפלגה, חבר מועצת העיריה. עו״ד רשמי של המפלגה. אחרי מלחמת העולם השניה היה סגן יו״ר בית המשפט לערעורים ובתפקידו עזר לרבים. כיום עו״ד בקראקא.

4. ד״ר ריגלהיים תיאודור.

ו. מפלגת היהודים ה„בלתי־תלויים"

(פעלה בעיקר לפני מלחמת העולם הראשונה).

מנהיגיה: ד״ר גרוס אדולף, ד״ר לאנדאו איגנץ, ד״ר לאור איגנץ, ד״ר פרילינג רודולף.

ז. העתונות וכתבי־עת

1. ד״ר ברקלהאמר וילהלם — עורך ראשי של העתון „נובי דזיניק". מנעוריו ציוני. פרסם מאמרים בכתבי־עת ציוניים בפולין, ב„מוריה", ב„מזרח" (לבוב) וכמו כן בבטאון המרכזי העולמי של הציונות „העולם". בעריכתו עמד העתון הקראקאי על רמה גבוהה והיה נפוץ לא רק בקראקא אלא גם בכל גליציה. בגלל חילוקי דעות התפטר ד״ר ברקלהמר ממערכת העתון והתעסק בפרקליטות. מת בשנת 1934. אשתו ובתו גרות בחיפה.

2. ד״ר שווארצבארד יצחק.

3. ד״ר קראגן הנריק — היה עורך החלק הכלכלי של העתון הנ״ל במשך שנתיים. גר כעת בכפר אונו, פקיד ציבורי.

4. ד״ר זיידן בנימין — ערך אחריו את החלק הכלכלי של העתון הנ״ל. ספרו „השפעת כמות הכסף על המחיר" הוצא לאור על־ידי האקדמיה המדעית הפולנית. מת בגיל צעיר, בשנת 1932 בקראקא.

5. ד״ר טיש אליהו — עו״ד בנובי סונץ׳ ואחר כך בקראקא מותיקי הציונים. עבד באופן פעיל בעתון הנ״ל. עלה ארצה בשנת 1950, עבד במשרד המשפטים. נפטר בירושלים 1956.

דף מיוחד עלי להקדיש לירחון „קול עורכי הדין", בטאון בלתי רשמי שהופיע בקראקא במשך 14 שנה מ־1925—1939 והגן על חופש הפרקליטות, השתתפו בו על פי רוב יהודים (מתוך 10 חברי המערכת — 7 יהודים). מהפולנים השתתפו במערכת המנהיג הסוציאליסטי, ציר בפרלמנט באוסטריה ובפולין ד״ר מארק זיגמונד וד״ר בוגדני רומן ממפלגת הדמוקרטים — ציר לסיים ואחד הסניגורים הגדולים — בעל השקפות עולם שמאליות — ד״ר ווז׳ניאקובסקי יוסף שהגן תמיד בכל הזדמנות באומץ־לב על היהודים. נהרג בידי הנאצים.

יהודים חברי המערכת: ד״ר גולדבלט וילהלם, ד״ר גלדוורט ליאון, ד״ר ברוס יעקב, ד״ר פניכל זיגמונד, ד״ר מאלר איגנץ, ד״ר אוברלנדר נתן ומזכיר ד״ר ניכטברגר שמעון. טובי עורכי הדין היהודים היו מפרסמים מאמרים מקצועיים בבמה זו.

בקראקא הוצא לאור מטעם האגוד של סוחרים יהודיים שבועון בשם „סקירה מסחרית" ועורכי־הדין היו כמעט תמיד עורכי השבועון. הנושא העיקרי של השבועון הזה היה ענין המסים, כיון שהסוחרים בכלל וסוחרים יהודים בפרט כרעו תחת נטל המסים וניכרות היתה הפליה וכוונת נישול.

מעורכי השבועון הזה יש להזכיר:

1. ד״ר ואסרברג זיגמונד — מת ברוסיה בזמן המלחמה.

2. ד״ר לייכטר איזידור — נהרג בידי הנאצים.

3. ד״ר מאלר איגנץ.

4. ד״ר סלפטר נורברט — כיום עו״ד בפולין.

5. ד״ר זיינבל עמנואל — כיום עו״ד בתל־אביב.

6. ד״ר אנהאלט מאוריצי — פרסם בשנת

1946 בפולין את ספרו על הנושא „השפעת המצאות טכניות על התפתחות הקפיטליזם". מת בקראקא בשנת 1948.

ח. עבודת עורכי דין בשטחים אחרים

כבר בפרקים הקודמים ציינתי שעורכי־דין מקראקא עסקו כמעט בכל שטחי החיים הציבוריים. בבית הכנסת של הנ־אורים היו פעילים ד"ר לאנדאו רפאל, ד"ר אפטה הנריק, ד"ר רוזנפלד ליאון (נהרג בידי הנאצים).

ד"ר קרנגל איזידור — השקיע עבודה רבה ב־התאחדות בית הספר היהודי, עממי ותיכוני. גם בשטח הס־פורט היו עורכי־דין או מתמחים היוזמים והפעילים, את הק־בוצה „מכבי" שנוסדה בשנת 1909 והיתה הקבוצה הראשונה בין היהודים — יסד ד"ר לאזר הנריק ועבד בה ללא לאות ובלי הרף במשך 30 שנה. יו"ר ראשון של מכבי היה ד"ר מאלר איגנץ. ד"ר אימרגליק וילהלם מזכיר „מכבי" ואח"כ סגן יו"ר מ־1925 עד 1937 (כיום בת"א), התמסר לעבודה זו בכל מרצו. גם את הקבוצה היהודית השניה שהשתייכה למפלגה היהודית הסוציאליס־טית יסד עו"ד ד"ר גלייסנר ליאון שעבד בה עד מלחמת העולם השניה. נהרג בידי הנאצים.

ד"ר דראר ליאופולד — ציוני מנעוריו, בלשן, ידע עברית על בוריה, היה אחד האספרנטיסטים החשובים ביותר (בשטח זה עבד גם הרבה עו"ד רוזנשטוק ליאון, שנהרג בימי הנאצים). ד"ר דראר תרגם לאס־פרנטו כמה ספורים. היה ציר בקונגרס הבינלאומי של אספרנטיסטים בשנת 1912 בקראקא.

ד"ר מולקנר תיאודור — ארגן אחרי מלחמת העולם הראשונה את נכי המלחמה. נהרג עם משפחתו בידי הנאצים.

ד"ר זיסר איגנץ — פרסם פרושים לחוק התעשיה (1903), לחוק המכרות וכו'. חוץ מזה פעל כמבקר ספרותי. תרגם לשפה הפולנית כמה דרמות של איבסן וסטרינדברג, ובעצמו חבר — בין השאר — את המחזה המפורסם שהוצג בתיאטרונים פולניים „פאן מצנט" (עו"ד).

ד"ר שטרנבך לודביג — בנו של ד"ר שטרנבך אדוארד. הקדיש את עצמו מנעוריו לשפות לועזיות ובין השאר, לשפה הסנסקריטית. בזמן המלחמה, כשברח מפני הנאצים בא להודו והרצה משנת 1942 על המשפט העתיק ההודי. משנת 1947 עבד במשרה גבוהה על־יד ד"ר ראלף באנץ'. חבר באגודים מדעיים רבים. פרסם יותר מ־50 עבודות בשטח המשפט העתיק בהודו.

מבין השופטים היהודים יש להזכיר:

ד"ר איבנשיץ ליאון — יו"ר בבית המשפט ל־ערעורים לפני ואחרי מלחמת העולם הראשונה.

ד"ר אובר יוסף — עבד יותר מ־15 שנה בתור שופט בבית משפט מחוזי. הצטיין בתפיסתו המהירה ושי־פוטו ופסיקתו הבהירה. גר כיום בירושלים ועובד בסוכנות.

ד"ר גוז'מסקי (קודם גולדברגר) אולריק — שופט בבית המשפט לערעורים אזרחיים, נהרג בידי הנאצים.

ד"ר הולנדר רומן — אחר מלחמת העולם הש־ניה שופט בבית המשפט העליון בפולין.

ד"ר רגניביץ (קודם זינגר) איגנץ — שופט ב„עיר היהודים" כז'אנוב לפני המלחמה. אחרי המלחמה סגן יו"ר בבית המשפט המחוזי בקראקא. הציעו לו לעלות בדרגה ולעבור לבית המשפט לערעורים, אך העדיף לעלות ארצה בשנת 1950. גר כיום בחיפה ועובד אצל מבקר המדינה.

ד"ר רוזיאנסקי (רוזנבליט) איגנץ — לפני המלחמה שופט בבית המשפט המחוזי בקראקא. אחרי המל־חמה בבית המשפט העליון. פרסם ספרים ומאמרים רבים, ובין השאר, פירוש בשני כרכים לחוק ההתחיבות, פירוש גדול לחוק שטרות, לחוק על הסכמים קולקטיביים וכו'. גר משנת 1957 בירושלים ועובד אצל מבקר המדינה.

לפני המלחמה היה כבוד גדול למשפטן לעבוד בפרקלי־טות הכללית, כי כאן עבדו, על פי רוב, מועמדים לפרופסו־רים באוניברסיטה. גם מספר קטן של יהודים עבד במשרד הזה.

ד"ר ריטרמן הנריק (כיום אביר חיים) — פסנתרן, סופר, עתונאי, משפטן, למרות גילו הצעיר לפני מלחמת העולם השניה עבד בפרקליטות והיה נערץ בגלל ידיעותיו הנרחבות בשטח המשפט. קבל פרס ראשון עבור ספרו על המשפט המסחרי. גר כיום בתל־אביב ועמד בבחי־נה לעו"ד. עובד כעתונאי וסופר.

ד"ר דונקלבלום מנחם — שופט בבית המשפט העליון בירושלים. נולד בקראקא למשפחה אדוקה. כאן גמר את חוק למודיו בפקולטה למשפטים. כאן גם התמחה לעו"ד. ציוני מנעוריו, חבר באגודת האקדמאים הציוניים בקראקא „השחר". עלה ארצה בשנת 1919. היה יו"ר אגוד עולי קראקא. מת בתל־אביב בשנת 1951.

ט. המפנה הקראקאי

היחסים בין החברים היהודים לבין החברים הפולניים במועצה ובבית־הדין המשמעתי היו עד 1932 טובים. על יחסים אלו השפיעה הרמת התרבות ובמיוחד העובדה שבין הפולנים נבחרו עורכי־דין בעלי השכלה גבוהה מבלי להת־חשב בהשקפותיהם המדיניות.

היחס הטוב שתארתי לעיל התחיל להשתנות לרעה בש־נות השלושים של המאה ה־20. היו סיבות כלליות ומיוחדות. המשבר הכלכלי העולמי גרר אחריו משבר כלכלי בפולין. בעקבות משבר זה הפסידו יהודים רבים (פקידים) את עבו־דתם בתעשיה, במסחר, בבנקאות, במשרדים וכו' ובאין ברירה נכנסו לפרקליטות. ברור שעם הגדלת מספר עורכי

הדין גברה ההתחרות והשפעת עורכי־הדין האנטישמיים גדלה והלכה במיוחד מיום עלות היטלר לשלטון.

כסיבה מיוחדת אפשר לציין את סיפוח אזור קילצה לגליל קראקא. האספות הכלליות השנתיות במחוז קראקא שהת־נהלו עד 1932 ברוח כמעט ידידותית, היו מאז סוערות ול־בסוף, בשנת 1935, עזבו הפולנים האנדקים את האספה. האנטישמיים הציעו להנהיג בשביל היהודים את הקאטסטר הדתי ובשנת 1936 דרשו רוב מוחלט לפולנים בניגוד למצב הקיים עשרות שנים. היהודים הציעו ויתורים מרחיקי לכת — על 19 חברי המועצה — 11 לפולנים, בבית דין על 14 חברים — 7 לפולנים ובמועצה העליונה על 3 חברים — 2 לפולנים — אולם הפולנים לא הסכימו, המועצה העליונה עם רוב האנדקים התערבה בסכסוך זה והחליטה ב־20.3.1937 להציע לצדדים בוררות ובאי־הסכמת הצדדים להציע לשר המשפטים לפזר את המוסדות הרשמיים בקראקא (וגם ב־לבוב, כי שם היה מצב דומה). המועצה העליונה נמקה את החלטתה בזה שכמה מהפולנים (לא כולם) הנבחרים למועצה או לבית־הדין המשמעתי תחת לחץ האנדקים נמנעו מהשת־תתפותם בהם. מובן שלהתערבות זו לא היתה כל תוצאה ואחרי זמן קצר פורסם חוק עורכי הדין משנת 1938 ברוח אנטי־דמוקרטית ואנטי־יהודית.

עוד לפני החוק משנת 1938 דרשו עורכי־הדין האנטי־יהודיים את סגירת הרישום לעורכי־דין, מינוי חברי מוסדות רשמיים, צמצום מספר המתמחים, הנהגת התמחות בבית המשפט, היות והם קוו שמתמחים יהודיים לא יתקבלו להת־מחות זו וכו׳.

הממשלה הפולנית התחשבה בדרישות אלו ופרסמה את החוק הנ״ל.

מאז היו הפולנים האנטישמיים „בעלי בתים" ועשו נגד היהודים כל מה שעלה על דעתם.

התוצאות לא אחרו לבוא. רישום עורכי־דין חדשים נסגר והוחלט להקפיד על מכסת (קונטיגנט) עורכי־דין שנבחרו על ידי הועד הפועל של המועצה העליונה.

לפי הדוגמה שבאוניברסיטה — הונהגו „ספסלים" בבחינות לעורכי־דין. מאז לא הרצו עוד יהודים בסמינר המתמחים.

עם הנהגת החוק משנת 1938 חדל המקצוע של עו״ד להיות חפשי, כי ליהודים ולפולנים המתקדמים היתה הכני־סה למקצוע זה סגורה.

י. רשימת עורכי הדין שנרצחו ולא הוזכרו לעיל

כבר ציינתי בפרקים הקודמים, מי מעורכי־הדין המ־פורסמים שם נהרגו. כאן אזכיר רק את אלו שלא נמנו בפ־רקים הקודמים והם:

1) ד״ר באנט יוסף; 2) מאגיסטר באנט אולגה; 3) ד״ר באסלר יגנץ; 4) ד״ר בילט משה; 5) ד״ר גוטליב; 6) שני אחים גוטמן; 7) ד״ר גרינפלד שמעון; 8) ד״ר גוטפרוינד ליאופולד; 9) ד״ר הירש יוסף; 10) ד״ר ואסרלאוף אמיל; 11) ד״ר ואסרלאוף יעקב; 12) ד״ר וארנהאופט ליאון—אחד הסנגורים החשובים; 13) ד״ר ויינברג רודולף; 14) ד״ר לאכס לודויג; 15) ד״ר לאנדאו לודויג; 16) ד״ר לאנדאו זיגמונד; 17) ד״ר מונטאג ליאון; 18) ד״ר סאלומון ברנרד; 19) ד״ר פאלנקר יעקב; 20) שני אחים פופלס; 21) ד״ר פרוינדליך לודויג; 22) ד״ר קאופמן מאוריצי; 23) ד״ר קלייברגר אדוארד; 24) ד״ר קרוה שלמה.

יא. רשימת עורכי־דין ומתמחים (שגרו לפני השואה בקראקא) הנמצאים בישראל

(א) תל־אביב וסביבתה

ד״ר באומינגר אריה; ד״ר בוטטרטייג ארטור; ד״ר גוט־פרוינד אדולף; ד״ר גולדואסר (גרגור) מאקסימילין; ד״ר דונקלבלום וילהלם; ד״ר האובנשטוק שמואל; ד״ר הולנדר אדולף; ד״ר הורוביץ איזידור; ד״ר ואלד יעקב; ד״ר טאפס הנריק; ד״ר יאסם קלמנס; ד״ר הרמן כ״ץ; ד״ר מינץ ברל; ד״ר מנשה אוטו; ד״ר מנדלבאום סטאניסלאב; ד״ר פריס משה; ד״ר קנוללר גבריאל; ד״ר שטרן נתן; ד״ר שוברט איזידור; ד״ר שנידצ׳ינסקי (קודם גרינשפן) הנריק.

(ב) ירושלים

ד״ר איססלר יאן; מגיסטר בז׳זינסקה (רוקה הורביץ) בלה; ד״ר פלאביץ (קודם פדרגרין) יאן; מגיסטר גרוס (נשואה פלאביץ) יאנינה; ד״ר קניגל מארק; ד״ר קאסוב־סקי (קודם נאטל) רומן; ד״ר שנקל יוסף.

(ג) חיפה

ד״ר הופפרט ליאופולד — כיום שופט בבית המשפט הצבאי; ד״ר הרשטיין אדולף; ד״ר וולף עמנואל.

(ד) נפטרו בישראל

ד״ר זילברברג הנריק; ד״ר פרוממר סטאניסלאב — יו״ר אגודת סטודנטים ציוניים „עקיבא", יו״ר האגוד למת־מחים לעורכי־דין ויו״ר אגוד „השחר", עמד בבחינה לעו״ד בארץ ואחרי מחלתו הממושכת מת בשנת 1951; ד״ר ארנהולד יואכים; ד״ר טורבה זיגמונד וד״ר פלדבלום שמעון.

אני מודה לד״ר שמעון פלדבלום ז״ל ולד״ר לודביג לוסטבדר על עזרתם הרבה בחומר שבכתב ובזכרונות שבעל־פה, שסייעו בידי לכתוב מאמר זה. המחבר.

בית החולים היהודי בקראקא

מאת

ד"ר א. שווארצבארד

בית החולים היהודי בקראקא היא תופעה מיוחדת במינה באופיה של קראקא בכלל ושל זו היהודית בפרט. אולם יש לראותו על רקע חיי היהודים בעיר זו ועל רקע תולדותיה של העיר בכלל.

נשווה לנגד עינינו תמיד את העיר כעיר מלוכה קדומה רבת ההוד והמסורת, מקום הוואוול, האוניברסיטה היאגילונית (אחת הקדומות באירופה), מרכז הכנסיה הקאטולית ונקודת המוקד לחיי האמנות והספרות בפולין.

בשלהי המאה הי"ט עדיין היא עיר קטנה ביחס, רבבות אחדות של תושבים, רכב ציבורי אחד — רתום לסוסים — מוליך מגשר העץ שעל הויסלה אל תחנת הרכבת וזו מחברת את העיר לוינה וללבוב, אך אין קשר עד ורשה.

שני ריכוזי האוכלוסיה, הנוצרי והיהודי בקזימייזש — הם כמעט מובדלים, מופרדים לכלכלה, למסורת, ללשון. ישנה רק חוליה אחת המהווה מעין גשר, מעין מעבורת — אף כי רק לצד אחד — בין שני העולמות המנוגדים כל כך: הן זו השכבה היהודית האמידה, אשר השפה הפולנית גם שגורה גם אהובה על פיה והיא מרוכזת בסטרדום, ברחוב גרודסקה ובמקצת דיטלובסקה. עד להופעת הציונות היו בני שכבה זו מתבוללים עם תום, קנאי התיאטרון והאמנות הפולנית וכל קשרם עם העם היהודי אינו אלא ה"טמפל", זה בית הכנסת המתקדם לבני־דת־משה, או "איזראעליטים" בלשונם.

בכוח המציאות הכלכלית והחברתית הוטל על שכבה זו לדאוג לגורלה של הדלות היהודית (הרי ברובה מורכבת הוא מאבותיהם, אחיהם ודודניהם) המצטופפת עד אימה ברובע היהודי השמרני מאחורי החומה הבלתי מוחשית, אבל קיימת עד מאוד ברחובות קרקובסקי ואדנכסים, זה הרובע הידוע בקצרה בשמו "קזימיזש".

לפני שנים קיים היה — בכוח העזרה ההדדית ומסורת "ביקור חולים" העמוקים בין היהודים — בית־חולים קטן בסביבת רחוב שבסקה. אולם מחמת התהליך הידוע של דחיקת רגלי היהודים ממקומות מרכזיים אל פרברים, נאלץ גם זה להתחסל. אי אפשר היה עוד לקיימו סמוך ל"רינק" הקראקאי, סמוך לבנין האוניברסיטה ברח' "שבינטה אננה" וכנסיית הבתולה מרים וכדומה מן הבניינים המרכזיים של העיר הנוצרית כל כך.

באותה עת, קיימת היתה בעיר קדומים זו, עיר תרבות מדעית ורפואית, רשת גדולה של מרפאות ובית חולים גדול ע"ש לאזאר הקדוש ברחוב קופרניקה. מוסדות אלה נתמכו על ידי המרכזים השלטוניים בלבוב ובוינה, אך באותם ימים היה זה למעלה מן המדה לתבוע משלטונות אלה גם דאגה לצרכי האוכלוסיה היהודית. דאגה זאת הוטלה על שכם הקהילות. אולם ועדי הקהילה חסרי אונים היו, ללא סמכויות גביה תקופות, מוגבלות באפשרויותיהן על ידי המתחרים האדירים ממשרדי האוצר הממלכתיים והעירוניים, ועל כן גם חסרי אמצעים כספיים. גם לא היה בדרך כלל ממי לגבות. בתי החולים הכלליים גדושים היה למדי חולים מהאוכלוסיה הכפרית והפועלית, רובם ככולם נוצרים קאטולים אדוקים ביותר, כאחיות שימשו נזירות בתלבושתן השחורה על צלביהן הגדולים, קירות החדרים מקושטים בתמונות הקדושים ובמיוחד "האם הקדושה", ובתנאים כאלה ברור שאוכל כשר — מאן דכר שמיה.

כל אלה העלו את הרעיון להקים בית חולים יהודי ברובע היהודי. ואכן הוקם הבנין ובחזיתו התנוססה הכתובת Szpital Ysraelitów, הוה אומר, בית החולים של "בני ישראל". פרט לסכום פעוט מקופת ועד הקהילה, היו תורמי הבנין בני אותה שכבה של מתבוללים שתוארה לעיל. הוא הוקם ברחוב סקובינסקה 8, בן קומה אחת סמוך לבנין הקהילה ב"קזימיזש". מעבר לבנין זה השתרעו בימי הקמתו משכנות הדלות המוזנחת ביותר, ה"סלאם" האמיתי של "פשויסליה", מרבץ כל החלכאים ושטחי זבלה ופעולתה של העיר.

כניסה רחבה ומפוארת היתה לו לבנין, חדר המדרגות נושא לוחות שיש בקירותיו ובהם שמות הנדבנים.

שמונים מיטות היו בו וכדוגמת כל בתי החולים הכלליים, מחולק היה לארבע מחלקות: פנימית (ד"ר שטאהר), חירורגית (ד"ר ואכטל), יולדות (ד"ר לאכס) וילדים (ד"ר יאן לנדאו אחיו של ראש הקהל, עו"ד ד"ר רפאל לנדאו). רופאי בית החולים הצטיינו מעבר למומחיותם, במסירותם בעבודה, מהם עמדו עשרות שנים על משמרתם ללא ליאות, ושמם יצא לתהילה ולאהבה לא רק בקרב יהודי קראקא, כי אם גם בכל הגליל של גליציה המערבית ושלזיה ואף לאיזורי פולין הקונגרסאית הגיע. רבבות "עמך" בית ישראל, והלא היא דלת העם, המרוששת בפרנסתה, המרופפת בבריאותה, שגופה ניזון מהיד לפה ונפשה מלאה בטחון גאולה ואמונה בביאת המשיח, אלה כולם מצאו עזרה והצלה במוסד זה בתקופת "בינים" זו עד אשר יבוא הגואל או עד אשר "ייגאלו" מחיי דכא אלה בכבשני היטלר.

אתעכב במיוחד בשמותיהם של שני רופאים. האחד הוא ד"ר לאכס. נוסף לטיפולו במחלקה שלו דבק באופן מיוחד בדבר שבימים ההם היה נדיר ומשונה ביותר: חקר תולדות הרפואה. לאחר שזכה לצאת חי משתי מלחמות העולם שהתגלגלו על קראקא ועל יהודיה, זכה גם לגמול תחביבו זה

ונתמנה למרצה בתולדות הרפואה באוניברסיטה היאגילו־נית.

שמו של הרופא השני, הראוי להזכר בזאת, הוא ד״ר רפאל ספירא. בגיל מאוחר למדי נטש את ספסלי בית המדרש והישיבה ולמד רפואה. התמחה באוטולוגיה ושימש שנים רבות כרופא המרפאה האוטולוגית של בית החולים היהודי. כן הרבה לפרסם מאמרים במקצוע זה בעתונות הרפואית בוינה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הוחרם בית החולים לצרכי הצבא, וכן שימש שלש שנים נוספות כבית חולים צבאי בשנותיה הראשונות של פולין החדשה. וכך ניטל מידי האוכלוסיה היהודית לתקופה של שבע שנים.

כשכותב הטורים האלה חזר בשנת 1920 לאחר שרות בצבא במשך שש שנים, מצא לפניו מצב חירום זה שבקרא־קא היהודית ללא בית חולים. בעזרת סניף „ויצו" והג׳וינט הצליח להקים מרפאה זמנית ברחוב בוכנסקה. מה רבה היתה הדחיפות יוכיח המספר אלף חולים לחודש שזכו לטי־פול במקום זה. הרופאים עבדו במרפאה שלא על מנת לקבל פרס ויזכרו על כך ביתר תודה: ד״ר ל. גולדגרט, ד״ר י. שנקר, ד״ר י. לנדאו, ד״ר ברוניסלבה שווארצבארד. עליהם נמנה כמובן גם יוזמה ומקימה של המרפאה, כותב הטורים האלה.

יחד עם זאת החל ועד מיוחד של רופאים ללחוץ על הקהילה ועל מוסדות אחרים לחדש את בית החולים. הצ־טרפו אלי במאמצים אלה הרופא ד״ר רפאל לנדאו, הבק־טריולוג ד״ר פ. אייזנברג, ד״ר י. וויינסברג וד״ר שטאהר. כעבור ארבע שנים נתנו המאמצים את פרים.

בינואר 1925, כלומר לאחר הפסקה של למעלה מעשר שנים, נפתח בית החולים והוא מורחב ומשופץ ומאורגן מחדש. יש בו מאה מיטות, שתי מחלקות חדשות (עיניים ואף, גרון ואזן) ובו מכון רנטגנולוגי, מעבדה כימית בק־טריולוגית חדישה ומרפאות נוספות.

אותה שעה פורקה המרפאה של הג׳וינט ברחוב בוכנסקה וכל רכושה נמסר כמתנה לבית החולים. כמעט כל רופאי המרפאה עברו אף הם לבית החולים, מהם בדרגות מנהלי מחלקות.

עתה באה עת התנופה הגדולה של בית החולים. נוספה קומה שניה. נוספו עשרים מיטות ולאחר מכן עוד.

בשנת 1939, ממש ערב השואה של מלחמת העולם הש־ניה חגגנו את חנוכת הבנין המיוחד למרפאות ציבוריות שהוקם בעיקר בתרומת משפחת וואסרברג.

אלו היו חמש עשרה השנים (1925—1939) הגדולות של בית החולים. גברו הצרכים כי גדלה האוכלוסיה היהודית ושמעו של בית החולים יצא לתפארה עד כי החלו להתדפק על דלתותיו אף נוצרים ואין צריך לומר שבהתאם לציווי אבות הרפואה היפוקרטס ורמב״ם, לא מצאו אף שונאי יש־ראל מובהקים את שערי הרפואה נעולים בפניהם.

באותה תקופה נצטרף בית החולים גם לעבודת הרפואה הסוציאלית תוך שיתוף פעולה עם חברת "Toz".

בית החולים פתח בית ספר לאחיות ללימודים עיוניים ומעשיים של שנתיים. רבות מבוגרות בית ספר זה, שעלה בידיהן לצאת את פולין בעוד מועד, משמשות כיום כאחיות ומהן אחיות ראשיות בבתי חולים וקופות חולים בישראל.

רב מאוד גם היבול המדעי של רופאי בית החולים באותה תקופה. איך לא להזכיר במקום זה את עבודתם של ד״ר בלסברג האינטרניסט וד״ר יוסף ספירא הלרינגולוג. גם כותב הטורים האלה פרסם חיבורים רבים בפולין ובחו״ל.

והקץ:

ביום 5 לספטמבר 1939 נכנסו לקראקא, עיר הפאר של פולין ועיר הפאר של יהדות פולין, שורות הקלגסים הגר־מנים.

מאות בודדים מיהודי קראקא נותרו בחיים ומהם קומץ קטן מעובדי בית חולים זה וכותב הטורים האלה אחד מהם. תהיינה שורות אלו מצבת זכרון לכל אשר עבדו בו ולמענו.

תרבות ואמנות

בית הספר העברי ע"ש הד"ר חיים הילפשטיין

מאת

מאיר בוסאק

לא גדולים היו ההבדלים בשיטות החנוך בקהילות ישראל שבאירופה המרכזית והמזרחית בין תחילת המאה הארבע עשרה לבין סוף המאה השמונה עשרה. גם חומר הלימוד השתנה במשך מאות השנים רק בעומק ולא ברוחב. הספרות הרבנית, שהופיעה בתקופה זו, לא העלתה נושאים חדשים ובעיות חדשות. עם חדירת ערכים חדשים לשכונה היהודית במאה התשע־עשרה בא המפנה הגדול. הריסת החיץ, שבין העולם היהודי הפרוש לבין התרבות האירופית, טשטשה את הצורות המקוריות של רוח ישראל סבא בגלותו. כוחות מבחוץ ומבפנים החלו לוחמים על מתן צורה חדשה לצבור היהודי, על גשירת גשרים בין שני העולמות, ולעומתם התאמצו כוחות שמרניים, מתוך פחד הרס התרבות המקורית, להשמיד את הגשרים האלה.

אותו מצב שרר גם בין יהודי קראקא, עיר מרכזית בגליציה המערבית, עיר אוניברסיטאית, ששמרה בקנאות ובגאוה על כנוייה „אתונה הפולנית", והקרובה מבחינה תרבותית — לוינה האוסטרית, עיר שיהודיה זכרו היטב את מסורת הגאונים, רבניה כהרמ"א, הב"ח ו„המגלה עמוקות". הנסיונות הרציניים הראשונים להפצת תרבות אירופית בין היהודים ובמיוחד בין הנוער היהודי נעשו ע"י הרפובליקה הקראקאית (1816—1846). בתקופה זו פעלו במיוחד בשטח הנ"ל המורים היהודים־המשכילים יוליוס שנבורן, הסופר העברי מנחם מנדל זילברשטיין ואדולף לויצקי. בית הספר הממשלתי לילדי היהודים, שהוקם אז, כוון רבים מתלמידיו להמשכת לימודיהם בגימנסיות ממשלתיות ונהפך במשך הזמן למקור ההתבוללות ברובע היהודי. חובת הלימוד לילדי ישראל מצד אחד והפחד מפני הטמיעה מהצד השני הביאו להקמת בית ספר פרטי־יהודי תחת השגחתם של יהודים אדוקים (בית הספר של מרדכי וינטר) אך זה לא התקיים זמן רב. גם נסיונו של הרב אריה ליב הורביץ להקים בית ספר „תלמוד תורה כללי" לא נשא את הפירות המבוקשים. בסוף המאה ה־XIX, עם התחדשות תנועת התחיה הלאומית, הורגשה החרדה לגורל הדור הצעיר. ברור היה מחד שאין אפשרות לקיים את ההסתגרות היהודית ומאידך — ההתרחקות מערכי היהדות וההתבוללות הקיצונית זעזעו את היהודים בחרדתם לעתיד העם.

משנת 1892 החלו מופיעים בעתונות העברית, שיצאה לאור בקראקא („המגיד", „המצפה") מאמרים מאת אלטר שודמק, שמעון מנחם לאור, יוסף דרזנר, ואחרים, על נחיצותו של בית ספר עברי, אשר ידע להקנות לנוער היהודי את ערכי התרבות האירופית ועם זאת יקשר את הלבבות לעם היהודי ולערכיו הרוחניים. בתחילת המאה העשרים עברה הפרשה משטח הפולמוס הרעיוני לשטח המעשי. חובבי ציון הראשונים שבעיר, מהחברה „שפת אמת", והציונים הצעירים המאורגנים באגוד האקדמאי „השחר", החליטו בשנת 1902 לגשת לבצוע רעיון הקמת בית הספר. הוקמה אז „חברת בית הספר העברי היסודי", שיוזמיה היו: שלמה לזר, שמואל שפירא, פייבל ווטשטין, אברהם לינדנבוים, יוסף דרזנר, אייכהורן, מנדל פ"ם, שמעון מנחם לאור, מירטנבוים, ד"ר שמואל ווהרהפטיג, ד"ר חיים הילפשטין וסיני אלכסנדרוביץ. אך רחוקה הדרך בין הקמת חברה לבצוע תכניתה. למעשה הסתפקו העברים שבעיר בהקמת קורסים לעברית בעזרת המורים שבה ולקובסקי ודרייבלט.

נעשו גם נסיונות אחרים להקמת בית ספר עברי. בשנת 1906 בא לקראקא הרב ד"ר מאיר יונג ונסה להקים פה גמנסיה עברית, בדוגמת המוסד שהקים בעירו ברוד שבאונגריה. על אף הצלחתו בקבלת רשיון מאת השלטונות (אמנם על שמו של אחד גוי) לא זכה הד"ר יונג לבצע את תכניתו בגלל התנגדותם המוחלטת של המתבוללים ושל האדוקים הקיצוניים. אלה פחדו מפני הקמת מוסד מיוחד ליהודים ואלה — מפני הפצת מדעים זרים בין היהודים. בגלל סיבות אלה נכשל גם נסיונו של הד"ר יוסף זליגר. הגמנסיה הריאלית לבנים ולבנות (לחוד) בקראקא נתקיימה רק שבועות אחדים.

כעבור שנים אחדות של הירתעות בכיוון זה, התעוררה „חברת בית הספר העברי היסודי" ועובדה תכנית לימודים שאושרה, בהשתדלותו של הד"ר שמואל והרהפטיג, על ידי הפקוח הממשלתי. התכנית היתה מקבילה לזו של בתי־ספר ממשלתיים ורק נוספו עליה מקצועות מלימודי היהדות. בשנת 1908/9 הוקמה הכתה הראשונה כשמספר תלמידיה — 30. מנהלו של בית הספר היה משה ראטה. הוא הצליח להקים בשנת 1911 גם קורסים לעברית לילדים בגיל 12—14 וקורסים גבוהים להעמקת הידיעות בתלמוד, במדרש ובספרות העברית. הקורסים האלה נעשו אח"כ לבסיס בית הספר התיכון העברי. המורים הראשונים למקצועות העבריים היו: נחמן מיפלב, נפתלי יעקב קויטנר־צלטנר וצבי רומלט. התבססותו של המוסד החדש באה רק אחרי מאבק ממושך. חלק מההורים, שולחי ילדיהם לבית הספר החדש, נרדף על ידי השמרנים הקיצוניים וגם גורש מבתי התפילה. כתבי השמצה נפוצו ברחוב היהודי והלשנה נשלחה לשלטונות. המורים למקצועות הכלליים, אמנם מוסמכים להוראה, אך ברוחם מתבוללים

היו. עיקר מלאכתם היתה ההוראה בבתי ספר ממשלתיים ורק בשעות הפנויות אחרי הצהרים לימדו במוסד החדש. המורים למקצועות העברים אמנם בעלי ידיעות מקצועיות, אך חסרי סמיכות פורמלית היו והפקוח הממשלתי סרב לאשרם כמורים.

בשנה 1912, לאחר הקמת ארבע כתות של בית הספר היסודי (מספר התלמידים 120), התעוררה שאלת ההמשך מעל לארבע הכתות היסודיות הוקמו אז שתי כתות מח־לקתיות (Wydzialowe) אך מעטים היו תלמידיהן, היות ובוגרי הכתה הרביעית היסודית עברו, רובם, לבתי ספר תיכוניים ממשלתיים. לא היה טעם בהקמת בית ספר לאומי־יהודי שיספק תלמידים לבתי ספר תיכוניים ממ־שלתיים, בהם ישכחו התלמידים את אשר רכשו מידיעות היהדות בכתות היסודיות ויושפעו מרוח ההתבוללות. גם בעית שכון בית הספר לא הקלה על התפתחותו. בשנת 1908/9 נמצא המוסד בחדר אחד מושכר ברחוב פודגז׳ז׳ה, לאחר שנה עבר לשני חדרים ברחוב סבסטיאנה, משם — לצריף ברחוב בז׳וזובה (באשר הוקם אח״כ הבנין הראשון של בית הספר) ובשנים 1911—1918 מצא לו בית הספר מקלט ברחוב גרטרודה 29.

נשיאו הראשון של בית הספר שלמה לזר, שעשה חייו קודש למוסד זה, הצליח לקנות בשנת 1913 את המגרש והבית בפינת רח׳ בז׳וזובה—פודגז׳ז׳ה וגם החל בשנת 1914 בהקמת הבנין (המהנדס זינגר), שתוכנן לשלוש קו־מות. במלחמת העולם הראשונה חלה הפסקה בבניה ורק בשנים 1917—1918 הושלם הבנין (המהנדס ברנרד צימר־מן) הודות למסירותו ועקשנותו של מר שלמה לזר, שידע לגייס, בעזרת הד״ר ליאופולד סופר והד״ר חיים הילפ־שטין, את הכסף הנחוץ (50.000 קרונות).

עם מסירת הבנין החדש לבית הספר ועם גל התקוות הלאומיות החדשות (הצהרת בלפור) הוחלט לפתוח גמנסיה דו־לשונית. ההנהלה נמסרה למר אדולף הולצברגר. מספר התלמידים בכתה הראשונה של הגמנסיה היה 15. למוסד החדש לא היו שום זכויות מוכרות על ידי השלטונות. לא־חר שהוקמו ארבע כתות גמנסיה נדון מחדש ענין ההמ־שך, היו נטיות להקים בית ספר למלאכה מעל לארבע כתות הגמנסיה, אך הוחלט להמשיך בהקמת כתות גבו־הות של בית הספר התיכון. לפי דרישת הממשלה נגשו המורים הבלתי מוסמכים למקצועות היהדות לבחינות לפ־ני ועדה ממשלתית־רבנית.

בשנת 1921 עברה ההנהלה לידי הד״ר ליאון כהן וממנו קבל את ההנהלה (1923) מר הירש שרר, שהחזיקה בידו הברוכה עד פרוץ מלחמת העולם השניה (1939). לזכותו יש לרשום בעיקר מתן זכויות ממשלתיות לבית הספר התיכון (1924). מאותו הזמן החלה ההתפתחות המהירה של המוסד. בצדו של מר שרר עמדו כנשיאי המוסד, אחרי מותו של מר שלמה לזר, ד״ר חיים הילפשטין, אברהם נוסבוים (1923), ד״ר איזידור קרנגל (1924—25) ושוב ד״ר חיים הילפשטין (1926—1939).

מספר התלמידים והכתות גדל והלך. בגלל צרות המ־קום בבנין הראשון נאלצו תלמידי כתות אחדות ללמוד בשתי משמרות. בשנת 1924 הוקם אגף חדש בבנין בית הספר, אך גם הרחבה זו לא מלאה את הדרישות. ועד בית הספר בראשותו של הד״ר חיים הילפשטין הצליח לקנות בקתות אחדות, שעמדו בקרבת המוסד. הוכנו תכ־ניות להקמת בנין שלישי. הקשיים העיקריים היו כספיים, לשם פנוי הבקתות היה צורך לתת לדייריהן דירות אח־רות. ועד בית הספר גייס הלואות — על מנת להחזיר ושלא על מנת להחזיר — מיהודי העיר. הוטל תשלום מיוחד על הורי התלמידים. חברת „פניקס״ נתנה מלוה בסכום 300.000 זל. הבנקאי ארתור ווהל נדב סכום 20.000 זל. לזכר אשתו שנפטרה והבנק שלו הלוה סכום 100.000 זל. הקמת הבנין על שלוש קומותיו עלתה 600.000 זל. ובוצעה לפי תכניתו של המהנדס דוד פלדמן על ידי המהנדסים סלו וכסנר, יעקובוביץ ומוריצי הוכוולד.

בשנת 1930 נמסר הבנין לשמוש.

על התפתחותו של בית הספר מעידה הסטטיסטיקה דל־הלן:

בית הספר היסודי:

השנה	תלמידים	תלמידות	ס״ה
1929/30	257	150	407
1930/31	263	165	428
1931/32	233	167	400
1932/33	208	142	350
1933/34	253	179	432
1934/35	298	205	503
1937/38	313	194	507

בית הספר התיכון:

השנה	תלמידים	תלמידות	ס״ה
1928/29	283	247	530
1929/30	326	265	591
1930/31	381	265	646
1931/32	406	286	692
1932/33	425	284	709
1933/34	367	250	617
1934/35	338	250	588
1937/38	477	348	825

ויש לזכור שמוסד זה לא היה מוסד חינוכי יחיד ליהודי קראקא. נוסף על „תלמוד תורה״ (בהנהלת מר פנצר), בו למדו מאות ילדי הורים אדוקים־קיצוניים ועל בתי ספר ממשלתיים, פעלו בעיר: בית ספר עברי מטעם „המז־רחי״ — „חדר עברי״ — יסודי, ו„תחכמוני״ — תיכון בהנהלת הרב קליגר, אליהו קיביץ וד״ר זוננשין, בית

ספר עברי תיכון „מסחרי" ברחוב סטראדום בהנהלת הד״ר ש. שטנדיג והד״ר ז. זילברפניג, בית ספר לבנות מטעם „האגודה" — „בית יעקב" בהנהלת שרה שנירר, סמינר למורות בשם זה ברחוב סטאניסלבה בהנהלת אורליאן, בית ספר לבנים מטעם ה„אגודה" — „יסודי התורה". בית ספר להכנה מקצועית לבנות „מרכז העבודה" — Ognisko Pracy בהנהלת עליזה פרנקל ובית ספר למלאכה לבנים.

השנויים, שחלו במבנה הכללי של מוסדות החנוך בפולין, הביאו למתן מבנה חדש לבית הספר העברי, שנקרא בינתיים על שמו של הד״ר חיים הילפשטין. מעל לארבע הכתות של בית הספר היסודי הוקמו ארבע כתות תיכוניות כלליות ומעליהן — שלוש מגמות של ליצאון: 1) הומאניסטי, 2) מתמטי-פיסי, 3) ביולוגי.

בשנה 1937 קבלה הגמנסיה והמגמה הכללית-הומניסטית זכויות מלאות של בתי ספר תיכוניים ממשלתיים.

התפתחות המוסד היתה קשורה גם בהעשרת חייו הפנימיים. תכנית הלימודים הותאמה לתכנית ארגון בתי הספר התיכוניים העברים בפולין. במחצית כל שנת הלימודים נתקיימה בחינת בגרות למקצועות עבריים תחת פקוח נציג המכון לחכמת ישראל בורשה. עד שנת מותו השתתף בפקוח על בחינות הבגרות הד״ר יהושע טהון.

הוקמו מעבדות בעלות ציוד עשיר לפיסיקה, לכמיה, לביולוגיה ולאסטרונומיה. נוסף על הלימודים הרשמיים בבית הספר הוקמו חוגים לתלמידים מתענינים במקצועות מסויימים כחוגים להיסטוריה, לספרות, לשפות. לחובבי אמנות הוקמו חוגים מיוחדים כחוג דראמתי, חוג לציור, תזמורת וכד׳. נוסדו ספריות למורים ולתלמידים. בשנה 1938 היו בספרית המורים 1260 ספרים, בספריה הפולנית לתלמידים — 2000 ספרים, בגרמנית — 1060, בהיסטוריה — 330, ספרים עבריים היו אז — 2630.

התלמידים הוציאו עתונים, ארגנו „עזרה הדדית", בצעו פעולות לטובת הקק״ל. משנת 1924 פעל בבית הספר „ועד ההורים" בראשותה של הגב׳ לאורה טיגנר. הועד תמך בילדים חסרי יכולת, ארגן מושבות קיץ לילדים באוסטרון, בסקבה, ברבקה ומושבות חורף בזקופנה. הוא הצליח גם להקים בנין מיוחד לקייטנת הנוער (ל־200 ילדים) בזבויה. לשם תמיכה בתלמידים נצרכים הוקמו סטיפנדיות: שתים (כל אחד בסך 150 זל.) על שם הד״ר חיים הילפשטיין, סטיפנדיה על שם אברהם נוסבוים (150 זל.), סטיפנדיה על שם אסתר פרידלנדר (100 זל.), סטיפנדיה על שם לאורה טיגנר, סטיפנדיה על שם המרשל הפולני פילסודסקי.

בוגרי בית הספר התארגנו ב„אגוד הבוגרים". לשם חיזוק ההוי היהודי הוחגו ברוב הדר חגיגות יהודיות ב„חג הבכורים" וחג הספורט בל״ג בעומר במגרש ה„מכבי". החגיגות האלה נערכו בלוית תזמורת ודגלים תכולים-לבנים שעברו ברחובות העיר. בשנת 1931 הוקם בבית הספר בית-תפלה „נחלת אבות" בו נערכה תפלה יום-יום והתקיימו שעורים לתלמוד. בבית התפלה הזה נערכו טקסי חגיגות בר-מצוה לתלמידים. הנהלת בית-התפלה היתה בידי תלמידים (מאיר מדן — היום המזכיר המדעי של האקדמיה ללשון, אפרים קוניס ז״ל — מרצה באוניברסיטה העברית). לשם חנוך הנוער ברוח צופי-לאומי הוקם ארגון התלמידים „הצופה העברי" (בראשו זאב פלדמן — היום סגן-אלוף בצה״ל).

המגמה לתת לחלק מהנוער היהודי חנוך מקצועי עוררה את ועד בית הספר העברי להקים מוסד חדש. קיים היה בקראקא בית ספר מקצועי לבנות — „מרכז העבודה" — "Ognisko Pracy", שראשיתו עוד בשנת 1916 ותפקידו היה ללמד נערות יהודיות ובעיקר יתומות מלחמה — תפירה, הטלאה וכד׳. המוסד הזה התפתח לבית ספר והקים בשנת 1923 מחלקות לתפירה, ללבנים, לסריגה, לריקמה, למשק בית וכד׳. בשנת 1936 הגיע מספר התלמידות ל-200. חסר היה מוסד כזה לבנים. בשנת 1930 הוקם ע״י ועד בית הספר העממי והתיכון בית ספר למלאכה לבנים. בחצר בית הספר העברי, עמד בנין ישן בן קומה אחת. המהנדסים וכסנר והוכוולד הפכוהו לבית ספר למלאכה ובו אולם למכונות ומפחה. חדרים אחדים הוקדשו ללמוד עיוני ולמעבדות בבנין הישן, הראשון שבבניני בית הספר. למנהל המוסד נתמנה מר הירש שרר ולמנהל-מקצועי נתקבל המהנדס ליאופולד דרוקר. לעזרתו הועמדו המדריכים פנחס זילבינגר וישראל אייזן. לבית הספר נתקבלו בוגרי כתה א של הגימנסיה או בוגרי בית ספר יסודי בגיל של 14 שנה. הוקמה מחלקה למסגרות-מכניקה ולפי התכנית היה על התלמידים ללמוד שלוש שנים, ארבע שעות של למודים מעשיים אחרי הצהרים וארבע שעות של למודים עיוניים לפני הצהרים. המקצועות העיוניים היו: למודי היהדות, פולנית, ידיעת הארץ, פנקסאות, ציור ושרטוט, ידיעת חומרים, מכנאות. בית הספר קבל ציוד במכשירים ובמכונות ובשנת 1933 אושר על ידי מוסדות הפקוח הממשלתיים. בהפתחו מנה בית הספר 30 תלמידים. בשנת 1934 נערכה בחינת סיום ראשונה. בשנת 1937/38 היו בכיתה א — 53 תלמידים, בכתה ב — 25, בכתה ג — 25.

בשנת 1937/38 שונה המבנה של המוסד ובית הספר למלאכה נהפך לגמנסיה מכנית, בעל תכנית לימודים של שלוש שנים. לפי התכנית החדשה הותוותה התפתחות בית הספר בכוון הקמת מחלקות לבניה, למכניקה, לרתכות ולנגרות.

לפתוח המוסד הזה נחוץ היה בנין מיוחד, שיכיל את כל המעבדות, המחסנים, אולמי מלאכה, חדרי הרצאות ולימודים. הקמת הבנין עלתה 650.000 זל. נרכשו גם מכונות וציוד. הבנין הושלם. ופתיחת הלימודים בבנין החדש תוכננה ל-1.9.1939. בעצם יום זה פרצה מלחמת העולם השניה. עם פלישתם לקראקא, שדדו הגרמנים את

ציוד בתי הספר היהודיים ולאחר זמן הוחרמו גם הבנינים ולא חזרו עוד לידי מקימיהם.

מורי בית הספר העברי היסודי והתיכון בקראקא:

אהרמן צבי (ציור), אורנשטיין, ד״ר בלטברג וולף (עברית והיסטוריה יהודית), בלינדרמן, ברונין מאיר (פולנית, היסטוריה), ד״ר ברוס אננה (היסטוריה), ד״ר ברש וולף־ליב (לטינית), גולדווסר רחל (טבע), גינצבורג חיים (עברית), דוברובסקי משה (מדריך בבית הספר למלאכה), מהנדס דרוקר ליאופולד (מנהל בית הספר למלאכה), דריבלט ישעיהו (מתמטיקה), הבר אליהו, הבר רגינה, הויזמן־יואר רגינה (מלאכת יד), הוכמן, הוכמן אלברט — בנו של הנ״ל, הולצברגר אדולף (מנהל), הילר (לטינית), ד״ר הורביץ שמואל (עברית), הורן־טפט אתל (מתמטיקה), מהנדס וולובסקי ליאון, ולדמן אמיל (כימיה), ולקובסקי שבח (עברית), זידין זיגמונט (ציור), זילביגר פנחס (מדריך), זילברמן אדולף (גרמנית), טיש חנה (פולנית), טפט משה (מתמטיקה), טפר הרמן (התעמלות), טראונר יהושע (פיסיקה), גב. יונס (עברית), ירד אברהם חיים (מדריך), ירושלימסקי בנימין, כהן יואכים יצחק, ד״ר כהן ליאון (מנהל), ד״ר כץ בן־ציון (עברית, לטינית), ד״ר לב חיים (פולנית, לטינית), ליינקרם זופיה, מהלר יהושע (היסטוריה), מילר איגנצי, מילשטיין מנחם (היסטוריה), מיפלב נחמן (עברית), מנחם (עברית), מצנר לאורה (גיאוגרפיה), מרמורק (מנהל), מרמינסקי־קוסובסקי הירש (גיאוגרפיה), נדל־הכט עדה (מלאכת יד), מ. נרקיס־פוטאש (עברית), פידלר אפרים, ד״ר פולדהורן יוליוס (פולנית), פלמן אדלה (התעמלות), פלשנר קלמנס (מתמטיקה), ד״ר פפר הירש (עברית, גרמנית), ד״ר פרוינד יעקב, ד״ר פרידלנדר מיכאל (גרמנית), פרסטר קרל (ציור), פרישר הרמן (מדריך), קאראש (מדריך, תזמורת), קביטנר־צלטנר נפתלי יעקב, קופפרמן שמואל (גיאוגרפיה), קורנרייך חיים (עברית), קלינברג מלבינה, רדר אלברט (התעמלות), רובינשטיין נפתלי (עברית), רוזנצויג ישראל (עברית), רוזנר ליאופולד (עברית), רוסט־טהון נלה (פולנית), ראטה מאוריצי, ראטה משה (מנהל), רימפל לאורה, ד״ר שטיין מנחם (לטינית), שטינברג הדסה (לטינית), ד״ר שטנדיג שמואל (גרמנית), שטרנברג פרידריקה (גרמנית, מלאכת יד), שינגל אילזה (התעמלות), שלוסרציק סטפן (מדריך), שמואלביץ משה (עברית), שנברג (ציור), שפרבר ברוך (שירה), שרר הירש (מנהל).

רופאי בית הספר:

ד״ר הרשדורפר יהושע, ד״ר פכנר מרים.

מהמורים — הסופרים שאינם בחיים:

ולקובסקי שבח. נולד בשנת 1872 במולודצנה. למד בישיבת מיר, בבואו לקראקא פרסם את יצירותיו ב„מחזיקי הדת״, ב„המגיד״ וב„המצפה״. אוסף ספוריו „תמונות וטפוסים״. הוציא לאור „חוברות ללמוד״ השפה העברית, הפולנית והגרמנית — מכתבי „הוראה״. פרסם ספר למוד עברית „השפה״, ספר „לקוטי רש״י״ לבתי הספר ופירוש ל„שיר השירים״. נספה בשואה.

מיפלב נחמן (1886—1937) נולד בסקידל ע״י גרודנו. תלמיד הישיבות בגרודנו ובלומזה. אחרי המהפכה הרוסית של שנת 1905 בא לקראקא והתעסק בהוראה. כתב רשימות ופליטונים ב„יידישער ארבייטער״, ב„פריינד״ הורשאי, ב„המצפה״, ב„היום״, ב„הצפירה״. הוציא לאור בעברית ספרוני ספורים לילדים „מילקוטי״, ספור ביידיש „יחוס״, ערך 12 חוברות עתון לילדים „הקורא הקטן״. בשנת 1921 הציג התיאטרון היהודי בקראקא את מחזהו „די ישיבה״. בשנת 1933 פרסם מחזה ב„העולם״ — „שאול בעין־דור״. הוציא רומן „עמק עשרת התמרים״, שזכה לשתי מהדורות. ביחד עם הד״ר חיים לב הוציא ספר לימוד עברית „ילדי ישראל״.

ד״ר פלדהורן יוליוס. כינויו הספרותי Jan Las. נולד בטרנופול בשנת 1901. הוציא לאור אוספי שירים בפולנית: Domy; Wczoraj, dziś i jutro; W ogrodzie Brata Chryzostoma, ומסתריום בשם "Ahasver". ספורו המקורי: Cienie nad kołyską. תרגם לפולנית את „שיר השירים״, את „ספר השיר״ לדנטה, את הכרך הרביעי „להר הקסמים״ של תומס מן, ספרים מאת רן, וסרמן ועוד. פרסם מחקרים בשטח הספרות והפסיכולוגיה על דיזראלי, על המוטיבים היהודיים ביצירת נורביד, על גלווסטר, על סטפן צוויג. הוציא ספרים פופולריים לילדים על הישגי הטכניקה החדשה. נספה בשואה.

ד״ר פפר הירש — מטיף בהיכל הנאורים לאחר פטירתו של הד״ר טהון. הוציא חוברת על קודמו, עבד והקדים את „ספר הדרשות״ של הד״ר י. טהון. מעורכי היומן „נובי דזנניק״ בקראקא. פרסם מאמרים בשטח הספרות העברית. נספה בשואה.

ד״ר פרידלנדר מיכאל — מעורכי המחלקה הגרמנית של החברה להוצאת ספרים Książnica-Atlas. פרסם מחקרים בענף הפסיכולוגיה החנוכית והספרות הגרמנית. החשובים: Uspolecznienie się dziecka w wieku przedszkolnym; Idea koedukacji i jej realizacja. נספה בשואה.

רפפורט בן־ציון. נולד בשנת 1884 בטרנוב. מטרנוב עבר עם משפחתו לסאנץ. בנעוריו נתפרסם כעילוי. התקרב לחסידות, לקבלה, לספרי הפילוסופיה העברית מימי הבינים ולהשכלה. המצב הכלכלי הכריחו להתעסק בחנונות. בהפסידו את כספו עבר למלמדות. מאמריו הראשונים פרסם ב„המצפה״ וב„רמת המצפה״ שיצאו בקראקא. לאחר בואו לקראקא עסק בהוראת הלשון והספרות העברית. פרסם מאמרים בשטח הפילוסופיה העברית והמודרנית הכללית ב„העולם״, „מאזנים״, „התקופה״. מאמריו בפילוסופיה יצאו לאור בספרים „הכרה ומציאות״ (הוצאת בנימין הרץ, ברלין), „הוגים והגיונות״ (הוצאת „מפלט״

קראקא), „טבע ורוח" (ירושלים, מוסד ביאליק). נספה בשואה.

ד"ר שטיין מנחם. נולד בשנת 1894 בטורקה, מרצה במכון לחכמת ישראל בורשה. מחשובי החוקרים בשטח המדרש והתרבות הקלסית־יונית. פרסם ספר על פילון האלכסנדרוני ומחקרים בבמות מדעיות בעברית, אנגלית וגרמנית. הוציא ספר מסות „דת ודעת". תרגם מיונית ומלטינית לעברית (חיי יוסף מאת פלביוס). זכור פולמוסו המדעי עם הפרופ' תדיאוש זלינסקי, מחברו של הספר Helenizm a Judaizm. נספה בשואה.

ד"ר שטנדיג שמואל. נולד בשנת 1900 בקו־לומיה. פרסם מאמרים בשטח הפסיכולוגיה, החנוך והספ־רות. ממחקריו יצא חלק בתדפיסים. החשובים: Czyn bilujski; Odrodzenie hebraizmu w fazie dzisiesie; polska a Palestyna w dobie obecnej; Motywy biblijne w tworczosci Goethego; Z obserwacji nad rozwojem poznawczym i psychicznym dziecka; Rodzina jako czynnik wychowawczy. נספה בשואה.

מוסדות החנוך של ה„מזרחי" בקראקא

מאת

זאב בוימינגר

עם תום מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918 ועם פרסומה של „הצהרת בלפור" משנת 1917, התחילה תנועת ה„מזרחי" ו„צעירי המזרחי" להתפתח עד מאד. אספות תעמולתיות רבות נקראו ובהן נשאו נאומים רבנים ומרצים, שבאו במיוחד לקראקא מטעם מרכז ה„מזרחי" בוורשה. הנואמים הלהיבו בדרשותיהם ובנאומיהם בשנות 1919/20 את לבות ההמונים שהשתתפו באספות, עד כדי כך, שמספר חברי ה„מזרחי" ששלמו תרומת חבר מדי חודש בחדשו עלה למעלה משמונה מאות. זה היה הישג גדול, ולא עוד אלא, שדעת הקהל הרחב התייחס באהדה רבה לרעיון ה„מזרחי".

בסוף שנת 1920 ובתחלת שנת 1921 — חל שינוי ניכר. מספר החברים המשלמים תרומת חבר פחת והלך בשל חוסר פעילות מצד הועד המקומי. משבר קשה עבר על התנועה, הועד חיפש דרכים להפסקת היציאה והעזיבה של החברים, אך ללא הועיל. במצב עגום זה, קבל הועד החלטה לשגר משלחת לוורשה, כדי לבוא בדברים עם נשיא ה„מזרחי" בפולין ר' יהושע השיל פרבשטיין ולהשפיע עליו, שיבוא לקראקא ויעמוד על המצב מקרוב. לא ארכו הימים ופרבשטין ביחד עם המזכיר הכללי של התנועה בפולין ד"ר ש. ב. פלדמן, באו לקראקא. בישיבת הועד קבע מר פרבשטין, שיש מחסור במוסד שמסביבו יהיה שדה פעולה לכל חברי הועד. הוא הציע ליסד בית ספר „מזרחי", כדוגמת ערים אחרות. הוא עצמו נתן את נדבתו הכספית הפרטית למטרה זו (אמנם הצעה מעין זאת עלתה גם לפני ביקור זה, אבל לא מצאה לה מספיק תומכים). בו במקום נתקבלה ההחלטה פה אחד. חברי הועד גם המה תרמו תרומתם ובאותו מעמד נבחרה ועדה בראשותו של מר יוסף דרזנר, שנגשה מיד לפעולה. לפני הועדה עמדו הבעיות הבאות: מעון בשביל בית-הספר, עריכת תכנית למודים, מציאת מורים מתאימים והשגת אשור של שלטונות החנוך.

הועדה התחילה בעבודתה, כדי לאפשר את פתיחתו של בית-הספר לשנת הלמודים הקרובה, תרפ"א (1921/2). לשלטונות הוגשו תקנות לאשור החברה בשם „חדר עברי", שאושרו בלי כל קשיים. נקראה אספה כללית של החברים, שבה נבחר ועד בן 10 חברים. בישיבת הועד הראשונה נבחרו: יוסף דרזנר לנשיא, משה אלתר לסגן הנשיא, שלמה בסטר לגזבר וזאב באומינגר למזכיר.

כמנהלו של בית הספר „חדר עברי" נתמנה מר אפרים פידלר. נערכה תכנית להוראת למודי קודש לשלוש הכתות הראשונות שנפתחו בבת אחת. תכנית למודי החול התאימה לתכנית בתי הספר הממלכתיים. אולם היא בוצעה בפחות שעות ובחמשה ימי למוד בשבוע.

לקראת פתיחת בית הספר פורסם כרוז בעברית ברחובות העיר ובכל בתי המדרשות והכנסיות. עודני זוכר את המשפט הראשון: „מעת צאת עמנו לגולה וישראל התפזר לבין האומות — התחילה שאלת החנוך מנסרת בחלל עולמנו". בהמשך הכרוז הודגש, שרק למוד התורה שבכתב ובעל פה וחנוך הנוער ברוח המסורה, הם ששמרו על קיום עמנו בכל התקופות. לאחר ימים אחדים, הופיע כרוז חתום על ידי „דורשי טובת הכלל" ובו המשפטים הבאים: „וברחובות יתנו קולם, שכל כוונתם לקנא קנאת ה' צבאות והאמת היא, ששבע תועבות בלבם. כל המוסר את בנו להם, כאלו מוסר את בנו למולך ושומר נפשו ירחק מהם" ועוד דברי השמצה דומים.

בשנת תרפ"א, שנת פתיחת בית הספר העממי „חדר עברי" — התקיימו בקראקא רק שני מוסדות חנוך צבוריים הרחוקים זה מזה מן הקצה אל הקצה: „תלמוד תורה" מהטפוס הישן, ו„בית ספר עברי", שנוסד ע"י החוגים הלאומיים. ב„תלמוד תורה" נלמדו רק תורה ותלמוד בלי כל תוספת של למודי חול, שהיו נחוצים כל כך לכל אדם מישראל במלחמת קיומו. בבית הספר העברי לעומת זאת, חסר היה היסוד הדתי החיובי. הלמודים העבריים: תנ"ך, תולדות ישראל ושפה עברית, נלמדו במשך 10 שעות בשבוע ולמודי חול 26 שעות בשבוע. לא יפלא איפוא אם הידיעות העבריות של התלמידים היו שטחיות וקלושות. אחרי שקבלו תעודות בגרות היו משתלמים באוניברסיטאות שונות ופסקו מלהתענין בספרות העברית.

מובן, שאף אחד משני המוסדות הללו לא סיפק את דרישת רוב היהודים החרדים, שרצו לתת לבניהם חנוך יהודי-דתי מלא ואנושי-כללי כאחד ובמוסד אחד. רבות עמלה ועדת החנוך עד שעלה בידה לחבר תכנית למודים וחלוקת השעות למקצועות השונים של למודי הקודש; תכנית למודים שתכלול ותקיף את כל מקצועות הלמודים העבריים הנלמדים בשני המוסדות הנזכרים לעיל וגם למודי חול על פי תכנית בתי הספר הממשלתיים. לפני ועם התחלת הלימודים באו הרבה הורים בדרישות שונות. יש שדרשו לעשות את למוד תורה ורש"י עיקר ושאר הלמודים תפל. ויש שדרשו תלמוד עיקר והשאר תפל, וזה רצה לשים לב רק לשפה ודקדוק וזה דווקא לתנ"ך.

יש שהעדיפו שפת הוראה עברית, ויש אידיש. זה בחר במבטא הספרדי וחברו באשכנזי. אחרי ישיבות ממושכות ויגיעה מרובה, נתחברה סוף־סוף תכנית למודים לשביעות רצונם של כל ההורים.

מציאת מורים מתאימים לבית הספר קבעה פרשה מיוחדת לעצמה. לא בנקל נמצאו אז כוחות הוראה לבית ספר מיסודו של ה„מזרחי". על פי רוב נמצאו באותם הימים שני טפוסים של מורים: מלמדים מהטפוס הישן ומורים עברים מהטפוס החדש, אולם מורים, שיהיו בעלי ידיעות עמוקות בלמודי היהדות ועם זה פדגוגים מומחים ובעלי נסיון, היו תופעה נדירה במדינת פולין.

בקראקא עצמה, שמנתה 50.000 תושבים יהודיים, אי אפשר היה למצוא אף מורה אחד, וכל המורים ללמודי קודש, עשרה במספר, הובאו מכל קצווי פולין. מדי שנה, עם פתיחת כתה נוספת, פורסמו מודעות בכל העתונים היומיים בדבר קבלת מורה נוסף ללמודי קודש. הגיעו תמיד הצעות רבות מכל קצות פולין. אותם המורים שבאו בחשבון, הוזמנו לבוא לשם מתן שעורים לדוגמה. ועד בית הספר לא קמץ בהחזרת הוצאות הנסיעה ובלבד למצוא את המורה המתאים, שהוא ורק הוא היווה ערובה, שהחנוך וההוראה יעמדו על רמה גבוהה ונאותה.

בחודש אלול תרפ"א נוסד ונפתח „בית הספר העממי" בן שבע כתות „חדר עברי". בראשונה נפתחו, כאמור לעיל, שלוש כתות בבת אחת. רשום התלמידים הביא את התוצאות הבאות: כתה א' 14, כתה ב' 7, וכתה ג' 6 תלמידים. הרשום היה נראה אז כהישג ניכר, ובמיוחד בהתחשב בעובדה, שכמה מחברי הועד נמנעו מלהשפיע על קרוביהם ומכיריהם שימסרו את בניהם לבית הספר החדש, מחמת חששות ופקפוקים שהתעוררו בהם בתוצאות הטובות של חנוך ולמוד במזיגה חדשה על טהרת הקודש, שלא היה לה כל תקדים עד אז בקראקא.

בשנת תרפ"ב הצליח הועד לשכור בית בן שתי קומות, שנבנה ע"י גבאי „בית הכנסת דר' אייזיק ז"ל" כ„עזרת נשים" ואשר לא נסתיים בנינו מחוסר אמצעים. הבית נשכר ל־10 שנים, בתנאי שעל הועד לסיים את הבנין תכף ומיד ולפנות אותו מדי שנה בשנה לימים הנוראים, כדי לאפשר לגבאי בית הכנסת להשכיר מקומות לנשים. אם כי הבית הזה ומקום הימצאו לא היו מתאימים לצרכי בית הספר, ולא עוד אלא שגמר בנינו עלה לכסף רב — ראה הועד את עצמו נאלץ לשכור אותו מאין ברירה. שם התנהלו הלמודים במשך עשר שנים. מדי שנה נוספה כתה אחת. הבנין נמצא במקום הכי גרוע שברובע היהודי סמוך לבית המטבחיים ולשוק, ולא היה כלל מן העונג לעבור את הדרך הזאת, כדי להגיע לבית הספר. לא זה בלבד אלא שהחדרים היו צרים וקטנים, מחיצות של קרשים הבדילו בין החדרים וקולות הילדים של כתה אחת הפריעו את הלימודים בכיתה הסמוכה לה. חדרים אחדים בקומה התחתונה היו מוארים כל היום באור חשמל מחמת האפלה בהם. אבל החינוך המצוין, שניתן לתלמידים, הוא שעמד לו לבית הספר להחזיק מעמד עד הקמת הבנין המפואר המיוחד לו.

בסוף שנת תרפ"ז צריכים היו הגומרים לעזוב את הכתה השביעית. אחרי ישיבות רבות וויכוחים ממושכים בא ועד בית הספר לידי מסקנה שעם יסוד בית ספר עממי בן שבע כתות — לא גמר עדיין את תפקידו. אמנם התלמידים קבלו חנוך ראוי ורצוי וידיעות מרובות בלמודי היהדות, דבר שהוכיחו גם הבחינות הפומביות, אבל עם מלאת לתלמידים שלוש עשרה שנה, לא גמרו עדיין את למודם. נשקפת סכנה, שמא יכנסו למוסדות חנוך אחרים, שאינם מושתתים על אותם היסודות, שעליהם הושתת בית הספר „חדר עברי" ונמצא, שכל עבודת החנוך המוצלח שעד עכשיו תלך לאיבוד ותורתם של התלמידים לא תתקיים בידם. חברי הועד ראו אפוא חובה לעצמם להבטיח לחניכי „החדר העברי" חנוך ולמוד עד מלאת להם שמונה עשר שנה. למטרה זו נוסדה גמנסיה בת חמש כיתות בשם „תחכמוני".

קדם ליסוד ה„תחכמוני" מפעל לרכישת מגרש למען הקמת בנין בית־ספר נאות. נזדמן לקניה מגרש רחב ידים במרכז הרובע היהודי בסך שלשת אלפים דולר. אחדים מחברי הועד הטילו ספק באפשרות לאסוף בעיר סך גדול כזה, אם כי יש לבית הספר שם טוב בעקבות התוצאות המצויינות של החנוך והלימוד. אולם הודות למרצו הרב ואמונו המלא של היו"ר, ר' אהרן שנור, הצליח להתרים ראשית כל את חברי הועד בסך שש מאות דולר. ההישג הזה גרם לעידוד חזק וכל חברי הועד התגייסו לאסוף אמצעים. ניתנו דמי קדימה ע"ח המגרש ועד תום שלשה חדשים, בהתאם לחוזה, נפרע כל הסכום והמגרש נרכש בשנת תרפ"ח כקנינו של ועד ביה"ס.

על המגרש שנקנה, נמצא צריף עץ, שהכיל שלושה חדרים. לשם הוכנס ה„תחכמוני", שהתפתח עד שהיו לו כבר שלש כיתות ובתוכם תלמידים מחוץ לעיר. בגלל אי האפשרות לקבל זכויות פומביות בשביל ה„תחכמוני" לרגל המחסור בבנין מתאים, נאלץ הועד לסגור בסוף שנת תרפ"ט את ה„תחכמוני" עד שיוקם הבנין, שלו חיכו ההורים, המורים והתלמידים בכליון עינים.

אחרי מאמצים רבים והתגברות על מכשולים שונים, ניגש הועד לבנין הבית ובל"ג בעומר שנת תרפ"ט, נורתה אבן הפינה לבנין מוסדות החנוך של ה„מזרחי" בקראקא. החגיגה היתה גדולה ובמעמד קהל רב. חוברת מיוחדת בשם „אכסניה של תורה" הוצאה לאור, ובה חומר על טיבו של המוסד, שאיפותיו והישגיו הרבים בהגשמת משימותיו בשדה החנוך והלמוד.

לאחר קנין המגרש, פתח הועד במשא ומתן עם חברת הבטוח „פניקס" בדבר מתן הלואה בסך עשרת אלפים דולר לשם התחלת הבנין. הנהלת חברת הבטוח לא האמינה בכוחו וביכולתו של הועד לאסוף את יתר הסכום

הנחוץ להשלמת הבנין. בסופו של המו״מ הבטיח ה„פניקס" לתת את ההלואה המבוקשת בסך הנ״ל, בתנאי, שראשית כל יראה הועד את יכולתו להקים את שלד הבית ולכסותו בגג. התנאי הזה התקבל ולאחר הבאתו של הבנין תחת קורת־גג ניתנה ההלואה ששימשה לשכלולו של הבית מבפנים. בין השכלולים השונים: הסקה מרכזית.

איש לא פלל, שיעלה בידי הועד של „החדר העברי" לאסוף בעיר את הסכומים הדרושים לקנין מגרש רחב ידים כזה ועל אחת כמה וכמה לגשת לבנין בתנאים הכל־כליים הקשים ששררו באותו הזמן. ואמנם לא בנקל עלה הדבר: ימים ולילות סבבו חברי הועד — לאחר שהם עצמם הגדילו שנית את תרומותיהם הניכרות, כפי יכול־תם — על פתחי הנדיבים לשם אוסף כסף וחומרי בנין מסוחרים ותעשיינים. אם כי הרבה תושבים נענו לקריאתם, בכל זאת לא הספיקו הסכומים הנתרמים להקמת הבנין בן ארבע הקומות. מבלי שים לב לכך, החליט הועד להביא את הבנין לידי גמר, בתקוה הבטוחה, שבמשך הזמן תמצא הדרך לצאת מסבך החובות. וכך היה.

בחודש אייר תרצ״א הובא בנין הבית לסיומו. לפי שעה נבנה רק בנין החזית בן ארבע הקומות. בכל קומה נמצאו שני חדרים רחבי ידים שהכילו עד 50 תלמידים כל אחד, ומלבד זה חדר בכל קומה, למזכירות, להנהלת „החדר העברי", להנהלת ה„תחכמוני" וחדר הרופא הקבוע. חדרי הלימוד היו ערוכים בכל השכלולים והשפורים הח־דישים. מדרגות רחבות ומסדרונות מרווחים נעשו בבנין, ושפע של אור חדר מכל הצדדים. תכנית הבנין התיכון, שאושרה ע״י השלטונות, הכילה אולם התעמלות בקומה התחתונה וארבע חדרי לימוד נוספים בכל קומה.

בל״ג בעומר תרצ״א, נערכה חנוכת הבית שהתקיימה במעמד חברי הועד, ההורים, חבר המורים, התלמידים, אורחים מוזמנים, נציגי השלטונות ומוסדות שונים. יו״ר הועד ר׳ אהרן שנור, מנהלי בית הספר, נציגי הקהילה, השלטונות והמוסדות נשאו נאומי ברכה ומקהלת התלמי־דים הנעימה בזמירותיה. החגיגה הזאת ואפיו של הבנין העמיקו את רושמם בלבות כל הנוכחים.

עם גמר הבנין נפתח ה„תחכמוני" מחדש וגומרי הכיתה השביעית של „החדר העברי" נכנסו לכיתה א׳ של בית־הספר התיכוני „תחכמוני", מאז התפתח בצעדים מהירים, עד שהיו בו חמש כיתות כפי התכנית. ע״י כך ניתנה האפשרות לחנך את הנוער בבתי הספר „חדר עברי" ו„תחכמוני" עד בואם לגיל י״ח שנה.

בשנת הלימוד האחרונה לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה, מנו שני בתי הספר קרוב לארבע מאות תלמידים ועשרים וארבעה מורים ללימודי קודש וחול.

בתי הספר הנ״ל נפתחו לשנת הלימודים תרצ״ח־ט, שחלה ביום פרוץ המלחמה 1.9.1939 ובימים הנוראים הת־קיימו תפילות כבכל שנה ושנה. מאות אנשים, איש ואשה התפללו בכל שנה בבנין בתי הספר. זה היה אחד ממ־קורות ההכנסה הקבועה לטובת בתי הספר.

אחרי זמן מה נסגרו בתי הספר ע״י הגרמנים. חברי תנועת „המזרחי", שניצלו מהשואה והחוזרים הראשונים מרוסיה, קיבלו את הבית לידם ויסדו מחדש את תנועת „המזרחי תורה ועבודה". בשנת 1945־9 השתכנו בבנין קבוץ הכשרה של החלוץ המזרחי, בית כנסת של המזרחי, „בית הילד" ליתומים עד שעלו ארצה ומשרד תנועת „מזרחי תורה ועבודה".

מוסדות החנוך של המזרחי בקראקא מלאו בשלמות את תפקידם ומטרתם לחנוך את הנוער המסור להם ברוח התורה והמסורה וברוח דתית־לאומית. את התוצאות וההישגים הברוכים יש לזקוף על חשבון פעולותיהם של חברי הועד שרובם הושמדו, וחבר המורים שכולם נהרגו ע״י הנאצים.

שמות המנהלים של ביה״ס „חדר עברי":
ללימודי קודש: אליהו קיווץ.
ללימודי חול: ד״ר צבי אורינגר.
מנהלי בית הספר התיכוני „תחכמוני":
ללימודי קודש: הרב משולם יששכר קליגר.
ללימודי חול: ד״ר דוד זוננשיין.

שמות חברי הועד שבימיו הוקם הבנין בן ארבע קומות בשביל בתי הספר „חדר עברי" ו„תחכמוני" בקראקא.

1. משה אלתר ז״ל. עלה ארצה בשנת תרצ״ד ונפטר בשנת תש״ט.
2. זאב בוימינגר, עלה ארצה בשנת תש״י, מזכירו של הועד ובתי הספר בכל זמן קיומם.
3. שמעון בוימינגר הי״ד.
4. שלמה ביגלאיזן הי״ד.
5. שלמה בסטר. נפטר בשנת תש״ד בעיר בוכרה (רוסיה).
6. מיכאל הורוביץ הי״ד.
7. משה יצחק הורנשטיין, עלה ארצה בשנת תש״ב.
8. יהודה טפט ז״ל, נפטר בשנת תרצ״ד.
9. אייזיק לנדאו, עלה ארצה בשנת תש״ט.
10. ד״ר אליהו מרקוס הי״ד.
11. יואל קירשבאום, נפטר בשנת תרצ״ד.
12. יוסף שטייף הי״ד.
13. אריה שודמק הי״ד.
14. אהרן שנור הי״ד, יו״ר ועד בתי הספר משנת תרפ״ח ועד פרוץ המלחמה.
15. שמעון שפריצר הי״ד.

יושבי הראש של ועד בתי הספר:
ר׳ יוסף דרזנר, משנת תר״פ ועד פטירתו בשנת תרפ״ו.
ר׳ משה אלתר בשנת תרפ״ו־ז.
ר׳ שמעון בוימינגר תרפ״ז־ח.
ר׳ אהרן שנור משנת תרפ״ח עד פרוץ המלחמה.

מפעלי תרבות

מאת

ד״ר זכריה כסיף

א. בית הספר התיכוני למסחר

א. הצורך בחינוך מסחרי

בתי הספר למסחר היו בבחינת בנים חורגים לתנועה הציונית ולחינוך הלאומי היהודי בפולניה. הציונות שאפה לגדל יהודים בעלי הכרה, בקיאים בכל גילויי היהדות וגם בהוויות העולם. היא שאפה לחולל שינוי ערכים כלכלי וחברתי בעם היהודי: להפוך את הסוחרים והמתווכים שבעם לבעלי מלאכה ועובדי אדמה. הדעה המקובלת לפני כמה עשרות שנים היתה, כי אין צורך לחנך יהודים שיהיו סוחרים או פקידים. בעלי מקצוע בשטח המסחר יגדלו מאליהם, על סמך מסורת דורות רבים שעסקו במסחר ואף הצליחו בו ביותר.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם חלו שינויים בדעת הציבור היהודי על הנושא „חינוך למסחר". התחילה חדירה המונית של הפולנים למקצועות המסחר והפקידות הבנ־קאית, אשר נחשבו לפנים כמקצועות יהודיים טיפוסיים. הגויים הצטיידו במיטב הידיעות לקראת התחרות עם הי־הודים, אף הקימו בתי ספר למסחר, שעמדו על רמה גבוהה, והראו את כוחם גם במסחר ובבנקאות. כתוצאה מהתפתחות זו הבשילה הדעה, גם בין היהודים, כי המסחר הוא תורה הצריכה לימוד וכי השיטות, אשר לפיהן פעלו היהודים מקדם ומאז, נתישנו זה כבר ויש בהחלט לחדשן — על ידי לימוד והדרכה מעשית לפי הדוגמא של המתוקנים שבעמים.

יהודי קראקא התחילו לשלוח את בניהם לבתי הספר למסחר הפולנים, אשר בהם גדלו הנערים והנערות באוירה זרה ואף עויינת וללא שמץ של חינוך יהודי. פה ושם צצו גם קורסים מזורזים למסחר, אשר התאמרו להיות בבחינת מועט המחזיק את המרובה ולאמתו של דבר נתנו הכשרה מקצועית זעומה או אפסית בהחלט.

ב. ההכנות לפתיחת בית הספר

בהתחלת שנת תרצ״ג (סתיו 1932) נתכנסו מספר אנ־שים, שהיו רובם ככולם מוסמכי בית המדרש הגבוה למדעי המסחר בקראקא, בעלי השכלה כלכלית או משפטית גבוהה, וכן בעלי נסיון מעשי במסחר ובבנקאות והחליטו לטפל בהכנות לפתיחת בי״ס תיכוני יהודי למסחר לקראת שנת הלימודים תרצ״ד (1933/34). יוזמי המוסד הרכיבו ועד אשר בו השתתפו:

גב' אימרגליק הניה, ברט גוסטב, נגלברג יעקב, עו״ד נטל אברהם („רומק"), ד״ר פריש, קינסטלר, גב' קליין שרה (סלה), קצנגולד, ד״ר שטנדיג שמואל, ויבדלו לחיים, לנדו אלכסנדר, ד״ר מנדלבאום־הופשטטר מלכה, ד״ר מנדלבאום שלמה, צנזור ח. בהכנות השתתף בעצה ובעזרה פעילה, הד״ר חיים הילפשטיין, יו״ר ועד ביה״ס התיכוני והיסודי היהודי בקראקא. גם בתקופה מאוחרת יותר, כאשר בית הספר התיכוני למסחר הפך כבר לעובדה קיימת, התעניין הד״ר הילפשטיין בגידול בית הספר ובהתפתחותו.

הועד היוזם הגדיר את מטרותיו של בית הספר כדלקמן: בית הספר שואף לתת לחניכיו:

1. השכלה כללית ברמה של בית ספר תיכוני מקצועי.
2. השכלה מקצועית עיונית וכן הכשרה מעשית בשטח המינהל והטכניקה המשרדית של בתי מסחר ובנקים.
3. חינוך ציוני לאומי והשכלה עברית, כולל ידיעת א״י והמזרח התיכון במסגרת של 6 שעות הוראה בשבוע.

ג. הצעדים הראשונים

מיסדי בית הספר החדש לא היו בעלי הון. הם הצליחו אמנם לגייס מספר מסויים של אוהדים מציבור הסוחרים, אולם תמיכתם של אלו התבטאה בעיקר בפעולות ייצוג ובצעדים פורמליים. 70 אנשים „בעלי צורה" ובעלי משקל חברתי חתמו על בקשה לשלטונות החינוך הפולניים בדבר קבלת רשיון לפתיחת בית הספר התיכוני למסחר והרשיון אמנם ניתן ללא קשיים יתרים. תמיכה אחרת לא ניתנה לבית הספר ע״י חוגי הסוחרים.

חברי הועד היוזם הלוו, איפוא, לצרכי בית הספר סכו־מים ידועים ואף חתמו על שטרות וע״י כך אפשר היה לשכור דירה בשביל המוסד, ברחוב מיקוליסקה 9. הד״ר ח. הילפשטיין השאיל רהיטים מהמלאי של בית הספר התיכוני היהודי בקראקא. המורים ויתרו מראש על מש־כורת מלאה וסדירה. כך נפתח בית הספר התיכוני היהודי למסחר בקראקא ביום 3/9/1933. לכתה הראשונה של המוסד נרשמו קרוב למאה תלמידים ותלמידות. מיד הוברר שהמוסד החדש מילא צורך, שהיה מורגש היטב בחוגי ההורים, שכן נמצאו הורים כה רבים, באופן יחסי, אשר מסרו את בניהם לבית ספר חדש ובלתי מוכר לציבור.

ד. התבססות המוסד

אחרי זמן קצר יצאו מוניטין לבית הספר, לרמת הלי־מודים שלו ולאווירה החינוכית ששררה בו. חבר המורים, שהורכב בקפדנות, עבד במסירות רבה והתוצאות באו בעקבות המאמץ.

בשנת תרצ״ה הגיע מספר תלמידי המוסד ל־230 בקרוב.

ההכנסות המוגדלות משכר הלימוד אפשרו לועד בית הספר לשכור בשביל המוסד את שתי הקומות העליונות של הבית ברחוב סטרדום 10. הבית היה אמנם ישן (הוא שמש במשך שנים לצרכי מפקדת המחוז של הצבא הפו־לני), אבל חדריו היו די מרווחים ומאווררים והם סיפקו את צרכי בית הספר העיקריים עד מלחמת העולם השניה. בשנים תרצ״ו—תרצ״ט היה מספר תלמידי בית הספר יציב למדי: 400 בנות ובנים — הבנות היוו תמיד רוב בין חניכי המוסד. מספר התלמידים הספיק לביסוס ראשון של המוסד הן מבחינה חינוכית וחברתית והן מבחינה כס־פית. הכיבוש הנאצי החריב את בית הספר — יחד עם שאר מוסדותיה של יהדות קראקא.

ה. מבנה המוסד

עם פתיחתו נקרא המוסד: בית ספר תיכוני יהודי למסחר (Żydowska Średnia Szkoła Handlowa). למוסד היו מתקבלים תלמידים שסיימו בית ספר יסודי בן שבע שנות לימוד. בשנת תרצ״ט (1938/39) חל שינוי במבנה המוסד — בהקבלה לשינויים הכלליים שחלו במבנה החי־נוך המקצועי בכל רחבי פולניה. החל משנת תרצ״ט נקרא המוסד „גמנסיה יהודית למסחר״ (Żydowskie Gimnazyum Kupieckie). נקבעו בו ארבע כתות, היינו ארבע שנות לימוד אחרי סיום בית ספר יסודי בן 6 שנות לימוד. אחרי בחינות הגמר בגמנסיה זו רשאי היה התלמיד הגומר לצאת מיד לעבודה או להמשיך בלימודיו ב„ליציאון״, מוסד בן שנתיים אשר הכין לבחינות בגרות.

ועד בית הספר דאג גם להכשרתם המקצועית של גומרי בתיה״ס התיכוניים הרגילים. הוא ערך בשבילם קורס שנתי למדעי המסחר ולטכניקה משרדית שהתנהל בבנין בית הספר ועל ידי מוריו.

בשנים 1938/39 נמסר בנין בית הספר לשעות אחר־הצהרים לבית ספר לילדי פליטים יהודים מגרמניה אשר גורשו ע״י הנאצים בתקופת שריפת בתי הכנסת בגרמניה (נובמבר 1938). בית ספר זה היה, כמובן, יחידה פדגוגית וארגונית בפני עצמה.

ו. מקצועות ההוראה, שיטות העבודה וציוד

מקצועות ההוראה שנלמדו בבית הספר התחלקו לשלשה סוגים:

1) לימודים כלליים: שפה וספרות פולנית, השפות האנגלית והגרמנית (כולל עיקרי כתיבת מכתבים משרדיים בשפות הללו), הסטוריה כללית, מתימטיקה, פיסיקה, כימיה, התעמלות.

2) לימודי היהדות: תנ״ך, עברית, דברי ימי ישראל, ידיעת א״י והמזרח התיכון.

3) לימודים מקצועיים: תורת המסחר, הנ־הלת פנקסים, תורת הסחורות, גיאוגרפיה כלכלית, חישוב מסחרי, תורת הקורספונדנציה (בפולנית), תורת הפרסומת והטכניקה שלה.

מערכת השעורים של בית הספר עובדה לפי התכנית שקבע משרד החינוך הפולני בתוספת 4 שעות ללימודי היהדות. 2 השעות שהוקדשו בבתיה״ס הממלכתיים ללימוד הדת נוצלו בבית הספר להוראת תנ״ך ודברי ימי ישראל. ידיעת א״י נלמדה בבית הספר בהיקף ניכר וכללה: גיאוגרפיה פיסית, ישובית וכלכלית של ארץ ישראל וכן ראשי פרקים של תולדות הציונות וסקירה קצרה על הא־רצות הסובבות את ארץ ישראל.

עם ביסוסו של המוסד נרכש גם ציוד לימודי רב וה־מורים השתדלו לעבור מלימוד מילולי להוראה על ידי עבודה עצמית במעבדות. בשנת תרצ״ט הכילו ספריות המורים והתלמידים, כל אחת, למעלה מ־3000 ספר. חמרים, מכשירים ותמונות רבים רוכזו במעבדה לידיעת הסחורות. יחידה במינה היתה המעבדה לארגון ולטכניקה משרדית בה ביצעו התלמידים באופן עצמאי ובפיקוחם של המורים פעולות משרדיות ומסחריות שונות.

ז. עובדי המוסד

המנהל הראשון של המוסד היה הד״ר שמואל שטנדיג, מורה וותיק וסופר, מחנך ועסקן, שנמנה עם הועד היוזם של בית הספר. הוא ניהל את בית הספר בשנים תרצ״ד—ז (1933—1937) — ובשנת תרצ״ט (1938—1939) ניהל את הקורס למדעי המסחר לבוגרי בת״ס תיכוניים.

עם גידול המוסד וריבוי בעיותיו, ביחוד בתקופת הרי־פורמה בחינוך התיכוני הפולני, מונה מר ש. פריימן, בעל מקצוע ומארגן מנוסה, כמנהל הגמנסיה למסחר, ואילו הד״ר ש. שטנדיג הוזמן לכהן כמנהל הליציאון המסחרי אשר עמד להפתח במסגרת המוסד בשנת ת״ש — היא השנה הראשונה של מלחמת העולם השניה, אשר גרמה להרס המוסד ולביטול כל התכניות הקשורות בו.

להלן רשימת עובדי המוסד (כוללת גם עובדים זמניים):

נהרגו בידי הגרמנים — הי״ד:

מנהלים: שטנדיג שמואל, פריימן ש.

מורים: גב׳ אימרגליק ה., בלאושטיין, ברט ג, וקסמן, ד״ר נטל א., גב׳ ספירו, גב׳ פינקוספלד־רייך, ד״ר קרויטלר י. , גב׳ שילינגר, גב׳ שנברג, גב׳ שטרנברג־פניכל פ.

מזכירים: נגלברג יעקב, נכנר.

יבדלו לחיים: (בסוגרים מקום מגוריהם הנוכחי — 1956). גב׳ אלכסנדרוביץ מרים וד״ר אלכסנדרוביץ י. (קראקא), ד״ר זילברפניג־כסיף ז. (תל־אביב), ד״ר מנדל־באום־הופשטטר מלכה וד״ר מנדלבאום ש. (תל־אביב), גב׳ פירסט (תל־מונד), גב׳ פלדמן־סמיט (תל־אביב), פפרברג (לוס אנג׳לס, ארה״ב), ד״ר שלנג שרגא (קראקא).

פעולות שונות של המוסד:

א. חינוך משלים לתלמידים

1. בכל כתה היה ועד תלמידים ונציגי הועדים הת־ארגנו כמועצת תלמידי בית הספר. הועדים והמועצה טפלו בחיים החברתיים והתרבותיים של התלמידים.

2. על יד בית הספר היה קיים ועד הורים אשר טפל בעיקר בקיטנות, בכלל זה גם „מחנות חורף" בהרי הטטרה, בהם עסקו התלמידים בסוגי ספורט שונים על השלג.

3. היה קיים מגע חברתי ותרבותי עם בית הספר התיכוני למסחר בלבוב בצורת בקורים הדדיים וטיולים משותפים של התלמידים.

4. מסבות חינוכיות ומעשיות כאחד דאג בית הספר לכך שתלמידים יעבדו בחלק מימי החופש השנתי בבתי מסחר, בבנקים או במשרדי מוסדות כלכליים. עבודה זו היתה בבחינת התמחות במקצוע, הכניסה את המתלמד לחיי המעשה ואף נתנה לו הכנסה לא מבוטלת.

פעולות הבוגרים

1. מיד עם סיום המחזור הראשון של ביה״ס בשנת תרצ״ו (1936) נוסד ארגון בוגרי בית הספר התיכוני למסחר בקראקא.

2. בית הספר תמך בבוגריו על ידי עזרה פעילה לסידורם בעבודה. רבים מבוגרי המוסד היו מוכרים למעבידים מתקופת עבודתם בחופש (ראה לעיל). נוסף לזה שמר המוסד על קשרים תקינים ואף ידידותיים עם נותני עבודה שונים וביחוד עם אגודת הסוחרים בקראקא. והעיקר: עם סיום המחזור הראשון התחיל שמו הטוב של בית הספר להתפרסם בציבור ונותני עבודה רבים היו פונים מדי פעם בפעם אל משרד בית הספר ובקשו להפנות אליהם עובדים צעירים מבוגרי המוסד.

3. 60 מבוגרי המוסד חיים כולם בארץ ועובדים במקצועם, חלק מהם עלה ארצה עוד לפני מלחמת העולם השניה ואלו רובם הם מניצולי השואה באירופה. הסתגלותם בארץ היתה קלה, באופן יחסי, תודות להכשרתם המקצועית היסודית ולחינוכם הציוני.

העורף הציבורי של המוסד

במשך כל השנים השתדל הועד היוזם (שנקרא אחר כך ועד בית הספר) להגדיל את חוג האנשים המעונינים בקיום בית הספר ובמטרותיו החינוכיות.

1. בשנת 1936 נוסדה אגודת ידידי ביה״ס התיכוני למסחר בראשותו של עו״ד יהודה צימרמן.

2. בשנת 1938 נתהדקו היחסים עם אגודת הסוחרים בקראקא בראשותו של מר מ. לאוטרבך. שיתוף הפעולה הגיע לשלב, אשר בו אפשר היה למסור לאגודה, כלפי חוץ, אף את בעלות המוסד. משרד החינוך הפולני עמד על כך שרשות ציבורית מוכרת תהיה בעלת המוסד ואגודת הסוחרים היתה בבחינת מוסד שישמש גם שלט נוח וגם עורף טוב לבית ספר מקצועי תיכוני למסחר.

3. בית הספר לא רק קיים קשרים עם אגודת הסוחרים, אלא גם פיתח פעולה תרבותית ענפה בחוגי הסוחרים והפקידים. תצויינה כאן במיוחד הרצאות פומביות על נושאים כגון: אמנות המכירה, שיטות חדשות בהנהלת פנקסים, בעיות הרכב המאזן, בעיות הפרסומת, בעיות המסים וכדומה.

4. ועד בית הספר עודד את המורים שיפרסמו בדפוס את פרי עבודתם ונסיונם, שרכשו בבית הספר, כדי שהציבור הרחב יהנה אף הוא מחומר זה וכדי שחוגים רחבים ידעו על העבודה הרצינית הנעשית במוסד.

ספר ראשון מסוג זה היה: „תורת הקורספונדנציה האנגלית" של ד״ר י. קרויטלר, שיצא לאור בבית הוצאת ספרים פולני ידוע לפני מלחמת העולם השניה.

הד״ר ז. זילברפניג הכין לדפוס ספר לימוד לידיעת ארץ ישראל, אשר לא הספיק לצאת לאור מחמת מלחמת העולם שפרצה בסתיו של שנת ת״ש.

על התנועה העברית ועל „תרבות" בקראקא ובמחוז

א. לקורות התנועה העברית בגליציה

גליציה, בתקופת שלטונה של אוסטריה, היתה ערש התנועה העברית המאורגנת. עוד לפני שהופיעו ברוסיה „חובבי שפת עבר" אישרו השלטונות האוסטריים במספר רב של ערי גליציה ועיירותיה, את תקנות האגודות „שפה ברורה" אשר שאפו לטפח ולהפיץ את השפה העברית על ידי החזקת בתי ספר וקורסים עברים ועל ידי קיום פעולות תרבות בשפה העברית כשפת הדיבור החיה (במועדוני „עבריה").

עוד לפני הקונגרס הציוני הראשון, בשנת 1897, התחילה ההסתדרות הציונית בגליציה שהוקמה עוד בשנת 1889, בפעולתה העברית. למען התנועה העברית עשה הרבה העורך של „המגיד" פוקס, שהקים מועדון מיוחד. אחרי הפסקת „המגיד" התחיל בשנת 1904 להופיע בקראקא השבועון העברי „המצפה" בעריכתו של ש. מ. לזר. מסביב לבטאון זה התרכזו שוחרי העברית בקראקא ובסביבתה.

הגירת יהודי רוסיה לארצות המערב, כתוצאה מהפרעות בשנים תרמ״א—תרס״ה, הביאה אתה גם גל של מורים עברים ושל יודעי עברית שהפכו למורים. הם התפזרו ברחבי גליציה והפיחו רוח חדשה בכל הפעולות למען התרבות העברית. בשנת תרס״ט נפתח ע״י ועד החברה „יסוד בית ספר עברי" בית ספר עברי עם 69 תלמידים ו־2 מורים.

מלחמת העולם הראשונה פיזרה את עסקני העברית בגליציה והרסה את רוב המוסדות אשר הוקמו בעמל רב. מדינת פולניה העצמאית שקמה לתחיה אחרי המלחמה נאלצה להבטיח, לפחות להלכה, כי תכבד את זכויותיהם

של המיעוטים הלאומיים, כולל המיעוט היהודי, ותרשה להם לטפח ולפתח את שפתם, תרבותם ויחודם הלאומי והדתי. כתוצאה משנוי התנאים הפוליטיים התארגנה התנועה העברית בפולניה בקנה מדה ארצי במסגרת „תרבות".

ההסתדרות „תרבות" נוסדה לראשונה בשנת 1917 ברוסיה שלאחר המהפכה, והיא שקבעה את התפקידים ואת הדפוסים הארגוניים של התנועה העברית באירופה המזרחית בדור שבין שתי מלחמות העולם.

להלן מטרות „תרבות" כפי שהוגדרו בפעם הראשונה בשנת 1917:

1. להפוך את הלשון העברית לשפת החינוך, התרבות והדיבור של העם העברי.
2. לעשות את יצירותיה של התרבות העברית לקנין כל העם.
3. לעזור להתפתחות היצירה העברית בכל מקצועותיה.

כאמצעים להשגת מטרות אלו נועדו לשמש, בין השאר, מוסדות חינוך עבריים — מגני הילדים ועד בתי הספר התיכוניים, הסימנריונים למורים והשעורים למבוגרים — מוסדות תרבות ואמנות, הוצאות ספרים וכו'.

לאחר שחרב המרכז העברי ברוסיה, חזרה ונוסדה „תרבות" בפולניה בשנת 1922 כהסתדרות ארצית עצמאית, שהקיפה, כאמור, את כל שטחי המדינה החדשה. מרכז „תרבות" בפולניה היה בורשה וועדים גליליים התארגנו בלבוב, קראקא, רובנו, וילנה וכו'. בשם גליל קראקא השתתף בועדת היסוד של „תרבות" המחודשת הד"ר יהושע טהון, והדגיש בזה לפחות להלכה, כי כל עסקני התנועה העברית בפולניה נמצאים „תחת גג אחד".

למעשה היה „הועד הגלילי של ההסתדרות „תרבות" לפולניה הקטנה המערבית ושלזיה" (זה היה שמו הרשמי המלא של הועד הגלילי) מוסד עצמאי. במשך כל השנים אשר בין שתי מלחמות העולם היתה זיקתו של גליל קראקא למרכז בורשה, רופפת למדי — בשטח הפעולות הציוניות בכללן ולגבי פעולות „תרבות" בפרט.

ב. אפיה של התנועה העברית בקראקא והגליל.

„תרבות" אחרה להופיע על במת החיים היהודיים בגליציה המערבית — הועד הגלילי של „תרבות" בקראקא וסניפיו בערי השדה מצאו לפניהם רשת מפותחת למדי של בת"ס יסודיים ותיכוניים „דו לשוניים" אשר בהם התנהלו רוב הלימודים בלשון הפולנית ורק לימודי היהדות נלמדו בעברית בהיקף של 10—12 שעות בשבוע.

בתי ספר אלה רובם נוסדו ביזמתם של העסקנים הציוניים המקומיים ונהנו מתמיכתו של הציבור היהודי הלאומי, אשר ראה בהם את המוסדות המתאימים ביותר לתנאי גליציה: פשרה נבונה בין דרישות הממשלה הפולנית אשר שאפה להטיל על היהודים חינוך פולני טהור ובין התביעה הציונית לחינוך עברי שלם. לא יפלא, איפוא, שבתי הספר הדו־לשוניים היו מבוססים למדי מבחינה חמרית ואף הצליחו למשוך אליהם את טובי המורים העברים אשר נמצאו אז במדינה.

הטפוס השני של בתי ספר עבריים, שקדמו למוסדות „תרבות" בגליציה המערבית, היו בתי הספר של אחר הצהרים ושעורי־ערב מיסודן של אגודת „שפה ברורה", „עבריה" וכדומה. רבים ממוסדות אלה נוסדו, כאמור, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, ואף הם היו תלויים בחסדם של העסקנים הציוניים המקומיים שלא תמיד הכירו בהסתדרות „תרבות" אשר „זה מקרוב באה". רבים מהמנהיגים הציוניים המקומיים שגודלו על ברכי התרבות הגרמנית או הפולנית לא היתה דעתם נוחה מתנועת „תרבות" שהציגה לפניהם את התביעה הקיצונית לחינוך עברי שלם בגולה, תביעה, אשר לדעת רוב העסקנים הציוניים בגליציה היתה בלתי מציאותית לגמרי.

כתוצאה מעמדתה „המוניסטית" של „תרבות" („רק עברית") לא יכלה „תרבות" לפעול במסגרת המוסדות הדו־לשוניים. הקמתם של גני ילדים ובתי ספר של בוקר על טהרת העברית היתה קשה מאד בתנאי גליציה המיוחדים, ולפיכך, בלית ברירה, נאלץ הועד הגלילי של „תרבות" לטפל בעיקר בבתי הספר של אחר הצהרים ובשעורי ערב למיניהם. רק פה ושם הצליחה „תרבות" להקים מוסדות חינוך על טהרת שפת ההוראה העברית — על אף פעולתם של המתבוללים והחרדים הקיצוניים שהתנגדו לבית ספר עברי לאומי, ועל אף אדישותם של ראשי הציוניים לפעולות „תרבות".

ג. על מוסדות „תרבות" ועל פעולותיה

1. לפני מלחמת העולם השניה התקיימו לפחות ב־20 ערים ועיירות בגליל קראקא ועדים מקומיים של „תרבות" אשר השתדלו לפתח את התנועה העברית במקומותיהם. הם החזיקו, כאמור, שעורי ערב ללשון, לספרות עברית ולמדעי היהדות, ספריות השאלה עבריות, חדרי קריאה ומועדונים, ערכו הרצאות, מסבות ונשפים. במקומות אשר בהם לא היו בתי ספר יהודיים מהטפוס הדו־לשוני (פולני־עברי) קימו ועדי „תרבות" בתי ספר עבריים לשעות אחה"צ כדי לתת חינוך עברי לאותם ילדי ישראל (והם היו הרוב המכריע) אשר ביקרו בשעות לפנה"צ בבתה"ס הממשלתיים הפולניים.

2. הועד הגלילי של „תרבות" בקראקא תמך בסניפים מבחינה ארגונית ומשפטית. הפנה אליהם מרצים ומורים והקפיד על כך שיכנסו להוראה רק מורים מוסמכים, בוגרי הסמינריונים העברים בוילנה ובגרודנו או לפחות, מסיימי קורסים פדגוגיים מוכרים. הועד הגלילי ארגן (בערך בשנת תרצ"ג—1933) שעורי השתלמות במקצועות היהדות בשביל מועמדים להוראה לבתי ספר עבריים אשר בידיהם היו תעודות סמיכות להוראה בבתי"ס יסודיים או תיכוניים

פולנים מטעם משרד החינוך של המדינה.

3. גאוותם של עסקני „תרבות" בקראקא ובגליל היתה על המוסדות המעטים שבהם ניתן חינוך עברי שלם בשעות הבוקר: בית הספר היסודי העברי בנובי־סונץ ושני גני הילדים העבריים בקראקא, אשר במשך שנים החזיקו מעמד על אף כל הקשיים. זכורה לטוב מסירותם של המורים והגננות שעבדו במוסדות הללו. עובדים צנועים אלה הסתפקו במועט מן המועט מבחינה חמרית — ואף על פי כן נשאו ברמה את דגל העברית בסביבה דוברת פולנית (או אידית) והצליחו לחבב את מוסדותיהם על ציבור ההורים — על אף דירותיהם העלובות וציודם הדל. ההורים לא חשכו מאמץ כדי להבטיח את קיומם של המוסדות היקרים להם — על ידי תשלום שכר הלימוד במלואו ובמועדו. מוסדות „תרבות" בקראקא ובגליל „נשאו את עצמם" מבחינה תקציבית אך ורק תודות למסירותם של העובדים וההורים.

הועד הגלילי של „תרבות" התכונן לפתוח בקראקא, נוסף על שני גני ילדים הנ"ל, גם בית ספר יסודי עברי שלם לשנת ת"ש. סומן כבר הבנין, הוגשה בקשה מתאימה לשלטונות החינוך של המדינה — אלא שפרצה מלחמת העולם ובטלה את כל הפעולות והתכניות.

ד. על הרכב הציבור העברי בקראקא

ציבור זה היה מרובה יותר ומגוון יותר משאפשר היה להסיק על סמך מספרם הצנוע של חברי „תרבות" המאורגנים או על סמך הקף פעולותיה של „תרבות" בקראקא ובגליל.

עם פעילי הציבור הזה נמנו יהודים אשר ינקו ממקורות היהדות הקלסיים והרגישו צורך נפשי עמוק בקריאה עברית ובדבור עברי, בלימוד מדעי היהדות ואף ביצירה עברית. עם עסקני „תרבות" נמנו כמעט כל המורים ללימודי היהדות בבתי הספר הדו־לשוניים, אשר לא מצאו סיפוק מלא בעבודתם החינוכית בסביבה לועזית למחצה ושאפו לאוירה עברית ממש. היו ביניהם גם משרידי המשכילים הלאומיים, קוראי „המצפה" ו„הצפירה" לשעבר, ששמחו לקראת כל ספר וכל סופר עברי שהגיע אליהם.

מאחורי ציבור הפעילים, שעמדו ראשונים בחזית העברית, היה ל„תרבות" גם חיל מלואים ניכר למדי, שהיווה את ה„עורף" של התנועה.

לציבור העברי זרם זרם מתמיד של חובשי בית המדרש ובחורי ישיבות לשעבר, אשר מלאו כרסם בש"ס ופוסקים בנעוריהם ואחר כך נתפסו לציונות. הללו השתדלו לקלוט אף את תרבותם החילונית דרך „צנורות" עבריים. בתנועה העברית מלאו תפקיד לא מבוטל גם בנות החרדים. הוריהן לא הרשו להן לבקר בבתה"ס הפולניים או ה„ציוניים" בגלוי — נשאר להן רק השעור העברי וההרצאה העברית כמקור השראה תרבותית, אשר אליה הגיעו לפרקים בצנעא.

לעומת זאת יש לציין, שבתקופה הנידונה, בפרוס מלחמת העולם השניה, לא היתה ניכרת ביותר בציבור העברי בקראקא ובגליל מציאותם של מאות בוגרי בתי הספר התיכוניים הלאומיים הדו־לשוניים. כל זמן שישבו על ספסל הלימודים, הסתפקו הללו בתורה שקבלו במסגרת תכנית הלימודים מרבותיהם, מורי בתיה"ס. משסיימו תלמידים אלה את חוק לימודיהם, היו האידיאליסטים שבהם עולים ארצה „לבנות ולהבנות בה", לעבוד או ללמוד, והשאר, רובם ככולם, נסחפו בזרם ההתבוללות התרבותית, שהיתה אז מנת חלקם של בעלי ההשכלה מבין יהודי פולניה.

כאן יש להזכיר כמה פעולות של ארגוני הנוער הציוניים לטובת החדרת השפה העברית הן בחוגי הנוער גופא והן בין המבוגרים. ארגון העברים „ביאליק", גוף בין מפלגתי, פעל רבות בקרב הנוער באמצע שנות השלשים ונתחסל מאליו, לכשעלו ארצה חבריו הפעילים ביותר.

ה. מבנה ההסתדרות „תרבות"

רוב סניפי „תרבות" נוצרו ביזמת הועד הגלילי או בעזרתו. מספר חברים התחייבו לשלם מס חדשי קבוע לשם מימון פעולות הסניף והם שבחרו מתוכם את ועד הסניף, אשר כיוון את הפעולות במקום.

מדי שנתים, בערך, היה מתכנס בקראקא כנס גלילי של „תרבות" בו השתתפו נציגי הועדים המקומיים. בכנס נמסר דו"ח על פעולותיהם של הועד הגלילי ושל הסניפים בתקופה הקודמת וסומנו דרכי הפעולות לעתיד. הכנס בחר בועד הגלילי, שרוב חבריו גרו בקראקא ונהלו משם את הפעולות בקראקא עצמה ובגליל. מס חבר חדשי אשר שולם ע"י חברי „תרבות" בקראקא, כסה את תקציבו של הועד הגלילי, לפעמים ערך הועד הגלילי גם מגביות לשם מימון פעולות מיוחדות.

בשנים שלפני מלחמת העולם השניה כמעט שלא התחלפו חברי הועד הגלילי. היו אלה בעיקר המורים ללימודי היהדות אשר עבדו בבתי"ס התיכוניים היהודיים בקראקא. ד"ר בלטברג זאב, ויזנפלד (מנהל הלשכה המקומית של הקק"ל), ד"ר יהודה („לייבוש") כהן (לפני עלותו ארצה), מילשטיין נחום, מיפלב נחמן, ד"ר פפר צבי, רובינשטין נפתלי, ד"ר שטנדיג שמואל, שמואלביץ משה הי"ד ויבדלו לחיים, ד"ר כץ (בנשלום) בן ציון והח"מ. הד"ר בלטברג, הד"ר כץ, מילשטין, שמואלביץ והח"מ, שמשו בזה אחר זה כיו"ר הועד הגלילי בשנים תרצ"א—תרצ"ט.

ו. סוף דבר

התנועה העברית בקראקא הקיפה ציבור ניכר ובעל משקל תרבותי, אולם רק לעתים רחוקות הפעיל ציבור זה את כל כוחותיו הפוטנציאליים. בחיי יום יום לא הספיקו כוחותיו הארגוניים של ציבור זה כדי ליזום ולהקים רשת של מפעלים חינוכיים ותרבותיים בני קיימא ובעלי משקל. ואעפ"י כן אין להתעלם מחיוניותו של ציבור זה,

אשר שמר על הגחלת העברית בתנאים קשים של „שרפת נשמה וגוף קיים", בהם נמצא חלק ניכר של היהדות הג־ליצאית בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. אלפי העברים יוצאי קראקא והגליל שנשתקעו בארץ ישראל המנדטורית ובמדינת ישראל החפשית ונקלטו רובם ככולם גם מב־חינה תרבותית בישוב העברי, הם הקוצרים ברנה כיום את מה שזרע בדמעה קומץ עסקנים בגולה רחוקה ואבודה זו: קראקא — פּרכא דכוליה בה.

ג. על הוצאת ספרי „מפלט" בקראקא

1. ההתחלה

בשנת תרצ"ד נתכנס קומץ אנשים עברים בק"ק קראקא והחליטו — להוציא ספרים עברים. בכוחותיהם הדלים השתדלו לבצע מה שלא עלה בידי המו"לים הגדולים שקמו ליהדות הפולנית בדורות האחרונים. ניסו את כוחם בשטח אשר בו נחלו כשלונות הוצאות בעלות מוני־טין כגון „תושיה" ו„אחיאסף", „צנטרל" ושטיבל. סופרים ופובליציסטים אחדים אשר במשך כל ימות השנה הת־פרנסו על הוראה בבתי ספר התיכוניים, ניסו ללכת בדרך הקשה ביותר: להוציא לאור ספרים עברים רציניים ש־תכנם שירה ומחקר מדעי, דרמה ובקורת, פילוסופיה ופוב־ליציסטיקה.

הוצאת הספרים „מפלט" שע"י התאגדות הסופרים והע־תונאים העברים בקראקא (זה היה שמה הרשמי) התקיימה בשנים תרצ"ד—תרצ"ט ובימי קיומה הקצרים הוציאה לאור 5 ספרים עברים והכינה לדפוס ספר ששי ושביעי. מלחמת העולם השניה החריבה בן לילה גם מפעל עברי זה.

2. קטעים מתוך דפים שהצהיבו

והרי קטעים מתוך רשימה על הוצאת „מפלט" שפרסם הח"מ ב„ספר השנה ליהודי פולניה" לשנת תרצ"ה. הד־ברים לא רק מוסרים עובדות, אלא גם משקפים את הלך רוחם של האנשים שעסקו במלאכת ההוצאה, את האוירה בה פעלו — על הרקע הכללי של המו"לות העברית בגו־לת פולניה בימים ההם.

„הוצאת ‚מפלט' רוצה לקיים את התכנית הכלולה בש־מה: להיות מפלט לסופרים העברים בפולניה, להיות להם לפה ולגול מעליהם את חרפת השתיקה והשתוק, לגאול את כתבי היד השמורים במגרות ולתת דחיפה ליצירות חדשות.

„לא בקולי קולות יצאה הוצאה זו אל הקהל, לא דרשו עליה דרשנים ועסקנים לא הרעישו עולמות, בצנעא, בעַ־ניות, כמעט בהסתר נעשו הכנות להוצאת ספר עברי רא־שון. ספר עברי ראשון בקראקא לאחר שיתוק של כמה שנים. ספר עברי מקורי ראשון בפולין אחרי המון ספרי לימוד והריסטומתיות שבהן נתברכה בשפע היהדות הפולנית, ספר מדעי עברי ראשון אחרי ספרי רומ"ל וספרי דרוש, שמהם נמצא לחמם של המו"לים העברים בפולין דהאידנא. ספר עברי, מדעי ומקורי — תלתא לריעתא — סימן שהוצאת „מפלט" לא נרתעה מפני הקשיים והמכשולים הניצבים על דרכו של מו"ל עברי הרוצה להוציא ספרים בעלי משקל. וכך יצאה בשנת תרצ"ה המונוגרפיה על א. נ. גנסין מאת ב. בנשלום (בן ציון כ"ץ). על מאה וחמשה עשר עמודי הספר נגולה פרשת חייו, לבטיו ויצירתו של סופר עברי בודד וצנוע — ובתוך הדפים של הספר מובלעים לבטים של אנשים עברים בפולין הצמאים למלה עברית. מבין השיטין מבצ־בצות דאגות לסידור ולהדפסה נאה, להגהה מדוייקת ולנייר טוב ואחרונה אחרונה — להפצת הספר בכל קצות עולמנו העברי. ועל הכל מרחפת השאלה החמורה: היתעורר הקורא העברי באשר הוא שם, הייענה, היקנה?

„והתחילו חילופי מכתבים עם כל קצוי תבל. לא די שקוראי ספר מדעי עברי מעטים הם, אלא אף פזורים הם בין האומות וכולם כאחד יש בהם כדי לעודד „ולחזק ידים רפות" (בחיזוק מוסרי הכתוב מדבר) אבל אין בהם כדי לקיים הוצאה עברית, כדי לקיימה קיום מלא ויציב, קיום מתוך נחת והרחבה. מוכרי הספרים העברים אינם נזקקים לספרות „זבורית" שכזו (מימרה מפורשת מפי מו"ס ישראלי!) כי רק על ספרי לימוד ותרגומי רומנים לועזיים יחיה האדם. הוצאת „מפלט" פונה, איפוא, אל חובבים, אל אמוני הספר העברי המפיצים אותו „לשמה", לשם הרמת קרן ספרותנו, אבל גם אפשרותיהם של הללו מצומצמות הן ושוב מתקבל סך הכל עגום: סכנת כליה נשקפת למפעל בעודו באבו.

„העוסקים בדבר אינם נכנעים, הם יוצרים קרן מיוחדת לתמיכה בהוצאת „מפלט" שלפי עצם מהותה אינה יכולה להיות מפעל מסחרי טהור בתנאי הגולה. עורכים מסבות ונשפים, אנשים נתבעים ונותנים, תורמים ומתרימים, ושכר המאמצים האלה — ספר עברי חדש: קובץ מאמריו הפילוסופיים של בן ציון רפפורט: „הוגים והגיונות".

„שוב לא הלכו העוסקים בדבר בדרך הקלה, לא שמו לב לפקחים ואנשי מעשה, המזהירים מפני ספר פילוסופי. דוקא ספר זה נמכר בכמות הגונה — בערך. שוב היתה הרווחה ואפשר לחשוב על הוצאת ספר חדש, הוא הספר שלפנינו: „ספר השנה ליהודי פולניה" ובינתיים מכינים לדפוס את „כתבי יהושע טהון" ואף הובטח הצד החמרי של הדפסתם".

*

„סך הכל: הוצאת ספר או שנים לשנה, הפצתם במאות טפסים, מאמצים כדי לשמור על העמדה ועל הקו — אולי

ייראה כל זה קטן בעיני רבים וביחוד בעיני אנשי א״י, אולם הספר העברי הבודד, הנמכר בקושי בגולה, הוא המכשיר את הדור לקראת ספרות עברית מלאה בארץ אבות, הוא המשמש עידוד וחיזוק ליוצרים עברים ומציל את כתביהם מסכנת גניזה״.

3. סך־הכל

מבחינה פורמלית היתה התאגדות הסופרים והעתונאים העברים בקראקא בעלת הוצאת „מפלט״. בעניני ההוצאה עסקו למעשה 3 מחברי ועד ההתאגדות: ד״ר צבי פפר הי״ד ויבדלו לחיים: ד״ר בן ציון כץ (בנשלום) וכותב השורות האלה. החברים חילקו ביניהם את עניני ההנהלה, עברו על כתבי היד הרבים שהגיעו לידיהם, הכינו אותם לדפוס, קראו את עלי ההגהה של הספרים וכותב השורות האלה טפל, נוסף לכך, בעניני האדמיניסטרציה של „מפ־לט״, היחסים עם ספקים (מדפיסים, כורכים וכו׳), הפצת הספרים, גבית הסכומים שהגיעו מה„סוכנים״ כביכול. כל ספר נמכר בדרך כלל, ב־200—300 טופס, פרט לספר השירים של לוסטרניק, אשר לא נמכר כמעט כלום.

והרי רשימת הספרים שיצאו לאור ע״י הוצאת „מפלט״ — לפי סדר שנות הופעתם:

1. בן ציון בנשלום: א. נ. גנסין. יצא לאור בשנת תרצ״ה. מונוגרפיה ספרותית על אחד היוצרים המקוריים ביותר בספרות העברית החדשה.

2. בן ציון רפפורט: הוגים והגיונות. יצא לאור בשנת תרצ״ו. קובץ של מסות ומאמרים המסבירים את שיטותיהם של כמה מגדולי הפילוסופים וכן את בעיותיה העיקריות של הפילוסופיה — לאור השקפותיו האישיות של המחבר.

3. בן ציון בנשלום, זכריה זילברפניג וצבי פפר (העורכים): ספר השנה ליהודי פולניה כרך א. יצא לאור בשנת תרצ״ח. מאסף בן 356 עמוד בפורמט גדול בו השתתפו 25 מטובי הסופרים ואנשי המדע שחיו אז בפולניה. הספר מכיל דברי שירה ומחקרי מדעי, סיפורים והגיונות, רשימות ודברי בקורת.

4. מנחם שטיין: דת ודעת. יצא לאור בשנת תרצ״ח. 44 מחקרים קצרים המאחדים בתוכם רמה מדעית עם סגנון קל ונאה.

5. מלכיאל לוסטרניק: חלון ביער. יצא לאור בשנת תרצ״ט. קובץ שירים ליריים.

בפרוס מלחמת העולם השניה הושלם הסידור בדפוס של כתבי יהושע טהון — מיטב דבריו של הסופר, ההוגה יהלוחם הלאומי, שיצאו מתחת ידו במשך דור שלם.

באותו פרק זמן היה מוכן לדפוס פרוש מדעי למגלות איכה וקוהלת מאת שבח ולקובסקי. פרוש זה המבוסס על מחקר עצמאי שאינו מתעלם מהפרשנות המסורתית נמצא בעזבונו של המחבר ז״ל, אשר לימד וחינך דור שלם של עברים בקראקא ובגליל.

4. „לכשתסתיים המלחמה...״

בסוף שנת תרצ״ט עברה הכוס על יהדות קראקא — העיר נכבשה על ידי הנאצים. עסקני „מפלט״ נמלטו לפולניה המזרחית, לשטח הכיבוש הסוביטי. מאחוריהם השאירו את המפעל היקר ללבם, מלאי של ספרים וכתבי־יד, וכן נייר וסכום כסף שנועד להדפסת כתבי יהושע טהון שהיו מסודרים כבר בדפוס, כאמור.

ובעיצומה של המלחמה נתקבלה בלבוב ידיעה משטח הכיבוש הנאצי, מאת ר׳ נטע קרוננברג, איש בילגוריי שע״י לובלין, שסידר בבית הדפוס שלו את רוב ספרי „מפלט״: הוא חי וקיים, יושב ב„בונקר״ תת־קרקעי, האמהות של כתבי יהושע טהון שמורות יפה במחסנו ואי״ה, לכשתסתיים המלחמה, ידפיס את הספר בהידור רב.

אלה היו הדברים האחרונים אשר הגיעו לאנשי „מפלט״ מאת ר׳ נטע המדפיס הי״ד. הוא לא זכה ואנחנו לא זכינו לראות בדפוס את כתבי יהושע טהון. וספרי „מפלט״ המעטים שנשתמרו בכמה ספריות בארץ ישראל משמשים מצבה יחידה למפעל אידיאליסטי, — שהיה ואיננו עוד ופרשת קיומו באמצע נפסקה.

החזנים והחזנות בקראקא

מאת

מ. ש. גשורי

א. לקורות החזנות

1) החזנות הישנה והחדשה ותנאיה

קראקא היתה מושב לחזנים, ובה נולדו והופיעו לפני העמוד חזנים מכובדים וידועי שם בכל העולם היהודי, ששמותיהם נזכרים עד היום בהערצה. משקלם החברתי בדורות שעברו ניכר מחתימותיהם שצורפו למיסמכים חשובים של הקהלה.

במאה הי״ג היתה רמת תרבותם של יהודי פולין — וקראקא בכלל — נחשבת עוד לאחת הנמוכות ביותר, עד כדי כך שהרב שבקהלה היהודית היה גם חזן ומלמד. שפל המדרגה של מצבם התרבותי בפולין מתואר בשאלה־ותשובה הבאה: ר׳ יהודה החסיד (בשנת 1200 בערך) התאונן לפני ר׳ אליעזר מביהם על כך, שהחזנים מושכים את הכנסתם בין השאר גם מדמי פורים וכדומה. והלא כסף זה יש להשתמש בו אך ורק לצרכי צדקה. על זה ענהו ר׳ אליעזר מביהם: „אם אתה תבטל להם (לחזנים) את מגבית פורים, נדבות שמחת־תורה ונדבות חתנים, הרי שברוב המקומות בפולין, רייסן ואונגריה אין שם לומדי תורה מחמת דוחקם (של האוכלוסין היהודים) והם שוכרים להם אדם מבין באשר ימצאוהו, והוא משמש אצלם שליח־צבור ומורה־צדק (דיין) ומלמד לילדיהם ומבטיחים לו את כל אלה (ההכנסות), ואם תבטל אותן, הרי שכירותם לא תספיק לחיונה שלהם והם (היהודים דשם) יישארו בלי תורה ובלי תפילה ובלי מורה־צדק״ (תשובת רבינו מאיר ברבי ברוך ח״ג סי׳ קב).

החזן נאלץ למצוא לו עיסוק מחוץ לחזנות בשביל לפרנס את ביתו, אחרי שהחזנות לא סיפקה את כל פרנסתו. ויש לדעת, כי השלטון בקהלה, שלא היתה בנויה על יסוד העקרון הדמוקרטי, כי אם לפי עקרון הסולם החברתי, נמצא בידי השכבות העשירות של האוכלוסין היהודים, והחזנים היו נתונים לחסדיהם של בעלי המאה והדעה.

במאה הט״ז והי״ז, שאז נעשתה פולין למרכז למוד התלמוד של כל העולם היהודי, הוטב מצבם של החזנים שנמצאו במספר מסוים בכל קהלה יהודית. ברם היה קיים דירוג סוציאלי בין הרב, החזן והשמש, המודגם למדי בתקנת הקהלה הקראקאית משנת 1595. הרב היה מקבל 1% מן הנדוניה (רח״ש ראשי־תיבות: **ר**ב, **ח**זן, **ש**מש) בכל חתונה, ואלו החזן והשמש קבלו חצי אחוז כל אחד.

במאה הי״ז והי״ח כנראה טרם חלה הטבה במצבם הכלכלי של החזנים, ובתקנות של הקהלה בקראקא מהמאה הי״ח על הכנסה מהלוואות כסף ברבית, אנו מוצאים ששם היו עוסקים בהלוואת כסף ברבית גם סופרי סת״ם, חזנים ושמשים, כנראה מפני שטרם הספיקו להוציא את כל מחיתם מהחזנות בלבד, ונאלצו להרויח גם מעיסוקים אחרים.

2) החזנות בהלכה בפי גאוני קראקא

אחד המקורות הנאמנים לחקר תנאי החיים המקומיים היא הספרות הרבנית העשירה שהוקמה בפולין ובארצות השכנות, ובה תופסים גאוני קראקא מקום נכבד מאד. ואין להטיל ספק במקור זה, כי השואלים היו ג״כ רבנים, וכאשר פנו באיזו שאלה ע״ד תקנת עגונה וכדומה חקרו ודרשו היטב עד כמה שידם היתה מגעת, ואנו שומעים ידיעות ברורות. מועט הוא החומר ביחס לחזנים, והסיבות שונות, אם מחמת היחס האדיש של הרבנים מאז חורבן הבית השני לחזנים ולמנגנים, ואם בגלל קנאתם בחזנים שידעו למשוך אליהם יותר את ההמונים חובבי נגינה. רק משנת ש׳ בערך מתגלים זכרונות של מחברי שו״ת נכבדים שהיו אז, וכאן אין הבדל בין רבנים שישבו בקראקא או במקום אחר. בקראקא ישבו גאונים נודעים כהרמ״א, ר׳ יהושע („פני יהושע״), ר׳ יואל סירקיש (בית חדש, ובקצור: הב״ח), ר׳ אריה יהודה ליב („שאגת אריה וקול שחל״), ר׳ יוסף כ״ץ (שארית יוסף) ואחרים, שחברו ספרי שו״ת שהיו נפוצים מאד בין הרבנים והלמדנים.

בשו״ת הרמ״א שכהן רב בקראקא מאמצע המאה הט״ז לא נזכר דבר על הש״ץ. במקום זה נזכר בשמו משהו על החזן בספריו האחרים. הרמ״א לא הסתפק בלמוד התלמוד והספרות הרבנית, אלא עסק גם בספרי חקירה של ימי הבינים וגם בתולדות ישראל ובמתמטיקה, והיתה לו נטיה גם לנגינה היהודית. במקום אחד מביא הרמ״א את פסקו של מהר״ם פאדוא, שחזן לוקח שכרו „חצי מכסף וחצי לפי נפשות״. קיימת היתה השאלה: מי צריך לשלם את שכר החזן, האם זה שיש לו הון גדול, או כל יהודי בשוה, כי כולם כעני כעשיר שומעים את החזן? והגיעו איפוא לפשרה: שיש לחשב מה רכוש הקהל בכלל ולשלם מזה חצי שכרו, והעשיר נאלץ איפוא לשלם מס גדול, והעני מס קטן, לפי רכושו. ואילו את המחצית השניה של שכר החזן שלמו כבר לפי מספר הנפשות החיות, כלומר, שוה בשוה, עשיר ועני, עד שהגיעו לתשלום השכר המלא של החזן, וכך קבל לפנים חזן משכורת מהקהל.

ההנחה בתלמוד על „פרקו נאה״ של החזן שימשה יסוד לפסק הלכה, שהחזן צריך שיהיה בעל עבר טהור, ללא

חטא נעורים. והנה מביא הרמ״א דעה של פוסק־ראשון, שאם איש הרג את חברו בשוגג או עשה חטא חמור אחר, אזי מותר — אחרי שעשה תשובה — להזמינו כשליח־צבור. כמו כן גורס הרמ״א, שאם חטא במזיד, אפילו בפעם הראשונה אין מתירים לו להיות חזן, אף שעשה תשובה. הדינים החמורים של השולחן־ערוך והרמ״א ב־„מפה״ שחבר על השו״ע דנים איפוא במקרים הדומים לרצח, היינו דברים שבין אדם לחברו המשאירים כתם נצחי על האדם.

בפנקס חברת תלמוד־תורה בקראקא מובאים דברי החרם שהטיל הרב יצחק הלוי (נכד הגאון הקדוש יהושע רייצס שנהרג יחד עם אחיו חיים על קדוש השם בעיר לבוב בערב שבועות תפ״ח) — על הרב החסיד קלונימוס אפשטין, מחבר הספר „מאור ושמש״ ביום כ״ה תשרי תקמ״ו, ובהם נאמר, שלפי הסכמת הרמ״א לא עלה מעולם על לב מי שהוא לשנות איזה נוסח מהתפילה כפי שקבעו החכמים הקדמונים, או לשנות ב נ ג י נ ה ולהתפלל בת־נועות שונות. מכאן רואים שבמלחמה שבין המתנגדים והחסידים התאמצו הראשונים להכריע את הכף בהשתמ־שם בהסכמת הרמ״א ביחסו לנגינה.

הרב ר׳ יואל סירקיש, מחבר שו״ת בית־חדש, שהיה לבסוף רב בקראקא משנת שע״ח, הביע בספרו (שו״ת הב״ח הישנות, סי׳ קכז) דברים נכבדים בדבר הנגונים המושרים בבית הכנסת. מכל הרבנים הפוסקים שכהנו בקראקא היה הב״ח היחידי שעורר את השאלה של הנגו־נים עצמם, באמר: „מה שמזמרים בבתי כנסיות בנגונים שמזמרים בהם בבית תפלתם (של הנוצרים) נראה שאין אוסר אלא דוקא באותם הנגונים שמיוחדים לעכו״ם״. ובין טעמי ההיתר: „ה״נ בנגונים דלאו מינייהו קא גמרי, אלא מחכמת המוסיקה, דאין לומר להחמיר״.

הב״ח עמד בשעתו בריב עם איזה חזן (לפי ההשערה: בקראקא) שהשתמש בכל הזדמנות כדי לקנתרו. והמחלוקת ביניהם הגיעה פעם לידי כך, שר׳ יואל נידה את החזן והאחרון נידה את ר׳ יואל, ונמצא רב שהוציא פסק־דין, שאין החזן מחויב לקרוא את האב״ד ר׳ יואל לספר־תורה לפי שנידויו היה שלא כדין, וממילא נדוי החזן כדין היה.

בשו״ת „פני יהושע״ (חלק שני סי׳ סח) להגאון ר׳ יהושע אבד״ק קראקא מראשית המאה הי״ז עד אמצעותה, נזכר ש״ץ אחד בשמו בגבית עדות לפני הרבנים „ואתא לקדמנא היקר הר״ר מאיר בר׳ דוד שהיה ש״ץ בק״ק לאחוויצה״ וכנראה שהיה איש מכובד ומהימן שהגאון סמך עליו.

ביתר ספרי השו״ת של חכמי קראקא, כמו בספר „שא־רית יוסף״ להרב ר׳ יוסף כ״ץ, בספר שאגת אריה וקול שחל להרב ר׳ אריה יהודה ליב ואחרים אין דיון המוסב על ענייני חזן.

ב. חזני קראקא

1. ש מ ו ת ר א ש ו נ י ם

מלבד שם החזן שנזכר בפי בעל „פני יהושע״ שכהן בחזנות מחוץ לקראקא, נשאר לנו לזכרון כמה שמות של חזנים בעיקר ע״פ מצבות.

האחד הוא החזן ר׳ בנימין־זאב, המכונה ר׳ וולף חזן, בן ר׳ משה שהיה חזן בעדת קראקא כארבעים ושתים שנים, ונפטר ביום כ״ו חשון שמ״ו. על קבר רב״ז הוקמה מצבה משותפת לו ולאחיו ר׳ נפתלי שהיה גבאי צדקה. על המצבה היה חרות: „אבינו הר׳ בנימין זאב. לא כלו בם ידים, להעלות שבחיו על ספר וספרים: זקן רגיל פרקו נאה ש״ץ מרוצה ארבעים שנה ושנתיים, קול לו קול אליו קול הדר קול משובח קול נאה בהדירים״ (לוחות זכרון, מאת ח. ד. פרידברג, תרס״ד).

עצם כהונתו בתקופה כה ארוכה מוכיח שהיה חזן נודע ומכובד בעמו, ודברי המצבה מוסיפים מקצת שבחיו בת־כונת קולו הנעים שהשאיר רושם על שומעיו.

הודות לר׳ שלום שכנא כ״ץ בן אהרן מנחם הכהן נזכר גם שם סבו ר׳ ז ל מ ן ח ז נ ׳ ס (בנו נקרא בשם ר׳ מנדיל ר׳ זלמן חזנ׳ס), והוא נפטר ביום י״ז סיון תמ״ה (לוחות זכרון, לח. ד. פרידברג, עמוד 64, סי׳ ס).

באותו ספר נזכר השם ר׳ ה י ר ש ב ס, שנקרא בשם זה, על שם היותו משורר וקולו קול בס השולט על הטונים הנמוכים, ולכן נקראו גם משוררים אחרים באותו שם, כמו ר׳ שבתי בס הביבליוגרף הראשון בעברית. ר׳ הירש בס נפטר באחרון של פסח תק״ג (שם עמ׳ 69, סי׳ סט).

2. ח ז נ י ם מ ה מ א ה ה י ״ ט ו א י ל ך

א. א ד ו א ר ד ב י ר נ ב ו י ם

אחד האישים הגדולים ביותר בחזנות החדישה במאה הי״ט, היה אשר אנזל בירנבוים (המכונה „אדוארד״), שנולד בקראקא בשנת 1855 לאביו, יצחק מנחם מנדיל, משכיל ומורה לעברית. הוא קיבל חינוך דתי קפדני וגם חינוך מוסיקלי. הוריו השתדלו להשפיע עליו שיתן ידו לרבנות, אך לבו נמשך למוסיקה. הוא למד זמן־מה בישיבה בז׳א־באטיש, אונגריה, ומשם הגיע בנערותו לוינה, והחזן פישה פרייזינגר (חוטינר) קבלו למשורר. אחרי שנתוודע לשלמה זלצר, החזן הנודע, שראה בו ברכה, קיבלו למ־שורר במקהלתו וזולצר הראה בו ענין רב, הציע לו ללמוד אצל מורה למוסיקה, ובעצמו לימדו את מקצוע החזנות. אדוארד למד בוינה בבית־הספר והשתלם בנגינה ובשפה הגרמנית, ואחרי שהותו בוינה שלוש שנים חזר לבית הוריו. החזן יוסף פישר מקראקא התעניין מאד בבירנבוים הכשרוני ובעל הקול הנעים, והוא יעץ לאביו

לשלוח את בנו לבית־הספר לחזנות של החזן דויטש בברסלאו.

בירנבוים נסע לברסלוי, והחזן דויטש עם הפרופסור ד״ר צבי גרץ עודדוהו ונבאו לו עתיד מזהיר. בגיל הי״ז נתקבל לחזן שני במגדבורג, והרב המקומי הד״ר ראמר, עורך שבועון יהודי בגרמנית, הציע לו לכתוב מאמרים בעתונו, ומאז פירסם בירנבוים את מאמריו בשבועון זה במשך כמה שנים. במגדבורג פיתח בירנבוים פעולה מוסי־קלית ותרבותית כללית גדולה. שנתים אחרי זה (1874) נתקבל חזן בבויטן השלזית, ונתחבב מאד על הקהילה, שנתנה לו רשות לנסוע שנה שנה לזמן מסוים לחזן זולצר, שישב בוינה. בביתו של זולצר נחשב בירנבוים כאחד מבני המשפחה, ולמד מפי זולצר לא את החזנות בלבד, אלא גם מידות טובות והתנהגות יפה. את ביקורו בוינה ניצל גם למחקר בשדה התרבות, בא במגע עם החכמים הנודעים: ד״ר גידמן, המטיף ד״ר ילינק, ד״ר שטיינשניידר, דוד קויפמן, אברהם ברלינר ואחרים. מפעם לפעם היה מבקר אצל החזן נאומבורג בפריז ואצל החזן הנודע וויינטרויב בקניגסברג. האחרון התפעל מאד מכש־רונו של בירנבוים וחבבו מאד, עד שהועידו למלא את מקומו. וכשמלאו לוויינטרויב שבעים שנה, בקש את בני עדתו לשחררו מכהונתו בשל חולשתו הפיסית ולקבל במקומו את בירנבוים.

במאי 1879 התחיל בירנבוים מכהן כחזן בקניגסברג, ועשה מאמצים להיות ראוי להיקרא ממלא מקומו של וויינטרויב הגדול. לבירנבוים היה בריטון נעים, מטיפוסם של חזני זולצר, מנגן בעל כשרון, בקי בהרמוניה וקונט־רפונקט ובספרות הנגינה הקלאסית. הוא עסק גם בליחון של יצירות, ועד היום מזכירים כמה מיצירותיו הטובות שהכו שורש בחזנות. ברם, עיקר פירסומו בא לו לא בחזנות ולא בליחון, אלא כחוקר וחכם גדול בשדה בור, והוא: מ ח ק ר ה נ ג י נ ה ה י ה ו ד י ת. הוא היה הראשון, שהכיר בחשיבות איסוף חומר נגוני וספרותי, ובעבודה זו השקיע למעלה מארבעים וחמש שנים, בלי לחוס על כל עבודה קשה, הוצאות מרובות ונסיעות ארוכות כדי להשיג את החומר המבוקש, וכל חומר היה רצוי לו: כתב־יד של חזן מן המאה הי״ח או הי״ט, ספר עברי או לועזי, שבו נמצא משהו על נגינה יהודית, ועל כל דבר שקיבל היה שמח כמוצא שלל רב. הוא היה האספן הרא־שון בנגינה היהודית, והוא פעל בשטח זה בדייקנות נפ־לאה ובסדר מופתי.

בירנבוים היה גם סופר בעל סגנון מזהיר בשפה הגר־מנית, וסופר ראשון בנגינה היהודית, שכל מה שפירסם התבסס על ידיעה עמוקה בענין שדן בו בהיכנסו לפרטי פרטיו ולא זז עד שהיה מספר גם פרטים שהסתעפו מהנושא המרכזי. אכן על אף הידיעות המרובות שהספיק לאסוף במשך פעולתו הספרותית, פירסם בדפוס רק מחקר אחד בשם „די יידישא מוזיקער אים האפע מאנטוואַ" (בגר־מנית), שבו קנה את עולמו ופרסומו הגדול גם בין החוקרים הנוצרים. שאר מחקריו דנים במנהג, קורות חזן או נגון. את תולדות החזן וויינטרויב החל לפרסם בעתון „האמת" (ווארהייט) הוינאי בשנת 1902. וכן התחיל כותב את תול־דות ל. ליבנדובסקי. הוא אסף חומר רב על חזני אירופה המרכזית והמזרחית מהמאות הי״ח־י״ט.

חוקר המוסיקה היהודית א. צ. אידלזון מספר בזכרונותיו על בירנבוים, שביקר בביתו בקניגסברג פעמיים, ובמשך חדשים אחדים שישב בקניגסברג השתתף במקהלת בירנ־בוים. אך חזנותו של האחרון לא עשתה עליו רושם; קולו לא היה חזק ובגבולות מצומצמים, אבל שר ברגש, וביחוד את התפילות של הימים הנוראים. הוא התוה את הדרך שבו ילך כל העוסק בחקר הנגינה היהודית. הוא יצר את שיטת המחקר בנגינת בית־הכנסת. אידלזון הסתייע בסידור שלשה חלקים מספרו הגדול „אוצר נגינות ישראל" (חל׳ ו־ח) באוצר איסופו של בירנבוים.

הביבליוגרף ח. ד. פרידברג, יליד קראקא, סיפר לי, כי עם פטירת אביו ר׳ יצחק מנחם מנדיל בשנת תר״ן בא בנו מקניגסברג להלוויתו בקראקא, ודבר זה הפנה תשומת לב אנשי העיר שהתגאו בבן עירם, שזכה להימנות בין גדולי האישים היהודים. אז הדפיס עליו הסופר ר. א. ברוידס מאמר בעתון „הזמן". הסופר גרשון באדר היה בן משפחתו.

בירנבוים פירסם כמה מאמרים חשובים בתכנם ובהר־צאתם בשבועונים שונים. מלבד בשבועון „אידישה ליטר־טורבלאט" לד״ר ראמר, פירסם מאמרים ב„אידישר קנטור" בברומברג, ב„אלגמיינה צייטונג דס יודנטומס" בברלין ובעוד עתונים רבים. תמצית מפורטת ממאמרי בירנבוים מסר החזן הראשי בברלין, אהרן פרידמן, במאמרו על בירנבוים בספר־הזכרון שהוציא עליו בגרמנית (ברלין, 1922). חיבה יתירה היתה נודעת לו לבני מזרח אירופה, שמח לכל צעיר מנגן שבא מליטא ופולין, מקבלם למק־הלתו ודואג להם מבחינה חומרית ורוחנית, והשתדל להיות להם לפטרון.

את מיטב גנזיו הציג בירנבוים בפעם הראשונה בתע־רוכה בוינה בשנת 1892, והפתיע את הקהל היהודי והנ־וצרי כאחד. אך חזני וינה התלוצצו על חלומותיו ועל הקריבו כוחו לבטלה, ואילו הוא עצמו לא שעה אליהם והמשיך ברוב מרצו בעבודתו המדעית־ספרותית עד יומו האחרון.

אחרי מחלה קצרה מת בירנבוים בקניגסברג בשנת 1920 (תר״פ). אחרי מותו נמכר אוסף ספריו, ובהם יקרי המ־ציאות, וגם אוסף כתבי היד של נגינה, ובהם כתבי היד של וויינטרויב, כמאתים לחנים, שרובם טרם ראו אור הדפוס, וכן המון רשימותיו שהכין לשימושו. כל האוצר הזה נקנה ע״י בית המדרש לרבנים בסינסינאטי (אמריקה), ואידלזון הוזמן מטעם הנהלת ביהמ״ד לסדר קטלוג למח־לקת הנגינה.

ב. יוסף פישר החזן והמדפיס

יוסף פישר לא היה יליד קראקא, כי־אם מילידי ליטא הפולנית, אבל ההצלחה האירה לו פנים ועלה בשלבי הכ־בוד והגדולה, העושר והפרסום בקראקא, ובה מצא את יעודו, גם כחזן וגם כמיסד בית־דפוס נודע ומוציא־לאור ספרים ועתונים.

בעודו נער למד בישיבת מיר (ליטה הפולנית) ומשך אליו תשומת לב כל בני הישיבה ויושבי העיר בגלל יפי תארו ומראהו החיצוני, ונוסף לזה היטיב לזמר בקולו הי־פה והנעים, ובהיותו בן עשר עבר לפני התיבה בכל שבת ולהתפעלות יהודי מיר לא היה גבול. יחד עם הנגינה וה־חזנות אהב פישר את הספר העברי, ועל פיו היו שגורים ספרי מאפו וסמולנסקין, אד״ם ומיכל לוינזון ואחרים. אחד מנגידי העיר לקחו לחתן לבתו, ואחרי כלולותיו הפציר בו חותנו לקבל משרת חזנות באחת הערים. אך יוסף בחר להשתלם מקודם בזמרה ובנגינה, והוא נסע לברסלוי ונתקבל לקונסרבטוריון, ושם בא במגע עם מורי בית המדרש לרבנים ועם גדולי החזנים בגרמניה, שחבבוהו וכבדוהו מאד בגלל ידיעותיו הרבות בתלמוד ובספרות ישראל. עם סיום לימודיו בקונסרבטוריון הציעו לו מוריו משרת חזן ב„היכל" בברסלוי. אך חותנו במיר לא הסכים לכך, כי היה אדוק.

בימים ההם הכריזה עדת „הנאורים" בקראקא התחרות על משרת חזן ראשי ב„היכל" החדש שנוסד בשנת 1840 במגרש נובי, והתפלה בו נערכה עם מקהלה והטפה. „היכל" זה השאיר רושם עז על מבקריו. מביהכנ״ס ה„ישן" ועד ל„היכל" היה המרחק בהליכה קטן מאד, ואילו מהלך ההתפתחות ההיסטורי של שניהם היה גדול מאד. לא בכדי הכריז בעל „חת״ם סופר" חרם על ההיכל, שיהודי אמיתי הרוצה לעבוד את ה׳ בלב ובנפש אסור לדרוך על סף ה„היכל". ה„היכל" הפסיק את החוט השמרני של המסורת היהודית בקראקא... אך היה זה דבר שהזמן גרמו. אחרי טרנופול ולבוב היה זה ה„היכל" המתוקן השלישי בשורה בגליציה.

פישר בא לקראקא, עמד בבחינה והתפלל שם שבת אחת, ומיד החליטו הגבאים לקבלו כחזן קבוע.

עיר זו מצאה חן בעיני חותנו של פישר, והוא בנה ביתו בה וכהן שם בכתר החזנות חמשים שנה, עד יום מותו בשנת תרע״ד.

מלבד חבתו הגדולה לחזנות גדלה חבתו גם לספר העברי, והוא מצא כאן כר נרחב לפעולתו המו״לית. הת־חבר עם הנגיד ר׳ שאול דויטשר ויחד יסדו את בית הדפוס הגדול הנודע בשם „דפוס פישר את דויטשר", שנתפרסם חיש בכל תפוצות ישראל. אחר זמן נפרד פישר מדויטשר ויסד בעצמו ברחוב גרודזקה שבלב העיר את הדפוס המודרני, ועם מותו התנהל הדפוס בידי בנו מוריץ פישר. פישר היה למו״ל ומדפיס כאחד, בהוציאו עתונים, יומנים, שבועונים, ירחונים, ספרי שנה. הוא הוציא את ספרי הסופרים ר. א. ברודס, דוד פרישמן, יוסף קלוזנר (וגם „השלוח"), ש״י איש הורביץ (חמשת כרכי „העתיד"), וכן נדפסו אצלו „הזמן" בעריכת ברודס, „המגיד", „האש־כול", ורבים אחרים. ושני הדברים — חזנות ומו״לות — חיו אצלו בכפיפה אחת, בלי להפריע זה לזה.

החזנות היתה לו לפישר חטיבת חיים, ומי ששמעו מזמר לפני התיבה עם מקהלתו המובחרת — היה בטוח שפישר שם את כל מעיניו בשירה ובזמרה. מקהלתו היתה הטובה ביותר שבכל יתר ההיכלות, ואפילו בוינה הבירה עצמה קשה היה למצוא מקהלה כזו. בראש המקהלה עמדו מנצ־חים כמו בוגומולני ופיבישיס, מוסיקאים־אמנים במלוא מובן המלה, ששמם נישא למרחוק.

משל היה בפי אנשי קראקא: „מה שפישר מכניס מה־חזנות הוא מוציא לבית דפוסו, ומה שמכניס מבית דפוסו הוא מוציא לחזנות"... כי פרנסי „היכלו" היו תמיד מקמצים בהוצאות, והקציבו שכר מועט בעד המקהלה, ולא דרשה כלל רבוי משוררים. אך פישר שכלל את מקהלתו והרבה את מספר משורריה על דעת עצמו וכיסו. בכל פעם שהמשוררים דרשו הוספה על שכרם לא היו באים בתבי־עות לגבאי ההיכל, כי־אם לפישר, שלא קיפח שכרם ותמיד הוסיף להם משלו,כי ידעו, שמן הגבאים אין להם תקוה, ולא אחת אמרו להם הגבאים : „אב לא תתרצו תוכלו לילך..." ופישר ידע לשמור על כוחה של המק־הלה.

בתור חזן היה אמן הנוסח, מלבד שהיה בן־תורה ובקי בספרות ובנגינת ישראל. את הנגונים המקובלים באומה היה שר בהתפעלות וברגש קודש ויצאו מפיו מחודשים ומתוקנים כאילו הוסיף נופך משלו, על אף היותם הנגו־נים הישנים שבפי אישיותו הגדולה קבלו צורה אינטו־איטיבית ומשוכללת. ספרו, שפעם איקלע לקראקא אחד החזנים הגאונים והנודעים (מינקובסקי, ויש גורסים : בירנבוים מצ׳נסטחוב), שבמסעותיהם היו סרים תמיד לקראקא, ובשבת הזמין פישר את אורחו היקר ל„היכל" לשמוע את תפלתו. פישר, שהתאמץ למצוא חן בעיני אור־חו אימן את מקהלתו באחת מיצירותיו של אורחו. אחר התפלה נגש החזן האורח אל פישר וברכו בהאי לישנא : „אתה שר את יצירתי יותר יפה ממני"...

בעשרים שנותיו האחרונות, כאשר כהן בצוותא עם המטיף הד״ר יהושע טהון, היו עיני העדה נשואות לשתי צנתרא דדהבא היושבים זה אצל זה על הספסל ליד הבמה שלפני ארון הקודש : לד״ר י. טהון וליוסף פישר ; פישר — החזן בחסד עליון, וטהון — המטיף הדגול. אלה היו אורות מאירים בהיכל הקודש. המוגים המונים היו נוהרים אל ההיכל בכל שבת וחג לשמוע נגינת פישר ודרשת טהון. ואפילו היראים, החסידים, לא השגיחו בחרם ה„חתם סופר" וסיעתו שלא לעבור את סף ה„היכל", ובאו למאות לשמוע נגינות אביר החזנים ודרשת טהון. בחגים ובימים הנוראים היתה שוררת בהיכל הדרת קודש נשגבה,

והמתפללים היו מרגישים בחוש את השראת השכינה. רבים מיהודי קראקא לא יכלו להאמין שאפשר לאדם מישראל להרגיש עונג יו"ט ולטעום טעם קדושה של עולם האצילות בלי לשמוע נגינות פישר ודרשת טהון.

אחרי מותו של פישר מלאו את מקומו בהיכל בזה אחר זה ארבעה חזנים מודרניים מטיבי זמר: דיבינסקי, דמביצר, טאפל ושכטר. כולם היו חזנים מהוגנים בעלי קולות נעימים ומומחים בחזנות. ברם, המתפללים הותיקים של ה„היכל" לא יכלו לשכוח את זמרת פישר. מפיהם טרם פג הטעם שחשו בשעת „מלכיות זכרונות ושופרות" שלו בימים הנוראים.

ג. אליעזר גולדברג (ליזרקה קרמניצר)

אליעזר גולדברג — שם חבה ניתן לו בפי אנשי קראקא: ליזרקה קרמניצר, או ליזרקה קרקובר, כי שמו נישא בפי כל העיר וממש נשאוהו על כפים. כי אכן הוא היה בעל תפלה גדול, ושנים רבות כהן כחזן בבית־הכנסת של הקופה בקראקא, בעל טנור יפה ובר־אוריין, איש שכל חייו ומעיניו בצלילים דתיים, חבר שורה של יצירות מופלאות בחזנות, הנחשבות לפנינים במחרוזות היצירות והספרות החזנית.

ליזרקה, חזן בן חזן, נולד לאביו בווישנוביץ שליד קרמניץ בווהלין בשנת 1843, בסביבה חזנית טהורה. אביו החרדי שלח את בנו הצעיר ללמוד בישיבת קרמניץ, בלי להרשות לו לפתח את כשרונו המוסיקלי. בגיל ה־18 השיאו אשה, בת סוחר מקרמניץ, ואצלו היה סמוך על שולחנו. אך אליעזר הצעיר לא השלים עם מצבו.

מזגו המוסיקלי הסוער דחפו לעמוד הנועד לחזן. בן עשרים כבר כהן כחזן בעיר מולדתו, ושם החלה הקריירה החזנית שלו. אחרי זמן קצר כהן כחזן בערים שונות: בברודי, זלוצוב וירוסלב ושם יצא לו בכל רחבי גליציה. בשנת 1879 נתפנה מקום החזן בבית הכנסת של הקופה בקראקא, ואליעזר גולדברג הוזמן לבית־כנסת זה, שהפך בתפלותיו ויצירותיו המופלאות למרכז הנגינה הליטורגית היהודית, ונחשב לקונסרבטוריון לחזנות. גבאי ביהכנ"ס נהלו מו"מ ארוך ומיגע עם קהלת ירוסלב בדבר העברת חזנם לקראקא העולה עליה מבחינות רבות, וסו"ס נגמר הענין בכי טוב, לשמחת יהודי קראקא.

כאן פיתח ליזרקה את כשרונו הגדול בחזנות וכהן כחזן 45 שנים בכבוד ובהערצה מצד הגבאים והקהל. מי לא שמע מליזרקה ויצירותיו הנחשבות עד היום כנכסי צאן ברזל אצל יהודי קראקא? תלמידים לעשרות הוסמכו על ידו כחזנים ומנגנים ב„היכלו החזני", התופסים משרות נכבדות בכל העולם היהודי. יצירותיו היו בסגנון של זיידל רובנר, אך יותר קלאסיים ומילודיים. משתקפת בהן הליריות של הנשמה היהודית הנודדת, ולכן היו מקובלות מאד בקראקא.

ובשעה שהמלחינים היהודים מסוגם של נאומבורג, זולצר, ליבנדובסקי וכו' היו אחידים בדעה לתת צורה חדישה לנגינה הליטורגית, שמר ליזרקה בחרוף נפש על ה„נקודה היהודית" ביצירותיו הליטורגיות, בדומה לניסן בלזר, ברוך שור ואחרים. הקסם היהודי המיוחד הנובע מהשיר העממי והנגון החסידי הטביע את חותמו על כל יצירה שיצאה מעטו. והיו שהיו מלאי תמהון, כיצד הספיק ליזרקה — ללא השכלה תיאורטית מוסיקלית — להשתלט על השטח המסובך של הקומפוזיציה וההרמוניה היהודית. ובזה נעוצה גאוניותו, כי במקום שהידיעה התיאורטית עוזרת ליוצר האירופי לרכוש את ידיעותיו בהשכלה מוסיקלית, עמדו לו לליזרקה, החזן הלמדני של עיירה קטנה בווהלין, רק חושו המוסיקלי הכביר, האינטואיציה הגאונית שלו. הוא נפטר ביום ח' באלול תר"פ.

הוא השאיר אחריו בכתובים כ־1500 לחנים המראים על בקיאותו האין־סופית של המחבר בים הגדול של המילודיה היהודית. מהאוצר הענקי של יצירותיו המקוריות כדאי להזכיר את יצירותיו ללא מספר לשבת, שלש־רגלים, הימים הנוראים, וכמו כן נשפי שירתו הנהדרים למקהלה ותזמורת לחנוכה, שמשכו אליהם אלפי חובבי נגינה. חלק הגון מיצירותיו נמצא בידי אחד ממנצחי מקהלתו היושב בתל־אביב. חובביו ומעריציו הצטערו לא אחת, על שירושה עשירה וגדולה כזו של ליזרקה מונחת בכתב־יד בלי שתוכל לראות אור הדפוס. אמנם לפני פרוץ המלחמה האחרונה טרחו כמה ממעריציו וידידיו להוציא בדפוס חלק מיצירותיו המופלאות, ובעוד הם טורחים במצווה פרצה מלחמת השמד הגדולה, ששמה לאל הרבה תכניות נועזות.

ד. המוסיקאי והמנצח ברוך שפרבר

דמות מיוחדת בחיי הנגינה היהודית בקראקא היה ברוך שפרבר, עוד בנערותו כהן כמנצח על המקהלה אצל ליזרקה, ומשם עבר ל„היכל". אף התכונן להיות חזן בישראל. היה בעל טנור לירי יפה עם הרצאה רחבה חפשית ב„צה" העליונה, והיה מועמד ראשון לחזן ראשי בקטוביץ. הוא גם הרבה לשיר קול־יחיד (סולו) בלוית פסנתר, פועל ומפעיל בשירה ובמקהלה, ונוסף לזה היה גם מחבר יצירות.

שפרבר היה מורה לזמרה בגמנסיה העברית ובבתי ספר אחרים בקראקא, יסד מקהלת גברים בשם „הזמיר" ששרה בניצוחו שירי־עם עבריים ואידית, שחוברו או עובדו על ידו, ותמיד היה מטופל בעבודות שונות. עם כל זה היה מעיין בספר, כדי שלא לשכוח דף גמרא שידע היטב מקודם, והיה קורא את הספרים החדשים ביותר שהגיעו מארץ־ישראל.

הוא חבר שורה שלימה של לחנים ורצ'יטטיבות. אופי יצירתו היה מקורי, והצורה — קלאסית, בזה שידע לשלב את הנוסח המושרש ביצירה, ולמזג אקורדים ליטורגיים אמיתיים בחבוריו. כל יצירה היתה חשובה ומיוחדת

במינה. כל שיר־עם או רצ׳יטטיב בא במקומו הנכון. הוא חבר יצירות מקוריות לחזן, למקהלה, ללוי בעוגב וגם בלי לוי בעוגב, הכל לפי ההדגשה המדויקת של המלה. והכל מלווה אקורדים מופלאים של מוסיקאי בעל תרבות וידיעה עשירה בתורת המוסיקה. לא לחינם נמצא שנים רבות במחיצתו של ליזרקה.

להכתרת המלך האנגלי שלח יצירה שחבר לפרק כא של תהלים. אך היא נשלחה אליו בחזרה, משום שלא היה אזרח אנגלי. בקראקא נחשב לסמל המוסיקה היהודית, והוא שהרים את קרנה בכבוד.

ה. הד״ר לוסט המנצח והרופא

הד״ר לוסט היה חסיד נלהב של יצירות ליזרקה, ידע פרק במוסיקה ובניצוח, והוא ניצח על המקהלה ב„היכל״. אכן ממקצועו היה ד״ר לרפואה. בבוקר היה עובד בבית החולים ואחרי הצהרים היה מקבל חולים בביתו, ויחד עם זה נתפנה לעשות אימונים עם המקהלה ולנצח עליה. מקהלת ה„היכל״ היתה מעורבת, מגברים ונשים. המקהלה היתה שרה מיצירות ליבנדובסקי, זולצר, ברנשטיין וכדומה. אך יצירותיו של המוסיקאי והמנצח שמואל אלמן עלו על כולן. היה זה בית הכנסת היחידי בכל פולין שבכל ליל שבת ושחרית של שבת היו שרים בו רק מיצירות אלמן. לזכותו של ד״ר לוסט יש לציין, שידע להפיק את הניואנסים הדרושים מכל יצירה, על אף העובדה, שחסר היה עוד נסיון רב בניצוח.

האגדות הרבות שנתרקמו מסביב לחזנותו של ליזרקה בקראקא השפיעו על הד״ר לוסט להכניס כמה יצירות של ליזרקה בתכנית התפלות של ה„היכל״. היצירות לא היו אמנם בהתאמה לתכנית ה„היכל״. אבל הן שמשו אמצעי טוב ומועיל למשוך קהל שומעים גדול לשם. וביחוד אחרי פטירתו של הרב המטיף הד״ר יהושע טהון, שנחשב לעמוד התיכון ב„היכל״ ועם מותו כאילו נתייתם, והד״ר לוסט בא לעודד את המתפללים ביצירות ליזרקה שלא נתישנו אצל אנשי קראקא.

ו. ישראל יעקב גולדנברג

בבית כנסת הגדול הישן, שהיה לפנים מרכז החיים החברתיים והצבוריים היהודיים, כהן מאז שנת תרפ״ז ועד מלחמת העולם האחרונה החזן ישראל יעקב גולדנברג, שהיה יחיד במינו, וקשה היה למצוא דוגמתו אף בין חבריו החזנים. הוא היה למדן מופלג, יהודי דתי בעל לב רגש יהודי, שידע יפה את החזנות. קולו הבריטון היפה והנעים גרם הנאה מרובה לשומעיו. החזן נהנה מאמונם הגמור של הרבנים וראשי הקהל, ואף היתה לו הזכות לסדר קדושין. יום־יום הדריך קהל לומדים בדף גמרא. קולו הנעים ודרך למודו הבהיר היה מושך קהל שומעים גדול, ובית הכנסת היה מתמלא. היו באים גם כאלה, שניסו להציק לחזן ב„קושיות״ והחזן גולדנברג היה משיב ומסביר מצוין, ומתנגדיו נאלצו להאלם דומיה.

החזן גולדנברג יצא לו שם בעולם החזנים, וביחוד ברומניה, והעיר טשרנוביץ התחרה עם גאלאץ כדי שגולדנברג ישאר אצלה. בעיר בוטשאטש (גליציה) החל בחזנות. החזן הנודע בר לבוביץ החל לשיר אצלו כטינור אחרי הילוף קולו, וגולדנברג נתן לו שעורים ראשונים בקריאת תוי־נגינה. בבוטשאטש כהן 10 שנים, ומשם עבר לסאטמר ומשם לגאלאץ. אחרי העלילות שהעלילו בקראקא על החזן ציפריס, נאלץ הלה להתפטר מכהונתו, וגבאי ביהכנ״ס פנו לחזן גולדנברג בגאלאץ לבוא ולקבל עליו משרת החזנות. המו״מ בין פרנסי קראקא וגבאי גאלאץ היה קשה וארוך, ולבסוף נענה החזן להזמנת קראקא. אנשי גאלאץ מסרו אותו לדין ודרשו להחזירו אליהם. ורק אחרי התערבותם של פרנסי הקהלה חוסל הענין. אכן שנים רבות היו רוגזים בגאלאץ על קראקא על שחטפה מהם את חזנם... הוא ניספה בשואה.

ז. אשר הירשברג

בביהכנ״ס של הרמ״א כהן בחזנות מאז שנת 1900 עד פרוץ מלחמת הנאצים החזן אשר הירשברג. חזן בן חזן, בנו של ר׳ משה הירשברג שכהן כחזן בביהכנ״ס הישן (בשנת תרנ״א בערך). ר׳ אשר היה חזן מיוחד במינו. הוא התרועע עם החזנים הנודעים זיידל רובנר וליזרקה גולדברג. בארכיונו נמצאו מכתבים מחזנים וסופרים נודעים בעולם היהודי, כי הוא היה חובב ספרות וחזנות כאחד. מכתב אחד נמצא אצלו מזיידל רובנר (מרגובסקי) שכתב אליו בעברית צחה בשנת 1907, בעת כהונתו כחזן בלבוב; מכתב אחד נמצא אצלו מנחום סוקולוב בקשר למאמר שהדפיס. הירשברג הדפיס פעם מאמר ב„המצפה״ (בעריכת ש. מ. לזר, קראקא) על העם־ארציות החזנית שעורר ויכוח רב. חזן מטרנוב ענה לו בעתון שהופיע בדרוהוביץ.

כידוע נפטר הרמ״א בל״ג בעומר של״ב (1572) בגיל 42, ולכן היו מסדרים מסיבה בכל ל״ג בעומר בערב במעונו של החזן הירשברג, שבה היו משתתפים גבאי בית הכנסת של הרמ״א ובעלי־בתים החשובים בעיר. המסיבה הוקדשה לזכרו של הרמ״א. מאז כבוש קראקא בידי הנאצים נדם קולו של החזן הירשברג, הי״ד.

ח. יהושע ליפסקר

בבית הכנסת הגדול על שם ר׳ אייזיק ר׳ יעקילס כהן בחזנות כארבעים שנים ר׳ יהושע ליפסקר, שנפטר בשנת תרנ״ג בערך. החזן האחרון שלפני מלחמת העולם האחרונה בבית־כנסת זה היה אברהם זילברשטין.

החזן ליפסקר עסק בשעתו בהוראת החזנות למשורריו ולתלמידיו. אצלו שר במקהלה יוסף באססר בן ר׳ וולף שנולד בקראקא בשנת תרל״ד ואחר כך היה חזן בוינה עד לפני מלחמת העולם השניה. וכן שר במקהלת הר״י ליפ־

סקר יעקב ליינקראם שנולד בקראקא בשנת תרל״ג, וממנו עבר לשיר במקהלת ליזרקה, ונתקבל לממלא מקומו של יוסף פישר ב„היכל״, ושם כהן עד פרוץ מלחמת העולם האחרונה.

ט. שמואל קויפמן

עם פטירתו של ליזרקה הנודע, כהן שם בחזנות החזן שמואל קויפמן (אחותו היתה אשתו של החזן הנודע יוס׳לה רוזנבלט). הוא נולד בבריגל (בז׳יסקו) ליד טרנוב בשנת 1890, ובנערותו שר כמה שנים אצל גיסו יוס׳לה ולמד ממנו הרבה בתפלה. הוא למד הרבה גם אצל חותנו, בעל־התפלה הנודע ר׳ יודל שוחט מבריגל, בעל טנור יפה והיה מחקה הרבה את גיסו הגדול. הוא עבר כמה פעמים לפני התיבה בימים הנוראים בנוי־יורק ובפילדלפיה בהצלחה רבה, ולבסוף נתקבל לחזן כממלא מקומו של ליזרקה בביהכנ״ס של הקופה, ששם עמד בכבוד גדול.

י. מרדכי זאב שכטר

בבית הכנסת לציונים „בית ישראל״ כהן כחזן מרדכי זאב שכטר, שהיה „סופר״ בין החזנים ו„חזן״ בין הסופרים. היה ספוג ספרות עברית ישנה וחדשה, השתתף בעתונות במאמרים, שירים וכו׳, עמד בקשר עם ייוו״א, שאליהם היה שולח את אוספיו הפולקלוריים. תמיד היה מלא טענות כרמון על החזנים שאינם יודעים עברית. ופעם עורר ויכוח חריף בעתונות החזנית על חזן אחד שתפש משרה מכובדת בקראקא, שלא ידע לכתוב אידית, ודבר זה עורר אצלו תגובה בפרסום מאמר חריף בעתונות, שהתפתח לויכוח ממושך בעתונים שונים.

המדובר היה באחד שהיה מחלק חלב לשעבר בקראקא, ושנים רבות היה משורר אצל החזן הגאוני ליזרקה בביהכנ״ס של הקופה. היה בעל טנור פינומנלי רענן, והוא היה מושך בקולו הנעים לביהכנ״ס מאות אנשים לברכת ראש־חודש, והכל נשאר עומד בלב פועם ונשימה עצורה כשנשמע קולו הטנור הלירי־דרמטי. וכך אירע גם בהופעותיו בתיאטרון הפולני בקראקא ומבקרי מוסיקה ופרופסורים היו מלאי התפעלות כשהמשורר המופלא קטן הקומה מביהכנ״ס קופה שר את האריה של „היהודיה״. ומובן שלחזן המבוקר קשה בפי החזן שכטר קמו הרבה מגינים... ובינתיים היה „שמח״ במחנה החזנים.

יא. אליעזר (ליאו) שכטר

אחרי מותו של החזן הנודע יוסף פישר מילא את מקומו ב„היכל״ החזן בוגומולני, ואחריו החזן דיבינסקי, שהיה בעל בריטון יפה, אך בדמי ימיו יצא מדעתו ומת כשהוא בן 42. אחריו בא החזן דמביצר, שהיה מחבב מאד את מצות „בקור חולים״ בבתי החולים.

אחרי דמביצר נתמנה החזן טאפל (שעבר אחר כך ללודז), ובמקומו בא החזן אליעזר שכטר. דבק בו הרבה מהחזן רפאל דיבינסקי שאתו עמד יחד בחזנות בהיכל המקהלתי בבוקרשט שנים רבות. הוא ניצל מגיא ההריגה בפולין עם פרוץ המלחמה, עבר גלגולים רבים, עד שהגיע לארץ וקבל משרה באחד מבתי הכנסיות בתל־אביב, ומשם עבר לארצות הברית, ומכהן שם בחזנות.

יב. חזנים ומנצחים שונים

בבית הכנסת הישן כהן לפני כשבעים שנה ר׳ זיסקינד חזן (בשמו איברספלד), ואחרי מותו מילא את מקומו בנו ר׳ מאיר חזן, וכן היה ר׳ משה שור חזן שנים אחדות בבית הכנסת הישן (בערך תרנ״ג).

מלבד בתי הכנסיות הישנים היו בקראקא בתי מדרשות ובתי תפלה במספר רב. מבתי המדרשות כדאי להזכיר את בית המדרש „אהבת רעים״ ברחוב שפיטאלנא, ששם היו החזנים מתחלפים לעתים קרובות: שלמה מאנדל (מקודם חזן בבית־הכנסת „מוריה״ בוורשה), בורנשטיין (משם עבר לבודפשט), וזופוביץ (עבר לשדליץ).

בית־מדרש שני מענין היה של הד״ר מיכאל ציפריס, ששם כהן החזן מנדלבוים.

ב„היכל״ שימש גם החזן מ. בירנבוים. מענין, שאם אחד מחזני בתי הכנסיות השונים העיז לעבור את סף ה„היכל״ (ואיזה חזן לא חפץ לשמוע פעם נגינת היכל) פוטר ממשרתו.

מלבד זה כהנו בתפקידי הנגינה הדתית בקראקא החזן דוד אייזן, ב. דים, וו. נוישטאדט, מ. למברגר והמנצח מ. בערג.

קראקא נחשבה למקום טוב מבחינה חומרית לחזנים, ואף פשטו שמועות, שאחד מחזני העיר בנה לו בית בן ארבע קומות. החזנים לא תבעו לעצמם תביעות מופרזות, והיו מסתפקים במה שקבלו.

רבי אשר מרימנוב, הצדיק יוצר המארשים *

כשהושרו נגוניו הראשונים של רבי אשר הורוביץ, הרבי מרימנוב, היה הרושם הראשון: הפתעה. הוא בא בקבע שלו ובנעימה מיוחדת שלו. הטון היה חדש ומלבב, מלא רוח אביב ועלומים, וצלצל כהד של טון מעולם של צלילי החול. המשך יצירתו עורר סקרנות. לא היה שום ספק, כי לפנינו יוצר, שאמנם אינו מחדש כמעט ביסודות היצירה, אבל דרך מיוחדת לו בצורת ההבעה, ביחוד למארשים, הם נגוני־לכת, ששמעם למכביר בבקורי מסעיו, ולהם נתן ניב.

רבי אשר, בנו של רבי מאיר׳ל הצדיק מדזיקוב — מחבר הספר „אמרי נועם״ — בן רבי אליעזר מדזיקוב,

* השלמה ל„תולדות החסידות והנגינה החסידית בקראקא״, עמ׳ 167—175.

בן הצדיק רבי נפתלי מרופשיץ, קיבל את פרסומו בעולם החסידים כיוצר ומחבר של נגוני חסידים, ודמותו נחרתה יפה בזכרונם של אלה שבאו אתו במגע־ומשא.

השם „רימנוב" פלס לו נתיב בחסידות גליציה. ר׳ אשר עצמו לא היה מקורב לבתי הצדיקים ברימנוב, מלבד זה שבזווגו הראשון נשא לאשה את מלכה׳לה, נכדת הצדיק ר׳ צבי־הירש מרימנוב וישב שם מספר שנים בבית חותנו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ואז עבר לשבת בוינה.

הנגונים הם שהיו בעוכריו ברימנוב. חותנו ר׳ יוסף הכהן מילא את מקום אביו הצדיק רבי צבי־הירש מרימנוב. ר׳ אשר אהב לקשט את השולחן במטעמי הניגונים, וכה דבקו בו חסידי חותנו, עד שלבסוף נשאר חותנו יושב על שולחן ריק, ומאז התחיל לקנטר את חתנו. נוסף לכך גורם המלחמה בתרע״ד, והוא עזב את רימנוב ואת משפחתו, ובמשך הזמן נתפרדה החבילה.

עם סיום המלחמה המשיך לשבת בוינה כמקום מגוריו, בעוד שרוב חסידיו ישבו בגליציה ובפולין הקונגרסאית. הוא היה מבקר לעתים קרובות בערי מושב חסידיו ותמיד הביא אתו ניגונים חדשים מפרי יצירתו. בביקוריו ניהל שולחנות בקראקא בשבתות, וכל בני העיר נהרו אליו לשמוע אותו עובר לפני התיבה עם מקהלתו כשהוא מנצח עליה. את תשומת לבו ריכז בחבור מארשים, וולכים, וולצים, צורות שאינן מקוריות־יהודיות, שאינן פרי רוח עמנו והן מקובלות במוסיקה המערבית, ועל ידם הכניס בנגינת החסידים את הסוגים המעודנים של נגינת המערב. לבסוף התיישב ישיבת קבע בקראקא והקים לו בית כנסת ברחוב פוד־בז׳ז׳יה מול „היכל הנאורים" (טמפל).

אחרי השבתות, בימי ראשון בעיקר, מורגשת היתה נסיעה גדושה של חסידים בקרונות הרכבות. היו אלה חסידים שנסעו מחצרות הצדיקים לבתיהם, וניכרת היתה התחרות בין נגוני בובוב ורימנוב. חסידי בובוב היו שרים את היצירות החדשות של רבם, וחסידי דזיקוב שרו כ„להכעיס" את נגוני ר׳ אשר. שירת החסידים היתה ממלאת את קרונות הרכבות.

ואף שישב בקראקא כעשרים שנה רצופות ובית־מדרשו נעשה לכוח מושך בעיר והסביבה, לא שינה את כינויו והמ־שיך להיקרא על שם רימנוב, אם מפני ש„רימנוב" היתה לשם־דבר בחסידות גליציה, לשם היסטורי של שיטה ומעשים, לשם שפעל הרבה במלחמת גוג־ומגוג (נפוליון הראשון) בפולין, ואם מפני שהלך בדרכי צדיקים גדולים ונודעים, כמו רבי אברהם יהושע השיל מאפטא, שגם אחרי שעבר משם ליאסי ולאחר מיכן למז׳יבוז׳ עיר מושבו של הבעש״ט, המשיך להיקרא על שם אפטא.

עולם הנגינה המערבית לא היה לו כספר החתום. הוא התעניין בו מהצד המעשי, בלי שידע את תורת הנגינה ואת ידיעת הסולפג׳ (רישום בכתב התווים). אף הוא לא היה זקוק לידיעת כתב זה, הודות לכוח זכרונו הטוב, והמשיך ליצור את ניגוניו כצדיקים יוצרים אחרים ללא אמצעי עזרה חדישים. בניגוניו שילב חוטי זמרה שהיה שומע בנאות הקיץ במרינבד, קרלסבד, פרנצנסבד ואחרים, שבהם נזדמן לו שנה־שנה להכיר למעשה את צלילי המערב תוך ישיבת עונג בשדרות הגנים הצבוריים מפי להקות מנגנים, שתפקידם היה לשעשע את המבקרים. נגינתם היתה לו מעין לא אכזב ומקור השראה, ונגינת חול זו קיבלה תיקון על ידו, בשוותו לה שרטוטים יהודיים־חסי־דיים. לתקן שירים ולעבדם — הרי היתה זו עבודת כל צדיקי החסידים החל מהבעש״ט. בכוח הניצוצות הקדושים הנמצאים בכל נגון עמל ר׳ אשר״ל להעלות את הניגונים למקור הקדושה, לאחר שנתגלגלו למקומות טומאה וזוהמא. הנגונים, וביחוד המארשים, ששמע בנאות הקיץ הפכו אצלו למארשים „על טהרת החסידות". חסידי גליציה אהבו לשיר את המארשים שלו, והוא עם הרבי מבובוב נחשבו לשני עמודי התווך של ניגוני החסידים בגאליציה המע־רבית והתיכונית.

ואפילו במארשים הצבאיים, שנוגנו בידי להקות הצבא, היה ר׳ אשר מוצא נוסח חסידי, ובהתאם לקווי הנוסח הוא בא לעדור את תלם הטרשים והביאם דורון לח־סידיו, שהיו מקבלים באהבה כל ניגון חדש, שהוליד הדים והדי־הדים, בני שלשים וארבעים וקבלו תפוצה רחבה בחוגי כל החסידים בגליציה.

עד אז היו מושרים בין החסידים מארשים במספר מועט. המארש לא מצא לו מקודם אוהדים רבים, בגלל הרכבו המוזר וחומר הטונים הזר לרוחו. שיר הלכת הוא סמל הנצחון. שיר הלכת הוא גם סמל חמרי. מה לזה ולחסידות? ר׳ אשר הוא אשר שם לבו במיוחד למארש הסטיריאו־טיפי כמידת יכלתו וקרבו לרוח החסידים לאחר שהכניס בו תיקונים מסויימים, וכך הפך המארש על ידו לסוג ניגונים חדש נוסף על הקודמים, שנתחבב מהרה בחסידות.

החיבה לניגון בחסידות שונה ומשונה בדינאסטיות ובא־רצות. חסידי אוקראינה נותנים יתרון לנגוני דביקות, וביחוד מרבים חסידי חב״ד ליהנות מניגוני דביקות והת־פעלות התופשים אצלם מקום בראש; חסידי פולין הוגים חיבה והוקרה לנגוני־שולחן ארוכים. בקרב חסידי גליציה, ובמקצת גם בפולין, נפוצו ביותר הסוגים: ניגוני ריקוד, ניגוני שולחן וניגוני לכת. האחרון נחשב בגליציה לסוג הרביעי בניגוני החסידים. בגליציה התפתח ביותר הודות לר׳ אשר. מאידך — המארש בנגינת החסידים טרם הגיע לשנת השובע, רובו עוד קרקע בראשית ורק במי־עוטו הגיע למידה של שגשוג ופריחה. מלחמת העולם השניה שמה קץ לרעיון פיתוח זה.

ר׳ אשר נפטר בוינה בשנת תרצ״ד, שלשם נסע להת־רפא אצל רופאי וינה בעלי שם עולמי ומנוחתו כבוד בקראקא, ועד היום איננו מן הנשכחים. ילדי רוחו, צרור של מארשים וניגוני ריקוד, מושרים בבתי התפילה השו־נים של חסידי גליציה אשר בארץ־ישראל. ניגוניו החיים בציבור החסידים מעלים את זכרו ואת זכר יצירתו.

התיאטרון היהודי בקראקא

מאת
יונה (יונאס) טורקוב

בעיצובם של חיי התרבות היהודיים בקראקא היה לו ל„תיאטרון החברתי" דהתם תפקיד חשוב ונכבד מאוד.

היה זה רעיון נועז ליצור תיאטרון יהודי קבוע ורציני בקראקא, שהיתה עיר מלאה ניגודים חדים והפכים חריפים כל־כך, עיר שבה בלטו מגמות של התבוללות מהך ושל חסידות ושמרנות מאידך. רעיון נאה זה יזמו והגו שני עסקני תרבות ידועים וחשובים: אברהם זיינפלד וד"ר משה קאנפער.

כשהופעתי בקראקא בסוף שנת 1925 הציעו לפני זיינפלד וקאנפער ליסד ולארגן שם תיאטרון־דרמטי יהודי. היה זה בעיני נסיון נועז. דעתי היתה, שתיאטרון יהודי קבוע ורציני יכולה להיות לו זכות קיום רק אם יזכה לתמיכה חברתית־מוסרית ורוחנית ראויה לשמה.

באותו פרק זמן לא היה עוד בפולין תיאטרון יהודי חברתי במלא המובן של המלה. נעשו אמנם נסיונות אחדים, כמו למשל בוילנה ובורשה, אך ללא הצלחה יתרה. חסרו לשם זה אנשים מסורים שיוכלו וירצו להטיל על עצמם אחריות כזו. הודות לשני העסקנים הנ"ל נעשה הדבר בקראקא.

כשנתתי את הסכמתי לקבל עלי את הנהלת התיאטרון, הטילו זיינפלד וקאנפער את עצמם לתוך העבודה בכל הלהט והלהב של התמסרות והתמכרות ועלה בידם לעורר אז עניינם של עסקנים לכל החוגים של החברה היהודית בקראקא.

נוצר ועד מהאדונים: האלפערן, אחד מידידי התיאטרון הפעילים והמסורים ביותר, שהפך חיש־מהר מרכז ונשמה לתיאטרון זה, ש. פרוינד (יו"ר ראשון), ד"ר לעאן פיינער (סגן יו"ר), שלמה וועלנער, ד"ר ווילהלם אלכסנדרוביץ, מ. פישער, המהנדס רוזמארין, פאנצער, גרינברג, ס. פישגרונד, העניג, אברהם זיינפלד, וד"ר מ. קאנפער (יו"ר המועצה האמנותית). שותפים קרובים לעבודה עם הועד היו: המשורר העממי ונציגו־מלחינו של השיר היהודי מרדכי גבירטיג והמשורר בער האראוויטץ.

חברי הועד הטילו על עצמם כראשונים את המס בסך של 50 עד 300 זהובים. החלה תעמולה ענפה ורחבה וגם פעולת מגבית, רכישה והתרמה של חברים, שמצאה הד חזק בקראקא ובערי השדה.

הכוחות האומנותיים היו בוגרי בתי הספר לבמאות ותיאטרון, וכך נתעשרה הבמה היהודית ביסודות חדשים, שגם תיאטרון לא־יהודי יכול היה להתפאר בהם.

מוורשה באו דיאנא בלומנפלד ומרים רוזן (רעיתו של עסקן הבונד ארטור זיגלבוים) — שתיהן גמרו בתי ספר פולנים גבוהים לתיאטרון ובמאות בוורשה וכמו־כן דוד שפרמאן, חיים ניסנצווייג וחיים בראקאש.

מקראקא עצמה קבלתי את הכוחות הבאים: רחל האלצער, האנקא ראקאוער־לאזער, (אינגארד), רוזא וועלנער, מרים ארענשטיין־אייזען וליאון הערבסט־סטאב. כל אלה גמרו בתי ספר פולנים גבוהים לתיאטרון בקראקא. את צעדיהם הראשונים על קרשי הבימה היהודית עשו בתיאטרון החברתי היהודי בקראקא.

כמו־כן קבלתי את יוסף ארענשטיין (ארען), תלמיד של סטודיו־לתיאטרון אשר לד"ר לייב לנדוי בפשמישל, יוליוס ויטקאווער (וויט), משורר פולני צעיר ובנימין רעסלער, סופר ודרמטורג. שניהם הופיעו בתיאטרון שלנו כשחקנים. חוץ מאלה נתקבלו לתיאטרון: זיגמונט באדער, מ. מעסינגער, מ. זילבער ומ. וואלמוט. את התפאורות ציירו: מ. וואלדמאן, א. צ'איא וה. וועבער.

פתיחתו של „התיאטרון היהודי בקראקא" — זה היה שמו — התקיימה ב־13 באוקטובר 1926, באולם התיאטרון ברחוב בוחנסקא 7 בהצגת „דוכוס" לאלתר קאציזנע. לאחר־כך הוצגו עוד: „פריזיא" למנדעלע מוכר ספרים, „הינקעמאן" (הנכה) לערנסט טאלער, „טוביה החולב" לשלום־עליכם, „אור וצל" לבנימין רעסלער, „מושקלה חזיר" לי. ד. בערקאוויץ, „שופטים" — ו„דניאל" לס. ויספיאנסקי, „משחר עד חצות" לגיאורג קייזער, „הגיטו החדש" למ. נורדאו, „מאטקע גנב" לשלום אש, „אוצר" לדוד פינסקי, „וואלפאנע" לבן־ג'ונסון בעבודו של סטפן צווייג וגם שלש הצגות מוסיקאליות.

בעונת התיאטרון הראשונה ניתנו 124 הצגות, שביקרו בהן למעלה מארבעים אלף צופים.

נוצר מגע חם והדוק בין האמנים היהודיים ובין עולמו התיאטרוני של קראקא. הצלחנו לעניין בתיאטרון גם יהודים מתבוללים לגמרי, שעד אז עמדו רחוק מכל דבר וצבור יהודי בכלל ומתיאטרון יהודי בפרט. „התיאטרון היהודי" בקראקא רכש לו עמדה ציבורית נכבדת.

העתונות הלא־יהודית הרימה את „התיאטרון היהודי בקראקא" על נס והעמידה אותו כדוגמה ומופת לתיאטראות ובמות אחרות. בישיבתה של מועצת העיר שהתקיימה ב־12 באפריל 1927, הציע חבר המועצה ד"ר שרייבער לתמוך תמיכה חמרית בתיאטרון היהודי בגלל רמתו האמנותית הגבוהה. ההצעה נתקבלה פה אחד. היה זה המקרה הראשון בתולדות פולין, שתיאטרון יהודי קיבל תמיכה ניכרת מידי הנהלת עיר פולנית.

היה זה אחד הפרקים היפים ביותר בתולדות התיאטרון היהודי בפולין.

דמויות

ד״ר יהושע טהון

מאת

ד״ר נ. מ. גלבר

י״ב באדר תר״ל (3 בפברואר 1870) — כ״ו בחשון תרצ״ז (11 בנובמבר 1936)

הוא הדמות המרכזית בקרב יהודי קראקא בשנים 1897—1935.

נולד בלבוב, שהיתה כדבריו שלו עצמו „הבירה הערה והיקרה של גליציה שהיתה עיר ואם בישראל במלוא המשמעות של מלה זו — עיר שהרתה, ילדה וגידלה גדולים רבים לכל האומה הישראלית״[1].

בבית־אביו ר׳ משה טהון ואמו קלרה מבית בנדר קבל יהושע חינוך מסורתי. למד ב„חדר״, בקלויז זידאצובי, אחר־כך אצל הדיין ר׳ אורי וולף סאלאנט מלמדני לבוב המפורסמים, ממנו למד כפי שהוא עצמו מנסח „תורה עם דרך ארץ וגם מידות טובות״. היה בו „צירוף נדיר של למדנות רחבה ושל חריפות ובקיאות כשהן ממוזגות בפו־פולאריות מסבירה צחה וברה״. בגיל שבע־עשרה הוא מקבל סמיכה.

האוירה הלאומית שהשתררה בימים ההם בקרב הנוער היהודי שהתרכז באגודה הציונית הראשונה בלבוב בראשותו של המלומד הידוע ד״ר יוסף יצחק קובאק, משכה לתוכה גם את טהון הצעיר. ב„מקרא קדש״ קוימו לבחורי בתי המדרש קורסים מיוחדים בלמודי חול. טהון התמסר ללמודים אלה בשקדנות רבה. אלפרד נוסיג הכניס אותו לעולם התרבות הכללית, לימד אותו גרמנית ופולנית. הרמן דיאמנד, בימים אלה עוד ציוני ואחר־כך המנהיג של פ. פ. ס. לימדו פיסיקה. ד״ר יצחק פלד, מחברו של שיר ציון „דארט ווא די צעדער״ („שם במקום ארזים״), וד״ר הנריק ביגלאייזן נכדו של רנ״ק, הכינו אותו ואת ידידו מרדכי אהרנפרייז בלימודי הגמנסיה, כך שבשנת 1887 עמד בבחינות ונתקבל כתלמיד בכיתה הששית של הגי־מנסיה הגרמנית בלבוב. אחרי בחינה זו הוא עוזב את אורח החיים של בחור־ישיבה והקלויז הזידאצובי ונהפך להיות גימנסיסט. בחוג הציוני הראשון בלבוב נפגש ועבד יחד עם יהודה ליב לנדא, מרדכי אהרנפרייז, דוד מאלץ, מרדכי בראודא, דוד ניימרק, אברהם קורקס, אדולף שטאנד, מיכל ברקוביץ, שמואל רפפורט, שלמה שילר. נוסף לטיפוח מדעי היהדות הטיף חוג זה לרעיון שיבת־ציון בקרב הנוער היהודי והניח את היסוד להקמת ההס־תדרות הציונית בגליציה שנים מספר לפני ד״ר הרצל. הסופר ראובן אשר ברוידס והמשורר אברהם גולדפאדן, שהתגוררו בתקופה זו בלבוב, השפיעו גם הם לא מעט על טהון. ולפי דבריו „ישיבתו (של גולדפאדן) בלבוב היתה בה משום חשיבות רבה בשביל יהודי גאליציה. הוא היה אחד מאלה ש„יהדו״ את החיים היהודיים״.

באוקטובר 1891, לאחר שעמד בבחינות הבגרות, הגיע טהון לברלין ונכנס לפקולטה לפילוסופיה באוניברסיטה ול„לעהר אנשטאלט פיר די וויסענשאפט דעס יודענטומס״. יחד עם אהרנפרייז הצטרף לחוג הסטודנטים הציונים מרוסיה, ה„אגודה המדעית היהודית־הרוסית״ בראשותו של ליאון מוצקין. שניהם התבלטו בהופעות פומביות, בהן נהלו ויכוחים על הציונות. טהון הצטיין בנאומיו, הרצאותיו, בידיעותיו היהודיות ובביסוס המדעי של הר־עיון הציוני. יחד עם מרדכי בראודא ואהרנפרייז היה גם פעיל באגודת הסטודנטים הציוניים Jung Israel מיסודו של ד״ר היינריך לווה.

באוניברסיטה היה מתלמידיו של הפילוסופים פרידריך פאולזן וגיאורג זימל ושל הכלכלן אדולף ואגנר. הרבה להתעניין בסוציולוגיה שהיתה אז מדע חדיש לגמרי. הוא היה מתלמידיו הראשונים והמובהקים של זימל והצטיין בתפיסתו המדעית. זימל הטיל עליו בשנת 1896 לכתוב מחקר על מצב מדעי הסוציולוגיה בגרמניה ונדפס בכתב־העת לסוציולוגיה של האוניברסיטה בצ׳יקאגו (1897).

ב„לעהראנשטאלט״ התידד עם שמואל פוזנאנסקי, מאלטר ומיכה יוסף ברדיצ׳בסקי. מטרתו ומטרת חבריו היתה להיות רבנים ובתפקיד זה להטיף לרעיון הציוני ולחנך את העם בכיוון לאומי. טהון ראה גם את יעודו בספרות העברית. יחד עם אהרנפרייז, ניימארק, פרישמן, ברדי־צ׳בסקי חלם על ספרות עברית מודרנית במובן אירופאי.

כעבור ארבע שנים — 1895 — גמר את לימודיו והוכתר בתואר ד״ר לפילוסופיה על יסוד מחקר בפילו־סופיה של קאנט.

הוא היה גם מהיוזמים הראשונים בהתיעצות שהתקיימה בוינה עם ד״ר הרצל ב־6—7 במארס 1897 לכנס את הקונגרס הציוני. ביומניו כותב הרצל על הרושם שהשאיר עליו טהון: Dr. Thon scheint ein begabter aber noch nicht ausgeerzter junger moderner Theologe zu sein (ד״ר טהון נראה לי להיות תיאולוג מודרני צעיר אשר טרם חושל — כרך ו עמ׳ 594).

הוא עצמו לא היה יכול להשתתף בקונגרס הראשון כי

---

1 במאמרו „דמויות מלבוב״ פרק נה, גליציה עמ׳ 343, תל־אביב תשי״ז.

באוגוסט 1897 נכנס לתפקידו כמטיף בטמפל הנאורים בקראקא [2].

את מועמדותו כאן הציע ד״ר טהון לפי יזמתו של ד״ר קרפלס. עם כל מסירותו לתפקידו זה לא נטש את החזית הספרותית. והימים הם ימי פריחת „השלח״ של אחד־העם. אף כי הוא נוטה לדעותיו של אחד־העם בבעיות הציונות, הוא מתחבר אל ברדיצ׳בסקי ואהרנפרייז — ל„חוג הצעירים״ בספרות העברית, שתרם הרבה למודרניזציה של הספרות העברית. במאמריו הראשונים ב„השלח״ כתב טהון על בעיות יהודיות אקטואליות בצורה בהירה מבחינה מחשבתית וסגנונית שהיתה גם אופיינית להרצאותיו, נאומיו ודרשותיו מעל במת הטמפל, בהן משך את חוגי האינטליגנציה היהודית בקראקא. ב„השלח״ (1910) נתפרסם גם מחקרו הגדול על הרברט ספנסר.

גדול גם חלקו בחיים הציבוריים ואין מוסד יהודי ציוני, חינוכי ותרבותי, שהוקם בקראקא בשנים 1897—1936, שלא השתתף בו. בשנת 1898 השתתף בקונגרס הציוני השני, שם נבחר לועדת התרבות. הוא התוכח גם עם ד״ר מרדכי אהרנפרייז על בעיות התרבות ותמך בהחלטות הועדה ליסוד חברה לשפה העברית ומקום מושבה בוינה. בנאומו אמר שרק הציונות יכולה להקיף את היהדות כולה, ועליה למלא שליחות תרבותית גדולה. עוד לפני הקונגרס פרסם ב„האשכול״ מאמר „לאומיות והציונות״ בכיוון אחד־העם. ברוח זה נקט גם עמדה בקונגרס גופא.

בראותו שהציונות הרשמית התיחסה באדישות לבעיה התרבותית מתוך חשש שמאבק בכיוון זה יוכל להביא לידי מלחמה באדוקים ולפילוג התנועה, התרחק טהון מהופעה בקונגרסים והתרכז רק בפעולתו הספרותית. אף־על־פי־כן התייצב בימי משבר אוגנדה לצדו של הרצל.

בינואר 1904 אורגן בקראקא כינוס האגודות הציוניות בועד הגלילי נגד החלטות חרקוב, בהן ראה פריצת המשמעת הציונית ושל אחדות ההסתדרות. הוא הביע רגשי אמון בד״ר הרצל.

בשנת 1906, כאשר האוירה הפוליטית באוסטריה נתמלאה מתיחות וצפיה והתנועה הציונית בגליציה הועמדה לפני הבעיה אם לקחת חלק פעיל בעבודת ההוה הפוליטית, התכנסה למטרה זו בקראקא ב־1 ביולי 1906 הועידה הפוליטית, בה הופיע ד״ר טהון בזירה הציונית הפוליטית כעסקן פוליטי ובניגוד לד״ר מאהלר וד״ר ליאון רייך, שדרשו להכניס את הפוליטיקה הארצית לתוך מסגרת הפעילות הציוניות, הביע טהון את דעתו שההסתדרות הציונית איננה מפלגה אוסטרית פוליטית ולכן לא תוכל כהסתדרות בין־ארצית להתעסק בפוליטיקה ארצית. לשם ניהול פוליטיקה ארצית יש להקים מפלגה יהודית־פוליטית מיוחדת שתתנהל ע״י אישים, שכנאמני ההסתדרות הציונית יבטיחו כוון יהודי לאומי מלא.

מתוך הנחה זו הסכים גם לתיזות שהציע לועידה ידידו ד״ר בראודא. לאחר מלחמת העולם הראשונה שינה ד״ר טהון את דעתו וראה כנחוץ להכניס את הפוליטיקה הארצית לתוך מסגרת ההסתדרות הציונית.

אחרי ועידת קראקא זו חזר ד״ר טהון לזירה הפוליטית. בפברואר 1907 השתתף בועידה בלבוב, בה הוחלט שהציונים ישתתפו בבחירות לפרלמנט האוסטרי. ד״ר טהון היה מועמד במחוז קולומיא, שם נתקבל ע״י ההמונים היהודים בהתלהבות. אך לא נבחר עקב תרמית בחירות של השלטונות שלא רצו ביהודים לאומיים.

מפלה זו, במקום לאכזבו, חישלה את דעותיו הפוליטיות. הוא נוטש את קו אחד־העם ונעשה ציוני מדיני מובהק, כמובן מבלי להחליש את משקל הבעיות התרבותיות של הציונות והיהדות.

הוא חבר בהנהלה הציונית הארצית, משתתף כציר מגליציה המערבית בקונגרסים הציוניים. בויכוחים כוחו בהסברה התרבותית. הוא מדגיש כי מנהיגי הציונות שלא באו מן הלאומיות אל הציונות אלא להיפך, מן הציונות אל הלאומיות, אין להם הבנה מספיקה לבעיות התרבות.

הבעיה, כיצד לשלב את היהדות בתוך מסגרת התרבות האירופאית מבלי שתהרס, לא היתה קיימת בעיני המנהיגות הציונית מחוסר ידיעת היהדות. טהון רואה בטיפוח הלשון העברית והקמת רשת חינוך עברי את פתרון הדילמה הזאת.

ברוח זו דבר גם בקונגרס הציונים, בהם התנגד כציוני פוליטי לאיזה שהוא שינוי של הפרוגרמה הבזילאית. בדרשותיו [3] בטמפל בקראקא מתבלט הניתוח הסוציולוגי והטעמת תהליכי ההתפתחות של היחיד, הקיבוץ והלאום. הישג רב היה יום העברים בלבוב ב־19 בנובמבר 1911 שהוא ארגנו יחד עם ד״ר פיליפ קורנגרין ורפאל סופרמן. בהרצאתו על התפתחות התרבות והשפה העברית בגליציה במאה הי״ט דרש להחיות את החוש העברי ולהפוך את גליציה שוב למרכז ליצירה עברית, שהרי בסביבתה נבראה הספרות העברית החדשה, יצאו לאור „מורה נבוכי הזמן״ של רנ״ק, הקבצים העברים הראשונים והתגבשו השקפות היהדות המודרנית.

במאמריו הוא ממשיך לתת ביסוס מדעי לציונות. במחקרו „צור געשיכטס־פילוזופישע בעגרינדונג דעס ציוניזמוס״, הראה את כוחו האנליטי ותפיסתו ההיסטורית. הכיסופים למדינה יהודית נתעוררו לפי דעתו רק בתקופת האמנציפציה, לאחר שהיהודי היה יכול להכיר ולהעריך את ההווי המדיני. הציונות אינה ענין של מפלגה או

---

2 בשנת 1896 השתדל לקבל את הרבנות בפלוריסדורף. ב־17 באוקטובר 1896 דרש שם, אולם לא נתקבל. בלתי ידוע מהי הסיבה שלא נתמנה. לרב נתמנה ד״ר מ. רוזנמן.

3 הוא היה מכין בכתב כל דרשה ודרשה, דבר שאיפשר אחרי מותו לד״ר ה. פפר להוציא לאור את דרשותיו. יצא לאור הכרך הראשון בלבד, המכיל את הדרשות בשנים 1895—1906.

תכנית־פעולה, אלא השקפת־עולם מבוססת על הכרה לאומית יהודית, שאיפתה להכניס את עם־התרבות היהודי למשפחת עמי התרבות, לשחרר את נפש העם ולעודדה במולדת עצמאית משלה.

עבודתו המחקרית הופסקה כשנכנס למערבולת הפעילות הפוליטית בשנת 1919. הוא נבחר ב־1919 לציר קראקא (קבל 11,949 קולות) בסיים הראשון של פולין המחודשת ומלא שם עד 1922 כיו״ר הסיעה היהודית תפקיד מרכזי. בשנת 1922 נבחר ב־4 מקומות, אולם החליט לקבל את המנדט מקראקא (16,910 קולות). גם בשנת 1928 נבחר בקראקא. בנאומיו בסיים על התביעות הלאומיות של יהודי פולין, הפנה את תשומת הלב לשאלה היהודית שאיננה נתונה לפתרון לפי הקו הפוליטי שצידד בהתבוללות. מעמדו כיו״ר הסיעה היהודית (ה„קולו") לא היה קל, ביחוד לאחר שהרוב בפרלמנט זה החליט לצמצם את זכויות הסיעות שיש להן פחות משנים־עשר חבר. דבר זה היה מכוון בגלוי נגד הסיעה היהודית שמנתה 11 חבר.

ד״ר טהון התגבר על כל הקשיים מצד הסיעות האנטישמיות וידע להביא לפני הסיים וועדותיו את דרישות היהודים ולצאת באומץ לב נגד ההשמצות והעלבונות מצד מנהיג האנטישמיים הכומר לוטוסלבסקי והשיב בתקיפות ובגאון גם לראש הממשלה הגנרל סיקורסקי, שהדגיש כי היהודים דורשים זכויות יתר מיוחדות. הוא דבר בחריפות נגד שנצות הגנרלים (Lampasy Generalskie).

בשנים 1919—1921 ייצג את יהודי פולין גם ב־Commitée des Delegation Juives, שליד ועידת השלום בפריס והשתתף בעבודותיו הפוליטיות לשם הבטחת זכויות היהודים באירופה המזרחית בחוזה־שלום. ניהל משא ומתן עם נציגות פולין בועידת השלום כדי להשיג ממנה הצהרה לטובת דרישות היהודים. מו״מ זה נכשל. גדול היה חלקו במשא ומתן עם נציגי ארגונים יהודים בצרפת (אליאנס) ובאנגליה Joint Foreign Commitee לשם הקמת חזית יהודית מאוחדת שתופיע לפני ועידת השלום. בישיבה המשותפת של נציגיהם וחברי ועד המשלחת שהתכנסה באולם הקונסיסטואר — שם התכנס בשנת 1816 ה„סנהדרין" הנפוליאוני, הבליט ד״ר טהון בנאומו ההיסטורי את התוכן הלאומי של דרישות יהודי פולין שמהן אין לסגת. הודות לד״ר טהון הצליחו להשיג את הסכמתו של לואי מרשל לנוסחא הלאומית כפי שהוחלט ע״י מליאת ועד המשלחות.

בפעולתו בסיים הפולני היה יחד עם ד״ר ליאון רייך מיוזמי ומתכנני ההסכם היהודי־הפולני שנחתם ב־2 ביולי 1925 עם ראש הממשלה וולאדיסלב גראבסקי, שנתקל בהתנגדות בחלק הציבוריות היהודית בפולין הקונגרסאית בראשות יצחק גרינבוים. הסכם זה מהוה פרק חשוב בתולדות מאבק יהודי פולין להשגת שויון אזרחי ולאומי.

16 שנים היה טהון ציר בסיים הפולני. למרות פעילותו הפוליטית לא הזניח את עבודתו הפובליציסטית. מדי שבוע בשבוע היה כותב את מאמריו בעברית, פולנית ואידית. עפ״י רוב פרסם אותם ב„העולם", „היינט" ו־„נובי־דז׳יענניק".

אהובה היתה עליו הפעולה למען מוסדות „תרבות" וחינוך עברי, החל מגני ילדים עד המכון למדעי היהדות בורשה.

בדרשותיו בטמפל, בניגוד לרוח הרבנים־המטיפים המערביים, הבליט תמיד את הצד הלאומי־התרבותי והצליח לשכנע את שומעיו כי היהדות איננה אך ורק עדה דתית הממלאה מספר מצוות וצדקה, אלא אומה בעלת יעוד היסטורי קשור בעברה ועתידה, יעוד היסטורי שיתגשם אך ורק ע״י הציונות.

לפי טהון אין הציונות מפעל התישבותי בשביל יהודים מחוסרי מגורים בלבד. הציונות התעוררה בקרב היהודים לא בגלל רדיפות היהודים ואנטישמיות אלא למרות אלה. העולם אינו סולח לנו את אריכות הימים שלנו, אך ההיסטוריה מרמזת במפורש על היום בו יקים עם היהודים שוב את מדינתו.

למאמריו שפורסמו רובם בכתבי־העת של התקופה — אין ספור. בזאת רק רשימת חיבורים גדולים יותר:

1) Zur Geschichtsphilosophisen Begruendung des Zionismus S. A. u Zion IG II Nr. 11, IG III Nr. 1, 23 Berlin 1896—1897.
2) Einiges zur Orientierung in der gegenwaertiger Weltlage des Judentums. S. A. Brün 1916.
3) הרברט ספנסר אודיסה 1910.
4) Theodor Herzl Berlin 1905.
5) כתבים ורשה תרפ״ב.
6) Zionistische Schriften 1935.
7) Pisma Tom I Kazania (1905—1906), Krakow 1938.

ד"ר חיים הילפשטין

מאת

מאיר בוסאק

פגשתי אותו אחרי המלחמה בשדרות רוטשילד שבת"א כשהוא הולך אט ומבטו מחליק על פני הסביבה. היה כבר למעלה מבן שבעים, אך עשה רושם של אדם מוצק, בריא וחזק. זכרתיו משם — צעדיו קצרים, הילוכו מהיר והוא אף ברחובות קראקא, סוקר ורואה הכל. יודע הכל מהנעשה ב„מדינתו". כן — במדינתו. בראש הועד הפועל של ההסתדרות הציונית בגליציה המערבית ושלזיה ריכז בידו את חוטי החיים הצבוריים של יהודי המחוז. בחירות לקהילה, מאחוריהן — הילפשטין, בחירות לפרלמנט המדינה — הילפשטין, פעולות לטובת קרנות לאומיות — הילפשטין, פיתוח מוסדות פילנטרופיים — הילפשטין. שנים רבות היה נשיא מוסד חינוכי גדול, בית הספר העברי העממי והתיכון — 1500 חניכים למדו בו כל שנה — והקים את בנייניו הענקיים בעיר. ביד חזקה משל, בעקשנות ידע להגשים את תכניותיו. היה הכוח המניע, רוח החיים בפעולה הפוליטית־הציונית בקראקא ובכל המ־חוז, שגדלו עלה על גודל מדינת ישראל. דבר לא נעשה שם בלי הסכמתו. לא אידיאולוג של התנועה, לא נואם — איש המעשה היה, בעל יד הברזל. בעתונים ציירו קארי־קאטורות — הוא, דומה למוסוליני, רוכב על סוס ומחזיק בידו שרביט המלוכה.

ישבנו על ספסל. ידעתי שלא נכנס בארץ לחיים הצבו־ריים, החברתיים והפוליטיים. רציתי לדעת איך מרגיש הוא בפרישותו, הוא, שהיה כל ימי חייו עסקן צבורי ומנהיג. עבד אמנם כרופא, אך ברור היה שאינו מועסק הרבה, בשבתו בתוך אוכלוסיה שאינה מכירה אותו, וגם גילו אינו מושך את קהל החולים. שאלתיו אם מרוצה הוא מבואו הנה — הביט עלי משתומם ונעלב. הושיט ידו — ראה! ראה! — והצביע על הבתים הגבוהים־לבנים, על האוטובוסים הממהרים, על העצים הירוקים, על התינוקות המשחקים — ראה, זה שלנו, זה הכל שלנו... וטוב לאדם, בהביטו לאחור בערוב יומו ובראותו כי חייו לא עלו בתוהו וחלק לו בכל מה שנעשה פה...

בקשתיו שיכתוב זכרונותיו. הללו ישמשו חומר היסטורי חשוב לתולדות התנועה בפולין ובמיוחד היום, לאחר השואה, בה אבדו גם תעודות ומיסמכים ואלפים מאלה, שיכלו לספר דבר־מה, ניספו.

— למה? אין צורך... זה לא חשוב... היסטוריה... מה לנו לחטט באדמה ולחפש שרשים. העיקר שיש גזע, צמרת ופירות...

ובכל זאת... אחרי מותו נמצאו בין ניירותיו רשימות לתולדות חייו. רק על עשרים שנות חייו הראשונות כתב — המות הוציא את העט מידו.

רשימות, והנה במקום המנהיג הדגול, שהבטנו עליו תחילה כילדים ביראת הכבוד ואחר כך בהוקרה ובסוף, בהיותנו עמו במחנה הריכוז וההשמדה, בעצבות של ני־דונים למות — מופיע ילד, נער שמח שמחת חיים, צעיר הרואה הרבה, בחור קורא, חושב, ובלבו לבטים של מחפש דרך בחיים — התגבשותו הרוחנית של אדם.

מוצא הוריו מכפרים במחוז ודוביצה. משפחת חקלאים זעירים ובעלי בתי מרזח. היה במשפחה גם דייג, והיה אחד שהשתתף במרד הפולנים בשנת 1863. חלק מבני המשפחה נשאר בכפרים, חלקם נדד לאירופה המערבית וחלקם לאמריקה. הוריו של חיים הילפשטין עברו לקראקא. האב עסק במסחר סוסים. לרגל עסקו זה היה נוסע עד לקיוב שברוסיה ועד לברלין שבגרמניה. סיפק סוסים לתחבורה העירונית לפני התקנת החשמליות וסוסי רכיבה סיפק לאצילים הפולניים. חיים נולד בקראקא בשנת 1876. היות והאב היה תמיד בנסיעות, נאלצה האם לבדה לדאוג לחנוך הילדים וחיים היה הצעיר שבהם. אחיו הבכור אהרן־אדולף נסע לאמריקה ובהיותו בן 15, האחר ליבל־לאופולד הפסיק את לימודיו בבית הספר למסחר היות ונדרש לכתוב בשבת. האחות בילה־ברטה היתה כתבנית אצל עורך־דין. המשפחה גרה ברחוב קרקובסקה, בקרבת הנהר ויסלה והנער חיים, כפי שהוא מעיד על עצמו, היה ילד הרחוב. מגיל שבע עישן סיגריות, ובהיותו בן עשר חצה הפעם הראשונה את הויסלה בשחיה. אכן, למד ב„חדר" אצל מלמדים שונים שבשכונה היהודית, אבל לא התלהב מלימודים אלה. הויסלה משכה אותו ופעם — כמעט שטבע בגליה. ברם, על אף היותו שקוע במשחקים ובמעשי שובבות, פקוחה היתה עינו מילדותו. בן שבע היה כשדרך העיר קראקא החל לעבור גל של פליטי רוסיה, קרבנות הפרעות. בשכנות ביתו היה מוסד לעניים על שם „האח אלברט" ושם שוכנו פליטים יהודים רבים. הילד היה רגיל להסתובב ביניהם ולהתבונן לחלוקת המזון הדל, כף המרק, לפליטים. הפעם הראשונה החלה מבצבצת בלבו השאלה — הם ברחו מרוסיה כי שם רצו לרצוח אותם, ורצו לרצוח אותם כי הם יהודים — כמוני...

למד בבית הספר העממי. התחיל לקרוא. ספורי המקרא גילו לו עולם חדש. הוקסם. אבות האומה, יציאת מצרים, כיבוש כנען, מלכי ישראל, מלחמות ישראל, שריפת בית המקדש... אחר כך קרא ספרי קיצור תולדות ישראל ובצדם — היסטוריה פולנית. ההיסטוריה כבשה את לבו, אנשים גדולים הקסימו אותו. בן שבעים ושתים רשם בזכרונותיו דרך־אגב: „את נפוליון מעריץ אני מאד־מאד" — הלא היתה דמות זו חלום נעוריו?

את בית הספר היסודי גמר בהיותו בן 11. בן 12 נכנס לגמנסיה על־שם „אננה הקדושה" ואז התחיל להרגיש בבשרו את אשר ראה באחרים ועל אשר קרא — אנטי־שמיות. שלש כיתות ראשונות היו בגמנסיה זו. בכל אחת משתים שבהן היו שלושה ילדים יהודיים, בשלישית — רובם יהודים. על יחס בית הספר לתלמידים היהודיים תעיד העובדה שמכל הילדים היהודיים, שנכנסו לבית הספר עם חיים הילפשטין, גמרו את הגימנסיה רק שנים — הילפשטין ועוד אחד. הספסלים, שבהם ישבו הילדים היהודיים, נקראו בפי התלמידים הנוצרים והמורים — פלשתינה. אך התרבות האירופית, הספרות, עשו רושם חזק על חיים הצעיר. למד בחריצות. השתקע בקריאת יצירות מופת של סופרי אירופה ובמיוחד — בקריאת המחזות של שילר. הקסימו אותו האינדיבידואליסטים, הגבורים הלוחמים במחזותיו של המשורר הגרמני.

אט־אט נפקחו עיניו. החל להבין את אשר ראה. הוא הבין את מעמדם של היהודים בתוך הפולנים. הוא ידע שהיהודים, היושבים כמעט כולם בשכונה היהודית, מאורגנים בקהילה ובה — יהודים שמרנים ויהודים מתבוללים־חפשים. הוא ידע שהמתבוללים הם המיעוט ובכל זאת עומד בראש הקהילה המתבולל, הבנקאי אלברט מנדלסבורג. ואחר כך נודע לו שמנדלסבורג נאלץ להתפטר מראשות הקהילה לאחר שבנו, שופט בוינה, המיר את דתו. חיים החל להבין את המאבק המתנהל בין החפשים לאדוקים. לאחר פטירתו של מנהיג החרדים ומארגנם הרב ר׳ שמעון סופר, בנו של ה„חתם סופר", רצו האדוקים למסור את כסא הרבנות לחתן ;נפטר ר׳ עקיבא קורניצר, אך החופשים, שכל ענין הרבנות היה זר להם, התנגדו לכך ומנעו זאת. הוא ידע, אך הדברים האלה לא ענינו אותו.

היה כולו שקוע בעניני בית־הספר שלו, בעולם חבריו הגמנסיסטים, בקריאת ספרים ובהכרת בעיות העולם הרחב. „לא ידענו כלל על תנועת „חובבי ציון", על „אהבת ציון" בלי לדבר כבר על כינוס „חובבי ציון" בקטוביצה, ואת הספרות (העברית) בכלל לא הכרנו אעפ״י שבקראקא היה בית הדפוס היחיד העברי של יוסף פישר והוא שהדפיס עתונים וספרים בשביל גליציה. הספרים הוגנבו אח״כ לפולין הרוסית. אנו, הנוער הלומד בגמנסיה, היינו כבר מגיל 15 שייכים לחוגים ספרותיים שונים בעלי צביון רדיקלי. ספרים כמו „הניהיליסטים" של זוריה קובלבסקי או מחקרים על „הקפיטל", על קרופוטקין וכד׳ היו לנו ספרי קדש".

החוג הספרותי־סוציאליסטי של הילפשטין היה מתכנס בעליית הבית ברחוב סטראדום 10, בו גר חברו של הילפשטין שלמה טיפל (אח״כ רופא בביאלה). שם היו קוראים מאמרים מבטאונים סוציאליסטיים, שהובאו מורשה לקראקא, שם היו מתווכחים על תקון מצבו של הפועל המנוצל, הנרדף, בלי לשים לב לבעית היהודים.

אך מאורעות הזמן הכריחו את הצעיר החושב להפנות את לבו לעתים קרובות למצבו המיוחד של היהודי. הנה באחד הכפרים סמוך לקראקא נאשם היהודי ריטנר בעלילת הדם ומשפטו זעזע את יהודי המדינה. בשנת 1894 פרצו פרעות בקראקא. רגילים היו היהודים לערוך כל שנה ברחובות שכונתם חגיגות פורים מתוך התחפשויות, שנמשכו ממוצאי השבת שלפני פורים עד לאחר פורים. אותה שנה התחפש חברו של חיים — מוריצי גרטלר בבגדי כומר ובידו החזיק פעמון כדרך הכומר ההולך אל שכיב־מרע. השוטר הנוצרי, שראה אותו, כרע לפניו כמנהג הנוצרים, אך אחר־כך נראה לו „הכומר" חשוד והשוטר אסר אותו. במשפט נידון גרטלר לשנה מאסר — העונש הנמוך ביותר במקרים אלה, אך המאורע גרם לפרעות ביהודים.

והנה הידיעות מצרפת על משפט דריפוס.

במקרה הגיעו לידי הילפשטין שני ספרים — אחד של פיליפסון על האנוסים והשני של לרמאה דה בואלו „על שאלת היהודים". הזדעזע. לראשונה קרא בהם על עם יהודי. „שעה שהייתי בטוח שאני הנני אך ורק פולני, כמו שפיליפסון הוא גרמני ודריפוס צרפתי, ויהודי רק לפי הדת". „.... דבר־מה התהפך בלבו של אדם. פתאום הרגיש האדם ריקנות מצד אחד ומצד שני — צמאון לדבר־מה".

והחיים התנהלו כמנהגם. הסטודנט ללא פרוטה חפש כל מיני דרכים לראות את ההצגות בתיאטרון העירוני ובתאטרון היהודי שבקר בקראקא, בהציגו בקיץ במלון „לונדרס" שברחוב סטראדום ובחורף במסעדה שברחוב סטארובישלנה (שעברה אח״כ לידי ויסברוט). יחד עם צעירים אחרים הקים תיאטרון חובבים בו הוצגה יצירה של מחבר הקומדיות הפולני פרדרו וקטעים מהמחזה של סלובצקי „קורדיאן", כשהילפשטין ממלא בו תפקיד הגבור הראשי.

אך קימים היו כבר באותו הזמן בקראקא ארגונים לאומיים יהודיים. הציונים הראשונים התארגנו ב„שפת אמת", ב„חובבי ארץ ישראל". בארגונים אלה פעלו: העורך והסופר ש. י. פיבס, הסופר והסוחר אהרן מרקוס, מיכאל פרנקל, ישראל קרסוצקי ועוד. בחגיגות הפולניות, שנערכו על ידי היהודים המתבוללים בהיכלם, שר החזן הראשי, המדפיס יוסף פישר, לאחר השיר „האל, ששמרת על פולין", גם את השיר „האל, ששמרת על יהודה". פישר זה היה הרוח החיה בתנועה הציונית שבעיר והוא שארגן עוד בשנת 1891 נשף חנוכה לכבוד המכבים בהיכל הנאורים על אפם ועל חמתם של המתבוללים, ששלטו בהיכל וגם שיתף בו את המטיף שבהיכל — הד״ר לנדאו. פעם בקר הילפשטין הצעיר באספה של „שפת אמת". שם מצא אנשים מבוגרים, רציניים ונכבדי הקהילה, אך לא הבין הרבה מההרצאות ומהוויכוחים היות וחברי הארגון התאמצו לדבר עברית והוא לא הבין את השפה. בן תשע־

עשרה היה בהודע לו על קיום ארגון ציוני „לבנון", בו פעלו תלמידי גמנסיה ואוניברסיטה וגם אנשי האינטליגנציה המקצועית ובראשם ד"ר רודולף פריילינג, ד"ר לאופולד באדר, ד"ר יעקב להרפרוינד, ד"ר אברהם קורנהויזר, יוליוס שנבטטר ואחרים.

והנה בא לידו הספר של הד"ר הרצל „מדינת היהודים". „ספרו של הרצל פקח לנו את העינים. זוכר אני את העליה ברחוב סטראדום, בבית מגוריו של החז' טיפל, שם היינו רגילים להתכנס לעתים ושם התנהל הויכוח על „מדינת היהודים" של הרצל... הספר נמצא פתאום בידי הנוער היהודי הלומד, המושפע והמתבולל בתוך מפלגות רדיקליות שונות... הנוער היהודי התעורר, עיניו נפקחו, פעמים אחדות קרא כל דף מהספר...".

אך לרגל מתן זכויות הבחירה לפרלמנט האוסטרי לשכבות הרחבות של העם, פתחו באותו הזמן התנועות הסוציאליסטיות הפולניות במסע תעמולה בתוך החברה היהודית שבעיר. מנהיגי הפ.פ.ס. הפולני ארגנו אספות המוניות לשם משיכת קולות היהודים. אל השכונה היהודית היו באים ראשי התנועה הסוציאליסטית כאיגנצי דאשינסקי, ד"ר מ. דרובנר, וילהלם פלדמן. וויכוחים סוערים התנהלו בין הציונים הראשונים לבין הסוציאליסטים. האחרונים הוכיחו שפתרון השאלה היהודית יבוא רק עם שלטון הסוציאליזם, והראשונים תבעו אי־תלות בחסד לאומים. בתמונה הכללית הזו מתאר הילפשטין את מצבו ומצב חבריו — „בין הפטיש והסדן".

בשנת 1897 עמד חיים הילפשטין בבחינת הבגרות. נרשם ללמוד משפטים ולאחר 24 שעות של לימוד מקצוע זה החליט להרשם ללימוד רפואה.

באוקטובר של אותה השנה, שנת הקונגרס הראשון, נוסד בקראקא ארגון האקדמאים היהודיים שבאוניברסיטה הקראקאית — „השחר" והוא כולו חדור רוח לאומית. הארגון הוציא כרוז ליהודים ולפולנים בבקשו הכרה והבנה. האקדמאים היהודיים למדו מחבריהם הפולנים לשאוף לעצמאות, לחופש, לכבוד לאומי. הם רצו להכיר ולחקור את תרבותם ושפתם הלאומית ולעמוד בצד האקדמאים הפולנים כשוה בצד שוה.

לארגון זה, שמתוכו יצאו מנהיגי הציונות בעיר ובמחוז, הצטרף גם חיים הילפשטין בעשותו בזה את הצעד הראשון לפעולתו הלאומית שהביאתהו עד לראשות התנועה בגליציה המערבית ושלזיה.

מרדכי גבירטיג

מאת

ב. ווינרב

לא סופר ולא מבקר ספרותי אנוכי, כי אם רק אחד מאלה שאהבו את שירתו של גבירטיג, אחד מהרבים־רבים, וגם זאת שידיד היה לי וידועים לי דברים מחייו ואותם אנסה להעלות בזאת לזכרו.

ותחילה דברים אחדים להכרת הרקע התרבותי להופעתו.

שונה היתה גליציה המערבית ובירתה קראקא מגליציה המזרחית. זו האחרונה היתה מרכז ליצירה יהודית ועברית ענפה. גליציה המערבית כמעט שלא הוציאה מתוכה יוצרים בעברית או ביידיש. סיבת הדבר ודאי נעוצה בכך, שרובם של יהודי קראקא חיו בשני עולמות נפרדים: האחד עולם החרדים השמרנים והשני עולם המתבוללים, שהוציא מתוכו סופרים ואנשי מדע לא רק בלשון הפולנית, כי אם גם בתוכן פולני, מכל מקום רחוק מיהדות. שכבת הבינים של משכילים יוצרים בעברית או של מפלגות פועלים יוצרים באידיש, לא נתפתחו אלא במאוחר. ילדי העשירים קיבלו רובם חינוך פולני ונטמעו. ילדי העניים היו מסיימים את ארבעת הכיתות של בית־ספר עממי, שהיה חובה לפי חוקי אוסטריה (המדובר בתקופה שלפני קום פולין העצמאית), ועיקר חינוכם ב„חדר". כאות לכך ראוי לציין שכתב היד הראשון שהביא גבירטיג לעורך העתון „יידישער ארבייטער", היה בלשון יידיש, אך באותיות לאטיניות, שכן בתלמוד תורה לא למד לכתוב באותיות יידיש.

נסיונות של יצירה ביידיש בקראקא מעטים היו. בגיל צעיר כתבו גם יידיש דוד ליהמאן (כיום בארץ) ויואל דמביצר, ניוורט. היחיד שנשאר נאמן ליצירה ביידיש היה יוסף לוי (נפטר לא מזמן בלונדון). זמן מה התגורר בקראקא הסופר אברהם ווירוקה, וניסה להוציא כתב־עת ספרותי בשם „דאס בוך", אך הבמה לא האריכה ימים. משמע, שהאקלים בקראקא לא היה נוח לקליטת יצירת יידיש.

ורק גבירטיג זכה להבקיע חומה זו ולהיעשות למשורר העם בקראקא ומשם בכל אתר ואתר בו דברו יידיש.

שמו המקורי היה בערטיג. הוא עבד בחנות הרהיטים של אחיו (מכאן בטעות ייחסו לו מקצוע נגרות). מבחינה רעיונית גדל בתנועות הפועלים. תחילה בזו המסונפת לפ.פ.ס. מפלגת הפועלים הפולנית ואחר־כך בז.פ.ס. המפלגה היהודית הסוציאליסטית, שאחרי מלחמת העולם הראשונה התאחדה עם ה„בונד". כאן הוא בא במגע

עם ספרות יידיש. תחילה ניסה את כוחותיו על הבמה והופיע בהצגות אחדות. על הבמה הכיר את היצירה הפיוטית ביידיש והחל עצמו לכתוב.

לפני מלחמת העולם הראשונה התארח במקרה בביתו המשורר אברהם רייזין שבזכרונותיו מזכיר את גבירטיג כפועל ישר ואדם עדין־נפש, אבל עדיין אינו מזכירו כמשורר. במלחמת העולם הראשונה גוייס גבירטיג כסאניטאר בבית חולים צבאי בעיר. כאן בא במגע עם חיילים מכל העמים שהיו בחילות אוסטריה ההאבסבורגית, צ׳כים, הונגארים, רומנים, רוטינים, סרבים, קרואטים. מהם קלט שירי־עם נלבבים. והרי חיילים היו אלה, רובם פשוטי־עם, כולם כסופי בית רחוק ושופכים היו לבותיהם על ערש חליים ופצעם. נתרשם גבירטיג עמוקות משיריהם וממנגינותיהם והחל כותב שירים לפי מנגינות אלו.

בחג הפסח 1919 נתקיימה בביתו של מ. ערליך, כתב ה„פארווערטס" הניו־יורקי בקראקא ועורך השבועון של ד״ר גראס ביידיש, מסיבה של סופרים ועתונאים. השתתפו בין היתר: הסופר העברי־יידישאי נ. מיפלב, יואלו שתרגם את הדיבוק של אנסקי לפולנית ואחדות מיצירות סלובאצקי הפולני ליידיש, הבמאי והמבקר נ. ווייניג, מחבר המחזה ה„חלוצה" מ. צוקר, העסקן התרבותי ש. מונדרר, קורצווייל ועוד. גם גבירטיג היה נוכח.

האווירה היתה טובה, פתאום הפתיע גבירטיג את המסובים, הוציא חליל מסוג החלילים של רועים הרריים והחל מחלל מנגינות לשיריו שהחלו אז להתפרסם ברבים. מונדרר, שהיה בעל תרבות רחבה וחסיד נלהב של יצירה עממית, העלה בהשפעת האווירה שנוצרה, רעיון לייסד הוצאת ספרים עממית שתפתח בהוצאת שירי גבירטיג.

אומר ועושה. הוצאת הספרים נתארגנה על יסודות קואופרטיביים וכונתה בשם „דאס ביכעלע". מונדרר נבחר כמנהל. כתבי־יד הוגשו לו, כסף לא כמובן. הוא השקיע את כספו להוצאות הראשונות. הספר הראשון היה כמובן שיריו של גבירטיג, כמובטח. אחר כך הופיעו סיפוריו של מיפלב „דער ייחוס", מחזהו של צוקר „החלוצה", מערכון של ערליך ועוד.

העתונות ביידיש לא הגיבה על הספרים האלה. הם הוזכרו רק על ידי שני העתונים היהודים בלשון הפולנית „נובי דזיניניק" בקראקא ו„כווילה" בלבוב. המבקר מאכס ביננשטוק פרסם ב„כווילה" דברי התלהבות לגבירטיג. אך פרסומו הגדול של משורר עממי זה התחיל רק בשנת 1923. נערך נשף ספרותי מוקדש ליצירתו. אמנים הקריאו ושרו שירים שלו, ואף הוא עצמו שר אותם. אז עשו להם כנפים שני השירים „משה׳לה" ו„קינדער יאהרן". מרחובות קראקא עברו שירים אלה לכל תפוצות היהודים.

שירי גבירטיג נתחבבו על זמרי הרחוב, מכיוון שידעו שהם מצודדים לבבות. פעם אף השמיע אחד מהם את אחד השירים בחצר הבית, בו גר גבירטיג. המשורר ירד אליו וניסה לתקן לו אי־אלה זיופים. אך הלה התרתח: „ראו נא, ראו, עם־הארץ שכזה, יבוא ללמד אותי לשיר".

השירים נקלטו בבמות הזעירות בפולין, אף כי לא תמיד זכרו להזכיר גם את שם המחבר, ואירע גם שזמרת יהודית אחת מאמריקה ייחסה לעצמה את השירים שהשמיעה.

כעבור זמן עיבדו שני המוסיקאים המלחינים היהודים, שפרבר והופמאן את מנגינות שיריו. סמוך למלחמת העולם השנייה, הופיע קובץ שיריו העממיים של גבירטיג בהוצאה מהודרת, בליווי תווים.

לאחר הפרעות בפשיטיק בשנת 1938 חיבר גבירטיג את השיר הנודע „ס׳ברענט" („העיירה בוערת") שבימי שלטון היטלר הושר בגיטאות וביערות, מכיוון שהיה בו מיסוד הנבואה האיומה שהנה נתגשמה לזוועות. אחר המלחמה תרגם אותו המשורר נתן גרוס לפולנית. גם שיר אחר של גבירטיג ס׳טוט וויי" תורגם לפולנית על ידי הסופרת הפולנית — יהודית מאריאנסקה. בשעת הסרת הלוט מהאנדרטה לזכרם של לוחמי הגיטו בקראקא בכיכר זגודה, שרו את השיר חניכי בית הילדים של ניצולי השואה בפולין.

בפעם האחרונה ראיתי את גבירטיג באוקטובר 1939 בקראקא, ביקרתי אצלו בשליחותו של מונדרר, מעריצו הגדול. הבאתי לו קצת מצרכי מזון. בלכתי ממנו גיליתי לו שאני עוזב את העיר ועובר ללבוב שבשלטון הסובייטי. הוא קיבל את החלטתי זו בחיוב.

בלבוב עוד שמעתי בראדיו את שירת שיריו של גבירטיג במסגרת השידורים ביידיש שנערכו על ידי הסופר היהודי אלטר קאציזנה.

גם בימי החורבן, ממש עד נשימתו האחרונה, לא פסק גבירטיג מן היצירה. הוא הוצא להורג בימי ה„אקציה" של הגירוש מלאבוואניק (1942). את שיריו האחרונים, הצילה תוך חירוף נפש, יוליה הופמאן, בתו של המלחין הופמאן. לאחר המלחמה היא מסרה את העזבון הזה למורשה היהודית המדעית בורשא.

ד"ר זאב (ווילהלם) ברקלהאמר

מאת

יעקב (ידידיה) פרוינד

נולד בשנת 1899 בסביבות טארנוב. עוד בשנות לימודיו בגימנסיה הצטרף להסתדרות הנוער הציוני „צעירי ציון" ופרסם את מאמריו הראשונים בבטאונה בלשון הפולנית „מוריה". לאחר סיימו את הגימנסיה יצא לווינה ללמוד משפטים והוסמך בשנת 1912. שם הוא מראשי הפעילים באגודת „תיאודור הרצל".

בימי מלחמת העולם הראשונה השתתף בעתונות היהודית שהופיעו בווינה אך עיקר פעילותו העתונאית החלה עם יסוד „נובי דזיניניק" בקראקא בשנת 1918. בשנת 1925 נתמנה לעורכה הראשי של במה ציונית מרכזית זו ליהדות גליציה המערבית ונתפרסם כאחד מטובי הפובליציסטים. הוא עורך גם את הירחון „צופים" שהיה המשך „מוריה" וכן השתתף במאמרים בעתון הציוני בוורשה „נוביני צודזיננה". חיבור מקיף פרסם על בעיית העם היהודי בעיני העמים האחרים: My i narcdy Swiata.

השקפת עולמו היתה הומאניסטית עמוקה. שנים רבות התרועע עם ד"ר מקס בינשטוק הפידאגוג והסופר המפורסם, עם ההיסטוריון ד"ר יצחק שיפר ועם ד"ר מיכאל בראנדשטדט מייסד רשת בתי הספר התיכוניים. בדעותיו ניכרת השפעתו העמוקה של סופר-לינקיאוס.

היה עתונאי בעל מעוף בלתי-רגיל, כשאהבת האדם והחופש מפעמים את לבו היהודי החם ועטו עט שנונה, ללא רחמים ואף מלאת הומור, בשעת הצורך, מה פלא שדבריו השפיעו על המוני קוראים ועל אינטליגנציה כאחת, והלא העת היא עת מאבק עם האנטישמיות מזה ועם ההתבוללות מזה, ולמלחמה בשני אלה הקדיש ברקלהאמר את מיטב כוחותיו.

בעבודתו העתונאית לא ראה מקצוע, כי אם שליחות קודש, מעין מעשה מציל, שכן לעיניו עמדו יהודים רבים להטביע עצמם בים הטמיעה ועליו להצילם.

וכשם שנלחם על הגאוה הלאומית היהודית כן נלחם על זכויותיו של האדם כפרט, האדם מול החוק המדכא, האדם מול שלטון רשע.

כך נתמזגו בנפשו ובעבודתו הבחינה ההומאניסטית הכללית עם הבחינה הלאומית.

ברקלהאמר נפטר בשנת 1934.

בעל "המצפה" וסביביו

מאת

דב סדן

א

דרכו ומפעלו של ר' שמעון מנחם ל ז ר דין שנסיון הערכתם ייעשה תחילה דרך סקירה קטנה מעל פני מפה כוללת יותר, מפת גליציה, ואחר כך דרך סקירה כמותה על פני שתי מפות מפורטות יותר, מפת עיר-גידולו — פשמישל, ומפת עיר פעולתו — קהילת קראקא. לענין גליציה הרי היא, כנודע, הגדרה של חטיבה גיאוגרפית-היסטורית, שנועד לה עד-עתה גורל משולש: אחרי חלוקת פולין-קמאה נעשתה אחת מארצות-הכתר של הממלכה ההאבסבורגית; אחרי מלחמת-העולם הראשונה נעשתה, קצתה לכרחה וקצתה לרצונה, חלק הריפובליקה של פולין-תנינא, וכינויה פולין הקטנה, ועתה, אחרי מלחמת העולם השניה, נפלגה — מערבה נשאר בכלל הריפובליקה של פולין-תליתאה, הקרויה עממית, ומזרחה נספח לכלל הריפובליקה המועצתית של אוקראינה. פילוג זה בין מזרחה ומערבה אינו חידוש וחדשה, שכן קיים ועומד היה גם בתוך החטיבה, ובעיקרו הוא טבוע בחלוקת האוכלוסיה, שהמזרח רוב אוכלוסיתו הכפרית רוטינים, שדתם קתולית-יוונית ולשון וספרות ותולדה אחת להם ולאוקראינים, והמערב רוב אוכלוסייתו הכפרית פולנים, שדתם קתולית-רומית ולשון וספרות ותולדה אחת להם ולשאר הפולנים, ואילו הערים היו מרובים בהם, כאן וכאן, אוכלוסי-היהודים, שאף שהיו ברובם המכריע חטיבה לאומית-דתית אחידה יותר משני חלקי-האוכלוסיה האחרים, ניכרו גם בהם כסימני החלוקה הזאת, ששרשם לפני היות גליציה, אך שלוחותיהם קיימו עצמם גם בה ובתוכה, ושיוריהם נשמרו, ואף נשמרים עד-עתה, בצאצאיהם, בין אלה הפזורים באשר הם שם, ובין אלה הכנוסים בארצנו.

אם לשרשים, מה לנו סימן-הבוחן ברור כדרך-הדיבור, לשון המוני-היהודים, שלא כדרך הגייתה של היידיש ונעימתה ממזרחו של נהר-סאן היא דרך הגייתה של היידיש ונעימתה ממערבו — והרי אפילו עצם האני היה שונה, כאן: ע ך וכאן: י אַ ך — שאינו דומה דיבור שהיה מקורב למעגלו של נוסח רייסין, כדיבור שהיה מעורב במעגלו של נוסח פולין גדול. ואם לשלוחות, מה לנו סימן-הבחן ברור כמהלך הזרמים בקרב תפוצת הגולה

הזאת בדורות אחרונים. כדוגמה בולטת לשוני־מהלך זה היא דרכה של ההשכלה — מסילתה הראשה נתפסת כנודע באופן, שגליציה היא בה כתחנת־המעבר בין אשכנז ורוסיה, והיא מסילה שהכרונולוגיה אמנם מאשרתה. אבל אם לכרונולוגיה, הרי הדין היה נותן, שתנועת ההשכלה בדרכה זו תקדים מרכזיה במערבה של גליציה ותאחרם במזרחה, שהכל יודעים כי קראקא וטרנא ורישא קרובים לפראג ולוינה מלבוב וז׳ולקיב וברודי וטארנופול. והנה הדרך היתה הפוכה, תנועת ההשכלה בגליציה, מרכזיה הגדולים במזרחה תחילה, ומהם נתפשטה למערבה, ובנתה בה מרכזיה הקטנים. ולא עוד, מרכזים ראשונים כמעט שכבר שקעו בשעה שזרחו מרכזים אחרונים. דרך זו ודאי שאינה מקרה והמתחקה על סיבותיה ימצא סבך טעמים שונים ומרובים, אך דין שלא ישמוט מכללם טעם הכרוך בחלוקתה ושרשי חלוקתה של גליציה משני עברי־הסאן. מתוכה יתבררו לו כמה וכמה חזיונות בין כאלה הנטועים ועומדים בשלהי תנועת האימנציפציה, וגרורתה הטמיעה (כמשל בולט המחלוקת שבין שתי החברות „שומר ישראל" ו„אגודת אחים" שהראשונה נטתה לתרבות הגרמנית והאחרונה נטתה לתרבות הפולנית, והיא מחלוקת שחריפותה מסתברת ממקום צמיחתה וגידולה, כלומר בלבוב בירת מזרח גליציה, ולא היתה מסתברת, בקראקא בירת מערב גליציה), כשם שיתבררו לו קצת חזיונות הנטועים ועומדים בתוך תנועת הלאומיות, וחלוצתה הציונות (ודוגמאות, שאם אין בהן פילוגי־פרוגרמה יש בהן פילוגי־דגשיה, מצויות בתולדת ציונותה לרוב ודיה בדיקה בספרו של נ. מ. גלבר, להעמידנו על כך) ואין צריך לומר, כי בכלל ההבדלים הנחשבים שבין שני עברי הסאן גם הבדל של מנטאליות, שהשוני פירנסו ואף התפרנס ממנו.

הדגשנו כל אלה מתוך שדרכו ופעלו של ר׳ שמעון מנחם לזר מוחזקת בעינינו כהופעה אֶמיסאַרית, אולי אחרונה, ממזרחו של הסאן למערבו. ודומה כי האֶמיסאַריות הזאת עיקר ביטויה בבנינו וקיומו של שבועונו „המצפה", שטרח עליו במסירת־נפש בטבורו של מערב גליציה, קראקא. כדי לעמוד על ייחודה של הבימה הזאת שבנאה וטיפחה שנים הרבה, דין להשוותה לשני סוגי מפעלי הפובליציסטיקה העברית והיהודית בעיר הזאת. הרי פה כבר נבנתה בימה, שבועונו של שמואל יעקב פוכס וראש עוזריו בו ר׳ שמעון מנחם לזר, ונסיונו בו שימשו במפעלו שלו, אבל אותו שבועון אפילו שמו „המגיד", העיד על כוונתו, שביקש לרשת את קודמו, לא בלבד על טיבו וכיוונו, אלא גם על קוראיו שרובם מחוצה לגבול המדינה, מה שאין כן „המצפה" שניתן אמנם בנקל לראותו גם הוא נמשך לקו־המסורת של „המגיד", ולא לקו־המסורת של „המליץ", אבל לפי הפרוגרמה בא לשמש את קהל העברים מפנים לגבול המדינה, ככלי־מבטאה של שכבת הבינונים ובני־הנעורים חובשי בית המדרש ויוצאיו, בגליציה; לאמור, הוא קבע מלכתחילה את תחומו כתחומה של גליציה וקהל העברים שבתוכה. כדי לעמוד על התגדרות זו דין להשוות כלי־מבטא זה לכלי־המבטא העברים האחרים, שנדפסו בקראקא, ועיקרם „השילוח" ו„דער יוד", שהרגילו כביכול את העיר לראות את עצמה כמרכז להופעת עתונות כוללת יותר. לעומתם נבלטת „המצפה" במהותה הפארטיקולרית הטבועה בעצם כוונתה ותוכניתה.

ב

ולענין קהילת פשמישל, שנהר־החלוקה, הוא נהר־סאן, ממצע אותה, וקובעה כתחנת־ביניים, מותר כמדומה לומר, שהיא מסגרת גידול נאותה, לא בלבד לטביעתו של טיפוס שגילמה בדמותו של בנה, ר׳ שמעון מנחם לזר, אלא לעידודו של טיפוס, שהוא חפץ ביקרו. קהילה קדומה היא (והרוצה לדעת תולדתה ילך אצל חיבורו של אחד בניה, הרב ר׳ משה שור), וכשם שרושמה ניכר בתחומה של הלמדנות — עד דורות אחרונים נמשכה בה שלשלת רבנים מפוארה, כך רושמה ניכר בתחומה של החסידות — אחד גידוליה, ר׳ משה טייטלבוים, ביסס את מעמדה בארץ־הגר; ואילו בתחומה של ההשכלה נודעה לה עמידת בינים, האפופה אוירה ממוצעת, שיותר משהיה בה מסערת מלחמה, כדרך שנתחוללה במרכזי־ההשכלה ממזרחה, היה בה מסיכומה של מלחמה ואגירת נסיוניה ושימושם. טיפוס המשכיל, שגדל בתוכה ומתוכה, עמידתו עמידה גמישה בין הקצוות — הטמיעה, ביחוד בדמותה האדישית, מזה והחסידות, ביחוד בדמותה הקנאית, מזה — ומלחמתו יותר משהיה בה דרך תקיפה ולכידה היו בה מדרך חדירה וכבישה. אפיה זה של המלחמה מסתבר מתוך שלוחמיה כלי זיינם כפול היה — מהיותם נאמני־מסורת, מהם אדוקים ואפילו עד־הקצה במצוותיה (מישו״ב), מהם נוהגים כבוד בערכיה ועל כל פנים אינם מזלזלים בצורותיה, ניתן להם להסתנן לבתיהם ולבותיהם של יראים וביחוד אברכיהם ולקרבם לדרך־ההשכלה, ומהיותם נאמני־דעת, בקיאים בלשונות העמים וספרותם וטורחים על ידיעה של ממש במיני חכמה, ניתן להם להסתנן לבתי־מבוללים וחצאי־מבוללים, וביחוד עויליהם, ולהחזירם לדרך האומה, והכל לפי רוב הטירחה וכיוונה. והעיקר, עמידת־ביניים זו ניתן לה חיזוק בבית גידולו של ר׳ שמעון מנחם לזר, וכאילו נסתמלה בעצם דמותו ואפיו של אָביו, ר׳ לייב לזר, שניתן לראות בו עירוב שלושת זרמי־היסוד שחילחלו את רחוב היהודים — לפי כוחו בתורה עשוי היה שיחשב, ואף נחשב, מראשי־הלמדנים; לפי דרכו ביראה עשוי היה שיחשב, ואף נחשב, כאחד מצדיקי החסידים (ואמנם, תמימי־עירו היו מדליקים נרות על קברו); לפי חיבתו למליצה בת השמים (וראה שיר תהילתו למונטיפיורי) עשוי היה שיחשב, ואף נחשב, ממקורבי המשכילים; וירושה ממוזגת זו, בתוספת ההדרכה שהאב

הדריך את בנו (כמסד לימוד — מקרא ורש״י; כהמשכו תלמוד כפשוטו ובשמיטת פלפולו) נעשתה לו נחלה חיה, שמתחומה ינקו דרכו ועשייתו.

דרכו כתיב, דרכיו קרי, כי שתים דרכים שונות פתוחות היו לפניו והוא, אמנם, הלך בשתיהן. הדרך האחת דרכו של חוקר — עיוני מקרא שהתחיל בהם בנעוריו ממש (מאמר על המשמעות המוסיקלית של תיבת סלה שפירסם ב„השמש" של ר' הירש לייב גוטליב), נתרחבו לו, ופירסום פירושו לספר הושע עתיד היה לו המשך בפירסום פירושו על כל התנ״ך כולו; עיוני מדרש שהעמיקו והלכו ויצא להם מוניטון (כגון מאמריו על אגדות עשרת השבטים, שפירסם מעל דפי „השילוח"), הבשילו מחקריו המקיפים, ביחוד במדרש רבא (עמדו להתפרסם על ידי הוצאת „דביר" וכבר נסדר חלקם ואבד כתב היד והסדר ואינם), ונוסף עליהם מאמרים שנתפרסמו בבימות שונות, שפיזורם חטא וכינוסם, או לפחות כינוס מבחרם, מצוה. הדרך האחר, שקיפח אולי לא במעט את קודמו — דרך העורך; תחילה, של „המגיד", וסופו של „המצפה" (לרבות מאספיו „רמת המצפה") דרך שלא נפסקה גם אחרי הפסקתו, כעדות ניסוייו הנואשים, הם ניסויי־חידושו בשם אחר. כל שקרא את האבטוביוגרפיה שלו (ששלחה לאסופתו של אברהם שרון ונדפסה, אחרי פטירתו, מעל דפי „מאזנים") יודע, מה מרובים היו טרחו ומשאו של האיש, מה גדלה מסירותו, וביותר מה רבתה ענוותו. אפשר, ואילולא כוח המיזוג של שלושת היסודות, נחלת סביבת גידולו וביתו, חכמתו של למדן, התלהבותו של חסיד, צלילותו של משכיל לא היה יכול לעמוד במלחמתו שהיתה מלחמה טראגית, כפי שמחייבתה עמידתו של מי שאיחר והקדים כאחת. הוא איחר — ציבור העברים בארצו הפליג לאשר הפליג וצעירי הסופרים שתחילתם מעל עמודי „המצפה" (ש״י עגנון, אביגדור המאירי, שלום שטרייט, יצחק לופבן ואחרים) שמרו, אמנם, חיבה לעורכם, אולם לא שמרו אמונים לבימתו; אך העלו נוצה והמריאו, לא זכרו את קנם, ואם זכרו לא יכלו להאמן לו, כי משבאו במחיצתה של בימת עברים טיפוסית בימים ההם, כלומר בימה חילונית־מודרנית, לא רצו, אף לא יכלו, לשוב אל שלפניה. וכדין הבחינה הספרותית דין הבחינה הרעיונית — האוירה שהעמידה את „המצפה" היא שהעמידה את חבורת קוראיה, בני אגודה חובשי בית המדרש „השחר", שעל פי תכניתה וכוונתה היתה כהגשמתה של השלישיה, שעורך „המצפה" נלחם לה: דת, ציונות, עברית. אולם לא יצאו ימים מרובים ורוב צעירי האגודה הזאת, שעלתה במידת רצינותה על שארי אגודות הנוער הציונית (ועלית טובי חבריה לארצנו, למן ימי העליה השניה ואילך, תוכיח) נשמטה אף נתערערה להם הראשונה שבשלוש הנחותיהם. לאמור, הבימה היתה גם מבחינה ספרותית גם מבחינה רעיונית כמותה כאותה תרנגולת שבמשל, הניצבת וחוזרת וניצבת, לאחר מעשה דגירה, על שפת הנחל ורואה בעגמה בברווזונים, שהיא דגרתם, והם שוחים ומפליגים בזרמת־הגלים ונוטשים אותה לנפשה. טראגיות כפולה זו אי אפשר שבעל „המצפה" לא ראה אותה ולא חש בה, אבל ראייתו וחישתו לא היו עשויות לשנות מתודעתו, שכפתה עליו את משמרתו ועמידתו בה ועליה. כי הוא גם הקדים — משאת נפשו הבשילה מחוצה לזמנו ולמקומו, וראשית התגשמותה היא בהווייתה של הספירה הדתית־לאומית בארצנו, ומתפקידם של כותבי תנועתה לבחון עד מה משוקעים בה ובמפעליה (למן בית המדרש למורים של „המזרחי" עד מוסד הרב קוק ובכללם, כמובן, „הצופה") גם מגרעיניו של בעל „המצפה" ומאווייו.

ג

ואחרון אחרון, לענין קהילת ק ר א ק א, בימת עשייתו ופעלו, — הרי מתכונתה וחלל אוירה עשויים היו במיוחד כמסד וחזית למלחמה, נמרצה ומתונה כאחת, לדרך שעיקרה שמרנות נאורה (אגב, מושג ה־ konserwa, בייחודו הקראקאי ורישומו צריך בדיקה גם הוא). קהילה מיוחסת וחשובה זו, אם לשמוט את שיכבת היקפה, כדמות אינטליגנציה מבוללה, הרי מלוא־מעגלה עשוי היה גוש שונה־רבדים של הוויה יהודית עממית, מושרשה ומעונפת ביותר. ודאי, אינו דומה רובד־החסידות הגדוש שפירנס את כוחם של צנתרי השושלות והתפרנס מהם וקיים חומה בצורה של ייחוד הווי והנהגה ומזג, כרובד ההשכלה הקלוש, שלא היה בו כדי גיבוש וביטוי, כפי שמצינו במרכזי־השכלה אחרים, אולם משום כך דווקא היה כקרקע בתולה שניתן להפרותה, וביותר שרובד הלמדנות כמה מנציגיו המובהקים (וראש להם רח״ן דמביצר), נמזגו בהם יסוד־התורה ויסוד־הדעת. הלכך ספק הוא, אם מותר לראות מקום ייסודה וקיומה של „המצפה" כדרך־מקרה. ולא משום כך בלבד, שמשענתו, וביחוד בימי פריחתו הראשונים, היו קוראיו אנשי העיר עצמה וסביביה; ולא משום כך בלבד, שעקשנותו, ביחוד בימי פרפורו האחרונים, נסתייעה בצרכם וצרכיהם המצויים והרצויים, אלא משום כמה טעמים שעמדו להם גם לבני זמנו האחרים לעשות את העיר הזאת טבור־פעולתם. והרי שתי דוגמאות נהירות לכך — ר' אהרן מרכוס, שבא הנה מאשכנז וטרח לעשות בכלים חדשים־בהרבה למאורה של חסידות שהציונות משלימתה, והרי ר' אברהם גינצלר, שבא הנה מהונגריה וטרח לעשות בכלים חדשים־במעט למדיניותה של חסידות שהציונות סותרתה. כי הראשון נסיונותיו בפובליציסטיקה מפוסקים וספוראדיים היו, והעבריה בהם כעראי ואילו האשכנזיה (באותיות מרובעות) קבע; וכי האחרון נסיונותיו בפובליציסטיקה, ביחוד בעריכת „מחזיקי הדת" לא ארכו ואותו כתב־עת הוצא מידו וחזר לסיאורו. ואילו ר' שמעון מנחם לזר, שקיים את שבועונו י״ח שנים ולא ויתר לא מבחינת הלשון ולא מבחינת הטעם, יש בו כדי להעיד

לא בלבד על עקיבותו, אלא ביחוד על כוחו לשאת בה. שהרי הוצרך לקיים כלי מבטא, המיועד לשיכבה שמרכזה קיים אך קצותיו מתחלפים והולכים, כשהיסודות היריבים מעברים מתגברים ומוסיפים — והכוונה היא לא בלבד למודרנה העברית שבני הנעורים נכבשו אף נסחפו לה, הכוונה היא ביחוד למציאות הלועזית שכבשה את המלכה בבית. אל נשכח, כי הציונות, שהתפשטה והלכה בגליציה, ושאמרה, כתעודתה ותפקידה, להיות תריס בפני הטמיעה, לא היתה תריס בפני העז שבכלי־תשמישה של הטמיעה, הוא הלעז. מתבוללי־גליציה לא ראו אפילו בחלומם גודל־התפשטות של עתונות לעז, מעשה יהודים בשביל יהודים, כפי שנתקיים בימי הציונות ותגבורתה. הבקי בתולדת עתונות היהודים בגליציה אינו יכול שלא להתעורר על כך, כי כראשיתה אחריתה — ראשיתה, שבועונים „פשי־שלושץ" ו„ווסחוד" ואחריתה יומונים „כווילה" שבלבוב ו„נובי דז׳ינניק" שבקראקא, ובין ראשית זו ואחרית זו נתמעט לא בלבד כוח רישומם של היומונים ביהודית, בין „טאגבלאט" הלבובאי, שימיו היו ארוכים יותר בין „טאג" הקראקאי שימיו היו קצרים יותר, וכן של שבועוני המפלגות, קודם „דער יידישער ארבייטער" ולימים „פאלק און לאנד" וכדומה, ואין צריך לומר שנבלע רישומם של דוכני־הארעי בעברית שעיקרם יגיעתו של איש־קראקא שישב בלבוב, גרשום באדר, החל בשנתוניו „השרון" ו„החרמון" וכלה בשבועונו „העת" שכגילויו כן עילומו. כללו של דבר: בין ראשית ואחרית זו נעשו המוני הקוראים, משמה של הציונות ולשמה, קוראי לעז. קל לשער מה הגיע את תלמידי האוניברסיטאות לקיים את כלי־מבטאם „מוריה" עיקרה פולנית וטפילה בה עברית, אבל ספק אם ידעו כי גם מידת כלאיים סופה שעטנז. קיומה של בימת עברים בקו־מורד זה, ובמשך י״ח שנים, ודאי שלא היה מכלל המלאכות הקלות, וביותר אם הבימה מלחמה לה מפנים ומאחור.

ונראה כי ר׳ שמעון מנחם לזר מהיותו נאמן לאמיתו, לא רצה ולא יכול לזוז ממקומו, היא משמרתו, כל עוד כוחו בו, אף כי לא ראה בנחמה, ואדרבה עגמתו והרגשת בדידותו רבו כן רבו. יד־הבדידות היתה גם במידת חשדנותו כלפי הרוחות החדשים לזרמיהם (וכ־ביטוי קצה משפט ש״י הורוויץ), אבל האמת מחייבת לומר כי הרגשת הבדידות היתה כיסוד המחזק אך לא כיסוד המוליד של עמידתו, שכן שרשיה של עצם עמידתו היו בתודעת הרציפות של תולדה, אמונה, מסורת, היא עמידה בתוך החומה, שהתורה והיראה, מסדה ואבניה והחכמה המלט שבינותם. וכל היגעים על בנינה של החומה פה ועתה בארצנו בכוחו ומכוחו של צמד התורה ודעת — יהגו חיבה לבעל המסה הטראגית, כשם שכל נאמני תולדותנו ותחייתה בארצה ובלשונה יהגו כבוד לחוקר, לסופר, ללוחם.

ר׳ מיכל גינציג ז״ל

(נולד בקראקא בשנת 1878 — נפטר במזריטש בשנת 1941)

מאת

יחזקאל מהלר

קראקא היתה אחד המרכזים של יהדות וחסידות. אחד מת״ח המובהקים שבה היה ר׳ יהיאל מיכל גינציג ז״ל. היה אציל־הרוח ובעל מידות נעלות, שמש מופת ליהודי שלם בתכלית השלמות לפי רוח התורה ומוסר הנביאים, אוהב־אדם, אוהב־ישראל ללא תנאי. כל חייו היו קדושים ללמוד וללמד, לשמור ולעשות. חיים אלה נפסקו — במחנה הנאצים במזריטש.

מצעירותו היה חי באוירה של תורה בבית סבו, אב־בית דין של קראקא ר׳ חיים גולד, המכונה ר׳ חיימ׳ל גארליצר וסבתו מרת פייגה מבית רינהולד מגזע ר׳ שאול וואהל. ר׳ מיכל רחש לו ידיעה רחבה בתלמוד ובספרי חקירה בתנ״ך ובדקדוק, ובין השמשות בשעה שלא יום ולא לילה היה מציץ גם בספרי־מדע לשם „דע מה שתשיב". הציץ ולא נפגע! הוא היה יהודי ירא־שמים ומתנהג בחסידות. מעל למטתו היתה תלויה דמות דיוקנו הקדושה של ר׳ שניאור זלמן מלאדי בעל „התניא" זצ״ל, ובליל ראש השנה, זכורני, היה נוהג ללכת לאדמו״ר מטשחוב בן הרב הצדיק מצנז בעל ה„דברי חיים" זצ״ל לברכו ולקבל ברכתו ברכת „כתיבה וחתימה טובה". בשלש הרגלים היה מבקר אצל ר׳ משהניו מבויאן זצ״ל לקיים הכתוב „חייב אדם לקבל את פני רבו ברגל". בקראקא ראוהו כסמכות תורנית, והעריצוהו בכל החוגים על ידיעותיו ומדותיו הנעלות, אבל ר׳ מיכל היה עניו כל ימיו, ולא נתגדל בעיני עצמו בשביל כך.

לא עברו אלא מספר שבועות מפלישת קלגסי היטלר לעיר וברחוב היהודי התחילה השתוללותם. בתי התפילה נסגרו וכל פעולה צבורית נשתתקה ומאותם הימים קבלתי ממנו פרישת־שלום ע״י אחד ממשכילי קראקא שהצליח לעלות לישראל. באותם הימים כשכל בתי הכנסיות היו סגורים והיה פחד לצאת לרחוב היו בביתו של ר׳ מיכל גינציג ברחוב דיטלא 63 מתפללים בליל שבת. האוירה ששררה שם היתה של קדושת שבת כבימים כתקונם —

בגמר התפילה נשתהו המתפללים. ר׳ מיכל היה ראש המדברים. הדרת פניו והאצילות שהיתה נסוכה עליו הרגיעו את כולם. רגעים אלה הגבירו את כוחות הנפש לכל ימות השבוע. עד אשר באחד מימות שבוע אלה נלקח ר׳ מיכל גינציג ז״ל ע״י הנאצים ונשלח למזריטש למחנה.

זכיתי לאכול על שולחנו בשבתות במשך שנתיים. השיחות בלילות שבת היו מוקדשות לחינוך ומידות. אחת המידות העיקריות שעליהן חינך את ילדיו בכל מיני דרכים היה: הוה דן כל אדם לכף זכות, ואם הנך רוצה לדון מישהוא לכף חובה תתחיל לגבי עצמך! אם הנך נוקט את הכלל הזה בתור עקרון, הנך מחזק את עצמך, ומעלה את עצמך למדרגה. ע״י זה אינך רוחש איבה לאדם — וכתוצאה מכך הנך בא לאהבת-ישראל — המדה הנעלה ביותר. בהזדמנות זו היה מספר לנו בשם אדמו״ר אחד: רב גדול אחד בא לצדיק הדור, הנה שמעתי אומרים על כבודו שנותן סגולות וסגולות נעלות, לכן אבקש לתת לי סגולה ליראת שמים. השיב לו הצדיק: ליראת שמים אין לי סגולה, אך לאהבת שמים שהיא מידה גדולה יותר, יש סגולה והיא: אהבת-ישראל.

בשעת הסעודה, כשהיו מגישים לשולחן, כנהוג בליל-שבת, בשר ודגים וכל מטעמים, היה קורה שאחת הבנות סרבה לגמור את מנתה — היה ר׳ מיכל אומר — את חוטאת בזה — חישבי כמה מליונים אנשים בעולם הרחב, בהודו ובסין ואפילו בפולין רעבים כעת, והיו מאושרים במנה כזאת, ואת מה? כך היה דרכו בחנוך.

הוא היה מאוד רגיש לדברי צדקה ולעזרה לזולתו. הוא וכל ביתו היה מפזר לצדקה למעלה מיכולתו. מחנותו היו שולחים מנות מזון למשפחות נצרכים. ר׳ ברישל בעל תשובה הידוע היה רגיל לבוא לחנותו בכל יום חמישי — נגש לסל פירות — לקח כמה שלקח מבלי להגיד מלה — והסתלק. ככה נמשך הדבר שנים. כשנודע לר׳ מיכל שאחת המשפחות זקוקה לעזרה כספית נכרת — היה נעשה שלוחא דרחמנא. ללכת לאסוף כסף אצל עשירי העיר.

אחד מלומדי גמרא אצלו היה ידידו העשיר ר׳ יחזקאל נטל, שידו היתה פתוחה תמיד לכל דבר צדקה, והיה קובע עתים לתורה מדי יום לפני צאתו לחנותו. הוא הצליח לעלות ארצה ונפטר בתל-אביב.

דרכו במסחר

לר׳ מיכל היתה חנות לסחורות קולוניאליות ברחוב גרודסקה, סביבה לא יהודית טהורה, וקוניו היו הרבה לא יהודים. דרכו במסחר היה כמו דרכו בתורה ובחיים. מידות טובות מחייבות, היה אומר, לא רק בבית-הכנסת ובבית, אלא דוקא ובעיקר בעסק. היה רגיל לאמר: „ויהי עסקך טהור״ ללא שמץ של זיוף „מאזני צדק והין צדק יהיה לכם״. בדיקת המאזנים והמשקלות היה אצלו כתפילה בכל בוקר, הקפיד למכור סחורה מהמין המשובח. נזדמן למכירה סוג בלתי משובח, חייבים היו מראש להגיד לקונה על טיבו כדי לא להיות גונב דעת הבריות. הקונים הגויים היו רוכשים לו אמון רב. וגם בזה היה מעין קידוש השם לעיני הגויים.

ארץ-ישראל

ר׳ מיכל היה ער לכל דבר המתרחש בארץ-ישראל. כתוצאה מכך עודד את שתי בנותיו וחתניו לעלות לישראל. היתה לו תשוקה להתישב בארץ-ישראל. באחד המכתבים לראש-השנה כתב לנו: „הנני מברך אתכם בזה בכתיבה וחתימה טובה יתן ה׳ ונשב יחד בארץ אבותינו שלוים ושקטים מתוך נחת ושמחה ונראה מכם בנים הולכים בדרך התורה ויראת שמים ויונה מחמדכם יחי׳ לאי״ט ילך הלוך וגדול בגיל ובנפש וימצא חן ושכל טוב בעיני ה׳ ואדם״. בה בשנה הצלחנו לסדר סרטיפיקט עבורו — דבר שהיה כרוך בזמן שלטון המנדט בקשיים מרובים. לצערנו לא זכינו לעליתו.

דף יומי

על דף יומי נאמר: „שמרגלית טובה היתה גנוזה במרומים ונמסרה ע״י הרב מאיר שפירא מלובלין זצ״ל לעם-ישראל״. הדורות הראשונים היו עוסקים בתורה ביום ובלילה, עושים תורתם קבע ומלאכתם ארעי. בדורות אחרונים ממעטים בתורה ומרבים בעסק והרעיון של הדף היומי היה שכל עם ישראל בכל התפוצות ילמדו כל יום דף אחד במסכת אחת בתלמוד בבלי. ר׳ מיכל גינציג ז״ל הגשים בלהט רעיון זה. השעור התקיים בביהכ״נ „בני אומנה״ משנת תרפ״ד. ההשתתפות היתה רבה מאוד. כמה מאות איש למדו את השיעור, ר׳ מיכל היה ידוע בתור מסביר מובהק, והתלמידים נהרו מכל קצווי העיר — אפילו תלמידי חכמים ידועים באו לשמוע את שעורו. אינני זוכר שהחסיר שעור, אפילו כשלא היה בקו הבריאות.

זכורני מקרה אחד אופייני למסירותו הרבה ללמוד תורה. בערב שנקבע לאירוסין של בתו, ביקש מהמחותנים הסכמה לסדור המסיבה בשעה 10 בערב שלא יצטרך לבטל את השעור של הדף-היומי לערב הזה. תלמידיו העריצוהו כדרך הערצה של חסידים לרבם.

אחרית ימיו

כפי שכבר הוזכר לעיל גורש ר׳ מיכל גינציג בחדשים הראשונים לפלישת הנאצים לקראקא לעיר מזריטש. אחרי השתדלויות רבות הורשתה רעיתו מרת רחל בת ר׳ שאול שטרן להצטרף אליו יחד עם שתי בנותיה. אחד הניצולים ממזריטש שהגיע לישראל מסר לי את דרכו בחיים בעירם. גדלותו של האיש אפשר להכיר בשעת חירום, למרות שסכנת חיים היתה מרחפת באויר קבע ר׳ מיכל עתים לתורה בצבור.

הנהיג את למוד הדף היומי ועשרות תלמידים

באו לשמוע את שעורו אם כי זה היה בחזקת אסור. באותם הימים פרצה מגפת טיפוס בגיטו מזריטש. ר׳ מיכל לא ישב בחיבוק ידים — הוא הרגיש את עצמו בן־עיר ועמד בראש ארגון העזרה לחולים. רעיתו בשלה אוכל לחולים — ויחד עם רעיתו הלכו מבית־לבית והוגשה עזרה לחולים. עד שביום בהיר נפל למשכב — נתדבק במחלת טיפוס ולא קם ממחלתו — נשמתו יצאה למרומים ב„אחד״.

ד״ר שמעון פלדבלום ז״ל

מאת

ד״ד אליעזר לוסטבאדר

ד״ר שמעון פלדבלום היה אחד האישים הדגולים במנ־היגות יהדות קראקא בעשרות השנים האחרונות. במקצועו כעורך־דין יצא שמו לתהילה מיד עם ראשית עבודתו ותפש מקום בראש הפרקליטות הקראקאית בכוח השכלתו הכללית העמוקה ובקיאותו המשפטנית, חכמתו ושנינותו, בחוש האחריות ובכשרון המגע עם אנשים מכל סוג, כמו כן בשמירה קפדנית על טוהר האתיקה המקצועית.

בשלהי המאה הי״ט הצטרף פלדבלום לתנועה הציונית, והוא אז סטודנט עול־ימים והרחוב היהודי שרוי באפלה ובאלם. היהדות הדתית הקופאת על שמריה מהך וההת־בוללות האוכלת בכל פה — מאידך. פלדבלום גדל בבית יהודי משכיל ומסורתי כאחת ורגיש היה לסבל עמו בעבר ובהווה, מה פלא אם כן שהרעיון שהטילו הרצל תפש את לבו יחד עם רעיונות הסוציאליזם הציוני של בורוכוב. אולם לאחר השתיכות קצרה לתנועת פועלי־ציון הוא נוטש תוספת סוציאליסטית זו לרעיון הלאומי והופך להיות אחד מראשיה של הציונות הכללית בקראקא. בהשפעת חברו הגדול ממנו, שמואל ווארהאפטיג, הוא מצטרף לאגודת הסטודנטים „פשדשוויט=השחר״ ומתמסר לעבודה בה בכל להט לבו וכשרונו. כעבור זמן הוא נבחר נשיא הא־גודה ומטעמה נכנס להנהלה הציונית של גליציה המערבית ותופש שם מיד מקום מרכזי. מרצו ואף מזגו הטוב וחוש ההומור שלו לא הוכהו אף בימים הקשים ביותר של התנועה הציונית. המטרה הסופית שהציב הרצל לציונות ריחפה תמיד לנגד עיניו והוסיפה לו אמונה וכוח. הוא היה לוחם חסר־פשרות לטהרו של הרעיון הציוני בנוסח ההרצליאני.

על פעילותו בשטחי החיים השונים נאמרו דברים רבים בספר זה המוקדש לקראקא. אני אעמוד בזאת רק על כוחו כנואם מלהיב באסיפות־עם ובועידות ציוניות. הוא היה מרתק את השומעים אם בשפע הדעת שהיה משלבה תמיד בנאומיו אם באמנות הדברנות, אם באהבה לעם שבקעה מעומק נפשו ובאמונה בעתידו. מה פלא שלכל אסיפה שהוא היה בין משתתפיה נהרו המונים. כלל זה נקט בידיו בכל נאום: היה מתון בצורה וחזק בתוכן. ואביא רק שתי דוגמאות מהופעותיו הפומביות.

בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה עבר גל של אנטישמיות את פולין והממשלה בראשותו של סיקורסקי וסגנו ויטוס נכנעו להסתה ההמונית ובימי המלחמה עם הבולשביקים, פקדה על הסגר לחיילים היהו־דים במחנה יאבלונה. עם תום מלחמה זו ארגנה המפלגה העממית הפולנית אסיפה המונית בהשתתפות מנהיג האכ־רים וינצנטי ויטוס, באחד מפרברי העיר. ההסתדרות הציונית שיגרה לאסיפה זו את ד״ר פלדבלום שירשם כנואם בויכוח. הציבור היה מורכב מפועלי רכבת ואכרים, אלה ואלה ידועים בהלכי רוח אנטישמיים. ד״ר פלדבלום לא נרתע, אף כי היה מקום לחשוש, או שלא יתנו לו בכלל את רשות הדבור או שיפסיקוהו ויזרקוהו מהאולם אם רק יעז להשמיע ביקורת כלשהי נגד המנהיג הנערץ, ויטוס. אולם התרחש ההפך מזה. בטון שקט ביותר ובצורה הדורה ממש פתח בדברי שבח לכשרונותיו והישגיו של ויטוס לטובת המדינה והעם הפולני. ולאחר שכבש בד־ברים אלה את לבות השומעים עבר להתקפה יסודית בכוח עובדות ובכוח ניתוח משפטי, על יחסה של ממשלת פולין ליהודים. עצם העובדה שלא הופרע מעידה על מדת הצ־לחתו כנואם. בדברי התשובה ניסה ויטוס להצדיק את מעשי הממשלה והבטיח שויון זכויות מלא ליהודים.

ודוגמא שניה: אסיפת־עם המונית בחצר הגדולה של בית זיסר ברח׳ קראקובסקה בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה. בשנת 1937 ביקר בקראקא גבלס, ההס־תדרות הציונית קראה לאסיפת מחאה זו מבלי לנטול רשות מהמשטרה. בניגוד למורגל אצלו, פתח ד״ר פלדבלום את נאומו מיד בהתקפה חריפה על ממשלת פולין ועל עיריית העיר קראקא על הזמנת צורר ישראל זה לעיר בת 55,000 יהודים. אין צריך לאמר ששפך אש וגפרית על ראשי השלטון ההיטלרי שפתח אז במסע הפרעות בגרמניה עצמה. הנואם לא נרתע משום ביטוי חריף על ראשו של „האורח״ בעיר. היה זה ודאי אחד הנאומים היוקדים והכואבים ביותר שהשמיע בכל ימי חייו, באזני ההמונים הנרעשים.

אכן טריבון עממי גדול היה ומגן העם. לבו הגדול פסק מלפעום במולדת ישראל בשנת 1956 בגיל 74.

נפתלי בירנהק

מאת

ב. ווינרב

נפתלי בירנהק אחד הפעילים במפלגת „פועלי ציון" בקראקא, היה עסקן ציבורי למופת, בצניעותו, במסירותו.

בן למשפחה דתית מסביבות רוזוואדוב. לא סיים את לימודיו ב„ישיבה", הגיע לקראקא ולמד את מקצוע הדפוס. בית הדפוס הראשון בו עבד היה של שאול דויטשר. אך דוקא בדפוס זה לא האריך ימים בגלל... יהדותו ונאמנותו למסורת. לא רצה לעבוד בשבת ובעל הדפוס טען שפועל יהודי חייב לקבל משכורת פחותה מאחר שאין הוא עובד בשבת.

בימים אלה, לפני מלחמת העולם הראשונה, התחילה להתפתח התנועה הציונית ובמקביל לה תנועת ההתאגדות המקצועית של הפועלים היהודים.

תחילה נדמה היה שמן הראוי והרצוי לעשות זאת יחד עם התנועה הסוציאליסטית הפולנית פ.פ.ס. אולם במהרה באו האכזבות. עמדת מפלגת הפועלים הסוציאליסטית הפולנית בשאלה היהודית היתה ברורה: על היהודים להתבולל. הפועלים היהודים שימשו לה לפ.פ.ס. לכל היותר כפלוגות־עזר במאבק המעמדי הכללי של הפועלים הפולנים.

מנהיגה של פ.פ.ס. הנערץ על כל פועלי פולין, איגנאצי דאשינסקי אף הביע דעה זו בנימה ארסית ביותר במאמר מוקדש לנושא זה מעל דפי עתון המפלגה „נאפשוד" („קדימה"), הביטוי: Poco nam te Litwacki maniery (למה לנו כל הגינונים הליטבאקיים האלה)? היה רק אחד הביטויים הנחמדים.

לבירנהק נזדמן גם לקלוט בעורו ממש משהו מאותה רוח אנטישמית של מנהיג פועלים פולני זה. הוא עבד בבית הדפוס הפולני „דרוקארניה ליודובה", בה הודפס עתונה של פ.פ.ס. באחד הימים בא דאשינסקי עצמו לבית הדפוס נתקל בסדר הדפוס היהודי ובציניות גלויה שאל: Jak się masz Jankielu (מה שלומך יעקל)? זהו ביטוי הלקוח במישרין מלשון הלעג של האצולה הפולנית.

בירנהק, כרבים מהיהודים באותה תקופה ובאותה סביבה, התיחסו באהדה לפ.פ.ס. שהיתה תנועה לוחמת. אבל גילויים אלה והיחס השלילי המובהק של תנועה זאת לתנועה הציונית וביחוד לתנועת הציונות הסוציאליסטית הביאו את בירנהק לפעילות בתנועת „פועלי ציון" ובעיקר באגף של קאפלאנסקי.

לפגישה נוספת עם איגנאצי דאשינסקי זכה בירנהק, אך לא עוד במעמד דומה כבבית הדפוס. הפעם הוא היה חבר משלחת של פועלי־ציון שהופיע אצל מנהיג הפועלים הפולני בשנת 1919 בחבר הופעה לבחירות לפרלמנט הפולני. בפועלי־ציון נדונה הבעיה אם להופיע באופן עצמאי או לא. והנה דאשינסקי סרב לדבר בכלל עם המשלחת ורק אמר לה שיעלו את דבריהם בתזכיר בכתב. ומיד לאחר מכן הופיע בנאום חריף באסיפה, בשללו לחלוטין מהיהודים זכויות לאומיות. „הגרמנים התבוללו בקרבנו, ואת היהודים האלה, היושבים בתוכנו 600 שנה לא עיכלנו". כתוצאה מדהיה זאת הופיעה מפלגת פועלי־ציון ברשימה עצמאית ובראשה ההיסטוריון ד"ר שיפר.

גם בשעת חרום של פרעות ביהודים בראשית פולין העצמאית שלאחר מלחמת העולם הראשונה, הכזיבה פ. פ. ס.

משלחת מיוחדת יוצאת שוב לדאשינסקי ומבקשת ממנו עמדה תקיפה וברורה של פ. פ. ס. נגד הפרעות — על כך עונה דאשינסקי עצמו: מפלגת הפועלים הסוציאליסטית הפולנית איננה משטרת־מגן־יהודית (שוץ־פאליציי).

נתפוגגו שרידי אהדתו של בירנהק לתנועת הפועלים הפולנית. הוא מתמסר בלב ונפש ובהתנדבות לעבודה במפלגת פועלי־ציון.

עוד בועידה העולמית הרביעית שהתקיימה בקראקא בשנת 1913 הוא משמש יושב־ראש הוועדה המכינה. ביתו היא כתובת מרכזית לצירים המגיעים מכל קצווי תבל. המגיעים בלילות לעיר, לפני שיופנו לבתי מלון, מתדפקים על דלת ביתו. בין האחרים מגיע לביתו לפנות בוקר גם המנהיג הנערץ והאידיאולוג של התנועה בר בורוכוב.

במלחמת העולם גוייס בירנהק. לאחר המלחמה הוא מטיל עצמו שוב בכל הלהט לעבודת המפלגה.

כאשר החל להופיע בקראקא העתון היהודי־פולני „נובי־דז'יענניק", אי אפשר היה להדפיסו בשום בית־דפוס בעיר, מכיון שהעתון היה באופוזיציה חריפה לממשלת פולין על העלימה עין מהפורעים ביהודים. תחילה הדפיסוהו במור־בסקה אוסטרבה, בטשכיה. הממשלה אסרה על הדואר להעביר את העתון. הוחלט להקים בית־דפוס עצמי בקראקא. לכך היה דרוש רשיון, ורשיון יכול היה לקבל רק בעל מקצוע. בירנהק נטל את הדבר על עצמו והרשיון ניתן על שמו.

כן מצאה בו הציבוריות היהודית כולה והתנועה הציונית בפרט, ואין צריך לאמר מפלגתו, עסקן מסור ונכון לכל אשר יידרש.

עם פלישת הגרמנים בקשתי ממנו להצטרף אלי בדרכי לבובה שבידי הרוסים. הוא סרב. אין הוא יכול להשאיר את משפחתו, ושנית, וכאן מתמיהה התמימות של אדם נבון זה — הרי היטלר זקוק לידיים עובדות ולא יהרוג את כל היהודים!

כאשר החלה להתארגן תנועת ההתנגדות היהודית בקראקא, ממילא מובן שבירנהק היה מראשי העוזרים. העסקן יעקב שטרנברג שהיה עמו בגיטו מסר דברים רבים על תקופה זו ועל עזרתו של בירנהק.

בירנהק נעלם בנסיבות טראגיות. נודע לו שקלגסי ס.ס. לקחו את אשתו. הוא לא היסס אף רגע ומיהר להוציא אותה מידיהם. מאז לא נראה עוד. לפי גירסא אחת שניהם, הוא ואשתו, הוצאו להורג יחד.

בנו המאומץ — בן־אחיו — מוניעק נהרג בפעולת פארטיזאנים ביער. פועל פולני בשם פובאלה מילאגבניק מסביבות קראקא העביר אותו ליער, לפארטיזאנים, והוא עצמו, הפועל הפולני קיפח את חייו על עזרתו לפארטיזאנים.

בנו השני של בירנהק, סאלק, המוסיקאי, שלח יד בנפשו.

בחיים נותרה רק בתו, המתגוררת היום בחיפה ונשואה לעו״ד שולדנפריי.

שרה שנירר — אם בישראל

(בת קראקא, שחוללה מהפכה בחיי היהדות)

מאת

משה פראגר

הגרעין: כיתת התלמידות בחדר התופרת

זה מתחיל, כמו באגדת־פלאים ממש:

חדר קטן, ד׳ על ד׳, בסימטא דלה וצפופה של קהילת קראקא העתיקה. בחדר זה, מתגוררת אשה התופרת שמלות ושמה שרה. עצובת־נפש היא, כי חשוכת־בנים. לבה לב־אם הוא, לב מלא ואין פורקן לו. יראת־השם היא האשה, וחלילה לה להתרעם על גורלה. רכונה היא מעל למכונת־התפירה שלה, ולקצב דפיקותיה של המכונה חולמת היא:

— תק־תיק... אולי, אולי... תק־תיק... אולי אזכה עוד לתפור שמלה נאה שכזו עבור הילדות שלי, שלי... תק־תיק...

ובאחד הימים עלה מלבה רעיון למוחה: אתפור שמלות חמודות וצבעוניות בשביל הילדות העניות של השכנים שלנו. האח, עד מה הן תשמחנה, הילדות המסכנות שבסימטא!

בו ביום נתוספה הודעה מיוחדת בחלונה הקטן של התופרת, הפונה לסימטא: „מקבלת לתפירה שמלות לפעוטות במחיר זול״.

אותו היום פרצה ובאה המולה של חדוה ועליצות לתוך חדרה הקטן והעגום של התופרת. האמהות נכנסות פנימה עם ילדותיהן. הפעוטות גועשות וצוחקות. התופרת מודדת להן את השמלות הנאות, מתוך לטיפות של חיבה ורחמים. היא מתחכמת, התופרת, לצרף יחד כל מיני שאריות של בדים צבעוניים, שמחיר השמלות יצא בחצי־חינם — ופניהן של האמהות העניות שוחקות מתוך רגשי אושר והוקרת־תודה.

— אם ירצה השם לשמלות החופה שלהן, כאשר תגדלנה בעזרת השם! — מאחלת להן התופרת.

— מילא, עוד חזון למועד! — מתחייכות האמהות — ולעת־עתה, שתקרענה את השמלות מתוך בריאות ונחת!

ופעם ביום חורף — רעש גדול בחדרה של התופרת. השכנות כולן מצטופפות יחד, כולן מבקשות שמלות לילדות שלהן:

— לכבוד חנוכה! לכבוד חנוכה! — הן מסבירות.

— נכון מאד, הלוא בנס של חנוכה יש לנו חלק גדול, לנו, נשי ישראל! — מתלהבת התופרת. בזכרונה עולה הדמות הנשגבה של יהודית הגבורה, שהכריעה את אליפורנס הרשע. לא פעם היא חשבה על יהודית זו, מאז הקשיבה לדרשה הנלהבת של הנואם המלומד בבית־הכנסת, באחד מימי החנוכה. הנואם הזה התלהב כל־כך, עד שהוא קרא לעבר עזרת־הנשים שבבית־הכנסת: „נשי ישראל, תקחו לכן לדוגמא את יהודית, ולכו בעקבותיה!״ שרה התופרת מתביישת לעצמה, אבל הלוא מאז הדרשה הזאת מרגישה היא, כי דמותה של יהודית הגבורה מתייצבת תמיד לנגד עיניה.

— שמענה, ילדות שלי! מי מכן יודעת משהו על יהודית הגבורה? — פונה התופרת מתוך עצמת התלהבותה בשאלה נמרצת.

הילדות נבהלות, ואין עונה.

— הילדה שיודעת לענות תקבל ממני סרט צבעוני כזה לתסרוקת הראש! — מוציאה התופרת סרט נהדר ומרימה אותו לעיני הילדות.

הילדות מתבלבלות, ואין משיב.

— וכי מנין להן, שתדענה זאת? — מצטדקת אחת האמהות — הלוא בבית־הספר של הפולנים אין מספרים כלל על החגים של היהודים, והילדות שלנו כולן הולכות לבתי־הספר שלהם. בשביל הבנים שלנו יש תלמוד־תורה, ויש ישיבה, ויש „שטיבלעך״ (בתי־חסידים) לרוב, אבל בשביל הבנות — —

— ולמה שאנחנו בעצמנו — מפסיקה אותה התופרת — אנחנו הנשים, לא נדאג לילדות שלנו, כמו שהם, הגברים, דואגים לילדים?! —

— אתן יודעות מה, ילדות יקרות? — מעבירה התופרת את מבטה לעבר הילדות — אני אכין עבורכן לביבות בליל הראשון של חנוכה, ואתן תבואנה כולכן אלי, ואז

אספר לכן על חנוכה, הכל, הכל, על החשמונאים ועל יהודה המכבי ועל יהודית הגבורה!

באותו ליל ראשון של חנוכה צר היה החדר הקטן מלהכיל את כל הילדות שבאו. האמהות נשארו עומדות בפרוזדור מבחוץ ומשם הקשיבו בנשימה עצורה לסיפוריה הנלהבים של התופרת.

עוד באותו ערב הועברה השמועה על פני קהילת קראקא כולה:

איזו למדנית גדולה היא התופרת שלנו, שרה! היא יודעת כל ההיסטוריה היהודית על פה! וכיצד היא יודעת להסביר הכל אף לילדות הפעוטות!

ובאותו ליל-חנוכה, לאחר שנתפזרו הילדות מחדרה של התופרת, היא ישבה משולהבת כולה להעלות על הנייר את עודף רגשותיה. לתוך המחברת שלה, המוסתרת מעיני איש, היא רשמה ביד רוטטת ובלב נפעם:

„— — עד עתה הייתי תופרת שמלות נאות עבור הילדות היקרות שלנו, והלואי, רבונו-של-עולם, שאזכה להתקין עבורן מלבושים רוחניים, אשר בלי זה כל כך קר להן ועצוב להן, לילדות שלנו"...

ראשית הפריחה: שלט עם השם „בית יעקב"

וזה החל באותו חדר עצמו של התופרת שרה. השלט של התופרת הורד — ובמקומו בא שלט חדש: כיתת לימודים לילדות, יהדות, לשון-קודש, תפילה.

מכונת-התפירה על כל אביזריה נעלמה מתוך החדר. איצטבאות אחדות, פשוטות וזולות, באו במקומם. רק עפרון-הגיר נשאר בשימוש. מקודם רשמה בו התופרת את המידות של השמלות ועתה היא רושמת על פני הלוח השחור, שנתלה על הקיר, אותיות מרובעות של לשון הקודש, אשר מאותן האותיות אכן נתפרים הלבושים הרוחניים של היהודים.

עבודה זו של תפירת הלבוש הרוחני — מה קשה היא ומה קוסמת היא. בכל בוקר שרה התופרת מלמדת את שיעוריה לילדות הקטנות — והיא רואה את פניהן הזוהרים והנלהבים תוך כדי לימוד והקשבה, והיא מבחינה בעיניהן החמות והנוצצות בשעה שהן עוזבות את החדר, אשר מתוכן מזדקרת הכמיהה: „האמנם גם מחר נשמע שיעור כה נעים וכה מרתק?".

לילה לילה היא לומדת לעצמה ומכינה את השיעורים. ארון ספרים גדול יש לה בבית. ובארון הזה גם ספרי רבי שמשון רפאל הירש, גם ספרי מוסר וספרי היסטוריה ישראלית. והנושאים בשביל השיעורים כל כך מרובים הם. כל חג זה נושא ואף כל שבת היא נושא לעצמה. כל תפילה בסידור זה נושא, וכל ברכה וברכה — נושא מרתק הוא עד מאד.

הנה היא מסבירה לתלמידות שלה את דיני הברכות ומשמעותן.

— כל מה שבן-אדם נהנה בעולם הזה, הלוא כל זה מתנת השם-יתברך, בורא העולם ואדון הבריאה ולכן כל מי שאוכל או שותה ונהנה משהו בלי ברכה מבלי לברך את השם יתברך, — הלוא דומה הוא לגנב!

והנה למחרתו של אותו השיעור לילדות הקטנות בדיני הברכות, נכנסת ובאה אחת האמהות ומספרת לה מתוך התפעלות:

— את יודעת, שרה, מה שקרה אצלי בבית? אסתר'קה הקטנה שלי השגיחה באהר'לה שהוא שותה מים בלא ברכה. אכן אהר'לה קטן ממנה, כי היא בת שש והוא כבן ארבע וחצי. אז אסתר'קה צועקת אליו: „גנב, אתה אהר'לה! אתה שתית מים של השם יתברך ושכחת לברך את הברכה שהכל נהיה בדברו" — —

התרגשה מאד אמא של אסתר'קה, ובדומה לה התרגשו כל האמהות שבסימטא, ושרה התופרת, שהיתה למורה — התרגשה יותר מכולן ובכתה מתוך התרגשות באין רואה.

בכל יום מתוספות תלמידות לשרה. האמהות באות לרשום את ילדותיהן, ויש כי גם האבות באים. פעם אחת דפק בדלת ונכנס יהודי מכובד, חסיד בעל הדרת פנים, מנכבדי הקהילה בקראקא. עמד היהודי הנכבד מן הצד והקשיב שעה קלה לשיעורה של שרה, כי היא את השיעור לא הפסיקה. אחר-כך שואל היהודי הנכבד אותה בפשטות גמורה:

— מה ברצונה ליצור כאן?

— ברצוני לא רק ללמד את הילדות להתפלל מתוך הסידור כי זאת הלוא למדו גם קודם לכן, — השיבה שרה בלשון תקיפה וברורה — ברצוני להלהיב את הבנות לאמונה. ברצוני ללמד אותן את ההיסטוריה שלנו, שתהינה גאות ביהדות! ברצוני להסביר להן מה גדול האושר ומה גדולה הזכות להיות בת ישראל נאמנה!

התרשם מכך היהודי הנכבד, ענה ואמר:

— אם כן הדבר, הלוא כדאי להקים בית-ספר מיוחד בשביל הבנות, בית ספר ממש, כמו שצריך! אני היושב-ראש של „אגודת ישראל" בקראקא, ואנו נקים בהקדם את בית-הספר הזה!

עזבה שרה התופרת את חדרה הקטן ועברה להשמיע את השיעורים שלה באולם גדול, אשר היהודי הנכבד עזר לשכור אותו, בתמיכת האגודה הזאת. והאולם הגדול הזה — אף הוא נעשה במהרה צפוף ומוגבל מדי. יש לה כבר שמונים תלמידות לשרה. ומה היא תעשה, כיצד היא תשגיח על כולן? לוקחת היא לעזרה נערה אחת, אשר מקודם היתה העוזרת שלה במלאכת התפירה. נערה בת-טובים היא, נבונה ומסורה. עזבה הנערה הזאת את עבודת התפירה שלה, ועברה לעזור לשרה בסידור בית-הספר. והרי זה כבר בית-ספר ממש. שנים שלושה חדרים מרוהטים. שעות קבועות לשיעורים השונים. לשון-הקודש, תפילות, דינים, תנ"ך, יהדות, היסטוריה. מחברות לרשימת השיעורים, ולימוד הקריאה בעל-פה, ובחינות כנהוג.

ועכשיו יש לו לבית-הספר שלט עם שם משלו: בית ספר לבנות „בית יעקב".

מי נתן לבית-הספר שלה את השם הזה: „בית יעקב"? אחד מבין אנשי ועד-המייסדים הציעו. אכן, השם הולם. היא, שרה, יודעת היטב את מאמר החז"ל „כה תאמר לבית-יעקב — אלו הנשים". ומי כמותה יודעת, כי מאז מתן תורה ועד היום הזה יש חשיבות רבה לאמירה זו אל הנשים. אלא שלא פעם מתעורר בה אצל שרה התופרת איזה רגש של סיפוק וגאון, כי הקריאה המחודשת הזאת לבית יעקב קמה הפעם מתוך הנשים עצמן.

היא עצמה אשר עוד לפני שנה-שנתיים היתה תופרת אלמונית באחת מסימטאותיה של קראקא — ועתה הרי היא המחוללת של תנועה חדשה ושמה הולך לפניה: שרה שנירר — המייסדת של בית הספר לבנות, „בית-יעקב".

בית-הספר שלה בקראקא מונה כבר מאתיים ושמונים תלמידות. היא משוחררת מכל הדאגות הארגוניות והכספיות, כי אנשי „אגודת ישראל" נושאים בעול זה מתוך רצון ולהט. אלא שרובצת עליה דאגה גדולה וחמורה אחת: מי יעזור לה בשיעוריה ובלימודיה בכתות המתרבות? ובכן אין מי שיעזור לה, כי ראשונה ויחידה היא. והנה מחליטה היא משהו. בוחרת היא בשתי התלמידות שלה החרוצות ביותר ומדריכה אותן להיות למורות. היא מעמידה אותן לפני הקתדרא — והן מלמדות. היא מעודדת אותן למבחן האחריות — והן עומדות במבחן. והן שתי המורות הראשונות לתנועת „בית יעקב" — ושתיהן בגיל שלוש עשרה.

אכן, בקראקא צלצלה השעה הגדולה לבת ישראל הנאמנה, כלום זוהי שעה גדולה אך ורק לקראקא?

שרה שנירר מפקידה את בית-הספר שלה בידי שתי המורות בנות השלוש עשרה, והיא יוצאת.

שתילים רכים: תלמידות שהיו בין יום למורות

על פני עיירות פולין משרכת את רגליה אשה פשוטה ותמימה, אשר בפיה בשורה מפתיעה ומרעישה:

— הבה ונתקן את הבית היהודי הנקרע לגזרים, הבה ונתפור את הקרעים!

בעצם הופעתה של האשה היה משום חידוש רב. לבושה דל וצנוע למדי. דמותה כשל אחת הנשים השקטות והיושבות אוהל. אלא שהיא נישאת מתוך סערת-הנפש, דבריה חוצבים להבות-אש וכולה אומרת דריכות והתמסרות ללא סיג. היא התייצבה באסיפות-נשים ובתי-הכנסת נפתחו לפניה בכל מקום ומקום. ובאיזו המית-נפש כללית נחפזו הנשים לקראתה בכל מקום ומקום.

— אמהות בישראל, אל נבכה עוד במסתרים, אל נשב עוד בחבוק-ידים לנוכח החורבן המתחולל בתוך בתינו. הבית היהודי המפואר נפוץ לרסיסים. הבנות יוצאות לרעות בשדות זרים, הן יוצאות ואינן חוזרות. והלוא האשמה בנו, באמהות ובאבות, בהורי ישראל. אנו מוסרות בידינו את מיטב בנותינו לעבודה זרה. חינוך יהודי לא ניתן להן כמעט ולא כלום. ואחר כך הן נדרשות להיות בנות ישראל כשרות ונאמנות? הקץ להונאה העצמית. אין תרופה אחרת לאסון הזה מאשר לתת חינוך יהודי מלא ושלם לבנות ישראל. נקים בתי-ספר מיוחדים לילדות, כדוגמת „בית יעקב" שבקראקא, ומכאן תבוא הישועה בקרוב!

התדפקה האשה על דלתותיהם של גדולי הדור, מנהיגי ישראל, ולהתרגשותה כי רבה נפתחו לפניה הדלתות כולן, מכיוון שהבשורה המרעישה של התעוררות התנועה לחינוך הבנות ברוח התורה והמסורה, מצאה הד וקשב רב אצל גדולי ומאורי האומה, אשר חשו בכך מפעל להצלת היהדות.

מיד בראשית המעשה הלכה שרה התופרת לשאול בעצת הרבי מבלז. בפתקא, אשר אחיה מסר בשמה לידי הרבי, נרשם בקיצור נמרץ: „היא רוצה להדריך ולחנך את בנות ישראל בדרך התורה והיהדות" — ותשובת הרבי מבלז, אשר היא עצמה זכתה לשמוע באזניה, היתה משכנעת וקולעת: „ברכה והצלחה!"

לאחר מכן היא זכתה לקבל את הסכמתו של הרבי מגור. נסעה לגור, כי ידעה מה רבה דאגתו של הרבי לדור הצעיר ולתקנתו של החינוך החרדי המאורגן. אחותו של הרבי סיפרה על הנסיון בקראקא, והסכמת הרבי היתה מוחלטת.

וכך נצטרפו הניצוצות הבודדים ללהבה גדולה. בוורשה בירת פולין מתכנסת הועידה הארצית הראשונה למען תנועת „בית יעקב". גדולי הרבנים, ראשי אגודת ישראל, עסקני החינוך החרדי, אורחים נעלים מחוץ לפולין — כולם משבחים ומהללים את היצור החדש הזה: בית יעקב, כולם מעלים בחדווה ותקווה גדולה את המפעל החדש הזה: בית יעקב.

והיא, האשה הצנועה, יש שהיא מורידה את עיניה מבושה וכלימה, על מה ולמה משבחים גדולי ישראל את מעשיה? כלום היא יכלה להתנהג אחרת? כלום היא יכולה להישאר ליד מכונת-התפירה, בשעה שהילדות היו כל כך צמאות לשיעורים והשיחות שלה? היא איננה מתרגשת מכל דברי ההוקרה והמחמאות. העיקר הם המספרים, המוצגים בדין וחשבון היבש והמעשי של אותה ועידה:

— — בשנת תרע"ז נוסד בית-הספר הראשון בקראקא; בשנת תרפ"א נוסדו 4 בתי-ספר בערי-השדה; בשנות תרפ"ב ותרפ"ג נתווספו 22 בתי-ספר, בשנת תרפ"ד — עוד 28 בתי-ספר, וביחד, 54 בתי-ספר עם אלפי תלמידות — — ברור, כי היא האשה היוזמת יודעת על המספרים הללו. הלוא היא עצמה הרימה ממש על שכמה כל בית-ספר חדש שנוסד בכל עיירה ועיירה. היא אשר טיפחה בידיה כל שתיל ושתיל. היא אשר שלחה את

התלמידות הצעירות שלה וציוותה עליהן להיות מורות. היא אשר עודדה ללא הרף את המורות הצעירות והבלתי מנוסות שלא תיכשלנה ולא תתרפינה, אלא שבכל זאת נעים לה להקשיב לאותו דין־וחשבון כולל ומסכם היוצא מפיו של הנואם על הבמה — —

ברם, ברגע זה יוצאת מן הבמה הכרזה נלהבת:

— הוועידה מציעה להרחיב את בית־הספר הראשון בקראקא, ולכונן אותו בתור „סמינר ארעי למורות".

עוצמת היא את עיניה מעצמת הברק הזה. הלוא זוהי החרדה וזהו הפתרון. מי כמוה מכיר את סבלן של הילדות שהיא המעמיסה עליהן את העומס הגדול מבלי שתהיינה מאומנות לכך? אמנם, מן המיטב הן, חמודות הן, כשרוניות הן. אבל, ילדות. ובכל זאת היא מתאכזרת כלפיהן, באשר מכל מקום ומקום מושטות הידים בתחנונים: הבו לנו מורה!

מי היה הראשון, שהצית את הרעיון הזה להקמת הסמינר? רבי מאיר שפירא, המייסד של „ישיבת חכמי לובלין". פעם אחת נכנס רבי מאיר לבקר בבית־הספר „בית יעקב" שבקראקא, והוא, המחנך הדגול הזה, הבחין מיד עד כמה הגרעין הזה בריא וחזק והוא שקבע באותו מעמד הלכה למעשה: — אשלח הנה כמה צעירות מהעיירה שלי, גלינא, הן חונכו בהשפעתי והן תשתלמנה למורות.

העץ בלבלובו: בנין הסמינר שהוקם בקראקא

ושוב מתנגנים מיתריה של אגדת־הפלאים:

הימים הראשונים של הקורס הראשון לילדות ישראל בחדרה של שרה התופרת. יהודי מהודר, אחד מעשיריה של קהילת קראקא, פורץ להדר הקטן, וכשהוא כולו נלהב ונלבב מוציא הוא מכיסו מטבעת־כסף הקרויה „גולדן־הולנדי", ומכריז את נדרו באזני האשה ותלמידיה: „מטבע זו מוקדשת היא לקרן הבנין של בית־הספר! בעזרת השם, עוד נשוב לעסוק בהקמת בנין מפואר כזה!" — —

הצטחקה שרה התופרת בלבה — יהודי בעל־דמיון שכזה: „קרן לבנין" „בנין מפואר כזה", מתי ואיך? ואף־על־פי־כן שמרה בחרדת לב על מטבע־כסף זו, כמי ששומר במסתר נפשו על חלום־פז שלא יפוג.

והנה לאחר כמה שנים מופיע היהודי המהודר הזה ורבי אשר שמו, עובר הוא מחדר לחדר, מכתה אחת לשניה, וכולו התפעלות והתפעמות: — „נדר נדרתי ובאה השעה לקיים את נדרי! נדדתי בדרכי תבל ושבתי לקראקא ועל הגולדן של כסף שהקדשתי לבנין — יקום בנין הסמינר בעזרת השם ויהיה לשם ולתפארה"!

התרגשה שרה הצנועה ולבה עולה על גדותיו — יהודי בעל־העזה שכזו: „הבנין קום יקום, בנין לסמינר יבנה לשם ולתפארת", כיצד ואיפה? ובכל זאת היא מוציאה מבין מצפונותיה את טבעת־הכסף, כמי שמפקיד את יקרת אוצרו ביד נאמנה מתוך בטחון ואמונת־אומן.

והבנין של הסמינר, שברחוב אוגוסטינסקה 30, צומח כמתוך אגדת־פלאים עצמה. הנה זה עתה הוכנסה המטבע שהוקדשה ביציקת היסוד; הנה זה הוקמה הקומה הראשונה על שמונת החדרים המרווחים ושופעי־האור, הנה זה פורץ הבנין ומתנשא מעלה מעלה: קומתיים, הקומה השלישית, הרביעית, והנה הנה הבנין המוגמר בן חמש הקומות! — —

לבה של שרה שנירר מתמוגג בקרבה, ממש יפחד וירחב. כלום היא תצליח להכיל בתוך נפשה את עצמת האושר הלזה? רגע אחד היא חשה את עצמה על מרומי הכנפיים, הבנין כולו שלה, והיא נושאת אותו בכנפיה והיא חובקת אותו בזרועותיה... ורגע אחד נדמה לה, שהבנין מתעצם ומתרחק ממנה, הבנין העצום הזה, מבצר ממש. גוש מוצק כזה, שאיננה מעיזה להקיף אותו...

כיצד היא תתייצב אל מול מצודת־פאר זו? עוצמת היא את עיניה מתוך רטט — ובין רגע מרגישה היא שהבנין הגדול והמוצק מרכין את ראשו בפניה, בדומה לגוף חזק ועצום הנמשך לנשמה — המחיה אותו. אמנם אדיר הוא הבנין ואף נהדר הוא, אבל מי ומה ממלא אותו מבפנים? הלוא זוהי היא עצמה, בלהט נשמתה הנמרצת, בחום ההתמסרות ללא גבול, בעוז האמונה והבטחון, המלהיבים והמדביקים את כל אשר מסביב.

התנועה של בית יעקב צועדת במסע־הכבוש שלה. שלושים בתי־ספר קיימים בעיירות פולין. רשת ענפה היא, רשת המתפרחת. ובכל שלושים בתי־הספר הלוא התלמידות שלה הן הן המחנכות. ומה החומר החינוכי בכל בתי הספר הללו? עד מה תתבייש האשה הצנועה לנוכח עצמה. החומר כולו שלה היא — השיחות שלה, השיעורים שלה. המכתבים שלה. כל מלה היוצאת מפיה נרשמת ומועתקת בנאמנות כזו על־ידי תלמידותיה המסורות. אם כן, הלוא ההצלחות החינוכיות שלהן הן הן הצלחותיה היא...

התנועה מתבססת ויוצאת למרחב. המורות הצעירות שנרתמו בעול ההוראה נקראות לקורסים של השתלמות בחדשי הקיץ. ראבקה, יורדאנוב — הן התחנות בדרך ההשתלמות, הרוחנית־פדגוגית. הנה התנדבו ובאו לקראקא המומחים הראשונים במעלה בשדה הפדגוגיה מקרב היהדות החרדית באשכנז. מומחים ותיקים ומנוסים הם, — בראשם הד"ר שמואל דייטשלנדר, המנהל של „קרן התורה" העולמית, ואתו יחד כמה נשים דתיות מלומדות, כל אחת עם הדיפלום שלה בארנק. ובכן, מי עוד יזקק לשיעורים שלי, הרשומים בחוברות הצנומות? — כך חשבה לעצמה האשה הצנועה. אלא שהם כולם, הפדגוג הראשי, והמחנכות המנוסות עם הדיפלומים, הם עצמם כל כך צמאים לדבריה, הם כל כך מתרשמים ומתרגשים מהשיחות שלה ומהשיעורים שלה, והם מתחננים אצלה ללא הרף: — בבקשה להמשיך, להמשיך, הלאה, הלאה, עוד ועוד!

והנה הגיעה התנועה אל תחנת המטרה — בנין הסמינר בן חמש הקומות בנוי על תלו. חגיגה נלהבת לחנוכת־הבית,

בהשתתפות של גדולי התורה, רבנים ואדמו"רים, שליחים ונציגים, מפולין ומחוצה לה. ושעת־הסיפוק האמיתית הלוא היא כאשר תלמידות הסמינר, עשרים ומאה במספרן, מתאספות לשיעור הראשון בתוך הבנין שנתחדש — כולן נבחרות הן, כולן עמדו בבחינות קפדניות, וחבר המורים והמורות אף הוא מובחר שבמובחר, משופרא דשופרא של כוחות החינוך אצל היהדות החרדית. ובכל זאת נת־בקשה היא, האשה הצנועה, התופרת לשעבר, להשמיע את השיעור הראשון. ואין פלא שהיא התכוננה לשיעור זה בדחילו ורחימו, עד כדי כך שגופה החלש כשל כמעט מעוצם ההתרגשות.

וכך היא רשמה ביומן שלה:

„— — את תפילת יום־כיפור קטן אמרתי בכוונה עצו־מה. אכן זהו יום כיפור בזעיר אנפין, לחשבון הנפש של החודש... לאחר מכן הרגשתי שוב חום בכל גופי. צריכה הייתי לאויר צח. אולם כל זה לא הפריע לי מלהכין את עצמי לשיעור הראשון. בהיותי במשרד הסמינר הבחינו בי שאינני כתמול שלשום. ברם, התאזרתי בש־ארית כוחותי והלכתי אתן אל השיעור הראשון בסמינר. התפללתי אתן יחד..."

כזו היתה שעת ההתרגשות הגדולה: להתפלל יחד עם התלמידות, לתת את השיעור הראשון בסמינר הבנוי לתפארה.

הגזע וענפיו: הלב האמהי ואלפי הבנות

הלב האמהי, מה מאד עמקו תכונותיו — לא מצא פורקנו באמהות בשר־ודם ויתרחב ויהי ללבה של אם הבנות, המורה הראשית בסמינר.

אשה מלומדת זו, בת קראקא האצילה, ודאי שידעה היא להתאים לעצמה את מאמר חכמינו ז"ל, כי „כל המלמד את בן חברו תורה, כאילו ילדו". והיא, מכיוון שהרביצה תורה לבנות ישראל כאילו אימצה אותן לעצמה וקראה להן: בנותי, הבנות שלי.

בנוסח כגון זה של קירבת־אם, מתוך אהבת־אם ונא־מנות־אם היא עוררה מעל לכל את הבנות שלה ללמוד תורה:

„בנותי היקרות, למדנה! למדנה את התורה הקדושה, התעמקנה בדברי נביאינו וחשובנה הרבה על הוראות חכמינו ז"ל. למדנה דינים, השתדלנה לדעת את באורי התפילות שאנו מתפללים, ושנינה לעצמכן את קורותיו המופלאות של עמנו".

ודאי, כי קריאה מעין זו הדהדה כקריאה מהפכנית בהחלט בתוככי קהילת קראקא, ובתוך קהילות פולין כולן. לא ארכו הימים, ופה ושם נשמעו גם תגובות של מחאה והתנגדות. כל אלה אותות אי־הרצון נאחזו, כמובן, באותו מאמר זכור וידוע, כי „כל המלמד את בתו תורה, כאילו מלמדה תפלות". אלא שבנידון זה זכתה תנועת „בית־יעקב" ומחוללה למצוא מגן ועזר, הערכה והסכמה מפיו של זקן גאוני הדור, בעל „חפץ חיים", אשר בצחצוח לשונו ובפקחות שנונה עמד והכריז: „בני דורנו, המלמדים כל כך הרבה תפלות עם הבנות, מכל שכן שראוי ללמד אותן תורה".

לכן העיזה אם הבנות לצאת בגלוי אף נגד לימוד התפלות שנתרבה אצל בנות ישראל:

„זכורנה, בנותי! בדורות הקודמים צעדו אמהותינו למוקד למען אמונתנו הקדושה. כלום הן שאבו את כוחן זה מתוך הספרות הזרה ותרבות הנכר? מה קבלנו אנו מן הספרים הזרים? מה הועילו לנו המון הספרים הזרים שבלענו לתוכנו. כלום השפיעו לשיפור המידות שלנו, להטבת המעשים? אל־נא, בנותי! כל תועלת לא תצמח לנו מהבלי הנכר, עלינו לחזור למקור, ללימודי היהדות. צאינה וראינה, בנותי, כי לימודים אלה ימלאו אתכן שמחה גדולה וסיפוק רב!"

קריאה נרגשת זו של הלב האמהי לא עברה ללא הד. ושתי הפלאות נתקיימו ביחד וכאחד: הבנות נרתמו בחשק עז ללימודי היהדות והלימודים הרוו אותן ברגשי נועם ועונג. ועל כך העידה היא, אם הבנות עצמה:

„שתים ועשרים מורות גמרו את הסמינר... מה רבה היתה השמחה לראות את ההצלחה הכבירה שנחלו התל־מידות. התשובות הקולעות היו פרי הילולים של השקידה ללא ליאות תוך השנתיים בסמינר. שפתי לחשו תפילה חרישית: א־לי, שבשמים, עזור־נא לבנותיך הנאמנות בעבודתן הקדושה... והן, בנותי הרחימאות, כאילו חשות היו מה שמתרחש בלבי, והן נאחזו אשה ברעותה ומתוך התלהבות רבה יצרו עיגול גדול, כשמפיותיהן מתפרצת שירה סבירה: „וטהר לבנו לעבדך באמת". ואף שפתי לחשו אתן: וטהר לבנו לעבדך באמת".

וכי מה יש עוד להוסיף לתיאור כזה? אולי כדאי רק לציין בשוליו: אם הבנות שמחה, הללו־יה...

ובכל זאת, מי יצלול לתוך מעמקי הלב ויפענח את גנזי נסתריו? כי הנה התרחשה ובאה שעה של תוגה ודווקא בשעה זו נתאשר ונתאמת הפסוק „ופחד ורחב לבבך". כי הרי השעה של צער ותוגה היתה זו, ומתוך עומק היסורין נתעלה ונתעדן הלב המזוכך, כפי שזה נחרת בלבה של שרה שנירר החולה:

„ליל שבת עבר עלי תוך יסורים קשים. וזו הפעם הראשונה מזה עשרים ושלוש שנים, אשר החלטתי שלא ללכת להתפלל בציבור ושלא להשתתף בסעודת השבת של הבנות... רעיון זה כשלעצמו גרם לי הרגשה נוראה... עוד במוצאי שבת יצאתי לבית־החולים... התאזרתי בבטחון גדול באלוקים, כי יעזור לי, הלוא בנותי היקרות תאמרנה תהלים לשלומי... הנה כבר מוטלת אני על גבי שולחן הניתוחים... בטחוני הולך ומתחזק מרגע לרגע, כי אבי שבשמים ישלח לי את עזרתו ועוד אזכה לעבדו בשמחה רבה יחד עם בנותי...".

אין פיצוי וריצוי ללב אמהי גדול יותר, מאשר כושר

הזדהות שכזאת של האם הרוחנית והבנות שלה, כאילו היתה הורתם. ואילו לשיא ביטויה באה הזדהות נפשית רוחנית זו בצוואתה של שרה שנירר, אשר בה נמצא כתוב:

„מובטחני, כי כשם שאני מזילה דמעות בשעת כתיבתי זו אליכן — כן גם אתן תרדנה דמעות כשאתן תקראנה את דברים אלה... יהי רצון מלפני אבינו כי דמעותיכן ודמעותי תגענה עד כסא הכבוד לבקש על גאולת ישראל השלימה — —".

באמונה, כלום אפשר להתעלות ולהתעדן יותר, מאשר נתעלתה ונתעדנה בצוואתה זו שרה התופרת, בת קראקא? —.

היער המתרונן: בת ישראל הנאמנה על הבמה

ושוב — אל מעינות האושר של האמהות, אשר אושר זה הוא כשרשרת של חוליות, והחוליות בשרשרת הן: הבת — האשה — האם; ילדה שהיתה לבת ישראל כשרה, בת ישראל שהיתה לאשת־חיל מובהקת, ואשה שקיבלה עליה את עול האמהות הישראלית מתוך הכרה וגאון.

תוך שנות דור אחד זכתה שרה התופרת מקראקא לר־אות במו עיניה את המהפכה הרוחנית המשולשת הזאת שהיא חוללה אותה:

„כבר זכיתי בעזרת השם לראות בבית־ספרי את ילדו־תיהן הפעוטות של ראשוני האמהות מבין הבנות שלי. למראה התנהגותן של ילדות אלו יש לקבוע בסיפוק רב, כי תנועת „הבנות" שלי כבר עשתה גדולות ונצורות — — —".

שעה שהתופרת הצנועה החלה להתקין את המלבושים הרוחניים בשביל ילדות ישראל הפעוטות, אף לא העיזה לחלום על כבוש־הלבבות של הנערות המבוגרות. וכאשר היא נפגשה פנים אל פנים בטיפוס החדש של בנות ישראל הגאות ביהדותן — היא העידה על עצמה:

„הייתי כאיש אשר אחרי תוחלת ממושכת הגיע למטרתו ומחמת גודל התרגשותו איננו עוצר כוח לעבור את מפתן מטרתו הנכספת — — לא האמנתי לעצמי גם כאשר ראיתי את הועידה הגדולה של „הבנות" בלודז'".

היא לא האמינה למראה עיניה, מכיוון שבזכרונה נחרתה פגישה אחת בקראקא שמלפני עשר — חמש־עשרה שנה, כפי שזו נרשמה ביומן שלה:

„ביום השבת הופעתי בפני כארבעים בנות צעירות בהרצאה שהיתה מוקדשת לפרקי־אבות... הרחבתי את הדיבור על המאמר „ועשו סיג לתורה", והסברתי את הגדרים והסיגים אשר בהם הקיפו חכמינו את החיים, שלא תרבינה הפרצות בהם... השגחתי בחלק ניכר מהנוכחות, שהביטו אלי במבטים משתוממים... על שפתותיהן עלתה בת־צחוק אירונית, בקרירות ואף בזלזול נתקבלה הרצאתי אצל בנות הנעורים...".

והנה עברו שנים מספר, כשנות מחזור אחד ושניים של גומרי בית־הספר בית־יעקב, ומיד התבלטו בצורה משכנעת וחותכת כזו התוצאות של המהפכה הרוחנית:

„הבת הישראלית מתגאה היום בגלוי בהכרתה וברג־שותיה הדתיים. יודעת היא, כי משתייכת לאיגוד, אשר הקו שלו נמשך מזה אלפים בשנים... התדענה, בנות חביבות, מה טיבם של הנעורים? נעורים פירושם: שמחה, חדות־חיים, אופטימיות ואמונה חזקה באידיאלים נצחיים. תורתנו היא המקור של השמחה האמתית... הנעורים הם: התלהבות והתרגשות, תסיסה ושאיפה. קרירות ואדישות מנוגדות הן לנעורים! הבנות שלי, נקל להתלהב, אבל קשה להחזיק בהתלהבות. התאמצנה שתהיה בלבכן אש תמיד...".

הביטוי החיצוני והדראמטי למהפכת־המושגים בחיי האשה הדתית היה עצם הופעתה מול במת הציבוריות היהודית ככח מאורגן ומלוכד וכיסוד לוחם בזירת המאבק הרוחני היהודי. מסתבר, כי שרה שנירר הצנועה תפסה בעצמה עד היכן צעד זה מהפכני הוא ובלתי־מקובל:

„יודעת אני היטב, כי רבים מבין היהודים החרדים יביטו על זה בעין צרה. הן אצל כולנו מקודש אותה מסורת נעלה של שרה אמנו, אשר „הנה באוהל", וכולנו חונכנו על אותה השקפה מרוממה של כל כבודה בת מלך פנימה".

וההסבר שלה פשוט היה בתכלית: כי מצב של מלחמה הוא, שעת חרום של סכנת־נפשות, ולמרבית הצער רבות מבנות ישראל נמשכו לתוך המערכה, אלא שהן נלחמות מעבר השני של המיתרס, הן כורעות לאלילים המודרניים ומשתעבדות אליהם ובנקודה זו יצאה התופרת מקראקא להתקיף מתוך רצון נחושה את מבצר המודרניות, את אליל האופנה:

„נשי דורנו השתעבדו כליל לאופנה, וחובה עלינו לפדות אותן משיעבודן זה... הרצון להתפאר, להתהדר ולהתבלט גורם לה לאשה לוותר אף על עקרונות הצ־ניעות... אנו נאבקות נגד התלבושת הבלתי־צנועה בשם ולמען תרבות הצניעות שלנו. הצניעות היהודית היתה מקור לכבוד ולתפארה לבת ישראל...".

ודאי, כי היה לה הדבר סיפוק רב כאשר בכינוס הנשים הדתיות שבפולין הועלתה דרישה כזו להוריד מכס־המלוכה את אליל האופנה מצדן של הנשים עצמן, והן אשר הצהירו והסבירו:

„הריקנות של האשה המודרנית היא לא תוצאה מן הרדי־פה אחרי האופנה, כי נהפוך הוא, שבגלל הריקנות והשעמום בחייה רודפת האשה המודרנית אחרי האופנה והמו־תרות" — — —.

זו ואף זו: כאשר התופרת מקראקא ניסתה לעורר את רגשי ההכרה העצמית של האשה והאם היהודיה, היא הפליגה שוב למקורות ההיסטוריה היהודית — בדיוק כפי שהחלה לעשות זאת ביחס לילדות פעוטות בחדר־התפירה שלה.

„עלינו לקחת דוגמא מההיסטוריה שלנו. למי יש להודות על מסירת־נפשו של יצחק אבינו, אם לא לאמנו

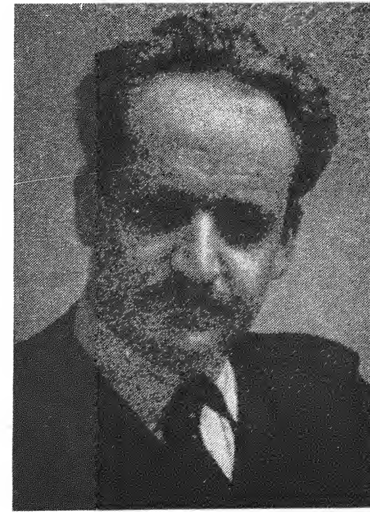
סיני אלכסנדרוביץ ז״ל

ד״ר ליאון מיכאל גלדוורט ז״ל

ר׳ נפתלי בירנהק ז״ל

דוב אלכסנדרוביץ ז״ל

שרה שנירר
מיסדת רשת החינוך „בית יעקב״

הרב ר׳ יוסף נחמיה קארניצר
הרב האחרון של קהילת קראקא

שנה רביעית ו — HATOR. — IV Jahrgang. Nr. 6

התור

ציר נאמן להודיע ולהשמיע חליפות בתבל וקורות עלם לתפארת אוסטריה ולתועלת השפה העבריה

מאת

אברהם גינצלער

KRAKAU den 10ten Juni 1881

Fischer & Deutscher Buchdruckerei, KRAKAU

רשימת המאמרים

עוד יש לעין תקוה

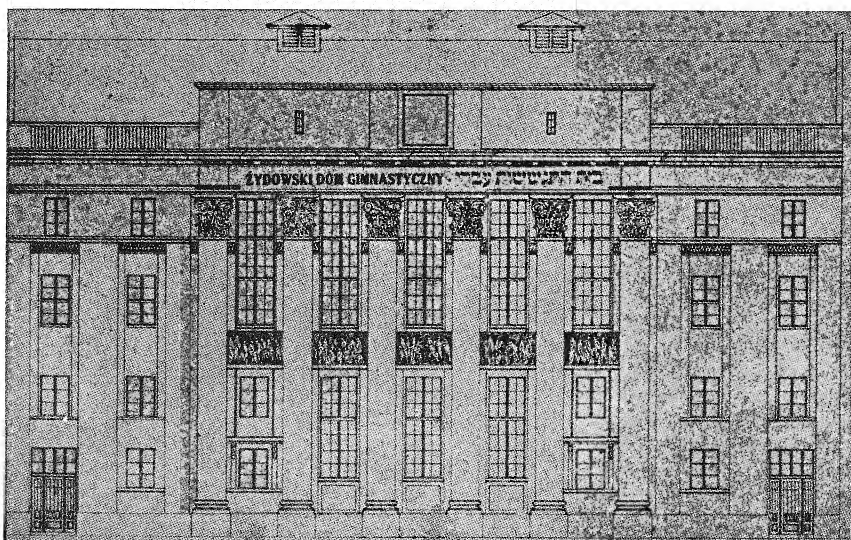
השבועון העברי „התור" משנת תרמ"א

ועד האגודה האקדמאית ציונית „השחר" (פשדשוויט)

מערכת העתון היומי הציוני „נובי דז'נניק"

בית הספורט העברי

שרה? שחינכה אותו? ויעקב אבינו, הודות למי גדל והתחנך ליראת־שמים, אם לא בזכותה של רבקה אמנו? הן ידוע לכולנו, כי האם ערבה יותר לחינוך בניה, מאשר האב. האב, הטורח בשביל הצרכים החומריים אין באפשרותו לדאוג לחינוך ילדיו — ועל כן נופלת ההתחייבות הזאת ביתר יחוד על האם, עקרת הבית".

אמנם, דברים על תפקידה ההיסטורי של העם העבריה נתלוו לא פעם בנימה מרדנית נשית מצדה של שרה שנירר כנגד חטאם של הדורות האחרונים בהזנחת חינוך הבנות, ובהנמכת תפקידה של האם בחינוך. ויש שהיא דיברה בגנות האבות ובשבח האמהות:

— „מה בצע בהורים דתיים, הלומדים ומתפללים, בעת שילדיהם הולכים ונשמטים מידיהם אחד אחד, אתם, ההורים הדתיים, ידכם במעל הזה... אתם, האבות הדתיים העמלים לצרכי הגוף, עליכם לדאוג להמציא מעט מזון רוחני לבנותיכם... ישנן דוגמאות חיות ממקומות שונים, אשר הנהלת בית־הספר היא בידי נשים דתיות, והודות למרצן הרב הן פתחו פעולה כבירה...".

ובכן, היא הרימה על נס את כבודה של האם בתוך קריאה נמלצת: „אל תחשי, אם עבריה!"

כזה היה מפעלה של שרה שנירר, בת קראקא, אשר המשורר העממי נתן ביטוי לכך בהתאם לרחשי לב העם ובנוסח הפזמון העממי התמים:

„אשה — אם לאלפי רבבה,
אם — לתוכחה ולאהבה,
הופיעה היא לעת חורבן ושאיה
והשכילה דור נאמנים לבנות,
שעה שנדמה הכל שוקע בתהום נשיה
שרה שנירר זכתה והיתה אם לבנות!

שרשים ופירות: הלפיד שנדלק בקראקא הצית אש במרחקים

אשה צנועה זו, בת קראקא, מי נתן לה את העוז ואת העזה לרשום בתוך יומנה את המשפט הזה:

— — יבוא יום ובתולדות עמנו ידונו בהרחבה על תנועתנו, תנועת ה„בנות" שלי — — —

קהילת קראקא זו, עיר ואם בישראל, עטירת־היחס כאחת מקהילות הקודש העתיקות והותיקות על אדמת פולין, עטופת־ההוד על בתי־מדרשיה ובתי־כנסיותיה הבנויים לגאון ולתפארה, קהילת קראקא זו נעלמה ואיננה: היא כרעה נפלה מתחת למפולת השואה והחורבן, בניה — בוניה הוגלו והובלו לטבח ולביזה במחנות המוות הסמוכים לה, אושוויץ ובלזץ' ותפארתה ירושת־הדורות נגנזה לעולמים; אפס בנין אחד מתוכה, בנינה של שרה שנירר, הבנין של תנועת בית יעקב, הוא שניצול מצפרני הכליה, הוא שהתנשא מתוך תלי המשואות הוא שזכותו עמדה לו להיטלטל כאילו מתוך קראקא השוקעת ולתקוע יתדות באדמת ארץ הקודש הקמה לתחיה ועל פני משכנות ישראל של שארית הפליטה.

אמנם היה זה חלומה של האשה הנאמנה לתורה ולאמונה והדבקה במסורת ההיסטוריה — לעלות לארץ ישראל. באחד ממכתביה האחרונים, בשעה שחולשתה תקפה אותה, רשמה מתוך חרדה וכיסופים:

— — „ביחס לנסיעתי לארץ ישראל, הרי לצערי אינני יודעת מה להחליט — הסמינר עדיין זקוק לי מאד" — — —.

אכן היא השתדלה והתאמצה לשתול בלבות תלמידותיה רגש אהבה לארץ ישראל וכן שמה דגש חזק לטיפוחה של לשון הקודש, כפי שהיא עצמה העידה על כך באחד הכרוזים שלה:

„תלמידותינו מקבלות חינוך דתי ספוג אהבה לארץ הקודש, עליהן לדעת, כי לעיניהן ניצבים שני עמודי־התווך: אמונת ישראל, וארץ ישראל, ועליהן להתמסר להם בכל נפשן... בבתי־הספר של בית־יעקב מקבלות התלמידות את הבסיס החינוכי להיות גאות בשם ישראל ובשפת ישראל, — לשון הקודש".

משמע, כי כמיהתה ושאיפתה של שרה שנירר עמדו לה לתנועת בית יעקב, אשר הצליחה להכות שרשים עמוקים ומבורכים באדמת ארץ הקודש. לעת שוד ושואה נתקיימה ביחס לבנין הסמינר בקראקא אותה נחמה עתיקה של „גוילין נשרפים ואותיות פורחות". תחת הסמינר בקראקא שנסגר ונהרס בגזירת העריצים והמרצחים קמו לה לתנועת בית יעקב שלשה סמינרים בארץ ישראל: המרכזי — מכון בית יעקב למורות בירושלים, הסמינר לגננות בתל־אביב, והסמינר למורות וגננות בבני־ברק. שלהבת התנועה הועברה והועתקה מקהילת קראקא השוקעת לארץ הקודש הנבנית.

זו ואף זו: הלפיד הקדוש שהוצת על־ידי שרה שנירר בקראקא גיציו נתפזרו על פני העולם היהודי כולו.

בצוואתה הנוגעת ללב, שנכתבה בצורת אגרת שלומים מעל ערש הדוי שלה בקראקא היא העלתה תפילה זו, בהתעטף עליה נפשה:

„למרות רצוני עולים הרהורים נוגים בלבי: המרגישות בנותי את האמון הגדול שרוחשים להן, אני וחלק הארי של האומה? המרגישות הן את נטל האחריות לשמש דוגמא של בת ישראל כשרה ולחנך דור חדש של בנות ישראל? התעמודנה בכל הנסיונות הקשים הצפויים להן בדרכן? מעומק לבי בוקעת תפלה חרישית: רבון העולמים, היה אתה לעזר לבנותי החביבות בעבודתן הקדושה... אתן, הבנות, היוצאות אל העולם הגדול תפקידכן לנטוע את הנטיעה הקדושה נשמות הילדים הטהורים והתמימים, עליכן מוטל לקדש נשמות אלה... תחזקנה ואמצנה בעבודת הקודש!".

אמנם כן, תמצית מאוייה של שרה שנירר מתגשמת והולכת: הבנות שלה יצאו אל העולם הגדול, הן כבשו לבבות על פני פזורי העם כולו, והן נוטעות ללא הרף וללא ליאות את נטיעות הקדושה בנשמות ישראל. כל אחת מבין תלמידותיה לקחה ממנה ונושאת אתה את

לפיד הקודש ולכל מקום שהוגלו הבנות שלה נדלקת שלהבתיה.

וכך הועברו ונשתלו הנטיעות הקדושות של בית יעקב בתוך לבותיהן של בנות ישראל בארבע כנפות הארץ: בניו־יורק ובשטוקהולם, בפאריס ובבואנוס־איירס, בלונדון ובטנג׳יר, במונטיווידיאו ובמלבורן... וכמה מן הלפידים הללו, שהיו תחילה בבחינת אודים מוצלים מאש החורבן, התלקחו והתבערו ללהבות־אש במרכזי־כח הדשים להדרכת המורות — כגון בברוקלין, ובג׳יטסהייד, ובסן־פאולו — — .

ובזאת קמה לעינינו תנועת ביל״ו חדשה, חדשה ואף מקיפה המושלמת יותר, כי הסיסמה של התנועה החינוכית בית יעקב היא נאמנה עד גמירא:

— בית יעקב, לכו ונלכה באור ה׳.

עירו של אבי ז״ל (ד״ר קנפר)

מאת

אירמה קנפר

שמה של רשימה זו, אם כי הוא בא אולי כהד לשם ספרו הנחמד והנשכח של סופר פולני יוליוס קאדן־באנדרובסקי, בא בעיקרו לרמז על החיבה שהגה אבי לקראקא, וכפי שמעידים רבים, לאו דוקא של בת שעדותה אולי אינה כשרה, גם על החיבה שהגתה העיר קראקא לו.

למען הדיוק, לא קראקא היא עיר מולדתו כי אם בוצ׳אץ, זו שבוש העגנונית, המולעגת בפיות רבים והזוהרת בלבבות רבים.

לפני שעגנון הנציח עיירה זו שבגליציה המזרחית באור אהבתו, ביקורתו ותוגתו האירונית, יצאה שמעה של בוצ׳אץ, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה כקן של אנארכיסטים. אולי בזכות אישיותו של זיגפריד נאכט מתרגמו של מאלאטסטא, שדיפלומטים אוסטריים הקשיבו לדבריו.

ועם האנארכיסטים בעיירה זו נמנה גם אבי. ואלה אותותיו החיצונים: עניבה אדומה ורחבה, מגבעת קרועה ושסועה. כן זוכרת אותו אמי מהימים שהיה מחזר אחריה וכוונותיו לגמרי לא אנארכיסטיות.

קו המסעות של בחור משכיל גליצאי היה כמובן לבוב—קראקא—וינה. לבוב היתה כנראה קרובה מדי, ווינה אולי רחוקה מדי, נותרה קראקא באמצע. כאן נטה אבי אהלו.

ראשית תהלתו כאן — כמבקר תיאטרון. סיפרה לי גב׳ יוליה רומוביץ, אחת השחקניות הותיקות של התיאטרון על שם יוליוס סלובצקי: לפני הרמת המסך בהצגת בכורה היו הבמאי והשחקנים מציצים מבעד לסדק תחילה בשורה הרביעית, שם היה מקומו הקבוע של ד״ר קנפר: מה יהיה דברו על המחזה, ההצגה, ומן הראוי לציין: כל חייו נמנע ממגע אישי עם השחקנים, וזה הגדיל כבודו בעיניהם.

אמנם נוסף לתיאטרון אהב אבי גם לשיר, וקולו היה קול חזן, או כפי שהתבטאה אחת העוזרות בבית: האדון שר כמו הכומר שלנו בכפר, אך זו נשארה אהבה ביתית. בחוץ נתן כל מרצו לתיאטרון. אף כי, כאמור, נעשה לאחד המבקרים המרכזיים של התיאטרון הפולני, לבו דרוך היה יותר לרחש־לחש הבא מרחוב בוהנסקה, שם העמידו קרשיהם להקות יהודיות נודדות. תיאטרון־קבע יהודי בעל רמה, נעשה חלום חיים לו. וחלום זה הוגשם ביגיעו ומרצו בשנת 1927. ראשיתו חברה של ידידי התיאטרון היהודי, סטודיו דרמטי במעון קטן ברחוב סטולארסקה, שרובי חבריו פועלים המתמסרים בלהט אידיאליסטי לבמה. מאחר שהשתתפתי בעצמי בלהקה זו זכור לי אופיה: שאבנו מפרץ, שלום־עליכם, ברודרסון. הצגנו את „שופ״ ללייוויק.

באחד הימים — זוכרני — הוזמנה להקתנו ללשכת „בני ברית״. אבי כינס אותנו לשם התיעצות, הרהר קצת ואמר: „חושבני שנסרב. אם ניענה, הרי מן הנימוס שנמחוק מהתוכניות שלנו דברים שיש בהם כדי לפגוע בחברה הגבוהה הזאת, בבורגנים, אני חושב...״ אך לא הספיק לומר לנו מה הוא חושב. רעש מחיאות הכפיים אישר את מחשבתו. לא נתפתינו.

בשנת 1927 קם תיאטרון קבוע ויציב בהנהלתו של יונה טורקוב, שהיה אחד הטובים שבתיאטראות היהודים בפולין.

עברו האנארכיסטי ופעילותו זו בקרב הפועלים הוציאה לאבי שם של בולשביק. ממילא מובן שזה הזיק לו ביחסים עם הצמרת הציונית שהיתה שמרנית. והיה בזה אי־צדק לאבי, שכן בלבו להטה אהבה לארץ ישראל ומשאת נפשו היתה לנסוע אליה, לפחות לראותה אם לא להשתקע בה. אך נכון: הצדק החברתי יקד בו כמוקד הנפש ולא לשוא דבקו לחברה ולאהבה לו חוגי נוער וסטודנטים.

נחרתה בזכרוני חוויה אחת: פעם בלילה חזרנו מהצגת תיאטרון. אבי הלך שקוע במחשבותיו. היתה דממה ורק קול מקלו המקיש במדרכה הדהד. לפתע פרצה מאי־שם קבוצת נוער רועשת. כשנתגלה לעיניהם אבי, קרא האחד: יחי הצד השמאלי של „נובי דז׳ינניק״! (זה העתון היהודי־פולני והציוני של קראקא). וכולם הצטרפו לקריאה. אבי הניף מגבעתו וענה שלום בלחש נרגש. הדים כאלה חיזקו

את רוחו שלא שבעה נחת בעבודה העתונאית באוירה שונה מבחינה אידיאולוגית מהלך נפשו.

בחורף 1939—1940 באחד מבתי הקפה בפאריס הקשבתי לסיפורו של זיגמונט נובאקובסקי: לפני צאתו לדרך לברוח מפולין ניסע לשכנע את אבי שיצא עמו. אבי סרב: „אי אפשי עוד לחיות חיי נכר, מריבות ותככים. זקן אני מצאת לקרב ונשק בידי. מעדיף אני להשאר כאן בקרב יהודי פולין״.

ובשנייה הפציר בו לאחר מכן ידידו הטוב זיגפריד מונס, ושוב סרב: „להשאר כאן פירושו למות. יודע אני, סופי יהיה כסוף כל היהודים. אשאר עמם ואעבוד עמם בשארית כוחותי. ורק זה בלבד מכאיב, שלא אראה עוד את ילדי״.

נשאר בלבוב. היה לו — כפי שאמרו בימים ההם „מראה טוב״, משמע שיכול היה לנסות ולצלול כגוי בין גויים. היה היו דברים בגיטו לבוב, כבכל הגיטאות, שלא היו לפי מיטב המוסר והכבוד. מזי־רעב ונרדפים ככלבים. לא הניוון היה הפלא, כי אם השתמרות צלם אלהים בפני רבים. אבי ראה כל זאת. לא האמין כי יחזיק מעמד עד לאחר המלחמה, ואף על פי כן סרב להסתלק מן הגיטו.

הוא הלך עם ההולכים ב„אקציה״ הגדולה באבגוסט, אף כי היה „סוציאל ראט״ ביודנראט, ולאלה הן „הבטיחו״ הנאצים לא לנגוע בהם.

הלכה גם אמי שהיתה כל החיים עזר לו ולא כנגדו.

ספר מלוקט לא השאיר אבי אחריו. רק מאמרים רבים מאוד ויותר מזה: זכר חי וחם בלבות כל אלה אשר הכירוהו, בלבות תלמידי בתי החינוך של ציש״א שהוא היה מנהלם (אף אמי מורה היתה באחד מהם).

ואלה הדברים אשר אמרה לי האמנית אידא קאמינסקה בפגישתי עמה בוורוצלאב: „אל נא תחשבי שאביך נספה ואבד, לא כן הדבר. אנו כולנו, שחקנינו ולהקותינו, הננו חלק ממנו, מרוחו ואישיותו. הוא חי בנו״.

השואה

היהודים בקראקא בתקופת הכיבוש הנאצי

מאת

מגר. דורה אגטשטיין־דורמונט

סקירה זו נסיון ראשון הוא לתאר בקווים כוללים את קורותיה של האוכלוסיה היהודית בעיר קראקא בתקופת הכיבוש הנאצי. מפני תחומיה המצומצמים של הסקירה לא יכולנו להידרש אלא לעיקרי הנקודות של הקו, שהותווה על־ידי השלטון ההיטלרי ושבמסלולו נתגלגלו קורותיה של יהדות קראקא בשנות המלחמה. אף המקורות המצויים בידינו עדיין אין בהם כדי לצייר תמונה שלמה בתכלית. רק ההיסטוריון, שבעתיד ייפתחו לפניו הארכיונים של שלטון הג.ג. והגיסטאפו, יבחין בלא ספק בזיקה הפנימית שבין העובדות ויהא בידו לתאר לא אחת מן החוליות בשרשרת המאורעות, שהביאו לחורבנה של יהדות קראקא.

משפט נירנברג קבע, שהשמדתו של העם היהודי נעשתה לפי תכנית, שתוכננה מראש לכל פרטיה ודקדוקיה. ובאמת יודעים אנו, שהשיטה ההיטלרית שנשענה על אכזריות וגסות, אלימות ופריעת חוק, מרמה והונאה, קיימה בעקיבות את עיקריו של המשטר ואת תכניותיו של יוצרו. תוצאותיה של שיטה זו לגבי יהדות פולין — השמדה של שלושה מיליונים נפש ומעלה.

הכרת שיטת פעולותיו של ההיטלריזם והשאיפה לחשוף תופעותיו לכל מי שאינו רוצה לראות דברים כהוויתם, הן תנאי ולא יעבור למלחמה בהיטלריזם וחובתו של כל מי שמבקש את שלום העולם, בטחון האומות וחירות האדם.

*

קורות היהודים בקראקא בשנות הכיבוש הנאצי ניתנים לחלוקה לשלוש תקופות.

תקופה ראשונה מתחלת ברגע שהעיר נכבשה בידי הגרמנים, לאמור: ביום 6.9.1939, וסימנה הגבלה הדרגתית של זכויות האוכלוסיה היהודית בכל תחומי החיים, הפרטיים והכלליים, בתוך החברה היהודית ומחוצה לה, ביחסים עם האוכלוסיה הפולנית ועם זו של הכובש. בתקופה זו מופקעים היהודים מחיי המשק הכללי, מקורות פרנסתם מסתתמים, מספרם פוחת והולך בעטיה של העברה־בכוח מחוץ לקראקא, ולבסוף נתפסים הם בבדיקות מדוקדקות על סמך הוראות המשטרה.

ביום 21 במארס 1941, כלומר ביום שבו כלאו את היהודים בשכונה מיוחדת, מתחיל השלב השני. האוכלוסיה היהודית שכבר נתמעטה ונתרוששה, שחומה מפרדת הוקמה בינה לבין העולם החיצוני ואף שארית הזכויות נשללה ממנה, חיה בגיטו חיי עבדות ונמעכת במעגל עבודות הכפיה.

נקודת־מעבר לשלב השלישי משמש „הגירוש" הראשון בתחילת יוני 1942. בפרק־זמן זה מתחילה ההשמדה הפיסית, בקנה־מידה רחב; רציחות המונים וגירוש המונים למחנות ההשמדה.

על סמך הצו, שניתן על־ידי פראנק ביום 3.6.1942, עוברים ענייני היהודים מרשותם של שלטונות האדמיניסטראציה הכללית לרשותה הבלעדית של משטרת הבטחון. מעתה תלויים חייהם של היהודים במפקד הגבוה של הס. ס. ומשטרת הג. ג.

פרק־זמן זה מסתיים בחיסול הגיטו ביום 13 במארס 1943. מיהודי הגיטו לא נשארים בחיים אלא אלפים אחדים של גברים ונשים, הנשלחים אל מחנה עבודת הכפיה שבפלאשוב.

קורות המחנה בפלאשוב, שבו נמצאו יהודי קראקא עד חודש אוקטובר 1944 במחיצת אחיהם מערים אחרות ובתנאי־מחנה מיוחדים, אינם עניין למסגרתה של סקירה זו.

*

כשנכנסו הגרמנים לקראקא, מיד היו הרחובות שבהם התגוררו היהודים עדים להתעללויות, השתוללויות והתנפלויות מצד החיילים הגרמנים. הללו הכו גברים ואפילו נשים קיצצו בזקני ישישים, חטפו שעונים מעוברי־אורח, שדדו רכוש מבתי היהודים ושדדו סחורות מן החנויות. הגרמנים חטפו לעבודות־עראי גברים ונשים זקנים וצעירים, והריצום לנקות מכוניות, להעביר רהיטים לשיכונים צבאיים, לכבד ולמרק רצפות של בניינים שנתפסו לצורך משרדים ולטאטא רחובות. קורת־רוח מיוחדת היתה להם לגרמנים לחטוף אנשים שהידרו בלבושם.

כבר בימים הראשונים לכיבוש סיפרו על היעלמם של כמה עשרות אנשים, שנחטפו לעבודה ושוב לא חזרו אל בתיהם. כן אירעו מקרים של מאסרים באשמת יריות על גרמנים [1]. הסכנות שארבו ברחובות ושעות המצור בעיר השוממה שהוטל עליה איפול בערבים, הזכירו תמיד שקראקא נמצאת בידי האויב.

העיר היתה נתונה לשלטונות הצבא [2]. ההוראה האד־

---

1 כך, למשל, נאסרו משפחת צוקר מסטראדום ומשפחת שיקמאן מרחוב גרודזקה, ולא נשארו אחריהן שום עקבות (ארכיון של הוועדה היהודית ההיסטורית בחבל קראקא (Archiwum Wojewódzkiej Żydcwskiejkomisji Historycznej, מס' 139, ו־1195). בקיצור: א.ו.י.ה.

2 המינהל הצבאי לשטחי הכיבוש, שהוקם על־פי פקודתו של היטלר מיום 25 בספטמבר 1939, שלט עד יום 26 באוקטובר 1939.

מיניסטראטיבית הראשונה בנוגע ליהודיה, הוראה שנתפרסמה באמצעות סגן ראש העיר ד״ר סטאניסלב קלימצקי, היה הצו שניתן ביום 8.9.1939 מאת ראש השלטון לעניינים אזרחיים. צו זה פקד על סימון כל החנויות היהודיות, בתי־הקפה, המסעדות וכדומה באות מגן־דוד, שעליו להיקבע בחלון החנות או על גבי שלט (אם המדובר בדוכנים)[3]. הדיוק הגרמני ידע גם להגדיר חנויות יהודיות, כל שמחציין ומעלה בידי יהודים, או שההון שלהן של יהודים הוא.

מובן שצורה זו של סימון החנויות הקלה על כל מיני בדיקות שנעשו בקביעות מטעם המשטרה, ועל פשיטות אינדיבידואליות של חיילי הגדודים השונים של הצבא בחיפושיהם אחר סחורה ללא תשלום. וכבר בשבועות הראשונים לכיבוש היו מחסני־הסחורות הגדולים ראשונים לקרבן השוד הפראי. מבתי־מסחר יהודיים הוצאו במכוניות עמוסות בדים, ומלאי של עורות ומוצרי־עור, ובעל החנות היה עומד מופחד ונבוך ולא ידע בפקודתו של מי נלקחת הסחורה ואיזהו הגדוד הלוקחה[4]. בדרך כלל היה הכרח בדבר, שרכוש יהודי יהא נוח וקל להשיגו, שהרי לכך נתכוונה הוראתו של ראש השלטון לעניינים אזרחיים, שניתנה ביום 6.9.1939 ואסרה להעביר רכוש יהודי ולהיפטר מאחריותו בתחום שטחי הכיבוש[5].

ההתנכלות הגרמנית הראשונה לקיומם הכלכלי של היהודים במדינה שנכבשה, באה, כפי שאנו רואים, לאלתר.

במחצית הראשונה של ספטמבר 1939 חידש משרד הקהילה היהודית את פעולותיו שנפסקו מחמת המלחמה. סגן ראש העיר, ד״ר סטאניסלאב קלימצקי, היחידי בקראקא שנשאר מבין חברי הנשיאות הקודמת של העיר, הורה לכמה אזרחים יהודים מוכרים לו לפתוח מטעם הקהילה בפעולות שהן הכרחיות בעיקר בשרות הסוציאלי. כך הוקם האגף לעזרה סוציאלית, וכבר ביום 17.9.1939 נודע לאוכלוסיה היהודית, שבאמצעות כרזות־רחוב, שמטעם השלטונות הגרמניים הוקמה הנהלה זמנית של הקהילה היהודית הדתית, ויו״ר ההנהלה הוא פרופ׳ מארק ביברשטיין וסגנו ד״ר וילהלם גולדבלאט.

ההנהלה החדשה של הקהילה קראה לאוכלוסיה, שתפעיל ותנהל כרגיל את כל מקומות העבודה ותשלם את המס הקהילתי וכן את שאר דמי הקהילה. קופת הקהילה היתה ריקה והצרכים מרובים, בעיקר מחמת הבעיות הדחופות של השרות הסוציאלי לעניי העיר.

הדאגה לצרכים הדתיים לאוכלוסיה היהודית, דבר שהיה עד עכשיו מעיקרי תפקידיה של הקהילה, נדחתה מפני גזירותיהם של השלטונות הגרמנים, שגזרו על סגירת בתי־הכנסת ובתי־התפילה[6] ועל השחיטה היהודית[7]. שתי גזרות אלו בתוספת הגזרה על גילוח הזקן והפיאות, פגעו קשה ברגשות הדתיים של חוגים רחבים הקשורים במסורת הדתית. טיפוח החיים הדתיים נעשה קשה יותר ויותר[8].

בתנאים שנשתנו היתה הקהילה היהודית הדתית לגוף בעל תפקידים מינהליים ומשקיים, וביטוי לשינוי התנאים תשמש הסבת שמה של הקהילה היהודית הדתית לקהילה יהודית, על־פי הוראת משטרת הבטחון.

לא יצאו ימים אחדים לאחר שנתכוננה ההנהלה החדשה, וכבר ביקרו בקהילה, שניהלה את פעולותיה בבניין הקודם שברחוב קראקובסקה, נציגי משטרת הבטחון. לההנהלת הקהילה הודיעו קודם לכן על ביקור זה, וכיוון שחששה לתקריות הורתה לפנות את הבנין ואת קטע הרחוב הסמוך לו מקהל העניים. שצבא יום יום על דלתות משרדי העזרה הסוציאלית. קצינים אחדים, נציגי המשטרה, באו במכוניות ובלווית משמר מזוין. המגע הרשמי הראשון של השלטונות הגרמניים עם נציגות יהדות קראקא, שנתמנתה על ידיהם, תחילתו בסטירה על לחיו של סגן־היו״ר ד״ר גולדבלאט על שום שיו״ר הקהילה (,אובמן׳) לא הקביל את פני המשלחת בפתח הבניין. מהלך הביקור היה קצר. האוברשרפירר (Oberscharführer) זיברט (Siebert) הכריז: (א) הגרמנים באו לקראקא בתורת מנצחים ולא כדי לסייע ליהודים; (ב) ה,אובמן׳ הוא האחראי באופן אישי לפעולותיה של הקהילה והוא בלבד מייצגה; (ג) כל היהודים נתונים אך ורק לשלטונות משטרת הבטחון (Sicheheitspolizei) ואסור להם להביא את

---

3 הצו על סימון החנויות היהודיות בכל תחומי שלטונו של הג.ג. יצא מאת המושל הכללי פראנק ביום 23 בנובמבר 1939 (יומן הפקודות של הג.ג., מספר 8, 1939).

4 כדוגמה לשוד פרטי תשמש העובדה מזמן מאוחר יותר, כשרוקנו לחלוטין את מחסן היינות היקרים של גולדסטוף ברחוב זאמויסקי. שוד זה נעשה על דעתו של הס.ס. בראנדט, היועץ לענייני היהודים במשטרת הבטחון (ארכיון של הוועדה היהודית ההיסטורית, מספר 1147).

5 Verordnungsblatt des Chefs der Zivilverwaltung, Nr. 1, 12, IX. 1939.

6 הטעמים שניתנו לסגירת בתי־הכנסת היו טעמי בטחון — 'sicherheitspolizeiliche Gründe'. ועיין: Ein Jahr Aufbauarbeit im Distrikt Krakau, הוצאת 1940, עמ׳ 18, בצירוף מבוא מאת ביהלר מיום 26.10.1940.

7 פקודת המושל הכללי פראנק מיום 26.10.1939 (יומן הפקודות של הג.ג., מספר 1, 1939).

8 עמדה זו באה לידי גילוי בצו שהוציאו השלטונות בסתיו של שנת 1940. צו זה קבע, שבחגי הימים הנוראים, ראש השנה ויום הכיפורים, על כל היהודים להימצא בעבודתם ולהחזיק את כל החנויות ובתי־המלאכה פתוחים כרגיל. הצו יצא דחוף והובא לידיעת האוכלוסיה באמצעות עלונים מטעם המועצה היהודית ביום א של ראש השנה, 3.10.1940 (גאזיטה ז׳ידובסקא, גל׳ 23 מיום 7.10.1940).

קובלנותיהם בפני שום שלטון גרמנים אחר[9].

משטרת הבטחון[10] פתחה בפרק־זמן זה מדור מיוחד לענייני היהודים במקום־מושבה, ברחוב פומורסקה 2, וזיברט הנ״ל שימש מנהלו[11].

את מעשיו של זיברט החלו להרגיש יפה בקרב האוכלוסיה היהודית ימים מעטים לאחר ביקור זה, משפקד לסתום במשך 48 שעות את כל השוחות שנחפרו בשטח כל העיר כנגד ההתקפות מן האוויר. 48 שעות אלו היו הימים 22 ו־23 בספטמבר, לאמור: ערב יום הכיפורים ויום הכיפורים הקדוש. ימים אחדים לאחר החג הורה זיברט למסור את כל תשמישי הקדושה היקרים של בתי־הכנסת בעיר. חלק מתשמישי־קדושה אלה נדד למכון המזרחי המפורסם (Ostinstitut) וכמה וכמה מנורות יהודיות אמנותיות קישטו את מקום־מושבו של המושל פראנק.

בזה אחר זה יצאו צווים, שעל־פיהם נדרשה הקהילה לספק לגרמנים, לצורך ריהוטם של הבניינים והחדרים שנתפסו, רהיטים, מכונות־כתיבה, וילונות וכיוצא באלה. הנהלת הקהילה התחילה לקנות חפצים אלה או גם ליטלם בחוזק־יד מאזרחים אמידים. בראש וראשונה חיפשו ונטלו רהיטים מודרניים, רהיטי משרד, ספות חדישות וכדומה. נוסף על כך ביקרו בקהילה ביחידות גרמנים שונים, אנשי ס.ס., משטרה וצבא ואף אזרחים, ותבעו חפצים שונים. מובן שהיהודים לא היה בכוחם לסרב להם. יום־יום היה זיברט בא לבניין הקהילה היהודית ונותן פקודות על דעת עצמו. תביעותיהם של הגרמנים גברו מיום ליום; משרדים חדשים מוקמים והולכים, יותר ויותר גרמנים באים לעיר, וקראקא נעשית מקום מושבו של שלטון הכיבוש. על סמך פקודתו של היטלר מיום 8 ו־12 באוקטובר 1939 הוקם „הממשל הכללי לשטחי פולין הכבושים", והממשל הצבאי שקויים עד עכשיו הוריש את שלטונו מיום 26 באוקטובר לממשל האזרחי. המושל הכללי האנס פראנק, שנתמנה זה עתה והבטיח בכרוז שהוציא בתאריך הנ״ל לאוכלוסית הארץ הכבושה „כי תחת שלטון צדק ירוויח כל אחד את לחמו", איים, שנסיונות של התנגדות לפקודות השלטונות, לשלום ולסדר, ידוכאו בכוח ללא משוא־פנים. הוא הבטיח שכל מי שיציית ל,פקודות הצודקות' יוכל לעבוד במנוחה. בכרוז זה לא נשכחו גם היהודים; האיום ש,למנצלים היהודים לא יהא מקום בשטח הנמצא תחת השלטון הגרמני', נועד לעורר חרדה בין היהודים והלך־רוח עוין להם בין שאר חוגי הציבור.

*

השלטון החדש הוציא כמה וכמה פקודות, שהיו מכוונות כנגד היהודים והגבילו את זכויותיהם בענייני הפרט כבענייני הרכוש. הצווים מתפרסמים רשמית באוסף רשמי של פקודות השלטון, כשהם מסתמכים על הוראות חוקיות, ובצדם של צווים אלה יש גם הוראות אחרות, שאינן מתפרסמות בשום מקום ואינן מסתמכות על שום חוק, אלא נמסרות בעל־פה ובכתב לידיעתה של הנהלת הקהילה, המביאה אותן לידיעתה של האוכלוסיה היהודית באמצעות הודעות ברחובות. ודי היה בדרך זו של פרסום ההוראות כדי להדגיש את אי־הבטחון המוחלט בנוגע למצבם החוקי של היהודים.

הגבלה ראשונה של זכויות היהודים בתחום הפרט היתה הוראתו של המושל פראנק מיום 26 באוקטובר 1939 בדבר הנהגת עבודת־כפיה לאוכלוסיה היהודית[12]. להגבלה זו נודע אופי מצומצם, לפי שלא נאמר בה אלא שמצרפים את היהודים לפלוגות העובדים בעבודת־כפיה (Zwangs-arbeitertrupps) וההוראות להוציא דבר זה לפועל נתונות בידי המפקד העליון של הס.ס. והמשטרה. על־ידי כך ניתן למפקדים יחידים של המשטרה חופש מופלג בהסדרת חובת עבודת הכפיה על־פי דרכם.

בלא כל קשר להוראה זו כבר הנהיגו הגרמנים את עבודת הכפיה של היהודים והאמת ניתנה להיאמר: לא מגבוה במרוכז כי אם באופן 'פרטי' כביכול ושרירותי כבימי הכיבוש הראשונים. החטיפות לצורכי עבודות שונות היו מעשים בכל יום[13]. יחד עם ההודעה על הצורך ברהיטים, צורכי־משרד וכדומה, באו כל מיני רשויות, מוסדות, פלוגות צבא ומשטרה, ואף אנשים פרטיים מן המינהל האזרחי והצבאי, ותבעו לספק להם אנשים לעבודה. זרם ההודעות על אספקת פועלים לעבודה גדל והלך. הנהלת הקהילה היתה נתונה לביקורת מתמדת מצד זיברט, וחובתה לציית מיד לכל הוראותיהם של הגרמנים. כדי לאפשר בכל שעה שהיא את הפיקוח על כוחות העבודה, מצווה היו״ר ביברשטיין בנובמבר 1939 על רישום כל הגברים והנשים בגיל 18—55 ועל חובת ההתיצבות בקהילה לכל קריאה שתבוא, כדי למנוע בדרך זו חטיפות ברחובות ובבתים. אדם שאין ביכולתו להתייצב לעבודה, אם מפני מצב בריאותו או מפני עיסוקו המקצועי, הרשות ניתנת לו לצאת ידי חובה זו, אם ישלם בעד ממלא־מקום שהקהילה תספק. התרומה לקרן התשלומים לשלוחי החייבים בעבודת־כפיה היתה שני זהובים לשבוע.

ב־8 בנובמבר פתחה הקהילה ברישום כללי זה של האוכלוסיה היהודית, מגיל 16 ומעלה, המתגוררת בתחום העיר קראקא ובקהילות הסמוכות לה[14]. רישום זה, שהוג־

9 א.ו.י.ה., קראקא, מספר 193.

10 Sicherheitspolizei, או בקיצור Sipo, כינוי בפי ההמון לגיסטאפו.

11 יועצי הגיסטאפו לעניינים היהודיים נקראו בשם 'שפים'. שם זה נעשה פופולארי כל כך, שבשעה שפנו היהודים תכופות אל אנשי הגיסטאפו היו פותחים בדיבור Herr Chef (א.ו.י.ה. בקראקא, מס' 112).

12 יומן הפקודות של הג.ג. מספר 1, 1939.

13 עיין להלן, עמ' 386.

14 בהודעה נמנו המקומות הבאים: Prokocim, Skawina, Wola Duchacka, Bronowice Małe, Borek Fałęcki, Czernichów,

דר במודעות כחובה, חל גם על האנשים „שיצאו את העדה היהודית הדתית". תוצאות הרישום: 68.482 נפש [15].

בפרק־זמן זה יצאה הגזרה בדבר סימן־ההיכר היהודי [16]. מיום 1 בדצמבר 1939 חייבים כל היהודים בני עשר ומעלה לשאת על זרועם הימנית סרט לבן, ברוחב של 10 ס"מ לפחות, עם מגן־דוד בצבע כחול. הפקודה של סימן־ההיכר היהודי מגדירה בפעם הראשונה יהודי מי הוא [17]. וכיהודי נחשב איפוא: (א) כל מי שהנו או היה בן דת משה; (ב) כל מי שאביו או אמו הנם או היו בני דת משה. מכאן שגם אלה שהתנצרו וכן צאצאיהם מדור ראשון וגם אנשים שנולדו מנשואי־תערובת יש לראותם כיהודים [18].

תחילה קשה היה על יהודי קראקא להתרגל לנשיאת סימן־ההיכר. על־פי רוב, כשיצאו לרחוב שכחו לשימו על זרועם או שלא לקחו אותו בכוונה תחילה כדי לנוע בעיר באופן חפשי. ואף־על־פי שבאשמת אי־נשיאת סימן־ההיכר היהודי היו צפויים על־פי הפקודה לעונש מאסר, היו קונסים בתחילה את מפירי הפקודה שנעצרו ברחוב בקנס כספי של 10 זהובים. לאחר זמן הנהיגו את עונש המאסר, וכך שמרו יהודי קראקא את ההוראה על נשיאת סימן־היכר יהודי בקפדנות יתירה [19].

הנהגתו של סימן זה עוררה תגובות שונות בקרב הציבור היהודי. רובם קיבלו אותה בחרדה, לפי שראו בדבר מעין הכשרת הקרקע לרדיפות נוספות. בעיקר חששו מפני מצוד ברחובות וחטיפות לעבודה, שהרי משם — כפי שכבר היה ידוע — לא תמיד היו חוזרים.

הזדרזה איפוא האוכלוסיה היהודית והביאה את תרומותיה לקרן התשלומים לשלוחי החייבים בעבודה גופנית, באמונה תמימה שמכסות העובדים שסיפקה הקהילה יגנו על השאר. ואולם תקוות אלו נתבדו והחטיפות נמשכו והלכו.

כל אותו זמן עמדה האוכלוסיה היהודית בסימן של

Liszki, Mogiła, Piaski Wielkie, Prądnik Czerwony, Radziszów, Ruszcza, Swiątniki Górne, Tyniec, Zabierzów, Zielonki, Ochojno, Reszotawy, Jurczyce.

15 Bericht über die Tätigkeit der Jüdischen Gemeinde in Krakau (13.IX.1939—30.IX.1940).

16 את הצו על 'סימן־היכר יהודי ליהודים בגליל קראקא' הוציא וכטר, מושל מחוז קראקא, ביום 18.11.1939.

17 הגדרה גזעית ממש של המושג 'יהודי' נתפרסמה בצורה מחייבת בתחומי שלטון הג.ג. בפקודה מאוחרת יותר מיום 24.7.1940.

18 בעוון הפרת ההוראה הזאת היו צפויים עונשים חמורים, שהלמו בדיוק את צווי המושל הכללי פראנק מיום 23.11.1939 ושלפיהם נקבע עונש מאסר. עניינים הכרוכים בפגיעה בהוראות לסימן־ההיכר היהודי היו כפופים לבתי־דין מיוחדים (יומן הפקודות של הג.ג., מספר 8 מיום 31.11.1939).

19 בזמן הגיטו צפוי היה ליהודי, שנתפס ברחוב בלא 'סימן ההיכר', עונש מוות.

טירור, אבל במיוחד נתנו בה את אותותיה החיפושים המתמידים שנערכו בחלקים שונים של העיר, והחיפושים, חדשים לבקרים — בשכונה היהודית, כמובן. זכורים היו ליהודי קראקא ימי ה־5 ו־6 בדצמבר 1939. תושבי הרובע השמיני וכל הרחובות המוליכים מצד ימין של הרחוב דיטלובסקה (אם אנו נותנים את הדעת על הכיוון מוויסלה לגשר בגזשגוזשקי), לא יכלו בבוקרו של יום החמשה בדצמבר לצאת מבתיהם. בכל הרחובות הוצבו משמרות רצופים, ובפתח שערו של כל בית עמדו גרמנים ורוביהם מכוונים אל הבית. אסור היה לגשת לחלונות, שכן כל מי שהשקיף באי־זהירות מבעד לחלון נורה. בעת ובעונה אחת התחילו החיפושים בכל הרחובות. המטרה היתה לשדוד כלי־זהב וכסף וגם כסף במזומנים אם שיעורם עלה על אלפיים זהובים [20]. למעשה נפלו קרבן לשוד כל דברי הערך היקרים ביותר, חפצי־אמנות, תמונות, משקפות, שטיחים, מיתקני ראדיו, מכונות־כתיבה, גלילי־בדים ושאר דברים שנשאו חן בעיני המחפשים. והחיפושים נערכו ביסודיות יתירה; הפכו בכל מקומות הסתר שבבתים — מן המרתף ועד עליית־הגג. במקרים רבים היו מעמידים גברים ונשים, פושטים את בגדיהם מעליהם, מציגים אותם עירומים ובודקים אותם מכף רגל ועד ראש. בחיפושים אחר דברי־ערך לא היו נמנעים מחיפוש במקומות צנועים אצל הנשים. עוברי־אורח יהודים, שנקלעו ברחובות הרובע הנצור, נתפסו והועברו קבוצות־קבוצות לחדרים, במיוחד לבתי־מרזח ולמסעדות, וכאן נבדקו בדיקות מדוקדקות. דבר המובן מאליו, שבדיקות אלו היו מלוות גם הכאות, מעשי־אלימות והשתוללויות, בעיקר ביחס לנשים. אלה שגילו התנגדות נורו על־פי רוב.

משעות הבוקר המוקדמות כבר היה מוקף בניין הקהילה היהודית. למשרדים פרצו כמה מאנשי הס.ס., שהביאו עמהם את הרב רפפורט ותבעו ממנו באיומי יריות כופר־נפש גדול. את שומר הבניין הכריחו שימסור להם את המפתחות של קופת־הברזל, ולאחר מכן התחילו לשדוד את הכסף במזומנים. רק בואו של המפקד זיברט שם קץ לחיפוש [21].

בזמן המצור שארך יומיים מתו כמה אנשים, שנורו בעיקר ברחובות. קרבן לשוד המאורגן של ימים אלה נפלו חפצי־הכסף ותשמישי־הקדושה המוזהבים של בתי־הכנסת בקראקא, חפצים עתיקים ובעלי ערך אמנותי רב.

עוד לא התנער הציבור היהודי מרושם המצוד וכבר

20 החזקת כסף מזומן בשיעור העולה על 2000 זהובים היתה אסורה על סמך הפקודה מיום 20.11.1939. ועל כך, ביתר הרחבה, ראה עמ' 386.

21 כשעזבו את הבניין לקחו עמהם אנשי הס.ס. את פקיד הקהילה מאכסימיליאן רדליך. הוא הובל אל בית־הכנסת שברחוב אייזיק ונצטווה להעלותו באש. רדליך סירב למלא את הפקודה ונורה בו במקום (א.ו.י.ה. בקראקא, מספר 90).

הונחתה עליו מהלומה חדשה. ביום 11 בדצמבר 1939 בא קצם של כל בתי־הספר היהודיים, וכל התלמידים הורחקו והמורים היהודים מבתי־ספר שאינם יהודיים, ציבוריים ופרטיים, פוטרו ממשרותיהם [22]. ההוראה והלימודים בבתי־ספר נאסרו, אף־על־פי־כן לא אמרו נואש לא המורים היהודים ולא הנוער היהודי. הוחל באירגון הוראה בחשאי, ולא יצא זמן רב וחבר המורים, בעיקר מן הגימנסיה העברית לשעבר, אירגן סדרות של שיעורים לנוער [23].

תלמידי בתי־הספר היסודיים והתיכוניים וכן תלמידי הישיבות היו מתכנסים בקבוצות קטנות לשמוע דברי־תורה בבתים פרטיים. צצו גם חוגים חשאים מרובים של לומדים בפני עצמם. חלק חשוב בהקמתם של חוגים אלה נטלו תנועות הנוער. הצמאון לדברי תורה בין הנוער היהודי לא פג אף לרגע, למרות האימים והמחסור שבחיי יום־יום. והרי לא יצא יום שלא הביא עמו קשיים חדשים, הגבלות חדשות, בהלה וחרדה.

עד לאותה שעה התירו ליהודי קראקא לנוע באופן חפשי — להלכה, לפחות — בתחום העיר ומחוצה לו. ואולם הצו של קריגר, מפקדם העליון של הס.ס. והמשטרה, שם קץ גם לזה. מיום 1 בינואר 1940 חייבים היו יהודי קראקא להישאר בתחום העיר ונאסר עליהם לעוזבו בלא רשיון בכתב מאת השלטונות האדמיניסטראטיביים [24]. כל העובר על צו זה היה צפוי לעבודת־כפיה חמורה יותר וממושכת יותר. כוונתו של הצו היתה שקופה; הגרמנים ביקשו להחזיק החזקה מדוקדקת את האוכלוסיה היהודית בתחומי העיר בתור עתודות לחיל־העתיד של העובדים בעבודת־כפייה. חודש ימים לאחר מכן נאסר על היהודים השימוש ברכבת בכל שטחי הג.ג. [25].

האיסור על עזיבת המקום נבע מהחלטה קודמת של קריגר [26], שהגדירה הגדרה מדוייקת יותר את חובתם של היהודים בעבודות הכפיה. על־פי החלטה זו חלה חובת העבודה על כל האוכלוסיה היהודית בגיל 14—60 לפרק־זמן של שנתיים, ואפשר היה להאריך גם את המועד אם לא הושגה בזמן זה המטרה „החינוכית" של עבודת הכפייה. לפי מה שנשתמע מן ההחלטה, היו חייבים העובדים להיות משוכנים במחנות עבודה, בהתאם למקצועותיהם. להודעתו של ראש העיר הוטל עליהם להתייצב, כדי לרושמם בכרטסת המגוייסים לעבודה, וכן לבוא לכל קריאה יחד עם כלי מלאכתם. לפיכך נאסר עליהם למכור את הכלים או להיפטר מהם.

ציווה איפוא ראש העיר (Stadthauptmann), שמיד, על רישום כל הגברים החייבים בעבודת־כפיה, והדגיש בכרוז שפרסם, כי ברישום חייבים גם יהודים שהתנצרו. הרישום התחיל ביום 6 במארס 1940 ונמשך כל אותו חודש בתשעה מקומות בעיר. כנגד המיפקד שערכה הקהילה היהודית בנובמבר 1939, הראה רישום זה ביתר דיוק מספר גדול יותר של עובדים בשביל מכונת־המלחמה הגרמנית. ואולם הפעם ניתנה הדעת על קביעתם של הרופאים שקבעו את מידת כושר העבודה, והדבר צויין בכרטסת.

יותר ויותר אנשים נלקחו לעבודה, בין שהיתה עבודה של קבע ובין שלא היתה אלא עבודת ארעי, אבל לתכלית מסוימת. ויש שלא נזקקו כלל לעובדים אלא שמלכתחילה ביקשו להתעלל בהם. והקהילה היתה אנוסה לספק כוחות עבודה לצבא, למשרדים הגרמניים ולהנהלת העיר. ארגון עבודת הכפיה, שבוצע אם במישרין ואם על־ידי ממלאי־מקום, בחירת העובדים וקיצוב מתאים של העבודה, הביאו לכך, שבנובמבר 1939 הוקם אגף מיוחד לענייני עבודה בקהילה היהודית. פעולותיו של אגף זה נסתעפו כל כך לאחר כמה חדשים, שהיה מן ההכרח להעבירו ממשרדו שברחוב קראקובסקה 5 לבניין גדול יותר של הגימנסיה העברית ברחוב פודבז'זיה (Podbrzezie) 10.

שלוחי החייבים בעבודה גופנית, שקיבלו תשלום מן הקהילה, לא השלימו את כל מכסת העובדים שדרשו הגרמנים. לפיכך צריך היה לשקוד על מספר גדול יותר של אנשים. לצורך זה חולקה העיר לאזורים, האזורים לבלוקים, ואלה לקבוצות ובתים. מפקדי האזורים בדקו את אזוריהם, ותוצאות בדיקתם הובאו בפני אגף העבודה. אגף זה ציין את מכסת העובדים לאזורים על־פי מספר תושביהם. לאחר כמה חודשי ניסיון נקבע, שעובדי האזור ייצאו לעבודה אחת לשבוע בממוצע [27]. אכן, בשעות המוקדמות של הבוקר היו נראות פלוגות של יהודים הצועדים ברחובות העיר למקומות שבהם נתרכזו העובדים, מקומות

---

22 צו שניתן על־ידי וכטר, ה'שף' של אזור קראקא, ביום 11.11.1939 (Anordnung Nr. 56).

23 לצו של המושל הכללי פראנק מיום 31.8.1940 (יומן הפקודות של הג.ג., מספר 51 מיום 11.9.1940), שהטיל על המועצות היהודיות את חובת הדאגה לענייני בתי־הספר היהודיים וייסודם של בתי־ספר חדשים, לא נודעה חשיבות מעשית בקראקא. המועצה היהודית לא היה ביכולתה לארגן את ענייני בתי־הספר, כיוון שהיה זה בזמן גירוש היהודים מקראקא. מתן שיעורי ההוראה נמשך גם להבא בחשאי. שיעורים בחשאי נתקיימו לאחר מכן בגיטו עד ל'פינוי' בשנת 1942.

24 הצו שהוצא ביום 21.12.1939 (יומן הפקודות של הג.ג., מספר 13, שנת 1939) תוקפו חל על כל אזור קראקא, ולהלכה היה כלול בו האיסור לעבור ממקום המגורים על מנת שלא לחזור, דבר שלמעשה לא איפשר את הנסיעות.

25 הצו של פראנק מיום 26.1.1940 (יומן הפקודות של הג.ג., מספר 10, שנת 1940).

26 יומן הפקודות של הג.ג., מספר 14, משנת 1939, הוראה שנייה בדבר מילוי עבודת הכפיה של היהודים מיום 12.12.1939, שיצאה מאת קריגר, מפקדם העליון של הס.ס. ומשטרת הבטחון.

27 גאזיטה זידובסקא, גליון 1 מיום 23.7.1940, עמ' 6, 'אגף העבודה של הקהילה היהודית בקראקא'.

שהיו לפרקים מרוחקים, ומשם לנקודות עבודה שונות, קסרקטינים צבאיים, בנייני ממשלה ובתי־מלאכה צבאיים. ואילו קבוצות גדולות אחרות של יהודים היו מטאטאות את הרחובות, מפנות את השלג בחורף ועובדות בשדרות בקיץ[28]. העבודה שנעשתה צוינה בתעודות שהוציאה הקהילה.

שלוחי החייבים בעבודה גופנית קיבלו את שכרם מן הקרן המיוחדת, שנוצרה לתכלית זו על־ידי הקהילה. העובדים הבלתי־מקצועיים — משניים וחצי עד חמשה זהובים ליום, והעובדים המקצועיים — ששה זהובים (בעלי־המלאכה נשלחו לבתי־מלאכה צבאיים). צלחת המרק ופרוסת הלחם שניתנו להם במטבח הקהילה שברחוב דייבור 3 השלימו שכר זה.

בעיר היו אלפי עניים שגורשו בתחילת המלחמה מן המחוזות שמדרום לקראקא, ולאחר מכן — מן השטחים שסופחו לרייך (בעיקר מלודז'), וכן פליטים רבים ממקומות שונים, שלא היה באפשרותם לחזור לבתיהם. כיוון שנטלו מהם את בתי־מלאכתם, ולא יכלו למצוא את לחמם. גם חסכונות לא היו עמהם, וכך נדדו איפוא במקומות המחסה, שקבעה להם הקהילה בנקודות שונות של העיר, ואכלו בבתי־התמחוי. בשכר זהובים אחדים ליום התייצבו בקהילה לעבודה ושימשו חיל־מילואים למכסות העובדים.

בקיץ שנת 1940 היו יוצאים לעבודות הכפיה למעלה משלושת אלפים יהודים[29].

ואף־על־פי שנתארגנה שיטה זו של אספקת כוחות העבודה, לא פסקו החטיפות ברחוב; חטפו גברים, הטעינום על המכונות והובילו אותם לעבודה — על־פי רוב מחוץ לקראקא, ואפילו לערי־השדה המרוחקות. הכל נעשה במהירות וללא התנגדות, באופן שחטיפת־פתע לא העכירה את מראה הרחוב, שלבש מיד את צורתו הרגילה.

מעבר לשכונה היהודית פחת והלך מספר היהודים שנראו ברחוב. הללו שגורשו באכזריות מבתיהם שבשכונות החדשות, כדי לפנות מקום לגרמנים שהוסיפו לבוא לעיר, עברו לגור בשכונה היהודית בקוזמיר. וכשביום האחד במאי 1940 אסרו על היהודים להלך בשדרות (מחוץ לקטע הרחוב שבין מלון רויאל ובית־הדואר הראשי) או להיראות בשוק המרכזי ובסוקניצות, נראו במרכז העיר פחות ופחות אנשים בסימני־היכר יהודיים[30]. בשווקים שמחוץ לקוזמיר לא נראו עקרות־הבית היהודיות אלא בשעות מיוחדות, שעליהן ניתן היתר המשטרה. בחשמליות פגשו ביהודים רק בקרונות שסופחו ובמחלקות האחורניות שנקבעו להם בלבד. במחלקות אלו התנוססה הכתובת: für Juden[31]. על היהודים נאסר ביקור במסעדות ובבתי־קפה לא־יהודים, וכן נסגרו בעדם כל התיאטראות ובתי הקולנוע[32].

*

עם הגבלת זכויותיו של הפרט היהודי הוגבל גם רכושו. על סמך האיסור להשתחרר מן הרכוש או להעבירו על שמו של אחר, נגרם מעין שיתוק בעסקות. לאחר מכן הניח השלטון הגרמני את ידו על מחזור הכסף במזומן, שהיה ברשותה של האוכלוסיה היהודית[33]. קודם כל הוקפאו כל החשבונות, הדיפוזיטים והקופות, שנמצאו בבנקים על שמותיהם של יהודים. כל מה שהיה שם עד אותה שעה ציוו לרכז בבנק אחד[34]. מן החשבונות המוקפאים הותר ליטול אך ורק 250 זהובים לשבוע. מכסה זו לא הוגדלה למרות ירידת ערכו של הכסף ולמרות היוקר שגדל והלך. לצורך בתי־המלאכה ניתנה רשות לקבל רק אותם סכומי כסף, שהיו הכרחיים לניהולם, וגם זה על סמך בדיקות והוכחות שקיבל הבנק שניהל את החשבונות המוקפאים. התשלומים לטובת ענייני היהודים, ששיעורם עלה על 500 זהובים, צורפו גם הם לחשבון המוקפא, והוא הדין בתשלומי החובות שחבו ליהודים. לא התירו ליהודים להחזיק ברשותם כסף מזומן בשיעור העולה על אלפיים זהובים; סכום העולה על שיעור זה היה הכרח להכניסו לבנק, לחשבון המוקפא.

ההגבלות במחזור הכספים נתכוונו קודם כל כנגד המסחר היהודי — כמות סחורה מוגבלת למכירה בחנויות וסכומי־כסף ששיעורם למטה מ־500 זהובים. לפיכך היה הכרח להחביא את הסחורה כדי לאמת את המחזור הקטן של המסחר, מצד אחד, וכדי להימנע מהחרמה ושוד, מצד אחד.

כבר בתקופה הראשונה של הכיבוש העמידו השלטונות במפעלים היהודיים, בבתי־המלאכה ובבתי־המסחר, 'נאמנים' Treuhänder[35]. מיד נמסרו להנהלת ה'נאמנים', שהיתה מורכבת מגרמנים, 'פולקסדויטשים' ואוקראינים, בתי־העסק שכונו בשם חסרי־בעלים, כלומר אלה שבעליהם נעדרו מחמת המלחמה (נוכחותם של הנשים או הבנים,

28 קבוצות של צעירות יהודיות, לערך 200 ליום, עבדו בבלוני ובגן יורדן בליקוט עשבים.

29 גאזיטה זידובסקא, גל' 1 מיום 23.7.1940, עמ' 6, 'אגף העבודה של הקהילה היהודית בקראקא'.

30 הצו של השטאטהויפטמן שמיד מיום 29.4.1940.

31 הצו של השטאטהויפטמן שמיד מיום 1.3.1940.

32 בקיץ של שנת 1940, כשהגיע לקראקא הקרקס של בוש, הכריז השטאטהויפטמן על דחיית שעות־המשטרה לאלה מבין הפולנים, המבקשים לחזות בהצגות הקרקס. ואולם בהודעתו צויין, שעל היהודים נאסר הביקור בקרקס.

33 הצו של טצנר, מנהל אגף הדיביזים, מיום 20.12.1939 (יומן הפקודות של הג.ג., מספר 7, 1939).

34 לכל המאוחר עד יום 31.12.1939.

35 משרד הנאמנות (Treuhandstelle) הוקם על סמך הצו שנתן פראנק ביום 15.11.1939 (יומן הפקודות של הג.ג., מספר 6, 1939). על הנאמנים שכבר ישבו במפעלים, הוטל לדאוג מיד לאישור מטעם המשרד הנ"ל.

המנהלים את המפעל, לא תמיד הספיקה למנוע את ההעברה לידי ה„נאמנים׳), ולאחר מכן כל המפעלים הגדולים יותר. שוד וגזל על־ידי ה„נאמנים׳ רושש את המפעלים ממלאי של סחורות וחמרי־גלם, ולעתים קרובות גם מן המיתקנים השונים, ובסופו של דבר נפלו כל ההכנסות לכיסו הפרטי של ה„נאמן׳. לבעל העסק שהיה רגיל במלאכתו התירו על־פי רוב להישאר בתפקיד של עובד ששכרו מועט. למעשה ניהל הוא את העסק, ואילו המנהל הרשמי, ה־Treuhänder היה מקבל משכורת גבוהה ומנצל את העסק לטובתו הפרטית. במקום שהיחסים עם ה„נאמן׳ היו תקינים, ניתנה האפשרות לשני הצדדים, לאמור: לבעל הקודם של העסק ולמנהלו החדש, להשתכר, בדרך שאינה רשמית. במרוצת הזמן קיבלו ה„נאמנים׳ כמעט את כל בתי־העסק היהודים (חוץ מחנויות־מכולת־וסדקית זעירות). פעמים, שהבעלים עצמם ביקשו „נאמנים׳ לבתי־העסק שלהם, כשהם מעמידים בתפקיד זה אנשים, שעמהם כבר הגיעו קודם לכן לכלל הבנה, כדי לשמור בדרך זו את סחורתם שלא תהיה לשוד ולאפשר להם קניית סחורות חדשות וכדי לזכות בכרטיס־עבודה מאת בעלו הגרמני של העסק.

להנהלתם של ה„נאמנים׳ נמסרו גם בתים, ששיעור הכנסתם הנקייה עלה על הסכום של 500 זהובים לחודש. ולא זו בלבד, אלא פעמים אירע שה„נאמנים׳ התחלקו עם הבעלים בחלק מסוים של ההכנסה על־פי רשיון מיוחד מאת „משרד הנאמנים׳.

וכשאנו מייחדים את הדיבור על שוד הרכוש היהודי, אין לשכוח גם את ההתנכלות למקלטי הראדיו וכלי־הרכב המיכאניים. חודשים אחדים לאחר הכיבוש הוצא צו רשמי [36] על מסירת מכשירי הראדיו, וזמן קצר קודם לכן נצטוו היהודים להצהיר על כלי־הרכב המיכאניים שברשותם. הללו לא היו מרובים בידיהם, שכן קצתם כבר נמסרו במסע המלחמה של חודש ספטמבר ובקצתם נסתייעו בעליהם במנוסתם מקראקא. כנגד זה היתה עדיין בבתי היהודים — למרות מעשי השוד המרובים — כמות ניכרת של מקלטי ראדיו, ואלה הובאו למקומות שנקבעו למסירתם, כשבעליהם ממתינים בתורים ארוכים.

ואילו צו ההצהרה בכתב על הרכוש, צו שחייב את היהודים החל מן האחד במארס 1940 [37], לא נודעה לו חשיבות מיוחדת. בששת משרדי המחוז של העיר ובאולם הקהילה היהודית שברחוב סקאבינסקה 2, עמדו אנשים בטורים ארוכים כדי לקבל את הטפסים ולציין בהם את רכושם. כל אחד מהם עיין יפה־יפה בביתו מה לציין, כיון שרכוש שלא הוצהר ראו בו הגרמנים רכוש־ללא־בעלים, הנידון להחרמה ובעלו צפוי למאסר. תורים גדולים יותר של אנשים עמדו לאחר זמן בפני שלושה משרדים, שהותקנו במיוחד [38] כדי לקבל הצהרות אלו. מכאן נמסרו אחר כך ההצהרות למשרד ה„שטאטהויפטמן׳.

שעות ארוכות עמדו בתורים מחמת הצפיפות הגדולה. והסיבה לצפיפות זו היה *הזמן הקצר* שנקבע להצהרה (כל הפעולה תוכננה לעשרה ימים). התופש ברכוש, במחזור הכספים ובניהול מפעלים שבהם הועמדו „נאמנים׳ כבר נשלל מאת היהודים קודם לכן, באופן שהצהרה זו על הרכוש יותר משנתכוונה לצד המעשי נתכוונה לרושם הפסיכולוגי.

חובה היתה להצהיר על כל רכוש יהודי במדינה ומחוצה לה: נכסי דלא־ניידי, נכסי דניידי, חשבונות בבנקים ונאמנויות מחוץ למדינה ובמדינה, מיתקני־בית, אמצאות של בתי־מלאכה, חפצים שבשימוש יומיומי, מלבושים וכדומה.

כבר בראשית הכיבוש התחילו היהודים להשתחרר מחפציהם. הפחד מפני חיפושים, שהיו מלווים מעשי־שוד של חפצים יקרים ביותר, הכריח להסתיר חפצים אלה, להפקידם לשמירה או למוכרם. ומתוך חרדה שמא יגורשו מבתיהם השתחררו היהודים מן הרהיטים, לפי שברוב המקרים, אלה שגורשו מבתיהם נצטוו להשאירם במקומם. וכיון שלעתים תכופות לא ניתנה להם אלא מחצית השעה בלבד כדי להתאסף במקום, לא היה באפשרותם לקחת עמהם דבר. אף ההעברה לשכונה היהודית, שהיתה מלאה אנשים שבאו מחוץ לקראקא, פליטי־חרב ומגורשים, לא איפשרה מחמת צפיפות הדיור להביא הרבה חפצים. חוץ מזה מכרו להרבה מתושבי קראקא, מחוסר אמצעי מחיה נכסי דניידי. בראש וראשונה מכרו המורים, שנאסר עליהם לעסוק במקצועותיהם והורחקו מבתי־הספר, עורכי־דין שאסרו על הופעותיהם בפני בית־הדין ולא הותר להם אלא להביא לידי גמר את המשפטים שכבר התחילו בהם, שופטים ופקידים שפוטרו ממשרותיהם [39]. הגבלות מקצועות רציניות חלו גם על הרופאים ומרפאי־השיניים היהודיים, וכדי להימנע מאפשרויות של טעות נצטוו הרופאים היהודים ואנשי מקצועות הרפואה האחרים לציין על שלטיהם מגן־דוד [40]. בעיקר נפגעו הרופאים ומרפאי־השיניים, שהגרמנים לקחו מהם את מיתקניהם החדישים ואת מכשיריהם, מעשים שהיו כרוכים לא פעם בהרחקת הבעלים מדירותיהם. על־ידי כך נשללה מרובם אפשרות של עיסוק

---

36 פקודתו של צרנר, קומיסאר העיר, מיום 27.11 ומיום 4.12.1939 בדבר ההודעה על כלי־הרכב המיכאניים, וכן הפקודה למסור את מקלטי הראדיו היו מכוונות לבעלים הפולנים והיהודים.

37 הצו של השטאטהויפטמן שמיד מיום 15.2.1940.

38 Stary Ratusz ul. Krakowska 40, Ratusz Podgórski, ul. Limanowskiego 2, ul. Pawia 3.

39 מיום 14.9.1940 אסרו בכלל על עורכי־הדין להופיע בפני בתי־הדין. וראה: W trecią rocznicę zagłady Ghetta w Krakowie, קראקא 1946, עמ׳ 103, מאמרו של ד״ר זיגמונט ליליינטאל.

40 הוראתו של ד״ר קרול, מנהל לשכת הבריאות בקראקא, מיום 18.11.1940.

במקצוע [41]. למחנה המדולדלים היהודים ניתווספו גם מקבלי הפנסיה מאת הממשלה הפולנית [42] וכן הנכים שנשלל מהם כל סיוע [43]. הנה כי כן היתה גם שאלת מתן העזרה לאוכלוסיה היהודית שנתרוששה, אחד מתפקידיה הדחופים של הקהילה מראשית הכיבוש הנאצי. זו הטילה מס מיוחד על יהודי העיר לשם יצירת קרן מידית להקמת בתי־תבשיל ובתי־מחסה. בנובמבר 1939 כבר היו שבעה בתי־תמחוי, ואילו מספר בתי־המחסה ומקומות השיכון הציבוריים, בעיקר באולמות בתי־הכנסת שיצאו מכלל שימוש, הגיע במשך הזמן (עד שנת 1940) לחמשים. את מחוסרי הדירות היו גם משכנים בחדרים שהוחרמו על־ידי משרד הדיור של הקהילה בשכונה היהודית. צפיפות המשתכנים וליקויי התזונה גרמו לירידת רמת בריאותה של האוכלוסיה היהודית ולסכנה של מגיפות, ונתגלה הכרח בבדיקות סאניטאריות מתמידות בדירות, שנעשו על ידי רופאי המחלקה הסאניטארית של הקהילה. זו הפעילה מרפאות של בית־החולים היהודי שברחוב סקאבינסקה [44], ופתחה בית־חולים לנגועי מגיפות ברחוב רנקבקה 3 שבפודגוז'ה [45].

על הקהילה היה לפעול בשתי חזיתות: בחזית הפנימית, והיא הדאגה לצורכי האוכלוסיה היהודית, ובחזית החיצונית — מילוי פקודותיו של הכובש. רק בשלב השני הורגשה המשמעות האיומה של כפילות זו. הקהילה הוציאה לפועל את הוראותיהם של השלטונות הגרמניים, ומשעה שהוקמה המועצה היהודית, ה„יודנראט", בתורת נציגת היהודים, הוטלה על מועצה זו החובה לקיים „בלב שלם" את „פקודות השלטונות". כל האוכלוסיה היהודית אנוסה היתה להיכנע בלא ערעור להוראותיה של המועצה היהודית, שניתנו כדי לקיים את הפקודות הגרמניות [46].

עמדה כזו ותפקידים כאלה שהוטלו על המועצה היהודית (וחייבו בכל תחומי הג.ג.) בתור גוף המוציא לפועל את הוראותיו של הכובש הגרמני, קבעו מראש את חוסר האהדה כלפיה מצד יהודי העיר. לא יצאו ימים מרובים והיא נעשתה שנואה ממש על הציבור היהודי. אכן, האמת ניתנה להיאמר, שקשה היה לתווך בין החזית הפנימית, כלומר ביחס לציבור היהודי עצמו, לבין החזית החיצונית והיא ההכרח למלא אחר פקודות האויב, שעשה את המועצה אחראית לציבור זה. לא תמיד ידעה ,מועצת היהודים' כיצד לעמוד בשתי חזיתות אלו גם יחד.

בתורת עיר שמנתה למעלה מעשרת אלפים יהודים הוטלה על קראקא, בסוף דצמבר 1939, מועצה יהודית, שהורכבה מ־24 אנשים. ונעשה הדבר כך, שלאחד־עשר אנשי הנהלת הקהילה צירפו עוד שלושה־עשר, אף־על־פי שבהוראה שניתנה מדובר על בחירות.

חברי המועצה היהודית הוצגו בפני שמיד, השטאטהויפטמן של העיר, לשם אישורם. לאחר חודשים אחדים בוצר קשר מתמיד בין המועצה היהודית לבין השטאטהויפטמן, מאחר שהשלטונות הגרמנים הפנו את פקודותיהם ל„יודנראט" באמצעות משרד השטאטהויפטמן [47].

מן הראוי לציין, שהעניינים היהודיים העסיקו יותר ויותר את שלטונות הכיבוש. באגף הראשי של האדמיניסטראציה לענייני פנים שעל־יד שלטון הג.ג. נפתח מדור מיוחד לענייני היהודים, ומדור זה טיפל ברשימת היהודים, בקביעת ההשתייכות אליהם, בהקמת מועצות יהודיות, במתן הוראות ביחס ליהודים ובכל העניינים היהודיים מחוץ לשרות הסוציאלי [48]. הוראותיו של מדור זה הגיעו למועצה היהודית באמצעות משרדו של השטאטהויפטמן [49]. עכשיו הוסדר באיזה אופן שהוא יחסו של הכובש לאוכלוסיה היהודית, וההתערבות המתמדת והבלתי־אמצעית מצד משטרת הבטחון, התערבות שהיתה נעשית באופן שרירותי, הוגבלה במידה כלשהי עם מתן הסמכויות לשלטונות האדמיניסטראציה.

הביקורת הבלתי־אמצעית על נציגות יהדות קראקא, שהוקמה זה עתה, נמסרה לידיו של ה,שף' בראנדט מטעם המשטרה, החל מחודש פברואר 1940. בנוכחותו של זה התקיימה במחצית השנייה של פברואר הישיבה הראשונה של ה„יודנראט", שבה שמעו הנוכחים לקח על החובה המוטלת עליהם ביחס לשלטונות, ובראש וראשונה על קיום הפקודות במועדן [50].

המגע עם המשטרה הביא לאנשי המועצה הפתעות לא־נעימות כלל וכלל. כך, למשל, בפסח של שנת תש"י, בשעה 10 של ליל הסדר הראשון, הם נצטוו על־ידי מש־

---

41 הוראתו של ד"ר ואלבאום, מנהל אגף הבריאות של שלטון הג.ג. (Abt. Gesundheitsführung u. Volkspflege) מיום 18.11.39 הכירה בזכותו של מנהל אגף הבריאות להרחיק רופאים ומרפאי־שיניים יהודים מעיסוקם, דבר שהיה כרוך בנטילת דירותיהם על מיתקני חדריהם.

42 הוראה מיום 9.12.1939 (יומן הפקודות של הג.ג., מס' 12).

43 הוראה מיום 15.1.1940 (יומן הפקודות של הג.ג., מס' 1).

44 מנהל בית־החולים היה ד"ר יוסף ניסנפלד.

45 בהנהלתו של ד"ר אלכסנדר ביברשטיין.

46 הצו של המושל הכללי פראנק מיום 28.11.1939 (יומן הפקודות של הג.ג., מס' 9, 1939). ההגדרה 'פקודות השלטונות' באה להדגיש את פחיתות ערכו של ה'יודנראט' ותלותו המוחלטת בשלטונות הגרמניים. בדרך כלל, לא פירסמו השלטונות הגרמניים את פקודותיהם ביחס ליהודים, אלא הפנו אותן ל'יודנראט' בצירוף הוראה על דרך הוצאתן לפועל. לאחר מכן היה ה'יודנראט' מפרסם פקודות אלו במלואן, כשהוא מסתמך על המקור.

47 הצו מיום 25.4.1940 (יומן הפקודות של הג.ג., מס' 45, מיום 4.7.1940).

48 ענייני השרות הסוציאלי היו כפופים לאגף לענייני האוכלוסיה והעזרה הסוציאלית (Bevölkerungswesen u. Fürsorge).

49 הצו מיום 2.3.1940.

50 א.ו.י.ה. בקראקא, מס' 193.

טרת הבטחון להתאסף באולם הישיבות של הקהילה, ושם פקדו עליהם לערוך תרגילי התעמלות. על תרגילים אלה ניצח ה„שף" בראנדט בכבודו ובעצמו[51].

ואף־על־פי־כן היו גם צדדים „חיוביים" לכהונה ב„יודנראט", מאחר שזו העניקה לבעליה זכויות מסוימות, כגון ביטוח הדירה מפני החרמה ומתן רשות־יציאה בעיר לאחר השעות המותרות[52].

כפי שכבר צויין לא היה מספר התושבים היהודים שבקראקא בחודשים הראשונים של הכיבוש קבוע ועומד. תנועת הבאים לעיר היתה מוגברת מאוד, ומספרם של אלה עלה על מספר היוצאים את העיר[53]. לפי מיפקדי האוכלוסיה שערכו הגרמנים יוצא, שמספר היהודים בקראקא גדל מ־56 אלף לפני המלחמה ל־68 אלף בחודשים הראשונים של המלחמה[54].

השלטונות הגרמנים לא רצו לראות בעיר, שנעשתה בירת שלטון הג.ג., מספר גדול כל כך של יהודים, ולפיכך התחיל המושל הכללי פראנק לארגן את גירושם של היהודים מתוכה. התכנית של כל פעולת הגירוש ניתכננה בפרטות בידי האגף הראשי של האדמיניסטראציה לענייני פנים של שלטון הג.ג.

צו העזיבה את העיר הובא לידיעתו של הציבור היהודי באמצעות מודעות ברחובות, שנתפרסמה מטעם ה„שטאטהויפטמן' ביום 18 במאי 1940. יום ה־15 באוגוסט נקבע ליום העזיבה מרצון. לעוזבים מרצון ניתנה הזכות לבחור במקום־מושב חדש ולקחת עמהם מטלטלין.

השלטונות נתכוונו להשאיר בעיר אותם היהודים, שנוכחותם נראתה חשובה להם מטעמים כלכליים. הגרמנים העריכו את מספרם ב־15 אלף, ובכלל זה בני המשפחות[55].

מיד הוטל על המועצה היהודית לקיים את צו היציאה. המועצה קראה ליציאה קודם־כל את האנשים שבאו מן הסביבה, ששוכנו בבתי־מחסה והיו נתונים לחסדו של השירות הסוציאלי. הללו שוב יצאו לנדודים, כשהם מצויידים בסכומי כסף לא גדולים שקיבלו מן הקהילה להוצאות הדרך. סכומי־כסף אלה באו לקהילה מ„קרן ההעברה' שנוצרה מן התשלומים שהוטלו על יהודי קראקא האמידים ברשיון ה„שטאטהויפטמן'. אף „החברה היהודית לעזרה הדדית', שהוקמה בקיץ של שנת 1940[56], סייעה בענין זה.

היוצאים את העיר פנו בעיקר אל המקומות הסמוכים לקראקא, ופעמים אל מקומות מרוחקים יותר על־פי בחירתם העצמית. אבל אירע תכופות, שהבאים למקומות שנועדו להם נתקלו בסירוב מצד הקהילות היהודיות לקבלם ולרושמם, כיוון שדרשו בעד קבלת המגורשים סכומי־כסף גבוהים, שלא היה בידי העניים לתיתם, וכך מוכרחים היו הללו לחזור לקראקא. מקרים אלה חזרו ונשנו. ואולם כתוצאה מתיווכה ופנייתה של המועצה היהודית, באמצעות העתון „גאזטה ז'ידובסקה'[57], אל הקהילות היהודיות בדבר יישובם של אנשי קראקא, הביעו כמה קהילות את נכונותם לקבל את יוצאי קראקא. מצד שני, הודיעו אלה שכבר מצאו להם מחסה במקום החדש, ואף זה באמצעות העתון הנ"ל, באילו קהילות קיימת אפשרות ליישוב יהודים. סירובן של הקהילות היהודיות לקבל את הזרים נבע מפחד, שמא הבאים, ובעיקר העניים, יפלו עליהן למעמסה נוספת.

כיוון שהיציאה את העיר הקיפה לפי שעה רק את הפליטים שנתגלגלו לקראקא, הרי יהודי קראקא השלו את עצמם שגורל זה אינו צפוי להם. ואולם זרם היוצאים בשבועות הראשונים לא היה רישומו ניכר, ולפיכך קראה המועצה לאוכלוסיה היהודית שתצא את העיר מרצון, תוך הדגשה שהשלטונות מתכוונים להשאיר בעיר, לעת

---

51 שם. 52 שם.

53 הרבה מבני קראקא שנבהלו ממעשיהם של הגרמנים (כגון לאחר מצור קוזמיר בדצמבר 1939) יצאו את העיר כשפניהם מועדות מזרחה, מעבר לסאן.

54 Ein Jahr Aufbauarbeit im Distrikt Krakau, יצא לאור בשנת 1940 בצירוף מבוא מאת ביהלר, עמ' 101, 102.

55 שם.

56 החברה היהודית לעזרה הדדית (בקיצור Ż.S.S. — Jüdische Soziale Selbsthilfe) היתה מוסד לעזרה סוציאלית, שפעולותיו נתמשכו על כל תחומי הג.ג. החברה הוקמה במסגרת המועצה הראשית לעזרה סוציאלית (N.R.O.), שכללה את הסקטור הפולני (Rada Główna Opiekuńcza), האוקראיני (Ukrainski Centralny Komitet) והיהודי (Ż.S.S.), והיתה כפופה, יחד עם ה־N.R.O., לאגף לענייני האוכלוסיה והעזרה הסוציאלית של שלטון הג.ג. בראש המוסד, שמקום מושבו העיקרי היה בקראקא, בירת הג.ג. (המשרדים נמצאו ברחוב סטראדום 10), עמדה נשיאות של שבעה אנשים שנבחרו בבחירה אישית, ומבני קראקא שימשו בה פרופ' מארק ביברשטיין, ד"ר חיים הילפשטיין וד"ר אליהו טיש. ד"ר מיכאל וייכרט שימש יו"ר. הכנסותיה של החברה היהודית לעזרה הדדית (Ż.S.S.) באו לה מהענקותיו של שלטון ה־ג.ג. שנועדו ל־N.R.O., על־פי אחוזים שנתחלקו וכן מתרומותיו של ה־American Joint Distribution Committee. נוסף על כך היתה החברה מקבלת מתנות, על־פי הפרופורציה שקבעה ה N.R.O., בצורת מזון, מלבושים ורפואות, שנשלחו מחוץ־לארץ באמצעות חברות צדקה בינלאומיות ומוסדות יהודים פילאנטרופיים בשווייץ ובשבדיה. Ż.S.S. הרחיבה את רשת סניפיה בכל תחומי הג.ג., ואפילו למקומות־ישוב קטנים הגיעה, כך שבמשך הזמן הגיעה לארבע מאות סניפים.

57 העתון 'גאזטה ז'ידובסקה', שנוסד ברשיון הכובש ויצא לאור בקראקא, נועד לשמש עתון יחיד ליהודים. בעיקר נתפרסמו בו הודעות השלטונות וכן קורספונדנציה מערים ועיירות שונות, דבר שהקל במידה כלשהי על הקשר שבין הקהילות היהודיות. הגליון הראשון של העתון יצא לאור ביום 23.7.1940. עורכו היה ד"ר פריץ זייפטר, יהודי מגרמניה.

עתה, 10 אלפים איש לכל היותר, כגון פועלים מאומנים ובעלי־מלאכה וסוחרים, הדרושים לחיי המשק[58].

המועצה היהודית הזהירה, שלאחר ה־15 באוגוסט תקוי־ים היציאה בכפיה, באמצעות המשטרה, על־פי מכסה של אלף איש ליום, ובמקרה זה לא יתירו ליוצאים לקחת מטען אלא בשיעור של 50 ק״ג לנפש.

קריאה זו עוררה חרדה בקרב האוכלוסיה היהו־דית, שנתנה את דעתה על רצינות המצב שנוצר. עכשיו בא גל של יוצאים מבין ילידי קראקא. התחילו להשתדל בדבר רשיונות יציאה, ויהודי קראקא פתחו בנדודיהם — מי ברכבת, מי בסירות של הויסלה, מי באוטובוסים ומי בעגלות. כל מי שיכול היה לעמוד במחירי ההובלה לקח עמו גם רהיטים, שהרי ברור היה כי לקראקא אסור יהא לחזור. וכך נתמשכו ברחובות עגלות טעונות ואוטובוסים, שהובילו ארגזים ורהיטים לתחנות הויסלה, שכן לא יכלו הסירות על מטעניהן לספק את צרכי ההובלה.

למרות הקצב המזורז של היציאה לא קויימה זו במלואה בתאריך שנקבע לה, לאמור, ה־15 באוגוסט. רובם של התושבים היהודים נשארו בעיר והגישו בקשה ל,שטאט־הויפטמן' בדבר זכות־שהיה בקראקא, לפי שענייני היציאה הופנו מיום 15 באוגוסט אל משרד השטאטהויפטמן. הוקמה ועדה מיוחדת לענייני היציאה, ברחוב פילסודסקי 13, ועם אנשיה נמנו: נציג ה,שטאטהויפטמן', ציר האגף הגרמני לענייני האוכלוסיה והשרות הסוציאלי וכן בא־כוח המו־עצה היהודית. הוועדה צריכה היתה לעיין באלפי בקשות לרשות־שהייה בעיר. הנימוקים שצוינו בבקשות היו: מק־צועיים, עבודה במפעלים הנתונים להנהלה גרמנית, זכו־יות־עבר, השתתפות במלחמת־העולם הראשונה ושרות ב־חזית של צבא האוסטרים, גיל קשיש או מחלה.

בחודש ספטמבר נפסקו לפתע פעולותיה של הוועדה בקשר לתרמית של ה,פולקסדויטש" רייכרט, שהשתתף בוועדה מטעם ה,שטאטהויפטמן'. רייכרט זה נאסר באשמת לקיחת שוחד מן היהודים תמורת תמיכה בבקשותיהם. בקשר לכך נאסרו גם כמה אנשים, ובראשם היו״ר ביבר־שטיין[59], דבר שהביא להקמת ועדת נשיאות במועצה היהודית, שניהלה את פעולותיה במשך חדשיים עד לב־חירת יו״ר חדש. בשלהי שנת 1940 שימש בתפקיד זה עוה״ד ד״ר ארתור רוזנצוויג[60].

הוועדה לענייני היציאה חזרה וקיבלה לידיה את ניהול הפעולות בלא השתתפותם של נציגי האוכלוסיה היהודית. עם גמר פעולותיה הוברר, שחילקה 30.000 רשיונות (Ausweise) במקום 15.000, כפי שהניחו השלטונות הגר־מניים. על־פי חישובים שנעשו על־ידי גרמנים, יצאו את קראקא עד יום האחד באוקטובר 1940 שלושים ושנים אלף יהודים[61].

החלטותיה של ועדת היציאה בנוגע לרשות־שהיה ב־קראקא, ההחלטות החיוביות והשליליות, נמסרו ליהודים באמצעות הדואר. אם ההחלטה היתה שלילית, באה על־פי רוב לאחר כמה ימים, לפי הכתובת שצוינה בבקשה. המשטרה הפולנית (שנקראה Granatowa בגלל המדים הכחולים שלבשו אנשיה, שנתלווה אליה לפעמים גם גר־מנים, בדקה אם האנשים נמצאים עדיין במקומם. ואם אמנם נמצאו יהודים שלא היתה בידם רשות־שהיה, היתה המשטרה אוספת את כל הנוכחים במקום־ריכוז אחד שברחוב מוגילסקה, במבצר האוסטרי הישן. פעמים שה־משטרה עצמה גירשה בלהיטותה וללא צו מגבוה גם את האדם המאושר, שבידו היה ה־Ausweis.

התחילו בחטיפות יהודים, שהיו נטולי רשיונות־שהיה בעיר, ואלה הועברו בהמונים, ישר מן הרחוב, אל המבצר שברחוב מוגילסקה.

בדירות שנעזבו על־ידי המועברים ביקרו ועדות, שרש־מו את החדרים ואת המטלטלים שנשארו בהם. לאחר מכן קיבל לידיו משרד הנאמנות את המטלטלים, שהרי לא לכל היוצאים ניתנה האפשרות לקחת עמהם את חפציהם מחמת ההוצאות שבדמי ההובלה והקשיים הכרוכים בהובלה. כנגד זה, אלה שקיוו להשיג את רשיון־השהיה בעיר, לא השתחררו בעוד מועד מנכסיהם, וכשהופתעו מתשובתם השלילית של השלטונות השאירו הכל ולא לקחו עמהם אלא מטען של 25 ק״ג. האמידים, שלרשותם עמדו כספים במזומנים, יצאו לדרכם בסכום רשמי של 2000 זהובים (קודם צאתם ניכו עדיין מסכום חשבונותיהם 250 זהובים), אבל רובם של היוצאים, שכבר נידלדלו קודם לכן, לא היה עמהם אלא הסיוע שקיבלו מאת הקהילה לצורכי היציאה. כך נתרוששו אלפי יהודים, שהוכרחו לאחוז במקל הנדודים.

כמה וכמה פעמים ניתנו ארכות ליציאה, לאחר יום ה־15 באוגוסט, ועדיין לא צימצמו ארכות אלו את מספרם של היהודים בעיר כפי שדרש הכובש. לפיכך אחזו השלטונות האדמיניסטראטיביים באמצעים חריפים יותר. למנהל פעו־לות הגירוש של יהודי קראקא נתמנה במחצית השנייה של נובמבר 1940, ה,אוברשטורמבנפירר' רודולף פאבלו (מי שהיה לאחר מכן ה,שטאטהויפטמן' של קראקא), שקיבל יפוי־כוח מיוחד מאת מושל האזור וכטר[62]. ביום 25.11

58 עלון מיום 26.7.1940.

59 נאסרו ד״ר גולדבלאט וב. ליינקראם בתור חברי הוועדה לפינוי, וכן חברי המועצה היהודית גולדפלוס וס. מאיר. בית־דין מיוחד עיין לאחר מכן בדבר ודן את רייכרט לשמונה שנות מאסר, את היו״ר ביברשטיין — לשנה וחצי, ואת גולדפלוס — לששה חדשים. ד״ר גולדבלאט וליינקראם שהעידו מתוך חופשה זוכו בדין, ואילו כנגד מאיר ביטלו את החקירה (ואף־על־פי־כן הוא נשלח לאחר זמן קצר אל אושבינצים ושם נספה).

60 א.ו.י.ה. בקראקא, מס׳ 193.

61 Ein Jahr Aufbauarbeit im Distrikt Krakau, עמ׳ 101, 102.

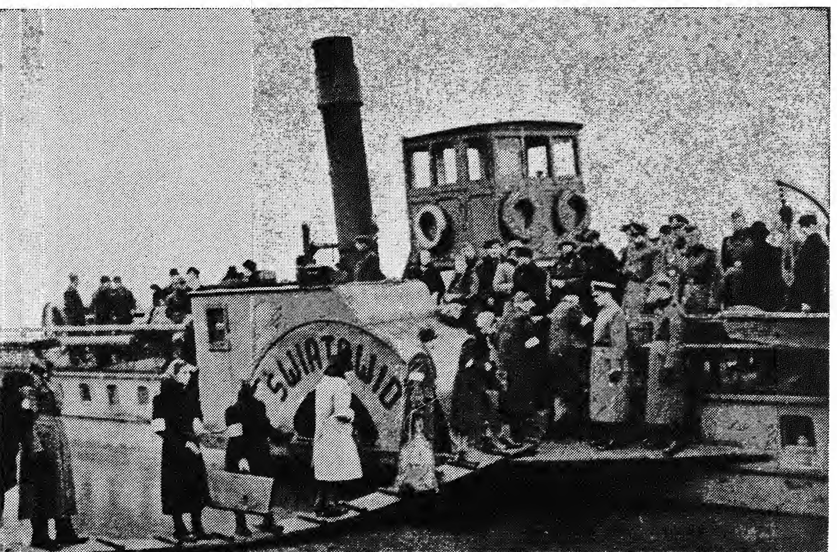
62 א.ו.י.ה. בקראקא, VII.

בחורי „חדר"

שבת בקז'מירז' (קוזמרק)

גירוש באוניות מסביבות קראקא לגיטו קראקא

גירוש מהעיר לגיטו קראקא

עבודת כפיה בקראקא

אקציה על מגרש הריכוז בקראקא

יצאה פקודה, שלפיה ניתנת זכות שהיה בקראקא לאותם היהודים שהם „נדרשים" במקומות העבודה ויש בידם רשיון מיוחד לכך. כל השאר נצטוו להתייצב עד יום 2 בדצמבר במשרד היציאה שברחוב פאביה 3.

ביום 29 בנובמבר, כלומר לפני התאריך שנקבע, נערך מצוד גדול על היהודים בתחום קוזמיר, וחיפשו אנשים, שלא היו בידיהם רשיונות שהיה בעיר. ביום 2 בדצמבר הועמדה משטרה בכל המבואות המוליכים אל העיר. בד בבד עם המצוד על היהודים נערכה בקוזמיר ביקורת התושבים הפולנים אם יש ברשותם תעודות מתאימות מטעם משרד העבודה[63].

מספר האנשים שהוכרחו לעזוב את העיר גדל מיום ליום. בקבוצות של עשרות אנשים, או גם של כמה מאות, גורשו בידים ריקות, ישר מן הרחוב, או במטען כלשהו אם באו מבתיהם, לכל פינות הארץ. המגורשים המתינו לגירושם ימים אחדים, בעיקר במבצר שברחוב מוגילסקה, ובתנאים היגייניים איומים, כשהם שוכבים על הרצפה בקור וברעב[64].

עייפים מהמתנה לגירוש, ובתנאים נוראים במיוחד לילדים ולחולים, נסעו לאחר מכן במשך ימים אחדים בכיוון אל ה„בלתי־ידוע". כשהם נזרקים לפתע מן הרכבת בתחנות הקטנות שבמחוז לובלין והרובישוב, בסביבות ביאלא־פודלאסקה ומקומות אחרים. משם ממהרים הנודדים לקהילה היהודית הסמוכה ביותר, וזו מקבלת את פניהם בדרכים שונות. אם לא כללה הקבוצה מספר גדול של יהודים, היו הללו מוצאים מחסה בבתים פרטיים, במידה שהישוב היהודי המקומי לא נפגע במיוחד מאימי המלחמה. ואולם כשהגיעו קבוצות גדולות שוכנו במקומות קיבוצים, בעיקר בבתי־הכנסת המרוקנים. הקהילות הקטנות, שנידלדלו ונטרדו בעניי עירם, בקושי רב נרתמו לעול החדש שהוטל עליהן. אכן, לעזרתם באה ,החברה היהודית לעזרה הדדית'. היו קבוצות של מגורשים, שהופנו במישרין לווארשה, לגיטו היהודי שנתמלא אנשים.

תכופות אירע, שהמגורשים משלא מצאו סעד אצל אחיהם בקהילה אחת, הוכרחו להמשיך ולנדוד בדרכם עד שמצאו קורת־גג לראשם, ופעמים רבות היו האנשים, שעדיין היה בידם קצת כסף, מסתכנים ובדרך בלתי ליגאלית חוזרים לקראקא.

העוני ותנאי ההיגיינה החמורים מאד, וכתוצאה מהם המחלות שפשטו, רוקנו עד מהרה את שורותיהם של המגורשים מבני קראקא. ויש שהריקון היה מוחלט[65].

האוכלוסיה היהודית של קראקא עמדה על סף החורף השני של המלחמה (1940—1941), כשהיא מרוששת ביותר, מספרה פחת עד למעלה ממחציתה וסימן שאלה מתמיד רובץ לפתח המחר. הדאגה להיתר־ישיבה בעיר וההשתדלויות הקדחתניות הכרוכות בכך, מרטו את עצבי כולם.

בשלהי שנת 1940 ירד דיכאון על יהודי קראקא, בעקבות הידיעה על מאסרם של הרבנים קורניצר ורפפורט, שגורשו לאחר מכן יחד עם כמה אנשים לאושבינצים. משם לא בוששה לבוא הידיעה על מותם. נראה היה שיחול עיכוב בגירושם של היהודים, כי נעשו השתדלויות רבות מטעם הרבנים למנוע את הדבר[66].

ועדיין נשאר עניין היתר־הישיבה בעיר דאגתם העיקרית של יהודי קראקא. היתר־ישיבה זה משמעותו לגברים עבודות בפינוי השלג. פקודתו של ה,שטאטהויפטמן'

63 ארגן את המצוד מפקד משטרת האזור בקראקא בעזרת המשטרה הגרמנית של בטחון, והמשטרה הפולנית, שמספר אנשיהן עלה על 400 (א.ו.י.ה. בקראקא, VII).

64 וכך מספר עד ראייה על המצב ששרר במבצר שברחוב מוגילסקה: 'בדצמבר 1940 קיבלתי צו לעזוב את קראקא על אף רשיון הישיבה שהיה בידי. אל דירתי באו שני שוטרים פולנים והוליכו אותי לתחנת המשטרה. הם הרשו לי לקחת 2000 זהובים ומטען בשיעור של 25 ק"ג. מכאן הריצו אותנו אל רחוב מוגילסקה, אל המבצר האוסטרי לשעבר, שם נשארנו 5 ימים. ישנו על תבן, נשים וילדים לחוד וגברים לחוד... כדי להשלים את הטראנספורט הריצו לכאן 1200 גברים שנתפסו בפודגוז'ה. את הגברים הוציאו אל החצר, הכו אותם וצעקו כנגדם: du verfluchter Engländer, seit ihr das auserwählte Volk? בעיקר הוכו עד לאפיסת ההכרה אלה, שניכר היה בהם שהם מאנשי האינטליגנציה. כמה מהם הובלו לאחר מכן על אלונקות אל הרכבת. הזקנים נצטוו לרוץ מסביב לבאר. המקום היה חלק, חודש דצמבר, החליקו ונפלו. כנגד האנשים השמנים הטיחו : 'du alte Scheisskiste'. הנשים שהיו לבושות יפה נמסרו לביקורת, שהיתה מלווה בדיקה גיניקולוגית. לעת ערב גרשו את כולם לחצר. הגברים הצעירים נסעו לפוסטקוב, השאר ללובלין...' (א.ו.י.ה. בקראקא, מס' 439).

65 אחד הטראנספורטים שכלל 68 אנשים גורש מקראקא לביאלה־פודלאסקה. את המגורשים כיוונו משם לוישניץ שע"י פארצ'ב. נתונים בתנאי שיכון איומים מתו כולם ממחלת הטיפוס. מכל הטראנספורט שמנה 68 אנשים לא ניצל אלא אדם אחד הודות לכך, שבתור לכאי בעל מקצוע מצא עבודה אצל קומיסאר גרמני וקיבל רשיון ישיבה בעיר מחוץ לשכונה היהודית (א.ו.י.ה. בקראקא, מס' 937).

66 אמרו, שהרבנים התחילו להשתדל אצל הרוזן רוניקיר, נשיא המועצה הראשית לעזרה סוציאלית, בדבר קבלת המלצה מאת הנסיך המטרופוליט סאפיהא בפני השלטונות הגרמניים לעיכוב גירושם של היהודים מקראקא. לפי שעה אין לפנינו מקורות שיהא ביכולתם להפיץ אור על השתדלות זו. כנגד זה ברי לנו, שבאוגוסט 1940 הגישה המועצה הראשית לעזרה הסוציאלית תזכיר ל'שטאטהויפטמן', באמצעות הרוזן רניקיר, ובתזכיר זה דרשה המועצה לעכב את גירוש היהודים מקראקא מטעמים משקיים ואנושיים־כלליים (א.ו.י.ה. בקראקא, VII).

מיום 7.1.1941 חייבה את כל הגברים בני 16 ומעלה ליתן עד סוף החודש 12 ימי־עבודה בפינוי השלג. וכל יום־עבודה צריך לקבל אישור מטעם הקהילה היהודית בחותמת על הצד השני של ה־Ausweis, שבו היה היתר־הישיבה בעיר. מי שלא יוכל להראות 12 חותמות כאלו לאחר ה־31 בינואר, תאבד לו זכות ה,אויסווייז׳ ויהא אנוס לצאת את קראקא.

איום זה זירז את האנשים לעבודה, והם התייצבו בבניין הקהילה שברחוב פודבז׳ז׳ה על־פי סדר האותיות של שמותיהם ועל־פי לוח הזמנים שנתפרסם מטעם הקהילה. כאן קיבלו מעדרים וקרדומים, השאירו את ה,אויסווייז׳ים וצעדו יום יום לעבודה בפלוגות של כמה עשרות אנשים ובשתי משמרות ליום. לאחר שמונה שעות־עבודה היו חוזרים לקבל את התעודות, שהוחתמו בפודבז׳ז׳ה בחותמת הנכספת.

הביקורת בזמן קבלת ההחתמות וכן ההשגחה על העובדים הופקדו בידי משטרת הגיטו (Jüdischer Ordnungs-dienst), שהוקמה מטעם משטרת הבטחון וה,שטאטהויפטמן׳ בקיץ של שנת 1940. תפקידם של אנשי משטרה זו, הוגדר תחילה לשמירת הסדר ברחובותיה של השכונה היהודית ולפני בנייני הקהילה, ואולם תקופת הגירוש נתנה להם הזדמנויות רבות ל„פיתוח" פעולותיה. לא זו בלבד שאנשיה לא היו מזהירים בפני חטיפות והיו נוטלים שוחד, כי אם התאמצו להידמות בהתעללות אחיהם לגרמנים. בתקופה מאוחרת יותר הפכו להיות לזוועה ליהודי הגיטו. אבל נראה הדבר, ששנים־עשר ימי־עבודה בפינוי השלג ובכפור ששרר בחודש ינואר, היו מחיר נמוך מדי בעד היתר־ישיבה ליהודים בקראקא, עיר מולדתם.

פקודתו של ה,שטאטהויפטמן׳ מיום 4 בפברואר 1941 באה להאריך את הזמן בעבודה זו לחדשיים נוספים (עד לחודש מאי) ולהעמיד את מספר ימי העבודה על שמונה בחודש. מעתה היה הכרח לטבוע את החותמות, ששימשו הוכחות לעבודה שנעשתה, על תעודות הזהות, שהתחילו לחלק לבעלי ה,אויסווייז׳, רשיונות זמניים להיתר הישיבה. על מסירתן של תעודות אלו, שנתלוו אליהן שני תצלומים, או תוקף ההכרה בהן, פיקח משרד הפינוי של מפקד האזור. ואף־על־פי־כן לא קל היה הדבר לבעל תעודת זהות לקבל טביעת חותמת כאישור לעבודה שעשה בפינוי השלג. תחילה הוטל עליו להוכיח, שיש ברשותו 12 חותמות בהיתר־הישיבה הקודם, ואפילו זכה במשך החודש לשמונה חותמות בתעודת הזהות שלו, היה עליו להתייצב במשרד העבודה (ברחוב לובלסקה 25—27) ולהציג את האישור על עבודתו שנעשתה ונרשמה ברשימות מיוחדות. אדם שלא עבד צפוי היה לכך, שיטלו ממנו את תעודת הזהות ויגרשוהו מן העיר. מובן שכל כוונתם של הגרמנים היתה, שלא לאפשר להרבה אנשים את מילוי הפורמאליות, כדי למצוא עילה לנטילת התעודות ולגירוש מן העיר. אלא ששוב התחיל ,המירוץ הקדחתני של העבודה׳, ושוב גברו ההשתדלויות להשיג בכל מחיר את החותמות.

ואולם לאחר שלושה שבועות באה האכזבה הגדולה. וכטר, מושל מחוז קראקא, ביטל ביום 27 בפברואר את כל היתרי הישיבה שניתנו עד עתה והוצאו על־ידי משרד ה,שטאטהויפטמן׳. הוא הכריז, שהיתר הישיבה בקראקא מיטיב רק לבעלי תעודות־הזהות, ולפנים משורת הדין — גם אנשים שהובטח להם באופן רשמי כי יקבלו את תעודות־הזהות עד ליום 15 במארס.

לשוא היו איפוא כל ימי העבודה בפינוי השלג, לשוא היו כל ההתרוצצויות כדי להשיג חותמות ,אויסווייז׳ים. לשם ביקורת האנשים שנידונו לגירוש ציוו למסור את ה,אויסווייז׳ים למשרד הפינוי שברחוב לוביץ׳ 4. ושוב התחיל גירוש המונים אל הקהילות הסמוכות ביותר לקראקא, מהם שיצאו מרצון כדי לאפשר את הצלת שארית הנכסים, ומהם מאונס. חזרו ונישנו החטיפות של המוני גברים מן הרחובות וסחיבת אנשים מחוסרי תעודות־זהות מדירותיהם. הוצאתן של תעודות אלו התנהלה באופן אטי מאוד, והבקשות היו מונחות שבועות כאבן שאין לה הופכין. משפחות שלמות הועברו אל המבצר הנודע לגנאי שברחוב מוגילסקה 1, משם יצאו כל כמה ימים משלוחים של גברים נשים וטף למקומות שונים שבשטחי הג. ג.[67]

האוכלוסיה היהודית בקראקא הגיע לקצה התמעטותה לאחר יום ה־3 במארס 1941. ביום זה יצאה הפקודה מאת המושל וכטר על הקמת שכונה מיוחדת ליהודים.

כבר קודם לכן ראו מראש, שהיהודים שקיבלו היתר־ישיבה בקראקא, מאחר שהיו צריכים להם באופן זמני למשק, לא יורשו לגור בעיר ללא הגבלות. בערים אחרות (וארשה, לודז׳) כבר היו היהודים סגורים מאחורי חומות, ולפיכך סבורים היו שגם בקראקא יוקם גיטו[68].

ואף־על־פי־כן גדול היה רושם ההודעה על הקמת הגיטו בקראקא. היהודים נתנו את דעתם על כך, שסגירתם מאחורי חומות פירושה שלילה מוחלטת של החופש

---

67 בלשכת ה׳שטאטהויפטמן׳ נשתמרו רשימות של יהודים שגורשו בכוח בפרק־הזמן 29.11.1940 — 2.4.1941 ועברו את מקום הגירוש (Aussiedlungsstelle) מן המבצר שברחוב מוגילסקה 1. ברשימות אלו נמצאים שמות המגורשים, שמות המקומות שאליהם גורשו וכן התאריך ומספר סידורי של הטראנספורט. ביום 29 בנובמבר 1940 יצא הטראנספורט הראשון, ביום 2 באפריל 1941— הטראנספורט השמונים. המקומות שנועדו להם היו באזור קראקא ולובלין.

את המבצר במוגילסקה עברו קרוב לשמונה אלפים איש, שהובלו בטראנספורטים של מאות, עשרות, ופעמים גם של אנשים אחדים.

68 שיר־הרחוב הפופולארי ניבא זמן רב קודם לכן, ש׳אף כי היהודים אומרים ויטו, בכל זאת יהיה גיטו (Chociaż Żydzi mówią veto, mimo wszystko będzie ghetto).

ומצב של תלות באויב אם לשבט או לחסד. כל מי שפחד מבית כלא זה עזב את העיר.

הקהילות הסמוכות לקראקא נתמלאו אנשים שעזבו את קראקא. מחירי החדרים בבתים ובבקתות אכרים האמירו, ויהודי קראקא שילמו ברצון אפילו סכומים גדולים, ובלבד להימצא קרוב יותר לעירם. מקום שם נשארו קרוביהם וידידיהם. היציאה מן העיר היתה באוטובוסים ובכרכרות, בעגלות ואפילו בעגלות־יד. כל הקודם זכה לתנאי דיור טובים יותר. והרי מן הראוי היה להזדרז ולצאת, כיוון שביום 20 במארס היתה חייבת להיסגר שכונת היהודים. זאת ועוד: הקושי ביציאה מן העיר נעשה קשה יותר ויותר, שכן מיום 15 במארס נאסר על היהודים בכל שטחי הג. ג. השימוש בכל אמצעי התחבורה, אלא אם כן ברשיון מיוחד מאת ה,שטאטהויפטמן'. יוצא, איפוא, שלא רק השימוש ברכבת נאסר על היהודים (בינואר 1940), אלא גם השימוש באוטובוסים, מוניות, כרכרות, עגלות־שלג וסירות [69].

בפקודתו של וכטר ניתנו טעמים סאניטאריים ובטחוניים להחזקת היהודים בשכונה מיוחדת [70]. הוקצה להם חלק מתחום פודגוז'ה על רחובותיו שנתפרטו בהודעה [71]. הפולנים שישבו בתחום זה נצטוו לעזוב את המקום והם הופנו אל שכונת קוזמיר. היום האחרון ליציאתם של הפולנים מפודגוז'ה ולכניסתם של היהודים לשכונה המיוחדת בשבילם זה עתה, נקבע ל־20 במארס, כלומר שמיום 21 במארס 1941 אסור היה לשום יהודי לגור בתחום קראקא מחוץ לגיטו זה. ואולם הפקודה הרשתה, שהחנויות, בתי־המלאכה והמפעלים היהודים יישארו לפי שעה בעיר.

היהודים שנכנסו לשכונה החדשה הורשו לקחת עמהם את כל מטלטליהם, חוץ מרהיטים שהיו בשימושם של הדיירים הגרמניים; רהיטים אלה חייבים היו להישאר במקומותיהם. ואילו הרהיטים, שמחמת צפיפות המקום בגיטו לא יכלו בעליהם לקחתם עמהם, חייבים היו למסרם לרשות משרד הנאמנים. על־פי רשיון מיוחד של משרד זה רשאים היו למוכרם לאחר מכן. אין צריך לומר שהיתה זו הלכה בלבד ללא ערך ממשי כלשהו.

הודגש, שהיציאה מן השכונה החדשה תורשה ליהודי רק על יסוד היתר מיוחד, וכן אסור יהא ללא־יהודי להיכנס לשכונה אלא אם כן ברשיון מיוחד. על האוכלוסיה שאינה יהודית נאסר לתת מחסה ליהודים, ואפילו באופן זמני.

הצו על הישיבה בגיטו לא חל על היהודים, אזרחי המדינות הנייטראליות [72].

התחילה איפוא העברה קדחתנית של המונים; מי לגיטו ומי לחוץ לעיר. דירותיהם של יהודי קראקא נתרוקנו. מי שהחליט לא לצאת את עיר־מולדתו גרר עמו את קניינו לגיטו. דרך גשר פודגורסקי השתרכו משאיות ועגלות טעונות רהיטים וארגזים, כרכרות עם ילקוטים וכן עגלות־יד שהובילו כלי־בית של עניים, ואפילו עגלות־ילדים עם חפצים שונים. המאושרים, שקיבלו בדרך חילופי הדירות עם הפולנים מקום טוב בגיטו, טוב באופן יחסי, כמובן, הביאו עמהם את רהיטיהם, ואילו הללו שנשתיירה להם קרן־זוית בלבד, באמצעותה של ועדת הדיור של הקהילה היהודית, נטלו רק את החפצים ההכרחיים ביותר, וקודם כל מלאי של מזון. כדי לא להקשות על עצמם את ההעברה ולא להכביד במטען החפצים, שלא היה להם מקום בגיטו, מכרו האנשים כל חפץ משקי, שאמנם דרוש היה בזמנים כתיקונם אבל עכשיו נעשה מיותר לחלוטין. המכירה ההמונית של חפצים שונים, שנערמו לפעמים במשקי האמידים, דורות על דורות, איפשרה לכמה וכמה סוחרים לנצל את ההזדמנות ולרכוש בלא מחיר תמונות, שטיחים, חליפות, לבנים, כלי־שולחן וכו'. היהודים העניים, כיוון שחששו מפני רעב בגיטו, המירו אף את הדברים ההכרחיים ביותר במצרכי מזון. בערבוביה זו של מכירות וחילופים נראו הספרים כמיותרים לחלוטין. בתנאים שנוצרו שוב לא נודע להם ערך של סחורה העוברת לסוחר. ולפיכך התגוללו ציבורים־ציבורים בדירות העזובות ובחצרות. כמו־כן נתמלא כל מקום רהיטים שנפגעו ופורקו. מאחר שלא

69 הצו של המושל פראנק מיום 20.2.1941 (יומן הפקודות של הג.ג., מס' 14, 1941), שתוקפו חל ביום 15.3.1941, ראה מראש שבענייני הקשר העירוני המקומי נתונה ההחלטה ל'שטאטהויפטמן'.

70 אותו זמן לא השתמשו הגרמנים במונח 'גיטו', ולא עוד אלא שאסור היה להשתמש במונח זה. בפעם הראשונה נזכר המונח 'גיטו' בצו מיום 10.11.1942.

71 על־פי הצו מיום 3.3.1941 קבעו הרחובות הבאים את גבולה של השכונה היהודית: פינת הרחובות יוזפינסקה וברודזינסקי, רחוב ברודזינסקי עד פינת 'רינק פודגורסקי', רינק פודגורסקי עד תחילת רחוב לבובסקה, פינת רחוב לבובסקה, רינק פודגורסקי ורחוב פארקבה עד פינת רחוב שקולנה, רחוב שקולנה עד פינת רחוב טאטז'אנסקה; מרחוב טאטז'אנסקה לאורך החלק הבלתי־בנוי של קושמיונקי, במקביל לרחוב רנקבקה עד לרחוב לבובסקה, כנגד רחוב טארנובסקה; במקביל לרחוב טארנובסקה לאורך חלקת הגבול עד רחוב הטמנסקה; במקביל לרחוב הטמנסקה לאורך חלקת הגבול עד פינת רחוב דומברובסקי; מפינת רחוב דומברובסקי במקביל למסילת־הברזל עד פינת הרחובות טראוגוט וקונציק; רחוב קונציק עד רחבת זגודה, פינת רחבת זגודה ורחוב נזיז'דזה עד פינת רחוב נאדוישליאנסקה; רחוב נאדוישליאנסקה עד רחוב קראקוס; רחוב קראקוס עד פינת רחוב ויטה סטבושה; רחוב ויטה סטבושה עד פינת רחוב יוזפינסקה; רחוב יוזפינסקה עד פינת רחוב ברודזינסקי.

72 מספרם בקראקא הגיע למאתים איש בקירוב. הם לא נשאו סימן־היכר יהודי וגרו באופן חפשי בחלקים שונים של העיר. במשך הזמן (1942—1943) עבר חלק מהם לסלובאקיה ולהונגריה, או שקיבלו 'ניירות אריים'. יתרם נפלו לבסוף לידי הגיסטאפו.

נמכרו על־ידי בעליהם בעוד מועד, הונחו במצב בלתי תקין, ובלבד שלא יזכה בהם משרד הנאמנות. ההשתדלות בדבר קבלת רשיון למכירת הנכסי־דניידי לא היה בה משום תועלת כלל.

דירותיהם העזובות של היהודים נרשמו על־ידי משרד הדיור המקומי, שטיפל גם בהקצאת חדרים לאוכלוסיה הפולנית שעקרה מפודגוז'ה.

ביום האחרון שבו נכנסו היהודים לגיטו עלה עוד בידיהם לקחת עמהם את אוסף תשמישי הקדושה מבתי־הכנסת הקדומים של קראקא (בית־הכנסת הישן, בית־הכנסת ע"ש הרמ"א, בית־הכנסת ע"ש ר' אייזיק ובית־הכנסת הגבוה). אוסף זה ניצל בשלמותו לאחר החיפוש בדצמבר 1939 ומויין בידי המהנדס יעקב שטנדיג. כלולים היו בו ספרי־תורה, מנורות, פרוכות, רקמות ומפות עתיקות. תשמישי קדושה אלה הוטענו על כמה עגלות והונחו בבניין הקהילה שברחוב לימנובסקי 2. למחרת היום מסרה הקהילה היהודית למשרד הנאמנות, על־פי פקודתו של הכובש, את המפתחות של כל בתי־הכנסת שבקראקא [73].

מחוץ לגיטו נשארו לפי שעה, עד לגמר התקנתם של כמה בניינים בגיטו עצמו, משרד הקהילה היהודית, בית־היתומים שברחוב דיטלה, בית־החולים שברחוב סקאבינסקה וכן בית הקברות שברחוב מיודובה, שעדיין הוסיפו להשתמש בו [74].

כך נחתמה התקופה הראשונה של שלטון הכיבוש ההיטלרי בקראקא.

*

הגיטו כלל רחובות אחדים ובו הצטופפו למעלה משנים עשר אלף איש [75]. חומות הגיטו, שצורתן כצורת מצבות יהודיות, סגרו על פתחי העיר והחזיקו כבמלחצים את השכונה, שנועדה לשמש בית־כלא לאוכלוסיה היהודית. ארבעה שערים הוליכו לגיטו. השער הראשי — בתחילת רחוב לימנובסקי, ועליו כתובת „יידישער וואהנבעצירק" [76]; עמד בו משמר שוטרים גרמני וכן משטרה פולנית. שלושת השערים האחרים, שבדרך כלל שמרה עליהם משטרה פולנית, היו ברחבת זגודה, ברחוב לבובסקה ובסופו של רחוב לימנובסקי. מן הצד הפנימי שמרה על השערים המשטרה היהודית (Jüdischer Ordnungsdienst). באופן כזה נשארו הבתים שעל גבולות הגיטו מבודדים מן הצד ה'ארי' שכן השערים סגורים, החלונות שבקומות הקרקע מסורגים, ואסור היה לפתוח חלון, אף לא בקומות העליונות [77].

לא קלים היו החיים בתחום צר של רחובות מועטים, בצפיפות ובשאון, ובעונת הקיץ במיוחד, כשהורגש מחסור באוויר ובירק. קשה היה לגור בדירות הצפופות עד אפס מקום [78], שמפני מחסור במקום שיכנה בהן ועדת הדיור של הקהילה כמה משפחות, שהיו זרות אחת לשנייה ומוצאן מסביבות שונות. דבר זה הכביד על החיים בצוותא. ובתי הגיטו היו ישנים ברובם, בלא נוחיות, והאופייני לשכונה זו הרי זו קומתם האחת שהיתה נחבאת בחצרות. בתים אלה לא הלמו אף את הדרישות הפשוטות ביותר של ההיגיינה. דווקא על־ידי הקמת הגיטו, שנועד לדעתם של הגרמנים לעצור בעד התפשטותן של המחלות, שהיהודים הם מפיציהן, נתאפשרו תנאים נוחים לכל מיני מגפות, שבפניהן לא עמדו חומות הגיטו.

בחודשים הראשונים לאחר הקמת הגיטו היה הקשר עם העיר עירני למדי. על־פי רשיונות שהוציא משרד העבודה היו יוצאים מן הגיטו העובדים במפעלים הפולניים ובמקומות העבודה הגרמניים, וכן בעלי־מלאכה וסוחרים, שסדנאותיהם וחנויותיהם נשארו עדיין בעיר. נוסף על כך היו מוציאים רשיונות־ארעי, ליום אחד, במשמר הגרמני שעל־יד השער הראשי של הגיטו. קשר זה עם העיר איפשר הבאתם של מצרכי מזון לשכונה. כל עובד יכול היה לצייד את בני משפחתו במזון, ואף ניתן

---

73 א.ו.י.ה. בקראקא, תיק י. שטנדיג.

74 ליד בית־הקברות השאירו הגרמנים את השומר הוותיק, פנחס לדנר, זקן הקברנים בקראקא. זקן זה, שכינו אותו בשם 'כרוניקה חיה של בית הקברות', נשאר מחוץ לגיטו. לאחר־מכן, כשהגרמנים אסרו על השימוש בבית־הקברות שברחוב מיודובה ולא התירו אלא את זה שברחוב אברהם, נשאר הוא עדיין על משמרתו במשך כל זמן קיומו של הגיטו וגם זמן רב לאחר שחוסל. ביום אחד הובל למחנה פלאשוב ושם נורה משום שעשה בעיר באופן 'בלתי־ליגאלי'. שום אדם לא בדק את העובדה, שבזמנו הושאר במיוחד על־ידי הגרמנים עצמם על משמרתו בבית־הקברות.

75 הרשימה הסטאטיסטית של הקהילה היהודית (ארכיון התעודות הישנות של העיר קראקא) קובעת, שביום 1.5.1941 היו 10.873 יהודים שגרו בגיטו. אם נוסיף על מספר זה את היהודים שהיו בגיטו באופן בלתי־רשמי, לאמור שהיו מחוסרי תעודות־זהות (לפי הרשימה הסטאטיסטית של הקהילה מיום 13.10.1941 הגיע מספרם של אלה ל־1200), נקבל למעלה מ־12.000 איש. הרבה אנשים, אף־על־פי שהיו בידיהם תעודות־זהות, העדיפו על ההליכה לגיטו את הישיבה בקהילות הסמוכות לקראקא. כן היו רבים, שלא חיכו עד הרגע האחרון לקבלת תעודות אלו ויצאו בעוד מועד את קראקא. כתוצאה מכך לא הגיע מספר היהודים בגיטו ל־15.000. הביולטין של ה'שטאטהויפטמן' 'Die Stadt Krakau', שיצא באוקטובר 1941, מציין בעמ' 16 שבחודש מארס 1941 נשארו בקראקא 11.000 יהודים.

76 את הכתובת תיכנן אינג' י. שטנדיג.

77 לסוף 1941. הוטבעו חותמות על החלונות שבקומות־הקרקע שיצאו לצד ה'ארי'. דבר זה נעשה על־ידי המשטרה היהודית כדי לסכל את אפשרות הגשת החבילות דרך הסורג.

78 הנורמה שנקבעה על־ידי ועדת הדיור היתה 2 מטר מרובע לאדם. כמו־כן חישבו 3 אנשים לחלון אחד.

היה להסתיר כמות קטנה של מצרכי אוכל מעיני הבודקים; יש והשוחד עיוור עיניו של שוטר ואיפשר הברחת כמויות גדולות יותר. בחודשים הראשונים לא הרגישה האוכלוסיה היהודית ברעב, ואף הבדל המחירים ביחס לעיר לא היה גדול ביותר. ואולם במרוצת הזמן, במידה שהוגבל הקשר עם העיר וגברו הקשיים להצטייד במזון, האמירו המחירים בגיטו בשיעור שעלה פי כמה וכמה על מחירי העיר.

אף מן הצד ה„ארי" נכנסו יום־יום לגיטו, על־פי רשיונות, קצת אנשים. שהרי ברחוב צ'ארנצקי נמצאו המחלקות של בית־הדין הפלילי, ובככר זגודה נשאר במקומו בית־המרקחת הפולני (בית־המרקחת היחידי שבגיטו) [79], שבעלו יחד עם חבר העובדים היו באים לעבודה מן העיר.

כמה מוזר היה מראהו החיצוני של הגיטו!

דרך רחוב לימנובסקי ורחוב לבובסקה עוברת חשמלית העושה את דרכה מן העיר. החשמלית אינה נעצרת, ולנוסעיה ניתנת האפשרות להסתכל מבעד לחלונות בכל מה שמתרחש בגיטו (העמידה על הרציפים אסורה).

אין בגיטו אלא חנויות־מכולת וגלנטריה מועטות, המחסלות את המלאי שלהן. חנויות המכולת היו מחלקות את מיצרכי הקיצוב מטעם השלטונות, ובראש וראשונה לחם בכמות יומית של 100 גראם לנפש, ופעמים גם סוכר. מיצרכים אחרים אין האוכלוסיה היהודית מקבלת. נראים שלטים ועליהם כתובות בלשון אידיש ובאותיות עבריות. גם זה בא בעקבות צו גרמני מיוחד, שניתן על־ידי רודלר, הקומיסאר של הגיטו, והמוכר ליהודי קראקא מפעולות הגירוש של שנת 1940.

משרדי הקהילה היהודית עוברים בהדרגה לגיטו ותופסים את הבניין שברחוב לימנובסקי 2. לרחוב יוזפינסקה עוברות מחלקות של בית־החולים שברחוב סקאבינסקה, ולבסוף עובר כל בית־החולים. בית־היתומים מצא לו את מקומו ברחוב קראקוס 8. המקום המצומצם מאכסן בקושי את הילדים מבית־היתומים הנרחב שברחוב דיטלה. עכשיו גדל יותר מספרם של הילדים, שכן על־פי הצו של הקומיסאר רודלר מובאים לכאן גם ילדים ממוצא יהודי, שהיו עד כה במוסדות נוצריים. הללו שנתחנכו בתנאים אחרים, שוב אינם יכולים להסתגל לסביבה חדשה. מוכי תדהמה הם בסביבה החדשה של הגיטו הזר להם, ולא ירחק היום וגורלם הטראגי של ילדי ישראל יהא גם גורלם [80].

הנוער המבוגר יותר של הפנימיה לחניכי המלאכה מתרכז באולם שברחוב יוזפינסקה. עול החזקתם של מוסדות כגון אלה נופל על „החברה היהודית לעזרה הדדית", שמקומה בבניין קופת החסכון השיתופית שברחוב יוזפינסקה, או על הציבור בכללו. התרומות וההכנסות מפעולות תרבותיות וממסיבות הנערכות באולם הגדול של הפנימיה, נועדו לאפשר את קיומם של המוסדות.

חובת עבודת הכפיה נשמרת בקפדנות. הביקורת על החייבים בעבודה וכן חלוקת העבודה נתונות בידי לשכת העבודה (Arbeitsamt — Judeneinsatz), כבר באוגוסט 1940 קיבלה זו את הכרטסת של הקהילה היהודית לקיצוב העבודה, ועכשיו פתחה משרד בתחום הגיטו, ברחוב יוזפינסקה. דיירי הגיטו, מלבד עבודתם הקבועה הנרשמת במשרד העבודה, עובדים קודם כל בעבודת הבלוקים, לאמור: עבודה שחייבים בה כל דיירי הבלוקים שבגיטו יום אחד בשבוע לפחות. פעמים שהעבודה היא ארעית, אבל יש שאותם האנשים נשלחים לאותם מקומות העבודה. ממקומות־עבודה שונים שולחים משאיות לגיטו, והאנשים נלקחים לעבודה בליווי משמר משלהם או גם בליווי המשטרה היהודית Ordnungsdienst [O.D.]. מוסד זה, הנקרא גם בשם מיליציה יהודית, עוד מעט ויטיל אימתו על כל יושבי הגיטו. משנתארגן — מיד נצטרפו לשורותיה ובלא שידעו כלל את אופי השרות הנדרש מהם, אחדים מן הציבור האזרחי; המועצה היהודית היא שמינתה אותם. ואולם במשך הזמן, כשמפקדה של המיליציה נשתחרר מתלותו במועצה היהודית, הכריעו במיליציה אנשים מחלאת החברה האנושית, שניצלו את מעמדם למעשי שחיתות ולא נרתעו משום דבר ומשום אדם. איש ה־.O.D, לבוש חולצה אפורה וחבוש כובע עגול, מגן דוד על חזהו ומקלו בידו, נעשה שנוא על יושבי הגיטו כשוטר הגרמני.

מפקדו של ה־ O.D. היה שמחה שפירא, בור וגס־רוח, שנתאווה לשלטון ויהי מה. במיוחד שנא את האינטליגנציה. הוא הרחיק משרות במשטרה את האנשים שלא נראו בעיניו ומשבעה נאמנים לו הקים מחלקה מיוחדת, שעל שרוולי מדיה צוינו האותיות Z.A. לאמור: Zivil Abteilung. אנשי ה־Z.A. קיימו שרות מיוחד לעניינים, שה־ O.D. יחס להם משמעות פוליטית. תכופות אירעו מאסרים לפי רשימות, שנכללו בהן לא פעם עשרות שמות. קרבנות המאסרים הובלו למאסר ה־ O.D. בגיטו, משם לבית־הכלא במונטלופיך, ומשם הוליכה הדרך למוות או למחנה ריכוז. בבית־הכלא של ה־ O.D. ישבו גם יהודים, שנתפסו ללא רשיון בצד ה„ארי" של העיר, או פולנים שנחשדו על מוצאם היהודי. התנאים הסאניטאריים בכלא היו איומים והצפיפות בלתי־רגילה. מיום 15.10.1941 צפוי היה ליהודים שנחטפו מחוץ לגיטו עונש מוות [81]. עונש כזה היה צפוי גם לכל מי שנתן מדעת מקום מחבוא ליהודי.

כן נערכו חיפושים בבתים, כדי למצוא אנשים הנמצאים בגיטו שלא כדין, לאמור: אנשים שלא נרשמו בקהילה מחוסר תעודות־זהות. הללו נשלחו למחנות בבחינת מכסה

---

79 האוכלוסיה הענייה היתה מקבלת רפואות מאת התחנה הרפואית של החברה היהודית לעזרה הדדית.

80 א.ו.י.ה. בקראקא, מספר 1078—1079.

81 הצו של המושל הכללי פראנק, יומן הפקודות של הג.ג., מס' 99, שנת 1941.

של עובדים. בנובמבר 1941 אף נערכו כמה וכמה פעמים מצודים על כל הגיטו, וכתוצאה ממצודים אלה גורשו למעלה מאלפיים איש והובלו בעיקר למחוז לובלשציזנה והרובישוב.

בעונת הסתיו של שנה זו גדל מספר דיירי הגיטו, בששת אלפים איש בקירוב. היהודים שגרו בקהילות השייכות לקראקא רבתי — ומספרם היה גדול כיוון שגורשו מן העיר בשנת 1940 — קיבלו צו שחייבם לעבור לגיטו קראקא. מפחד ההסתגרות מאחורי החומות, יצאו רבים מהם אל מקומות כאלה שעדיין לא הוקם בהם גיטו, אבל רובם באו לקראקא, כשהם מצויידים בתעודות־זהות. ביניהם נמצאו גם כאלה, שהיו אנוסים לעזוב את קהילתם אבל לא קיבלו תעודות־זהות. יום יבוא ו,יזכו׳ לתעודות הנכספות.

הצפיפות בגיטו, שכבר גדולה היתה עד עכשיו, גוברת והולכת ביתר שאת. הבריות מוצאים להם את פנתם בעליות־הגג ובמרתפים. אולמות של חנויות, ששוב אין צורך בהם באין סחורות, משמשים עתה דירות.

על־פי הרשימה הסטאטיסטית, שנערכה בידי הקהילה היהודית[82], יוצא שביום 13.10.1941 היו בגיטו קראקא 3167 חדרי מגורים ומספר דייריהם 12.770, מקומות שיכון ציבוריים (בית־יתומים, מושב־זקנים ואחרים) ובהם 1318 איש וכן 1200 איש שלא נרשמו והיו מחוסרי תעודות־זהות. הווה אומר : סך־הכל — 15.288. זרם היהודים מן הקהילות השייכות לקראקא רבתי נסתיים בתחילת נובמבר, באופן שהמספר 19.000 יהודים בגיטו קראקא לסוף חודש אוקטובר 1941, כפי שנאמד על ידי הגרמנים, מתקבל על הדעת[83]. אם ננכה ממספר זה 2000 איש, שנחטפו בחטיפות של חודש נובמבר, אפשר יהא להניח, שעל סף שנת 1942 היו בגיטו קראקא קרוב ל־17.000 יהודים.

בשלהי שנת 1941 יצאו כמה הוראות מאת השלטונות הגרמנים, שהאוכלוסיה היהודית ראתה בהן התעללות קשה. משעה שהוקם הגיטו היו היהודים נהנים כרגיל משרות הדואר. היו מקבלים ושולחים מכתבים וחבילות לערים אחרות שבשטח הג. ג., ואפילו למדינות נייטראליות, באמצעות משרד הדואר, שסניפו בגיטו היה ברחוב לימנובסקי ושימשו בו עובדים יהודים. אבל למן ה־1 בדצמבר 1941 חדל הדואר בכל שטח הג. ג. לקבל חבילות מאת שולחים יהודים. את ההוראה הזאת[84], שתוצאותיה ניכרו בתחום הכלכלי (חבילות המזון סייעו הרבה לאנשי הגיטו הרעבים), נימקה הצביעות הגרמנית בטעמי בריאות, כדי למנוע סכנת מחלות מידבקות. שהרי התעמולה ההיטלרית ציירה תמיד את היהודים כמפיצי מחלות מידבקות, ועוד קודם שהוקם הגיטו היתה קראקא מוצפת מודעות, בהן היו מצויירים יהודים בקאריקטורה גסה כמפיצי כנים וטיפוס.

בפרק־זמן זה נכנסים הגרמנים לחורף הראשון בחזית הרוסית. לצבא הלוחם דרוש ציוד חורפי מיוחד, והוא נלקח מן המדינות הכבושות. סמוך לחג המולד מכריזים מגבירי־קול ברחובות הגיטו על הצו בדבר מסירת כל הפרוות המצויות בידי היהודים. מי שלא יעשה כן צפוי לעונש מוות. אותו יום נאספו בקהילה ובשלושה מקומות אחרים קרוב לשמונת אלפים פרוות. בקשר ל,אקציה של הפרוות׳ נהרגו כמה אנשים, כיוון שלא מסרו את הפרוות למועד שנקבע.

כמה ימים לאחר מכן נדרשו למסור גם מגלשים ומנעלים[85].

לאט לאט מתחילים היהודים לחסל את החנויות ובתי־המלאכה, שנשארו בעיר לאחר סגירת הגיטו, אבל כנגד זה מוקמים והולכים קואופרטיבים של בעלי־מלאכה, בעיקר חייטים, סנדלרים ופרוונים, שמשיגים אולמות בעיר לקבלת הזמנות־עבודה מלקוחות פולנים וגם מגרמנים. הוצאתן לפועל של הזמנות־עבודה אלו נמסרת לאחר מכן לבעלי־המלאכה שבגיטו. את הקמתם של קואופרטיבים אלה יזם ארגון בעלי־המלאכה, שהקים בגיטו כמה וכמה בתי־מלאכה לחייטות, סנדלרות ופרוונות, וחברי הקואופרטיבים הביאו מכונות לבתי־המלאכה. הקהילה הקצתה בניינים לבתי־המלאכה ; הבניין של בית־החרושת לשעבר לשוקולדה ,אופטימה׳ שברחוב ונגרסקה, ובניין שני ברחוב טארגובה. בתי־מלאכה אלה, שנקראו בקיצור על שם הבניין הישן ,אופטימה׳, קיבלו הזמנות־עבודה מאת ה־Zentrale für Handwerkslieferungen הגרמנית, ובסוף חודש מאי 1942 נמסרו בתי־מלאכה אלה לקניין אותו המרכז, מתוך תקווה, שהעובדים בהם יהיו מכאן ואילך מוגנים במקרה של גירוש, הואיל והם עוסקים במפעל גרמני.

לאחר הגירושים בנובמבר 1941 וחטיפות־ארעי, הגיעו אנשי הגיטו לכלל הכרה, שבעיסוק מתמיד יש משום בטחון בשעת סכנה. לפיכך השתדלו מתחילת 1942 יותר ויותר אנשים אצל משרד העבודה לקבל עיסוק של קבע. דבר המובן מאליו שעבודה פירושה עבודה פיסית או מלאכה, ואחריהן להוטים קודם כל האינטליגנציה העובדת, שכן משוכנעים הם, כי אנשים שמקצועם אינו פרודוקטיבי צפויים ראשונים לגירוש.

חלוקה סטאטיסטית של האוכלוסיה בפרק־זמן זה לפי מקצועותיה[86], מראה על היעלמן של קבוצות עובדים

82 ארכיון התעודות הישנות של העיר קראקא.

83 הביולטין של השטאטהויפטמן 'Die Stadt Krakau', אוקטובר 1941, עמ׳ 18.

84 הצו ניתן מאת מנהל האגף הראשי של הדואר בתחומי שלטון הג.ג. ד״ר לאוקסמן (יומן הפקודות של הג.ג., מס׳ 115, 1941).

85 הצו בעניין זה, שניתן מאת המושל הכללי פראנק ביום 31.12.1941 (יומן הפקודות של הג.ג., מס׳ 123, 1941) לא נתכוון ליהודים בלבד, שכן פנייתו היתה לכל ׳אלה שאינם גרמנים׳.

86 ארכיון התעודות הישנות של העיר קראקא.

בעבודה רוחנית. אין, כמובן, בעובדה זו משום הוכחה לשינוי טבעי ומהותי של מבנה החברה היהודית בגיטו, אבל יש בה כדי להמחיש לנו את הסכנה שאיימה על קבוצות עובדים אלו, שאנוסים היו להעלים את מקצועו־תיהם ולהיאחז בכל עבודה פיסית שהיא.

מקומות העבודה הנודעים ביותר היו: בתי־המלאכה ,אופטימה׳, בית־החרושת למוצרי חייטות של יוליוס מאדריטש בשוק פודגורסקי, בית־החרושת לכלי אמייל Deutsche Kisten-Fabrik (Deutsche Emailwaren-Fabrik), Neue Kürler-Fabrik, בית־החרושת לחלקי צריפים ,חמילב־סקי׳ (ארבעת האחרונים בזאבלוציה), בית החרושת ,קאבל׳ בפלאשוב, בית החרושת ללבנים ,בונארקה׳, המוסכים הצבאיים H.K.P. (Heereskraftpark) על מחלקותיהם השונות, שדה־התעופה בראקוביצה שנקרא Fliegerhorstkommandantur, מחסני התעופה בזאבלוציה שנקראו בקיצור Gerätelager, בתי־המלאכה של משטרת הבטחון (היהודים ששוכנו שם במרוצת הזמן נקראו: בעלי־המלאכה מפומורסקה), ואוול — Burg Krakau (עבודה שחורה בחצר הארמון), שירות הנקיון של העיר, מקומות עבודה Ostbahn, ועוד כמה מקומות ביחידות הכוחות המזויינים והמשטרה.

שונות היו העבודות במקומות אלה; מהן קשות ומהן קלות, מהן הדורשות ידיעות מקצועיות ומהן שאינן מצ־ריכות אלא כוח פיסי בלבד. בדומה לכך אף התנאים; פעמים שאפשר היה לעמוד בהם, ופעמים תכופות לא נוצרו אלא לשם התעללות בעובדים — הכל לפי יחסו של האומן בבית־המלאכה, של המנהל או מפקד המקום. בהתאם לכך השתדלו גם האנשים להיאחז במקומות־עבודה שונים, ויש שהשתדלויות במשרד העבודה עלו יפה תמורת תשלום בכסף.

דבר המובן מאליו, שאין לדבר על הגנה חוקית של העובדים, ההוראות על זמני העבודה, או העסקת נשים ורכים בשנים, אינן עניין הנוגע ליהודים. לגבם אינו קיים לא זמן מקובל לפיטורין, לא הענקות בעד שעות־עבודה נוספות וכיוצא באלה[87].

מס העבודה שמעלים לאויב מורגש בעיקר בקרב הצ־עירים, ששנותיהם הטובות ביותר הולכות וכלות בעבודה מפרכת ומחוסרת תכלית. אף־על־פי־כן מרובים הם השוקדים גם עכשיו על הלימודים. החוגים להשתלמות עצמית שעל־יד תנועות הנוער נעשים מרכזי השכלה וממלאים את מקומם של בתי־הספר שנתחסלו.

ואילו הצעירות בגיל 15—25 חייבות, נוסף לעבודות־הכפיה, לעמוד בהתעללות נוספת של בדיקה אנתרופולו־גית. מסוף שנת 1941 מקבלות הן בקבוצות־קבוצות צווי־קריאה, על־פי רשימות שנערכו על־ידי אנשי ה־O.D., להתייצב בבניין ה־O.D. לאחר גמר עבודתן היומית. מבניין זה מלווה אותן משמר בדרכן למשרד הבריאות הגרמני, הנמצא בבניין הישן של המכון הגיאוגראפי. במשרד בודק אותן הרופא הגרמני בדיקה מדוקדקת, ואפילו גינקולוגית, ולאחר מכן נשלחות המעונות תחת משמר אל הגיטו[88].

חלק ניכר מבין הנוער הדתי אינו הולך כלל לעבודה. הוא נשאר בגיטו שלא כחוק, כלומר בלא תעודות־זהות, וחי את חייו מתוך ניתוק מוחלט מן המציאות. בשעה של חטיפות ועריכת ביקורת מסתתרים הם בעליות־גג ובמר־תפים, ובשעה של שקט יחסי מקיימים הם את תלמודם בידם; מתאספים בקבוצות והולכים ללמוד תורה ב„תל־מוד תורה" שהוקם בגיטו[89].

בשני בתי־תפילה מתכנסים יהודי הגיטו לערוך את תפילותיהם, אמת, לא חל עדיין שינוי לטובה באיסור ההתקהלות, אבל כיוון שגם אחדים מאנשי המיליציה היהודית משתתפים בתפילות, מופקדת שמירה על בתי־התפילה, והמתפללים מוזהרים על אפשרות בואם של הגרמנים.

*

לעונת האביב של שנת 1942, בשעה שמספר היהודים בגיטו קראקא מגיע ל־17.163 דיירים[90], מתחולל מפנה יסודי במצבם החוקי של היהודים בכל תחומי שלטון הג.ג.

על־פי הצו של המושל הכללי פראנק מיום 3.6.1942 עוברים כל העניינים היהודיים (Judenangelegenheiten) לרשות משטרת הבטחון[91]. גורלם של היהודים נתון איפוא מכאן ואילך בידי המפקד העליון של הס.ס. והמשטרה. למעשה, ממשיכים השלטונות האדמיניסטראטיביים להתערב בענ־ייני היהודים, ומשתפים הם פעולה עם המשטרה במעשי האכסטרמינציה של היהודים, ועדות לכך תשמש השתל־שלות העניינים בקראקא.

הצו הנ"ל כרוך היה בקראקא באירועים הטראגיים של מה שנקרא בשם ,האקציה של חודש יוני׳. בסוף חודש מאי 1942 קיבלה המועצה היהודית פקודה מאת משטרת הבטחון לארגן בימים 30 ו־31 במאי את בדיקתן של תעודות הזהות של כל דיירי הגיטו. כיוון שהחזקתן של תעודות אלו היתה מותנית באישורי עבודה, התחילו הא־נשים להשתדל בכל מרצם לקבל איזו עבודה שהיא, לפי שהאמינו כי דבר זה יצילם מגירוש. תכלית כל הריצות

---

87 צו מיום 15.12.1941 (יומן הפקודות) של הג.ג., מספר 2, 1942).

88 א.ו.י.ה. בקראקא, מספר 1067. על־פי הידיעות שנתקבלו מאת אנשי ה־O.D. היה זה ד"ר ואלבאום, מנהל האגף הראשי לבריאות בשלטון הג.ג.

89 על־פי הידיעות מאת רבנות קראקא (הרב לברטוב).

90 על־פי הרשימה של הקהילה היהודית מיום 1.4.1942, ארכיון התעודות הישנות של העיר קראקא.

91 ענייני משטרת הבטחון כפופים מעתה למזכירות המדינה לענייני הבטחון של שלטון הג.ג., שהוקמה על־פי הצו של היטלר מיום 7.5.1942 (יומן הפקודות של הג.ג., מס׳ 50, 1942).

וההתרוצצויות, הפרוטקציה והשוחד, היתה, כמובן, עבודה במקום־עבודה או במפעל גרמני, שיש בו לכאורה משום חסות במקרה של גירוש 92. הרבה רצון טוב ביחס ליהודים גילה בשעתו האוסטרי שפסי (Schepessi), מנהל משרד העבודה. ממש ברגע האחרון הוציא כרטיסי־עבודה לאנשים שלא היו עסוקים עד עכשיו.

הביקורת נתקיימה בבניין ה־ Ž.S.S. לבניין זה, שהופקד עליו משמר מטעם אנשי ה־O.D. הגיעה בשבת (30 במאי), בשעה 8 בבוקר, משטרת הבטחון הגרמנית. אנשי המשטרה תפסו מקום מאחורי השולחנות, שעליהן הניחו מכונות־כתיבה וצורכי משרד, כדי לעורר רושם שאין כאן אלא עבודה משרדית בלבד. היהודים עמדו בתורים לפני השולחנות והציגו תעודות־זהות ואישורי־עבודה. בדרך כלל הכירו באישורי המפעלים ומקומות־העבודה הגרמנים, והחתימו את האישור לבעל התעודה. ואולם לעובדי משרדים, חוץ מאלה של המועצה היהודית וה־ Ž.S.S., סירבו לחתום. כן סירבו לחתום לאנשים שגילם למעלה מחמשים וחמש. החתימות כוחן היה יפה גם לנשים ולילדים, ואף־על־פי־כן לא נהגו על־פי חוקיות קבועה. הקאפריזה של הגרמני הכריעה בכל דבר. על ההנהלה הכללית של כל מה שכונה בשם רישום ניצח ה,האאופטשרפירר' קונדה.

ביום ראשון בצהרים (31 במאי), כשנסתיימה טביעת החותמות, נשארו בגיטו כמה אלפי אנשים בלא תעודות־זהות, כלומר: מיועדים לגירוש. אכן, אחר הצהריים פרצו אנשי ה־S.D. (Sicherheitsdienst) לתחום הגיטו, וכבר בליל ה־31 במאי סובבה המיליציה היהודית יחד עם פקידי הקהילה את הדירות, בדקה את התעודות וציוותה על האנשים שלא היו בידיהם התעודות עם החותמות להתאסף ברחוב. מכאן הם הועברו בקבוצות לככר זגודה.

אותה שעה לא נתן אף אחד את דעתו על כך, שגירוש משמעותו הפעם גירוש למוות. וכיוון שלא ידעו לא על ההשמדה בבלזץ ובסוביבור ולא על תאי הגאז שבאושווינצים, לא עלה בדעתו של שום אדם לברוח או להתחבא.

בשעות הבוקר של האחד ביוני נתכנסו ברחבת זגודה קרוב לאלפיים איש, וביניהם גברים נשים וטף, בעלי מקצועות שונים ובני גיל שונה, ולצדם מזוודות וילקוטים. האנשים ישבו או עמדו על־יד מטעניהם, ובלי הרף נתווספו קבוצות חדשות. לאט לאט נתמלאה מכסת הנידונים לגירוש. האחריות על אי־מילוי המכסה הוטלה על יו"ר המועצה ד"ר ארתור רוזנצוויג, שגם הוא ובני ביתו נידונו לגירוש. למקום הובאו כמה כלי־רכב, ובהם נצטוו לשבת הנשים והילדים. מחזה זה צולם על־ידי הגרמנים מפינת המרפסת 93. לאחר מכן נצטוו לרדת מעל כלי־הרכב. הגרמנים אספו את כולם והריצום ברגל לפרוקוצים, כשהם עייפים מהמתנה של שעות מרובות. שם הטעינו את האומללים על קרונות־משא חתומים בכיוון למזרח. הללו שנשארו בגיטו לא תיארו לעצמם, שהאנשים הקרובים להם ביותר נשלחו לבלזץ. וכשהגיעו מאת אנשים ידיעות מפרוקוצים, מן הדרך, עוד השלו את עצמם יושבי הגיטו וסבורים היו שלא היה זה אלא גירוש לערי־השדה.

הגרמנים ידעו, שעדיין נשארו בגיטו כמה אלפי אנשים בלא תעודות־זהות חתומות וערכו בליל ה־3 ביוני חטיפות המונים מבתיהם, ולמחרת בשעות־הבוקר המוקדמות שוב הריצום לרחבת זגודה. קרוב למאתיים אנשי ס.ס. הקיפו את הרחבה. נראו מכונות־יריה. הקהל הבלתי־מוגן ישב על הארץ, וברחבה סובבו גרמנים שהכו בו במגלבים ובקתות. אסור היה לקום ולהתנועע. נורו גם כמה יריות. לאחר הצהרים הריצו את כולם לעבר פרוקוצים, ושם הוטענו האומללים על קרונות. מן המקום שנתרוקן הוציאו את גוויות המתים והביאון לבית־הקברות היהודי.

אותו יום מתו בגיטו ובדרך לפרוקוצים כמה מאות אנשים 94.

לאחר יומיים, לאמור: בשבת (6 ביוני), שוב ערכה משטרת הבטחון בדיקה מחודשת של תעודות הזהות. באולם ה־ Ž.S.S. שוב הצטופפו אנשים בתורים והציגו את אישורי־העבודה ותעודות־הזהות. הפעם לא טבעו הגרמנים חותמת על התעודות, אלא צירפו להן כרטיסים כחולים (Blauschein), שהקנו את הזכות להישאר בגיטו. ושוב היו הרבה אנשים, שנתקלו בסירובם של הגרמנים ליתן להם כרטיסי־ישועה אלה, על אף העובדה שלפני שבוע ימים הכירו באישורי־העבודה שלהם והוטבעה החותמת על תעודותיהם. הפעם לא הועילו לא המלצותיהם של המעבידים הגרמנים ולא חותמותיהם של משטרת הבטחון עצמה. אלה שמוינו נעצרו מיד, ולאחר מכן הועברו בקבוצות אל חצר ,אופטימה'. הם לא נפרדו מעל משפחותיהם ולא לקחו עמהם

---

92 אכן באותו זמן קיבל לרשותו המוסד Zentraie für Handwerks-lieferungen את הקואופראטיבים של בעלי־המלאכה בבניין 'אופטימה', תמורת מתקנים, המכונות המרובות ועוד, ניתנו לעובדים במקום זה אישורי עבודה, שאמנם הובאו בחשבון בפעולה זו של הגירוש. המתחך בעניין זה היה דוד גוטר, שנעשה לאחר מכן הקומיסאר של הגיטו.

93 מעל בית־המרקחת בככר זגודה.

94 במשרד הבריאות העירוני של קראקא נשתמרו 111 כרטיסים של מקרי מוות, שהקהילה היהודית הודיעה למשרד עליהם. כרטיסים אלה, שהותקנו ביום 11.6.1942, מציינים את התאריך 4.6.1942 כיום מותם של 51 גברים (ונמנו שם כל הפרטים המדוייקים) של 4 גברים (בעילום שם), של 20 נשים (על כל הנתונים האישיים) וכן של 36 נשים (בעילום שם), ובסה"כ — 111 איש. משרד הבריאות לא רשם מיתות אלו בספר המתים, שהיה נבדק על־ידי הגרמנים, ואף־על־פי־כן שמר את הכרטיסים שמירה מעולה. ביחס לאנשים, שנורו לאחר עזיבת הגיטו בדרך לפרוקוצים, לא נעשתה שום בדיקה.

דבר. ביום שני, 8 ביוני, נסעו בכיוון אל ,הבלתי ידוע', הם נשלחו בכיוון מזרח, שתחנתו הסופית היתה בלזץ. ביום 10 ביוני עזבו המשמרות הגרמניים את הגיטו.

ה,אקציה' של חודש יוני, שיזמוה והוציאוה לפועל שרנר, מפקד הס.ס. ומשטרת מחוז קראקא, בלעה למעלה מחמשת אלפים קרבנות[95]. מלבד קרבנות הסלקציה מתו גם הרבה אנשים, שאף־על־פי שהותרה להם הישיבה בגיטו, נתלוו מרצונם הטוב אל אנשיהם הקרובים להם ביותר. בעיקר לא רצו בני הנעורים להינתק מהוריהם. בין קרבנות ה,אקציה' הזאת היה גם המשורר העממי, מרדכי גבירטיג, בן ששים ומעלה, וכן הצייר בן השבעים אברהם נוימאן. הראשון נשלח ב,טראנספורט' זה והשני נורה ברחוב.

לאחר שגורש יו"ר המועצה, הקימו השלטונות הגרמנים הנהלה קומיסארית לשכונה היהודית. הקומיסאר של הגיטו שהיה כפוף למפקד הס.ס. והמשטרה, היה דוד גוטר[96] וניתוספה לו מועצה. על הקמתה של הנהלת קומיסארים הודיעה ה,גאזטה ז'ידובסקה' כבר ביום 3 ביוני (גליון 65). בהודעה זו נקבע, שלהנהלה החדשה של הקהילה נועד בראש וראשונה אופי כלכלי, דבר ההולם את ,הסטרוקטורה החדשה של האוכלוסיה היהודית'. את המאורעות מיום ה־1 ביוני אין העתון מזכיר אפילו במלה אחת.

בחודש זה הוקטן שטח הגיטו, ע"פ פקודת השטאטהויפטמן רודולוף פאבלו מיום 20.6.42[97]. נותק צד ימין של רחוב לימנובסקי וכל חלק הגיטו הסמוך לו. הצד השמאלי של רחוב זה על מספריו הבלתי־זוגיים, עדיין שייך היה לשכונה. גדרוהו איפוא בחוטי־תיל. קו החשמלית נמצא מחוץ לגדר התיל. דיירי רחוב רנקבקה, צ'ארנצקי, בנדיקט, וכן דיירי קטעי הרחובות קראקוס וונגרסקה, הוכרחו עד יום 25 ביוני 1942 לעבור לגיטו, המוקטן.

מחוסר מקום השאירו תושבי הרחובות הנ"ל את הנכסי דניידי בדירות שבהן ישבו קודם לכן. רכוש עזוב זה עבר לידי המיופה־כוח לענייני דיור ליד מושל המחוז. שני בניינים שברחוב לימנובסקי נעשה מחסנים לחפצים השדודים מהיהודים.

מחוץ לשכונה נשארו בתי־המלאכה ,אופטימה', ואילו משרדי הקהילה ובית־החולים לנגועי מגפות היו אנוסים לחפש מקום חדש בשכונה.

*

לאחר נסיונות 'האקציה של חודש יוני', השתדלו יהודי הגיטו לקבל קודם כל עבודה במפעלים גרמניים ובמקומות־עבודה גרמניים. בעלי־המלאכה, שעבדו כעצמאים עד חודש יוני, התחילו לחסל את בתי־מלאכתם. קיצוב העבודה נחשב בעיניהם של דיירי הגיטו כבסיס לקיום. הקשר עם העיר נעשה עכשיו קשה יותר. שוב אין תעודות־יציאה אינדיבידואליות מן הגיטו, ודייריו העובדים מחוצה לו יוצאים ממנו רק בציבור, כשהם צועדים לעבודה בשורות בליווי משמר של אנשי ה־O.D. או של בית־החרושת (Werkschutz). כבר אין היהודים יכולים למצוא את להמם; אין חנויות ואין בתי־מלאכה פרטיים. רובם מוציאים את שארית נכסיהם מן הבתים לקניית מיצרכי מזון. חוסר התזונה של האוכלוסיה היהודית נתן את אותותיו כל כך, שאפילו ה,שטאטהויפטמן' קבע, שה־עובדים היהודים (המדובר במנקי העיר) הם körperlich wenig leistungsfähig[98]. ברחובות הגיטו מתרוצצות דמויות כחושות, שכבר שוכנו במחנה יולאג (Juden Lager) שבפלאשוב, והם עובדי ה־Ostbahn וכן העובדים במפעלים הגרמנים בתחום המחנה בשביל ה־Ostbahn. על־פי תעודות־יציאה יוצאים הם את המחנה, כדי להשתמש בבית־המרחץ שבגיטו ולרכוש קצת מזון בבתים פרטיים, במטבח „בית־לחם" או ב־Ž.S.S.

שלשלת הרדיפות הנמשכות ללא הפסק, פעולות הטירור המתחדשות לבקרים, הדלדול הכלכלי והדכאון יוצרים אווירה של יאוש. אוכלוסית הגיטו, שהותש כוחה מעבודה ורעב, מצטופפת בחדרים מלאים עד אפס מקום, והשקט והמנוחה רחוקים ממנה. אין היא רואה סיכויים לעתיד טוב יותר, ולפיכך נכנעת בלי התנגדות לגורל המזומן לה. הנצחונות הגרמניים בחזית נוטלים ממנה את שארית התקוות של שינוי לטובה. באווירה שכזו אין לדבר, כמובן, על התנגדות המונית, על כושר־התמרדות פעילה לכובש. הציבור היהודי, שאינו נותן את מלוא דעתו על הכליון הגמור המצפה לו, אינו מעז אפילו לחשוב על התנגדות. חושש הוא לדיכוי ומשלה את עצמו בתקווה שיוכל להתגבר על המצב.

אף התנאים הטכניים, שבהם נתונים יהודי הגיטו, המנותק משאר הציבור, ממקורות נשק ותחמושת, הספקה ועזרה מבחוץ, הקושי שבתנאי המחבוא והחשאיות בתחום המצומצם של השכונה, בדירות הצפופות ותחת עינה של

95 בבולטין של ה'שטאטהויפטמן' 'Die Stadt Krakau' לפרק־הזמן 25.10.42—26.10.1941, צויין בעמ' 10, שבמחצית אוקטובר 1942 היו 12.000 יהודים בגיטו קראקא, לאמור: לפני ה'אקציה' של יום 28.10.1942.

96 אותו גוטר, שהובא לא מזמן מטארנוב לשם 'ריאורגאניזציה' של בתי־המלאכה ב'אופטימה'.

97 Wiadnmości Stadthauptmanna גל' 15, 1942, עמ' 105. ביטול התערבותם של השלטונות האדמיניסטראטיביים בענייני היהודים לאחר 3.6.1942, אינו מוחלט. שהרי השלטונות האדמיניסטראטיביים גורמים אף הם על־ידי הוראותיהם לתהליך נישולם של היהודים, שהתחיל באביב של שנת 1942, בעטים של הס.ס. והמשטרה, ועמהם יחד אשמים הם בהשמדתם של היהודים על אדמת פולין.

98 Die Stadt Krakau ,25.10.1942—26.10.1941, עמ' 45.

המיליציה היהודית המשגחת ובולשת בכל מקום, הסכנה שבקשר עם הצד ,הארי' — אף תנאים אלה אינה מאפ־שרים איזו פעולה שהיא בהיקף רחב.

ואף־על־פי־כן, למרות ההכרה בהשמדה הבלתי־נמ־נעת[99], למרות עמדתו של הציבור עצמו שהוא מיואש ופאסיבי, למרות חוסר האפשרויות הטכניות והחומריות, קמים ומתארגנים בגיטו קראקא שני גרעינים של תנועת המרד: ארגון הלוחמים היהודים (Żydowska Organizacja Bcjowa — Ż.O.B.) והקבוצה היהודית של מפלגת העבודה הפולנית (PPR). בראש הגרעין האחד עמדו באי־כוח תנועות־הנוער הציוניות ,עקיבא' ו,דרור': אדולף ליבסקינד, אברהם לייבוביץ'־לאבאן ושמעון דרנגר. ראשי הארגון השני היו גולה מירר, הרש באומינגר ובנימין האל־ברייך (חברי ההנהגה של השומר הצעיר בקראקא). למרות ניגודי־דעות אידיאולוגיים שיתפו פעולה שני ארגונים אלה של תנועת המרד כנגד הגרמנים.

השלב הראשון של העבודה הקונספיראטיבית התרכז בהנחלת ההכרה לנוער היהודי, בדרך של קשר בלתי־אמצעי וכן בעזרת עתונות המחתרת הנפוצה[100], הכרה שתעוררו למלחמה אקטיבית בכובש ולקשירת קשרים עם גרעיני ארגונים מחוץ לגיטו ומחוץ לקראקא. בעקבו־תיו של שלב זה נתארגן המשרד הטכני[101], שצייד את חברי ההסתדרויות בתעודות שונות ואיפשר להם את היציאה מן הגיטו ואת חופש התנועה (תעודות־כניסה אל הגיטו ויציאה ממנו, תעודות־זהות פולניות, אישורי־עבודה וכדומה). את התפקיד המסוכן של קשירת קשרים בין הגיטו לבין העולם מבחוץ, מילאו בעיקר צעירות מתנדבות, שהיה קל להן יותר מאשר לגברים לנוע בצד ה,ארי'.

בשלב השני הושגו כלי־נשק ונתארגנו פעולות מלחמ־תיות. ב־1942 אירעו מעשי־התנפלות על הגרמנים ברחו־בות העיר. מעשים אלה הוצאו לפועל בידי אדולף ליב־סקינד, הרש באומינגר, יהודה טננבוים וזיגמונט מאהלר. היו גם מעשי סאבוטאז'ה[102], כגון הצתת צריפים צבאיים בגז'גוז'קי. באומץ־לב הצטיינה החדירה לבתי־המלאכה ,אופטימה', משם לקחו הלוחמים מלאי ניכר של נעלים, סוודרים וכדומה לצורכי הארגון[103]. חוטי הקונספיראציה הוליכו כמו־כן ליולג 1 שבפלאשוב וליולג 2 בפרוקוצים[104].

ההתקפה המשותפת של שני הארגונים על בית־הקפה ,ציגאנריה', שנועד לקצינים גרמנים בלבד, נערכה ביום 24 בדצמבר, בשעות הערב. פגיעתו הקולעת של הרימון הרגה ופצעה מספר גרמנים. להתקפה קדמה הפצת עלונים בעיר. ההתקפה העמידה את המשטרה הגרמנית על כך, שהמתקיפים שייכים לקבוצה מלחמתית מאורגנת[105].

אותו ערב גילתה הגיסטאפו את מקום ריכוזם של הלוחמים היהודים ברחוב סקאבינסקה 10, שם נמצאו גם רימון ועלונים. נאסר אברהם לייבוביץ־לאבאן ואחדים מחברי הארגון, בחורים ובחורות. לאחר שנחקרו ועונו עד מוות על־ידי הגיסטאפו ברחוב פומורסקה, הועברו כולם אל בית־הכלא שבמונטלופיך. לייבוביץ־לאבאן נורה יחד עם כמה מחבריו במחנה פלאשוב, ואילו בחורות אחדות שהובלו לאחר מכן אל מחנה פלאשוב ניצלו ממוות.

לאחר המאורעות הללו עזבו שאר חברי הארגונים את הגיטו ושהו בעיר על־סמך ,ניירות אריים'. הם נרדפו על־ידי הגיסטאפו כפליים, כלוחמים וכיהודים, וסופם שנפלו אחד־אחד בידי המשטרה.

בסוף דצמבר 1942, כשאדולף ליבסקינד היה מוקף אנשי הגיסטאפו בבית שברחוב ז'ולאבסקי, היה סיפק בידו להרוג שני גרמנים, לפצוע שניים אחרים, ולבסוף נורה ומת במקום. בינואר 1943, כשהבחינו בשמשון דרנ־גר, הובילוהו לבית־הכלא שבמונטלופיך. ב־29 באפריל 1943 הצליח להימלט בזמן הטראנספורט למחנה פלאשוב, מקום שצריכה היתה להתקיים ההוצאה לגרדום. בו ביום עלה גם בידי אשתו, שאף היא השתייכה ל־Ż.O.B. ונאסרה ברחוב הלצל, להימלט מן הטראנספורט[106]. לאחר מכן נפגשו השנים במחוז בוכניה, מקום שבו אירגנו את תנועת המרד. לאחר כמה חדשים אבדו עקבותיהם. אף אלכסנדר גולדברג, שדירתו בעיר, ברחוב וילופולה,

99 'מדרכנו אין חזרה, צועדים אנו בנתיב המות' — ציטאט מנאומו של אדולף ליבסקינד לאנשי Ż.O.B. וראה: Pamiętnik Justyny, קראקא 1946, עמ' 101.

100 ה־Ż.O.B. הוציא במחתרת עתון בשפה הפולנית ובכותרת עברית בשם ,החלוץ הלוחם'. ראה: Pamiętnik Justyny, קראקא 1946, עמ' 16.

101 המשרד הטכני הוציא גם כנגד תשלום תעודות מזויפות לדיירי הגיטו, שביקשו לעזוב את השכונה. בדרך זו השתמשו בהכנסות לצורכי ארגון. לרשותו של המשרד עמדו חותמות שונות וטפסים של משרדים גרמניים וכן של מקומות־עבודה, שהושגו על־ידי חברי הארגון שעבדו במקומות אלה.

102 כדי להפחיד את תנועות המחתרת השונות מפני פעולות הסאבו־טאז'ה שביצעו, נזקקו הגרמניים לקיים בפלאשוב, באביב שנת 1942, אקט של הוצאה לגרדום. על עץ אחד הם תלו שבעה אנשים, פולנים ויהודים, שנבחרו מבין האסירים שבכלא מונטלופיך. הצי־ניות של הגרמנים הגיעה לידי כך, שהכריחו את המשטרה היהודית להוציא לפועל את התלייה בנוכחות המועצה היהודית שהובהלה מן הגיטו.

103 ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 719.

104 שם, מספר 492.

105 שם, מספר 719, והשווה: W trzecią rocznicę zagłady ghetta w Krakowie, קראקא 1946, עמ' 45, וכן: Ruch pcdziemny w ghettach i odozach, קראקא 1946, עמ' 81 ואילך.

106 Pamiętnik Justyny, קראקא 1946, עמ' 15, 16.

שימשה מקום לקשרי הארגונים, ממנהיגי הקבוצה היהודית P.P.R. נספה. ב־19.2.1943 נורה בנימין הלברייך, ברחוב על־ידי אנשי גיסטאפו שעקבו אחריו. באותו חודש נתפס בדירתו, בצד הארי, הרש באומינגר. פצוע מחילופי היריות הועבר על־ידי הגיסטאפו לכלא מונטלופיך, שם הוציא את נשמתו לאחר עינויים איומים בסוף פברואר 1943. בחודש פברואר נפלה לידיה של המשטרה גם גולה מירר. היא נאסרה ברחוב הלצל ומצאה את מותה בשעת נסיון של בריחה מבית־הכלא באפריל 1943.

תנועת המרד בגיטו קראקא דוכאה.

בדומה למהלך ה,אקציה' בקראקא בחודש יוני, הקיף גל הגירושים בקיץ ובסתיו של שנת 1942 את כל תחומי שלטון הג.ג. מצדדים שונים חדרו כפעם בפעם לגיטו קראקא ידיעות על רציחות המוניות וגירושים בכיוון ה,בלתי־ידוע'. חיי הגיטו התנהלו באי־שקט ובחרדה לקראת הימים הממשמשים ובאים.

ביום 23 באוקטובר 1942 הוציא גוטר, הקומיסאר של המועצה היהודית, פקודה לצאת את הדירות שברחובות סאלינארנה, דונברובקה, יאנובה וולה וטראוגוט, או כפי שנקראו בשם ,אוקראינה', ולעבור לחלק הנותר של השכונה. פקודה זו, שמקורה במשרד לעניני דיור שעל־יד מושל המחוז, בוטלה בסופו של דבר אך עם פרסומה עוררה בהלה גדולה. שהרי ידוע היה, כי הפחתת מספרם של יהודי הגיטו בהכרח שתהא כרוכה בגירוש; ואמנם חיכו לכך כל יום. וכשפשטה הידיעה, שעורכים רשימה של אנשים המיועדים לגירוש, שוב התחילה התרוצצות מיואשת לקבלת עבודה, ואף דובר בגלוי על הגירוש הממשמש ובא. ארגוני המרד התריעו על הסכנה המאיימת, שילחו רבים מאנשיהם וסייעו לאחרים לצאת מן החומות. רבים החליטו להמתין בימים הקרובים בצד ה,ארי'.

ביום 27 באוקטובר, בשעות הערב, הקיפו את הגיטו גדודים של המשטרה הגרמנית S.S.. בלילה התחילו אנשי ה־O.D. להיכנס אל הדירות ולאסוף את האנשים לפי רשימות שהוכנו מראש; לפעמים תוך כדי ,להט' מופלג למלאכה בזויה זו; למרות שמזמן ה,אקציה' בחודש יוני כבר ידוע היה להם, שאין אות חיים מהמגורשים. את הקרבנות שנידונו לגירוש הריצו לרחבת זגודה ושם ציוו עליהם לשבת על הארץ. הרחבה היתה מוקפת כמה מאות של אנשי הס. ס. הללו עמדו בשלשות ושמרו את המון הנשים, הזקנים והטף. מכונות הירייה היו מוכנות.

העובדים לא הורשו לצאת את הגיטו כבר משעות הבוקר. כולם נצטוו להתאסף לפי מקומות עבודתם על־יד משרד העבודה. לאחר מכן נעשה מיון במקומות־עבודה מיוחדים. היה זה מיון על־פי ,טביעת־עין', ולא הכריעו בה לא סוג העבודה, לא מקצועיותו של העובד, לא מקום העבודה ולא הגיל. יתירה מזו: לתשומת־לב זכה המראה החיצוני, אלא שאף בנדון זה לא חלו כללים מסוימים. בצדם של זקנים בעלי שער־שיבה, כחושים וחלשים, הועמדו גם צעירים ובריאים. אלה שמוינו בדרך זו הושארו ברחוב יוזפינסקה, ומשם הריצו אותם בקבוצות לרחבת זגודה. אלה שנשארו הוצאו לעבודה מחוץ לשער הגיטו. יום לאחר הגירוש הורגש בהרבה מפעלים גרמניים ומקומות־עבודה מחסור באנשי־מקצוע מעולים[107].

מהלך הגירוש מהלך־דמים היה. בשעות הבוקר פרצו אנשי הס.ס. אל הבתים, כשהם יורים ברחובות ובדירות וסוחבים עמהם את הקרבנות לרחבה. לאחר זמן קצר נפוצה השמועה, שקראקא עומדת להיות judenrein. מי שלא יתייצב מרצונו הטוב לגירוש יירה בו במקום. היה זה תכסיס ערמומי כדי להוציא את האנשים ממחבואיהם. ואמנם התכסיס עלה יפה. הרבה יהודים אף־על־פי שניתנה להם האפשרות להינצל במקומות־מחבוא, מסרו עצמם מרצונם הטוב לידיהם של החוטפים. אנשי הס.ס. תרו אחרי כל מקומות הסתר. רק בשני בניינים לא נגעו — בניין המועצה, שבו נתאספו כל העובדים יחד עם בני משפחותיהם, ובניין ה־Ž.S.S..

כקרבן נפל הפעם גם בית מושב־הזקנים, שאיכסן גם חולים חשוכי־מרפא. אנשי הס.ס. פרצו לבניין ופתחו ביריות. כמה מן החולים נהרגו במיטותיהם, האחרים נסחבו למטה, ישר מן המיטה, כשאינם מלובשים. חלק מן האומללים נהרג בחצר, ורובם הוטענו על משאיות, אחד על גבי השני, בלא שים־לב לצעקותיהם של הנחנקים. ביום זה ערכו הגרמנים רצח המונים גם בבית־היתומים. לאחר שבחודש יוני נתמעט מספר דיירי הגיטו, העבירו את בית־היתומים מרחוב קראקוס 8 אל רחוב יוזפינסקה, מקום שבו כבר שוכנו ילדי הפנימיה. את הילדים של שני המוסדות דחקו יחד בצפיפות לא־רגילה[108]. כבר לא נשתייר אלא מקצת מזון והילדים רעבו ללחם. משעת ה,אקציה' של חודש יוני גדל והלך מספרם, שכן באו אל גיטו קראקא ילדים ממקומות אחרים שבהם נערכו הגירושים. מחוסרי־בית מצאו הילדים בעצמם, ולפעמים גם בפיקוחם של פולנים, את הדרך לשכונה היהודית שבקראקא. ביניהם היו גם כאלה, שנתפסו בצד ה,ארי'; הם הובאו אל בניין ה־O.D. ומשם אל בית־היתומים. הילדים נתנו את דעתם על הסכנה המאיימת עליהם, וכבר בשעות הבוקר ברחה קבוצה של כמה עשרות מהם, מן המבוגרים יותר, דרך גג הבניין והצילה עצמה. בשעות שלאחר הצהרים הגיעו לפני בית־היתומים משאיות, שלתוכן נזרקו בסלים פעוטות בגיל עד 3 שנים. המשאיות יצאו את העיר. לאחר מכן הובילו את כל עובדי המוסד[109]

107 בכמה מקצועות, כגון חייטות, נמנו הקשישים יותר עם אנשי־המקצוע המעולים.

108 ארכיון הועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 1079. בחדרי־השינה הציבו את המיטות בשלוש קומות, ושניים או שלושה ילדים ישנו במיטה אחת.

109 מקומות העבודה של כמה מאנשי המוסד וכן של החניכות

ואת הילדים המבוגרים יותר אל רחבת זגודה. כך נתרוקן הבית שהיה עד עכשיו סואן ומלא ילדים. נלקחו למעלה משלוש מאות ילדים וכן שלושים מאנשי המוסד. אנה פוירשטיין, המנהלת הוותיקה של בית־היתומים, דחתה אפשרות של הצלה, שניתנה לה על־ידי אנשי המיליציה היהודית, והכריזה שברגע גורלי כזה לא תעזוב את הי־לדים לנפשם[110].

גורלם של הילדים שהובלו לא נודע. הם לא צורפו למגורשים שהוטענו על קרונות בפלאשוב, וקרוב לוודאי שנרצחו לא הרחק מקראקא.

אחר הצהרים התחילו לרוקן את רחבת זגודה מאנשים; חלק מהם הוציאו במכונות וחלק הריצו ברגל לפלאשוב. בערב נשלח טראנספורט המוני של מגורשים ברכבת, שהורכבה מקרונות לבהמות, אל הכיוון המזרחי. מטרת הנסיעה היתה בלא ספק בלזץ.

תושבי הגיטו התחילו ליתן את דעתם על גורלם של ,המגורשים'. אחת התוצאות של נתינת־דעת זו היו מקרים של התאבדויות, תופעה שלא נתגלתה ב,אקציה' של חודש יוני.

את פעולת הגירוש באוקטובר, שהיתה כרוכה בטבח־דמים בגיטו והגיעה לשיאה ברצח המוני ילדים, ניהלו ה,שטורמבנפירר' האזה (הוא עצמו אב לכמה ילדים) וכן ה,האופטשרפירר' קונדה, הידוע מזמן ה,אקציה' של חודש יוני. על־פי הנתונים המצויים בידנו אפשר להניח, שב,אקציה' של חודש אוקטובר הוצאו לבלזץ קרוב ל־6 אלפים איש. מספרם של אלה שנורו לא ניתן לקבוע[111].

הרחובות המגואלים בדם, הדירות שנשדדו, היעדרם של האנשים הקרובים ביותר — הנה כל מה שפגשו היהודים, שחזרו מעבודתם ביום 28.10, בשעות הערב, אל הגיטו. לא היה בית ולא היתה משפחה שלא הקריבה קרבן. גדול היה מספר המשפחות שהושמדו כליל.

לא יצא זמן רב ושוב נצטמצם הגיטו, שהופרד ממנו — על־פי הצעה קודמת — מה שנקרא בשם ,אוקראינה'. חוטי התיל שנמתחו לאורך רחוב לבובסקה ארגו את גבולה החדש של השכונה. שוב נתמלאו המחסנים הגר־מניים רכוש יהודי.

*

לאחר ה,אקציה' של חודש אוקטובר כבר עמדו יושבי הגיטו על חומרת המצב. עתה נתרבו הידיעות על ,אק־ציות' של חיסול שנערכו במקומות שונים, ולא עוד אלא שחדרו גם ידיעות על מחנות ההשמדה. מעתה ברור היה, שאפילו עבודה אצל הגרמנים אינה מקנה בטחון.

ובארגון עבודת־הכפיה חל שינוי יסודי. האגף של משרד העבודה בגיטו התפרק, ואת כל העניינים הכרוכים בעבודתם של היהודים הסדיר אך ורק מפקד הס.ס. וה־משטרה. קבלתם של יהודים לעבודה, שחרורם ממנה וקביעת מספר העסוקים לא היו תלויים אלא ברשותו בלבד. למעשה כך היה המצב: בעלי המפעלים ומנהלי מקומות העבודה מגישים לאישור המשטרה רשימות של יחידים מועסקים. בדרך זו משיגים האנשים המתקבלים לעבודה תעודות הנקראות 'Judenpass', ועליהן טבועה החותמת של מפקד הס.ס. והמשטרה. בעניין העסקת הא־נשים, המקנה גם זכות ישיבה בגיטו, הכריע ה„יודנפאס" בלבד, ולא תעודת־הזהות, כפי שהיה נהוג עד עכשיו. בעלי תעודת ה,יופאס' קיבלו בעת ובעונה אחת אות מסוימת שאישרה את סוג מקום העבודה. המועסקים במקומות־עבודה מטעם הצבא Wehrmacht קיבלו את האות W, העובדים למטרות זיון (Rüstung) — R, ואילו כל העובדים האחרים — Z, לאמור: Zivil. את המט־לית עם האות המצויירת בשחור ובה טבועה חותמת הס.ס., נשאו היהודים על המעיל העליון. בפרק־זמן זה מפסיקים גם לשלם ליהודים את שכר־עבודתם העלוב, וההענקות שהיו מקבלים עד עכשיו מועברות עתה על־ידי המפעלים ומקומות העבודה הגרמניים לקופתו של מפקד הס.ס. וה־משטרה, בניכוי סכום מסוים בעד מזון ושרות רפואי[112].

ניצול העבודה היהודית נעשה אפילו ללא כל הצטד־קות. גורם חדש מביא להגדלת הכנסותיה של מדינת גרמניה, והוא: עבודת־חינם ממש של עובדים יהודים.

במחצית השנייה של נובמבר 1942 התחילו לזרום אל גיטו קראקא הצפוף יהודים מערי־השדה, בקבוצות של עש־רות אנשים. בילקוטים קטנים, וברגל בעיקר, הגיעו אל העיר, בין מרצונם העצמי ובין שהודרכו במקומות־עבו־דתם. הם באו ממקומות כאלה שהוכרזו לאחר הגירושים כ,יודנריין'. זרם חדש זה של דיירים לשכונה היהודית הביא בעקבותיו צו מאת קריגר, מפקדם העליון של הס. ס. והמשטרה, בדבר פתיחת שכונות־דיור מיוחדות ליהודים,

---

הבוגרות היו מחוץ לבית־היתומים. אבל בבוקר לא היו מוציאים אותם מן הבניין, באופן שלא היה ביכולתם להגיע אל מקומות העבודה. ואף־על־פי שקיבלו קיצוב עבודה — גורשו.

110 ארכיון של הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 1079.

111 במשרד הבריאות העירוני של קראקא נשתמרו כמו־כן גם לאחר ,אקציה' זו כרטיסי־המוות, שנשלחו למשרד על־ידי הקהילה היהו־דית, ולא נרשמו בספרי המתים. בכרטיסים אלה צויין יום המוות, והוא 28.10.1942. נזכרים בשמותיהם 12 גברים ואחד עלום־שם, וכן 11 נשים בשמותיהן ו־11 נשים בעילום שם — בסך־הכל 35 איש. אם ניתן את דעתנו על כך, שהיריות אירעו בדירות, במושב־זקנים, ברחובות, בחצרות ובדרך לפלאשוב, דבר שלא נבדק כלל, הרי יש להניח, שמספר הקרבנות עלה פי כמה על מה שצויין בכרטיסי־המוות.

112 התשלום היומי הממוצע הגיע ל־3—5 זהובים, ובגבולות אלו היתה ההענקה לגברים גדולה יותר משל הנשים. משעה שהיהודים התחילו לעבוד חינם, עלתה כיכר לחם 8 זהובים.

שהישיבה מחוץ לתחומיהן אסורה עליהם[113]. מספרן של השכונות הללו הועמד על חמש, וקראקא בכללן. ה,שטאט־האופטמן׳ של העיר פרסם צו זה ביום 18 בנובמבר 1942, ולא נתן הוראות על דרך הוצאתו לפועל, ובעיקר בכל מה שנוגע לדיורם של אלה שבאו לאחרונה אל הגיטו המצ־טמצם והולך. המועצה היהודית לא היה באפשרותה להק־צות להם מקומות דיור, ולפיכך הסתדרו בעצמם במידת יכולתם. מובן שבתנאים כאלה מן הנמנע היה לקבוע את מספרם.

בנובמבר שנה זו, ניתוספו שטחים חדשים לעבודת־הכפייה של יהודי קראקא, שטחים אלה בלעו יותר ויותר כוחות־עבודה. על־פי הצו של מפקד הס. ס. והמשטרה, הוחל בבניין צריפים על חלקת שני בתי־הקברות היהודיים שבפודגוז׳ה: ברחוב ירוזלימיסקה 25 ורחוב אברהם 3. צריפים אלה נועדו לעובדים היהודים מגיטו קראקא. מקום העבודה החדש, שנקרא 'Barackenbau', העסיק עובדים במקצועות שונים. תחילה ניהלה את העבודה המועצה היהודית, ואולם לאחר מכן קיבלה לידיו ה,אוברשרפירר׳ מילר, מפקד מחנה יולאג 1 בפלאשוב, מטעם מפקד הס. ס. והמשטרה. העבודה התקדמה במהירות. יישרו את שטח בתי־הקברות, הרסו את המצבות (בלוחות השיש והשחם ריצפו אחר־כך את הרחוב הראשי של המחנה וקישטו את מקום מושבם של אנשי הס. ס.), הוציאו בדחפורים את הגוויות מקבריהן והשליכון לקבר משותף. כפעם בפעם צצו צריפים חדשים על אדמת בתי־הקברות, וככל שנבנו והלכו הוחזקו שם עובדיהם בקביעות. הם נעשו עובדי המחנה, והיציאה החפשית מתחומיו נאסרה עליהם.

מתחילת ינואר 1943 קיבלו מקומות־עבודה גרמניים צו מאת מפקד הס. ס. והמשטרה לשכן את היהודים העוב־דים בצריפים שברחוב ירוזלימסקה[114]. מקומות־עבודה אחדים קיימו את הצו בתחומם שלהם. כך, דרך משל, עצרה ה־Fliegerhorstkommandatur בשדה־התעופה בראַ־קוביצה, את כל עובדיה היהודים, 160 איש בקירוב[115], היה זה בתחילת דצמבר 1942, ואולם עוד קודם לכן שיכנו בבית־הסוהר שברחוב הלצל בעלי־מלאכה שעבדו לצורכי הגיסטאפו[116].

וכיון ששוכנו עובדים מרובים, נתעוררה השאלה: מה לעשות בילדיהם. בשיכונים שבמקומות העבודה אסור היה להביאם, ולאחר שחרבו משפחות בשתי ,אקציות׳־הדמים וה,גירושים׳ לא היה בידי מי להפקידם. גם בגיטו גדול היה מספרם של ילדים מחוסרי־בית, שהוריהם אבדו ב,אקציה׳ של חודש אוקטובר. נוסף על כך הגיעו כל הזמן לגיטו קראקא ילדים ממקומות ה,יודנריין׳, וכן ילדים שנתפסו בצד ה,ארי׳. למרות הנסיון הטראגי בחודש אוקטובר, שהיה בו ללמד כי אין לרכז ילדים במקום אחד, נפתח בכל זאת בית־מחסה ברחוב יוזפינסקה, שבו מצאו הילדים חסות למשך זמן עבודתם של ההורים. לא יצאו כמה שבועות, וכבר היה הכרח להרחיב את המוסד מפני הצורך בשיכון־קבע לילדים מחוסרי־בית. כך העבירו את בית־הילדים, שנקרא בפי כל 'Kinderheim' לרחוב קראקוס. מנהלו של בית־ילדים זה היה פרופ׳ ביברשטיין, ועבדו בו מחנכים מעולים. הפיקוח על הילדים היה ראוי לשמו. אף תזונתם לא היתה גרועה כלל וכלל, שכן גם גוטר, הקומיסאר של הגיטו, וגם שפירא, מפקד ה־O.D. תמכו בבית־הילדים; הללו ביקשו להיראות בתור אנשי־ציבור. האימהות העובדות לא ברצון מסרו את הילדים למוסד, לפי שדבר הגירוש האחרון עדיין טרי היה. ואולם כדי להרגיען נתארגן בבית־הילדים בית־מלאכה לנייר, ובבית־מלאכה זה חיטטו ילדים בני 6—14 בעבודות של הדבקת מעטפות ושקיקים, כדי להיחשב כעובדים במקרה של גירוש[117].

בפברואר 1943, בשעה שגיטו קראקא חולק לשניים — חלק A לעובדים וחלק B לאלה שאינם מועסקים ואינם מוכשרים לעבודה — הוקלה על הגרמנים מלאכת הבי־קורת על התושבים בו. שני חלקי הגיטו היו מגודרים בחוטי־תיל. תחילה היה המעבר מחלק אחד לשני חפשי, אבל אחר־כך נזקקו לרשיונות־מעבר מיוחדים, כיון שבשער שמרו תמיד אנשי ה־O.D. חלוקה זו של האוכלוסיה על־פי העבודה שהוקצבה, כרוך היה בה, בלא כל ספק, גירוש חדש, שיהא צפוי בראש וראשונה לדיירי הגיטו B. ואמנם משנעשה אונטרשטורמפירר ליאופולד עמון גית (Goeth)[118] למפקד המחנה בפלאשוב, ידוע היה שימיו של גיטו קראקא ספורים הם.

קצב בנייתו של מחנה פלאשוב היה מדהים על אף הקשיים הטכניים. בתחילת חודש מארס הודיע המפקד גית

113 צו מיום 10.11.1942 (יומן הפקודות של הג.ג., מס׳ 98, מיום 14.11.1942). זהו הצו האחרון שנתפרסם ביומן הפקודות של הג.ג. בנוגע ליהודים. מכאן ואילך נקבע גורלה של יהדות פולין מחוץ לגבולות ההוראות החוקיות.

114 עובדי ,אמייל׳ כבר שוכנו במחנה בינואר 1943, אף־על־פי שלא היו עדיין במחנה לא מים, לא צינורות־ביוב ולא מטבח (ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 433).

115 היה זה מקום־עבודה, שבו היו היהודים נתונים בתנאים קלים לערך. מחודש מאי 1943 היה כפוף מחנה קטן זה למפקד המחנה בפלאשוב, ובשלהי שנה זו העבירו את רוב הכלואים למחנה בפלאשוב. שאר הכלואים נשלחו לפלאשוב רק באפריל 1944 (ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 1070).

116 לאחר מיונים מרובים בפרק־זמן מאוחר יותר, לאחר אכזקוציות וטראנספורטים לאושבינצים, נשאר מהם גרעין במקום עד לשחרור קראקא (ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 1096).

117 ארכיון הועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספרים 1078, 1079, 1095.

118 במחצית חודש פברואר 1943.

למועצה היהודית, שלמן ה־10 במארס תתחיל העברתם של היהודים מהגיטו למחנה בהתאם למקומות עבודתם, תוך תשומת־לב על המכסה היומית של העובדים[119]. ההעברה לא נתקיימה בוריזות הדרושה, על־פי התכנית שצוינה. ביום השבת (13 במארס), בשעה 11, קיבל הקומיסאר גוטר פקודה מאת שרנר, מפקד הס. ס. והמשטרה, שביום זה, תוך שש שעות, חייבים כל דיירי הגיטו A לעבור למחנה פלאשוב. ואילו דיירי גיטו B חייבים היו להתאסף למחרת היום, לאמור: ב־14 לחודש, ברחבת זגודה, כדי לעבור לצריפי Ostbahn, מקום בו יועסקו בעבודה, כאמתלא לצו־העברה זה שימש לשרנר מצב של מחסור הדירות בקראקא.

גם צו זה, שנמסר לדיירי הגיטו באמצעותם של אנשי ה־.O.D פורסם מיד מכרזות־רחוב ועורר בהלה איומה. מיד הגיעו לגיטו מפקד המחנה גית והשטורמבנ־פירר האזה (Hase), אחד ממנהלי האקציה של חודש אוקטובר, והתחילו להודרז בהכנותיהם יחד אם אנשי הס. ס. והאוקראינים. הגיטו היה מוקף. לאט־לאט נאספו האנשים ברחוב יוזפינסקה על ילקוטיהם ומזוודותיהם שנ־ארזו כהרף־עין. מכאן צריכים היו לצאת למחנה. הם נצטוו לעמוד חמשה־חמשה ולהסתדר בפלוגות על־פי מקומות עבודתם. אחר כך נערכה ביקורת אם יש בידי כולם האותיות .W.R ו־.Z כל מי שלא יכול היה להציג אחת מן האותיות הללו הוצא בלא רחמים מן השורה. המפקד גית הסתובב בין האנשים והשגיח אם אין מישהו מתאמץ להבריח ילד למחנה, שכן הרבה הורים הסתירו ילדים בתרמיליהם, ילקוטיהם ומזוודותיהם. התחילו הגר־מנים לחטוף מן האימהות את ילדיהן, וגית עצמו הכה נשים שסירבו למסור את ילדיהן. אירעו מחזות מזעזעים. לאחר מכן הודיע גית, שהילדים יישלחו מיד לבית־היל־דים, ומשם יועברו מחר למחנה. אבל הרבה אימהות ואפילו אבות נשארו בגיטו ולא רצו לעזוב את ילדיהם, אף־על־פי שבבחינת עובדים ניתנה להם האפשרות לעבור אל המחנה. מן השורות הורחקו גם ילדים מבוגרים יותר, למרות האותיות שהיו בידיהם. גילם נקבע על־ידי הגר־מנים ששלחום אל בית־הילדים.

ברגע מסויים יצאה הפקודה מאת הגרמנים להשאיר את כל המיטען ברחוב, מתוך נימוק שהוא יוטען על עגלות שתבואנה ויובל אל המחנה[120].

את הצו על העברה אל המחנה קיבלו גם רופאי בית־החולים, שנצטוו להשאיר את החולים במקומם. אף־על־פי־כן נתאספו הרבה חולים והצטרפו לשורות. צו דומה קיבל גם חבר העובדים של בית־הילדים. בבניין לא נשארו אלא הילדים והאימהות שלא רצו להיפרד מעליהם.

למרות בדיקת הילקוטים והתרמילים, עלה בכל זאת בידי אחדות, הודות להעזתם ולתחבולותיהם, להבריח אל המחנה אף מספר ילדים.

הרשות להישאר בגיטו, ניתנה רק לחברי המועצה היהודית, אנשי המשטרה היהודית עם בני־משפחותיהם, וכן ליו״ר ,החברה היהודית לעזרה הדדית׳ עם בני משפחתו.

היציאה למחנה היתה מלווה מכות וגערות של אנשי הס. ס. והאוקראינים, האחרונים נקראו בשם שחורים. גמר ההעברה נקבע לשעה חמש, וכל יהודי שיימצא בגיטו A לאחר שעה זו — דינו למות בירייה.

לאמיתו של דבר הקדימו היריות לבוא. ברחובות היו מוטלות גוויותיהם של יהודים, שאיחרו להגיע לשעת היציאה, או שגם לא היה סיפק בידם לעבור מגיטו A לגיטו B. הגרמנים ירו באימהות וילדיהן, שניסו לברוח מבית הילדים, וכן חיפשו בדירות אנשים מסתתרים.

במשך כל ליל ה־13 במארס הוקף הגיטו משטרה פו־לנית, באופן שמן הנמנע היה לברוח. קצת אנשים ניסו להיחלץ דרך צינורות הביוב, אבל רק מתי־מעט הצליחו. רובם נתפסו למחרת על־ידי המשטרה במוצא צינורות הביוב שעל־יד גשר הרכבת והועברו למחנה פלאשוב, שם נורו כולם.

פעולת חיסול הגיטו שארכה יום אחד, וליתר דיוק: כדי שעות אחדות, באה על האנשים לפתע. בניגוד לאקציה של חודש אוקטובר אי־אפשר היה הפעם להקדים ולהיחבא מחוץ לגיטו.

למחרת היום, ב־14 במארס, יום ראשון של השבוע, פרצו לגיטו ־ אנשי ס.ס. ואוקראינים בשעות־הבוקר המוקדמות. בשעה 8 לערך הגיעו על רחבת זגודה האזה וגית. כל דיירי גיטו B כבר נאספו במקום. בראש וראשונה נצטוו לזרוק את מטענם מעליהם, ואחר־כך התחיל המיון. בקבוצות מיוחדות הועמדו הנשים והילדים, הגברים והז־קנים. מבית־הילדים הריצו את הילדים לרחבה, והפעוטות הובאו בסלים ובעגלות לשער אחד הבתים[121], מקום שם נערך טבח־דמים. נרצחו הפעוטות וגם ילדים בוגרים יותר שנאספו מן הרחבה[122]. כל פרק־זמן ליוו אנשי הס. ס. קבוצה של נשים קשישות וגברים לאחד השערים[123] והרגו את כולם ביריות, במסדרונות ובחצרות.

מחזות־אימים אירעו בבית־החולים הכירורגי ובבית־החולים למחלות מידבקות. שם נורו הרופאים והאחיות שסירבו לעזוב את החולים ולא יצאו קודם לכן אל המחנה[124].

---

119 ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 193.

120 חלק מן החפצים הובא אמנם למחנה, ואילו השאר הועבר למחסנים הגרמניים.

121 היה זה dom pierzaków שברחוב נאדווישליאנסקה.

122 ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 426.

123 בעיקר ברחוב ויטא סטבושה ורחבת זגודה.

124 כך ניספו ד״ר פישר עם אשתו ושני ילדיו, ד״ר פאלין עם אשתו וילדו, גברת ד״ר בלאו, כמה מטפלות ושוער בית־החולים. ראה: Proces ludobójcy Amona Goetha קראקא 1947, עמ׳ 276.

כאן וכאן הוצאו מן הבתים אנשים שהסתתרו, והם נורו במקום. לדברי עד ראיה נורו צרורות יריות ומכונות־היריה טרטרו כבשעת מלחמה[125].

מפלוגת הגברים התחיל גית לברור לו אנשי מקצוע לצורך המחנה. חלה ערבוביה גדולה, לפי שכל אחד ביקש להיכלל בקבוצה הנבחרת. ואולם בעיני האזה נראה המספר של מאתיים איש גדול מדי, ולפיכך צמצמה בכמה עשרות. עשרות אלו הגדילו את מספר הקרבנות של ,אקציה' זו.

קרוב לשעה 11 אחר הצהרים התחילו להוציא את האנשים מרחבת זגודה ולהטעינם על מכונות־משא. הדרך למכונות נעשתה בריצה; האנשים נדרסו, האימהות אבדו להן ילדיהן, ואילו אנשי הס. ס. היו מכים ובועטים. ברגע האחרון צירפו לטראנספורט קבוצה של אסירים ממאסרי ה־.O.D.

תחת משמר חזק של אנשי הס. ס., שהיו רכובים על אופנועים, זזו המכוניות מחוץ לעיר. כל הטראנספורט הועבר בכמה מכונות־משא אל אושבינצים, שם נחנקו ונשרפו[126] כולם בו ביום.

בינתיים התחילה קבוצה של גברים לעבוד בגיטו. הם נצטוו לנקות את רחבת זגודה והרחובות הסמוכים לה. בקבוצות קטנות יותר, מורכבות מכמה אנשים, הכניסו למחסנים ילקוטים ותרמילים שהיו פזורים ברחבה, וכן אספו מן הרחובות והחצרות את גוויותיהם של האנשים שנורו. הם הפשיטו את הבגדים מעליהן[127], ואת הגוויות הטעינו על המשאיות והובילון לבית־הקברות שבפלאשוב.

במשך כמה ימים נסעו המשאיות, כשהן טעונות גוויות ערומות ומגואלות בדם, שנתכסו בשמיכות וסדינים מבית־החולים. ותוך ימים ספורים הובאו אל המחנה אנשים שהגיחו ממחבואם בגיטו[128] ונתפסו בצד הארי. הללו נורו מיד. כך גדל והלך מספר קרבנות ה,אקציה' של החיסול.

קשה לקבוע היום את מספרם של האנשים שנורו, ובכללם את קרבנות היריות בבתי־החולים, של כיכר זגודה ורחובותיה הסמוכים, של החצרות והפרוזדורים, של אלה שהגיחו מן הבונקרים בקבוצות קטנות ופעמים גם בקבוצות גדולות יותר של כמה עשרות אנשים, וכן של אלה שנורו ביום 13 במארס ברחובות ובדירות הגיטו. מספר הגוויות שהובאו לקבורה באותם הימים בבית־הקברות בפלאשוב, הגיע, לפי מה שמסר הקברן, ל־2000[129]. מספר זה מתקבל על הדעת, אם אנו נותנים מיד את דעתנו על כך, שיחד עם הטראנספורט לאושבינצים הגיע מספר קרבנות ה,אקציה' של החיסול ל־3000 איש בערך.

למחנה בפלאשוב יצאו 6000 איש בקירוב[130].

מראה אימים היה לגיטו שנעזב מיושביו: שלוליות־דם ברחובות אף לאחר שפונו הגוויות, שאריות־לבוש, דירות שנפרצו ודלתות שבורות, כלי־בית מנופצים, כרים וכסתות פרומים. בכל מקום — עקבות השוד והחורבן.

יום יום בבוקר היתה יוצאת ממחנה פלאשוב פלוגת הנקיון, כפי שנקראה. היא הורכבה מיהודים אסירים, שהוטל עליהם להנהיג סדר בגיטו לשעבר. הם היו בודקים בית אחר בית, מן המרתף עד עליית־הגג. בכל הדירות נערכו בדיקות מדוקדקות, ובחיפושים אחר חפצי־ערך היו הורסים תנורים, הופכים את הרצפות ומנפצים את הקירות. כל החפצים שנמצאו בבתים, בין שהיו יקרי־ערך ובין שהיו טפלים, הובאו אל המחסנים הגרמניים, שם שקדו על מיונם אסירים אחרים. מערכות של רהיטים נערמו במחסנים שברחוב ונגרסקה, ואילו לבנים, מלבושים וכלי־מטה הטעינו ברחוב יוזפינסקה. כלי־מטבח, זכוכית וחרסינה רוכזו בשני הבתים שברחוב קראקוס. קבוצות אחרות של אנשים חיפשו תמונות בדירות. יצירותיהם של ציירים יהודים, בלא הבדל נושאי יצירתם, נשרפו מיד[131]. כמו־כן הושמדו תמונות של ציירים פולנים ושל אחרים אם נושאן היה יהודי. כדי להעריך את התמונות שנשדדו נסתייעו הגרמנים במומחה לדבר. מוצ־

---

125 ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 426.

126 אותה שעה ניצלו רק אנשים מאוטו אחד, שכיוון ואירעה לו תקלה נתאחר והגיע באותו יום לאחר גמר ההחנקה בגאזים. כמה אנשים מקבוצה זו החזיקו מעמד עד לגמר המלחמה (ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 12).

127 ארכיון הוועדה היהודי ההיסטורית בקראקא, מספרים 119 ו־53.

128 בדיכוי היהודים מתחבאים טיפלה מחוץ לגרמנים והמשטרה הפולנית גם מחלקת ה.Z.A (Zivil Abteilung) של המשטרה היהודית, בהנהלתו האישית של המפקד שפירא (ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 193).

129 Proces ludobójcy Amona Goetha, קראקא 1947, עמ' 169.

130 כפי שכבר צויין בראשית המאמר, מן הראוי לתאר במיוחד את קורות המחנה בפלאשוב. אבל יש להדגיש בקיצור, שחייהם של יהודי קראקא היו גם שם שרשרת של יסורים. מה שנקרא מחנה עבודת־הכפיה (Zwangsarbeitslager) הביא עמו כל הזמן קרבנות אדם, אם כתוצאה מאכזקוציות המוניות והרג אינדיבידואלי של המפקד גית, ואם כתוצאה של מיון גמר הטראנספורט לאושבינצים. בעיקר נרשם בזכרון יום ה־14 במאי 1944, יום שבו בוצע הפשע של משלוח כל הילדים מן המחנה אל אושבינצים, שם מתו בתאי הגאזים (מספר האסירים גדל בינתיים כתוצאה מן הטראנספורטים של מקומות הגיטו שחוסלו וכן מטראנספורט של הנשים מהונגריה).

מינואר 1944 נעשה המחנה מחנה־ריכוז (Konzentrationslager), והאכזקוציות ההמוניות פסקו. באוקטובר של שנה זו התחיל, בעקבות נסיגתם של הגרמנים מאדמות פולין, פינוי המחנה. יהודי קראקא הובאו אל מחנות אחרים במערב.

אושבינצים וגרוס רוסן, בוכנואלד ומאוטהויזן, ברגן בלזן ושטוטהוף בלעו את הקרבנות האחרונים של גיטו קראקא.

131 שריפת התמונות נתקיימה בחצר הבית שברחוב יוזפינסקה 16.

גים יקרי־ערך נשלחו לאספים גרמניים, ואילו יקרות פחות נמכרו על־ידי משמר המחנה, לאנשים שניגשו לגיטו מתוך תקוה להשיג חפצים במחיר אפסי. משמר המחנה השגיח על היהודים בעבודתם. עד ראייה מעריך את מספר התמונות שנהרסו אותה שעה בכמה אלפים[132]. מן הנמנע היה להציל מפעלי אמנות מן ההשמדה, מאחר שהאסירים שעבדו בפלוגות הנקיון נבדקו בצאתם מן הגיטו ובכניסתם למחנה.

הפעולה להנהגת סדר, או נכון יותר : לנצל את הגיטו, פעולה שניהלוה אנשי הס. ס. ריצ׳ק וצוגסברגר, נמשכה קרוב למחצית השנה. בפרק־זמן זה נעלמו מן הגיטו אח־רוני היהודים שנשארו שם בחודש מארס. חברי המועצה היהודית לשעבר, שהיו עובדים לאחר חיסול הגיטו בבתי־המלאכה ,אופטימה׳ ובבית־החרושת של ,מאדריץ׳, הועברו עם בני־משפחתם למחנה פלאשוב. גורל זה נפל גם בחלקם של אנשי ה־ O.D. ומשפחותיהם. עד הימים הראשונים של חודש ספטמבר 1943 נראו עדיין יהודים, שהובלו מן המחנה אל מקומות העבודה שמחוץ למחנה. ואולם בחודש זה יצא צו חמור, שאסר על היציאה מחוץ לתחום המחנה[133], ואפילו לצורך עבודה. וכשפלוגות הנקיון סיימה בפרק־זמן זה את עבודתה וחוטי התיל שנמתחו מסביב השכונה לשעבר הוסרו לחלוטין — נעלמו עקבותיו של הגיטו, שעוד היה קיים זמן קצר לפני כן, ונעלמו עקבות דייריו[134]. דירותיהם של היהודים שהוקצו על־ידי ועדת הדיור העירונית נתפסו על־ידי דיירים חדשים.

*

כמה וכמה יהודים ישבו בקראקא בחשאי על סמך הניירות הארים, והרבה מהם החזיקו מעמד עד לשחרור העיר מידי הגרמנים. ואולם רובם לא היו מבני קראקא. יתירה מזו : האחוז של בני קראקא ביניהם היה נמוך מאוד מסיבה זו, שאם התחבאו בעזרת ניירות אריים העדיפו ליתר־בטחון את הערים האחרות על עיר־מולדתם, שרבים מכריהם בה.

תנאי חייהם היומיומיים של בעלי הניירות האריים שונים היו. מהם שנהנו מעזרה נדיבה וללא כל פניות אישיות מצד אנשי הרצון הטוב, שעם כל ההכרה בחומרת הסכנה שהם מסכנים את עצמם תמכו בנרדפים ונתנו להם מחסה; מהם שקנו קורת־גג לראשם בכסף מלא, והיו גם כאלה שמאחר ולא הכניסו שום אדם מסביבתם בסוד מוצאם היהודי, השתדלו להחזיק מעמד הודות למראה פניהם שלא העיד בהם כי יהודים הם.

חייהם של אנשים אלה, שהיו בחופש מדומה, לא היו אלא מלחמה יומיומית על קיומם. שהרי נתונים היו לאיומים לא רק מצד הגרמני או העובד בשרות הגיסטאפו, אלא גם מצדם של מלשינים וסחטנים, ופעמים מן הסביבה הקרובה ביותר.

באביב של שנת 1943, לאחר חיסול הגיטו, הוקמה גם בקראקא ,מועצה לעזרת יהודים׳ (RPŻ — rada pomcyżydom), שכבר היתה קיימת בוורשה בחשאי מסוף שנת 1942.

ה־ RPŻ היתה מורכבת מבאי־כוח המפלגות הדימו־קראטיות הפולניות המחתרתיות, ששיתפו פעולה עם נצי־גות המחתרת של הועד היהודי הלאומי. המועצה לעזרת יהודים׳ הגישה, באמצעו מקשרים מתנדבים, עזרה ליהודים שהסתתרו, סייעה בכספים, סיפקה תעודות מזויפות, נתנה עזרה רפואית, דאגה למקומות־סתר וכדומה. לסוף שנת 1944 הגיע מספרם של מקבלי עזרה ב־ RPŻ בקראקא ל־570 איש. מספר זה אינו הולם את מספר היהודים שחיו בחשאי בקראקא; שהרי מצד אחד הוא כולל גם את המקומות הסמוכים לקראקא, ואילו מצד שני יש לקבוע, שלא לכל היהודים שגרו בקראקא בחשאי היה קשר עם RPŻ[135].

*

זה היה קצה של קהילת קראקא מלפני המלחמה[136], אחת הקהילות העתיקות והמפורסמות על אדמת פולין, שהיתה אוצר התרבות והמסורת היהודית וקשורה קשר הדוק בעבר היהודי העשיר ובתולדותיה של עיר זו בכלל ושל המדינה כולה.

זה הסיכום של למעלה מחמש שנות כיבוש היטלרי : מאוכלוסיה יהודית של 56 אלף בשנת 1939 לא שרד בחיים (במחנות, במקומות־מחבוא ועל־סמך ניירות אריים) אלא קומץ קטן, שמספרו לא הגיע כדי אלף איש. יהודי קראקא שעשו את שנות המלחמה מחוץ למדינה, בארצות

---

132 ארכיון הועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 1102.

133 בית־החרושת של מאדריץ׳ קיבל רשיון מאת מפקד הס.ס. והמשטרה להעברת סדנאותיו אל מחנה פלאשוב. בתחום המחנה העסיק בית־החרושת גם להבא עובדים יהודים. לבתי־המלאכה של Z.f.H. ב׳אופטימה׳ לא ניתן רשיון כזה, ואכן שם חדלו היהודים לעבוד בספטמבר 1943.

134 היהודי היחיד, שנשאר בקראקא על־פי רשיון השלטונות וישב בה באופן רשמי עד הקיץ של שנת 1944, היה יו״ר החברה היהודית לעזרה הדדית Ż.S.S., שאת פעולותיה הפסיקו הגרמנים בשלהי שנת 1942, אולם החברה חזרה וחידשה את פעולותיה ברשיון השלטונות באביב של שנת 1943, בפרק־הזמן שבו חוסל הגיטו. פעולותיו של מוסד זה ששמו הוסב ל־ Jüdische Unter-stützungstelle, ועל דרך הקיצור הפופולארי Jus, נצטמצמו מכאן ואילך לאספקה לסירוגין של רפואות ליהודים שנמצאו במחנות אחדים, וכל פעם על־פי רשיון מאת מפקד הס.ס. והמשטרה. מבחינת קירוב המקום נהנו אף היהודים שבמחנה פלאשוב מעזרתה הארעית של Jus באספקת מזון.

135 בסניף RPŻ שבקראקא ייצגה את הציבור היהודי מאריה הוכברג־מריאנסקה (ארכיון הוועדה היהודית ההיסטורית בקראקא, מספר 1357).

136 האוכלוסיה הנוכחית של יהודי קראקא מורכבת בעיקר מיהודים, שמוצאם מחוץ לקראקא.

המערב ובברית־המועצות, ניצלו. וקשה לקבוע את מספרם בגלל פיזורם.

מעושר קנייניה הרוחניים של הקהילה היהודית בקראקא לא נשאר דבר. מבתי־הכנסת ומאוספים פרטיים נהרסו ונשדדו אוצרות של אמנות יהודית יקרת־ערך. אוסף תשמישי הקדושה, ספרי־התורה, הפרוכות והרקמות, שנשמרו יפה־יפה מפחד עיניהם החמדניות של אנשי היטלר והוחבאו בעליית־הגג של חדר־המתים, גילה לבסוף מפקד המחנה גית ושדדו.

בתי הכנסת העתיקים של קראקא, שהיו חמדה גנוזה של אדריכלות מזהירה, נעשו מחסנים צבאיים ומקום לגרוטאות. אחדים מהם, ובעיקר בית־הכנסת הישן, נהרסו לחלוטין. הוואנדאליות הגרמנית לא מנעה עצמה גם מחילול בתי הקברות; בית הקברות שברחוב מיודובה נהרס וחולל כבודו ואת שטח הקרקע של בית הקברות על שם הרמ״א יישרו וכן יישרו את שטחם של שני בתי הקברות בפודגוז׳ה והקימו עליה צריפים.

ארכיון הקהילה היהודית[137] הושמד ברובו. כלולים היו בו מקורות יקרי־ערך לחקר תולדות היהודים בפולין. אבדו ספריות פרטיות מרובות וכן ציבוריות, כגון הספריה „עזרא" העשירה במדעי־היהדות, וספריותיהם של כל בתי־הספר היהודיים. מכל בתי־ספר מרובים אלה, הכלליים והמקצועיים, הגימנסיה העברית ברחוב בז׳חובה, הגימנסיה היהודית ברחוב סטארווישלניה, בתי־הספר מזרחי, תחכמוני, בית יעקב, „אוגניסקו פראצי", בית־הספר היהודי למסחר, בית־הספר התיכון למיכניקה, בתי־ספר עממיים וכן בתי תלמוד־תורה וישיבות — מכל זה לא נשאר דבר. את הבית האקדמאי היהודי שברחוב פשמיסקה הפכו הגרמנים לבית־בושת לצבא. וכן נהרס בנינו של התיאטרון היהודי ברחוב בוכנסקה.

אבידותיהם החומריות של יהודי קראקא כתוצאה מהשמדתם, שדידתם והחרמתם של נכסי דניידי ודלא־ניידי, מפעלים חרושתיים ומסחריים, בתי־מלאכה, סחורות, כסף במזומנים, אבנים יקרות, ניירות־ערך, מפעלי אמנות וכדומה — אינן ניתנות להערכה.

תיאור המאורעות שאירעו בקראקא משמש גם חתך לקורות האוכלוסיה היהודית במרכזים אחרים שעל אדמת פולין. שהרי השמדתם של עשרות אלפי יהודי קראקא לא היתה אלא אפיזודה בלבד, מיקטע זעיר של מסע השמד ההיטלרי כנגד העם היהודי. מסע השמד זה על ממדיו העצומים עדיין אינו ידוע ואינו מוערך כראוי.

(תורגם מפולנית).

137 הנהלת הארכיון הממשלתי בקראקא הצליחה לבטח בשנת 1942 חלק מן הארכיון (מן המאה ה־19). כשצמצמו את שטח גיטו, נמצאו תעודות אלו באחד הבתים שברחוב ונגרסקה, שהיה שייך קודם לכן לתחום הגיטו.

138 המכון היהודי לענייני היהודים שעל־יד הקונגרס היהודי העולמי בניו־יורק חישב בשנת 1943 את אבידות של כל יהודי בפולין, שעלו בממוצע ל־525 דולאר בזהב. לפי חישוב זה יוצא, שאבידותיהם של יהודי קראקא מסתכמות ב־29.400.000 דולאר. עיין: Hitlers Ten-Year War on the Jews, New York 1943.

ההווי היהודי בימי השואה

מאת

יעקב שטרנברג

בהוקרה לזכר אבי משה הכהן ז״ל
שנספה בין הרוגי קראקא הקדושים
בתאריך 28 לאוקטובר 1942.

ב־6 לספטמבר 1939 עברו קלגסי הצבא הנאצי את שערי קראקא. כעבור ימים ספורים כבשו את כל השטח של מדינת פולין. רק עיר הבירה ורשה המשיכה לעמוד בפרץ מספר שבועות נוספים והצטיינה בהגנתה האמיצה. הנאצים לא שכחו ולא סלחו לוורשה את העובדה הזאת והחליטו להתנקם בה בכל הזדמנות. וכך ראשית כל במ־חצית השניה של אוקטובר 1939, כאשר נוסד „גנרל גוב־רנמנט פולין" עם הפושע האנס פראנק בראשו, הוכרזה קראקא כעיר הבירה של הג.ג. במקום וורשה. בכדי להשפיל באופן מוחשי את גאון פולין, קבע פראנק את מושבו בארמון המלכים „וואוול" (wawel) כתוצאה מסידור זה, יצאו מקראקא הצווים של האבדון והכליה על ארבעת מיליון יהודי פולין, העידית שבעידית של היהדות כולה.

בשבועות הראשונים אחרי חדירתו של הצבא הנאצי עלו תקוות ואשליות קלושות בנוגע להתנהגות רשויות הכי־בוש, הואיל וביום 11 בספטמבר 1939 הודבקו על קירות העיר מודעות עם חתימתו של המצביא הראשי בראוכיטש, אשר הבטיחו שחור על גבי לבן ובפירוש „שכל ההבטחות של החוק הבין־לאומי עומדות בתוקפן וכוחן יפה בארץ הכיבוש".

החל מסוף אוקטובר הוצפו היהודים מדי יום ביומו תקנות והכרזות להגבלות בכל השטחים.

ב־30 לנובמבר 1939 הוצא צו, לפיו על כל יהודי בן עשר שנים ומעלה, זכר ונקבה, ללבוש באופן בולט על הזרוע הימנית סרט לבן ברוחב של 10 ס״מ לכל הפחות, עם ציון „מגן־דוד" באמצע. כמובן שגזירה זו שהופעלה כבר בימי הביניים בצורה של „טלאי צהוב", עוררה ברגע הראשון התמרמרות ועצבות. ברם, עד מהרה אחינו התאוששו והיו חדורים ביתר חוזק רגשי שותפות וסולי־דריות לגורל אחיד והרגישו את עצמם יותר מלוכדים ומאוחדים. היה זה מראה מעודד ובלתי נשכח, כאשר בבוקר באותו יום שגזרה זו נכנסה לתקפה, יצאו היהודים, במיוחד בני ובנות הנוער, בכל רחובות קראקא לבושים בסרט זה ובאופן הפגנתי הבליטו בקומה זקופה ובגאון רב את השתייכותם לעם היהודי. הסרט, במקום השפלה הביא עמו עקשנות, ליכוד והתגאות יתר בגלל מוצאם העברי. אופייני היה שלמרות שלרבים מאחינו היה מראה „ארי" — כפי שהתבטאו אז — ובתוי פניהם היו דומים לגויים, לא התחמקו מלבישת הסרט, שמא השכנים והמכרים הפולנים יחשדו במישהו שחס־ושלום מתבייש ביהדותו.

בראשית דצמבר 1939 הקיפו אנשי הגיסטאפו פתאום את הפרבר קז'מירז; ובמשך יומיים שלמים חיפשו וחיטטו אחרי כסף, זהב ותכשיטים, עינו, גזלו וסחבו מה שבא לידיהם ובמקרה של התנגדות ירו במקום. אימה, חרדה ובה־הלה נפלו אז על תושבי קז'מירז. מספר הקרבנות הקדושים עלה אז למעלה מ־20 נפש ואלה לא היו הראשונים, כיון שכבר ב־11 לנובמבר — ביום העצמאות של פולין — נפלו מספר חללים, מאחר שנאסרו אז כמה יהודים מהאי־נטליגנציה, אשר קיפחו את חייהם ולא חזרו לביתם, ביניהם ד״ר מרכוס שפיגל — יו״ר קרן היסוד, — ד״ר באטלאר והפרופסורים של האוניברסיטה היאגילונית שטרנבאך ומטאלמאן.

במשך שנת 1940 יצאו צו אחרי צו ולפיהם הוגבל אפילו חופש התנועה גם בקשר למקום וגם בקשר לזמן, הן בהליכות ובבקורים בעיר והן בנסיעות בקרונות הטראם והרכבת. בכל יום ויום נקראו ונדרשו קבוצות יהודים לעבודת כפיה קשה (zwangsarbeit), כל נאצי הרגיש עצמו רשאי לתפוס ולחטוף את היהודים לעבודות הקשות והמחפירות ביותר ולא פעם סחב אותם מן הדירה ומהת־חלה היה קורה שאנשים היו נעלמים ולא חזרו מעבודות אלו. די היה בחשד כלשהו או בשמועה בלבד שנורו יריות על גרמנים מחלון, ועשרות יהודים מהבית היו נסחבים כבני ערובה אל הגיסטאפו המהולל ברחוב פומורסקה ומשמה אחרי עינויים, יסורים וסבלות נוראים, לבית הכלא הנודע ברחוב מונטלופיך (montelupich). מכאן הובילה הדרך למחנה באושבינצ'ים (oświęcim), שאז היה נמצא בשלב התכנון וההכנה, לאחר מכן שימש מרכז ההשמדה לרבבות ומאות אלפי יקירינו.

במאי 1940 עבר זעזוע על תושבי קראקא היהודיים. נודע שעל היודנרט להכין תעודות מסוימות 'Ausweise' רק עבור אלה מן היהודים שהיוו לפי תפישת הגיסטאפו, אלמנט מועיל למשק הנאצי ואילו הם יוכלו להשאר בשטח המוגבל של גיטו (כפי ביטויים היה זה Jüdische wohnbezirk), שעמד להיווסד ברחובות אחדים בפודגורז'ע (Podgórze), מעבר השני של הויסלה. ההודעה הדרסטית הזו עוררה מהומה ואנדרלמוסיה ודכאון עמוק, דאגות חמורות קיננו בלבות כולם כי היה ברור מה הגורל הצפוי בעתיד

הקרוב ליהודי קראקא ושאין מנוס ומפלט ממנו. תוך השליות שביאוש ותמימות צצו הצעות, עצות ותכניות שונות, שמא אפשרי הדבר להימנע באיזה אופן שהוא מן רוע הגזירה של ייסוד הגיטו. בהסתמך על אחת מעצות אלה, פנו כמה מנכבדי העדה למרא דאתרא דאז ר׳ שמלקה קורניצר זצ״ל, נין לשלשלת היוחסין של הרב שמעון סופר, והשפיעו עליו שיבקש בסמכות תפקידו ועמ־דתו תיווך ואינטרוונציה מצד ההגמון הקתולי הנודע ספיאה (Sapieha), אצל המושל פראנק שהיה קתולי ומוצאו מבוואריה הקתולית, ואולי יעלה בידי ההגמון בדרך זו להשיג נסיגה מצעד זה ובטול או הכשלה של המזימה הקטלנית ליסוד הגיטו, אשר נשאה בחובה סכנה מוחלטת לחיסול וחידלון פיזי. נוסחה פטיציה ברוח זו, אולם בין רגע נודע הדבר ע״י הלשנה לגיסטאפו. הרב שמלקה קורניצר נאסר יחד עם עוד 4 אנשים, אב בית־הדין הישיש ר׳ שבתאי רפפורט ומאיר פרידריך ועורכי הב־קשה: ד״ר לנגלבן ורוטר, הועברו לאושבינצ׳ים.

כעבור זמן קצר קבלו המשפחות את הארונות עם שרידי העפר, בהודעה שמתו מיתה פתאומית, הקדושים הובאו לקבר ישראל. אחרי המאורע המחריד והמדכא הזה נקראנו כמה עשרות עסקנים לבית הקהילה הישן ברחוב קרקו־בסקה ושמענו מפיו של קצין גיסטאפו שהיה אז הממונה על עניני היהודים, כי מעתה ואילך, אם מישהו יעיז לחפש ולהשתמש בדרכים ותחבולות, איך למנוע או להת־נגד לגזירות ותקנות הרשויות האזרחיות של הגנרל גוב־רנמנט או לצווי הגיסטאפו — דינו כדין חמשת ההרוגים.

משעה זו ואילך היו יהודי קראקא חיים באוירה של מתי־חות גבוהה, בהלה, עצבות ופחד ממושך לגורלם. בינתיים אירעו כמה אירועים חמורים וכבדים. כאלף יהודים נחטפו ברחוב ובדירות והועברו לצפון מחוז לובלין ושמה גוועו מרעב ומחלות מדבקות, בגלל תנאי־דיור לא־אנושיים. מאות גברים הוכרחו לצאת למחנה עבודה שנמצא בפוס־טקוב על־יד מיליץ וזאת בהתאם למכסה שנקבעה והוכרזה מראש. המאסרים, הרדיפות והעינויים היום־יומיים לא חדלו לרגע. בית האקדמאיים היהודי ברחוב פרז׳מיסקה נהפך לבית בושת לחיילים נאציים.

למרות הגורל הטראגי של הרב שמלקה קורניצר וח־בריו, לא אמרו הנדונים נואש והמשיכו לחפש דרכים נוספות איך לערער ולהכשיל את המזימה של ייסוד הגיטו, או לכל הפחות, איך לדחות את התאריך עד כמה שאפשר. בראש היודנרט עמד אז המורה לדת מארק ביברשטיין, איש ישר בעל רצון טוב לעזור לעם. בשרות ה״שטדט־הויפטמאן״ (ראש העיר) ומשרדי הגוברנמנט נמצאו הרבה ״פולקס דויטשים״ כלומר, פולנים שנהפכו בגלל מוצאם ושמם לגרמנים, והם היו מוכרים עוד מלפני המלחמה כפקידים ותיקים במשרדי המגיסטרט בקראקא והממשלה הפולנית. נעשו ניסויים להפעיל עליהם לחץ מצד המכרים האינטימיים בכל מיני תחבולות בכדי שיעזרו לחבל בג־זירת הגיטו או לכל הפחות להשהות את תאריך הייסוד. לגיסטאפו נודע גם דבר זה, ביברשטיין הורד מכסאו ובמקומו נתמנה ד״ר ארתור רוזנצוייג, כעבור זמן מה ירד גם חינו, וביוני 1942 נשלח יחד עם משפחתו לכבשני הגאז בבלז׳ץ ובמקומו בא איש שרות משועבד של גיסטאפו. ביברשטיין נאשם אשמה פלילית וישב שנה וחצי בבית־הכלא, שוחרר ומת במחנה הריכוז פלשוב מתוך אפיסת כוחות. השותפים האחרים לפעולה זו נשלחו לאושבינצ׳ים, ביניהם ד״ר איזידור לייכטר, שמלקה מאיר וגולדפלוס.

אלפי יהודים ומשפחותיהם שלא השלימו עם הרעיון לעבור לגיטו יצאו את העיר וחפשו מקלט בכפרים ומו־שבות, בסביבות העיר, כמו: בורק פאלנצקי, קוביז׳ין, לגבניקי, וולה דוחצקה וכד׳. רובם התישבו בוויליצ׳קה, בוכניה וטרנוב, וכמובן כעבור זמן מה גם שמה נדחקו לגיטאות ולא נמנעו מן ״הגירוש״. כך נסע הוגה־הדעות המוכר, שהיה בקי בכל שיטות הפילוסופיה הכללית והי־הודית, בנציון רפפורט עם משפחתו, לנובי סונץ׳. לפני ה״גירוש״ משם הכניס לבקבוק מאמרים פילוסופיים יקרי ערך שנכתבו על ידו בשפה עברית צחה וברורה, ביחד עם בקשה על פתק בפולנית שמוצא הבקבוק יעשה חסד אתו ומתבקש אחרי המלחמה לשלוח את כתבי היד לאו־ניברסיטה בירושלים. הבקבוק ניצל בדרך נס והגיע ארצה ומוסד ביאליק הוציא את כתבי היד האלה לאור בשנת 1954 תחת הכותרת ״דרך הטבע״. עזבו אז את קראקא הסופר פרופ׳ יוליוש פלדהורן ושבח ולקובסקי, הפדגוג הנודע והמחנך של כמה דורות, מחבר ״מכתבים ללימוד שפת עבר״, — שניהם עברו לווישניץ׳, פלדהורן נתפס אחר־כך עם אשתו הסופרת לאנדי־פלדהורן בצד ה״ארי״ והוצאו להורג. והפסל הוכמן עבר לוויליצ׳קה וכו׳ וכו׳.

עתה התחילה ההתרוצצות לקבל תעודות זיהוי (kennkarten), אשר העניקו רשות לעבור לגור בגיטו. כ־15.000 איש קבלו תעודות אלה, ברם למעשה גרו בגיטו למעלה מ־20.000 נפש. במשך חודש מרץ 1941 פונו כל הדירות של היהודים בעיר כולה והוחרמו על־ידי הנאצים יחד עם רוב המטלטלים.

שטח הגיטו השתרע על רחובות אחדים, בתיהם ברובם בתים רעועים של דלת פועלי העם הפולנים, וזאת למרגלות הגבעות ״קרז׳מיונקי״ לאורך רחוב לימנובסקי עד ״ככר זגודי״ (Plac Zgody), אותה הככר הכאובה והדוויה שבה היו מכניסים את יהודי הגיטו לשם גירוש, מיועדים ״טרנספורטים״. ככר זו הפכה לסמל הסבלות והדווים של גיטו קראקא. קשה לתאר ולשער איזו צפיפות ודחיסות שררה בגיטו, ברוב המקרים גם השתכנו כמה משפחות בחדר אחד, לכל הפחות משפחה אחת בחדר אחד, למרות התנאים הסניטריים הגרועים ביותר והדוחק הפנימי האיום — ידעו אחינו להשתלט ולהתגבר על המצב שנוצר ועל הי־צרים והדחפים האנוכיים. במרבית הדירות, בכל זאת, שרר שלום־בית על אף המחנק, — כל איש הרגיש עצמו

מחויב לעזור לרעהו ולהראות ולהוכיח דוגמאות מרהיבות של עידוד הדדי ותמיכה.

הגיטו נתקיים בדיוק שנתיים, ממרץ 1941 עד 13 למרץ 1943. עד יוני 1942 היה שקט יחסי, אבל במשך תשעה וחצי החדשים הבאים באו שלש ה„אקציות": „טרנספור־טים" — (Aussiedlungen), „משלוחים" והריגות במקום, זוועות ובלהות שאין דמיון יצור אנושי שנברא בצלם אלוהים יכול לתפשן, לתארן ולהאמין באפשרותם.

במשך השנתיים של קיום הגיטו כמה עשרות של פרנסים ואישים מנכבדי אחינו חייבו את עצמם וכפו עליהם ברצונם הטוב לעשות כמיטב כוחותיהם ויכולתם ולהקדיש את כל המאמצים בכדי להחזיק, לקיים ולכלכל כל מיני מוסדות סוציאליים אשר טיפולם הקיף את כל השכבות, מטף עד זקן. היו שלושה בתי־חולים: א) כללי, ב) למחלות מידבקות, ג) לנכים וחולי רוח, כמו־כן בית מגדלי יתומים ומוסד יתומי „צנטוס", אינטרנט לחניכי בתי־מלאכה, בית־זקנים, שני מטבחים צבוריים, חברת „מתן בסתר" וכו׳. לימינם עמדו שני גופים רשמיים שהורשו מטעם הרשויות להתעסק בעבודה פילנטרופית והם בהתמסרות פרשו על המוסדות את כנפי חסותם: א) הועד העירוני לעזרה הדדית (גם המרכז של הגוברנמנט נמצא בגיטו קראקא תחת השם: Jüd. soziale selbsthilf) בהנהלתו של ד״ר מיכאל ויכרט; ב) המחלקה הסוציאלית של היודנרט שרק מתוך הכרח באופן פורמלי היה קשור למוסד הזה, כי השם יודנרט, בפרט בשלבים האחרונים כאשר עבר להנהגה בלעדית של הבוגדים ומשרתי הגיס־טאפו, היה שנוא על העם. ראוי גם להרים על נס, כי בתי־תפילה ו„מנינים" היו מלאים יום־יום מתפללים ולומ־די תורה וש״ס, וגדולה היתה ביניהם מצות גמילות החסדים והושטת עזרה איש לרעהו, שחלה בלי הבדל על כל החוגים. כל יחידי סגולה אלה עסקו בצרכי צבור באמונה, לא רק בגיטו אלא המשיכו את עבודתם הברוכה גם במחנות, ללא הפרש בין המעמדות והמפלגות, מהימין הקיצוני עד השמאל הקיצוני. קשה לצטט ולספור את הטפוסים הנעלים והאישים הנשגבים שהקדישו את כוחו־תיהם ואף את חייהם. אזכיר רק אי־אלה מן הנעדרים: אלתר קורצמן, וזוג המורים פיירשטיין, אשר ויתרו על האפשרות להציל את נפשם והתיצבו ב־28 לאוקטובר 1942 בראש 150 יתומים שנמצאו בהשגחתם וכולם יחד אתם נשלחו לבלזץ׳. העסקן הנודע אלתר קורצמן נמשל ליאנוש קורצ׳אק הורשאי המהולל. אזכיר את מנהיג פועלי־ציון נפתלי בירנהאק, שעמד עד הרגע האחרון בקשר הדוק עם הזוג סאגאן שכנא וגוסטא, מראשוני „פועלי־ציון" ומנהיגיה בקראקא, אשר עברו זמן רב לפני המחלמה השניה לוורשה ושם ניספו. הוא נלווה ל„טרנספורט" אחרי אשתו שכבר נמצאה בו. הבונדאי ד״ר ליאון נעהמער (נפטר במחנה גוזן), גורל אחר נפל בחלקו של חברו הבונדאי ד״ר ליאון פינאר, המאצ׳נט האידישאי הק־ראקאי. בהתחלת 1939 נשלח למחנה ריכוז הפולני Bereza kartuska שנועד עבור עבריינים פוליטיים ונוסד במתכונת נאצית. אחרי טלטולים ונדודים רבים חזר בשנות השואה לוורשה ותוך סיכון נפש הסתובב בתור פולני בחוצות העיר ונשא עזרה לנצרכים בעלי „ניירות אריים". מת בהתחלת 1945. החרדים: ר׳ שם קלינגברג — רב מדצ׳לושיצע (הוצא להורג בפלשוב), רב מרדכי שפירא, התלמיד־חכם אלעזר פאנצער, שלמה פרלמאן, שאול לונשטיין (שני בניו, בחורים צעירים נהרגו בגיטו בשעת אחד „הבילושים והחיפושים" מידי הגסטאפו), מרדכי וולף, דוד שמלקעס, א. ריטערמאן (עסקן מופלג במחנה פלשוב) והציונים המובהקים: ד״ר צימרמן יהודה (נשלח ב־14 למאי 1944 מפלשוב לאושבינצ׳ים) ואשתו מרים ובתו מגר׳ הנקה (שתיהן פסנתרניות נודעות), חבר הנהלת מרכז J.S.S., גדול עסקני קראקא: ד״ר חיים הילפשטיין (מת בתל־אביב ב־1950), ד״ר לבנהרץ יוסף, מנהלות הצנטוס: רחל מהלר (יו״ר ויצ״ו מלפני המלחמה, עסקנית ותיקה מושבעת) וד״ר מרים טהון, גב׳ ד״ר טיגמן, ד״ר איזידור קרענגעל, ד״ר שלמה געל־בווקס, ברנרד לינקראם, יעקב בוכוויץ, חבר ה„מזרחי" סטמפל הצעיר (נלקח מן הגיטו לבית־הכלא „מונטלופיך), חנוך ליפשיץ (מנהל המטבח „בית־לחם"), הרופא ד״ר יעקב קראנץ, רוז׳ה ואהרהפטיג (אלמנתו של ד״ר ד. ואהרהפטיג), משה טאובלער (נשלח לאושבינצ׳ים מאחר שנאשם בהוצאת פחם במרמה ממוסד גרמני, בלי להזכיר שהפחם היה מיועד לתושבי הגיטו, עסקן ותיק קראקאי), הרופאה ד״ר פוקס־כ״ץ (אחת האימהות האמיצות שלא עזבה את ילדיה והצטרפה אליהם ל„טרנספורט" אף כי בתור רופאה יכלה להשאר בגיטו), מקס רוסטהאל ובנו הרופא הצעיר שנהרג בשעת מילוי תפקידו, מתילדה שנקר ובעלה, מנהלי ה„בורסה" לחניכי בתי־מלאכה, האדריכל יעקב שטנדליג (מת בתל־אביב ב־1953) ואשתו הסופרת פליציה, גב׳ טייש (אשתו של ד״ר אליהו טייש) ופרופ׳ הלה פרנד (מתו בשבדיה ממחלה שחלו בה במחנה), שרה שטרנפלד (לא ידעה ליאות בטיפול ביתומים אחרי המל־חמה, מתה בתל־אביב ב־1954), מניה כרמל (ניהלה גן ילדים בגיטו), מניק שינברג (סניור „מכבי ויהודה"), הזוג פריהאוף, המשורר מרדכי גבירטיג והצייר אברהם נוימן ועוד ועוד.

התקופה בין מרץ 1941 ליוני 1942 היתה שקטה באופן יחסי ובהשוואה למאורעות שבאו לאחר מכן; אף שלא עבר יום, בו לא נפלו קרבנות ספורים. בגיטו השתוללו מתי־מספר של בוגדים בזויים שהשפילו והעמידו את עצמם לשירות הגיסטאפו. בהלשנתם נאסרו עשרות ומאות שב־שעת החקירות הוכו ועונו בכל מיני אמצעים ומכשירי־תופת. חוסלו לפתע הישובים המעטים היהודיים בכפרים סביב לקראקא והוכנסו ונדחפו בכוח לגבולות הגיטו, ובזה הוגבר עוד יותר המחנק במקום המגורים בגיטו. בכדי

להקל במקצת על תנאי הדיור נשלח שוב „טרנספורט" של אלפיים נפש למחוז לובלין (לדיסלוקציה בסביבות Międzyrzecze) הרעב, המצוקה והעוני גברו מיום ליום כי האמצעים החמריים הלכו והתמעטו ואזלו לגמרי וגם הקשר עם החוץ הלך ונחלש. גם לא היה כבר דבר להציעו למכירה.

אך גם כל אלה כאין וכאפס לעומת התחלת יוני 1942, כאשר החיה הטורפת נגשה בצעדי ענק לחיסול פיזי של יהדות פולין. בקראקא הליקוידציה של הגיטו ארכה תשעה וחצי חודש, עד 13 למרץ 1943. הוחל בימי 1, 4 ו־8 ליוני 1942. תושבי הגיטו נדרשו להשיג חותמות ממשלחת הגיסטאפו שנמצאה בגיטו, על ה„קענקארטען", המעניקות רשות להשאר בגיטו. סיכויים לחותמות היו לאלה מן הבריאים עם משפחותיהם שיכלו לעזור ולמסור את כוחותיהם הגופניים לתעשיית המלחמה. מי שקיבל סירוב היה מיועד לגירוש מהגיטו, זאת אומרת ל„טרנספורט". כמובן בשעת ה„אקציה" המקוללת הזו היה הגיטו סגור באופן הארמטי ומוקף משמרות אנשי הגיסטאפו. אנשי ס. ס. — מארגני ה„טראנספורטים" הבטיחו אז והוליכו שולל בהפיצם שמועות ודעות שהאנשים נשלחים אך ורק לשטח הכיבוש של אוקראינה למחנות מובדלים, בכדי לא להכביד על הגיטו בשל תנאי הזנה ודירה, שהם בין כה וכה קשים. באופן כזה שליש מן התושבים הובא מן המגרש על־יד בית־החרושת העזוב „אופטימה", איפה שהיה מקום מעבר ל„טרנספורט" ומכאן עד לתחנת הרכבת פרוקוצ'ים. מצב הרוח בגיטו, בתוך הנשארים, היה קודר ומדוכא. הגורל הטראגי של הנשלחים טרם היה ידוע, אולם די היה לשער ולחשוב על המחלות והרעב הצפויים לאחינו שנשלחו וזה כבר היה מספיק להביא את הנשארים למצב של טירוף־דעת. שטח הגיטו הופחת והוגבל לשני שלישים.

שלב זה הגיע לשיאו ב־28 לאוקטובר 1942. בתאריך זה אורגן שוב „גירוש — משלוח". נאספו בככר „זגודי" כשבעת אלפים נפש שנועדו ל„טרנספורט" השני. זו הפעם נגשו כלבי הגיסטאפו בצורת אדם אלה ל„אקציה" בלי כחל ושרק; ישר ובלי רחמים הוציאו משפחות מן הדירות אחת אחת והשאירו רק יחידים שלפי מבט־עין מסוגלים היו לעבודה גופנית. אותה „ככר זגודי" ספוגת דם ומכאובים, תשאר לסמל של גבורה והתמסרות של אחינו. אין בכושרו של בשר־ודם לתאר את מה שהתחולל שם. רבים יכלו, בפרט האבות והאמהות הצעירים, כל אחד בנפרד, ובני הנוער המבוגרים, להציל את נפשם, גב בבריחה ובהסתרה, אולם מאות הורים עמדו איתן ללא זוז והקריבו את חייהם בכדי לא לעזוב את טפיהם לנפשם, או הבנים והבנות לא נפרדו מהוריהם הזקנים ולא עזבו אותם, אע"פ שלא היו השליות עוד וידוע היה שכולם נדונו למות. אחרי כמה ימים כבר היה ברור לאן ה„טרנספורט" הלך. חזרו אנשי הרכבת הפולנים והביאו את בשורת האמת המרה והאכזרית על כבשני גאז בבלז'ק, בגליציה המזרחית, ומעתה לא היו עוד ספקות על גורל ה„טרנספורטים".

מופקרים היינו לחלוטין. סגורים ומסוגרים בדלת־אמות של הגיטו, מובדלים באופן מוגמר מן החוץ, באין מנוס ומפלט. אולי יחידים כן יכלו לברוח, אולם כל אחד ציית לקול מצפונו ואחריותו המשפחתית ולא נטש את משפחתו. אליבא דאמת, לפי המצב מאז, למשפחות שלימות לא היה לאן להמלט ולהחבא, אהדת הפולנים — אף כי ביניהם היו יוצאים מן הכלל וגם נמצאו חסידי אומות־העולם מועטים — לא היתה רבה, ונקודות פרטיזנים טרם נוצרו בסביבות קראקא. היתה קיימת רק אפשרות קלושה ומינימאלית להתערב בין הנוצרים ולהסתתר בצילם. נוסף למעצורים הנפשיים אצלם ואצלנו, היה גם פרוד המלשינים שהלשינו על כל יהודי שנפגשו בו מחוץ לגיטו. בכל יום ויום הגיעו ידיעות ושמועות על פלוני ואלמוני שנתפש בעקבות הלשנה ונמסר לבתי הכלא של הגיסטאפו והיו מקרים שקבוצות שלמות בעלות „ניירות אריים" הובאו לבית הכלא של ה„אורדנונגסדינסט" בגיטו ומכאן נשלחו למחנה ההשמדה אושבינצ'ים, שהחל כבר לפעול במלוא הגאו.

תכונה רבה היתה בין בני־הנוער בגיטו, על כל גוני השקפותיהם ומפלגותיהם, בפרט בין חברי ארגון הנוער „עקיבא". עוד בשנים 1940—1942 נוסדה והתקיימה בקופליני על־יד וישניץ' חווה חקלאית בחסותו של ועד העזרה היהודית המרכזי (J. S. S.), מוסד שהיה, כמו שהזכרתי לעיל, מוסמך לעזרה הדדית ע"י הרשויות הציביליות של גנרל גוברנמנט וכאן במקרה זה הורשה בהתחלה בתור אכספרימנט לתת לנוער את האפשרות להתכונן לעבודה חקלאית. בחווה זו נמצאו כמה מטובי צעירינו, ביניהם הזוג שמעון דרענגר (בשנים 1937—1939 היה עורך הכטאון הדו־שבועי של „עקיבא" ('Młodzi') ורעיתו יוסטינה דווידסון דרענגר. בקשר הדוק עמד עמם מגר. אהרן (דולק) ליבסקינד, ראש תנועת „עקיבא" — בעל מסורת ומרץ רב, אשר נסע אליהם לעתים תכופות וגם לבני נוער בעיירות קטנות בסמכות של המוסד J. S. S. בו הוא עבד. בזמן מאוחר יותר כאשר תנאי הנסיעה הוחרפו נסע דולק תחת השם יאן רופא (Jan ropa). היה זה הפולני היחידי שעבד במשרדי „הועד לעזרה" בגיטו והיה המקשר עם החוץ וכאשר המצב נעשה מסוכן ו„בוער" תחת רגליו ניצל דולק את „ניירותיו" והשתמש בתעודות הזיהוי שלו להמשכת תוכניותיו המרדניות. מאז ייסוד הגיטאות היו לדולק קשרים עם ראשי הנוער בגיטו וורשה והיה מוסכם ומוחלט ביניהם וגמור ומנוי אתם שברגע המתאים יקומו להתמרד נגד קלגסי הגיסטאפו. הפעילים ביניהם היו, פרט לדולק ליבסקינד ואשתו רבקה (נשארה בנס בחיים וגרה בישראל), גם: לבאן (אריה ליב ליבוביטץ, חבר „הדרור והחלוץ הלוחם", הדפיס והעביר דפי מחתרת), הזוג דרענגער, גולדה מיראר (חברת התא הקומוניסטי המחתרתי) ואחרים. לא קל היה לבוא בד־

ברים ובקשרים אחד עם השני כי על כל צעד ושעל ארבו להם המלשינים הפנימים (בלע"ז Kapusie) והגיטו היה כל כך צר, צפוף ודחוק שבאמת היו אז „אזניים לכותל". הפעולה של קומץ בחורים אלה, גבו־רים ממש ואמיצי־לב, סלתם ושמנם של צעירינו, התגברה, בפרט אחרי הגירוש (ב־28 לאוקטובר 1942), אז באו מים עד נפש והנוער הגיע לידי החלטה מוגמרת שעכשיו בא הרגע לקחת נקם בנאצים ולהוכיח ולהפגין את גאון העם היהודי שלא יובל כשה לטבח. הטרור של הגיסטאפו הגיע לפיסגתו; משום צד לא היו סיכויים לעזרה בנשק וכלי נפץ, עמדת הפולנים היתה בכללה אדישה. עם יוצ־אים מן הכלל מועטים, לא היו מוכנים לעזרה ריאלית ולא שכחו את גישתם העוינת לבעיה היהודית כולה וה־„אורדנוגסדינסט" היה כפוף כולו לפקודת הגיסטאפו והיה צריך לחסל כל תופעה שיש בה שמץ של מרי. בכל זאת נוסדו תאים, תאים קטנים של לוחמים אמיצים שהתאגדו ל„ארגון לוחמי גיטו" (Ż. O. B.=Żyd. Org. Bojowa). הם היו מוכנים לכל פעולה אקטיביסטית, אף כי היוו קומץ בלבד אל מול המכונה האיומה של הענקים. בנובמבר ודצמבר 1942 הוגברה הפעולה. בכל יום הגיעו מחוץ לגיטו ידיעות והדים על חבלות. חמרי־נפץ הונחו על פסי הרכבת שעליהם עברו בכוון מזרחה (לחזית נגד ברית־המועצות) קרונות עם צבא הנאצים אשר פוצצו לפעמים לרסיסים. נופצו גרג'ים עם מכוניות והועלו באויר. פה ושם חוסלו הומתו כל מיני בוגדים, לרבות אנשי המשטרה הפולניים „הכחולים" עוזרי הגיסטאפו. לפיסגתה הגיעה פעולתם של מורדי גיטו קראקא בערב חג המולד. פצצות הושמו תחת בית הקפה הנאצי „ציגנריה" (שמו היה גם מוכר כ־"Kawiarnia teatralnia") ברחוב שפיטלנה מול התיאטרון של סלובצקי, בו התכנסו באופן קבוע אנשי הגיסטאפו. בערב, יום ה־23 לדצמבר 1942 התפוצצו הפצצות וגרמו למותם של הרבה אנשי גיסטאפו שנמצאו אז בבית קפה וגרמו לפציעתם של רבים. אז כבר היה ברור לגיסטאפו מי ומי הם החבלנים. נאסרו עשרות בהורות ובחורים. כמה ימים עקבו אחרי דולק וסוף סוף מצאו אותו עם חבריו ברחוב ז'ולבסקי. עם נשק ביד התייצב דולק נגד רודפיו ונאבק עמם קשות, אחדים מהגיסטאפו נהרגו במקום ובסוף נפל דולק חלל מכדורים שפגעו בו. אתו נגמר הפרק של מרד גיטו קראקא, בו קפחו את חייהם האמיצים, הנערצים והנעלים של צעירינו בנסיבות שונות של השתתפותם במרי. ואלה הם שמותיהם, פרט לנזכרים: ליבסקינד, הזוג דרענגער (יצאו לאור בפולנית וגם בעב־רית: „זכרונות יוסטינה" שנמצאו אחרי המלחמה בפת־קאות ניר) לאבן, גולדה מירר, — גם טננבאום יהודה, איזנשטיין אלימלך, המהנדסים מעטצגער וטייכלאר, הלברייך אייזן, באומינגער הירש, ועוד עשרות, עשרות. — בני־נוער אלה, פאר יהדות קראקא, כתבו את הדף המזהיר ביותר בתולדות יהודי קראקא ויחד עם מורדי גיטו ורשה המעולים ומורדי גיטאות אחרים — מהווים קוי־אור בחשכת החורבן של יהדות פולין.

ייזכרו כאן גם מורדי גיטו קראקא — הפסיביים, צעי־רים שנלחמו בנשקם הרוחני, כלומר ישבו והגו יומם ולילה במרתף, ולא ראו אור השמש. היה זה כעין מיזוג של כל הזרמים של החסידות (בלז, גור, בובובה, ראדו־מסק וכו'), בחורים אלה ישבו מלוכדים בהתמסרותם לע־בודת הבורא. אחר חיסול הגיטו הועלו ה„צדיקים" הצ־עירים האלה מן המרתף על־ידי אנשי הגיסטאפו הטמאים, וכולם הוצאו להורג כששם ה' בפיהם.

אחרי גמר המרד, מראשית שנת 1943, הרגישו שרידי הגיטו במידה מוגברת וביתר שאת את היד הנוקמת וה־שולטת של הגיסטאפו. על אף הדיכאון המוחלט והעצבות העמוקה היו בכל זאת רגעים של התרוממות הרוח. חדרו לגיטו ידיעות דרך עתונים מוברחים (krakauer zeitung ועתונים ברליניים) וקריאה בהם בין השיטין וגם דרך שמיעה בתחנות רדיו חשאיות (מקלטי רדיו הוחרמו מיד בהתחלה — עם כבוש קראקא), על ראשית התבוסות בב־רית־המועצות, בפרט על־יד סטלינגרד ועל הקור החריף שהתנקם בצבאות הנאצים וכבר נראו והורגשו סימנים של הקץ שיבוא על החיה הטאוטונית הנאצית. כל הסימנים המעודדים האלה נתנו סיפוק דל וזעום לתושבי הגיטו, כי יחד עם זה הורגש הקץ הסופי והטרגי הצפוי לגיטו. הקור המחריף ומחסור בפחם, מיעוט מצרכי אוכל והת־מוטטות הדירות גרמו לתמותה מוגברת.

התחלת התבוסות של הצבא הנאצי (המצב הקריטי בחזיתות בברית־המועצות, ראשית ההתמוטטות באיטליה, פעולות והכנות מוגברות של צבאות ארצות הברית ופי־צוץ יום־יומי של ערי גרמניה) נתנו יסוד לנחמה פורתא ולאמונה קלושה שהמלחמה תיגמר בקרוב או לכל הפחות רוזוולט וצ'רצ'יל יעשו מאמצים ויפעילו את כל השפעתם בכדי להציל ממות לכל הפחות את שארית הפליטה של יהדות אירופה מאז, כי העולם הנאור ידע יפה את פעולת הנאצים הקטלנית והשחיטות, בפרט מן תחנות הרדיו החשאיות.

התקוות והסיכויים האלו היו לאל, לבושתה של הא־נושות והציביליזציה נמשכו השחיטות ולא פסקו אף לרגע. ביום 13 למרץ 1943 הוקף גיטו קראקא בפעם השלישית והאחרונה משמרות מפלוגות הגיסטאפו ונגזר גזר הדין של חיסול גמור על הגיטו. מחצית תושבי הגיטו נדחפו שוב ל„ככר זגודי" ונידונה להשמדה והמחצית השניה הועברה ל־מחנה עבודה בפלשוב אשר נהפך אחרי מספר חדשים למחנה ריכוז אכזר ואיום. 13 למרץ, היה זה יום שבת אביבי, בבוקר נראו שורות ארוכות של אסירי יהודי קראקא בעזבם את שערי רחוב לימנובסקי בגבול הצפוני של הגיטו ומובלים רצוצים ובוכים, מי חרש, מי בקול רם, תחת פיקוד הגיסטאפו דרך רחוב ויליצקה עד רחובות ירו־זולימסקה ואברהם. הגיעו עד בית־הטהרה של בית־העל־

מין הקראקאי החדש בפלשוב, וראו לפניהם מגרש רחב כולל גם את בית־העלמין הזה וגם את בית הקברות היהודי הישן של פודגורז׳ע, מגודר תיל דוקרני עם מיתקנים חשמליים מוכנים בכל רגע להעביר זרם, מוקף תצפיות ומגדלי משמר מצוידים בנשק ורפלקטורים. הם עברו את מפתן בתי־הקברות דרך השער שהוקם על־יד בית־הטהרה שגגו העגול המוזהב טבל ורחץ בקרני השמש המזהירות והיה אפוף אור אביבי. אולם עד מהרה דעך אור השמש בעיני אסירי המחנה החדשים ופג באפיהם ריח האביב כאשר צעדו על שברי מצבות של אבותינו ואחינו הנפטרים שבאמצעותן נדרך והוטבע השביל שהוביל למעלה אל צריפי המגורים(Barraken). בגירים ודחפורים וכל מיני כלי חפירה חפרו את האדמה, כסה ששאריות עצמות יקירנו התגלגלו בעפר האדמה. בבאראקים אלה היו שורות שורות של „פריטשים" לשינה, בעלי שתים ושלוש קומות, מרוחקות בגובהן בחצי מטר אחת מן השניה, והוכנסו כ־150 איש, לצריף קטן אחד. איך לצאת חיים מכור היתוך זה, דרך שבעת מדורי גיהנום אלה? זאת היתה השאלה. צמרמורת ובלהות אחזו כל אחד — בלהות ופלצות.

התחילו עבודות קשות בלווי מכות, אלות ושוטים, בעיטות, הצלפות ויריות במקום, בכל יום — הרוגים. במחצית אפריל 1943 — ליל־סדר־פסח הראשון במחנה, בחשאי יושבות קבוצות קבוצות וחוזרות — כמובן בלי שולחן־ערוך — על מילות ההגדה. עור וגידים קרמו הפסוקים: „וירעו אותנו ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה, ויעבידו בפרך, ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו...", אשר תכנם היה לחם חוקנו. עוד לשעה קלה התרוממה הרוח. באה הבשורה המרהיבה על המרד הנשגב בגיטו ורשה. נדדה השינה בלילות, מחשבות, רגשות והגות לבו של כל המחנה הופנו מלאות הערצה לצד לוחמי גיטו וורשה אמיצי־הלב, כולנו חרדנו לגורלם של הגבורים. היה ברור מה הם הסיכויים. אך לאחר ההשפלה הנפשית עד־דכא היה זה מקור לגאוות־מה בשעת יאוש.

בספטמבר 1943 הועברו למחנה פלשוב שרידי ופליטי גיטאות בוכניה וטרנוב. הועברו אסירי מחנות ה„יודענלאגרים" (Julag), שנמצאו מצד שני בסביבות פרוקוצ׳ים, וולה דוחצקה, בהם רוכזו עוד לפני כן שרידי היהודים מסביבות מיעחוב ודצ׳לושיצע. אחרי חדשים הגיעו השרידים ממיליץ, ממחנות סטאלובה וולה, שבניה, פשמישל (מכאן הגיע הסופר התלמיד־חכם והבלשן מתתיהו מיזאס ז״ל), דרוהוביץ ובוריסלב. בכל פעם אורגנו מפלשוב טרנספורטים למחנות אחרים כמו: פיונקי, שקרז׳יסקה, צ׳נסטוחובה. לא עבר יום בלי יריות, הריגות ותליות, שחלו על כל דבר הכי פעוט באם רק היה נדמה לאנשי ס. ס. — שוטרי המחנה — שמישהו עבר על אחת מהתקנות של המחנה שהיו כמובן חמורות ביותר.

על אף הרדיפות, דיכדוכי נפש ויאוש, לא נפלה הרוח לגמרי. בדרכים שונות ובצינורות משונים מתוך המצאות המסוכנות ביותר נוצר קשר בין המחנה והחוץ, הוברחו חבילות אוכל ולא חדלה בין האסירים התמיכה ההדדית הפנימית. חדרו ידיעות אוטנטיות מרוממות רוח, אפילו מתוך שמיעה מתחנות רדיו של בעלות־הברית, על המצב הגרמני שהלך והורע. וגם גילויי מרי נשנו והלכו. צעיר אחד, הלברשטוק רומק שמו, נתלה על אשר שר שירת אינטרנציונל. הובאו להורג: מגר. ליאון בולווה, בן המלומד הציוני ד״ר דוד בולווה, הצעיר גלבווקס, בן ד״ר שלמה, רומק ניכטהאוזר — תלמיד הגימנסיה העברית, ד״ר באכנער עם אשתו (בת אחותו של ד״ר חיים הילפשטיין ובנם), והבחורה האמיצה זליג ועוד עשרות בחורות ובחורים. בכל יום בערב אחרי העבודה, הסתודדו שני הפרופסורים למדעי טבע ופיסיקה של הגימנסיה העברית, שעיה דריבלאט וצבי מערעמינסקי והיה ידוע למעטים מאנשי סודם שהם טפלו בהכנת נשק. דריבלאט עבד על סוג מיוחד של חומר נפץ וביום בהיר נעלמו עקבותיו מן המחנה באופן מסתורי שלא הוברר עד היום. ידוע היה רק שדריבלאט עמד בקשרי חוץ עם המחתרת הפולנית „העממית". ביום בהיר אחד נתפס הרופא ד״ר סטניסלאב שטענצעל על שעמד בקשרים עם נאמני פ. פ. ס. (Polska Partia Socialistyczna) והוצא להורג. רבים היו הקרבנות מתוך אלה שהבריחו והגניבו תוך פקוח נפש אוכל למחנה בכדי להקל ולהחליש את הרעב. מחריד ומזעזע היה היום בו נורו עד אחרון 50 חברי קבוצה, פלוגת עבודה שעבדה מחוץ למחנה, ששמה היה „בונרקה", בגלל אשמתם הפלילית כביכול, שהבריחו ככרות לחם למחנה. פעם בלילה, בשעת עבודה במשמרת לילה, תפס המפקד, אותו התלין והקטלן הנודע (שם רשעים ירקב), שניים מאחינו שעשנו סיגריות בזמן העבודה, הוציא אותם החוצה וירה בהם במקום באקדחו. בכל זאת זלזלו אחינו בכל הסכנות ולא משו מאמונתם, אומץ לבם והשקפותיהם. הדתיים המשיכו בשמירת מנהגי הדת וביום בהיר וקיצי אחד נתפסו שנים מהם (בצריף לייצור מברשות) בהתפללם עטופי טלית ותפילין ושניהם הוצאו מאחורי הצריף ונורו במקום. דמויות התנאים הקדושים של „עשרת הרוגי המלכות" עלו לפנינו.

הטרור ומלאך המוות שצעד בעקבותיו לא הפסיק את פעולתו אף לרגע אחד. בכל פעם, במרחק של ימים אחדים, הובאו מן העיר וסביבותיה, דרך בית־הכלא „מונטלופיך" או ישר, קבוצות של אחינו, לפעמים משפחות שלימות, שנתפסו מעבר למחנה, לרוב בכפרים הסמוכים, על „הניירות הארייים" או בשעה שניסו לברוח להונגריה דרך הגבולות הסלובקיים, בפרט בסביבות זאקופאנע. הקדושים האומללים האלה הוצאו להורג בפלשוב בגבעה מיוחדת שהוגדרה בשם „גבעת מוות". פה ושם הצליחו מעטים שנשתחררו מן המוות והם מסרו את פרטי הטירור.

בחודש אוגוסט בשנת 1944 הועלו לגרדום ארבעה בחורים: האחים סקלר, הירש ושפילמן. שני האחרונים הולשנו כחברי המחתרת של המחנה. כל המחנה נאלץ

היה לעבור במצעד בפני הגופות הצעירים הקדושים האלה. היו עדים שראו ושמעו כאשר שפילמן האמיץ, לפני האקסקוציה ירק בפניו של מפקד המחנה שהיה נוכח בשעת התליה והטיח כלפיו ברוח נבואה ובקול רם אותן המלים: „עוד זמן מה ואתה, כלב נבזה, תתלה על ידי הרוסים כמוני, כי הצבא הסוביטי כבר מתקרב לשערי פלשוב". הכלב הזה נזדעזע לשמע המלים האלה והתנצל אחרי האקסקוציה שהוא רק ממלא אחרי פקודות ברלין, ללא אשמתו האישית. אך עוד שנה שלמה עברה עד אשר נתקיימו דברי שפילמן הי"ד.

מן הרגע הראשון להיכנסנו למחנה, בכל יום בבוקר השכם נערכו „מצעדים" ("Apelle") בכדי שאנשי הס. ס. יווכחו אם מישהו לא ברח בלילה, או יום מקודם. נזכרנו תמיד במלים הגאוניות והקולעות של ביאליק מתוך „בעיר ההרגה" שתיארו בשתי שורות לאפידרמיות את המצב הפרדוקסלי:

„כי קרא צו לאביב וטבח גם יחד
השמש זרחה, השיטה פרחה והשוחט שחט".

ב־8 למאי 1944 התקיימה במחנה „סלקציה" (עוד ביטוי נוסף נורא ומחריד מן הזארגון המחנאי) וכל המחנה, זכר לחוד ונקבה לחוד, עברו בעירום לפני הרופא הנאצי שהוציא אלפיים איש מן השורות שלדעתו לא היו מסוגלים יותר לעבודה. האומללים הקדושים האלה הועברו ב־14 למאי 1944 ישר לכבשני אושבינצ'ים, דבר שנודע לנו אחרי המלחמה מפי שרידי העובדים במחנה זה.

כבר התחילה ההתקפה הגדולה של הצבא הסוביטי וכבר נעשו ההכנות של צבאות הברית לפלישה לצרפת. על פלשוב נגזר לחסל את המחנה. באוגוסט נשלח רוב המחנה למקומות המהוללים: הנשים לאושבינצ'ים ומשם לשטוטהוף על יד דנציג, והגברים למחנות מאוטהאוזן וגוזען. במחצית אוקטובר הועבר שוב טרנספורט גדול של הנשים לאושבינצ'ים ושל הגברים לגרוסרוזען. נשארו מהם בחיים רק מתי מספר שהצליחו לבוא אחרי כן למחנות קטנים שהיו גרורים וסניפים של המחנות המטרופוליים הגדולים. מעטים הצליחו להשאר בחיים בשעת השחרור של ברגן־בלזן, ראבנסבריק, דכאו, בוכנוולד, זאת אומרת מקומות ששם הגיעו ברגל אחרי שהמחנות הקטנים חוסלו בהתקרב צבאות הברית.

נשארה בפלשוב קבוצה מאד קטנה של אסירים לשם חיסול המחנה. בסוף שנת 1944 כבר קרבו צבאות ברית המועצות לאושבינצ'ים וקראקא והנאצים כבר נוכחו לדעת שהגיע הסוף לשררתם. בכל זאת עוד פקדו על נדודים ברגל של האסירים ממחנה למחנה ובאופן כזה נספו בדרך אלפים מאחינו, כי כבר תש כוחם מרעב ויסורים שסבלו עד כה ואנשי ס. ס. וגיסטאפו שליוו את הטראנספורטים ירו באומללים אלה בלי רחמים עוד ברגעים הספורים האחרונים לפני השחרור. האומללים האלה לא זכו עוד להשביע את עיניהם ולבותיהם בראית התבוסה המוחלטת של ה„בסטיה האפוקליפטית הנאצית".

ב־17 לינואר 1945 שוחררה קראקא ויומיים מקודם הוכרחו שרידים מועטים של המחנה פלשוב לנדוד מערבה לשלזיה. בגלל זה נוספו עוד קרבנות, ביניהם האדריכל גרינברג ואשתו, שסבל במיוחד יסורים נוראים ממפקד מחנה פלשוב אשר הציק לו באופן מיוחד, כי הוא, גרינברג, היה הממונה האחראי על בניני המחנה.

בסוף מאי 1945 חזרו שרידי המחנות, מרוסקי אבר, חולי נפש ותשושי כוח — לקראקא. כבר נמצאו שמה כמה מאות יהודים, ניצולי המחתרת ו„ניירות אריים", כן התחילו בהדרגה, במשך שנה שלימה, לזרום בחזרה מאות משפחות מן ההגירה מברית־המועצות. אולי חזרו ביחד 10%— 12 מתוך האוכלוסיה המצויינת והמופלגת של יהודי קראקא, אשר בשנת 1939 מנתה 55.000 נפשות. מה גדולה היתה העזובה ומה נורא היה החורבן. ניראו ובלטו החורבות בפרברי קז'מירז, סטרדום ופודגורזע שהיו ריקים מהיהודים, ומאותה ההמיה היהודית האופיי־נית משלעבר. בתי הכנסת ובתי המדרש וכל ה„שולס" וה„קלוזים" נהפכו למחסנים, סדנאות ובתי מלאכה. גדולה פי כמה היתה הדאבה כאשר ברחובות פודברז'ז'יה וברזו־זובה מתוך בניני פאר של בתי הספר של ד"ר הילפשטיין, נשמעו צעקות וזעקות של בני הנעורים הפולניים כשההכרה והאמת המרה הזכירו והתדפקו על ליבותינו שהתלמידות והתלמידים היהודיים — 1000 בערך לשנה, שלמדו באותם הבתים מדי שנה בשנה — לא ימלאו יותר את האולמות האלה.

לעיני המשפחות השכולות והשרידים והפליטים שבמתי־מספר חזרו מכל החזיתות היה ברור באופן מוחלט, כי אין תקומה עוד, אין עליה וישע ליהדות פולין בכלל ויהדות קראקא בפרט.

שלושת רבעים מן החוזרים עזבו את העיר לאט לאט והיגרו לחו"ל למרכזי יהודים שונים, ברובם לישראל. קודם לכן נעשו נסיונות לחדש ולהנציח אותם המקומות ששמם יקר וקדוש לכל יוצאי קראקא. חודשה „הסינגוגה המתקדמת" (Synagoga Postępowa) בה עד היום מתפללים רוב הנשארים. יקרה היא ללב כל יהודי קראקא כי מעל דוכנה הטיף קרוב ל־40 שנה מנהיג ומורה היהדות הק־ראקאית — הרב ד"ר יהושע טהון, ששמו לא יישכח מקרבנו. אחרי מאמצים ניכרים ומשותפים של ועד הק־הילה של קראקא ושל כמה יחידי סגולה מן הנשארים, תוקן בשלימותו מחדש בית הכנסת על שם הרמ"א (ר' משה איסרלס זצ"ל) והוחזר למתכונתו הישנה, — פנינה יקרה, עתיקת יומין, פאר יהדות פולין, שגם בו, בתור מקום־תפילה שני בקראקא מתפללים כמה „מנינים". יחד עם בית־הכנסת סודר גם בית־העלמין הישן שנמצא סמוך על ידו, בו הוקמו ותוקנו מחדש רוב המצבות על קברות גאוני קראקא ורבניה, אשר בחייהם הפיצו תורה ופסקי

הלכה לכל תפוצות הגולה והרימו על נס את שם קראקא היהודית.

לא עוטרו בהצלחה הנסיונות לקומם מחדש את בתי הכנסת „אלטע שול" (בית הכנסת הישן) ושל ר' איזיק ר' יעקעלש („איזיק-שול"). ב„אלטע שול" הפנינה עתיקת היומין, גם מבחינה הארכיטקטונית וגם מבחינה היסטורית, מימי הביניים, — העזובה, השממה, ההרס והפירצה היו כל כך ניכרים, גם מבפנים וגם מחוץ, שדרוש היה הון תועפות בכדי לקוממה למתכונת הישנה. נוסף לזה הועלתה על מפתן הכניסה לבית הכנסת מצבה, בצורה של „צלב עומד" להזכרת שמות כמה פולנים שבזמן הכיבוש בשעת אחת הרדיפות נורו על ידי הנאצים סמוך לבית הכנסת, בגבול אותה הכיכר המיסחרית הידועה, ששמה: טאנדטה (Tandeta). גם בית הכנסת ר' איזיק ר' יעקלש היה עזוב ושומם לגמרי. ביום בהיר אחד בשנת 1948 ניתלה צלב על הקיר הפנימי בבית הכנסת הזה, סמוך ללוח „עשרת הדברות" היות וברצונה של הכנסיה הקאטולית ה„לאומית" היה לתפוס בתור עבודת קבועה (Via Facti) את בית הכנסת ולהפוך אותו לבית כנסיה קאטולי. היה משא ומתן ארוך תוך מאמצים ממושכים של ועד הקהילה עם הרשויות המוסמכות הרשמיות וסוף סוף סוכלה ובוטלה המזימה הזאת והצלב הורד.

בכל פעם, בשעת דיונים כאלה, מתעוררת השאלה הדוויה מצד הפולנים: בשביל מי רוצים העשארים לקומם את בתי התפילה, באשר אין מתפללים? בכל זאת בשם העבר והסובלנות דורשים היהודים התחשבות עם המסורת ורגשותיהם ולהשאיר את העתיקות היקרות למזכרת כמו שהיו, בכדי להוקיע לנצח מה עולל העם הגרמני.

נתייחד — כל אשר נשמה באפו — עם זכרם של עשרות אלפי יקירינו, תושבי קראקא וסביבותיה, אשר מסרו את חייהם על קידוש השם ונפלו חללים מידי הרשעים, ששמם יירקב לעולם, האכזריים והעריצים.

זכרם של יקירינו ההרוגים הקדושים, זכר צדיקים לברכה, קודש לנו לצמיתות ושמותיהם יחרתו על לוחות ליבותינו כל ימי חיינו וקיומנו.

מורדי גיטו קראקא

מאת

ד"ר אריה באומינגר

לזכר אחי, צבי (העשיק) באומינגר,
ממורדי גיטו קראקא.

יוליאן פז'יבוש, מגדולי המשוררים של פולין החדשה כותב במבוא לספר „שנה שלישית לחורבן גיטו קראקא" שיצא מטעם הועדה היהודית־ההיסטורית בקראקא ב־1946 את המלים הבאות: „הנני פולני, אשר — כהרבה כמוני, וכמעט כל הפטריוטים הפולנים — עבר באופן מוסרי את המות בבית־הסוהר של גיסטאפו, אולם איני יכול, ואיני מרגיש בתוכי את הרשות ואת הכוח לתפוס במחשבת אנוש את הסבל והעינויים של העם היהודי... עוזב אותי כל כשרון של תגובה אנושית, אינני מסוגל, הנני חסר־עצות ונבהל, כל אימת שהנני נזכר על הדבר הנורא ביותר שבוצע אי־פעם על פני כדור הארץ". אלה דברי המשורר הפולני. ובאמת, הצליחה החיה הנאצית על ידי משטר האימים והרציחות מצד אחד, ועל ידי התעמולה המתוכ־ננת להרגעת הרוחות, לבלבל ולטמטם את הציבור היהודי בשנתיים הראשונות של כיבושה בפולין, עד כדי כך, שניטל ממנו כל רצון וחשק לתגובה. הודות למשטר המתוכנן הזה, נסגרו בגיטאות, הוגלו למחנות עבודה והשמדה, נרצחו באופנים שונים רבבות יהודים כבר בש־נים הראשונות לכיבוש הנאצי.

רק בשנת 1941 מגיעות השמועות על פעולות בודדות ומאורגנות של מרי, של עמידת גבורה והתנגדות פעילה למשטר הרצחני. אולם רק כאשר הוברר מצד אחד — לציבור היהודי, שמטרת המשטר הנאצי ב„פתרון בעית היהודים" היא השמדת העם היהודי כולו בהקדם האפשרי, — ומצד שני — הקשיים ההולכים וגוברים של הצבא הגרמני בחזית המזרחית, וביחוד מפלתו בסטלינגרד, רק אז גברה ההתנגדות האקטיבית לרוצח הגרמני. המרד של גיטו ורשה, ביאליסטוק, קראקא, בנדין, טארנוב, הפאר־טיזאנקה ביערות רוסיה־הלבנה, והאלין ווילנא, אלה פרקי גבורה עילאית, אשר הצילו את כבוד ישראל, ואשר יעברו להיסטוריה אנושית.

קראקא בירת „גנרל־גוברנמנט

החל מ־12 לאוקטובר 1939, בהתאם לצו היטלר בוטל המושג פולין, והוקם ה„גנראל־גוברנמנט" ובירתו היתה קראקא. גם בהעתקת הבירה מורשה לקראקא היתה כונה שקופה לפגוע בפולנים. בארמון הקראקאי העתיק — וואוועל — התקיימו הישיבות של ממשלת ג.ג. בראשותו של הגוברנאטור האנס פראנק, אשר כבר ב־30.5.1940 הכריז על ה„אקציות" הראשונות להשמדת האינטליגנציה הפולנית, אשר ממנה פחד. לפי פקודתו של פראנק הוצאו להורג מאות פרופיסורים של האוניברסיטה היגילונית ונציגי הכמורה הקאטולית הגבוהה. ביומנו המפורסם כותב הגוברנטור פראנק „אין להרשות לפולנים רמה גבוהה יותר של תרבות והשכלה, כי הם עלולים להיות אנארכיס־טים או קומוניסטים". אולם לגבי היהודים לא עשה הגוב־רנטור דיפרנציציות של השכלה. אותם יש להרוג, להשמיד ולאבד, בלי יוצא מן הכלל.

לפני פרוץ המלחמה גרו בקראקא קרוב ל־60.000 יהו־דים. עם בריחתם של יהודים בשנה הראשונה של המלחמה מהעיירות הקטנות, שם היו טרף לפרעות של הנאצים ומשתפי־פעולה עמם, גדל מספר היהודים בעיר. אולם מספר כה גדול של היהודים בבירת הגנראל־גוברנמנט לא היה לפי טעמו של פראנק, והוא תיכנן להעביר את רוב היהודים מהעיר ולהשאיר רק 10.000 בעלי מלאכה יהודיים.

הקמת הגיטו בקראקא

ב־1940 הוצע ליהודים „מרצונם החפשי" לעזוב את קראקא, ורבים עברו לעיירות ולכפרים הסמוכים, כך, שתוך תקופה קצרה, נותרו בקראקא רק 13.000 יהודים בלבד. עם תקומתו של הגיטו, הועברו לשם 15.000 יהודים וכ־2.500 נשארו עדיין לגור בצריפים של הפירמה „אופטימה", בבית היתומים ובבנין מושב־זקנים. „אזור המגורים היהודי" בקראקא הוקם ב־21.3.1941, ואז נצטוו כל היהודים לעבור לפרבר פודגוז'ה, הנמצא בגדה הש־מאלית של הנהר ויסלה. דרך הגיטו היתה עוברת החש־מלית, המאחדת את הצד הארי מעברו האחד של הגיטו עם הצד הארי מעברו השני. החשמלית הזאת שימשה לא פעם את הקשר בין הפולנים והיהודים.

מבחינה חוקית, היה הגיטו תחילה נתון לפקודתו של ראש העיר הגרמני, אולם החל מיוני 1942, הועבר הגיטו לסמכותו הבלעדית של מפקד המשטרה והס.ס., ומני אז הוצאו היהודים למעשה מחסותו של חוק ומשפט. מעתה לא יהיו עוד פרעות והתעללויות בודדות נגד היהודים, מעתה תהיה השמדה כללית.

הגיסטאפו התבסס בבנין ברח' פומורסקה 2, ובחדר 302 הוקמה מחלקה מיוחדת לעניני היהודים (מחלקה מס' 3). הקצין היינימאיר שעמד בראש המחלקה הפוליטית, קיים מנגנון גדול של סוכנים פולניים ויהודיים — רובם

מבין ה„אורדנונגסדינסט" O.D. — המשטרה היהודית. החשודים מבחינה פוליטית, נכלאו בבית הכלא האיום מונטלופיך, ואחרי עינויים הועברו להשמדה לאושביץ.

הגירושים מקראקא

ביוני 1942 התחילו הגירושים, אשר תוארו על ידי הגרמנים כהעברות למחנה. אולם חיש מהר נודע שהי־הודים נשלחים למחנה מות בבלז׳ץ. מעתה היה מחזה נפוץ בגיטו. שוטרים יהודים בהנהלת קלגסי ס. ס. מובילים יהודים ממקום הריכוז שבחצר „אופטימה" אל תחנת־הרכבת למשאות כשבראש השיירה צועד מפקד ה„אורד־נונגסדינסט" שמחה ספירא, יד ימינו של קומיסאר הגיטו הגרמני קונדט. עוד במארס 1942 בא הימלר לקראקא לארגן את הגירושים, ולאחר מכן נתן היטלר הוראה לזרז את תהליך ההשמדה בתאי־הגאזים.

בראשית יוני 1942 היה הגירוש הראשון הגדול. בראש וראשונה פגע הגירוש בזקנים, בנשים וטף. יהודים שולחו אז לבלז׳ץ ועל „כיכר האחווה" נשארו מוטלים מאות נרצחים. באותו זמן נורה בחזהו המשורר האידי הגדול מרדכי גבירטיג, גם הוא זקן וחולה. את שיריו שרו האמהות היהודיות בכל מזרח אירופה, והמילים הראשונות של שירו „עס ברענט" שימשו אות מוסכם ללוחמים היהודים הכלואים בבית־הסוהר מונטלופיך.

ב־28 לאוקטובר 1942 גירשו מהגיטו עוד 5.000 יהודים, ובגיטו נשארו 10.000 בלבד. בסוף שנת 1942 הוציאו הגרמנים צו חדש בדבר יצירת ריכוזים יהודיים (גיטאות) במחוזות : ורשה, קראקא, ראדום, לבוב ולובלין, ולכל יהודי הובטח כביכול קיומו באחד הריכוזים האלה. באותו זמן נמחו עשרות ישובים סמוכים לקראקא והפליטים שהצ־ליחו לברוח, הגדילו שוב את הגיטו. ברחוב ירוזולימסקה הוקמו מבני־עץ בשביל הפליטים האלה. ב־13 במארס 1943 חוסל גיטו פודגוז׳ה סופית. היהודים שגרו בגיטו ב׳, הגיטו של מחוסרי־עבודה, נורו במקום או שהובלו לאושביץ הקרובה. היהודים מגיטו א׳ — העובדים המיוחסים, הובלו לרחוב ירוזולימסקה, שם קם מחנה האימים — מחנה פלאשוב.

המועצה לעזרת היהודים

אולם בעיר ובסביבה נשארו עוד כמה עשרות יהודים, שחיו על נירות „אריים" ושנהנו מתמיכתה של המועצה לעזרת יהודים (R.P.Z. Rada Pomocy Żydom). היתה זאת מועצת פולנים, בעלי שאר־רוח ורגש הומאני, ששילבו פעולה מחתרתית אנטינאצית עם פעולה ענפה לעזרת היהודים ולהצלתם. יש לציין את פעולתם של חסידי אומות העולם האלה, אשר חרפו את נפשם, כדי לעזור ליהודים במצוקתם. המשרד הבלתי ליגלי של המועצה היה ברחוב סטרובישלנה בביתו של עורך־דין יאן וצ׳יסלה — קומו־ניסט לשעבר. יו״ר הסניף הקראקאי של המועצה היה סטאניסלאב דוברובולסקי („סטאניבסקי") שייצג את הפ. פ. ס. (המפלגה הסוציאליסטית), אננה דוברובולסקי („מי־כאלסקה") היתה הגזברית וייצגה את התנועה הדמוקראטית, ופרופ׳ סברין („סוכה") ייצג את המפלגה העממית של האיכרים. פרופ׳ סברין שהיה גם הנציג של הממשלה הגולה בלונדון, העמיד לרשות המוסד משדר צבאי. המחתרת הזאת עסקה בהספקת תעודות „אריות", בהצלת ילדים, בקשירת קשרים עם המחנות שנותרו וכן החזקת הקשר עם לבוב ומחנה האסירים יאנובסקי. היהודים מאריאנסקה ובעלה מייטעק הוכברג פעלו בתור קשרים של המועצה ופעלו רבות למען שארית הפליטה. אשתו של עסקן פ.פ.ר. (מפלגה קומוניסטית) יאנוש שצ׳אלצקי, ניוניה, עבדה כמנהלת של „בית הילד" ושם הצילה הרבה ילדים יהודים. „בית־מלאכה" מיוחד לזיוף נירות, היה בביתה של ואנדה, גיסתו של לאון קרוצ׳קובסקי, הסופר הפולני הנודע. היא ניהלה בביתה מכון־ליופי, ובבית זה השתלבו שני המקצועות : קוסמטיקה לפנים וקוסמטיקה של תעודות.

בבנין של הממונה על האזור — סטארוסטה — ברחוב סלובצקי עמד למטה משמר מזוין, אולם בפנים ישב יאצעק יאצקובסקי, ששמו האמיתי היה הנריק מרגוליס. הוא היה מוציא תעודות מתאימות בשביל פועלים חקלאים ומדריכים ומומחים חקלאיים. אנשים אשר מימיהם לא נגעו בפרה — נטלו תעודות אלה ויכלו לנוע בדרכים וברכבות ולהעמיד פני פולני־חקלאי אמיתי ואף לעזור ליהודי אחר. מאריה הרביקובה, פקידה ב„ארבייטסאמט", היתה מחתימה את התעודות. המועצה לעזרת היהודים בקראקא עמדה בקשר מתמיד עם מחנה־המות באושביץ הקרובה. טרסה לאסוצקה — אשתו של הפרופיסור אסט־רייכר (כינויה — „טל"), קיימה קשר מכתבים עם הפעי־לים באושביץ. המחתרת במחנה אושביץ היתה מעבירה בצינורות מוסווים או באלחוט סטאטיסטיקה על השמדת היהודים ושמות של הרוצחים הנאצים.

המחנה בפלאשוב

אנשי המועצה השתדלו כמיטב יכולתם לעזור ליהודים הבודדים שהסתובבו או התחבאו בעיר על נירות „אריים", אולם קצרה ידם להושיע את 10.000 היהודים הנמקים במחנה פלאשוב, שהוקם בבית־הקברות. במחנה פלאשוב היה כל יהודי למעשה „חומר גלם" בשביל בית החרושת הגדול באושביץ הסמוכה. מפקד המחנה, אמון ליאופולד גט ושוטריו, הטילו את מוראם על היהודים הרצוצים. אמנם פה ושם מתארגנות קבוצות פעילים יהודיים, המתכ־ננים לפרק את הנשק מעל השומרים האוקראינים ולהבריחו לאנשי המחתרת של הארגון היהודי הלוחם מחוץ למחנה, אולם רוב התכניות לא הצליחו. הגירושים התמידיים למ־חנות אחרים, והמלשינות מצד אנשי „אורדנונגסדינסט" סיכלו את הנסיונות הנועזים של הנידונים למות. באוק־טובר 1944 חדל מחנה פלאשוב להתקיים.

חומר דוקומנטרי מתקופת המרד

על רקע של נתונים אלה נשתדל להבין את פעולותיו של הארגון היהודי הלוחם בקראקא.

שיחק המזל ונשאר חומר אובטנטי בכתב של אנשי המחתרת, הלא הוא „יומנה של יוסטינה" — של גוסטה דוידזון־דרנגר, אשתו של שמעון דרנגר ממנהיגי „עקיבא", ומספר חוברות של „החלוץ הלוחם" — עתון הארגון היהודי הלוחם בעריכתו של שמעון דרנגר.

לפי דברי ההיסטוריון נחמן בלומנטל, כתבה גוסטה דרנגר את יומנה בתא מס' 15 של בית הסוהר לנשים ברחוב הלצלוב, בתקופה בין פברואר עד 15 לאפריל 1943. באותו תא ישבו 50 אסירות יהודיות ולא יהודיות, פוליטיות ופליליות, וביניהן גם כאלה שקשה לרכוש אליהן אימון כלשהו.

בכלא נאצי זה, תחת ביקורת קפדנית מבחוץ ומבפנים, כתבה גוסטה את יומנה על נייר־טואלט. את היומן הכתיבה גוסטה בחלקו לנערות בעלות כתב נאה. הנוסח המתוקן הועתק בכמה טפסים, בחלקו בארבעה טפסים. מלבד החומר הדוקומנטרי הרב על תנועת המרי בקראקא ובמיוחד על מנהיגי „עקיבא", מהוה „יומנה של יוסטינה" יצירה ספרותית נעלה, המשקפת בתוכה את המומנטים הטראגיים ביותר של העם הטראגי ביותר בתקופה הטראגית ביותר. המטרה של היומן, היתה להראות ולהוכיח לעולם כולו — אשר באותה תקופה עמד אדיש לנוכח השמדת העם עתיק יומין ע״י הבסטיה הטבטונית — שהנוער היהודי החלוצי לא הלך כצאן לטבח, ובקשתו הצנועה של ליבסקינד שיישארו לכל הפחות „שלש שורות בהיסטוריה" על הנוער הזה, התגשמה.

ראוי „יומנה של יוסטינה" שיימצא בכל בית יהודי.

שתי קבוצות לוחמות

שתי קבוצות יהודיות לוחמות מקבילות פעלו בקראקא; קבוצת „עקיבא" בהנהגתו של דולק ליבסקינד וקבוצת „השומר הצעיר" בהנהגתו של העשיק באומינגר. שתיהן התחילו את פעולתן האקטיבית האנטי־נאצית באמצע 1942, אף שפעילותן החלוצית־המחתרתית היתה קיימת מראשית הכיבוש הגרמני.

„עקיבא" — התנועה החלוצית של הציונות הכללית היתה לפני המלחמה תנועת הנוער הגדולה ביותר בקראקא, ועל כן טבעי היה שהיתה הראשונה שהתאוששה לאחר שהגרמנים השתלטו על קראקא.

החוה החקלאית בקופלאני

בדצמבר 1941 הוקמה חווה להכשרה חלוצית־חקלאית בקופלאני — כפר בין בוכניה לווישניץ — בה נתרכזו צעירי „עקיבא" ואחרי העבודה היו שרים משירי הארץ ומשוחחים על חיי הגשמה. הרוח החיה של החווה היה דולק ליבסקינד, ממשפחה ציונית ידועה בקראקא. החווה שהיתה בפיקוחה של המחלקה החקלאית של ז'.ס.ס. (Żydowska Samcpomoc Społeczna) מוסד לעזרה עצמית בג. ג., התקיימה עד אוגוסט 1942. בימיה האחרונים של קיום החווה, היה דולק ליבסקינד — חבר ההנהגה הראשית של „עקיבא" וכן חבר ההנהלה הציונית בגליציה המערבית — רומז לחבריו בהנהגה, שמעון דרנגר, גוסטה והלל וולאדיסלאבסקי, כי לא זו הדרך ויש להתכונן למאבק מזויין נגד האויב. כאשר חוסלה החווה, אמר דולק: „החווה היתה מעין חלום, שבין כך ובין כך היינו אנוסים להתנער ממנו. אהובי, בעוד חודש לא יישאר ממילא שריד ופליט מיישובי בני ישראל".

הפרוגנוזה של דולק — מסתבר היום שהיתה פסימית למדי — התבססה על השמועות שהגיעו לקראקא מהאיזורים המזרחיים של פולין, שנכבשו על ידי הגרמנים. הרציחות ההמוניות של יהודי מזרח פולין השפיעו על הנוער החלוצי בקראקא, אשר הבין כי הדרך היחידה הוא מאבק מזויין, ומוות מתוך כבוד. בראש המחתרת של „עקיבא" — אשר אליה הצטרפו גם חברי ה„דרור", עמדו דולק ליבסקינד — כאחראי לנשק, אימון צבאי והליכה ליער, לאבאן לייבוביץ, מ„דרור" — כאחראי לכסף, ושמעון דרנגר כמנהל המשרד הטכני ועורך ה„חלוץ הלוחם".

צבי (העשיק) באומינגר

במאי 1942 התקיימה האספה המחתרתית הראשונה ברחוב פיאסקובה 1 של „השומר הצעיר" בקראקא.

היוזם והרוח החיה של הפגישה היה העשיק באומינגר, אשר לא מכבר חזר אחרי נדודים רבים לקראקא. העשיק היה בנו של ר' שמעון באומינגר, ממנהיגי ה„מזרחי" ויו״ר הועד של בי״ס תיכון „תחכמוני". עד גיל 15 היה חבר פעיל ב„השומר הדתי", עד אשר ביום אחד העביר 25 חברים מ„השומר הדתי" ל„השומר הצעיר". בזמן פרוץ המלחמה היה מגוייס בצבא הפולני, ונסוג יחד עם הצבא הפולני המתפרק לגבול הפולני־הרומני. הוא מתגורר בסטניסלאבוב, שנכבשה ע״י הרוסים, מקבל אזרחות רוסית ועובד כנהג ומכונאי. עם פרוץ המלחמה הגרמנית־הרוסית ביוני 1941 אנו מוצאים אותו בצבא האדום, לוחם בחזית האוקראינית, עולה לדרגת סמל, ונסוג עם הצבא האדום עד לחרקוב. בסביבות חרקוב נופל העשיק לשבי הגרמני. בשבי הגרמני הפרידו הגרמנים את היהודים משאר חיילי הצבא האדום ורצחו את היהודים. העשיק בורח מהשבי הגרמני, ועובר ברגל כמעט את כל הדרך מחרקוב עד לבוב, בהציגו את עצמו כאוקראיני. בלבוב פגש כבר הרבה מכרים וחברים, אשר עזרו לו להגיע לקראקא.

הגיטו היה כבר סגור ומסוגר ולא קל היה בסוף שנת 1941 לקבל את הנירות הדרושים ולהכנס לתוכו. את הכניסה איפשר לו שלמה שיין, חברו לשעבר מ„השומר

הדתי״, אשר עבר אחר כך ל„עקיבא״. שלמה שיין כותב אלי במכתבו מיום 10.5.59: „בסוף שנת 1941, כמה חדשים אחרי שיהודי קראקא נסגרו בגיטו ואני אז לבדי (הורי גורשו). בערב שבת אחד דופקים על הדלת ובדלת עומד העשיק. מראהו מעורר רחמים, רק אתמול נכנס לגיטו, אחרי שעשה את הדרך הקשה והארוכה מלבוב וחזר להוריו. אבל בגיטו אין לו זכות קיום אם לא יעבוד. כרטיס עבודה יתן לו את האפשרות לקבל מנת אוכל וגם זכות ישיבה בגיטו. והנה שמע שאני עובד בגאראז׳ גרמני... הוא סיפר לי שהנו מכונאי וגם נהג. הבטחתי לעשות מה שביכולתי. ספר לי שהיה בצבא האדום ובשנים 1940—1941 שימש כנהג של ספרייה ניידת של הצבא האדום, במזרח פולין... עבדתי בגאראז׳ גדול של K.D.F. ראשי תיבות של המוסד הגרמני לבידור חיילים (Kraft durch Freude). בעליו היה גרמני ברלינאי, שכל רצונו היה להתעשר. מדי פעם הייתי מביא לו למכירה קצת תכשיטים, מצרכי מזון נדירים. היה אמנם משלם, אבל התשלום לא עמד בשום יחס לשווי, והיהודים מכרו, מכיון שלא היה לתכשיטים כל ערך. אין אני נזכר, מה בדיוק נתתי לאותו גרמני למחרת היום. יודע אני רק שהעשיק התחיל ללכת אתי לעבודה, וכעבור כמה ימים מראהו השתפר... וככה התחלנו כל בוקר ללכת לעבודה (לקסרקטינים ע״י הרכבת), ובערב היינו חוזרים הביתה. כעבור כמה ימים העשיק התחיל להעלות לפני תוכניות. שמועות על השמדה התגנבו אליו. היו לו אי־אלה קשרים מפה ומשם, כמדומני, שבאותה תקופה העשיק לא היה רחוק מהמפלגה הקומוניסטית, אם כי לא דיבר על כך אף פעם. אני הייתי חבר „עקיבא״ וגם גרתי עם חבר „עקיבא״ (בעניק וקסנר), אבל באותם הזמנים רק דבר אחד היה משותף בינינו, שנינו היינו יהודים. בתחילה העשיק דבר על לבי שנחבל במכונות במקום עבודתנו. התנגדתי בתוקף: אמרתי שלהפך, אנו מעונינים לשמור על המקום ולתכנן מה שאפשר, במקומות אחרים. לאט לאט התחלנו לאסוף סביבנו כמה אנשים. העשיק, שהיה כבר בצבא, טבעי היה שיהיה המנהיג. קודם כל ידע להשתמש לא רק בנשק, אלא ידע גם איך להכין נשק, פצצות, חומרי תבערה וכו׳. במשך זמן קצר נתקבצו סביבינו כ־20 איש, נוער, חלקו יוצאי תנועות נוער חלו־ציות, חלקו נוער עברי מיואש. חילקנום לחמישיות, אשר אחת לא ידעה על השניה, אם כי ניחשו. חיש מהר לא היתה לנו אפשרות לעבוד יותר. היה צריך לדאוג לאנשי הארגון, לצייד את האנשים בניירות מתאימים, בכדי שיוכלו לנוע חופשי לגיטו ומחוצה לו.

המטה של הארגון הלוחם מיסודו של השומר הצעיר

היה צריך לאמן את האנשים, להכין תכניות, „סליקים״, וכך ביום אחד הפסקנו לעבוד בגאראז׳. הדבר הראשון היה להקים מטה. העשיק באומינגר היה ראש המטה, בעניק האלברייך — בחור יוצא צבא — הדרכה ומבצעים, שלמה שיין — כספים, אפסנאות והכנת ניירות, וגולה מירר — חברת המטה. העשיק הכיר את גולה עוד מהיותה חברה במועצת עירית לבוב מטעם המפלגה הקומוניסטית. תפקידה במטה היה בעיקר קשר עם הגויים, בעיקר עם פ. פ. ר. Polska Partia Robotnicza המפלגה הפולנית הפועלית — (הקומוניסטית). המטרה — השגת נשק ואינפורמציה. לפ. פ. ר. היו תחנות שידור חשאיות.

היה עוד אחד אדעק, לא אוכל לספר עליו הרבה, מכיון שלא היה לו תפקיד מוגדר וגם לא הכרתי אותו מספיק. ב„ספר הפרטיזנים היהודים״ כרך ב׳ (ע׳ 145) מוזכרים בין חברי המפקדה, גם משה צוקרמן, העשיק ספרבר ורוברט.

ראשית הפעולה של הארגון הלוחם

„הרבה זמן ומרץ היו גוזלים הדאגה לקונספירציה, ומ־קומות מיפגש, לגילוי מקומות נוחים ליציאה וכניסה לגיטו. היו כמה דרכים ליציאה. במקרה הצורך היינו יוצאים ברשיונות מיוחדים (כמובן מזויפים). כמה מאתנו היו יוצאים כגויים, אשר נכנסו ב„רשיון״ מיוחד, אולם הרוב היה יוצא דרך פירצה בגדר או חלון ממרתף אשר היה פונה מחוץ לגיטו, ואשר המפתח אליו היה בידינו. לא קל היה לנהל פעולה קונספירטיבית בתנאי הגיטו. כל אוכלוסית הגיטו מנתה אז כ־15.000 נפש, וגודלו כשכונה קטנה. כמעט בלתי נמנע היה לעבור ברחוב, מבלי לפגוש אחד השוטרים היהודים, אשר ארבו לנו בכל מקום, ואשר כמובן ידעו שמשהו מתרחש, אולם בחלקם פחדו מאתנו, ובחלקם העדיפו לעצום עין. היו זמנים שאנחנו היינו משגיחים עליהם יותר מאשר הם עלינו. לא היתה פעולה, ישיבה או הוראה, שניתנה למשטרה היהודית, אשר לא הגיעה אלינו כמעט באותו זמן, אשר הגיעה אליהם. נוסף על הכל היה עלינו לדאוג לאנשים, לכלכלתם, ללבושם, למקום מגוריהם. היו כאלה שהסת־בכו עם הוריהם או מקומות עבודתם, ועלינו היה לדאוג להם. כל אלה גזלו מאתנו את רוב זמננו במשך החדשים הראשונים בערך עד אמצע 1942״.

שיין מעיר כאן על יחס הגויים ליהודים, על חשדנותם ועל אי־רצונם לעזור באופן פעיל לארגוני המחתרת. בקשר לכך ראוי להזכיר שעוד ב־1941 התקיים בקראקא כינוס הקבוצות הסוציאליסטיות בהשראת פ. פ. ס. (Polska Partia Socialistyczna). בכנס הזה השתתפו גם נציגי הבונד, פועלי־ציון ימין וחברים יהודים מפ. פ.ס. בישיבה הזאת נכחו החברים הפולנים בורובסקי וצקרה שבצ׳יק. אנשי הפ. פ. ס. הודיעו במפורש, כי הם לא יתערבו בעניני הגיטו. נציגי הבונד, ופועלי־ציון ימין: צימט, הארנדורף ופאליק, עזבו לאות מחאה את הכינוס. לאחר מכן הצטרף הארנדורף, נציג הבונד, לשורות האי״ל (Armia Ludowa), והיה פעיל באירגון הלוחם בקראקא ואחר־כך בפלאשוב.

בהמשך מכתבו כותב שיין: „מאז ואילך (הכונה מאמצע 1942) התחלנו בפעולות ממש. בערב אחד הוצאנו שלש חוליות. הפקודה לצאת מחוץ לגיטו, להסתובב בערב ברחובות שקטים, לפגוש חייל גרמני ולחסל אותו בלי רעש, במכה בראש ולקחת את נשקו... התוצאה היתה אקדח יחיד, אבל השמחה היתה מלאה משתי סבות: א) כל החברה חזרו בשלום; ב) אקדח ראשון ברשותנו.

הצתת המוסך הגרמני בגרז'גוז'קי

היו עוד הרבה פעולות כגון זו, אולם לא אכתוב על כולן. ברצוני להזכיר עוד שתים. פעולה אחת הצתת גאראז' גרמני מלא מכונות של O. Todt. יצאו שלשה בחורים ביום גשם (דווקא יום גשם התאים לפעולה, מפני שהתברר לאחר עיכוב רב, שאפשר להכנס לתוך הגאראז' רק ע"י חפירה מתחת לגדר, והגשם כמובן הקל על החפירה). הבחורים היו צעירים, — דוד הרץ, רומאן ברומברג ו„פריצעק" — ובזמן שהמשמר הקיף את הגאראז', הם הספיקו להכנס פנימה, לשפוך כמה חביות בנזין, לשים חומר הצתה שהוכן מראש ואשר נדלק כעבור זמן. העשיק, אני ובעניק (האלברייך) עמדנו על גג אחד הבתים וחכינו. פתאום האדימו השמים מהמקום המקווה וידענו שבחורינו הצליחו. אבל אנחנו חכינו בקוצר רוח עד שהלוחמים יחזרו. והם חזרו, שחורים כּכּושים. אחד הבחורים מאותו מבצע, חי אתנו בתל־אביב והוא נהג ב„דן" ושמו פריץ גלוברמן.

הגרמנים התחילו להתעצבן, התחילו פעולות עונשין נגד האוכלוסיה הפולנית, מכיון שכל פעולותינו האקטי־ביות התנהלו מחוץ לגיטו. אנשי המחתרת הפולנית, אשר לא פעלו באופן אקטיבי בקראקא גופא, דרשו מאתנו לחדול, אחרת יצטרכו הם להפסיקנו. זכורני, איך שהעשיק התהלך כמה ימים כארי בסוגר מחוסר אונים. לילות ישב בויכוח עם גולה (מירר מפ. פ. ר.) לשכנע אותה, שאין באפשרותינו לחדול עכשיו.

הפעולות בתוך הגיטו

לזמן־מה נאלצנו לעבור לפעולה בתוך הגיטו, בעיקר נגד המלשינים למיניהם. במיוחד היה אחד שידיו היו בהרבה מאסרים בגיטו. החלטנו לחסל אותו. שני בחורים ארבו לו בלילה בשער ביתו. הוא הגיע. הבחורים הת־יצבו נגדו ואחד מהם ירה, הוא נפל מיד, הבחורים בטוחים שהרגוהו, התרחקו במהירות, אבל התברר מיד שהחטיאו. הוא קם על רגליו והתחיל לצעוק, והבחורים עלו במנוסתם לתוך אחד הבתים, ועלו לעלית הגג. כל המשטרה הועמדה על הרגלים. השוטרים הקיפו את גוש הבתים, שאליהם נכנסו הבחורים. בראותם שאין דרך אחרת, התחילו לשזר חבל מחבלי הכביסה שעל עלית הגג, והחלו לרדת מעליו מגובה של שלש קומות. אחד הבחורים הצליח, השני הגיע רק עד מחצית הדרך, כשהחבל נקרע והוא נפל ונהרג במקום. חששנו מאד. הם ירדו מחוץ לגיטו מהצד שיצא לוויסלה. אחד השוטרים הפו־לניים מצאהו לפנות בוקר, וידענו שאם יימצא האקדח בידו, מר יהיה גורל יהודי הגיטו. מה התפלאנו, כשגופתו נמסרה לגיטו, כאילו נפל מחלון אחד הבתים. התברר, אחר כך, שהשוטר הפולני ערך חיפוש בכליו, ומצא את האקדח. מיד תפס את הענין, החביא את האקדח והניירות, אשר אגב הגיעו אלינו אחר כך בעקיפין. משנה זהירות היינו מצווים מאז. תקופת מה נמנענו להסתובב ברחובות. מדי פעם היו מוציאים הגרמנים קבוצות יהודים באקציות למיניהם. היאוש דחף למעשים. ידענו שאין מה להפסיד. העשיק היה משיג ידיעות על מחנות ההשמדה, שהתחילו לפעול בסוף 1941 ובהתחלת 1942. ידענו שהסוף מתקרב ורצינו למכרו בכל יוקר. באותה תקופה אנשינו הסתכלו בעינינו באלם, ואנחנו אנשי המטה, תלינו את עינינו בו, במנהיג, בהעשיק".

בחדשים ספטמבר־אוקטובר קמה מפקדה משותפת לכל הארגונים היהודיים הלוחמים. אנשי „עקיבא", אשר לאחר חיסול החווה החקלאית שלהם בקופלאני, עסקו בעיקר בייצור ניירות מזוייפים, בכדי להציל את חבריהם ול־העבירם אל הצד „הארי", וגם במכירת הניירות האלה ליהודים עשירים תמורת סכומי כסף גדולים, הבינו באמצע 1942, שאין להסתפק בפעולות אלה בלבד ויש לעבור גם למאבק מזויין. אולם קשה ומכופלת היתה עבודתם של הלוחמים היהודים באותה תקופה. מלחמתם היתה יהודית — במהותה, בתכנה ובמטרתה. הם רצו ללחום כיהודים, אולם מבוקשם לא ניתן להם. המציאות כפתה עליהם להפוך את עורם, להחליף את מבע־הפנים, צבע השערות, הכל. הנוער הזה, אשר במשך שנים חונך לגאוה לאומית, ולקומה זקופה, נאלץ עתה לעטות מסווה על פניו ולהתכחש ללאומיותו היהודית.

הלוחמת גוסטה דרנגר מביעה ב„יומן יוסטינה" אל נכון את הרגשתו של הלוחם היהודי מאז, בכתבה „היוכל מישהו אי־פעם להבין את חבורת המטורפים הזאת, אשר בתורת יהודים ובני־אדם נשללה מהם מכבר הזכות לחיות, ועל אף החוק או החמס ההוא, נשארו בחיים ואחזו בנשק? הלא די היה לצאת לרחוב, בלי נשק בכיס, בלי כוונות של מלחמה במחתרת, כדי ליפול. התובן חרדת המהפכן מפני הכשלון עוד בטרם יבוצע משהו המוטל עליו? היבין מישהו את פחדך מפני המוות, העלול לקדמך קודם שע־שית דבר מה לענין הקדוש? והרי איש מהם לא פחד מפני המוות, אלא שהכל פחדו פן יפלו בידי האויב בטרם עת, פן ייתפסו על ידי השלטונות על דבר של מה בכך, ולא בשעת פעולה ממש".

על רקע זה של תשוקה לפעולה אקטיבית ועל סמך הידיעות הנוראות על השמדת היהודים בעיירות הקטנות על יד קראקא, התגבשה גם בהנהגת „עקיבא" ההכרה, שהדרך הנכונה היחידה הוא מאבק מזויין, ומאז היתה

הסיסמה בשבועון „החלוץ הלוחם" — הערוך על ידי שמעון דרנגר — „המחפש את החיים — לא בנו הכתובת".

מנהיגי „עקיבא" הבינו גם שבמלחמה זו על חיים ומות יש לאחד את כל הכוחות הלוחמים, וכך קם באוקטובר 1942 ארגון לוחם מאוחד.

המפקדה המאוחדת של הארגון הלוחם

בראש הארגון עמדה מפקדה ובה העשיק באומינגר ובעניק האלברייך מ„השומר הצעיר", דולק ליבסקינד ושמעון דרנגר מ„עקיבא", גולה מירר מפ.פ.ר. ולאבאן לייבוביץ מ„דרור". הקבוצות אמנם פעלו בנפרד, אך היתה אחדות פעולה כלפי חוץ.

עתונה של תנועת „עקיבא" — „החלוץ הלוחם" — שיצא ב־250 טפסים בכל יום ו', והכיל עשרה עמודים כתובים במכונת כתיבה, היה מופץ ע"י זוגות לוחמים בקראקא ובערי השדה הסמוכות. העתון בשפה הפולנית, קרא למאבק, למרי ולהשתלבות במלחמת העמים החפשיים נגד הנאצים.

„המשרד הטכני"

ברחוב נדוישלנסקה 1 הקימו הלוחמים „משרד טכני" — משרד לבנין „גראניט". הגרמנים לא תיארו להם אילו עבודות קבלניות ביצע ה„משרד הטכני" הזה. במחסן הבנין היו מסתירים הלוחמים נשק בשקי מלט. בתים שגבלו עם הגיטו — רינק 12, יוזפינסקה 2, לבובסקה — נהפכו מרכזי הקשר עם הצד הארי של העיר. ה„שוערים" של הבתים, היו קשרים של האירגון. ה„משרד הטכני" סיפק ניירות מזוייפים גם ליהודים עשירים, כדי להשיג בצורה כזאת סכומי כסף ניכרים לרכישת נשק. המפקדה ביצעה „אכסים" (אקספרופירציה) — החרמות בכוח אצל בעלי־יכולת שסרבו לתרום ללוחמים. הלה שיפר הביאה את חמשת האקדומים הראשונים מורשה, אשר שילמה בעדם כסף מלא והשיגה אותם בעזרת פ.פ.ר. לאחר הישג גדול כזה דרשו אנשי הארגון פעולה אקטיבית ומיד.

היציאה ליער

התארגנו „חמישיות" ובסוף ספטמבר 1942 יצאה בהשראת „עקיבא" החמישיה הראשונה עם שני אקדוחים ליערות ע"י מייכוב. הבחורים שהודרכו ראשית על ידי מורי־דרך מפ.פ.ר. נעזבו אחר כך לנפשם ביער. העזרה המקווה מאכרי הסביבה לא באה. בינתיים אזלה האספקה אצל הבחורים ולא נותר להם אלא לחזור מאוכזבים לקראקא. לאחר זמן נשלחה רביעיה (ברוך ווקסנר, זיגמונד מהלר, יהודה שמרלוביץ, קאנאל סאלו), הפעם ליערות בסביבות דמביץ. הרביעיה היתה מצויידת יותר טוב מאשר החמישיה הראשונה. הבחורים חקרו את השטח, הכינו מפות, סיירו את האזור בקוטר של עשרות קילומטרים והקימו מקל־טים. אולם לאחר כמה ימים נאלצו „בעניק" (ברוך ווקסנר) ו„איגנאץ" (יהודה שמרלוביץ) לצאת מהיער בכדי לחפש מזון שאזל בינתיים. בדרכם נכנסו לביקתה ושם הופתעו ע"י שני שוטרים ושומר יערות, אשר כנראה הוביל את השוטרים לביקתה. בקרב בלתי שוה זה הצליחו הבחורים — שהיה להם רק אקדח אחד — להרוג שוטר אחד, לפצוע שני, לפני שנורו על ידי שומר היערות. כאשר ראו שני חבריהם ש„בעניק ואיגנאץ" לא חזרו, לא היתה להם ברירה, אלא לשוב לקראקא ולמסור דין וחשבון למפקדה.

סביבות העיר לא היו מתאימות לפארטיזאנקה יערית, כפי שהתאימו יערות עבות במזרח פולין, שם גם היו מדריכים מהצבא האדום. המפקדה הגיעה לידי הכרה — בייחוד עם התקרב החורף בו הפעולות ביער קשות ביותר, — כי יש לעת עתה לחדול משליחת הבחורים היערה. למה לא לפגוע בלב לבה של החיה הנאצית, בבירת הגנראל גוברנמאנט — בקראקא גופא? ואם אי אפשר לגשת מיד לפעולות גדולות, יש להתחיל בפעולות קטנות, לפי שיטת פגע־וברח. את הפעולות האקטיביות החישה האקציה השניה שהתקיימה ב־28 לאוקטובר 1942, אשר זעזעה את כל יושבי הגיטו. שבעת אלפים יהודים, בעיקר זקנים, נשים וילדים, שולחו מהגיטו, כנראה למחנה־מוות בבעלז'ץ. לא נמצא כמעט יהודי שלא שיכל ביום זה מישהו מקרוביו. החששות הקודמים של הלוחמים, שפעולותיהם המזויינות עלולות להזיק להמונים היושבים בגיטו, נגוזו וחלפו.

הקשרים עם פ.פ.ר.

לשם ביצוע פעולות מזויינות נגד הנאצים בעיר, היה צורך בעזרת הפולנים. העשיק באומינגר ידע, כי יש להתקשר עם כל גורם העשוי להחיש את העזרה ללוחמים. הודות לעזרתה של גולה מירר („לידקה"), קבלו הלוחמים מספר אקדחים ורימונים מאנשי פ.פ.ר. הפולניים. הודות לקשרים עם אנשי פ.פ.ר. בעיר הושגה גם אפשרות של תנועה חפשית בעיר למספר לוחמים, אשר בעת צרה יכלו לברוח ולהסתתר בבתי אנשי הפ.פ.ר. הפולניים. העשיק עצמו, אף על פי שמראהו היה יהודי (שחור עינים ושחור שיער), הסתובב רבות מזויין ברובעים האריים של קראקא, והודות לבטחונו העצמי הצליח להט־עות את סוכני הגסטאפו.

ההתקפה על „אופטימה"

אחד הדברים החשובים היה להשיג מלבד נשק, גם מדים גרמניים. בהתאם לתכנית זו, בוצעה ההתקפה על „אופטימה" — בתי־מלאכה להכנת מדי־קרב גרמניים. הפעולה הסתיימה בהצלחה שלמה. הארגון הלוחם התעשר אז בבגדים חמים, סוודרים, לבנים, כפפות, גרביים, מגפיים וכמות בלתי מוגבלת של עור. חלק מהשלל הזה נשלח על ידי פ.פ.ר. ליחידות בסביבות לובלין וביאלה־פודלסקה. באותה תקופה ביצעו הלוחמים פעולות חבלה בפסי־

הרכבת בקו קראקא־בוכניה. הבחורים פירקו את הברגים והסיטו את האדנים הצידה. הרכבת ירדה מהפסים. בשכונות הפועלים „צ׳רבוני פרונדניק" מצאו הלוחמים היהודיים מחסה בזמן מצור או לאחר פעולות־התנקשות, הגוררת אחריה חיפושים ומאסרים. כל הפעולות האלה נעשו בשיתופם של הפולנים מהפ.פ.ר.

השותפות עם הפולנים מפ.פ.ר. לא היתה מתמדת, אף שקבוצות מעורבות של יהודים ופולנים פעלו במסגרת ג.ל. (Gwardia Ludowa) — ארגון צבאי לוחם של החוגים השמאליים בתקופת הכיבוש הגרמני. היו אלה קבוצות של יהודים מפ.פ.ר. ו„השומר הצעיר" וכן חברי פ.פ.ר. הפו־לניים. למרות כל האכזבות והמכשולים, היתה אולי קראקא העיר היחידה, בה ביצעו חברי המחתרת היהודית מהגיטו פעולות משותפות ומשולבות עם המחתרת הפולנית עוד בזמן קיומו של הגיטו. פעולות אלה בוצעו מחוץ לחומות הגיטו.

המחצית השניה של 1942 היא תקופה של פעולות מזויינות קטנות לפי שיטת פגע וברח, בחלקן מבוצעות בעזרת הפולנים ובחלקן ע"י היהודים לבדם. העתונות הנאצית ובמיוחד ה„קראקאוער צייטונג", הבטאון הרשמי של גנרלגוברנטור פראנק, היה מסביר את הפעולות האלה — לרוב באיחור זמן — כהתקפות שוד רגילות או אסונות סתם. לעומת זאת מסרה עתונות המחתרת באופן גלוי, כי הארגון היהודי הלוחם ביצע פעולות חבלה אלה.

פעולות פגע וברח

והבחורים לא שקטו. ביום אחד נזרקו רימונים לקאסינו של הקצינים במוזיאון נארודובי. ב־17 בספטמבר נהרג אדאמס, אישיות חשובה במינהל של הג.ג. הידוע בהת־עללויותיו ביהודים. אנשי פ.פ.ר. עצרו את מכוניתו שהיתה בדרך למיליץ והרגו אותו. העתון הרשמי „קר־קאוער צייטונג" הודיע שאדאמס נפל קרבן בתאונת דרכים. כאשר בסתיו 1942 חיסלו הגרמנים את היישובים היהודיים בסביבות קראקא, ברחו יהודים רבים בסירות. הסירות שטו לאורך הנהר ויסלה בכיוון לקראקא. הגר־מנים הקימו תחנת ביקורת על הויסלה, ובאופן כזה נתפסו הרבה יהודים והוצאו להורג. הארגון ערך התקפה על תחנת הביקורת ושני ז׳אנדרמים נהרגו במקום. בבלוני — פרבר הפארקים בקראקא — נהרג טייס גרמני. בבית־מרזח שברחוב גולנביה 4 ישבו ושתו שני בלשים של הגיסטאפו. הלוחמים לאבאן, ליבסקינד, אווה יולס ופאייצקה ארבו להם וירו בהם. באותו זמן נערכה התקפה על קופת הרכבת בבוכניה ולקחו סכום כסף ניכר.

ברחוב סטרובישלנה — אחד הרחובות המרכזיים בעיר — ירה דולק ליבסקינד ועוד שני בחורים בגרמני, ולקחו את נשקו. בעיר השתררה בהלה וכל האנשים ברחו אל בתיהם. בצד הארי הקדימו את שעת העוצר מ־11 לשעה 9 בערב. הגרמנים לקחו מהגיטו עשרים בני ערובה. הפעם לא היה ספק בידם שהפעולה בוצעה ע"י לוחמים יהודיים. יש רגלים לדבר שהיתה במקרה זה גם הלשנה, כי שוטר יהודי בא לאסור את דולק ליבסקינד. כשהוביל אותו לבית־הסוהר, שלף ליבסקינד את אקדוחו וצעק: „ידיים הרם". השוטר היהודי הנבהל, נמלט כל עוד בו נפשו, ודולק ברח מהגיטו. אחרי כמה ימים חיסלו אנשי הארגון איש ס.ס. שטייל בפלאנטי (שדרות המסובבות את העיר). בין הרחובות שבסקה וקארמליצקה, הרגו אנשי קבוצה קרבית 14 של פ.פ.ר. — שהיתה מורכבת מפולנים ויהודים — גרמני ולקחו את נשקו.

ההכנות לפעולה גדולה

ההצלחות האלה הוסיפו תנופה לארגון הלוחם. מנהיגי הארגון החליטו לבצע פעולה גדולה, אשר תפגע בלב־לבה של הבירה הנאצית בגוברניה, משהו שיעורר את האוכ־לוסיה המפוחדת בגיטו מההלם, שנפל עליה לאחר האקציה השניה של 28 באוקטובר 1942, ומצד שני תבלבל את הגרמנים ותכניס אותם למצב של אי־שקט תמידי, ול־הראותם, כי קראקא איננה עיר גרמנית שמותר לפראנק לעשות ככל העולה על לבו. התחילו הכנות קדחתניות וסודיות לפעולה גדולה ומשולבת. פרופיסור יואל דריי־בלאט — מורה לכימיה ופיסיקה — אחד מעמודי התווך של „עקיבא", שיתף פעולה עם הארגון הלוחם ועזר בהרכבת רימונים ופצצות. התנהלו שיחות חשאיות עם הפולנים מפ.פ.ר. בעיר וכן שיחות בין שני חלקי הארגון הלוחם היהודי. שלמה שיין כותב: „העשיק באו־מינגר, התחיל להתענין בשיתוף קבוצת עקיבא בפעולותיו, וניהל יחידי משא ומתן מיגע עם דולק ליבסקינד. הם (הכוונה לאנשי „עקיבא") הסתייגו בעיקר מהקשר עם פ.פ.ר., אבל בסוף הושג הסכם על פעולה גדולה משו־תפת".

משימות הפעולה היו: 1) להשליך רימוני־יד לשלשה בתי־קפה הנמצאים במרכז העיר, ששימשו מקום ריכוז לקצינים גרמנים; 2) להעלות באש את מוסכי המכוניות של הצבא, וכן לחבל בסירות הפאטרולים של ס.ס. על הנהר ויסלה; 3) לתלות דגלים לאומיים של פולין על גשרי הויסלה ולפזר כרוזים אנטי־נאציים, בחלקי העיר השונים; 4) להתנקש בקצינים וחיילים גרמנים המסתו־בבים בעיר. יחד עם הפעולות האלה יש להזעיק את מכבי האש לכמה מקומות בעיר, כדי להרבות מהומה ומבוכה בעיר.

התאריך שנקבע היה ה־22 לדצמבר 1942, ערב חג המולד, כשרחובות קראקא העיר המו מרוב גרמנים, אשר ערכו קניות לפני נסיעתם לחופשה, או קניות בכדי לחוג את חג המולד כיאה לחייל של צבא כיבוש.

שלמה שיין מתאר את האוירה במפקדת הלוחמים לפני הפעולה: „הדבר הצריך הכנה מדוקדקת, וחלוקת התפ־

חנות יהודית בגיטו קראקא

דמויות מגיטו קראקא

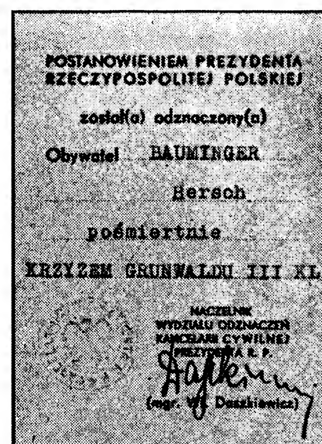
דולק ליבסקינד ז״ל

גוסטה דרנגר ז״ל מבית דוידסון

שמעון דרנגר ז״ל

POSTANOWIENIEM PREZYDENTA
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

został(a) odznaczony(a)

Obywatel BAUMINGER

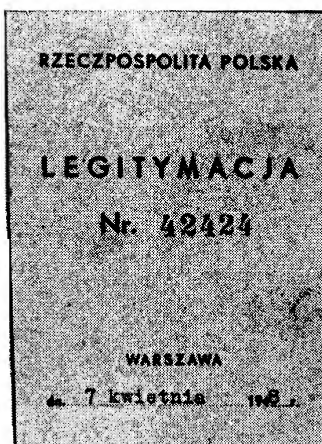
Hersch

pośmiertnie

KRZYZEM GRUNWALDU III KL.

NACZELNIK
WYDZIAŁU ODZNACZEŃ
KANCELARII CYWILNEJ
PREZYDENTA R. P.

(mgr. W. Daszkiewicz)

RZECZPOSPOLITA POLSKA

LEGITYMACJA

Nr. 42424

WARSZAWA

dn. 7 kwietnia 19[illegible] r.

תעודת עיטור, צלב גרונבלד, שהעניק נשיא הרפובליקה הפולנית
להעשיק באומינגר ז״ל (Post Mortem)

צבי (העשיק) באומינגר ז״ל
ממנהיגי המרי בגיטו קרקוב

קידים בין שתי הקבוצות (הכונה ל„שומר הצעיר" ו„עקיבא"), הכנת דגלים, תמרי נפץ, רימונים, מקומות הביצוע, אפ־שרויות הנסיגה, מקומות דיור לזמן יותר ממושך אחרי הפעולה... ידענו שהגרמנים הפעם לא ישתקו. ועל הכל לא לעורר על ידי פעילות מוגברת את חשדם של המשטרה, וכמובן של המלשינים למיניהם, אשר לא על כולם ידענו, כפי שהתברר אחר כך. בעיקר שמרנו בסוד על התאריך, ולכן כל הקשר עם קבוצת „עקיבא" היה רק על ידי העשיק מצדנו ודולק ליבסקינד מצד „עקיבא". כארבעים איש, בחור ובחורה יצאו אותו לילה גורלי ביום 22.12.42 לרחובות העיר קראקא. איש מאתנו לא נשאר בגיטו".

ה־22 לדצמבר 1942

בתי הקפה שנבחרו לפעולה היו: „ציגאנריה" — מקום מפגש של קציני ס. ס., בית־קפה „אספלנדה", מועדון הקצינים „זאקופיאנקה", קולנוע „סקלה" וקאסינו של הקצינים בבנין המוזיאון הלאומי. נוסף לכך תוכנן להניח זר פרחים ליד פסלו של המשורר הלאומי אדם מיצקיביץ, ולהניף דגלים על הגשרים של נהר ויסלה. לכל אוביקט נקבעה שלישיה, אחד זורק את הרימונים ושניים המב־טיחים את הקשר בין הנקודות. באותו יום של ערב חג המולד, הגיעו מורשה יצחק צוקרמן וחוה פולמן בש־ליחות מיוחדת של הארגון הלוחם בורשה, כדי להשפיע על הארגון הלוחם בקראקא, לפתח פעולות־התקפה גם בגיטו עצמו. בערב הביא לאבאן את הכרוזים למקום הריכוז, שהוכן בבית־עזוב — בית־חולים יהודי לשעבר ברחוב סקאבינסקה 24.

היה זה כעין בונקר שהוכן כמקום נסיגה ללוחמים לאחר הפעולה. גם יצחק צוקרמן וחוה פולמן באו לאותו הבונקר. ניתנו הוראות אחרונות כיצד ואיפה לזרוק את הרימונים.

הראשונות יצאו הבחורות עם הכרוזים ופזרו אותם בכל חלקי העיר. הבחורים יצאו אחריהם בערך לפני שעה שבע, שנקבעה כשעת אפס לפעולה. דגלים פולניים הונפו על הגשרים ברחובות קרקובסקה, מוסטובה וסטרובישלנה. בדיוק בשעה שבע הותקפו שלשת בתי הקפה „ציגאנריה", „אספלנדה" ו„זאקופיאנקה".

ההתנקשות ב„ציגאנריה"

ההצלחה הגדולה ביותר היתה ב„ציגאנריה", בה נהרגו שבעה גרמנים והרבה מהם נפצעו. בין המתקיפים ב„ציגאנ־ריה" התבלט יהודה ליבר. בהתקפה על „אספלנדה" הש־תתפו מנחם ואיזראעלוביץ. מנחם היה מורשה ולא הכיר את העיר, אך טען שלא יתן לגזול ממנו את המלאכה. איזראעלוביץ הצליח לברוח, אולם לא ידוע מה עלה בגורלו של מנחם מורשה.

הפעולה בקולנוע „סקלה" לא בוצעה, כי ההצגה כנראה ארכה זמן יותר רב מאשר חשבו הלוחמים, וההיטלריסטים לא יצאו מהקולנוע בשבע. הקבוצה שנסוגה מהקאסינו של הקצינים בבלוני, הרגה בדרך איש גסטאפו ולקחה את אקדוחו. המטרה — לפגוע באויב ולהרבות חלליו, ויחד עם זאת לזעזע את האלמנטים האדישים ברחוב הפולני ובגיטו גם יחד — הושגה במלואה.

הגרמנים הוכו בתדהמה. כעבור שעה קלה התחילו להתרוצץ ברחובות העיר מכוניות עם אנשי ס. ס. מזוי־נים, אבל הפעם ראו תושבי העיר, בעיקר הפולנים, גם מכוניות גרמניות שהובילו עשרות מקציני הוורמאכט, הרוגים ופצועים.

הבונקר ברחוב סקאבינסקה 24

ובבונקר ברחוב סקאבינסקה 24 חכו בקוצר רוח לשובם של הלוחמים, בעיקר מ„עקיבא" ומ„דרור". אנשי העשיק באומינגר מצאו מחסה ברובע הפועלי „הפרונדניק האדום" שבחלק הארי, ולכן יחידתו של העשיק כמעט שלא נפגעה באותו יום.

היה זה כנראה מישגה להכין מקום ריכוז אחד גדול בשביל רוב מבצעי הפעולה, במקום לפזרם בחלקי העיר השונים. ייתכן ולא היו אפשרויות אחרות. על כל פנים, עוד בטרם הספיקו כולם לחזור לסקאבינסקה 24, הוקף הבונקר על ידי קלגסי גסטאפו. הלוחמים הופתעו. יצחק צוקרמן הצליח לברוח, אף על פי שנורה ברגלו בזמן בריחתו. הופעתו ה„ארית" עזרה לו איך שהוא לחזור לורשה. היתר נתפסו, וביניהם גם חוה פולמן ולאבאן לייבוביץ, אשר נתפס במדי קצין גרמני.

לפי כל הנתונים היתה כאן בגידה. פסיה ורשבסקי מפעילי המחתרת של קבוצת העשיק באומינגר, מוסרת את שמות הבוגדים: יולק אפל ונתן וייסמאן (ארכיון „השומר הצעיר" — מרחביה).

למחרת היום בא לרחוב סקאבינסקה 24 הלוחם צעשיק טננבוים, אשר כנראה לא ידע מה התרחש שם בלילה הקודם. צעשיק עלה על מארב גרמני, ענה באש והרג איש ס. ד. אחד, אולם גם הוא נפל בקרב זה.

מותו של דולק ליבסקינד

נמסר כי בבגדיו מצאו את כתובתו הארית של דולק ליבסקינד. כאשר באו לאסור את דולק, הוציא אקדח והספיק להרוג שני גרמנים ושנים אחרים לפצוע בטרם נפל. כך נפלה ביום 24.12.42 דמות מופת ממנהיגי „עקיבא" ו„החלוץ הלוחם". יחד אתו נפל השוער הפולני מביתו של ליבסקינד, איש־סודב של חברי הארגון הלוחם.

בבת־אחת איבד הארגון הלוחם את שני חבריו המר־כזיים: דולק נהרג ולאבאן לייבוביץ נכלא בכלא המפורסם במונטלופיך.

מיבצע ה־22 בדצמבר היה מיבצע השיא בהיקפו ובש־שותפות הלוחמת בין ג.ל. („גברדיה לודובה") והארגון היהודי הלוחם על כל גווניו, אולם יחד עם זאת שירת־הברבור של השותפות הזאת. חלק גדול של הארגון נכלא,

„דרור" ו„עקיבא" נמצאו במצב של שיתוק, אחרי שחברי ההנהגה נספו או נכלאו במונטלופיך.

תגובת הגרמנים

העתון הרשמי של גנרלגוברנטור פראנק שתק על פעולת 22 בדצמבר, ורק ב־20 במאי 1943 (!) מסר „קראקאוער צייטונג" את הידיעה הבאה תחת הכותרת „מבצעי ההתנקשות נמצאו — הפשע היהודי־בול־שביסטי הוברר". קראקא, 20 במאי, נמסר באופן רשמי, כי ב־22 בדצמבר בשנה שחלפה, בשעה בין 18.30 לבין 19.00 בוצעה התנקשות פצצות במועדונים הגרמניים בקראקא : בבית הקפה התיאטרוני „ציגאנריה" ובקאסינו. מכיון שבשני המקרים לא הביאו חמרי־הפיצוץ שהשתמשו בהם את התוצאות המקוות, ניסו המתנקשים להשיג את מטרתם על ידי הפעלת נשק נוסף".

שלמה שיין כותב על הפגישה שעמדה להערך לפי התכנית בין מנהיגי המרד, שלשה ימים לאחר פעולות ה־22 בדצמבר : „כשיצאנו כעבור 3 ימים ממחבואנו („צ׳רבוני פרונדניק") ובאתי למפגש הערוך למפרע, פגשתי את העשיק ובעניק (האלברייך). אף אחד מאנשי „עקיבא" לא הגיע כמוסכם. מיד ידענו שמשהו אינו כשורה, ואכן כעבור חצי שעה הגיעה אשתו של שמעון דרנגר (גוסטה דוידזון) עם בשורת האיוב. התברר שגם מאנשינו חסרים כמה בחורים. לא השלינו את עצמינו, ידענו שלא יניחו לנו".

ואמנם מלבד המאסר של אנשי „עקיבא" ו„דרור" נאסרו גם הרבה פולנים החשודים בהגשת עזרה ללוחמים היהודיים.

להמשיך, לא להרפות מן המאבק

על אף הכשלונות האלה המשיכו העשיק באומינגר ובעניק האלברייך בפעילותם המחתרתית. ב־1 בינואר 1943 התקיימה התיעצות של אנשי ג.ל. עם באומינגר והאל־ברייך. הוחלט לא להרפות מן המאבק ולא לחדול מל־הטריד את הגרמנים בעיר הבירה. מיד לאחר התיעצות זו בוצעה התנפלות על ה„ארבייטסאמט" („לשכת העבודה הגרמנית"). הרבה נירות ותעודות אישיות הושמדו. בשביל היהודים המסתתרים בצד הארי, היה המבצע הזה במקרים מסויימים בבחינת הצלה ממש.

יאנינה ביגאי

באותו חדש עצמו ביצעו באומינגר, האלברייך וחבריהם פעולת־חבלה במסילת הברזל. יאנינה ביגאי — פולניה ששיתפה פעולה עם הארגון היהודי הלוחם — הביאה מאביה, פועל רכבת בזאבישוב, מפתחות לפירוק מסילת־הברזל. רכבת מהירה, המותרת רק לגרמנים (D. Zug) ירדה מהפסים בקו קאטוביץ — קראקא. גרמנים רבים נהרגו והמסילה יצאה מכלל שימוש ליום שלם. כמובן, שפעולות תגמול מצד הנאצים לא איחרו לבוא. נורו 22 יהודים שעבדו ב„אוסטבאן", חברי היודנראט ושוטרים יהודים מהגיטו. יאנינה ביגאי המשיכה לפעול בשיתוף פעולה עם הלוחמים היהודים. היא קבלה עבודה כמנהלת משק בית אצל מפקד שדה־התעופה האופטמן קפר, שגר ברחוב ורשבסקה 14.

ההתקפה על ביתו של האופטמן קפר

האופטמן קפר ערך חגיגה בביתו בליל החג הנוצרי „שלשת המלכים" ב־6 בינואר 1943. יאנינה ביגאי הגיעה למחרת, מוקדם בבוקר לביתו של הקצין, כדי לנקות את הבית משרידי המשתה. היא זרקה פתקה דרך החלון אל הלוחמים שחיכו למטה, בה היא הודיעה, כי באופן בלתי צפוי מצאה בבית עוד שני גרמנים, שאחד מהם מבין פולנית. יש להזהר. ב־9.30 בבקר נכנס בעניק האלברייך — בתור עובד חברת חשמל — עם עוד חבר לדירת הגרמני קפר, כדי לבדוק את המונה. הגרמני הוביל אותם לאמבטיה ושם כפתו בעניק וחבריו את הקצין. ברגע זה נכנסו עוד ארבעה לוחמים וכפתו את יתר שני הגר־מנים שישנו עדיין במיטותיהם, וסתמו את פיהם. להשלמת התמונה כפתו גם את יאנינה, בכנותה „זונה גרמניה". לאחר חיפוש קצר מצאו בדירה ארבעה אקדחים ותת־מקלע אחד, כסף, מזון ומדים גרמניים. הלוחמים דרשו מקפר את המפתחות של המחסן. קפר הצביע על יאנינה, יאמנם המפתחות היו בכיסה. הבחורים פתחו את המחסן, הוציאו משם סוכר וארגז „אלטוואסר" (משקה גרמני). לבשו מהר מדים גרמניים והשאירו את בגדיהם הישנים. ירדו למטה והעמיסו את כל השלל על אוטו ונסעו. משמרות הגרמנים שסובבו ברחוב הצדיעו לכבודם. הבי־קור שארך סך הכל רבע שעה הצליח לפי התכנית.

מכת הבוגדים

כמו בכל מקום, כן גם בקראקא נמצאו בוגדים — חלשי אופי. הגרמנים פיתחו שיטות משוכללות, כדי לשבור את האנשים, בעיקר על ידי הבטחות ואשליות שיאפשרו לחיות להם ולמשפחותיהם. אולם לאחר שניצלו את הקר־בנות המסכנים, היו כמובן מסלקים גם אותם, כיצורים חסרי תועלת.

שלמה שיין מתאר את המצב לאחר שהגרמנים קיבלו ידיעות מכמה מלשינים ובוגדים : „מאז והלאה כל מה שעשינו היה לנסות ולהתקיים. בחורינו נפלו לידי הגסטאפו, אחד, אחד, מבלי שנדע מאין באה הפורענות. כולנו החלפנו את מקומות מגורינו בעיר... השוטרים היהודים רחרחו אחרינו מתוך פחד שלא יאשימו אותם בסיוע ללוחמים וגם... בכדי לקנות לעצמם ארכה כלשהי להשמדתם הם. שבועיים אחר כך, נתפס אחד הבחורים. הגיסטאפו אסרה את אביו, ובאיומים ובהב־טחות לשיחרור אביו, השיגה את שיתוף פעולתו. כמה

חברים נאסרו לפי גילוייו, ואני ביניהם. ערב אחד בשעה 12 בלילה בערך, באמצע פברואר 1943, התעוררתי ע״י מכה אדירה בשניים וידעתי שזהו הקץ. הובלתי למונט־לופיך, בית־הסוהר המפורסם. ששה שבועות עינויים היו מנת חלקי. צלקות על גופי וגופות חברי לתא, יעידו, שרק אצבע אלהים היא שהחזקתי מעמד עד ששלחוני לאושביץ. תפילה אחת ויחידה היתה בלבי — למות".

מיד לאחר ההתנפלות על ה„ציגאנריה", נעשה שוב נסיון לצאת היערה. החמישיה הפעם היתה מורכבת, ממייטעק בירגער, חבר הארגון, שני חבריו היהודים ועוד שני פולנים. כולם נפלו בדרך מלבד מייטעק בירגער אשר נתפס חי על ידי הגסטאפו. בבית הסוהר עונה קשות, וכאשר לא היה יכול לעמוד בעינויים, גילה את סודות הארגון ומקום מחבואו של העשיק באומינגר.

כשלונות הארגון הלוחם

על כל פנים, בעקבות הגילויים האלה, רדף את הארגון כשלון אחרי כשלון. נתגלו ונתפסו מחסני הנשק של הארגון בבונרקה, פודבישלה ובשדרות סלובצקי. גם בית הדפוס המחתרתי נתפס. העשיק באומינגר נאלץ להחליף את מקום מחבואו כל כמה ימים, עד שלבסוף הצליח להסתתר בפרונדניק־ביאלי. שם פיתח שוב פעולת־תעמולה ענפה. שמע רדיו, רכש מכונת־כתיבה ושתי קשריות המשיכו להפיץ חדשות המחתרת. הגיטו בינתיים סגור ואת הקשר בין פעילי המחתרת היהודית, המסתתרים בצד הארי ובין הגיטו, מקיים איש המשטרה היהודית, קובה ליברמן. אך כולם מרגישים שמתקרב יום הדין, שהגרמנים מתכוננים לחסל את כל היהודים, הן במקום והן על ידי שילוחם למחנות המוות. מתחילים לבנות בונקרים בגיטו, מתכוננים להתגוננות, אולם באמצע פברואר 1943, ביצעו הגרמנים מאסרים הדשים בין חברי פ.פ.ר. היהודים בעיר. שפרבר נאסר ונורה.

מותו של בעניק האלברייך

ב־19 בפברואר הלך בעניק האלברייך („יעקוב") לפ־גישה מחתרתית לגז׳עגוז׳קי. סוכני גסטאפו אשר עקבו אחריו, שמו לו מארב. בעניק השליך רימון ובעצמו הת־רסק במקום. בעניק האלברייך היה סארז׳נט בצבא הפולני ושימש למעשה קצין מבצעים של הארגון הלוחם. את גולה מירר תפסו בשעת עבודתה בבית הדפוס ובסוף מארס 1943 הושלכה לכלא מונטלופיך.

מותו של העשיק באומינגר

בסוף פברואר או בראשית מארס נתפס בפרונדניק ביאלי גם העשיק באומינגר. כשבאו לאסרו, קיבל את פני הגיסטאפו ביריות. בכדור אחרון איבד עצמו לדעת.

פסיה ורשבסקי („ספר השומר הצעיר" עמ׳ 721) מוסרת פרטים קצת שונים על מותו. „כאשר חדרו לדירה שהסתתר בה, פתח במטר יריות ובכדורו האחרון פצע את עצמו: הוא עונה עד מות על ידי תלייניו, אך לא גילה את שמות חבריו". היות שפסיה ורשבסקי היתה אחת מהקרובים להעשיק, חושבני שהגירסה שלה היא הנכונה.

שלמה שיך כותב אלי: „ולסיכום, העשיק כפי שאני הכרתיו, היה מנהיג במלוא מובן המלה. כל כוחו ומירצו, כל ישותו מסר לענין אחד ויחיד — לקחת נקם מהאויב. שום דבר פרטי ואישי לא היה חשוב בעיניו, ולכן כה מעט הנני יודע על הוריו ומשפחתו, אינני חושב שהיתה לו אפילו נערה. כל כולו מסור לענין הארגון. יהי זכרו ברוך".

מאסרו של שמעון דרנגר

בינואר 1943 נאסר שמעון דרנגר. יש סברה שהסגירו יהודי אמיד, אשר שמעון ביצע אצלו „אקס" („אקספרו־פיאציה" — באיום נשק לקחו „מס ארגון" מיהודים עשירים). לפני מאסרו גר שמעון דרנגר במקומות קייט שונים ע״י קראקא, בווישניץ, ראבקה, דובצ׳יץ, מאקוב ומישלעניץ. הוא ניהל את המשרד הטכני וערך את „החלוץ הלוחם". מוסכם היה בין שמעון ובין גוסטה דווידזון־דרנגר, אשתו, כי במקרה ואחד מהם ייתפס, ימסור השני את עצמו לגסטאפו. כאשר נאסר שמעון, התיצבה גוסטה בגסטאפו וזיהתה את עצמה. זמן מה נמצאה גוסטה בתא יחיד, בכלא הנשים שמול מונטלופיך, שם עינוה. מתא העינויים, הועברה גוסטה לתא מס׳ 15, שם מצאה כבר חברותיה לארגון — מ„עקיבא", מ„השומר הצעיר" ומפ.פ.ר. רובן נתפסו בזמן הפעולה הגדולה ב־22 בדצמבר 1942.

ב־13 במארס 1943 נתפס בונקר של הארגון בבוכניה, וחברות הארגון, „אריות", הצטרפו לחברה שבתא 15 בכלא הנשים ברחוב הלצלוב.

הקשריות

רובן היו קשריות של הארגון היהודי הלוחם. הקשרית היתה לרוב בחורה צעירה, יפה, בעלת הבעת פנים אריות, לרוב עייפה וחסרת שינה, אך מחייכת לסביבה הארית. היא היתה חייבת להיות אדיבה בקרון הנסיעה, באוטו, בכל מקום מיפגש עם אנשים, כשבלבה גואה וצורב הכאב על אבדן אבא, אמא, אחים או חבר, שנתפסו, נאסרו, חוסלו או גורשו. ארנקה היה לרוב מכיל אקדח קטן ונירות שונים וגלולת־רעל עטופה יפה. תמיד היתה בנסי־עות מגיטו לגיטו, מעיר לעיר, כשהיא מבריחה נשק, נירות מזוייפים ועתונות מהתרתית, ושמה כמובן „סטפקה", „מאנקה" או אולגה".

תא מס׳ 15 ברחוב הלצלוב

בבית הסוהר במונטלופיך יכלה הקשרית לפרק את העומס מכתפיה הצרות. כל הקשריות הודו בהשתייכותן

לארגון היהודי הלוחם. בתא מס׳ 15 אין כבר צורך להעמיד פנים. עכשיו הן חופשיות ומחכות בשקט נפשי — לאחר ההתפרקות — למוות בטוח.

בתא מס׳ 15 ישבו: האנקה באלזם מטארנוב, דנקה צלמייסטר מורשה, פסיה ורשבסקי, בינקה בינשטוק מטארנוב, טושקה פוקס מטומאשוב־מאזאביצקי, רגינה פאירשטיין, גיזה שטוקהיימר, טושקה שטארק, האלינה רובינק, צשיה דרנגר (אחותו של שמעון דרנגר), אסטושה מיכאלוביץ, מינקה ברנר, סלה שמאיוק. בסוף מארס 1943 הגיעה לתא מס׳ 15 גולה מירר, שבורה ורצוצה. היא הוחזקה קודם לכן במשך ארבעה־עשר ימים במרתף אפל, שם עינוה, ושם גם נסתמאה לזמן מה. שערות ראשה נתלשו ואצבעות ידיה רוצצו. בתא ישבו גם נשים פולניות, מהן פושעות פליליות ויצאניות, אולם במקרה זה השלימו עם אורח־חייהם המוזר של הלוחמות היהודיות. מדי פעם היתה נפרצת הדלת והסוהרת היתה באה בלווית איש גסטאפו, כשבידיה רשימת שמות של אסירות. והיה, אם תאמר הסוהרת: Alle Klamotten mitnehmen (לקחת את כל הסמרטוטים), ידעו האסירות שמובילים לאושביץ, ואם רק תקרא את השמות, ידעו האסירות שמוציאים למוות ביריה בפלאשוב או במקום אחר. על החיים בתא מס׳ 15 ידועים לנו הפרטים בעיקר מ„יומנה של יוסטינה״ ומעדותן של שתי האסירות שנשארו בחיים, פסיה ורשבסקי ואלזה לאפא (בארכיון של השומר הצעיר במרחביה).

היתה זו תקופה של התעלות הנפש של הנידונות למוות, ולכן כל הבדלי השקפות שהיו ביניהן לפני המאסר — הוסרו הצידה. אחוה ועזרה לוחמת איחדו את החברות למחתרת.

גולה מירר וגוסטה דווידזון

שתיים היו המנהיגות ואם אפשר לומר הרועות הרוחניות של הנידונות למוות, גולה מירר וגוסטה דרנגר. הבנות ראו בגולה, — שאיבדה כבר תינוקת בגיטו — את נציגת החזית האנטי־נאצית הגדולה במזרח. היא היתה כותבת שירים ואף קוראת אותם בקול בפני חברותיה לתא.

משיריה ידועים „אירופה בדם״, „במקום הקדמה״ ו„אדע טורים״. כן כתבה שיר ביידיש „ביים ויג פון מיין קינד״ („על יד ערש ילדי״). במיוחד התחבב על האסירות שירו של המשורר היהודי מקראקא מרדכי גבירטיג „עס ברענט״, שגוסטה דרנגר תירגמה אותו לפולנית. בתא מס׳ 15 כתבה גוסטה דרנגר את יומנה המפורסם, „יומן יוסטינה״.

„יומן יוסטינה״

היומן נכתב בשיתופן של האסירות, חברות האירגון. הוא נכתב על ניר טואלט שחולק בין האסירות. את הניר שמרו כעל רכוש יקר. הזכרונות נכתבו על ידי גוסטה והועתקו על ידי החברות — בעלות כתב־יד יפה — בכמה העתקים; כדי „לא לאבד את הקרב האחרון עם האוייב״ כדברי יוסטינה ביומן, הטמינו האסירות את החומר הכתוב בתא הכלא. בעלי מלאכה יהודיים שרוכזו באותו הכלא כמסגרים ומכונאים, היו מעבירים פתקים מהלוחמות ברחוב הלצלוב אל הכלא של הגברים מונטלופיך ממול. הלוחמים במונטלופיך טיפלו בכתב־היד של גוסטה ואף הפקידו אותו לדורות הבאים. גוסטה היתה משכימה לקום וכותבת את יומנה. ביום היו החברות מעתיקות את דבריה, בשעה שיתר החברות היו מקיפות את הכותבות מסביב ונותנות קולן בשיר, כדי להטעות את הסוהרים בחוץ. את הנוסח המתוקן והמועתק במספר העתקים, היו מסתירות הלוחמות מאחורי ציפוי הקש של הדלת, ובארובת תנור שלא בשימוש. כך נכתב „יומנה של יוסטינה״.

ביום 19 במארס 1943 הוציאו מהתא עשרים חברות. הסוהרת לא אמרה „אללה קלאמוטטן...״ הבנות שרו „התקוה״ וצשיה דרנגר בת ה־16, זעקה לגיסתה גוסטה שנשארה: „אל תפחדי, לא אבכה״.

בתא נשארו שלשים נשים יהודיות, ביניהן חמש לוחמות: גוסטה דרנגר, גולה מירר, ווּשקה יולס, גניה מלצר. לא יכולתי לוודא את שמה של החמישית.

ביום 29 למארס הן נועדו לטרנספורט בכיוון בלתי ידוע. על האוירה של הנידונות למוות, כותבת גוסטה ב„יומן יוסטינה״: „במשך חדש והצי הייתי שומעת בתא הד פעמיו הכבדים (הכוונה לשומר בית הסוהר שהסתובב בחצר), החדגוניים. פעמים היה נעצר לפני התא שלנו, ואני הייתי ניגשת לסורג החלון, כדי להרגיל עצמי להביט בלי רעד ופחד הישר לתוך הלוע השחור של קנה־רובהו. ממנו יצעד המוות לקראתך! למדי לקבלו בלי חרדה, בכבוד! מי יתן, ולא אכזיב ברגע האחרון! והלב הלם בחזקה בעקבות הרהור זה, ונתמלא דאגה. ובלבד שלא אכזיב״.

הבריחה של האסירות ב־29 למארס 1943

גם במצב ובאוירה זו, לא איבדו הבנות את עשתונותיהן ואפילו חלמו על בריחה. את רעיון הבריחה תיכננו ואירגנו בסודיות מוחלטת גוסטה דרנגר וגולה מירר. הוסכם, שכאשר ביום 29 במארס, יוציאו אותן מהכלא, כדי להעמיסן על המכוניות ולהסיען לפלאשוב, להשמדה, ייעשה נסיון נועז של בריחה. הן ידעו מראש שייהרגו ע״י הרוצחים הגרמנים, אולם בחוצות העיר יסופר, שלא הלכו כצאן לטבח, שנשים יהודיות העיזו למרוד בגלוי לפני מותן בקלגסי גסטאפו. לפני חג הפסח העבירו את שלשים הנשים היהודיות לתא אחד במרתף הבנין, ושם בלילה האחרון, לפני הוצאתן למוות, שרו הלוחמות את „התקווה״.

למחר בבוקר, נכנס איש ס.ס. עם הסוהרת ומתחיל

SZANUJ PRACĘ TECHNICZNĄ
NIE NISZCZ PISMA -

PO PRZECZYTANIU -
PODAJ DALEJ

HECHALUC HALOCHEM

PISMO BOJOWEJ ORGANIZACJI ŻYDOWSKIEJ MŁODZIEŻY CHALUCOWEJ

ROK II. Piatek, 1. X. 1943 - 1.Tiszri 5704 NR.35

OD REDAKCJI

Z radością donosimy naszym czytelnikom, że udało nam się z powrotem postawić pismo nasze na poprzednim poziomie technicznym. Wierzymy, że teraz łatwiej będzie Czytelnikom otrzymać numer, gdyż trudności techniczne związane z wydawaniem i drukiem zostały usunięte. To pozwoli nam znowu zająć odpowiednie miejsce w utworzeniu opinii resztek żydostwa polskiego i będzie przyczynkiem do ogólnej walki o wolność.

ROSZ HASZANA 5704

Wchodzimy w Nowy Rok 5704 z świadomością, że nieludzka nienawiść pozbawiła życia poważny odłam narodu żydowskiego - i to w najżywotniejszej jego golusowej części. Cały rok ubiegły staliśmy pod obuchem ciosów, których uniknąć nie było można. Nie oczekiwaliśmy jednak tych ciosów z założonymi rękami. Młodzież żydowska, zawsze świadoma swych zadań narodowych i ludzkich chwyciła za broń, by obronić siebie i resztki narodu na polskiej ziemi dla przyszłości i krwawo pomścić niewinną śmierć swych braci. Po wszystkich rubieżach kraju żyją grupy żydowskich partyzantów, którzy z bronią w ręku walczą o życie i wolność. I na polu czynnej obrony nie traciliśmy czasu. Ghetto żydowskie w Warszawie obroniło nietylko poważną część żydostwa warszawskiego, ale i honor całego narodu. Stało się symbolem walki z przemocą o prawo do wolnego życia. A w ślad za Warszawą wszystkie prawie późniejsze wysiedlenia natrafiły na opór zbrojny - aż do ostatnich wysiedleń na terenie Małopolski Zach., w Bochni i w Tarnowie. Tym się różnił rok ostatni od poprzedniego.

Ale jest i inna różnica jeszcze: jeśli rok poprzedni witaliśmy u progu zguby żydostwa polskiego i przy niewyraźnej jeszcze sytuacji wojennej, to dzisiaj stwierdzić możemy: nawała się już przewaliła nad żydostwem europejskim, a na arenie wydarzeń liczy się tygodnie do zwycięskiego zakończenia tej najkrwawszej z dotychczasowych wojen. A wówczas staniemy i my z powrotem do twórczych warsztatów pracy, by tym razem stworzyć trwałe podstawy pod życie narodu żydowskiego w Erec Izrael.

PRAWO DO WOLNOŚCI

Trudno zadecydować, kiedy to z nieświadomego oportunizmu, a kiedy z jakiejś wyraźnej przyczyny politycznej, lansuje się opinię, że partyzantka jest wyłącznie ruchem zatraceńców. Ma być rzekomo ostatecznym wyjściem dla ludzi, wyrzuconych poza nawias społeczeństwa. Kogo prawo wytrąciło z normalnego życia i przepisało mu śmierć czy więzienie, ten w gęstwinie lasów i pod osłoną nocy szuka schronienia. Dla utrzymania się na powierzchni życia - grasuje po okolicy, a ci którzy dążą do wywołania for-

„החלוץ הלוחם", שבועון של ארגון הנוער החלוצי הלוחם בקראקא

לקרוא בשמות האסירות מתוך גליון ניר. האסירות מובלות מהמרתף דרך המדרגות למעלה, לחצר. בחצר מצטרף לחבורה חיל ס. ס. שני. כשהאסירות נמצאות כבר בכביש, מול בית הסוהר מונטלופיך על יד סימטה צרה, ניתן פתאום האות וכל האסירות מתחילות לברוח. לפי התיכנון בורחות הלוחמות בכיוונים שונים. אנשי הס. ס. הנדהמים, מתחילים לירות בכל הכיוונים ולרדוף אחרי הבורחות. ווישקה יולס וגולה מירר נורו ונפלו ב־חוב. הן מתו מות גיבורים כרצונן. לא סחבו אותן, לא השפילו את כבודן. ארבע נשים הצליחו להמלט, ביניהן גוסטה דרנגר.

כעבור כמה ימים התפרסמה הידיעה הבאה בעתון המחתרת הפולנית: ביום 29 באפריל 1943, בעת ההעברה מבית הכלא לנשים הלצלוב למקום ההריגה, התמרדו האסירות וברחו. למעלה מעשר מהן הצליחו להמלט. אלה שנתפסו — נהרגו באופן אכזרי. שתים מהן נורו בתחנת הסחורות כשפניהן אל הקיר, לפי השיטה ה„קאטינית". כדי להחניק רגשי השתתפות בקרב הציבור הפולני, מפיצים הגרמנים שמועות, כי המורדות היו יהודיות".

הלל וואדיסלבסקי

גוסטה פצועה ברגלה הגיעה לבוכניה, ושם נפגשה עם אחרון המפקדים של הארגון, הלל וואדיסלבסקי, שאחר מותם ומאסרם של אנשי המפקדה, היה למעשה עתה ראש המחתרת. הוא התהלך במדי שוטר פולני על שם אנטוני לודביקובסקי. יחד עם חבריו הנותרים, אירגן את הבונקרים ביערות ווישניץ, טיפל במסירות בשרידי הלוחמים, דאג למזונם ולתעודותיהם. הלל הביא את גוסטה הפצועה לאחד הבונקרים בבוכניה.

באותו יום — מבלי לדעת דבר על מרד הלוחמות בחוצות קראקא — הובלו ממונטלופיך הלוחמים היהודים לגרדום. כשהוסעו במכונית התנפלו משה צוקרמן ושמעון דרנגר על המשמר, התגברו עליו וברחו עם נשקו, אולם משה צוקרמן נתפס והומת ביריה בפלאשוב.

שמעון דרנגר, שהצליח לברוח, מצא לו ראשית כל מקלט באחת המחצבות ליד פלאשוב. בעזרת פולנים מפ.פ.ר. הגיע שמעון דרנגר לבוכניה. שם נפגש עם הלל וואדיסלבסקי, אשר הוביל אותו לבונקר בה ישבה גוסטה הפצועה. שמעון, לאחר שני מאסרים והבריחה הדראמטית ממונטלופיך, נרתם מיד לפעולה. הוא מפעיל את ה„משרד הטכני", מסדר נירות ומשיג נשק. שמעון נסע לורשה והביא משם מכונת כתיבה.

חידוש הופעתו של „החלוץ הלוחם"

הוא חזר לערוך את „החלוץ הלוחם" שחידש את הופעתו. שמעון דרנגר קרא את היהודים והפולנים ב„החלוץ הלוחם", שהתחיל להופיע שוב בכל יום ו׳ בשבוע, להצטרף לשורות הפארטיזנים והיתרה בפולנים, בל יעיזו לנגוע ביהודי, בל יסגירו יהודים מסתתרים, בל ישרתו את האויב. יחד עם עריכת „החלוץ הלוחם" ארגן שמעון חמישיות קרביות מקרב היהודים שהסתתרו בבונקרים. באחת הפעולות להענשת פולני שמסר ילד יהודי לידי הגסטאפו, התקלקל אקדוחו של הלל ואדיסלאבסקי. האיכר ניצל את ההזדמנות ומחץ את ראשו של הלל במוט ברזל. פצוע קשה נגרר הלל על ידי חבריו לבונקר, שם מת מפצעיו.

בגלל מחסור באנשים נאלץ הארגון להשתמש בכל מיני תחבולות כדי לפגוע ולחבל באויב. הלוחמים שלחו עשרות חבילות־פיצוץ בדואר, והודות לתחבולה זאת נהרסו מחסני־דואר ומחסני רכבת. האויב הוציא הוראות מיוחדות לפקידי דואר, בהזהירם מפני חבילות עם חומר הנדלק בקלות.

ב„החלוץ הלוחם" מיום 1.10.43 כתוב: „יהודים, הסתתרו ביערות, אל תתנו שיובילו אתכם למשטרה ללא התנגדות. כל התנגדות היא כדאית. על כל מקרה הודיעו לפאטרול הקרוב ביותר של הארגון היהודי של הנוער החלוצי". הגליון מיום 1.10.43 היה הגיליון האחרון של ורשה.

סופם של גוסטה ושמעון דרנגר

בסוף אוקטובר 1943 נסעו שמעון וגוסטה לקראקא, אולם לא יכלו לחזור למקומם הקודם ולכן שמו פעמיהם לוויליצ׳קה. ביום 8.11.43 נכנס שמעון דרנגר לביתו של מרדכי שלום כ״ץ, שגר בוויליצ׳קה בתור אזרח הונגרי ועסק בהברחת יהודים להונגריה. מיד אחרי שמעון, נכנס לבית מפקד המשטרה המקומי שגר ממול. שמעון ניסה לברוח, אולם נתפס. בחיפוש שערכו בבגדיו מצאו נירות אריים ואקדח. שמעון אשר הוכה ועונה, לקח את כל האחריות לפעולות הארגון על עצמו. בלי כל כפייה מסר את כתובתה של גוסטה — כפי שהוסכם ביניהם, שאם אחד מהם ייתפס — ימסור גם את השני. הם החליטו למות יחד, ויחד מתו שני הגיבורים. קארנר הממונה על הגסטאפו באזור קראקא בא לוויליצ׳קה, כדי לחקור באופן אישי את שמעון. קארנר זכר את שמעון ממאסרו הקודם במונטלופיך, וכאשר השליך אותו אז לתא האסירים, צרח: „קומו, זה מפקדכם". הפעם הבטיח קארנר, כי הוא אוסר אותו בפעם האחרונה, הבטיח וקיים. סוכנים מגסטאפו באו אל גוסטה עם מכתבו של שמעון, וגוסטה הלכה אחריהם בשקט.

עם מותם של זוג הגבורים האלה תמו למעשה הפעולות של הארגון היהודי הלוחם.

רק מעטים מבין חבריו זכו לראות בנצחון בנות הברית על החיה הנאצית. אולם הלוחמים היהודים בקראקא לא רק שהצילו את כבוד היהודים, ועשו מלאכה רצינית בקטע שלהם במאבק נגד האויב האיום ביותר שאי פעם

קם נגד האנושות בכלל והעם היהודי בפרט, אלא הצליחו גם כן לרשום „שלש שורות בהיסטוריה".
לאחר הנצחון, העניקה הממשלה הפולנית את אות ההצ־טיינות הגבוה ביותר — צלב גרונבלד — להעשיק באו־מינגר ולגולה מירר.

המקורות

1. מכתב אישי של שלמה שיין אל ד״ר א. באומינגר — 14.5.59.
2. „החלוץ הלוחם" חמש חוברות בארכיון יד ושם.
3. עדויות שונות מהארכיון של יד ושם.
4. דוידזון גוסטה: יומנה של יוסטינה, עב־רית מ. זינגר. דברי לוי, הערות — נחמן בלומנטל. הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי״ג.
5. געבירטיג מרדכי: „עס ברענט" (1942—1939) קראקא 1946. ביכער פון דער וואיעוואדי־שער יידישער היסטארישער קאמיסיע אין קראקע.
6. W 3-cią Rocznicę Zagłady Ghetta w Krakowie, Żydow-ska Komisja Historyczna w-Krakowie, Kraków 1946.
7. בלעטער פאר געשיכטע — הוצאת יידישער היסטארישער אינסטיטוט אין פוילן, באנד 5, יאנואר 1952. עמ׳ 226—263, — אהרון נירנשטיין.
8. ספר מלחמות הגיטאות, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1954, עמ׳ 287—327. גוסטה דוידזון, נחמן בלו־מנטל.
9. ספר הפרטיזנים היהודים, כרך ב׳, ספרית הפועלים, 1958. עמ׳ 134—170, חייקה גרוסמן.
10. ספר השומר הצעיר, כרך א׳, ספרית הפועלים 1956, עמ׳ 717—722.